

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Studia in honorem

*Видається на пошану і з нагоди 35-річчя науково-педагогічної діяльності та 60-річчя від дня народження доктора педагогічних наук, професора
Леоніда Миколайовича Черноватого*

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 89 (1)

Кіровоград – 2010

ББК 81.07
УДК 81.25

Наукові записки. – Випуск 89 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – 430 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – теорії та практики перекладу, лінгвокультурології, дослідження мовних картин світу, етнопсихолінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 22.02.2010 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Паращук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний за випуск).
13. Тетяна Ліштаба	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2010

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА

ЧЕРНОВАТОГО ЛЕОНІДА МИКОЛАЙОВИЧА

Доктор педагогічних наук, професор Леонід Миколайович Черноватий народився 24 березня 1950 року в селі Нехвороща Полтавської області. Є одним із провідних фахівців України з проблем навчання іноземних мов та перекладу, відомий також своїми дослідженнями у галузях психології навчання та психолінгвістики.

Закінчив перекладацьке відділення факультету іноземних мов Харківського державного університету імені О.М.Горького (нині Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна) у 1972 році. Пропрацювавши два роки військовим перекладачем у Центральній групі військ (ЧССР), повернувся до рідного університету і у 1975 році вступив до аспірантури при кафедрі перекладу та англійської мови (науковий керівник – доц. Безуглий В.І.). В кандидатській дисертації (“Співвідношення типів навчальної інформації в процесі формування іншомовних граматичних навичок”) досліджував питання валідності психологічної теорії поетапного формування розумових дій та понять для навчання іноземної мови, зокрема, для формування граматичних навичок. За результатами дослідження було встановлено, що склад орієнтувальної основи дії в цьому процесі не є величиною сталою, а варіюється, залежно від ступеня міжмовної інтерференції та рівня підготовки учнів. В дисертації було також запропоновано універсальну методичну типологію граматичних дій за критерієм міжмовної інтерференції. Кандидатська дисертація була захищена у спеціалізованій раді Інституту змісту та методів навчання АПН СРСР (м. Москва) у 1981 році.

Подальші двадцять років були присвячені розробці теорії педагогічної граматики, галузі, яка була новою у вітчизняній лінгводидактиці, і вважається досить перспективною у світі. Результати досліджень узагальнені у докторській дисертації “Основи теорії

педагогічної граматики іноземної мови” (захист якої відбувся у спеціалізованій раді Київського національного лінгвістичного університету у 2000 році), двох монографіях, більш як 70 публікаціях, а також у кандидатських дисертаціях, підготовлених аспірантами проф. Л.М.Черноватого.

Завідуючи кафедрою перекладу та англійської мови (нині кафедра теорії та практики перекладу англійської мови) Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна з 1983 року, проф. Л.М.Черноватий разом з членами кафедри створив і постійно розвиває інноваційну систему підготовки професійних перекладачів, яка дає плідні результати. З 2000 року активно займається розробкою основ методики навчання перекладачів. За результатами такої роботи опубліковано більше 20 статей у провідних фахових виданнях України, розроблено концепцію підготовки перекладачів, закладено основи системи перекладацьких вправ, проводяться експериментальні дослідження. За ініціативи проф. Л.М.Черноватого створено спільний проект *Dictum Factum*, учасниками якого є кафедри перекладу англійської мови Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна та Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка. Метою проекту (див. детальнішу інформацію далі) є створення, експериментальна перевірка та запровадження до навчального процесу вищих навчальних закладів України підручників та посібників для підготовки перекладачів. В рамках цього проекту схвалені Міністерством освіти та науки й видані підручники англійської мови для студентів I-IV курсів перекладацьких відділень, посібники з перекладацького скоропису, юридичного та громадсько-політичного перекладу тощо. Проект передбачає створення довідкової та допоміжної літератури у найрізноманітніших галузях – від технічних до гуманітарних, – яка реально може допомогти перекладачеві у стислі терміни підготуватися до перекладу у відповідній сфері.

Активна участь проф. Л.М.Черноватого у фахових конференціях та організаціях (член спеціалізованих рад: Д 26.054.01 при КНЛУ (13.00.02 – теорія та методика навчання) та Д 64.051.08 при ХНУ ім. В.Н.Каразіна (19.00.01/19.00.02 – психологія); член редколегій фахових видань (КНУ ім. Т.Г. Шевченка, ХНУ ім. В.Н.Каразіна, КНЛУ, ДонНУ, ХДПІ ім. Г.С. Сковороди); член міжнародних фахових організацій: Європейського лінгвістичного товариства, Міжнародної асоціації викладачів англійської мови, Європейського товариства вивчення англійської мови) дозволила встановити зв'язки з усіма провідними центрами підготовки перекладачів в Україні та укласти угоди про співпрацю, завдяки яким налагоджений постійний обмін інформацією та досвідом викладання. При цьому кафедра теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна переважно виступає як провідна, надаючи методичну допомогу партнерам.

Факультет іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, з яким упродовж довгих років співпрацює професор Л.М.Черноватий та очолювана ним кафедра разом з іншими спорідненими факультетами університетів-партнерів (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний лінгвістичний університет, Донецький національний університет, Дніпропетровський національний університет, Запорізький національний університет, Дніпропетровський університет економіки і права, Сумський державний університет, Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, Херсонський державний педагогічний університет, Хмельницький національний університет, Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Маріупольський гуманітарний університет, Миколаївський державний університет, Ізмаїльський державний гуманітарний університет) щиро вітають ювіляра й зичать йому міцного здоров'я, довгих років життя та плідної праці на українській освітянській ниві.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СЕРІЯ DICTUM FACTUM

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ (Харків, Україна)

У статті йдеться про навчально-методичний комплекс (НМК), який ґрунтується на результатах досліджень, що проводяться на кафедрі теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Згадані дослідження стосуються особливостей навчання майбутніх перекладачів в умовах вищих закладів освіти України.

The article deals with the educational methodological complex (EMC) based on the results of the research being carried out at the department of theory and practice of translation of the English language at Kharkiv National University named after V.Karazin. The research mentioned refers to the peculiarities of the future interpreters training in the conditions of higher educational establishments in Ukraine.

1. Теоретичні основи. Навчально-методичний комплекс (НМК) ґрунтується на результатах досліджень, що проводяться на кафедрі теорії та практики перекладу англійської мови* Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Згадані дослідження (див. перелік наприкінці статті) стосуються особливостей навчання майбутніх перекладачів в умовах вищих закладів освіти України. Вивчається компонентний склад перекладацької компетенції та шляхи її формування. У найбільш загальному вигляді результати досліджень, які викладені більш ніж у 40 публікаціях, зводяться до такого.

- Майбутні перекладачі мають засвоїти *набагато ширший обсяг фонових знань*, ніж це вимагається для інших спеціальностей – обсяг фонових знань перекладача (особливо усного) має наближатися до аналогічного обсягу освіченого носія відповідної мови. За даними наших досліджень, фонові знання згаданого носія, крім повсякденних понять, включають такі ділянки знань: 1. Біблія: структура, походження, основні персонажі, Палестина часів Ісуса Христа, найбільш вживані біблійні алюзії; 2. Релігійні групи; 3. Міфологія та фольклор; 4. Географія; 5. Історія; 6. Культура: 6.1. – література, 6.2. – живопис та скульптура, 6.3. – архітектура, 6.4. – театр, кіно та музика; 7. Освіта; 8. Політика; 9. Юриспруденція; 10. Економіка та підприємництво; 11. Техніка; 12. Природничі науки; 13. Медицина; 14. Гуманітарні науки; 14. Ідіоми, прислів'я та приказки.

- Майбутні перекладачі мають засвоїти *набагато ширший обсяг іноземної лексики*, ніж це вимагається для інших спеціальностей. Це, зокрема, стосується термінології, що відноситься до галузей, перелічених вище.

- Зміст навчання майбутніх перекладачів має відрізнитися від навчання іноземних мов студентів інших спеціальностей з першого ж дня навчання – студенти мають усвідомлювати, що кожен предмет навчального плану робить певний внесок у формування їхньої фахової компетенції. Для практичної реалізації згаданої тези викладання усіх дисциплін має бути перебудовано за рекомендаціями випускаючої кафедри, аби забезпечити їх координацію, уникнути дублювання й максимально використати навчальний потенціал кожної дисципліни для професійного розвитку майбутніх перекладачів.

2. Наявна ситуація. Жоден з підручників англійської мови, що існували до останнього часу, не в змозі був забезпечити засвоєння мінімально достатньої частки необхідного обсягу фонових знань або мінімально бажаного обсягу іноземної лексики. Координація змісту навіть підручників з англійської мови та посібників з практики перекладу на сьогодні практично відсутня. Що стосується інших предметів навчального плану, то вони сприймаються студентами як зовсім непотрібні, а тому їх вклад у формування фахової компетенції майбутніх перекладачів близький до нульового. Ситуація погіршується внаслідок небажання відповідних викладачів враховувати майбутній фах студентів – зміст і

* **Довідка:** Кафедра теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна була створена у 1972 році (під назвою “кафедра перекладу та англійської мови”) і є однією з найдосвідченіших у справі підготовки перекладачів в Україні. Загальна кількість публікацій щорічно перевищує 100 одиниць, включаючи підручники та посібники з грифом Міністерства освіти та науки і публікації студентів за результатами дипломних робіт. Кафедра має струнку систему підготовки кандидатів та докторів наук – усі викладачі кафедри з вченими ступенями є випускниками кафедри або готували дисертації на кафедрі, за останні десять років на кафедрі захищені 3 докторські дисертації.

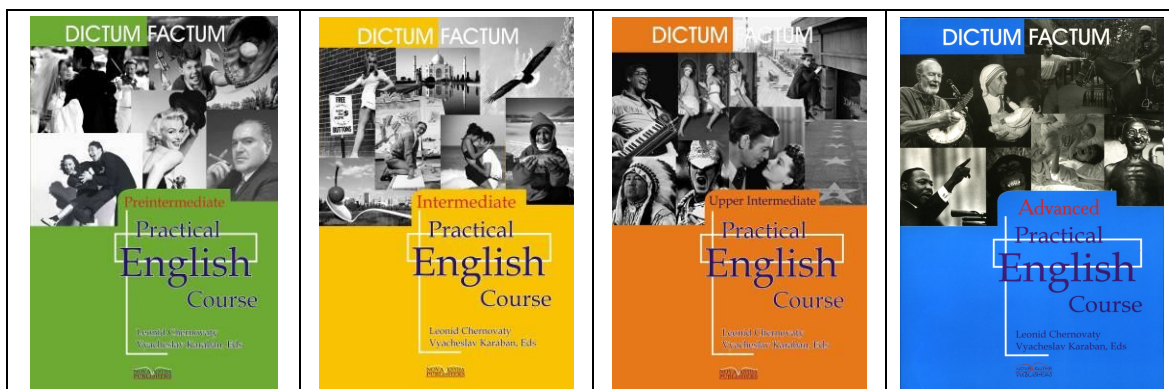
методи викладання таких дисциплін є однаковими для усіх спеціальностей. Наслідок: у переважній більшості випадків рівень підготовки випускників перекладацьких відділень не відрізняється від рівня випускників зі спеціальності “Мова та література” – вони типово нездатні якісно перекладати (особливо усно) дискурс, що відхиляється у будь-які спеціалізовані сфери, мають надзвичайно обмежений лексичний запас і низький рівень адаптації, є недостатньо конкурентноздатними на ринку праці, після випуску змушені виконувати значний обсяг самостійної роботи, аби компенсувати прогалини університетського курсу навчання. Винятки, що трапляються, пояснюються випадковими чинниками – ефективною самостійною роботою деяких студентів, раннім залученням до справжньої перекладацької діяльності (праця паралельно з навчанням), якісною роботою окремих викладачів, що постійно шукають додаткові сучасні матеріали, спонукаючи студентів до творчого пошуку тощо.

3. Стан роботи по виправленню ситуації. Для практичної реалізації концепції, стисло викладеної у п.1, у 2001 році була досягнута домовленість між кафедрою перекладу та англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (зав. кафедри проф. Черноватий Л.М.) і кафедрою теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка (тодішній зав. кафедри проф. Карабан В.І.) про започаткування спільного проекту *Dictum Factum*, ціллю якого були визначені розробка, експериментальна перевірка й публікація навчально-методичних та довідкових матеріалів, з метою поступового створення НМК для підготовки перекладачів (переклад з англійської мови українською та навпаки) в Україні. З часу заснування проекту було опубліковано 30 компонентів НМК, більшість з яких мають гриф Міністерства освіти та науки України. Ці матеріали використовуються у провідних університетах, переважна більшість з яких (Київський національний лінгвістичний університет, Донецький національний університет, Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровський університет економіки і права, Дніпропетровський національний гірничий університет, Дніпропетровська національна металургійна академія, Сумський державний університет, Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Херсонський державний педагогічний університет, Хмельницький національний університет, Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Маріупольський гуманітарний університет, Миколаївський державний університет, Ізмаїльський державний гуманітарний університет) уклали угоди про співпрацю з кафедрою теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна для отримання консультативної допомоги.

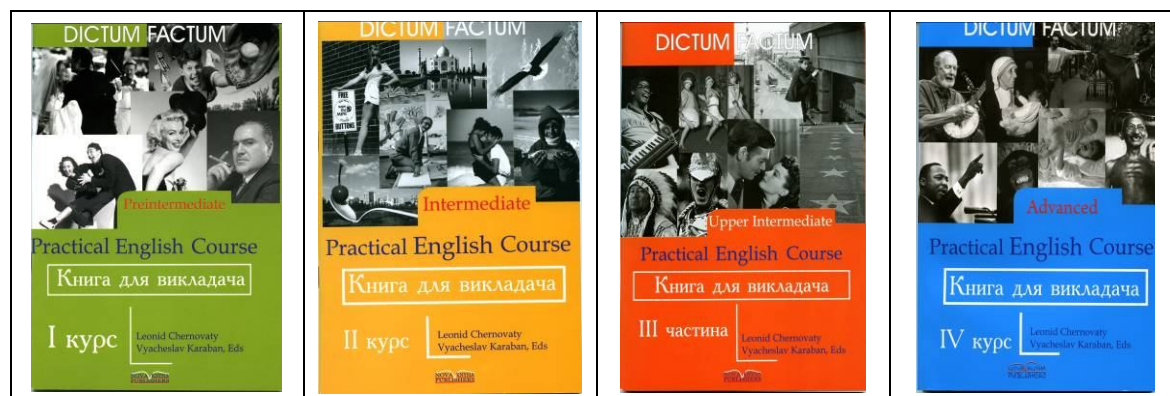
4. Компоненти НМК.

4.1. Для забезпечення практики усного та писемного мовлення.

Цей компонент на сьогодні включає підручники з практики усного та писемного мовлення англійською мовою для I-IV курсів, книги для викладача до кожного з цих підручників, компакт-диски із записом вправ для навчання аудіювання, посібники з практичної граматики англійської мови як основної (2 томи) та другої іноземної, посібник для навчання англійських прикметників і фразових дієслів. Обкладинки більшості з цих робіт показано далі.

Появу НМК не обминули увагою провідні фахові видання з питань методики навчання іноземних мов. Зокрема, наведемо фрагменти рецензії на НМК завідувача кафедри методики викладання іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету проф. С.Ю.Ніколаєвої в журналі “Іноземні мови” (№1, 2008).

“НМК є помітним явищем в освітянському житті нашої країни, оскільки маємо справу з першою закінченою і загалом вдалою спробою практичної реалізації рекомендацій Комітету з питань освіти при Раді Європи та змісту Програми з англійської мови для університетів України, розробленої на основі згаданих рекомендацій.

Компоненти НМК вдало доповнюють один іншого, створюючи сприятливі умови для досягнення цілей навчання, що формулюються, виходячи із загальної мети усього чотирирічного курсу. Хоча автори визначають НМК як такий, що призначений для студентів перекладацьких відділень, його зміст здатний забезпечити й мовну підготовку майбутніх фахівців з іноземної філології загалом.

У передмові до кожного підручника чітко визначений рівень володіння англійською мовою, на який він розрахований, та кількість аудиторних годин, необхідна для його реалізації, а в книгах для викладача поданий розгорнутий робочий план розподілу матеріалу за тижнями й заняттями. Це робить підручники зручними для користування. Зручності сприяє також наявність у книгах для викладача методичних рекомендацій, ключів до найскладніших вправ та транскриптів аудіотекстів.

Методологічні позиції авторів ґрунтуються на сучасних навчальних стратегіях і положеннях чинної Програми. Автори, виходячи із обґрунтованої тези про залежність ефективності засвоєння від активності студентів, будують вправи таким чином, аби спонукати їх до самостійного пошуку рішень проблемних завдань. Особистісна зорієнтованість реалізується за рахунок виконання завдань, що розвивають навички самоаналізу.

Позитивної оцінки заслуговує рекомендація авторів щодо здійснення контролю у форматі Кембріджських тестів (UCLES) –FCE (*First Certificate in English*) на I-II курсах та CAE (*Cambridge Advanced English*) на III-IV курсах. Логічним є той факт, що матеріал підручника та структура багатьох його завдань, окрім виконання своїх безпосередніх функцій, готують студентів до здачі тестів такого типу.

Зміст підручників організований за темами, характер яких поступово змінюється: питома вага блоків “Сучасне життя”, “Англомовний світ та Україна” неухильно зростає на кожному наступному курсі.

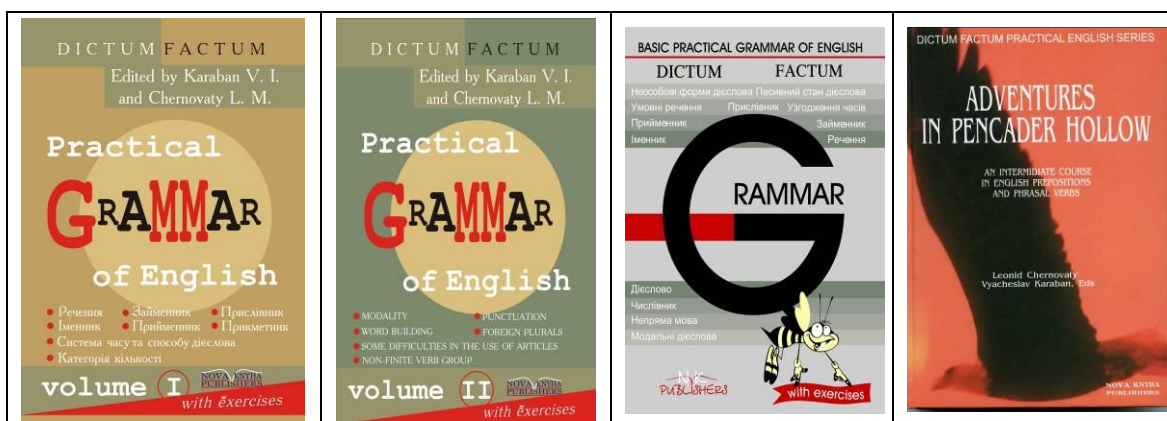
Паралельно з фактичною, автори систематично вводять різноманітну соціокультурну інформацію, що включає не тільки експліцитні дані про культурні, історичні, географічні та інші особливості англомовних країн, але й імпліцитні – норми та цінності відповідних народів, особливості спілкування тощо.

Цікавою видається спроба фабульної презентації матеріалу підручників, яка, навіть попри неминучу місцями штучність, об’єднує усі чотири томи у єдине ціле, урізноманітнюючи зміст навчання, що є важливим для студентів, зважаючи на їхні вікові особливості.

Значна увага в підручниках приділяється формуванню лексичних навичок. По-перше, доцільно відзначити суттєвий обсяг роботи авторів стосовно відбору лексичних одиниць за темами та укладання двомовних (англо-українського та українсько-англійського) словників, які входять до структури кожного підручника, і загальний обсяг яких сягає 20000 лексичних одиниць. Авторам вдалося залучити до змісту НМК значні пласти лексики, що традиційно перебували поза увагою укладачів підручників. Це, зокрема, систематизований корпус назв тварин і рослин, ознак будівель (типи дахів, вікон, дверей тощо), термінів, що відносяться до індустрії харчування, готельного господарства, повітряних перевезень, державного управління, економіки, юриспруденції тощо. Наявність таких словників у підручниках суттєво знімає лексичні проблеми студентів, однак у процесі навчання слова семантизуються без застосування перекладу за допомогою малюнків, контексту, використання синонімів або антонімів та пояснень англійською мовою. Суттєвою відмінністю НМК є використання новітніх досягнень лексикологічних досліджень, зокрема даних сучасних комбінаторних словників та застосування комбінаторних таблиць з відповідними вправами.

Вперше в практиці створення навчально-методичних матеріалів для майбутніх філологів передбачене систематичне навчання ідіоматичних виразів за тематичним принципом. У підручнику також вдало застосовуються таблиці з паралельними еквівалентами схожих понять у різних країнах, що сприяє систематизації лексики, яка підлягає засвоєнню”.

Стосовно посібників з практичної граматики проф. С.Ю.Ніколаєва відзначає відповідність їх змісту вимогам програми і високу якість граматичного коментаря, до змісту якого вдало включені різні типи навчальної інформації (мовленнєві зразки, моделі та алгоритми), доцільний ілюстративний матеріал, чіткі формулювання та доречні приклади.

Позитивним чинником визнається інтеграція процесу удосконалення граматичних навичок до змісту підручників для III і IV курсів з паралельним розширенням функцій вправ, які на цих рівнях ґрунтуються на матеріалі відповідної теми і, у свою чергу, служать підґрунтям для виконання подальших завдань, спрямованих на розвиток умінь говоріння та письма. Зазначаючи суттєве заглиблення у складні пласти англійської граматики на цьому етапі (засвоєння повної системи англійських прийменників на III курсі й близько 800 найскладніших значень фразових дієслів на IV курсі), рецензент звертає увагу на те, що ні система прийменників, ні фразові дієслова ніколи раніше не були об'єктами цілеспрямованого вивчення у жодному з попередніх підручників з практики англійської мови для майбутніх філологів, хоча вони, безумовно, є важливими складниками комунікативної компетенції.

Проф. С.Ф.Ніколаєва відзначає також високу якість комплексу вправ для формування граматичних навичок, оскільки він ґрунтується на сучасних принципах, відповідно до яких система орієнтирів не дається учням у готовому вигляді, а будується ними самими під час розв'язання проблемних завдань.

Серед інших позитивних рис НМК рецензент відзначає врахування афективних чинників (фабульний текст, оригінальні ілюстрації, застосування гумору), вдале інтегрування

до змісту підручників елементів, що призначені для розвитку передумов здійснення фахового перекладу (завдання для розвитку навичок роботи зі словниками, на компресію текстів, транскрибування власних імен, вдосконалення навичок скороченого запису текстів, а також для формування умінь вести усні перемови й листування з готелями та авіакомпаніями, складати рекламні листівки для туристів та звіти за результатами аналізу наявних місць в готелях, на авіарейсах тощо).

Рецензент високо оцінює роботу видавництва «Нова книга», яке публікує усі праці в серії *Dictum Factum*, зокрема рівень графічного, поліграфічного та іконографічного виконання складових комплексу: формат А4 для підручників дозволяє вільно розташовувати малюнки та фото, на білому папері привабливо виглядають навіть чорно-білі ілюстрації, підбір яких враховує вікові та психологічні особливості студентів, і до яких апелює також професійний дизайн кольорових обкладинок. Якість музичних заставок та запису голосу дикторів на аудіоносіях також оцінюється як відповідна сучасним вимогам.

Даючи загальну оцінку, рецензент вважає, що НМК є науково обґрунтованим і професійно реалізованим комплексом, що відповідає усім сучасним методичним вимогам, враховує рекомендації Комітету з питань освіти при Раді Європи та зміст Програми з англійської мови для університетів України, розробленої на основі згаданих рекомендацій. НМК апробований у практиці навчання, рекомендований Міністерством освіти та науки України і користується значною популярністю в країні, про що свідчить його застосування у провідних освітніх центрах багатьох міст.

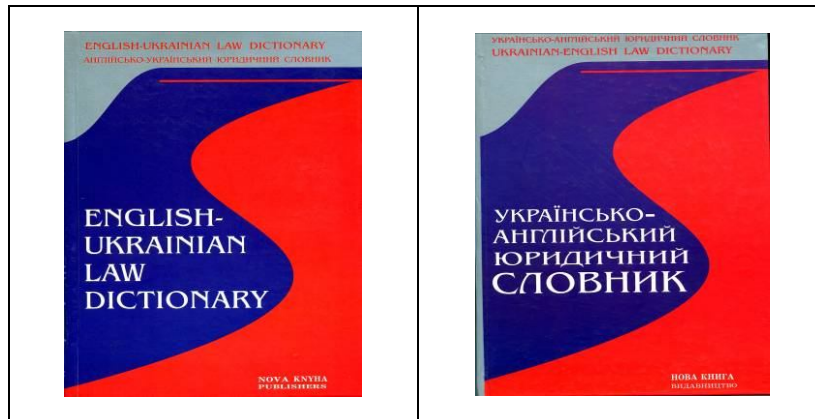
Прогнозуючи значний обсяг роботи, пов'язаний з узагальненням досвіду реалізації НМК у практиці навчання, постійним внесенням відповідних змін до нових його видань, а також з розробкою нових його компонентів, рецензент бажає авторам терпіння і наснаги, а Міністерству освіти та науки України – не обмежуватися лише моральною підтримкою цього дійсно національного і масштабного проекту.

4.2. Для забезпечення курсу практики перекладу.

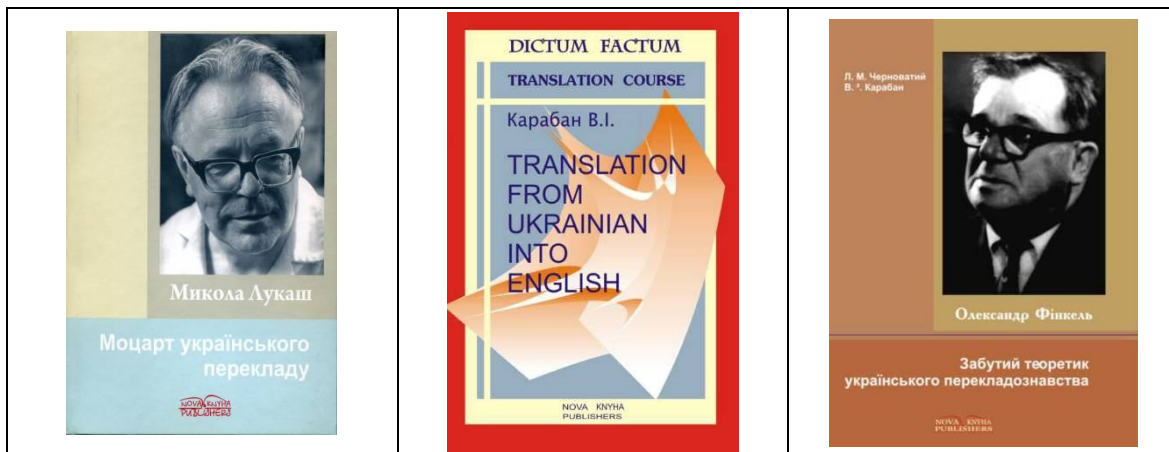
Цей компонент на сьогодні включає такі видання: посібник для навчання перекладацького скоропису; посібники для навчання перекладу у громадсько-політичній галузі: міжнародні організації, система державного управління США, міжнародні угоди у галузі прав людини; посібники для навчання галузевого перекладу: в економічній; технічній; юридичній галузях; посібники для навчання художнього та науково-технічного перекладу.

4.3. Довідкові матеріали. Українсько-англійський юридичний словник (65 000 українських заголовних елементів) та Англо-український юридичний словник (75 000 англійських заголовних елементів) укладені проф. В.І.Карабаном. На сьогодні, можливо, найякісніші в країні словники у галузі юриспруденції.

4.4. Для забезпечення курсу теорії перекладу. Посібник-довідник “Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову” охоплює усі головні труднощі перекладу і включає 6 розділів, які включають теоретичний довідковий матеріал і завдання на переклад. Збірка вибраних праць “Олександр Фінкель: Забутий теоретик українського перекладознавства” включає найпомітніші праці О.М.Фінкеля, українського філолога, перекладача та перекладознавця, автора першої на теренах колишнього СРСР монографії з теоретичних питань перекладознавства “Теорія й практика перекладу”(1929); біографічно-бібліографічний та мистецький нарис “Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу”.

5. Координація усіх дисциплін навчального плану. Під час вивчення дисциплін, що не відносяться до мов або перекладу, студенти, на додачу до своїх звичайних обов’язків, мають складати поняттєві схеми відповідної галузі і англо-українські та українсько-англійські словники термінів, що позначають головні поняття у цій галузі. Перед іспитом чи заліком студентам повинна пропонуватися контрольна робота (це може бути переклад тексту, заповнення таблиць тощо), в якій контролюється якість виконаної ними протягом семестру роботи, і яку перевіряє викладач випускаючої кафедри. Оцінка за цю роботу є складовою частиною загальної оцінки студента з відповідного предмету. Така побудова навчання дозволить залучити усі дисципліни навчального плану до формування перекладацької компетенції, зокрема, фонових знань та фахової термінології. На сьогодні ця схема виглядає мало реальною, оскільки повністю залежить від доброї волі відповідних кафедр та викладачів, що викладають такі дисципліни. Вихід з цієї ситуації пов’язаний з розв’язанням

ширшої проблеми – забезпеченням автономії перекладацьких відділень у вирішенні фахових питань, зокрема, змісту навчання. Перспективним, зокрема, видається створення автономного Інституту перекладознавства, який би, за моделлю, що існує у Великій Британії, Австрії, Іспанії та інших країнах, займався б виробленням стандартів стосовно змісту підготовки перекладачів, кваліфікаційних випробовувань тощо та контролював би додержання згаданих стандартів на місцях.

6. *Перспективи*. У планах учасників проекту *Dictum Factum* – розробка та видання підручника з практики англійської мови для магістрів (на сьогодні відсутнє остаточне рішення щодо тривалості курсу навчання на цьому рівні – 1 чи 2 роки – і, відповідно, існує невизначеність щодо змісту навчання), підручника з практики англійської мови як другої іноземної для майбутніх перекладачів, пакетів тестових завдань до підручників англійської мови для усіх курсів, книжок та розробок для домашнього читання, посібника для формування фонетичних навичок, створення відео-компонента, зокрема, для ілюстрації паралінгвістичних засобів спілкування. Вийшли посібники з навчання художнього (Т.Є.Некряч) та громадсько-політичного (О.В.Ребрій) перекладу. Готуються до друку посібники з перекладу англомовної патентної документації, перекладу у галузях психології, медицини, фінансів, історії США, географії США, підприємництва. Плануються посібники з перекладу у технічних галузях, а також довідкові матеріали (словники) у фінансовій сфері.

Як неважко зробити висновок навіть із цього переліку, учасники проекту створюють можливість різним навчальним закладам самостійно визначати зміст навчання галузевого перекладу, підбираючи галузі, які є більш актуальними для конкретного регіону чи наявних умов. Крім того, посібники з галузевого перекладу охоче застосовують навчальні заклади для підготовки фахівців відповідної спеціальності. Наприклад, посібники з перекладу англомовної юридичної та економічної літератури застосовуються для навчання майбутніх юристів та економістів у провідних університетах країни. Посібники для навчання галузевого перекладу можуть з часом стати основою для створення відповідних галузевих словників, сприяючи розбудові українського термінознавства.

• *Організаційні питання*. Проект *Dictum Factum* є відкритим для участі в ньому фахівців з інших університетів України. Кафедра теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна надає консультативну та методичну допомогу усім навчальним закладам, які зацікавлені у запровадженні матеріалів серії *Dictum Factum* до навчального процесу. З конкретними пропозиціями звертатися на кафедру теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна – тел. (057) 707-5442 (секретар – Григорович Яна Євгенівна), електронна пошта: transengl@univer.kharkov.ua або Leonid.M.Chernovaty@meta.ua.

**Вибрані наукові публікації про результати досліджень
проблем організації навчання перекладачів в Україні (проект *Dictum Factum*)
(станом на 15 березня 2009 року)**

1. Черноватий Л.М. Принципи складання вправ для навчання галузевого перекладу // Вісник Сум. держ. ун-ту (СумДУ). – № 3(36). – Суми, 2002. – С. 101-105.
2. Черноватий Л.М. Особливості навчально-методичних матеріалів для підготовки перекладачів // Вісник СумДУ. – № 4(37). – Суми, 2002. – С.184-188.
3. Черноватий Л.М., Ганічева Т.В. Шляхи оптимізації підготовки перекладачів в Україні // Філологічні студії. – № 2. – Луцьк, 2002. – С.198-204.
4. Черноватий Л.М. Інтегративне формування фонових знань та термінологічних навичок у процесі підготовки перекладачів // Зб. наук. пр.: Проблеми та перспективи формування національної гуманіт.-техн. еліти. – Вип. 2 (6). – Харків: НТУ "ХПІ", 2003. – С.492-501.
5. Черноватий Л.М. Міжгалузеві та внутрішньогалузеві синонімія і омонімія термінів у галузі прикладної лінгвістики та їхній переклад // Зб. наук. пр.: Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – Вип. 8. – Донецьк: ДНУ, 2003. – С. 238-243.

6. Черноватий Л.М. Особливості інтерпретації міфологічних алюзій при перекладі // Вісник Харк. нац. ун-ту (ХНУ) ім. В.Н.Каразіна. – № 611. 2003. – С. 7-10.
7. Черноватий Л.М., Ганічева Т.В. Психологічні аспекти підготовки майбутніх перекладачів // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – № 611. 2003. – С. 224-227.
8. Черноватий Л.М., Варенко Т.К. Вплив структури фонових знань перекладача на інтерпретацію міфологічних алюзій // Вісник СумДУ. – № 4 (63). 2004. – С.193-200.
9. Черноватий Л.М., Варенко Т.К. Фонові знання у галузі міфології як складова перекладацької компетенції // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – № 609. 2003. – С. 3-7.
10. Варенко Т.К. Зміст міфологічної складової перекладацької компетенції (антична міфологія) // Вісник СумДУ. – № 5 (77). 2005. – С. 69-75.
11. Ганічева Т.В. Соціокультурний компонент перекладацької компетенції // Вісник СумДУ. – № 5 (77). 2005. – С. 94-98.
12. Черноватий Л.М., Кукуєва Н.О. Джерела труднощів при навчанні майбутніх перекладачів спеціальних термінів (на матеріалі музикознавчої термінології) // Вісник СумДУ. – № 6 (78). 2005. – С. 136-143.
13. Ганічева Т.В. Склад англomовного термінологічно-соціокультурного компонента фахової компетенції майбутніх перекладачів // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – № 725. 2006. – С. 180-183.
14. Ганічева Т.В. Вплив структури соціокультурно-термінологічного компонента фахової компетенції на якість перекладу // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – № 726. 2006. – С. 223-226.
15. Черноватий Л.М. Типологія термінів як інструмент для визначення змісту навчання майбутніх перекладачів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Іноземна філологія". – №40. 2006. – С.41-44.
16. Черноватий Л.М. Проблеми інтерпретації ускладнених текстів майбутніми перекладачами // Нова філологія. – Зб. наук. пр. – Вип. 28. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – С. 257-262.
17. Черноватий Л.М., Якушева Н.А. Проблеми формування фахової компетенції майбутніх перекладачів // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 772. 2007. – С. 135-137.
18. Черноватий Л.М., Ганічева Т.В. Типологія вправ для формування навичок усного перекладу // М-али конф. "Актуальні проблеми сучасного художнього і галузевого перекладу" – Вип. 6. – Горлівка: ГДПШМ, 2007. – С. 150-158.
19. Черноватий Л.М. Особливості різних видів перекладу та зміст формування фахової компетенції майбутніх перекладачів // Наукові записки. – Вип. 75(5). – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 22-26.
20. Ганічева Т.В. Експериментальне формування термінологічного компонент-ту фахової компетенції майбутніх перекладачів // Нова філологія. – Зб. наук. праць. – Вип. 28. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – С. 292-296
21. Ганічева Т.В. Перекладацька типологія лексичних одиниць міжнародних документів у галузі прав людини // Актуальні проблеми художнього і галузевого перекладу: М-али міжнар. наук.-метод. семінару. – Горлівка: ГДПШМ, 2007. – Вип. 6. – С. 35-42.
22. Ганічева Т.В. Тексти міжнародних документів у галузі прав людини як матеріал для навчання громадсько-політичного перекладу // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 772. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 151-154.
23. Ганічева Т.В. Експериментальне дослідження ефективності методики навчання майбутніх філологів усного англomовного двостороннього перекладу у галузі прав людини // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 782. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 188-191.
24. Черноватий Л.М. Особливості різних видів перекладу та зміст формування фахової компетенції майбутніх перекладачів // Наукові записки. – Вип. 75(5). – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 22-26.
25. Черноватий Л.М., Баганча О., Таран Ю. Особливості англomовних галузевих текстів та зміст навчання майбутніх перекладачів // Мат-ли I Всеукр. наук.-практ. конф. "Соціокуль-

турні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції". – К.: НАУ, 2008. – С. 190-195.

26. Черноватий Л.М., Шех В. Проблеми передачі вузькоспеціальної англійської термінології українською мовою // Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка // Наукові записки. – Вип. 81(4). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 154-157.

27. Черноватий Л.М., Гайдабура І.А. Особливості перекладу громадсько-політичної термінології українською мовою // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – С. 244-247.

28. Черноватий Л.М., Гінзбург О.М. Проблеми оцінювання письмових перекладів майбутніх перекладачів з англійської мови на українську // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Випуск 70. – Чернігів: Чернігів. держ. пед. ун-т імені Т.Г.Шевченка, 2009. – С. 231-235.

29. Черноватий Л.М. Контроль компетенції усного перекладу з аркуша майбутніх перекладачів // Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка // Наукові записки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010.

30. Черноватий Л.М., проф., М.П. Ігольнікова, В.С.Корнієнко. Шляхи контролю компетенції усного перекладу з аркуша з англійської мови на українську у майбутніх перекладачів // Вісник Сумського державного університету, 2010.

ГРАНИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ АДАПТАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ПРОПОВІДІ)

Владислава ДЕМЕЦЬКА (Херсон, Україна)

У статті пропонується перекладознавчий аналіз проповіді як типу тексту релігійного дискурсу, результати якого доводять необхідність застосування перекладацької адаптації до текстів культури і проповіді зокрема. Окреслено межі застосування перекладацької адаптації.

The article presents the translational analysis of sermon as the type of a text of religious discourse. Its results prove the necessity of involving the adaptive strategies into translation of such types of text. Besides, the article highlights the religious themes beyond translational adaptation.

Для будь-якої ідеології імплікативним постає прагнення до встановлення світського й релігійного лідерства. Звичні для нас визначення ідеології та властиві західному менталітетові уявлення про *ideology* досягають порозуміння на тому, що це певний набір (*set*), система ідей і/або вірувань (*beliefs*) [2: 194]. Основним для нас убачається латентне прагнення ідеології встановити в суспільстві певні світські й релігійні норми або директиви, що уможливають здійснення метасеміотичного глобального контролю за процесами, що певним чином відбуваються в різних соціально активних прошарках.

Функціональний поділ ідеології на світську й релігійну сфери реалізується принципом секуляризації та передбачає їх диверсифікацію, закріплену в термінах культури. У процесі історичного розвитку релігія, не відмовляючись від вирішення світоглядних завдань, набуває все більш виразних соціально-регулятивних і загальноідеологічних функцій [3: 227-229]. Саме тому уможливується принципове розмежування (світської) культури й релігії за принципом конвенції, запропонованим А.Флієром: «у культурі домінує соціальна конвенція між людьми, що виражається переважно формою традиції, а в релігії діє сакральна конвенція (договір) між Богом і людьми, виражена певною формою самого релігійного учення» [3: 227].

Таким чином, ідеологія вбачається системою формування моделей політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів соціуму, концептуальна структура якої більшою мірою визначається прагматичними, соціокультурними характеристиками дискурсів.

Опозицію «світський – релігійний» може бути уточнено як «соціальний – релігійний», оскільки політичний дискурс реалізує найвищу соціальну владу, а релігійний – найвищу сакральну владу. Зрозуміло, що міра реалізації влади по-різному актуалізується в усіх типах

текстів, що містяться в дискурсі, проте найяскравіше вона виявляється в прагматичних типах текстів. Це пояснюється тим, що прагматекст – це тип тексту, спрямований на зміну поведінки адресата. Завдання прагматексту полягає не лише в тому, що адресат має зрозуміти текст і відчувати його (інформативна функція), а перш за все в тому, щоб адресат діяв згідно з програмою, запропонованою адресантом (волюнтативна, директивна функції). Проте, якщо набір прагматичних типів текстів релігійного дискурсу збігається і в обох дискурсах реалізується концептосфера влади, постає питання: чи існує суттєва відмінність у функціонуванні релігійного дискурсу в зіставлюваних лінгвокультурах, і як це співвідноситься з проблемами вибору для перекладача між власне перекладацькими й адаптивними стратегіями?

Інтерпретація або ідентифікація релігійного дискурсу безпідставна без урахування одного з основоположних чинників перекладознавства – асиметрії культур. Інакше кажучи, перекладацька адаптація нездійсненна без урахування аудиторії – «своїї» або «чужої», на яку розраховано дискурс / текст, обраної мети і результату, очікуваного адресантом.

Зіставляючи функціонування релігійного дискурсу атлантичної та східнослов'янської традицій, зазвичай виходять з припущення, що для обох культур цей дискурс інтерпретується й ідентифікується майже однаково, якщо навіть є певні суперечності – вони не мають принципового характеру й стосуються скоріше відмінності мов і культур, тому вирішуються, відповідно, перекладачами окремим порядком без широкого залучення перекладацьких адаптивних стратегій. Але чи можемо ми із впевненістю це стверджувати? І, якщо говорити про проповідь, як найпрагматичніший тип тексту релігійного дискурсу, чи можливим буде припущення про існування певних тематик проповіді, що в силу конфесійних та культурних розбіжностей взагалі не підлягають адаптації? На ці питання ми і спробуємо відповісти, запропонувавши крос-культурний перекладацький аналіз проповіді атлантичної і східнослов'янської традицій.

Нарративність протестантської проповіді не передбачає використання в ініціалній позиції класичних для східнослов'янської традиції форм звертання. Для перекладача актуальним є питання про адекватну передачу займенників “I”, “We”, “You”. Тут є своя специфіка. Інваріантною ознакою для будь-якого виду православної проповіді чи то на пам'ять святих або великомучеників, чи то проповіді з морально-етичної проблематики, є вживання узагальнено-особового займенника «ми». Оскільки православна проповідь передбачає й «самолікування», то приєднання проповідника до «ми» надає тексту інклюзивного характеру. В умовах протестантської проповіді проповідник може дистанціюватися від громади протиставляючи «Я» і «Ви». Найбільш яскраво це протиставлення простежується в проповідях, де сильні позиції містять негативні релігійні концепти й гіпоніми до них. Порівняємо, *«Багато разів в нашому житті нас нападає страх. Різний буває страх і по-різному ми його переживаємо. Одначе, присутність страху ми відчуваємо впродовж цілого нашого життя..., а багатьох з нас він не покидає навіть і наприкінці нашого земного життя»* [1: 96]. Атлантична традиція: *“When you come to Christ and take Him as your Savior and Lord, you confess your sin and forsake it. But the battle has just begun. Satan is going to tempt you on all sides. Every day you will fail the Lord in some way. You will sin in some measure. Then you will need to confess that sin, to pour out your heart to God in penitence.”* [4: 56]. У процесі перекладу в атлантичну традицію перекладач може вдатися до способу генералізації, наприклад, «грішники», «люди», однак за умов залучення проповідника звертання доведеться елімінувати. У випадку актуалізації в сильній позиції тексту гіпонімів із негативною конотацією залучення слухачів залишиться, однак, елімінації підлягатимуть власне форми звертання. Можливі ситуації, коли цілісність приєднання проповідника з паствою цілком необхідна, тоді перекладачеві бажано звернутися до коментування. Але майже в усіх текстах проповідей з «позитивною» тематикою інваріантно актуалізується інклюзивний займенник «ми».

Своєрідність протестантської проповіді полягає в тому, що деякі компоненти релігійної семантики ініціальної позиції відзеркалюються у фінальній, щоправда з одним виключенням: фінальній позиції нерелевантні релігійні концепти й аксіологеми. Православні проповіді навпаки, крім аксіологем із позитивною й негативною конотаціями, широко

застосовують релігійні концепти й церковні реалії, які й спричиняють певні труднощі для перекладача. Тут ми говоримо про ті реалії, що становлять культурну й конфесійну лакуну для атлантичної традиції. До них, зокрема, належать найменування різноманітних *postів* і *Святі Таїнства Церкви*. Наприклад, *Успенський пост* як реалія має два способи перекладу: коментування й елімінація. Але доводиться надати перевагу елімінації, оскільки асоціативне поле, пов'язане із Пресвятою Дівою Марією не актуально для протестантизму, який рішуче редукував не тільки ритуал, але й сакральні оніми, пов'язані з ним. Конфесійними відмінностями пояснюється й елімінація *Святих Таїнств*, якщо спосіб коментування не можливий. Інший приклад: «*Мясопустная родительская суббота*» не підлягає калькуванню, а може активно залучати переклад за аналогією й коментування, що, у свою чергу, передбачає часткову десемантизацію реалії.

Варіативні форми звертання в атлантичній традиції відповідають класичним проповідницьким звертанням із залученням форм займенника «ми» лише в протестантських проповідях з позитивною тематикою: “*Yes, thank God you and I have a Savior, He’s wonderful, He loves us, He walks with us, He’s taking us to heaven. Don’t you think we ought to be more faithful to Him?*” [4: 52].

Що ж тоді відбувається у фінальній позиції проповіді з негативною тематикою, присвяченій розкриттю негативних релігійних концептів? Нарративність початку проповіді імпліцитно спрямовано на бесіду, що по суті сприяє зближенню етичної бесіди й проповіді, саме тому у фіналі ми очікуємо на узагальнено-особовий займенник «ми». Однак у протестантській проповіді діалогічність між проповідником і громадою дистанційна й виражається опозицією «я» як обраний і «ви» – інші, заблудлі й одержимі гріхом і дияволом. Православний священник, говорячи «ми», включає й себе в групу грішників, у коло тих, на кого спрямована проповідь: що кажу вам, те кажу й собі. Протестантська проповідь зберігає цю опозицію аж до фінальної позиції, актуалізуючи, з одного боку, своє «Я» богообраність - “*I am filled with the Holy Spirit’s power...*” [5: 61], а з іншого, – недосконалість «ви», які можуть тільки прагнути досягти до мене, але цей шлях нескінченний: “*Why do men miss heaven and go to hell? The answer can be summed up in one word. Not because of adultery, not because of murder, not because of theft, not because of drunkenness. Men are lost because of neglect. The opportunity to turn away from sin to Christ is always there but men neglect to take advantage of the opportunity and thus they are forever lost.*” [4: 37]. Протиставлення тут очевидне. Більшість текстів підтверджують наше припущення й свідчать про те, що фінальна позиція протестантської проповіді щодо структурно-композиційної й лексико-семантичної організації успадковує ознаки авторитарного дискурсу. З огляду перекладознавства збереження православної специфіки припускає елімінацію самих форм звертання.

Вартує на увагу той факт, що в протестантській проповіді аналогічно з православної медіальна позиція спирається на один або два сакральні інтексти. Різниця лише в тому, що в православ'ї серединний текст оперує релігійними концептами й гіпонімами до них, ведучи паству до сакральних цінностей, а в протестантизмі, як правило, релігійні концепти тлумачаться через реальний або віртуальний досвід проповідника. Інакше кажучи, оскільки протестантизм не визнає християнських святих, логічним буде припущення, що й проповідей на честь святих і великомучеників атлантична традиція не знає. А життя святих, необхідні для морального зростання людини й тому так широко розповсюджені в текстах православних проповідей, замінюються уроками з «житій» сучасних протестантських проповідників.

Подвиг святих завжди змінює внутрішній світ людини, змушує шукати й знаходити в собі щось, на що можна покластися і йти, наслідуючи їхньому прикладу мужності й віри. У протестантизмі згадування про біблійних персонажів (зрозуміло не про святих) має іншу модальність: немає нічого страшного в тому, що ми грішимо – вони грішили теж: “*But, you say, “I may fall into sin, I may step aside.” David did that. He sinned far more deeply than you will ever sin but God forgave him. He did not cast him aside. God called him “a man after my own heart.”*” [4: 38]. Щодо перекладу в цьому фрагменті проблеми відсутні тому, що є відповідності. Проблема в іншому: адаптація даного фрагмента вимагає істотних трансформацій у зв'язку з культурними розбіжностями двох традицій.

Прагматика впливу протестантської проповіді «тут і зараз» обумовлює й «виклик» в серединній частині тексту негативних релігійних концептів, так званих імен «нечистої сили».

На відміну від східнослов'янської традиції атлантична традиція демонструє частотне функціонування розглянутих концептів: *"If you say God can save you today with His marvelous salvation and the devil can snatch you away from God tomorrow, you are saying Satan is stronger than God...Do you think He will let one of His children go to hell after all He has done to save him?"* [4: 38]. Для атлантичної традиції диявол виступає як уособлення всіх гріхів, як гіперонім зла, що зайвий раз підтверджує наше положення про обмежену кількість релігійних концептів, реалізованих у проповідях. Основна відмінність проповідей обох традицій полягає в тому, що медіальна позиція протестантської проповіді реалізує гіпоніми до релігійних концептів практично без аксіологем будь-якої конотації; православна проповідь навпаки інкорпорує максимальний ступінь оцінності. Будь-який негативний релігійний концепт православної традиції щоразу буде виступати гіпонімом до нього, тому під час культурної адаптації в такому контексті доречним убачається залучення будь-яких креативних засобів перекладу.

Поняття про одні й ті самі, тобто еквівалентні, предмети та явища дійсності в різних мовах відмінні, оскільки ґрунтуються на різних уявленнях у національно-відмінних свідомостях. Це цілком природно й закономірно, тому що різняться способи життя, світобачення, звички, традиції, ті нескінченні й різноманітні умовності, що визначають національну культуру в емному значенні слова. Зважаючи на міжмовну й міжкультурну асиметрії, перекладач вимушений практично в кожному випадку перетворення системи смислів додавати або усувати певні елементи смислу. Але з огляду перекладу проповіді як типу тексту ідеологічного релігійного дискурсу, ми вимушені визнати, що тут є певні тематики, які формують межі застосування адаптації, а саме – взагалі не підлягають перекладацькій адаптації. До них належать:

А)

1. *The activities of the Christian* - проповіді, основною темою яких є економічне благополуччя конгрегації, а завданням - біблійне обґрунтування необхідності для всіх членів конгрегації внесення в церкву десятої частки доходу.
2. *Sins of the Bible Saints*.

Б)

1. Проповіді, присвячені Таїнствам.
2. Проповіді на свята Богородиці.
3. Проповіді на дні пам'яті святих.
4. Проповіді на церковні свята.
5. Проповіді з тематики торжества Православ'я.
6. Проповіді щодо різних церковних подій.

Зрозуміло, що з точки зору лінгвістичних засад перекладу перекласти можна все і надто викладені тематики. Але проблема полягає в іншому. Ступінь прагматичного потенціалу значно зростає в тих типах текстів, що максимально реалізують культурно зумовлені пріоритети й суперцінності. Саме тому свідомі чи несвідомі зміни ціннісної шкали можуть спричинити сприйняття реципієнтом цільового тексту не як адаптацію, а як «перекручення» ціннісної осі в тому випадку, коли заборонене, татуйоване або блюзнірське значення видається за норматив. Унаслідок чого проповідь може сприйматися не як «не-проповідь», а як «анти-проповідь».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Проповіді і Євангелії на неділі і свята року / Зібрав і зредагував Прот. Тимофій Міненко. – Вінніпег: Вид-во спілки «Екклезія», 1980. – Т.1. – 206 с.
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Уч. пособие. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
3. Флиер А.Я. Культурология для культурологов: Учебное пособие для магистрантов, аспирантов, докторантов и сонскателей, а также преподавателей культурологи. – М.: Академический Проект, 2000. – 496 с.
4. *Classic Sermons on Christian Service* // Compiled by Warren W. Wiersbe. – Michigan: Kregel Publications Grand Rapids, 1990. – 153 p.
5. *Wigglesworth, Smith. The Complete Collection of His Life Teaching* / Compiled by Roberts Liardon. – Oklahoma: Albury Publishing, 1996. – 850 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владислава Демецька – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, міжкультурна комунікація, лінгвокультурологія, контрастивна стилістика, дискурсологія.

«ФАЛЬШИВІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА» ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тарас КИЯК (Київ, Україна)

Багато європейських мов, і не лише європейських, мають значну низку запозичень, які є результатом міжнародних контактів з іншими політичними, культурними та економічними ареалами. Це спричинило появу мовних анклавів зі спільними наднаціональними елементами.

The article studies the issue of lexical parallelisms in the process of translation and investigates the way of translation of "false friends of interpreters" as a problem of intercultural communication. It deals with a significant number of borrowings in European languages which result from international contacts with other political, cultural, and economic environments and lead to the creation of linguistic enclaves with mutual supranational elements.

Як відомо, під мовними паралелями розуміють присутність спільних елементів (зокрема, лексичних) у двох не обов'язково споріднених мовах. Такі мовні паралелі можуть бути випадковими та закономірними. Випадкові лексичні паралелі можуть бути викликані випадковим співзвуччям слів з двох не обов'язково споріднених мов типу англ. та перс. bad або лат. habere та нім. haben (хоча слова з обох мов збігаються у значенні, етимологія в них різна); або англ. tip та укр. тип (випадкова співзвучність при повній відсутності спільності у значенні). Закономірні лексичні паралелі спричинені свідомим запозиченням лексичних елементів однією мовою з іншої.

Лексичні паралелі можуть бути спричинені й ознаками територіальної спільності, коли в межах певного ареалу (територіального, релігійного, культурно-історичного тощо) існує більш менш спільний лексичний фонд.

Браун стверджував, що у європейських мовах присутній так званий пан-європейський елемент, що полягає в наявності у більшості європейських мов спільних лексичних елементів. Багато європейських мов, і не лише європейських, мають значну низку запозичень, які є результатом міжнародних контактів з іншими політичними, культурними та економічними ареалами. Це спричинило появу мовних анклавів зі спільними наднаціональними елементами. До цієї спільності Браун відносить такі ознаки спільного лексичного фонду: а) спорідненість індоєвропейських мов, що відбивається на зовнішній схожості багатьох лексичних елементів у різних європейських мовах; б) взаємні запозичення або запозичення з трьох мов; в) спільні запозичення з неєвропейських мов; г) мовні угоди наднаціональних установ(церква, офіційні організації); г) мовна стандартизація у міжнародних мовах науки і техніки; д) обмін інформацією через міжнародні агенції новин. У свою чергу, ідентичну лексику(мовні паралелі)можна розділити на три категорії залежно від сфер ужитку:

Загальноживані слова (типу банан, телефон) 2. Так звані утилітарні слова (за визначенням Пфедфера) які можна розцінити як основні лексеми важливих концептуальних та спеціалізованих галузей; ці слова статистично не є дуже важливими, але вони необхідні для позначення того чи іншого поняття в різних суміжних галузях(такі слова, як фіорд, сервіс /у тенісі/ тощо) LSP, в свою чергу, підрозділяється на три підкатегорії наукова мова, професійні діалекти та мова торгівлі (споживчої сфери) [7: 158–161].

Мовні паралелі можуть виникати на рівні науково-технічної термінології у зв'язку з тим, що при створенні нових термінів досить часто запозичується елемент іншомовного походження. Е.Ф.Скороходько визначив чотири види відповідностей лексичних паралелей у національних терміносистемах: 1. Іноземний термін та термін рідної мови є абсолютними еквівалентами (англ. airplane – укр. аероплан; англ. biology – укр. біологія). 2. Термін рідної мови є відносним еквівалентом іноземного (англ. bulldozer – бульдозер з неповоротним відвалом). 3. Термін рідної мови є частковим еквівалентом іноземного. 4. Термін рідної мови є частковим відносним еквівалентом (терміни двох мов висловлюють поняття, які пересікаються) [6: 82].

Ідеальні інтернаціональні форми мають абсолютно тотожні значення в різних мовах. Такі форми можуть бути зрозумілі безпосередньо особам, що не володіють іноземними мовами. Проте на практиці такі ідеальні форми інтернаціоналізмів зустрічаються вкрай рідко. При прямому запозиченні будь-якого терміноелемента носії різних мов–реципієнтів

звертають увагу на різні семантичні ознаки форми, яку вони засвоюють. Це призводить до семантичної невідповідності в різних мовах однакових лексичних одиниць. Лексичні паралелі можуть мати абсолютно однакову внутрішню форму лише при прямому запозиченні терміна з тієї мови, для якої ця лексична одиниця теж є словом іншомовного походження, запозиченим з третьої мови. В усіх інших випадках семантична невідповідність у більшій чи меншій мірі обов'язково має прояв.

Виникають так звані «фальшиві (хибні) друзі перекладача» («ложные друзья переводчика», misleading word). Особливу небезпеку вони становлять при технічному перекладі, вводячи перекладача чи просто читача в оману помилковими асоціаціями з певними термінами рідної мови, схожими за зовнішнім виглядом, але відмінними за змістом. Специфічну групу становлять «фальшиві друзі перекладача» у споріднених мовах: укр. гора – болг. гора (ліс); укр. неділя рос. неделя; англ. also (також) – нім. also (отже); англ. gift (подарунок, дар) – нім. Gift (отрута); ісп. romo (флакони) – рум. rom (дерево).

До прямих запозичень такі «фальшиві друзі перекладача» ніякого відношення не мають. Вони можуть бути спричинені різними напрямками семантичного розвитку в різних споріднених мовах однієї й тієї ж лексичної одиниці, наприклад, шляхом переосмислення. Інша річ – «фальшиві друзі перекладача», які виникають саме при прямому запозиченні іншомовних елементів. Особливо небезпечно це тоді, коли вони зустрічаються в науковій термінології. Наявність різного роду семантичних невідповідностей можна пояснити тим, що міжнародний термін, засвоєний носіями тієї чи іншої мови, потрапляє під вплив національної культури, додаючи до вихідної сукупності значень нові значення. А це, у свою чергу, означає, що дуже часто такі запозичення ведуть до розбіжностей у значеннях одного й того ж елемента в різних мовах, бо, за словами Ю.С.Маслова, після запозичення іншомовні елементи набувають нового, вже не інтернаціонального значення, а інколи навіть втрачають спільне значення [5: 208]. Причина виникнення семантичних розбіжностей у лексичних паралелях криється ще й у тому, що при запозиченні одного й того ж терміна різними мовами враховуються, як правило, різні семантичні відтінки. Бо будь-яка мова розвивається у своїх власних специфічних умовах, запозичуючи певну кількість інтернаціональних терміноелементів для задоволення певних потреб у номінації того чи іншого поняття. Тому не може здаватися дивним той факт, що будь-який інтернаціональний елемент (переважно греко-латинського походження), який у мові-джерелі вже має кілька значень, тією чи іншою мовою запозичується далеко не в усіх значеннях, а лише у певних, які при порівнянні можуть або збігатися частково, або зовсім не збігатися. Схожість форм при розбіжностях у значенні не може давати підстав називати такі лексичні паралелі справжніми інтернаціоналізмами.

Е.Ф.Скороходько визначив основні причини виникнення «фальшивих друзів перекладача». Такими причинами випадкової схожості зовнішньої форми (при різній внутрішній формі) можуть бути: 1) використання однакових слів у різних мовах при утворенні термінів шляхом переносу назви; 2) асоціації первинного значення зі схожими ознаками різних об'єктів термінування; 3) надання переваги в різних мовах різним сторонам змістової структури міжнародних термінів. Труднощі для перекладу таких термінів полягають у тому, що перекладач, знаючи про наявність подібного лексичного елемента в рідній мові, помилково вважає його змістовим еквівалентом іноземного терміна, особливо якщо ці терміни мають щось спільне у значенні. Е.Ф. Скороходько називав часткові інтернаціоналізми відносними еквівалентами, розуміючи під ними терміни, що висловлюють поняття, родово відносно поняття, що висловлюється перекладеним терміном. «Фальшиві друзі перекладача» з числа міжнародних термінів Е.Ф. Скороходько розділив на групи залежно від їхнього походження: 1. Терміни, що набули у різних мовах різного значення через зміни значення при запозиченні (напр., boiler). 2. Терміни – «фальшиві друзі перекладача», що змінили значення значно пізніше, вже у мові-реципієнті, бо будь-який запозичений іншомовний термін з часом не сприймається як чужий елемент і в подальшому підпорядковується всім законам розвитку лексики даної мови, змінюючи значення подібно до корінних слів, і, таким чином, порушується змістова відповідність між даною парою термінів. 3. «Фальшиві друзі перекладача», що виникли через те, що те чи інше слово зазнало

змін значення у мові-продуценті, в той час як у мові-реципієнті дане слово зберегло попереднє значення [6: 62 – 81].

Інколи при запозиченні термін набуває вужчого значення, інколи – навпаки, ширшого. Інколи значення переноситься на інший об'єкт за певними суміжними ознаками. Серед причин виникнення «фальшивих друзів перекладача» Д.С.Лотте визначив такі: 1. Надання слову технічної визначеності, повної чи тільки у поєднанні з іншими елементами. 2. Звуження значення, тобто перенесення терміна з родового поняття на видове. 3. Розширення значення. 4. Зміщення значення (за аналогією). 5. Перенос терміна за зовнішньою аналогією.

Р.А.Будагов, у свою чергу, пропонував класифікувати різні види семантичної невідповідності за такими категоріями: 1. В одній мові слово має загальніше (менш спеціальне) значення, ніж в іншій (фр. *idiome*, ісп. *idioma*, укр. ідіома). 2. Родове значення в одній мові, видове – в іншій (ісп. *vianda* – їжа, фр. *viande* – м'ясо; нім. *Tier* – звір, англ. *deer* – олень). 3. Однозначність в одній мові – багатозначність в іншій (англ. *gallant* – укр. галантний). 4. Міжмовна стилістична нееквівалентність слів та словосполучень (укр. гуманність, англ. *humanity*, ісп. *humanidad*, фр. *humanite*). 5. Неархаїзм в одній мові – архаїзм в іншій (укр. авто – рос. авто; англ. *airplane* – рос. аэроплан), б. Лексично вільне в одній мові – невільне в іншій (укр. ідея – англ. *idea*) 7. Термін в одній мові – нетермін в іншій (рос. резина – англ. *resin*; укр. пенальті – англ. *penalty*). 8. Слово в одній мові – словосполучення в іншій (укр. метрдотель – фр. *maitre d'hotel*; укр. шедевр – фр. *chef d'oeuvre*) [2: 142–145].

Зміна значення частіше за все носить еволюційний характер. Такі зміни значення, за словами Д.С.Лотте, бувають кількох видів: 1) Поступова зміна значення терміна відповідно до поступової зміни самого значення. 2) Різка (стрибкова) зміна значення терміна у певний період, зумовлена різкою зміною поняття, генетично пов'язаного в тій чи іншій мірі зі старим 3) Поява в терміна нових значень шляхом його переносу на інше поняття, за аналогією чи системністю. 4) Розрив між значенням слова, що вживається як самостійний термін та як елемент, що входить до складового терміна або терміна словосполучення. Розбіжності між значеннями терміна запозиченого та терміна-прототипа можуть мати місце також у момент запозичення. Найчастіше це буває через свідомий вибір якогось одного значення, або навіть (хоча це зустрічається вкрай рідко) навмисна зміна.

За наявністю або відсутністю хоча б одного, спільного значення «фальшиві друзі перекладача» поділяються на часткові інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми. В.В.Акуленко стверджував, що інтернаціоналізм не обов'язково означає ідеально досконалий еквівалент, і навіть частково «фальшиві друзі перекладача» в цілому можуть залишатися інтернаціоналізмами. При цьому «фальшиві друзі перекладача», які в різних мовах мають щось спільне у значенні (різними є лише відтінки цього значення), суттєво відрізняються від псевдоінтернаціоналізмів, тобто міжмовних омонімів, які не мають у змісті нічого спільного та є лише окремим випадком «фальшивих друзів перекладача» [1: 260].

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що переважно більшість інтернаціоналізмів є частковими інтернаціоналізмами, а повні інтернаціоналізми – це також окремий випадок часткових інтернаціоналізмів.

Звичайно, ступінь розбіжності між значеннями тих чи інших лексичних паралелей не є однаковим. Тому всі лексичні паралелі, не пов'язані з мовною спорідненістю, можна розділити на дві категорії – інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми. Інтернаціоналізми, в свою чергу, теж можна розділити на дві групи – повні та часткові.

Таким чином, з'являються три види лексичних паралелей: 1) повні інтернаціоналізми, тобто слова, що повністю збігаються в усіх значеннях в обох мовах; 2) часткові інтернаціоналізми, тобто слова, значення котрих збігаються лише частково, і 3) псевдоінтернаціоналізми, значення котрих у цих двох мовах не збігаються взагалі.

Псевдоінтернаціоналізми – це також слова, які були утворені з міжнародних морфем та не вийшли за межі конкретної мови-продуцента, тобто не були запозичені іншими мовами типу рос. лифтёр) [3: 63].

Таким чином, «фальшиві друзі перекладача» поєднують у собі як часткові інтернаціоналізми, так і псевдоінтернаціоналізми. Протягом останніх десятиліть все помітнішою стає тенденція зближення значень міжнародних термінів та поступово до подолання семантичних розбіжностей. Звичайно, цей процес буде довготривалим, до того ж,

остаточно позбутися фальшивих друзів перекладача» неможливо, але стосовно побудови та стандартизації нових термінів зробити це цілком реально. Часто це підкріплюється відповідними міжнародними і документами. Так, Міжнародна Організація Стандартів (ISO) Розробила спеціальний документ – International Unification of Concepts and Terms (ISO/R 860-1968/E/). В цьому документі, зокрема, говориться, що для успіху в кооперації, контактах та обміні термінологічною інформацією технічні терміни повинні мати однакове значення в усіх мовах, де вони використовуються [8: 36].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике языков. Национальное интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев: Штлинца, 1971.
2. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М.: Издательство МГУ, 1974.
3. Дубичинский В.В. Лексические параллели. – Харьков, 1993.
4. Лоте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М: Наука, 1961.
5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М: Высшая школа, 1987.
6. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы. – К.: Издательство Киевского университета, 1963.
7. Braun P. Internationalisms; identical vocabularies in European languages; Language Adaptation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
8. Drozd L.:Roudny M. Language Planning and Standardization of Terminology in Czecho – Slovakia. International Journal of Sociology of Language. Vol.23 – The Hague– Paris– New Yourk: Moutou Publishers, 1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Кияк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької мови та перекладу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: термінологія фахових мов, теорія та практика перекладу.

«САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У НОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ

Лада КОЛОМІЄЦЬ (Київ, Україна)

У статті зіставляються два англомовні переклади вірша Т. Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», виконані громадянкою Великої Британії, поетесою і популяризатором української культури Вірою Річ з інтервалом у півстоліття.

The article dwells on the comparative analyses of two translation versions of Taras Shevchenko's poem "Cherry-trees bloom by the house yonder..." done by a citizen of Great Britain and popularizer of Ukrainian culture, Vera Rich almost five decades apart.

Стаття присвячується світлій пам'яті Віри Річ

За відомим ще від формалістів висловом, стиль характеризується не лише тим, що в ньому є, але й тим, чого в ньому нема. Цю тезу важливо пам'ятати при перекладі Шевченкових поезій, таких як «Садок вишневий коло хати...», де художня виразність досягається геніальною ощадливістю, стислістю вислову, розмовною органічністю й плавністю інтонації, що створюється спрощеною синтаксичною побудовою, залишаючи у пресупозиції, ясній недомовленості легко відтворювані з контексту образні картини. Саме ця небагатослівність, випрозорення найосновнішого робить Шевченків стиль навдивовижу легким і природним, і тим самим надзвичайно складним для перекладу. Тож виникає питання: чи можливо з достатньою адекватністю відтворити в перекладі Шевченків видимий мінімалізм у зображальних засобах? Чи, може, ця стильова своєрідність українського поета є унікальним невідтворюваним повною мірою поєднанням національної мови і національного генія?

Згідно з критеріями одного з фундаторів українського перекладознавства, незаслужено забутого О.М. Фінкеля, який свого часу детально дослідив російськомовні переклади Шевченкового «Заповіту», «вартість будь-якого поетичного перекладу визначається: а) ступенем наближення його до повноти змісту, що виявляється у відтворенні лексики, семантики, образності емоційного тону; б) ступенем збереження ритміко-інтонаційних особливостей, що пов'язано з відтворенням багатьох синтаксичних явищ; в) ступенем відтворення звукового оформлення (метр, римування, звукопис)» [1: 411]. За О.М. Фінकेлем, перелічені компоненти поетичного твору, які «становлять єдину систему і скеровані на

виявлення змісту» [1: 411], неможливо абсолютно рівноцінно відтворити у перекладі: «кожний перекладач щось відбиває і чимсь офірує» [1: 411]; у кожного перекладача своє «розуміння всіх зв'язків між компонентами художнього твору і ролі їх у виявленні всієї глибини змісту» [1: 411]. Зауважмо до того ж, що і один перекладач про повторному перекладі пропонує нетотожне відтворення багатьох місць оригіналу, пов'язане з переосмисленням взаємодії окремих частин і цілого в перекладуваному творі, еволюцією розуміння домінант як усього твору, так і його компонентів, прагненням точніше і повніше передати неповторну чарівність оригіналу рідною мовою.

Еволюційним можна назвати і шлях авторитетного британського поета-перекладача Віри Річ до оновленої інтерпретації Шевченкових поезій. Для прикладу візьмімо ліричну мініатюру «Садок вишневий коло хати...». Перший її переклад у виконанні Віри Річ під назвою *Evening* («Вечір») увійшов до англomовного збірника вибраних поезій Тараса Шевченка, опублікованого в Лондоні 1961 року [4]. Другий переклад відділяє від першого майже півстоліття (автограф перекладу, який датується 19 травня 2008 р., було зроблено під час відвідин Вірою Річ Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Нижче наводимо для зручності зіставлення оригінал, а за ним – обидва варіанти перекладу Віри Річ:

Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть, / Плугатарі з плугами йдуть, / Співають ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть. // Сім'я вечеря коло хати, / Вечірня зіронька встас. / Дочка вечерять подає, / А мати хоче научати, / Так соловейко не дає. // Поклала мати коло хати / Маленьких діточок своїх; / Сама заснула коло їх. / Затихло все, тільки дівчата / Та соловейко не затих [2: 311-312].

Варіант перекладу 1961 року:

*Beside the house, the cherry's flowering,
Above the trees the May bugs hum,
The ploughmen from the furrows come,
The girls all wander homeward, singing,
And mothers wait the meal for them.*

*Beside the house, a family supper,
Above, the evening star appears,
The daughter serves the dishes here;
It's useless to advise her, mother,
The nightingales won't let her hear.*

*Beside the house, the mother lulls
The little children for the night,
Then she, too, settles at their side.
And all is still... Only the girls
And nightingales disturb the quiet [4: 88].*

Варіант перекладу 2008 року:

*Cherry-trees bloom by the house yonder,
Above the cherries May bugs hum,
The ploughmen from the furrows come.
Singing, the girls now homeward wander.
And mothers wait the meal for them.*

*The family sups by the house yonder,
Above, the evening star appears,
The daughter serves the supper here;
Though mother tries to teach her fondly,
The nightingale has stopped her ears.*

*Now mother lulls by the house yonder,
The little children for the night,
Then she too lies down at their side.
All hushed. Only girls and the wonder
Of nightingale's song breaks the quiet [3].*

Шевченкову стислість поетичного рядка майже неможливо передати англійською мовою, зберігаючи розмір і не збільшуючи при цьому кількості слів, адже англійські самостійні слова переважно коротші за українські. Тож навіть якщо не враховувати артикль, англословний еквіритмічний переклад міститиме більше слів. Це, зі свого боку, неодмінно викликати зсуви у синтаксичній будові, а відтак і у співвідношенні метричних та синтаксичних одиниць, які, в свою чергу, впливають на мелодію вірша і можуть призвести до зміщення його інтонації й тону, а то й транспонувати увесь твір в іншу тональність. Як бачимо, Віра Річ також не уникла синтаксичної перебудови в обох своїх перекладах, де абсолютно тотожними залишилися лише чотири рядки. Три рядки цих двох її перекладів різняться однією лексеєю, а решта вісім рядків у новому перекладі зазнали істотніших лексичних, а відтак і образно-семантичних та синтаксичних змін, покликаних адекватніше відтворити архітектоніку Шевченкового шедевр.

Прикметно, що другий варіант перекладу точніше передає синтаксично-інтонаційну будову першого рядка кожної строфи, повернувши в кінець рядка обставинний зворот «коло хати» – «by the house yonder» (*біля хати он тієї / он там*). Крім того, цей інверсований зворот поетичніший і мелодійніший за прийменникову конструкцію «beside the house», яка, опинившись на початку рядка, робила переривчастим плавний тон вірша. Така перестановка дозволила повернути на початок рядка і дієприслівник *singing* (4-й рядок першої строфи), в який трансформувалася інверсований присудок оригіналу «*співають* ідучи дівчата», оскільки перегрупувалася й стала стрункішою вся система римування. Помітні й більш-менш значні семантичні корективи (подаємо буквальный переклад): *the cherry's flowering* (*вишня цвіте*) – *cherry-trees bloom* (*вишні цвітуть*); *a family supper* (*родинна вечеря*) – *the family sups* (*сім'я вечеряє*); *the daughter serves the dishes here* (*ось дочка подає страву*) – *the daughter serves the supper here* (*ось дочка подає вечерю*); *the mother lulls* (*мати заколює*) – *now mother lulls* (*і ось мати заколює*); *then she, too, settles at their side* (*потім вона теж влаштовується поряд із ними*) – *then she too lies down at their side* (*потім вона теж лягає поряд із ними*).

Але найістотніших змін попередній переклад зазнає в 4-му і 5-му рядках другої та третьої строф. Друга строфа: *It's useless to advise her, mother, / The nightingales won't let her hear* (*Даремно радити їй, мамо, / Солов'ї не дадуть їй почути*). – *Though mother tries to teach her fondly, / The nightingale has stopped her ears* (*Хоч мати намагається її навчати лагідно, / Соловей скував їй слух*). Третя строфа: *And all is still... Only the girls / And nightingales disturb the quiet* (*І все заспокоїлось... Лише дівчата / І солов'ї турбують тишу*). – *All hushed. Only girls and the wonder / Of nightingale's song breaks the quiet* (*Все затихло. Лише дівчата і диво / Солов'їної пісні порушує тишу*).

В обох випадках перекладачка вдалася до парафрази і прийому додавання, завдяки чому їй вдається послідовно відтворити схему Шевченкового римування в усіх трьох строфах (аббаб), майже завжди дотримуючись і відповідної регулярної кількості складів у рядках кожної строфи (9-8-8-9-8), окрім першого рядка другої строфи в обох варіантах (10-8-8-9-8) та другого рядка останньої строфи в другому варіанті (9-7-8-9-8), а також усієї останньої строфи в першому варіанті (8-7-7-8-8).

В англословній поезії рими спираються на приголосні звуки, а в українській – на голосні. Ця відмінність також створювала труднощі при перекладі, з якими перекладачка впоралася досить вдало, удосконаливши риму з опорою на приголосні: *yonder* [ˈjɒndə] – *wander* [ˈwɒndə]; *yonder* [ˈjɒndə] – *fondly* [ˈfɒndli]; *yonder* [ˈjɒndə] – *wonder* [ˈwɒndə].

Віра Річ належить до тих перекладачів, для яких аксіомою є відтворення поетичного розміру оригіналу. В цьому відношенні перший варіант перекладу послідовніше, але дещо механістично, відтворює строфічний розмір оригіналу (Шевченків 4-стопний ямб),

зберігаючи у першій строфі усічену п'яту стопу (1-й і 4-й рядки); у другій строфі на місці усіченої стопи в першому рядку подаючи повну хорейчну стопу і зберігаючи усічену ямбічну стопу в четвертому рядку; у третій строфі – не зберігаючи усіченої п'ятої стопи в першому і четвертому рядках. За зізнанням самої Віри Річ (на зустрічі зі студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19 травня 2008 р.), у перекладах «Кобзаря» розмір вона відтворювала справді-таки механістично: підраховуючи кількість наголошених складів.

Слід зауважити, що кількість наголошених складів в обох варіантах відтворено точно, якщо не брати до уваги окремі випадки, продиктовані об'єктивними структурно-мовними розбіжностями, коли на місці Шевченкового пірихія в обох варіантах перекладу трапляється ямб і навпаки. Однак другий варіант перекладу (із п'ятою усіченою стопою в першому і четвертому рядках усіх строф, окрім першого рядка другої строфи, який закінчується повною п'ятою хорейною стопою) точніше відтворює Шевченкову систему римування. Хоча це зроблено ціною відступу від ощадливої епічної панорамності Шевченкового стилю.

Ніжна авторська інтонація щедро проявляється в пестливих словах (*зіронька, соловейко, маленьких діточок*), однак ми не зустрінемо в цій ліричній мініатюрі інших слів з емоційно-оціночним значенням, пов'язаних з авторською модальністю: автор розчиняється в зображуваному ним світі, – і цей лагідний світ постає немовби сам собою: від широкого пейзажно-панорамного полотна у першій строфі до окремої епічної замальовки з народного побуту в другій і третій строфах. Додаткові ж слова з оціночною модальністю, що зустрічаються у перекладі, як-от *fondly* (лагідно, ніжно), *the wonder of nightingale's song* (диво солов'їної пісні), значно суб'єктивізують оповідально-описовий, епічно-безособистісний тон оригіналу, що загрожує транспонуванням усього твору з ліро-епічної в інтимно-ліричну тональність.

Послаблює виразну епічну стильову тональність і експлікація пресупозиційних значень, пов'язана з актуальним членуванням речення в англійській мові, підпорядкованим прямому порядку слів, зокрема, словосполучення з інверсованим епітетом «садок вишневий» в обох варіантах експліковано: *the cherry's flowering* (вишня цвіте) і *cherry-trees bloom* (вишневі дерева цвітуть); обставинну фразу між підметом і присудком у рядку «хрущі над вишнями гудуть» винесено у препозицію: *Above the cherries May bugs hum*; інверсія присудка у рядку *Поклала мати коло хати* також не зберігається, хоча, як зазначалося раніше, другий варіант перекладу зберігає інверсію присудка в четвертому рядку першої строфи, замінивши його дієприслівником.

Другий варіант запозичує з першого варіанту окремі лексико-семантичні модуляції, покликані передати внутрішньорядкові асонанси та алітерації оригіналу, хоч і вельми збіднено, з опорою на приголосні: *Плугатарі з плугами йдуть* – *The ploughmen from the furrows come*. Водночас внутрішньорядкової рими (*А мати хоче научати*) та рясних міжрядкових лексико-фонетичних перегуків не передано. В оригіналі ж внутрішньорядкові асонанси та алітерації й міжрядкові перегуки якраз і створюють особливу мелодійність, співучість, епічність Шевченкової строфи, виступаючи її цементуючим матеріалом у єдине ціле: *Садок ВИШНЕВИЙ... – Хрущі над ВИШНЯМИ...; ...матері ВЕЧЕРЯТЬ ждуть – Сім'я ВЕЧЕРЯ... – ВЕЧІРНЯ зіронька... – Дочка ВЕЧЕРЯТЬ подає; ЗАТИХЛО все... – ...соловейко не ЗАТИХ*. Другий варіант перекладу частково передає цей аспект міжрядкового інструментування оригіналу (перший – ні), зокрема, фонетичні перегуки, переважно на основі лексичних повторів, виразно простежуються між першим і другим рядками першої строфи (*Cherry-trees bloom... – Above the cherries...*), першим і третім рядками другої строфи (*The family sups... – The daughter serves the supper...*), першим і третім рядками третьої строфи (*Now mother lulls... – Then she too lies...*). Звичайно, тут можна вести мову лише про приблизну відповідність, адже відтворення реального звучання оригіналу в перекладах з віддалених мов є умовним і не передбачає використання тих самих звуків.

Розмовна невимушеність та плавність інтонування у Шевченка підкріплюється пірихієм. Беручи за основу метричну будову оригіналу, Віра Річ у другому варіанті вільніше різноманітнить Шевченкову стопу, окрім пірихія, використовуючи спондей та хорей. Це сприяє природнішому для англійського віршування інтонуванню поетичної строфи. Адже

чітка ритмічна організація українського першотвору в англомовному втіленні втрачає невимушеність інтонації й не викликає того відчуття закономірного розташування наголосів, яке виникає у читача оригіналу. Тому при повторному перекладі Віра Річ мала певну рацію, уникаючи ритмічної монотонності попереднього варіанту, але не порушуючи при цьому домінанти ритмічної організації першотвору. Метричне урізноманітнення значно динамізує поетичну строфу, особливо коли поряд опиняються два наголошені склади, як-от у прикінцево-рамковій трикратній паралельній конструкції *by the hóuse yónder* з наголошеним дифтонгом [au] і наступним наголошеним звуком [’jo]. Тому можна стверджувати, що другий варіант перекладу вийшов дещо збагаченим у ритміко-інтонаційному відношенні й злегка прикрашеним в образно-семантичному плані (додавання нових лексем). Чи доцільно було семантично розвивати, випрозорювати Шевченків лаконічний вислів додатковими лексемами (*...tries to teach her fondly; ...the wonder / Of nightingale’s song*)? На це питання, мабуть, немає однозначної відповіді.

А от «надлишкові» слова та фрази, які експлікують і без того зрозуміле значення поетичного рядка, виконуючи суто службову функцію підтримки правильного розміру, трапляються в обох варіантах перекладу: *the girls all wander homeward* (дівчата всі йдуть додому) – *the girls now homeward wander* (дівчата нині йдуть додому); *above, the evening star appears* (угорі вечірня зірочка з’являється); *lulls...the little children for the night* (заколює... маленьких діточок на ніч).

Проте в останній перекладацькій інтерпретації Віри Річ – навіть при додаванні відсутніх в оригіналі слів, при експлікації пресупозиційних значень і смислового розвитку окремих образів – не сталося зміни на суб’єктивне сприймання властивої першотвору широкої поетичної «кінопанорами» (саме з цим сучасним видом мистецтва та одним з його прийомів – панорамним показом – доцільно порівняти Шевченків епічний стиль, в якому одна об’єктивна картина змінює іншу).

Прикінцевий анжамбеман в аналізованому вірші Тараса Шевченка надає йому розмовної інтонації. Віра Річ зберігає в обох варіантах перекладу цю стилістично важливу незбіжність метричної і синтаксичної одиниць.

Велике значення для якомога повнішого відтворення авторської поезики має характер рим. У Шевченковій строфі в цьому вірші жіноча рима регулярно чергується з чоловічою з такою закономірністю: ж - ч - ч - ж - ч. У першій і третій строфах напівточна жіноча рима повторюється, створюючи рамкову конструкцію (*хати – дівчата*), у другій строфі жіноча рима точна (*хати – научати*); чоловічі рими у першій і другій строфах теж точні (*гудуть – йдуть – ждуть; встає – подає – не дає*), а от у третій строфі чоловіча рима варіюється від багатой до приблизної (*своїх – коло їх – затих*).

Оскільки англійська фонетична система включає дифтонги і трифтонги, то й транспозиція українських чоловічих та жіночих рим на англомовний ґрунт – річ доволі відносна, однак і тут, згідно з системою цінностей самої перекладачки, бодай приблизне відтворення є вельми бажаним. У другому варіанті перекладу Віри Річ зберігається така сама послідовність жіночих і чоловічих рим у кожній строфі, що й в оригіналі: ж - ч - ч - ж - ч. А в першому варіанті перекладу перший і четвертий рядки кожної строфи не римуються: тут можна вести мову лише про слабкий асонансний та алітераційний перегук (*flowering – singing, supper – mother, lulls – girls*), причому в першій і другій строфах зберігається жіноче наголошування, а в третій – ні. Що стосується чоловічих рим, то в першій строфі вони залишились однаковими в обох варіантах перекладу (*hum – come – them*): тут у другому і третьому рядках рима точна, а остання рима – приблизна; у другій строфі остання рима ледь видозмінилася (*appears – here – hear; appears – here – ears*): відтак в останньому варіанті другий і п’ятий рядки мають точну риму, а третій рядок – напівточну; у третій строфі змін не відбулося (*night – side – quiet*): рима тут у другому і третьому рядках напівточна, у п’ятому рядку – приблизна.

Передача ритмічних особливостей оригіналу обмежена можливостями відтворення його синтаксису. Оскільки в англійській мові слова загалом коротші, то в перекладі відбувається зміна ритмічного кадансу при збереженні метричного розміру. Плавний, неквапливий хід Шевченкової строфи прискорюється, стає менш співучим, втрачає на

м'якості та мелодійності. Частково ці втрати є неминучими і впливають з розбіжностей у лексико-синтаксичній будові української та англійської мов (особливо це помітно в першому варіанті перекладу). В другому варіанті ритмічну структуру передано дещо краще, зокрема, завдяки поверненню в кожній строфі у кінець рядка рамкового повтору «коло хати» (*by the house yonder*): цей повтор-перегук є важливим символізуючим обрамленням твору, яке також організовує його інтонаційно (не даремно він винесений Шевченком у рематичну, акцентовану позицію). Тут слід підкреслити, що Віра Річ, за її власним висловом, перекладала Шевченків «Кобзар» не послідовно, а за перегуками: один і той самий рядок повторюється у «Кобзарі» в різних поезіях, тож увесь збірник перекладачка сприймає як єдиний твір, де повтори-перегуки рядків є важливими для автора (зі слів Віри Річ на згаданій вище зустрічі зі студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19 травня 2008 р.).

Неповторна фонічно-естетична природа розглянутого вірша, його «планомірна звукова побудова» (вислів О.М. Фінкеля), є невід'ємним явищем Шевченкової евфонії. Новий переклад Віри Річ доводить наступну тезу: що повніше відтворюється інструментування першотвору, то глибшим є проникнення і в його образно-емоційний тон. Цей варіант перекладу також характеризується вищим ступенем лексико-семантичної і синтаксичної точності; перекладацькі вставки спираються на пресупозиції оригіналу; домінантою при перекладі є художнє ціле (як не випадкова, планомірно організована звукописно-сміслова структура) в єдності акцентованих автором композиційно-змістових елементів.

Обидва переклади Вірою Річ Шевченкової поетичної мініатюри «Садок вишневий коло хати...» – це істотне і значне, але далеко не останнє наближення до Шевченкової неповторності. Загалом у другому варіанті перекладу повніше збережено ритміко-інтонаційні особливості оригіналу, точніше відтворено його звукове оформлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Фінкель О. М. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в російських перекладах / Черноватий Л. М., Карабан В. І., Подміногін В. О., Кальниченко О. А., Радчук В. Д. О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: Збірка вибраних праць. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – С. 408-424.
2. Шевченко, Тарас. Кобзар. Вступна стаття акад. Максима Рильського. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 608 с.
3. «Cherry-trees bloom by the house yonder...» / Автограф перекладу Віри Річ від 19 травня 2008 р. – 3 архіву автора.
4. Shevchenko, Taras. Song out of Darkness. Selected Poems. Translated from the Ukrainian by Vera Rich with Preface by Paul Selver, a Critical Essay by W. K. Matthews. Introduction and Notes by V. Swoboda (Lecturer in Russian and Ukrainian, School of Slavonic and East European Studies, University of London). – London: The Mitre Press, 1961. – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лада Коломієць – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: художній переклад.

СКЛАДОВІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕРКЛАДАЧА ЯК ЧИННИК, РУЙНУЮЧИЙ ОРІГІНАЛ

Анатолій НАУМЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті розглядається логічна структура категорії «індивідуальний стиль перекладача», яка суттєво впливає на появу розходжень між оригіналом і перекладом. Вказану структуру схарактеризовано як систему з потрійними компонентами. По-перше, філософським, тобто прочитання перекладачем оригіналу оцінюється як наслідок філософського акту сприйняття суб'єктом об'єктивної реальності, внаслідок чого виникає копія сприйнятого об'єкту, в якій обов'язково присутні і об'єкт, і суб'єкт; тобто вже на філософському рівні переклад не може відповідати оригіналу (ступінь невідповідності – це предмет конкретного практичного аналізу-порівняння). По-друге, індивідуальним, тобто перекладач інтерпретує оригінал на власний розсуд, у межах своїх етнографічної, національної, соціальної, історичної, психологічної, виховної, освітньої, досвідної, вікової та іншої іпостасі, що, зрозуміло, кардинально замінює у перекладі вказані іпостасі автора оригіналу, через що переклад йому не відповідає. Не випадково ж у стародавні неписьменні часи перекладача у багатьох племенах і державах називали словом «тлумач» (або «толмач»), що збереглося і до сьогодні (у німецькій мові: «dolmetschen», тобто «тлумачити»; в українській - «тлумачний словник», в російській – «толковый словарь»). І по-третє, професійним, тобто перекладач має свої особисті звички на всіх мовних рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, навіть жанровому тощо), що неминуче руйнує стилістику оригіналу, роблячи з нього новий твір на аналогічний сюжет. В статті робиться висновок, що уникнути руйнуючої діяльності вказаних трьох складових індивідуального стилю перекладача неможливо;

їх можна лише притишити, бо переклад без цих трьох компонентів індивідуального стилю перекладача існувати не може.

The article is devoted to adequate translation ambivalence on superlinear level; title is a distant repetition component. The article describes the peculiarities of the given type of translation.

Те, що переклад як процес та результат неможливий без участі перекладача, сприймалось всіма з давніх давен як саме собою зрозуміле явище: ще у добу існування тільки усного перекладу перекладача у багатьох мовах називали лексемою «*тлумач*», позначаючи тим самим його необхідність та неминучу активну участь у донесенні інформації оригіналу до розуміння її сприймаючого співбесідника. Ця лексема означала тоді зовсім не те, на що сьогодні вказує нейтральний термін «*перекладач*», бо останній має на увазі тільки семантику перекладання тексту із одного міста (тобто мови) в інше (тобто іншу). А тоді ця лексема сприймалась як вказівка на активну творчу, тобто індивідуальну діяльність посередника-перекладача, який повинен був тлумачити, тобто коментувати, роз'яснювати оригінал для зрозумілого сприйняття слухачем.

І хоча вже в писемну добу перекладачі активно акцентували вагомість своєї ролі у процесі перекладу, все ж таки перекладач як структурний компонент перекладу не сприймався теоретиками перекладу. Всі вони знали, що він є, але визнавати його головну роль у перекладному процесі не наважувались, бо єдиним об'єктом перекладознавства вважали лише оригінал, а не тріаду «ОРИГІНАЛ – ПЕРЕКЛАДАЧ – РЕЗУЛЬТАТ».

Можна навести ціле розмаїття думок перекладачів про вагому власну роль у перекладі, але не можна знайти до самого кінця XIX ст. їх суджень про перекладача як головну складову частину перекладацької діяльності.

Ще давньоримський Ціцерон (I ст.д.н.е.), найбільш відомий, майже перший теоретик і популярний практик перекладу, стверджував, що він (тобто не взагалі будь-який перекладач, а саме він) завжди намагався перекладати не слова, а думку (тобто, інакше кажучи, акцентував у перекладі себе, своє сприйняття змісту оригіналу і своє стилістичне втілення цього змісту).

Так, Еріугена, Ірландія, перша половина IX ст., перекладаючи на латинську мову твори давньогрецького філософа Діонісія Ареопагіта, акцентував свою неможливість зрівняти мовні системи оригіналу й перекладу, бо грецька мова, на його розсуд, мала більш точну термінологію для втілення богословських й філософських понять, ніж латина, на яку через це вони не завжди могли бути перекладені із тією ж точністю.

Так, Ельфрік, Англія, кінець X – початок XI ст., перекладаючи П'ятикнижжя Мойсееве, стверджував, що для змістовної прозорості перекладу він обов'язково як можна далі відходить від оригіналу, маючи на увазі мову та розуміння власного читача: тобто чим простіше, буденніше його переклад, тим він доступніше для широкого читачького загалу.

Так, Бекон Р., Англія, XIII ст., вважав що перекладачеві неможливо зберегти особливі якості мови оригіналу. Так, Данте А., Італія, XIV ст., стверджував, що перекладач руйнує всі краси оригіналу, тому що гармонію й музичність останнього він не може передати своєю мовою. Так, Сервантес М. де, Іспанія, XVII ст., заявляв вустами Дон Кіхота, що переклад подібний фламандським гобеленам, але лише з їх зворотного боку, бо перекладач перенасичує фігури оригіналу нитками, які руйнують ці фігури і не показують їх дійсну красу та завершеність.

Так, Дідро Д., Франція, кінець XVIII ст., наголошував на тому, що всі поетичні особливості оригіналу неминуче руйнуються перекладачем; Шляєрмахер Ф., Німеччина, кінець XVIII ст., аргументував свою думку, що у перекладача є тільки дві можливості перекласти оригінал: або він, забуваючи про автора, веде читача до нього, або ж навпаки: він забуває про читача і веде до нього автора оригіналу; Гумбольдт, В. фон, Німеччина, початок XIX ст., стверджував, що будь-який переклад виявляється всього лише невдалою спробою перекладача вирішити питання, яке вирішити неможливо; Потєбня А.А., Росія, кінець XIX ст. вважав, що думка, яку передають іншою мовою, отримує від перекладача нові нюанси, які несуттєві лише з точки зору її первинної форми, але не її змісту; Брюсов В., Росія, початок XX ст. був впевненим, що перекладач не може передати витвір поета з однієї мови на іншу;

Кімура Н., Японія, кінець ХХ ст., порівнюючи всі японські переклади «Фауста» Гете, дійшов висновку, що через свавілля перекладача краще читати Гете в оригіналі.

І лише наприкінці ХІХ ст. німецький філолог Ульріх фон Віламовіц-Мьоллендорфф (Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff) у своїй монографії про сутність перекладу (1891) вперше теоретично обґрунтував тезу, що перекладач неминуче змінює оригінал, бо має власну думку про всі його прикраси та вади. Ця теза знайшла у цього німецького фахівця з класичної філології яскраве й парадоксальне, але об'єктивне оформлення у максимі: «Скільки професійних перекладачів – стільки ж і точних перекладів».

Спробуємо детально розібратись у філософській суті цієї максими, бо вона відповідає об'єктивній тисячорічній практиці європоцентристської школи перекладу і допомагає висвітлити заявлену тему про складові частини індивідуального стилю перекладача.

По-перше, перекладач із самого початку своєї професійної діяльності виступає так само, як будь-який інший суб'єкт сприйняття певного об'єкту (тобто оригіналу) і діє за схемою ОБ'ЄКТ – СУБ'ЄКТ – КОПІЯ (тобто результат сприйняття). Логіка та й практика всіх земних цивілізацій свідчить про те, що у цій копії обов'язково повинні бути присутніми два компоненти: об'єкт та суб'єкт. Інша справа, у якій пропорції.

До середини ХХ ст. європоцентристська наука справедливо вважала майже 250 років, що в копії привалює об'єкт, і тому звалась об'єктоцентричною. Але перша половина ХХ ст. показала, що невраховування суб'єкту веде до його фізичного знищення (згадаймо про тоталітарні режими у Радянському Союзі, Німеччині, Італії, Іспанії та в інших країнах) і до необ'єктивності світосприйняття. Саме тому європоцентристська наука перенесла акцент на суб'єкта і стала суб'єктоцентричною, знайшовши для себе термін «рецептивний», тобто оцінка, яка залежить тільки від намірів та смаків сприймаючого.

Змістовно не можна погодитися з цією суб'єктоцентричністю, боючій новою науковою парадигмою, бо на історичному і тим більше на філософському рівні, вона є театральною реанімацією давно і аргументовано надійно похованої тези про агностицизм (Юм, Кант та інші провідні ідеалістичні мислителі ХVІІІ ст.), тобто про непізнаваємість світу.

Отже, як коротке резюме із сказаного: перекладач як необхідний учасник філософсько-психологічного процесу сприйняття оригіналу як об'єкту довілля обов'язково повинен бути присутнім у тексті перекладу. І це (тобто перекладач як суб'єкт сприйняття) є перша складова частина індивідуального стилю перекладача, в межах якої перекладач виступає як особистість з різноманітними іпостасями (ликами): як етнографічна, історична, соціальна, етнічна та ін. істота.

Ось приклад, де автор оригіналу виступає як християнин, а його перекладачі – як язичники то російського складу, то українського, то японського тощо.

Оригінал: Гете, «Нічна пісня мандрівника»:

Über allen Gipfeln
Ist Ruh;
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einem Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Гете і не підозрював, що через декілька років ця його лірична пісня обійде весь світ у сотнях і тисячах перекладів не лише на різні мови, а навіть на одну. Так, наприклад, тільки українською мовою її перекладали більше, ніж 20 разів, а російською – більше 30. Ось блискучий лінгвістичний, майже дослівний переклад українця Івана Дамар'їна (1999):

Над верховинами вже спокій,
І жоден лист не шелестить;
Замовкли всі птахи у лісі.
Зажди – і спокій маєш ти.

На жаль, я не зміг встановити, коли шедевр Гете було перекладено японською мовою, але у 1903-ому році французький дослідник японської поезії знайшов текст японського

перекладу і, не впізнавши в ньому гетевського оригіналу, переклав його французькою як яскравий зразок японської лірики. У 1911-ому році німецький дослідник японської поезії наштотхнувся на цей французький текст і, сприйнявши його як переклад японської мініатюри, а не гетевського оригіналу, переклав його німецькою мовою. Таким чином гетевський шедевр повернувся на батьківщину в японсько-французько-німецькому вбранні. Перекладознавчо вельми цікаво, чи можна упізнати в ньому першоджерело?

А тепер – японський текст німецькою мовою:

Stille ist im Pavillon aus Jade.
Krähen fliegen stumm zu beschneiten Kirschbäumen
Im Mondlicht.
Ich sitze und weine.

Ось його підрядник:

Тиша у павільйоні із нефриту.
Гави летять мовчки до засніжених вишневих дерев
У місячному світлі.
Я сиджу і плачу.

Неважко зрозуміти, що концепція гетевської мініатюри полягає у рішенні проблеми співвідношення цілого та частини. До речі: її художньому втіленню у текст свого і сьогодні не зовсім зрозумілого «**Фауста**» Гете присвятив більш, ніж 60 років зрілого творчого життя. І наскільки легко, образно, наочно, прозоро, геніально вирішена вона у восьми рядках «**Нічної пісні мандрівника**»!

Я упевнений, що, якби Гете нічого більше, крім цього шедевра, не написав, він все одно залишився б геніальним поетом Німеччини, Європи та світу.

А реалізував він концепцію свого вірша чисто по-європейські, за принципами християнського монізму: один задум, одна можливість його прочитання, одне текстове значення кожного слова, плюс зображення конкретного явища як загального поняття. Так, гори у нього не конкретні, а гори взагалі, хоч у дійсності він підіймався на одну із вершин німецьких старих гір під назвою **Тюрінгський Ліс**; кроні у Гете не конкретного дерева, а взагалі; птахи не конкретного виду, а взагалі і т.і.

Тепер подивимося на японську мініатюру. По-перше, тут зовсім інша, неєвропейська стилістика: *павільйон із нефриту* може дійсно бути будовою із благородного каміння зеленого кольору, але може означати і альтанку у садочку під покривом зеленого листя; *засніжені вишневі дерева* можуть бути дійсно присипані снігом, а можуть означати їх цвітіння білими пелюстками. Як бачимо, для японця важливим є не сам факт, а лише натяк на нього, щоб все останнє дофантазувати самому. По-друге, японському читачеві дуже потрібна символіка, але у вельми конкретизованій формі. Саме тому гетевські птиці стають у цьому ліричному шедеврї гавами, які уособлюють в японській міфології мудрість та вічність, а гетевські дерева перетворюються на конкретний символ японського щастя – *сакуру*, та ще й *квітчасту*. І ніч повинна бути для японця *повномісячною*, а не просто темною порою доби.

Після з'ясування вказаних стилістики й символіки неважко зрозуміти і концепцію японської мініатюри: умиротворення розпростерло свої крила над пишнотою природи і всі її мешканці – рослинний й тваринний світи – теж умиротворені. І лише *людина* сидить перед своїм садочком із піску та каміння і відчуває себе віддаленою від усієї цієї благоліпності і через це плаче, сподіваючись, що незабаром і сама стане частиною цього умиротвореного цілого.

Чому я для перекладу гетевського вірша українською мовою використав мало кому відомий текст Івана Дамар'їна, а не вельми популярний текст М.Старицького з 1883 року? Та тому, що переклад Івана Дамар'їна є найкращим зразком лінгвістичного вбивства концепції оригіналу, тоді як текст М.Старицького, найяскравішого українського драматурга другої половини ХІХ ст., – це геніальне свідоцтво перекладу концептуального:

Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.

Не курить за ставом,
Не тремтять листи...
Почекай – небавом
Одітхнеш і ти!

Оскільки М.Старицький перекладав не Гете, а переклад росіянина М.Ю.Лермонтова, то спочатку декілька слів про російський переклад:

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного, -
Отдохнешь и ты!

Якщо цей переклад оцінювати тільки лінгвістично, то необхідно згадати про те, що він був створений у рік загибелі М.Ю.Лермонтова (1841), коли російський поет давно вже став, як і пророкував В.Г.Белінській, «*поетом з Івана Великого*», тобто самою високою дзвіницею у тодішній Росії. І чомусь-то цей європейські відомий поет, ледве не найкращий стиліст російської мови, зміг всунути у вісім рядків свого перекладу (як, до речі, і М.Старицький у свій переклад) безліч, на перший, лінгвістичний погляд, зайвих слів, як неприторенний графоман! Ну, хіба ніч не є тьмою? Тоді навіщо писати «*во тьме ночной*»? До речі: те ж саме і у М.Старицького: «*Темна ніч*». А хіба ночію не сплять? Тоді навіщо ж писати «*спят во тьме ночной*»? У М.Старицького – «*ніч сном оповила*». І хіба ночію мла не свіжа? Тоді навіщо писати «*полны свежей мглой*»? І звідкіля виникла у М.Ю.Лермонтова «*дорога*», та ще й «*непыльная*» (у М.Старицького – «*ставок*», за яким «*не курить*»), якщо нічого подібного у німецькому оригіналі немає?! І чому за рядком «*Не дрожат листы*» (у М.Старицького – «*не тремтять листы*») йдуть три крапки, на які навіть натяку в оригіналі немає?! І ще багато різних «*Навіщо?*»

Років 20 тому, коли я ще не додумався до моєї сьогоденної теорії концептуального перекладу, я написав про цей переклад М.Ю.Лермонтова розгромну статтю, і я вельми вдячний редакції київського журналу «**Теорія та практика перекладу**» за те, що цю статтю не було надруковано. Лише зараз я розумію, що розгром лермонтовського шедевр можна було здійснити лише із позицій лінгвістичного перекладу, тому що в дійсності переклад М.Ю.Лермонтова (як і переклад М.Старицького) є геніальним зразком перекладу концептуального.

Російський і український поети добре усвідомлювали, що гетевська відсилка-ремінісценція до біблійного міфу творіння не спрацює у голові східнослов'янського читача, який, як справедливо стверджує народна мудрість, починає вірити у Бога, лише коли життя стає нестерпно важким («*Грім не гримне – мужик не перехреститься*»), а ікону шанує лише у церкві («*Годится – молиться, не годится – горшки накрывают*»), та й до батьків церкви відноситься вельми скептично, навчаючи своїх дітей співати про священнослужителів сатиричні куплети («*Був собака у попа, / Він його кохав...*»). Саме тому М.Ю.Лермонтову треба було знайти східнослов'янський, точніше: чисто російський символ для втілення проблеми частини й цілого, і він геніально вирішив це завдання: він почав свій переклад із перерахування того, що російський мандрівник бачить із вікна своєї кибитки (тут і гори, і долини, і, зрозуміло, свята-святих російського життя – шлях як символ російської широчині, і кущі по його боках, і багато ще чогось, яке поет міг би ще довго перераховувати. Але навіщо? Неосяжна широчинь Росії вже намальована, тому перерахування можна і обірвати, замінивши його трьома крапками і поставивши *людину* у центр цієї широчині, задавши їй (людині), раз вже вона хоче панувати над цією нестримною широчинню, два традиційно російських й водночас загальнолюдських запитання: «*Що робити?*» і «*Хто винний?*» А відповідь на них поету вже давно відома: почекай трохи – і ти станеш частиною цієї цілісної широчині.

Хіба це не концепція гетевського оригіналу?! А яка міць зовсім іншої стилістики!

Те ж саме і у М.Старицького. Неважко зрозуміти, як я вже казав, що він перекладав не Гете, а Лермонтова, позичивши у нього і шлях (це імпліцитно закладено у нього у словосполучення «не курить за ставом»), і куряву, і тремтіння листя, і відмову від християнських ремінісценцій, і багато чого іншого. Але як блискуче вловив він концептуальний підхід М.Ю.Лермонтова до німецького оригіналу: передати не зміст, а задум, втіливши його у національну стилістику! Саме тому з'являються у М.Старицького український *ставок* і, зрозуміло, *море*, хай навіть не справжнє, а *море мли*, але українська тематика вже намальована, вже втілена, і українському читачеві неважко до неї додуматися: море, куди чумаки їздили за сіллю, ставок, у якого вони розташувалися на ночівлю-відпочинок, варячи свій куліш та споглядаючи блискаючу на небі зіркову плеяду – **Чумацький шлях**.

І знову, як і у японського перекладача і як у російського, виникає національний символ цілісності – широкополий український степ з його вічністю й непорушністю, а в його центрі – *людина*, яка вважає себе, а не його центром Всесвіту: «Почекай – небавом одітхнеш і ти!»

Але перекладач, крім описаної раніше, так би мовити, філософської істоти, є ще і істотою професійною, яка має власні уподобання до прийомів перекладу (наприклад, вибір певної лексеми із низки її синонімів, використання тільки улюбленої морфологічної категорії або синтаксичної конструкції тощо). І ці лінгвістичні пристрасті є другою складовою індивідуального стилю перекладача.

Повернімося знову до вірша Гете і вслухаємось у мелодійний спокій його ритму, вдивимось у нейтральність його кореневої (тобто національно суттєвої) лексики (Гете використав лише одну похідну лексему!), винайдемо ремінісценції з Біблії, спробуємо зрозуміти не тільки пейзажний сенс вірша (вечірнє затухання природи), але й його глибинний філософський (частка цілого не може прагнути до самостійної автономії) і порівняємо все це із сухістю форми та звуженністю змісту у перекладі Івана Дамар'їна (текст його перекладу наведено вище) або із занадто поетичним перекладом Б.Пастернака:

Мирно высятся горы.
В полусон
Каждый листик средь бора
На краю косогора
Погружен.
Птичек замерли хоры.
Подожди: будет скоро
И тебе угомон.

Але перекладач зберіг в собі, я впевнений, ще на генному рівні, стародавню звичку тлумачити оригінал на власний смак. Мова зараз не йде про помилковість сприйняття перекладачем оригіналу, бо така помилковість завжди може бути подоланою наступним перекладачем. Мова зараз йде про об'єктивні чинники руйнування оригіналу перекладачем, про такі чинники, які не можуть бути подолані.

Ну, бачить, наприклад, перекладач в оригіналі його (оригіналу) перш за все музичність як головний компонент твору іноземного автора і забуває через це про проблематику й поезику оригіналу (наприклад, переклад Бажаном Гете:

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, -
Лиш зачекай.

Або оцінює перекладач, наприклад, оригінал як яскраве мовлення, як блиск стилю і тому насичує свій переклад складними, майже герметичними поетизмами, які аж ніяк не відповідають прозорому та традиційному стилю оригіналу. Наприклад, переклад П.Тичиною вірша Лермонтова «Белеет парус одинокий»:

ВІТРИЛО

Одне лише вітрило мрітне
 У мрінні моря маревен...
 Чого блукає кругосвітне?
 Кого лишило там ген-ген?
 Нахлине вітер, глиб подасться,
 І щоглу з свистом натяга...
 Гей-гей, воно й не прагне щастя,
 І не від щастя одбіга!
 Під ним струміння блакитнясте,
 Над ним одсончин золочин.
 Воно ж все рветься в поринасте,
 Немов у бурях є спочин.

І така змістовна оцінка оригіналу перекладачем є третьою складовою частиною індивідуального стилю перекладача.

Чи можна уникнути руйнуючої діяльності вказаних трьох складових?

Ні.

Їх можна лише притишити, бо переклад без цих трьох компонентів індивідуального стилю перекладача є неможливим.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Науменко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу.

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ТЕКСТА РАССКАЗА Ю. СЕМЕНОВА «ЛЕТОМ 37-ГО»)

Олег СЕМЕНЮК, Виктор БИЛОУС (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто деякі типові недоліки у перекладі, які пов'язані з відмінностями мов і культур.

The paper discusses certain omissions and mistakes in translation, caused by the differences in the two languages and cultures.

Можно уже считать аксиомой утверждение, что культура становится интернациональной во многом благодаря переводу произведений художественной литературы. Особенно значение перевода возрастает в современных условиях постоянного расширения и укрепления международных связей. Теория и практика перевода как особая филологическая дисциплина, возникшая и оформившаяся в XX веке, продолжает интенсивно совершенствоваться. Свой вклад в ее развитие сделали многие известные философы, мастера художественного слова, учёные-лингвисты. Вспомним работы Л.С.Бархударова, Е.В.Бреуса, М.П.Брандес, В.С. Виноградова, Р.Г.Джаршейшвили, Т.А.Казакова, Г.Кочура, М.Лукаша, М.Т.Рильского, А.А.Паршина, К.Я.Чуковского и др.

В последние годы в мире, динамика развития которого предусматривает активные лингвистические и культурные контакты, в череде проблемных аспектов перевода, особенно – художественного, на первое место выходит анализ возможностей передачи лингвистическими средствами тонких смысловых нюансов, связанных с социокультурными реалиями. Особенно явственной эта проблема становится на фоне активно развивающихся средств «механического», программного перевода, в котором смысл доминирует над чувством и оттенком. Именно этот факт объясняет актуальность нашего небольшого исследования, посвященного анализу некоторых «нюансов» в интерпретации социально-культурных реалий средствами неродного языка.

Художественное литературное произведение не только плод творчества автора, но и своеобразное отражение социокультурной обстановки, в которой оно создавалось. Это обстоятельство предъявляет к переводчику высокие требования не только в отношении уровня владения языком, но и в плане понимания им особенностей жизни народа другой страны в конкретно-исторический период. Задача переводчика иногда сложнее задачи автора оригинала, так ему приходится не столько пересказывать события сюжета, сколько перевоплощать персонажи, воссоздавать написанную автором картину действительности так, чтобы она стала близка и понятна иноязычному реципиенту. Такая работа предполагает не просто знание лексики иностранного языка, а владение ним как сложной системой взаимосвязанных словесно-выразительных средств. Переводчику необходимо хорошее знание и понимание жизни народа и страны языка, их культуры и литературы, собственный жизненный опыт.

Конкретной задачей исследования является попытка систематизировать типичные ошибки, или, точнее – недочеты работы переводчика при передаче особенностей национальной и общественно-политической обстановки, интерпретации проявлений писателя как языковой личности своей эпохи. Примером послужил переводной англоязычный текст рассказа Юлиана Семёнова “Летом 37-го”. Предлагаемая статья есть частным результатом исследования социокультурного дискурса массива англо- и русскоязычных литературных произведений в жанре политического детектива.

Цикл новелл Ю. Семёнова “37-56” был написан в начале 60-х годов и принадлежит к произведениям так называемой “культовой прозы”. Рассказ “Летом 37-го” в английском переводе Энтони Олкотта был включён в сборник “The New Mystery” в 1993 году. Являясь в общем неплохим образцом работы переводчика, англоязычный вариант оригинала содержит примеры отдельных (но типичных) промахов, которые уменьшают силу психологического и социоинформативного воздействия текста на читателя.

Попробуем обобщить эти недочёты и проанализировать их по группам. Прежде всего, – поговорим о проблемах передачи проприальной лексики как своеобразного «фиксатора» облика эпохи. Так, уже второе предложение текста оригинала (“*Раньше с нами всегда был Юрка Блюм, но после того, как забрали его отца, он переехал куда-то на Можайское шоссе*”), переводчик в свой текст не включил, хотя не заметить в рассказе имён собственных предположительно семитской этимологии (Семён, Блат, Винтер) сложно. Переводчику следовало бы учесть, что произведение во многом автобиографично, что настоящая фамилия Семёнова – Ляндрес, что авторская позиция наверняка состояла в том, чтобы показать размах антисемитизма в стране того периода (заметим, что Юрка Блюм – герой отдельного рассказа этого же цикла).

Целям воссоздания картины общественно-политической обстановки в предвоенном СССР служат упоминаемые в рассказе, написанном от имени мальчика 6-8 лет от роду, имена политических и военных деятелей периода. Они хорошо знакомы нашему читателю, но нуждаются в пояснении для читателя англоязычного. Одну попытку такого комментария переводчик делает, оставляя, однако, сомнения в её правомерности. См.: “*Я поднялся с кровати, надел красивые меховые тапочки, которые привёз из-за границы Николай Иванович, и потихоньку двинулся в ванную*”; “*I got out of bed, put on the pretty fur slippers that Nikolai Ivanovich (Bukharin) had brought me from abroad...*” [3: 98]. Непосредственной информации о том, что тапочки привёз именно Бухарин, в тексте оригинала нет, хотя отец рассказчика “*раньше... уезжал на машине к себе в редакцию, где у него были две красивейшие секретариши*”, а Бухарин одно время входил в редколлегия одной из ведущих советских газет того периода. Возможно, вводя предположение (пусть и по собственной инициативе) о связи семьи мальчика с одним из репрессированных позднее политических руководителей страны, переводчик подводит читателя к мысли о непростом будущем героя.

Фигурирующие в тексте имена Будённого (“*I hear they arrested Marshal Budyennyi yesterday*”, *I said, “because he had a Japanese ballerina living at his dacha*” [3: 96]), Крупской (“*After Nadezhda Konstantinovna Krupskaiia came to see them, as a sign of special respect,.. they were soon arrested*”, [3: 101]) и Карацупы (“*I dreamed of training one (a dog), then sending it to the border, for Comrade Karatsup*” [3: 98]), на наш взгляд нуждаются в обязательном

пояснении. Даже краткий комментарий переводчика о маршале Будённом, герое гражданской войны, заместителе наркома обороны СССР, о Крупской, гражданской жене Ленина, помог бы англоязычному читателю прочувствовать зловещую атмосферу сталинских чисток с их зачастую бессмысленными обвинениями, направленными против известных военачальников и так называемых “большевиков ленинской гвардии”. Имя Карацупы современному читателю менее известно, однако не одно поколение советских мальчишек восхищалось подвигами старшины-пограничника.

Имя Чарли Чаплина в пояснениях вряд ли нуждается. Его упоминание в рассказе помогает раскрыть тотальный характер репрессий, понятный даже ставшим жестокими детям (“*Чаплина давно поставили к стенке... Артистов тоже ставят к стенке. Всех можно поставить к стенке*”). В англоязычном варианте перевод последнего предложения (“*Anyone can get put against the wall*” [3: 100]) звучит, как нам кажется, несколько выразительнее, “сильнее”, чем в оригинале за счёт использования местоимения *anyone* – “любой, кто угодно”.

Высокая, по сравнению с английским языком, степень флективности русских имён поставила перед переводчиком сложную задачу перевода следующих фраз, в которых он так и не смог передать психологический надрыв момента, создаваемый в русском тексте за счёт использования диминутивных суффиксов: “*Витенька! – закричал дядя Вася. – Сынок!*” “*Сыночек! – крикнула мама. – Сыночек, дай я тебя поцелую! Витенька, дай я тебя поцелую!*” (“*Vitka!*” *His father Vasya shouted. “Son!” “My baby boy!” his mother shrieked. “Son, come let me kiss you! Vitka, come give me a kiss!”* [3: 102].

Наличие падежей в русском языке привело и к искажению графической формы имён, что может ввести в заблуждение англоязычного читателя: “*There were three of us..., Vitek, Talka and I*”; “*Vitek said*”; “*Vitek went over*” и далее о том же персонаже: “*looked...at Vitka. Vitka was concentrating*”, “*Vitka stayed*” [3: 96-102]. Уже упоминавшаяся нами фамилия героя-пограничника – Карацупа (в именительном падеже), в тексте употреблена в дательном (“отправить на границу, товарищу Карацупе”). Окончание “а” более характерно для имён женского рода, однако, чувствуя или справедливо предполагая, что на границе служат большей частью мужчины, переводчик убирает это “а”, приняв его за падежное окончание. В результате имя исторической личности искажено.

Отмечаем и факты, свидетельствующие о невнимательности переводчика: “*домоуправ*”, “*жена управдома*” переведены соответственно как “*the apartment manager*” и “*the wife of the building administrator*”; “*читали по складам “Пионерку”*” – “*read some bits of Pionerskaya pravda*”; “*вышли три человека в кепках с длинными козырьками*”, “*трое в кепках*” – “*three men got out, wearing high-peaked military caps*”, “*the three men in hats*”. В последнем примере налицо также и искажение подтекста: Семёнов намеренно подчёркивает наличие гражданской одежды на приехавших арестовывать и таким образом в определённой степени противопоставляет их одному из соседей мальчика (“*дядя Федя, отец Тальки, чекист, комиссар госбезопасности,.. в полной форме, с золотой нашивкой на рукаве гимнастёрки*”). Именно этот момент – противопоставление сотрудников спецслужб, безоговорочно принимавших участие в массовых репрессиях, и их коллег, объективно защищавших безопасность страны – есть существенным для последующего творчества Семёнова.

Трудно назвать удачным и перевод отдельных устойчивых сочетаний: “*Витёк... лучше всех играл в “штандер” и никогда не мазал мячом, если целился в проигравшего*” (“*he never put dirt on the ball when he threw it at someone*” [3: 97]); “*Отец поднялся и зло усмехнулся: “Бардак, а в бардаке ещё бардак”*” (“*It’s a whorehouse, and inside the whorehouse there’s another whorehouse*” [3: 100]). Если в первом случае смысл выражения явно искажён, то во втором, на наш взгляд, следовало бы подобрать англоязычный вариант, более близко соответствующий характерному для употребляемого в русском языке переносному значению слова “бардак” (например, “mess”).

Перевод художественного произведения всегда сложен по причине значительного объёма подтекста, аллюзий, наличия архетипов, понятных только языковой личности

определённой эпохи. Весь этот массив в значительной степени утрачивается при переводе. Проиллюстрируем своё утверждение. Например, интерпретация архетипов:

“Нас тогда на Спасо-Наливковском осталась трое: Витёк, Тальяка и я. раньше с нами всегда был Юрка Блюм, но после того, как забрали его отца, он переехал куда-то на Можайское шоссе”. Московский адрес героя – исторический центр столицы, район престижный, а вот переезд из него практически за город, “на Можайское шоссе”, говорит о возможном принудительном, в порядке репрессий, переселении, и уж в любом случае – о значительном понижении социального статуса. В переводном варианте Можайское шоссе не упоминается, поскольку англоязычному читателю эти топонимы ни о чём не говорят.

Боясь ареста, отец мальчика хотел застрелиться из маузера, *“который был у него всегда заперт в столе”.* Наличие хранящегося дома оружия, и именно маузера, косвенно свидетельствует об участии его владельца в революции и гражданской войне в России и о его высоком положении в послевоенной советской иерархии. Выпускавшийся в Германии пистолет “Mauser” модели К-96 поставлялся в Советскую Россию по спецзаказу правительства большевиков, его образ как оружия комиссаров и чекистов используется во многих художественных произведениях советских литературы, кино и драмы. В какой-то степени он сродни образу револьвера Кольта в вестернах или пистолета “Walther PPK” в романах о Джеймсе Бонде.

Характерными словами (и архетипами!) эпохи есть слова “командир”, “комиссар”. *“В нашем дворе все мы, дошкольники и октябрята, придавали большое значение постам, которые занимали наши родители. Это было важно потому, что определяло, какую должность ты сам получишь в военной игре: начитаба, комиссара или командира”* (“*all of us in the building, the preschoolers and October scouts, gave a good deal of weight to the posts that our parents occupied, which was important because it determined the role you got when you played war*”) [3: 100].

В переводе названия этих должностей опущены, предположительно по двум причинам: во-первых, нет упоминания о противнике (а война и/или игра в неё предполагают наличие врага); во-вторых, англоязычному читателю сложно было бы понять, что советские дети воспитывались именно на героических подвигах красных командиров и комиссаров. Никто не хотел роли врага (и игра становилась односторонней), кроме того, жизнь указанного периода носила военизированный характер и о врагах упоминалось повсеместно, даже в изданиях для детей (*“стала рассказывать про врагов народа, которые теперь, благодаря нашим успехам, со всех сторон окружают родину, – будто я сам не читал об этом в “Пионерке”; “твой муж, запутавшись в связях с врагами народа”; “сын пособника врага народа”*).

Передача термина “октябрята” словосочетанием “*October scouts*” также вызывает некоторое недоумение: понятие “скаут” возможно и ближе англоязычному реципиенту, однако движение октябрат носило выраженный политический характер (“Октябрята – внучата Ильича”) и в этом его отличие от скаутизма.

Стоит отдельно остановиться и на недочетах в передаче *подтекста*, например:

В СССР того периода легковой автомобиль являлся атрибутом и символом власти. На машинах чёрного цвета ездили, как правило, высокопоставленные аппаратчики, зелёный же цвет был отдан армии. В этой связи предложение *“К нашему шестому подъезду подкатила зелёная “эмочка”* содержит для читателя больше скрытой информации, чем его перевод (“*A green car rolled up to our entrance...*”) [3: 101].

Воздействие советской идеологической машины было в значительной степени направлено на укрепление единства общества и размывание национальных черт и особенностей. Многие еще помнят утверждение идеологов КПСС о возникновении “новой исторической общности – советского народа”. В рассказе дети говорят о *“троцкистско-бухаринских леденцах”*, на которых, тем не менее, *“было написано по-советски”* (“*Enemy trotskyite-bukharinist candies.*” – “*Nonsense...the writing on them was Soviet*”) [3: 102]. Жившие в Москве дети разных национальностей всерьёз считали, что раз страна советская, то и язык тоже должен быть советским.

Проблемы в актуализации *аллюзии*:

Сосед-чекист советует отцу мальчика: “Тебе лучше бы уехать сейчас...Куда-нибудь в деревню в шалашик, – сено косить”. Заурядная внешне фраза отражена в переводе: “You’d better leave immediately...go to a village somewhere, or camp out, cut some hay maybe...” [3: 100]. Предложение же содержит явный намёк на популярный в советской истории факт пребывания Ленина в районе станции Разлив, где он, скрываясь от преследований правительства, жил в шалаше и продолжал работу над теорией и практикой революции.

Вероятной иронической аллюзией по поводу создания в СССР безнационального классового общества можно считать и фразу “Когда мы вышли из вагона на станции “Коминтерн” (Коммунистический Интернационал), пьяный ударил отца (еврея) по голове”.

В своей работе мы хотели еще раз подчеркнуть мысль о необходимости глубокого и вдумчивого отношения к переводу литературного произведения, прежде всего как к системному набору определенных знаков, в том числе и лингвокультурных. Однако понимание особенностей сложных семиотических систем, одной из которых и является текст, приводит нас к подтверждению аксиомы, автором которой является М.Бахтин: «Всякая система знаков (т.е. всякий «язык»), на какой узкий коллектив ни опиралась бы ее условность, принципиально всегда может быть расшифрована, т.е. переведена на другие знаковые системы (другие языки), следовательно, есть общая логика знаковых систем, потенциально единый язык языков... Но текст... никогда не может быть переведен до конца, ибо нет потенциального текста текстов» [1: 309].

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Проблема текста // Собрание сочинений. В 7-ми тт. – М., 1996. – С. 305-311.
2. Семёнов Ю.С. “Летом 37-го”. – [http: www.gribuser.ru/xml/fictionbook/2.0](http://www.gribuser.ru/xml/fictionbook/2.0)
3. The New Mystery, Plume Book, 1993, printed in the USA. – 187 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олег Семенов – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Віктор Білоус – кандидат філологічних наук, ст. викладач Кіровоградського факультету менеджменту та бізнесу Київського національного університету культури та мистецтв.

Наукові інтереси: вплив екстралінгвіальних факторів на мову, порівняльна лексикологія, проблеми перекладу.

КОНТРОЛЬ КОМПЕТЕНЦІЇ УСНОГО ПЕРЕКЛАДУ З АРКУША МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ (Харків, Україна)

Виходячи з аналізу особливостей усного перекладу, автор пропонує 100-бальну шкалу оцінювання його якості у майбутніх перекладачів, яка ґрунтується на врахуванні трьох параметрів: ступінь збереження головного змісту тексту оригіналу, мовна правильність та зовнішнє враження .

Basing upon the peculiarities of interpreting, the author suggests a 100-point scale to assess the quality of the future interpreters' professional competence in oral translation. The scale takes into account the degree of the source text basic information retention, the amount of language errors in the target text, as well as the overall impression.

Об’єктивне оцінювання усного перекладу (УП) студентів є суттєвою умовою успішного формування фахової компетенції майбутніх перекладачів, дослідження якої є актуальним, зважаючи на відсутність спеціальних досліджень, що враховували б умови навчання у ВНЗ України. Враховуючи обмежені рамки статті, у подальшому викладі ми зосередимося лише на проблемах оцінювання усного перекладу з аркуша (УПА). Відповідно до сучасних теорій [4: 9], таке оцінювання має ґрунтуватися на визначенні ступеня успішності реалізації принципу функціональної або динамічної еквівалентності, тобто ступеня відповідності усіх суттєвих ознак тексту перекладу (ТП) інтенції автора тексту оригіналу (ТО).

Існуючі системи оцінювання усного перекладу так чи інакше враховують ступінь збереження змісту ТО та якість оформлення ТП. Наприклад, на кафедрі теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (КТППАМ ХНУ) оцінювання УП до недавнього часу ґрунтувалося на розрізненні трьох типів помилок: I типу (втрата або викривлення суттєвої інформації – 1 штрафний бал (ШБ)),

II типу (що за певних обставин можуть змінити зміст оригіналу – 0,5 ШБ) та III типу (що несуттєво змінює зміст оригіналу – 0,1 ШБ). Для кожної оцінки розроблялися максимально допустима сума ШБ (наприклад, «відмінно» – не більше 1,5 ШБ, «добре» – від 1,6 до 3 ШБ, «задовільно» – від 3,1 до 5 ШБ тощо).

Така система, хоча й дозволяла помірно швидко й відносно надійно оцінювати переклади студентів, має кілька внутрішньо притаманних їй недоліків. По-перше, залишалися сумніви, чи не потрапляють до одного й того ж типу помилки, які мають суттєво різну «вагу»; по-друге, саму шкалу доводиться змінювати, якщо змінюється обсяг ТО; по-третє, незручним є те, що оцінка має знак «мінус», тоді як традиційно вона виражається позитивним числом.

Проведені нами дослідження [1;2] дозволяють припустити, що збільшення типів помилок з надмірною їх деталізацією є малоперспективним шляхом, оскільки це спричинює значне збільшення обсягу часу на аналіз ТП й, відповідно, робить маловірогідним застосування такої методики у практиці навчання. Ймовірно, способи удосконалення контролю компетенції усного перекладу доцільно шукати на інших напрямках. Враховуючи результати досліджень [4: 9], перспективним видається підхід, що ґрунтується на врахуванні трьох головних параметрів УП: ступінь збереження головного змісту ТО в ТП, правильність мовного оформлення та зовнішнє враження (відсутність невмотивованих пауз, повторів, чіткість вимови, плавність та гучність мовлення тощо). Виходячи з того, що саме лише збереження головного змісту ТО в УП автоматично робить його задовільним, на цей параметр можна виділити 70% загальної оцінки. Відповідно, решту 30% можна розподілити між двома параметрами, що залишилися, у пропорції 2 : 1, тобто 20% загальної оцінки відносимо на правильність мовного оформлення, а решту 10% – на зовнішнє враження.

Максимально можлива оцінка при такому підході становить 100 балів, що є зручним для викладачів-практиків, оскільки відповідає шкалі, яка застосовується практично в усіх міжнародних системах оцінювання, включаючи й ту, що використовується в українських ВНЗ, що працюють за Болонською системою («відмінно»/A – 90-100 балів, «добре»/B – 80-89 балів, «добре»/C – 70-79 балів, «задовільно»/D – 60-69 балів, «задовільно»/E – 50-59 балів, «незадовільно»/F – менше 50 балів).

Цей підхід допомагає подолати усі три негативні чинники, викладені вище. Він знімає необхідність ретельної фіксації кожної, навіть найдрібнішої, помилки з подальшим віднесенням її до певного типу і, відповідно, економить час викладача; шкала не залежить від обсягу ТО й дозволяє оцінити якість перекладу позитивним, а не негативним числом.

Розглянемо практичні аспекти застосування запропонованого підходу до оцінювання УПА майбутніх перекладачів. Далі подається текст англomовного оригіналу з громадсько-політичної тематики («Європейський Союз»), його УПА українською мовою студенткою КТППАМ ХНУ (п'ятий семестр навчання) та відповідний коментар. В ТП курсивом позначені мовні помилки, пробілами – паузи у мовленні, напівжирним шрифтом – зміни або втрати змісту ТО, числа позначають номери речень.

1. *The European Court of Auditors was set up in 1975* – Європейський Суд Аудиторів був створений у 1975 році. 2. *It is based in Luxembourg.* – Він розташований у Люксембурзі. Речення 1 і 2 прогнозовано не викликали жодних труднощів, оскільки вони є синтаксично простими й містять нескладну лексику.

3. *The Court's job is to check that EU funds, which come from the taxpayers, are properly collected and that they are spent legally, economically and for the intended purpose.* – Головною.. працею.. цього суду є перевірка європ___ фондів Європейського Союзу, до яких поступа...___ до яких поступають гроші від ___ платників податків та.._ які..__ поступають легально.. __. та витрачаються легально й економічно виправдано та у___ у потрібних цілях. Ускладнення синтаксичної структури спричинило погіршення якості перекладу – в реченні 3 спостерігаємо 9 невмотивованих пауз, які свідчать про проблеми з оформленням ТП, дослівний переклад (передача *job* як «праця» замість «функція», *legally* як «легальний» замість «що відповідає закону»), мовні погрішності («поступають» замість «надходять»), які проте не спричинюють змін чи втрат суттєвої інформації ТО.

4. *It has the right to audit any person or organization handling EU funds.* – Також цей суд має право **аудіювати персону** чи... **аудіювати** людину чи організацію, яка знаходиться **під впливом** європейських фондів. Зрослий обсяг зусиль, спрямований на одночасну обробку інформації ТО та оформлення ТП, призводить до інформаційних помилок: в реченні 4 спостерігається змішування схожих за формою слів, внаслідок чого «аудит» замінюється на «аудіювання», що, разом з невірним витлумаченням з контексту слова *handling*, спричинює появу звороту «організацію, яка знаходиться під впливом європейських фондів» замість «організації, що розпоряджаються фондами ЄС», внаслідок чого зміст речення 4 в ТП суттєво змінено.

5. *The Court has one member from each EU country, appointed by the Council for a renewable term of six years.* – Суд у європ... **у кожній європейській країні... прис** є присутнім один із членів суду, який... **який** займає цю посаду... **який** вибирається комі... **комітетом**... на... **термін**... **від** шести років. Психологічний тиск, під яким перекладачка знаходилась під час тлумачення речення 4, вплинув на якість її перекладу речення 5, яке, хоча й є складнопідрядним, не відзначається особливою складністю, ні з точки зору його синтаксичної структури, ні його лексичного наповнення. У головному реченні спостерігається необов'язкова зміна підмета із збереженням інших зв'язків, внаслідок чого маємо переклад «у кожній європейській країні є присутнім один із членів суду» замість «до складу суду входять по одному члену від кожної країни», що разом із помилками при передачі підрядного речення: безпідставною зміною органу, що призначає суддів («комітет» замість «Ради Європи») та пропуску важливого означення *renewable*) спричинює суттєві зміни інформації ТО

6. *The members elect one of their number as President for a renewable term of three years.* – Члени вибирають... **Члени** вибирають одного з представників як голову **комісії** терміном на три роки. Речення 6, хоча й просте за структурою, викликало труднощі. По-перше, одні й ті самі члени Суду називаються в межах одного речення по-різному («члени» й «представники»), що може стати джерелом невизначеності у адресатів ТП. По-друге, «президент» перекладається як «голова», що могло б бути прийнятним, якби не відбулася одночасна невинуватна заміна «суду» на «комісію», внаслідок чого «президент Суду» перетворився на «голову комісії». Враховуючи, що жодна «комісія» досі не згадувалася, подібна заміна однозначно спричинить втрату інформації ТО. У реченні, як і в попередньому, пропущено означення *renewable*.

7. *The Court's main role is to check that the EU budget is correctly implemented - in other words, that EU income and expenditure is legal and above board and to ensure sound financial management* – Головна... **головна задача** суду – перевіряти європейський... **перевіряти** () бюджет Європейського Союзу чи, іншими словами, доходи Європейського Союзу, які повинні бути легальними та прозорими та... **враховувати фінан... фінансове положення**. Речення 7 витлумачене загалом задовільно, якщо не рахувати пропуск слова *expenditure* («витрати»), що компенсується генералізацією («перевіряти бюджет»), за рахунок якої пропущене слово імпліцитно включається до поняття «бюджет», а також нездатність інтерпретувати словосполучення *ensure sound financial management* (перекладено як «враховувати фінансове положення» замість «забезпечити ефективне фінансове управління»), яке можна віднести до другорядної інформації, що не має суттєвого впливу на зміст ТП.

8. *To carry out its tasks, the Court investigates the paperwork of any person or organization handling EU income or expenditure.* – Щоб... **щоб запобігати цій** потребі, суд перевіряє... **бумаги** людей та організацій, чийх... **яких** фінанси яких **поступають** до Європейського Союзу. Зміст речення 8 суттєво змінено з причини безпідставної антонімічної заміни звороту «для виконання цих завдань» (*to carry out its tasks*) на «щоб запобігати цій потребі», а також невдалого витлумачення звороту, що містить слово *handling*: переклад *organization handling EU income or expenditure* як «організацій, фінанси яких поступають до Європейського Союзу» замість «організацій, що причетні до доходів чи витрат ЄС». В цьому ж реченні помітні надмірні зусилля перекладачки, індикаторами яких є невмотивовані паузи та мовні помилки («*цїй*» замість «*цій*», «*бумаги*» замість «*звіти*»).

9. *It frequently carries out on-the-spot checks* – Також він *пiклується* про те, щоб **усі справи були розглянуті** на місці. Речення 9 є синтаксично максимально простим (8 слів), однак викликало труднощі, пов'язані з неврахуванням контексту, внаслідок чого перекладачка вдалася до генералізації: замість «суд часто проводить перевірки на місцях» вона запропонувала варіант з менш чітким змістом («він (суд) *пiклується* про те, щоб усі справи були розглянуті на місці»), що створює небезпеку невірною розуміння адресатом, оскільки «часто» не означає «завжди» («усі справи»), а «перевірки» – не значить «усі справи».

10. *Its findings are written up in reports which bring any problems to the attention of the Commission and EU member state governments.* – Їх *ислідування* записуються у...__ у звіті, які...__ у звіті, **які в разі якоїсь потреби звертаються до Комісії Європейського Союзу, де присутні усі..__ члени уряду.. урядів.** Це речення з ускладненою синтаксичною структурою спричинило суттєві проблеми при перекладі підрядного речення, вірогідно викликані втомленістю перекладачки. По-перше, спостерігаємо невдалий вибір сполучного слова «які» для приєднання підрядного речення до головного, що не узгоджується з жодним словом у головному реченні. Це позбавило підрядне речення підмета, внаслідок чого незрозуміло, хто ж звертається до комісії. По-друге, в ТП знаходимо «звертатися до комісії» замість «привертати увагу Комісії». По-третє, перекладачці не вдалося правильно витлумачити атрибутивно-препозитивну конструкцію *EU member state governments*, з якої вона вилучила два елементи, змінивши при цьому означення й означуване («члени урядів» замість «уряди країн-членів ЄС»).

Проаналізуємо тепер ТП за трьома параметрами, які вже згадувалися, аби спробувати вивести його оцінку у числовому вираженні.

Збереження головного змісту ТО. Цей параметр оцінюється за відсотком збереження згаданого змісту, який не дуже просто точно обчислювати, а тому можна використовувати поняття «блок інформації», який можна визначити як слово або словосполучення, що сукупно передає певні поняття. Наприклад, у реченні 1 можна виділити три блоки інформації: *European Court of Auditors, set up, in 1975*, а в реченні 2 – 2 блоки: *based* та *in Luxembourg*. Усі 5 блоків інформації ТО в цих реченнях збережені в ТП. Речення 3: головна інформація – 5 блоків: *Court's job, check, that funds: properly collected, properly spent*; додаткова інформація – 5 блоків: *EU (funds), which come from the taxpayers (funds), legally (spent), economically (spent,) for the intended purpose (spent)*. Збережено у ТП усі 10 блоків. Речення 4: головна інформація – 4 блоки: *Court, (right to) audit, anyone (person or organization), handling EU funds*; невдала інтерпретація блоків 2 і 4 спричинила втрату усієї інформації у цьому реченні. Повний аналіз ТО дозволив виявити в ньому 39 блоків інформації, що несуть його головний зміст, з яких у ТП виявлено 24,5 блоків. Абстрагуючись від додаткової інформації ТО, нескладно підрахувати, що ступінь збереження головного змісту ТО в ТП становить 63%. Виходячи із 100-бальної шкали, в якій питома вага збереження головного змісту ТО, як вже зазначалося вище, становить 70%, можна вирахувати, що кількість балів, яку заробила дана студентка за переклад, що аналізується, становить (63 X 0,70) 44,10 балів.

Правильність мовного оформлення ТП. Якщо оцінювати правильність української мови даної студентки, то вона загалом добра. Фонетично вона знаходиться близько показника 90; спостерігається синтаксична та морфологічна неузгодженість, але вони є досить типовими для будь-якого непідготовленого говоріння. Проблеми з викликом окремих слів пояснюються переважаністю пам'яті, коли викликаються схожі за семантикою слова з української чи іншої (у нашому випадку, російської) мови. Цим же пояснюються й випадки дослівного перекладу без врахування контексту, вживання схожих за семантикою (але невдалих у конкретному контексті) або російських слів. Враховуючи невеликий відсоток лексичних похибок (10 на 190 слів ТП), можна оцінити якість мовлення даної студентки, принаймні на оцінку «добре», тобто на 70%. Таким чином, враховуючи питому вагу правильності мовлення в усному перекладі (20%), нескладно визначити кількість її балів за цей компонент загальної оцінки (70 X 0,20) – 14 балів.

Зовнішнє враження від перекладу. В ТП виявлено загалом 29 випадків порушення плавності (тобто, через кожні 6-7 слів у ТП), що є досить значним показником з іншого боку, враховуючи етап навчання та недостатню сформованість навичок та умінь усного перекладу, таку ступінь плавності можна оцінити як задовільну (60%) й, виходячи з питомої ваги даної характеристики мовлення в усному перекладі (10%), нараховуємо даній студентці (60 X 0,1) 6 балів за зовнішнє враження.

Таким чином, загальна оцінка студентки складається із 44 балів за збереження головного змісту ТО, 14 балів за мовну правильність та 6 балів за зовнішнє враження й становить 64 бали, тобто, за шкалою, яка наводилася раніше, це відповідає оцінці «задовільно» або «D» за шкалою, що застосовується в межах Болонської системи.

Прочитавши викладене вище, будь-який викладач практики усного перекладу іронічно посміхнеться, прикинувши обсяг часу, необхідного для аналізу, зміст якого викладений вище, та помноживши його на кількість студентів, яких він навчає. Однак згаданий аналіз був максимально розгорнутий тут, аби забезпечити однозначність розуміння його змісту у подальшому обговоренні. Реальна процедура оцінки УПА може бути значно спрощена й зводиться до такого.

Переклади студентів записуються на звуконосії й оцінюються викладачем пізніше. Під час оцінювання викладач виводить на екран комп'ютера ТО, слухає записаний текст ТП й робить у відповідні зміни у ТО на екрані, залежно від розгортання мовлення студента, зупиняючи відтворення звуку у випадку необхідності. Наприклад, невмотивовані паузи можна показати суцільними лініями, мовні помилки – виділенням курсивом, втрату суттєвої інформації – знаком (), а її зміну – напівжирним виділенням. Дуже зручним є також застосування різних кольорів для відповідних типів помилок. За результатами перелічених маніпуляцій, проаналізований нами раніше ТП набуде такого вигляду.

The European Court of Auditors was set up in 1975. It is based in Luxembourg. The ___ Court's *job* ___ is to check that EU ___ funds, which come ___ from the ___ taxpayers, ___ are ___ *properly collected* ___ and that they are spent *legally*, economically and for the intended purpose. **It has the right to audit any ___ person ___ or organization handling EU funds.** The Court ___ **has one member from each EU ___ country** ___, **appointed by the Council** for a *renewable* ___ term ___ of six ___ years. The members elect one of their number as **President** for a **renewable term** of three years. The Court's ___ **main** ___ role is to check that the EU ___ () budget is **correctly implemented** - in other words, that EU income **and expenditure** is legal and above board ___ **and to ensure ___ sound financial management. To ___ carry out its tasks**, the Court investigates the ___ *paperwork* of any person or organization ___ **handling ___ EU income or expenditure.** It **frequently carries out on-the-spot checks.** Its *findings* are written up in ___ reports **which ___ bring any problems to the attention of the Commission and EU ___ member state ___ governments.**

Для його візуальної оцінки зручно користуватися заздалегідь підготовленою таблицею, зразок якої поданий далі. Кожен параметр спочатку оцінюється у відсотках, порівняно з ідеальним. Наприклад, якби наша студентка зберегла у ТП усю головну інформацію ТО, то в тексті на екрані комп'ютера взагалі не було б напівжирного шрифту. Однак візуально помітно, що напівжирний текст займає досить значну частину ТО (ненабагато менше половини). Аби визначити ступінь суттєвості зміни інформації, доцільно прочитати лише текст, не виділений напівжирним шрифтом. Якщо в ньому залишилася уся суттєва інформація ТО, то значить втрати стосуються лише другорядної інформації. В іншому випадку, слід визначити приблизний відсоток збереженої інформації й проставити його у відповідну графу таблиці. Потім необхідно визначити такий же відсоток мовної правильності перекладача та ступінь плавності його мовлення й проставити встановлені значення у відповідні графи. Наприклад, ступінь збереження головного змісту ТО могла бути оціненою у 65%, мовна правильність – у 80%, а зовнішнє враження – у 70%. Перемноживши ці значення на відповідні коефіцієнти в останній колонці, одержуємо оцінку в 68,5 балів, що хоча й є вищою, порівняно з результатами детального аналізу, однак знаходиться в таких же межах («задовільно» або «D»)

Параметри контролю	Ступінь реалізації (%)	Кількість балів
Збереження головного змісту	65	X 0,70 = 45,5
Мовна правильність	80	X 0,20 = 16
Зовнішнє враження	70	X 0,10 = 7
Усього балів		68,5

Регулярне застосування запропонованої методики оцінювання усних перекладів майбутніх філологів сприяє підвищенню його точності, оскільки у викладачів, внаслідок прослуховування значної кількості перекладів, виробляються інваріанти такого оцінювання, дякуючи чому підвищується і його швидкість.

Робота з розробки та перевірки способів оцінювання рівня фахової компетенції майбутніх перекладачів знаходиться на початковій стадії, а отже навряд чи можна вважати згадану проблему вирішеною й, відповідно, перспектива подальших досліджень вбачається у пошуку шляхів удосконалення згаданого контролю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ігольникова М.П., Черноватий Л.М. Шляхи контролю фахової компетенції майбутніх перекладачів (на матеріалі усного перекладу з аркуша з англійської мови на українську) // *In Statu Nascendi*. – Вип.10. – Харків: НТМТ. – 2009. – С. 38–45.
2. Agrifoglio M. Sight Translation and Interpreting // *Interpreting*. – 2004. – Volume 6. – Issue 1. – P. 43–67.
3. Brady M. Case Studies in Sight Translation // *Aspects of English: Miscellaneous Papers for English Teachers and Specialists*. – Udine: Campanotto, 1989. – P. 141–243.
4. Ersozlu E. Training of Interpreters: Some Suggestions on Sight Translation Teaching // *The Translation Journal*. – 2005. – Volume 9. – Number 4. – <http://accurapid.com/journal/34sighttrans.htm>.
5. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 277 p.
6. House, J. Quality of Translation // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London: Routledge, 2001. – P. 197–200.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леонід Черноватий – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна

Наукові інтереси: методика викладання перекладу у вищих закладах освіти, теорія і практика перекладу.

"FALSE SPEAKER OF LANGUAGE": TRANSLATING AND INTERPRETING IN CONTEMPORARY ASIAN-AMERICAN FICTION

Dr. Sabina MATTER-SEIBEL (Гермерсхайм, Німеччина)

У статті автор розглядає явище культурного повороту та окремо зупиняється на аналізі гендерних питань у художньому перекладі.

In the article under consideration the author focuses on the translational turn in cultural studies and on gender issues in translation studies.

There has always been a powerful relationship between language and ethnicity in the history of American immigration. Ethnicity is derived from two sources: language and "race" if we take race to mean the visible otherness of the immigrant. There is a close connection between these two aspects: *"Most often the two operate together, for only their complementarity makes it possible for the 'people' to be represented as an absolutely autonomous unit"* [2: 96]. On the one hand, a shared language serves as a bond for the immigrant community and as a source of identity. On the other hand, the shedding of the "old" language and the acquisition of American English is a prerequisite for the success of the immigrant. Language is often the first ethnic trait to go overboard since second-generation immigrants typically no longer have their parents' accents and sometimes do not even speak their native tongues. English serves as a means of inculcating dominant Anglo American values into the newly arrived.

In literature by immigrant groups both original and acquired language and the transfer processes between languages and cultures have played a major role in detailing the process of shifting loyalties and newly constructed identities. If we try to briefly trace the role of language in Asian American immigrant writing, we find that in early 20th century texts like Younghill Kang's *The Grass Roof* (1931) and *East Goes West* (1937) English represents all that is Western and

progressive. The Korean protagonist's longing for America is a quest for modern, secular and scientific knowledge. As a preparation to immigration he reads translations of classical Western authors like Shakespeare, Goethe, Poe and Whitman. When he narrates his first encounter with the Western world it is the different writing that catches his eye: "*I thought them [the Arabic numerals] beautiful, fascinating and a little bit black magic*" [19: 31]. English to him remains the language of enlightenment in spite of the discrimination he experiences in the United States. Calling New York's skyscrapers "towers of Babel" he expects to be able to read America once he has translated its diverse linguistic and cultural signs.

Cultural Translation. Later novels, while not sharing in the early enthusiasm for American English, present the language competence of the second generation Asian American as an essential factor in the translation process between East and West. Since the 1970s, many Asian American novels, particularly those written by Chinese American women, such as Maxine Hong Kingston's *The Woman Warrior* (1976) and Amy Tan's *The Joy Luck Club* (1989), have followed a similar line of argument. They are largely autobiographical tales, a kind of ethnic Bildungsroman foregrounding the narrative of a minority culture growing into a recognition of its place within the majority culture. The narrators learn early on that language competence is the prerequisite to success, as Kingston puts in *The Woman Warrior*, "*to get straight A's is the only way to claim an 'American normal' life*" [9: 179-180]. Despite painful inter-generational conflicts the second-generation protagonists usually find their way into an Americanized environment while reconnecting with the sustaining cultural practices of the old homeland. Intercultural conflicts are resolved through a naturalized pattern of development. The second generation serves as interpreters for their parents, translating their painful experiences in the home country for the Anglo American readership.

In this way, the English-speaking reader experiences a foreign culture written in a familiar language. The writers have adopted the role of a translator for their ethnic cultural heritage. Part III of Amy Tan's *The Joy Luck Club* is entitled "American Translations" and is meant to educate the reader about the old Asian homeland, the legends, customs, political institutions and historical events. This genre of the Asian American novel which uses the second-generation narrators as a translator of the immigrant experience of their parents continues to be popular as Amy Tan's novel, *The Bonesetter's Daughter* (2001), proves. Again, understanding the mother's past in China, providing a cultural translation so that American readers can grasp it serves as a key to healing old wounds and to understanding the present Asian-American position in the United States. Though in this new novel finding a voice is difficult – the daughter Ruth is no longer able to translate her mother's Chinese manuscript, but has to hire a professional translator – the narrator in the end manages to reconnect to her family's history and thereby to overcome her conflicting loyalties.

Resistant translation. In the 1990s, an increasing number of Asian American texts has moved away from tales of second generation translation and adaptation and has begun to offer a more complex and open-ended version of ethnic identity within the American context. This darker vision is caused by the double bind experienced by both the authors and the protagonists: of being fluent in the language and perfectly acculturated, yet still constructed as foreign and other, or as Lisa Lowe puts in her study *Immigrant Acts*: "*...the Asian is always seen as an immigrant, as the 'foreigner-within,' even when born in the United States*" [12: 5-6]. The a priori construction of Asians as inescapably foreign within a domestic visual economy brokered by the mass media and reflected in popular culture [6: 67], prevents Asian Americans from being fully naturalized into American national culture even though they have served as the "model minority" since the mid-1960s.

In these recent novels, language is again the prime metaphor for the identity transformation of the ethnic protagonist, but language competence is no longer the key to becoming a full member of the American society. Instead, perfect bilingualism and biculturalism often result in the ethnic individual's betrayal of the community because language competence makes the protagonist an accomplice of authority structures. Since the shared mother tongue and the interpretation of American reality that accompanies it is the one distinguishing mark that turns an immigrant group into a secret society, translating and interpreting makes the community vulnerable. Linguistic and cultural mediating invariably leads to breaches of confidence; the translator/writer is always also a traitor, "traduttore traditore". The hopeful vision of America's hybridization has given way to a much

bleaker prospect of the bilingual and bicultural individual who feels extremely uncomfortable in the space in-between. The third space turns out to be a cultural and social vacuum and not the creative, imaginative space which postcolonial critics like Homi Bhabha and Gayatri Spivak postulate. These texts foreground the untranslatability that is intrinsic to any signifying system. The "translator's invisibility" (Lawrence Venuti) is uncovered, the rough and jarring process of translation and interpretation is laid open. At best a provisional understanding may be achieved in the end, the process of shifting and adjusting is never complete. I will present two texts that offer what I would like to call a resistant translation between languages, cultures and identities.

Chang-Rae Lees novel *Native Speaker* (1995) is a sort of spy novel, in which the Korean American protagonist provides translations of his ethnic group that are subsequently used by the authorities against this group. The second generation Henry Park is a model Asian until his life unravels after the accidental death of his young son and his alienation from his Anglo American wife Lelia. From the beginning Henry is described as a brilliant language user who is versatile enough to employ different language codes. In spite of his excellent English language competence, he feels that he has some Asian language traits to unlearn: "*I will always make bad errors of speech. I remind myself of my father and mother, fumbling in front of strangers*" [10: 234]. Henry's anxious self-examination and his feelings of linguistic inadequacy are confirmed by the reaction of his Anglo-American environment that expects to hear a fumbling English to go with his Asian face. When Henry first meets Lelia, she is immediately fascinated by what is hidden underneath the young man's perfect English. She tests his pronunciation of her name and finds: "*You look like someone listening to himself. You pay attention to what you are doing. If I had to guess you are not a Native Speaker*" [10: 12]. Lelia calls the kind of careful English Henry speaks to hide his immigrant origins "Henryspeak" [10: 6] and tells him later that "*there are certain mental pathways of speaking that can never be unlearned*" [10: 234]. Being a speech therapist for nonnative speakers, Lelia becomes the linguistic authority in the family and plays the main role in Henry's refashioning of himself according to white middle-class norms [7: 31]. Though Lelia is described as "executing the language" [10: 10], a figure of speech that associates both death and formality with her verbal abilities, Henry accepts the list of written accusations she hands him before she moves out of the house. Her list of his deficiencies specifies "...*stranger – follower – traitor – spy*" [10: 3] and ends with the worst accusation "*False speaker of language*" [10: 6]. Henry internalizes this criticism to the point that he fears that he would linguistically handicap his son if he talked to him too much. With Henry, Lee creates a protagonist whose mastery of English makes him both an emblem of American assimilation, a success both materially and culturally while a broken man in social and psychological terms.

Henry's split personality, torn between two cultures and two languages and comfortable in neither, makes him an ideal spy, a marginal figure who observes silently and induces others to speak. He works for an espionage firm that provides "ethnic coverage" [10: 18], i. e. it focuses on immigrants who in some way threaten the economic or political interests of corporations and the government. In this job, Henry profits from his double consciousness. * By becoming a "domestic spy of Americanness" [10: 320], he is able to gain power without exposure to the ridicule experienced by immigrants in public positions. The daily register that Henry uses makes him an expert in defining people in the language of authority. Although he is scrupulously honest, just noting down what he hears just like a translator transferring word by word, his writing makes him a traitor: "*I am to be a **clean writer**, of the most reasonable eye, and present the subject in question like some sentient machine of transcription. In the commentary, I won't employ anything that even smacks of theme or moral*" [10: 203].

In his job, Henry does not provide a cultural translation, but silences those who struggle to find a language and thereby gains an honorary status of whiteness.

This linguistic complicity, though, renders him silent in social and personal relations. He has internalized silence along with his feelings of linguistic inferiority: "*I celebrate every order of silence borne to the tongue and the heart and the mind. I am a linguist of the field*" [10: 159]. Henry

* For the connection between spying and the double consciousness of an ethnic American see Tina Chen, "Impersonation and Other Disappearing Acts in *Native Speaker*" and Twelbeck. – P. 175-190.

is not able to translate his personal feelings and to communicate them in acceptable ways to his American environment: *"When real trouble hits, I lock up. I can't work the trusty calculus. I can't speak. I sit here, unmoved. For a person like Lelia, who grew up with hollers and criers, mine is the worst response. It must look as if I'm not even trying"* [10: 158]. Only when infiltrating the campaign of John Kwang, a rising politician in New York, does Henry realize that he has internalized the linguistic and cultural identities expected by his Anglo-American environment.

Kwang symbolizes for Henry a third way between foreignness and assimilation because he is self-consciously Korean American and from this position promotes a multicultural, pluralistic America. His campaign ad reads: *"In ten different languages you say Kwang is like you. You will be an American"* [10: 143]. The more research Henry does as Kwang's assistant on the situation of recent immigrants from Asia the more he identifies with them. For the first time he is able to voice his anger: *But I and my kind possess another dimension. We will learn every lesson of accent and idiom, we will dismantle every last pretense and practice you hold, noble as well as ruinous. You can keep nothing safe from our eyes and ears. This is your own history. We are your most perilous and dutiful brethren, the song of our hearts at once furious and sad. For only you could grant me these lyrical modes. I call them back to you. Here is the sole talent I ever dared nurture. Here is all of my American education* [10: 297].

The stereotype of the imitating and studious Asian is here turned into a declaration of independence. Language is used as a weapon. The reader is warned that the perfect imitation and the smooth translation of language and cultural practices by Asian Americans contains a threat emphasized in this passage by the appellative "you." The text interpolates its white audience into the subject position of the government agents who hire the espionage firm.

Yet, Henry is forever insecure. He admires the councilman's linguistic versatility, *"...unafraid to speak the language like a Puritan and like a Chinaman and like every boat person in between"* [10: 304], but is secretly waiting for him to make a mistake, *"listening for the errant tone, the flag, the minor mistake that would tell of his original race"* [10: 179]. Henry's nightmare comes true when Kwang finally shows his real face/speech under pressure. He starts to *"mumble, his voice cracks, and even an accent sneaks through"* [10: 291] and finally the true ethnic, sporting *"a wide immigrant face,"* emerges beneath the native speaker. The linguistic third space represented by Kwang in which there is hope of a polyvocal America not dominated by one language and culture dies with the downfall of the politician.

Henry's legend of himself as an American, the story he has worked throughout his life to construct, finally collapses when his son dies in an accident. Mitt's death proves that the utopia of a social and cultural crossing of boundaries embodied in the little boy, a Korean American of the third generation who could have blended into the Anglo American majority, cannot survive. Henry's marginality and alienation have turned him into both a victim purchasing integration by translating Asian culture for Anglo-Americans and a perpetrator informing on his own ethnic group.

The Interpreter, by Korean American Suki Kim, comes in the disguise of crime fiction. Suzy Park looks for the murderer, who shot both her parents, owners of a green grocery in Queens, and for her sister Grace, who has broken with her since Suzy moved out of her parents' house. Suzy, just like Henry, has to probe into the closely-knit Korean American immigrant community to solve the case. Again, language plays a major role. Language as a communicative means, an attempt to build bridges between two languages and two cultures, is foregrounded in Suzy's job choice. She is an interpreter for the New York court system. Similar to Henry, her perfect language competence, her native speaker qualities in both Korean and English, and her Asian reticence, render her the perfect person for the job: *Her job is just to show up and translate into English verbatim what the witness testifies in Korean. She often feels like the buxom communication officer in Star Trek, the one who repeats exactly what the computer says. ... The interpreter is hired by the law firm on the side opposing the witness. The witness, summoned to testify without any knowledge of English, inevitably views the interpreter as his savior. But the interpreter, as much as her heart might commiserate with her fellow native speaker, is always working for the other side. It is this idiosyncrasy Suzy likes. Both sides need her desperately, but she, in fact, belongs to neither. One of the job requirements was no involvement: Shut up and get the work done. That's fine with her* [8: 14-15].

Court interpreting is here presented as the suitable job for the model minority, transmitting the power structure of the dominant society, otherwise being silent and never letting personal motives interfere with the job. But Suzy quickly realizes that in a criminal court justice is a rare visitor, especially when depositions against non-citizens or illegal aliens are being heard: *"Between those who get locked up and those who do the locking is a colored matter"* [8: 87]. The interpreter understands that if she translates *"with mechanical efficiency, as though each question simply filters through her, each word automatically switching from English to Korean"* [8: 93], she automatically betrays the Koreans whose words she is transmitting. Often unwittingly, the witnesses reveal devastating, self-incriminating information. For instance, a lawyer may want to make a case out of the fact that the plaintiff went home instead of to the hospital after a car hit him. But Suzy knows that this is a cultural misunderstanding. It is the Korean way always to underplay the situation. Therefore Suzy translates not what the plaintiff says, but what he needs to say to succeed in the American legal system: *"I was in shock, and the pain was not obvious to me until I got home and collapsed"* [8: 16]. The interpreter here remedies the communication failure. She knows quite well that she will be fired on the spot if anyone discovers that her interpreting harbors a bias, *"But truth, she has learnt, comes in different shades, different languages at times"* [8: 16]. Suzy excels at manipulating Bhabha's third space in the real life situation of court interpreting in order to communicate ethnic truth to an American judicial system: *What she possesses is an ability to be at two places at once. She can hear a word and separate its literal meaning from its connotation. This is necessary, since the verbatim translation often leads to confusion. Languages are not logical. Thus an interpreter must translate word for word and yet somehow manipulate the breadth of language to bridge the gap. While one part of her brain does automatic conversion, the other part examines the linguistic void that results from such transference. It is an art that requires a precise and yet creative mind. Only the true solver knows that two plus two can suggest a lot of things before ending up at four* [8: 91].

Starting with a job that has the potential of turning Suzy into an ethnic spy and traitor like Henry, she actually turns into a secret helper. It is precisely her invisibility as an interpreter that allows her to manipulate the power structures and practice resistant translation: *"The key is to be invisible. She is the only one in the room who hears the truth, a keeper of secrets"* [8: 12].

This picture of successful hybridization, of a person who has found a way of mediating between the members of her ethnic group and the Anglo-American power structure, shows cracks from the very start, though. In the first few pages the reader is told that Suzy lives alone, that she always lets the answering machine pick up the phone, that she has not spoken to her sister Grace since her parents' funeral and that she had no communication with her parents since moving out of the house. The only person she talks to on the phone is her current married lover, who manages only an occasional brief call, his vulgar language serving to fill up the silence between the badly matched lovers. Suzy spends most of her free time watching the soaps in which the Asian actresses are *"the golden girl's best friend"* [8: 36]. In brief, the reader is presented with a young woman for whom communication seems to work only in the workplace.

The failure of language starts at home where the young sisters are forbidden to speak English [8: 45], but are simultaneously expected to learn the new language well enough to serve as interpreters for their parents. The older sister Grace has to take over the difficult task of translating her father's Korean perceptions to his American environment. Grace also shields Suzy from having to share in the interpreting tasks. In fact, she deliberately tells her parents that Suzy is too slow and too stupid to be of any help. Every time Grace accompanies her parents as interpreter to some unnamed government office, she afterwards shuts herself up or stays out all night. The girl revolts more and more against her interpreting duties and refuses to eat, her silent rebellion breaking down the family. After the parents' death Grace continues to disobey her parents' wishes by teaching English as a Second Language and adopting the Christian religion: *Exactly what Dad would have despised. The pursuit of English. The job of rescuing kids whose Korean language got them nowhere. The mission of spreading English into all those newly arrived Korean minds. ... Jesus Christ – the impostor whom Dad had always rejected as the antithesis of everything Korean, the source of what threatened to destroy Korea's five-thousand-year-old history, the Western conspiracy to colonize Asia and its Buddha and Confucius* [8: 215].

Both sisters are neither able to maintain a meaningful relationship to Korea, a country they do not remember, nor to build up an American identity: *She kept up with the language, she followed the custom. But knowing about a culture was different from feeling it. She would bow to the elders without the traditional respect such bows required. ... Yet American culture, as Suzy was shocked to discover upon leaving home, was also foreign to her. Thanksgiving dinners. Eggnogs. The Mary Tyler Moore Show. Monopoly. Dr. Seuss. JFK. Such loaded American symbols meant nothing to her* [8: 165-166].

As a student Suzy is not accepted by the Anglo-American children and feels downright threatened in her barely acquired Americanness by being called a member of the 1.5 generation, the immigrants caught between the first and the second generation. Again it is language competence and accent that she cites to distinguish herself from this group: *They used to call Suzy that. But is never sounded right. '1.5' still meant real Koreans, she thought. Ones who were born and raised in Korea long enough; ones whose fluent English will never forget its Korean accent; ones who, without a second thought, would root for the Korean team if the two countries were to ever meet for the World Cup. It's these kids who proudly call themselves 1.5 and brandish the word 'multicultural' with the surest sense of allegiance* [8: 126].

Like Henry in *Native Speaker*, Suzy suddenly finds herself in the position where she is forced to inform on the ethnic group she belongs to. A new mayor has been elected and the Labor Department is cracking down on immigrants and illegal aliens. As part of the hearings Suzy interprets for a grocery store owner who is questioned about his illegal workers. The questions and the answers are predictable, telling the familiar tale of the already established immigrant exploiting the newly arrived, *"The hierarchy becomes even more marked. The white prosecutors, the Korean store owners, the Hispanic workers, and Suzy stuck in between with language as her only shield"* [8: 94]. As the two parties do not gain an understanding, Suzy under cover of the lawyer's repetitive questions asks her own questions about her parents for whom the man worked years ago. This lead brings her to another Korean immigrant, Mr. Kim, who had also worked for Suzy's parents. After several interviews, Mr. Kim finally explains the rules that govern the world of the immigrants revealing the close link between language incompetence, translation and exploitation: *Every man is guide to very other man. They don't speak English, or read English. They don't know the American laws. ... Sure, America is the land of opportunity, and yet they wouldn't recognize any opportunity even if it waved in front of them. Only another immigrant can show them, in their language, in ways they can understand* [8: 238].

Suzy is stunned to hear that her father regularly reported to the Immigration and Naturalization Service on Koreans who lived in the United States illegally or hired illegal aliens. In return, the family received citizenship and financial aid. They were informers – committing the worst sin imaginable in the immigrant community – with the help of their daughter Grace, who had to serve as their interpreter. At this point in the novel, the readers' illusion about language as a means of communication, of building bridges between two cultures and giving voice to an ethnic sensibility comes to an abrupt end. Instead of manipulating language to insert a new ethnic voice into the polyvocality of America, the interpreter has become a spy for the government and the worst kind of traitor. Language has been used to destroy people's lives and to hurt the ethnic community.

Suzy's last interpreting job takes her to *"26 Federal Plaza. The largest civilian federal building in the country. Returning to the scene of the crime"* [8: 264]. Before the immigration court the drama of an older Korean woman unfolds. Her downfall from a foreign student to a grocery worker and her final abandonment by her family are detailed. The woman is fully aware that no amount of talk will save her from being deported as an undesirable illegal alien. Suzy tries her very best to again manipulate language while interpreting to make the woman's case sound better, but no amount of resistant translation will suffice. Forced into a situation like her sister, where she has to vocalize what she knows to be morally wrong, Suzy loses her voice: *"And Suzy, sitting across from the INS attorney on the twelfth floor of the INS building, about to translate a deportation sentence for a Korean woman exactly her mother's age. When Judge Williams announces the removal date, Suzy chokes. Her voice is suddenly gone"* [8: 274]. After this experience she cannot go back to interpreting because *"a certain fine cord that connects English to Korean and Korean to English without hesitation, or a hint of anger"* [8: 275] is forever severed. Again the interpreter has become

the traitor, bilingualism has led to betrayal by communicating the dominant power structure. The hope of establishing a true communication between Korean, American and Korean American sensibilities through a creative use of the space in-between has been destroyed.

Like *Native Speaker*, *The Interpreter* also reflects the author's position in the world of American literary business. It is not a coincidence that both novels are set in New York. The city has always been seen as a transitional space between the domestic and the foreign, as a site of contestation and cultural pluralism. It is a prime example of what Maria Louise Pratt calls a "contact zone," which she defines as "social spaces where disparate cultures meet, clash, and grapple with each other, often in highly asymmetrical relations of domination and subordination" [13:4]. It is also the capital of the American publishing industry, in which Asian American writers have to publish Asian American tales, with which they betray their ethnic communities by washing dirty linen in public, in order to be published. When Henry imagines his boss manipulating the reports he has written to satisfy the boss's xenophobic client, Lee seems to be voicing his own doubts about the potentially hostile Anglo-American reader: "... preparing it for his secret reader, who will do with it what he wishes. In my weaker moments, I imagine the client as a vastly wealthy voyeur, a decrepit, shut-away xenophobe who keeps a national vigilance on eminent agitators and ethnics" [8: 295]. The writers are alienated from their subject matter and constrained to produce the portrait already determined by those who commission the investigation.

Lee and Kim write against these constraints; they perform an inversion, a "genre bug" [8: 5], by refusing to deliver the typical autobiographical tales, presenting a successful translation from language to language, culture to culture. For both authors, a process of true trans-culturation [11: 49] in which rough translation processes are laid open, ethnic, national and gender hierarchies dissolved, power relationships questioned and literary canons revised, has not yet taken place. Even though both protagonists practice resistance against a smooth cultural translation and finally give up their language jobs, the authors advocate exploring borders, interstices and overlaps [1: 12] as spaces of translation. In the end, Henry manages to communicate his vision of a linguistically and racially hybrid society. Roaming the streets of New York with his reunited wife and listening to the vitality of immigrant speech, the Korean American has a vision of a new city upon the hill: "This is a city of words. We live here. In the street the shouting is in a language we hardly know. The strangest chorale" [10: 344].

WORKS CITED

1. Bachmann-Medick, Doris. *Cultural Turns: Neuroorientierungen in den Kulturwissenschaften*. – Reinbek: Rowohlt, 2007.
2. Balibar, Etienne and Immanuel Wallerstein. *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso, 1991.
3. Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. – New York: Routledge, 1994.
4. Bow, Leslie. *Betrayal and Other Acts of Subversion*. – Princeton: Princeton UP, 2001.
5. Chen, Tina. "Impersonation and Other Disappearing Acts in *Native Speaker* by Chang-Rae Lee". *Modern Fiction Studies*. – 48.3 (2002). – P. 63-67.
6. Corley, Liam. "Just Another Ethnic Pol": Literary Citizenship in Chang-Rae Lee's *Native Speaker*". *Studies in the Literary Imagination*. – 37.1 (2004). – P. 61-81.
7. Engles, Tim. "Visions of Me in the Whitest Raw Light: Assimilation and Doxic Whiteness in Chang-rae Lee's *Native Speaker*". *Hitting Critical Mass*. – 4.2 (1997). – P. 27-48.
8. Kim, Suki. *The Interpreter*. – New York: Picador, 2003.
9. Kingston, Maxine Hong. *The Woman Warrior*. 1976. – New York: Vintage, 1989.
10. Lee, Chang-Rae. *Native Speaker*. – New York: Riverhead, 1995.
11. Lionett, Françoise. *Postcolonial Representations*. – Ithaca: Cornell UP, 1995.
12. Lowe, Lisa. *Immigrant Acts: On Asian American Cultural Politics*. – Durham: Duke UP, 1996.
13. Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. – New York: Routledge, 1992.
14. Spivak, Gayatri. "The Politics of Translation." *The Translation Studies Reader*. Ed. Lawrence Venuti. – London: Routledge, 2000. – P. 397-416.
15. Tan, Amy *The Bonesetter's Daughter*. – New York: Ballantine, 2001.
16. Tan, Amy *The Joy Luck Club*. – New York: Random House, 1989.
17. Twelbeck, Kirsten. *No Korean Is Whole – Wherever He or She May Be: Erfindungen von Korean America seit 1965*. – Frankfurt: Lang, 2002.
18. Younghill Kang *East Goes West*. 1937. – New York: Kaya, 1997.
19. Younghill Kang *The Grass Roof*. 1931. – New York, Norton, 1975.
20. Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility*. – London: Routledge, 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Sabina Matter-Seibel – доктор, професор інституту англістики, американістики та англофонії відділення перекладознавства, мовознавства та культурознавства університету м. Майнц/Німеччина.
Наукові інтереси: культурні та гендерні аспекти перекладу.

EIGENSCHAFTEN DES HYPERMEDIASYSTEMS WWW IM ÜBERSETZUNGSPROZESS: DAS HYPERTEXTPRINZIP UND INTERAKTIVITÄT

Олександр БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

На сучасному етапі розвитку перекладознавства мають бути зроблені суттєві кроки для створення електронних словників, тобто має бути зібрана і досліджена база можливих інтернетних словників, які б певною мірою могли задовольнити усі потреби процесу перекладу.

At the present stage of translation studies' development there should be taken strong measures to create electronic dictionaries, which means that in order to meet the demands of the translation process all existing on-line dictionaries must be put together and given thorough analyses.

Angesichts der Tatsache, dass das Internet heute aus dem Übersetzungsprozess nicht mehr wegzudenken ist, könnte die Überlegung angesellt werden, dass auch Wörterbücher, vielleicht sogar das erhoffte ideale Translationswörterbuch, von diesem Medium profitieren könnten. Von der Übersetzungswissenschaft wurden unseres Wissens nach keine konkreten Vorschläge für die Erstellung elektronischer Translationswörterbücher gemacht, auch wenn diese Möglichkeit öfters erwähnt wird. Im Folgenden soll deshalb versucht werden, Ideen für die Erstellung elektronischer Wörterbücher */Aktualität/*, insbesondere für Internetwörterbücher, zu sammeln und zu untersuchen, inwieweit dadurch übersetzungsrelevante Bedürfnisse berücksichtigt werden könnten.

Bei der Besprechung von Internetwörterbüchern ist zu beachten */Ziel/*, dass das Internet „nicht einfach eine neue Publikationsform für herkömmliche lexikographische Produkte“ [10:129] ist, sondern dass es sich dabei um ein ganz neues Medium handelt. Im Mittelpunkt der folgenden Überlegungen stehen deshalb medienspezifische Aspekte des Internets, insbesondere des *World Wide Web* (WWW), das ja als erster hypertextorientierter und multimediafähiger Internetdienst dem Internet Anfang der 90er Jahre zum Durchbruch verholfen hat. Nicht berücksichtigt werden Probleme wie Copyright, Datensicherheit, Abrechnungsmodalitäten u.a., da es sich hierbei nicht um wörterbuchspezifische Probleme handelt, sondern um *Probleme*, für die in Bezug auf das Medium Internet noch keine allgemein gültigen Lösungen gefunden wurden.

Wörterbücher, die im Internet publiziert werden, werden in der Literatur unterschiedlich bezeichnet. Die Benennungen reichen von *dt. Internetwörterbücher, Wörterbücher im Internet, Hypermedia-Wörterbücher, Wörterbücher im WWW, Online-Wörterbücher* über *en. Internet dictionaries, Internet based dictionaries, dictionaries on the Internet, cyberdictionaries, online-dictionaries*.

In dieser Arbeit sollen die Benennungen Internetwörterbuch bzw. Wörterbuch im Internet verwendet werden, da Internetwörterbücher nicht ausschließlich die Möglichkeiten des Hypermediadienstes WWW, sondern auch andere Internetdienste wie z.B. E-Mail nutzen. Unter einem Internetwörterbuch wird also ein Wörterbuch verstanden, das online konsultierbar ist und einen oder mehrere Internetdienste ausnützt.

Zu den Eigenschaften des Hypermediasystems WWW, die bei der Diskussion über die Erstellung von Internetwörterbüchern besonders betont werden sollen, gehören *die elektronische Verwaltung der Daten, die Multimediafähigkeit, das Hypertextprinzip und die Interaktivität*, (vgl. Atkins 1996 [2], Holderbaum 1999 [7], Lemberg 1998 [8], Storrer 1998 [11], Storrer 2001 [12], Storrer/Freese 1996 [10]).

Unter diesen vier Aspekten sollen im Folgenden mögliche Eigenschaften eines Internetwörterbuches für Übersetzer untersucht werden. In unserem Artikel gehen wir auf die letzten zwei Eigenschaften des Hypermediasystems WWW ein, denn die ersten zwei wurden schon behandelt [1].

Das Hypertextprinzip

Bei einer alphabetischen Anordnung von Lemmata in Wörterbüchern können die lediglich implizit vorhandenen Zusammenhänge zwischen Begriffen, Benennungen u.ä. zwar durch den Einsatz von Verweisen explizit gemacht werden, dadurch wird Zusammengehöriges aber noch nicht gemeinsam dargestellt. Bei einer nichtalphabetischen Anordnung von Informationen (Thesauri, Anordnung nach Wortfeldern in Synonymwörterbüchern, Anordnung nach Sachgruppen in

Bildwörterbüchern u.ä.) werden zur Auffindung der Informationen zusätzliche alphabetische Indizes notwendig, die, wie Verleger beklagen, teuren Druckraum verbrauchen.

Hier kann das Hypertextprinzip Abhilfe schaffen. *Hypertexte* können definiert werden als „Netzwerke von Teiltexen, die über computerisierte Verknüpfungen, sog. Hyperlinks, miteinander verbunden sind“ [11:114]. Hypertextsysteme schreiben keinen linearen Zugang zu Informationen vor, was für Hypertextwörterbücher bedeutet, dass Wörterbuchartikel nicht in einer festen Reihenfolge gespeichert werden müssen. Wortschatzinterne Verbindungen jeglicher Art können durch Hyperlinks dargestellt werden. Je nach Informationsbedarf können die Lemmata dann entweder in einer bestimmten Reihenfolge, z.B. nach dem Alphabet, aufgelistet werden, oder es kann eine Verbindung, z.B. das Wortfeld *essen* abgefragt werden. Der Zugriff auf die Lemmata muss also nicht mehr wie bei gedruckten Wörterbüchern über eine primäre (meist alphabetische) und ev. über eine oder mehrere sekundäre Zugriffsformen erfolgen, sondern es können viele verschiedene Zugriffsformen gleichwertig nebeneinander stehen. Dies sollte, wie schon der Wörterbuchentwurf von Atkins gezeigt hat, sogar das Ziel sein, wenn die medienspezifischen Aspekte des Internets ausgenutzt werden sollen: „Die Zielsetzung bei der Informationsmodellierung besteht vielmehr gerade darin, Daten so zu strukturieren, dass aus ein und demselben Datenpool für verschieden Anwendungszwecke und Nutzungskontexte die jeweils relevanten Informationen herausgegriffen und in geeigneter Weise präsentiert werden können“ (Storrer 2001:60). Abhängig davon, ob das Hypertextprinzip für den Zugriff auf die lexikalischen Daten berücksichtigt wird oder nicht, unterscheiden Storrer/Freese zwischen Wörterbüchern mit retrievalorientiertem Zugriff und Wörterbüchern mit hypertextorientiertem Zugriff [vgl.10:125].

Wörterbücher mit retrievalorientiertem Zugriff verfügen über ein Suchformular, die eingegebenen Suchwörter werden mit dem Datenbestand verglichen. Abhängig von der Umsetzung kann die Suche auf den Lemmabestand beschränkt werden oder es kann eine Volltextsuche (Suche auch in Definitionen, Beispielen usw.) möglich sein. Hilfreich für Übersetzungszwecke sind Suchfunktionen wie Wildcard-Suche, schreibtolerante Suche, Suche mit den Boole'schen Operatoren UND, ODER, NICHT, Suche mit dem Operator NAHE, Phrasensuche und Substring-Suche. Wenn z.B. für ein Wort eine zielsprachliche Benennung gesucht und eine Ähnlichkeit mit der ausgangssprachlichen Benennung vermutet wird, so kann in einem einsprachigen Wörterbuch mit Hilfe der schreibtoleranten Suche, der Wildcard-Suche oder der Substring-Suche die zielsprachliche Benennung gefunden werden. Mit Hilfe einer Phrasensuche oder den Operatoren UND/NAHE im Volltext können Kollokationen überprüft werden, ohne zuerst die jeweiligen Lemmata aufrufen zu müssen.

Bei Wörterbüchern mit hypertextorientiertem Zugriff bestehen zwischen den einzelnen Lemmata Verbindungen in Form von Hyperlinks. Eine einfache Form von Hypertextualisierung und eine Imitation der Verweisstruktur in Printwörterbüchern liegt dann vor, wenn Wörter innerhalb eines Eintrages Hyperlinks sind, die zum jeweiligen Eintrag führen. Diese Funktion kann besonders in Fachwörterbüchern oder Terminologiedatenbanken hilfreich sein, wo es häufig vorkommt, dass Definitionen/Beispiele zu einem unbekanntem Terminus wieder unbekannte Termini enthalten. Das zeitaufwendige Blättern entfällt dadurch. Storrer/Freese unterscheiden hypertextorientierten Zugriff mit bzw. ohne Informationsaufbereitung. Beim Ersteren sind alle Wörter eines Eintrages, auch Wörter die zur Metainformation gehören, Hyperlinks, während beim Zweiteren nur Schlüsselwörter Links sind.

Interessanter für Übersetzer ist, wenn durch Hyperlinks nicht einfach nur Lemmata miteinander verbunden werden, sondern wenn auch begriffliche Verbindungen und Verbindungen zwischen Benennungen u.ä. durch Hyperlinks realisiert werden. Dadurch können ganz spezifische Informationen zu lexikalischen Einheiten abgerufen werden. Die Benutzer können dann bestimmen, ob zu einer lexikalischen Einheit Definitionen, Bedeutungserklärungen, Synonyme, Kollokationen, Sprichwörter, regionale Varianten, Bilder, etymologische Informationen, grammatische Informationen oder anderes angezeigt werden soll. Dies bedeutet zweierlei: Erstens können dank der großen Speicherkapazität elektronischer Medien all diese Informationen, die in der Printwelt in verschiedenen Nachschlagewerken zu finden sind, in einem Werk gespeichert werden, und zweitens können dank der Hyperlinks abfragbare Verbindungen zwischen diesen verschiedenen Nachschlagewerken hergestellt werden. Die von Übersetzern häufig erwünschte Verbindung

zwischen semasiologisch geordnetem Wörterbuch und onomasiologisch geordnetem Thesaurus kann so realisiert werden. Es bestünde dann z.B. die Möglichkeit, sich ausgehend vom semasiologischen Wörterbuch ein Wortfeld bzw. einen Begriffsplan anzeigen zu lassen. In einem zweisprachigen Werk könnte zum Vergleich der dazugehörige zielsprachliche Begriffsplan aufgerufen werden. Zu den Benennungen könnten dann grammatische oder kollokationelle Informationen eingeholt werden. Bei einem derartigen Springen von einem Eintrag zum nächsten besteht wie in allen Hypertextsystemen natürlich die Gefahr, sich zu verlieren und den Überblick über die Suchstrategie zu verlieren. Dem könnte durch das Anbieten einer Suchgeschichte Abhilfe geschaffen werden.

Bei der Erstellung eines Translationswörterbuches wäre einerseits wichtig, die Abfragemodalitäten von Übersetzern bzw. ihren Bedarf an Informationen über wortschatzinterne Bezüge zu analysieren, damit ausgehend davon Hyperlinks gesetzt und Suchfunktionen programmiert werden könnten. Weiters wäre die Kombination der beiden Zugriffsmöglichkeiten wünschenswert. Dank solcher Hyperlinks bestünde dann nicht nur die Möglichkeit, die Volltextsuche mit Hilfe von Suchfiltern auf bestimmte Datenfelder (Definitionen, Beispiele, Wortarten, Redewendungen u.ä.), sondern auch auf Beziehungen (Begriffsbeziehungen, Beziehungen zwischen Benennungen) zu beschränken. Dadurch ergeben sich neue, interessante Suchmöglichkeiten. Möglich wird z.B. die Suche vom Begriff zur Benennung. Ausgehend von der Fragestellung: *Wie nennt sich die Krankheit, bei der es aufgrund eines gravierenden Mangels an Vitamin C zu Blutungen, vor allem des Zahnfleisches und der Haut kommt?* kann bei einer Beschränkung der Suche auf Definitionen / Bedeutungserklärungen die Benennung *Skorbut* gefunden werden. Das Gegenteil von *gutmütig* oder *vertrauensvoll* erhält man durch eine Beschränkung der Suche auf die Wortart Adjektiv und auf die Beziehung Antonym. Die Benennung für *die Schraube an der Gitarre* könnte mit dem Suchwort Gitarre und einer Beschränkung der Suche auf die Begriffsbeziehung Ganzes-Teil (Wirbel-Gitarre) gefunden werden. Die Begriffsbeziehungen zwischen Laut, Ton, Geräusch und Klang (Was ist Ober-, was ist Unterbegriff? Sind sie synonym?) liefert der dazugehörige Begriffsplan.

Interessant für Übersetzer ist auch die Vorstellung, dass nicht nur Verbindungen zwischen den Daten des Wörterbuches durch „intratextuelle Links“ [10:103] möglich sind, sondern dass auch „extratextuelle Links“ [10:103] zu anderen (Spezial)Wörterbüchern, Enzyklopädien oder anderen Informationsangeboten im Internet gesetzt werden könnten. Fachwörterbücher könnten dann direkt mit den Seiten von Fachinformationsanbietern verbunden werden. Dies wäre besonders hilfreich, wenn es sich um evaluierte, d.h. fachlich und sprachlich verlässliche Seiten handeln würde. Übersetzer erhielten dadurch einen ersten Zugang zu qualitativ hochwertigen Paralleltextrn, in denen sie sich weitere terminologische, textuelle, enzyklopädische usw. Informationen holen könnten. Ausgehend von diesen Seiten könnten sich Übersetzer dann einen weiteren Weg durch das Informationsangebot im Internet bahnen.

Eine Kombination an Zugriffsmöglichkeiten und gut ausgebauten Suchfunktionen bei Internetwörterbüchern dient also nicht nur dazu, sich schneller durch den Lemmabestand zu bewegen, sondern sie ermöglichen auch eine explizite Abfrage wortschatzinterner Beziehungen, die in Printwörterbüchern größtenteils versteckt sind, und somit die Lösung spezifischer Probleme. Um komplexe Suchmöglichkeiten benutzerfreundlich zu gestalten, wäre eine Hilfefunktion mit entsprechenden Erklärungen und ev. verschiedene Suchformulare für eine einfache Suche bzw. für eine Profisuche nützlich.

Die Interaktivität

Mit Interaktivität, einem wichtigen Schlagwort im Bereich der Hypermedien, wird die „Möglichkeit des Benutzers bezeichnet, das Verhalten einer Softwareumgebung zu beeinflussen und dieses an seine individuellen Bedürfnisse anzupassen“ [11:107]. Dies kann vom einfachen automatischen Auswählen aus Datenbeständen bis zur komplexen Anpassung von CALL-Systemen an den Wissensstand der Benutzer (adaptive Hypermedien) reichen [vgl. 6].

Für elektronische Wörterbücher werden besonders zwei Formen der Interaktivität betont. Zum Ersten sollen Wörterbuchdaten so modelliert sein, dass Benutzer bei einer Suchanfrage je nach Informationsbedarf die Menge und die Art der Daten bestimmen können, die sie präsentiert bekommen möchten. Dies ist nicht nur für Übersetzer eine wichtige Möglichkeit der

Dateneinschränkung. Elektronische Medien bieten zwar den Vorteil, dass eine große Menge an Daten gespeichert werden kann, würden aber bei jeder Suchanfrage z.B. alle zu einem Lemma gespeicherten Informationen angezeigt, dann wären die präsentierten Wörterbuchartikel viel zu überladen, als dass man das Gesuchte rasch finden würde. Aus Gründen der Übersichtlichkeit und eines ungehinderten und effektiven Arbeitens ist die Möglichkeit der Datenauswahl deshalb unbedingt erforderlich. Bei Internetwörterbüchern kommt hinzu, dass durch eine Datenbeschränkung auch die Ladezeiten verkürzt werden, was nicht nur Zeit-, sondern auch finanzielle Einsparungen bedeutet.

Zum Zweiten wird die Möglichkeit der Ergänzung des Datenbestandes betont. Benutzer sollen Anmerkungen, Ergänzungen u.ä. zu bestehenden Einträgen machen, neue Einträge erstellen und eigene Hyperlinks zwischen den Einträgen anlegen können. Auch diese Funktion ist für Übersetzer von Bedeutung, auch z.B. um die kundenspezifische Verwendung von Termini vermerken zu können.

Eine besondere Form der Interaktivität, die Möglichkeit der „kollaborativen Wörterbucherstellung“ [11:124], ist bei Internetwörterbüchern vorhanden. Verstanden wird darunter die Unterstützung der Lexikographen im lexikographischen Arbeitsprozess durch Feedback seitens Benutzer, Fachleute usw. Dies wurde natürlich auch schon vor den Internetzeiten praktiziert, da das Internet aber Informationsdienste wie das WWW und Kommunikationsdienste wie E-Mail, Chat, Newsgroups, Mailinglisten u.ä. integriert, kann diese Form der Zusammenarbeit bei Internetwörterbüchern neue Formen annehmen. Ermöglicht wird dadurch eine schnelle und unkomplizierte Kommunikation über schon bestehende oder neu zu erarbeitende Informationsangebote zwischen Ersteller(n) und Ersteller(n), zwischen Nutzer(n) und Nutzer(n) und zwischen Ersteller(n) und Nutzer(n). Carr [4:214] nennt diese Art der Wörterbucherstellung im Internet „bottom-up-lexicography“, Engelberg/Lemnitzer [5:131] sprechen mit Bezug auf Carr von Bottom-Up-Lexikographie, wenn die von Nutzern eingeschickten Beiträge noch bearbeitet werden, unterscheiden diese IWB aber von „Wörterbüchern kollaborativer Natur“, wenn alle Artikel von Nutzern geschrieben und nicht mehr redaktionell nachbearbeitet werden.

Kommunikation zwischen Ersteller(n) und Nutzer(n). Wörterbücher sind Gebrauchsgegenstände, und wie immer, wenn Gebrauchsgegenstände erstellt werden, können diese ihren Zweck am besten erfüllen, wenn sie optimal auf die Bedürfnisse der Benutzer abgestimmt sind. Lexikographen sind aus einem Mangel an Benutzerdaten häufig dazu gezwungen, ihre Arbeit zu verrichten, ohne sich spezifisch auf Benutzerbedürfnisse einstellen zu können (vgl. z.B. die Diskussion von Lemberg 1998 zu „Dein Benutzer – das unbekannte Wesen“). Ein Vergleich mit der Situation von Translatoren drängt sich auf. Auch Translatoren brauchen Informationen über den Zweck des zu erstellenden Translats und über die benutzungsspezifische Situation, weshalb sie vor der Translaterstellung Informationen hierzu einzuholen versuchen.

Lexikographen können, um zu Benutzerdaten zu kommen, Umfragen, Evaluierungen u.ä. durchführen oder die Benutzer um Stellungnahmen, Anregungen, Korrekturen usw. bitten. Hier werden mehrere Probleme beklagt. Zum einen ist diese Art von Datenerhebung teuer, zum anderen können Benutzer schwer zur Mitarbeit motiviert werden, da die Distanz zwischen Benutzern und Erstellern groß ist und Anregungen erst bei der nächsten Auflage berücksichtigt werden können, was die Motivation verringert [vgl. 9]. Die Situation im Internet ist eine andere, besonders wenn der lexikographische Arbeitsprozess in Gang bleibt und das Wörterbuch betreut wird. Evaluierungen können einfacher und billiger durchgeführt, und es kann protokolliert werden, welche Daten(mengen) von welchen Nutzern abgerufen werden. Feedback kann schneller berücksichtigt und Beiträge können gekennzeichnet werden, wodurch Veränderungen unmittelbar spürbar sind, was wiederum zur Mitarbeit anregt. Außerdem können Bemerkungen sofort und unkompliziert in der Form von E-Mails abgeschickt werden [vgl. 8;11:124f]. WWW-User sind unseres Erachtens nach auch eher zu dieser Art von Feedback bereit, da es Teil der Internetkultur ist, Informationsangebote gemeinsam zu erarbeiten, auf Angebote zu reagieren und selbst Informationen und Feedback einzuholen. Auch ist der Stil, der in E-Mails verwendet wird, lockerer als in Briefen, was spontane Reaktionen erleichtert und zu Statements einlädt.

Diese Art von Zusammenarbeit ist für Übersetzer sehr interessant. Es entstünde dadurch die Möglichkeit, die Bedürfnisse von Übersetzern in Bezug auf ein Informationsangebot konkret und

unmittelbar darzulegen. Außerdem könnten Übersetzer, die aufgrund langer Arbeitserfahrung über ein großes fachliches, sprachliches und kulturelles Wissen in einem Fachgebiet verfügen, dieses Wissen direkt einfließen lassen. Sie könnten auf Fehler und auf Fehlendes aufmerksam machen. Regionale Varianten könnten durch die weltweite Verfügbarkeit der Daten leichter eruiert und berücksichtigt werden. Bei der Erstellung von Fachwörterbüchern oder Terminologiedatenbanken wäre besonders auch die Verarbeitung von Feedback von Fachleuten interessant. Fachliche Fehler könnten dadurch leichter vermieden, und die geforderte Zusammenarbeit von Terminologen, Fachleuten und Übersetzern bei der Erarbeitung terminologischer Bestände könnte intensiviert werden. Auch die Aktualität der Datenbestände könnte leichter garantiert werden, da auf Veränderungen im Sprachgebrauch (Fachtermini, Neologismen, Jugendsprache u.ä.) schneller aufmerksam gemacht werden könnte.

Kommunikation zwischen Nutzer(n) und Nutzer(n). So wie es Rezensionen und Diskussionen über Printwörterbücher gibt, wären auch Diskussionen über Internetwörterbücher wichtig und interessant. Vorstellbar wäre z.B. die Integration von Chats, Newsgroups, Mailinglisten o.ä. in die Webpage des Wörterbuches. Übersetzer hätten dadurch die Möglichkeit, mit Übersetzern desselben Fachbereichs über Stärken und Schwächen des Wörterbuches zu diskutieren, andere Angebote zu besprechen, zusätzliche Informationen zum jeweiligen Fachbereich auszutauschen u.ä. Diese Art von Diskussion gibt es bereits jetzt in den verschiedenen Newsgroups für Translatoren, bei einem Internetwörterbuch könnte die Diskussion auf das jeweilige Fachthema spezialisiert werden. Interessant wäre für Übersetzer eine Beteiligung von Fachleuten an diesen Diskussionen, z.B. von Fachleuten, die das Wörterbuch auch selbst verwenden. Fachleute könnten Fachwissen und intra- oder sogar interkulturelles Kulturwissen beisteuern, Übersetzer translatorisches Wissen, Sprachwissen, Kulturwissen und je nach Spezialisierung Fachwissen. Dadurch würde die Kommunikation mit Kollegen und Fachleuten, die ja wesentlicher Bestandteil der Recherchearbeit ist, erleichtert. Die Informationen, die in der Kommunikation zwischen Nutzer(n) und Nutzer(n) ausgetauscht werden, wären dann wiederum für die Ersteller interessant, weil sie wertvolle Hinweise zu den Bedürfnissen der Benutzer enthalten.

Kommunikation zwischen Ersteller(n) und Ersteller(n). Auch eine Kommunikation zwischen Ersteller(n) und Ersteller(n) über E-Mail, Chatgroups, Newsgroups u.ä. zu allgemein lexikographischen / terminologischen Problemen oder zum spezifischen Produkt ist vorstellbar. Möglich würde auch die verteilte Erarbeitung des Angebotes, d.h. die Erarbeitung verschiedener Teile des Wörterbuches an verschiedenen Orten, z.B. im Land der AS und der ZS. Wenn solche Diskussionen bzw. eine solche Arbeitsweise zur Verbesserung des Produktes beiträgt, sind sie natürlich im Sinne von Übersetzern.

Die *Zusammenarbeit* von Terminologen/Lexikographen, Fachleuten und Translatoren zur Erstellung eines Translationswörterbuches im Internet wäre natürlich zu begrüßen, ein *wichtiges Kriterium*, das dabei aber berücksichtigt werden müsste, ist die *Wahrung der Qualität*. Nur wenn die Qualität von Informationen gewährleistet ist, sind diese als Hilfsmittel für Translatoren verwertbar.

Durch das Internet wird zwar die weltweite Kommunikation vereinfacht, in Newsgroups und Mailinglisten kann aber selten sofort festgestellt werden, wie seriös und fachlich fundiert Beiträge sind. Docherty äußert sich deshalb kritisch zu kollaborativen Wörterbüchern im Internet und nennt sie: „...a dynamic resource which is wonderfully interactiv but, by definition, uncontrolled and perhaps even uncontrollable. ...(Collaborative editing) can, however, offer no guarantees with regard to the quality of the content“ [3:67].

Dies ist aber nur dann der Fall, wenn Beiträge ungeprüft in den Datenbestand integriert werden, wie er später indirekt auch selbst einräumt: „While some purists argue that the most important resource on the Internet is the 'netizens' themselves, there can be little doubt that uncontrolled authorship can be extremely dangerous if the user is seeking quality and reliability“ [3:68].

Unkontrollierte Schreibrechte würden nicht nur zu qualitativ zweifelhaften Ergebnissen, sondern auch zu Chaos führen, die Koordinierung und Überprüfung eingehender Beiträge, Korrekturvorschläge, Belege usw. Durch Terminologen, (Fach)lexikographen und Fachleute wäre

deshalb bei der Erstellung eines seriösen Translationswörterbuches Grundvoraussetzung. Dies gilt selbstverständlich nicht nur für IWB, sondern auch für die Erarbeitung von Printwörterbüchern.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О.М. Translationswörterbücher im Internet: die elektronische Verwaltung der Daten im Internet und die Multimedialität// Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 200 – 205.
2. Atkins, Sue B.T. Bilingual Dictionaries. Past, Present and Future, in: Gellerstam, Martin/Järborg Jerker/Malmgren, Sven-Göran/Noren, Kerstin/Rogström, Lena/Papmehl, Catarina Röjder (Hrsg.):Euralex '96 Proceedings. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography inGöteborg, Sweden, Part II. – Göteborg University: Department of Swedish, 1996.– P. 515 – 546.
3. Docherty, Vincent J. "Dictionaries on the Internet: an Overview", in: Heid, Ulrich/ Event,Stefan/ Lehmann,Egbert/Rohrer,Christian (Hrsg.) Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, Euralex 2000, Stuttgart 2000 August 8th -12th. – Universität Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, 2000. – S. 67 – 73.
4. Carr, Michael „Internet Dictionaries and Lexicography", in: International Journal of Lexicography 10.3, 1997. – S. 209 – 230.
5. Engelberg, Stefan/Lemnitzer, Lothar Lexikographie und Wörterbuchbenutzung, Tübingen: Stauffenburg, 2001.– S. 14.
6. Gamper, Johann/Knapp, Judith Adaptation in a Language Learning System,URL: [http://www.kbs.uni-hannover.de/henze/ABISWorkshop/final/Gamper final.pdf](http://www.kbs.uni-hannover.de/henze/ABISWorkshop/final/Gamper%20final.pdf).
7. Holderbaum, Anja (Kriterien der Evaluation elektronischer Wörterbücher – am Beispiel der CD-ROM-Version des Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English auch in: Greiner, Norbert/Kornelius, Joachim (Hrsg.): AREAS Annual Report on English and American Studies, Band. 17:1999/2000. – Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1999.– S. 365 – 386.
8. Lemberg, Ingrid/Petzold, Sybille/Speer, Heino Der Weg des Deutschen Rechtswörterbuchs in das Internet, in: Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg.) Wörterbücher in der Diskussion III. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium. – Tübingen: Niemeyer (Lexicographica Series maior 84), 1998 – S. 262 – 284.
9. Retti, Gregor (1997) Österreichisches Deutsch und Österreichisches Wörterbuch', URL: <http://qermanistik.uibk.ac.at/qerm/OeWB/>.
10. Storrer, Angelika/Freese, Katrin Wörterbücher im Internet, in: Deutsche Sprache: Zeitschrift für Theorie,Praxis, Dokumentation, 24.2, 1996. – S. 97 – 153.
11. Storrer, Angelika Hypermedia-Wörterbücher. Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher, in: Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg.) Wörterbücher in der Diskussion III. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium. – Tübingen: Niemeyer (Lexicographica Series maior 84), 1998.– S. 106 – 131.
12. Storrer, Angelika Digitale Wörterbücher als Hypertexte: Zur Nutzung des Hypertextkonzepts in der Lexikographie, in: Lemberg, Ingrid/Schröder, Bernhard/Storrer, Angelika (Hrsg.) Chancen und Perspektiven computerunterstützter Lexikographie. Hypertext, Internet und SGML/XML für die Produktion und Publikation digitaler Wörterbücher. – Tübingen: Niemeyer (Lexicographica Series maior 107), 2001. – S. 53 – 69.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

TRANSLATION STUDIES AND OTHER DISCIPLINES

Надія ГЛАДУШ (Київ, Україна)

У статті проаналізовано різні погляди щодо предмету перекладознавства та різних аспектів його вивчення. Зроблено спробу показати зв'язки перекладознавства з різними дисциплінами: лінгвістикою, літературою, культурологією тощо.

Translation Studies is a vibrant, diverse and essentially interdisciplinary field. It has developed enormously in the past twenty years. It interfaces with a wide range of other disciplines from Linguistics to Cultural Studies. The article is aimed to explore different approaches to Translation Studies.

Translation is an extremely complicated activity which calls for highly qualified individuals, fully competent to perform their tasks. Translation competence involves expertise in a number of areas, including the knowledge of different concepts and theories. Getting to know various definitions of translation, diverse approaches and controversial concepts may help students to make informed decisions about producing target texts.

What do we mean by translation? The term 'translation' is an incredibly wide concept, which can be understood in many different ways. The Concise Oxford English Dictionary gives the following definition of it: Translation n. – 1. the act or an instant of translating. 2. a written or spoken expression of the meaning of a word, speech, book, etc. in another language.

The first of these two applications refers to translation as a process; the second describes its product. Both applications are interdependent and interrelated.

Roman Jakobson [6: 113-118] makes a very important distinction between three types of translation:

(1) intralingual translation - translation within the same language, which can involve rewording or paraphrase;

(2) interlingual translation - translation from one language to another;

(3) intersemiotic translation – translation of a verbal sign by a non-verbal sign, for example image or music, no-smoking or exit sign in public places or icons and symbols on the computer screen, etc.

Here is a good illustration of the first – intralingual - type of translation. J.K. Rowling wrote the book “Harry Potter and the Philosopher’s Stone” (Bloomsbury 1997). This book appeared as “Harry Potter and the Sorcerer’s Stone in the USA” (Scholastic 1998). Not only the title; several other words were changed. For example, British words *biscuits*, *football*, *rounders*, *sherbet lemons* were replaced with American *cookies*, *soccer*, *baseball* and *lemon drops*. The American version also includes some morphological and syntactical alterations. *Got* was replaced with *gotten*, *dived* with *dove*, *at weekends* with *on weekends*, *in the street* with *on the street* and *fill in form* with *fill out form*.

In R. Jacobson’s interpretation, only interlingual translation is deemed ‘translation proper.’

The word ‘translation’ is also used to denote a manual or theoretical work of the subject or, in other words, an academic discipline. Translation as a discipline has been known by different names at different times. W. Wilss [10] came up with the expression the ‘science of translation’. Some scholars called it ‘translatology’. The Netherlands-based scholar James S. Holmes argued for the adoption of the term “Translation Studies” as the standard term of the discipline as a whole [5: 172-175]. He is also credited with the first attempt to chart the map (territory) of the discipline. His map of the science is now accepted as a solid framework for organizing academic activities within this domain.

Thus, “Translation Studies” is the academic discipline which concerns itself with the study of translation at large, including literary and non-literary translation, various forms of oral interpreting, as well as dubbing and subtitling. The term “Translation studies” can also be used in reference to the whole spectrum of research and pedagogical activities, from developing theoretical frameworks to conducting individual case studies, to engaging in practical matters such as training translators and developing criteria for translation assessment [8: 277].

J. Holmes divides Translation Studies into two major areas: pure translation studies and applied translation studies.

Pure Translation Studies (PTS) has the dual objective of describing phenomena as they occur and developing the principles for describing and explaining such phenomena. The first objective falls within the remit of descriptive translation studies; and the second within the remit of translation theory (encompassing general and partial translation theories).

Descriptive Translation Studies (DTS) are subdivided into product-oriented, process-oriented and function-oriented DTS.

The starting point for product-oriented study is the description of individual translations, or text-focused translation description, in which comparative analyses are made of various translations of the same text, either in one language or in different languages. Such individual and comparative descriptions provide the materials for surveying larger corpuses of translations, for instance those made within a specific period, language, and/or text or discourse type. One of the goals of product-oriented DTS may be a general history of translations.

Process-oriented DTS studies investigate the mental processes that take place in translation - the problem of what exactly takes place in the ‘little black box’ of the translator’s mind, as he creates a new, more or less matching text in a different language. The process is unusually complex. However, psychologists have already developed and are still working on highly sophisticated methods of analyzing and describing these complex mental processes. In the future, this area of study may be called *translation psychology* or *psycho-translation studies*.

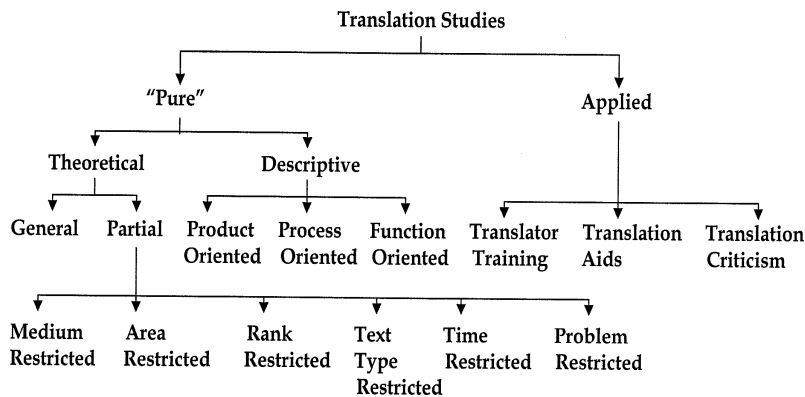
Function-oriented DTS is geared toward the description of the function of translations in the recipient socio-cultural context. In other words, it focuses on contexts rather than texts. This approach makes it possible to understand which of the texts were successfully translated at a certain time in a certain place and what caused a failure in rendering the others. Those investigations could lead to the development of *translation sociology* or *socio-translation studies*.

The theoretical branch of translation includes *the general translation theory* and *partial translation theories*. The latter may be medium restricted (i.e. theories of human translation as opposed to machine translation, or written translation as opposed to oral interpreting), area-restricted (i.e. restricted to specific linguistic or cultural group), rank-restricted (dealing with

specific linguistic ranks or levels), text-type restricted (i.e. Bible translation), time-restricted (i.e. translating texts from an older period), or problem restricted (i.e. translation of metaphors or idioms).

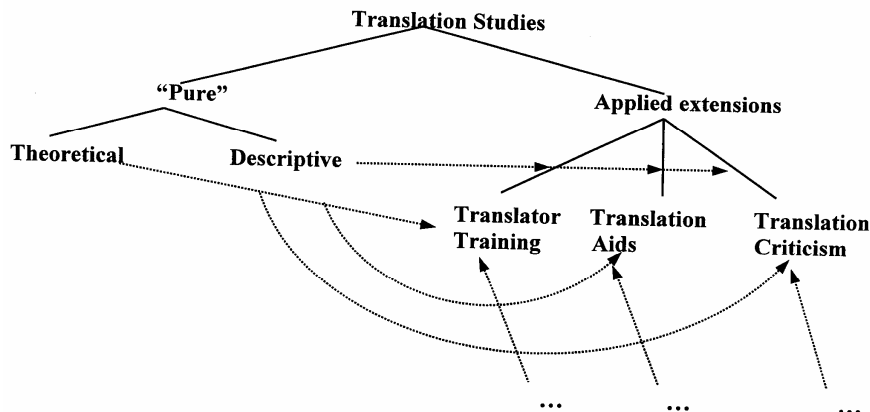
Theoretical translation or general translation theory uses the results of descriptive translation studies to discover principles, form theories and establish models which will serve to explain and predict what translating and translations are and will be. The ultimate objective of the translation theoretician is to develop a full, inclusive theory accommodating a sufficient number of elements, thus making it possible to explain and to predict all phenomena falling under the categories of translating and translation.

Applied Translation Studies covers translator training, translation aids and translation criticism. Below is Holmes' map of Translation Studies:

The relationship between theoretical, descriptive and applied translation studies is dialectical rather than unidirectional, with each branch both providing and using insights from the other two.

It is interesting to compare the position of J. Holmes with that of G. Toury [9]. According to Toury's point of view, Translation Studies are subdivided into Pure and Applied Extensions. Pure Translation Studies fall into Theoretical and Descriptive, while Applied Translation Studies are seen as extensions of the discipline with the following components: Translator training, Translation aids and Translation criticism:

The relationship between theoretical and descriptive translation studies on the one hand, and Applied Extensions, on the other, are strictly unidirectional.

The diversity of Translation Studies can be also illustrated by the following areas of research suggested by A. Chesterman and J. Williams [3: 6-27], which include: Text analysis and translation; Translation quality assessment; Translation of literary and other genres; Multi-media translation; Translation and technology; Translation history; Translation ethics; Terminology and glossaries; The translation process; Translator training; The characteristics of the translation profession.

I.S. Alekseeva [1: 337-339], Professor of St. Petersburg University, distinguishes 10 main aspects of the theory of translation: General theory of translation; Special theory of translation; Translatology of the text; Theory of translation process; Theory of different types of translation;

Scientific translation criticism; Applied translation; Philosophy of translation; History of translation; Methods of teaching translation.

According to the famous Ukrainian translator Victor Koptilov [2: 8-10] there are the following branches of the discipline of translation: General Theory, Partial Theories, Stylistic theories, History of Translation and Criticism of Translation.

Mapping the field of translation studies is an ongoing activity.

Translation Studies has two main objectives: to describe the phenomena of translating and translations as parts of our world experience and to establish general principles by means of which these phenomena can be explained and predicted.

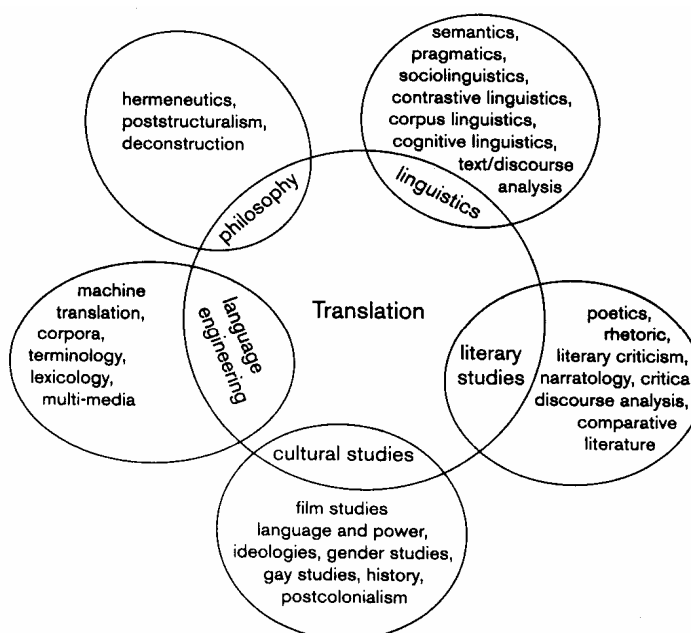
In the early 1950s and throughout 1960s, Translation Studies was treated as a branch of applied linguistics. In the 1970s and during 1980s, scholars drew more heavily on theoretical frameworks and methodologies borrowed from other disciplines, including psychology, communication theory, literary theory, philosophy and cultural studies. Albrecht Neubert and Gregory Shreve [7: 8-10] write that translation is ‘a house of many rooms’ and that these different rooms are often simply different discourses and perspectives on a common object of interest – translation.

Translation Studies as a discipline is characterized by a vast body of data, an increasing amount of literature, and a multiplicity of different approaches. Each of the approaches focuses on specific aspects of the discipline, depending on whether it investigates the product or the process of translation, on the specific angle it chooses, and on the terminology it prefers. The current stage of the academic discipline of Translation Studies is a mixed bag.

There are currently a number of theoretical perspectives from which translation can be studied. The study of translation has gone far beyond the confines of one discipline. See for instance the description of Functionalist approaches, Linguistic approaches, Polysystem Theory and Cognitive approaches to translation in Routledge Encyclopedia of Translation Studies [8].

Basil Hatim [4: 3-10] emphasizes the fact that the majority of translation practitioners have developed a sensitivity to issues raised not only in the theory of language, but in literary theory, the study of culture and society, comparative literature and comparative linguistics. Translation is seen as a textual practice and translations as meaningful records of communicative events. Alongside this plurality of approach, a diversity of aims and objectives is also evident. The general purpose of Translation Studies may still be to describe translation phenomena and to establish general principles; yet the methods of analysis are more varied and the cultural and ideological features of translation have become as prominent as linguistics.

Translation Studies has evolved to such an extent that it has turned into an inter-disciplinary research, interfacing with a whole host of various fields. The map of disciplines illustrates the breadth of contacts:

The map of disciplines can never be fully comprehensive. Different works bring new aspects of translation which result in giving a better understanding of the subject.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – М.: Академия, 2004. – 347 с.
2. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. – Київ: Юніверс, 2003. – 279 с.
3. Chesterman A., Williams J. The Map: A Beginner's Guide To Doing Research in Translation. - Manchester: St. Jerome, 2002. – 198 p.
4. Hatim B., Munday J. Translation. An advanced resource book. – London and New York: Routledge, 2004. – 373 p.
5. Holmes J. The Name and Nature of Translation Studies // The Translation Studies Reader. Ed. by L.Venuti, London and New York: Routledge, 2000. – P. 172 – 185.
6. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // The Translation Studies Reader. Ed. by L.Venuti, London and New York: Routledge, 2000. – P. 113 – 118.
7. Neubert A., Shreve G. Translation as Text. – Kent and London: Kent State University, 1992. – 208 p.
8. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. (ed. by Baker M.) London and New York, 2001. – 654 p.
9. Toury G. Descriptive Translation Studies – and Beyond. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1995. – 228 p.
10. Wills W. The Science of Translation: Problems and Methods. – Tübingen: Günter Narr, 1982. – 215 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Гладуш – кандидат філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: прагматика, теорія та практика перекладу, дискурсологія.

МАКРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Юлия ДАВЫДЕНКО (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядаються питання навчання перекладу. Робиться висновок про необхідність розвивати творчі навички студентів під час навчання перекладу фразеологізмів враховуючи принципи компаративізму та навчання лінгвокультурних знань другої іноземної мови..

The article deals with translation activities studies. As conclusion, you must develop student's creative activities in studying phraseologism's translation using the principles of comparison and cultural studies of second foreign language.

Фразеологические единицы в контексте культуры и в силу своего образного эмоционально-экспрессивного характера в художественном произведении выступают в качестве важнейших языковых средств, обеспечивающих выразительность и красоту формы. Их переводу уделено немало внимания в теоретических работах, в каждом пособии по переводу, в особенности по переводу художественной, публицистической, общественно-политической литературы, во многих публикациях по теории фразеологии и сопоставительной лингвистике. Связанные с этим проблемы рассматриваются по-разному, рекомендуются различные методы перевода, встречаются несовпадающие мнения [1;2;3;4;5].

Как отмечается многими исследователями, перевод фразеологических единиц представляет собой значительные трудности [4: 37]. Это объясняется тем, что многие из них являются яркими, эмоционально насыщенными оборотами, принадлежащими к определенному речевому стилю и часто носящими ярко выраженный национальный характер. Особенности контекста, в котором они употребляются, также нельзя пренебрегать [1: 118].

Сегодня существует несколько подходов к обучению профессиональному переводу (лингвистический, социосемантический, прагматический, коммуникативный) [3: 83-84].

Лингвистический подход к профессиональному переводу связан с тем фактом, что перевод как процесс всегда имеет дело по меньшей мере с двумя разными языками (в нашем случае, с тремя). Последователи этого подхода к переводу основное внимание уделяют не формальным, а содержательным отношениям между оригиналом и переводом.

Социосемантический подход фокусирует основное внимание на социальных аспектах и на взаимодействии разнообразных знаковых систем в реальных актах вербальной коммуникации. В этом случае много факторов включено в сферу интересов макролингвистики, которая изучает соотношение лингвистического, экстралингвистического и паралингвистического факторов в речевом общении, то есть весь комплекс проблем, связанных с влиянием на этот процесс особенностей языка, культуры и мышления человека.

Коммуникативный подход является одним из самых важных принципов современной лингвистики. В контексте обучения переводу со второго иностранного языка именно этот подход является доминирующим в связи с его прагматическим влиянием на рецепторы перевода, потому что не грамматика и семантика, а в первую очередь прагматика ставит вопросы о проблемах адекватности перевода.

По мнению В.Н. Комиссарова, в современном переводоведении наиболее признанными являются идеи А. Нойберта о приоритетной роли прагматики в переводе [3: 85]. Речь идет о связи проблемы прагматической адекватности с **четырьмя типами прагматических отношений**, которые могут существовать в тексте оригинала. По его мнению, некоторые типы прагматических отношений могут быть легко отображены в переводе, в то время как другие отображаются частично.

По нашему мнению, при существовании разных подходов к переводу как процессу создания текста языком перевода, в некоторых отношениях равнозначного автентичному тексту – лингвистическом, социосемантическом, коммуникативном, только макролингвистический подход [4: 38], который объединяет три последних подхода, дает нам возможность рассмотреть перевод сквозь призму философского учения об эквивалентности.

В контексте обучения переводу со второго иностранного языка именно этот подход является доминирующим в связи с его влиянием на рецепторы перевода.

Наиболее ярким примером перевода текстов на уровне словосочетаний является перевод идиоматических или стойких (фразеологических) словосочетаний. Их значение, как известно, не равно сумме значений их компонентов, поэтому перевод каждого отдельного слова, которое входит в состав этих словосочетаний в большинстве случаев невозможен, в этом случае в качестве единицы перевода выступает всё словосочетание в целом [4: 198-203].

Исходя из этого, классификация, предложенная выше, дает возможность разработать специальные упражнения для всех видов стойких единиц.

Однако, в контексте обучения второму иностранному языку возникает необходимость проведения исследования, связанного с лингвометодическими аспектами обучения адекватному переводу фразеологических единиц второго иностранного языка: идиом, идиофразеоматизмов и фразеоматизмов [6: 7].

Идиомы – это стойкие соединения лексем, которые оформлены в тексте отдельно, но имеют полностью или частично переосмысленное значение, например: *casse-tete chinoise* (китайская грамота, головоломка); *la querelle d'Allemands* (ссора из-за пустяка).

Идиофразеоматизмы имеют как дословные, так и образные значения, при этом дословные значения носят терминологический характер или являются профессионализмами, например: *la part du gateau* (часть), *mettre sur les rails* (заложить основу).

У *фразеоматических* единиц дословные или фразеоматические значения связаны, например *c'est un amiral suisse* (сухопутный моряк-какой моряк из швейцарца, у которого все границы сухопутные!)

Для всех фразеологизмов характерными чертами являются *стойкость, семантическая сложность, постоянство лексического состава, морфологическая и синтаксическая фиксированность*.

Частотность употребления фразеологических единиц в речи достаточно высока, поскольку в их семантической структуре существенен вес конотативного аспекта, который включает такие элементы как экспрессивность, образность, благодаря чему фразеологизмы делают язык живым, естественным. Они имеют структуру словосочетания или предложения.

Кроме того, во фразеологизмах содержится *лингвострановедческая информация*, которая отображает специфику каждого языка. Поэтому знания идиом, их правильное использование, адекватный перевод не только на основной иностранный язык (как правило, на английский), а и на второй иностранный (французский, испанский, немецкий и т.д.) являются показателями высокого уровня владения этими языками.

Идиомы, как проблема перевода и их использование в речи, являются наименее исследованными. В большинстве пособий не только по практике речи, но и практике перевода этот аспект часто ограничивается введением фразеологизмов в список словарных единиц без соответствующих упражнений с их активизацией в переводе.

На наш взгляд, обучение адекватному переводу идиом со второго иностранного языка должно состоять из следующих шагов:

1. выделение идиомы из контекста;
2. определение значения идиомы из контекста;
3. сопоставление дословного и образного значений лексемы;
4. сопоставление образного значения (во втором иностранном языке) с образным значением в родном языке;
5. сопоставление образа (на втором иностранном языке) с образом на первом иностранном языке (например, английском).
6. упражнения на активизацию образов;
7. подстановочные упражнения (с отсутствующими идиомами);
8. трансформационные упражнения (заменить ситуацию, которая описана, необходимой по содержанию идиомой);
9. упражнения на расширение значений.

Считаем, что первейшими принципами, которые должны быть учтены при выполнении упражнений со студентами, должны быть а) принцип обязательного сравнения особенностей первого и второго иностранного языков, б). принцип обязательного сопоставления реалий языков общения.

В условиях отсутствия эквивалентов в соответствующих языках, считаем целесообразным элементом включения дескриптивного (описательного) варианта перевода ФЕ, который сводится, по сути дела, к переводу не самого фразеологизма, а его толкования, как это часто бывает вообще с единицами, не имеющими эквивалентов в ПЯ. Это могут быть объяснения, сравнения, описания, толкования все средства, передающие в максимально ясной и краткой форме содержание ФЕ, все с тем же неизменным стремлением к фразеологизации или хотя бы намеку и на коннотативные значения. В контексте этот путь перевода самостоятельного значения не имеет, так как в любом случае переводчик постарается вплести содержание ФЕ в общую ткань таким образом, чтобы правильно были переданы все элементы текста в целом, т. е. прибегнет к контекстуальному переводу. Кроме того, считаем важным элементом объяснение студентам того, что дословный перевод таких словосочетаний возможен лишь в случаях, когда их "внутренняя форма" в языке оригинала и варианте перевода по тем или иным причинам совпадают [2: 181].

Очень важно объяснить студентам тот факт, что в некоторых случаях даже словосочетания не могут служить единицами перевода. В этом случае переводческое соответствие может быть установлено только на уровне всего предложения в целом.

Такие ситуации имеют место, когда предложения, которые подлежат переводу по своему значению, идиоматичны, например к такому типу предложений относятся поговорки (*Qui a bu boira !: Qui se ressemble s'assemble ! C'est là le diable !*)

В данном контексте очень важным элементом есть формирование у студентов определенных *фоновых знаний*, то есть знаний про культуру, традиций, того реального фона, на базе которого развивается картина жизни другой страны, другого народа, поскольку именно во фразеологизмах содержится лингвострановедческая информация. (Так, например, целесообразно рассказать студентам про историю возникновения выражения «Passez la nuit blanche» – Провести бессонную ночь»), которое возникло во время средневековых рыцарей Франции, или объяснить значение образного выражения «Revenons à nos moutons» (Вернемся к теме нашего разговора), напомнив о французском старинном фавле о продаже баранов.

Не менее важным элементом есть обучение студентов адекватному переводу выражений повседневной жизни, например: (*Voilà le hic! Ось у чому справа!*). По нашему мнению, таким же образом, в сопоставлении, можно, показать студентам примеры перевода других видов стойких клише или штампов – разного вида надписей, дорожных знаков, формулировок вежливости, например: *Fermé à cause d'inventaire* – Закрыто. Инвентаризация.

Особенную роль в обучении перевода по второму иностранному языку следует отводить библеизмам, потому что лексика церковно-религиозного происхождения достаточно часто употребляется во французских общественно-политических текстах. Переводчик должен быть ознакомлен с наиболее употребимыми образами, крылатыми

выражениями из Библии, а также с целым рядом терминов и понятий, которые относятся к деятельности церкви, то есть с теми понятиями, которые получили в современном общественно-политическом лексиконе образное значение, а не первоначальное.

Так, при введении темы «Перевод библеизмов» рационально объяснить студентам происхождение и эволюцию таких выражений как *la traversée du désert* (тяжелые времена), *une brebis égarée* (человек, который ошибается), *boire le calice jusqu'à la lie* (испить чашу до дна), *un colosse aux pieds d'argile* (колосс на глиняных ногах), *porter sa croix* (нести свой крест), *nul n'est prophète dans son pays* (нет пророка в своём отечестве), *dix commandements* (десять заповедей), *le bouc émissaire* (козел отпущения) и т.д. и отработать эти выражения в разного рода переводческих упражнениях, где одним из обязательных моментов при разработке упражнений, направленных на формирование навыков адекватного перевода фразеологизмов со второго иностранного и на второй иностранный язык должен быть учтен момент интерференции, которая возникает при обучении переводу со второго иностранного языка (в данном случае, французского) на родной (в данном контексте, русский)

Выводы исследования и перспективы дальнейшей работы в этом направлении

Как видно из изложенного выше, изучение фразеологизмов (как языковых единиц так и неотъемлемых компонентов речевого отрезка) является продуктивным в плане рассмотрения их семантической структуры, степени семантической слитности их компонентов, степени мотивированности семантики. При этом основными проблемами при работе с фразеологическим материалом являются его понимание и адекватный перевод. Из всех лингвистических разделов именно фразеология является наименее разработанной. Но интенсивное развитие фразеологии за последние десятилетия выдвинуло множество разнообразных проблем. С одной стороны, задачей филологов является описание фразеологического материала всех языков с упором на их специфические особенности, с другой – все большее значение приобретает сопоставительное изучение фразеологических систем разных языков. Если говорить о сопоставительном аспекте изучения фразеологического материала двух или более языков, то здесь наблюдается весьма ощутимое отставание от теоретических исследований.

Отсутствие специальных учебных материалов по практике перевода со второго и на второй иностранный языки ставит перед нами задачи по разработке специальных творческих упражнений для формирования навыков адекватного перевода фразеологизмов, употребление и правильный перевод которых являются признаком действительно высокого уровня владения иностранным языком.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Абросимова Н.А. Некоторые проблемы перевода фразеологизмов на русский язык (на примере рассказов О.Генри) / Н.А.Абросимова // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т.2. – С.118-119
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 2005. – 250 с.
3. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода (Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых) / В.Н. Комиссаров – М.: "ЧеРо" совместно с "Юрайт", 2005. – 136 с.
4. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л.К. Латышев. – [2 переизд.] – М.: Просвещение, 2007. – 150с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Маслова.- М.: Академия, 2001. – 208 с.
6. English-Russian Phraseological Dictionary / [уклад. Кунин А.В.] – М.: Russky Yazyk, 2006. – 950 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Давиденко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології Дніпропетровського університету економіки та права.

Наукові інтереси: Лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу; методичні аспекти романської лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики; питання функціонування плюрилінгвізму.

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Наталія ЗІНУКОВА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті висвітлено проблеми готовності майбутніх фахівців з усного перекладу до професійної діяльності у сфері міжкультурної комунікації, охарактеризовано вимоги до їх професійної підготовки та запропоновано деякі шляхи вирішення питань комплексної підготовки майбутніх перекладачів.

The problem of future interpreters' readiness to their professional activity is investigated in this paper. The requirements to professional training of future interpreters are described here, and some ways of solving the problems of their integrated preparation procedures are offered.

Зміни в економічному, політичному та культурному житті нашої країни зумовили розширення міжнародних зв'язків, створення спільних підприємств, стрімкий розвиток туризму тощо. Зважаючи на це росте попит на послуги кваліфікованих перекладачів та, відповідно, вимоги до рівня їх підготовки.

Питання змісту навчання професіоналів-перекладачів за останні роки знаходиться у зоні особливої уваги дослідників (Л.Черноватий, Г.Мірам, А.Чужакін, М.Брандес, В.Провоторов, Л.Латишев, А.Семенов та ін.). Часткове вирішення проблеми підготовки перекладача до професійного спілкування можна знайти у роботах І.С.Алексєєвої, В.В.Сафонові, В.Н.Комісарова, І.І.Халєєвої.

Актуальність даної проблеми, пошук можливих шляхів її вирішення зумовили мету нашої статті. Зважаючи на досить великий обсяг, але недостатню вивченість проблеми стосовно навчання перекладу у вищих навчальних закладах, ми обмежимося лише розглядом одного з секторів даної галузі, а саме: питанням підготовки майбутнього перекладача, фахівця з усного перекладу. Ми спробуємо окреслити лише окремі, але, на нашу думку, важливі проблеми, які на сьогоднішній день знаходяться усе ще далеко від свого вирішення.

Як відомо, в українській мові на відміну від більшості європейських не існує розподілення між двома різновидами перекладацької діяльності: *interpreter/ interprète/ Dolmetscher/* усний перекладач та *translator/ traducteur/ Übersetzer/* письмовий перекладач. Цей факт має відповідний вплив на фактичний стан справ, коли випускник мовного вищого навчального закладу вважається потенційним перекладачем-універсалом.

Перекладач – це фахівець, який активно володіє мовленням на двох або більше іноземних мовах у ситуації підвищеної складності. Будь-яка ситуація, де спостерігається нерівноправність партнерів, вважається ситуацією підвищеної складності. Якщо партнери не володіють у рівному ступені основним засобом спілкування – мовою, іншими словами, не знають іноземної мови, вони є нерівноправними.

Письмовий та усний переклад – це дві форми того ж самого процесу. Вони мають однакову мету та однакові принципи дії. Вони мають спільну теорію, але це дві різні професії. Вихідним для письмового перекладу є письмовий текст, результат – теж письмовий текст, який зафіксований у формі та часі. Вихідним для усного перекладу є усне висловлювання. Результат – також усне висловлювання. Усний та письмовий перекладачі працюють у різних умовах; відрізняються межі процесу перекладу та можливості використання довідкової літератури.

Для забезпечення виконання кожним перекладачем високоякісного та відповідального виконання тих вимог, які висуває практика міжкультурної комунікації, в навчальному процесі підготовки такого фахівця необхідно ретельно відібрати на врахувати спеціальні знання, навички та професійні уміння, у той самий час звернувши увагу на творчий характер перекладацької діяльності.

Вчені, які досліджували специфіку усного перекладу (М.Я.Цвіллінг, Р.К.Міньяр-Белоручев, Г.В.Чернов), відмічають вирішальну роль так званої навички переключення для успішного виконання функції міжмовного посередництва [6; 4; 7]. В основі цієї навички лежить наявність у свідомості перекладача не просто двох мовних тезаурусів, які існують самостійно, але єдиного двобічного утворення, створеного шляхом взаємодії та «зрощення» обох систем. У розпорядженні перекладача, таким чином, виявляється так званий внутрішній лексикон, який здатний в «автоматичному» режимі реагувати на мовленнєві сигнали, що

надходять шляхом видачі еквівалентних мовних дій-реакцій, адекватних умовам спілкування [4: 101-109].

У розвинутій формі така система включає цілу низку зворотних зв'язків та контрольних каналів, за допомогою яких з мінімальною витратою часу здійснюється оптимізація підбору еквіваленту. Неминучі трансформації та міжрівневі переходи, які відбуваються в ході процесу перекладу, зумовлені пошуком оптимального для конкретного випадку рівня еквівалентності [2]. Виходячи з вищезазначеного, очевидно, що усний перекладач-професіонал має розраховувати на цілу низку знань, навичок та професійних умінь, що потребує окремого дослідження.

Розгляньмо специфіку усного перекладу. По-перше, усний переклад, який здійснюється у режимі реальності, зумовлений, перш за все, часовими параметрами. Такий переклад, відповідно, можна здійснити лише завдяки здатності усного перекладача запропонувати комунікативно повноцінний еквівалент вихідного висловлювання у певних часових межах.

По-друге, форма сприйняття тексту оригіналу та створення тексту перекладу відповідно – усна та письмова. Оригінал та переклад виступають у нефіксованій формі, що зумовлює однократність сприйняття перекладачем відрізків оригіналу та неможливість подальшого зіставлення та виправлення перекладу після його виконання [3]. Під час виконання усного перекладу створення тексту може відбуватися або паралельно сприйняттю оригіналу, або після завершення сприйняття оригіналу. Отже, усний переклад поділяється на послідовний та синхронний.

По-третє, специфіка характеру зв'язку з учасниками міжмовного спілкування. Під час здійснення усного перекладу перекладач має безпосередній мовленнєвий контакт (а іноді й персональний) з комунікантами. Звісно, це надає більше умов для вирішення прагматичних завдань перекладу.

І останнє, можливість реверсивності усного перекладу, тобто, здійснення перекладу як з рідної на іноземну мову, так і з іноземної на рідну.

Сприйняття та аналіз оригіналу, зміна мовного коду та вихід готового інформаційного продукту, іншими словами, усі складові процесу перекладу при усному перекладі мають здійснюватися з максимальною швидкістю. Для цього перекладачеві необхідно мати сформовані (треба зауважити, бездоганні) уміння аудіювання, механізму транскодування та відпрацьовані навички спонтанного мовлення.

Прийом перекладачем вихідного повідомлення з метою його подальшої передачі адресату у перекодованому вигляді – це і є сприйняття та розуміння усного мовлення (аудіювання). Особливість аудіювання вихідного повідомлення при послідовному перекладі полягає у неможливості будь-якого тривалого аналізу тексту повідомлення, яке отримує перекладач. Він має миттєво оцінити звуковий матеріал, що поступає. Отже, для аудіювання характерною рисою є короткотривалість сприйняття та одноразовість.

Але в процесі навчання усного послідовного перекладу необхідно звернути увагу на один з факторів, які ускладнюють аудіювання. Перекладач записує необхідну інформацію під час сприйняття вихідного повідомлення. Іншими словами, відбувається одночасна реалізація двох видів мовленнєвої діяльності, що вимагає від перекладача навичок та вмінь синхронізації аудіювання з письмом, і має бути враховано в системі вправ для підготовки майбутніх фахівців не тільки на заняттях з усного перекладу, а й практичного курсу іноземної мови на молодших курсах, де відбувається загальна філологічна підготовка.

На нашу думку, методика навчання усного перекладу, перш за все, має орієнтуватися на розвиток у студентів базових навичок та вмінь одночасного сприйняття усного мовлення та породження перекладу. Це потребує досить тривалої підготовки, яка вимагає комплексного підходу до проблем поетапного засвоєння та розвитку навичок одночасного слухання та письма, умінь розподіляти увагу, швидкості й пошуку відповідностей.

Поетапність навчання усного послідовного перекладу може мати такий вигляд: 1) навчання поглибленого аналізу смислу висловлювання в умовах активного аудіювання; 2) підкріплення аналізу спеціальними прийомами запам'ятовування; 3) підключення окремих елементів запису прецизійної інформації; 4) слідом йде тренування «відновлення» тексту за здійсненим перекладацьким записом. Поступово обсяг інформації має збільшуватися.

В навчальному процесі реалізація таких вимог можлива, якщо відбуватиметься накопичення словникового запасу та предметно-понятійного тезаурусу, засвоєння різних моделей та сценаріїв комунікативної та інтерактивної поведінки, які є достатніми для свідомої переробки інформації.

У структурі усної міжмовної комунікації виділяються такі етапи: 1) породження джерелом тексту повідомлення; 2) сприйняття та розуміння перекладачем вихідного повідомлення (декодування); 3) кодування прийнятого повідомлення за системою записів; 4) оформлення (кодування) вихідного повідомлення; 5) сприйняття перекладу реципієнтом. На думку багатьох дослідників найбільш важливим є етап сприйняття перекладачем вихідного повідомлення та етап продукування перекладачем тексту перекладу.

Іншими словами, для якісної підготовки усного перекладача-професіонала необхідно визначити низку знань, навичок та умінь, індивідуальних якостей, сформувані які можливо лише витративши значні зусилля навчального, виховного та професійно тренувального характеру.

Досягти такого результату у межах п'ятирічного курсу університетської підготовки, де на професійно спрямоване навчання відводиться приблизно третина усього часу, досить непросто. До необхідних знань, навичок та умінь маємо додати певні індивідуальні якості студента, які повинні відповідати необхідним передумовам особистості майбутнього (*підкреслимо*) усного перекладача-професіонала.

Такі передумови особистості виявляються у студентів вже у довузівський період формування майбутнього професіонала – перш за все, це – екстравертність, здатність до перевтілення. Сфера діяльності перекладача – міжмовна усна комунікація у різних галузях та за різноманітних умов – фактично є безмежною. Протягом своєї професійної діяльності він має постійно розширювати предметні та мовні знання. Отже, перекладачеві треба увесь час займатися самоосвітою, мати природне задоволення від отримання нових знань, умінь знаходити інформацію за допомогою різноманітних джерел, бути відкритим для знань та вражень. Іншими словами, перекладачу потрібно увесь час самовдосконалюватися.

На наш погляд, не буде перебільшенням сказати, що усний перекладач має проявляти певний артистизм, здатність до перекладацького перевтілення, коли йдеться про «виконання ролі» носія іншої мови та учасника міжкультурної комунікації, і під час професійної підготовки усного перекладача викладачам необхідно цілеспрямовано працювати над розвитком цих рис особистості.

Тривожним сигналом, на нашу думку, є зниження загального рівня ерудиції студентів, низькі фонові знання історії і культури не тільки країн мови, що вивчається, але й своєї рідної. Студенти не володіють проблематикою міжнародних відносин, мало інформовані про діяльність та структури міжнародних організацій та глобальні проблеми людства. Ця проблема останнім часом часто висвітлюється у статтях провідних фахівців [1; 7]. Пропозиція «приділяти більше уваги таким курсам, як країнознавство, історія зарубіжної літератури, права тощо, є слушною. Але викликає питання, як це зробити в умовах 36 (у кращому випадку) аудиторних годин за навчальним планом. Можливий вихід – використання актуальних матеріалів телебачення, преси, радіо на заняттях з усіх аспектів перекладу та практичного курсу іноземної мови.

Крім того, більшість студентів недостатньо чітко й грамотно вміє висловлювати свої думки, використовуючи лексику різних жанрів, правильно та швидко вирішувати проблему сполучуваності слів, використовувати необхідні кліше й штампи не тільки іноземною мовою, але й рідною, що проявляється у перекладацьких помилках, які розподіляються за Ю.Успенським, на смислові (невідповідності, пропуски, порушення, алогізми), технологічні (порушення оформлення, недотримання регламенту, відсутність відповідних словників) та нормативні (граматичні, лексичні, стилістичні, орфографічні, країнознавчі, текстологічні, теоретико-перекладознавчі, психолінгвістичні) [5: 42-45].

Така ситуація, на жаль, не викликає особливого оптимізму щодо можливих результатів підготовки фахівців. Існує ще одна проблема, яка варта того, щоб її дещо висвітлити. Як показують результати державних екзаменів, в навчальному процесі більше уваги треба приділяти психологічній підготовці майбутніх фахівців, умінню подолати нервозність та

мобілізуватися на вирішення перекладацьких проблем, тому що навіть кращі студенти під час проведення державних іспитів показують гірші результати, ніж на заняттях.

Отже, ми бачимо, що підготовка усного перекладача має бути комплексною, тобто включати не тільки навчання професійно спрямованих курсів та факультативів, а й психологічну підготовку, аутотренінг та формування особистості перекладача на різних етапах її розвитку.

Вихід нашої країни на Європейський ринок та стрімкий розвиток міжнародних відносин не тільки відкривають нове поле для діяльності перед перекладачами, але й ставить їх в умови гострої конкуренції, що веде до посилення жорстких вимог до представників цієї професії.

Наблизитися до виконання таких вимог можливо лише максимально врахувавши їх у формі, змісті та методах навчання майбутніх перекладачів. Для цього в процесі професійної підготовки майбутніх перекладачів необхідно створити умови, які б вимагали від студентів спонтанної реакції на непередбачувані теми, повороти діалогів, мовленнєві формулювання та культурно-обумовлені ситуації. На заняттях бажано додержуватися певної пропорції між підготовленими та непідготовленими вправами (двосторонній та послідовний переклад, переклад відео фрагментів, переклад з аркушу тощо), що допомагає сформувати у студентів необхідні професійні навички й уміння та здатність до ситуативних експромтів.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми ми бачимо у створенні методики навчання майбутніх перекладачів, яка б враховувала комплексний підхід та поєднувала у собі викладання професійно спрямованих дисциплін, психологічну підготовку та формування особистості фахівця на різних етапах її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карпова О.М. Из опыта подготовки специалистов по дополнительной квалификации «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации» // Перевод в современном мире. – М.: Всероссийский центр переводов, 2001. – С.53-59.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: Издательство ЭТС, 1999. – 190 с.
3. Латышев Л.К. Технология перевода. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 320 с.
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – 208 с.
5. Успенский Ю.Л. О профилактике лингвострановедческих ошибок в письменном переводе и критерии оценки его качества // Проблемы обучения переводу в языковом вузе: Тезисы докладов Первой Международной научно-практической конференции. – М., 2002. – С. 42-45.
6. Цвиллинг М.Я. Переводоведение как синтез знания // Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник. Вып. 24. – М.: МГЛУ, 1999. – С. 32-37.
7. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. – М.: Высш. шк., 1987. – 256 с.
8. Чужакин А.П. Последовательный перевод: практика+теория. Синхрон. – М.: Р.Валент, 2005. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Зінуква – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дніпропетровського університету економіки та права.

Наукові інтереси: методика навчання перекладу, перекладознавство.

МИКОЛА ЛУКАШ ЯК ТЕОРЕТИК ПЕРЕКЛАДУ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНОГО СПАДКУ

Олександр КАЛЬНИЧЕНКО, Наталя КАЛЬНИЧЕНКО (Харків, Україна)

У статті йдеться про теоретичне та прикладне значення для перекладознавства нещодавно опублікованого тексту доповіді Миколи Лукаша «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову» від 1956 року та розглядається аналіз перекладацького жаргону в цій праці на тлі гіпотези С. Тіркконен-Кондіт про «унікальні мовні елементи, що недопредставлені в перекладі».

The study deals with the translation-specific cant analysis by Mykola Lukash in his report of 1956 and the so-called unique items hypothesis by Tirkkonen-Condit of 2002 claiming that translations tend to contain fewer “unique items” than comparable non-translated texts.

**До 90-ї річниці від дня народження Миколи Лукаша
та 60-ї річниці від дня народження Леоніда Черноватого**

Григорій Кочур у статті «Феномен Лукаша» писав: «Вимовиш оці слова – перекладач, художній переклад – і мимоволі на думку спадає Микола Лукаш, так, ніби в його імені самі ці терміни персоніфікувалися. Перекладач такого діапазону – рідкісне явище не лише в українській, а й у будь-якій іншій літературі» [3: 515]. А те, що Микола Олексійович Лукаш

не лише чільний український перекладач, але й ще політик та теоретик перекладу, стає зрозумілішим після того, як Борис Черняков опублікував текст розлогої доповіді Лукаша «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову» [5], з якою той виступив на республіканській нараді перекладачів у Києві 16–18 лютого 1956 року, за тиждень до виступу М. С. Хрущова з викриттям злочинів сталінізму на XX з'їзді КПРС. І як справедливо стверджує Б. Черняков, вітчизняне перекладацтво до того ще ніколи не мало настільки глибокого огляду стану справ у галузі, такого принципового та сміливого аналізу практики художнього перекладу, такої широкої програми діяльності у галузі перекладу на майбутнє [11: 26]. Проте об'єкт нашого дослідження обмежується лише Лукашевим аналізом у цій доповіді так званого «перекладацького жаргону», адже цей аналіз не тільки не втратив актуальності, але й у контексті останніх перекладознавчих досліджень набув нового звучання. Показати значущість цього аналізу для сучасного теоретичного і прикладного перекладознавства і є першочерговим завданням нашої розвідки.

Аналіз недоліків перекладацької галузі, які, на думку М. Лукаша, тоді ще навіть не члена Спілки письменників, становлять найголовніше зло в ній, та критика «перекладацького жаргону» справили глибоке враження на учасників наради і знайшли відгук, як у виступах на самій нараді (Борис Тен, М. Рильський, М. Пригара), так і в теоретичних публікаціях пізніших років (Вл. Россельс, І. Багмут, Борис Тен, В. Кравців) [9: 556]. Наголошуючи на тому, що відсутність критики і спеціальної та теоретичної літератури з питань перекладу негативно відбивається на якості перекладницької продукції, Лукаш піддав гострій критиці переклади з перекладів (зокрема, «Дон Кіхота» у перекладі з російської мови, виконаний секретарем СП України Козаченком В. П. та Кротевичем Є. М., стверджуючи, що це переклад не з Сервантеса, а з Любімова, але й навіть з цього перекладу український переклад зроблений дуже недбало). Лукаш заявив, що *«лустивши в світ такий недопечений переклад, наші шановні письменники ... проявили зневагу до іспанського класика і до українського читача... проявили неповагу до рідної мови і до власного імені»* [5: 570]. Очевидно, тиск на Лукаша з боку письменників чи керівництва Спілки радянських письменників України, яких шокував критичний стиль молодого позапартійного літератора з провінційного Харкова, став на заваді включення цієї доповіді до збірки «Питання перекладу» [6], де було надруковано інші виступи [10: 16].

Основна теза, проголошена Лукашем на цій нараді, стала лейтмотивом його перекладацької діяльності: *«Мова українського перекладу не повинна бути в залежності від того, чи переклад зроблений з російської, німецької, китайської мови. Це повинна бути та сама [українська] мова, але зв'язана з усім найбагатшим [у ній]»* [5: 576]. «Володіючи багатьма мовами, – наголошував, виступаючи на X З'їзді письменників України, Кочур – Лукаш знав так, як ніхто інший ще одну мову – українську» [2: 526].

Іншим важливим аспектом аналізу в промові Лукаша стала так звана «перекладацька мова», стосовно якої зараз у сучасному перекладознавстві точаться запальні дискусії, адже одні науковці (М. Бейкер, В. Фролі, І. Турі та інші) вважають її сутнісною річчю, «третім кодом», і ставляться нейтрально, інші ж (наприклад, М. Снелл-Горнбі) називають її презирливо «транслейшонізмом». Лукаш стверджує, що *«перекладацької мови не існує, але перекладацький жаргон є»*, і наводить його приклади *«з різних робіт таких перекладачів, які добре знають мову»*, підкреслюючи, що в усіх перекладах *«є елементи цього жаргону в більшій чи меншій мірі»*, що *«від цих вад ми всі не вільні»* [5: 571]. Характеризується цей жаргон *«тим, що у нього наявні елементи, чужі загальнонародній мові, або штучно вигадані, або живцем перенесені з інших мов»* [5: 572]. Проте найхарактернішою рисою перекладацького жаргону, як слушно зауважує Лукаш, *«є не те, що в ньому є, а те, чого у ньому немає»* [5: 572]. І далі: *«Навіть не стільки ішкодять живцем перенесені слова і звороти, а те, що мова бідна, пісна, не жива, а мертва. Коли жива мова, справді художня, вона відчувається, як дійсно жива, вона справляє враження живого організму – є і твердий кістяк, і м'язи, і кров тече, і нерви тонкі і чутливі, а тут, в жаргоні, нічого немає, і хоча одягається вона у форму живого організму, але виходить з неї опудало, щось мертве»...* [5: 572].

Помітною дискусією того часу, як стверджує історик українського перекладознавства Тарас Шмігер [12: 146–153], стало обговорення буквалізму, *всесковуючою тяжкою печаттю* якого, за словами Степана Ковганюка на цій же нараді [6: 60], були позначені переклади 1946–1950 років. І питання важливості чистоти української мови та боротьби з перекладацьким жаргоном слід розглядати саме на тлі боротьби з домінуючою тоді догмою зближення російської та української мов. Першою про перекладацьку мову в українській культурі, ймовірно, заговорила Єлізавета Старинкевич: *«фраза звучить по-перекладницьки», «це твердження базується на спостереженнях над незграбними зворотами «перекладницької мови»»* [8]. На думку Олексія Кундзіча, *«сталося парадоксальне явище, коли перекладацький жаргон став хворобою оригінальної літератури, взагалі літературної мови»* [4: 196]. Тому, на нашу думку, промову Лукаша слід розглядати саме в цьому суспільному та культурному контексті.

Що ми розуміємо під перекладом? Чим відрізняється переклад від споріднених явищ (переспіву, переказу, твору за мотивами тощо)? Чим переклади відрізняються від неперекладів або, інакше, паралельних текстів? Чи існують загальні характеристики перекладів незалежно від мови або, інакше кажучи, «третій код»? Це – сутнісні питання, які будуть, на думку американської дослідниці Марії Тимочко, авторки огляду сучасного стану перекладознавства, і далі вирішуватися перекладознавцями [23]. Теорія полісистеми і особливо новий підхід, орієнтований на цільову літературу, в кінці 1970-х років дали початок широким дескриптивним дослідженням природи цільового тексту, зокрема тих його ознак, які відрізняють його від інших текстів, що з самого початку створювалися цільовою мовою, і щоб дати відповідь на ці запитання сучасні перекладознавці за допомогою дослідження великих масивів текстів у електронному вигляді порівнюють переклади з джерельними текстами, з одного боку, та з паралельними текстами, з іншого. Метою цих досліджень є висунення та перевірка гіпотез стосовно явищ, які деякі вчені називають універсальними перекладу: узагальнення тих ознак, що є специфічними для всіх перекладів, і якими, власне кажучи, переклади відрізняються від творів відразу створених цільовою мовою. Інші вчені при цьому надають перевагу таким термінам як закономірності, правила, загальні тенденції або закони перекладу. Усі ці терміни вказують на те, що переклади, незалежно від мовних пар та видів текстів, мають низку мовних особливостей [14]. Деякі з цих особливостей можуть бути визначені як відмінності відносно джерельного тексту (такі як: зменшення повторів, стандартніший стиль, наявність інтерференції); інші характерні ознаки визначаються у порівнянні з оригінальними тієї ж тематики та жанрової належності текстами цільової мови (такі як: тенденція до використання обмеженішої лексики, простіший синтаксис, менша кількість специфічних для цільової мови термінів) [19].

На наявність такої відмінності між перекладами та неперекладами вперше звернув увагу ще Сервантес, який у «Дон Кіхоті» порівнював переклад з килимом фламандським зі споду: *«візерунок хоть і видно, але він тоне в рясноті сталок, і пропадає вся барва і гладкість, яка аж очі бере з лиця...»* (пер. М. Лукаша) [7]. Серйозно про цю відмінність заговорили німецькі романтики, зокрема Фрідріх Шлейєрмахер, який відстоював використання в перекладі особливої «перекладацької» мови, що неодмінно веде до змін у самій мові [1]. Далі ці думки розвинули пост-романтики, такі як Вальтер Беньямін та Джордж Стейнер. Так, Вальтер Беньямін вважав, що в першоджерелі та в перекладі відношення між змістом та мовою зовсім відмінні: *«у той час, як у першоджерелі зміст і мова утворюють певну єдність, неначе плід та його шкірка, то мова перекладу обволікає зміст, немов королівська мантія з широкими складками»,* та що, *«переклад, на відміну від поетичної творчості, не бачить себе в мовній лісовій хаці гір, а бачить себе на узліссі, напроти лісу, і, не заходячи до неї, закликає першоджерело увійти туди в тому єдиному місці, де луна може дати, своєю власною мовою, відлуння твору чужою»* (Пер. О. Кальниченка та В. Подміногіна)[13]. А відповідно з Вільямом Фролі, *«переклад, по суті, є третім кодом, що виникає в результаті двостороннього осмислення джерельної та цільової мов. Він, у деякому сенсі, є підкодом кожної з пари мов»* [16].

Оскільки факти наявності перекладацьких універсалій підтверджуються, то можна говорити, що причини такого значного розповсюдження цих особливостей, мабуть, носять

когнітивний характер, тобто пов'язані із способами обробки перекладачем мовного матеріалу. Отже, перекладацькі універсалії – це мовні характеристики, які зустрічаються скоріше в цільових текстах, ніж у джерельних, і які вважаються незалежними від конкретних мовних пар та норм у процесі перекладання [19: 288]. Хоча існують і супротивники цієї ідеї, і один з найобґрунтованіших контраргументів висловила американська дослідниця М. Тимошко [22], на думку якої, подібні дослідження базуються на недоречному припущенні щодо апріорного існування якогось основного, універсального для усіх мов, уявлення про переклад.

У контексті дослідження універсалій перекладу фінська дослідниця Соня Тіркконен-Кондіт [20] висунула «гіпотезу про особливі (унікальні) мовні одиниці» (*unique items hypothesis*), у якій стверджується, що характерні для цільової мови елементи, які не мають відповідників у джерельній мові, матимуть тенденцію у перекладених текстах бути недопредставленими, у порівнянні з наявністю цих елементів у паралельних неперекладних текстах, тобто текстах тієї ж самої тематичної та жанрової належності, що були відразу створені цільовою мовою, оскільки унікальні елементи «не напрошуються з легкістю як відповідники у перекладі» [21: 177–178]. З точки зору інтуїції ця гіпотеза здається небезпідставною, і попередні дослідження її, очевидно, підтримують [21], принаймні стосовно деяких одиниць. С. Тіркконен-Кондіт пов'язує дану гіпотезу з двома ширшими питаннями: чи й справді мова перекладів нормалізованіша, ніж мова не-перекладів (частотність унікальних одиниць в перекладах є нижче норми, що, вочевидь, буде відхиленням від неї); і чи здатні читачі, спираючись на інтуїцію, впізнавати певні тексти як переклади чи непереклади, інакше кажучи, чи інформанти використовують інтуїцію стосовно неочікувано низької частотності певних елементів, коли їх просять відрізнити переклади від неперекладів, і в якій мірі вони здатні робити такі судження.

Однак, що мається на увазі під унікальною одиницею? Наведемо цитату з праці Тіркконен-Кондіт [20: 208–209], у якій ця дослідниця викладає свою гіпотезу: «Тридцять років тому Катарина Райсс висловила припущення, що, мабуть, у перекладах не повною мірою використовуються мовні ресурси цільової мови. Обговорюючи способи оцінювання якості перекладу без звернення до джерельного тексту, Райсс (Reisse, 1971) слідом за Гюттінгером (Güttinger, 1963: 219) запропонувала просту перевірку: взяти найчастотніші слова в цільовій мові, що не існують в джерельній мові, і перевірити, якою мірою вони з'являються у тексті перекладу. Ці «відсутні» слова покажуть чи добре перекладач знає цільову мову, аби досягти доброї якості в перекладі. ... Це обговорення породжує іншу гіпотезу про потенційну універсалію [тобто на додаток до універсалії спрощення], яку я назову гіпотезою унікальних елементів.

Це означає, що перекладні тексти маніфестуватимуть меншу частотність мовних елементів, що не мають таких мовних відповідників у джерельній мові, які могли б також бути використані як еквіваленти у перекладі. Їх я називатиму унікальними одиницями або унікальними елементами. Унікальні елементи не є неперекладними, і можуть бути в цільовій мові частотним, типовим і, взагалі, нормальним явищем. Вони унікальні лише у відношенні до свого потенціалу перекладного відповідника, оскільки в інших мовах не проявляються аналогічно, чи, принаймні, не проявляються аналогічно в джерельній мові перекладу».

Як приклад такого унікального елемента в фінській мові С. Тіркконен-Кондіт наводить фінські дієслова на кшталт *jaksaa*, *ehtiä*, *viitsiä*, які українською можна передати як «бути достатньо сильним», «мати вдосталь часу» та «бути достатньо зацікавленим». Ці «дієслова достатності» традиційно вважаються як досить-таки специфічні для фінської мови мовні засоби. Очевидно, в інших мовах їхні лексикалізовані відповідники відсутні, і тому при перекладі такі фінські дієслова передаються того чи іншого виду словосполученнями. І суть, як стверджується, полягає у тому, що дієслова, подібні до наведених, у перекладах фінською мовою недостатньо використовуються, тобто недовикористовуються, і недовикористовуються саме тому, що в джерельних текстах відсутні аналогічні їм дієслова, які запустили б у хід підказку в голові перекладача. У пізнішій праці [22: 177] Тіркконен-Кондіт наступним чином пояснює поняття «унікальний елемент»: «У всякій мові наявні елементи, що є унікальними у тому сенсі, що їм бракує прямого мовного відповідника в інших

мовах. Ці елементи можуть бути лексичними, фразовими, синтаксичними та текстуальними, проте жодним чином вони не є неперекладними. Просто в інших мовах вони проявляються неаналогічно». Ця гіпотеза авторкою перевірялася на наукових та художніх текстах з корпусу текстів-перекладів фінською мовою, і досліджувалися дві множини мовних одиниць, що характерні якраз для фінської мови, а саме: згадувані вже «дієслова достатності» та клітики-частки *-kin* та *-hAn*. Результати дослідження рішуче свідчать на підтримку висловленої гіпотези, незважаючи на певні відмінності між беллетристикою та науковими публікаціями [22]. Подальше підтвердження «гіпотеза про особливі одиниці» знайшла у розвідці Сарі Есколи [17], котра, порівнюючи нарративну прозу, перекладену з російської та англійської мов фінською, та співставні оригінальні фінські тексти, встановила істотну недопредставленість реферативних нефінітних структур, які використовуються у фінській мові для скорочення стверджувальних підрядних речень і не мають прямих відповідників ані в англійській, ані в російській мовах. І навпаки нефінітні звороти цілі та часу, які мають відповідники в обох джерельних мовах, у перекладах були представлені надмірно.

Іншим підтвердженням цієї гіпотезі став експеримент Пеккі Куйамякі [18], під час якого групу студентів у кількості тридцяти осіб попросили здійснити зворотній переклад (фінською мовою) з німецького та англійського перекладів фінського першотексту (на теми керування автівкою у Фінляндії). Цей текст включав кілька «унікальних мовних одиниць», які не мають прямих аналогів ані в німецькій, ані в англійській мовах. Потім ці переклади порівнювали з використанням цими ж студентами «особливих одиниць» у вправах на відновлення в тексті фінською пропущених слів, де контекст вимагав вживати «особливі одиниці». І навіть коли специфічні для цільової мови одиниці були частиною лексичного запасу студентів, вони все рівно прагнули «не помічати» ці унікальні одиниці, надаючи перевагу прямим лексичним чи словниковим відповідникам.

Так от, перекладацький жаргон, на думку Лукаша, характеризується не так, тим, що в цьому жаргоні є, як тим, чого в перекладах немає. «Там немає низки слів, зворотів, характерних для української мови» [5: 582]. Хіба це не сформульована «гіпотеза про унікальні елементи», адже під «унікальним елементом» розуміють елемент «наявний у цільовій мові, що не має аналога у даній джерельній мові» [15: 11].

Перекладознавці здавна цікавляться таким явищем як «лакуна», «безеквівалентна лексика», «реалія», «екзотична лексика» тощо, що позначають семантичну прогалину чи лексичний пробіл, тобто відсутність у носія цільової мови можливості висловити окремим словом чи словосполученням поняття, яке лексично зафіксоване в мові джерельній. А Лукаш, вочевидь, першим привертає увагу до явища, яке, певною мірою, є протилежним поняттю «лакуни», бо йдеться про відсутність аналога не в цільовій мові, а в мові джерельній. І не просто привертає увагу до цього явища, але й наводить перелік преферентних засобів висловлювання, що широко притаманні українській мові, але які майже не побачиш у наших перекладах у зв'язку з мовною асиметрією? Цей перелік прикладів згаданих Лукашем явищ, що його він отримав у результаті порівняльного аналізу понад сотні перекладів, має надзвичайно важливе прикладне значення, і, на нашу думку, кожен майбутній перекладач українською мовою має з ним бути ознайомленим:

1. «Ви не побачите такого слова, як *«аж»*. Скільки воно має значень, як воно поживає мову, але ви його майже не зустрінете в перекладі» [5: 582].

2. «Або така форма – *«порозідалися»*, *«поперескакували»*, коли дія виходить від суб'єктів або спрямована на кілька об'єктів».

3. «Боятися у нас вживати і здрібнілих форм імен, щоб не було сюсюкання... Але немає чого боятися написати – *«низенький столик»*, там, де це на місці».

4. У перекладах, продовжує Лукаш, немає *«таких виразів «страшнючий», «бруднючий»*. Обов'язково буде *«невимовно страшний», «диявольськи брудний»*.

5. «Дуже характерні для української мови еліпси .. в нас мова настільки багата флексіями, що еліпс рідко приводить до затемнення думки». І захоплений наводить приклад: «Як лаконічно звучить у А. Тесленка: *«Ходив і в город учора – до дров думав хто візьме»* І

робить висновок, що «не треба забувати цих можливостей української мови, особливо, коли перекладаєш діалоги».

6. Майже не видно в перекладах «такі характерні для української мови слова, як присвійні прикметники...: батьків, материн тощо».

7. «Забувають наші перекладачі і про можливість вираження обставини способу дії «подвійними дієсловами». «Музика тужить-грає» («грає тужливо»); «Біля неї спали-розкинулися діти» (А. Головка)».

8. Ніколи не зустрінеш у перекладі «на обличчі у нього», а тільки «На його обличчі».

9. Рідко зустрінеш такі слова, як «догрався», «дожартувався», «Ти своєю балаканиною накличеш біду», а чому не сказати – «ти добалакаєшся»? Де в перекладі ви побачите таку фразу: «І чого б я ото сміявся?»

10. Немає всього багатства синоніми, береться тільки те, що лежить на поверхні [5: 583].

11. Як ми відповідаємо ствердженням на запитання співрозмовника? Перекладачі знають тільки слово «так»: «В українській мові є дуже природній і дуже звичайний спосіб вираження цього ствердження. Наприклад: «Ти ходив у театр»? – «Ходив». Тобто, часто у перекладах не вживається типове у таких випадках повторення, й тому «не відчуваєш живої розмовної мови, її інтонацій» [5: 580].

Аби показати, що можна наочно побачити, які характерні особливості побудови речення властиві для української мови і не властиві для інших, Микола Лукаш навмисно зробив транскрипцію «перекладацькою мовою» уривку з оповідання Степана Васильченка [5: 583–584] :

<p>Степан Васильченко:</p> <p><i>«По садах вітри гасають, а над садами зоріє небо осіннє. Маленьку хату оступили кругом високі ясени. З ясенів падає сухий лист на трухлу солом, падає додола на зів'ялі півники, сережками чіпляється в бур'янах. Крізь бур'яни блимає низенько віконце, блакиттю мальоване, у віконцю шматок білої стіни видно в хаті, а на стіні на білій з-під чола позирає невеселий селяк у шапці. Чорнобривцями завітчаний, у рушник прибраний, а сам думний та сумний...»</i></p>	<p>Передача перекладацьким жаргоном того ж уривку Миколою Лукашем:</p> <p><i>«Вкрите зорями листопадове небо, здавалося, обрушувало пориви вітру на сади села, в одному з яких загубився малий будинок, оточений групою високих ясенів, що роняли мертве листя на його напіввозгниту від часу солом'яну покривлю, на зів'ялі іриси, порослі вздовж його стін, і на сохнучі стебла цикути, прикрашаючи їх чимсь на зразок золотих підвісок. Крізь ті густі зарості ледве видно було тьмяно освітлене вікно з рамою, пофарбованою блакитною фарбою, яке дозволяло бачити всередині частину побіленої вапном стіни з задрапованим шматком узорчатої тканини і оздобленим пучками індійської гвоздики портретом, що зображував одягнену в баранячу шапку людину з виглядом селянина, з сумним поглядом спідлоба, з задумливим та зажуреним виразом обличчя».</i></p>
---	--

Лукаш називає і дві причини виникнення перекладацького жаргону: одна об'єктивна, історична, яка залежить від стану мови; друга: суб'єктивна, психологічна, яка залежить від особливостей перекладацької творчості («у перекладачів є така несвідома тенденція спрощувати, пригладжувати все це, не уміти вибрати потрібні синоніми, користуватися всіма багатствами цих мов», беручи те, що лежить на поверхні) [5: 573].

Висновки. У доповіді Лукаш стверджував, що треба використовувати всі багатства народної мови, треба при перекладі спиратися на мовну традицію, але не обмежуватися нею. Саме ці принципи Микола Лукаш і проніс через усю власну творчість. Саме цим принципам і

слід навчати майбутніх перекладачів, зокрема, й безпосередньо на прикладі Лукашевого тексту «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову», який слід включити до списку обов'язкових хрестоматійних текстів для майбутніх перекладачів. А якщо до того ж на заняттях експліцитно привертати увагу студентів до зазначених «унікальних одиниць», що, зазвичай, недопредставлені в перекладах, то ми тим самим заохотимо майбутніх перекладачів їх вживати.

А перспективу подальших досліджень, у прикладному сенсі, бачимо в продовженні Лукашевого реєстру, уже з використанням корпусних досліджень, з метою поліпшення якості перекладів. А в теоретичному плані, було б цікаво розглянути «гіпотезу про унікальні елементи» в інших ситуаціях ускладненого спілкування, скажімо, у мовленні та письмі іноземною мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера "Про різні методи перекладу" ("Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens") та його значення для сучасного перекладознавства / О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін // Вчені записки Харк. гуманіт. ін-ту «НУА» – Т. VIII. – Х.: Око, 2002. – С. 503–533.
2. Кочур Г.П. Виступ на X (Першому незалежному) з'їзді письменників України / Григорій Кочур // Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю/ Упор. А. Кочур, М. Кочур. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 526.
3. Кочур Г.П. Феномен Лукаша/ Григорій Кочур // Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю/ Упор. А. Кочур, М. Кочур. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 515–521.
4. Кундзіч О. Творчі проблеми перекладу/ Олексій Кундзіч. – К.: Дніпро, 1973. – 264 с.
5. Лукаш М. Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову / Микола Лукаш// Протей / [редкол. О. Кальниченко (голова) та ін.]. – Вип. 2. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 560–605.
6. Питання перекладу: з матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956 року). – К.: Держлітвидав України, 1957. – 208 с.
7. Сервантес Сааведра, М. де. Дон Кіхот/ Мігель де Сервантес Сааведра. – К.: Дніпро. – 1995. – 618 с.
8. Старинкевич Є.І. Ідіоматика французької мови і способи її відтворення українською мовою / Є. І. Старинкевич// [Мовознавство] Наукові записки / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – 1946. – Т. 2/3. – С. 155–172.
9. Черняков Б. І. Перекладознавчий дебют Миколи Лукаша/ Б. І. Черняков // Протей/ [редкол. О. Кальниченко (голова) та ін.]. – Вип. 2. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 551–559.
10. Черняков Б. І. Чудодій українського художнього слова / Б. І. Черняков // Микола Лукаш: Біобібліографічний покажчик: 1953–2005. – К.: Вид-во «Часопис «Критика»», 2007.
11. Черняков Б. І. Корифей українського художнього перекладу Микола Лукаш/ Б. І. Черняков // Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу/ Ред. Л.М. Черноватий, В.І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – С. 8–71.
12. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства XX сторіччя / Т. В. Шмігер. – К.: Смолоскип, 2009. – 342 с.
13. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers /Walter Benjamin // Das Problem des Übersetzens / Ed. H.J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–192. Укр. мовою: Беньямін В. Місія перекладача/ В. Беньямін // Вісник Міжнародного Слов'янського університету (м. Харків): сер. Філологія, 2003. – Т. 6, №1. – С. 24–29.
14. Chesterman, A. Interpreting the Meaning of Translation/Andrew Chesterman// A Man of Measure: Festschrift in Honour of Fred Karlsson. A special supplement to SKY Journal of Linguistics, 2006, vol. 19. – P. 3–11. Укр. мовою: Честерман Е. Тлумачення поняття перекладу / Е. Честерман // Протей/ [редкол. О. Кальниченко (голова) та ін.]. – Вип. 2. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 356–362.
15. Chesterman A. What is a unique item?/Andrew Chesterman// Doubts and Directions in Translation Studies: Selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004/ Gambier, Y., M. Shlesinger and R. Stolze (eds.). – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2007. – P. 3–13.
16. Frawley, W. Prolegomenon to a Theory of Translation / William Frawley // Frawley, W. (ed.) / Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives. – Newmark: University of Delaware Press, 1984. – P. 54–98.
17. Escola S. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish / Sari Escola // Translation Universals: do they exist? / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004. – P. 83–99.
18. Kujamäki, P. What happens to “unique items” in learners’ translations? “Theories” and “concepts” as a challenge for novices’ views on “good translation” / Pekka Kujamäki // Translation Universals: do they exist? / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004. – P. 177–184.
19. Laviosa-Braithware, S. Universals in translation/ Sara Laviosa-Braithware// Routledge’s Encyclopedia of Translation Studies/ Baker M. (ed.). – London and New York: Routledge, 1998. – P. 288–291.
20. Tirkkonen-Condit, S. Translationese – a myth or an empirical fact?: A study into the linguistic identifiability of translated language/ S. Tirkkonen-Condit // Target, 2002, vol. 14, #2. – P. 207–220.
21. Tirkkonen-Condit, S. Unique items – over- or under-represented in translated language? / Sonja Tirkkonen-Condit // Translation Universals: do they exist? / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004. – P. 177–184.
22. Tymoczko, M. Computerized corpora and the future of Translation Studies/ Maria Tymoczko// Meta, 1998, vol. 43, #4. – P. 652–659.
23. Tymoczko, M. Trajectories of Research in Translation Studies/ Maria Tymoczko // Meta, vol. 50, #4, 2005. – P. 1082–1097.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олександр Кальниченко – доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

Наукові інтереси: історія та теорія перекладу.

Наталія Кальниченко – старший викладач кафедри філології Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту

ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНХРОННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Юлія КИЩЕНКО (Херсон, Україна)

Дана стаття присвячена особливостям синхронного перекладу. Висвітлюється структура діяльності перекладача-синхроніста, необхідні навички та вміння для успішності процесу перекладу даного виду.

The article is devoted to the main peculiarities of simultaneous interpreting. A special attention is given to the structure of the simultaneous interpreter's activity, the necessary habits and skills that make the process of simultaneous interpreting successful.

Синхронний переклад відрізняється від інших видів перекладацької діяльності своєю структурою, швидкістю виконання перекладацьких дій і характером лінгвістичних трансформацій у межах лексико-граматичної організації висловлювань мовця.

Головна особливість структури діяльності синхронного перекладача полягає попри все в регулярному суміщенні в часі процесів, що в інших випадках перекладацької діяльності може бути лише окремим випадком. Цими процесами є слухання мовлення на одній мові, вирішування перекладацьких завдань і говоріння на іншій мові. В умовах синхронного перекладу зазначені процеси набувають форми орієнтування в вихідному тексті, пошуку або вибору перекладацьких рішень із низки наявних, а також їх реалізації [3: 106].

Координування процесів орієнтування в вихідному тексті, вибору перекладацьких рішень і їх реалізації забезпечується різними механізмами в залежності від ступеня володіння синхронним перекладом і конкретних умов діяльності: темпу мовлення мовця, складності вихідного тексту та інших чинників.

При непрофесійному, низькому рівні володіння синхронним перекладом паралельність названих трьох процесів носить умовний характер і забезпечується механізмом почергового здійснення сприйняття мовлення промовця та породження мовлення мовою перекладу. Свідомість перекладача при цьому періодично перемикається й почергово спрямовується то на мовлення промовця, то на пошук перекладацьких рішень і промовляння вихідної інформації мовою перекладу.

За умови повільного темпу мовлення промовця цей механізм дозволяє перекладачеві задовільно виконувати своє завдання, оскільки пошук перекладацьких рішень і їх здійснення розташовуються в паузах між мовленнєвими ланками в мовленні оратора. При середньому та швидкому темпі мовця даний механізм уже не забезпечує перекладу: відключення від орієнтування в вихідному тексті для пошуку перекладацьких рішень та їх реалізації тягне за собою часткову або повну втрату орієнтації в мовленні оратора й подальші пропуски та змістові помилки.

При високому, професійному рівні володіння синхронним перекладом процеси орієнтування в вихідному тексті, вибору перекладацьких рішень і їх реалізації координуються таким чином, що їх паралельне протікання набуває статусу регулярного явища. Механізм почергового здійснення орієнтування в вихідному тексті та породження мовлення мовою перекладу відіграє певну роль при такій координації, однак її основу складають інші механізми та чинники, особливо при перекладі промов, які вимовляються в середньому й швидкому темпі.

Одним із головних механізмів подібного роду є ієрархічно організований механізм регулювання діяльності, який забезпечує дійсно паралельне й одночасне здійснення трьох процесів – механізм синхронізації [3: 108].

Отже, механізм синхронізації регулює розподіл рівнів усвідомлення (від актуального усвідомлення до несвідомого контролю) між компонентами діяльності перекладача. Провідний рівень усвідомлення при цьому націлено на творчі компоненти діяльності, якими, як правило, є обробка, зіставлення й аналіз інформації, необхідної для здійснення адекватної дії, й особливо прийняття рішення щодо вибору одного варіанту з певної кількості можливих. Рівні регулювання, які знаходяться на щабель нижче в даній ієрархії, керують технічними компонентами діяльності, до яких можна віднести й реалізацію прийнятого рішення.

Зазначимо, що механізм синхронізації може успішно функціонувати й без активної участі свідомості лише за умови безперебійного функціонування цілої низки мовленнєвих навичок, іншими словами – тільки при найнижчих рівнях регулювання. Навички, які діють без актуальної свідомості, забезпечують у першу чергу звукоутворення, морфологічні та словоутворювальні аспекти перекладацьких дій, а іноді й вибір лексичних і синтаксичних засобів.

Синхронізуючи протікання трьох процесів, які складають діяльність перекладача, механізм синхронізації вимагає істотних обмежень від кожного з них.

Так, орієнтування в мовленні оратора при функціонуванні механізму синхронізації базується на фрагментарному, переривчастому його сприйнятті. Слова, які вибірково сприймаються перекладачем під час орієнтування в мовленні промовця, складають повідомлення, яке дуже схоже за своїм стилем на телеграму. Отже, говорячи про орієнтування перекладача в мовленні оратора, можна говорити про телеграфний стиль сприйняття. Якщо взяти масштаб одного слова, то уривчастість може виражатися в сприйнятті лише деяких складів слова, які формують його загальний звуковий контур. До того ж деякі слова і словосполучення сприймаються лише на базі впізнавання слухових образів без їх артикуляційного відтворення.

Пошук або вибір перекладацьких рішень в умовах дійсної синхронності ґрунтується значною мірою на використанні «домашніх перекладацьких заготовок». Багатий досвід і глибокі знання перекладача зводять до мінімуму випадки, коли потрібен дійсно творчий пошук рішення. У виконанні досвідчених перекладачів синхронний переклад зводиться до вирішення стереотипних завдань з використанням багатого запасу лексичних, фразеологічних і синтаксичних еквівалентів, відпрацьованих до рівня умовно-рефлекторної реакції.

Обов'язковою умовою успішного функціонування механізму синхронізації є також глибоке орієнтування перекладача в ситуації спілкування, прогнозування на цій підставі мети, теми, змісту й мовної форми висловлювань оратора, переднастройка на вирішення наступних перекладацьких завдань і постійний розвиток і уточнення власних прогнозів у ході перекладу.

Паралельне здійснення орієнтування в вихідному тексті, пошуку й прийняття перекладацьких рішень та їх реалізація відбувається на межі мовленневорозумових здібностей людини. Формування механізму синхронізації є можливим лише в результаті довгого цілеспрямованого тренування й розвитку мовленнєвих і перекладацьких навичок і вмінь.

На відміну від послідовного перекладу, де перекладач може виправляти свої помилки та обмовки, перекладач-синхроніст не має часу для виправлень і переробки своїх висловлювань. Головним методом синхронного перекладу виступає трансформаційний: у зв'язку з часовими обмеженнями перекладач відтворює короткі фрагменти вихідного тексту, трансформуючи їх згідно з граматиною мови перекладу [2: 138].

До специфічних особливостей діяльності синхронного перекладача можна віднести також менший, ніж у інших видах перекладу, масштаб перекладацьких дій. Якщо в інших видах перекладу об'єктами окремих перекладацьких дій виступають, як правило, окремі фрази та понадфразові єдності то в синхронному перекладі перекладацькі дії здійснюються над інтонаційно-смысловими одиницями типу синтагм і ритмічних груп, синтаксичними блоками та іншими частинами висловлювань. Навички та вміння вирішувати перекладацькі завдання, набуті в інших видах перекладу, виявляються недостатніми для синхронного перекладу.

Темпоральні характеристики діяльності синхронного перекладача також відносяться до найістотніших особливостей синхронного перекладу, оскільки він є самим швидким видом перекладу. Вихідний текст має перекладатися з тією ж швидкістю, з якою він промовляється оратором. Перекладацькі навички та вміння, які надійно функціонують в інших видах перекладу, починають давати збої, якщо перекладач без спеціальної підготовки починає випробовувати себе в синхронному перекладі.

Темпоральні характеристики, які мають відношення до синхронного перекладу в цілому, проявляються різною мірою під час процесів орієнтування в вихідному тексті, пошуку або вибору перекладацьких рішень та їх реалізації.

Необхідно наголосити, що дефіцит часу найбільше відчувається під час орієнтування в вихідному тексті. Орієнтування в мовленні оратора, націлене на переклад, на вилучення інформації відносно змісту висловлювань, їх синтаксичної організації та лексико-граматичного наповнення, є складним мовленнєворозумовим процесом.

Процес пошуку й прийняття перекладацьких рішень також характеризується дефіцитом часу. Практично кожні 1-3 секунди перекладач вирішує чергове перекладацьке завдання: визначає або уточнює синтаксичну структуру висловлювання мовою перекладу та її конкретне лексичне наповнення.

Процес реалізації перекладацьких рішень, який представляє собою породження мовлення мовою перекладу за заданою програмою, не підлягає сильному тиску з боку чинника часу. Складності цього процесу пов'язані не з його швидкістю, а з необхідністю його існування паралельно з іншими процесами. Промовляння мовою перекладу в темпі, що виходить за межі індивідуального оптимального діапазону перекладача, порушує біг інших процесів, особливо процесу орієнтування в вихідному тексті, і в кінцевому рахунку відбивається на якості перекладу.

Специфіка лінгвістичних трансформацій лексико-граматичної організації висловлювань оратора в синхронному перекладі має дві сторони.

По-перше, необхідність перекладу мовлення оратора за послідовними відрізками, які, як правило, є меншими, ніж фраза, змушує перекладача приймати рішення щодо синтаксичної структури висловлювання та її лексичного наповнення лише на основі орієнтування в його перших компонентах. Тому синтаксична організація тексту мовою перекладу відрізняється від синтаксичної організації текстів, виконаних в інших умовах, за ступенем близькості до вихідної синтаксичної структури.

По-друге, необхідність комбінування в часі орієнтування в вихідному тексті, пошуку та прийняття перекладацьких рішень та їх реалізації, а також необхідність дотримання темпу мовлення мовою перекладу в межах звичного діапазону змушують перекладача скорочувати довжину тексту мовою перекладу за рахунок інформаційної надлишковості мовлення оратора. Обидві лінгвістичні особливості синхронного перекладу – специфічна трансформація синтаксичної структури та утискання тексту мовою перекладу – зумовлюють наявність відповідних умінь та навичок у структурі професійних кваліфікацій синхронного перекладача.

Такими є основні особливості структури діяльності синхронного перекладача, швидкості виконання перекладацьких дій і трансформацій лексико-граматичної організації висловлювань оратора.

З точки зору оволодіння синхронним перекладом головна складність полягає не стільки в кожній із зазначених вище особливостей, скільки в їх комбінації в одному виді діяльності. Саме сполучення паралельного здійснення орієнтування в вихідному тексті, пошуку й прийняття перекладацьких рішень та їх реалізації, гострого дефіциту часу, який супроводжує ці процеси, і необхідності застосування особливих прийомів трансформацій висловлювань робить синхронний переклад таким складним для оволодіння й таким напруженим і важким для його виконання.

Спеціальні вправи, націлені на оволодіння синхрону, допомагають подолати складності, пов'язані з цим видом перекладу: роботу у наддефіциті часу; обмеженість наступного контексту; необхідність породжувати мовлення однією мовою одночасно зі сприйняттям іншої. Серед них виокремлюються такі, як луна-повтор (*shadowing*), прогнозування, аудіювання разом з рахуванням, завершення структур, синхронізація готового тексту тощо [1: 118].

При сформованому механізмі синхронного перекладу успішність виконання синхронного перекладу в кожній конкретній ситуації залежить також іще від двох чинників. По-перше, від наявності «домашніх перекладацьких заготовок» (лексичних, фразеологічних і синтаксичних еквівалентів за заданою темою). По-друге, від глибини вивчення перекладачем

ситуації спілкування, передбачення ним мети, теми, змісту та мовної форми висловлювань промовця, а також від його попереднього налаштування на вирішення майбутніх перекладацьких завдань.

Таким чином, процес оволодіння синхронним перекладом відбувається за рахунок формування та розвитку навичок та вмінь орієнтування в вихідному тексті, пошуку перекладацьких рішень та їх реалізації в умовах паралельного проходження цих процесів, створення механізму синхронізації, який раціонально розподіляє увагу перекладача між компонентами його діяльності, розвитку навичок і вмінь швидкісного виконання перекладацьких дій та оволодіння способами (операціями) виконання дій (мовленнєвою компресією та специфічними прийомами лінгвістичних трансформацій) залежно від конкретних умов діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Издательство «Союз», 2003. – 288 с.
2. Мірам Г.Е., Дайнеко В.В. Основи перекладу: Курс лекцій з теорії та практики перекладу для факультетів та інститутів міжнародних відносин. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 240 с.
3. Ширяев А. Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. – М.: Воениздат, 2009. – 183 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Кіщенко – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладознавства Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія і практика усного та писемного перекладу.

ПЕРЕКЛАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ОЧУДНЕННЯ В РОМАНІ ЕМІНЕ СЕВГІ ЕЗДАМАР «ЖИТТЯ – КАРАВАН-САРАЙ»

Христина НАЗАРКЕВИЧ (Львів, Україна)

Стаття присвячена функціям прийому перекладу в романі сучасної німецької письменниці турецького походження Еміне Севгі Ездамар «Життя – караван-сарай».

The article examines the question of translation in the novel of a modern German author of Turkish origin Emine Sevgi Özdamar «Das Leben ist eine Karawanserei».

Еміне Севгі Ездамар не дарма називають «найбільш знаним у світі голосом німецької міграційної літератури» [5: 23]. Еміне Севгі Ездамар «репрезентує інакшу Німеччину, Німеччину емігрантів, представників різних етносів, тих, які отримали місце проживання і тих, які сподіваються його отримати, а тим самим – репрезентує інакшу німецьку літературу» [2: 998]. Щонайпізніше від 90-х років минулого століття німецькомовна література мігрантів почала становити важливу частину сучасної німецькомовної літератури, а представники цієї «інакшої» літератури заговорили врешті цілком своїми, не схожими на інших голосами, серед яких голос Еміне Севгі Ездамар став чи не найпомітнішим у плані естетичного наповнення, у всякому разі «одним із найнезвичайніших і найоригінальніших» [2: 998].

Народжена 1946 року в Туреччині акторка і письменниця переїхала в 70-х роках ХХ століття до Німеччини. Її книжки відзначені багатьма престижними літературними преміями, серед яких і найважливіша відзнака міграційної літератури – заснована 1985 року літературна премія імені Адальберта фон Шаміссо для авторів, рідна мова і культура яких не німецькі.

Роман Еміне Севгі Ездамар з незвично довгою назвою «Життя – караван-сарай, у ньому двоє дверей, через одні я ввійшла, через інші вийшла» побачив світ 1992 року і викликав серед літературних експертів і читачів справжню сенсацію. Роман побудований на добре знайомому Еміне Севгі Ездамар з театрального життя принципі «очуднення». Читач потрапляє у світ незнайомий і далеко не завжди зрозумілий, у світ чужого досвіду і чужої мови. Цей роман з виразними автобіографічними мотивами названо «двомовним гібридом» [8: 100], адже оповідь у ньому, хоч і ведеться німецькою, проте химернішої версії своєї мови німецькомовним читачам раніше бачити, мабуть, ще не доводилося. У тексті емігрантки з

Туреччини читачі змушені були відчутися себе «чужими», адже авторка поставила з ніг на голову ситуацію, в якій перебувають іноземці в іншій країні: німецькомовні читачі, які звикли ставитися до турецької меншини як до іноземців, самі стали іноземцями в турецькому середовищі, відчули певний дискомфорт від нерозуміння чужих реалій і чужого світогляду. Відбулося чарівне очуднення рідної мови: читач перестав почувати себе в ній упевнено. «Ездамар пише німецькою з мовним чуттям туркені» [2: 999]. Текст вимагав від читача «переступити кордони» [6: 134]: волею авторки персонажі роману – турецька дівчинка, її бабуся Айше, дідусь Ахмет, батько Мустафа, мати Фатма моляться арабською, співають турецькою, мають на всі випадки життя прислів'я і приказки, які Ездамар дослівно переклала в романі з турецької мови. «Її тексти вимагають зміни мислення, тому що вона ненав'язливо знайомить нас з іншими прикладами мислення і способу життя, не подаючи до них жодних коментарів» [7: 165]. Зміни, яких зазнають слова і вирази, перекочуючи з турецької мови в німецьку, «відбуваються не через посередництво перекладу, а завдяки міжмовній міграції» [6: 143]. Зрозумілою стає назва роману «Життя – караван-сарай», адже караван-сарай – це тільки тимчасове місце для перепочинку перед продовженням шляху далі.

Зрештою, саме в двомовності чи багатомовності багато-хто з дослідників міграційної літератури вбачав її основну особливість. Одна з перших серйозних дослідниць міграційної літератури Карміне Челліно вважала вплив рідної мови на мову текстів, написаних у новій батьківщині, неминучим. Мови в цих текстах змішуються, виникають нові слова і нові поняття [див. 3: 52]. Хоча, звісно, досі жоден з міграційних авторів не зайшов так далеко, як Ездамар, яка, дослівно перекладаючи слова і звороти, не полегшує німецькомовному читачеві процесу читання хоча б мінімальним культурно-історичним коментарем. «Таким чином Ездамар вдається створити мовно, стилістично, формально та змістовно культурну інакшість, яка постійно тримає читача на віддалі від оповіді» [3: 94].

Щоби ввести в німецькомовний текст цілі іншомовні пасажі Ездамар користується різними методами. Одним із найбільш драстичних прийомів є вживання мови без перекладу, коли читачеві доводиться з контексту виводити імовірне значення романних пасажів чи окремих понять.

Своєрідним рефреном усього роману стає молитва, якої навчає дівчинку її бабуся Айше і якої, як припускає оповідачка, бабуся й сама гаразд не розуміє:

«Wir liefen zwischen den Grabsteinen, es kamen plötzlich sehr fremde Buchstaben aus dem Mund meiner Großmutter heraus, stellten sich nebeneinander, so:

„Bismillâhirrahmanirrahim

Elhamdü lillâhirabbil âlemin. Errahmanirrahim, Mâlûki yevmiddin. Iyyakenâ`bûdü ve iyyake nestè`in. Ihdinessiratel müstekiym; Siratellezine en`amte aleyhim gayril mağdubi aleyhim veleddâlin, Amin.

Bismillahirrahmanirrahim

Kül hûvallahü ehad. Allahüssamed. Lem yelid valam yüled. Velem yekûn lehu küfüven ehad. Amin“ [1: 17].

Оці «чужі літери» молитви, виділені в тексті роману курсивом, а отже підкреслено інакші і незрозумілі, повторюються в тексті книги десятки разів, є навіть сторінки, де слово «Bismillâhirrahmanirrahim» повторюється раз за разом, немов мантра. Дівчинка в романі і читач роману знаходяться в ідентичній ситуації нерозуміння тексту. І значно пізніше оповідачка дізнається нарешті, що означає це таємниче незрозуміле слово, яке люди довкола неї вживають, після прокидання і перед сном, перед споживанням їжі і під час важливих рішень, як оберіг від злого і як подяку за добро: «Dann habe ich im Buch geguckt, was Bismillâhirrahmanirrahim heißt: Im Namen Gottes, oder im Namen Allahs, der schützt und vergibt» [1: 58].

Неперекладеність надає цьому аж надто часто вживаному слову і тексту молитви певної сакральності, дає зрозуміти читачеві, що є сфери, в які іноземець проникнути не зуміє, не ознайомившись попередньо з культурою іншого народу.

Ездамар вводить у текст навіть літери, які залишаються для читача тільки таємничими звуками, в той час, як оповідачка таки опановує невідому спочатку абетку:

Так гра з перекладом перетворюється у Ездмару у «своєрідний метод міжкультурної оповіді» [3: 87].

У деяких місцях роману авторка грається перекладом, застосовуючи його в тексті а) як прикладку: «Meine Mutter sagte: „Das ist die Deli Saniye, die verrückte Saniye.“», б) як побіжне роз'яснення сказаного турецькою, не передаючи в перекладі особливостей оригінального тексту, як наприклад, відсутність повтору в наведеному нижче перекладі: «Mutter sagte: „Deli misin, deli misin“ (bist du verrückt)». Врешті-решт, у цьому ж романному пасажі ще раз з'являється слово «божевільний», на цей раз воно вже стоїть не в оригіналі, а тільки в перекладі, проте читач, який щойно бачив це слово турецькою мовою, зливає обидва поняття в один «мовний гібрид»: «Und sie sagte mir, wenn ich so weitermache, gibt sie mich zur verrückten Saniye als Tochter» [1: 116].

Заслугує на увагу наступний фрагмент роману:

«...ich sagte meiner Mutter: „Ich möchte einen BH.“

„Du hast noch Busen wie Walnüsse“, sagte sie, „du brauchst noch keine Zwillingsmützen.“ Die Verkäufer auf den Märkten schrieen: „Zwillingsmützen, Zwillingsmützen“ (Ikizlere Takke, Ikizlere Takke).

Ich nahm eine Zwillingsmütze von meiner Mutter ... Ich trug diese Zwillingsmütze. ...» [1: 243].

У цьому текстовому пасажі спостерігаємо рух поняття від звичайного для німецької мови слова «BH» через калькований турецький вислів «Zwillingsmützen» до питомого турецького позначення бюстгальтера «Ikizlere Takke» і завершується опис цього епізоду вжитим «німецько-турецьким» словом, яке, до речі, за словотвірною моделлю цілком вписується в німецьку лексику, проте зберігає завуальованість семантики турецького вислову. Залишаючи в тексті перекладену конструкцію, досить кумедну для читача, вихованого в іншій культурі, авторка справді карнавалізує оповідь, демонструючи дотепність словотвору рідної мови своїх персонажів, запрошує читача «почути» це звичайне слово немов вухом турецькомовної людини і подивуватися або ж посміхнутися.

Ездмару максимально точно, інтонаційно вивірено передає турецький вислів німецькою: «Ich schrie: „Babaaaa“ (Vaaaaater) ...» [1: 86]. Як бачимо, протяжність оклику збережено в обох мовах, завдяки повтору наголошеної голосної «а».

Часом текст залишає непевність, чи йдеться про переклад, чи про вкраплення турецької прямої мови, як, наприклад, у наступному звертанні:

«Ein Bauarbeiter schrie wie ein am Schlachtfest am Hals mit einem nur halbscharfen Messer geschlachtetes Schaf: „Coçuklar! Kinder, geht da nicht rein! Das ist ein ungebrannter Kalkbrunnen...“» [1: 86].

Coçuklar! може бути і звертанням до дітей, і фразою «не йдіть туди» і, відповідно до контексту, вигуком на кшталт «обережно!». То ж, зрештою, функція цього слова в тексті – створення насамперед ефекту очуднення, усвідомлення себе спостерігачем за ситуацією, звичайною для її дійових осіб, і незвичною, в силу часткового нерозуміння, для читача.

У романі є місця, які стоять поруч різними мовами. Це передусім тексти дитячих пісенок, подані в романі за принципом двомовних поетичних видань, коли читач може відстежувати навіть на рівні візуальному паралелі чи розбіжності між двома мовними версіями одного і того ж тексту пісні – римованого і ритмічного турецького оригіналу і німецького підрядника, не такого компактного як турецький, багатослівнішого:

«Wenn wir vier Mädchen uns wegen dieses unbarmherzigen Regens nicht besuchen konnten, standen wir in unseren Fenstern und sangen laut im Chor:

Yağmur yağıyor	Es regnet
Seller akiyor	Wasser fließt
Arap Kizlari	die schwarzen Mädchen
Camdan bakiyor	schauen aus dem Fenster». [1: 75]

Батько Мустафа слухає радіо, на цей раз текст пісні подається без оригінальної версії, перед читачем – тільки підрядник однієї строфи, проте зрозумілість окремих слів аж ніяк не означає зрозумілості значення цього шлягера, на популярність пісні вказує тільки реакція на неї батька:

«... eine Männerstimme ... sang: „Warum habe ich ausgerechnet diese unbarmherzige Frau geliebt, sie hat mir den Geschmack dieses Lebens vergiftet.“ Mein Vater hörte dieses Lied mit vielen „Ach, ach, ach“, seine Ach-Stimmen wärmten mich im Bett ...» [1: 16]

Особливо цікавими є численні приказки, якими послуговуються дорослі персонажі роману в своїх вельми афористичних розмовах, які Ездамар перекладає (уже не наводячи звучання оригінального), цілковито відмовившись від звичних у практиці перекладу сталих еквівалентів мови перекладу, а пропонуючи натомість свої версії дослівного збереження образності оригінального вислову в його німецькому звучанні. «Німецька мова збагачується образами і, як наслідок, поетизується» [2: 999].

«Er sagte: „Wie scharf die Zwiebel ist, weiß nicht der, der sie isst, sondern der, der sie schneidet“. Oder: „Ach, die Welt ist eine Mühle, aus uns macht sie am Ende Mehl“. [...] Meine Großmutter sagte: „Mustafa, große Männer geben auch große Backpfeifen.“

Mustafa sagte: „Bei denen gibt es Geld wie Sand am Meer“.

Ayşe sagte: „Im Topf von Fremden kann man nicht kochen.“» [1: 77]

«Mutter sagte: Geld borgen von Reichen ist, als wenn man versucht, einem Blinden einen Spiegel zu verkaufen.“ Vater sagte: „Mit Wörtern kann man kein Schiff zum Schwimmen bringen...“» [1: 106].

Такі дослівні транспортування з однієї мови в іншу засвідчують складність, а часом навіть неможливість повного перекладу метафор, образів і символів з однієї мови в іншу, з однієї культури – в іншу.

Німецька, зрозуміти яку в романі Еміне Севгі Ездамар не так то й просто, сама стає до певної міри чужою, іноземною мовою, в якій знайомими словами висловлюються незнані світогляди і культурні обрії світу інакшого, ніж світ читача. «Їй вдається настільки очуднити німецьку мову, що німецькомовний читач ледве-ледве впізнає свою власну мову» [3: 84]. Так інтерференція символів, образів і метафор створює якусь третю мову – суміш німецької і турецької. Цією мовою насправді ніхто не користується: ні романні персонажі, які мають свою рідну мову, ні сама авторка, яка творить цю третю мову тільки для того, щоб розширити межі сприйняття своїх читачів, показати їм інакший культурний контекст. І хоча експліцитно іноземна мова відсутня, вона невблаганно прозирає крізь пелену німецьких слів, засвідчуючи, що «чуже», незрозуміле – це властиво неперекладне ядро мови, її культурні смисли. Руснді пояснює такий переклад позитивно: «Перенесені з одного кінця світу в інший, ми «перекладені» люди. Прийнято вважати, що при перекладі завжди щось втрачається, я ж непохитно дотримуюся думки, що так можна і щось надбати» [цит. за 8; 68]

Паралельне, нехай і асиметричне, використання в романі «Життя – караван-сарай» двох, чи, вірніше, трьох мов (німецької, турецької і арабської) містить значний потенціал докладного зображення дійсності (це і прийняті в Туреччині звертання, і характерні вигуки, і образність висловлень), але одночасно читання німецькомовного роману значно ускладнюється іншомовними вкрапленнями або ж калькованими перекладами, які творять ефект очуднення в тексті роману Ездамар практично стирає межу дихотомії «знайоме – незнайоме», перетворюючи «знайомий» собі турецький побут на відкриття чогось незнайомого в німецькомовному середовищі, а одночасно добиваючись ефекту невідомості знайомої читачам мови у нових незаних контекстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Özdamar Emine Sevgi. Das Leben ist eine Karawanserei, hat zwei Türen, aus einer kam ich rein, aus der anderen ging ich raus. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1992. – 380 S.
2. Durzak Manfred. Der andere deutsche Roman. In: Geschichte der deutschen Literatur von 1945 bis zur Gegenwart. Hrsg. Von Wilfried Barnek. – München: Beck, 2006. – 2. erw. Aufl. – S. 997-1007.
3. Höfer Simone. Interkulturelle Erzählverfahren. Ein Vergleich zwischen der deutschsprachigen Migranteliteratur und der englischsprachigen postkolonialen Literatur. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2007. – 157 S.
4. Immacolata Amodeo. „Die Heimat heißt Babylon“. Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Wetsdeutscher Verlag, 1996. – 223 S.
5. Mecklenburg Norbert. Eingrenzung, Ausgrenzung, Grenzüberschreitung. Grundprobleme deutscher Literatur von Minderheiten. In: Die andere Deutsche Literatur. Istanbul Vorträge / Hrsg. Von Manfred Durzak u. Nilüfer Kuruyazici. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004. – S. 23-30.
6. Müller Regula. „Ich war Mädchen, war ich Sultanin“: Weitgeöffnete Augen betrachten türkische Frauengeschichte(n). Zum Karawanserei-Roman von Emine Sevgi Özdamar. In: Denn du tanzt auf einem Seil. Positionen deutschsprachiger Migranteliteratur. Hrsg. v. Sabine Fischer und Moray McGowan. Tübingen: Stauffenburg, 1997. – S. 133-149.

7. Wierschke Annette. Auf den Schnittstellen kultureller Grenzen tanzend: Aysel Özakin und Emine Sevgi Özdamar. In: Denn du tanzt auf einem Seil. Positionen deutschsprachiger MigrantInnenliteratur. Hrsg.v. Sabine Fischer und Moray McGowan. Tübingen: Stauffenburg, 1997. – S. 179-194.

8. Zierau Cornelia. Wenn Wörter auf Wanderschaft gehen... Aspekte kultureller, nationaler und geschlechtsspezifischer Differenzen in deutschsprachiger Migrationsliteratur. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2009. – 201 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Назаркевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу, лінгвостилістика тексту.

СИТУАТИВНА АСИМЕТРІЯ У ПЕРЕКЛАДІ ДРАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЦЕНІЧНОСТІ

Тетяна НЕКРЯЧ (Київ, Україна)

У статті розглядаються випадки ситуативної асиметрії у перекладі драматичних творів, які сприяють поглибленню психологічних характеристик персонажів та збагаченню міжособистісних стосунків дійових осіб, що допомагає акторам і режисерів створити сценічний варіант п'єси, котрий максимально розкриває нюанси авторського задуму.

The article deals with the instances of situational asymmetry in drama translation, which can enrich both the characters' psychological portraits and their interpersonal relations, thus helping players and directors create the stage version conveying the minutest nuances of the authorial conception.

Захопившись перекладом драматичних творів, я звернула увагу на необхідність зберігати передусім природність та легкість художнього діалогу та психологічну переконливість персонажу, яка реалізується через сценічне мовлення. Теоретично добре відомо, після ґрунтовної праці І.Лєвого [1], що драма має подвійну природу і розрахована як на читання і візуальне сприйняття, так і на вимовляння і слухове сприйняття тексту. Переклад для сцени не може нехтувати фонетичною оболонкою реплік, які, за І.Лєвим, мусять легко вимовлятися і легко розумітися аудиторією без зорової опори. Проте ця “абеткова істина” далеко не завжди враховується окремими перекладачами драматичних творів, – подеколи виникає враження, що такий перекладач жодного разу не спробував прочитати свій текст вголос (а У.Еко настійно радить це навіть перекладачам прози, тож для перекладачів драми і поезії перевіряти текст на легкість вимовляння та евфонію має стати *conditio sine qua non*). У західному перекладознавстві і практиці перекладу і досі знаходять підтримку два підходи до перекладу драми: один орієнтується на найточніше відтворення тексту оригіналу і збереження його мовно-літературних особливостей (*translation for page*), другий – на пристосованість перекладу до умов сцени (*translation for stage*). Перший підхід побутує серед перекладачів драми у Німеччині, там уся увага приділяється відтворенню текстуальних параметрів оригіналу, а сценічний аспект відсувається на задній план; другий є мало не прескриптивним для театрів Великої Британії: там вважається, що перекладати п'єсу може лише драматург, у крайньому разі – режисер, а знання мови і розуміння тексту є вторинні до знання законів сцени і розуміння театру. Як і будь-які крайнощі, обидва підходи у чистому вигляді хибні і не можуть не завдавати шкоди кінцевому результату. Істина, як завжди, посередині. Щоб переклад зрівнявся з оригіналом художньою самобутністю і увійшов до цільової культури, зберігши ту естетичну цінність, яку має оригінал у культурі-джерелі, він мусить позначатися тими самими змістовно-концептуальними і формально-стилістичними параметрами. Простіше кажучи, блискуча салонна комедія вікторіанської доби має залишатися саме блискучою салонною комедією вікторіанської доби і на сцені іншої країни в іншу історичну епоху; мелодрама не повинна перетворюватися на фарс, трагедія на водевіль тощо. Ця остання загроза таїться, скоріше, у так званому *translation for stage*, коли дуже приблизне і поверхове знання іноземної мови не дозволяє перекладачу-аматору помітити, усвідомити і оцінити тонкі мовні нюанси, які створюють важливий другий план і підтекст і формують жанрову структуру твору. Одна пані-перекладознавець з Санкт-Петербурга, яка знає англійську на рівні перших словникових значень, не ухоплює конотацій і не має уявлення про відтінки граматичних структур і моделей, дуже жваво переклала російською п'єсу сучасного британського драматурга Террі Джонсона «*Істерія*» – при чому

переклала як веселу комедію положень. Мені випало перекласти цю саму п'єсу на замовлення Київського національного українського драматичного театру імені Івана Франка; перекладаючи її, тобто вживаючись у кожний звук, кожне слово, кожен фразу, у їхні перегуки, повтори та переплетіння, я роздивилася – через текстуальну призму – значно складнішу жанрову структуру, ніж може видатися у першому читанні. Хоча і при побіжному перегляді тексту зрозуміло, що історія про передсмертні страждання Зигмунда Фрейда, який помирає від раку і якого мучають наркотичні кошмари, замішані на минулих провинах і фантазмагорично переплетені з епізодами його життя, аж ніяк не може зійти за веселу комедію положень, попри низку гротескових сцен, котрі знаходять моторошне пояснення і виливаються у макабричну кульмінацію. Гротеск не виключає жахів – на відміну від комедії. Щоб підкреслити жанрову своєрідність п'єси, я дала їй підзаголовок *трагіфарс*. Гадаю, це до певної міри допомогло режисерові Г.Гладію знайти більш-менш відповідне сценічне рішення; щоправда, він знехтував тонким нюансуванням психологічних портретів і “бергманівськими” мізансценами на користь балаганної стихії, чим повністю знецінив усю потужність трагедійної кульмінації, замість якої причепив цілковито недоречний happy ending. Однак, сценічне життя п'єси і розправа режисерів з авторським задумом – тема окремої розмови.

Обговорюючи *«Істерію»* з російською перекладачкою, я вказала їй на місця у тексті оригіналу, які вона просто не зрозуміла, на фрази, які вона замінила “відсебеньками”, – у сукупності ці відхилення призвели до іншого за тональністю і спрямованістю твору. Колега не погодилася зі мною ні в чому і заявила, що для перекладу п'єси головне – бути “театральною людиною”. Отже, вона несвідомо пристала до панівної у Великій Британії тенденції (хоча я дуже сумніваюся, що британець Террі Джонсон радісно схвалив би той варіант, у якому втрачено його головні ідеї і викривлена жанрово-стилістична основа). Не можна не погодитися, утім, що перекладач драматичного твору мусить розуміти закони сцени так, як це властиво драматургу, котрий закладає сценічність у саме єство свого твору. Під час перекладу важливо не втратити ті внутрішні пружини, які забезпечують життєздатність драматичного твору на театральних підмостках. Надмірне захоплення текстуальною вірністю (*translation for page*), без урахування звучання реплік і сприйняття їх на слух, без урахування природності ідіолекту конкретного персонажа з усіма його соціокультурними та особистісно-психологічними характеристиками, навряд чи призведе до позитивного результату. Як не кожен перекладач здатний перекладати поезію – треба самому бути хоч трохи поетом, так не кожному підвладна і драма – треба самому бути трошки драматургом, трошки режисером і трошки актором, іншими словами, “театральною людиною”. І все ж, передусім, треба досконало знати мову оригіналу: цей трюїзм нерідко забувається, коли йдеться про переклад п'єси. Саме мовна тканина матеріалізує авторський задум в усій повноті. Авторський задум не є чимось невловимо-ефемерним, що не піддається відтворенню і може мати безкінечну кількість інтерпретацій; він регламентується мовними знаками, і семіотика встановлює ті межі, за які не слід виходити перекладачеві. На моє глибоке переконання перекладач драми повинен присягнути на вірність насамперед автору (А.Чехов завжди підкреслював, що драматург є першою людиною у театрі). Перекладений текст п'єси мав би рішуче обмежувати можливості свавільної трактовки оригіналу, підштовхувати режисера і виконавців до відповідного вектора. Зрозуміло, якщо режисер налаштований підмінити автора собою і береться за Шекспіра чи Гоголя тільки щоб продемонструвати своє власне кволе “світобачення” або вульгарно-примітивні дешеві прийоми, які потішають нетямущих, але, за словами Гамлета, засмучують знавця, – тоді не врятує і найдосконаліший переклад (як не застраховані від сценічного знецінення і оригінальні твори). Мудрість і сила професії режисера, на думку геніального майстра сцени Г.Товстоногова, полягають у свідомому самообмеженні: рамки фантазій і уяви встановлює драматург, і вихід за ці рамки є віроломством щодо автора. Справа драматурга – примножувати скарбницю людських характерів, почуттів, думок, вчинків і мотивів. Справа режисера – знайти найвідповіднішу сценічну форму для авторського задуму. Справа перекладача драми – відтворити усі особливості цієї скарбниці засобами іншої мови і ввести іноземний драматургічний твір у свою культурну систему, не втративши виміру сценічності.

Зрозуміло, перекладач ніколи не може стати стовідсотковим alter ego автора, його клоном; кожний переклад ще й автопортрет перекладача, з усіма особливостями його епохи, його культури, його натури. Але варто бодай “загримуватися” під автора. Створюючи текст перекладу для сцени, слід пам’ятати, що він буде “перелицьовуватися” іще принаймні на двох рівнях: на рівні режисерського прочитання і на рівні акторського виконання. Ланцюжок від оригіналу до кінцевого сприймача у театральній залі подовжується щонайменше на дві ланки порівняно із прозовим чи поетичним твором, і на кожному етапі відбуваються певні відхилення від першотвору. Тому перекладачеві драми доводиться шукати такі мовні структури, які здатні мінімізувати суттєві викривлення авторської картини світу. Хоча мало що може зупинити режисера-штукаря, все ж таки, коли текст настільки опирається тим діям, які нав’язує виконавцям режисер, і йому доводиться вдаватися до “відсебеньок”, перекладач тоді може завжди сказати, що він такого не писав.

Для створення тексту, суголосному задуму драматурга, рівноцінного оригіналу у жанрово-стильовому вимірі, перекладач має брати до уваги величезну низку мовних та позамовних факторів, які частково збігаються з загальними вимогами до повноцінного художнього перекладу, але мають і свої онтологічні риси, притаманні тільки цьому літературному виду. Перекладачеві драми доводиться вдаватися до трансформаторних та компенсаційних тактик там, де у творі прозаїчному можна знайти “симетричне” рішення. Такі тактики викликають у тексті перекладу *асиметрію*, у якій я запропонувала виділити три типи – *системну*, *ситуативну* та *експлікативну* [див. 2, 3]. Не підлягає сумніву, що усі ці типи асиметрії виникають у перекладах будь-якого жанру і виду, але у драмі, завдяки щільності тексту і концентрації дії та виходячи з необхідності яскраво увиразнювати особистісні риси та міжособистісні стосунки на обмеженому текстовому полі, питома вага асиметричних рішень відчутно зростає.

Зупинімося на ситуативній асиметрії при відтворенні англійського особового займенника *you*. У сучасній англійській мові він позначає як другу особу множини і тоді перекладається лише як *ви*, так і другу особу однини, і тоді може перекладатися або як *ви*, або як *ти*, з усіма їхніми ситуативними конотаціями. Від вибору у перекладі того або другого варіанту може залежати і сценічне рішення образу відповідного персонажу. Тільки такт і глибоке розуміння наскрізної психологічної лінії допомагає перекладачеві зробити правильний вибір між *ти* і *ви* у неоднозначних ситуаціях спілкування. Були часи, коли нормою вважалося передавати *you* тільки через *ви* (симетрично!), і це подеколи призводило до кумедного ефекту у тих культурах, де існують два займенники другої особи однини, але така кумедність не передбачалася автором. Звертання на *ви* хазяїна до собаки чи kota, матері – до немовляти, закоханого – до юної коханки могли видаватися некогерентними і викликали посмішку. Стосунково-психологічні нюанси *ти* і *ви* дуже різноманітні і тонкі, вони можуть суттєво вплинути на трактування ролі, додати якихось важливих барв у змалюванні характеру. Одну з таких граней, як завжди, дуже точно підмітив О.Пушкін:

Пустое *вы* сердечным *ты*
 Она, обмолвись, заменила
 И все счастливые мечты
 В душе влюблённой возбудила.
 Пред ней задумчиво стою,
 Свести очей с неё нет силы,
 Я говорю ей: «Как *вы* милы!»
 И мыслю: «Как *тебя* люблю!» [4: 142].

Свого часу англійська мова мала окремий займенник тільки на позначення другої особи однини – *thou/thee*; він архаїзувався, перейшов у розряд літературно-поетичної лексики і вживається у творах “високого” стилю. Проте його не можна вважати повним еквівалентом нашого *ти*. У Шекспіра, де *thou* зустрічається доволі часто, він відіграє роль соціального маркера у спілкуванні статусно вищих до статусно нижчих (хазяїна до слуги, вельможі до простолюдина), але має і іншу функцію. Гамлет до Офелії, Отелло до Дездемони, Макбет до своєї дружини, Розалінда та Селія («*Як вам це сподобається*»), Бенедикт до Беатріче («*Багато галасу даремно*») говорять то *thou*, то *you* нерідко в межах того самого діалогу.

Очевидно, тут займенник виступає або індикатором зміни настрою, або дискурсивним маркером, який сигналізує перехід до іншої за тональністю теми. У функції соціального маркера він не викликає особливих роздумів щодо вибору відповідника у перекладі (*ти*), але у другому випадку перекладачі дотримувалися однієї обраної форми: практично в усіх перекладах Гамлет звертається до Офелії на *ви* впродовж цілої п'єси, а подружжя Отелло – Дездемона, Макбет – леді Макбет, кузини Розалінда і Селія – на *ти*. Дещо складніше з закоханими Бенедиктом і Беатріче: вони міняють форми займенника залежно від ситуації, яка може мати соціокультурні паралелі у культурі-сприймачі, але це не завжди збігається з формами *you::thou* в оригінальному тексті.

У салонних п'єсах О.Вайльда, де постає сучасне автору вище товариство доби пізнього Вікторіанства, вживається тільки одна форма займенника другої особи – *you* (на відміну від «Саломей» – стилізації євангельського сюжету, яка рясніє архаїчно-поетичними формами і, передусім *thou/thee/thine/thy*). Однак перекладати це *you* в однині далеко не завжди було легко і просто. Поряд з єдино можливими варіантами виникали ситуації, у яких перекладачеві доводилося брати на себе відповідальність вибору. Форма займенника могла загострити міжособистісні стосунки, могла прояснити їх. За Вікторіанства конвенційна поведінка і етикетні вимоги були доволі жорсткі і тяжіли до формально-відчужених, які встановлювали дистанцію між людьми. Проте переважне вживання *ви* усіма героями п'єси певним чином нівелює дуже важливі відтінки, які допомагають акторам показати “життя людського духу у запропонованих обставинах” (К.С.Станіславський). Коли чоловіки вищого чи середньо-вищого кола у ті часи зверталися один до одного на прізвище, без титулів чи слова містер, *you* між ними могло дорівнювати нашому *ви*. Вживання власних імен, натомість, свідчило про більший ступінь апроксимації, проте далеко не завжди дозволяє ситуативне вживання *ти*: обов'язково треба враховувати фактор віку і соціальні ролі. Коли наприкінці комедії «*The Importance of Being Earnest*» (у моєму перекладі – «*Конче треба бути Ернестом*») з'ясується, що Джек – небіж леді Брекнел, і вона починає називати його на ім'я, це, зрозуміло, стає індикатором для *ти*, хоча б для того, щоб урівняти його “в правах” з віднайденим молодшим братом, якому тітка весь час говорить *ти* (про це детальніше див. 4). Закінчивши перекладати драматургію О.Вайльда, я уважно переглянула російські переклади, виконані блискучою плеядою майстрів – М.Лоріє, Н.Дарузес, О.Холмською та Ів.Кашкіним [5], і зробила висновок, що вони радше тяжіли до “текстуального”, а не сценічного підходу. Зокрема, це виявилось у майже наскрізній передачі *you* через *ви*, незалежно від ситуації і без урахування факторів, які допомагають виконавцям (і режисеру) чіткіше і виразніше вибудувати роль.

Порівняймо випадки, у яких російські перекладачі робили на користь *ви*, а я – на користь *ти* у передачі англійського займенника *you*.

«*Віяло леді Віндермір*». Герцогиня Берік говорить *ти* і Маргарет юній леді Віндермір, тому що знає її з народження, їхні родини дуже близькі, а *ти* краще пасує до авторитарно-повчального тону, властивому старшій пані у спілкуванні з усіма молодшими людьми. Ситуативна асиметрія займенників підкреслює асиметричність стосунків.

«*Жінка, не варта уваги*». Коли лорд Лінгворт дізнається, що Джеральд Арбетнот його син, він починає говорити йому *ти*, і Джеральд сприймає це як знак зростання дружньої приязні до нього і страшенно тим пишається. На мій погляд, така зміна форми звертання у перекладі додає образу світського лева трохи душевної теплоти і людяності; це не змінює кардинально його психологічний портрет, проте розширює діапазон характерності, важливої для акторів.

«*Ідеальний чоловік*». Сер Роберт Чилтерн і лорд Горінг називають один одного на ім'я, тому я обрала варіант *ти*. Це дозволяє припустити, що вони товаришують з юнацьких років, можливо, з отроцтва, – не дарма леді Чилтерн каже лорду Горінгу, що у Роберта немає ближчого і вірнішого друга. Однак після драматичної сцени в домі лорда Горінга, коли сер Роберт помилково вважає, що друг його підступно зрадив, він обурений настільки, що переходить з ним на *ви*, яке стає ознакою відсторонення і розриву стосунків. Таким чином сценічна ситуація загострюється, міжособистісні відносини стають контрастнішими.

Батько лорда Горінга лорд Кавершем під час кожної їхньої зустрічі робить йому зауваження, напучує і “висповідує”, як неслухняного хлопчика (лорду Горінгу 35 років), та ще й говорить йому *сер*. Таке звертання у родинному колі не завжди є ознакою офіційності чи невдоволення, воно може вживатися і гумористично. Загальна мовленнєва характеристика лорда Кавершема радше свідчить на користь цього останнього тлумачення: у спілкуванні з іншими персонажами він може пожартувати, демонструє приємну люб’язність, – чому ж він має виглядати набундюченим буркотуном у сценах з рідним сином? А саме такий малюнок ролі напрошується, якщо він говорить синові *ви* та *сер*. У моєму перекладі батько звертається до сина на *ти*, називає його *пане-добродію*. *Father* у вустах лорда Горінга стає не *батько*, а *тату*, хоча і на *ви*. Така ситуативна асиметрія відчутно зміщує акценти у психологічній характеристиці героїв у бік пом’якшення і потепління стосунків: тут прочитуються як батьківська любов, прив’язаність та піклування, так і синовня приязнь, тобто ті обертони, які відчуваються у оригіналі, але втрачаються у російському перекладі. Акторам цікавіше грати характерологічні нюанси, ніж створювати одномірну, мало не карикатурну постать. Порівняймо тональність рефрену, котрим закінчується кожна розмова батька з сином: «*You are heartless, sir, quite heartless. – I hope not, Father.*» – «*Вы бессердечны, сэр, совершенно бессердечны. – Ну что вы, отец.*» – «*Серця у тебе немає, пане-добродію, от що! – Є, тату, є.*».

Леді Маркбі, старша жінка, знає леді Чилтерн і міс Мейбл Чилтерн змалку і називає їх на ім’я – Гертруда та Мейбл, тому у моєму перекладі вона говорить їм *ти*.

У російському перекладі леді Чилтерн говорить до Мейбл, своєї зовиці, *ти*, а та їй – *ви*, хоча й називає Гертрудою. Я обрала *ти* для обох героїнь: Мейбл молодша за Гертруду років на 7 – 8, отже першій було 11- 12, а другій 19, коли вона одружилася з братом Мейбл. Спілкування на *ти* перетворює їхні стосунки на сестринські, тоді як *ви* з боку Мейбл до Гертруди робить їх “донько-материнськими”, що іде всупереч з запропонованими обставинами п’єси.

Місіс Чівлі – аватурниця, “фатальна жінка” і аферистка ненавидить Гертруду Чилтерн як повну свою протилежність, прагне принизити її, завдати пекельного болю, але у присутності інших людей поводить доволі стримано. Коли ж вони залишаються віч-на-віч, і леді Чилтерн говорить їй доволі прикрі речі, вона відкидає увесь свій світський лоск і з зухвалою нещадністю викриває перед леді Чилтерн її чоловіка. О.Вайлд вводить маркер зміни дискурсу – місіс Чівлі називає леді Чилтерн на ім’я – Гертруда. Для перекладача це знак різкого повороту у міжособистісних стосунках, і тут *you* просто мусить стати *ти*, що диктується як безпосередньою ситуацією, так і передісторією їхніх відносин: вони разом навчалися у пансіоні в ранній юності, звідки майбутню місіс Чівлі виключили за крадіжки. Ситуативна асиметрія *ти* – *ви* загострює конфлікт. Леді Чилтерн відмежовується своїм *ви* від жінки, яку безмежно зневажає. Та коли дошкульності місіс Чівлі стають нестерпними, вона вигукує “*Замовкни! Не смій!*”. Я обрала такий хід для загострення емоційної напруги у даній сцені, і його схвалили українські актриси – народна артистка України Н.П.Батурина та заслужена артистка України Є.В.Слуцька, які підтвердили, що такий варіант (на відміну від наскрізного *ви* у російському перекладі) є більш сценічний, оскільки дозволяє урізноманітнити психологічну палітру характерів.

Юні дами леді Безилдон та місіс Марчмонт у українському перекладі між собою на *ти*, тому що у оригіналі вони звертаються одна до одної на ім’я – Олівія та Маргарет відповідно. *Ви* у цій ситуації вказувало б просто на знайомство двох одноліток з вищого світу, тоді як *ти* свідчить про давню і близьку дружбу, що прочитується у їхніх стосунках. І тут ситуативна асиметрія слугує запитам сценічного рішення і надає більше свободи у трактуванні образу.

«*Конче треба бути Ернестом*». Ситуативна асиметрія *ти* – *ви* уже розглядалася раніше у моїх статтях [див. 2; 3].

Хоча сценічність і закладена у драматичний твір самим автором, існують шляхи підкреслення її у перекладі, а надто у тих випадках, коли мовні фактори допускають альтернативу. Залишаючись передусім «співатором літературного твору», перекладач драми повинен водночас бути трошки режисером і трошки актором, щоб на театральних підмостках з’явилася вистава, у якій задум драматурга втілюється якнайповніше.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левый И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – 397 с.
2. Некряч Т.Є. Муки і радощі драматичного перекладу // Од слова путь верстаючи й до слова. Збірник на пошану Р.П.Зорівчак. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 108 – 126.
3. Некряч Т.Є. Переклад для театру: пастки та принади // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство). Вип.81 (4). – Кіровоград: КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2009. – С. 194 – 197.
4. Пушкин А.С. Сочинения. – М.: ОГИЗ, 1949. – 952 с.
5. Уайльд О. Избранные произведения в двух томах. Том второй. – М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1961.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Некряч – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія та практика художнього перекладу, стилістичні аспекти перекладу, переклад і культура.

АНГЛИЙСКИЕ МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Владимир ОВСЯННИКОВ (Запорожье, Украина)

У статті розглядається проблема відтворення найскладнішої лексико-граматичної категорії – модальності - у перекладі англійських дієслів.

The article elaborates on rendering modality – the most complicated lexical / grammatical category – in the translation of English modal verbs.

Задача статті – показати актуальність думки Я. И. Рецкера, утверждавшего, что в английском языке нет другой лексико-грамматической категории, которая бы представляла большие трудности в процессе перевода, чем категория модальности [7: 166].

В любом труде, рассматривающем вопросы перевода, проблема модальности в той или иной форме возникает (в художественном переводе вообще не может быть комментария без обращения к этой категории), но терминологически эта проблема может оформляться как «коннотативная нагрузка», «приращения смысла», «функциональная перспектива», «прагматическая ориентация», «точка зрения» и т. д. Между тем, все эти термины являются лишь попыткой развития и конкретизации одного из старейших терминов логики и лингвистики: модальности.

Как сообщает словарь Н. И. Кондакова, «**модальность суждения** (лат. modus – мера, наклонение) – это характеристика суждения в зависимости от характера устанавливаемой им достоверности, т. е. от того, утверждается ли в нём возможность, действительность или необходимость чего-либо» [4].

В середине XIII в. Вильгельм Шервуд насчитывал шесть видов модальных форм: истинно, ложно, возможно, невозможно, случайно, необходимо. Данные шесть видов легко свести к трём дихотомиям: 1) истинно - ложно, 2) возможно - невозможно, 3) случайно - необходимо. Принцип дихотомии нарушается уже в следующем столетии, когда модальные формы сведены к трём: неизбежно, возможно и невозможно (позднее – истинно, ложно и неразрешимо). В традиционной формальной логике суждения по модальности делятся на три группы: суждения возможности (проблематические), суждения действительности (ассерторические) и суждения необходимости (аподиктические). В **суждении возможности** отображается вероятность наличия или отсутствия признака у предмета, о котором говорится в данном суждении (напр., «Возможно, в этом году мой сосед поступит в МГУ»). В **суждении действительности** констатируется наличие или отсутствие у предмета того или иного признака (напр., «Высотное здание на Смоленской площади – одно из красивейших зданий города Москвы»). В **суждении необходимости** отображается такой признак, который имеется у предмета при всех условиях (напр., «Общество не может существовать без обмена мыслей»). Различие суждений по модальности определяется не субъективным желанием лица, высказывающего то или иное суждение, а объективной действительностью. Поэтому наличие в суждении, например, слова «необходимо», еще не означает, что это суждение непременно аподиктическое [4].

В лингвистике модальные формы имеют более широкий диапазон, чем в логике. Лингвистика различает объективную и субъективную модальность (в отличие от

объективной, субъективная имеет языковые ресурсы, стремящиеся к бесконечности). Первая изучается логикой и является неотъемлемой частью любого высказывания. Объективная модальность – «душа предложения», по словам Балли – проявляется в такой глагольной категории, как наклонение. Субъективная модальность является факультативным признаком предложения. Смысловую основу субъективной модальности образует понятие оценки в широком смысле слова, включающее не только логическую квалификацию сообщаемого, но и разные виды эмоциональной оценки [5].

Наиболее ясную картину модальных значений в английском языке обнаруживает раздел грамматики, представляющий модальные глаголы, к числу которых авторитетнейшая грамматика английского издательства Лонгмен относит 9 слов: can, could, may, might, shall, should will, would, must. Наряду с центральными глаголами свою лепту в дифференциацию модальных оттенков вносят полумодальные глаголы ought to, need (to), dare (to), used (to), а также некоторые идиоматические выражения с модальными функциями (had) better, have to, (have) got to, be supposed to, be going to.

Существует историческое объяснение преимущественному употреблению полумодальных глаголов в разговорной речи. Модальные глаголы сформировались к 10-му веку. Полумодальные, по данным оксфордского словаря, появились позже:

- 1) до 1400 года зафиксированы ought to, need to, used to;
- 2) между 1400 и 1650 зафиксированы had better, have to, be going to;
- 3) между 1650 и 1800 зафиксировано be supposed to;
- 4) после 1800 зафиксированы better, (have) got to.

Модальные и полумодальные глаголы (за исключением used to, который относится к прошлому) выражают три совокупности значений:

- 1) позволение, возможность, способность: can, could, may, might;
- 2) обязательство, необходимость: must, should, (had) better, have (got) to, need to, ought to, be supposed to;
- 3) волеизъявление, предположение: will, would, shall, be going to.

[8]

За исключением стандартного указания на более дифференцированную систему модальности в английских глаголах по сравнению с русскими, трудно найти другие, более обстоятельные комментарии, которые бы выходили за пределы указания на закономерности генерализации в подобных примерах:

'You're going to be a star. Nothing can stop you.'

'Well, then, you shall be my leading man.' (W. S. Maugham. Theatre)

- Ты **будешь** звездой. Что бы ни стояло у тебя на пути.

- Тогда ты **будешь** моим партнёром.

Генерализация проявляется в том, что нейтральное указание на будущее *You're going to be* и стилистически маркированное *you shall be* передаются одним глаголом **будешь**. Та же генерализация наблюдается и в немецком переводе:

'Du wirst ein Star werden. Nichts kann dich aufhalten.'

'Schön, dann wirst du mein Partner.'

Выбором глагола, указывающего на ближайшее будущее, французский перевод наиболее близок оригиналу, но генерализация образной основы оригинала (букв.: *будешь звездой*), сохранённой в русском и немецком переводах, делает в целом французский перевод бледнее: букв.: *пойдёшь далеко*:

Vous irez loin. Personne ne peut vous en empêcher.

Dans ce cas, ce sera vous mon jeune premier.

Русский перевод, на первый взгляд, больше отступает от оригинала опущением соответствия глаголу физической возможности **can** (в немецком и французском используются эквиваленты **kann** и **peut**). Однако это опущение компенсируется модуляцией, построенной на уступительном отношении: *Что бы ни стояло у тебя на пути*. Логическим продолжением уступительного предложения, является главное, присутствующее здесь имплицитно: *ты сможешь добиться своей цели*. Предпочтение, которое отдаётся в русском переводе варианту с модуляцией (а не формально эквивалентному варианту *Ничто не*

остановит тебе), объясняется стремлением сделать перевод более «естественным» с позиций стилистических норм разговорной идиоматики [9: 77].

Характер воссоздания семантики модальных глаголов будет не точным, если не коснуться особенностей отрицания в сопоставляемых языках (проявление объективной модальности). Английский и немецкий относятся к языкам одного отрицания, русский – одного или двух, французский – двух отрицаний [3: 210]. Французский вариант перевода по этой позиции отступает от оригинала дальше, чем немецкий и русский: *Personne ne peut vous en empêcher*. Вместе с тем, следует со всей определённой заявить, что эту разницу ни в коей мере не следует связывать с менталитетом носителей языков – она является лишь проявлением типологических различий языков [6].

Нейтрализация стилистического нарастания в переводе второй реплики оригинала является едва ли оправданной, поскольку языки перевода обладают глаголами, которые способны передать предположение, граничащее с необходимостью, как это наблюдается в переводе следующей реплики из того же диалога с аналогичной модальной семантикой:

*Then you **must** go into management yourself and make me your leading lady.*

*Значит, ты **должен** сам стать антрепренером и сделать меня исполнительницей главных ролей.*

*Du **mußt** ein eigenes Theater aufmachen.*

*Alors, **il faut** devenir directeur et me prendre comme vedette.*

Обращает на себя внимание опущение в немецком варианте, которое мотивируется причинно-следственными связями: если становишься антрепренером, значит ты – хозяин положения и можешь назначить любую актрису на роль ведущей. Такое опущение позволяет не «распылять» отношение должностования в модальном глаголе и экономить мыслительные усилия реципиента, что свойственно стратегии одомашнивания [10].

Контекстуальные приращения смысла в рассматриваемом классе языковых единиц носят характер стилистической импликации, которая является результатом многих переменных. Это обстоятельство мешает представить особенности модальности в виде строгих логических формул. Здесь чрезвычайно актуальной представляется мысль Балли о том, что стилистика не должна стремиться к слишком точной систематизации [1:18]. Так, описание выделенного фрагмента в примере ниже, как ассерторического суждения, ничего не говорит о стилистической импликации, которую должен уяснить переводчик, чтобы избежать или свести к минимуму потери информации:

*He had once killed a man in the ring and he had never regretted it. In the years since then, he **had yet to learn compassion** (Sidney Sheldon. The Rage of Angels).*

Однажды он убил человека на ринге, но никогда не сожалел об этом.

Полумодальный глагол **had to** актуализирует в данном случае не присущую ему идею должностования, а идею предположения: автор не исключает, что в будущем Ди Сильва научится состраданию. Эту мысль можно было бы отразить в переводе так: *ему только предстояло познать сострадание*. Опущение модального глагола в переводе (а здесь опущено целое предложение с интересующим нас глаголом) чаще всего говорит не об отсутствии соответствующих языковых ресурсов, а о стремлении переводчика оставаться «невидимым», для чего прибегают к разговорной идиоматике принимающей культуры. В данном случае переводчик воспользовался семантической близостью лексем *regret* и *compassion*, истолковав второе предложение как тавтологию. Отмеченные потери информации позволяют утверждать, что оценочная структура сообщения в переводе (проявление субъективной модальности) не вполне адекватно передаёт замысел автора.

Обратимся к другому примеру.

*Martinis, beer, brandy, Scotch, have another, and everything disappeared in a blur of alcohol–decency, fidelity, courage, decision. Parish **had to be the one** to jump across the room (I. Shaw. The Young Lions).*

*Мартини, пиво, бренди, виски, и в алкоголе тонут порядочность, верность, мужество, решительность. Парриш – **единственный**, кто метнулся через всю комнату (перевод с английского В. А. Вебера).*

Перед нами – несобственно-прямая речь героя, который сожалеет о своём пьянстве, помешавшем ему среагировать на опасную ситуацию – другой (Парриш) сделал это за него и спас человека от самоубийства. В этом примере полумодальный глагол *had to* выражает не идею вынужденного действия, а идею раздражения и недовольства собственной бездеятельностью. Опущение модального глагола в переводе – обычная ситуация. Тем более, для того случая, в котором стилистическая доминанта обозначена многими другими средствами, которые вполне **компенсируют** такое опущение. Однако, то, что приемлемо в рамках коммуникативного перевода, предполагающего присутствие «одомашнивания», не очень годится, если скопос определяется стратегией Шлейермахера. В языках одного (в нашем случае европейского) психотипа иерархия модальных средств может быть разной, но нет передаваемых в переводе комбинаций модальных отношений.

Принято считать, что приращение смысла (аккумуляция модальных отношений в нашем случае) – территория стилистики. Но мне представляется более обоснованной грамматический способ представления системных приращений смысла. Так, описывая конструкцию **haber + de (que) + Infinitivo**, грамматика испанского языка В. С. Виноградова указывает, что в сочетаниях с наречием **siempre**, обычно в восклицательных и вопросительных предложениях, данная конструкция встречается в разговорной речи и передаёт модальный оттенок негативного отношения либо к поступку или поведению лица, о котором идёт речь, либо к какой-нибудь ситуации:

Pero es que siempre has de estar dando la lata? (R. Fente y otros)

Ты что, всегда любишь (досл.: **должен**) *морочить голову?*

Выводы

1. В любом труде, рассматривающем вопросы перевода, проблема модальности в той или иной форме возникает, но терминологически эта проблема может оформляться по-разному и служить разным задачам переводческого исследования.

2. Наиболее универсальными и консервативными единицами-носителями модальности в языках европейского психического склада являются модальные глаголы, которые вместе с примыкающими к ним единицами (полумодальными глаголами и модальными идиомами) образуют особый класс грамматических единиц, способных самыми неожиданными приращениями смысла передать тончайшие эмоциональные нюансы высказывания.

3. Мысль Балли о том, что стилистика не должна стремиться к слишком точной систематизации, представляется чрезвычайно актуальной применительно к исследованию модальности. Даже такой консервативный класс языковых единиц, как модальные глаголы, обнаруживает необыкновенную семантическую гибкость. Это обстоятельство мешает представить особенности модальности в виде строгих логических формул. Логическая категоризация модальности – лишь стартовый капитал для лингвиста.

4. Опущение модального глагола в переводе чаще всего говорит не об отсутствии соответствующих языковых ресурсов, а о стремлении переводчика оставаться «невидимым», для чего прибегают к разговорной идиоматике принимающей культуры. С такой же целью используется добавление модального глагола там, где его нет в оригинале.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли, Шарль. Французская стилистика (перевод с французского К. А. Долиннина). – М.: Иностранная литература, 1961. – 395 с.
2. Виноградов В. С. Грамматика испанского языка. – М.: КДУ, 2005. – 432 с.
3. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1976. – 286 с.
4. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Овсянников В. В. Американские проблемы в русском менталитете // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. № 11 (95) 2006. Том 1. – Суми: Видавництво СумДУ, 2006. – С. 78 – 82.
7. Рещер Я. И., Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. - М.: РВалент, 2004. – 240 с.
8. Biber, Douglas; Johansson, Stieg; Leech Geoffrey; Conrad, Susan; Finegan, Edward. Longman Grammar of Spoken and Written English. – London: Pearson Education Limited, 1999. – 1204 p.
9. Newmark, Peter. A Textbook of Translation. – Longman, 2003. – 292 p.
10. Venuti, Lawrence. The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference. – London and New York: Routledge, 1998. – 210 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Овсянников – доцент кафедри теорії і практики перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: перекладознавство, стилістика, гумор в мові і літературі, соціолінгвістика.

THE POLITICS OF CONTEMPORARY TRANSLATION THEORY

Тетяна ОЛІЙНИК (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто сучасний стан розвитку теорії перекладу, подано опис філологічної, лінгвістичної та соціолінгвістичної теорії перекладу, проаналізовано праці видатних вчених-перекладазнавців.

Modern state of translation theory development is studied, philological, linguistic and sociolinguistic theories of translation are described, and works of prominent scholars are analyzed.

The purposes of translation are so diverse, the texts so different, and the receptors so varied that one can readily understand how and why many distinct formulations of principles and practices of translation have been proposed. All who have written seriously on translating agree that translators should know both the source and the receptor languages, should be familiar with the subject matter, and should have some facility of expression in the receptor language. Beyond these basic requirements there is little agreement on what constitutes legitimate translating and how the science of linguistics, or even the knowledge of language structures, can and should be applied. For a better understanding of the causes of this lack of agreement and in order to construct a framework for the analysis and evaluation of the various theories of translation, it is essential to review the relations between the source, the message, and the receptors in the communication process, and also the function of the medium of communication which is employed.

In discussing the various theories of translation it is important to recognize that these theories are seldom developed in a comprehensive form. In most cases the theories are far more implicit than explicit. Nevertheless, the largely implicit formulations must be treated as theories of translation, because the stated principles or rules for translating rest on important underlying considerations and reflect corresponding theories.

Because translation is an activity involving language, there is a sense in which any and all theories of translation are linguistic. There are, however, three quite different ways in which the principles and procedures of translation have been formulated and defended. These diverse approaches to the problems of translating are essentially matters of different perspectives or foci. If the focus of attention is on particular texts (and especially if these are of a so-called literary quality), the underlying theory of translation is generally best regarded as philological. If, however, the focus of attention is on the correspondences in language form and content, that is, on the structural differences between the source and receptor languages, the corresponding theory may be regarded as linguistic. Finally, if the focus is on translation as a part of an actual communication process, the most appropriate designation for the related theories is sociolinguistic. In actual practice, of course, there is a considerable degree of overlap both in the formulation of principles and in the corresponding recommendations on procedures.

The Philological Theories of Translation

The philological theories of translation have been concerned primarily with so-called literary texts. These are regarded as being sufficiently important to warrant special study and as having a sufficiently complex history (both in their development and in their subsequent interpretation) to require attention to the circumstances of production and transmission, if the form and content are to be adequately understood and appreciated, and if their translation is to be satisfactorily carried out.

The philological theories of translation are, of course, based on a philological approach to literary analysis. They simply go one step further; in place of treating the form in which the text was first composed, they deal with corresponding structures in the source and receptor languages and attempt to evaluate their equivalences.

In view of the significance of literary texts for the philological theories of translation, one can readily understand how and why problems of equivalence of literary genres between source and receptor languages become so important. Moreover the mere existence of similar genres in the source and receptor languages is not the primary consideration. The more important issue is the functional correspondence of such genres. Philological theories of translation are normally concerned with all kinds of stylistic features and rhetorical devices. A number of scholars are increasingly interested in many of the larger structural units of discourse, in terms of hierarchical structures, dependency relations, and semantic interpretations.

In certain respects the philological approach to translation may also be said to deal with deep structures. For example, it is not enough for the philologist to describe the principal episodes of a narrative. It is more important to understand these in terms of their underlying structures. In another sense philological analysis must deal with the deep structure of symbolic levels.

In the first half of the XX century practically all attempts to formulate theories of translation were based essentially on philological comparisons of texts. Traditional lists of rules for translators are all based on fundamentally philological viewpoints. Belloc's insightful treatment of translation represents this philological approach [2], and the volume *Quality in Translation* [4], containing the papers of the Third International Congress of the International Federation of Translators, is likewise essentially philological in outlook. Even the book *On Translation* [3] is largely philological in orientation. Fedorov protested strongly against the domination of philology and its methodology in translation theory, with the result that many people began to recognize the necessity of a more linguistic orientation for translation theory and practice [8; 9]. Fedorov's proposals, however, did not please the linguists, for in general they felt that he had not gone far enough, nor did his suggestions find favor with the philologists, for they insisted that he had departed too radically from proven tradition. Levy's work [6](1969) marks a decisive step in the direction of introducing sound linguistic principles into a theory of literary translating.

Linguistic Theories of Translation

Linguistic theories of translation are based on a comparison of the linguistic structures of source and receptor texts rather than on a comparison of literary genres and stylistic features. The development of these theories can be attributed to two principal factors: (1) the application of the rapidly expanding science of linguistics to several different areas of intellectual activity, for example, language learning, cognitive anthropology, semiotics, and the teaching of skills in translating and interpreting, and (2) machine translation.

The fact that linguists have been able to provide a number of important insights into the nature of meaning (an area traditionally reserved for philosophers and logicians) has helped to stimulate interest in a linguistic approach to translational Problems. The works of Hjelmlev, Greimas, Pottier (1970), and Coseriu, have been especially important in this respect [13; 11; 22: 609-613; 6: 53-63; 7: 2-18].

Machine translating has provided an especially important motivation for basing translation procedures on linguistic analyses and for a rigorous description of the related structures of source and receptor languages. It was quite impossible to instruct a machine how to translate even simple texts unless the programming was based on detailed linguistic analyses and descriptions. The work of Yngve [31: 20-22; 32: 59-65; 33: 25-41], Tosh [27: 96-116], and Oettinger [21: 240-267] are all clearly linguistic in orientation, and the later summaries of successes and failures, for example, Wilss [30: 33-47] and Gross [12: 40-48], only make sense in terms of the linguistic framework in which attempts at machine translation were undertaken.

The principal differences between various linguistic theories of translation lie in the extent to which the focus is on surface structures or corresponding deep structures. Theories based on surface-structure comparisons involve the use of more-or-less elaborate sets of rules for matching roughly corresponding structures. All such rules may be regarded as formulations of interlingual paraphrase, without attempting to relate such paraphrases to particular types of deep structure.

Contrastive linguistics, as represented, for example, in *Papers in Contrastive Linguistics*, edited by Nickel [18], has a number of obviously important implications for any theories of translation based on surface structures, although contrastive linguistics is also concerned with deep-structure contrasts.

Saumjan [24] and Apresjan [1] strongly advocate a so-called two-level approach to language structure, which is similar to the distinctions between surface and deep structures, except for the fact that they would eliminate any ordering in the deep structure. The advantage of such an approach would conceivably be greater formal abstraction and thus a more neutral semantic base, which could then serve as an important theoretical link for both mechanical and nonmechanical translation.

A number of linguists have discussed the relevance of deep structure for translation theory. Vernay [28: 105-116] has indicated the significance of a completely abstract semantic deep struc-

ture that could theoretically consist of a set of semantic universal and could thus presumably reduce to a minimum the problems of transfer. Walmsley [29: 185-199] has advocated the use of transformational theory in the teaching of translation techniques, and Scharlau [25: 48-63] has illustrated the ways in which a transformational approach to anaphoric usage can have considerable relevance for translation. Rabbe's treatment of deep structures in terms of contrastive linguistics has emphasized the application of generative-transformational grammar to translation problems [23: 59-74].

The concept of underlying structures is especially important for both the theory and the practice of translation. The reasons for this are (1) on the kernel or subkernel levels the syntactic structures of various languages are much more alike (basic underlying sentence structures can probably be reduced to ten or so, whereas the variety of surface structures is relatively numerous); (2) one can more readily identify the semantic structures of subsurface levels and thus be in a position to determine more accurately the extent of equivalence and the need for supplementation or redistribution of semantic components; and (3) on the deeper levels of structure one can more easily determine the symbolic relations and their hermeneutical implications. It is, of course, the surface structures that must point to the deep-structure relations, but it is the analysis of the deep structure that greatly facilitates a comparison of structures and relations.

The standard theory of generative-transformational grammar has tended to neglect the semantics of lexical structures or to apply to lexical structures the same structural methods as were found to be applicable to syntactic units. The binary tree-diagrams of Katz and Fodor [15: 170-210] have simply not proven adequate. The most serviceable device for describing the semantic structures of lexical units is a matrix, but, theoretically, one should have a multidimensional matrix in order to describe all the componential features and their interrelations.

Some of the inadequacies of the standard theory have been supplemented by generative semanticists, but although the emphasis on the primacy of the semantic structure is important, the techniques for dealing with the relating deep and surface structures are rather amorphous. Rather than moving directly from deep structures to surface structures, it seems better to recognize the validity of several subsurface levels, and for the translator the kernel or near-kernel level is a highly structural feature.

For the translator both the standard theory and the generative semanticist theory involve certain important limitations. In the first place, synonymy is defined too often only in terms of propositional equivalence. But the fact that two expressions propositionally equivalent does not mean that they are synonymous in meaning. Propositional logic is simply not adequate to deal with a number of aspects of meaning, especially connotations, focus, emphasis, and foregrounding-backgrounding.

In the second place, the standard theory and generative semantics depend too much on the ideal speaker and hearer. There are no such ideal individuals, and the translator must be concerned with the various types of limitations actual speakers and hearers have.

In the third place, transformationalists tend to deal with linguistic facts apart from actual contexts. Many of the early discussions about grammaticality were in error because phrases extracted from real contexts. Language cannot be discussed as though verbal communication occurs in a cultural vacuum.

Sociolinguistic Theories of Translation

Dissatisfaction with a strictly linguistic approach to translation is evidenced in Nida's [19] relating translation to communication theory, rather than to a specific linguistic theory. The use of a communication model resulted from obvious practical anthropological interests and reflected a concern for the role of the receptors in the translation process. Because of the crucial role of the decoders of any discourse, the term target and the phrase target language were dropped in favor of receptor and receptor language.

Catford's theory of translation [5], although primarily linguistic and related to surface structure equivalences, nevertheless moves in the direction of the context of communication in its emphasis on differences of dialects and registers.

Sociolinguistic theories of translation should not be understood as neglecting linguistic structure. Rather, they lift the linguistic structures to a higher level of relevance, where these can be

viewed in terms of their function in communication. The translator can and must be aware of such factors as irony, hyperbole, and litotes, which are frequently not signaled by linguistic signs but by incongruence with the communication context. That is to say, the interpretation of certain expressions depends on the extralinguistic context of the utterance.

The sociolinguistic approach to translation also makes it possible to incorporate the results of philological research. The linguist as such is not concerned with identifying the author, audience, and circumstances of a particular utterance. All that concerns him as a linguist is the fact that a particular utterance is a satisfactory reflection of the speaker's language competence. The sociolinguist is much concerned about the author, the historical backgrounds of the text, the circumstances involved in producing the text, and the history of the interpretation of the text, for all these elements figure in the social setting of the communication. This does not mean that a linguist may not also be a sociolinguist, nor that a linguist cannot also be a philologist, but the methods and framework of analysis differ, and these divergent viewpoints must be kept in mind if one is to undertake a thorough analysis of the various aspects of any communication act.

In terms of a sociolinguistic theory of translation, the translator is compelled to take language performance as serious as language competence. Because an ideal speaker-hearer does not exist among the receptors of any translation, adjustments must be made to the norm of the prospective audience. The responses of receptors must be in terms of actual patterns of response to similar types of texts, and not in terms of what might be regarded as a judicial or legal norm, that is, how people ought to respond. Furthermore, the existing receptor expectancies must be carefully calculated, because such dispositions are important determinatives of reaction. What makes the situation somewhat more complex is that within any group of receptors there are certain decision makers whose influence is much greater than that of others, and their response to a translation cannot be judged even on the basis of how the average person is likely to respond to the text in question. In many instances the more crucial factor is the judgment of those who dictate the canons of acceptability. In a sense, therefore, receptor reaction must be judged on the basis of the social structure of the receptor group—one more crucial reason why only a sociolinguistic approach to translation is ultimately valid.

The fact that patterns of human behavior are constantly subject to change means that literary taste and judgment with respect to types of translating also change. There is, therefore, no permanent set of criteria for judging the acceptability of a translation, but change also implies fluctuation in judgment. Accordingly, one must expect that over a period of time not only will the attitudes of many people change with respect to a translation, but the same individual may react to a particular translation in different ways at different times, depending on his own emotional state or needs.

In sociolinguistic theories of translation the basic model is communication. This was first used by Nida [19] and then by Nida and Taber [20], but it has also been extensively employed and developed by Kade [14: 3-20] and Neubert [17: 21-33], who have found it especially appropriate to their linguistic and sociopolitical views. Thieberger [26: 75-84] has also insisted on the relevance of the communication model. The fundamental reason for the use of the communication model is that translation always involves interlingual communication, and this communication is based on the use of a code, namely, language. The basic structure of language as a code and the implication of this for translating have been clearly summarized by Fourquet [10: 64-69].

What is ultimately needed for translating is a well-formulated, comprehensive theory of translation that can take into account all the related factors. Because translating always involves communication within the context of interpersonal relations, the model for such activity must be a communication model, and the principles must be primarily sociolinguistic in the broad sense of the term. As such, translating becomes a part of the even broader field of anthropological semiotics. Within the structure of a unified theory of translation it would be possible to deal with all the factors that are involved in and influence the nature of translation. These could be assigned their proper roles and their significance for the process of translating could be properly weighted on a number of sliding scales, depending in several cases on the extralinguistic factors involved.

BIBLIOGRAPHY

1. Apresjan, Ju. D. *Ideen und Method der modernen strukturellen Linguistik*. – Berlin: Akademie-Verlag, 1971.
2. Belloc, H. *On translation*. – Oxford: Clarendon Press, 1931.

3. Brower, R., Ed. On translation. – Cambridge: Harvard University Press, 1959.
4. Cary, E., Jumpselt, R. Quality in translation. – New York: The Macmillan Company, 1963.
5. Catford, J. Linguistic theory of translation: an essay in applied linguistics. – London: Oxford Press, 1965.
6. Coseriu, E. Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur. – Folia Linguistica, 1970, 4.
7. Coseriu, E. Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik. Commentationes Societatis Linguisticae Europaeae, 1970, 3.
8. Федоров А. Введение в теорию перевода. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958.
9. Федоров А. Основы общей теории перевода. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1968.
10. Fourquet, J. La traduction vue d'une Theorie du langage. – Paris: Didier and Larousse, 1972.
11. Greimas, S. Semantique structurale. – Paris: Librairie Larousse, 1966.
12. Gross, M. Notes sur l'histoire de la traduction automatique. In J. Ladmiral, Ed. La traduction. Langages, series 28, – Paris: Didier and Larousse, 1972.
13. Hjelmslev, L. Prolegomena to a theory of languages. Translated by F. L. Whitfield for the original, published in 1943. – Bloomington: Indiana University Publication in Anthropology and Linguistics, Memoir 7, 1953.
14. Kade, O. Kommunikationswissenschaftliche. Probleme der Ubersetzung. In A Neubert, Ed. (inuul/ragen der Ubersetzungswissenschaft. Beihefte sur mdsprachen, 1968, 2.
15. Katz, J. and Fodor, J. The structure of a semantic theory. Language, 1963.
16. Levy, J. Die literarische Vbersetzung: Theorie einer Kunstgattung. – Frankfurt-am-Maim: Athenaum Verlag, 1969.
17. Neubert, A. Pragmatische Aspekete der Ubersetzung. Beihefte sur Zeitschrift Fremdsprachen, 1968.
18. Nickel, G. Papers in contrastive Linguistics. – Cambridge: University Press, 1971.
19. Nida, E. Toward a science of translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964.
20. Nida, E., and Taber, C. The theory and practice of translation. – Leiden: E.J. Brill, 1969.
21. Oettinger, A. Automatic (transference, translation, remittance, shunting). In R. Brower. Ed. On Translation. – Cambridge: Harvard University Press, 1959.
22. Pottier, B. Linguistique culturelle. In J. Pouillon and P. Maranda, Eds. Echanges et Communications, Offered to Claude Levi-Strauss. – The Hague: Mouton, 1970.
23. Rabbe, H. Zum Verhaltnis von kontrastiver Grammatik und Ubersetzung. In G. Nickel, Ed. Reader zur kontrastiven Linguistik. – Frankfurt-am-Main: Athenaum Fischer Verlag, 1972.
24. Saumjan, S. Strukturele Linguistik. – Munchen: Wilhelm Fink Verlag, 1973.
25. Scharlau, B. Die Anaphorik und ihre Relevanz fur Ubersetzungen. – Muchen: Max Hueber Verlag, 1970.
26. Thieberger, R. Le langage de la traduction. – Paris: Didier and Larousse, 1972.
27. Tosh, L. Initial results of syntactic translation at the Linguistics Research Center. Linguistics, 1968, 42.
28. Vernay, H. Moglichkeiten und Grenzen einer sprachwissenschaftlichen Beschreibung des Ubersetzungsvororgangs. IRAL-Sonderband, 1972.
29. Walmsley J. Transformation theory and translation. IRAL, 1970.
30. Wilss, W. Zur Theorie der maschinellen Sprachubersetzung. – Munchen: Max Hueber Verlag, 1970.
31. Yngve, V. The machine and the man, 1954.
32. Yngve, V. Framework for syntactic translation, 1957.
33. Yngve, V. A programming language for mechanical translation, 1958.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Олійник – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: теорія перекладу, порівняльна типологія української та англійської мов.

ФАКТОРИ ЗМЕНШЕННЯ РІВНЮ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ДЖ.ФАУЛЗА)

Олена ПАВЛЕНКО (Маріуполь, Україна)

Статтю присвячено осмисленню категорій вертикального контексту першоджерела. Наголошується, що неадекватне їх відтворення зменшує рівень еквівалентності художнього перекладу.

The article deals with vertical context categories comprehension in the original text. Their inadequate identification lessens the level of equivalents in artistic translation.

Сучасна наука надає визначального значення дослідженню еквівалентного перекладу, що передбачає не тільки зіставлення оригіналу і відповідника, осмислення процесу перекладання, а й ряду інших проблем, пов'язаних, наприклад, з ідеєю принципової перекладності (Ф.Флора), характером імпліцитної інформації, зафіксованої у мові (І.Гюббенет), вивченням «естетичного комплексу» художнього твору (О.Лосєв).

Новітні підходи до вивчення перекладу окреслюються в межах розуміння його як «особливого прошарку» художніх творів у літературі-реципієнті (Д.Дюришин, П.Топер), що мають свої типологічні властивості й закони функціонування, пов'язані подвійною джерельністю виникнення на перетині культур.

Водночас розгляд поглядів на еквівалентність перекладу теоретиків показує, що у центрі їхньої уваги перебували насамперед проблеми передачі змістової, стилістичної й функціонально-комунікативної інформації, котрі, як засвідчує аналіз сучасної перекладознавчої думки, дістаючи свого нового перетлумачення, залишаються актуальними й досі.

У зв'язку з цим варто підкреслити, що еквівалентність перекладу передбачає спільність розуміння інформації, що міститься в тексті, включаючи й ту, що впливає не тільки на розум, але і на почуття реципієнта, і яка не тільки експліцитно виражена в тексті, але й імпліцитно піднесена до підтексту.

Таке трактування еквівалентності відбиває повноту і багаторівневість усього поняття, пов'язаного із семантичними, структурними, функціональними, комунікативними, прагматичними, жанровими та іншими подібними характеристиками.

Варто розрізнити потенційно досягну еквівалентність, під якою розуміється максимальна спільність змісту двох різномовних текстів, що допускається через різницю мов, на яких ці тексти створені, і перекладацьку еквівалентність – реальну змістову близькість тексту оригіналу і перекладу. Межею перекладацької еквівалентності є максимально можлива (лінгвістична) ступінь збереження змісту оригіналу (П.Топер, А.Федоров, І.Фізер).

Переосмислення художнього тексту на іншу мову принципово змінюється, оскільки відмінність виникає як у сфері змісту, так і в сфері уявлення, з чим і пов'язана проблематичність відтворення внутрішньої форми, виникнення явища неперекладності, що дає підстави говорити про зменшення рівня еквівалентності.

Важливим джерелом зменшення рівню еквівалентності є імпліцитні відомості, вміщені у так званому вертикальному контексті, під яким розуміємо приховану історико-філологічну інформацію, що є присутньою у тексті. До категорій вертикального контексту зараховуємо алюзії, символи, реалії, ідіоматику, цитати тощо. Оточені «фоновими обертонами», ці мовні одиниці «вибудовують» текст таким чином, щоб у ньому вміщувався натяк на який-небудь мовний, літературний, соціальний факт, а зміст художнього тексту модифікувався шляхом прирощення до нього контенту тексту-джерела: *I glimpsed her figure in the mirror, beneath the Tuscan porch. Because this was now the active mystery: I was not allowed to meet Alison. Something was expected from me, some Orphean performance that would gain me access to the underworld where she was hidden or hiding herself. I was on probation. But no one gave me real indication of what I was meant to be proving. I had apparently found the entrance to Tartarus. But that brought me no nearer Eurydice* (J.Fowles, "The Magus"). У наведеному прикладі семантичне повторення лексеми «Орфей» розкриває імплікації імені, демонструючи його змістовну різновекторність. Як свідчить енциклопедія, міфи про Орфея – учасника походу аргонавтів, винахідника музики, вірного коханого, що зійшов за своєю дружиною Еврідікою до Аїду, - розповсюджений сюжет у літературі, живопису та музиці. Про яскравість та смисловий потенціал цього міфічного образу свідчить й контекст сучасного роману Дж. Фаулза «Волхв», де головний герой Нік, ніби вірний Орфей, намагається знайти залишену ним кохану Елісон. Міф продовжує своє існування, віддзеркалюючи у той же час, нові цінності ХХ століття: Нік є далеко не ідеалом вірності, та й особливим талантом він не прославився. Але його душевні страждання та перепони, безумовно, наводять на думки про Тартар [8: 15].

Різноманітність інтерпретацій і конотацій, які можуть супроводжувати алюзивний елемент, спостерігаємо на прикладі власної назви "Robin Hood":

1. благородство:
2. *A "Cartoon Camp" – the party envisioned and run by Jeff Kilpatrick, young man, cartoonist, end essentially, **Robin Hood** ("The Fishtown Star").*
3. капелюх з пером:
4. *So far, the only thing she has bought was a **Robin Hood** hat with a picture of Rumpfoord on one side and a picture of a sailboat on the other, and with his own name stitched on the feather* (K. Vonnegut, "The Sirens of Titan").
5. зелений камзол:

6. *One shiny, podgy, prosperous little man in a sporty linen suit of Robin Hood green, working for too conscientiously for a Saturday* (J.Le Carre, “The Honorable Schoolboy”).
7. просте, невіддільне від своєї батьківщини:

It began to seem almost the essential clue; the wild old outlaw, hiding behind the flamboyant screen of his outrageous behavior and his cosmopolitan influences, was perhaps as simply and inalienably native as Robin Hood (J.Fowles, “The Ebony Tower”).

Як бачимо, одна і та ж алюзивна власна назва у різних контекстах може і не мати спільної семантики, що збільшує імовірність неоднозначної інтерпретації алюзії у тексті [3: 132], інколи навіть спричиняючи виникнення численних невідповідностей. Так, нехтування стилістичним нюансуванням фаулзівської прози спостерігаємо у перекладі В.Ружицького: «*Мабуть саме в цьому ключ до розуміння творчості Бреслі: хитрий старий вигнанець, який ховається за яскравою маскою свавільного дивака й космополіта, а в душі залишається таким же простим і невіддільним від своєї батьківщини англіїцем, як Робін Гуд*» [6: 91].

Крім інших непорозумінь, “*the wild old outlaw*” перетворюється на «*хитрого старого вигнання*», “*the flamboyant screen of his outrageous behavior*” – на «*яскраву маску свавільного дивака*», “*cosmopolitan influences*” – на «*космополіта*». Усі ці «хитрощі» й «дивацтва» тим більше дисонують з контекстом, що національними ознаками Робіна Гуда є мужність, щедрість і щирість.

Деякі зменшення рівня еквівалентності спостерігаємо також через перекладацьку установку на інтерпретацію, що змушує перекладача систематично підмінити реалії: «*У всьому цьому було щось вікторіанське...*» [6: 6]. В першотворі натомість ідеться про стиль «часів Тюдорів» [6: 36].

Підміна термінологічних реалій взагалі виступає у В.Ружицького як перекладацька засада. Додаткове порушення ритміки художнього концепту та семантичне перемаркування спостерігаємо у наступних прикладах: (с 93) «*Знайшла ідеал, який нагадує її батька, чи що?*» - [6: 77]. “*...it’s like she’s got a father fixation or something*”. Точнішим, на наш погляд, є переклад О.Герасимчук: «*Схоже, що вона схилулася на комплексі батька*», бо “*father fixation*” – комплекс батька. «*Він боявся показати свої марнославство, егоїзм, інстинкти й ховав їх з такими словами, як «щирість» і «неупередженість»... Ось чому Девід потай захоплювався рецензуванням: ця робота найкраще відповідала його вдачі. Він брався надавати хоч якого сенсу марнославству («а коли йшлося про художника, то й глупоті»)» [6: 122] - “His terror of vanity, selfishness, the ID, which he had to conceal under qualities he called “honesty” and “fairmindedness” ... that was why he secretly so enjoyed reviewing, the activity pandered to that side of him. The ultimate vanity (and folly, in an artist) was not to seem vain” [7: 48].*

Нехтування стилістичними особливостями оригіналу спонукає В.Ружицького до буквального перекладу окремих уривків твору: «*Девід збовтав вино у келесі, на дні закружляв лимон*» - “*He swirled the lemon in the bottom of his glass*” [7: 33].

Причина такої інтерпретації полягає у тому, що перекладач не звернув уваги на те, що вище у тексті [6: 36] йшлося про коктейль «Нуайї-Прат» з фруктові шипучки, віски й цитрини. Такий приклад, на нашу думку, сприймається неприродно, бо навіть неосвічений читач знає, що вино як аперитив не п’ють і не збовтують.

Семантична та емоційно-експресивна інформація, що закладена в категоріях вертикального контексту, відтворюється перекладачем у матеріальних одиницях мови перекладу. При цьому алюзивні власні назви орієнтують перекладача на подолання проблем, пов’язаних з їхньою ідентифікацією і декодуванням, ступенем відомості в мові перекладу, належністю до певного шару фонові інформації, зміною їхньої конотації у діахронії. Характер самої алюзії, її полігенетичність й питома вага в художній тканині твору (значущість у розкритті авторської інтенції, концентрація, частотність уживання і позиція в тексті, а також чинник реципієнта) вимагає від перекладача певної підготовки, від якої залежить вибір способу відтворення алюзій, збереження стилістичних функцій, які вони виконують у вихідному тексті. Найчастіше подання оригіналу в інтерпретації перекладача орієнтовано на деякий узагальнений образ «середнього» читача, можливо, не знайомого не лише із творчою спадщиною даного письменника, але й іншою культурною традицією.

Намагаючись зробити повідомлення доступним для розуміння реципієнта, перекладач передбачає його запити, і тому з двох можливих шляхів передавання оригінального повідомлення, які умовно можна назвати новаційним (передача новизни оригіналу) чи адаптивним (наближення оригіналу до смаків та звичок читача), він доволі часто обирає останній через острах бути невірною зрозумілим та звинуваченим у порушенні норм рідної мови [5: 103-104].

Наведемо приклади, коли естетичний комплекс твору зазнає значних руйнувань в перекладі через те, що перекладач недостатньо розуміється на специфіці образотворчого та ужиткового мистецтва, не володіє професійною мовою митців: «...*both literary and metaphorically, canvases with their dominant greens and blues that began to flow out of his new studio had roots in a Henry Breasley the outer world had not hitherto guessed at* [7: 14] – “Проте великі в прямому і переносному розумінні полотна, на яких панували зелені й сині кольори і які виходили з його нової студії, належали іншому, досі невідомому для зовнішнього світу Генрі Бреслі» [6: 12].

Як бачимо, В.Ружицький знов вдається до буквального перекладу («*полотна, на яких панували зелені й сині кольори*»), нехтуючи кеплерівським розумінням «барви як світла у потенції». Далі у першотворі йдеться про *tapestries*, тобто не про *гобелени*, про які наголошує перекладач, а про декоративну тканину, на якій, зокрема, спеціалізувалась обюссонська фабрика [2: 73].

У зв'язку з цим, зазначимо, що перевагою точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем є те, що він зберігає інтригу оригіналу, яка базується на фонових знаннях читача, заохочуючи його таким чином до інтерпретативних зусиль. Найсуттєвішим недоліком коментаря є руйнування «радіості впізнання» або, навпаки, «відкриття», які вважаються елементами естетичної насолоди від читання тексту [4: 37].

Перевагою ж способу підбору функціонального аналога, в основі якого лежить орієнтація на національну енциклопедію культури-реципієнта, є збереження умов для «впізнання» адресатом інтертекстуального елемента, за яким очікується реакція, запрограмована автором [4: 38].

Отже, перекладацька програма В.Ружицького, яка розкриває інтерпретаторські підходи на лексико-граматичному, формотворчому та синтаксичному рівнях, дає нам підстави зробити висновок щодо зменшення рівня еквівалентності тексту оригінала. Осмислення категорій вертикального контексту першоджерела – це складний історично й діалектично обумовлений процес, що складається з мотивів, розміщених у просторі і часі та сполучених різними змістонаповненими елементами. Тому здійснення еквівалентного їх перекладу можливо через точне відтворення лексичного матеріалу з коментарем, пошук функціонального аналога в культурі-реципієнті або шляхом експлікації змісту алюзивних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Метатекст в тексте / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 13. – С.12-22.
2. Герасимчук О.А., Мова О.М. Про комплексний підхід до перекладу // Теория и практика перевода. – К., 1988. – Вып. 15. – С.63-74.
3. Дронова Е. М. Известность аллюзивного факта как социально-обусловленный критерий идентификации стилистического приема аллюзии // Язык, коммуникация, социальная среда. – Воронеж: ВГУ, 2006. – С.128-133.
4. Лапшина М.Н. Роль знаний о языковой картине мира в профессиональной деятельности устного переводчика // II Международная научная конференция по переводоведению «Федоровские чтения». – СПб: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000. – С.37-38.
5. Оболенская Ю.А. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. – М.: Высш. шк., 2006. – 335 с.
6. Фаулз Джон. Вежа з чорного дерева. – К.: Дніпро, 1986. – 275 с.
7. Fowles J. The Ebony Tower. – М.: Progress Publishers. 1980. – 246 p.
8. Fowles J. The Magus. – Dell Publishing, 2004. – 668 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Павленко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Маріупольського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: художній переклад у міжлітературному спілкуванні.

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО В ПЕРЕКЛАДАХ МАРГАРИТИ ГЕЦЕВИЧ

Олена ПАСІЧНИК (Кременець, Україна)

У статті проаналізовано листи геніального польського поета-романтика Юліуша Словацького з метою з'ясування його естетичних уподобань та ставлення до малої батьківщини Кременця. Автор перекладів цих листів українською мовою – науковець і літератор, кременчанка Маргарита Гецевич.

There are analyzed the letters of genius Polish writer romanticism Yuliush Slovatskyi with a purpose of finding out of his aesthetically beautiful tastes and attitude toward the small motherland of Kremets in the article. Author of translations of these letters by Ukrainian is a research worker and man of letters, Margaret Getsevich born in Kremets.

Постановка проблеми. "Епістолографія - листування приватного характеру, що в кращих своїх зразках має історико-культурне значення. Епістолографія бере свій початок з античності... Вже давні риторики запроваджували правила листування і зразки листів, навчали мистецтва складання листа, наголошуючи на відмінності епістолярної і літературно-художньої творчості" [1: 242]. Взірцем такого мистецтва вважаємо епістолярну спадщину геніального польського поета-романтика Юліуша Словацького. На думку одного із видатних словацькологів, професора, доктора філологічних наук Ростислава Радишевського, "... український читач має змогу познайомитись із основними творами Словацького в майстерних перекладах, проте його багатобарвний поетичний світ постав би ще виразніше, коли б вичерпно була представлена лірика. Ще зовсім не перекладалися українською мовою його прозові твори, і щоденник, повна чарів епістолярна спадщина..." [2: 204]. Таким чином, український науковець зокрема підкреслює значення листування польського митця, у якому ми знаходимо відображення його життєвого досвіду, світогляду, естетичних уподобань, індивідуальних рис, ставлення до малої батьківщини Кременця та найдорожчих людей, серед яких -мати Саломея Словацька-Бекю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 4 вересня 2009 року шанувальники творчості польського поета-романтика Юліуша Словацького святкували 200 років від дня його народження. Життя і творчість цього великого митця художнього слова, філософа і справжнього пророка у своїх критичних статтях аналізували Бажан М., Вервес Г., Левинська С, Лубківський Р., Маковський С, Павличко Д., Радишевський Р., наукові працівники Кременецького обласного літературно-меморіального музею Юліуша Словацького на чолі з його директором Сеніною Т.

В Україні польською мовою вірші геніального поета читали ще за його життя. Перші переклади українською датуються 60-70-ми роками XIX століття. Серед їхніх авторів були Іван Верхратський, Василь Щурат, Микола Старицький, Михайло Драгоманов, Олена Пчілка та інші.

На початку XX століття перекладачами поетичних творів Юліуша Словацького були Микола Зеров, Євген Дроб'язко, пізніше - Микола Вороний, Борис Тен та інші.

28 вибраних поезій польського митця у перекладах зокрема Володимира Сосюри, Леоніда Первомайського, Максима Рильського, Миколи Бажана вийшли першою збіркою у 1952 році. Під редакцією Максима Рильського у 1959 і 1969 ювілейних роках виходить двотомник перекладів українською мовою творів Юліуша Словацького.

У другій половині минулого століття український читач мав унікальну можливість ознайомитись із поезією геніального польського романтика у перекладах Віталія Коротича, Григорія Кочура, Дмитра Павличка, Івана Драча. Особливо відмічаємо переклади кременчан Маргарити Гецевич, Івана Гарасевича, Галини Гордасевич.

У 2005 році у Львові на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою "Українська книга" був виданий том українських перекладів 43 віршів і поем польського автора "Юліуш

Словацький. Срібний міф України". Упорядник і науковий редактор - Роман Лубківський, а передмову "Український патріотизм Юліуша Словацького" написав Дмитро Павличко. Таким чином, дякуючи двадцяти найкращим перекладачам український читач на рідній мові знайомиться з віршами поета, його поемами "Вацлав", "Змій", драмами

"Мазепа", "Срібний сон Саломеї". Кременчани знаходять в них чудові рядки, присвячені малій батьківщині Юліуша Словацького, річці Ікві, Волині.

Мета статті - проаналізувати листи Юліуша Словацького до матері Саломеї з метою з'ясування його естетичних уподобань та ставлення до малої батьківщини Кременця.

Виклад основного матеріалу. До 200-річчя від дня народження Юліуша Словацького був надрукований збірник "Листи до матері". Сюди увійшли 27 його вибраних листів "із кременецькими мотивами", що з еміграції геніальний польський поет надсилав своїй матері Саломеї Словацькій-Бекю до Кременця.

Особливо відмічаємо той факт, що вперше за 160 років після його смерті їх переклала українською мовою кременчанка Маргарита Гецевич. На малій батьківщині Юліуша Словацького її знають як науковця і літератора. Тридцять шість років Маргарита Гецевич працювала у Кременецькому краєзнавчому музеї, двадцять вісім із яких завідувала літературно-меморіальним відділом Юліуша Словацького. В архівах Львова, Вільнюса і Кракова відібрала із 142 листів польського поета-романтика 42, переклала 25 повністю і 2 частково. Збірник "Листи до матері" готували до видання наукові працівники Кременецького обласного літературно-меморіального музею Юліуша Словацького. Таким чином, глибоко символічним став сам факт їхніх перекладів у Кременці.

Дякуючи листам Юліуша Словацького, які він надсилав Саломеї Словацькій-Бекю з Дрездена, Парижу, Женеви, Риму, Неаполя, Бейрута, Флоренції, дослідники його життя і творчості змогли відтворити роки еміграції поета-романтика. "Кохана Мамо!", "Найкоханіша моя Мамо!", "Найдорожча моя мамо!" - так вони починаються, а далі їхній автор розповідає найдорожчій для нього в усьому світі людині про життя в еміграції, спільних знайомих, естетичні уподобання, почуття і переживання, про долю Польщі, про сум за малою батьківщиною, Волинськими Афінами - Кременцем. Ділиться поет із мамою своїми творчими планами, запитує про її думку про власні твори. Так, наприклад, у листі із Женеви від 18 грудня 1834 року Юліуш Словацький писав: "Від останнього мого листа, протягом минулого місяця, я написав новий театральний твір - ніби трагедію, під назвою "Балладіа". З усіх речей, які дотепер моя голівонька народила, ця трагедія найкраща... О, якби вона стала колись поряд з "Королем Ліром". Шекспір і Данте - тепер мої улюбленці, і так вже два роки. Чим більше я вчитуюсь в обох, тим більше бачу краси. Мамо моя, яким би я був щасливим, коли б міг з цими двома померлими сісти під якоюсь липою або дубом, перед мою власною хатою в моїй рідній землі - і мріяти, і записувати мрії, і гомоніти з Тобою, кохана Мамо, і розповідати тобі з запалом мої поетичні плани, так, як колись бувало".

Детально описуючи свої враження від перебування у тому чи іншому місті або країні, поет-романтик ділиться враженнями від відвідування музеїв, театрів, пам'ятних місць. Таким чином, дякуючи Маргариті Гецевич український читач має можливість познайомитися з естетичними уподобаннями Юліуша Словацького. Так, у листі з Парижу від 20 жовтня 1831 року митець писав до матері: "Часто ходжу дивитись, як гравірує Олещинський, один з найкращих гравірів в Європі, молодий поляк. З вітчизняної історії бере сюжети і видає альбом рисунків різних подій і пам'ятників. Совінський видає українські і польські народні пісні з французьким перекладом, в якому вони перетворюються на сентиментальну музику".

Естетичні уподобання Юліуша Словацького виявляються також в тих оцінках, які поет дає творчості відомих митців: "Знаєш Мамо, що зараз у Франції є нова авторка, яка скоро затьмарить мадам де Сталь - це наче Байрон у спідниці, себто Байрон в прозі... Деякі газети писали, що це пані Дюдеван. Написала три пречудових романи: "Індіана", другий - "Валентин" і тепер третій - "Лелія". Перших два пречудові, останній - дивний і більше на поему, ніж на роман подібний... Старайтеся, Мамо, прочитати котрийсь з її романів, а краще якийсь з двох перших" (Женева, 24 березня 1834 р.).

Юліуш Словацький дуже тонко як геніальний поет-романтик відчував красу тих місць, які він відвідував. Естетичні уподобання польського митця український читач знаходить також у листі з Женеви від 13 липня 1834 року, в якому його автор розповідає матері про свої мрії: "Мальви, мої улюблені квіти, заглядають у альтанку. Дивно, що я так люблю мальви, які не мають запаху. Люди могли б думати, що я цілком нечутливий. Мамо моя, колись малий наш будиночок, білий як сніг, з зеленими віконницями, з червоним дахом, обсадимо

різнокольоровими мальвами. Ззаду буде рости кілька ялин і кілька беріз тремтливих.., і стежки будуть висипані жовтим піском, і ластівки будуть над ганком гніздитися. О, яке б це було щастя!".

Юліуш Словацький народився у невеликому волинському місті Кременці, яке завжди було осередком науки, культури і духовності. Польський поет-романтик крізь усе своє недовге життя проніс особливу любов до рідної садиби, до своєї малої батьківщини. Ось чому майже у кожному листі до матері він згадує Кременець та його околиці, рідних людей і спільних знайомих. З Дрездена, побувавши у Долині Плауен, він пише, що скелі цього чарівного місця нагадують йому Кременець (23 травня 1831р.), а у листі з Женеви від 7 березня 1835 р. читаємо, що Словацький "зупинився на малюванні виду Кременця". Сама ж "Женева навіть менша від Кременця, тільки будинки тут старі і високі" (Женева, 30 грудня 1832 р.).

Польський митець пригадує, як виглядає Кременець, "такий спокійний між горами, на яких свище вітер", просить маму: "Опишіть мені більше в подробицях ці околиці, бо дуже хотів би уявити місце, де Ви живете" (Дрезден, 6 липня 1831 р.). Він думає, що не може уявити нового помешкання матері Саломеї, не знає, "на якій воно знаходиться вулиці, чи там, де жив колись Бопре", запитує, чи завжди видно з її вікон Замкову гору, до якої поет "не раз припасовував думку Сенкевича, "що вона переслідує людей, як сумління" (Женева, 27 квітня 1834 р.).

Українського читача не можуть не вразити своєю ширістю наступні рядки з листа Юліуша Словацького з Парижу: "... а я так далеко, - і не можу, як колись, полетіти до Кременця, вночі відкрити Вашу хвіртку, збудити Дідуня, на якусь мить побути злодієм, що вкрадається у дім, а вранці бути прийнятим Маминими сльозами. Щоб я дав за таку мить! Здається мені, що бачу і ту Замкову Гору, освітлену місяцем і чую мій поштовий дзвоник" (20 жовтня 1831р.).

Висновок. Юліуш Словацький помер 3 квітня 1849 року в Парижі. У 1927 році його прах перевезли до Кракова, саркофаг помістили в підземелля кафедрального собору Королівського замку Вавель.

На думку видатного поета-перекладача Дмитра Павличка, Юліуш Словацький "мав право сподіватися доброї про себе пам'яті в Україні, любові до слова, що нею перейняті його безсмертні рядки про край, де він народився... пам'ятником Словацькому в Україні має стати засвоєна українською мовою, глибоко аналізована на рівні розвитку різних поколінь, як тепер, так і в майбутньому, його титанічна творчість..." [3: 30].

Таким чином, дякуючи Маргариті Гецевич український читач має унікальну можливість на рідній мові прочитати листи геніального польського поета-романтика Юліуша Словацького до найдорожчої в усьому світі для нього людини - Матері Саломеї Словацької-Бекю. В одному з таких листів польський митець написав, що може буде "колись тихо спати на кременецькому цвинтарі під тінню черешеньки, яка осіняє могилу і Бабуні... О, якби ж так було!.." (Женева, 21 серпня 1834 р.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – С.242.
2. Радишевський Р.П. Юліуш Словацький. – Київ: Дніпро, 1985. – С. 204.
3. Словацький Юліуш. Срібний міф України: Поезія. Поєми. Драми / Серія "Ad Fontes – До джерел". – Львів: Світ, 2005. – 304 с.
4. Юліуш Словацький. Листи до матері: (Вибрані із кременецькими мотивами) / пер. з польськ. Маргарити Гецевич; [упорядкув. та вступ. Тамари Сеніної – директора обласного літературно-меморіального музею Юліуша Словацького в м. Кременець; літ. ред. Світлана Винниченко]. – Тернопіль: Терно-граф, 2009. – 248 с. (Скарби епістолярної спадщини Юліуша Словацького).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Пасічник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: порівняльне літературознавство, культурологія, методика навчання зарубіжної літератури.

ДИХОТОМІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ СТРАТЕГІЙ ОЧУЖЕННЯ ТА ОДОМАШНЕННЯ В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

Валерій ПОДМІНОГІН, Аліна ЯКИМЧУК (Харків, Україна)

У статті розглянуто зміни перекладацьких стратегій у німецькій та українській перекладацьких традиціях, що пов'язано із станом цільової полісистеми і суспільно-історичною ситуацією в цих країнах, та проведено порівняння історії розвитку українського та європейського перекладу.

The study deals with the development tendencies of German and Ukrainian translation strategies, their connection with the status of target polysystem as well as the social and historical situation in these countries, and with the comparison of the development of these strategies in Ukraine and Europe.

Процес перекладу – це процес пошуку схожих рис між мовами та культурами. Визначення цих рис можливе лише тому, що перекладач постійно стикається із відмінностями між ними. Але переклад не може і не повинен бути спрямованим на усунення цих розбіжностей, перекладений текст має бути місцем проявлення іншої культури, де читач помічає культурно чуже; переклад має зберігати відмінності, певну чужість оригіналу, нагадувати читачу про надбання та втрати процесу перекладу та про відстань між культурами.

В епоху глобалізації, коли питання про вивчення та збереження національних культур стоїть досить гостро, дослідження методів перекладу, які сприяють збереженню культурного розмаїття європейських країн, є актуальним. Предметом дослідження є діяльність українських та німецьких перекладачів ХІХ-ХХ ст., метою – простежити спільні риси розвитку перекладу в Україні та Європі.

Кожна фаза перекладацького процесу – вибір оригіналу та стратегії перекладу, його редагування та прочитання – відчуває вплив різних культурних цінностей, що існують у цільовій культурі. Перекладач може підкоритися чи протистояти цим цінностям, і в залежності від цього він надає перевагу одній з можливих стратегій – очуження або одомашнення оригіналу.

Переклад-очуження, запропонований Ф. Шляермахером і розвинутий його послідовниками в епоху Романтизму, вважають явищем, властивим саме німецькій культурі, з окремими нечисельними випадками в англійському і російському перекладах (прихильниками цієї стратегії були Ф. Ньюмен, Дж. Нотт, В. Морріс, Д.Г. Розетті, Е. Паунд, П. Блекберн, А. Фет, В. Брюсов, Б.М. Сенапаті та А.М. Сенапаті) та в китайській перекладацькій традиції, де він виконував функцію оновлення мови та збагачення культури.

На думку романтиків, переклад-очуження виконував функцію пізнання інших культур, розвитку цільової мови та відтворення індивідуальності автора. Вперше ґрунтовно з цією ідеєю виступив у 1813 році Ф. Шляермахер у лекції «Про різні методи перекладу», хоча ще за три місяці до появи цієї лекції Й.В. Гете вів мову про три епохи перекладу, і саме переклад-очуження підходить під критерії третьої і найвищої епохи перекладу.

Заслугою Ф. Шляермахера стало і те, що він розглядав переклад як герменевтичний процес. За його теорією, об'єктивне і суб'єктивне в процесі перекладу треба поєднати так, щоб перекладач, а за ним і читач, відчули себе всередині автора, іншими словами, герменевтичний переклад – це “емфатична самопроекція перекладача на креативну діяльність автора” [5: 163].

Через більше ніж 150 років у 1975 р. до зв'язку герменевтики та перекладу повернувся Джордж Стайнер, який розробив власну періодизацію розвитку теоретичної думки щодо перекладу. І саме період, пов'язаний з теоретичною та практичною діяльністю німецьких романтиків (ХІХ ст. – II чверть ХХ ст.), цей дослідник називає герменевтичним, оскільки він характеризується пошуками теоретичної основи для практичної діяльності та спробами відповісти на питання, що стосуються розуміння перекладу та збагнення місії перекладача.

Інший представник німецького Романтизму Ф. фон Гумбольдт у передмові до власного перекладу «Агамемнона» Есхіла вів мову про два різних поняття «чуже» і «чужість» та наголошував на тому, що в перекладі має відчуватися не чужість, а чуже – лише риси, притаманні чужій культурі, мові, літературі.

Яскравим прикладом використання стратегії очуження є перекладацька спадщина Ф. Гельдерліна, який надавав перевагу семантичній, синтаксичній та граматичній чужості літературного тексту. Наводимо для ілюстрації уривок з його перекладу «Другого Олімпійського гімну» Піндара:

«Ihr Herrscher auf Harfen, ihr Hymnen!
Welchen Gott, welchen Heroen,
Welchen Mann auch werden wir singen?
Da Pisa Jupiters ist,
Die Olympias aber
Gestiftet Herakles hat,
das Erstlingsopfer des Kriegs» [8: 51].

У наведеному уривку можна знайти всі аспекти чужості – лексичну (наявність екзотизмів), семантичну (незрозумілість певних місць), синтаксичну (незвичний порядок слів у реченнях), граматичну (нетрадиційне з'єднання слів у словосполученнях) та поетичну (з'єднання строф, ритм поезії). Для перекладів Ф. Гельдерліна характерним є прийом жорсткого з'єднання «harte Fügung» (*harmonía austerá*), що використовувався в античній стилістиці. Суть його полягає в тому, щоб створити із словосполучення складне слово і використати його замість словосполучення або поєднати слова, що зазвичай не сполучаються у реченні, з метою порушення гладкості сприйняття поетичного твору та стилістичного увиразнення мовлення. Наприклад, в перекладі «Антигони» він пише: «Es ist deutlich, du purpurst ein Wort», хоча за нормами німецької мови треба було б сказати «purpur farben» [10: 180]. Такий прийом часто використовували у своїй творчості Піндар та Есхіл, тому Ф. Гельдерлін вважає за необхідне відтворити цей прийом у перекладі, зберігаючи поетичну чужість грецької поезії.

У ХХ ст. до такого прийому у своїх перекладах грецької поезії вдавався Штефан Георге. Як і Ф. Гельдерлін, Ш. Георге використовував при перекладанні Гімнів Піндара прийом жорсткого з'єднання (*harte Fügung*) і створював неологізми «schmeichelchor», «sternenstädte», «schaumgewinde», «zaubertoll», «wellenauen», «tatenmeere», «wonderstaben», «schattenkuss», прикметники «traumesschwer», «heissshauchend», «himmelgrün» та порушував сполучуваність слів, вживаючи такі словосполучення, як «durftende kühle», «rettende schwäche», «erkorener rauch», «grell lohe wolken», «törichte ekstase» [11: 83].

Пізні романтики, найяскравішою постаттю серед яких був В. Беньямін, розвинули ідеї Ф. Шляєрмахера та В. фон Гумбольдта у першій половині ХХ ст. та піднесли їх на вищий рівень. Для В. Беньяміна переклад-очуження – це засіб віднайти «чисту мову» шляхом відсіювання всього зайвого та проникнення до суті інтенцій автора першотвору. Задля досягнення цієї мети він використовував у перекладі лексичну, семантичну, синтаксичну та поетичну чужість. Проаналізуємо уривок з перекладу В. Беньяміном «Квітів зла» Ш. Бодлера:

La sottise, l'erreur, le péché, la lésine,	Dummheit Verirrung Sündenstand und Borgen
Occupent nos esprit et travaillent nos corps,	Befängt uns geistig und verzehrt den Leib
Et nous ali,entons nos aimable remords,	Und Reue nähren wir zum Zeitvertreib
Comme les mendiants nourrissent leur	Wir Bettler schmausend ihr Geschmeiß
vermine [9: 243].	versorgen [9: 243].

Перше, що кидається в очі в перекладі В. Беньяміна, – це повна відсутність пунктуації, що характеризує наявність синтаксичної чужості. Іншою рисою цього перекладу є також і відсутність артиклів. Взагалі, помітно, що В. Беньямін, на відміну від його попередника, скоріше прагне деконкретизувати текст та зробити його менш зв'язним [9: 245].

Погляди пізнього романтика Вальтера Беньяміна стали підґрунтям для неоромантичного напрямку в перекладі, який очолила Мерлін Гаддіс Роуз у другій половині ХХ с. Для неоромантиків переклад-очуження є способом розширення виражальних можливостей цільової мови, відходу від усталених поетичних традицій, введення читача в процесі стереоскопічного читання у міжпороговий простір, що існує між першотвором та оригіналом, де він може насолодитися всіма тонкощами мови і культурних відмінностей та отримати когнітивне задоволення від літературного твору мистецтва.

Протилежна перекладацька стратегія одомашнення представлена у французькій, російській та англо-американській традиціях, принаймні з часів Н.П. Д'Абланкура, Ж.-Ф. Дусі, Д. Денгема, Д. Драйдена, В. А. Жуковського, Б. Пастернака та Колардо. Романтичному перекладу протиставляється класицистичний переклад, головна мета якого створити такий транслят, який відповідав би смакам більш широкого кола цільової аудиторії, чітко дотримувався норм мови перекладу та був би пристосованим до культурних традицій цільової сторони. Звичайно ж, цільовою аудиторією таких перекладів є більш широке коло читачів, тому вони вважаються більш успішними. Так, наприклад, французький перекладач Жан Франсуа Дусі (1733-1816), адаптуючи «Отелло» В. Шекспіра до французької сцени, вирішив змінити фінал цієї драми. Ще одним яскравим прикладом застосування стратегії одомашнення в перекладі можуть слугувати переклади Іринарха Введенського творів Ч. Діккенса та В. Теккерея, характерною рисою перекладацької діяльності якого було прикрашальництво. Там, де в оригіналі читаємо «house», в перекладі знаходимо: «фамільный наш, сосредоточенный пункт моих детских впечатлений», а вислів «I kissed her» перекладач подає: «я запечатлел поцелуй на её вишневых губках». [6: 40–41].

Стратегію одомашнення використовував у своїй діяльності і Б. Пастернак, перекладаючи трагедії В.Шекспіра:

Angels and <u>ministers of grace</u> defend us!	<u>Спасители небесные</u> , спасите!
Be thou a spirit of health or <u>goblin</u>	Благой ли дух ты, или <u>ангел зла</u> ... [7: 166]
<u>damn'd</u> ... [12]	

Як видно з наведених цитат, Б.Пастернак замінює чужі для російського читача поняття «ministers of grace», «goblin damn'd» більш знайомими «спасители небесные» та «ангел зла».

Можна зробити висновок, що з XVIII по XX століття стратегії очуження та одомашнення в Європі змінювали одна одну в залежності від суспільно-політичної ситуації в країні, крім того, жодна із стратегій не використовувалась перекладачами у чистому вигляді без домішки елементів іншої, мова може йти лише про домінування тієї чи іншої стратегії. У XX столітті на зміну класицистичній концепції смислового перекладу, в основі якої лежить стратегія одомашнення (Н.П. Д'Абланкур, Д. Драйден, В. Гете), прийшла неокласицистична концепція (Р. Блай та ін.), а романтичну концепцію Ф. Шляєрмахера, В. Гумбольдта, що базується на стратегії очуження, дещо трансформувала пізньоромантична концепція В. Беняміна та неоромантична – М. Г. Роуз.

Подібна еволюція відбувалась не лише у західноєвропейських традиціях перекладу, а і в українських. Так, українська неокласицистична школа представлена такими непересічними постатями, як М. Зеров, В. Мисик, Д. Павличко, М. Лукаш, Г. Кочур, М. Паламарчук, тоді як неоромантичну необуквалістичну школу ведуть за собою І. Костецький та В. Барка.

Активний розвиток перекладацької діяльності в Україні розпочався в 20-30 рр. XIX століття, коли в українській перекладацькій традиції панував метод одомашнення. С. Руданський, перекладаючи «Іліаду» Гомера, вважав за можливе обходитись без славнозвісних гомерівських епітетів та перекладати міфологічні імена, називаючи Музу Співою, Аїда – Невидом, а сина Пилея – Пильєнком, як, наприклад, у наступному уривку:

«Про гнів співай, Співо, Пильєнка Ахіла
 Лютий, що тьму лиха наробив ахеям,
 Багато душ сильних к Невиду справив
 Молодців, самих же оддав псам на страву» [1: 610].

Та вже в кінці XIX ст. на зміну стратегії одомашнення в Україні приходять стратегія очуження, яку започаткував видатний майстер слова І.Я. Франко. Для збереження етнокультурної приналежності оригіналу, для того, щоб читач відчув, що перед ним не оригінальний твір української літератури, а поезія, чи проза, створена представником чужої культури чужою мовою, І.Я. Франко використовував багато запозичень, часто зберігав порядок слів іншомовного речення. Продовжуючи ідеї німецьких романтиків, І.Я. Франко виступив з пропозицією створити золотий фонд українських перекладів від античних авторів до письменників сучасності.

До перекладачів, що надавали перевагу перекладу, який пристосовує першотвір до норм мови і культури перекладу, належали Л. Боровиковський, С. Руданський, А. Метлинський, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Мисик.

У час піднесення національної самосвідомості українського народу переклад прагне збагатити рідну мову і культуру за допомогою стратегії очуження, в такий час перекладам присвячують свою діяльність І.Я. Франко, М. Старицький, П. Грабовський, М. Бажан, І. Костецький, Борис Тен та В. Барка.

У кращих традиціях перекладацької концепції німецького романтизму створював свої переклади Борис Тен. На відміну від попередніх перекладачів «Одісеї», Борис Тен прагнув збагачувати, розвивати рідну мову, що одночасно дало можливість точніше відтворити життя грецького суспільства гомерівської епохи, хоча і несло на собі певний наліт семантичної чужості, що особливо проявляється у калькуванні характерних для стилю Гомера епітетів «винозора», «богосвітлий», «далекострільний», «велешумний», «срібнолукий», «білораменна», «бистроока», «гостролезий» [2].

Задля збереження такої риси англійської мови, як домінування односкладових слів, інший видатний представник українського перекладу І. Костецький використовував в перекладах, вдаючись до збереження лексичної та граматичної чужості оригіналу, односкладові, редуковані українські слова: іменники – «персть», «скін», «юнь» та ін.; прикметники – «сух», «чуж», «вбог» та ін.; дієприкметники – «люблен», «незван», «порепан», «зроджен» та ін.; прислівники – «з'юна», «наз'яв», «зчужа», «встик», та ін.; дієслова – «в'явля», «сяга», «р'ша», «зновсь» (наказовий спосіб), «дивіте» (наказовий спосіб) та ін [3: 372].

Ефекту очуження в його перекладах сприяє також велика кількість запозичень: panisks - паніски, sistrum - систрум, osmosis - осмос; калькувань: the smell of pine - пахощі піній, viper - віпера, to get tin - щоб здобути цину, go down into the piazza - дійти до п'яци; суворе дотримання порядку слів [3: 433] англійського оригіналу, що, звичайно, знижує читабельність перекладу.

Безумовно, І. Костецький, як і Ф. Шляєрмахер, Ф. Гельдерлін а пізніше В. Беньямін та Ш. Георге, розраховував не на масового читача в тому розумінні, що масовий читач ототожнює переклад з першотвором і не прагне додаткового прямого чи опосередкованого звертання до оригіналу. Ідеальний читач для нього – «філолог, літератор чи просто літературний гурман, який достатньо розуміється на художніх стилях, щоб зуміти відрізнити добру стилізацію від поганої, і цікавиться першотвором не поверхнево, а хоче одержати змогу збагнути його як високоорганізовану систему прийомів» [4: 139]. Схожу позицію висловлював і Ф. Шляєрмахер у своїй лекції про різні методи перекладу.

В основі стратегії очуження, яку використовували як німецькі романтики та неоромантики, так і представники романтичної та неоромантичної традиції, в українському перекладі лежить відтворення всіх аспектів чужості тексту оригіналу в перекладі – лексичної, семантичної, синтаксичної, граматичної та поетичної. Відмінність полягає у частоті вживання цих аспектів чужості в практичній діяльності: німецькі перекладачі, в першу чергу, використовували семантичну, синтаксичну, лексичну та поетичну чужість (В. Гумбольдт, Ф. Шляєрмахер, Р. Боргхардт), рідше вдаючись до відтворення граматичної чужості оригіналу (Ф. Гельдерлін, В. Беньямін), українські перекладачі, в свою чергу, сміливіше вдавались до граматичних та лексико-семантичних експериментів (І. Костецький, В. Барка, Юрій Клен, М. Лукаш), ніж до синтаксичних та поетичних (М. Зеров, Г. Кочур).

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що вся історія дискусій про методи художнього перекладу, по суті, зводиться до змагання між двома екстремально протилежними позиціями – класицистичною теорією інтерпретативного, приємного для читання перекладу і романтичною теорією буквалістичного перекладу (за термінологією О.М. Фінкеля та Л.В. Коломієць), яка з часом трансформувалась у неоромантичну (необуквалістичну теорію), засновником якої стала Мерілін Г. Роуз. Обидві крайні позиції відкидаються багатьма теоретиками художнього перекладу у прагненні віднайти золоту середину.

Вибір стратегії перекладу залежить, крім суб'єктивних уподобань перекладача та гатунку тексту оригіналу, від багатьох об'єктивних факторів, до яких на думку Л.В. Коломієць [3: 27–33] належать:

- Цільова аудиторія перекладу та стан цільової полісистеми;
- Кількість існуючих перекладів певного твору в цільовій літературі. Потреба у форенізуючій перекладі виникає особливо гостро, коли створюється критично велика кількість перекладів-одомашнень, які роблять відстань між читачем та оригіналом все більшою;
- Функція першотвору у цільовій літературній полісистемі. Головна функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції, тоді як функція перекладу очуження полягає у введенні до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів та прийомів.

Переклад-очуження, що лежить в основі як романтичної, так і неоромантичної перекладацької традиції є, за висловом Л.В. Коломієць, елітистським за своєю природою. Метою такого перекладу є познайомити спеціалістів, а не широку аудиторію, з особливостями чужої мови та чужих літературних традицій. Його цільовою аудиторією є читачі, які мають за мету не вперше ознайомитись з певним твором, а пізнати його глибше чи по-новому. Зазвичай, такий читач є білінгвом, але не є поетом і перекладачем, і в процесі стереоскопічного читання може відчувати майстерність як автора, що створив шедевр, так і перекладача, який відтворив всі нюанси задуму, фігури мови та інтенції творця оригіналу.

Цілком ймовірно, що стійка актуальність романтичної ідеї перекладу-очуження у XIX–XX століттях пов'язана із самоствердженням та самоактуалізацією культурної еліти цього періоду, яка болісно реагувала на зростання культури масового вжитку і намагалася відстояти свої права на головну роль у розвитку національної культури.

Наявність спільних рис у перекладах німецьких романтиків та українських перекладачів другої половини XIX – середини XX ст. пояснюється подібною історичною та культурною ситуацією, що склалася в Німеччині у XVIII–XIX ст. та в Україні XX–XXI ст., – створення єдиної нації, перехід до вживання єдиної мови та піднесення національної свідомості громадян. І взагалі, для української перекладацької традиції стає все більш поширеним сприйняття перекладу з точки зору збереження національних традицій та культурного розмаїття, що дає можливість зробити висновок про українську школу перекладу як невід'ємну частину європейської перекладацької традиції.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Борис Тен. Працюючи над Гомером / Борис Тен // Протей: переклад. альм. / [редкол.: О. А. Кальніченко (голов. ред.) та ін.]. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – Вип. 2. – С. 606–629.
2. Гомер. Іліада [переклад Бориса Тена] / Гомер // http://ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm
3. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія / Лада Володимирівна Коломієць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
4. Коломієць Л. В. Пишнота і злиденність формалістичної школи перекладу: «Шекспірові сонети» Ігоря Костецького / Лада Володимирівна Коломієць // Мова і культура. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Том 8. – (Сер.: Філологія.) – С. 133–140.
5. Коломієць Л. В. Тенденції розвитку поетичного перекладу / Лада Володимирівна Коломієць // Вісник «СумДУ». – 2006. – № 11(95), т. 1. – С. 162–168.
6. Топер П. М. Перевод в системе сравнительного литературоведения / Топер П. М. – М.: Наследие, 2000. – 116 с.
7. Шекспир В. Пьесы, сонеты / Вильям Шекспир. – М, 1986. – 166 с.
8. Hölderlin F. Samtliche Werke. B V. – Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1954. – 430 s.
9. Keck T. A. Der Begriff der Sprache und Ihre Behandlung in Benjamins übersetzerischer Baudelaire-Rezeption/hrsg. von Willi Hutmehmann und Lutz Ruhling. – Berlin: Erich Schmidt, 1997 (296 s.) (Gottinger Beitrage zum Internationalen Übersetzungsforschung; Bd. 14. – S. 240–266.
10. Mieth G. Der Übersetzer / Gunther Mieth // Friedrich Hölderlin. Zeit und Schicksal. Vortrage 1960-2006. – Würzburg: Königshausen und Neumann GmbH, 2007. – 237 S.
11. Scott C. Ich löse mich in tonen. Zur Intermedialität die Stefan George und der Zweiten Wiener Schule / Cakvin Scott. – Berlin: Frank und Timme GmbH Verlag, 2007. – 167 c.
12. Shakespeare W. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark / William Shakespeare <http://shakespeare.mit.edu/hamlet/hamlet.1.4.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Валерій Подмінюгін – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Харківського гуманітарного університету „Народна українська академія”.

Наукові інтереси: теорія та історія перекладу.

Аліна Якимчук – аспірантка Харківського гуманітарного університету „Народна українська академія”, викладач Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теорія та історія перекладу.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ МЕТОД МИКОЛИ ЛУКАША

Віталій РАДЧУК (Київ, Україна)

У статті розглядаються причини унікальності перекладацького методу М. Лукаша. Аналізуються його питомі характеристики і розглядаються деякі приклади реалізації.

This article dwells on the reasons for the uniqueness of the translator's method of the famous Ukrainian translator Mykola Lukash. Its constituent features are being analyzed with the examples of its realization given.

Сьогодні про М. Лукаша багато говорять і пишуть. Йому присвячено чимало проникливих і щемних статей, містку дисертацію В. Савчин «Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу» (2006), 2 бібліографічні довідники (2003, 2007), книжку життєпису, студій і спогадів «Моцарт українського перекладу» (2009) тощо. Слід гадати, геніальний перекладач, митець і віртуоз слова вартий і більшого, адже його творча особистість і досі залишається загадковою, його секрети майстерності далеко не всі розкриті. На жаль, сучасники М. Лукаша один за одним відходять у небуття. Не всі й пережили «королевецького Дон-Кіхота» живою пам'яттю спогадів, як на те спромігся його друг Г. Кочур, у якого саме слово «переклад» асоціювалося з іменем Лукаша, або його учень А. Перепада, що чи не один тільки й міг, наслідуючи систему праці й палітру вчителя, доперекласти шедевр Сервантеса. Поза сумнівом, контексти співпраці М. Лукаша з сучасниками і спогади про нього обростуть новим сенсом у прийдешніх століттях, а його творча спадщина набуватиме дедалі більшої ваги. Деякі риси творчої вдачі генія можна оцінити лише з дистанції часу, коли проростає насіння з плодів його творчих зусиль. Примітно, що сьогоденне лукрашознавство працює на перспективу, прагнучи насамперед зафіксувати факти з життя М. Лукаша, зібрати і впорядкувати його тексти, поширити його мовний досвід. Чи не найпоказовішим тут є академічне видання словника-довідника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2002).

Вивчати творчу особистість майстра перекладу можна виходячи з різних суспільних запитів, позицій і настанов. Наприклад, відчутною і нагальною є потреба вишколу молодого покоління українських перекладачів на взірцях тлумачення літературної класики, що їх запропонував М. Лукаш. Це непросте завдання, адже перекладацький досвід включає вміння вчитувати в текстах позиції майстрів, систему їхніх цінностей, мотиви тлумачення, прозирати саму роботу кожного майстра – те, що називають творчою лабораторією. Усе те треба навчитися бачити в перекладах без опори на чернетки і коментарі, що їх майстри полишають доволі рідко. І при тому переймати досвід, вдаючись до власних спроб штурму оригіналу задля випробування його податливості, творчих дослідів, проникнення в суть мистецтва перевираження, зв'язуючись на порівняннях з майстром, доростаючи до розуміння його кредо, у чомусь, можливо, і полемізуючи з учителем. До таких висот методики наша вища школа ще не підступилася. Сам М. Лукаш не мав диплома перекладача, що його тепер видає добра сотня українських університетів. Але це не заважало йому вчитися у попередників, залишаючись повсякчас натурою саме творчою. Майстер не слідував бездумно за своїми вчителями, серед яких слід насамперед згадати П. Куліша, але не можна пройти й повз В. Підмогильного та неокласиків, які дбали про багатство, природність і правдивість мови перекладів. Гнучкість у системі роботи – ключовий момент вишколу на фах. Набуття досвіду не зводиться до простої імітації прийомів перекладу, адже матеріал для праці перекладач має щораз інший, а метод у першу чергу визначається самим матеріалом. М. Лукаш, цілком вписуючись у перекладацьку традицію, – унікальний матеріал для студій. Можна сказати, що його перекладацька спадщина – привід для розмови про саму суть мистецтва перекладу. Зокрема й про те, що таке перекладацький метод.

Поняття «творчий метод» випрацьовано літературознавством та естетикою для визначення напрямку художнього пошуку і характеристики школи або самобутньої особистості. У перекладознавстві воно дає можливість розглядати навчальну методику з позицій методології, а перекладацький метод розуміти саме як творчий. У добу, коли Гете виділяв то два, то три види перекладу як стратегії освоєння літератури, Ф. Шлейермахер у праці «Про різні методи перекладу» (1813) розглядав парафраз та імітацію. У лінгвістиці перекладу методом називають окремий прийом (узагальнення, конкретизація, смисловий

розвиток, антонімічний переклад, компресію, експлікацію, компенсацію тощо), суцільно застосовану тактику (як-от стилізацію, адаптацію, буквальний переклад) або спосіб передачі значення (як-от заміну герундія віддієслівним іменником чи дієсловом).

Структурний підхід відкривав можливість визначати індивідуальні особливості перекладача, і В. Брюсов користався ним для пояснення свого розуміння суті методу. «В. Жуковський, у всіх своїх перекладах турбувався найбільше про те, щоб передати *сюжет* і *образи*: таким був його метод перекладання; він часто змінював навіть розмір, зовсім не думав про плин вірша і тільки зрідка звертав увагу на його звукове значення, майже виключно при звуконаслідуванні. А. Фет, навпаки, найуважніше ставився саме до *плину вірша*, і його російські версії дуже точно накладаються на оригінал: цезури відповідає цезура, enjambement – enjambement тощо; Фет жертвував заради такого збігу навіть смислом, тож деякі гекзаметри в його перекладах з Овідія і Вергілія стають зрозумілі лише тоді, коли заглянеш до латинського тексту. К. Бальмонт зайнятий майже виключно передачею *розміру* першотвору і зовсім нехтує, наприклад, стилем автора, перекладаючи і Шеллі, і Едгара По, і Бодлера однією і тією самою, по суті бальмонтівською, мовою» [3: 12 – 13].

Міряючи тенденції тлумачення художньою структурою першотвору, відслідковуючи переваги у виборі елементів, різний ступінь точності на різних рівнях художньої ієрархії, можна вибудувати схожий ряд з українських майстрів перекладу, знайшовши в ньому місце і для М. Лукаша. Структурний підхід можна застосувати і для характеристики шкіл перекладу, до чого перекладознавство так і не дійшло. Так, К. Чуковський, розбираючи вервечку російських версій «Плачу Ярославни», вказує лише на різні естетичні платформи тлумачів, які потурали смакам докільля [12: 276 – 286]. У цьому разі можна довіритися сприйняттю поезії. В науці ж діє припис: все піддавай сумніву. Найпевніше втілюють досвід і кредо плоди праці, тим-то аж ніяк не зайве звіряти розбором перекладів перекладацькі маніфести. Дехто ж покладається виключно на висловлювання про переклад, до самих перекладів не звертаючись. Тим часом драма мотивів і вподобань перекладача при **реструктуризації** тексту не менш показова, ніж інтрига заявлених переконань, іноді й позірна.

Перекладацький метод залежить 1) від того, що саме перекладається, тобто від специфіки оригіналу, його змісту, жанру і стилю (отже, він має бути гнучким і межах твору), 2) від мети перекладу, а це означає, що можуть бути різні за призначенням переклади одного твору, 3) від того, кому адресується переклад, тобто від читацької аудиторії – дітей чи дорослих, фахівців чи загалу тощо. Метод перекладу також змінюється 4) історично – з плином часу і перебігом умов, 5) від народу до народу, завдяки розмаїттю національних мов і потреб, 6) особистісно від перекладача до перекладача, відповідно до індивідуального вміння і поглядів на переклад.

Що характерно для М. Лукаша? Тут назвемо лише деякі основні риси його методу, і то насамперед вже відзначені та досліджені, що складають певну систему творчих засад, за якою можна упізнати перекладача, коли вона набирає в наших очах достатньої повноти. Ті самі ознаки методу можна знайти і в інших перекладачів, звівши споріднені особистості до однієї школи, а ознаки – до певної типології. Проте повний комплекс і сила прояву ознак у кожного перекладача будуть завжди індивідуальні. Виокремлення питомих рис методу зазвичай здійснюється на різних рівнях абстракції і за певних умовностей термінотворення. Через те неможливо перелічити всі риси методу, та й немає в цьому потреби, бо явище навіть у небагатьох визначальних елементах постає перед нами як складне та цілісне. Слід також підкреслити, що йдеться не про перекладацький стиль, який так само неминуче позначає мовний продукт, а саме про систему творчої праці. Навіть за брюсівського розуміння методу стиль перекладача рівнозначний вибору засобів вираження з арсеналу можливих у мові.

М. Лукашеві при його високих естетичних критеріях був властивий **пошук унісону** – свого автора і «свого» твору. Як зауважує М. Новикова, його вабили пісенне, фольклорне, гральне начала, усе те, що в особах [5: 203 – 204]. Дослухаючись до камертону власної душі, наш Протей не міг бути хамелеоном, перекладати будь-що, а надто на замовлення, неначе ремісник. Ним керувала тверда переконаність у потребах української літератури, мови та культури, болі яких він гостро відчував і служінню яким себе присвятив. Свідомий свого

покликання, майстер поклав свій талант на те, щоб, вивисуючи переклад до мистецтва, підняти духовний рівень читача.

М. Лукаш тлумачив дерзновенно, злучаючи смислотвірні контексти оригіналу і свої, чим актуалізував і наближував автора, забезпечував перегук епох, взаємодію культур. Він заходив у цьому так далеко, що вживляв пряму цитату з Шевченка в заповіт Гете, виголошений Фаустом. Зупиняючи прекрасну мить щастя стояти разом «з народом вільним», Фауст прорікає: «Простеляться лани широкополі, // Стада рясні заграють на роздоллі, // Круті горби зведе трудящий люд, // Укряє їх узорами споруд – // І заживе в **цім краї, як у раї...**»

Чому епітет (*ein paradiesisch Land* – **райська земля**) замінено тут на порівняння? Щоб лани широкополі, якими переосмислено *зелену родючу ниву* (*Grün das Gefilde, fruchtbar*), ще й відлунували алюзивною внутрішньою римою. Як бачимо, першотвір не сковує тлумача, а служить опорою для свободи образу. Коли без сміливості й експерименту творчість неможлива, а від перекладу очікують правдивості, рятує засада: відійти, щоб наблизитися. Щоб нею послуговуватися до ладу, справно, треба мати неабиякі хист і чуття.

М. Лукаш **унікав недоперекладу**. Це виявилось не лише в тому, що він брався за тверді горішки, перед якими інші пасували, ревно доперекладав те, що вже перекладалося, віддавав перевагу питомій лексиці перед запозиченою, а й у багатстві стилів, якими він володів, у могутньому потенціалі його ідіолекту. Активізація призабутої лексики і новотвори тут особливо примітні. Прагнучи розширити ресурси української мови (і як лексикограф) і межі можливостей перекладу, тлумач дбав про нові обрії для почуття та думки. Не він один це робив, однак у свій час це вдавалося йому чи не найкраще, тож саме йому і випала честь очолити список подвижників, здобути лаври генія поверх терновий вінок і, як відзначив Г. Кочур, уособити своїм іменем переклад. Перекладність – динамічний і цілком об'єктивний параметр міцності мостів порозуміння, стану зчепності між мовами, людьми й народами [7: 210], – в українській духовній ойкумені здобула завдяки М. Лукашеві новий статус.

Л. Череватенко свідчить: «Лукашева мова... нагадує величезний орган, що на ньому він грав упевнено й майстерно в усіх регістрах, в усіх тембрах і тональностях. Хочете – буде в низькому, а можна ще й у високому! Хочете – спробую в мінорі, але можу і в мажорі утнути!» Одержимому майстрові до снаги було виразити геть усе: «Він свідомо вишукував нові й нові, на перший погляд, нерозв'язні завдання, – і таки давав собі з ними раду» [11: 713].

М. Лукаш **удавався до надперекладу – українізації**, тлумачив не лише мову мовою, а й літературу літературою. За Р. Бартом, література – теж мова, вибудована як вторинний код зі звичайної [1: 283] чи з переплетіння інших зрослих на її основі різноманітних кодів [2]. Скільки дісталось тлумачеві від критиків за оті нібито карпатські *верховини* в Р. Бернза! За «Моє серце в верховині», «Хлопця-верховинця», «Плач удови-верховинки». За *бондарчука* у того таки Бернза та *крамарчука* у Лорки, за *Бровка* у Керола, за живу українську мовну стихію у «Фаусті» Гете, «Дон Кіхоті» Сервантеса, «Декамероні» Боккаччо тощо. Але ж треба розуміти перекладача, який, дошукуючись паралелей в художніх традиціях, спирався на об'єктивні дані зіставних стилістики та поезики [5: 204].

М. Лукашеві властиве **багатство словника**, зокрема синонімічне. Щедре і дивне, воно впадає в око всім. Тому в зв'язку з цим звернімо увагу на інше. Знаючи закономірності методу, що переходять з тексту в текст, можна вибудовувати й певні припущення. Видавцям, які розподіляють роботу, це знайоме: вони мають зважати саме на метод. Уявімо, що М. Лукаш переклав оповідання Г. де Мопасана чи детектив А. Крісті. Певна річ, утнути таке він міг би хіба що від нудьги в совдепівських допрах. Можна не сумніватися, що лексикони названих письменників, які послуговувалися мінімумом слів, зросли б кожний у кілька разів.

М. Лукаш вдається до **фразеологічного насичення перекладу**. Це особливо помітно у прозі, але є і у віршах. Правило, за яким фразеологізм слід передавати фразеологізмом не для майстра писане. Моволоб густо застосовує фразеологізми там, де в автора їх нема. Він розподіляє лексику та фразеологію у творі не за підказкою словника, а за велінням сприйнятої художньої ідеї.

М. Лукаш перекладав твір твором, а тому й давав **цілісні тлумачення**. В його художній палітрі немає нічого випадкового. Все продумано до найменших деталей, кожна деталь працює на загальну ідею. Розуміння і втілення тлумачем як малих віршованих, так і великих прозаїчних творів має глибокий системний характер. Скрізь упізнається самобутній автор, а за ним і послідовний спосіб його представлення. Стиль перекладача, вкладаючись в авторський і виявляючись тонкіше, міниться разом з ним у своїх межах. А тому замінити якусь деталь або частину перекладу М. Лукаша чиєюсь означало б зруйнувати художнє ціле. Не дивно, що перекладач воював з редакторами за кожне слово чи навіть звук. На щастя, Л. Череватенко опублікував 2004 року автентичну Лукашеву версію «Декамерона» Боккаччо, тож маємо нагоду оцінити, наскільки редакторська правка контамінує, розладнує і спотворює тлумачення, втручається у стиль і викривляє метод майстра. Не менш цікавим є також допереклад А. Перепадею «Дон Кіхота» Сервантеса, відмежований у виданнях від спадку М. Лукаша зірочкою.

Серед улюблених прийомів М. Лукаша показова насамперед **конкретизація**. Там, де П. Верлен каже: «*Un oiseau sur l'arbre qu'on voit // Chante sa plainte*», М. Лукаш перекладає: «*А на тополі ворон-птах // Квилить тужливо*». Уява майстра не приймала простий спів узагальненого птаха на невідь-якому дереві. В такій точності він вбачав програш для поезії, отже й невірність поетові. Інакше мислив М. Рильський: «*Десь на дереві в повітрі // Чути зойк пташиний*». Втім, на дереві чи в повітрі? М. Орест подав так: «*Птах між гіллям, що над вікном, / Співає тужно*». У М. Драй-Хмари *ясень і спів пташиний*. Версія П. Тичини: «Пісня на дереві з птахом» // – *Чого вона хоче?*» (варіант: «...жаль викликає»).

У М. Лукаша можна знайти чи не всі описані в підручниках прийоми перекладу, коли не значно більше. Перелічувати їх немає сенсу, бо творчий метод не є реєстром прийомів. Це й не просто вміння застосувати їх, а мотиви, які стоять за таким вмінням. Це орудний світогляд, кредо митця, переконання, яким просякнута кожна дія, це критична фахова думка в мить осяяння. Будь-який окремий прийом перекладу є розумовою операцією і сам по собі, але при цьому він входить у продуману систему роботи, утверджується дослідом, через подолання сумнівів, отже належить до техніки перекладу, а не до творчого методу.

Конкретизація примітна тим, що містить методологічну підказку для лукашознавства. Дехто рангує прийоми майстра за частотою застосування – безвідносно до специфіки змісту, в абстрактній схемі з голою статистикою. Мовляв, у «Фаусті» тлумач стільки-то разів вдався до конкретизації і стільки-то до узагальнення. Така наука дає значно менше для розуміння майстра і вишколу зміни, ніж вивчення живих контекстів і мотивів творчого розв'язку.

М. Лукаш перекладав на слух і для слуху – як **маєстро слова**, якому властива **увага до мелодії, ритму, звукообразу**. Саме тому в Р. Бернза він уподобав пісні та балади, тоді як В. Мисик – поеми, елегії, епіграми й сонети. Герменевтика його музики дуже складна і глибока. Помічають у ній зазвичай лише звукообрази, милозвучність і народну пісенність. Що цього замало, переконаймося на такому прикладі. З-поміж 14 українських перекладів «Осінньої» П. Верлена, що їх розбираємо в Інституті філології, критика часто порівнює два – М. Лукаша і Г. Кочура – з огляду на різочку відмінність у засобах тлумачення. Особливо на початку:

Les sanglots longs	Ячать хлипки,	Неголосні
Des violons	Хрипки скрипки	Млосні пісні
De l'automne	Листопада...	Струн осінніх
Blessent mon cœur	Їх тужний хлип	Серце тобі
D'une l'angeur	У серця глиб	Топлять в журбі,
Monotone.	Просто пада.	В голосіннях.

Версія Г. Кочура журливо-меланхолійна, спокійна, вишукано ніжна і милозвучна, через те їй нерідко віддають перевагу. Тим часом М. Рильський, М. Лукаш та Г. Кочур включили в «Лірику» П. Верлена 1968 року обидві версії як рівноцінні. І на те була серйозна підстава: у цій ліричній поезії – драма. В оригіналі її втілює неспокійна перебивчастість ритму, аж ніяк не одноманітного (кожний третій рядок з 18 дисонує інтонаційно, у 5 випадках з 6 – коротшає, двічі – то й до двох складів, серед рвучких анжамбеманів подибуємо навіть відрив артикля), – *монотонною* є непроминальна млость, *тягучим* – плач скрипки. Нервову

аритмію-сіпанину випрямив М. Терещенко, чим схибив ледь не на коліскову. Щоб не було сумнівів, тлумач ще й наголосив: «пісня... *гойдає*». У вулканічного і вразливого П. Верлена, чим він близький М. Лукашеві, ключем є неспокій, виверження почуттів, протиборство стихій, контраст. «Гармонію дисонансів» відбито і в лексичній суперечності: *blessier d'une langueur* – сполука ірраціональна, тим і драматична; *blessier* – ранити, завдавати гострого, різкого, пекучого, нестерпного болю, вражати і, отже, збуджувати, тоді як *langueur* – томління, знемога, слабкість, млість, в'ялість, біль тупий і постійний [8: 35; 10: 247]. А. Содомора блискуче передав цей оксиморон *лезом млости*. Звичайно, *скрипка* – не таке милозвучне слово, як *violon*, тому в Г. Кочура *струни*, в І. Світличного – *віолончель*, у В. Ткаченка – *кобзи*, а заворожені музикою С. Гординський та І. Качуровський придумали *віоліни*. М. Лукаш сміливо підсилив драматичний реєстр *скрипки* її *хлипом* і *хрипом*, передав натяк на клубок у горлі (*suffocant*) звуками, що імітують здавлене ридання. І зробив це на різко відмінному тлі вокальної, майже вигукової рими *листопада – пада*. Отже, музика його прочитання цілком концептуальна.

Окремої студії варті Лукашева **гра слів** і його **рима** – не пуста здибанка слів, а синтез цінностей, вінчання у храмі ідеї, спосіб явлення гармонії і драматизму світу. Надзвичайно органічні, місткі, промовисті, суголося М. Лукаша, власні й підслухані в народі, підтверджують тезу Б. Пастернака: «Музика слова полягає не в його звучності, а в поєднанні між його звучанням і значенням» [6: 166]. Взагалі, музика поезії – це саме життя, яке вмирає в арсеналі техніки віршування. Кажуть, що М. Лукаш бавився звуками, мов дитина. У «шпигачках» подибуємо цілі космоси активованих музикою підтекстів. Вдача неабиякого витівника постає з гри слів: «*А хто лю-бить по-на, по-на, // А люб-лю Пом-ні-ду. // Я до по-на ніш-лю хло-на, // А до Пом-ні-ду сам ні-ду!*» Весь суспільний лад увігбався у відлунні двох слів в одному: «*Десь є // Досьє*» («Пильність»). Ціла критична філософія прозирає з іншої синтетичної формули: «*Дуже важко в сірій масі / Не згубиться сіромасі*» («Невизнаний геній»). Діапазон ритмів, рим, алітерацій, звукообразів, музичних реєстрів у книжці перекладів М. Лукаша «Від Боккаччо до Аполлінера» (1990) і справді відбиває перебіг тематики, розмаїття та зміну поетик цілого періоду.

Можна їх вивчати в різний спосіб. Чи не найдійовішим, на наш погляд, є той, до якого вдалося троє студентів, що їх версії «Jabberworky» Л. Керола: «Бормоглуп», «Бурмозвій», «Жабохряк», – журнал «Всесвіт» вмістив поруч з оригіналом і «Курзу-Верзу» М. Лукаша [9: 184 – 185].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – Москва, 1989. – 616 с.
2. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. – Львів, 2002. – С. 497 – 522.
3. Брюсов В. Фиалки в тигеле // Весы, 1905, № 7. – С. 9 – 17.
4. Гете Й.-В. Пoesия і правда: Збірник / Упоряд., пер. Б. М. Гавришкова. – Київ, 1982. – 280 с.
5. Новикова М. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь: Лит.-крит. очерки. – Киев, 1986. – 224 с.
6. Пастернак Б. Заметки переводчика // Знамя, 1944, № 1 – 2. – С. 165 – 166.
7. Радчук В. Динаміка перекладності // Філологічні студії, № 1 – 2 (39 – 40). – Луцьк, 2007. – С. 210 – 215.
8. Радчук В. На жертovníку мистецтва // «Хай слово мовлено інакше...» – Київ: Дніпро, 1982. – С. 19 – 40.
9. Радчук В. Творче осяяння як спосіб критики // Всесвіт, 2005, № 5 – 6. – С. 183 – 185.
10. Содомора А. Студії одного вірша. – Львів, 2006. – 364 с.
11. Череватенко Л. «Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови» // Фразеологія перекладів Миколи Лукаша. Словник-довідник. – Київ, 2002. – С. 711 – 734.
12. Чуковский К. Высокое искусство. – Москва, 1968. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Радчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Наукові інтереси: теорія художнього перекладу.

ТВОРЧИЙ АСПЕКТ ПЕРЕДАЧІ МОВИ ПЕРСОНАЖІВ ФАНТАСТИЧНОГО ТВОРУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Олександр РЕБРІЙ (Харків, Україна)

Стаття присвячена вивченню універсальних механізмів вирішення креативних завдань у перекладі на основі аналізу передачі лінгвальної специфіки мови персонажів фантастичного роману.

The article is dedicated to studying universal mechanisms of solving creative tasks in translation on the basis of analyzing lingual specifics of rendering speech of a fantasy novel's characters.

Переклад за своєю природою є творчою діяльністю, яка передбачає вибір можливого вирішення проблеми (завдання) із задалегідь не визначеної кількості потенційних варіантів. Той факт, що за останній час перекладознавці все більше займаються «вивченням найзагадковішої сторони перекладу – характером перекладацької творчості» [3: 18] – зумовлює **актуальність** цієї статті. Як показує вивчення теоретичних джерел, креативність перекладу широко анонсується, проте **методологічне обґрунтування** креативних засад перекладацької діяльності й досі перебуває у початковій фазі. Оскільки досяжність перекладацького рішення не може бути гарантована на 100% жодними методами / способами / стратегіями, тут, на відміну від алгоритмічно вирішуваних завдань, неминуче виступають на перший план індивідуальні творчі можливості суб'єкта дії – перекладача: «Об'єктивна неможливість універсальних точних приписів, що однозначно призводять до заданого результату, означає свободу вибору і необхідність творчого пошуку. Ця необхідність творчості ніколи не зникне і не зменшиться за будь-якого ступеня складності знання, що виводиться, і побудованих на його основі точних приписів та інструкцій» [2: 204]. Неалгоритмічність перекладацького завдання не означає неможливості його вирішення взагалі, натомість суб'єкту перекладацької дії в кожному окремому випадку доводиться особливим чином комбінувати різні елементи знання, отже, «спосіб вирішення не виводиться із більш загального типового методу, а винаходиться» [2: 204].

Гештальтпсихологія пропонує спосіб вирішення творчих завдань, відповідно до якого пошук здійснюється на основі **цілісного** бачення проблемної ситуації. Суб'єкт створює цілісну картину проблемної ситуації, яка може бути переструктурована в процесі творчого усвідомлення. Таке переструктурування отримало назву *інсайт*. На думку батька гештальтпсихології Карла Дункера, існує декілька механізмів інсайту, серед яких «насичення» (довгі спроби знайти вирішення призводять до «розумового насичення» та зміни бачення ситуації) та «виділення спільного» (якщо розглядати низку об'єктів, що мають певний спільний елемент, то цей елемент має тенденцію до виділення) [2].

Як вважає Вілен Комісаров, теоретична об'єктивація перекладу є важливим, проте далеко не єдиним шляхом розвитку перекладознавства, адже «очевидно, що перекладач приймає свої рішення не лише на основі об'єктивного аналізу усіх релевантних чинників і ситуацій, а й керуючись своєю інтуїцією» [3: 19]. Дослідник звертає увагу на чинник інтуїтивності у перекладі, яка може «або ґрунтуватися на аналітичних процедурах, або бути результатом евристичних здогадок, раптових осяянь чи інтуїтивних умовиводів, що скорочують шлях до остаточного рішення» [3: 19]. Таким чином робиться спроба довести релевантність для перекладу поняття *евристики* – методу пошуку рішень, який з великою вірогідністю дозволяє людині обирати в ході вирішення завдань найбільш усвідомлені та оптимальні варіанти.

На додачу до традиційного – літературознавчого – способу дослідження перекладацької творчості, в сучасному перекладознавстві пропонуються два інших актуальних шляхи. Перший спирається на дані когнітивної психології про інтуїтивну поведінку людини і дозволяє «висловити деякі загальні міркування стосовно перекладацької творчості як особливого різновиду творчої здібності людини» [3: 19]. Другий можна охарактеризувати як «власно лінгвістичний». Творча поведінка перекладача може трактуватися у вузькому або в широкому сенсі. В узькому сенсі під творчістю розуміється створення чогось нового, чого ще не було. Таке розуміння є апіорі суб'єктивним, отже

доцільнішим видається широке розуміння творчого у перекладі, в якому можна виділити три види творчих операцій: інтерпретацію, вибір, інновацію [3: 20]. Відповідно, *метою* нашого дослідження є визначення креативних способів та засобів передачі особливостей персонажної мови в англо-українському перекладі на основі поліпарадигматичного та міждисциплінарного підходів з урахуванням положень традиційної та гештальтпсихології, лінгвістичної та літературної теорій перекладу.

Об'єктом дослідження виступає мова персонажів фантастичного твору як важливий елемент творення цілісного художнього образу, відтворення якого у перекладі вимагає застосування різноманітних прийомів та засобів лінгвального, жанрово-стилістичного та прагматичного характеру. *Предметом* дослідження є креативні перекладацькі рішення, реконструкція яких відбувається на основі *методів* ретроспективної інтроспекції, порівняльного, жанрово-стилістичного та структурно-семантичного аналізу.

Матеріалом аналізу виступили текстові фрагменти персонажної мови з роману Дж. Р. Толкіна «*The Hobbit or There and Back Again*» та його переклад українською мовою «*Гобіт або Туди і Звідти*».

Система персонажів фантастичного твору будується з урахуванням того факту, наскільки масштабною є фантастична картина світу, яку намагається змалювати автор. У випадку з творчістю відомого британського письменника Джона Рональда Руела Толкіна маємо справді епічне полотно, на якому змалювано життя та історію фантастичного краю Середзем'я, населеного різноманітними фантастичними персонажами, деякі з яких були запозичені автором з фольклору, а деякі вигадані ним самим (як, наприклад, слово *hobbit*, в якому шляхом контамінації поєднуються початкова частина латинської основи *homo* (людина) та кінцевої частини англійського *rabbit* (кроль)).

Функціональна ефективність художнього твору не в останню чергу забезпечується цілісністю художніх образів, створених автором. Цілісність в цьому випадку є не відсутністю суперечностей (характеру, поведінки тощо), а органічним поєднанням різних компонентів формування художнього образу, а саме: портретним описом, сюжетною поведінкою та – не в останню чергу – особливостями мови. У творах фантастичних жанрів персонажна мова є потужним засобом виписування вигаданої дійсності, який не тільки характеризує самих героїв твору, а й додає реальності нереальному світу.

Фантастичний жанровий канон вимагає однозначного розшарування героїв на позитивних та негативних. Хоча Толкін іноді уникає цього правила, все ж таки у більшості випадків персонажі роману є аксіологічно цілісними, причому самі мовні засоби, якими вони користуються та які вживає автор для їхньої характеристики, містять надзвичайно велику кількість оцінних елементів. Оскільки класична сюжетна лінія роману побудована на пошуках позитивним героєм скарбів, вона передбачає велику кількість негативних персонажів, боротьба з якими й утворює фабулу роману. Не секрет, що негативна оцінка у суспільстві (як в реальному, так і у фантастичному) переважає над позитивною, отже образи негативних персонажів образи Толкіна, іноді представлених всього-на-всього на декількох сторінках, вийшли такими живими й колоритними, що наша зацікавленість ними є цілком виправданою.

Особливості формування художніх образів визначають специфіку їхнього відтворення при перекладі, де головним *завданням* перекладача має стати відтворення цієї оригінальної цілісності. В цілому таке завдання видається цілком здійсненним за умов наявності достатньої кількості виразних засобів приймаючої мови. Хоча такий автор, як Толкін, доволі часто вдається до складних прийомів створення персонажної мови на фонетичному, словотвірному, лексико-семантичному, синтаксичному тощо рівнях, відтворення яких вимагає від перекладача високого рівня креативності.

Одним з найяскравіших епізодичних героїв негативного типу є Голлум (*Gollum*), для створення образу якого автор використовує переважно прийоми фонетичного рівня. Саме ім'я персонажа є оноματοпоетичним, про що ми дізнаємося з авторського коментаря. Такі коментарі є типовими для Толкіна і є надзвичайно корисними як для пересічного читача, так і для перекладача, виступаючи своєрідним джерелом інтроспективного аналізу, коли через

авторське мовлення письменник дає можливість краще зрозуміти свій задум, розкриває секрети «творчої кухні»:

And when he said gollum he made a horrible swallowing noise in his throat. That is how he got his name, though he always called himself 'my precious.' – І коли він вимовив «**ГОЛУМ**», із його горлянки вирвався страшний ковтальний звук. Ось чому в нього було таке ім'я, хоча сам він завжди називав себе «мій дорогесенький».

Передача звуконаслідувальних оказіональних формацій у перекладі може бути доволі складним завданням через те, що «кожна мова по-своєму опановує звучання зовнішнього світу, і звуконаслідування різних мов не збігаються одне з одним, хоча є нерідко схожими» [1]. Причина несхожості звуконаслідувань в різних мовах криється в тому, що «самі звуки-джерела... мають складну природу, і оскільки їхня точна імітація засобами мови неможлива, кожна мова обирає одну зі складових цього звуку як зразок для наслідування» [1].

Іншим стилістичним фонетичним прийомом, до якого вдається автор, змальовуючи Голлума, є алітерація – «навмисне багатократне повторення однакових (або акустично схожих) звуків або звукосполучень» [7: 51]. Носії різних мов інтуїтивно приписують звукам мовлення певні оцінні та смислові характеристики, які можуть збігатися, а можуть і ні. Одиниці фонетичного рівня мовного макрокомпонента системи художнього тексту (фонестеми), вступаючи в парадигматичні відносини (звукозвуконаслідувальні, звукообразувальні й звукосимволічні комплекси), в процесі естетичного функціонування беруть участь в процесах комплексного смисловираження в художньому тексті [6]. Зокрема, свистячі та шиплячі фонестеми як в германських, так і в східнослов'янських мовах асоціюються із зміїним сичанням: «... цікавою є аналогія з російською мовою: англійський звук /s/ ближчий до російського /ш/, ніж до /с/... у нас так само більшість слів будуть асоціюватися з чимось зміїним... При нагнітанні вказаної фонестеми часто формується... трохи містична атмосфера» [6: 22]. Внаслідок вживання цього прийому підсвідомого навіювання ми неначе починаємо чути те, що не підвладне слуху – думки та переживання героя. Таким чином реалізуються такі функції фонестеми, як функція естетичного впливу, експліцитного виведення прихованого змісту та створення асоціативного поля. Очевидно, що саме ці функції мають передусім бути активізовані у перекладі:

"Bless us and splash us, my precioussss! I guess it's a choice feast; at least a tasty morsel it'd make us, gollum!" – *Ос-сь ми й у лас-сці, хай йому тряс-сця, мій дороге-с-с-сенький! С-судячи з ус-сьго, це виш-шукане час-стування, щонайменш-ше лас-сий ш-ш-шматочок для нас-с, голум!*

Складається враження, що перекладач із задоволенням грається зі звуками: якщо в оригіналі ми нарахували 15 випадків вживання шиплячих та свистячих фонестем, то в українському перекладі їх аж 17! До того ж автор лише двічі вдається до оказіонального повтору фонестеми у слові задля створення ефекту сичання, тоді як перекладач робить це 11 разів! Залишається лише додати, що ми вважаємо таке перебільшення цілком виправданим і таким, що аж ніяк не шкодить перекладові, а навпаки, може зробити його виразнішим.

Іншими епізодичними – проте вельми колоритними – персонажами в нашому аналізі є тролі. За допомогою сюжетної лінії та діалогів автор ясно дає зрозуміти читачеві, що тролі не мають високого інтелектуального потенціалу. На підкріплення цієї ідеї він активно застосовує мовні засоби:

"Blimey, Bert, look what I've copped!" said William. – "What is it?" said the others coming up. – "Lumme, if I knows! What are yer?" – "Bilbo Baggins, a bur- a hobbit," said poor Bilbo, shaking all over, and wondering how to make owl-noises before they throttled him. – "A burrahobbit?" said they a bit startled. Trolls are slow in the uptake, and mighty suspicious about anything new to them.

– *Щоб я луснув, Берте, подивися, кого я спіймав!* – гукнув Вільям. – *Що воно таке?* – сказали інші, підходячи ближче. – *Хіба я знаю! Ти що за один?* – Більбо Торбин, хар-р... е... гобіт, – прохарчав бідолашний Більбо, весь трусячись і міркуючи, як би пугукнути совою, перш ніж його задушать. – *Харегобіт?* – перепитали вони насторожено. Тролі взагалі тугодуми, й усе нове викликає у них велику підозру.

У наведеному фрагменті автор вживає два різновиди специфікації персонажної мови – просторіччя та оказіональну інновацію. Очевидно, що переклад просторічних вигуків *blimey* (*an exclamation of surprise or annoyance*) та *lumme* (*an exclamation of surprise or dismay*) за допомогою адекватних українських відповідників не створював будь-якої проблеми, отже, цікавіше звернутися до аналізу перекладу авторського утворення *burrahobbit*. Парадоксальним є те, що одиниця, задумана як засіб комічного на основі гри слів та псевдоетимології, справляє враження невимушеності, випадковості, хоча насправді її створення вимагало від автора неабиякої креативності. Толкін застосовує словоскладання, використовуючи в якості першого компонента довільний усічений фрагмент основи *burglar* – *bur*. Лорі Бауер, який відносить цей спосіб словотвору до «непередбачуваних» (*unpredictable*), вважає, що єдиним обмежувальним чинником для нього виступає милозвучність [8].

Міркування милозвучності, очевидно, визначило стратегію перекладача, який застосував спосіб калькування, проте відійшов від дослівності. В романі *burglar* перекладено як «зломщик», тож можна було б очікувати на варіант «злогобіт» або «зломгобіт». Натомість в якості першої основи обрано фрагмент звуконаслідувальної лексеми «харчати», що імітує звук людини, яку душать.

Толкін користується ще двома важливими засобами мови цих персонажів: граматичними помилками та особливостями вимови. Проаналізуємо їх детальніше. Чисельні порушення граматичної норми у мовленні тролів, як, наприклад, “*But if you wants to sit on the last one, sit on him*” або “*There's more to come yet,*” said Tom, “*or I'm mighty mistook*”, як правило, залишаються в перекладі непереданими: «А якщо хочеш сісти на останнього, то сядь на нього» або «Ще й інші причвалають, – сказав Том, – або я дуже помиляюсь». Але вони виступають потужним стилістичним засобом характеристики та створення додаткового гумористичного ефекту, отже їхнє цілковите ігнорування було б небажаним. Як показує порівняльний аналіз, еквівалентна передача, яка передбачала б збереження як вихідної одиниці, так і типу помилки, видалася перекладачеві неприйнятним чи, можливо, нездійсненним рішенням, адже, як зазначає, наприклад, Вілен Комісаров, граматичні категорії утворюють специфіку структури мовної системи і часто є принципово різними в різних мовах, тому еквівалентні відносини, що встановлюються між граматичними категоріями двох мов у процесі перекладу, часто не припускають рівнозначності [4]. Виходом в такій ситуації є прийом компенсації: або за рахунок штучного створення іншого – характерного для граматичних норм мови перекладу – типу помилки, або – як у проаналізованих випадках – за рахунок уведення в контекст інших засобів опису персонажа, наприклад, просторічної говірки, порівняйте: *blimey, if it don't look like mutton again* – щоб я луснув; знову доведеться **жертви** баранину; *more to come yet* – інші **причвалають**; *a-sneakin'* – **нишпорить**; *hold his toes in the fire* – **захаймо** його ногами у вогонь тощо.

Особливості вимови персонажа художнього твору доволі складно відтворити у перекладі, якщо вони не ілюструють якісь загальні явища на кшталт заїкання або шепелявості, а є проявом соціального або територіального діалекту. Перекладач намагається креативно вирішити цю проблему, застосовуючи, де можливо, характерні засоби імітації української сільської говірки. Порівняйте: *What the 'ell William was a-thinkin' of to bring us into these parts* – І що собі думав Вільям, **холера**, коли привів нас у ці краї; *And time's been up our way, when yer'd have said 'thank yer Bill' for a nice bit o' fat valley mutton like what this is* – **Зара** настали такі часи, що вам треба сказати “дякую, Біле» за **оцей-о тлустий** кавалок барана, якого я **пріпер** із долини; *P'raps there are more like him round about* – **Мо**, тут іще є такі, як він.

Проаналізуємо мовлення ще одного різновиду негативних персонажів – гоблінів. Їхня мова, за авторським задумом, є різкою та загрозливою, і досягається цей ефект за рахунок таких стилістичних способів організації звукового потоку, як оноματοпея та звукопис. Оноματοпея має вирішальне значення, адже гобліни вживають різноманітні звуконаслідувальні лексеми, що асоціюються передусім з бійкою, як це яскраво показано у відомій гоблінській пісні. Для прикладу порівняємо першу строфу пісні з її перекладом:

Clap! Snap! the black crack!
Grip, grab! Pinch, nab!
And down down to Goblin-town
You go, my lad!

Лясь! Хрясь! У хлань кань!
Щип, цан! Скуб, хан!
І вниз із розгону до Гоблінтона
Хутчіш, мій хлопче!

Намагаючись відтворити властивий оригіналові ефект звуконаслідування, перекладач не завжди вдається до прямих еквівалентів, що в цілому типово для поетичного перекладу, проте остаточний ефект є цілком задовільним, адже йому вдається яскраво відтворити атмосферу жаху, в якій опиняються герої роману. Особливу роль при цьому грають короткі, неначе удар хлиста, оноματοпоетичні слова-речення. Для порівняння, при перекладі промови Верховного Гобліна застосовані безпосередні еквіваленти однослівних звуконаслідувань, які мають у своєму складі два чи три склади. Таке подовження фрази призводить до порушення її малюнка, який в оригіналі сприймається як віршоване ціле за рахунок кільцевої рими slash – gnash:

“Murderers' and elf-friends!” the Great Goblin shouted. “Slash them! Beat them! Bite them! Gnash them!” – Убивці гоблінів і друзі ельфів! – загорлав Верховний Гоблін. – Шмагайте їх! Бийте! Кусайте! Гризить!

В обох запропонованих фрагментах – віршованому і прозовому – надмірне насичення контексту звуконаслідуваннями утворює потужний експресивно-емотивний ефект звукопису, тобто відповідності фонетичного складу висловлення картині, що замальовується: «Звукопис становить собою навмисне багаторазове вживання звуків та їхніх комбінацій, які тим або іншим чином імітують природні звуки» [7: 53]. Про це пише і сам Толкін, неначе намагаючись скерувати перцепцію читача у потрібному напрямку: *It sounded truly terrifying... The general meaning of the song was only too plain; for now the goblins took out whips and whipped them with a swish, smack!, and set them running as fast as they could in front of them.* – Це звучало дійсно страхотливо... Загальний сенс пісні був доволі зрозумілим, бо тепер гобліни видобули бичі й почали з присвистом цвяхомкати ними – «стьоб, хвись!», змушуючи полонених якомога швидше бігти попереду.

Висновки. В своїй короткій розробці ми хотіли проілюструвати деякі, на наш погляд, типові труднощі перекладу мови персонажів фантастичного твору, пов'язані передусім з намаганням автора акцентувати квазіреальну сутність героїв за допомогою засобів реальної мови. Проведене дослідження наочно демонструє прагнення перекладача до оптимального вирішення кожного окремого завдання; водночас не викликає сумнівів певна єдність шляхів, якими перекладачі всього світу шукають своїх власних і єдино можливих для них рішень. Як не парадоксально, але саме універсальність перекладацьких прийомів, методів та стратегій є запорукою творчої плідності перекладацької праці. На думку спадає порівняння перекладу з музикою, де усього лише сім нот створюють неосяжне розмаїття творів, зрозумілих всім людям. Як влучно зазначив колись великий Рильський: «Встановити загальні принципи художнього перекладу можливо. Дати готові рецепти на всі випадки перекладацької практики – про це й думати годі» [5: 69]. Креативна природа перекладу відчувається на всіх ділянках роботи перекладача та мовних рівнях, і в цьому сенсі при роботі з художнім твором не може бути «більш» або «менш» важливих завдань. Технологія креативності ґрунтується не тільки і не стільки на особливостях (кон)тексту та системних відносин між двома мовами, скільки на особливостях перекладацького світосприйняття та текстосприйняття. Лише побачивши світ художнього твору очима автора, перекладач здатен знайти в цільовій мові необхідні ресурси для творчого відтворення художньої дійсності.

Перспективою подальшої роботи для нас є продовження визначення технологій та механізмів перекладацької креативності на основі порівняльного аналізу різних перекладів одного й того ж самого художнього твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добрушина Н. Звукоподражание. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ZVUKOPODRAZHANIE.html
2. Когнитивная психология: учебник для ВУЗов / Под ред. В.Н. Дружинина – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
3. Комиссаров В.Н. Переводоведение в XX веке: некоторые итоги // Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник. – М.: МГЛУ, 1999. – Вып. № 24. – С. 4-20.

4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Рильський М. Мистецтво перекладу. – К.: Радянський письменник, 1975. – 344 с.
6. Солодовникова О.Г. Фонестема как синергетическое единство и ее функции в английском поэтическом тексте (VII – XX вв.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ имени М.В. Ломоносова – М., 2009. – 25 с.
7. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Выща шк., 1991. – 272 с.
8. Bauer L. English Word-Formation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 296 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Ребрій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгвістична та літературна теорії перекладу.

ОБЩЕНИЕ И ПЕРЕВОД

Елена СЕЛИВАНОВА (Київ, Україна)

The linguistic picture of the world is the image of the world represented in the language due to the categorization. The world is seen and interpreted by different language communities in different ways depending on their historical, cultural, social, religious experience and also on their socioeconomic and natural conditions.

У статті передбачається розглянути взаємовідносини спілкування та перекладу. В зв'язку з цим, нами розглядається лінгвістична картина світу та її прояви у мові, міжкультурному спілкуванні та перекладі.

В настоящей статье предполагается рассмотреть взаимоотношение общения и перевода. В связи с этим необходимо затронуть сопряженные с данными явлениями следующие понятия: деятельность, речевая деятельность, язык, речь и др.

Анализ исследований по проблеме общения показал, что этот феномен имеет ярко выраженный междисциплинарный характер. Для изучения общения необходимы знания и умения по лингвистике, паралингвистике, психологии, логике, профессиональные и непрофессиональные знания и умения (культура, искусство, этикет и т.д.).

Для чего человек вступает в общение? Чаще всего отвечают так: чтобы сообщить (получить) информацию. Кроме того, выделяют такие цели общения, как улучшение, установление, прекращение, поддержание контакта, «обмен ценностями, представлениями, идеями, установками, интересами и опытом и ряд других» [1: 142]; «обмен мыслями (сообщениями, информацией)» [2: 24].

Интересным представляется подход к цели общения, предложенный Е.Ф.Тарасовым, который высказал мысль о том, что «речевая коммуникация всегда служит для решения неречевых задач. Люди, общаясь друг с другом, никогда не передают информацию ради информации, ради того, чтобы только сообщить нечто своему собеседнику. Всегда за каждым речевым сообщением стоит иная неречевая задача, всегда речевое сообщение является средством достижения некоторой неречевой практической цели. Оно в конечном итоге направлено на побуждение аудитории к деятельности» [3: 13]. Следовательно, с одной стороны, есть неречевая задача и соответственно деятельность по ее решению, с другой – существует общение, которое дает свой продукт – схему ориентировочной основы деятельности по решению задачи.

Придерживаясь теории речевой деятельности (ТРД), сложившейся в психолінгвістичній, ми стоїм на позиції описання процесів об'єднання по діяльнісній схемі, що дозволяє утверждать (вслед за А.А. Леонтьевым, М.С. Каганом и др.), что общение подчиняется всем тем закономерностям, которым подчиняется и любая другая практическая или теоретическая деятельность человека.

Традиционные схемы исследования общения, разработанные применительно к изучению деятельности, либо разделяли участников общения на субъекты и объекты, либо попеременно рассматривали их в каждой роли по отношению друг к другу.

Б.Ф.Ломов придерживается иной позиции, считая такие традиционные схемы ограниченными. В своих работах он отмечает, что общение – «это не сложение, не накладывание одна на другую параллельно развивающихся («симметричных») деятельностей, а именно взаимодействие субъектов деятельности» [8: 191] относительно одного и того же объекта. Поэтому, как считает Б.Ф.Ломов, ситуацию общения целесообразно рассматривать не

как ситуацию субъект-объектного (субъект → объект) или субъект-субъектного (субъект <-> субъект) взаимодействия, а как ситуацию, в которой два субъекта исследуют один и тот же объект – ситуацию общения, то есть субъект → объект <- субъект [8:192].

Исследование общения предполагает и анализ сопутствующих этому явлению понятий. Такими понятиями являются, прежде всего, язык, речь и речевая деятельность.

При анализе проблемы соотношения речевой деятельности и общения основным является определение речи как способа формирования и формулирования мысли посредством языка [6]. При этом язык понимается как системное единство «обозначаемого» и «обозначающего». В качестве «обозначаемого» язык представляет собой систему «объективно-общественных смыслов явлений» [2], отработанных и зафиксированных в языковых значениях. В качестве «обозначающего» язык является иерархической системой единиц, выражающих эти значения, и правил. Такое определение основано на том, что «проблема речи с точки зрения психологии - это прежде всего проблема общения посредством языка» [7: 103].

В современной науке нет единого подхода к определению речевого общения и речевой деятельности. Более того, в настоящее время наметилась тенденция к синонимическому замещению понятий «речевая деятельность» и «общение». Нет единых определений как самих этих понятий, так и ряда других, с ними непосредственно связанных, и прежде всего таких, как язык и речь, что существенно затрудняет изучение этого вопроса.

Исходным понятием «речевая деятельность» является «коммуникативная деятельность человека». Определяя деятельность как процесс активного непосредственного или опосредствованного целенаправленного и осознаваемого взаимодействия субъекта со средой [6], заметим, что в иерархической структуре деятельности наряду с производственной и познавательной реализуется и коммуникативная деятельность. Коммуникативная деятельность – это сложный многоканальный процесс взаимодействия людей, который опосредует их взаимодействие с окружающей средой. Основной формой этого взаимодействия является вербальное общение, осуществляемое посредством языка как системы единиц и правил оперирования ими и проявляющееся в речевой деятельности общающихся. Речевую деятельность, таким образом, можно рассматривать как реализацию коммуникативной деятельности людей в процессе их общения, и в качестве таковой она характеризуется всей совокупностью психологического содержания деятельности (в плане теории деятельности А.Н.Леонтьева) вообще и соответственно речевой деятельности, в частности.

Психологическое содержание деятельности вообще (а следовательно, и речевой деятельности) определяется наличием предмета, продукта, результата, средств и способов реализации.

Предметом речевой деятельности является мысль, на формирование и выражение которой и в осуществлении которой реализуются виды речевой деятельности. «Предметом продуктивных видов речевой деятельности – говорения и письма – является собственная мысль говорящего как отражение различных связей и отношений предметов и явлений реального мира; предметом рецептивных видов речевой деятельности – слушания и говорения – является чужая мысль, мысль говорящего» [6: 39].

Средством существования, формирования и выражения мысли является язык или языковая система. Но, как отмечает И.А.Зимняя, мысль говорящего может быть сформирована и сформулирована по-разному при помощи одних и тех же средств, что и отражается в способе самой речевой деятельности. Тогда речь и будет тем способом формирования и формулирования мысли посредством языка. Психологическое содержание деятельности, как уже указывалось, характеризуется также продуктом и результатом. Продукт – это то, в чем объективируется, воплощается, материализуется деятельность, ее цель и мотив, предмет и средства, способы и условия. Продуктом продуктивных видов речевой деятельности (говорения, письма) является речевое сообщение (текст), а продуктом рецептивных видов речевой деятельности (слушания, чтения) – умозаключение, к которому приходит человек в процессе осмысления воспринимаемого речевого сообщения. Результатом продуктивных видов речевой деятельности являются вербальная или невербальная реакции

слушателя (или читателя), а результатом продуктивных видов речевой деятельности – понимание или непонимание речевого сообщения.

Таким образом, очевидно, что речевая деятельность, так же как и любая другая форма деятельности человека, характеризуется всей полнотой психологического содержания и является деятельностью в полном смысле этого слова.

В современной общей психологии и философской антропологии перевод рассматривается как человеческая деятельность (О.Каде, Г.В.Шатков) и как особый вид речевой коммуникации (В.Н.Комиссаров, А.Нойберг).

В общепринятом лингвистическом представлении перевод рассматривается как преобразование речевого произведения или сообщения на одном языке в речевое произведение на другом по заранее установленным соответствиям при сохранении неизменного плана содержания [8]. Напомним, что слово «перевод», употребляемое в смысле «перевод с одного языка на другой», имеет два значения. Во-первых, перевод – это результат определенного процесса, то есть обозначение самого переведенного текста. Во-вторых, перевод – это процесс, в результате которого появляется текст перевода в первом значении. В настоящей статье перевод рассматривается как процесс, относящийся к психической или умственной деятельности переводчика, то есть тот психофизиологический процесс, который протекает в мозгу переводчика во время осуществления им перевода.

Однозначного психологического определения этого явления пока не существует. Например, Б.А.Бенедиктов, определяя перевод как «особую двуязычную деятельность», считает, что «устный перевод не является сложным, мыслительным процессом; в то же время его структура не сводится к сумме соответствующих одноязычных владений» [2: 312]. В то время как Б.В. Беляев считает перевод особым мыслительным процессом, а не речевой деятельностью и определяет его как переключение мышления с базы одного языка на базу другого языка, А.Ф.Ширяев определяет перевод как речемыслительную деятельность, а в работах З.И.Петачева, Н.В.Голубкова перевод выступает как деятельность или как речевая деятельность. Так, З.А.Пегачева, определяя перевод как «своеобразную речевую деятельность», отмечает, что выполнение этой деятельности сопровождается преодолением целого ряда психологических трудностей, среди которых одно из первых мест занимает переключение с системы одного языка на систему другого. При этом, существенно отметить, что, употребляя термин «деятельность», указанные авторы не вкладывают в него того понятийного содержания, которое закреплено за этим словом в развиваемой в отечественной психологии теории деятельности (С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев и др.). Они лишь подчеркивают активный характер процесса перевода, не предполагая психологического анализа его содержания как деятельности.

Перевод – это деятельность, при помощи которой осуществляется акт общения. Перевод характеризуется тем же психологическим содержанием, что и другие виды речевой деятельности (как, например, слушание или говорение). Этот факт свидетельствует о том, что и перевод является видом речевой деятельности. Основной функцией перевода является коммуникативная, что также свидетельствует в пользу рассмотрения его как речевой деятельности.

Как уже отмечалось, во всех видах речевой деятельности осуществляется формирование и формулирование мысли (своей и чужой) посредством языка [6]. Перевод – это сложный вид речевой деятельности, поскольку в переводе осуществляется еще и переформулирование. В переводе предметом является чужая мысль, воссоздаваемая переводчиком для других. В этом виде речевой деятельности содержание воспринятой фразы или сообщения является «замыслом» собственного высказывания, который может быть сформулирован с большей или меньшей точностью по сравнению с формулировкой замысла исходной фразы. Переформулирование обязательно включается во внутренний механизм перевода, но с разной степенью осознанности и, что самое главное, в разных моментах этого процесса.

Сложность перевода как вида речевой деятельности выявляется также и в том, что продукт рецептивной части деятельности - умозаключение - является предметом продуктивной части. Получаемое в результате осмысления умозаключение может быть более или менее полным

в зависимости от условий перевода, поэтому предмет, то есть замысел, может определяться разной степенью полноты.

В соответствии со взглядами И.А.Зимней, перевод можно считать полноправной речевой деятельностью. Во всех своих видах (письменный, последовательный устный и синхронный) перевод представляет собой сложный, специфический вид речевой деятельности, наряду с такими ее видами, как слушание, говорение, чтение, письмо.

Специфичность перевода как вида речевой деятельности заключается в следующем. Во-первых, это характер мотивированности перевода. Все виды речевой деятельности, как известно, удовлетворяют познавательную или коммуникативную, но всегда собственную потребность человека. Опираясь терминами теории деятельности А.Н.Леонтьева, можно сказать, что эта потребность «находит себя» в предмете речевой деятельности, то есть мысли, и опредмеченная таким путем потребность становится мотивом деятельности. В процессе перевода человек удовлетворяет потребность в общении других людей, которая, в свою очередь, порождает когнитивно-коммуникативную потребность в получении информации в адекватном ее выражении на другом языке. Следовательно, предмет деятельности – воспринимаемая и воспроизводимая мысль – удовлетворяет социальную потребность через удовлетворение вызванной ею когнитивно-коммуникативной собственной потребности. Соответственно мотив перевода как вида речевой деятельности всегда носит опосредованный характер. По степени опосредованности мотива виды перевода достаточно явно различаются от наибольшей опосредованности мотивации (синхронный перевод) до наименьшей опосредованности собственно когнитивной мотивации в письменном переводе.

Во-вторых, специфичность перевода как вида речевой деятельности проявляется в том, что этот вид речевой деятельности иницируется в своей исполнительской части другим человеком. Как известно, исполнительная часть деятельности является реализацией, воплощением внутреннего психического образа, который формируется в сознании в процессе отражения действительности. В речевой деятельности, и в частности в таких ее продуктивных видах, как говорение и письмо, образ представлен в форме собственного замысла. В переводе замысел задан другим человеком, поэтому если, например при говорении образ (замысел) и действие всегда находятся во внутреннем соответствии друг с другом, то при переводе замысел одного человека может не соответствовать способности другого человека (переводчика) воплотить, сформировать и сформулировать его. Можно сказать, что так же как и мотивация, так и сама деятельность перевода носит опосредованный характер. Следует отметить, что и сам коммуникативный акт определяется таким отношением его участников, когда один человек говорит, а другой слушает. В процессе же перевода этот акт опосредуется деятельностью переводчика (который говорит и слушает «одновременно»).

Предпосылкой любого общения, интракультурного или межкультурного, является общность сознания людей, вступающих в общение. Общность сознания целесообразно разложить на две составляющие, а именно: а) общность знаний о языке; б) общность знаний о мире. От полноты этих знаний зависит успешность общения людей.

Перевод – это вид речевой деятельности, сложный вид речевой деятельности, а следовательно, согласно логике нашего изложения, перевод можно и следует рассматривать как вид общения. В данном случае перевод предстает как межкультурное общение. В межкультурном общении возможны две альтернативы общности сознаний общающихся людей: а) полное отсутствие у коммуникантов знаний о языке противоположной стороны и неполная или частичная общность знаний о мире; б) отсутствие какой-либо общности сознаний у коммуникантов, то есть отсутствие знаний у обеих сторон как о языке, так и о мире. И в первом, и во втором случае для осуществления общения необходимо «вмешательство третьей стороны», а именно переводчика. Переводчик-это человек, обладающий знаниями о мире и знанием языков общающихся сторон. Иначе говоря, переводчик, эта «третья сторона», выступает в качестве «общности сознаний».

Общение между носителями разных культур и языков возможно без переводчика при условии, что по меньшей мере один из коммуникантов обладает (хотя бы частично) знанием языка противоположной стороны. Успешность межкультурного общения (в равной степени как и в интракультурном общении) успешность зависит от меры совпадения сознаний

общающихся, о чем мы говорили выше), а соответственно и полнота понимания собеседника зависят от глубины этого знания.

При переводе возникает много трудностей, но наибольшие трудности возникают тогда, когда сама ситуация, описываемая в исходном тексте, отсутствует в опыте языкового коллектива - получателя сообщения (текста), иными словами, когда в исходном тексте описываются так называемые «реалии», то есть предметы и явления, специфичные для данного народа и страны. Тем не менее и в этих случаях трудность решения переводческой задачи не означает ее принципиальной невыполнимости, поскольку любой человеческий язык устроен таким образом, что при его помощи можно описывать не только уже известные, но и совершенно новые, прежде никогда не встречавшиеся ситуации.

Процесс перевода можно разложить на два основных этапа, соответствующих двум этапам в работе самого переводчика - этап анализа и этап синтеза [8: 233], где сущность первого этапа заключается в понимании переводчиком содержания исходного текста, а сущность второго - в выражении того же содержания средствами другого языка. Поскольку существуют расхождения в формальной и семантической структурах единиц двух языков, то неизбежны многочисленные и сложные преобразования, а любое преобразование сопряжено с определенной потерей информации. Поэтому переводчик должен стремиться свести эти трансформации к разумному минимуму, «лавируя между буквализмом и свободным переводом и стараясь найти между ними тот узкий, но достаточно глубокий проход, идя которым, он сможет прийти к желанной цели - максимально эквивалентному переводу» [8: 234].

Сегодня профессия переводчика стала поистине массовой. Переводческая практика не может быть успешной без научно обоснованной теории перевода. В то же самое время нужно помнить, что знание положений и принципов теории перевода не может заменить собой мастерство самого переводчика, поскольку «... перевод - это нечто гораздо большее, чем наука. Это также и умение, а вполне качественный перевод, в конечном счете, всегда является искусством».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Изд-во Междунар. отношения, 1975. - 239 с.
2. Бенедиктов Б. А. Психология овладения иностранным языком. - Минск: Вышэйшая школа, 1974. - 335 с.
3. Зимняя И. А. Психологический анализ перевода как вида речевой деятельности // Вопросы теории перевода. - М., 1978. - 151 с. (Тр. / МГПИИЯ им. М.Тореза; вып. 127).
4. Каган М.С. Мир общения. - М.: Политиздат, 1988. - 319 с.
5. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. - М.: Наука, 1984. - 368 с.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. - 575 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. - М.: Политиздат, 1985. - 304 с.
8. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Наука, 1999. - 350 с.
9. Тарасов Е.Ф. Речевое воздействие: методология и теория. Методологические и теоретические проблемы речевого воздействия // Оптимизация речевого воздействия. - М.: Наука, 2000. - 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Селіванова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри порівняльного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвоукраїнознавство, межмовна і міжкультурна комунікація, попередження соціокультурної інтерференції в процесі перекладу.

ПЕРЕКЛАД ПІДТЕКСТУ В ОПОВІДАННІ ДЖ.Д.СЕЛІНДЖЕРА “ДОБРЕ ЛОВИТЬСЯ РИБКА-БАНАНКА”

Марина ТАРНАВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються основні прийоми створення підтексту оповідання Дж.Д.Селінджера, пояснюються механізми їх адекватної передачі під час перекладу, аналізуються прийоми інтерпретації прихованих смислів на прикладі українських та російських перекладів твору.

The article deals with the basic means of subtext creation in the short story by D.J.Salinger, explains the mechanism of their adequate rendering in the process of translation, analyses the ways of interpreting of hidden meanings involving the Ukrainian and Russian translations of the work.

Джерома Девіда Селінджера справедливо вважають майстром створення підтекстів. Його твори, лаконічні та уривчасті, містять декілька смислових планів, які розгортаються в

залежності від способу прочитання, компетенції читача, його емоційного стану, та все ж мають таку глибину та багатозначність, котра відсилає реципієнта у безкінечність – „безодню смислу” і не дає кінцевих відповідей на його питання.

Складність прочитання текстів Селінджера обумовлює складність їх перекладу: за видимою простотою криється надзвичайна смислова насиченість кожного слова, образу, навіть графічної презентації. Перед перекладачем постає важливе і непросте завдання – передати поверхневий план твору і водночас спробувати зберегти потенційне „глибинне прочитання” (адже право остаточної інтерпретації завжди залишається за читачем). Актуальність проблеми перекладу підтекстів полягає насамперед у недостатній її дослідженості не лише у теоретичному, а й практичному плані. Безпосередній аналіз перекладів текстів письменників, які відомо створювали приховані плани, здатен виявити „механізми”, тобто способи передачі підтекстів, що практично неможливо у творах з „несвідомо” твореним прихованим смислом. Питанням адекватності передачі смислових планів художнього тексту займалися Галеєва Н.Л., Джваршейвілі Р.Г., Зорівчак Р.П., Кухаренко В.А., Попович А., Міллер Дж. та інші.

Завданням даної статті є проаналізувати існуючі (російські та українські) переклади першого (з циклу „Дев’ять оповідань”) та найбільш відомого оповідання Дж. Д. Селінджера „A Perfect Day For Bananafish” і спробувати з’ясувати наскільки вдалими виявились спроби перекладачів наблизити реципієнта до сприйняття підтекстових смислів твору.

Зауважимо, що дослідники творчості Селінджера не мають одностайної думки про можливі глибинні плани оповідання. Згадується і “сексуальна неадекватність” героя, що була причиною його дивної поведінки й самогубства [14: 19], і надчутливість людини, яка „не здатна змиритися зі злом навколишнього світу” [15: 20–28]. Відома російська дослідниця творів письменника І.Галинська розглядає “поверховий смисл” оповідання як структуру, що працює на створення емоційного сугестивного смислу – “раси” [3: 134–150]. Ця гіпотеза здається досить ймовірною, якщо згадати епіграф до циклу „Дев’яти оповідань” – філософську загадку дзен-буддизму, метою якої було пробуджувати інтуїцію. Такою “расою” в оповіданні є навіювання читачеві почуття любові [2: 33–44]. В.Руднев, автор відомого “Словника культури ХХ століття” вважає, що оповідання побудовано як загадка, яка, окрім очевидної, має щонайменше дві приховані відповіді, тобто два “прихованих смисли”: перший – психоаналітичний (аналіз поведінки головного героя та притчі про рибку-бананку з позицій психоаналізу) та “дзенський” (оповідання побудовано на принципах дзен-буддизму, яким захоплювався головний герой, про що свідчать логічно пов’язані з оповіданням повісті про Глассів – згідно з філософією дзен життя і смерть неподільні, і якщо людина вбиває себе в момент просвітлення, то це не трагедія, а шлях до нірвани). Руднев стверджує, що лише за умови врахування кількох інтерпретацій оповідання його можна зрозуміти “найбільш адекватно” [9: 352–355].

Для створення підтекстів Селінджер застосовує різноманітні прийоми, які зрештою працюють на „глибинність” твору одновекторно, тобто синхронно. Це і використання гостродинамічної кінцівки, котра ставить перед читачем питання, на яке немає прямої відповіді, і “принцип айсберга” – спосіб зображення подій, при якому “на поверхні” тексту міститься лише незначна частина інформації, необхідної для розуміння ідеї твору, більша ж її частина міститься у підтексті. Ще одним способом зображення подій, який ефективно працює на створення підтексту оповідання і який можна назвати “підтекстом у підтексті”, є алегорія. Підтекстовий смисл алегорії прояснює характер стосунків героя й навколишнього світу, розгортає його глибоке філософсько-драматичне світобачення. Для вибудови прихованого плану оповідання Селінджер використовує ряд інших художніх прийомів, що є типовими, характерними саме для підтексту. Це, насамперед, повтори: лексичні, синтаксичні, емоційно-оціночні та ситуативні, завдяки яким автор вибудовує так звані “лейтмотиви - пунктири”. Це також й еліптичні, тобто незакінчені, репліки. Важливим художнім прийомом, який активно працює на створення підтексту, є темпоритм.

Отже, розглянемо, як відображається „прихований” смисл твору у перекладах. Для здійснення аналізу ми взяли відомий переклад Рити Райт-Ковальової [11: 283-294] та український переклад Дитра Кузьменка [10: 159-167].

Спочатку звернемося до найдраматичнішого моменту твору – його кінцівки. Саме вона є „поштовок”, яких змушує читача шукати пояснення вглибині твору, а значить її адекватний переклад є чи не найважливішим моментом. У контрасті з подіями, описаними у тексті оповідання, його кінець є динамічним і драматичним, що багато у чому досягається завдяки повторам, як лексичним, так і синтаксичним:

„He got off at the fifth floor, walked down the hall, and let himself into 507. The room smelled of new calfskin luggage and nail-lacquer remover.

He glanced at the girl lying asleep on one of the twin beds. Then he went over to one of the pieces of luggage, opened it, and from under a pile of shorts and undershirts he took out an Ortgies calibre 7.65 automatic. He released the magazine, looked at it, then reinserted it. He cocked the piece. Then he went over and sat down on the unoccupied twin bed, looked at the girl, aimed the pistol, and fired a bullet through his right temple”.

Переклад Райт-Ковальової є майже дослівним, з повторами ключового займенника „он”:

„Выйдя на пятом этаже, он прошел по коридору и открыл своим ключом двери 507-го номера. Там пахло новыми кожаными чемоданами и лаком для ногтей.

Он посмотрел на молодую женщину - та спала на широкой кровати. Он подошел к своему чемодану, открыл его и достал из-под груды рубашек и трусов трофейный пистолет. Он достал обойму, посмотрел на нее, потом вложил обратно. Он взвел курок. Потом подошел к другому краю кровати, сел, посмотрел на молодую женщину, поднял пистолет и пустил себе пулю в правый висок”.

Проте переклад Дмитра Кузьменка виявляється більш вдалим, адже скориставшись прийомом опущення повторів займенника, він підтримує напружений ритм подій, що більш точно відповідає лаконічному стилю цієї частини оповідання:

„Выйшов на п'ятому поверсі, пройшов через коридор і зайшов до 507 номеру. Кімната була сповнена запахом нових шкіряних валіз та розчинника лаку для нігтів.

Він глянув на дівчину, що спала на половинці подвійного ліжка. Тоді він підійшов до однієї з валіз, відчинив її і дістав з-під купи трусів та сорочок автоматичний пістолет "Ортжис", калібру 7,65. Вийняв магазин, оглянув його та вставив назад. Зняв запобіжник. Потім підійшов до незайнятої частини ліжка, сів, подивився на дівчину, націлив пістолет і випустив собі кулю у праву скроню”.

Збереженню темпоритму сприяє і вибір перекладачем форми дієслова-підмета *“вийшов”*, на противагу перекладу Райт-Ковальової, яка застосовує дієприслівник і тим самим „пом’якшує” чіткість тексту.

Опис пістолету у перекладах також відрізняється. В українському перекладі він є більш деталізованим і ближчим до оригіналу. Цей детальний опис дуже важливий, адже він додає реалістичності ситуації, а значить підсилює її драматизм.

Ще одна цікава деталь. В оригіналі кінцівки Селінджер не називає дружину Симора „Мюріель” – її ім’я, як і її особистість є вже абсолютно неважливими для чоловіка, який збирається вкоротити собі віку. Зараз вона просто *„the girl”*. Обидва перекладачі адекватно передають цей нюанс, та все ж більш точним виявляється не російський (*„молодая женщина”*), а український переклад (*„дівчина”*). Адже йдеться про подружжя, яке є ще зовсім молодим і „дівчина”-дружина ще більше підкреслює трагічну прірву між молодістю, життям і смертю.

Як бачимо, Дмитру Кузьменко (свідомо чи ні) вдалося точніше передати динамічність та драматизм „прикінцевої загадки”, а значить і стимул для читача занурюватися вглиб оповідання у пошуках підтексту.

Інший стильовий прийом – „принцип айсберга” – втілюється в оповіданні головним чином через діалогічне мовлення героїв. Текст діалогу насичений еліптичними реченнями та різними видами повторів: лексико-синтаксичними, емоційно-оціночними та ситуативними. При цьому незакінчені репліки вимагають від читача не пошуку їх, логічного продовження, а аналізу незакінченої фрази “вглиб”.

У цілому переклади оповідання досить адекватно передають головні елементи принципу айсберга: збережений і темпоритм, і еліптичність фраз, і повтори. Однак,

український переклад знову виявляється більш точним, особливо у деталях (а оскільки принцип айсберга побудований саме на деталях, вони є надзвичайно важливими). Так, репліка-повтор „*Are you all right, Muriel?*”, яка змушує читача відчувати внутрішню тривожність та напруженість ситуації, в українському варіанті незмінно звучить як „*З тобою все гаразд, Мюріель?*”, а у варіанті Райт-Ковальнової з’являється перестановка:

„*Are you all right, Muriel? Tell me the truth.*” – „Скажи, как ты, Мюриель? Только правду”.

Така перестановка стилістично прикрашає текст, але зовсім не працює на створення динаміки напруженості діалогу.

Також не зовсім умотивованим здається використання у російському перекладі зменшувальних суфіксів: „*мамочка*”, замість незмінно стриманого “*Mother*”; “*дочка*”, замість відстороненого “*the girl*”. За такого перекладу стає менш очевидним непорозуміння, яке існує між жінками, хоча воно відчутне у діалозі.

Загалом використання зменшувальних суфіксів широко застосовується у тексті перекладу Райт-Ковальнової („*Сибилочка*” замість „*Sybil*”, “*худенькие*” замість „*delicate*”, “*платочек*” замість „*handkerchief*”, “*дверцы*” замість „*doors*”, і багато інших). Такий перекладацький прийом має як недоліки, так і переваги. З одного боку, як уже зазначалося раніше, цей прийом пом’якшує оповідь, іноді спотворюючи смисл, що виражений неявно, а лише натяками, а також здатен порушувати темпоритм, який є неодмінним елементом створення підтекстів. З іншого боку, використання на протязі всього тексту слів зі зменшувальними суфіксами створює особливий стиль, характерний радше для талановитого письменника, ніж для перекладача. Застосування такого прийому виконує ще одну важливу функцію. Якщо не забувати, що оповідання побудовано за принципом давньоіндійської поезики і має навіювати читачеві приховане почуття, а саме, почуття любові [2: 16-18], то виходить, що Райт-Ковальова надзвичайно майстерно застосувала такий наскрізний прийом, який якнайкраще сугерує позитивний і лагідний емоційний стан.

Символіка і алегорія є, мабуть, найбільш складними для адекватної передачі явищами. Підтексти творів Селінджера неможливо уявити без символіки імен. Так ключовий для оповідання і для всього циклу герой носить ім’я “*Seymore*”, що у фонетичному прочитанні означає „бачити більше” (“*see more*”). І справді, Симор бачить те, що приховано від більшості людей навколо нього, він бачить суть речей, розуміє філософію життя. У перекладах цей символізм, на жаль, було втрачено, оскільки ані „*Симор*”, ані „*Сеймор*” не мають для читача внутрішньої мотивації. Ім’я головного героя обігрується Селінджером далі: дівчинка Сибілла, яка чудово порозумілась із Симором, жартівливо називає його “*See more glass*” (дослівно „бачиш більше через скло”). У підтексті автор підсилює думку про те, що Симор бачить немов скрізь скло те, що для інших залишається невидимим. Цей символ блискуче переданий у перекладі Райт-Ковальнової, яка використовує варіативний повтор, і зрештою зберігає символізм імені: „*Сими Глас, Семиглаз*”, тобто той, хто має більше очей, і бачить більше.

Дмитро Кузьменко застосовує транслітерацію з варіативним повтором: „*Це море зі скла, цей морзкла, цеймор...*”, а також експлікацію, але при такому варіанті перекладу втрачається досить насичений підтекстовий план.

Алегорична оповідь головного героя про рибок-бананок є квінтесенцією як твору, так і усього циклу оповідань, і є найбільш насиченою підтекстовими планами, а значить і засобами їх творення. Казка про рибок – блискуча алегорія суспільства, яке читач має змогу побачити очима героя; вона створена настільки просто і прозоро (недарма оповідь призначена для маленької дівчини), що адекватний переклад майже не потребує використання трансформацій. Але це лише один з кількох сугестивних планів, створених алегорією. Так, не можна забувати і емоційний підтекст твору – навіювання почуття любові, навіть еротизм. Для передачі такого емоційного підтекстового плану особливо важливими є деталі і повтори. Наприклад, синій колір, згідно з індійським філософським епосом, це колір синьої квітки лотосу – атрибута бога кохання Ками [2: 19]. Селінджер кілька разів згадує синій („*blue*”) колір в оповіданні. Райт-Ковальова зберігає назву кольору у перекладі: „*синее пальтишко*”, „*синие купальнички*”, „*ярко-синие (плавки)*” і тим самим за допомогою повторів

передає його символізм. Український переклад побудований на варіаціях: „блакитне пальто”, „блакитні купальнички”, але „яскравосині (плавки)”, і це дещо „зтирає” інтенсивність образу. Інша важлива риса – характер стосунків Симора і Сибіли, у яких в оригіналі маємо ледь відчутний еротизм, скоріше теплоту, яка, однак, має досить матеріальне вираження через компліменти Симора та його поведінку. Тут більш точним, на нашу думку, виявляється переклад Дмитра Кузьменка, який передає „дорослий” стиль спілкування героїв: „Don't you ever wear a bathing cup or anything? he asked”.

„А ти що, не носиш купальної шапочки чи чогось такого? – запитав він”.

„А ты никогда не носишь купальной шапочки, не закрываешь головку? – спросил он”.

Поведінка Симора також має прихований еротизм, і тут український переклад більш точно працює на створення емоційного підтексту:

„The young man suddenly picked up one of Sybil's wet feet, which were drooping over the end of the float, and kissed the arch”.

„Молодий чоловік раптово підняв одну з мокрих ніг Сибілли, що звисала з краю плоту, і поцілував згин”.

„Молодой человек вдруг схватил мокрую ножку Сибиллы – она свесила её с плотика – и поцеловал пятку”.

Важливою рисою підтексту є його багатозначність, „нескінченність”, а значить кожен реципієнт матиме власні думки, уявлення і емоції від прихованих планів твору. Та все ж можливо певним чином вплинути на сприйняття читача, спрямувати потік його думок, компенсувати „лакуни” за допомогою експлікацій та коментарів. Це особливо важливо для творів Селінджера, який свідомо створював підтекст, а значить надавав йому певної векторності. Тексти перекладів оповідання „A Perfect Day For Bananafish” супроводжуються досить численними поясненнями, але версія Дмитра Кузьменка є, на наш погляд, більш правильною: по-перше, посилання на коментарі надані безпосередньо у тексті, що допомагає читачеві одразу скеровувати свої думки „вглиб” оповідання; по-друге, коментарі не тільки перекладають і описують, а і надають варіанти трактувань, які розширюють можливості реципієнта сприймати приховані смисли. Так наприклад, символ „rubber float” Дмитро Кузьменко експлікує наступним чином: „гумовий матрац (rubberfloat) - мова йде, швидше за все, про надувний матрац, але назву можна перекласти і як "гумовий човен" чи "гумовий пліт". Ця багатозначність важлива, адже він є символом. Він немовби перетворюється на човен, коли на ньому пливе Сибілла, а потім знову стає звичайним мокрим і брудним матрацом” [10: 167]. Очевидно, така міні-інтерпретація символу додає інтенсивності алегоричній історії про рибок-бананок.

Підсумовуючи все сказане, приходимо до висновку про те, що адекватна передача підтекстових смислів (а особливо тих, які створювалися автором свідомо, як у випадку з творами Селінджера) є завданням надзвичайно важливим, і водночас складним. Підтекст – явище багатопланове і багатозначне, він створюється цілим рядом художніх прийомів, що працюють „однопланово”, тобто на одну і ту саму ідею, а значить головним завданням перекладача є ідентифікація і передача тих художніх прийомів, які задіяні у створенні прихованого смислу твору. В оповіданні Селінджера „A Perfect Day For Bananafish” такими прийомами є динамічна кінцівка, діалогічний принцип „айсберга”, повтори, темпоритм, алегорія та символи. Саме від адекватної передачі цих прийомів залежить повнота сприйняття та інтерпретації читачем прихованих планів тексту, а зрештою і його поверхневих смислів.

Важливо зауважити, що прийоми створення підтексту є настільки ж різноманітними, як і сам підтекст. Перспектива даного дослідження полягає у розширенні спектру художніх засобів і прийомів, здатних створювати приховані смисли, та подальшому вивченні механізмів їх інтерпретації під час перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галеєва Н. Л. Параметры художественного текста и перевод. – Тверь, 1999. – 155 с.
2. Галинская И.Л. Философские и эстетические основы поэтики Дж.Д.Сэллинджера. – М.: Наука, 1975. – 110 с.
3. Гринцер П.А. Теория эстетического восприятия (краса) в древнеиндийской поэтике // Вопросы литературы. – 1966. – №2. – С. 57–63.

4. Джваршейвили Р.Г. Психологическая проблема художественного перевода. – Тбилиси: АН ГССР. Ин-т психологии им. Д.Н. Узнадзе, 1984. – 66 с.
5. Зорівчак Р.П. Реалія в художньому мовленні; перекладознавчих аспект. – Львів: Іноземна філологія, 1994 – 286 с.
6. Кухаренко В.А. Индивидуально-художественный стиль и его исследование. – Киев – Одесса: Виша школа, 1980. – 167 с.
7. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры// Теория метафоры. – М: Прогресс, 1990. – С. 236 – 283.
8. Попович А. Проблемы художественного перевода. – Благовещенск: БГК им. Бодуэна де Куртене, 2000. – 180 с.
9. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – М., 1999. – 578 с.
10. Селінджер Дж.Д. Чудовий день для рибки-бананки / Переклад Д.Кузьменка // Всесвіт. – № 7-8. – 2004. – С. 159 – 167.
11. Селінджер Д., Воннегут К. // Библиотека литературы США. – М.: Радуга, 1983. – 764 с.
12. Селінджер Дж. Избранное. – М.: Прогресс, 1982. – 314 с.
13. French W. J.D. Salinger. – N.Y., 1963. – 520 p.
14. Gwynn F., Blotner J. The Fiction of J.D. Salinger. – University of Pittsburgh Press, 1958. – 292 p.
15. Miller J.Jr. J.D. Salinger. – Minneapolis, 1965. – 117 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Тарнавська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія літератури, інтерпретація та переклад художнього тексту, механізми творення підтекстових смислів та їх переклад.

РЕАЛІЯ І КУЛЬТУРНО МАРКОВАНИЙ ЗНАК: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Юлія ЧАЛА (Київ, Україна)

Показові концепти історичної доби, які визначають специфіку конкретного соціуму, особливості його матеріальної культури, виражаються у художніх творах за допомогою культурно-маркованих знаків. Культурно-маркований знак є поняттям, ширшим за обсягом, ніж поняття реалія. Вони знаходяться у позиції взаємодоповнення. Для передачі «асоціативного шлейфу» культурно-маркованих знаків при перекладі художнього твору, який відображує Вікторіанську добу, доцільно застосовувати прийоми, що відтворюють як референтне ядро знаку, так і його ціннісний та образний компоненти.

Translation is considered through its correlation with such notions of cognitive linguistics as concept, cultural concept and artistic world picture. These notions are distinct in and relevant for the Victorian era in Great Britain. They are actualized through a variety of culturally and temporally marked signs of material and ideational character, additionally filtered by the authors' artistic perception of the world. All basic Victorian concepts and CMS are multidimensional, each dimension adding a particular nuance to the general picture. The faithful transfer of all these conceptual nuances that help reproduce the fullest possible image of the Victorian world in the Ukrainian culture should become the ultimate goal of any translator. All concepts are studied through their three components: reference, value and image, which are expressed both explicitly and implicitly. The associations, connotations and implications of CMS may become a pitfall for translators. Any noticeable deviation from conceptual meanings may entail the distortion and "asymmetry" of the target world picture in the translation.

Когнітивістика значною мірою вплинула на розвиток науки про переклад, як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Формування понять «картина світу» і «концепт» співпали в часі з культурним поворотом у перекладознавстві (А. Лефевр, С. Басснет). Ці поняття в художньому перекладі значно чіткіше висвітлили перекладачеві художнього тексту коло його завдань, а саме на рівні переходу від культури до культури.

Переклад художнього тексту – це відтворення максимально наближеної до вихідної картини світу, яка виражає етнокультурну специфіку соціуму. Здійснюючи переклад тексту, який створювався автором в іншому соціумі і представляє іншу картину світу, перекладач має дослідити особливості, що відрізняють картину світу автора оригінального тексту від його власної, і визначити, як саме такі особливості виражені у тексті твору.

Термін «картина світу» одним з перших на початку ХХ століття у царині фізики почав застосовувати Г. Герц. У логіко-філософській сфері застосування цього терміну запропонував Л. фон Вітгенштейн [3], а в антропології та лінгвістиці – Л. Вайсгербер [2]. У 60-х р. ХХ століття до цієї проблематики зверталися філософи та лінгвісти Г.А. Брутян, Р.Й. Павільоніс, Ю.М. Караулов, А.Я. Гуревич, Д.С. Раєвський та інші. Поняття «картина світу» стало одним з центральних у гуманітарних науках, перш за все, лінгвістиці, філософії, культурології, етнографії. Під терміном «картина світу» у сучасній науці розуміють цілісний образ світу – сукупність ціннісних уявлень людини про світ, які розкривають особливості її світобачення. Картина світу включає ціннісно-орієнтоване знання про світ, що виникає у людини як підсумок усієї її духовної діяльності. Картина світу як категорія свідомості була б

недоступною для спостережень, якби вона не втілювалась у знаках. Таке визначення знаку видається релевантним для науки про переклад: «Мовний знак – матеріально-ідеальне утворення (двоаспектна одиниця мови), що репрезентує предмет, властивість, відношення дійсності» [9: 167]. Перекладач не може дослідити і відтворити усі складники інокультурної картини світу, оскільки їхнє смислове багатство та різноманітність є принципово невичерпними. Тому необхідно відтворити художню картину світу, яка втілюється у культурно та темпорально-маркованих знаках.

Адекватний переклад передбачає, в ідеалі, симетричність картин світу оригіналу і перекладеного твору. На практиці це навряд чи можливо, тому що художній твір є відображенням колективної картини світу певної етнокультурної спільноти, пропущеної крізь призму індивідуального сприйняття автора. Хоча, у перекладі необхідно реалізувати як колективну, так і індивідуальну картини світу першотвору через повне відображення усіх ключових концептів, реально неможливо досягти відтворення усіх цих концептів, тому Н. К. Гарбовський вводить поняття «асиметрія картин світу» відправника та одержувача тексту [5: 404].

Кожна історична епоха певного етносу позначається елементами, що активно опираються перекладу, тобто переносу на інший часовий і культурний ґрунт, оскільки ці елементи мають низку диференційних ознак, які не мають відповідників в інших етносоціокультурних спільнотах. Перекладачі мусять вдаватися до компенсаційних стратегій і тактик.

Картина світу кожного соціуму – єдина і неповторна, що неодмінно виражається у пам'ятках його духовної культури, зокрема, творах художньої літератури. Культурні та історичні особливості кожного соціуму в художньому тексті набувають знаковий характер і виражаються за допомогою культурних і темпоральних маркерів. Практика перекладу доводить, що попри численні відмінності між мовами і культурами, все-таки можливо адекватно передати інформацію, закодовану автором у вихідному тексті. Як слушно зауважує І. С. Шевченко, «...діяльність перекладача полягає у перефразуванні, перетлумаченні лакунарних місць оригіналу, у застосуванні прийомів, що дозволяють за допомогою різноманітних знаків надолужити, доповнити або анулювати лакунарні фрагменти у перекладному комунікаті» [10: 7].

Для розвитку когнітивістського перекладознавства важливою подією стала книга В.І. Карасика під назвою «Языковой круг: личность, концепты, дискурс». Автор визначає і аналізує різновиди картини світу та концептів. Розглядаючи концепти, В.І. Карасик виділяє образний, логічний (поняттєвий), емоційний, асоціативний та ціннісний (ступінь значущості для індивідууму або соціуму) складники концепту. Для передачі у цільовому тексті етнокультурної специфіки важливою є ціннісна картина світу. За визначенням В. І. Карасика, «ціннісна картина світу – це частина мовної картини світу, яка моделюється у вигляді взаємопов'язаних оцінних суджень, що співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними та літературними сюжетами» [8: 224]. Визначення концепту як «значущої інформації, яка зберігається в індивідуальній або колективній пам'яті, має певну цінність і переживається» [ibid: 128], видається найдоцільнішим для розуміння перекладачем, що саме слід відтворювати передусім. У перекладі з максимальною повнотою мають відтворюватися усі виміри концепту – образний, поняттєвий та ціннісний, оскільки картина світу складається із сукупності образних, поняттєвих та ціннісних домінант. «Недовираження» чи випущення котрогось із параметрів може призвести до викривлення картини світу оригіналу. У процесі перекладу найлегше відтворити поняттєвий складник концепту, оскільки передача ядерного значення не викликає надмірних труднощів. Образний та ціннісний рівні вимагають найбільшої уваги і творчого підходу перекладача.

Концепти певної епохи набувають матеріальної оболонки, стають одиницями семіотичної, знакової системи і виражаються у тексті за допомогою культурних і темпоральних маркерів даної історичної доби. В історії Великої Британії найвиразнішими визначальними рисами позначені такі епохи: Єлизаветинська, Реставрація, Вікторіанство, Едвардіанство.

Поняття «картина світу» пов'язується з поняттям «епохи»: «...усі аспекти світобачення (компоненти «образу світу») людей певної спільноти в ту чи іншу епоху співвідносяться між собою, координуються, утворюють систему. Ця система є водночас і змінною, і стабільною: вона змінюється у часі та варіюється у різних верствах, класах, групах суспільства і разом з тим виявляє постійність, в силу якої історик може говорити про певний тип культури (культуру античності, середньовіччя, Ренесансу, бароко, класицизму)» [6: 155]. Мова та усі інші знакові системи «занурені» у контекст образу світу [ibid]. Отже, усі існуючі в період конкретної епохи художні стилі та жанри мистецтва і літератури слід інтерпретувати залежно від відповідного культурного контексту. Розкрити смисл художніх творів, написаних за часів іншої історичної епохи, їхню образну та символічну мову, взаємодію з оточенням, у якому вони виникли і якому адресувалися, можливо тільки за умови врахування контексту конкретної історичної цілісності. Мовна тканина хронологічно, історично та культурно віддалених творів вирізняється такими елементами, що вимагають додаткових зусиль у перенесенні їх в іншу культурну полісистему. Це, насамперед, реалії та культурно марковані знаки доби.

За визначенням С. Влахова та С. Флоріна, «реалії – це слова і словосполучення, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу і чужі для іншого» [4: 55]. Р.П. Зорівчак визначає реалії як «моно- і полісемічні одиниці, основне лексичне значення яких вміщує традиційно закріпленій за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-реципієнта» [7: 58].

Культурно маркований знак – не збігається з поняттям «реалія». Вони можуть перебувати у стосунках взаємодоповнення.

Реалія

- не завжди жорстко прив'язана до певного часового відтинку;
- означає предмети і явища, унікальні для однієї конкретної культури;
- передає поняття, повністю або частково відсутнє у світосприйманні читача цільової культури.

Культурно маркований знак

- жорстко прив'язується до часового відтинку;
- може існувати у інших культурах, але образний та ціннісний компоненти не еквівалентні відповідникам у вихідній культурі;
- може мати як предметну, так і не предметну сутність.

Показові концепти певної історичної доби, які визначають специфіку поведінки конкретного соціуму, виражаються у художніх творах за допомогою культурно маркованих знаків. Вони можуть бути більш-менш зрозумілими читачеві перекладу, але не викликають тих чітких конотацій, асоціацій та уявлень, які виникають у читача оригіналу. Яким би незначним не здавалося згадування того чи іншого об'єкту, він завжди охоплює в межах свого соціуму набагато більший зміст. **«Асоціативний шлейф» – це сукупність соціокультурних та історичних асоціацій, які поєднуються з певним концептом у реципієнтів певної етнокультури на конкретному історичному етапі** (термін запроваджено Т.С. Некряч [1]).

Передача у перекладі «асоціативного шлейфу» – завдання, що вимагає від перекладача чималої ерудиції та творчих пошуків. Ретельне відтворення «асоціативного шлейфу» допомагає наблизити картину світу першотвору до тієї, що складається у перекладі. Треба зазначити, що «асоціативний шлейф» не є тотожним поняттю «асоціативне коло», яке запровадив В.І. Карасик [8], оскільки в асоціативному колі ціннісні та образні компоненти є рівновіддаленими від поняттєвого ядра, а в асоціативному шлейфі вони – різновіддалені.

Перекладачі стикаються з проблемою асиметрії сприйняття культурно маркованих знаків епохи, до якої належить чи яку відображує оригінальний текст. Оскільки культурно марковані знаки утворюють розлогий, малознайомий читачеві тексту перекладу соціокультурний простір, перекладач зобов'язаний його окреслити і розтлумачити (при мінімальному розширенні художнього тексту). Для того, щоб полегшити процес сприйняття тексту, насиченого репрезентантами іншої культури, перекладач має застосовувати у своїй роботі як внутрішньотекстові пояснення, додавання та контекстуальні заміни у відтворенні

культурно та темпорально маркованих знаків, незрозумілих читачеві, так і в ідеалі, робити позатекстовий коментар. Все це розширює світобачення читача, збагачує його картину світу, підвищує рівень фонових знань та загальну ерудицію. Кожний соціум, кожний індивід доповнює загальну картину світу своїм розумінням, надає їй нових значень, тому сприйняття того самого тексту окремими особистостями є відмінним.

Реалії та культурно марковані знаки перебувають, як зазначалося, у позиції взаємодоповнення, і відмінність між цими поняттями полягає в тому, що культурно марковані знаки представляють ключові концепти певної історичної доби і можуть мати не-предметний (ideational) характер. Вони визначають цілу низку відношень всередині конкретної етнокультурної групи. До культурно маркованих знаків належать артефакти матеріальної культури і твори мистецтва, а також чітко ритуалізовані поведінкові та мовленнєві моделі, поетоніми (топоніми та антропоніми), які утворюють «асоціативний шлейф» в уявленні читача оригіналу. Культурно маркований знак майже завжди утворює асоціативний шлейф, реалія, (зокрема суто предметна), *може* його мати.

У перекладі художнього тексту необхідно передавати не лише референтне ядро культурно маркованого знаку, а й відтворювати його «асоціативний шлейф».

Однією з найвиразніших маркованих у соціальному, культурному та історико-політичному планах епох у Великій Британії (1837-1901 р. р.) є доба правління королеви Вікторії: *“Less for what she did than for what she was, and because so much of good and bad lay both in her and in the time, Victoria deserved to have that long period remembered by her name”* («Не стільки за те, що вона зробила, скільки за те, чим вона була, і через те, що багато доброго і злого було як у ній самій, так і у її добі, Вікторія заслужила, щоб цей тривалий період назвали її ім'ям. - Переклад наш. – Ю.Ч., – зазначає знаний дослідник Вікторіанської доби Р. Чепмен [11: 24]. Зокрема, Вікторіанство збагатило англійську літературу шедеврами прози і поезії.

В наш час актуальною залишається проблема перекладу творів, які належать до світової класики. Такий зоряний період в історії Британії в цілому, і в англійській літературі, зокрема, як Вікторіанство, на українському культурному тлі представлений дуже дискретно. З півсотні творів Чарлза Діккенса українською мовою перекладено лише півдесятка, з 49 п'єс Бернарда Шоу перекладені лише три – «Пігмаліон», «Учень диявола» та «Професія місіс Уоррен». Тому завданням перекладачів є узагальнення досвіду таких незрівнянних майстрів художнього перекладу як П. Куліш та І. Франко, М. Рильський та М. Зеров, М. Бажан та М. Москаленко.

У британському соціумі інтерес до Вікторіанства ніколи остаточно не зникав. Зараз в Англії спостерігається небувале захоплення діячів культури та мистецтва цією епохою. Нещодавно були здійснені постановки нових вистав за п'єсами Оскара Вайлда «Ідеальний чоловік» та «Як важливо бути серйозним». Вийшли нові екранізації романів Уїлкі Коллінза «Жінка в білому» та «Місячний камінь», також на екрани вийшов новий фільм за книгою Шарлоти Бронте «Джен Ейр». Варто також згадати один з найкращих британських романів 90-х років, який отримав Букеровську премію 1990 року, “Possession” («Володіти»). Автором цього роману є сучасна англійська письменниця А. С. Байєтт. Роман “Possession”, як і роман Джона Фаулза “The French Lieutenant’s Woman” («Коханка французького лейтенанта»), детально відтворює вікторіанську дійсність з усіма її соціокультурними особливостями. Роман Антонії Байєтт був успішно екранізований у США, а у 2002 році – перекладений російською мовою. Нещодавно з'явилася екранізація роману Чарлза Діккенса «Девід Копперфілд», в якій роль Девіда зіграв актор, відомий своєю участю у фільмі «Гаррі Потер». Ці факти свідчать про надзвичайну знакову силу епохи Вікторіанства, яка притягає увагу сучасників.

Передача «асоціативного шлейфу» історичної епохи має бути метою перекладачів художніх творів. Українська мова представляє потужний арсенал різноманітних художніх засобів, які здатні при творчому відношенні створити цільовою мовою твір рівновеликий оригіналу. Для досягнення високих результатів роботи необхідно пам'ятати, що кожен знак віддаленої епохи містить чітко окреслені асоціації у вихідній культурі і, водночас, творчо оперувати досягненнями найкращих майстрів українського перекладу.

У сучасній теорії перекладу з дихотомії «вихідний текст / текст перекладу» акцент зсунувся на відношення «переклад / культура сприймача» і на визначення ролі, яку текст починає відігравати, вводячи формальні й тематичні нові звичаї та варіації до культури сприймача. Перспективним видається дослідження засобів і прийомів передачі культурно маркованих знаків, які містяться в англійських романах, що належать до інших історичних епох, у перекладах українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асоціативний шлейф при перекладі культурно-маркованих знаків // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наук. праць – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18. – Книга 2. – С. 13-17.
2. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Пер. с нем. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 224 с.
3. Витгенштейн Л. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы, Часть 1. – М.: Гнозис, 1994. – С. 321-406.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе: Монография. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с.
5. Гарбовский Н. К. Теория перевода. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 543 с.
6. Гуревич А. Я. Вопросы культуры в изучении исторической поэтики // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С. 153-167.
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Шевченко И. С. Герменевтический аспект перевода как вторичной метакоммуникации // Проблемы переводоведения, коммуникативной та когнітивної лінгвістики: Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2003. – Вип. № 609. – С. 7-11.
11. Chapman, Raymond. The Victorian Debate. English Literature and Society: 1832-1901. – L.: Weidenfeld and Nicolson, 1968. – 377 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Чала – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу, декан факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету, .
Наукові інтереси: англо-український художній переклад.

ПІДГОТОВКА КОНКУРЕНТОЗДАТНИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Наталія АБАБІЛОВА (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто особливості підготовки майбутніх перекладачів, проаналізовано навчальні плани, теми підручників з англійської мови, за допомогою яких здійснюється підготовка до професійної діяльності

The peculiarities of translators/interpreters' training are investigated in this paper. The description of academic curriculum is given. The topics of Practical English course text-books are analyzed

Сучасне суспільство вимагає від вищої освіти підготовки кваліфікованого фахівця відповідного рівня, конкурентоздатного на ринку праці, який не тільки володіє своєю професією, але й орієнтується в суміжних видах професійної діяльності, готовий до професійного зростання, мобільний із соціальної та професійної точок зору. Змінюється місце теорії перекладу серед інших наук, змінюються і погляди вчених на її статус. Всі зміни в теорії перекладу, поза сумнівом, позначаються і на підході до професійної підготовки перекладача, послуги якого стають як ніколи необхідними, оскільки наше життя складно уявити без спілкування з представниками різних держав, без міжнародної співпраці у сфері освіти і культури, економіки і політики.

Зростаючий попит на послуги перекладача та зміна вимог до перекладу зумовили звернення до проблеми наукового дослідження перекладацької діяльності і професійної підготовки висококваліфікованих перекладачів у вузі. Сьогодні це одна з найнеобхідніших професій, оскільки перекладачі потрібні в багатьох сферах діяльності людини. Крім того, зросла кількість вузів, що готують перекладачів із різних видів перекладу і спеціалізацій. Отже, конкуренція серед фахівців залишається високою, що вимагає нових підходів до підготовки конкурентоздатних перекладачів, які володіють високою культурою міжособистісного і міжетнічного спілкування, володіють комплексом, умінь і навичок,

необхідних для виконання професійних обов'язків на високому рівні, їх зростання в професійному плані.

Аспекти навчання перекладу і підготовки перекладачів розглядаються в дослідженнях І.С. Алексєєвої, Б.В. Беляєва, І.О. Зимньої, І.В. Корунця, Л.К. Латишева, Р.К. Міньяр-Белоручева, Т.В. Пастрик, Є.Р. Поршневої, В.І. Провоторова, І.І. Халєєвої та інших учених.

Так, І. Алексєєва, досліджуючи проблеми професійної підготовки перекладача, акцентує увагу на необхідності формування професійної етики перекладача і формулює «моральний кодекс перекладача» [1].

Досить точно, на нашу думку, зауважує М. Цвілінг, що перекладачу недостатньо вміти більш чи менш повно передавати думки з однієї мови на іншу, ця діяльність потребує певних якостей, суттєвої лінгвістичної підготовки.

Однак, на сучасному етапі не вистачає досліджень з проблеми підготовки конкурентоздатних перекладачів.

Метою нашої статті є дослідити стан навчання майбутніх перекладачів у ВНЗ України; проаналізувати дисципліни, що вивчаються студентами спеціальності «Переклад»; виявити професійно орієнтовані теми під час вивчення практичного курсу іноземної мови (англійської).

Частіше за все перекладача порівнюють із посередником, мовним посередником, транслятором або помічником. На наш погляд, ототожнення перекладача з посередником не передає в повній мірі значущість його ролі в сучасному суспільстві. Ми впевнені, що перекладач не просто здійснює передачу інформації, а передає засобами іншої мови цілісно і точно зміст оригіналу, зберігаючи його стилістичні й експресивні особливості. Виходячи з визначень, поданих ученими І. Алексєєвою, П. Палажченко, А. Чужакиним, Ю. Хольц-Мянттярі, ми дійшли висновку, що головна функція перекладача – нейтралізувати лінгвоетнічні бар'єри, дозволити комунікантам, які не знають іноземну мову, відчутти себе рівноправними партнерами спілкування. Про перекладача не можна говорити як про посередника, оскільки під час комунікації здійснюється також передача соціального і емоційного досвіду, отже, перекладач – не посередник («передавач» інформації), а головна сполучна ланка і відповідальний суб'єкт діалогу.

На наш погляд, І. Алексєєва точно відзначила, що перекладачеві необхідно мати відомості про різні галузі людських знань і людської діяльності, оскільки у перекладача, який прагне витримати конкуренцію на ринку праці, повинна бути постійна установка на зростання ерудиції, що дозволить розширити тематичний діапазон [1]. Отже, фахівець зможе адекватно інтерпретувати початкове повідомлення різного ступеня складності і сприяти позитивному вирішенню питань взаємодії представників різних етнокультур.

Ми згодні з думкою багатьох науковців, що перекладач повинен добре знати не тільки іноземну мову, але й всі сторони буття і свідомості народу, що говорить цією мовою, бути здатним зайняти гуманістичну позицію по відношенню до клієнтів.

У наш час підготовка фахівця зі спеціальності «Переклад» здійснюється протягом 4 – 6 років та за трьома циклами дисциплін: цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки, цикл природничо-наукової підготовки та цикл професійно-орієнтовної підготовки.

Ми вважаємо позитивним те, що студенти мають змогу поглибити знання з історії України, бути політично обізнаними з подіями у своїй країні та інших країн, знати побут та філософію іншомовних країн, а також знати реалії їхнього життя. Аналізуючи перелік предметів першого та другого циклів, ми дійшли висновку, що у студентів є можливість не лише підготуватися до плідної професійної діяльності, а й розвинути свій кругозір, отримати базові знання з психології, соціології та інших дисциплін, що є позитивним для майбутнього перекладача, оскільки у своїй роботі він може зіткнутися з різними видами перекладу в різних сферах науки. Також, на нашу думку, позитивним моментом є те, що в програму включено ряд предметів, які вчать майбутніх учасників міжкультурної комунікації, толерантності до представників різних етносів, релігій та конфесій. Крім того, студент має змогу вдосконалити знання з рідної мови, оскільки він повинен вміти знаходити мовні

еквіваленти, правильно говорити, писати, доцільно вживати слова, вміти правильно визначити стиль оратора не лише іноземною мовою, а й рідною.

Ми вирішили дослідити, дисципліни, включені до програми підготовки студентів майбутніх перекладачів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, та мету їх вивчення.

Нами було проаналізовано навчальні плани провідних державних та національних університетів України, що здійснюють підготовку за спеціальністю «Переклад» [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Нас цікавив перелік дисциплін циклу професійно-орієнтовної підготовки, зокрема предмети, що надають студенту інформацію стосовно того, хто такий перекладач, які його обов'язки, якості для успішного виконання функціональних обов'язків.

Проаналізувавши навчальні плани, ми поділили предмети професійного циклу на три групи: 1) предмети, що сприяють формуванню перекладацьких знань, умінь та навичок; 2) предмети, що спрямовані на оволодіння знаннями, уміннями та навичками з іноземної мови; 3) предмети, що вводять до професії. Як правило, кількість та назва предметів суттєво не відрізнялися. Ми дійшли висновку, що до нормативної частини входять мовні дисципліни (Практика усної та письмової мови, Практична граматики, Практична фонетика, Порівняльна стилістика, Порівняльна лексикологія та інші); ті, що надають студентам знання із спеціальних предметів перекладацького циклу (Практичний курс перекладу, Теорія та практика перекладу, Переклад текстів різних функціональних стилів та інші), та предмети, що знайомлять студента з англійським світом (Лінгвокраїнознавство та інші), але, на жаль, предмети, що вводять до самої професії, відсутні в більшості випадків [5; 7; 9; 10; 12].

Так, лише в деяких ВНЗ викладають дисципліну «Основи професійної діяльності перекладача» та в деяких ВНЗ вона включена до варіативної частини, а значить, є вірогідність, що не кожен студент буде обізнаний з цим курсом [4; 6; 8; 11].

Ми розуміли, що під час вивчення деяких дисциплін може бути виділена певна кількість годин на вивчення розділів, що можуть містити деяку інформацію стосовно самої професії «Перекладач», тому ми вважали за необхідне проаналізувати мету, ключові поняття дисциплін навчального плану.

Так, нами зроблено висновок, що програмою не передбачено вивчення курсів, які були б спрямовані на формування особистості перекладача, тим паче конкурентоздатного перекладача. Вивчаючи курс «Вступ до перекладознавства», «Практика перекладу з основної іноземної мови» та ін., студенти знайомляться з загальними вимогами до особистості перекладача. Так, студенти виконують вправи на розвиток пам'яті, що дає змогу вбирати значний обсяг інформації, навчаються керувати своїми емоціями, настроєм, бути нейтральними незалежно від почуттів оратора, знімати психічну напругу, адекватно моделювати особистість того, хто говорить, вчаться бути психічно стійкими, вміти переключатися з однієї мови на іншу, з цифрового кодування на вербальне. Але, на наш погляд, це важливо для кожного перекладача і не є достатнім, щоб бути конкурентоздатним.

На нашу думку, неможливо зводити навчання перекладачів до отримання лише лінгвістичних та перекладацьких знань, умінь та навичок. Тому наступним кроком нашого дослідження стало вивчення тематики предмета «Практика усної та писемної мови (англійська)» з метою встановити, чи вивчають студенти професійно-орієнтовані теми.

Нами було проаналізовано два підручники українських авторів, рекомендовані для підготовки майбутніх перекладачів [2; 3].

Порівняльний аналіз тем, що вивчаються студентами першого курсу, довів, що авторськими колективами вище зазначених підручників пропонуються пов'язані з життям і навчанням студентів теми. Лише в одному з досліджуваних підручників на першому курсі виокремлено тему «Перекладач та переклад», що складає 1/16 з усіх тем I курсу, що запропоновані авторами цього підручника та є професійно-орієнтованою [2]. Аналіз тем II, III та IV курсів довів, що всі вони пов'язані з англійським світом, Україною, гуманітарною сферою, але не знайомлять студентів з особливостями обраної ними професії, якостями, що необхідні перекладачеві для здійснення своїх професійних обов'язків. Хотілося б зазначити, що сучасні науковці приділяють значну увагу фаховій підготовці майбутніх перекладачів та забезпечують її не лише за допомогою традиційних вправ на переклад, а і спеціальними вправами для розвитку навичок роботи зі словниками, де студенти мають знайти різницю

між синонімічними словами, на компресію текстів, транскрибування власних імен, засвоєння елементів перекладацького скоропису, що містяться навіть у підручнику для студентів I курсу. Це безумовно є позитивним, оскільки вже на ранньому етапі студенти набувають знань, умінь та навичок перекладацького характеру.

Однак, питання вибору майбутньої професії майже не обговорюються під час вивчення англійської мови, що явно неприпустимо. Ми вважаємо, що було б цікаво простежити, чи змінюються погляди студентів на вибір професії в ході вивчення дисциплін професійного циклу, чи стає більш усвідомленим вибір студентами даної професії. На наш погляд, необхідно приділяти більше уваги розвитку мотиваційної сфери майбутнього перекладача, усвідомлення ним соціальної значущості професії перекладача як можна раніше, тобто на першому курсі.

Отже, аналіз навчальних планів спеціальності «Переклад» не справив позитивного враження, оскільки, на наш погляд, необхідно побудувати навчальний процес таким чином, щоб удалося розв'язати протиріччя між спеціальною вузькопрофесійною освітою, яку можна отримати в ВНЗ, та високими вимогами сучасного суспільства, що зумовлені багатоаспектною професійною діяльністю.

Отже, нашим наступним завданням є збагачення змісту освіти майбутніх перекладачів професійно-орієнтованим навчальним матеріалом з метою формування їх конкурентоздатності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Союз, 2004. – 288 с.
2. Возная М.О. Англійська мова для перекладачів і філологів 1-5 курс. – За загальн. ред. док. філ. наук проф. Карабана В.І. – Вінниця: Нова Книга, 2004.
3. Черноватий Л.М., Карабан В.І. Практичний курс англійської мови. Частина 1-5. Підручник для студентів молодших курсів вищих навчальних закладів освіти (філологічні спеціальності та спеціальність «Переклад»). – Вінниця: Нова книга, 2005.
4. <http://elr.tnpu.edu.ua/>
5. [http://sites.znu.edu.ua/bank/index.php?&category\[102\]=102](http://sites.znu.edu.ua/bank/index.php?&category[102]=102)
6. <http://www.philology.kiev.ua/php/kafka.php?id=29&sid=3>
7. <http://www.sumdu.edu.ua/ua/academic/curricula/bachelor/translation/>
8. <http://www.mdgu.com.ua/?set=page&str=64>
9. <http://me1.chnu.edu.ua/dept/translation/index.php#>
10. <http://www.knlu.kiev.ua/?AC=14>
11. <http://www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/1 ukr.html>
12. <http://www.ksu.kherson.ua/About/Institutes.aspx?12=99>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Абабілова – викладач кафедри романо-германської філології Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського; аспірант Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.
Наукові інтереси: формування конкурентоздатності майбутніх перекладачів.

ВІДТВОРЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ МЕТАФОРИ СТАТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЧОЛОВІЧИХ ХАРАКТЕРІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ М. МІТЧЕЛ “GONE WITH THE WIND”)

Тетяна БІДНА (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про особливості передачі біологічної метафори статі, використаної для створення нетипових характерів. Дослідження проведено на матеріалі роману М. Мітчел “Gone with the Wind”.

The article under consideration focuses on the translation peculiarities of the biological sex metaphor used for the creation of the untypical characters. The research is held on the novel “Gone with the Wind” by M. Mitchell.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. На етапі сьогодення важливу роль у розвитку філологічних наук відіграє психолінгвістика, яка дозволяє по-новому поглянути на комплексність та багатогранність когнітивної діяльності людини. Використання її здобутків у царині художнього перекладу спонукає по-іншому оцінити психічні процеси творення та відтворення тексту, який сприймається як кінцевий результат (втілення) взаємодії

когнітивних і мовних структур індивіда. Крім того, саме когнітивний аспект перекладу пояснює природу виникнення розбіжностей, які можна помітити при співставленні ВТ та ПТ. Наявність останніх вважається результатом омовлення характерологічного профілю мовної особистості, яка створює текст, тобто залежить від соціальної статі чи-то автора, чи-то перекладача, яка й визначає появу характерних рис у гендерлекті представників обох сторін даного процесу [4: 16-65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями питанням розгляду гендера з мовознавчих та літературознавчих засад займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Агеєва, О. Антинескул, О. Бондаренко, Н. Борисенко, О. Горошко, М. Дмитрієва, А. Кириліна, О. Козачишина, А. Мартинюк, С. Охотнікова, Л. Ставицька, О. Кісь, Г. Улюра та ін.). Однак підхід до гендера як важливої складової ідіолекту автора, що має враховуватися в процесі перекладу, не отримав достатнього висвітлення у сучасних розвідках. Наявні результати представлені передусім у дослідженнях зарубіжних науковців (Р. Аройя, Б. Карубі, У. Ніссен, Ш. Саймон, Л. фон Флотов, С. Шофер, О. Бурукіна, А. Вандишева, Т. Казакова, В. Красільнікова, О. Мойсова, А. Сбітнєв, В. Траїліна, Т. Фесенко та ін.). Серед представників національних шкіл теоретичними та практичними аспектами прояву гендеру у перекладі цікавилися Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй, С.В. Засекін, О.Ф. Сизова, Ю. Олексійчук.

Одним із рівнів втілення специфічних рис гендерної мовної особистості автора у межах твору вважається індивідуальне використання засобів образності, зокрема, для втілення уявлень про образи жінок та чоловіків [3; 9: 56]. У процесі перекладу постає завдання не лише семантично еквівалентно передати подані МО, але й також донести той оригінальний образ, за допомогою якого в кінцевому випадку і конструюються концепти Жінка та Чоловік. Засоби художньої образності, з одного боку, репрезентують уявлення певного соціуму про те, як може представлятися та з чим порівнюватися чи-то жінка, чи-то чоловік, а з іншого – несуть на собі відбиток авторської мовної особистості, яка надає перевагу тому чи іншому образу у певній ситуації, привносячи власні характеристики до базового шару. На думку дослідників, труднощі при реалізації художніх характерів у перекладах викликані концептом «боротьби статей», сутність якого полягає в тому, що жінки ідентифікують себе з жіночими образами, а чоловіки – з чоловічими, що у кінцевому випадку може призвести до зміщення акцентів при представленні протилежної статі (І. Стефан, З. Шофер, О. Бурукіна) та до зміни ідейно-образної інформації художнього твору (М.О. Рудяков) [2: 88-89; 16: 19].

Відтак, **мета** цієї статті – дослідити прояви мовної особистості перекладачів при відтворенні біологічної метафор статі, використаної для представлення нетипових характерів на матеріалі оригіналу та перекладів роману М. Мітчел "Gone with the Wind".

Завдання: 1) дослідити способи передачі біологічної метафори статі; 2) визначити наявність відмінностей при реалізації фемінних чоловічих характерів перекладачами обох статей та 3) з'ясувати, чи можна згрупувати специфічні відмінності в ідіолекті автора та перекладачів за гендерною ознакою.

Наукові результати. Окреме місце серед засобів художньої образності займає особливий вид, який отримав назву «біологічна метафора статі» (термін Н. Хорошильцевої), сутність якої полягає у перенесенні біологічних та духовних якостей однієї статі на іншу, за допомогою чого створюється нетиповий образ людини [12: 16]. У межах твору вона актуалізує якості чи-то фемінності, чи-то маскулітності у представників протилежної статі та, відповідно, несе в собі негативну конотацію, яка проявляється у використаних для їх номіналізації МО.

У романі М. Мітчел об'єктами втілення порушень традиційних уявлень про те, якими мають бути чоловіки, є фемінні образи Чарльза Гамільтона та Френка Кеннеді, для реалізації яких вжито наступні МО: *sissy, old maid (in britches, in pants), old-maidish, fuss-budget* та ряд компаративних фразеологізмів з метафоричними інтенсифікаторами, які підкреслюють «жіночність» (слабкість, атипівість) зображуваного образу *to fuss about like a hen, to fuss clucking like a hen*.

МО *sissy* означає *2a: an effeminate man or boy, (амер., розм. 2) зніжений хлопчик (чоловік)* [1 (2: 364)] та *2b: a timid or cowardly person (сором'язлива чи боязка особа): 1) I*

think he's an awful sissy [14: 31] – *Ich finde, er ist ein richtiger Waschlappen* [15: 17] – Але все одно він, як на мене, лемішка [5: 13] – Все равно, по-моему, он ужасная размазня [7: 18]; 2) *Making a damn sissy out of a soldier's son* [14: 160] – *Einen richtigen Waschlappen machst du aus einem Soldatenkind* [15: 175] – Ти ж робиш з нього слинька, коли він вояцький син [5: 176] – *Делают какую-то слюнявую девчонку из сына солдата* [7: 158]; 3) *No wonder Charles had been a sissy, coming from a home like this* [14: 163] – [15: 178] – Тож і не дивно, що Чарлз, вихований у такій атмосфері, зробився мазунчиком [5: 181] – Не приходилось удивляться, что Чарльз, выросший в этом доме, был робок и застенчив, как пансионерка [7: 162].

На нашу думку, семантичні ознаки, представлені другим визначенням (2b: *a timid or cowardly person (сором'язлива чи боязка особа)* [17], можуть бути застосовані лише до першого прикладу. У інших же ситуаціях (прикладі 2 та 3) до уваги мають братися семантичні ознаки, представлені першою словниковою статтею (2a: *an effeminate man or boy, (амер., розм.. 2) зніжений хлопчик (чоловік)*) [17], оскільки автор твору постійно наголошує на «жіночних» рисах діючої особи, пояснюючи причини їхньої появи: *Living with Charles' blood kin, seeing the home from which he came, Scarlett could now understand a little better the boy who had made her wife, widow and mother in such rapid succession. If Charles had inherited any of the qualities of the stern, fearless, hot-tempered soldier who had been his father, they had been obliterated in childhood by the ladylike atmosphere in which he had been reared. He had been devoted to the childlike Pitty and closer than brothers usually are to Melanie, and two more sweet, unworldly women could not be found* [14: 162].

У М. Бехайм-Шварцбаха МО *sisy* двічі відтворено розмовним зниженим варіантом, який справляє відповідний емоційний вплив, однак може вважатися семантичним еквівалентом лише стосовно першої ситуації: *Waschlappen – 2. (ugs.abwertend) Feigling, Schwächling* [13 (6: 2843)] (*боягуз, слабак*). Р. Доценко, використовуючи прийом смислового розвитку, пропонує три різні варіанти, які, однак, також не є семантичними еквівалентами при реалізації біологічної метафори статі у творі: 1) *лемішка – 2. перен. Про нерішучу, безхарактерну людину* [11 (4: 476)]; 2) *слинько – 2. перен. зневажл. Безвільна, безхарактерна, нікчемна людина* [11 (9: 354)]; 3) *мазунчик – змениш.-пестл. до мазун – розм.. Те саме, що пестун; улюбленець* [11 (4: 596)].

Найвдалішими, на нашу думку, є варіанти перекладу Т. Озерської та Т. Кудрявцевої, які пропонують відповідники, що актуалізують зв'язок між чоловічими образами та представницями жіночої статі: 1) *слюнявая девчонка (слюнявый – 3. перен. излишне чувствительный* [10] + *девчонка*) та 2) *пансионерка (жен. к пансионер* [10] – *учащийся пансиона*). Перекладачі вживають також варіант, отриманий в результаті смислового розвитку *размазня* (II. 1. разг.-сниж. *Нерешительный, слабохарактерный человек* [10]), який можна вважати прийнятним для відтворення МО *sisy* у першому прикладі.

Усі інші МО з цього ряду використано для конструювання фемінного образу Френка Кеннеді: *old maid*, похідна *old-maidish* та синонім *fuss-budget*.

Семантичними ознаками МО *old maid* (відповідно *old-maidish*) є 1. *spinster 3. (a woman past the common age for marrying* [17] – *жінка, яка вийшла з віку, що є звичним для одруження*) та 2: *a prim nervous person of either sex who frets over inconsequential details* [17] (*педантична, нервова людина будь-якої статі, яка тривожиться через усілякі дрібниці*). У творі її вжито у виразах: *old maid in britches, in pants*: 1) *Old maid in britches* [14: 109] – *alte Jungfer in Hosen* [15: 111] – *стара діва в штанах* [5: 111] – *старая дева в штанах* [7:102]; 2) *that old maid in pants* [14: 552] – *eine alte Jungfer in Hosen* [15: 622] – *стара діва в штанах* [6: 85] – *старая дева в брюках* [7: 572] – *старая дева в штанах* [8: 89]; 3) *old-maidish fussy way* [14: 109] – *ein altjüngferliches, umständliches Wesen* [15: 111] – *метушлива старопанянська вдача* [5: 111] – *суетливая, как у старой девы, манера держатъ себя* [7: 102]; 4) *old-maidish* [14: 555] – *altjüngferlich* [15: 625] – *шамотливий, як стара діва* [6: 87] – *трепыхался из-за всего, как старая дева (о немолодой девушке, не вступившей в брачные отношения)* [7: 575] – *суетливий, настоящая старая дева* [8: 92]; 5) *fussy and old-maidish* [14: 579] – *ein so pedantischer Mensch wie Frank* [15: 652] – *метушливий та педантичний, як стара діва* [5: 119] – *такой беспокойный, он так печется о мелочах, точно старая дева* [7:

600] – такої суєтливий и мелочный человек, как Френк, – *настоящая старая дева в штанах* [8: 125].

МО *old maid* відтворюється усіма перекладачами семантичними еквівалентами: *alte Jungfer*, *stara diva* та *старая дева*. Однак уже при реалізації похідної форми *old-maidish* (*characteristic of an old maid: fussy* [17] – *характерний для старої діви: метушливий, нервовий*) спостерігаються відмінності. Автор надає перевагу актуалізації риси за ознакою суб'єкта (прикметникова форма). Перекладачі ж розходяться у своєму виборі. Семантичними еквівалентами у мовах перекладу можна вважати: *altjüngferlich* (*sich wie eine alte Jungfer verhaltend, d.h. altmodisch, verschroben, überängstlich* [13 (1: 112)] – *той, хто поводить себе, як стара діва, тобто старомодний, дивний, занадто боязкий*) (М. Бехайм-Шварцбах); *старопанянський* (де *панянський* – належний панянці – панянка – 2. заст. *Незаміжня дівчина* [10 (6: 55)]); порівняння з метафоричним інтенсифікатором як *стара діва* (Р. Доценко) та *как (точно) старая дева* (Т. Озерська, Т. Кудрявцева); безпосередньо метафора *старая дева (в штанах)* (К. Діденко). Жінки відтворюють усі прикметникові форми за допомогою номіналізації суб'єкта, а Р. Доценко дотримується обох тенденцій – ідентифікує за ознакою та іменем суб'єкта. Окрім того, М. Бехайм-Шварцбах пропонує додатковий деметафоризований варіант *pedantisch* з іншим семантичним наповненням, аніж у тексті оригіналу (*abw. in übertriebener Weise genau; alle Dinge mit peinlicher, schulmeisterlicher, kleinlich wirkender Exaktheit ausführend* [13 (5: 1964)] – *(зневажливо) перебільшено точний; той, який виконує все з надмірною, педантичною точністю у дрібницях*), у словосполученні *ein so pedantischer Mensch wie Frank*.

Синонімічною до МО *old maid* є *fuss-budget* із семантичними ознаками *one who fusses or frets about trifles* (*що хвилюється та бентежиться через дрібниці*), яка відтворюється такими відповідниками: *old fuss-budget Frank* [14: 450] – *der alte Umstandskrämer Frank* [15: 504] – *ця стара тютя Френк* [5: 542] – *старая интендантская крыса, как Френк* [7: 464] (*интендант – военнослужащий, крыса – II. I. Человек, вызывающий неприязнь* [10]).

Аналіз використаних перекладачами відповідників показав, що лише розмовний знижений варіант М. Бехайм-Шварцбаха є семантичним еквівалентом, оскільки МО *Umstandskrämer* означає (*ugs.abw.*) *umständlicher Mensch* (*занадто клопітка людина*) [13 (6: 2676)]. Р. Доценко, Т. Озерська та Т. Кудрявцева відтворюють емоційний вплив вихідної МО, однак змінено семантичні ознаки: *тютя* (2. розм. *Про безвільну, неенергійну, мляву людину* [11 (10: 336)]) та *интендантская крыса* (*интендант – военнослужащий, крыса – II. I. разг. Человек, вызывающий неприязнь* [10]).

При відтворенні фразеологічних виразів з метафоричними інтенсифікаторами перекладачі обирають прийом калькування, зберігаючи оригінальний образ та підкреслення жіночої статі: 1) *to fuss about like a hen with one chick* [14: 115] – *wie eine Henne im ein Küken scharfwenzeln* [15: 119] – *метушитися, мов курка з одним курчам* [5: 120] – *словно насадка вокруг своего единственного цыпленка сується* [7: 109]; 2) *he fussed clucking like a hen* [14: 552] – [15: 622] – *квокчучи, мов курка* [6: 84] – *квокча, как курица* [7: 572] – *кудахкая, как насадка* [8: 89].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Найповнішими при відтворенні семантичних ознак конотативних МО, що позначають метафору статі, є переклади Т. Озерської та Т. Кудрявцевої: *размазня, пансионерка, слюнявая девчонка, старая дева*. Вони зберігають ідею фемінності (нетиповості своєму гендеру) зображуваної особи, усі використані МО імплікують жіночий рід: *размазня, пансионерка, слюнявая девчонка, интендантская крыса, насадка, курица*. Крім того, перекладачі тяжіють до представлення образу чоловіка за допомогою номіналізації, а не за ознакою суб'єкта, як у тексті оригіналу (відтворення МО *old-maidish*), підкреслюючи сутність, а не якість художнього характеру.

У перекладі Р. Доценка під сумнів можна поставити вибір окремих відповідників: *слинько, мазунчик* (відсутнє порівняння з дівчиною чи жінкою) та *тютя*. Рід, використаних МО, різниться: жіночий – *тютя, лемішка, стара діва, старопанянський* (до *стара панянка*), *курка*; чоловічий – *мазунчик*; чоловічий та жіночий – *слинько*. Спосіб представлення концептуальної інформації на позначення фемінності чоловічого образу включає як номіналізацію, так і ад'єктивізацію (відтворення МО *old-maidish*).

Найнижчим ступенем семантичної еквівалентності відзначається переклад М. Бехайм-Шварцбаха. Так, компонентна структура збережена у МО *alte Jungfer*, *altjüngferlich*, *Umstandskrämer* та *Henne*. Перекладач двічі не відтворює окремі одиниці (*sissy*, *he fussed clucking like a hen*). Також не можемо вважати семантичними еквівалентами МО *Waschlappen* (*sissy*), *pedantisch* (*altjüngferlich*). Перекладачем скрізь збережено спосіб представлення інформації (відповідність оригіналу у випадках номіналізації та актуалізації за ознакою).

Перспективою подальших досліджень може бути аналіз реалізації біологічної метафори статі на прикладі нетипового жіночого характеру головної героїні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К.Т. Баранцев]. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 1056 с.
2. Бурукіна О.А. Личность переводчика в контексте гендерных исследований / О.А. Бурукіна // Доклады первой международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация», 25-26 ноября 1999 года = Papers of the First International Conference «Gender: Language, Culture, Communication», 25-26 November 1999/ И.И. Халеєва и др. (ред.); Московский государственный лингвистический ун-т. – М.: МГЛУ, 2001. – С. 86-99.
3. Дорош О.О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / О.О. Дорош. – К., 2006. – 20 с.
4. Засєкін С.В. Психолінгвістичні аспекти перекладу: навчальний посібник /Сергій Васильович Засєкін. – Луцьк: ВІЕМ, 2006. – 144 с.
5. Мітчел М. Розвіяні вітром: в 2 кн.; [пер. з англ. Р.І. Доценка] / М. Мітчел. – Кн. 1. – Харків: Фоліо, 2004. – 591 с.
6. Мітчел М. Розвіяні вітром: в 2 кн.; [пер. з англ. Р.І. Доценка] / М. Мітчел. – Кн. 2. – Харків: Фоліо, 2004. – 590 с.
7. Митчелл М. Унесенные ветром; [пер. с англ. Т. Озерской, Т. Кудрявцевой] / М. Митчелл. – М.: Эксмо, 2006. – 992 с.
8. Митчелл М. Унесенные ветром; [роман]; [пер. с англ. Е. Диденко] / М. Митчелл. – Т. 2. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 640 с.
9. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
10. Словарь русского языка: В 4-х т./ АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988.
11. Словник української мови: у 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
12. Хорошильцева Н.А. О разграничении понятий «гендерная метафора» и «метафора пола» / Н.А. Хорошильцева // Философские проблемы культуры, политики и права: Сборник научных статей. – Ставрополь: Изд-во Ставропольского государственного университета, 2003. – С. 15-18.
13. Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in 6 Bd. / [hrsg. u. bearb. vom wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 1976–1981. – 2992 S.
14. Mitchell M. Gone with the Wind /M. Mitchell. – New York: Scribner, 2007. – 960 p.
15. Mitchell M. Vom Winde verweht /M. Mitchell; [übers. aus dem Amerikanischen v. M. Beheim-Schwarzbach]. – Berlin: Ullstein, 2006. – 1120 S.
16. Schofer S. Mythos – Geschlecht – Medien. Die Nibelungen: ein kulturhistorischer Vergleich: Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades doctor philosophiae (Dr. phil.) / Simone Schofer. – Berlin, 2007. – 258 S.
17. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged with Seven Language Dictionary: in 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopedia Britannica Inc., 1976. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бідна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства, викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: художній переклад, гендерні аспекти перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

ТВОРИ Т.Г.ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Ольга БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

Поява перекладів творів Т.Г.Шевченка з боку німецьких діячів культури на початку 50-х рр. має свою передісторію. Вона свідчить про динаміку процесу сприйняття Шевченкової творчості на рівні перемисності традиції перекладацького досвіду взагалі.

The existence of Taras Shevchenko's translations in German at the beginning of the 50s has its pre-history. It witnesses the dynamic process of Shevchenko's works' comprehension of at the level of traditions' continuity in the translation practice in general.

Індивідуальна неповторність того чи іншого перекладача Шевченкових творів /об'єкт/ полягає в авторських і тематичних уподобаннях. Це переконливо засвідчує перекладацька практика Еріха Вайнерта та Альфреда Курелли /предмет/. З цього погляду заслуговує на увагу їхнє листування, що безпосередньо пов'язане з процесом перемисності перекладацького досвіду [10]. Йдеться про плідну співпрацю двох перекладачів, що знайшла свою творчу фіксацію у листуванні, яке тривало від 6 січня до 3 серпня 1940 року. Хоч існує значна

кількість літератури про сприйняття Шевченкової творчості в німецькомовному світі, але весь обсяг згаданого епістолярію ще не був предметом усебічного спеціального дослідження ані в українському, ані в німецькому літературознавстві /актуальність/. Він розглядається у працях О.Миронова, Я.Погребенник, О.Панченко, В.Лук'янової, Г.Яроша, П.Кірхнера тільки у контекстуальному ключі, коли аналізуються окремі місця інтерпретації Шевченкової поезії з боку Еріха Вайнерта чи Альфреда Курелли. Окремі дослідники обстоювали радше позицію, що перекладними виданнями “здійснюється, по суті, ревізія ідейного, суспільно-політичного змісту спадщини поета”, а саме кризь призму так званого спотворення Шевченкового оригіналу у світлі “буржуазно-націоналістичних перекошень” [4: 66]. Як Еріх Вайнерт, так і Альфред Курелла сприймали творчість Тараса Шевченка як феноменальне явище, що ідентифікує мовне й етнічне середовище на рівні суб'єктної величини. Вона не змінювалася в їхньому розумінні, а закономірно адаптувалася на неповторній національній основі, новаторському характері Шевченкового поетичного слова – прояві культури художнього мислення українського народу загалом. Так, приміром, один із найбільш кваліфікованих інтерпретаторів поезій Шевченка Альфред Курелла у своєму листі до Еріха Вайнерта від 6 січня 1940 року аргументовано вказував на самотність мистецьких ходів, власне, у типологічному зіставленні української та німецької моделей і при цьому виокремлював характерний для Шевченка зміст. “Поемам (Т.Шевченка – О.Б.) властиві раптові та несподівані зміни змісту, настрою, інтонації”. А натомість “у німецькій поезії майже не має такої паралелі і при відхиленні від оригінального віршованого розміру можна потрапити в пастку”. Це твердження містило конкретну рекомендацію усім перекладачам, які мали завдання не облагороджувати так звані революційні настрої, а подати синтетичну інтерпретацію Шевченкового “Кобзаря” німецькою мовою. Адже поява перекладів з боку німецьких діячів культури на початку 50-х рр. має свою передісторію. Вона свідчить про динаміку процесу сприйняття Шевченкової творчості на рівні переємності традиції перекладацького досвіду взагалі. Упродовж 30-40-х рр., коли загострилися суспільно-історичні обставини в Східній, Центральній та Західній Європі, значна частина німецької інтелігенції емігрувала з Німеччини. Окремі з її представників, керуючись передусім ідеологічними засадами, знайшли притулок у Радянському Союзі. До них належали Альфред Курелла та Еріх Вайнерт. Вони фактично очолили колектив односторонців (Е.Й.Бах, Г.Ціннер, Г.Гупперт, Г.Роденберг, Ф.Лешнітцер). Вони вбачали – у дусі тогочасної епохи – свій громадянський обов'язок в тому, щоб адекватно проявити поетичну спадщину Шевченка німецькому читачеві. Щоправда, перекладачі зважали на те, що їхніми авторитетними попередниками були Юлія Вірґінія, Іван Франко, Остап Грицай. Суттєву допомогу в реалізації цього задуму надали авторському колективу С.Тудор, М.Шік та особливо О.Дейч. Наприкінці 30-х – початку 40-х рр., власне, до вибуху II Світової війни, загальний масив перекладів збірки “Кобзар” був виконаний. За свідченням її відповідального редактора А.Курелли, рукописна версія німецькомовного “Кобзаря” була завершена ще у травні 1941 року. Однак початок війни перервав успішну роботу над виданням. Її продовження відбулося через десять років. Так, 1951 року у московському видавництві іноземної літератури з'явилася збірка Т.Шевченка у двох томах за редакцією Олександра Дейча та Альфреда Курелли [9]. Двотомник містив 212 творів. У цьому виданні найбільша кількість інтерпретацій належала А.Куреллі (88 позицій) та Е.Вайнерту (61 позиція). З-під пера інших перекладачів упорядники відібрали: 23 інтерпретації Г.Роденберга, 16 – Г.Ціннер, 15 – Г.Гупперта, 3 – Е.Й.Баха, 3 – М.Шіка. Примітно, що з-поміж двадцяти перекладів творів Шевченка, здійснених І.Франком, тільки один міститься у московському виданні. Йдеться про дванадцять поетичних рядків вірша “І небо невмите, і заспані хвилі”, які служили для названих реципієнтів зразком перекладацького мистецтва Івана Франка. На цьому факті Альфред Курелла акцентував у листі до Еріха Вайнерта від 9 червня 1940 року. Зіставний аналіз перекладних прочитань А.Курелли, Е.Вайнерта, Г.Ціннер, з одного боку, та І.Франка – з іншого, показує нерідко істотні розходження між провідними ідеями того чи іншого твору і його відповідними версіями. Під пером Івана Франка, як правило, Шевченкова думка передана адекватно. Натомість у досліджуваному двотомнику мають місце значні трансформації, націлені на ідеологічне виокремлення соціальних моментів. Значною мірою

це зумовлено впливом російськомовних підрядників, якими послуговувалися німецькі перекладачі. Цей факт також проступає з листів Альфреда Курелли до Еріха Вайнерта, які носять загалом характер не приватного, а офіційного листування. Воно складає невід’ємний пласт як духовної культури народу-реципієнта, так і всебічного пізнання творчого процесу проникнення у перекладацьку сутність оригіналу. Йдеться про глибинний зміст Шевченкової поезії, вершинні ходи мислі українського поета. Яким чином реалізувати таке завдання, щоб збагнути повною мірою Шевченкові образи, барви і кольори тих народних джерел, які знайшли своє віддзеркалення у його поезії? Таке питання неодноразово проступає з аналізованих тут листів Альфреда Курелли та Еріха Вайнерта. Слід наголосити: німецькі перекладачі усвідомлювали труднощі, пов’язані з системою поезики творчості українського поета. Їм необхідно було адекватно передати народнопісенний характер Шевченкового слова, осягнути гармонію змісту й форми на еквіметричному та еквіритмічному рівнях, а також зберегти національний колорит – одну з найбільш характерних особливостей художнього письма автора “Катерини”. На цю рису звернув увагу Альфред Курелла у ґрунтовній статті “Тарас Шевченко, національний поет України”: “Жодна країна не має аналогічного поета, народного творця в справжньому сенсі цього слова, поета, якому вдалося так повно, так правдиво, так безпосередньо відобразити настрої та думки найширших верств пригніченого народу, як це зробив він”[8: 308]. У цьому зв’язку доцільно підкреслити: Альфред Курелла має посутні заслуги у справі вироблення методики інтерпретації тексту мовою мети, що забезпечувала кожному з членів авторської групи свободу для реалізації індивідуальних ходів. Засади цієї методики найбільш повно викладені у його листах до Еріха Вайнерта від 6 січня 1940 року та 22 липня 1940 року. Зі свого боку Еріх Вайнерт з розумінням і тактом сприймав своєрідні вказівки, розраховуючи на аргументовані оцінки власного перекладацького досвіду з боку свого співкореспондента. Ось характерний уривок зі своєрідного діалогу двох перекладачів, що виокремлює так зване автономне розуміння ідейно-художніх завдань, коли не ігнорується жодний компонент зі змістової структури твору. “Твоє зауваження, – зазначає Еріх Вайнерт у винятково цінному листі від 15 липня 1940 року, – щодо загальної тональності смутку правильне, хоча я все ж таки вважаю, що я достатньою мірою виразив це рядком „Das Los war allen gleich unsälig“. Проте, мабуть, це не так. У моїй останній версії я вжив замість Тобою (Альфред Курелла – О.Б.) запропонованого „Schmerzen“ (біль, страждання, скорбота – О.Б.) поняття „Schwermut“ (смуток, туга, меланхолія – О.Б.), оскільки вважаю, що слово Schmerzen менше говорить за себе, аніж Schwermut, яке передбачає вже певні пережиті страждання. Чи не так? “Трішний” (у листі вкраплене російськомовне слово «грешный» – О.Б.) рай в останньому рядку мусить мати особливе значення, на що я вказував з самого початку, тому я не перекладаю дослівно словом „sündig“. Оскільки слово «грешный» має ще й певні суміжні значення, як наприклад: straffällig (заслужувуючий на покарання, покараний – О.Б.); schuldig (винний, звинувачений – О.Б.); betrügerisch (оманливий, неправдивий, брехливий, удаваний, шахрайський – О.Б.), тому я вибрав прикметник falsch (фальшивий, удаваний, неправильний, помилковий – О.Б.), позаяк вважав, що поет хотів зробити докір раю, адже все, на що люди плекали надію щодо раю, не виправдало їхні сподівання”. Важливою ланкою творчої співпраці, що єднала німецьких перекладачів, була конкретика завдань. Вона зумовлювала активне сприйняття кращих досягнень українського народу, його історії, мови, духовних устремлінь загалом. У цьому сенсі Еріх Вайнерт наполегливо робив спроби збагнути кожен історичну реалію чи художню деталь, її дієвість у сполучі з національним побутом, ба навіть природніми умовами, характерними для України. Суттєве значення для мистецького вдосконалення його перекладацьких інтерпретацій, зокрема поетичної спадщини Т.Шевченка та І.Франка, мали коментарі та підрядники Степана Тудора (1892–1941). Ось власне зізнання Еріха Вайнерта, що міститься у наповненому фактажем листі до Альфреда Курелли від 5 березня 1952 року: “При останній коректі тексту я ще раз порівнював рядок за рядком /мій переклад/ з українським оригіналом /Шевченкових творів/ і при цьому використовував коментарі й зауваження Тудора, який свого часу дуже уважно прочитав наші переклади. Проте зрозуміло, що Ти – навіть у найкращих перекладацьких версіях – віднайнеш відхилення від слова першотвору, якщо зіставлятимеш їх з оригіналом”. Слід підкреслити: доробок Е.Вайнерта в

галузі перекладацького мистецтва значний; він пов'язується з іменами ряду визначних різномовних письменників – М.Некрасова, О.Блока, В.Маяковського, К.Симонова, Максима Танка, О.Твардовського, С.Маршака, Є.Потьє та ін. Звідси – загалом висока оцінка його діяльності як перекладача передусім з української літератури. У колі зацікавлень Е.Вайнерта її репрезентували найбільш визначні носії – Т.Шевченко та І.Франко. Наголосимо: працюючи над інтерпретацією Шевченкових творів, Е.Вайнерт захопився Іваном Франком, творчість якого вважав видатним явищем у світовому письменстві. Уже 1941 року в його активі було понад тридцять перекладених поезій творця поеми “Мойсей”. Підготовлена до друку збірка під назвою „Wider die Gewalt sich schlagen“, на жаль, того ж року не з'явилася у київському видавництві національних меншин – перешкодою стала війна. Наприкінці 40-х рр. Е.Вайнерт повернувся до інтенсивного опрацювання матеріалів згаданої збірки, до якої написав у липні 1951 року лаконічне вступне слово про Івана Франка. Окрім перекладу тридцяти поезій та поем “Сурка” і “Мойсей”, Е.Вайнерт забезпечив німецького читача передмовою під назвою “Іван Франко”[2]. Вона дає чітке уявлення про І.Франка як поета. Перекладач виокремив той факт, що Іван Франко “був ближчий, ніж Шевченко, до духовного життя і революційного руху західно-європейських народів”[6: 6]. Інтерпретації Еріха Вайнерта як творів Тараса Шевченка, так і Івана Франка, характеризуються високою поетичною точністю. Перекладач достовірно передав не тільки сюжетну канву того чи іншого твору, але й відтворив образну атмосферу, що супроводжує текст. Він завжди прагнув віднайти повноцінний художній відповідник німецькою мовою, а відтак і досягнути вдалої плавності та бажаного лаконізму. Його переклади, як правило, небагатослівні, витримані на рівні оригіналу, добре передають динаміку кожного твору. Поза всяким сумнівом, перекладам Е.Вайнерта, як слушно відзначає Гарольд Коц, “властива простота і виразність”[7: 1036]. Порівняння, метафори, гіперболи та інші мовно-художні засоби з максимально художньою точністю передають весь комплекс особливостей творчої манери Т.Шевченка та І.Франка.

Докладне осмислення листування Альфреда Курелли та Еріха Вайнерта дає можливість розв'язати – на рівні мікроаналізу – як окремі, так і загальні питання перекладацької традиції в контексті переємності літературного досвіду. Це засвідчують, зокрема, такі тексти, які подаємо для прикладу: листи Еріха Вайнерта від 7 травня 1940 року та Альфреда Курелли від 9 травня 1940 року.

“Москва, 7.5.40

Дорогий Альфред!

Первинну версію, на жаль, я завершив днем пізніше, ніж гадав. Надсилаю Тобі виправлені рукописи.

Маю ще декілька зауважень.

III вірш твору «Каземати»: у рядку „Erheb nun zum Gebet die Hand!“ я вважаю попереднє „zum“ доречнішим ніж „im“, яке, на мою думку, нічого не висловлює. Я не знаю, чому Ти викреслив кон'юнктив «e»s у другому та четвертому останніх рядках. Можливо, тому, що часове відношення з „ist“ більше пасувало б останньому рядку. Тоді я порадив би так завершити останній рядок: „Ach nein, das war mir gar nicht gleich“.

IX вірш твору «Каземати»: вираз на початку «Ohne Sorgen, früh am Morgen, Schlenderten і т.д.», переклад якого попервах видався нам вдалим, все ж таки не слід вживати. Якщо ретельно придивитися до українського тексту, то в ньому немає нічого про безтурботних волоцюг чи про веселий настрій рекрутів. Натомість просто сказано: вранці рекрути покинули село. Оскільки тут ідеться про розлуку, яка інколи тривала половину людського віку, то ні радість, ні безтурботність тут недоречні. Навіть слово «молодими» (яке часто вживається у значенні молодий-веселий) може означати тут тільки те, що йдеться про юних рекрутів. Відповідно я змінив також і початок. Обидві внутрішньо привабливі рими «вранці–бранці» та «німі–дімі» при всьому бажанні не піддаються відтворенню.

Обидва останні рядки, на мою думку, найкраще було б передати так:

„Aus dem Fenster, wie die Ahne
Zwinkert nun die Eule“.

Вжите тут «Die» є нічим іншим, як родовим поняттям на кшталт „Im Wald haust nun der Wolf“ чи „Nur die Spinne bewohnt noch das Haus“, які годі вважати неоднозначними.

З сердечним вітанням Еріх Вайнерт (без підпису)”

“Москва, 9.V.40.

Дорогий Еріх!

Твій лист з рукописами надійшов учора. Вірші про каземати сьогодні будуть відіслані до Києва. Решта відправлена ще два дні тому.

Щодо Твоїх зауважень.

Саме на таких малих та дрібних речах так багато повчаєшся. Рядку „Erheb nun zum Gebet die Hand“ передують слова „Mein Sohn, zur Sühne...“. Але мені при цьому заважало наступне: основна дія – це підняття руки. Це доповнюється двома означеннями: Sühne (помста – О.Б.) (так би мовити в якості ідеологічної мети) і Gebet (молитва – О.Б.) (точніше описує дію та форму). При застосуванні в обох випадках „zu“ (zur Sühne, zum Gebet) обидва означення були б тотожними, а з цього виходило б, що помста полягає в тому, що син піднімає руку для молитви. Навіть за звучанням швидка зміна «zur» на «zum» не здається вдалою. Я не погоджуюсь, що вираз „im Gebet“ є безбарвним. У мовленнєвому вжитку під молитвою розуміють не лише текст молитви, а й увесь процес молитви і тому говорять: „Er kniete im Gebet“ (Молячись, він став на коліна – О.Б.) і т.д. У цьому сенсі тут, на мою думку, слова зрозумілі без зайвих пояснень. Отже, я залишаю „im Gebet“ в моїй правці.

Однак я знову усунув іншу, зроблену мною раніше правку, та відновив Твій текст, а саме у другому рядку того ж вірша. Я ще раз ретельно проглянув текст: тут все ж таки мається на увазі те, як переказав Ти: „mir gleich, ob in der Ukraine/ ich leben werde, oder nicht“ – цілком конкретно і не в смислі подальшого життя, про що йдеться в наступних рядках.

Щодо № IX пісень про каземати Ти повністю правий. Я дещо зупинився на півдорозі при коректі з огляду на початкову помилку, маючи перед очима картину, де парубок ходить селом, а за ним «навздогін біжить» дівчина. Звичайно, це зветься зовсім просто – рекрути рано-вранці покидають село! (Мене ще раніше здивувало, чому вони вирушають рано-вранці, замість того, як це належить робити, ввечері! Але я не відстежив до кінця причини цього подиву). Лише тепер вся дія набула реального смислу.

Повчальною є також історія з совою. У теперішньому варіанті все стало на свої місця. „Die Eule“ сприймається без зайвих пояснень як родове поняття аналогічно наведеним Тобою прикладам. Все відразу ж змінюється, коли прикметник „alte“ асоціюється з совою, адже тепер йдеться про конкретну, а не про умовну сову. Інша ситуація виникає у випадках, коли йдеться про сталі епітети. „Der böse Wolf“ (злий вовк – О.Б.) сприймався б також на рівні родового поняття. Натомість поняття „der alte“ (старий – О.Б.) чи „der gelbe“ Wolf (жовтий – О.Б.) відразу ж означали б щось особливе.

Сердечні вітання Альфред”

Аналіз перекладацького доробку, який належить авторській групі (Е.Й.Бах, Е.Вайнерт, Г.Гупперт, А.Курелла, Ф.Лешнітцер, Г.Роденберг, Г.Ціннер), свідчить про цілісний комплекс естетичних переживань, що їх викликав в інтерпретаторів кожний твір Т.Шевченка. Для всіх названих перекладачів ця вимога зводилася передусім до того, щоб перекладне рішення викликало аналогічні враження на рівні саме україномовного реципієнта. Оскільки творці німецькомовного тексту не володіли українською мовою, то на цю вимогу вказували консультанти С.Тудор, О.Дейч. Ідеться про теоретичну і практичну спроможність такої концепції, коли можливе конгеніальне прочитання тексту за умови розкриття реальної діалектичної складності, багатогранності чинника, за словами Д.Наливайка, «тотожності естетичної дії перекладу» [3: 181]. У цьому зв'язку насамперед А.Курелла та Е.Вайнерт збагнули історичні, соціально-психологічні складові Шевченкових оригіналів. Хоча і тут наявні втрати. Зокрема під пером Е.Вайнерта має місце відхилення від винятково важливої реалії. Вона містить колорит однозначної естетичної дії топонімічного характеру у вірші «Холодний Яр»:

У всякого своє лихо,
 І в мене не тихо:
 Хоч не своє, позичене,
 А все-таки лихо,
 Нащо б, бачся, те згадувать,
 Що давно минуло,
 Будить бознає колишнє, –
 Добре, що заснуло.
 Хоч і Яр той; вже до його
 І стежки малої
 Не осталося, і здається,
 Що ніхто й ногою
 Не ступив там; а згадаєш,
 То була й дорога
 З монастиря Мотриноґо
 До Яру страшного.
 В Яру колись гайдамаки
 Табором стояли,
 Лагодили самопали,
 Ратища стругали... [5: 355].

Jeder hat sein Leid, auch ich hab'
 Meine Sorgenkinder,
 Zwar kein eignes – nur geliebnes,
 Doch es drückt nicht minder.
 Wozu muß man immer denken,
 Was man einst besessen,
 Aufzuwecken längst
 Vergangnes?
 Gut, daß wir's vergessen!...
 Wohl auch jene Schlucht!
 Vergessen!
 Nicht der kleinste Pfad mehr
 Ist zu finden, und wohl keines
 Menschen Fuß betrat mehr
 Ihre Stille. Doch gedenke –
 Hier durch Wald und Hecken
 Ging's vom Kloster der Matrjona
 In die Schlucht der Schrecken.
 Tief im Grund die Haidamaken
 Hier sich sammeln gingen,
 Weihten Lanzen und Gewehre,
 Schliffen ihre Klingen... [12: 796].

Е.Вайнерт не відчув контраст прикметника «холодний» як власної назви у сполуці з іменником «яр», що творить своєрідний образ «Холодного Яру», де «колись гайдамаки Табором стояли». Натомість з перекладу проступає дослівне трактування природного стану: «холодний яр» – «die kalte Schlucht». Щоправда, перекладач вказує у наступному виданні «Т.Шевченко. Гайдамаки та інші поезії» (Берлін, 1951) на те, що йдеться про «прірву побіля міста Чигирин, де 1768 року збиралися гайдамаки для боротьби проти польської шляхти». Ця примітка присутня у «Зібранні творів Еріха Вайнерта», зокрема, у тому, що містить його перекладацьку спадщину [11: 425]. Подібного стибу похибки характерні і для інших специфічних елементів першотвору, наприклад, таких, як українські імена, міфологічні образи, що, поряд з реаліями, створюють – на рівні національної ідентичності, ментальності українського народу – не тільки екзотичний, але й змістовий, сповнений алюзій, колорит. У цьому ключі викликає заперечення спосіб відтворення ключового компоненту у творі «Холодний Яр». Це стосується Чигиринського дівочого монастиря, названого на малюнку Т.Шевченка як «Мотрин монастир». Тут Е.Вайнерт порушив контекстну тканину твору, ускладнивши його вставкою «Kloster der Matrjona». Таким чином, німецькомовний реципієнт міг розглядати монастир як власність Мотрини. Помилковість цього фрагменту певною мірою нівельовано у перевиданні цього твору, що побачив світ 1959 року, де вказана думка формулюється сполукою «Matrona-Kloster». Останнє слід покласти в заслугу дослідникові творчості Е.Вайнерта, українському вченому О.Миронову (1928–1999), який у Берліні готував до друку сьомий том «Зібрання творів Еріха Вайнерта».

Е.Вайнерт, перекладаючи хрестоматійні поезії Т.Шевченка («Die Haidamaken», «Meine Lieder, meine Träume», «Die Sonne wärmt nicht in der Fremde», «Irshawez», «Nun wieder bringe ich zu Papier», «Der Prophet», «Ich wurde in der Fremde groß», «Nicht für den Ruhm», «Zähl im Kerker Tag und Nächte»), сповна реалізував свій напружений пошук. Однак, без сумніву, у ньому наявні окремі неповні семантичні відповідники, різноступенева семантична диференціація понять, лексичні відхилення від змісту першотвору. Це ілюструє версія перекладацької проби щодо поезії «Zähl im Kerker Tag und Nächte» («Лічу в неволі дні і ночі», 1850). Творець оригіналу однозначно наголошує на множинній формі, що увиразнює постійність поетових випробувань, їхню послідовність у неволі. Німецький перекладач акцентує тільки темпоральне навантаження іменниковим рядом (перший компонент – одина, інший – множина), що не спричиняє передачу стрімкості руху, внутрішнього

напруження невинно знедоленого: «Herr, und all die schweren Tage Meine Seele guält sich!» («О Господи, як-то тяжко ті дні минають»). Подібні відхилення від оригіналу, а відтак – нові смислові додатки («Meine Seele» – «моя душа»), не розкривають усебічну амплітуду значеннєвої розрізненості та не конкретизують істину на рівні переконання:

Was sie mit sich nahmen, ewig	Забирають, не вертають
Bleibt es dir verloren!	Ніколи нічого!
Bete nicht, es dringt dein Flehen	І не благай, бо пропаде
Nicht zu Gottes Ohren.	Молитва за Богом.

Перекладачеві вдаються ті місця, які спрямовані на узагальнення щодо провідної ідейної лінії. Тут перекладач досягає однакової залежності семантичних складових від ключового смислу думки поета. Як приклад наведемо другу редакцію вірша «Лічу в неволі дні і ночі» (1858):

Mag sie in faulen Sümpfen hausen,	Нехай гнилими болотами,
Mag sie durch kalte Steppen brausen,	Течуть собі меж бур'янами
Die Kerkerzeit! Doch was tu ich?	Літа невольничі. А я!
Noch gibt es ein Gebot für mich!	Такая заповідь моя!
Ich sitz' und ruhe, geh' und stehe,	Посижу трошки, погуляю,
Schau Land und See wie aus der Nähe,	На степ, на море подивлюсь,
Und sing' mir was, und denk' und sinne,	Згадаю дещо, заспіваю
Und fange an und mach' mein Büchlein	Та й знов мережать захожусь
Voll bunter Schnörkel. Ich beginne.	Дрібненько книжечку. Рушаю.

Окремі видозміни у перекладі викликані вимогами синтаксису німецької мови. Звідси – звернення перекладача до особової конкретизації нерідко звучує проекцію на об'єктивну взаємопов'язаність дій, обумовлених логікою смислового розвитку. Це спостереження примітне для тих роздумів поета монологічного характеру, де має місце логіко-ситуативне прагнення Т.Шевченка виокремити контекстуальне поле навколо «Я-особи». Ось Шевченкові рядки в інтерпретації Е.Вайнерта:

Каламутними болотами,	So seh' ich sich die Jahre schleppen
Меж бур'янами, за годами	Durch trübe Sümpfe, kahle Steppen;
Три года сумно протекли.	Das dritte schon verfloß in Gram.
Багато дечого взяли	Und immer etwas mit sich nahm
З моєї темної комори	Die Zeit aus meinem dunklen Grabe
І в море нишком однесли.	Und trug es weit bin in das Meer.
І нишком проковтнуло море	Sein stummer Schlund gibt meine Habe,
Моє на злато-серебро –	Nicht all mein armes Gut mehr her,
Мої літа, моє добро,	All meiner Jahre Gold und Guft,
Мою нудьгу, мої печалі,	All meine Flüche, meine Plagen,
Тії незримії скрижалі,	Des Leidens unsichtbare Tafeln,
Незримим писані пером.	Bedruckt mit unsichtbarer Schrift.

Перу Еріха Вайнерта як перекладача належать понад вісім тисяч рядків з поетичної спадщини Тараса Шевченка. Якщо зіставляти інтерпретаційні ходи, які використовували найбільш визначні німецькомовні перекладачі упродовж 1870–1955 рр., то можна дійти таких висновків: від Й.Обріста (1870) до Г.Коха (1955) був перекладений майже весь масив Шевченкової поезії німецькою мовою; особливо адекватними на рівні лексики, архітектоніки, послідовності змісту, композиції, ритмомелодики, ритміки, а також народознавчого та історичного пластів постають інтерпретації Івана Франка, Остапа Грицяя, Юлії Віргінії, Анни-Шарлотти Вуцкі, Альфреда Курелли, Еріха Вайнерта, Ганса Коха, Гедди Ціннер, Гюго Гупперта.

Причинний зв'язок на рівні – *рецепція-переклад* – відбувається у багатовимірних активних або інертних проявах за різних епох і суспільно-політичних обставин. Вони творять взаємодію ланок, яким підпорядковується головне завдання: відкривати національно-

культурні вартості в контексті загальнолюдських. Взаємодія національних літератур активно демонструє свій плідотворний характер тоді, коли цей процес супроводжують чотири органічно пов'язані між собою рівні: а) інформативний; б) самоцінний (факт публікації); в) критично-оціночний; г) інтерпретаційний (переклад, що спричиняє засвоєння, трактування). Звідси – системне прочитання твору в конкретно-історичному контексті рецепції як *полівимірного* процесу сприйняття в панорамному розумінні цього слова. Він має функціональну спрямованість позиції: а) вихідної – інформативної; б) середньої – оціночної; в) результативної – інтерпретаційної (переклад). Неоднозначність цих рівнів впливає з реалізації завдань, що зумовлюють конкретику сприйняття художнього твору крізь призму перекладу.

Перекладна література має значний потенційний вплив як на широкий читацький загал, так і на окремого реципієнта. Звідси впливає її роль у збагаченні духовної скарбниці кожного народу кращими досягненнями світової культури за допомогою художнього перекладу, що першорядне значення в плані взаємообміну літературним досвідом.

Переклад – своєрідний, багатоплановий, реально усвідомлений процес, а не спрощена формальна процедура. Йдеться про складну, багатоступеневу модель, завдяки якій реалізується об'єктивне пізнання дійсності, первинне й кінцеве співвідношення переходів від вихідної ситуації мовою оригіналу до її втілення мовою мети. Це – активна взаємодія чинників, націлених на розуміння окресленого обсягу інформації, її об'єктивне узагальнення та адекватне відтворення мовою перекладу. Художній переклад містить не маргінальну, а плідотворну лінію, що забезпечує духовне спілкування між народами, активно сприяє їхнім носіям щодо розгалуження системи координат в умовах діаспори. За сучасної епохи *рецепція та переклад* є визначальними компонентами закономірності, що постає на зламі ХХ – ХХІ століть домінантою процесу взаємодії національних культур. Вони спричиняють як кількісні, так і якісні зрушення, що зумовлюються системною взаємодією різних факторів. Йдеться передусім про вплив суспільно-політичних тенденцій, а також тих аспектів, що стосуються рівнів *мови оригіналу* й *мови мети* (фонетичне, граматичне, стилістичне співвідношення вихідного й перекладного текстів, жанрова диференціація змісту мовної структури, народознавчі та краєзнавчі реалії тощо).

За умови ефективного здійснення перекладу на практиці досягається індивідуально-реалістична побудова функціональної моделі перекладу – повноцінної інтерпретації змісту, адекватної передачі формалізованих та ідейно-змістових елементів. Все це створює передумови для об'єктивного чи суб'єктивного розуміння ситуації, пов'язаної з оригіналом, а відтак – з логікою відтворення вихідного тексту мовою мети у перекладній версії.

Суттєва роль у процесі взаємодії національних культур належить таким трьом взаємопов'язаним ланкам, як *літературні зв'язки, рецепція та переклад*. Кожна з них має свій дискурс, що дає можливість певним чином фіксувати кінцеву мету названих вище характеристик у їхній підпорядкованості соціальної ролі літератури й мистецтва [1: 40]. На це націлює передумова про проблемність літературного процесу та місце художнього тексту у житті реципієнта – носія споріднених або неспоріднених народів. Тому переклад розглядаємо як найвище вираження моменту сприйняття, запозичення й засвоєння іншомовного матеріалу. Позитивна (об'єктивно вірна інтерпретація) чи негативна (об'єктивно помилкова інтерпретація) якість перекладу залежить багато в чому від полюсів адекватної (тобто повноцінної) відповідності функціонального й естетичного начал, а також від інших компонентів (диференціація версій стосовно жанрових різновидів перекладу тощо).

Визначення якості адекватності перекладу здійснюється шляхом текстуального зіставлення з оригіналом. При цьому аналіз художнього тексту має бути багатоаспектним. Розгляд різних рівнів взаємодії національних літератур, а саме на рівні перекладу й літературних зв'язків відбувається в двох напрямках. По-перше, це – визначення критеріїв. Вони характеризують питання, згруповані навколо проблеми взаємин національних культур, освоєння класичної спадщини, зіставлення традиції й новаторства. По-друге, це – констатація якості. Йдеться не стільки про пасивну констатацію (перевидання наявних

перекладів), скільки про цілеспрямований розвиток перекладного мистецтва з метою вдосконалення якості інтерпретації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боров Ю.Б. Природа и структура метода литературоведения: интерпретация и оценка произведения // Методология современного литературоведения. Проблемы историзма. – М., 1978. – С. 34 – 68.
2. Зимомя М. Переклади творів Івана Франка німецькою мовою // Ужгородський державний університет. Матеріали наукової конференції аспірантів-випускників. – Ужгород, 1970. – С. 51 – 56.
3. Наливайко Д. Нове видання з питань перекладознавства // Всесвіт. – К., 1981. – № 6. – С. 181–182.
4. Пономарьов В.В. Проти сучасних буржуазно-націоналістичних переключень творчості Т.Г.Шевченка (“Кобзар” англійською мовою) // Радянське літературознавство. – № 10. – С. 64 – 68.
5. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук.думка, 2001. – Т. 1: Поезія, 1837–1847. – 355 с.
6. Franko Iwan. Ich seh ohne Grenzen die Felder liegen. Ausgewählte Dichtungen. Aus dem Ukrainischen von Erich Weinert. – Berlin: Verlag Kultur und Fortschritt, 1951. – S. 4 – 9.
7. Kotz H. Der Sänger der Ukraine // Aufbau. – 1951. – Nr. 11.
8. Kurella A. Zwischendurch. Verstreute Essays 1934–1940. – Berlin, 1961. – S. 305 – 311.
9. Schewtschenko Taras. Der Kobsar. Bd. 1. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951. – 540 S.; Bd. 2. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951. – 463 S.
10. Vorläufiges Findbuch des literarischen Nachlasses von Erich Weinert (1890–1953). Bearbeitet von Horst Schurig. Hrsg. und vervielfältigt von den Literatur-Archiven der Deutschen Akademie der Künste zu Berlin. – Berlin, 1959. – Nr. 208:1. – 46 S.
11. Weinert E. Gesammelte Werke. Nachdichtungen. – Berlin: Verlag Volk und Welt, 1959. – S. 788 – 799.
12. Weinert E. Die kalte Schlucht // Taras Schewtschenko. Der Kobsar. Erster Band. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українсько-німецькі літературні зв'язки, теорія та практика перекладу.

ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ВКРАПЛЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТИЛІСТИЧНОГО ТРАНСФОРМУВАННЯ ОРИГІНАЛУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ)

Людмила БОНДАРЧУК (Львів, Україна)

У статті розглянуто іншомовні лексичні вкраплення як важливий стилістичний чинник наукового тексту та проаналізовано способи їхнього відтворення в англо-українських перекладах.

The paper examines another languages insertions as an important stylistic factor of a scientific text and analyzes the ways of their rendering in English-Ukrainian translations.

Галузь перекладу наукової літератури змогла сформуватися й набути реального розвитку лише за часів державної незалежності України з посиленням міжнародних наукових контактів та вільним доступом до надбань світової академічної думки. Відтворенням українською мовою праць відомих науковців почали перейматися не лише фахові перекладачі, а й спеціалісти відповідних галузей (головним чином співробітники навчальних та наукових установ). Діяльність перекладачів найчастіше носила й продовжує носити стихійний характер. Звідси – численні перекладацькі різнобачення як функціонального, так і насамперед лексико-стилістичного плану. Однією із зазначених проблем є відтворення в цільовому тексті іншомовних вкраплень. Зокрема, відкритим залишається питання, чи слід залишати таку лексику мовою оригіналу і зберегти стилістичні риси першоджерела, чи перекласти їх, вдаючись до стилістичних трансформацій.

Жанрово-стилістичні трансформації в перекладі наукового тексту, які виникають внаслідок відтворення іншомовних вкраплень, ми обрали предметом нашого дослідження. Об'єктом дослідження стали тексти перекладів наукової та науково-популярної літератури економічного змісту, а також матеріали сучасних термінографічних видань.

Для англійських наукових текстів характерним є вживання влучних іншомовних слів і виразів у їх первісних формах. Для наукової літератури економічного змісту це лексеми насамперед латинською і французькою мовами, які, попри деякі колоквиальні риси дискурсу оригіналу, додають йому академічності й шляхетності.

Шляхи вживання незмінених латинських слів та висловів в загальноекономічній термінології англійської мови можна проілюструвати такими моделями:

1. Речення (переважно накази або прислів'я) латинською мовою: **Mandamus**. – Наказуємо; **Fieri facias!** – Дивися, що треба зробити; **Dictum meum pactum**. – Мое слово – моя облігація (девіз Лондонської товарної біржі);

2. Фразеологічні одиниці високого стилістичного тону з двох і більше слів: а) іменника і його атрибуту: **curriculum vitae** – біографія, життєпис; **mass media** – засоби масової інформації; **nudum pactum** – контракт без позивної сили; б) прийменники з іменниками /займенниками: **pro rata** – пропорційно; **de jure** – юридично; **ad hoc** – для цього випадку, спеціально / -ий;

1. Окремі латинські слова: **gratis** – безоплатно; **loco** – в районі;

2. Латинські іменники або займенники з можливими латинськими прийменниками у сполученні з сучасними англійськими економічними термінами (так звані напівкальки): **data bank** – банк даних; **tax ad valorem** – адвалорний податок (податок з вартості);

3. Англійські терміни у сполученні з латинськими прийменниками: **cum dividends** – з дивідендами; **ex bonds** – без облігацій.

З числа зазначеної лексики особливо проблемними для перекладача є фразеологічні одиниці високого тону, окремі з яких поширені в українській мові у академічному дискурсі, мас-медіа і навіть у побуті: *ва-банк, статус-кво, де-факто, де-юре, модус-вівенді, персона нон грата, ультра вірес* тощо.

Найчастіше в україномовному дискурсі такі фразеологізми транскодують або (рідше) залишають мовою оригіналу, хоча за певних умов, залежно від освітнього рівня ймовірного реципієнта, їх можуть замінювати тлумаченням.

Поряд із іншою проблемною для перекладача наукової літератури лексикою від жаргонізмів до надскладних наукових терміносполук такі латино мовні вкраплення обертаються для нього складним завданням розв'язання дилеми: залишити ці слова мовою оригіналу і спричинити неадекватне розуміння інформації реципієнтом чи перекласти його і наштотхнутися на стилістичні втрати цільового дискурсу.

Наприклад в реченні: *“Most economists take these high levels on employment as prima facie evidence that something is not working well in the market”* [13: 79], – *“Більшість економістів сприймають ці високі рівні безробіття як найважливіше свідчення того, що ринок не працює належним чином”* [5: 112] перекладач пропонує передати латинський вислів українською мовою, не зберігаючи його мовою оригіналу і не калькуючи його.

Іноді деякі перекладачі транскрибують латинський вираз українськими літерами, очевидно вважаючи, що він добре відомий і цілком зрозумілий реципієнтові без жодних пояснень: *“Most economists choices of decisions entail changes in the status quo”* [12: 11]. – *“Більшість випадків економічного вибору або рішень передбачають зміни у статус кво”* [4: 19].

В обох випадках позиція перекладача видається нам прийнятною і, навпаки, ми вважаємо не цілком правильною думку тих перекладачів, які залишають латинські вирази, невідомі широкому загалу, мовою оригіналу і роблять, таким чином, цільовий текст не повністю зрозумілим для реципієнта: *“At more flexible prices greater quantities could ceteris paribus be sold”* [14: 95]. – *“За еластичних цін можна більше продати ceteris paribus”* [8: 125].

Збереження ділових та правових латинських висловів мовою оригіналу в українських перекладах наукової літератури унеможлиблюється, на наш погляд тим, що в Україні й досі з латиною знайоме лише обмежене коло реципієнтів: надто мало учнів і студентів мають нагоду вивчати цю мову в загальноосвітній та вищій школах. Водночас не завжди доступною є й латинська лексикографічна література. Саме тому, керуючись принципом доступності інформації, вважаємо, що латиномовні вкраплення варто відтворювати тлумаченням, хоча, очевидно, цільовий текст при цьому зазнає стилістичних втрат.

Вміщені в контекст слова з інших мов, як відомо, допомагають відтворити в ньому як мовний, так і соціально-політичний колорит певної держави. Але вживання термінів з інших мов носить зазвичай нейтрально-інформативний характер і тому такі лексичні одиниці варто,

на нашу думку, перекладати цільовою мовою, як от: *“It is argued that in the past decade or so unions have increased the union wage advantage which they enjoy vis-à-vis nonunion workers and, as a result, union firms have become less profitable than nonunion firms”* [12: 751]. – *“Дехто вважає, що ті переваги у заробітній платі, які члени спілок мають порівняно з неспілковими робітниками, призвели до того, що фірми, де працюють члени спілки, стали менш прибутковими порівняно з фірмами із неспілковими робітниками”* [4: 556]; *“The checklist is closer to an aide-mémoire than a questionnaire”* [9: 97] – *“Питальник скоріше нагадує список тем для розмови, ніж анкету”* [1: 108].

В англomовному науковому дискурсі з економіки простежується тенденція вживання французьких слів і фразеологізмів мовою оригіналу на зразок *laissez-faire*, *vis-a-vis*, які виникали на основі знаменитих висловлювань, приживалися у мовленні і згодом починали виконувати термінологічну функцію. Вираз *laissez-faire* виник у американському варіанті англійської мови протягом кризового періоду 1837-1840 рр., коли у США спостерігалася вкрай роздута інфляція стосовно цін на землю, бавовну і рабів. Президент Ван Бурен так визначився стосовно політики уряду у цій ситуації: “Задля процвітання народу урядові варто якнайменше втручатися у справи приватного бізнесу”. Таку політику тоді назвали *laissez-faire* [11: 335]. Французькою мовою цей вираз означає: а) дозволяти, не втручатися, попускати; б) мовчати, не реагувати, не відповідати [7: 149].

Попри те, що зазначений вислів вживають не лише у науковому дискурсі, а й мас-медіа і художній літературі ще з XIX ст., українські лексикографи досі не цілком визначилися із його українським еквівалентом. Вони практично ігнорують його у своїх словниках. Перекладачі ж відтворюють цей вислів кожен у свій власний спосіб: 1) *“But before this trend has attained a condition of full laissez-faire, the tide turned the other way”* [13: 37] – *“Про те до того, як установилася система вільного підприємництва, розвинулася інша тенденція”* [15: 72]; 2) *“That is the way the cookie crumbles under laissez-faire capitalism”* [13: 33] – *“Це є зворотний бік ринкового механізму”* [5: 84]; 3) *“His arguments imply that such a laissez-faire stance toward trade was in the best interest of our country”* [10: 122] – *“Згідно з ідеями А.Сміта, інтересам держави найкращим чином відповідає політика «невтручання» (laissez-faire) по відношенню до торгівлі”* [2: 171].

Як відомо, транскрибування часто відбувається через безеквівалентність певних лексичних одиниць: *“Russia’s Constitutional Court rules that cities have no right to continue the communist era propiska system”* (“The Economist”, II, 2000). Безумовно, для українського перекладача немає проблем перекласти слово *“propiska”* – транскрипцію з російської мови. Але якщо в реченні присутні слова з німецької, французької чи інших мов, завдання значно ускладнюються, оскільки змушують перекладача працювати у складному кількамовному середовищі, звертаючись до найрізноманітніших перекладних словників: *“His war against unemployment is not incompatible with his commitment to the francfort (фр.)”* [“The Economist”, У, 1995]; *“Less ambitious, but still tricky, would be a reform of the Finanzausgleich (нім.) itself”* [“The Economist”, VIII, 1998].

Стосовно фонетичних запозичень, Е.Скороходько застерігає, що перекладачеві вводити їх у цільовий текст можна лише у виняткових випадках, оскільки смислова структура запозиченого терміна для більшості читачів залишається незрозумілою [6: 82].

Вміщені в контекст слова з інших мов, як відомо, допомагають відтворити в ньому як мовний, так і соціально-політичний колорит певної держави. Але вживання термінів з інших мов носить зазвичай нейтрально-інформативний характер і тому такі лексичні одиниці варто, на нашу думку, перекладати цільовою мовою, як от: *“It is argued that in the past decade or so unions have increased the union wage advantage which they enjoy vis-à-vis nonunion workers and, as a result, union firms have become less profitable than nonunion firms”* [12: 751]. – *“Дехто вважає, що ті переваги у заробітній платі, які члени спілок мають порівняно з неспілковими робітниками, призвели до того, що фірми, де працюють члени спілки, стали менш прибутковими порівняно з фірмами із неспілковими робітниками”* [4: 556]; *“The checklist is closer to an aide-mémoire than a questionnaire”* [9: 97] – *“Питальник скоріше нагадує список тем для розмови, ніж анкету”* [1: 108].

Як справедливо зазначає В.Карабан, іншомовні слова у більшості випадків в перекладах не слід переносити в цільовий текст, а перекласти, оскільки для української науково-технічної літератури вживання іншомовних слів і виразів у їхніх оригінальних формах є значно менш характерним [3: 185].

Отже, попри те, що відтворення цільовою мовою іншомовних вкраплень є нерідко джерелом стилістичних і навіть емоційних втрат у цільовому тексті, рішення перекладати їх, а не залишати мовою оригіналу, є загалом правильним, хоча й вимушеним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галагер Р.Р. Власне мале підприємство – це просто / Пер з англ. Г.Каніщенко. – Львів: Сейбр-Світло, 1995. – 176 с.
2. Гілл Ч.В.Л. Міжнародний бізнес. Конкуренція на глобальному ринку / Пер. з англ. А.Олійник, Р.Ткачук. – К.: Основа, 2001. – 854 с.
3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч.2. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.
4. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. за наук. ред. С. Панчишина. – К.: Основа, 1998. – 963 с.
5. Семуельсон П.А., Нордхауз В.Д. Макроекономіка. / Пер. з англ. за наук. ред. С.Панчишина. – К.: Основа, 1995. – 676 с.
6. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской технической литературы. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1960. – 88 с.
7. Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник / Укл. М.А.Венгрівська, Г.Ф.Вінгрівська, Т.Б.Оратовський. – К.: Генеза, 2000. – 276 с.
8. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. В.Ружицький, П.Паращук. – К.: Основа, 1995. – 527 с.
9. Hallager R.R. Your Small Business Made Simple. – N.Y. – London-Toronto: Made Simple Book, 1989. – 159 p.
10. Hill C.W.L. International Business Competing in the Global Marketplace. – Irvin McGraw-Hill, 1998. – 630 p.
11. Listening to America. An Illustrated History of Words and Phrases from our Lively and Splendid Past / Ed. by Flexner. – N.Y.: Simon and Schuster, 1982. – 590 p.
12. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. – Boston: Little, Brown and Co, 1985. – 731 p.
13. Samuelson P., Nordhaus D. Economics. - McGraw-Hill, Inc., 1992. – 455 p.
14. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. - New York: Harper & Row Publishers, 1976. – 431 c.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Бондарчук – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету, здобувач кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: переклад наукової літератури економічного змісту.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КОМПАРАТИВНОГО ТИПА В ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА

Александр ГАВРИЛЕНКО (Кировоград, Украина)

У статті досліджуються способи утворення компаративних фразеологізмів у сучасній французькій мові, а також лексико-стилістичні особливості їх перекладу російською мовою.

The article researches the ways of forming comparative phraseological units in the modern French language; lexical and stylistic peculiarities of their translation into Russian

В фразеології французького мови особа виділяються устійчивые сравнительные обороти, называемые компаративними фразеологічними одиницями. Вони мають більший удільний вага в фразеологічній фонді сучасної мови і мають високу частотністю використання, особливо в розмовній мові. Крім того, граматична і семантична структура цих одиниць має ряд особливостей, які значно відмінюють їх від фразеологізмів інших типів. Все це визначає необхідність спеціального розгляду даних фразеологічних одиниць.

Образное сравнение обычно определяют как вид тропа, заключающийся в сопоставлении одного предмета (явления) с другим в целях подчеркивания, выделения, более яркого изображения какого-нибудь его признака. Из этого следует, что в нем называются оба сопоставляемых предмета, а также признак, по которому они сопоставляются. Следовательно, образное сравнение состоит из:

а) компонента (члена), являющегося предметом сравнения. Этот компонент по отношению к другим выступает в роли субъекта;

б) компонента (члена) служащего опорой сравнения. Этот компонент является носителем образа и присоединяется к другим при помощи какого-нибудь сравнительного союза;

в) компонента (члена), указывающего на то общее, что есть между субъектом и опорой сравнения. Этот компонент выполняет роль «посредника», поэтому помещается преимущественно между двумя первыми. Ср.: *une plaine vaste comme la mer*.

Хотя для реализации образных сравнений в речи наличие первого компонента (субъекта) обязательно, тем не менее постоянными считаются последние два. Это связано с тем, что форма материального выражения субъекта может меняться, в то время как у остальных компонентов она сравнительно устойчивая. В самом деле, в приведенном выше примере *plaine* может быть заменен другими существительными. Ср.: *un horizon vaste comme la mer; des terres vastes comme la mer* и т.д. Подобная замена не влияет на функциональные и лексико-семантические свойства остальных двух компонентов, так как между ними существует прочная логическая связь – один из них обозначает признак, который характерен для другого. Поэтому как единицы языка образные сравнения считаются двучленными образованиями, в которых первый член выражает признак (или качество), присущее второму члену – носителю образа.

Однако сказанное не умаляет значения субъекта как составного элемента образного сравнения. Наоборот, он играет важную роль в деле сохранения логической (следовательно, и образной) основы этого сравнения.

Члены образных сравнений во французском языке соединяются между собой союзами **tel, aussi...que, autant...que, plus...que, moins... que** и др.

Но самой распространенной формой образного сравнения является соединение его членов при помощи союза **comme**. Именно из этой формы в основном развились компаративные фразеологические единицы.

Компаративные фраземы с подчинительной связью компонентов делятся на следующие лексико-грамматические разряды:

1. Адъективные компаративные фразеологизмы, состоящие из прилагательного (или адъективированного слова) и зависимого члена.

Последний может быть выражен:

а) существительным или субстантивированным словом с предшествующим предлогом или без него: *vieux comme le monde* «стар как мир»; *muet comme une carpe* «немой как рыба»;

б) местоимением: *bête comme tout* «глуп как пробка».

Ведущий член фразеологизмов этого разряда может иметь распространение в виде дополнения: *maladroit de ses mains comme un cochon de sa queue* (ирон.) «крайне неловкий, неуклюжий».

Зависимый (сравнительный член) может быть распространен:

а) беспредложным определением, как препозитивным, так и постпозитивным: *curieux comme une vieille fille* «любопытный как женщина»; *haut comme trois pommes* (ирон.) «от горшка два вершка»;

б) предложным приименным определением: *frais comme un bouton de rose* «свежий как роза»; *long comme un jour sans pain* «бесконечно долгий»;

в) обстоятельственным дополнением: *heureux comme un poisson dans l'eau* «безгранично счастливый».

2. Глагольные компаративные фразеологизмы, состоящие из глагола и зависимого члена. Последний может быть выражен:

а) существительным или субстантивированным словом: *écrire comme un chat* «писать неразборчиво, писать как курица лапой»;

б) числительным: *manger comme quatre* «много есть, есть за четверых».

Ведущий член фразеологизмов этого разряда может иметь распространение, выраженное:

3. прямым дополнением: *avoir la tête comme une passoire* «иметь дырявую память»;

б) косвенным дополнением: *changer d'idées comme de chemise* «быть непостоянным, иметь сем пятниц на неделе»;

в) обстоятельством места: *aller au feu comme à la noce* «идти с улыбкой навстречу опасности»; *glisser entre les doigts comme une couleuvre* «ловко ускользнуть»;

г) обстоятельством образа действия: *pleuvoir dru comme grêle* «сыпаться градом»;

д) приглагольным, объектным местоимением: *en rester comme une tomate* (прост.) «быть ошарашенным, ошеломленным».

Зависимый (сравнительный) член может быть выражен:

а) беспредложным определением, как препозитивным, так и постпозитивным: *se vendre comme des petits pains* «быть, продаваться нарасхват»; *courir comme un chat maigre* «бежать сломя голову»;

б) предложным приименным определением: *se répandre comme une traînée de poudre* «распространяться с быстротой молнии»; *hacher menu comme chair à paté* «изрубить как капусту, изрубить на мелкие кусочки, уничтожить»;

в) обстоятельственным дополнением: *se dresser comme un coq sur ses ergots* «хорохориться, петушиться».

3. Адвербиальные компаративные фразеологизмы, обычно состоящие из адвербиализованного прилагательного и зависимого члена, выраженного существительным: *droit comme une flèche* «прямо как стрела»; *raide comme balle(прост.)* «прямо, стрелой, (бьющий) прямо в цель»

Число подобных фразем незначительно. Их компоненты, как правило, не имеют распространений.

4. Субстантивные компаративные фразеологизмы, состоящие из двух существительных, соединенных союзом **comme**, причем зависимый член может иметь распространение, выраженное предложным определением: *joueur comme les cartes* «азартный игрок»; *mentor comme un arracheur de dents (разг.)* «отъявленный лжец».

Число фразеологизмов этого разряда также очень незначительно.

Во французском языке выделяется небольшое число компаративных фразеологизмов с подчинительно-сочинительной связью компонентов. Они отличаются тем, что их зависимая часть состоит из двух грамматически равноправных компонентов, связанных между собой сочинительным союзом **et**.

В фразеологизмах подобного рода в качестве ведущего члена преимущественно выступает глагол. Ср.: *vivre comme chien et chat* «жить как кошка с собакой», *parler français comme père et mère (разг.)* «прекрасно говорить по-французски», *rimer comme hallebarde et miséricorde (разг.)* «рифмовать плохо, бедно» и др.

Компаративные фразеологизмы с частично-предикативной структурой состоят из ведущего члена, выраженного прилагательным или глаголом, и зависимой части с глаголом в личной форме.

В большинстве глагольных компаративных фразеологизмов этого типа зависимая (предикативна) часть выражена придаточным предложением сравнения, непосредственно связанным с ведущим членом при помощи союза **comme**.

Ср.: *s'en retourner comme on était venu* «уйти несолоно хлебавши»; *s'en aller comme on est venu* «бесследно исчезнуть».

В адъективных и некоторых глагольных компаративных фразеологизмах с частично-предикативной структурой зависимая часть выражена существительным с распространением в виде определительного или дополнительного предложения.

Ср.: *innocent comme l'agneau qui vient de naître* «невинный как младенец»; *malheureux comme un chien qui se noie* «глубоко несчастный, горемычный».

К компаративным фразеологическим единицам относится также небольшая группа весьма употребительных в современном французском языке усеченных сравнительных оборотов, состоящих из союза **comme** и существительного, гораздо реже местоимения или числительного. Ср.: *comme un ange* «прекрасно, бесподобно, божественно»; *comme un diable* «крайне, ужасно, чертовски».

Существительному в указанных оборотах может предшествовать предлог. Ср.: *comme par magie* «словно чудом, как по волшебству»; *comme dans un rêve* «как во сне».

Это же существительное может иметь распространение, выраженное беспредложным определением или причастным оборотом в функции определения. Ср.: *comme un seul homme* «как один (человек)»; *comme un beau diable* «изо всех сил, чертовски».

Как видно из приведенных выше примеров, усеченные компаративные фразеологизмы, взятые отдельно, не имеют первого члена, но в речи они сочетаются с довольно широким кругом слов (в основном прилагательными и глаголами), образуя таким образом полные (двучленные) сравнения. Некоторые из этих сравнений со временем приобрели устойчивый характер и стали самостоятельными фразеологическими единицами. Ср.: *beau comme un ange* «прекрасный как ангел»; *manger comme quatre* «есть много, есть за четверых».

Многие усеченные компаративные фразеологизмы в речи выступают как интенсификаторы глаголов и прилагательных.

В плане морфологической особенности компаративных фразеологических единиц сводятся к нормативным изменениям этих единиц в числе и роде, оформлению их зависимого члена, выраженного существительным, соответствующим артиклем, употреблению содержащихся в них глаголов в различных временах, наклонениях и т.п.

Рассмотрим каждую из этих особенностей в отдельности:

Число

1. Ведущий член компаративных фразеологизмов (кроме адвербиальных) согласуется в числе с субъектом сравнения. Ср.: *un homme franc comme l'or* «чистосердечный человек»; *des hommes francs comme l'or* «чистосердечные люди».

2. Если зависимый член компаративных фразеологизмов выражен неисчисляемым существительным, то он всегда стоит в единственном числе, независимо от того, в каком числе употребляется субъект сравнения (см. приведенные выше примеры).

3. Если зависимый член компаративных фразеологизмов выражен исчисляемым существительным, обозначающим вещи или лиц, то он, как правило, согласуется в числе с субъектом сравнения. Ср.: *un homme maigre comme un clou* «очень худой человек» – *des hommes maigres comme des clous* «очень худые люди».

4. Зависимый член компаративных фразеологизмов, выраженный существительным, может иметь форму только множественного числа. Ср.: *vieux comme les rues* «стар как мир»; *malheureux comme les pierres* «глубоко несчастный».

5. Если зависимый член компаративных фразеологизмов выражен существительным с предшествующим ему предлогом, то это существительное не изменяется, независимо от того в каком числе употребляется субъект сравнения. В этом нас убеждают приводимые ниже два примера, в которых употреблены соответственно фразеологизмы *archer comme sur des roulettes* «идти как по маслу» и *entrer comme dans un moulin* (разг.) «войти, валиться как в хлев, как в конюшню».

Род

- Ведущий член адъективных компаративных фразеологизмов согласуется в роде с субъектом сравнения. Ср.: *Un homme franc comme l'or - une femme franche comme l'or*.

- Если зависимый член адъективных и глагольных компаративных фразеологизмов выражен существительным, обозначающим одушевленные существа (людей и животных), то он согласуется в роде с субъектом сравнения. Ср.: *un homme pâle comme un mort* «мужчина бледный как мертвец» – *une femme pâle comme une morte* «женщина бледная как мертвец».

Артикль

Существительные зависимой части компаративных фразеологических единиц во французском языке оформляются всеми тремя видами артикля – неопределенным, определенным и частичным. Во многих случаях употребление этих артиклей соответствует грамматическим нормам языка. Каждый из них употребляется при определенных лексико-грамматических разрядах имен существительных.

Так, неопределенный артикль оформляет существительные, называющие исчисляемые предметы (одушевленные и неодушевленные) и явления. Ср.: *souple comme un jonc* «гибкий как лоза»; *muet comme un poisson* «немой как рыба»; *rouge comme un coq* «красный как рак».

Определенный артикль наоборот, оформляет существительные, называющие неисчисляемые предметы (физические массы, вещества) и абстрактные понятия. Ср.: *collant comme la glu* «липкий как смола», *froid comme l'acier* «холодный как лед».

Что касается частичного артикля, он употребляется перед существительными, обозначающими вещество (массы) Ср.: *lourd comme du plomb* «тяжелый как свинец», *toi comme du coton* «мягкий как вата».

Однако очень часто эти правила не соблюдаются. Ср.: *pur comme l'hermine* «невинный как ягненок»; *souple comme l'osier* «гибкий как лоза», где сравнительные члены хотя и выражены исчисляемыми существительными, тем не менее оформлены определенным артиклем. Наблюдается также, хотя и реже, обратное явление: сравнительные члены, выраженные неисчисляемыми существительными, оформляются неопределенным артиклем. Ср.: *noir comme un charbon* «черный как уголь»; *froid comme un arbre* «холодный как мрамор».

Отмеченные случаи употребления неопределенного артикля вместо определенного и наоборот, очевидно, следует объяснить способностью этих двух видов артикля выступать в одной общей функции – генерализующей.

Гораздо большее распространение имеют компаративные фразеологизмы, сравнительные компоненты которых в одной из вариантных форм выступают без артикля Ср.: *doux comme (le) miel* «сладкий как мед»; *cassant comme (du) verre* «хрупкий как стекло».

Многие исследователи усматривают в неупотреблении артикля признак высокой степени обобщенности значения данных компаративных фразеологизмов.

Изложенное выше дает нам достаточно оснований утверждать, что хотя компаративные фразеологические единицы образованы по продуктивным синтаксическим моделям и отношения между их членами современны, морфологическая оформленность сравнительных компонентов в них не имеет устойчивых форм. Этот вывод подтверждается многочисленными примерами из литературы, свидетельствующими о том, что при любом морфологическом оформлении сравнительного члена в компаративных фразеологизмах, даже если оно противоречит современным грамматическим нормам языка, эта единица не распадается, не утрачивает своего фразеологического характера.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В. Г. и Рещкер Я. И. О французской фразеологии и французо-русском фразеологическом словаре. // Французо-русский фразеологический словарь под ред. Я. И. Рещкера. – М.: Просвещение, 1963. – 1785 с.
2. Костелянц Б. Л. Французские народно-разговорные фразеологизмы и их перевод на русский язык. // Вопросы французской филологии. – М.: Высшая школа, 1972. – 524 с.
3. Липшицене-Зибуцайте Э. И. Фразеологические синонимы французского языка. – Л.: Наука, 1971. – 365 с.
4. Ляндю Р. Л. Лексические варианты глагольных фразеологических единиц в современном французском языке. – Воронеж: КАСКО, 1965. – 249 с.
5. Мосьяков А. Е. Стилистические функции фразеологизмов в современном французском языке. – М.: Просвещение, 1971. – 137 с.
6. Назарян А.Г. Образные сравнения французского языка (фразеологизмы). – М.: Высшая школа, 1965. – 263 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Гавриленко – старший викладач Кіровоградського приватного вищого навчального закладу «Соціально-педагогічний інститут Педагогічна академія».

Наукові інтереси: французькі фразеологізми, теорія і практика перекладу.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УСНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Тетяна ГАЛЬЧАК (Тернопіль, Україна)

В статті розглянуто гендерні особливості формування професійної компетентності усного перекладача. Крізь призму статевої стратифікації проаналізовано різні підходи до тлумачення терміну "гендер" у перекладі. Здійснено класифікацію лексичних особливостей чоловічого і жіночого мовлення. Зроблено висновок про те, що гендерні ознаки мовної особистості виступають головними системоутворювальними чинниками перекладу.

The article discloses gender characteristics of interpreter's professional competence. Different approaches to commentary of the term "gender" are assayed in the light of gender stratification. The classification of lexical peculiarities of masculine and feminine speech is offered. It is concluded that the gender characteristics of speaking person are backbone factors of interpretation.

В останнє десятиріччя в українській педагогіці, перекладознавстві та мовознавстві все чіткіше вимальовується новий напрямок досліджень, які базуються на соціально і культурно

маркованій специфіці статі (gender). Існує думка, що лінгвістична традиція, враховуючи чинник статі, сягає коренями античного світу, коли почалось осмислення категорії природної статі (sexus) і граматичного роду (gender) [8: 3-7].

Проте, очевидно, справедливим буде ствердження про те, що статеворольова традиція суспільної свідомості бере свій початок в древньокитайській філософії з її основними поняттями – ян та інь. Концепція про взаємодію сил “інь” – “ян” як основних сил руху, як дуалізм який виражається в нерозривній єдності і боротьбі світлого і темного, чоловічого і жіночого начал в природі, – лягла в основу вчення про символи взаємодії крайніх протилежностей.

Вчення про “інь” і “ян” здавна засвоїла вся китайська філософія одночасно з вченням про п’ять стихій як першоелементів природи, згідно з яким зв’язки п’яти першооснов – води, вогню, металу і землі – створюють все різноманіття явищ і речей [8: 2].

Оскільки будь-яка система символів так чи інакше відтворює конфігурацію реальності, то, очевидно не існує “символотворчості, яка не коріниться в кінцевому результаті в загальнолюдській символічній основі” [7: 84].

Вищесказане виявляє, зокрема, також і основу гендерних аспектів в герменевтичній філософії пізнання і сягає в кінцевому результаті суті проблем розуміння через опосередкування текстами. “Розуміти себе означає розуміти себе перед текстом і сприймати з нього стан певного Я, яке відрізняється від мене”, тобто “перед герменевтикою стоїть подвійне завдання: реконструювати внутрішню динаміку тексту і відтворити здатність твору проектуватись назовні у вигляді уявлень про світ, де я міг би жити” [7: 87-88].

Герменевтика прокладає шлях до розуміння “Я” через багатство символів, які передаються через культури “в лоні яких ми здобуємо одночасно і екзистенцію і мовлення” [7: 85].

Саме вивчення гендерної проблематики в педагогіці, перекладознавстві та мовознавстві стає одним із пріоритетних напрямів досліджень сучасних вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Метою таких досліджень є встановлення певних особливостей у зіставленні однієї мови з іншими чи одного кінцевого тексту з іншим. Крім цього, питаннями мовлення як ідентифікатора індивідуальних характеристик особистості займалися і продовжують займатися як українські, так і іноземні вчені.

В центрі уваги гендерних досліджень на даний час знаходяться культурні і соціально-психологічні параметри, які обумовлюють стереотипне уявлення про чоловічі і жіночі якості, визначають ставлення суспільства до чоловіків та жінок, формують механізми побудови владної системи на основі відмінностей [1: 60]. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподіл праці і прийняті в суспільстві культурні норми, ролі та стереотипи. Як продукт соціальних відносин і культурної традиції гендер не є власне лінгвістичною категорією, проте шляхом аналізу мовних структур можна розкрити його зміст, виявити гендерні стереотипи, зафіксовані у свідомості носія мови [1: 62].

В роботах гендерного спрямування процеси створення текстів чоловіком і жінкою набули широкого освітлення (Т.Б. Крючкова, А.А. Вейлерт, О.А. Рижкіна, Л.І. Реснянска, Е.А. Земська, Н.Ф. Верхованцева, Е.І. Горошко, А.М. Холод, А. Кіріліна, І. Кавінкіна та ін.). Зацікавленість суб’єктивними характеристиками учасників процесу перекладу стала конструктивним моментом в низці когнітивно-орієнтованих досліджень лінгвістичного та лінгводидактичного напрямків (Г.Д. Воскобойник, Т.А. Фесенко, В.І. Хайруллін; І.І. Халеєва, R. Bell, P. Kussmaul, M. Snell-Hornby та ін.). Віднедавна в фокусі інтересів вчених – дослідження когнітивної сфери перекладацької психіки, питання мовних здібностей та комунікативної компетенції, перекладацьких стратегій та операцій (див. В.В. Гусєв, А.А. Залевська, І.Л. Медведева, А.М. Каплуненко, В.А. Піщальнікова, Н.І. Подольська, В.Н. Шевчук та ін.). Мовленнєво-мислительна діяльність перекладача все ще привертає увагу дослідників, розширюється об’єм і ракурси її дослідження, проте власне посередницька складова вербальної діяльності перекладача залишається малодослідженою сферою.

На сьогоднішній день відсутня модель, яка б пояснювала співвідношення мови і статі перекладача. Це питання допомагає висвітлити концепція вербальної посередницької діяльності чоловіка-перекладача та жінки-перекладача, запропонована Мойсовою О.Б., в якій

гендерні ознаки мовної особистості виступають головними системоутворювальними чинниками перекладу.

Беручи за основу твердження Д. Малишевської, яка характеризує гендер як “комплекс соціальних та психологічних процесів, а також культурних установок, породжених суспільством і які впливають на поведінку індивіда, вибір соціальних стратегій і т.і.”, Мойсова О.Б. визначає цей термін як сукупність соціо-культурної та індивідуально-особистісної ідентичності людини крізь призму статевої стратифікації [4: 57]. Вона вважає, що відмінності між чоловічим і жіночим мовленням проявляються на різних рівнях мови: в фонетиці, в лексиці і в граматиці. Побудова письмових текстів чоловіками і жінками практично не досліджувалась, за винятком психолінгвістичних експериментів з відтворення пошкодженого тексту: при відтворенні текстів жінками основною метою було або передача фабули тексту або спроба максимально відтворити початковий текст, чоловіки ж намагались побудувати свій новий текст. В середньому чоловічі тексти в значній мірі відхилялись від еталону у порівнянні з жіночими.

Дослідження поки не привели хоча б до узагальненої одної думки щодо засобів висловлювання жіночого і чоловічого письмового мовлення в тексті. Вцілому ці дослідження дають уявлення про особливості чоловічого і жіночого мовлення, проте ці свідчення надто поодинокі. Проаналізувавши ці свідчення можна класифікувати лексичні особливості чоловічого і жіночого мовлення.

Чоловіче мовлення

1. Відображення дійсності в більшій різноманітності якісних характеристик та ознак.
2. Одноманіття прийомів під час передачі емоцій.
3. Поєднання офіційного і емоційного маркування лексики під час звертання до рідних і близьких людей.
4. Точність номінації, термінологічність слововживання.
5. Застосування професійної термінології під час невимушеного спілкування.
6. Стилійно нейтральна лексика. Вживання слів з найменшою емоційною індексацією при передачі емоційного стану чи оцінки предметів і явищ.
7. Домінування периферійних розділів словника, вживання оказіоналізмів, архаїчних форм слів і розмовно забарвленої лексики.

Жіноче мовлення

1. Схильність до використання престижних стилійно маркованих форм, кліше, книжкової лексики.
2. Використання евфемізмів.
3. Використання оціночного висловлювання (слів і словосполучень) з дейктичними лексемами замість називання особи на ім'я.
4. Більша різноманітність мовлення при описі почуттів.
5. Характерна тенденція до частого використання приблизних позначень замість точної номінації.
6. Тенденція до гіперболізованої експресії, яка проявляється в широкому функціонуванні слів-інтенсивів.
7. Відносно менший словник, оскільки жінка частіше користується загальноживаним усталеним прошарком лексики, ідіомами, фразеологічними одиницями з більш високою частотою використання в мовленні.

З цього зробимо висновок, що термінологічність слововживання – індивідуальна особливість – свідчить про прагнення перекладача-чоловіка до конкретики, концентрації уваги на деяких словах, підкреслюючи їх важливість. Жінка-перекладач в свою чергу нехтує деталями опису для створення загального уявлення про предмет чи дійсність, що призводить до спрощення інформаційно-семіотичних властивостей кінцевих знаків в тексті перекладу.

Таким чином, можна констатувати, що в мові перекладачів чоловічої та жіночої статей існують певні розбіжності. Тому перед дослідниками гендеру в перекладі виникає концептуальне завдання розробки необхідних методів для чіткішого встановлення фактів функціонування гендеру в мові загалом і в перекладі зокрема, оскільки психологічно чоловіки та жінки не можуть мислити однаковими категоріями і відокремлення «його» від

«її» є принциповим. Більше того, детальнішого аналізу потребують ті тексти, які за своєю зовнішньою ознакою вже є «різностатевими», іншими словами, потрібно дати відповідь на питання: що відбувається з текстом і які проявляються тенденції його модифікації, якщо перекладач – чоловік, а автор жінка або навпаки. Такі проблеми не можна обмежувати лише сухою статистикою і констатацією факту гендерної розбіжності, необхідний пошук конкретизації способів відображення фемінності чи маскулінності текстів та потрібне теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку напряму психолінгвістичного погляду на гендер у тексті.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Гендерные аспекты массовой коммуникации // Гендер как интрига познания / Сост. А. Кирилина. М.: Изд-во "Рудомино". 2000. – С. 47-811.
2. Чепко (Мойсова), О.Б. International communication in the modern world and analysis of linguistic situation [Текст] / О.Б. Чепко // Таможня: история, теория, практика. Вып. XI: Материалы конференции «Неделя науки» / Под ред. К.Д. Скрипника. – Ростов-на-Дону.: РИО Ростовского филиала РГА, 2004.
3. Мойсова, О.Б. Классификация женской и мужской письменной речи как отражения гендерного аспекта в переводе (на примере переводов А.Сидерского и Е. Горобец произведения Ричарда Баха «Чайка Джонатан Ливингстон») / О.Б. Мойсова // Известия АМИ / Под ред. О.Г. Болдинова. – РГПУ: Академия молодых исследователей. – Выпуск № 4, 2006.
4. Мойсова, О.Б. Проблемы коммуникации с позиции гендерного анализа / О.Б. Мойсова // Таможня: история, теория, практика. – Вып. XIV: Материалы конференции «Неделя науки» / Под ред. К.Д. Скрипника. – Ростов-на-Дону.: РИО Ростовского филиала РГА, 2007.
5. Мойсова, О.Б. Особенности гендера в лингво-культурологическом аспекте / О.Б. Мойсова // Речевая деятельность: субстанциональные и процессуальные аспекты: материалы межрегиональной научной конференции. – Краснодар: КГУКИ, 2007.
6. Мойсова, О.Б. Влияние личности переводчика на прагматическую адаптацию текста оригинала в условиях гендерного подхода / О.Б. Мойсова // Материалы II Всероссийской научно-практической конференции «Личность – Язык – Культура». – Саратов: СГУ, 2009.
7. Рикер, Поль. Герменевтика, этика, политика. – М.: РАН, Институт философии, 1995.
8. Халева И.И. Гендер как интрига познания. Сборник статей. – М.: Рудомино, 2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гальчак – аспірант кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Наукові інтереси: педагогіка, методика підготовки перекладачів.

ПЕРЕДПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АНАЛІЗ ПУТІВНИКА ЯК ТИПА КРАЄЗНАВЧОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА БРИТАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ)

Валерія ГІЗЕР (Херсон, Україна)

У статті запропоновано передперекладацький аналіз путівника як типу краєзнавчого тексту, який допомагає виявити універсальні та специфічні ознаки формування та реалізації лінгвоконцепту «край» в кожній із зіставлюваних лінгвокультурних традиціях, а також виокремити зони можливих труднощів у відтворенні базисних лексичних краєзнавчих одиниць у перекладі.

The article represents the preliminary translational analysis of the guide-book as the type of local lore text, which helps to define the universal and specific features forming the concept "native land" in cross-cultural aspect. Besides, it allows to highlight the translational difficulties while trans-coding the basic local lore concepts into another linguistic culture.

Для того, щоб установити лінгвокультурологічні особливості побудови нехудожніх культурно зорієнтованих типів текстів у зіставлюваних традиціях перекладачеві насамперед варто знати закономірності побудови конкретного типу тексту в межах кожної із зіставлюваних лінгвокультурних традицій.

У статті вирішуються наступні завдання: 1) визначити ієрархію базисних краєзнавчих компонентів, що формують ядро лінгвоконцепту «край» у межах конкретного типу тексту в аналізованих лінгвокультурних традиціях; 2) виявити специфіку їх функціонування на сильних позиціях тексту в обох лінгвокультурних традиціях; 3) окреслити перекладацькі труднощі у відтворенні базисних лексичних краєзнавчих одиниць, які формують лінгвоконцепт «край» у текстах краєзнавчого характеру для іншочультурної цільової аудиторії.

Для путівника східнослов'янської і британської традицій інтегральною ознакою є найменування об'єкта опису, що облігаторно актуалізує семантику локальності.

У східнослов'янській традиції вагомою є відсутність заголовка як передтекстового елемента ініціальної позиції. Заголовок, що маркується топонімом або найменуванням об'єкта облігаторно реалізується у власне ініціальній позиції. Для британської традиції інваріантним убачається трикратний повтор найменування топоніма чи об'єкта в різних структурно-композиційних частинах тексту путівника: 1) назва путівника; 2) заголовок чи компонент заголовка розділу в путівнику; 3) початок ініціальної позиції розділу чи підрозділу.

Залежно від предмету опису – макротопоніма, топоніма в цілому чи об'єкта культурно-історичної значимості для певного простору – по-різному представлена когнітологічна інформація, що формує ієрархію домінуючих краєзнавчих ознак у структурно-композиційних частинах тексту путівника.

Для ініціальної позиції путівника як типу тексту в зіставлюваних лінгвокультурах, головним предметом опису якого є топонім, ієрархічно домінуючими краєзнавчими ознаками вбачаються локоцентризм і культуроцентризм з очевидним виявом етно- і хроноспецифіки (що в подальшому розвиваються за хронологічною моделлю). Локоцентризм реалізується в тексті лексичними маркерами з універсальним, специфічним і унікальним значеннями слотів «що» і «де». Для перекладача лексичні маркери з універсальною семантикою, які розкривають статус топоніма й межі його розміщення в просторі, як правило, не становлять проблем, оскільки в мові перекладу (далі – ПМ) наявні варіантні відповідники: «*місто*», «*розташування*», «*кордони*», «*шляхи*», «*артерії (водні)*», «*острів*», «*фортеця*», «*settlement*», «*ford*», «*this same site*», «*capital*», «*across the river*», «*around their township*», «*beside the road*» [1; 2; 3]. Лексика зі специфічною семантикою позначає країну, де розташований топонім, що також має певний (однозначний) еквівалент у ПМ: «*України*», «*Britain*» [2; 3]. Лексика з унікальною семантикою фіксує найменування топоніма/ів, гідроніма/ів: «*Кам'янець-Подільський*», «*Дністер*», «*Cambridge*», «*Castle Hill*», «*Colchester (Comulodunum)*», «*Lincoln (Lindum Colonia)*», «*the Fens*», яка загалом не становить труднощів для перекладача, оскільки у вони мають еквіваленти у ПМ [1; 3]. Варто відзначити, що у східнослов'янській традиції інтеграція слотів «що» і «де» породжує компаративний слот, що, як правило, формується в слоті «який». Іноді особливості специфічного характеру виражаються лексичними маркерами з атрибутивним компонентом, що відтворює етноспецифіку, а іноді, атрибутивність виявляється в протиставленні різного роду понять і явищ. Наприклад: «... він був *межовим каменем* – між античним і праслов'янським світом, між Заходом і Сходом, між християнством і ісламом, між різними світоглядами та культурами.» [1: 14]. Для перекладача відтворення етноспецифіки на сильній ініціальній позиції має означати лише той факт, що він може використати при перекладі однозначні еквіваленти. Таких підхід пояснюється тим, що експлікація інформації етноспецифічного характеру розшифровується в медіальній позиції.

Ознака культуроцентризму актуалізується лексемами слоту «який», наповнення і сполучення якого зі слотом «коли», кількісно і якісно варіюється у двох лінгвокультурних традиціях. Для східнослов'янської традиції набір лексики в слоті «який» може експліцитно характеризувати хронотопну специфіку топоніма: 1) простір – «*своєрідне геополітичне положення*», «*розташування поблизу сухопутних шляхів та водних артерій*», «*розміщення міста на неприступному скелястому острові*» [1: 14]; 2) час – «*одне з найдавніших історичних міст*», «*впродовж своєї довгої історії (вік якої досі дискутується науковцями)*» [1: 14]. Наведені типові приклади свідчать про те, що основним завданням перекладача є еквівалентне відтворення інформації із збереженням оцінності вихідного тексту (далі – ВТ).

У британській традиції лексичне наповнення слоту «який» нерозривно пов'язаний зі слотами «коли» і «хто», а тому тут простежується не тільки хроноспецифіка, а й етноспецифіка: «...*Cambridge was known not only to the Normans and to the Romans but also, <...>, to the Belgae who had a settlement on Castle Hill <...>. <...> developed by the Romans who, during their four hundred years occupation of Britain, <.....> across the Cam by a bridge.*

<...>. *To the Romans the situation was one of <...> provincial capital at Colchester (Comulodunum) to Lincoln (Lindum Colonia)*” [3: 5]. На етноспецифіку вказують лексеми з етнічним компонентом “*Normans*”, “*Romans*”, а також лексеми з унікальною семантикою – топоніми з варіантом їх первісного найменування на мові етнічної групи, що населяє певну територію “*Colchester (Comulodunum) to Lincoln (Lindum Colonia)*” [3: 5].

Формування лінгвоконцепту «край» у британській традиції відбувається за рахунок реалізації лексики локального характеру зі специфічною та унікальною семантикою, а також лексикою з етнічним компонентом.

Для путівника, що подає власне краєзнавчий об’єкт, локоцентризм має домінуючий характер і інваріантно маркується використанням лексичних одиниць з локальною семантикою слотів «що» і «де». Причому ступінь локалізації в обох лінгвокультурах експлікується ієрархією домінантних для кожної традиції лексем з універсальним, специфічним і унікальним значенням. Наприклад: 1) лексика з універсальною семантикою більшою мірою реалізується в британській традиції: “*world*”, “*centre*”, “*cities*”, “*here*”, “*place*”, “*building*”, “*residence*” [3; 4; 5;]; 2) лексичні маркери зі специфічним значенням рівнозначно висвітлені в обох традиціях: «над дніпровськими кручами», «обитель», «монастирі», «християнського православного світу», “*churches*”, “*Christian world*” [1; 2; 5]; 3) лексеми з унікальною семантикою у східнослов’янській традиції представлені не тільки найменуванням об’єктів, а й назвами топонімів: «Києво-Печерського монастиря», «Києва», «Любеча», «Чернігова», «на Афоні», “*Westminster Abbey*”, “*Hatfield House*”, “*Old Palace*”, “*Banqueting Hall*” [1; 2; 4; 5]. Для перекладача це означає, що лексичні ознаки локоцентризму відтворюються у перекладі еквівалентами (універсальна та унікальна семантика), варіантними відповідниками (специфічна семантика) із залученням перекладу за традицією.

Ознака антропоцентризму актуалізується лексичними маркерами, що виражені в тексті власними іменами «*Антоній*», «*Антипа*», «*Іларіон*», “*Edward V*”, “*Edward VIII*”, “*Henry VIII*” у сполученні з лексемами зі специфічною семантикою з [2; 4]: 1) релігійним компонентом «*митрополитом*», «*насельником обители*», “*Cardinal Morton, Bishop of Ely*” [2; 4]; 2) компонентом станово-державного статусу: “*kings*”, “*queens*”, “*princes*” [4; 5]. Магістральним прийомом відтворення ознак антропоцентризму убачається переклад за традицією та еквівалентом у ПМ.

Культуроцентризм у східнослов’янській традиції розкривається через уведення до тексту лексичних маркерів слоту «який» зі специфічною та унікальною семантикою, переважно з релігійним та етнічним компонентами: «... однієї з найголовніших святинь християнського православного світу», «у давньоруському літописі «*Повість минулих літ*» ...» [2: 1]. У британській традиції аксіологеми виражені лексикою з універсальною і специфічною семантикою релігійного характеру: “... *is one of the famous, historic and widely visited churches ... in the whole Christian world*”, “... *for its fame apart from its beauty and its vital role ... of the Christian faith in one of the world’s most important capital cities*” [5: 1].

Під час перекладу ініціальної позиції путівника основна трудність буде зумовлена збереженням і адекватним відтворенням лінгвоконцепту «край». У британській традиції вербалізація концепту «край» здійснюється шляхом нарощування інформації специфічного й унікального характеру. У східнослов’янській традиції лінгвоконцепт «край» реалізується гіпонімами до лінгвоконцепту, які в перекладі вимагають від перекладача певних лексичних перетворень – генералізації та калькування.

Ознаки локоцентризму і культуроцентризму становлять домінанту фінальної позиції у східнослов’янській позиції. Сема локальності реалізується лексичними одиницями з універсальним і унікальним значенням: «*на території заповідника*», «*лабіринтами Близніх і Дальніх печер*» [2: 9].

Лексичні маркери з культурно зорієнтованою семантикою представлені лексемами з універсальним значенням. Наприклад: «*унікальні пам’ятки мистецтва та архітектури ХІ-початку ХХ ст.*», «*виставками*», «*основну експозицію*» [2: 9]. Виняток становить

найменування власне об'єкта, в якому один з компонентів містить унікальну семантику: «*Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник*» [2: 9].

У фінальній позиції британської традиції інваріантною вбачається реалізація лексичних одиниць з локальною семантикою та власних імен. Тут переважно використовуються власні імена, що експліцитно / імпліцитно розкривають культурну, історичну, а іноді політичну значущість самого об'єкта. Наприклад: “*Meanwhile under the 4th Marquess and his wife Lady Alice Gore, Hatfield continued as a social and political centre. Edward VII stayed there, also Balfour, Chamberlain and Kitchener*”, “*Among the guests he entertained were Queen Elizabeth the Queen Mother, the Prince of Wales, and Sir Winston Churchill*” [4: 10]. У цьому прикладі значущість об'єкта закріплюється лексикою з універсальним значенням “*as a social and political centre*”, тому більшу частину лексики з універсальною семантикою перекладач може відтворити варіантами еквівалентних відповідників. Основна зона труднощів у перекладі фінальної позиції пов'язана з відтворенням власних імен антропонімів, чий соціальний і політичний статус є загальновідомим для вихідної культури. У перекладі антропонімів першого ряду перекладач залучає прийом калькування чи переклад за традицією. Такий самий прийом може бути застосовано і для перекладу власних імен другого ряду. Саме ступінь обізнаності іншочужинця про ту чи іншу особу потребує від перекладача застосування повної/часткової елімінації, або коментаря, а відповідно, і дескриптивного перифраза.

Аксіологеми, що реалізуються в цій позиції, характеризують власне об'єкт і належать до низькочастотного типу лексики: “*magnificent*”, “*great treasure*”, “*the last major*”, “*the main*”, “*social and political centre*”, “*great interest in Hatfield*” [3; 4; 5;].

Тематично медіальна позиція розкриває культурно-історичну цінність об'єкта, особливості й унікальність його територіального розташування. Домінанту медіальної позиції формують лексичні маркери з семантикою локальності, власні імена й аксіологеми, посередництвом яких передається специфіка й унікальність власне об'єкта. Інваріантним для цієї позиції вбачається використання лексики з локальною семантикою, при цьому в тексті актуалізується різний ступінь локальності.

У східнослов'янській традиції визначається специфіка розташування як самого об'єкта, так і його складових – мікрооб'єктів. Наприклад: «*Концепція фортифікації Кам'яця полягала в органічному поєднанні природних захисних властивостей неприступного скелястого острова, оточеного глибоким каньоном річки Смотрич, та штучних укріплень*», «*Саме від печер походить назва монастиря – Печерський. У Печерському монастирі розпочалося інтенсивне муроване будівництво, було зведено Успенський собор, Троїцьку надбрамну церкву, трапезну*» [1: 38; 2: 10].

У британській традиції ознака локоцентризму маркується лексичними одиницями, що актуалізують: 1) простір власне об'єкта; 2) його складових; 3) навколооб'єктний простір. За такої моделі, відтворення будь-якого локального об'єкта обов'язково пов'язано з антропонімом.

Культурно-історична значущість об'єкта виражається лексемами з універсальною семантикою: «*Будівництво*», «*культури*», «*споруда*», «*майстерність*», «*архітекторів та художників*», «*школи*», «*літератури*», «*малярства*», «*графіки*», «*архітектури*», «*прикладного мистецтва*», «*книгодрукування*» [1; 2]. Варто відзначити, що актуалізація культурно ціннісного аспекту також реалізується лексемами з унікальною семантикою, що виражена власними іменами. Наприклад: «*У 1615 р. в Лаврі було засновано друкарню, навколо якої гуртувалися відомі письменники, вчені-богослови, художники, зокрема Єлисей Плетенецький, Памво Беринга, Захарій Копистянський, Петро Могила, Інокентій Гізель, Олександр та Антоній Тарасовичі*», «*До спорудження фортеці доклали зусиль військові фахівці й архітектори, імена яких, на жаль, відомі нам лише починаючи з XVI століття – Іоб Претфус, Матвій Владко, Камілу, Теофіл Шомберг, Арчібальд Анжей Гловер де Глей ден, Вільгельм Раппе, Ян де Вітте, Станіслав Завадський*» [2: 5; 1: 16].

Аксіологеми належать до високочастотного типу лексики, та загалом виконують стилістичну функцію надання характеристики антропоніму: “*ambitious Lord Admiral Seymour*

of Sudeley”, “... her pale enigmatic face ...”, “... who was responsible for the discovery and suppression of the Gunpowder Plot”. But he had extraordinary political insight and strength of purpose”, “Beautiful, dominating and energetic, she was the chief Tory hostess of her time” [4: 10]. У свою чергу такі аксіологеми як, “...beautiful harmony of style”, “a great social and political centre”, “magnificent shrine”, “beautiful furniture”, “the great gates”, експлікують якості власне об’єкта і його складових, які у перекладі знаходять свої еквіваленти у ПМ.

Магістральною тенденцією в цій позиції представляється реалізація лексики з локальною семантикою, що виражається гіпонімами до базисного концепту «край». Наприклад: «Втім, вона не загальмувала розвитку Пониззя (тогочасна назва Поділля), що впродовж півтора століття було «татарським улусом», «З 1434 р. Кам’янець став столицею новоутвореного Подільського воєводства у складі Королівства Польського», « На Поділлі і зокрема в Кам’янці сформувався тип храму-фортеці з вежею-дзвіницею, що одночасно виконувала функцію бойової бапти» [1: 30]. Крім того, формування концепту закріплюється конвоєм лексики зі специфічною семантикою «воєводство», «Королівство», «храм-фортеця», і реалією «татарським улусом». Саме тут виникають перекладацькі труднощі. Для відтворення лексики із специфічною семантикою перекладачеві необхідно застосувати креативні стратегії, які можуть призвести навіть до елімінації унікального інформаційного компонента, оскільки коментування, чи дескриптивна перефраза можуть зруйнувати текст-типологічні очікування цільової аудиторії.

До перекладу медіальної позиції може бути залучено спосіб власне перекладу, оскільки тексти характеризуються високим ступенем реалізації лексики з універсальною семантикою. У перекладі антропоніми, лексика зі специфічною семантикою та реалії становлять окрему проблемну зону. Нарівні з калькуванням антропонімів другого ряду (невдомих іншопольській аудиторії) перекладачеві необхідно конкретизувати сферу діяльності тієї чи іншої персоналії, зазначивши її професійний статус чи особистісний внесок у розвиток описуваного об’єкта. Повній або частковій елімінації підлягають вузько специфічні реалії лише в тому разі, якщо вони демонструють високий ступінь концентрації.

Отримані результати дозволяють виявити набір текст-типологічних ознак, збереження / незбереження яких впливає на адекватне розпізнання чи ідентифікацію типу тексту в межах іншої лінгвокультурної традиції. Тотожність інтегральних ознак у зіставлюваних лінгвокультурах свідчить про збіг текст-типологічних стереотипів очікування в зіставлюваних традиціях, а для перекладача це означає, що в зоні збігу ознак він може скористатися прийомами і способами власне перекладу. Диференційні ознаки свідчать про культурно специфічні особливості побудови типу тексту, відтворення яких у мові перекладу потребуватиме від перекладача залучення максимально креативних способів перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кам’янець-Подільський: Туристичний путівник. – Львів – Кам’янець-Подільський: Центр Європи, 2003. – 320 с.
2. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – Львів – Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник: Центр Європи, 2005. – 36 с.
3. Cambridge: An illustrated guide in the Colourmaster series. – Published by Colourmaster Limited, Kelvin Way, Crawley, West Sussex – Printed in England by Garrod and Lofthouse Limited, 1985. – 33 p.
4. Hatfield House. Published by St. George’s Press. Printed in Great Britain by Lund Humphries at the Country Press. – Bradford, 1992. – 32 p.
5. Westminster Abbey: a pictorial guide. – Norwich: Jarrold Publishing. – Norwich: Printed in Great Britain by Jarrold Printing. 1987. – 33 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Гізер – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, міжкультурна комунікація, країнознавство, лінгвокраїнознавство.

ПРОЛОГ ДО ТРАГЕДІЇ “РОМЕО І ДЖУЛЬЕТТА” В. ШЕКСПІРА В ПЕРЕКЛАДІ В. МИСИКА.

Наталя ГРИЦІВ (Львів, Україна)

У статті проведено аналіз Прологу до трагедії “Ромео і Джульєтта” В. Шекспіра в перекладі В. Мисика. Подано також стислий опис Шекспіріани В. Мисика.

The article is focused on the analysis of the Prologue to the tragedy “Romeo and Juliet” by W. Shakespeare in V. Myssyk’s translation. Concise data of V. Myssyk’s translations of W. Shakespeare’s works are provided as well.

У цьому дослідженні розглядаємо пролог до трагедії “Ромео і Джульєтта”. Г. Кочур, проаналізувавши переклади П. Куліша, М. Вороного, А. Гозенпуда, І. Стешенко та В. Мисика (детально зупинився на аналізові прологу), таки надає перевагу Мисиковому варіантові, відзначивши, що “перевага Мисикового перекладу видається безперечною – так логічно там плине розповідь. [...] Мисик ухилився від буквализму й створив дуже невимушений, дуже природний варіант. [...] Цей переклад має немало перевагу перед тими, що є в розпорядженні і читачів, і режисерів” [4: 501–502]. В даній розвідці спробуємо знайти цьому підтвердження.

Перший відомий україномовний переклад трагедії “Ромео і Джульєтта” здійснив П. Куліш (переклад опубліковано 1901 р.) [16]. Відомі також переклади М. Вороного (вперше опубліковано 1928 р., перевидано 1929 р.) [11], І. Стешенко (переклад виконано 1952, опубліковано 1986) [10] та В. Мисика (1932 року, опубліковано 1988) [13]. Останній переклад – для нас пріоритетний, оскільки його опублікував журнал “Прапор” у 1988, № 9 – 10. Перевидань не було, тобто переклад начебто сучасний, втім пересічний читач з ним незнайомий. Під час аналізу проводитимемо паралель з перекладом І. Стешенко, включеним до шеститомного видання творів Вільяма Шекспіра, тобто найвідомішим широкому загалу. Задля справедливості варто також згадати, що існує автограф прозаїчного перекладу “Ромео і Джульєтти” Гната Хоткевича [15].

У вищезгаданому шеститомному виданні Василь Мисик представлений перекладами драми “Тимон Афіньський”, яка до цього в його перекладі друкувалась в тритомному виданні, [14] та “Юлій Цезар”. До української Шекспіріани Василь Мисик також доклався перекладом коліскової з комедії “Сон літньої ночі”, пісні *Весна* з комедії “Марні зусилля кохання” та пісні Ам’єна з комедії “Як вам це сподобається” [8: 303–313]. Окрім цього, в архіві Харківського літературного музею зберігається раніше не друкована рецензія під назвою “Шекспір українською мовою”, написана 1961 року, на видання: Уільям Шекспір, Вибрані твори в 2-х томах, К., Мистецтво, 1950-1952рр. [7]. В. Шекспіра та В. Мисика також поєднує переклад вірша Джона Мільтона “Шекспір” [7: 314].

Розглядаючи Шекспіріану В. О. Мисика доречно згадати його дружину – М.І. Таран-Мисик. Марія Іванівна до останнього подиху дбала про те, щоб повністю опублікувати спадщину чоловіка і дуже болісно переживала будь-які погіршеності в цьому питанні. Так, до прикладу, розгнівавшись на те, що до шеститомного видання творів В. Шекспіра 29740 рядків (“Тимон Афіньський”, “Юлій Цезар”) скоротили до 13500, порадившись з сином Миколою від першої дружини (йдеться про видання до 85-річчя В. Мисика), повідомила: “ми вважаємо таке видання приниженням гідності Василя Мисика, як і переклади з Шекспіра в 6-ти томнику, і не даємо своєї згоди на його публікацію”, нижче додаючи, що “Василь Олександрович був найсуворішим, найвимогливішим редактором своїх творів, без жалю нищив те, що йому не подобалось: всі його твори – вибрані. А як володів він мовами! Якими користувався світовими перлинами для свого перекладу! [...] Золотоносна жила! А наші видавці хочуть зовсім знищити його!” [6].

Любов до творчої спадщини В. Шекспіра плекав В. Мисик до останніх днів. Так, 10.02.1983 року увечері, переддруковуючи переклад “Тимона Афіньського” з В. Шекспіра, він упав додолу, [...] згорів за робочим столом. В тяжкому стані пролежав 20 днів, після чого 3 березня 1983 року відійшов у вічність [там само].

Кількісно малий показник, представлений Василем Мисиком, аж ніяк не поступається якісному виконанню перекладів.

Для зручності аналізу паралельно пропонуємо переклад В. Мисика та І. Стешенко:

Два доми, рівно поважані й славні,
в Вероні красній, місці наших дій,
знов починають свої чвари давні
й чужою кров'ю кроплять розлад свій.
З лон тих домів – рокована, нещасна –
коханців пара у життя іде,
і їх загибель – люта, передчасна –
край ворожнечі батьківській кладе.
Любов, що їм життя розбити має,
і довга ворожнеча двох родин,
що тільки з смертю їх дітей сконає,
за дві години наш перейдуть кін.
Прислухайтесь ж вухом небайдужим,
ми працею всі вади надолужим.

(пер. В. Мисик)

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, -
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

(пер. І. Стешенко)

Пролог, за визначенням Літературознавчої енциклопедії, – це складник композиції, початковий етап епічного, драматичного твору, в якому стисло викладені причини його написання, події. У ньому можуть бути повідомлені ідейно-тематичний задум автора, мета твору [5: 280].

Класична п'єса “Трагедія Ромео і Джульєтти” В. Шекспіра розпочинається прологом. Функція цього складника композиції тісно пов'язана з кожною окремою драмою, у випадку з трагедією “Ромео і Джульєтта” В. Шекспір зробив пролог вступною частиною п'єси, в якій послідовно викладав вмотивовані наступні події; він також відіграє концептуальну роль. Цей пролог, на відміну від інших, написаний у формі сонету і складається з 14 рядків, поділених на 3 секції по 4 рядки та останню – 2 рядки. Чотири секції поділені тематично; кожна тематичну секцію оригіналу відділяють від наступної розділові знаки. Кожне нове речення – це короткий екскурс глядача в сюжет п'єси. Перша секція знайомить нас з передісторією, тобто місцем дії та давньою ворожнечею двох родин; друга – найважливіша за змістом секція – опис кохання молодих людей: зародження стосунків, їх нещасливий перебіг та трагічна загибель пари; завершальна – це апеляція до глядача.

Пролог, готуючи нас до того, що кохання Ромео і Джульєтти закінчиться смертю, відкриває два ключові моменти сюжетної лінії трагедії: *A pair of star-crossed lovers take their life* – молоді коханці, яким судилось закохатись один в одного та *The fearful passage of their death marked love* – за велінням долі кохання загинуло. Метафоричний епітет *star-crossed lovers* тлумачиться як *thwarted by a malign star* [2: 3032], тобто зорі та доля працюють проти коханців, вони закохуються, але кохання це приречене на нещастя. Це той випадок, де говорити про позитивну чи негативну конотацію доволі складно, оскільки, з одного боку,

молоді люди закохуються, і це почуття проносять крізь усе життя, і, щоб зберегти його чистоту, помирають, з іншого – кохання приречене на поневіряння, нерозуміння з боку обох родин, це кохання – заборонений плід. Незаперечним залишається той факт, що зорі такий перебіг подій напророкували з самого початку. Щоб відтворити намальовану зорями трагічну картину в перекладі, Василь Мисик вводить в текст дієприкметник пасивного стану *рокована*, що в українській мові означає: неминуча, невідворотна; фатальна; визначена наперед долею; яка виражає покірність долі [3: 1274]. Минулий час в даному випадку підсилює хронотопний аспект, доконаний стан переносить нас в період зародження кохання. Трагічну тематику продовжує лексема *нещасна*. Наступні два рядки: *З лон тих домів – рокована, нещасна – коханців пара у життя іде*, яскравий приклад оксюмору на конототивному рівні: *коханців пара* – образ виключно позитивний, натомість *рокована, нещасна* – негативно забарвлений. Позитивно маркований образ коханців і у перекладі І. Стешенко: *Коханців двоє щирих, запальних*, однак домінуючий образ фатальності повністю згублений.

Для відтворення рядків оригіналу:

From forth the fatal loins of these two foes
A pair of star-cross'd lovers take their life;
Whose misadventur'd piteous overthrows
Doth with their death bury their parents' strife [1: 764].

В. Мисик подає:

З лон тих домів – рокована, нещасна –
коханців пара у життя іде,
і їх загибель – люта, передчасна –
край ворожнечі батьківській кладе.

Його авторські тире свідчать винятково про бажання перекладача пунктуаційно підкреслити семантично марковану лексику. Римування цих рядків підсилює задану інтонацію. Такий вибір також диктувався параметрами як читабельності, так і сценічності. Цитуючи Т. Є. Некряч, слід додати наступне: “жоден перекладач драматичного твору не має права нехтувати нікотрим з цих двох параметрів. Орієнтування драматичного твору на глядача завжди вимагає від перекладача уваги до зручної “вимовлюваності” реплік, до правильного виставлення акцентів у структурі речення, що допомагає режисерові та акторам знайти оптимальну фізичну й словесну дію на сцені для найповнішого розкриття авторського задуму. Експресивні якості фрази перекладач повинен закладати у саму структуру репліки” [9: 111–112]. “Завдання перекладача драматичного твору тут ні в чому не відрізняється від загального завдання перекладача художньої літератури – якомога точніше і повніше перевиразити усі рівні змісту у максимально наближеній до джерельного тексту формі” [там само]. Т. Є. Некряч також зазначає, що “тут дуже важливо не підмінити автора собою, не “поглиблювати”, не “покрощувати”, не “розширювати” його” [там само]. Щодо лексичного рівня, то, трактуючи *загибель* як *луту*, В. Мисик дещо надінтерпретує задану тональність оригіналу. Погоджуємось – *загибель передчасна*, очевидно несправедлива, втім натяку на те, що вона люта в оригіналі немає. В. Шекспір залишає нейтральну лексему *death* дозволяючи, тим самим, адресату на свій розсуд наділити її конотаціями. Нейтральніший, у порівнянні з В. Мисиковим, переклад подає І. Стешенко: *Життя коротке і сумну любов, / Трагічну смерть*, ці три моменти якраз і передають триєдине цілісне кохання Ромео і Джульєтти.

Репліку оригіналу: *The fearful passage of their death-mark'd love* В. Мисик перекладає як: *Любов, що їм життя розбити має*, словосполучення *розбити життя* не обов'язково передбачає власне загибель, однак ця сема вже закладена у попередній фразі *передчасна загибель*. На неминучість фатального кінця у В. Мисика вказують також десятий та одинадцятий рядки: *і довга ворожнеча двох родин, / що тільки з смертю їх дітей сконає*. В даному випадку ці два рядки повторюють значення сьомого і восьмого рядків: *і їх загибель – люта, передчасна – / край ворожнечі батьківській кладе*.

Кілька слів про структуру прологу. Як зазначено вище, пролог слідує формі сонета, прикметно, йому притаманна та сама система рим. Як правило, римування не є найважливішим критерієм при перекладах прологів, однак наслідування структури сонету в конкретному випадку вимагає детальнішого аналізу даного аспекту. У кожній секції наявне римування: a b a b, c d c d, e f e f, g g. Що ж до перекладу, то три чотиривірші з перехресною римою та римований двовірш оригіналу повністю передані у перекладі Василя Мисика. Метричний розмір – переважаючий ямбовий пентаметр оригіналу також повністю відтворено в перекладі. У В. Мисика переклад – джерелоцентричний на усіх рівнях, і фонетичний – не виняток, так, два перші рядки оригіналу з цезурою знайшли своє точне відображення в перекладі. Кульмінацію зв'язку *ворожнеча – кров – любов – смерть*, окрім образно-метафоричного пласту, передають переважаючі звукосполучення приголосних *кр, вр*; з огляду на сценічну орієнтацію, нанизування цих звуків наділило переклад дещо більшою експресією, ніж сам оригінал.

Підсумовуючи аналіз ще раз звернемось до статті Т.Є. Некряч, у якій вона наголошує, що “завдання перекладача – перевтілитись в автора, передати всі психологічні нюанси характерів, відтворити усю неповторність інтонаційного, ритмічного та мелодійного малюнку кожного персонажа. І тільки те, що автор може робити інтуїтивно, перекладач повинен відтворювати свідомо” [9: 125]. Саме це і продемонстрував Василь Мисик, зберігши ритм та мелодію оригіналу, образність та, що найважливіше, функцію прологу – концептуальну цілісність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Shakespeare W. The complete works of...* / W. Shakespeare / Edited by W. J. Craig. – London: Parragon, 1993. – 1442 p. [Далі усі рядки оригіналу цитуємо за цим виданням].
2. *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, In 2 volumes* / Edited by Lesley Brown. – Oxford: Clarendon, 1993.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
4. *Кочур Г. Кілька уваг до Василя Мисика та його перекладу “Ромео і Джульєти”* / Г. Кочур // Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю. / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; Передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 497 – 502.
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
6. Машинопис листа М. Таран-Мисик, датований 10.02.90 р. – Харківський літературний музей. – Вст. № 18547 РП-2485.
7. *Мисик В. Шекспір українською мовою* [Рецензія на видання: Уільям Шекспір, Вибрані твори в 2-х томах, К.: Мистецтво, 1950 – 1952рр.] – Харківський літературний музей. – Вст. № 18983 РП-2680/4.
8. *Мисик В. О. Захід і Схід: Переклади* / В.О. Мисик / Авт. передм. О. І. Никанорова. – К.: Дніпро, 1990. – 543 с.
9. *Некряч Т. С. Муки і радощі драматичного перекладу* / Т.Є. Некряч // Од слова й до слова...: Збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України / Редкол.: О.І. Чердніченко (голова) та ін. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 108 – 126.
10. *Шекспір В. Зібрання творів у 6-ти томах* / В. Шекспір. – Том 2. К.: Дніпро, 1986. – С. 311 – 413. [Далі усі рядки перекладу І. Стешенко цитуємо за цим виданням].
11. *Шекспір В. Пролог до трагедії “Ромео та Джульєтта”* передр. у кн.: Вороний М. Поезії. Ювілейне вид. – Х., 1929. – С. 391 – 392.
12. *Шекспір В. Ромео і Джульєтта* [Уривок] / Пер. А. Гозенпуд // Театр. – 1937. – № 5–6. – С. 53 – 62.
13. *Шекспір В. Ромео і Джульєтта.* / Пер. з англ. В. Мисик. – Прапор, 1988, № 9 – 10. [Далі усі рядки перекладу В. Мисика цитуємо за цим виданням].
14. *Шекспір У. Вибрані твори: У 3 т.* / Пер. з англ. – К.: Дніпро, 1964. – (До 400-річчя з дня народження В. Шекспіра. 1564 – 1964). – Т. 1. – 783 с.
15. *Шекспір У. Ромео і Джульєтта* / Пер. Г. Хоткевич. Автогр. зберігаються в ЦДІА України у Львові, ф. № 688, оп. 1, зв'язка № 10, од. зб. №№ 164, 166, 167.
16. *Шекспір У. Ромео та Джульєтта* / Пер. П. А. Куліша. Виданий з передм. і поясн. І. Франка. – Львів: Накл. Укр.-руської вид. спілки, 1901. – 132 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Гриців – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: сучасні напрями у перекладознавстві, когнітивна лінгвістика; історія українського художнього перекладу.

ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ-ІНТЕНСИФІКАТОРІВ ДІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Тетяна ДЗЮБА (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості відтворення англійських прислівників-інтенсифікаторів дії в прозових творах сучасних англомовних письменників українською мовою, виявлені труднощі їх перекладу та умови збереження їх інтенсифікуючої ролі в українських перекладах.

The article deals with the peculiarities of rendering of English adverbs-intensifiers of verbs into Ukrainian. Problems of their translation and conditions of their intensifying function retention in Ukrainian translations is given in the paper.

Категорія інтенсивності давно привертає увагу вчених-лінгвістів. Так, існує ціла низка робіт, присвячених вивченню цієї категорії на матеріалі різних мов - англійської, французької, німецької, української, російської та інших європейських мов. Науковці досліджували також різні частини мови, які виступають у ролі інтенсифікаторів – іменники, прислівники, модальні слова, ступені порівняння прикметників, синтаксичні способи і фразеологічні засоби інтенсифікації висловлювання. Проте на сьогодні не існує наукових розвідок, присвячених вивченню цієї категорії та засобів її вираження в перекладознавчому аспекті. Англійські прислівники-інтенсифікатори дії вперше виступають об'єктом дослідження перекладознавства.

Мета статті полягає у визначенні особливостей відтворення англійських прислівників-інтенсифікаторів дії в прозових творах сучасних англомовних письменників українською мовою, виявленні труднощів їх перекладу та умов збереження їх інтенсифікуючої ролі в українських перекладах.

Категорію інтенсивності або „мовне підсилення” В. Матезіус трактує як вираження високого ступеня якості або більшої інтенсивності дії або стану, які виходять за межі звичайного, вносячи при цьому поняття про особливе, виїняткове, надмірне; велике, глибоке, повне, абсолютне щодо просторових характеристик [5: 228].

Для вираження інтенсивної дії в сучасній англійській мові використовуються лексико-семантичні, словотвірні, фразеологічні та граматичні засоби. Ми зосередимо свою увагу на лексичних засобах, а саме прислівниках. Для вираження інтенсивності дії в англійській мові найчастіше використовуються прислівники-інтенсифікатори *perfectly, very, violently, terribly, passionately, completely* (надзвичайно, дуже, сильно, страшенно, палко, цілком).

Прислівники, які вказують на ознаку дії, знаходять своє вираження у трьох конструкціях:

Adv + дієслово (V)

triumphantly realize

V+Adv

understand completely

Adv+Part II

beautifully executed [6: 87].

К.М. Суворіна зазначає, що дієслово як клас характеризується вужчою лексичною сполучуваністю з інтенсифікаторами порівняно з прикметниками, і сам розряд інтенсифікаторів, які сполучаються з дієсловами не такий різноманітний [9: 38].

До дієслів, яким притаманна градуальність, належать такі дієслова, у значенні яких міститься кваліфікативний компонент, який можна умовно позначити прикметником або прислівником, і який власне визначає взаємодію дієслова з інтенсифікатором. До дієслів, які можуть сполучатися з інтенсифікаторами належать дієслова, які виражають:

1. розумову діяльність: *decide, forget, know, realize, think, understand*;
2. психічний та емоційний стан: *believe, impress, fascinate, doubt, disappoint*;
3. сприйняття: *feel, hear, see*;
4. взаємодію і вплив: *explain, change, assure, convince, prevent, thank*;
5. внутрішню дію: *want, will, fancy, wish, plead*;
6. фізичний стан: *tremble, shout, cry, scream, laugh, hurt*;
7. оцінку дії: *appreciate, approve, determine, satisfy*;

8. початок і кінець дії: *complete, finish, start, give up, fade out*;

9. інші дієслова [8]

Дієслова, які містять кваліфікативний компонент, як правило, неграничні. Це відображається у їх сполучуваності з інтенсифікаторами великого (дуже великого) і малого (дуже малого) ступеня: *stammer badly (slightly), amuse much (a little), dislike violently (rather), worry greatly (a bit)* [9: 38-39].

Дієслова, які містять компонент завершеності і співвідносяться з полюсами граничної шкали, сполучаються переважно з інтенсифікаторами повного (максимального) ступеня: *destroy completely, terminate completely, understand completely, exhaust completely* [9: 39].

У свій час велися дискусії щодо сполучуваності інтенсифікаторів з дієсловами. Так, на думку П. Робертса, інтенсифікатори не можуть модифікувати дієслова. Однак ми вважаємо, що таке твердження є дещо помилковим, наприклад:

*Obviously, her grandfather wanted **desperately** to see her* [11: 76].

У сполученні з дієсловами прислівники-інтенсифікатори не тільки підсилюють їх, а й надають їм додаткові властивості, спричиняють появу у дієслів певної емоційної оцінки. До таких інтенсифікаторів належать *passionately, terribly, desperately*. Вони значною мірою втратили первинне лексичне значення і сприймаються як показники високого або крайнього ступеня інтенсивності дії (процесу, стану). У сполученні з такими інтенсифікаторами дієслівне значення підсилюється у зв'язку з тим, що вихідне значення прислівників сприймається не безпосередньо, а виявляється у вигляді особливо сильної інтенсифікації: *to love furiously/terribly*.

Доволі часто інтенсифікатори можуть вносити зміни у значення дієслова, що підтверджується, зокрема, використанням у перекладі українською мовою дієслова, що містить сему „швидкість руху”, яка в англійській мові виражена інтенсифікатором:

*Wait ... he's picking up speed. He's moving **too fast***. [13: 84].

*Хвильку ... він збільшує швидкість. Та він **просто мчить*** [4: 94].

Інтенсифікатор **wildly** вживається для вираження різкості дії, вираженої дієсловом. Він також дає певне уявлення про емоційний стан персонажа.

*“Front stairs!” Glick exclaimed, pointing **wildly** through the windshield of the BBC van* [10: 291].

З контексту бачимо, що герой перебуває у стані збудження, занепокоєння, хвилювання. Перекладач використала прислівник **збуджено** для передачі емоційного стану героя та дієприслівник **тицяючи**, який містить сему „різкість руху” у своєму значенні (*тицяти – різким рухом показувати, вказувати на кого, на що-небудь, кудись*) [14]:

– *Сходи!* – вигукнув Глік, **збуджено тичаючи** пальцем у вітрове скло мікроавтобуса *Бі-бі-сі* [3: 285].

На нашу думку, такий прийом є досить оправданим і вдало передає значення оригіналу.

Цікавим є наступний приклад:

*The tires howled as the taxi leapt forward, fishtailing **wildly** and sending the gathering crowd diving for cover* [11: 165].

Як бачимо, інтенсифікатор в англійському реченні підсилює дієслово, **fishtail**, а в українському варіанті він або модифікує інше дієслово, або не перекладається взагалі:

*Шини завищали, авто **різко** рвонуло вперед, його віднесло вбік, і юрба, що почала було збиратися навколо, розсипалася* [1: 179].

Щось дунко тріснуло, шини завищали, і таксі рвонуло вперед, виляючи задом і вмить розігнавши юрбу роззявляк [2: 6].

Інші способи перекладу цього інтенсифікатора є теж вдалими, оскільки цілковито передають його зміст в оригіналі:

*The women rushed **wildly** past her, fleeing down the tunnel* [13: 277].

*Жінки **несамовито** побігли повз неї далі вниз тунелем* [4: 317].

*Langdon spun **wildly** in the cabin, trying to make sense of what he had just seen* [10: 505].

*Лендон **панічно** метався по кабіні, намагаючись осягнути побачене* [3: 481].

*Olivetti began pressing the remote **wildly*** [10: 320].

Оліветті почав **гарячково** натискати кнопки на пульті дистанційного управління [3: 312].

Ще одним доволі поширеним англійським інтенсифікатором дії є прислівник **desperately**, який часто вживається з дієсловами, які виражають потребу (**need**), бажання (**want**). Найчастіше його перекладають українською мовою теж прислівниками інтенсифікуючого значення:

*Obviously, her grandfather wanted **desperately** to see her* [11: 76].

Очевидно, дід **відчайдушно** хоче побачитися з нею [1: 87].

*Tonight, her best quest was that Robert Langdon, whether he knew it or not, possessed information that she **desperately** needed* [11: 78].

Сьогодні в неї було відчуття, що Роберт Ленгдон, свідомо чи несвідомо, володіє якоюсь інформацією, яка **надзвичайно** потрібна їй [1: 90].

Якщо цей інтенсифікатор зустрічається доволі часто на сторінках одного й того ж твору, то перекладач може застосовувати трансформацію заміни, як от у наступному прикладі, де **desperately** відтворюється компаративною фразеологічною одиницею інтенсифікуючого змісту:

*Not surprising, Collet thought. Fache needs this arrest **desperately*** [11: 71].

„Воно їй не дивно, - подумав Колле. – Цей арешт Фашеві **потрібний як повітря**” [1: 83].

Завдяки таким діям перекладач використовує багаті лексичні можливості мови-перекладу.

При перекладі інтенсифікаторів перекладачу доводиться брати до уваги контекст, оскільки він може змінити значення інтенсифікатора порівняно з його словниковими відповідниками. Словниковими відповідниками англійського інтенсифікатора **violently** є 1) *сильно*, 2) *дуже* 3) *шалено*; *нестямно* 3) *жорстоко* [14]. В українських перекладах знаходимо варіанти **дико**, **безсило**:

*The rest of the trees around the house were swaying **violently** in the wind, but none of the others had fallen...* [12: 44].

. *решта дерев у саду **дико** стогнала від вітру, але жодне з них не впало...* [7: 40].

*Then with his world yanked from beneath him, he fell **violently** to his knees and let out a wail of anguish* [10: 545].

Тоді, відчувши, що світ вислизає в нього з-під ніг, **безсило** впав на коліна й **дико** закричав [3:517].

Отже, англійські прислівники доволі часто виступають в ролі інтенсифікаторів дії, надаючи певної експресивності висловлюванню. Як правило переклад таких інтенсифікаторів не становить значних труднощів для перекладача. Однак бувають випадки, коли словниковий відповідник не відтворює значення інтенсифікатора, тоді перекладачу доводиться застосовувати певні перекладацькі трансформації, найчастіше це транспозиція, перmutація, контекстуальні відповідники тощо. Нерідко в українському варіанті може використовуватися дієслово, яке містить сему інтенсивності у своєму значенні, тоді, відповідно, англійський інтенсифікатор не перекладається.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Браун Ден. Код да Вінчі/Д. Браун; [пер. з англ. А. Кам'янець]. – Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 480 с.
2. Браун Ден. Код да Вінчі/Д. Браун; пер. з англ. В. Шовкуна//Всесвіт. – 2006. – №3-4. – С. 6-113.
3. Браун Ден. Янголи і демони/Д. Браун; [пер. з англ. А. Кам'янець]. – Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 544 с.
4. Грегори Дж. Книга імен/ Дж.Грегори, К.Тінторі; [пер. з англ. А. Кам'янець, Т.Некряч]. – Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 352 с.
5. Матезиус В.О. О системном грамматическом анализе./ Матезиус В.О. //Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 226-239.
6. Разинкина Н.М. Стилистика английской научной речи. Элементы эмоционально-субъективной оценки./Разинкина Н.М. – М.: Наука, 1972. – 168с.
7. Стіл Данієла. Диво/Д. Стіл; [пер. з англ. Є.Кононенко]. – Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 175 с.
8. Горосян О.М. Функціональні характеристики прислівників міри та ступеня в сучасній англійській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Луцьк, 1998. – 205 с.

9. Шейгал Е. Градация в лексической семантике: Учебное пособие к спецкурсу./Шейгал Е. – Куйбышев.: Изд-во Куйбышевского гос. пед. инта, 1990. – 96 с.
10. Dan Brown. Angels and Demons/Dan Brown. – New York: Pocket Books, 2006. – 608 p.
11. Dan Brown. The Da Vinci Code/Dan Brown. – New York: Random House Inc., 2003. – 454 p.
12. Danielle Steel. Miracle/Danielle Steel. – New York: Random House Inc., 2005. – 225 p.
13. Jill Gregory, Karen Tintori. Book of Names/ Jill Gregory, Karen Tintori. – New York: St.Martin's Press., 2007. – 320 p.
14. ABBYY Lingvo 12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Дзюба – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурні та міжкультурні проблеми перекладу.

КІНОСЦЕНАРІЙ “OLIVER’S STORY” ЯК ФОРМА ІНТЕРСЕМІОТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ХРОНОТОПНИЙ АСПЕКТ

Ольга ДОВБУШ (Тернопіль, Україна)

У запропонованій статті шляхом компаративістично-семіотичного аналізу встановлюються особливості іншосеміотичної інтерпретації літературного хронотопу американського бестселера “Oliver’s Story” (E. Сігел) в межах його однойменного кіносценарію.

The article deals with establishing of the peculiarities of intersemiotic interpretation of the literary chronotop of the American bestseller “Oliver’s Story” (E. Segal) within its screenplay by means of comparative and semiotic analysis.

Світова інтеграція передбачає «діалог культур», в результаті якого відбувається взаємопізнання «свого» і «чужого». Спілкування і взаємодія здійснюються на різних рівнях культурного життя. Уможливіло різноманітні міжкультурні і міжлітературні перемовини переклад. Останній як «домінантний засіб комунікації» між різними царинами однієї чи різних культур «може вважатись привілейованим об'єктом вивчення для порівняльного літературознавства» [11: 95] і джерелом його «методичного забезпечення – адже без перекладних творів неможливе широкою мірою зіставне вивчення різномовних мистецьких контекстів планети» [2: 81]. Міждисциплінарний характер сьогоденної компаративістики активізує також роль семіотики: все частіше з'являються наукові розвідки з вивчення не лише міжлітературних перемовин, але й міжсеміотичних діалогів, від теоретичного осмислення яких ще донедавна відмовлялись. Власне в такому інтердисциплінарному підході до трактування феномену «перекладу» і полягає **актуальність** нашого порівняльного дослідження.

Однією з прикметних рис сьогоденної епохи є тісна взаємодія літератури з кінематографом, через посередництво якого все частіше сучасний споживач культури приходять до літератури, а не навпаки. Уможливило появу міждисциплінарних розвідок широке трактування семіотикою поняття «тексту», де останній ототожнюється вже не лише з низкою графічних знаків, але й з окремими продуктами культури або і з нею загалом. Про актуальність здійснення компаративістами міжмистецьких зіставлень йдеться, зокрема, в працях Ст. Тотосі де Зепетніка, Г. Ремака, Д. Наливайка. Втім, ці праці лише спорадично згадують або взагалі оминають поняття екранізації як одного з прикладів інтерсеміотичного перекладу. Ґрунтовніше над цим застановляються Тереса Томашкевіч, перу якої належить не одна ґрунтовна наукова праця посвячена проблемам семіотики перекладу, Х. Сінтас, Пілар Ореро, Лінда Кахір, Д. Пауер. На українських теренах, не зважаючи на появу окремих розвідок у цьому аспекті, як-от дисертація Віри Савченко «Візуальний переклад літературного тексту», проблема міжмистецьких перемовин все ще залишається відкритою для дискусії.

Метою нашої статті є встановлення особливостей іншосеміотичної трансформації хронотопу шляхом зіставлення американського бестселера “Oliver’s Story” (E. Сігел) з написаним на його основі однойменним авторським кіносценарієм у компаративістично-семіотичному вимірі. Додатковим засобом екземпліфікації знакових зміщень у процесі

інтерсеміотичного перекодування літературного часопростору використовуємо фільм Джона Корті “Oliver’s Story”.

Переклад як можливість «сказати майже те ж саме іншою мовою» [9: 7] відбувається, на думку У. Еко, «під знаком *перемовин*» [9: 9] і є одним із проявів інтерпретації. «Він [переклад – О.Д.] завжди повинен прагнути до того, щоб відтворити намір – не скажу “автора”», – зазначає вчений, – «але *намір тексту*: те, що текст говорить або на що натякає, виходячи з мови, якою він виражений, і з культурного контексту, в якому він з’явився» [9: 16]. Саме виходячи з інтерпретативних можливостей вербального знаку, Р. Якобсон вдався до виокремлення таких видів перекладу як «внутрішньомовний» («перейменування»), «міжмовний» («власне переклад») та «міжсеміотичний» або «трансмутація» [10: 33]. Останній із перерахованих механізмів комунікативних трансформацій діє в межах спільного з оригіналом семіотичного простору культури і полягає в «інтерпретації мовних знаків засобами невербальних знакових систем» [10: 33]. Екранізація є одним із виявів такого перекодування.

Першим і надзвичайно важливим етапом в процесі екранізації є написання **кіносценарію**, своєрідного «протоколу фільму» [8: 165], його «словесного прообразу» [5: 248], який, на нашу думку, слугує своєрідним містком поміж двома, на перший погляд, взаємонеперекладними культурними семіосферами – літературою та кіно. Кіносценарій – це наче чернетка майбутньої екранізації, своєрідний «вербальний монтаж» (П. Тороп), початкова стадія інтерсеміотичного перекладу. Він, на нашу думку, – є *ще* літературою і водночас *вже* належить кіно. Таким чином, встановлюємо, що природа кіносценарію – дуальна, де слово служить візуальному образу. З огляду на те, що сценарій фільму, в основному, потрактовують як «самостійний мистецький твір, хоча він і не становить собою нового роду мистецтва, а тільки нову літературну форму» [3: 15], яка слугує «творчою основою художнього фільму» [1: 7], створюється він, перш за все, «з настановою на звукозорову форму цього [екранного – О.Д.] втілення, з використанням специфічних особливостей та можливостей кіно» [5: 248], в результаті чого постають «близькі до літературних, але нові за структурою самостійні екранні образи» [6: 114]. Кінодраматургові, який візьметься за вербальну візуалізацію літературного першоджерела, варто досконало володіти обидвома семіотичними мовами і не забувати про підпорядкованість законам кіно.

Не надто важким, на наш погляд, мав би видатись для іншосеміотичного тлумачення і аналізованій нами бестселер “Oliver’s Story”, написаний семіотичним білінгвом Еріком Сігелом як зразок «електронної літератури», в якій домінує стенографічне стримане письмо, що відкриває необмежені можливості польоту фантазії читача. Захоплення кіномистецтвом вилилось, зрештою, у властивий його романам «кінематографічний стиль», завдяки якому більшість з авторових творів набули форми майже готових до кінозйомок сценаріїв. Характерними рисами цього стилю є чітка структурованість тексту, лаконічність викладу, домінування діалогічного мовлення, резюмовані описи тощо. Така письменницька техніка звісно полегшує подальшу кінематографічну інтерпретацію книги, однак, мусить також зазнати і специфічних коригувань приймаючої семіосфери кіно. Варто також зауважити і те, що в белетристичній практиці Е. Сігела література і кіно не перестають взаємодіяти ніколи. Особливості їхнього взаємозв’язку, взаємовпливу спостерігаємо при зіставленні сентиментального *romance* “Oliver’s Story” з його однойменним кіносценарієм. Заданий письменником «кінематографічний стиль» роману у кіносценарії, навпаки, заклав основи «прозаїчного» фільму, дещо естетично біднішого від своєї літературної, також не надто багатой на тропи, першооснови.

Сюжет кіносценарію “Oliver’s Story” відтворює більшість із колізій зображених романом, будучи вміло достосованим Е. Сігелом і до специфіки візуального мистецтва. Якщо, як для письменника, для нього не існувало надто строгих обмежень в оформленні ідеї свого твору, то, в ролі першого кіноінтерпретатора, Сігел змушений був враховувати багато специфічних лише для кінематографа чинників. У аналізованих нами американських посібниках з кінодраматургії їх розробники дають своїм наступникам у цій сфері досить чіткі настанови у створенні композиційних прообразів фільмів.

Першим, на що звертає увагу майбутній режисер кінокартини, до рук якого потрапив її сценарій, є часові межі стрічки, подібно як в театрі, де рамки ще більш ригористичні, оскільки не дозволяють робити серій. Для зачинателя кінопостановки це часто стає неабиякою перешкодою в інтерпретації першоджерела. На відміну від літературного твору, тривалість фільму – лімітована часом. Як зазначає відомий американський кінодраматург Крістофер Кін, ідеальний сценарій повинен мати від ста до ста двадцяти сторінок [13: 71]. Така чітка структурованість словесної схеми фільму, на нашу думку, зумовлена способом його сприйняття. Процес реценції літературного твору жодним часовим обмеженням не підлягає, особливо це стосується зразків масової белетристики, які читають де завгодно і коли завгодно, тоді як кінострічку, в основному, переглядають цілісно, від початку і до кінця, хоча сьогодні технічно це можна зробити і дискретно. Двохсотсторінкову історію про інтроспективні себепошуки Олівера Баррета Е. Сігелу вдалось скомпресувати у сто тринадцять сторінок вже зовсім не психологічного кіносценарію, згодом ще більше трансформованих шляхом переакцентованої передачі до дев'яностохвилинного фільму. Подібно до часової конденсованості словесної партитури “*Oliver’s Story*” естетично збідненим виявився і її простір.

Вивчати специфіку перекодування літературного твору на мову кінематографа, оминувши поняття часопростору останнього, неможливо. Важливий у царині літератури, в обширі кіно він стає першорядним явищем художнього процесу. Загалом в межах «екстратекстового перекладу» диференціюють три наступні типи кінематографічного хронотопу: «топографічний» (реальний часопростір фільму, в якому діють герої), «психологічний» (внутрішній часопростір кожного із персонажів) та «метафізичний» («концептуальний хронотоп») [7: 175]. Використовуватись ці хронотопи у фільмі можуть по-різному, залежно від жанрових особливостей останнього, теми тощо. Деякі з них, до прикладу, можуть домінувати або ж, навпаки, рівнозначно корелювати поміж собою.

Інтроспективність сентиментального *romance* “*Oliver’s Story*” вимагала від його кіноінтерпретаторів майстерного зображення, в першу чергу, психологічного часо-простору головного героя, доповненого топографічними та метафізичними означниками. У кіносценарії аспект внутрішнього хронотопу виявився частково зігнорованим Еріком Сігелом, що згодом спробував виправити його співавтор і режисер кінострічки Джон Корті. Пояснити це, вважаємо, можна передусім тим, що в прозовому творі зазвичай йдеться про *внутрішній* світ героїв, їхні почуття і переживання, тоді як сценарій повинен оперувати *зовнішніми* деталями, розповідати ту ж саму історію, але візуальними образами [12: 324] за посередництвом дії.

Унаочнити душевну трагедію персонажів, загалом, дуже важко, однак, можливо. «Специфіка романтичного сюжету в багато чому визначається присутністю позафабульних елементів – ліричних монологів, снів, видінь, спогадів (...)» [6: 127], що, на наш погляд, є одними з основних виразників психологічного хронотопу фільму. Окрім того, екстерналізувати душевну драму героїв можуть відповідний план, ракурс, світло, пейзаж, музика, антураж, реквізит тощо. Втім, використання таких означників помітно ускладнює рецепцію цільового кінотвору масовим споживачем, оскільки додає фільму певної символічності, вимагаючи від глядача культурної компетенції. Зіставний аналіз американського бестселера “*Oliver’s Story*” та його однойменного кіносценарію проілюстрував неабияку фаховість Еріка Сігела як кінодраматурга, який спробував знайти компроміс у інтерсеміотичних перемовинах, задумавши створити з першого і останнього епізодів майбутньої екранізації таку собі «інтроспективну рамку», в межах якої висувати звичайний динамічний сюжет, утримавшись від оригінального психологізму. Таким чином, каузальність подій роману у кіносценарії набуває іншого оформлення. Тут вона засновується вже не на характерному для бестселера переході дії в стан, а екземпліфікується, притаманною для кінематографа зміною дії іншою дією, що дозволило топографічному хронотопу взяти верх над психологічним та метафізичним типами часопростору.

Знайомий із головними вимогами щодо екранізації літературних творів, де ключовим словом є дієслово «різати», Ерік Сігел все ж спробував зберегти у своєму авторському сценарії властивий його першоджерелу сентиментальний пафос. Тон твору задається вже з

самого першого кадру. Як зазначає П. Тороп, «початок визначає установку, яка вестиме читача-глядача до фіналу» [7: 173]. Установкою однойменної екранізації, окресленої в її т.зв. «кінематографічній партитурі», є, на нашу думку, прагнення кінотворців викликати співчуття і жаль у свого адресата, подібно до того, як це було і у вихідному літературному творі.

Конденсовано візуалізувати описані в книзі почуття Олівера в першому кадрі фільму, за задумом сценариста, має пейзаж – один із важливих кінематографічних означників топографічного хронотопу. «Вітряний, сивий туман зимового неба» // “blowy, gray haze of a winter sky” [15: 1], на фоні якого в даліні видніється «маленька чорна плямка» // “small darker patch” [15: 1] – це перші сигніфікати сценарію, що задають майбутньому фільмові його наступної загальної жалісливої тональності. Звуковим доповненням у тому ж жалібному тоні, замість музичного супроводу, є помірно наростаючий голос священника, о. Джіаматті, яким автор вербалізує зміст першого епізоду: «Ми доручаємо нашу сестру, Дженніфер Баррет Тобі, Господи. Тепер, після того як вона пішла з цього життя, зволь їй жити у Твоїй присутності. В Твоїй милості і любові... (тощо)». // “We commend our sister, Jennifer Barrett to You, Lord. Now that she has passed from this life, may she live on in Your presence. In Your mercy and love... (etc.)” [15: 1]. Загалом на початку описаної Сігелом ввідної сцени майбутнього фільму як і в його літературному прототексті відчувається статика. Динаміка спостерігається лише у навколишній природі, яка, з волі кінодраматурга, стає символічною: реальний часопростір перетворюється на психологічний. Передбачена автором в першому кадрі сніговиця, під кінець похорону помітно інтенсифікується, щоб екстерналізувати душевне горе овдовілого Олівера Баррета IV і налаштувати глядацьку аудиторію на потрібну фільмові хвилю співпереживання. Однак, візуального втілення на екрані задумана Сігелом символіка знайти не змогла. Знята Джоном Корті сцена церемонії поховання головної героїні “Love Story” відбувається у яскравий сонячний день, що, на наш погляд, аж ніяк не відтворює психологізму оригіналу.

Сценаристом ця ситуація увиразнюється ще й закадровим голосом головного героя, Олівера Баррета, який дослівно, першими рядками з другої глави бестселера “Oliver’s Story” сповіщає: «Ми поховали Дженні вранці одного грудневого дня» // “We buried Jenny early one December morning” [15: 1]. Першоособове мовлення, введене кіносценаристом на початку фільму, передаватиме сповідальну функцію, якою володів і його літературний прототип, і надаватиме йому ліричного відтінку. Втім, Е. Сігел вважав за доцільне не зловживати закадровою нарацією і застосував її лише на початку фільму і у його фінальному кадрі. Порівняно із стисненими у два речення початковими спогадами головного героя його прикінцевий монолог є досить багатослівним, таким, що озвучує головні умовиводи «літературного» Олівера, зроблені ним у епілозі книги. Однак, такий підхід не знайшов підтримки у наступників кінодраматурга і був частково зігнорованим. Вступний закадровий міні-монолог у фільмі викинули взагалі, а фінальні висновки Баррета молодшого прозвучали у набагато коротшій формі і стосувались лише його особисто, не підсумовуючи, як це часто буває у фільмах такого стибу, зміни у житті інших героїв, відомих глядачам ще з книги. Припускаємо, що обмеження закадрових монологів у екранізації “Oliver’s Story” було продиктоване вимогами масового кіноринку, де попитом користувались зазвичай твори динамічні.

Різне бачення сценаристом та режисером кінострічки просторового оздоблення її сюжету спостерігаємо при порівняльному аналізі їхніх знакових «текстів». У першому, очевидно, продовжував творити письменник, коли він взявся за написання кіносценарію за романом “Oliver’s Story”, оскільки на сторінках цього «словесного прообразу» фільму закладена часта зміна екстер’єру та інтер’єру, запрограмоване відтворення масштабних сцен. Цілковито по-іншому «побачив» сюжет фільму його режисер Джон Корті. В знятій ним кінокартині події розвиваються здебільшого у внутрішніх приміщеннях, в межах малих соціальних груп. «Тенденція до максимальної компактності сюжету пояснюється, з одного боку, простотою постановки, яка приваблює режисера і кінотовиробництво» [4: 22], адже фільм – явище технічно залежне, де для реалізації кожного польоту фантазії кінодраматурга часто немає належного фінансування. І тоді настає час, коли режисерові доводиться нещадно

«шматувати» з розмахом написаний кіносценарій, що ще донедавна його автор сам робив з літературним першоджерелом. Прагнення Дж. Корті, зберегти інтроспективні себепошуки головного героя роману, змусили його відмовитись «від зовнішньої динаміки і пістрявості дії», що «створює передумови для точнішої і глибшої психологічної характеристики дійових осіб» [4: 23].

Суттєво по-іншому бачать ці два кіноінтерпретатори і **внутрішній простір** головних героїв “*Oliver’s Story*”. Важливі для оригіналу просторові метафори, що характеризували різні вдачі Олівера Баррета і його обраниці, лише частково застосовуються Сігелом у його авторському кіносценарії і практично повністю зникають у фільмі. В обширі сценарію головний герой роману продовжує мешкати в подібних умовах: «типова маленька і неприбрана кімната одинака», в якій повсюдно видніється порозкиданий одяг, спортивне спорядження, на фоні якого глядачеві одразу ж кидається у вічі «єдина ознака справжнього порядку» // “*the only sign of real order*” – це «низка правничих книжок у шкіряних палітурках» // “*a series of leather-bound law books on a shelf near the desk*”, розміщених на полиці над робочим столом, на якому також панує паперовий безлад [15: 7]. На нашу думку, таке співіснування у навколишньому приватному просторі протагоніста полярно різних способів організації побутових речей засвідчує його життєві преференції. Нічим не примітні, на перший погляд, атрибути житлового антуражу відіграють роль важливих означників психологічного хронотопу, ілюструють цілковито занедбане особисте життя й успіх юридичної практики Олівера, в яку він після смерті дружини поринув з головою. У фільмі запланована Сігелом опозиція просторових сигніфікатів не знаходить практичного втілення, що істотно збіднило кінообраз центрального персонажу.

Помпезно змальований першотвором інтер’єр помешкання Марсі Біннендейл до кіносценарію не потрапляє. На передній план Сігел вирішує вивести лише фасад будинку, в якому живе власниця відомої в світі сітки модних магазинів, залишивши глядачеві можливість домислити те, що знаходиться за його стінами або ж згадати з недавно прочитаної книги. Скупо візуалізовані сценарієм, а згодом взагалі зігноровані фільмом, означники житла героїні, ще більше втаємничили її образ, підвели глядача до іншого, ніж в оригіналі сигніфіканта. Реципієнт екранізації, якому довелося зустрічатись з новою обраницею Олівера Баррета молодшого ще на сторінках роману, при перегляді кінокартини побачив абсолютно впевнену у собі бізнес-жінку, яка, на відміну, від свого літературного прототипу не відчуває жодних страхів і вагань.

Технічна та економічна залежність кінематографу внесли неабиякі зміни і в часоплин обидвох інтерпретацій сентиментального *romance* “*Oliver’s Story*”. Жодних прямих посилань на конкретний історичний час тут немає, однак, зустрічаються, і то лише у кіносценарії, непрямі вказівки на описані книгою бурхливі 60-ті. Означником цього важливого для американського народу періоду історії у «програмі» майбутньої екранізації, як і в літературному першотворі, виступає Вашингтонська демонстрація проти війни у В’єтнамі, у якій беруть участь як «літературний», так і «сценарний» образи молодого правника Олівера Баррета. Натомість фільм, в плані вираження датованих подій суспільного життя Америки, постав цілком універсальним твором, де соціальна проблематика набула здебільшого інтер’єрної візуалізації і загального звучання, не прив’язаного до конкретних історичних дат. Відмова режисера розгортати на екрані масштабний бунт, вочевидь, була зумовлена надто великими фінансовими витратами на таку постановку, що для зйомок сентиментальних мелодрам продюсери не надто хочуть асигнувати. Тим не менше, і у кіносценарії, і у кінострічці, їхній топографічний хронотоп відображає реалії американського соціуму кінця 60-х – початку 70-х років, про більшість означників якого емпіричний глядач, сучасник екранізації, знав зі свого повсякденного життя.

Прагматично обумовленим виявився і спосіб подачі часової динаміки. Хронологія подій роману більш менш в такому ж розгортанні передається і кіносценарієм, в якому його автор запланував виражати сюжетний розвиток двояко – візуально і вербально. У словесній «програмі» майбутньої кінострічки, як і в її літературній першооснові, Е. Сігелом згадуються, в основному, дві пори року – літо і зима, означники яких поперемінно чергуються, ілюструючи плин часу. Допускаємо, що більшість із сигніфікатів цих

контрастних сезонних періодів повинні нести, за задумом письменника і кіносценариста, прихований психологічний зміст, орієнтований на культурну компетенцію глядача. Словесно декодований для режисера, він стає цілковито зашифрованим для цільової аудиторії.

<i>Landscape and foliage of this shot must be in distinct contrast to the previous winter scene [15: 4].</i>	Пейзаж і опале листя в цьому кадрі повинні виразно контрастувати з попередньою зимовою сценою.
<i>Oliver driving the Mercedes ever northward. (...) The landscape is increasingly Vermontish ... and romantic [15: 58].</i>	Олівер, за кермом мерседеса, рухається на північ. Пейзаж все більше і більше стає Вермонтським ... і романтичним.

У фільмі більшості із цих топографічних означників місця не знайшлося. Тут події розгортаються здебільшого на тлі осінньо-літніх краєвидів, які не можуть відтворити, закладеної в кіносценарії, контрастності психологічного хронотопу оригіналу. Важливо зазначити, що дата виходу фільму “Oliver’s Story” на американський кіноринок практично співпадає з роком публікації його белетристичної першооснови. Така одночасність їхньої появи є прагматично обумовленою і свідчить про те, що у постановників екранізації не було надто багато часу, щоб знімати у різні пори року, передбачені сценарієм, оскільки вони поспішали випустити її в кінопрокат ще в пік слави книги. Екранізувати бестселер, набагато вигідніше, ніж фільмувати невідомий твір, позаяк популярність першого, за умови вдалої реклами, може стати характерною рисою і знятої за ним кінострічки, склавши глядацьку аудиторію останньої переважно з представників читацької публіки відомої книги.

У результаті порівняльного аналізу сентиментального *romance* “Oliver’s Story” з написаним за ним авторським кіносценарієм приходимо до висновку, що між цими двома культурними текстами, написаними одним і тим же ж автором, існують як подібності у передачі хронотопу, так і відмінності. Ерік Сігел, попри окремі спроби передати внутрішні емоції свого протагоніста, загалом не зміг чи, може, не захотів передати оригінальну інтроспективність бестселера, надавши перевагу топографічному хронотопу над психологічним та метафізичним, що превалювали у літературному першоджерелі. Лімітований обсяг статті не дозволяє вповні продемонструвати особливості іншосеміотичного перекодування часопростору американського бестселера “Oliver’s Story” у знакову канву кіносценарію/фільму, залишаючи низку відкритих питань, відповідати на які спробуємо в наступних компаративних розвідках.

«Сценарій фільму [кіносценарій] – літ. текст, що становить основу фільмового твору; складається з: зарису фабули твору, схематичної характеристики персонажів, подієвого тла і діалогів. Як форма розповіді знаходиться на межі епічного та драматичного жанрів, використовуючи засоби, притаманні кожному з них. Буває твором, що має свої власні художні вартості (нпр. кіносценарії Бергмана, Антоніоні, Конвіцького), найчастіше, однак, є виключно матеріалом для подальшої обробки; вміщені у нім помисли і сугестії можуть піддаватися значним видозмінам у всіх наступних фазах праці режисера над фільмом, як на етапі сценістичного, так і на етапі зйомок або монтажу» [16: «498-499»]; Послугуємося для порівняльного аналізу сценарієм “Oliver’s Story”, написаним Еріком Сігелом на основі написаного ним же ж самим однойменного сентиментального роману. Надалі приклади з авторського кіносценарію “Oliver’s Story” подаватимемо у власному перекладі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бжеський І. Ю. Як створюється художній кінофільм / Ігор Юрійович Бжеський. – К. : Державне вид-во образотв. мист-ва і музичної літ-ри УРСР, 1960. – 45 с.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
3. Дюпон Е. А. Кіно й сценарій / Евальд Андре Дюпон / Пер. з німецької та передмова А. Басехеса та В. Хмурого. – К. : ВУФКУ, 1928. – 62 с.
4. Крючевников Н. В. Сюжет киносценария. Часть II / Н. В. Крючевников. – М., 1963. – 38 с.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Нечай О. Ф. Основы киноискусства [Текст] : учеб. пособие для некинематографических вузов / О. Ф. Нечай, Г. В. Ратников ; под ред. И. В. Вайсфельда. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Вышэйшая школа, 1985. – 368 с.
7. Тороп П. Экстратекстовый перевод // Тотальный перевод. – Тарту, 1995. – С. 164-189.

8. Фрейлих С. И. Теория кино : От Эйзенштейна до Тарковского / Семен Израилевич Фрейлих. – М. : Искусство, 1982. – 251 с.
9. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / Умберто Эко / Перев. с итал. А. Н. Ковалю. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 574 с.
10. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Роман Якобсон / Лингвистические аспекты теории перевода: Хрестоматия / Составители С. Т. Золян, К. Ш. Абрамян. – Ер. : Лингва, 2007. – С. 32-41.
11. D'hulst Lieven. Comparative Literature versus Translation Studies: Close Encounters of the Third Kind / Lieven D'hulst // The European Review. – 2007. – Vol.15. – No.1. – P. 95-104.
12. Field S. The Definitive Guide to Screen Writing / Syd Field. – London : Ebury Press, 1998. – 387 p.
13. Keane Ch. How to write a selling screenplay : a step-by-step approach to developing your story and writing your screenplay by one of today's most successful screenwriters and teachers / Christopher Keane. – New York, 1998. – 308 p.
14. Oliver's Story [Film] Directed by John Korten. – Hollywood : Paramount Pictures, 1978.
15. Segal E. Oliver's Story (screenplay) / Erich Segal, 1978. – 113 p.
16. Słownik terminów literackich / [pod red. Janusza Stawińskiego]. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 2005. – 706 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Довбуш – асистент кафедри англійської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: переклад в системі порівняльного літературознавства; семіотика.

ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ПІДТЕКСТУ І ПЕРЕКЛАД (НА МАТЕРІАЛІ Оповідання Е.ГЕМІНГВЕЯ “HILLS LIKE WHITE ELEPHANTS”)

Руслана ДОВГАНЧИНА (Київ, Україна)

У статті аналізуються способи відтворення у перекладі українською та російською мовами вербальних маркерів підтексту в оповіданні Е.Гемінгвея “Hills Like White Elephants”. Розглядаються різноманітні мовні структури, які у сукупності створюють важливий другий план твору і вимагають пильної уваги перекладача.

The article focuses on the ways of reproducing the verbal markers of subtext in Ukrainian and Russian translations of E.Hemingway's story “Hills Like White Elephants”. The subtext is viewed as a paramount component of the author's idiosyncrasy that requires the translator's careful attention.

Стиль Е. Гемінгвея був своєрідним новаторством у прозі ХХ століття, він якнайкраще відбивав гріке світосприйняття, яке панувало у Західній Європі після Першої світової війни. Твори цього письменника – це свого роду школа художньої майстерності. Він розробив власну манеру письма, залишив чудові зразки оригінальної сюжетної побудови прозових творів. В його оповіданнях і романах правдиво відображуються проблеми людей, позбавлених соціального оптимізму, їх називали з легкої руки Г.Стайна і самого Е.Гемінгвея “втраченим поколінням”. Самобутність художнього стилю, тематичне розмаїття його доробку, унікальна стилістична палітра, новий тип персонажів, кардинальні світоглядні зміни закріпили за письменником репутацію найвизначнішого американського прозаїка ХХ століття. З іменем Е.Гемінгвея пов'язане і поглиблене поняття підтексту в літературі, тобто прихованого змісту. Підтекст – тип художнього образу, в якому конкретно-чуттєва даність предмета зображення, крім власного, має значення зумисно прихованого натяку на якусь іншу ідею чи образ, що прямо не називаються, але мають на увазі й суттєво переоцінюють зміст того, про що йдеться відкрито, у прямій формі. Не лише у словах, а й у мовчанні, натяках, паузах письменник доносить до читача те, що хоче сказати.

Імплицитний рівень творів Е.Гемінгвея вимагає особливої уваги, всебічної ерудованості та професійної майстерності перекладача. Імплікація несе додаткову інформацію, декодувати яку можна за допомогою вірно прочитаних маркерів підтексту: фонетичних, лексичних, граматичних, синтаксичних, стилістичних, композиційних. І.О.Стрункіна доводить, що маркери підтексту виявляються на всіх рівнях мовної системи, ними можуть бути ритм твору, вживання конкретних займенників, артиклів, фігури замовчування, еліпсис, невласно-пряме мовлення, напівпредикативні уособлені звороти, інфінітивні і номінативні речення, граматичні часи, засоби реалізації інтертекстуальних зв'язків (пародія, текст в тексті, алюзія), імена, художня деталь, заголовок [3: 105]. Оперуючи такими прийомами, Е.Гемінгвей залишає “білий простір” (термін А.Б.Штанделя [4]) між рядками, який спонукає до активного прочитання та роздумів, які допомагають заповнити цей простір. Перекладач мусить мобілізувати увесь свій життєвий досвід і всі свої знання, щоб стати фактично

співавтором твору, вибудовуючи вірну інтерпретацію прочитаного тексту. Сам Е.Гемінгвей зізнається, що описувати пейзажі він навчився у талановитих імпресіоністів: П.Сезанн, зокрема, часом залишав на полотні білі плями, розраховуючи на те, що глядачі, споглядаючи картини, самі заповнять пустий простір [9: 65]. Ця техніка згодом переростає у славетну гемінгвеевську “теорію айсберга”, яка і стала домінантою його ідіостилю.

Проблема підтексту розроблялася в працях І.Гальперіна, Т.Сільман, В.Звегінцева, В.Адмоні, Р.Унайбаєвої, В.Кухаренко, І.Шпіньова, Хоанг Фе, П.Рікера та ін. Втім серед лінгвістів досі немає єдності думок щодо статусу, чи типології підтексту, і самому його визначенню бракує однозначності. Питання про місце і роль підтексту в системі цілого тексту, як і про лінгвістичну класифікацію його видів залишається **актуальним**. Очевидно, що за такої невизначеності підтексту в лінгвістиці, ускладнюються і перекладознавчі аспекти цього явища.

Оповідання Е.Гемінгвея “*Hills Like White Elephants*” (“Гори як білі слони” – переклад В.Митрофанова) розповідає про духовну трагедію юної дівчини. Фразеологічний вираз “*white elephant*” (“білий слон”), що винесено у заголовок, неодноразово повторюється в тексті і є дуже емним за своїми конотаціями. За легендою король Сіама, щоб розорити когось зі своїх підданих, дарував йому священного білого слона, утримання якого коштувало дуже дорого. Таким чином вираз “*white elephant*” почав означати обтяжливе майно, подарунок, якого важко позбутися [1: 1006]. Він доволі часто застосовується по відношенню до речей, які вимагають копіткого догляду, але не приносять а ні задоволення, а ні користі, тому стають обтяжливими. Сюжет оповідання Е.Гемінгвея розвивається так, що слово “аборт” так жодного разу і не зазначається в тексті, а в різних ситуація з’являється тільки вираз “*white elephant*”, що висвітлює все нові грані своїх значень. У словесній тканині оповідання не знайти ні слова “аборт”, ні слів, що напряму описують страх молоді дівчини, її душевний біль. Для героїні аборт – це крах всіх надій на щасливе майбутнє та сімейний затишок. Втім, прочитати цю трагедію можна лише декодуваючи авторські маркери підтексту, які утворюють своєрідну пунктирну лінію, що безпомилково може перетворитися в уяві читача в лінію пряму. Ці маркери простежуються як у конкретних візуальних образах, так і у майстерно вибудованих діалогах.

Початок оповідання, що містить простий, на перший погляд, опис пейзажу, вимагає прискіпливої уваги при перекладі:

“The hills across the valley of the Ebro were long and white. On this side there was no shade and no trees and the station was between two lines of rails in the sun. Close against the side of the station there was the warm shadow of the building and a curtain, made of strings of bamboo beads, hung across the open door into the bar, to keep out flies. The American and the girl with him sat at a table in the shade, outside the building. It was very hot and the express from Barcelona would come in forty minutes. It stopped at this junction for two minutes and went to Madrid” (Hemingway, 414) – “Гори за долиною Ебро були довгасті й білі. А по цей бік не було ні затінку, ні дерева, і станція стояла на осонні між двох залізничних колій. Попід самою стіною будівлі залягла тепла смуга тіні, а розчинені двері станційного буфету затуляла завіска з нанизаних на шворки бамбукових паличок – щоб не залітали мухи. Американець і його дівчина сиділи за столиком надворі, в затінку. Було дуже гаряче, а експрес із Барселони мав прибути через сорок хвилин. Він стояв тут дві хвилини, тоді вирушав на Мадрид” (Митрофанов, 396) – “Холмы по ту сторону долины Эбро были длинные и белые. По эту сторону ни деревьев, ни тени, и станция между двумя путями вся на солнце. Только у самого здания была горячая тень, и в открытой двери бара висел занавес из бамбуковых палочек. Американец и его спутница сидели за столиком в тени здания. Было очень жарко. Экспресс из Барселоны должен был прийти через сорок минут. На этой станции он стоял две минуты и шел дальше, в Мадрид” (Елеонська, 748).

Велика кількість означених артиклів у першому абзаці створює ніби то вже знайому картину. Означений артикль, як вербальний маркер підтексту, і шляхи його відтворення у перекладі вже розглядалися детально на прикладі оповідань “*Cat in the Rain*”, “*A Canary for One*” [2]. В даному випадку доводиться вдаватися до таких перекладацьких тактик, що здатні зберегти як візуальну конкретність пейзажу, так і конотації, що створені завдяки означеному артиклю та вказівним займенникам. Оскільки в українській та російській мові категорія

артиклю відсутня, перекладачі частково компенсують втрати за допомогою вказівних займенників, яких у перекладах зустрічається більше. В російському перекладі вказівний займенник з'являється вже в першому реченні, що підсилює авторську інтенцію зобразити дві контрастні картини обабіч залізничних колій. Справді, вираз *“no ту сторону”* одразу ж знаходить протиставлення в другому реченні *“no эту сторону”*. В українському перекладі функція означеного артиклю компенсується емфазою у другому реченні, в якому з'являється сполучник-інтенсифікатор *“a”* – *“a по цей бік”*. Слово *“hills”* перекладається як *“гори”* в українському варіанті і зберігається в назві твору, в російському перекладі – точніший відповідник *“холмы”*, але перекладач вилучає його з назви твору.

Прикметно, що далі в оповіданні сам Е.Гемінгвей подекуди змінює *“hills”* (*“пагорби”*) на *“mountains”* (*“гори”*). Щодо іспанської місцевості, де знаходиться долина Ебро, яку так зримо змальовує автор, то там справді наявні як гори, так і пагорби. Єдине, що неможливо відтворити в перекладі, так це перегук лексеми *“hill”* з фразеологічним виразом *“over the hill”* – *“no longer young, and therefore no longer attractive or good at doing things”* [7: 675] – бути немолодим, непривабливим і невправним.

Пейзаж Е.Гемінгвея стає символічним: по той бік долини Ебро тягнуться освітлені сонцем гори, по це бік – ні дерев, ні тіні, сама станція між двома залізничними коліями на пекучому осонні. Пагорби, до яких дівчина постійно звертається як поглядом, так і думками, асоціюються у неї з вагітністю. Подумки зрікаючись материнства під тиском свого коханого, вона розуміє, що опиниться *“over the hill”*, згубить свою молодість і надію на щастя. Втім, коли дівчина задивляється по той бік колії, вона каже:

“They are lovely hills,” she said. “They don’t really look like white elephants...” (Hemingway, 414) – **“Гарні гори, - мовила вона. – Насправді вони не схожі на білих слонів...”** (Митрофанов, 397) – **“Чудесные холмы, - сказала она. – Пожалуй, они вовсе и не похожи на белых слонов...”** (Елеонська, 749).

Різна назва *“hills”* (*“пагорби”*) і *“mountains”* (*“гори”*) – це різний погляд на одну і ту ж проблему. Дівчина бачить гарні пагорби, що можуть їй нагадувати округлий живіт при вагітності, а для нього це справді *“white elephant”* – важкий тягар, який він не бажає звалити на свої плечі. Говорячи з ним, дівчина вживає не *“hills”* (*“пагорби”*), а *“mountains”* (*“гори”*), адже у нього виникають зовсім інші асоціації. В цьому оповіданні американець – це чергова іпостась “наскрізного героя” Е.Гемінгвея, як і в оповіданнях *“Cat in the Rain”*, *“A Canary for One”*. Це чоловіки, які боялися надто міцно укорінитися на одному місці, заглибитися у почуття, прив'язатися до жінки і дитини.

Американець і дівчина чекають на потяг. Символічна і сама станція – це зупинка в їхніх стосунках, невизначене становище, а пагорби і засуха по різні боки від них асоціюються з можливими варіантами вибору на даному етапі життя. На жаль, у перекладах не повністю відтворюються ці глибинні смисли.

Підтекст діалогів вимагає детального аналізу. Тільки дуже глибоке тлумачення розкриває смисли, які можуть і не виявитися під час побіжного читання.

“It tastes like liquorice,” the girl said and put the glass down.

“That’s the way with everything.”

“Yes, said the girl. ‘Everything tastes of liquorice. Especially all the things you’ve waited so long for, like absinthe’ (Hemingway, 415).

“ – Відгонить локрицею, – сказала дівчина й поставила склянку.

10. Усе в тебе так.

11. Атож, – сказала дівчина. – Усе відгонить локрицею. А надто те, чого так довго чекаєш, як от і той абсент” (Митрофанов, 397).

“ – Отдает лакрицей, – сказала девушкика и поставила стакан на стол.

12. Вот и все так.

13. Да, – сказала девушкика. – Все отдает лакрицей. Особенно то, чего так давно хотелось. Вот и с абсентом так было” (Елеонська, 749).

Безперечно вдалими є обидва переклади виразу *“It tastes like”* – *“відгонить”* – *“отдает”*, що передає дратівливість дівчини, її душевний неспокій і фізичний стан. Це черговий маркер підтексту, автор не каже про її вагітність, але нав'язливі присмаки чи запахи вельми характерні для вагітних жінок. Вдалішим є український переклад другої

репліки цього діалогу, де перекладач додає “Усе в тебе так”, хоча в оригіналі і відсутній займенник “you”.

Американець запевняє дівчину, що це всього лише проста операція:

“It’s really an awfully simple operation, Jig,” the man said (Hemingway, 416) – “Це справді зовсім проста операція, Джиг, – промовив він” (Митрофанов, 397) – “Это же пустячная операция, Джиг, – сказал мужчина” (Елеонська, 750).

Натяк на аборт – це слово “операція”, яке вимовляє чоловік. З усіх прислівників-інтенсифікаторів, таких як “fairly”, “pretty”, “awfully”, “frightfully”, “absolutely”, “simply”, які вживаються для позначення міри і ступеня наступного прикметника, чи прислівника, і є частково десемантизованими, але не настільки, щоб стерлося їхнє первинне значення, він підсвідомо вибирає “awfully”. Поєднання контрастних слів “awfully” і “simple” підкреслює бажання американця переконати дівчину і самого себе у вірності його рішення. Більш стримано це передається в українському перекладі, у російському перекладі цей ефект передається за допомогою розмовного прикметника “пустячная”, що звучить досить неприродно у поєднанні з словом операція, тим паче, якщо це такого роду операція. В той час, а оповідання було опубліковано в 1927 році, то була операція не просто болюча для душі, а часом й смертельно небезпечна, адже медицина була ще не така розвинена. Сьогодні важко уявити, скільки тоді помирало жінок від таких “простих” операцій.

“It’s just to let the air in” (Hemingway, 416) – “Все робиться за допомогою повітря” (Митрофанов, 397) – “Только сделают укол” (Елеонська, 750).

Вираз “to let the air in” спричиняє чималі труднощі для перекладу, наявні переклади засвідчують, що перекладачі по різному трактують цей авторський вираз. Український переклад, надто осучаснює спосіб переривання вагітності в ті часи, а російський замінює більш зрозумілою процедурою. У деяких словниках зафіксовано вираз “to let the air out” – “to give up hope” – *втратити надію*, тому антономічний вираз “to let the air in” звучить досить скептично. Якщо дівчина зважиться на операцію, вона справді втратить надію, а для нього ця операція є змогою не змінювати звичний стиль життя “перекотиполе”, адже він і є представником втраченого покоління, які намагалися відгородитися від світу, почуттів, обов’язків. Таку трактовку поведінці американця підказує як той факт, що його чемодан мав “labels... from all the hotels” (Hemingway, 418) – *наклейки з усіх готелів* (Митрофанов, 399), так і назва збірки, до якої входить це оповідання – “Men Without Women” (“Чоловіки без жінок”).

Неоднозначним є і прізвище дівчини “Jig” (джига – швидкий танок, поплавок), що викликає в пам’яті ідіому “the jig is up” – *жарти скінчилися, годі бавитися*, що найкраще розкриває підтекст оповідання. На жаль, в обох перекладах це прізвище транскодується, ніби це справжнє ім’я, хоча українська мова створює ідеальну можливість відтворити звукову форму прізвища і його образний характер: “Дзига”. Очевидно, дівчина отримала це гумористичне прізвище через свою веселість та легковажність, які на цей момент втратила, адже тут різкий контрапункт: ми бачимо роздратовану, пригнічену, незадоволену дівчину.

Дівчина ні разу не називає причину свого відчаю і намагається приховати свої справжні почуття, і тільки інколи вони прориваються назовні:

“Would you please please please please please please stop talking?” (Hemingway, 418) – “То я тебе прошу, прошу, прошу, прошу, прошу – замовкни!” (Митрофанов, 399) – “Так вот, я тебя очень, очень, очень, очень, очень, очень прошу замолчать” (Елеонська, 751).

В українському перекладі підсилюється звучання окличним знаком, а в російському – переклад слова “please” підсилюється більш природним звучанням для цієї мови поєднанням прислівника з дієсловом “очень прошу”. Проте, додавання пунктуаційних знаків у перекладі творів Е.Гемінгвея не є бажаним, адже пропуск пунктуаційних знаків, зокрема ком, в даному реченні, є навмисним в оригіналі. Цей прийом активно пропагувався Г.Стайн, яку Е.Гемінгвей деякий час вважав своєю наставницею, і, яка дійсно мала на нього стилістичний вплив. Відсутність ком підсилює повтор, а відсутність знаку оклику в кінці репліки дуже точно передає інтонаційний малюнок репліки, у який проривається та страшна напруга, що її впродовж усієї розмови стримувала дівчина. В обох перекладах цей емоційний вибух пригашується через введення необов’язкових часток “то”, “так вот”.

Проаналізовані приклади свідчать про структурну неоднорідність вербальних маркерів підтексту у Е.Гемінгвея, і правильне відтворення їх у перекладі передбачає дуже ретельний, по справжньому філологічний аналіз тексту. Адже нехтування одним з елементів підтекстового каркасу може призвести до дуже відчутних втрат на рівні змісту гемінгвеевого “метароману”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / Склад К.Т.Баранцев. – К.: Рад. школа, 1969. – 1052 с.
2. Некряч Т.Є., Довганчина Р.Г. Відтворення основних принципів поетики Хемінгвея в перекладах оповідання “Cat in the Rain” // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Зб. наук. пр. / Під. ред. Н.М.Корбозерова. – К.: КНЛУ, 2005. – Вип.14. – 257 с.
3. Стрункіна І.А. Языковые средства реализации “минус-приема” в художественном тексте (На материале произведений А.П.Чехова и Э.Хемингуэя): Дис...канд. филол. наук: 10.02.19. – Тамбов, 2004. – 161 с.
4. Штандель А.Б. Некоторые особенности стиля Хемингуэя-романиста. – М.: Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 10: Филология. – 1974. – № 1. – С. 23–40.
5. Хемінгуей Е. Твори в чотирьох томах. Том I. Романи та цикли оповідань – К.: Дніпро, 1979. – 717с. – (Митрофанов).
6. Хемингуэй Э. Фиеста. Прощай, оружие! Праздник, который всегда с тобой. Старик и море: Романы. Рассказы: Пер. с англ./Э.Хемингуэй. – М.: АСТ, 2004. – 858 с.
7. Dictionary of Contemporary English – L., N.Y.: Longman, 2001. – 1668 p.
8. Hemingway E. The Essential Hemingway – L.: Arrow Books, 1993. – 522 p.
9. Theodore L. Gaillard, Jr., in “Hemingway's Debt to Cezanne: New Perspectives” // *Twentieth Century Literature: A Scholarly & Critical Journal* 45.1, 1 April 1999. – С.65 – 67.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Довганчина – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Наукові інтереси: переклад художньої літератури.

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ТЕКСТІВ ЯК ЧИННИК У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ ТЛУМАЧЕННІ АЛЮЗІЙ

Анжела КАМ'ЯНЕЦЬ (Львів, Україна)

У статті розглянуто смисли алюзій на твори Т. С. Еліота в романі В. Набокова “Лоліта” та проаналізовано стратегії відтворення цих алюзій у російському автоперекладі та українському перекладі роману в контексті відповідної цільової культури.

The article discusses meanings of allusions to T. S. Eliot's poetry in V. Nabokov's novel “Lolita” and analyses strategies used to reproduce these allusions in the Russian and Ukrainian translations in respective cultural contexts.

Складність перекладу алюзій, зокрема іронічних, великою мірою зумовлена неоднаковою інтегрованістю творів-прототекстів у культуру-джерело та їхніх перекладів у цільову культуру. Сучасні автори, іронізуючи, посилаються переважно на прецедентні тексти культури. Такі тексти можна назвати хрестоматійними в тому сенсі, що всі мовці знають їх. Важливою ознакою прецедентного тексту є його *семіотичність*, тобто актуалізація його змісту натяком, відсиланням, ознакою, цитатою [1: 151-152]. Тобто смисли алюзій на прецедентні тексти культури-джерела читачам оригіналів здебільшого зрозумілі.

Чимало прецедентних текстів західної культури, зокрема англомовної, перекладено українською мовою, проте ці переклади значно менше інтегровані в цільову культуру, ніж оригінали в культуру-джерело. Більшість українських перекладів прецедентних текстів англомовної культури не стали прецедентними текстами української культури, і це істотно ускладнює відтворення смислів алюзій на ці тексти в українському перекладі. Цю проблему яскраво ілюструє не так давно опублікований український переклад славнозвісного роману В. Набокова “Лоліта”, виконаний на вимогу власника авторських прав з російського автоперекладу. Текст “Лоліти” рясніє явними й прихованими посиланнями на прецедентні тексти англомовної культури – твори Е. По, Дж. Г. Байрона, К. Марло, В. Шекспіра та інших. Багато з цих творів перекладено українською мовою, однак їхні українські переклади переважно не належать до прецедентних текстів української культури.

У цій статті розглянуто алюзії на твори лише одного автора – Т. С. Еліота, загальновідомого в англомовному світі і не надто популярного в Україні. Герой В. Набокова цитує Т. С. Еліота, розповідаючи про своє знайомство з Ритою — жінкою, яка випадково

трапилася на його шляху і тимчасово сяк-так заповнила той вакуум, який утворився після зникнення Лоліти:

I picked her up one depraved May evening somewhere between Montreal and New York, or more narrowly, between Toylestown and Blake, at a darkish burning bar under the sign of the Tigermoth, where she was amiably drunk... [9: 258].

“*Depraved May*” – це алюзія на відомий рядок із поеми Т. С. Еліота “*Gerontion*”: *In depraved May, dogwood and chestnut, flowering judas...* [8: 134]. У цьому творі Т. С. Еліот у властивих йому символічній формі і песимістичному тоні говорить про згубний вплив цивілізації на культуру. Очевидно, алюзія на цю поему в “*Лоліти*” не має на меті провести якісь паралелі на рівні сюжетних ліній чи ситуацій – натомість, різкий контраст між “серйозністю” Т. С. Еліота і “несерйозністю” Гумберта Гумберта свідчить передусім про іронію.

У російській версії, з якої, власне, виконувався український переклад, В. Набоков переклав цитату самостійно, узяв у лапки і додав інформацію про її джерело:

Я ее подобрал как-то в мае, в “порочном мае”, как говорит Элиот, где-то между Монреалем и Нью-Йорком, или, суживая границы, между Тойлестоном и Блейком, у смугло горевшего в джунглях ночи бара под знаком Тигровой Бабочки, где она пресимпатично напилась... [6: 294].

Замість “*one depraved May evening*” (як в оригіналі), що в певному сенсі можна вважати трансформованою цитатою (у Т. С. Еліота: “*in depraved May*”), у російській версії – просто “*в порочном мае*”. Мабуть, автор вирішив, що якщо сказати “*в один порочный майский вечер*”, то алюзія на Т. С. Еліота стане навряд чи впізнаваною.

На час опублікування російської версії “*Лоліти*” існував лише один російський переклад поеми “*Gerontion*” – А. Сергєєва. У цьому перекладі рядок, що його цитує В. Набоков, звучить так:

В оскверненном мае цветут кизил, и каштан, и иудино дерево... [7: 85].

Очевидно, що В. Набоков не брав до уваги цього перекладу. Варто зазначити, що цей переклад вийшов друком приблизно одночасно з російськомовною “*Лолітою*” (у другій половині 1960-х), тож імовірно, що В. Набоков не зміг би скористатися ним при перекладі свого роману, навіть якби схотів. Проте в конкретному випадку це насправді не принципово: російський текст “*Лоліти*” навіть із “*порочным маем*” когерентний на всіх рівнях – тобто навіть, якщо джерело цитати читачеві незнайоме. Однак, щоб зрозуміти смисл алюзії, читач мусить мати якість уявлення про поезію Т. С. Еліота (на якого є чітке посилення в самому тексті) – достатньо й найзагальнішого уявлення, оскільки тема “*Геронтіона*” – це, фактично, один із лейтмотивів творчості цього автора.

Український перекладач П. Тарашук переклав дослівно з російської версії “*Лоліти*”:

Я підібрав її якось у травні, в “порочному травні”, як каже Еліот, десь між Монреалем і Нью-Йорком, або, коли звузити межі, між Тойлестоном і Блейком, біля смагляво засвіченого в джунглях ночі бару під знаком “Тигрового Метелика”, де вона добряче впилася... [5: 326].

На відміну від В. Набокова, П. Тарашук у цьому випадку точно мав змогу скористатися наявним перекладом поеми Т. С. Еліота цільовою мовою. Українською “*Геронтіона*” переклав О. Мокровольський, цей переклад опубліковано 1990 року в збірці вибраних творів Т. С. Еліота. У перекладі О. Мокровольського відповідний рядок звучить так:

У маї оскверненому, коли дерен, каштан і дерево іудине в цвіту... [3: 55].

Зрозуміло, що П. Тарашук не звертався до цього перекладу, і даремно: вислів “*у маї оскверненому*”, навіть без зв’язку із джерелом, має доволі виразне стилістичне забарвлення, яке виказує серйозний, навіть пафосний, тон, – тож тим більше є підстав зацітувати його в творі В. Набокова для відтворення інтертекстуальної іронії. Крім того, в перекладі П. Тарашука є істотна неточність: “*добряче впилася*” – це зовсім не те саме, що “*пресимпатично напилась*”: і образ героїні спотворюється, і стиль мовлення змінюється, а він, своєю чергою, формує образ самого оповідача.

Іншою іронічною алюзією на Т. С. Еліота в “*Лоліти*” є перші рядки “смертного вирок” Куїлті. Розшукавши нарешті таємничого суперника (Куїлті), який украв у нього Лоліту, Гумберт Гумберт, перед тим, як убити негідника, пропонує йому прочитати власний “смертний вирок”, написаний у поетичній формі. “Вирок” починається такими словами:

Because you took advantage of a sinner
Because you took advantage
 Because you took
Because you took advantage of my disadvantage... [9:299].

Ці рядки – пародія на інший безмірно песимістичний твір Т. С. Еліота – поему “*Ash Wednesday*”, яка починається так:

Because I do not hope to turn again
 Because I do not hope
Because I do not hope to turn
Desiring this man’s gift and that man’s scope... [8: 112].

Ash Wednesday (в українському перекладі “*Великопісна середа*”) – це День покаяння, перший день Великого посту, коли відбувається церковне богослужіння, зміст якого – моління про благу смерть, каяття у гріхах, відмова від земних радощів. Герой поеми Т. С. Еліота – звичайна людина, розчарована реальним життям, як і сам поет. Він зрікається земного і звертається до неба, до Бога. Очевидно, саме на це Гумберт Гумберт натякає Куїлті, спародіювавши у “смертному вироку” початок поеми Т. С. Еліота. Жоден із двох героїв В. Набокова, схоже, не здатний ставитися до життя надто серйозно, і навіть у цю критичну мить обоє змагаються в дотепності й іронізують. Про іронію, зокрема, свідчить і сама поетична форма “вироку”.

У російській версії “*Лоліти*” перші рядки “вироку” Куїлті звучать так:
 За то, что ты взял грешника врасплох.
 За то, что взял врасплох,
 За то, что взял,
За то, что взял врасплох мою оплошность... [6: 339].

Очевидно, що В. Набоков переклав ці рядки, не беручи до уваги єдиного наявного у 1960-ті роки російського перекладу “*Ash Wednesday*” – перекладу А. Сергеева, який має назву “*Пепельная среда*” і починається такими словами:

Ибо я не надеюсь вернуться опять
 Ибо я не надеюсь
 Ибо я не надеюсь вернуться
Дарованьем и жаром чужим не согреюсь... [7: 98].

У російській версії “*Лоліти*” в цьому випадку (як і в попередньому) розпізнати алюзію на Т. С. Еліота, мабуть, складно, оскільки схожість між метатекстом (текстом роману) і прототекстом (російським перекладом поеми “*Пепельная среда*”) зводиться суто до форми, точніше до повтору перших слів у трьох рядках вірша; самі ж слова не збігаються. Іронію виказує поетична форма і пародійний тон “вироку”, проте без розпізнання алюзії на конкретну поему Т. С. Еліота в цьому “вироку” неможливо відчитати ще й іронічний натяк на каяття в гріхах і моління про благу смерть.

В українському перекладі “вирок” Куїлті перекладено дослівно з російської версії “*Лоліти*”:

За те, що грішника схопив зненацька,
 За те, що взяв зненацька,
 За те, що взяв,
За те, що взяв зненацька мою хибу... [5: 376].

Зрозуміло, що П. Тарашук не звертався до українського перекладу “*Великопісної середи*” Т. С. Еліота, виконаного О. Мокровольським і опублікованого 1990 року в тій самій збірці вибраних творів Т. С. Еліота:

Бо я не сподіваюсь повернутись знов,
 Бо сам собі я не дозволю,
 Бо я не сподіваюсь повернутись
Щоб хист у цього взяти, в того — волю... [2: 92].

В українському перекладі “*Лоліти*”, як і в російській версії, схожість із поемою Т. С. Еліота теж зводиться суто до форми, тобто до повтору перших слів у трьох рядках вірша – цього навряд чи достатньо, щоб розпізнати й “розшифрувати” іронічну алюзію.

Аби відчитати в перекладі “*Лоліти*” іронію, створену алюзіями на твори Т. С. Еліота, цільова аудиторія, як уже було зазначено, мусить мати хоча б загальне уявлення про

лейтмотиви творчості цього англійського поета. Те, що поеми “Геронтіон” і “Великопісна середа” перекладено українською, аж ніяк не означає автоматично, що українська аудиторія (чи її переважна більшість) знайома з цими творами. Так, опитування студентів спеціальності англо-український переклад ЛНУ ім. І. Франка, КНУ ім. Т. Шевченка та КНЛУ засвідчило, що навіть цій категорії українських читачів творчість Т. С. Еліота, практично, чужа – у кращому разі, вони лише знають про існування такого автора, або ж – у найкращому – намагалися читати його твори, але мало що зрозуміли. В Україні, на відміну від Великої Британії чи США, творів Т. С. Еліота не вивчають у межах шкільної програми, а в університетських курсах із зарубіжної літератури вони факультативні, тож навряд чи можна розраховувати на ознайомленість із ними якоїсь значної частини цільової аудиторії – особливо з уваги на ідейно-композиційну складність цих творів, адже Т. С. Еліот, як відомо, “писав і хотів писати для обраних” [4: 6].

Отже, українські переклади творів Т. С. Еліота, безумовно, не належать до прецедентних текстів української культури, і тому можна стверджувати, що перекладацькі стратегії, застосовані в українському перекладі “Лоліти” щодо алюзій на Т. С. Еліота, здебільшого нівелюють у цільовому тексті ефект, який виникає від зіставлення песимістичної тональності його поезій та наскрізь іронічного тону “Лоліти”. Очевидно, те саме стосується й російської версії “Лоліти” – з уваги на схожість культурної ситуації (рівня популярності Т. С. Еліота в Росії) та перекладацьких стратегій. Сенси алюзій на Т. С. Еліота в романі В. Набокова в українському перекладі варто було б пояснити в примітках, а в тексті зачитувати, наскільки це можливо, опубліковані українські переклади Т. С. Еліота, зазначивши перекладача й джерело, задля популяризації цих перекладів, а через них – і творчості Т. С. Еліота в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 344 с.
2. Еліот Т. С. Великопісна середа / Томас Стернз Еліот / [пер. О. Мокровольського] // Еліот Т. С. Вибране. – К.: Дніпро, 1990. – С. 91-99.
3. Еліот Т. С. Геронтіон / Томас Стернз Еліот / [пер. О. Мокровольського] // Еліот Т. С. Вибране. – К.: Дніпро, 1990. – С. 54-56.
4. Засурский Я. Т. С. Элиот, поэт бесплодной земли: предисловие / Я. Засурский // Элиот Т. С. Бесплодная земля / [пер. с англ. А. Сергеева]. – М.: Прогресс, 1971. – С. 3-16.
5. Набоков В. Лоліта / Пер. з англ. П. Тарашука. – Харків: Фоліо, 2008. – 412 с.
6. Набоков В. Лоліта / Пер. с англ. автора. Предисл. В. Ерофеева. – М.: Известия, 1989. – 368 с.
7. Элиот Т. С. Бесплодная земля: [избранные стихотворения и поэмы] / Т. С. Элиот / [пер. с англ. А. Сергеева]. – М.: Прогресс, 1971. – 188 с.
8. Eliot T. S. Collected Poems 1909-1962 / Thomas Sterns Eliot. – L.: Faber and Faber Limited, 1963. – 238 p.
9. Nabokov V. The Annotated Lolita / Edited, with preface, introduction and notes by Alfred Appel, – New York: Vintage Books, 1991. – 458 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ангела Кам'янець – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Г. Кочура Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: інтертекстуальність у перекладі.

ПРАГМАТИЧНО ЗУМОВЛЕНІ ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Мар'яна КАРАНЕВИЧ (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто прагматичний аспект перекладу на прикладі класичних творів англійської літератури та їх перекладів українською мовою, виявлено та проаналізовано найпоширеніші прагматично зумовлені лексичні трансформації.

The paper deals with the pragmatic aspect of translation illustrated by the examples of Ukrainian translation of classical works of English literature. The most frequently used pragmatically caused lexical transformations are identified and analyzed.

Із розвитком перекладознавства зростають вимоги до якості перекладу. Перекладознавці все частіше наголошують на тому, що врахування лише особливостей мов оригіналу та перекладу не забезпечує високоякісних результатів роботи перекладачів. Кваліфікований переклад вимагає досягнення комунікативно-прагматичної рівноцінності текстів оригіналу і перекладу. Для цього у перекладі можуть застосовуватися прагматично зумовлені трансформації.

Метою дослідження є виявлення найпоширеніших прагматично зумовлених лексичних трансформацій в англо-українському художньому перекладі на матеріалі перекладів українською мовою творів відомих англійських письменників.

Значний внесок у дослідження прагматичного аспекту перекладу зробив вітчизняний перекладознавець В.І. Карабан [8]. Із зарубіжних науковців власне розуміння прагматичної норми перекладу, адаптації, прагматичної адекватності у своїх працях висвітлили М. Бейкер [17], Е.В. Бреус [3], В.Н. Комісаров [10] та А.Д. Швейцер [16].

Як відомо, окрім врахування денотативного та конотативного компонентів змісту в перекладі, слід брати до уваги відношення між висловлюванням та учасниками комунікації, тобто прагматику тексту [1: 116; 4: 1]. Сукупність таких чинників, як зв'язок значення мовних одиниць і позамовної дійсності, експліцитний та імпліцитний контекст, комунікативна настанова, що пов'язує висловлювання зі змінюваними комунікантами, забезпечує синтезуючу функцію прагматики [16: 144].

В.Н. Комісаров зауважує, що будь-який текст виконує певну комунікативну функцію: повідомляє факти, виражає емоції, встановлює контакт між мовцями, вимагає від рецептора певної реакції [10: 51]. Залежно від свого комунікативного наміру адресант підбирає для передачі інформації мовні одиниці з необхідним предметно-логічним та конотативним значенням і організує їх у висловлюванні таким чином, щоб встановити між ними певний смисловий зв'язок. Унаслідок цього створений текст набуває прагматичного потенціалу. Варто зазначити, що прагматичним потенціалом повідомлення вважається його здатність впливати на реципієнта, викликати у нього відповідну інтелектуальну або емоційну реакцію [5: 343]. Отже, прагматичний вплив на читача чи слухача детермінований такими чинниками: 1) зміст висловлювання; 2) характер знаків, що утворюють повідомлення, адже мовець обирає конкретні мовні засоби для побудови висловлювання з метою здійснити певний вплив на реципієнта та 3) особливості особистості реципієнта [10: 210].

Науковці розглядають комунікативний ефект і як вплив тексту на реципієнта перекладу, і як реакцію реципієнта на зміст тексту [12: 166]. В.Н. Комісаров вважає, що для досягнення необхідного комунікативного ефекту слід вдаватися до прагматичної адаптації перекладу, оскільки прагматичний потенціал оригіналу по-різному реалізується у різних мовах [10: 221; 9: 43]. Отже, встановлення необхідного прагматичного відношення реципієнта перекладу до повідомлення залежить від вибору перекладачем мовних засобів під час створення ним тексту перекладу. Якщо прагматичний ефект оригіналу відтворений у перекладі, тоді текст перекладу вважається прагматично адекватним [13: 16; 14: 6].

Як відомо, процес перекладу умовно поділяють на два етапи. На першому етапі перекладач виступає у ролі реципієнта оригіналу і намагається якнайкраще зрозуміти повідомлення. Для цього він повинен володіти тими ж фоновими знаннями, що й носії вихідної мови [16: 153]. Тому успішне виконання функцій перекладача передбачає усебічне знання історії, культури, літератури, звичаїв, сучасного життя народу, що спілкується вихідною мовою [13: 176]. Проте, Л.С. Бархударов зауважує, що перекладач повинен роз'яснити адресату незрозумілі чи незнайомі поняття та явища, а не замінювати їх знайомими та звичними, що може призвести до спотворення змісту оригіналу [2: 131]. Зі свого боку, А. Паршин зазначає, що у перекладача, як і у будь-якого реципієнта оригіналу, виникає особисте ставлення до повідомлення, проте перекладач-професіонал повинен залишатися прагматично нейтральним, не вдаючись до модифікацій, що можуть бути спричинені політичними, економічними чи особистими міркуваннями, намаганнями уникнути або загострити конфлікт [13: 189].

На другому етапі процесу перекладу слід забезпечити розуміння вихідного повідомлення реципієнтом перекладу, враховуючи те, що користувач тексту перекладу є представником іншої культури, належить до іншого мовного колективу, володіє відмінними знаннями та має індивідуальний життєвий досвід [17: 222]. Йдеться про внесення доповнень та пояснень, вилучення деяких деталей оригіналу у перекладі, заміну імпліцитної інформації в оригіналі експліцитною, генералізацію та конкретизацію [16: 46; 8: 358]. При цьому заслуговують на увагу міркування А.Д. Швейцера про те, що прагматичні відносини, які виникають у комунікативній ситуації, відтворюються мовою перекладу у модифікованому

вигляді, адже двох абсолютно ідентичних актів комунікації не буває [16: 44]. Причини застосування адаптивних перекладацьких стратегій зазвичай полягають не у мовній зоні, а в зоні культури [6: 109].

У забезпеченні прагматичної адекватності перекладу важливу роль відіграють і соціолінгвістичні фактори, що зумовлюють відмінність мовлення окремих груп носіїв мови. Тут йдеться про територіально-діалектні, соціально-діалектні та контаміновані відхилення від загальнонародної норми вихідної мови [13: 181]. Складність полягає у тому, що соціальні, локальні та рольові маркери доводиться відтворювати засобами іншої мови, у якій панує відмінна система стратифікаційної та ситуативної диференціації [16: 160].

Прагматичні проблеми перекладу пов'язані також із жанровими особливостями оригіналу. Так, значні труднощі при передачі прагматичного потенціалу вихідного тексту становить переклад художньої літератури, який повинен здійснити аналогічний художньо-естетичний вплив на рецептора перекладу [13: 184]. Незаперечно вважається думка, що кожний літературний твір є унікальним, тому, відповідно, набір прагматичних елементів кожного такого тексту неповторний [15: 1]. Перекладознавці рекомендують у процесі перекладу художньої літератури нейтралізувати відмінність лінгвоетнічної комунікативної ситуації, внаслідок чого текст перекладу стає носієм того самого виду потенційних комунікативних ефектів, що й оригінал. Так, Л.К. Латишев зазначає, що одним із найважливіших способів подолання лінгвоетнічного бар'єру є застосування різних трансформацій. При цьому перекладач повинен керуватися наступними принципами: 1) вмотивованість трансформації (необхідність досягнення рівноцінності впливу вихідного тексту та тексту перекладу на своїх адресатів); 2) мінімальність трансформації (досягнення еквівалентності впливу за рахунок менших семантико-структурних відступів від оригіналу); 3) принципова обмеженість міри перекладацьких трансформацій (недопустимість супертрансформацій навіть у тих випадках, коли їх застосування формально виправдане намаганням досягнути рівноцінності впливу вихідного та перекладеного текстів) [11: 21].

Результати обґрунтування теоретичних передумов дослідження показують доцільність виявлення найпоширеніших прагматично зумовлених лексичних трансформацій. Встановлено, що для досягнення рівноцінного комунікативного ефекту оригіналу та перекладу часто використовуються такі прагматично зумовлені лексичні трансформації як генералізація, конкретизація та заміна. Оскільки застосування трансформації генералізації може призводити до певної втрати інформації, використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу [7: 307]. Зазвичай узагальнення стосуються таких реалій:

- географічні назви:

<p><i>Covent Garden</i> at 11.15 p.m. [25: 1] ... which was <i>the Middlesex bank</i> of the river [19: 76].</p>	<p><i>Лондон</i>, 11.15 вечора [22: 1]. ... де починається <i>лівий берег</i> Темзи [19: 77].;</p>
---	---
- назви грошових одиниць:

<p>Have you any <i>pennies</i> [25: 3]? Have I asked for a <i>brass farthing</i> [25: 31]? <i>Eightpence</i> ain't no object to me [25: 12].</p>	<p>Маєш <i>дрібні гроші</i> [22: 2]? Чи ж я попросив у вас хоч <i>ломаного гроша</i> [22: 19]? <i>Плата</i> за таксі – дрібничка для мене [22: 7].;</p>
--	---
- інші власні назви, наприклад, назви продуктів харчування, напоїв, промислових товарів:

<p><i>Monkey Brand</i>, if it won't come off any other way [25: 19]. ... Harris has been eating raw onions, Or has put too much <i>Worcester</i> over his chop [19: 26]. ... he kicked up a most fearful row because they charged him five francs for a bottle of <i>Bass</i> [19: 152].</p>	<p>Як не віддиратиметься бруд – <i>спеціальним порошком</i> її [22: 12]. ... він їв сиру цибулю або ж занадто щедро намастив котлету <i>гірчицею</i> [19: 27]. ... зчинив страшенну бучу, коли з нього заправили п'ять франків за пляшку <i>світлого</i> [19: 153].;</p>
--	--

- посади:
You shall marry *the Governor-General of India or the Lord-Lieutenant of Ireland or somebody who wants a deputy-queen* [25: 91].
Жінко – невже вам невтямки, що я зробив з вас дружину для *короля* [22: 51]?;

- розмір одягу:
Harris is what you would call a well-made man of about *number one size* [19: 84].
А Гарріс, треба вам сказати, хлопець *високий, міцної комплекції* [19: 85].

Наведені вище приклади демонструють, що переклад художньої літератури слід здійснювати з урахуванням знань потенційного читача перекладу. Так, можливі перешкоди для адекватного розуміння середньостатистичним отримувачем вторинного тексту перекладач долає за допомогою узагальнення та пояснення.

Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу і традиціях мовлення [7: 300]. Часто за допомогою цієї трансформації інформація, що була в оригіналі імпліцитною, стає у тексті перекладу експліцитною. Прагматично зумовлену трансформацію конкретизації спричиняють:

- мовні чинники:
I thought what an acquisition I should be to *a class* [19: 6]!
Я думав, якою знахідкою був би я для *аудиторії медиків* [19: 7]!;
- та екстралінгвістичні фактори:
It was just before *the Henley week* [19: 172] ...
Незабаром мали початись *генлейські річкові перегони* [19: 173] (назва події) ...
George suggests *the River* [19: 4].
Джордж пропонує подорож *Темзою* [19: 5] (географічна назва).
He said they would do him for the whole week at *two-pounds-five* [19: 16].
Сказав, що за тиждень із нього візьмуть *два фунти п'ять шилінгів* [19: 17] (назва грошової одиниці).

Отже, власні назви, які позначають реалії, що не знайомі потенційному читачу перекладу, вимагають особливої уваги перекладача. Зазвичай, у таких випадках необхідно вдаватись до пояснення, узагальнення чи конкретизації.

Прагматична трансформація заміни зумовлена такими причинами, як

1. необхідність дотримання ввічливості та політичної коректності:
A young *woman* [25: 14]!
Throw *her* out [25: 21]!
A *woman* who utters such depressing and disgusting sounds has no right to be anywhere [25: 10]...
Three *Invalids* [19: 4].
Молода *особа* [22: 9]!
Викиньте цю невдячну *особу* геть [22: 13]!
Створіння, що видає такі гнітючі й поглинаючі звуки, не має права бути хоч би й де [22: 6]...
Троє *недужих* [19: 5].;
2. відмінність у позначенні часу прийому їжі:
Breakfast – *lunch* – *dinner* – *supper* [19: 16].
сніданок – *обід* – *вечеря* – *перекуска* [19: 17].;
3. різниця у позначенні поверхів:
It is a room on *the first floor* [25: 12]...
Це кімната на *другому поверсі* [22: 8]...;
4. відмінність одиниць виміру:
George said that the same kind of things had happened to him some *eighteen months* ago [19: 120].
Oh, I caught *fifteen dozen perch* yesterday evening [19: 186].
Джордж розповів, що таке саме сталося з ним *півтора роки* тому [19: 121].
Ви знаєте, я за вчорашній вечір спіймав *сто п'ятдесят окунів* [19: 187].

- I've been swimming for my life in *two feet of water* [19: 44].
 Там, де я так відчайдушно боровся за своє життя, усього *по коліна води* [19: 45].
- ... he wouldn't *stir an inch* [23: 40]. ... він не *зробив жодного кроку* [21: 49].;
5. різниця у кольоропозначенні:
 Harris was nearly *black* in the face [19: 108].
 Гарріс зовсім *посинів* на виду [19: 108].;
6. заміна образів у сталих виразах:
 She learnt it at her mother's *knee* [25: 27].
 ... tied *neck* and *heels* [25: 71].
 I will not turn *a hair* [25: 71].
 There's not one to be had *for love or money* [25: 2].
 But she's got some silly *bee* in her bonnet about Eliza [25: 54].
 I haven't the *nerve* [25: 72].
 ... harmless as the babe unborn [19: 72].
 Вона всмоктала його з материнським *молоком* [22: 17].
 Зв'язаний і по *руках*, і по *ногах* [22: 43].
 Я і *оком* не змигну [22: 43].
 Ніде жодного не дістати – *ні за гроші, ні за очі хороші* [22: 2].
 Не знаю, що за дурна *муха* вкусила мою економку [22: 31].
 Мені не стає *духу* [22: 43].
 ... і мухи б ніколи не скривдив [19: 73].;
7. особливості передачі прагматичних ідіом у ритуальних формул привітання та прощання:
 How are you getting on [24: 21]? Як ся маєте [20: 16]?
 How do you do [23: 33]? Чи живенькі-здоровенькі [21: 41]?
 Good morning [19: 170]. Бувайте [19: 171].
 So long [25: 84]! Зоставайтеся здоровесенькі [22: 5]!;
- а також інших кліше, які використовуються у певних комунікативних ситуаціях:
 Yes! You want me [19: 168]? Прошу! Ви до мене [19: 169]?
 What's your's [19: 52]? Що ви питимете [19: 53]?
 What do you ask [23: 30]? Скільки ви за неї візьмете [21: 38]?
 The floor is yours, Mr Doolittle [25: 33]. Вам слово, містере Дулітл [22: 20].
 Take it or leave it [25: 17]. Або так, або ніяк [22: 11]!
 Do you prefer the inside or the outside [19: 64]? Ти як любиш спати: від стіни чи скраю [19: 64]?
 It's for you to say [25: 14]. Ваша воля [22: 9]!;
8. переклад вигуків:
 Oh, dear [25: 4]! Ох, лишенько [22: 3]!
 Dear me [25: 49]! Боже милий [22: 28]!
 Not bloody likely [25: 50]. Чорта з два [22: 29]!
 Bly me [25: 36]! Свят-свят [22: 21]!
 Angels and ministers of grace defend us [19: 122]. Господи милосердний [19: 123]!
- При цьому слід звернути увагу на наступні приклади:
 By Jove [25: 36]! Господи [22: 21]!
 But, great Caesar [19: 70]! Господи [19: 71]!
 By George, it's enormous [25: 17]! Святий Боже, це пребагато [22: 11].

Так, у вигуках, що виражають захоплення, подив чи розчарування англіїці використовують слово 'Jove' (Юпітер) як наслідок впливу міфологічних вірувань, 'Caesar' (Цезар), постать якого відіграла велику роль в історії Великобританії і 'George', оскільки святий Георгій вважається покровителем Англії. В аналогічних ситуаціях українці звертаються до Бога, тому перекладач здійснив заміну.

Отже, застосовувати заміну можна лише тоді, коли це не спотворюватиме зміст оригіналу. При цьому на особливу увагу заслуговують кліше, сталі вирази та вигуки. Що стосується екстралінгвістичних факторів, які спричиняють використання трансформації заміни, то тут варто відзначити одиниці виміру. Наприклад, англіїці часто позначають

відстань дюймами, а українці кроками. Зважаючи на те, що не кожен середньостатистичний українець знає, що один дюйм дорівнює двом з половиною сантиметрам, перекладач здійснює заміну.

Використання трансформацій завжди має бути обґрунтованим. Наприклад, репліка «Speak English!» [24: 22] у контексті твору «Аліса в країні чудес» є вимогою висловлюватися зрозуміліше, тому її переклали так: «Говори по-людському!» [20: 23]. Проте, у наступному прикладі подібна трансформація призвела б до спотворення комунікативної інтенції мовця: «How English are you, Bazil! That is the second time you have made that observation!» [26: 9] – «Ну, ти достоту англієць, Безіле! Уже вдруге ти зважуєш те саме» [18: 6].

Викладене дає підстави вважати, що на результат перекладу значний вплив мають знання та комунікативні навички перекладача, дотримання ним прагматичної нейтральності та особливості користувачів тексту перекладу, їх культура, історія народу, релігія, соціальний стан і особистий життєвий досвід. Слід пам'ятати, що будь-який літературний твір є унікальним, тому, відповідно, набір прагматичних елементів кожного такого тексту неповторний. Проте, щоб наблизити комунікативний ефект оригіналу та перекладу, слід нейтралізувати відмінність лінгвоетнічної комунікативної ситуації, внаслідок чого текст перекладу стає носієм того самого виду потенційних комунікативних ефектів, що й оригінал. Це можливо досягнути, застосовуючи у процесі перекладу такі прагматично зумовлені лексичні трансформації як генералізація, конкретизація і заміна. Однак, використання різних видів трансформацій, у тому числі й прагматично зумовлених, завжди повинно бути обґрунтованим.

Таким чином, результати, отримані під час дослідження прагматично зумовлених лексичних трансформацій, можуть бути ефективно використані для подальшого поглибленого вивчення прагматичного аспекту перекладу. Йдеться, зокрема, про перспективу розробки класифікації прагматично зумовлених трансформацій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базылев В.Н. Семиотическая модель перевода // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 1 [24]. – С. 115-118.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Междунар. Отнош., 1975. – 235 с.
3. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 448 с.
4. Вагапова Л.Л. Прагматический аспект перевода. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/w/wagapov_a_s/pragm-aspect.shtml.
5. Герасимова Т.Г. Коммуникативно-информативная специфика текста и проблематика перевода. – Режим доступа: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2316/1/37.pdf>.
6. Демечая В.В. Определение понятия 181дготовк в рамках теории коммуникации и переводоведения // Уч. Зап. Таврического национ. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. – 2007. – Том 20 (59). – №2. – С. 107-111.
7. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 576 с.
8. Карабан В.І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову: Навч. посіб. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
9. Комиссаров В.Н., Коралова А.Л. Практикум по переводу с английского языка на русский: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 127 с.
10. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 249 с.
11. Лагунин Л.К., Протогоров В.И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе: Учебно-методическое пособие. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
12. Молодых Е.А. Проблема стилистической адекватности русских переводных текстов (на примере исторических романов В. Скотта) // Вестник Воронежского гос. Ун-та. Серия: Лингвистика и Межкультурная Коммуникация. – 2008. – №3. – С. 163-170.
13. Паршин А. Теория и практика перевода. – Режим доступа: <http://www.alleng.ru/d/engl/engl28.htm>.
14. Соколов А.Н. Метод прагматичної парадигми. – Режим доступа: www.utmn.ru/frgf/journal/No21/.
15. Ульянов Е.А. Прагматический аспект перевода комического в романе М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита». – Режим доступа: <http://frgv.utmn.ru/last/No4/text21.htm>.
16. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 253 с.
17. Baker M. In Other Words. A coursebook on translation. – London: Routledge, 1992 – 317 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ, ВИКОРИСТАНИХ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТІВ

18. Вайлд О. Портрет Доріана Грея. – Режим доступа: ukrlib.com/DorianGrey.html.
19. Джером К. Джером Трое в одном човні (як не рахувати собаки) = Three Men in a Boat (to Say Nothing of the Dog): Вибрані розділи. – Харків: Фоліо, 2009. – 219 с.
20. Керрол Л. Аліса в країні чудес. – Режим доступа: http://ae-lib.org.ua/texts/carroll_alices_adventures_in_wonderland_ua.htm.
21. Остен Дж. Нортенгерське абатство. – Харків: Фоліо, 2009. – 255 с.
22. Шоу Дж.Б. Пігмаліон. – Режим доступа: http://ae-lib.org.ua/texts/shaw_pygmalion_ua.htm.
23. Austen J. Northanger Abbey. – London: SPOTTISWOODE, New-Street-Square, 1833. – 440 p.
24. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. – Режим доступа: <http://www.planetebook.com/ebooks/Alices-Adventures-in-Wonderland.pdf>.
25. Shaw G.V. Pygmalion. – Режим доступа: <http://books.google.com.ua/books?id>.
26. Wilde O. The portrait of Dorian Grey. – Режим доступа: <http://www.feedbooks.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Караневич – аспірант кафедри перекладу з англійської мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка; асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наукові інтереси: прагматичний аспект перекладу.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Наталія КАРДАШОВА (Глухів, Україна)

У статті розглянуто проблему лінгвокультурного, соціокультурного та міжкультурного компонентів перекладацької компетенції; подано опис компонентів перекладацької компетенції та методів перекладу.

The article deals with the problem of linguocultural, sociocultural and intercultural components ; the discription of the translating competence and the methods of translation are given.

У наш час, що змінюється дуже швидко, коли набирає обертів глобалізація в економіці, відбуваються також і радикальні соціальні зміни. З'являються нові засоби комунікації; експерти ведуть переговори, міжнародні фірми співпрацюють у великих проектах, науковці зустрічаються на конференціях, щоб обмінятися результатами нових досліджень, і, відповідно, публікують отримані результати. Повсюди в найрізноманітніших ситуаціях зустрічаються носії різних мов, щоб обмінятися думками та поспілкуватись. Тому дослідження, предметом якого є проблеми, пов'язані з міжкультурною комунікацією, є актуальним.

Розширення міжнародного співробітництва України з іншими державами світу робить по-новому важливою роль перекладу як особливого виду міжкультурного спілкування, виду мовного посередництва, мета якого максимально наблизити двомовну комунікацію до одномовної [3: 1].

Підготовка перекладачів є важливим соціальним завданням, яке відповідає сучасним потребам суспільства. Навчання перекладачів передбачає розвиток перекладацької компетенції і виконує загальнолінгвістичні та загальноосвітні функції [2: 57]. Поняття "перекладацька компетенція" зустрічається в працях багатьох науковців і розглядається як здатність перекладати (усно чи письмово) на професійному рівні. До змісту перекладацької компетенції входить цілий ряд компонентів: комунікативний, текстоутворюючий, професійно-технічний, прагматичний, стратегічний та морально-етичний.

Комунікативна компетенція складається з трьох складових:

- 1) мовна (лінгвістична);
- 2) мовленнєва;
- 3) соціокультурна.

Мовна компетенція передбачає оволодіння знаннями про системну організацію мов і закономірностями їх функціонування, і являє собою готовність використовувати мову як засіб мовленнєво-розумової діяльності.

Текстоутворююча компетенція включає правила побудови різних видів текстів, які відображають ситуацію та сферу спілкування. Текстоутворююча компетенція забезпечує створення цілісного тексту з використанням різних засобів смислового та формального зв'язку.

Професійно-технічна компетенція передбачає знання загальних принципів перекладу і включає спеціальні уміння і навички, необхідні для його здійснення.

Прагматична компетенція включає поняття "прагматичний потенціал". Перекладач постійно вирішує завдання, пов'язані з досягненням необхідного комунікативного ефекту.

Стратегічна компетенція будується на глибокому розумінні тексту оригіналу і реалізується в пошуку, виборі та прийнятті послідовних перекладацьких рішень. Морально-етичний компонент включає особистісні якості, які є визначальними для перекладача – відповідальність, комунікабельність, об'єктивність, презентабельність, психологічна стійкість та інші риси.

Соціокультурний компонент перекладацької компетенції розглядається як одна з основних цілей навчання перекладу. Сучасні компетенції навчання перекладу в мовному вищому закладі освіти розглядають соціокультурну складову перекладацької компетенції, з одного боку, як невід'ємний компонент фахової підготовки перекладача, а з іншого, як підґрунтя ефективного розвитку такої компетенції.

У загальній теорії навчання іноземних мов проблема формування соціокультурної складової не є новою. Вона розглядалася в роботах багатьох науковців. Так, В.В. Сафонов вважає, що соціокультурний компонент передбачає співвивчення мов та культур і включає до свого змісту знання з різних галузей. В.П. Фурманова розробила теорію функціональної культури, яка розглядає три аспекти: когнітивний (оволодіння знаннями); комунікативний (засвоєння правил вербальної та невербальної поведінки); аксіологічний (усвідомлення системи традицій, норм тощо). Соціокультурний компонент, за В.П. Фуриановою, включає два напрями: філологічний (вивчення відомостей про культуру країни, мова якої вивчається, на матеріалі соціокультурно-маркової лексики); соціологічний (варіативність сценаріїв міжкультурного спілкування). В.В. Воробйов відносить до соціокультурного компоненту інформацію, вивчення якої лежить через аналіз соціокультурно-маркової лексики. К. Крамш розуміє соціокультурний компонент як діалектичний зв'язок між мовою та культурним контекстом. Е.Д.Херш розробив концепцію "культурна грамотність", яка передбачає оволодіння певними знаннями-концептами всієї цивілізації [1: 3].

Коли норми та правила, які регулюють розуміння між людьми різних груп, є невідомими і, відповідно, недостатньо виконуються, може з'явитися непорозуміння. Мова й культура є не єдиними факторами, що призводять до непорозуміння у спілкуванні.

У дослідженнях перекладу завдяки посиленому науковому інтересу до культури увага спрямована на дві важливі проблеми: на чужість, як проблему міжкультурного обміну, і на переклад, як на лінгвістичну діяльність, що зумовлюється багатогранними зв'язками між окремими культурами.

Взагалі літературні переклади є засобом передачі чужого досвіду. Існують особливі випадки трактування чужості перекладачем, тому що є переклади, для яких чужість першотвору або культури чи літератури країни першотвору виступає перш за все як проблема, яку необхідно вирішити для адекватного перекладу. Тексти такого типу спрямовані на відповідність категорії адекватності. Але існує ще один тип текстів, для яких чужість першотвору або культури чи літератури країни першотвору піднесена до рівня програми. Такі переклади можна зрозуміти тільки на тлі особливого культурно-філософського сприйняття, і вони є засобом передачі цього сприйняття [4: 1].

На практиці перед перекладачем постає проблема, що робити з чужістю тексту. Чи повинен перекладач зберігати для читачів культурну чужість, чи зменшувати, чи навіть повністю її усувати? На це питання не існує загальноприйнятої відповіді, тому що в більшості випадків перекладач має йти назустріч вимогам цільової аудиторії та ринку.

Розглянемо переклад із точки зору культурних контактів. Кожен текст існує в певному комунікативному контексті, й він закріплений за якоюсь культурою. Умови створення та отримання тексту в різних комунікативних спільнотах різняться; вони відрізняються та змінюються також і всередині однієї комунікативної спільноти. Чим сильніше відрізняються комунікативні контексти, тим важчим є завдання перекладача, який має подолати цю комунікативну різницю. У зв'язку з цим існують два методи перекладу:

1. Переклад-одомашнення – заміщає елементи похідного тексту, які є специфічними культурними елементами культури оригінала, елементами культури адресата; переклад асимілює текст оригінала до контексту культури адресата.

2. Переклад-очуження – намагається передати специфічні культурні елементи тексту оригіналу як такі. Найбільш важкими є випадки, коли культурна різниця є настільки великою, що для читача перекладу необхідно спочатку створити передумови для розуміння, щоб зробити можливим адекватне сприйняття тексту. При такому способі перекладу комунікативний контекст культури адресата розширюється, і це може означати, що елементи чужої культури завдяки перенесенню знаходять нові мовностилістичні форми вираження в

мові адресата: таким чином, переклад змінює чи оновлює граматичні та стилістичні норми мови адресата.

Першим це зробив Й.Я. Брайтінгер. Головним принципом його перекладацької теорії є те, що перекладач має дотримуватись "суворого закону, згідно з яким він ніколи не дозволить собі відступити від оригіналу ні у відношенні думок, ні у відношенні форми чи манери". Він рішуче виступає проти того, щоб оригінал було змінено в перекладі через пропуски; оригінал не містить "зайвих", тобто нефункціональних слів. Так звані іншомовні "ідіоматизми" – діалектні вирази – мають, на думку Брайтінгера, бути змодельовані й у перекладі. На думку іншого теоретика перекладу Ф. Шляєрмахера, переклад має, наскільки це можливо, рівнятися на мову оригіналу, цей перекладацький метод є методом очуження, і тільки за допомогою цього методу можна зробити правильний переклад [4: 1].

Переклад текстів пов'язаний із широкими межами, які визначаються перекладом з і між культурами. Проблема перекладу виявляється, і це не може бути інакше, як проблема зв'язків між культурами та колами культур. Таким чином, у ситуаціях міжкультурного контакту виникає велика кількість комунікативних проблем. Одних лінгвістичних знань не вистачить для того, щоб забезпечити безперешкодне та ефективне розуміння людей, що належать до іншої культури. Конфуцій сказав, що "люди зближуються завдяки їх спільній природі, а розділяють їх звички та звичаї", і мови, додамо ми.

Світ, у якому виникла мова, соціальна реальність, у якій вона існує, та суспільство, яке користується нею для спілкування, є неповторними. Тісне переплетіння мови та культури, їх взаємодію і двосторонній вплив наочно продемонстрував С. Баснет у своєму порівнянні: "Мова – це серце в тілі культури, і саме їх взаємодія забезпечує продовження життєвої енергії. Так як і хірург під час операції на серці не може не звертати увагу на весь організм, так і перекладач ризикує, коли працює з текстом ізольовано від культури, що його породила".

Щоб сприйняти чужу культуру, необхідно володіти здатністю до абстрагування і бути в змозі змінювати перспективу. Перекладач абстрагується від власних відповідних культурі ставлень та уявлень про цінності, спостерігає чужу культуру в її неповторності й у порівнянні з власною та використовує спостереження і сприйняття в певній комунікативній ситуації у відповідності до цілі та культури. Тому перекладачу підходить не тільки роль мовного експерта, а він виступає також і як фахівець із міжкультурної комунікації. Вдалим є той переклад, який виконує функцію оригіналу в цільовій культурі.

У людській взаємодії частіше виникають труднощі через вплив прихованих аспектів культури на людську поведінку. Що є прийнятним в одній культурі, в іншій може викликати обурення, і, відповідно, може сприйматися як щось геть не прийнятне, культурні відмінності між представниками різних культур є дуже вагомими.

В основі труднощів, які з'являються в процесі пристосування до нової культури, лежать різні причини; однією з них є властивий кожній людині етноцентризм: це нездатність сприйняти та обробити вільно від забобонів, не дивлячись через окуляри власної культурної перспективи, культурні цінності та зразки поведінки. Етноцентризм це також тенденція інтерпретувати та оцінювати поведінку інших за допомогою власних стандартів.

В перекладознавстві часто вказують на тісний зв'язок між перекладом та культурою; В. Снелл-Хорнбі називає переклад міжкультурною подією, К. Фермеер – культурною трансформацією, і тому перекладач має володіти не тільки знаннями двох мов, а й двох культур; в сьогоdnішньому перекладознавстві культуру розглядають як "загальні традиції, якими в суспільстві треба володіти" і як "соціальний фон тексту" [4:3].

Іншим керувалася Р.Штольце, коли вона розділила культурну специфіку як культурне неузгодження на три групи:

1. Реальне неузгодження: культурна специфіка тексту оригіналу є невідомою в цільовій культурі.

2. Формальне неузгодження: культурна специфіка тексту оригіналу існує в цільовій культурі, хоча в іншому мовному втіленні.

3. Семантичне неузгодження: культурно специфічна конотація слів, які в перекладі могли б викликати інші чи, навіть, небажані асоціації.

При реальному неузгодженні між культурами можна залишати позначення предмета, яке було надане в оригіналі, в перекладі надається пояснення; при формальному неузгодженні використовується заміна на поняття з цільової культури, коли там існує організація зі схожою функцією. Перекладачу – як експерту – належить в цій транскультурній комунікації подвійна роль, оскільки він, з одного боку, як перший реципієнт, має інтерпретувати вихідне послання в його оригінальному дискурсі, а з другого боку, як вторинний відправник послання за умов вторинної ситуації дискурсу, має його повторно вербалізувати в цільовій мові. При семантичному неузгодженні йдеться про різні, з точки зору культурної специфіки, які при дослівному перекладі викликають обурливі асоціації й тому вимагають переформулювання. У сфері формального неузгодження йдеться переважно про переклад власних імен. П.Ньюмарк розрізняє "власні назви" (що позначають щось єдине в своєму роді), та "культурні терміни" (пов'язані з класами об'єктів); всі автори підкреслюють, що однієї мовної компетенції не досить, необхідна також велика кількість фактичних та енциклопедичних знань [4:3]. Обов'язковою передумовою компетентності перекладача є його введення в обидві культури; він має прагнути до подвійної культурної приналежності. Спочатку перекладач наближується до тексту оригіналу, розуміє та обробляє його, щоб потім його наблизити до групи реципієнтів мовою перекладу. Тому до мовної компетенції перекладача належать не тільки знання мов, а і знання культури відповідних мовних просторів.

Особливо культурно специфічними є ідіоми та метафори, які не можуть бути перекладені чи замінені на основі лінгвістичних елементів чи схожого образу, які містяться у вислові, а мають розумітися відповідно до функції певної ідіоми. Вислів оригіналу замінюється перекладачем фразою на мові перекладу, яка в цільовій культурі виконує таку ж функцію.

Культурні відмінності та спільні риси не мають бути ні переоцінені ні недооцінені, пізнати їх, правильно з ними поведись і, нарешті, опанувати відмінність – це випробування, яке знову і знову проходить перекладач у процесі своєї діяльності. При цьому занурення в нову мову та культуру є довічним процесом збагачення знань: для опанування глибокими знаннями власної чи чужої культури необхідним є, на нашу думку, довге перебування в країні цільової культури. Ми знайомі з нашою власною культурою, ми в ній зросли, ми нею створені і свідомо сприймаємо зміни, що в ній відбуваються. Відкриття нової культури є необхідною умовою діяльності кожного перекладача.

У висновку можна стверджувати, що чим більші культурні та мовні знання та можливості комунікантів, чим більше їх уявлення співпадають з уявленнями представників інших культур, тим меншою буде можливість непорозуміння. Для ефективної комунікації ми маємо усвідомлювати фактичні відмінності, що існують між нашими групами та іншими, між нами та іншими людьми. Перекладач може успішно виконати свою роль тільки за умови, що він володіє обома мовами до найменших деталей так, що він визначає в тексті культурно значуще і знає, як він має висловити це в перекладі. На думку А. Фляйшманна, перекладач володіє культурною компетенцією, якщо він усвідомлює культурно специфічні елементи значення лексичних одиниць, особливості форм тексту, має відповідні знання стосовно традицій мовної взаємодії та володіє соціокультурними знаннями.

Для успішної роботи перекладача необхідною передумовою є чутливість до інтересів власної та до суті та змісту цільової культури. Перекладач має володіти поряд зі своєю головною спеціальністю підготовчими знаннями та навичками. Його загальна мовна компетенція включає мовнопрактичні здібності в лексиці, синтаксисі та прагматиці в рідній і в іноземній мовах. Крім того, перекладач має враховувати комунікативний стиль представників різних культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганічева Т.В. Соціокультурний компонент перекладацької компетенції // Вісник СумДУ. Серія: Філологічні науки. – 2005. – №5(77). – С.10-15.
2. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу. – М.: РЕМА, 1997. – 112 с.
3. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики. – М.: Просвещение, 1988. – 159 с.
4. Якимчук А.П. Лінгвокультурна комунікація як випробування для перекладача. // <http://eprints.zu.edu.ua/2023/1/17.pdf>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кардашова – асистент кафедри іноземних мов Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавча компетенція.

К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА ФЕЛЬЕТОНА КАК ТИПА ТЕКСТА

Елена КОЗАЧЕК (Херсон, Украина)

У статті окреслено основні проблеми, що виникають у процесі перекладу гумористичного/сатиричного типу тексту – політичного фейлетону.

Summary: The article describes the main problems that arise in the course of translation of a humor/satirical text type or political feuilleton.

В формате актуализации теории и практики перевода в парадигме современных гуманитарных знаний, исследователи все чаще обращают внимание на проблему перевода политических текстов, а так же адекватности / неадекватности решения определенных языковых задач. Все это мотивируется необычайно мощным интересом к функционированию политического дискурса в рамках межкультурной коммуникации.

Переводческие студии требуют обобщения накопленной информации лингвокультурологического характера, анализа корпуса политических текстов и их переводов, что даст возможность определить основные переводческие стратегии и тактики, необходимые для адекватного воспроизведения текста в условиях инокультурной аудитории.

Политический юмор, с этой точки зрения, выполняет ряд важнейших функций: отражает действительность и выражает актуальные проблемы массового сознания; сохраняет в культурно обусловленных текст-типологических стереотипах культурный опыт и соответствие глубоким феноменам массового сознания как исходной, так и целевой аудитории; способствует снятию напряжения, создавая некую дистанцию между человеком и ситуацией, поднимая его над ней и, ослабляя межличностные и межгрупповые конфликты; является способом «определения зла», несущим разрушительное начало, и одновременно способом укрепления и «цементирования» политической реальности путём создания воображаемой утопии всеобщего равенства, где элита низводится до уровня широких масс [10].

Юмор неразрывно связан с политикой по критерию схожести их сущностей, имеющих двойственную природу. Политике, с одной стороны, неотъемлемо присущи двойные стандарты, которые базируются на противоречии и, с другой стороны, основой юмора/сатиры принято считать «парадокс», «абсурд» или, точнее, вскрытие противоречий действительности [10].

Как известно, через всю историю эстетики проходят утверждения о невозможности определения «комического», однако, попытки это сделать не прекращаются и до сих пор. Действительно, определение этой категории диахронически изменчиво. Если у В. Даля юмор – это «веселая, острая, шутливая складка ума, умеющая подмечать и резко, но безобидно выставлять странности нравов или обычаев; удаль, разгул иронии» [3], то у Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона юмор – это уже «особая манера художественного изображения; соединение комизма с серьезностью, «возвышенное в комическом», добродушное осмеивание людских пороков и слабостей с целью вызвать мысль о контрасте низменного и пошлого с возвышенным и идеальным и создать в зрителе и читателе после смеха тихую грусть от сознания несовершенства человеческой природы и жизни» [2].

Актуальность данной статьи обусловливается широкой популярностью и востребованностью политического юмора/сатиры как в Украине, так и во всем мире. Принимая во внимание эстетическую роль политического юмора, особую значимость представляет вопрос о его переводе в иную культурную среду с адекватной передачей смысловой нагрузки, сохранением доминирующих и второстепенных функций в переводном тексте и т.д. Таким образом, рассмотрение проблем перевода комического/сатирического относится к наиболее актуальным проблемам современной теории коммуникации, лингвокультурологии, теории и практики перевода.

Цель данной статьи заключается в определении основных проблем, которые возникают при переводе юмористического/сатирического типа текста и, в частности, фельетона.

Политический юмор может быть использован и успешно используется как политическая технология в ходе избирательных кампаний, а также в ходе осуществления повседневной деятельности государственных органов и политической оппозиции в качестве средства внутривнутригосударственной и международной пропаганды [9].

Перевод можно определить как сохранение содержания сообщения при изменении его языковой формы, сохранения его индивидуальных черт и языкового стиля, авторского стиля, что является необходимым условием адекватности текста перевода. Любой перевод вообще и перевод прагматических текстов политического дискурса, к которым, в частности, относится текст политического фельетона должен производить тот же эффект на реципиента, что и текст оригинала [10].

Сложности перевода политического фельетона обуславливаются не столько различиями языков, сколько различиями культур. Соответственно, языковой, общественный и культурный опыт являются необходимыми для полного понимания семантического и прагматического уровней исходного текста.

В лингвистической литературе политический дискурс представлен как многоаспектное и многоплановое явление, как комплекс элементов, образующих единое целое. Политический дискурс – это совокупность «всех речевых актов, используемых в политических дискуссиях, а также правил публичной политики, освященных традицией и проверенных опытом» [1: 6]. Одним из наиболее заметных исследований политического дискурса последних лет является работа российской исследовательницы Е.И. Шейгал "Семиотика политического дискурса", с точки зрения которой политический дискурс, как и другие виды дискурса, имеет два измерения: реальное и виртуальное. Под реальным измерением понимается текущая речевая деятельность в определенном социальном пространстве, а также возникающие в результате данной деятельности речевые произведения (тексты), взятые во взаимодействии лингвистических, паралингвистических и экстралингвистических факторов [20]. Виртуальное измерение дискурса, по мнению Е.И. Шейгал, - это семиотическое пространство, включающее вербальные и невербальные знаки, совокупным денотатом которых является мир политики, тезаурус высказываний, набор моделей речевых действий и жанров, специфических для общения в данной сфере [20].

Ю.А. Сорокин определяет политический дискурс через его соотношение с идеологическим дискурсом. В частности он говорит о том, что политический дискурс есть видовая разновидность идеологического дискурса. Различие между дискурсами состоит в том, что политический дискурс эксплицитно прагматичен, а идеологический прагматичен имплицитно [16].

Итак, в лингвистической литературе термин «политический дискурс» употребляется в двух смыслах: узком и широком. В широком смысле он включает такие формы общения, в которых к сфере политики относится хотя бы одна из составляющих: субъект, адресат либо содержание сообщения. В узком смысле политический дискурс - это разновидность дискурса, целью которого является завоевание, сохранение и осуществление политической власти [12].

Хотя в современном переводоведении расширился круг лингвистов, переводчиков, исследующих проблемы перевода юмористических политических текстов в их семантике и прагматике (И.В. Полуян, О.А. Якименко, И.А. Наговицына), вопрос адекватности передачи интенции политического текста и, в частности, политического фельетона, все еще требует своего решения и более детального анализа. Все сказанное представляет особенный интерес для перевода политического фельетона именно потому, что оригинал и перевод балансируют на границе двух «образов мира», где переводчику необходимо осуществить нелегкий выбор переводческих стратегий и тактик, создавая не адекват-подделку, а скорее – репродукцию картины, с собственными контрастами, колоритами и оттенками цветов [10].

Термин фельетон возник в начале XIX века во Франции, когда издатель газеты «Journal des Débats» стал выпускать добавочные листы к газете, а затем изменил формат своей газеты – удлинил его к низу – и эта добавочная часть, отделенная от газеты «линией отреза» (белым

пропуском), стала называться фельетон. Очень часто фельетон выполнял просто развлекательную функцию и с помощью стиливого оживления привлекал внимание читателя к данному номеру газеты или журнала [7].

Существует несколько дефиниций, дающих характеристику понятию «фельетон», среди которых:

ФЕЛЬЕТОН (франц. *feuilleton* - от *feuille* - листок), художественно-публицистический газетно-журнальный жанр, основная особенность которого - острокритическое отношение к описываемому явлению, лицу. В современных фельетонах - элементы сатиры и юмора [17].

ФЕЛЬЕТОН - франц. листок, отдел рассказней в газете [3].

ФЕЛЬЕТОН – газетная или журнальная статья на злободневную тему, использующая юмористические и сатирические приёмы изложения [11].

Диверсификация определений фельетона приводит переводчика к необходимости предпереводческого анализа текста оригинала. Так, ознакомление с инициальной позицией фельетона может дать переводчику экстралингвистический макроконтекст, и хотя о том, что послужило «прототипом» написанного, прямо практически никогда не говорится, рецептор на основании собственных знаний может догадаться, о чем идет речь. Это, наряду со спецификой фельетона как сатирического произведения, предъявляет к переводчику ряд требований, среди которых знание подоплеки скандала, реалий, действующих лиц и возможных последствий [14]. В статье И.В. Полуяна «Об одной переводческой трансформации», говорится в частности о том, что адекватный перевод фельетона может осуществляться как на уровне предложения, так и на уровнях сообщения, ситуации, но и на уровне цели коммуникации посредством эквивалентного перевода [14]. Однако некоторые языковые ситуации ставят переводчика перед альтернативой: попытаться сохранить малоизвестные для читателя факты, объяснив их в комментариях или собственно тексте перевода, и тем самым утяжелить его и, следовательно, потерять сатирический заряд оригинала (что равносильно потере эквивалентности на уровне коммуникации) или же коренным образом перестроить текст перевода [14]. Данная проблема не является новой для перевода прозаических текстов и принципиально решается на практике, однако, в случае с переводом фельетона вопрос остается открытым.

В последнее время в переводоведении все более актуальным становится вопрос дифференцированного подхода к выбору уровня прагматической адаптации текстов в переводе. Объем и вид комментариев (сноски, пояснения в конце, уточнение непосредственно в тексте) зависят не только от характера текста оригинала, но и от потенциальной читательской аудитории [21]. Так, в некоторых случаях, опираясь на степень известности среди целевой аудитории определенных реалий, переводчику следует или пояснять их, при условии, если эти реалии, по его мнению, не знакомы рецептору, или оставлять без комментариев, подразумевая, что рецептор, на которого рассчитан данный фельетон, хорошо ориентируется в данном вопросе [21]. При этом важным фактором является фактор времени и, соответственно, темпорально обусловленная изменчивость оценки того или иного персонажа, явления, факта и т.д. Другими словами, то, что ранее вызывало у рецептора, например, негодование и требовало комментариев, сегодня может относиться к амбивалентным реалиям. И здесь мы уже говорим не столько о репродуктивном переводе, предполагающем эквивалентность текстов, а об адаптивном переводе, ориентированном на адекватность.

Вопрос о прагматической адаптации в переводе разрабатывается в XX – XXI вв. в работах В.В. Демецкой [4; 5], О.А. Кальниченко и В.О. Подминогина [6], В.Н. Комиссарова, Ю. Найды, Ньюмарка и других теоретиков и практиков перевода, где подробно разбираются ее теоретическая и методологическая база, а так же стратегии, тактики, способы, приемы и уровни и т.д.

С точки зрения В.В. Демецкой, адаптивные переводческие тексты – это тексты, созданные на основе адаптивных стратегий перевода. В свою очередь, адаптивные стратегии перевода направлены на: 1) преобладающее использование языковых и культурных моделей реципиента и 2) прагматическую ориентацию текстов перевода на свою (иноязычную и инокультурную) аудиторию [5]. Адекватный перевод в любом случае предполагает

адаптацию. Чем ближе прагматическая функция текста к доминантной, тем больше адаптивных стратегий необходимо использовать в процессе перевода. Другими словами, главный критерий адаптации текста – это его прагматическая ориентация [4].

В.Н. Комиссаров считает прагматическую адаптацию уместной при задаче добиться заданного коммуникативного эффекта. При этом ученый считает, что прагматическая адаптация текста выходит за рамки перевода как процесса создания текста, коммуникативно равноценного оригиналу [8].

С точки зрения перевода фельетона можно говорить о том, что в некоторых случаях принцип равенства ситуаций как надежной основы для эквивалентности неприемлем, поскольку здесь неэквивалентны если не сами ситуации, то весь комплекс ассоциаций, с ними связанных. Поэтому представляется необходимым произвести замену всей ситуации. Задача усложняется еще и тем, что в случае, если ситуация обрастает новыми подробностями, деталями, соответственно, возрастают и трудности перевода [13]. Перед переводчиком возникает задача найти ситуацию, хорошо известную читателю целевого текста, которая позволяет «обыграть» все нюансы исходного текста. В.Н. Комиссаров при этом отмечает, что необходимость эквивалентного воспроизведения воздействия на рецептора может превалировать над всеми другими соображениями при переводе. Подобная эквивалентность обеспечивается даже за счет отказа от воспроизведения содержания оригинала на других уровнях. Отсюда, обязательной для всех видов перевода может быть признана лишь максимальная эквивалентность цели коммуникации [8]. Таким образом, хотя перевод и может быть далек от совершенства и в частности может вызывать возражения, основной целью представляется сохранение сатирического/юмористического заряда оригинала. Поскольку понимание текста может быть затруднено без знания подоплеки фельетона, желателен короткий комментарий некоторых положений или онимов, фигурирующих в тексте [14]. Перевод фельетона являет собой один из самых сложных случаев переводческой трансформации, который, довольно часто встречается на практике. Он лишь частично укладывается в рамки приема целостного преобразования [15] или переформулирования [19; 18], который рассматривается авторами лишь на уровне словосочетания и предложения [14]. В общем, комплекс операций, производимый переводчиком в результате принятия определенных решений в процессе работы с фельетоном, можно классифицировать как целостное преобразование на уровне текста или даже целого произведения. При этом необходимо различать следующие причины привлечения переводческих трансформаций: соблюдение норм переводного языка, учет прагматического аспекта или достижение желаемого эффекта; место трансформации или уровень перевода; способ трансформации или переводческий прием [14].

Неправильно выбранный вариант перевода может исказить коммуникативное намерение говорящего на исходном языке, что особенно недопустимо в политическом дискурсе. Полная адекватная передача окружающего информационного поля часто оказывается невыполненной переводческой задачей. В этой связи следует более широко привлекать информантов для проверки адекватности перевода, а так же продолжать семантический и лингвокультурологический анализ значимых для политического дискурса единиц [13].

В целом можно говорить о том, что политический дискурс текстово неоднороден. Для переводчиков это означает использование разных переводческих стратегий при работе с различными типами политических текстов. Задача может значительно усложняться, если переводимый тип текста носит юмористический характер. В данном отношении видится перспективным определение понятия «фельетон», отмежевание фельетона от других типов текстов, а так же определение стратегий перевода фельетона как юмористического и сатирического текста политического дискурса.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. М.: Знание, 1991. – 64 с.
2. Брокгауз Ф.А. и Ефрон И.А. «Малый энциклопедический словарь», доступно с <<http://slovari.yandex.ru/dict/brokminor/>>
3. Даль В. «Толковый словарь живого великорусского языка», доступно с <<http://vidahl.agava.ru/>>
4. Демецька В.В., Адаптація як поняття перекладознавства й культурології, доступно с <<http://visnyk.sumdu.edu.ua>>

5. Демецька В.В., Теорія адаптації в перекладі. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук, Київ – 2007, доступно с <<http://avtoreferat.net/>>
6. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Переклад та адаптація // Вісник Харківського нац. у-ту ім. В.Н.Каразіна. Сер. романо-германська філологія. – Харків: ХНУ, 2004. - №636. – С. 201-206.
7. Кокорев А., Р. К. Фельетон // Литературная энциклопедия: В 11 т. – [М.], 1929-1939., доступно с <<http://feb-web.ru/>>
8. Комиссаров В.Н. "Теория перевода (лингвистические аспекты)", доступно с <http://www.classes.ru/grammar/43.Teoriya_perevoda>
9. Маслова В. А. Политический дискурс: Языковые игры или игры в слова? // Политическая лингвистика.- Вып. 1(24).- Екатеринбург, 2008.–С. 43-48.
10. Наговицына И.А. Ситуативно-языковые средства реализации мора и проблемы сохранения их комического эффекта при переводе // Матер. V Междунар. науч. конф. по переводоведению „Федоровские чтения” (23-25 окт. 2003 г.). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2003. – С.209-216.
11. Ожегов С. «Толковый словарь», доступно с <<http://www.ozhegov.ru/>>
12. Ончуленко М.І. Переклад перформативної матриці “прохання” у політичному дискурсі. “Вісник СумДУ. Серія Філологія», №1’2007. Том 2. – С. 145-150.
13. Плехова И.П. Культурные концепты в русской политической речи как переводческая проблема// Матер. VI Междунар. науч. конф. по переводоведению „Федоровские чтения” (21-23 окт. 2004 г.). - СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – С.294-299.
14. Полуян И.В. Об одной переводческой трансформации//Тетради переводчика: Вып. 19/Под ред. проф. Л.С. Бархударова. – М.: Высшая школа, 1982. – С. 107-112.
15. Рецкер. Курс перевода с английского языка на русский для 3,4,5 курсов переводоведческого ф-та. М., 1973. – 135 с.
16. Сорокин Ю. А. Политический дискурс: попытка истолкования понятия // Политический дискурс в России. М., 1997. – С. 57-62.
17. Ушаков Д. Н. «Большой толковый словарь современного русского языка», доступно с <<http://ushdict.narod.ru/>>
18. Швейцер А.Д. Возможна ли общая теория перевода? – Тетради переводчика, вып.7, М., 1970. – С. 35-55.
19. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М., 1973. – 23 с.
20. Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса. Волгоград, 2000. –367 с.
21. Якименко О.А. Перевод и комментарий: пределы адаптации // Матер. VI Междунар. науч. конф. по переводоведению „Федоровские чтения” (21-23 окт. 2004 г.). - СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – С. 508 - 514.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Козачок – аспірантка Херсонського державного університету.
Наукові інтереси: кросс-культурна комунікація, перекладознавство.

**КОМП'ЮТЕРИЗОВАНІ ІНСТРУМЕНТИ ПЕРЕКЛАДАЧА
 ФАХОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Алла МІЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу сучасних інструментів роботи перекладача на комп'ютеризованому робочому місці.

The article analyses the modern computer-aided tools of the interpreter.

Комп'ютерна лінгвістика орієнтована на застосування у комп'ютерних програмах лінгвістичних технологій, а комп'ютер використовується для тестування й створення сучасних лінгвістичних теорій. Таким чином, у комп'ютерній лінгвістиці широко використовуються лінгвістичні методи аналізу, а у лінгвістиці – сучасні методи математичних обчислень. На даному етапі досягнення комп'ютерної лінгвістики як міждисциплінарної галузі лінгвістики та інформатики виступають основою для створення нових та удосконалення існуючих лінгвістичних технологій, у розробці яких антропоцентричний "фактор людина" розглядається щонайменше у двох аспектах: 1) людина та її спосіб поведінки й мислення як зразок для створення цих технологій; 2) людина як користувач сучасних технологій [цит. за: 11: 10].

Результатом автоматизації процесу перекладу стало створення сучасних технологій, покликаних покращувати продуктивність праці перекладача. Ці технології перетворили переклад із суто лінгвістичної діяльності на фах, який вимагає додаткових "технічних" навичок та вмінь, оскільки крім знань необхідних перекладачеві для опрацювання змісту матеріалу, він в процесі роботи над перекладом повинен користуватися додатковими "технічними" інструментами перекладу. Але сучасними фахівцями в галузі теорії перекладу на жаль мало уваги присвячується дослідженню механізмів організації роботи перекладача на комп'ютеризованому робочому місці, вивченню методів пошуку лінгвістичної інформації в процесі роботи над перекладом, особливо вузькофахової термінології з використанням інтегрованої пам'яті перекладу, інтегрованих та онлайн-ових термінологічних баз даних, а

також проблемам, які б дозволили відповісти на питання, яким чином використання додаткових "технічних" інструментів впливає на роботу перекладача. Саме розширення міждисциплінарних досліджень перекладознавства й обґрунтування перекладацької діяльності як "виробничого процесу" є нагальною потребою сучасності й зумовлює актуальність цього дослідження.

Об'єктом вивчення виступають програмні інструменти роботи перекладача, який спеціалізується у певній галузі.

Предметом дослідження є інструменти комп'ютеризованої підтримки перекладу й "технічні" інструменти інтегрованих систем перекладу.

Метою цього дослідження є охарактеризувати сучасні комп'ютеризовані інструменти роботи перекладача. Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати автоматизовані інструменти багатомовної обробки текстових даних та способи управління електронними термінологічними базами даних з текстового процесора Word; 2) охарактеризувати компоненти інтегрованих систем перекладу, наприклад редактори підтримки перекладу, пам'ять перекладів та компоненти управління термінами.

Виникнення цілої індустрії лінгвістичних технологій зумовлено інноваціями 80-х рр. ХХ ст. в галузі економіки, політики й технологій. Через перманентну модернізацію існуючих й створення нових продуктів, скорочення виробничих циклів, злиття економічних і фінансових ринків, зростання кількості іноземних мов у міжнародних організаціях, розширення ЄС значно збільшилися обсяги й потреба перекладу. За результатами дослідження АТ Siemens потреба перекладу в Європі у 1993 р. складала 400 млн. сторінок, а на кінець ХХ ст. вона зросла до 1,3 млрд. сторінок. За іншими даними обсяг перекладу в організаціях Євросоюзу у 1977 р. до приєднання Греції та Португалії складав 600 тис. сторінок, у 1979 р. збільшився до 1 млн. сторінок, а у 2002 р. вже нараховує 1,3 млрд. сторінок [цит. за: 11: 19].

Внаслідок постійного збільшення обсягів перекладу виникла нагальна потреба оптимізації інструментів роботи перекладача за рахунок використання інноваційних комп'ютеризованих технологій. Залежно від технології, яка лежить в основі перекладу, виокремлюються такі типи комп'ютеризованого перекладу [11: 15]:

1) переклад, який здійснюється перекладачем з використанням комп'ютеризованих інструментів підтримки (Machine-Aided Human Translation);

2) переклад, який здійснюється перекладачем з використанням інтегрованих систем перекладу (Integrierte Übersetzungssysteme);

3) машинний переклад з наступним пост-редагуванням перекладачем (Human-Aided Machine Translation)

4) повністю автоматизований переклад (Fully Automatic Translation).

Релевантим для цього дослідження видається аналіз двох перших технологій перекладу.

Переклад, який здійснюється перекладачем з використанням комп'ютеризованих інструментів підтримки, передбачає використання модулів багатомовної ЕОД та автоматизованого управління термінологічними базами даних перекладача.

В основі модуля багатомовної ЕОД – стандарт кодування Юнікод (англ. *Unicode*), який дозволяє відтворювати 1 112 064 символів, а це означає, що використання стандарту Юнікод вможливує кодування величезної кількості символів різних систем письма, а в документах Юнікод без додаткового кодування відтворюються математичні символи, ієрогліфи та букви латинського, грецького алфівітів, кирилиці тощо [1]. Стандарт Юнікод підтримується текстовим процесором Word та такими інструментами перекладу як SDL TRADOS Workbench, Across, MemoQ, DéjàVu. Користувачеві необхідно тільки інсталиувати одну з операційних систем корпорації Майкрософт, придбати потрібну клавіатуру і в процесі роботи над перекладом переключати шрифт.

Автоматизоване управління термінологічними базами даних уможливує перекладачеві доступ до них безпосередньо з текстового редактора, а також копіювання й вставку у текст потрібного терміна без додаткового "перемикання" на інші вікна або програми; пошук маркованої лексеми у словнику або його набір ручним способом на

клавіатурі комп'ютера. Крім того, у модулі передбачена підтримка міжнародних форматів дат і грошових одиниць. Проілюструвати це можна на прикладі рисунків 1 та 2:

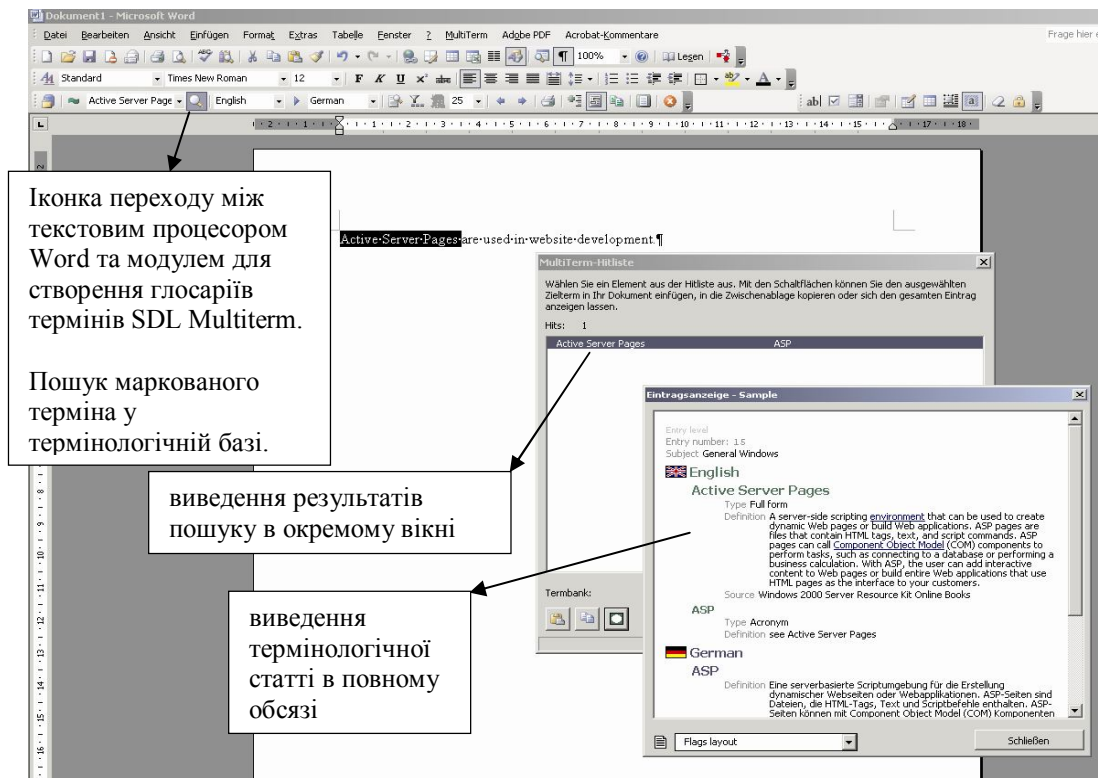

Рис 1. Доступ до термінологічної бази Multiterm з текстового редактора Word

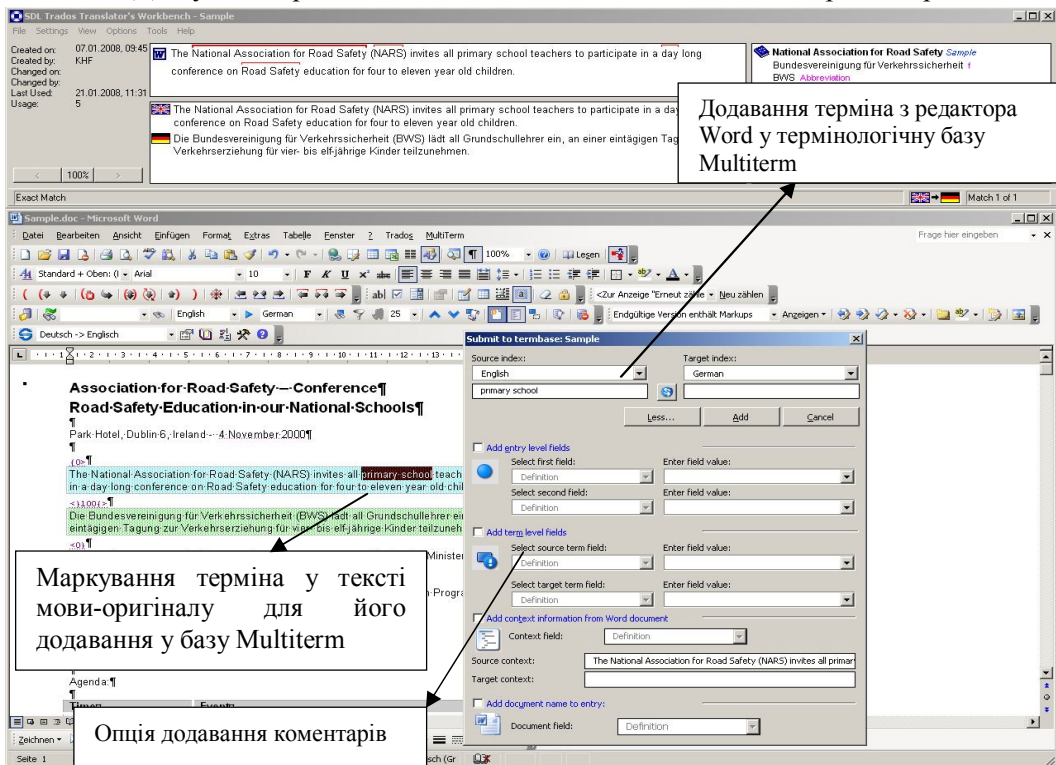

Рис. 2. Додавання терміна до термінологічної бази Multiterm з Word

Основна функція інтегрованих систем перекладу на комп'ютеризованому робочому місці перекладача полягає у збереженні відповідних сегментів перекладу мови-оригіналу та мови-перекладу у базу даних, доступ до цих сегментів у процесі перекладу нового тексту та

знаходженні ідентичних ("exact matches") або схожих сегментів ("fuzzy matches") в існуючій базі даних. Таким чином, застосування інтегрованої системи перекладів полегшує переклад фахових текстів певної галузі, які характеризуються повторюваністю текстового матеріалу, наприклад технічні інструкції, інструкції для користувачів, документація на модернізовані продукти та модельні ряди продуктів, текстовий матеріал технічної підтримки користувачів тощо. Передумовою роботи з такими системами є наявність текстів-оригіналу в електронній формі.

В основі інтегрованих систем перекладу – три основні компоненти: а) орієнтований на переклад текстовий редактор; б) компоненти управління термінологією, які передбачають автоматичний пошук лексичних одиниць у словниках та в) пам'ять перекладів. Ці компоненти у системі SDL Trados 2007 ілюструє Рис. 3:

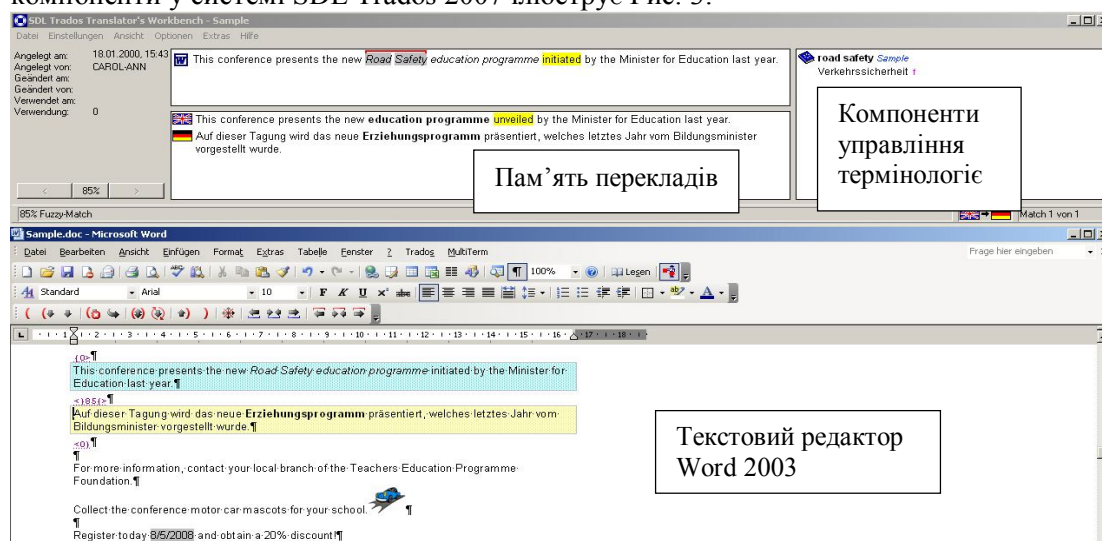

Рис. 3. Компоненти інтегрованої системи перекладу SDL Trados 2007

Охарактеризуємо функції цих компонентів докладніше. У текстовому редакторі текст виводиться у заданому форматі із збереженням структури та змісту тегів, якщо такі є, наприклад:

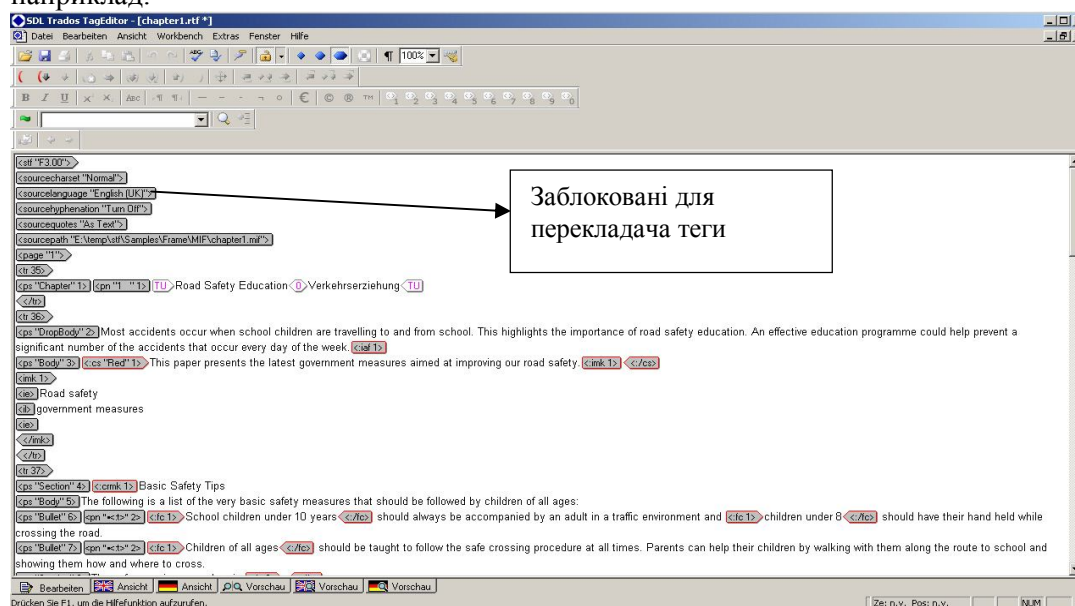

Рис. 4. Редактор тегів у SDL Trados 2007

Будь-які спроби змінити структуру чи зміст тегів заблоковані для перекладача. Це стосується й програмних кодів під час локалізації програмних продуктів. У якості текстових редакторів використовуються стандартний редактор Word або інші передбачені програмним продуктом текстові редактори.

Компоненти управління термінологією розпізнають терміни, морфологічну парадигму термінів, їхні деривати, а також терміни, які у тексті виступають конститuentами композитів, й дозволяють їхній пошук у термінологічній базі даних, а потім виводять результат пошуку у вигляді ідентифікованих даних (Fuzzy-Match). Програмні продукти дозволяють ідентифіковані у термінологічній базі слова вставляти у текст-перекладу. Ці компоненти інтегруватися у програму (наприклад у DéjàVu X) або доступні для користувача незалежно від інтегрованої системи перекладу (наприклад, Multiterm у SDL Trados або TermStar у Transit).

Деякі компоненти управління термінологією оснащені додатковими функціями, наприклад: функцією автоматичного укладання реєстру термінів до конкретного проекту, функцією автоматичної екстракції термінів з одно- чи двомовних текстів, функцією контролю за термінологією, а саме: перевірка тексту-перекладу на використання у ньому саме тих термінів, які наявні у термінологічній базі.

В основі компонента пам'яті перекладів – алгоритм “Fuzzy-Match”, ключова функція якого полягає в автоматичному збереженні ідентичних сегментів тексту-оригіналу й тексту-перекладу в процесі перекладу та автоматичне розпізнавання ідентичних або схожих сегментів під час перекладу інших текстів такого типу, які виводяться на екран в процесі попереднього аналізу заданого для перекладу тексту-оригіналу.

Таким чином, компонент пам'ять перекладів дозволяє попередній переклад замовленого матеріалу, в процесі якого всі сегменти мови-оригіналу автоматично замінюються програмою на знайдені у пам'яті перекладів їхні ідентичні чи аналогічні відповідники мовою-перекладу. При цьому числові одиниці та типові символи замінюються програмою автоматично. Крім того, з пам'яті перекладів передбачена можливість переходу до машинних систем перекладу, а також у ній інтегрована функція створення пам'яті перекладу на основі текстів готових перекладів та текстів-оригіналів (“Alignment”).

Таким чином, концепція пам'яті перекладів інтегрованих систем перекладу Across, Déjà Vu, MemoQ, SDL Trados, SDLX, Wordfast базується на створенні такої бази даних, у якій статті представлені парами сегментів перекладу із зазначенням дати їх створення, внесення змін, укладача статті, кодування проекту тощо. Базу даних пам'яті перекладів системи SDL Trados ілюструє рисунок 5:

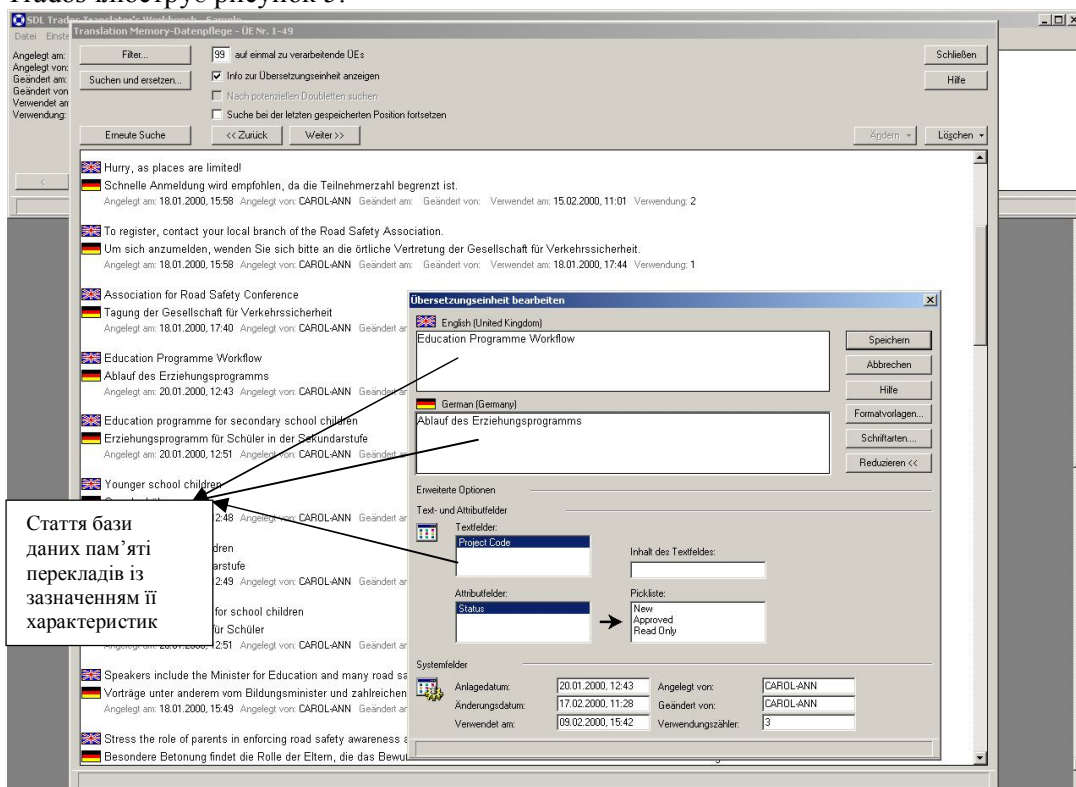

Рис. 5. База даних пам'яті перекладів SDL Trados

У базі даних пам'яті перекладу сегменти текстів-еталонів мовою-оригіналу й мовою-перекладу зберігаються у форматі XML, наприклад:

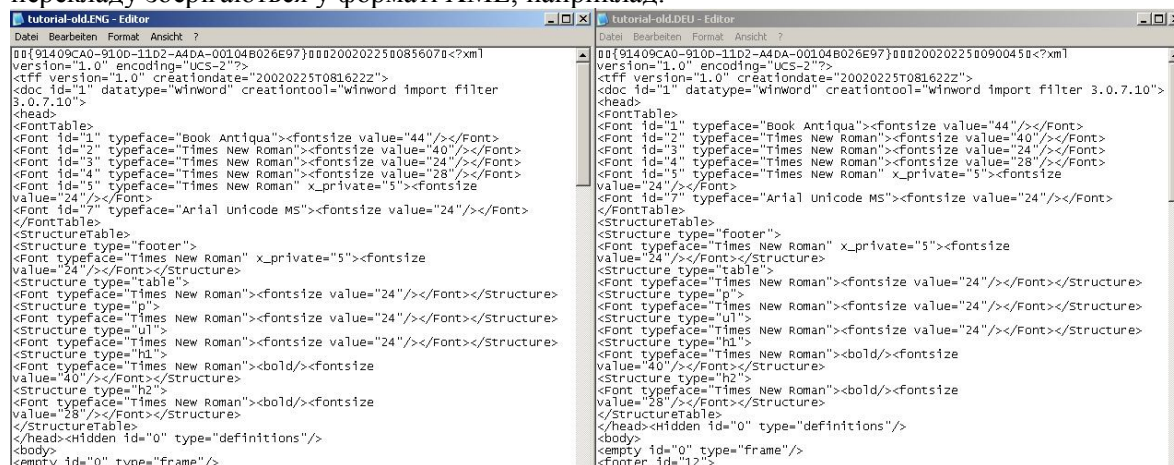

Рис. 6. Формат сегментів текстів-еталонів у базі даних пам'яті перекладів

База даних інтегрованих систем перекладу складається з бази даних пам'яті перекладів та термінологічної бази даних. У першій зберігаються задані перекладачем сегменти текстів-оригіналу й перекладених текстів у вигляді заголовків текстів, речень, окремих синтагм, рисунків чи таблиць. У другій – терміни у вигляді простих слів, композитивів чи фразеологічних одиниць, наприклад:

База даних пам'яті перекладів

Табл. 1

Німецька мова:	3. Eigentum, Rückgabe Alle Informationen, Verfahren, Computerprogramme, Geschäftsgeheimnisse, Kunden- und Zuliefererinformationen sowie frühe Programmstände bzw. -versionen (Alpha-/Beta-Versionen), welche der jeweils anderen Vertragspartei zugänglich gemacht werden, sind und bleiben das Eigentum der aushändigenden Vertragspartei.
Українська мова:	3. Права власності та повернення продукту Відповідно до чинної угоди Вся інформація, технології, комп'ютерні програми, комерційні таємниці, інформація для клієнтів та постачальників, а також попередні версії програмного забезпечення та Alpha-/Beta-версії програмних продуктів, які були надані іншій стороні, є та залишаються у власності тієї сторони, яка надала їх у користування іншій стороні.

Термінологічна база даних

Табл. 2

Німецька мова:	Eigentum
Українська мова:	Права власності
Німецька мова:	Geschäftsgeheimnis
Українська мова:	комерційна таємниця
Німецька мова:	frühe Programmstand
Українська мова:	попередня версія програмного продукту

База даних комерційних інтегрованих систем перекладу пуста і заповнюється перекладачем в процесі перекладу. Спочатку текст-оригіналу імпортується в інтегровану систему перекладів й відкривається для перекладу. Його сегментація здійснює програмою автоматично на основі заданих перекладачем параметрів (наприклад, за знаками пунктуації або іншими правилами) і корегуватися в процесі роботи над перекладом.

Пошук сегментів, активованих в процесі роботи над перекладом, здійснюється автоматично. Якщо в пам'яті перекладів такий сегмент знайдено, програмою пропонується його ідентичний чи схожий переклад, який може бути прийнятий автоматично або після додаткового редагування. Якщо сегмент у пам'яті перекладів відсутній, перекладач перекладає його у ручному режимі, після чого пара сегментів автоматично зберігається у пам'ять перекладів і може бути використана в процесі роботи над наступним проектом. Пам'ять перекладів поступово наповнюється перекладачем в процесі роботи над перекладом проектів.

Крім того, архітектура пам'яті перекладів дозволяє конвертування даних у різні формати, синхронізацію тестів мовою оригіналу й мовою перекладу ("Alignment"), аналіз текстів мовою оригіналу для пошуку еквівалентів перекладу, створення бази пам'яті перекладів і термінологічних баз даних в межах конкретного проекту, попередній переклад ідентичних чи дещо змінених текстів оригіналу. Схематично функціонування інтегрованих систем перекладу ілюструє Рис. 7:

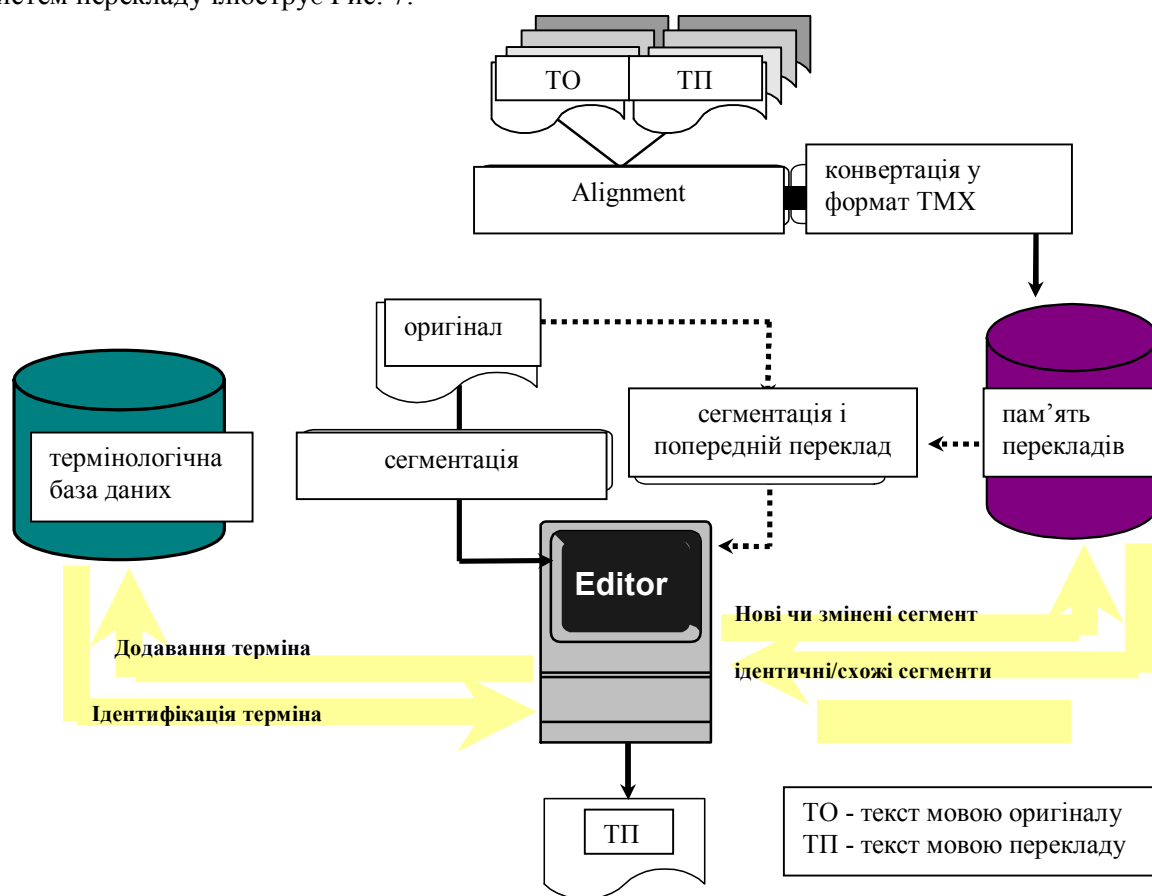

Рис. 7. Функціонування інтегрованих систем перекладу

Сегменти пам'яті перекладів ("Fuzzy Matches") є основою для планування й обрахування кошторису проектів перекладу. Саме використання інтегрованих інструментів перекладу дозволяє фірмам та установам заощаджувати кошти на перекладі, оскільки ціна за нього визначається залежно від наявності чи відсутності у пам'яті перекладів бюро перекладів замовленого матеріалу й може складати від 25%, якщо у пам'яті перекладів наявні ідентичні тексти (ціна за редагування) до 100%, якщо необхідно перекладати матеріал повністю. Кожна інтегрована система перекладу оснащена додатковою функцією аналізу тексту-оригіналу, яка автоматично порівнює сегменти перекладу оригінального тексту з базою даних пам'яті перекладу і виводить результат у вигляді статистики, за результатами якої обраховується вартість перекладу, наприклад:

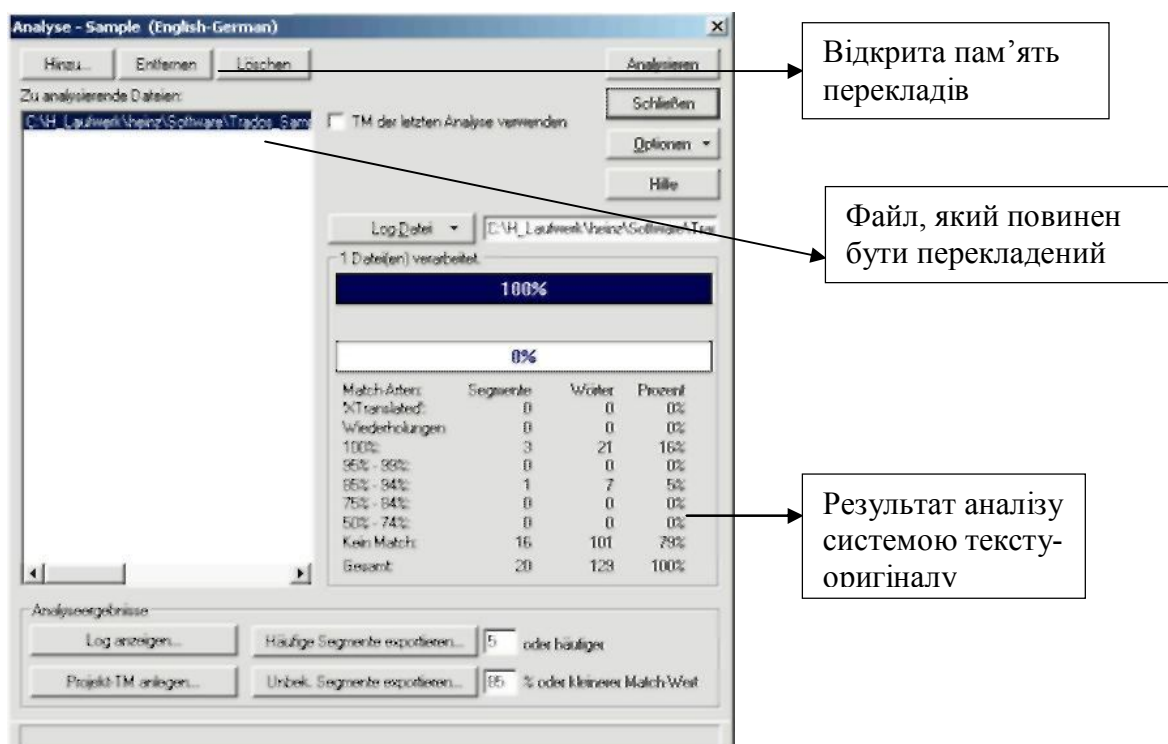

Рис. 8. Функція аналізу інтегрованої системи перекладу SDL Trados

Перші комерційні інтегровані системи перекладу були представлені на ринку лінгвістичних технологій ще у 90-х рр. ХХ ст. Основною їх перевагою є те, що розробникам вдалося узгодити функціонування окремих прикладних програм і об'єднати їх під одним інтерфейсом. Основними компонентами цих комерційних інтегрованих систем виступають пам'ять перекладу (так званий архів раніше перекладених текстів), яка складається з таких модулів як: а) Alignment – створення паралельного корпусу текстів; б) екстракція термінології; в) обмін базами даних пам'яті перекладу між різними інтегрованими системами; г) підтримка різних форматів даних, електронних видавничих систем та обробки даних; д) управління проектами; е) лінгвістичний – термінологічна база та архів перекладу. Ці сучасні інструменти роботи дозволяють економити витрати замовника, якісно та кількісно оптимізувати роботу перекладача й звільняють його від виконання рутинних операцій, наприклад створення макету тексту-перекладу, копіювання ілюстрацій, повторного перекладу тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Юникод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/UNICODE>.
2. Freigang K.-H. LISA-Umfrage zur Nutzung von Translation-Memory-Systemen // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 3. – S. 22 – 24.
3. Freigang K.-H. Across – Integration von Translation-Memory und Projektmanagement // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 6. – S. 28 – 34.
4. Freigang K.-H. Uwe Reinke. Softwarelokalisierung – Tools, Management, Ausbildung // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 4 – 5. – S. 5 – 36.
5. Freigang K.-H. Uwe Reinke. Softwarelokalisierung mit Translation-Memory-Tools // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 4 – 5. – S. 38 – 44.
6. Höcker M. Nutzung von Translation-Memory-Werkzeugen : Ergebnisse der Umfrage im Rahmen des e-CoLoRe-Projekts // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 3. – S. 19 – 21.
7. Keller N. Neue Wege in der Hilfsmittelkunde der Übersetzungswissenschaft : zur Herstellung webbasierter Terminologiedatenbanken im Kontext von CAT-Systemen. – Trier : WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2006. – 269 S.
8. Massion F. Translation Memory Systeme im Vergleich. – Reutlingen : Doculine, 2005. – 308 S.
9. Reinke U. Keie Hexerei : Alchemy Catalyst 4.0 „spricht“ XML und Trados Workbench // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2002. – Jg. 48. – № 1. – S. 35 – 44.
10. Reinke U. Passolo 4.0 – versteckte Highlights // Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. – 2003. – Jg. 49. – № 6. – S. 35 – 36.
11. Reinke U. Translation Memories : Systeme – Konzepte – linguistische Optimierung // hrsg. Fachrichtung Angewandte Sprachwissenschaft sowie Übersetzen und Dolmetschen der Universität des Saarlandes. – Sabest : Saarbrücker Beiträge zur Sprache- und Translationswissenschaft. Bd. 2. – Frankf./M.; Berlin [u.a.] : Peter Lang, 2004. – 485 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Міщенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інтегровані системи перекладу (прикладна лінгвістика).

ВЕРБАЛІЗОВАНИЙ ОБРАЗ ГРЕТХЕН З ТРАГЕДІЇ Й. В. ГЕТЕ «ФАУСТ» У ПЕРЕКЛАДАХ І. ФРАНКА ТА М. ЛУКАША

Юлія НАНЯК (Львів, Україна)

У статті подано аналіз мовних засобів створення індивідуалізованого образу Гретхен з трагедії Й. В. Гете «Фауст» та його відтворення в українських перекладах І. Франка та М. Лукаша. Здійснено лінгво-стилістичний аналіз перекладацьких рішень.

In the article the analysis of the linguistic means of representation and transformation of the individualized image of Gretchen has been outlined as based on «Faust» by J. W. Goethe and its Ukrainian translations by I. Franko and M. Lukash. The linguo-stylistic analysis of translator's decisions has been provided.

Мета цієї розвідки – шляхом аналізу українських та англomовних перекладів «Фауста» визначити, яке місце серед них посідають переклади І. Франка та М. Лукаша в світлі новітніх перекладознавчих парадигм, а також визначити наскільки подібними були впливи життєвих шляхів автора і перекладачів на втілення та відтворення образу Гретхен.

Володіючи феноменальними знаннями в галузі розвитку національних письменств І. Франко активно розробляв концепцію світової літератури, – концепцію, одним з перших фундаторів якої свого часу виступав Й. В. Гете. Видається безперечним, що багатьма рисами своєї творчої діяльності, універсалізмом зацікавлень та енциклопедизмом знань, зрештою, і окремими характеристиками художнього мислення І. Франко дає підстави порівнювати його з німецьким поетом. Свою перекладацьку діяльність Франко почав з творчості Й. В. Гете, а саме з «Фауста» (пісня Маргарити) [8: VIII].

В українську ж літературу «Фауст» увійшов саме завдяки І. Франку через 60 років після створення: 1880-го року в першому та другому випусках часопису «Правда» [9; 13: 180]. Це був справжній прорив у знайомстві України з творчістю Й. В. Гете. 1881 року видавництво «Світ» видало першу частину з передмовою М. Драгоманова [11: 127]. Потім І. Франко відклав роботу над «Фаустом» майже на 20 років – 1899 повернувся до цього твору.

Працювати над перекладом «Фауста» І. Франко почав ще в 1870-х рр. у Дрогобичі. Одночасно з його приїздом до Львова (восени 1875 р.) у журналі «Друг» (ч. 17) з'явився його перший друкований переклад з чужоземних літератур – пісня Маргарити з «Фауста». І. Франко вже тоді серйозно ставився до перекладання. Між рукописами, які він привіз до Львова, були окремі переклади творів досить важких для перекладу, як-от трагедії Софокла, «Одіссея» Гомера, «Пісня про Нібелунгів» та «Книга Іова» [8: VIII].

Того ж року І. Франко вирішує перекласти «Фауста» і, повідомляючи О. Рошкевич у листі від 29 лютого про свій план – разом з двома товаришами «видавати книжечками твори, переведжені із інших словесностей», він пише: «Початок має зробити Гетого «Фауст» мого перекладу. Той твір так пам'ятний для мене, що годі було мені не зробити ним початку, – і думаю, що буде (по другий раз) щасливий. Ти, бачу, пам'ятаєш іще ту маленьку книжечку, но не знаю, чи знаєш її символічне значення для мене. Єсли-ось (як говориш в попереднім листі) любопитна, то можеш при случайності мене о то запитатися» [9: 48; 9: 46-47]]. З цього листа бачимо також, що «Фауст», яким Франко-гімназист захоплювався як твором високої мистецької вартости, став тепер для нього ще й особистим символом: цей твір нагадує йому про першу зустріч з О. Рошкевич, яку він пізнав під час вакаційної мандрівки по Карпатах після закінчення сьомого класу Дрогобицької гімназії [6: 87].

Однією з причин, чому «Фауст» Й. В. Гете вирізнявся з-поміж інших варіантів легенди про доктора Георга Фауста було те, що Й. В. Гете у своєму творі ввів нового персонажа у стару легенду – Гретхен. Цей образ унікальний, адже він єдиний з усіх жіночих образів, який не має паралелей та аналогів у світовій літературі. Гретхен асоціюється з образом першого кохання і символізує «серце німецького народу» [20: 76-77]. Історію стосунків Фауста та

Гретхен повністю відображено вже в «Урфаусті», окрім цього з 21 сцени «Фауста» 17 присвячено Гретхен. Саме тому способи і засоби відтворення цього образу в перекладах надзвичайно цікаві.

Ось деякі зразки:

Margarete.

ihre Zöpfe flechtend und aufbindend.

Ich gäb' was drum, wenn ich nur wüßt',

Wer heut der Herr gewesen ist!

Er sah gewiß recht wacker aus,

Und ist aus einem edlen Haus;

Das konnt' ich ihm an der Stirne lesen –

Er wär' auch sonst nicht so keck gewesen [16: 208-209] .

Гретхен цікаво, хто ж це говорив до неї, як до панни шляхетного роду. Вже з цих слів можна дати характеристику Гретхен: вона проста німецька дівчина, щира і наївна, та їй властива народна мудрість. Оригінал написано чотиристопним ямбом, що є притаманним для ліричної поезії. Також розкриває образ Гретхен те, на що вона звертає найбільше уваги. Тут вона характеризує Фауста такими словами, як «*recht wacker*» (досить гарний, доброчесний) [13: 1766], «*aus einem edlen Haus*» (з благородного, знатного роду), тобто наголошені передусім моральні якості Фауста [13: 418].

Маргарета

(заплітає і підв'язує коси)

Щоб дала я, коб хто сказав,

Що то за пан мя десь займав?

І що вже статний, смілий з ходу,

І видно, що з високог' роду;

Се так-таки з чола му світить,

Бо де ж би інший міг се сміти? [9 (13: 273)]

Маргарета:

Я вже би дала щось, колиб узнать мені,

Що то сьогодні був за пан.

Мабуть з шляхетської сім'ї;

Це вже з обличчя можна прочитати, –

А тоб і не посмів так сміливо займати [2: 84] .

Не пожаліла-б я що й дать,

Хто був цей пан, щоб тільки знать!

Із себе бравий та лихий,

По всьому пан він родовий;

Це так в нього й написано на чолі,

А то-б розв'язним він таким не був ніколи [3: 178-179] .

Цитовані вище українські переклади перетворюють Гретхен на українку. У перекладі І. Франка Гретхен є сучасницею перекладача, простою дівчиною з Західної України. Увагу вона звертає спершу на вроду пана, якого щойно побачила «статний, смілий з ходу». Переклад також виконано чотиристопним ямбом і образ Гретхен відтворено близько до оригіналу. Та, звичайно, для сучасного читача така лексика має додаткове забарвлення, адже надзвичайно чітко характеризує епоху перекладу. Д. Загул навіть вводить українську реалію: «*шляхетської сім'ї*», чого немає в оригіналі. У перекладі Д. Загула Гретхен звертає увагу передусім на те, що «*пан ... з шляхетської сім'ї*», а це може викликати в читача певні підозри в її корисливості. У цьому перекладі вжито шестистопний ямб, який характеризує серйозні твори та роздуми. Відчувається, що Гретхен Д. Загула досвідчена і освічена дівчина, що аж ніяк не відповідає образу Гретхен Й. В. Гете. В образі Гретхен у перекладі М. Улезка також

відчувається певна освіта. Вона говорить досить складними реченнями, а з її слів можна зробити висновок, що вона добре знає вельмож, чого також не можна знайти в оригіналі.

Маргарита
 (заплітаючи та підв'язуючи коси)
 Що б дала я, щоб хто сказав,
 Який то пан мене займав!
 Такий у нього пишний вид,
 Одразу знать вельможний рід –
 Це мов написано на чолі,
 А то б не давав собі так волі [4: 109] .

М. Лукаш змальовує наївну і романтичну українку, увагу якої привертає «*пишний вид*», тобто зовнішність, хоча, можливо, ідеться про пихатість і гордість, адже саме такими прості люди бачили вельмож. М. Лукаш надає образу трішки більше експресії, що складає єдину відмінність від образу оригіналу.

Англійським перекладам А. Свонвік та Дж. Пріста властивий високий стиль.
 MARGARET
 (braiding and binding up her hair)
 I would give something now to know,
 Who yonder gentleman could be!
 He had a gallant air, I trow,
 And doubtless was of high degree:
 That written on his brow was seen –
 Nor else would he so bold have been [17: 94] .

Margaret [plaiting and binding up her braids of hair].
 I would give something, could I say
 Who was that gentleman today!
 Right gallant did he seem to be
 And of some noble family.
 That from his brow I could have told –
 Else he would not have been so bold [15].

Речення також досить складні, лексика вишукана: «*gallant air*», «*written on his brow*», «*doubtless was of high degree*». Сама Гретхен справляє враження не простої міщанки, а аристократки, яка вже пізнала життя. Переклад Дж. Пріста мелодійніший і тому ближчий до оригіналу. Переклад Е. Кляйна досить наближений до оригіналу, та все ж у ньому не відчувається наївності. З перекладу цього уривку важко сказати, ким є Гретхен. У всіх аналізованих англомовних перекладах наголос зосереджено на сміливості Фауста, адже «*gallant*» мало також значення сміливий [1: 464; 18: 580].

(Margaret, plaiting and fastening the braids of her hair.)
 Margaret
 I'd give anything if I could say
 Who that gentleman was, today!
 He's brave for certain, I could see,
 And from some noble family:
 That his face readily told –
 Or he wouldn't have been so bold [14].

У наступному прикладі наївна і неосвічена Гретхен намагається говорити вишуканіше. Вона соромиться, що не може підтримувати вчену бесіду. Тут її мова вже дещо складніша, строфи довші, використано п'ятистопний ямб. Та все ж, що вона каже, залишається таким же наївним, як і в першому прикладі. Можна навіть припустити, що таке протиставлення

складніших, ніж у попередньому прикладі, лексики та синтаксису зі змістом сказаного, є своєрідним прийомом автора.

Margarete.
 Ich fühl' es wohl, daß mich der Herr nur schont,
 Herab sich läßt, mich zu beschämen.
 Ein Reisender ist so gewohnt
 Aus Gütigkeit fürlieb zu nehmen,
 Ich weiß zu gut, daß solch' erfahrenen Mann
 Mein arm Gespräch nicht unterhalten kann [16: 220].

Ось тут ми і бачимо, наскільки відрізняються між собою образи Гретхен у перекладах.

А. Свонвік переклала цей уривок надто високим стилем, це відчувається і в будові речень (як у першому рядку «*I feel it, you but spare my ignorance*»), і у лексичному виборі перекладача (прошу звернути увагу на таке слово як «*complaisance*» – поштивість) [1: 220; 18: 271].

MARGARET
 I feel it, you but spare my ignorance,
 The gentleman to shame me stoops thus low.
 A traveller from complaisance,
 Still makes the best of things; I know
 Too well, my humble prattle never can
 Have power to entertain so wise a man [17: 110-111].

У перекладі І. Франка це все та ж романтична і наївна дівчина, котра говорить дуже ввічливо з людиною, яку вважає розумнішою від себе. Свідченням цього є також неособове звертання: «*пан лиш мя щадить, Знижаєсь*». Цей же прийом використав і М. Улезко. В його перекладі Гретхен втрачає свою наївність, ця дівчина вже добре знає життя, є реалісткою. Подібний образ створив і Дж. Пріст. Та Гретхен у його перекладі все ж більше схожа на Гретхен Й. В. Гете, ніж у перекладі А. Свонвік.

У цьому уривку у перекладі Д. Загула Гретхен губить будь-яку подібність з оригіналом. Ці слова в її устах вже більше схожі на кокетство, а рядок «*Влюблятися з одної доброти*» і зовсім не відповідає оригіналу.

Маргарета
 Я знаю, пан лиш мя щадить,
 Знижаєсь, щоб мя завстидати.
 То подорожній вже так звик
 По доброті чим-будь ся вдовольняти;
 Бо чи могла б моя убога мова
 Панів так мудрих звеселять? [9; 13: 289].

Маргарета:
 Вам, пане, тільки жаль мене напевне,
 На скором мій схилилися до мене.
 Всі подорожні звикли вже до того,
 Влюблятися з одної доброти.
 Я ж знаю: для бувалого такого
 В моїх словах розради не знайти [2: 93-94].

Я-ж то знаю бо, що пан мене щадить
 І низивсь тільки, щоб засоромити.
 У подорожніх за звичай так говорить –
 Від доброти усе хвалити.
 Досвідному-ж такому – добре знаю я –
 Не до розмови вбога річ моя [3: 202].

Margaret. I feel the gentleman is only sparing me,
So condescends that I am all confused.
A traveller is so much used
To bear with things good-naturedly.
I know too well, my poor talk hardly can
Amuse you, an experienced man [15].

Переклад М. Лукаша – наймелодійніший. Перекладач повністю дотримується того образу, який він створив перед тим і який дуже близький до оригінального.

Маргарита
Я бачу, ви, жалкуючи мене,
Знижаєтесь – мені аж сором.
Життя, напевне, мандрівне,
Навчило вас не бути суворим.
Не для таких досвідчених людей
Убожество моїх простих речей [4: 124].

Е. Кляйн вводить метафору: «*Content, out of courtesy, with any food. / I know too well, so learned a man, / Can't feed himself on my poor bran*». Цього немає в оригіналі, та це не шкодить створеному образу, адже метафора проста і зрозуміла.

I know the gentleman flatters me,
Lowers himself, and shames me, too.
A traveller is used to being
Content, out of courtesy, with any food.
I know too well, so learned a man,
Can't feed himself on my poor bran [14].

Один з головних моментів твору – це зізнання Гретхен, що вона кохає Фауста. В оригіналі воно звучить урочисто, та водночас щиро:

Margarete.
ihn fassend und den Kuß zurück gebend.
Bester Mann! von Herzen lieb' ich dich! [16: 224]

А. Свонвік все ж дотримується високого стилю, та ці слова звучать природно і щиро для тієї Гретхен, яку створила вона. Хоча слово «*thee*» у цьому випадку не є ознакою високого стилю, а лише займенником [18: 1495].

MARGARET (embracing him, and returning the kiss)
Dearest of men! I love thee from my heart! [17: 117]

І. Франка застосував у перекладі тавтологію, та вона абсолютно відповідає образу простої, наївної дівчини, яку переповнюють емоції.

Маргарета
(обнімає його і віддає поцілуй)
Любий мій. Сердечно люблю тя [9 (13: 296)] .

«*Мій краций*» у перекладі М. Улезка звучить зовсім неприродно для української мови і цим перекреслюється все емоційне напруження моменту.

(Маргарита обнімаючи його й вертаючи йому цілунок)
Мій краций! Серцем всім тебе люблю! [3: 212]

Переклади Дж. Пріста та Е. Кляйна звучать природно, та лише Е. Кляйн відтворив експресивну інверсію оригіналу.

Margaret [embracing him and returning the kiss].
Best of men, I love you from my heart! [15]

Margaret (Clasping him, and returning the kiss.)
Dearest man! With all my heart I love you! [14]

М. Лукаш використовує прийом одомашнення, вживаючи звертання «Голубе», але саме воно найкраще передає експресію оригіналу і повністю відповідає образу.

Маргарита
(обнімає його й цілує)
Голубе, як я тебе люблю! [4: 130]

Персонажі «Фауста» М. Лукаша вже не стовідсоткові німці, в їхні образи проникли елементи української ментальності. Саме цим можна пояснити вибірковість М. Лукаша у пом'якшенні деяких реплік оригіналу. У сценах «Авербахів склеп у Лейпцігу» та «Вільпуржина ніч» М. Лукаш повністю відтворює всю гостру лайку оригіналу, але у мові Гретхен вдається до певної евфемізації. У сцені «В'язниця» Гретхен співає пісню, взяту з німецької народної казки про дівчину, яку замучила зла мачуха: «*Meine Mutter, die Hur*» [16: 261]. М. Лукаш перекладає «*die Hur*» як «*ледащо*», хоч інші перекладачі вживали лайливі слова («*курва*» в перекладі І. Франка [9 (13: 344)] та Д. Загул [2: 131-132]) і «*шлюха*» в перекладі М. Улезка [3: 281]). Піти шляхом інших перекладачів М. Лукаш не міг, адже це означало б цілковите перекреслення образу тієї Гретхен, яку він змальовував у всій першій частині, тому в його перекладі читаємо «*Моя мати, ледащо*» [4: 174].

Існували зовнішні та внутрішні імпульси, які привертали Франкову увагу до Гете. Приміром, І. Франко, як засвідчив Л. Рудницький, несвідомо стилізував листи до О. Рошкевич «під Вертера» [6: 124]. Саме з першого кохання можна почати проводити паралелі між геніями Й. В. Гете та І. Франка. Є багато теорій про те, звідки взялась Гретхен, адже це принципово новий персонаж у «Фаусті»: у попередніх інтерпретаціях її не було. Була тільки Гелена – символічний образ найпрекраснішої жінки. Та, напевне, варто визнати, що персонаж Гретхен набагато зворушливіший та живіший. І цей персонаж увів у трагедію саме Й. В. Гете. Багато дискусій ведеться і про те, хто ж був прототипом Маргарити в реальному житті, як і про те, що саме символізує цей образ. Без сумніву, саме вона є найяскравішим прикладом уособлення «вічної жіночності».

Найімовірнішим аналогом Гретхен була Фредеріка Бріон – дочка пастора з Зозенгайма. Перше кохання І. Франка – Ольга Рошкевич – дочка священика в прикарпатському селі Лолин. На час захоплення Фредерікою Й. В. Гете було 20 років, І. Франко познайомився з Ольгою, коли йому було 18. В обох випадках планувалося одруження, та не відбулося з різних причин: І. Франка заарештували, а Й. В. Гете статус та звання не дозволяє одружитися з простою селянкою (хоч потім він таки одружився з особою не знатного роду – Крістіаною Вульпіус) [19: 31- 41].

Окрім цього, і Й.В. Гете, і І.Я. Франко, і М.О. Лукаш брали участь у громадсько-політичному житті своєї країни і були не тільки літераторами, а і людьми широких наукових зацікавлень. Якщо Й.В. Гете вважав «Фауста» найважливішим твором свого життя, то М. Лукаш, у розмові з В. Житником зізнався, що саме цей твір йому найдорожчий [5: 18]. Тому подібність сприйняття світу і літератури автором і перекладачачим не має видаватися дивною. У передньому слові до власного перекладу «Фауста», покликаючися на німецького дослідника Г. Ленера, І. Франко стверджував, що «трагедія Фауста ... з діла часового сталася ділом для цілих століть, з поетичного твору сталася культурно-історичною подією» [9; 13: 179]. Символічність «Фауста» як «культурно-історичної події» переростала в риторичну форму гностичного художнього узагальнення. І. Франко пов'язує типологію героїв, подібних до Фауста, зі змістом модерного індивідуалізму, а також співвідносить її з типами «зайвих» і «нових» людей, які, за Франковими словами, відбивають «цілий процес болючого і тяжкого розвою великої недуги», а саме – «роздвоєння між світом ідей а світом дійсності, між мислями і словами а ділами, між буйним полетом бажань а мізерним трепотанням енергії». Таке «болюче роздвоєння» веде родовід від Фауста. Загалом же, як неодноразово наголошував І. Франко, така традиція «невідлучна від усієї догматики і етики християнської», зокрема у формі «розмови чоловіка з дияволом для представлення внутрішньої боротьби душі з похотями тіла і покусами світу» [9; 30: 47].

Для того, щоб перекладати такий твір як «Фауст» Й. В. Гете, потрібно добре розуміти епоху написання твору, що мав на увазі автор, а також інтертекстуальність деяких фрагментів. Адже «Фауст» має два змістові пласти: перший – це дитяча казка, де все ж добро перемагає зло, а грішник через щире розкаяння потрапляє на небо. Переклад такої казки не викликає значних труднощів. А от другий змістовий пласт – це філософський трактат, розбавлений гострою сатирою на сучасників та реалії життя, це синтез молодого Гете – гострого сатирика та бунтівника, та старшого філософа з багатим життєвим досвідом. Саме тому перекласти цей пласт надзвичайно важко. Тут знову можна провести паралелі між автором і перекладачами: І. Франко і М. Лукаш почали працювати над «Фаустом» ще в дуже юному віці, а закінчили в зрілому. Схожі життєві переживання автора і перекладачів, напевно, і слугували їм натхненням до роботи над перекладом. Саме тому перекладені образи настільки живі, хвилюючі і самобутні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120000 слів / Склав М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.
2. Гете Й. В. Фауст. Перекл. з нім. Д. Загула / Й. В. Гете; Київ – Відень "Вернигора", 1919. – Ч. I. – 19. – 136 с.
3. Гете Й. В. Фауст: Трагедія. Перекл. з нім. М. Т. Улезко / Й. В. Гете; Х.: Держ-видав України, 1926. – Ч. I. – 331 с.
4. Гете Й. – В. Фауст; Лірика: Пер. з нім.; Передм. Д. Наливайка "Поет національний і весвітній", С. 5 – 22. / Й.-В. Гете.– К.: Веселка, 2001. – 478 с.
5. Житник В. Микола Лукаш – перекладач і лінгвіст / В. Житник // Наукові записки НТШ. – 2000. – Т. 18: [Спец. випуск]. – У 2 ч. – Ч. 1. – С. 17 – 22.
6. Рудницький Л. І. Іван Франко і німецька література / Л. І. Рудницький. – 2-е вид., уточнене і розширене. – Львів, 2002. – 238 с.
7. Словник української мови: В 11 т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
8. Франко І. В поті чола: Образки з життя робучого люду / І. Франко.– Львів, 1890. – С. VII – VIII.
9. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Київ: Наукова думка, 1976 – 1986.
10. Хоруженко В. Новий переклад „Фауста” / В. Хоруженко, Н. Кустовська, В. Коптілов // Вітчизна. – 1957. – № 1. – С. 160 – 164.
11. Цимбалюк Д. Гете по-українському // Жовтень. – 1970. – № 12. – С. 126 – 129.
12. Шахов А. Гете и его время. Лекции по истории немецкой литературы XVIII века / А. Шахов. – Тип. Тренке и Фюсною – 1908. – 296 с.
13. Duden Deutsches Universalwörterbuch / 5., überarbeitete Auflage, herausgegeben von der Dudenredaktion, Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, – 2003. – 1892 S.
14. Goethe J. W. Faust / Transl. by A. S. Kline. – [E-resource] Access: <http://www.tonykline.co.uk/PITBR/German/Fausthome.htm>
15. Goethe J. W. Faust / Transl. by G. M. Priest. – [E-resource] Access: <http://www.publicappeal.org/library/goethe/faust/index.htm>
16. Goethe J. W. Faust. Gesamtausgabe / J. W. Goethe; Leipzig: Insel-Verlag. – 1969. – 651 S.
17. Goethe J. W., Faust. Transl. by A. Swanwick / J. W. Goethe; London G. Bell and Sons, Ltd., 1928. – 437 p.
18. Longman dictionary of contemporary English, Pearson Education Ltd., 2000, - 1668 p.
19. Mayer H. Goethe / H. Mayer. – Suhrkamp Verlag Frankfurt an Main, 1999. – 448 S.
20. Stahr A. Goethe's Frauengestalten / A. Stahr. – 6. Aufl. – Berlin, 1878. – 296 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Наняк – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: сучасні тенденції у перекладознавстві, лінгвокультурологія.

ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИГУКОВОЇ ЛЕКСИКИ В МНОЖИННОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ НОВЕЛИ В. СТЕФАНІКА “КАМІННИЙ ХРЕСТ”)

Таміла ОРИШЕЧКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються та порівнюються прийоми перекладу українських емотивних та імперативних вигуків, вигуківих фраз і звуконаслідувань у множинному перекладі, визначаються найвіддаліші функціональні відповідники у мові перекладу.

The article deals with the identification and comparison of techniques of translating Ukrainian emotive interjections and imperative interjections, interjectival phrases and onomatopoeias in multiple translations and the most adequate functional equivalents in the target language are described.

Постановка наукової проблеми та значення. Слід зазначити, що досить мало українських художніх творів перекладалися кілька разів, тоді як для теорії та практики перекладу цінним є існування кількох перекладів одного й того самого твору. С. Гончаренко [3], Н. Куконіна [4] та інші значущість цього явища вбачають у багатоплановості оригіналу,

що призводить до безлічі різного його сприйняття і, через це, інтерпретацій. М. Я. Цвілінг наголошує на необхідності неодноразового перекладу творів, які набагато пережили час свого створення [9]. Виникає необхідність заміни перекладу більш пізніми, які відповідають зміненим ідейно-естетичним та мовним нормам.

Що стосується вигової лексики, то, знаючи причину емотивних викривлень, легше знайти способи їх компенсації при повторних перекладах. Перевагами множинного перекладу є можливість провести порівняльний аналіз вираження емоційних характеристик та виявити найбільш вдалий перекладний відповідник. Аналіз цього явища допоможе краще зрозуміти твір, знайти щось нове, близьке літературним традиціям мови перекладу. Багатоплановість змісту тексту та зумовлену цим множинність перекладів зазначали також П. Бех [2], Д. Конноллі [11], Х. Ортега-і-Гасет [12], Г. Пейп [13] та ін.

Метою цієї статті є виявлення найбільш вдалих функціональних відповідників та мотивів їх вибору в українсько-англійському художньому перекладі вигової лексики і використання цього матеріалу для укладання перекладного словника вигової лексики.

Завданням даного дослідження є порівняльний аналіз перекладацьких рішень стосовно одного й того самого українського вигуку в тому самому контексті різними перекладачами та виявлення найбільш вдалих варіантів перекладу, опис прийомів перекладу вигової лексики в українсько-англійському напрямку на прикладах множинного перекладу та визначення частотності використання прийомів перекладу вигової лексики.

Об'єктом запропонованої розвідки є переклади англійською мовою українських вигуків одиниць в новелі В. Стефаніка "Камінний хрест", виконані перекладачами Д. Струком та М. Скрипник.

Предметом є аналіз перекладацьких рішень при відтворенні англійською мовою української вигової лексики та визначення прийомів перекладу даної групи слів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В.В. Мірошніченко, аналізуючи творчість В.С. Стефаніка в англійській критиці та перекладах вважає, що "головною рисою творчого стилю В. Стефаніка є лаконізм ... кожне слово, фраза у нього, здається, цілому реченню" [5: 36]. В. Стефанік любив цей твір і завжди виказував глибокі емоції, говорячи про цей "просякнутий сумом твір" [5: 33]. Тому ця новела є цінним матеріалом для аналізу емоційних характеристик, виражених виговою лексикою та її відтворення різними перекладачами.

У наших попередніх дослідженнях були проаналізовані переклади української вигової лексики [7] та множинний переклад англійської вигової лексики [6]. Внаслідок цього ми дійшли висновку, що найпоширенішими прийомами їх перекладу в англо-українському та українсько-англійському напрямках є: словниковий відповідник; варіантний відповідник; підбір функціонального відповідника у мові перекладу; заміна вигової одиниці на слово, словосполучення або речення.

Порівняємо різні переклади вигуків одиниць та виявимо, наскільки кожному перекладачу вдалося передати її емоційні та стилістичні характеристики:

1) – *Е-ех, мой, як тобов грону, та й по нитці розлетишси, який же-с тежкий!* (СВ КХ, с. 20) → "*Boo, am I gonna slam you down. You'll fall apart thread by thread, you're so damn heavy.*" (SV SC Transl. by D. Struck, p. 21) → "*Ekh, you, I'll throw you down so hard that you'll fall apart a thread at a time, you're so heavy!*" (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 56)

Тут вигук "e-eh" передає емоції обурення та може мати такі варіанти перекладу: "alas!"; "eh!"; "oh!" [10]. Д. Струк здійснює переклад шляхом підбору функціонального відповідника "boo", який влучно відтворює емоційний фон вихідного висловлювання [1: 63]. У перекладі М. Скрипник вигук транскрибується як "ekh". Таке рішення, на наш погляд, є менш вдалим, оскільки це слово може бути незрозумілим для англійського читача. Доцільніше було б, на нашу думку, використати словниковий відповідник "eh" [10].

2) – *Дивюси на вас, та й ми, як якись казав, молоді літа нагадують Де, де, де-е?* (СВ КХ, с. 22) → "*I look at you and, as someone said, I recall my youth. Where, where, oh, where?*" (SV SC Transl. by D. Struck, p. 23) → "*I look at you and, as someone said, I'm reminded of my youthful years. Ho, ho!*" (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 60)

У цьому прикладі питальне слово “де” втрачає своє лексичне значення та набуває, як випливає з контексту, конотативного забарвлення смутку, печалі. Д. Струк дослівно перекладає цей вигук десемантизованим словом “where” та додає вигук “oh”, який передає емоції оригіналу [1: 236]. М. Скрипник у перекладі дещо неправомірно здійснила підбір функціонального відповідника, оскільки “ho, ho” не передає емоцій оригіналу [1: 135]. Тут краще було б використати вигук “well, well”, який належно відображає вихідні емоції [8 : 249].

3) – *Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були!* (CB KX, с. 24) → **Oh**, you were a strong girl, you were beautiful. (SV SC Transl. by D. Struck, p. 25) → *“But you were a mighty strong girl, just like a man!* (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 60)

Д. Струк здійснює переклад вигуку шляхом уведення вигукової одиниці “oh”, яка виражає емоції схвалення, захоплення [1: 236]. Таке додавання є правомірним, оскільки в оригіналі речення окличне та емоційно насичене, що підтверджується підсилювальною часткою “ото-сте” та яскравим епітетом “хлопенна”. Переклад М. Скрипник, на нашу думку, є менш вдалим, тому що відсутні додаткові емоційно насичені засоби мови і, як наслідок, частково нівелюється емоційний фон вихідного тексту.

4) – *Ану-ко пережійте та й вібачейте, що-м на старість данець нагадав.* (CB KX, с. 24) → **Well**, live on and forgive me that in my old age I recalled our dancing. (SV SC Transl. by D. Struck, p. 25) → **Come now**, let’s have a drink and forgive me for recalling the dancing in my old age... (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 60)

Імперативний вигук “ану-ко” має спонукальний характер. Д. Струк у перекладі використав словниковий відповідник “well”, що ми вважаємо виправданим, оскільки він передає комунікативно-волюнтативний характер вигуку [10]. М. Скрипник також здійснила переклад шляхом використання словникового відповідника “come on”, тим самим цілком відтворюючи спонукальний характер вихідного тексту [10].

5) – *Мой, маєте так тансувати, аби земля дудніла.* (CB KX, с. 30) → **Boy**, you have to dance until the earth shakes! (SV SC Transl. by D. Struck, p. 31) → **Hey now**, all of you, you’ve got to dance so that the earth rumbles! (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 67)

Діалектний вигук “мой” передає, за контекстом, емоції радості, схвалення. Д. Струк відтворив вихідну вигукову одиницю шляхом підбору функціонального відповідника “boy”, який передає ті самі емоції [1: 134]. М. Скрипник правомірно використовує функціональний відповідник “hey”, який теж передає емоції оригіналу [1 : 134].

6) – *Та й мені, старому, не дивуйтеси, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно.* (CB KX, с. 24) → *“Don’t be surprised at old me for drubbing my wife, but it’s not for nothing, not for nothing.* (SV SC Transl. by D. Struck, p. 25) → *“And don’t be surprised at me an old man, that I’m a bit hard on my wife, but it’s not for nothing, no, not for nothing.* (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 61)

У цьому прикладі вигук “ой” передає емоції застереження. Д. Струк цей вигук неправомірно вилучає з перекладу, тим самим дещо послаблюючи емоційні характеристики вихідного вигуку. У цьому прикладі доцільно було б вжити вигук “hey”, який передає застереження [8: 220]. М. Скрипник у перекладі вихідний вигук замінює на дискурсивну частку “no”, яка виражає погодження з негативним твердженням [1: 221] та, разом із тим, відтворює емоції застереження. Цей переклад, на нашу думку, є вдалішим.

6) – *Катерино, що ти собі, небого, у своїй голові гадаєш?* (CB KX, с. 26) → **Well**, Kateryna, what is going on in that head of yours? (SV SC Transl. by D. Struck, p. 27) → *“Katerina, what are you thinking about, poor woman?”* (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 63)

Тут в оригіналі використано ім’я у кличному відмінку “Катерино” для привернення уваги співрозмовника. У перекладі Д. Струк правомірно додає імперативний вигук “well”, який акцентує увагу на звертанні [1: 316]. М. Скрипник нівелює задум автора, не передаючи емоційних характеристик оригіналу. У цьому прикладі, на наш погляд, доцільно використати вигук “o” для збільшення акценту на звертанні [1: 234].

8) – *Їй, як не побіжу, як не побіжу на свій горб!* (CB KX, с. 28) → *“I ran, I ran up my hill.* (SV SC Transl. by D. Struck, p. 29) → **Oh**, did I run, did I ever run to my hill! (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 65)

Вигук “їй” передає емоційне ствердження за контекстом. Д. Струк в цільовому тексті вилучає його, що призводить до збіднення емоцій вихідного тексту. На нашу думку, тут було б доцільніше використати словниковий відповідник “by God” [10]. М. Скрипник правомірно використовує в перекладі вигук “oh”, що передає емоції вигуку [1: 236] та є функціональним відповідником у мові перекладу.

9) – *Стара, гай, маріш – інц, цвай, драй! (СВ КХ, с. 32) → “OK. Old one, let’s go. March, einz, zwei, drei. (SV SC Transl. by D. Struck, p. 33) → “Come along, old woman, march – one, two, three! (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 69)*

Вигук “гай” у межах зазначеного контексту набуває імперативного забарвлення. Перекладач Д. Струк правомірно замінює цей вигук на речення з присудком у формі наказового способу “let’s go”. М. Скрипник в перекладі доцільно використовує заміну вигука на речення в наказовому способі “come along”.

10) – *Мой, як-ес газда, то фурни того катране з себе! (СВ КХ, с. 32) → “If you are a gazda then throw those rags off.” (SV SC Transl. by D. Struck, p. 33) → “Hey, if you are a gazda throw those tatters off yourself.” (SV SC Transl. by M. Skrypnyk, p. 69)*

Діалектний вигук “мой” передає за контекстом емоції обурення. Д. Струк неправомірно вилучає вигук з перекладу, тим самим дещо знижуючи емоційне наповнення вихідного тексту. На нашу думку, в цьому прикладі доцільно було б використати вигук “aw”, який передає емоції оригіналу. [1: 52]. М. Скрипник у перекладі правомірно використовує функціональний відповідник “hey” [1: 134].

Висновок. Здійснивши порівняльний аналіз перекладів, виконаних різними перекладачами, українських вигуківих одиниць в одному творі, ми дійшли висновку, що перекладачі у цілому відтворили вигуківу лексику шляхом використання різних прийомів перекладу та трансформацій: словникового відповідника, підбору функціонального відповідника у мові перекладу, заміни вигуківих одиниць повнозначним словом або реченням, транскодування, вилучення та додавання вигуківих одиниць у переклад. Найчастотнішим прийомом перекладу є використання функціонального відповідника у мові перекладу, що становить 15 прикладів (45%), з яких 5 прикладів (30%) ілюструють, на наш погляд, неправомірний підбір. У цих випадках ми запропонували свої варіанти перекладу. Шляхом заміни вигуківих одиниць на слово або речення перекладено 7 прикладів (22%). Застосування словникового відповідника було зафіксовано у 5 прикладах (16%). Неправомірне транскодування спостерігалось у 4 прикладах (9%). Трансформація вилучення була зафіксована у 3 прикладах (8%), всі ці вилучення ми вважаємо не досить влучними і тому запропонували свої варіанти перекладу. Трансформація правомірного введення вигуку застосована у 5 прикладах (16%).

У перекладах вигуківих одиниць можна було спостерігати такі основні перекладацькі хиби: підбір такого відповідника, який не відтворює емоційні або волюнтативні характеристики вигуку та не передає стиль оригіналу. Причинами використання схожих та відмінних прийомів перекладу та трансформацій є: узуальні причини, що пов’язані з особливостями вживання певних слів, конструкцій, властивих для української та англійської мов та суто суб’єктивні причини, що визначаються рівнем перекладацької компетенції.

Викладений матеріал підтверджує різноманіття шляхів передачі вигуківих лексики. Загалом, перекладачам вдалося, незважаючи на значні мовні розбіжності, зберегти ту індивідуальну специфіку творчої манери письменника, що так вражає дослідників його творчості, а саме лаконізм виразу і контекст “дежа вю.”

Перспективним у дослідженні перекладу української вигуківих лексики англійською мовою є аналіз прийомів перекладу вигуків, перекладні еквіваленти яких ще не зареєстровані в українсько-англійських словниках. Для перекладачів-практиків корисним був би українсько-англійський словник вигуків і для його створення слід провести відповідну лексикографічну роботу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: Мовленнєві ідіоми, вигуки, звуконаслідування / [уклад. Л. Медведєва. Та ін.]. – К.: Дніпро, 2003. – 536 с.

2. Бех П.А. Объект отражения в переводе / П.А. Бех // Теория и практика перевода: респ. Межвед. Науч. Сб., отв. ред. А.И. Чередниченко. – К., 1982. – Вып. 7. – С. 15–24.
3. Гончаренко С.Ф. Информационный аспект межязыковой поэтической коммуникации / С.Ф. Гончаренко // Тетради переводчика: науч.-теорет. Сб. / ред. С.Ф. Гончаренко. – М., 1987. – Вып. 22. – С. 38–49.
4. Куконіна Н.А. Зіставлення словника перекладу зі словником оригіналу як перекладознавча проблема (на матеріалі перекладів шекспірівського “Гамлета”): автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Філол. Наук: 10.02.16 “Перекладознавство”/ Наталія Анатоліївна Куконіна. – К., 2002. – 20 с.
5. Мірошніченко В.В. Творчість В.С. Стефаніка в англомовній критиці та перекладах: (на матеріалі англомовних та французьких перекладів) / В.В. Мірошніченко // Теорія і практика перекладу: укр. Наук. Зб. [редкол.: О.І. Чередниченко (відп. Ред.) та ін.]. – К., 1994. – Вып. 20. – С. 31–38.
6. Оришечко Т.А. Передача вигуків лексики (на матеріалі різних перекладів “Різдвяна пісня в прозі” Ч. Дікенса та “Коханець Леді Чаттерлі” Д.Г. Лоуренса) / Т.А. Оришечко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2009. – Вып. 867. Сер. Романо-германська філологія. – С. 140–145.
7. Оришечко Т.А. Прийоми перекладу українських вигуків англійською мовою / Т.А. Оришечко // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. Наук. Пр. [голов. Ред. В.Д. Калущенко]. – Донецьк, 2009. – Вып. 19. – С. 148–155.
8. Русско-английский словарь междометий = Russian-English Dictionary of Interjections: ок. 1000 сл. / Квеселевич Д.И., Сасина В.П. – М.: Астраль [и др.], 2001. – 512 с.
9. Цвиллинг М.Я. О критериях оценки перевода / М.Я. Цвиллинг, Г.Я. Туровер // Тетради переводчика: науч.-теорет. Сб. / под ред. Л.С. Бархударова. – М., 1978. Вып. 15. – С. 3–9.
10. АВВУУ Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. ТОВ “АБІ Україна”, 2008 р. – 1 електрон. Опт. Диск (DVD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем.вимоги: 208процессор з тактовою частотою 1 ГГц, Microsoft Windows Vista, Microsoft Windows Server 2003, Microsoft Windows XP, 512 МБ оперативної пам’яті, Microsoft Internet Explorer 6.0, 7.0. / Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу АВВУУ Lingvo x3 Три мови, 69 словників. ТОВ “АБІ Україна”, 2008 р. – 1 електрон. Опт. Диск (DVD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем.вимоги: 208процессор з тактовою частотою 1 ГГц, Microsoft Windows Vista, Microsoft Windows Server 2003, Microsoft Windows XP, 512 МБ оперативної пам’яті, Microsoft Internet Explorer 6.0, 7.0.
11. Konnolly D. Poetry Translation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. Mona Baker. – London, NY: Routledge, 2001. – P.171–177.
12. Ortega-y-Gasset J. The Misery and the Splendor of Translation // The Translation Studies Reader / Ed. L. Venuti. – London, NY: Routledge, 2000. – P. 49–63.
13. Pape H. The many Limits of Interpretation // Translation and Interpretation / Hrsg. Von Rolf Elberfeld et al. – Munchen: Fink, 1999. – P. 163–178.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- СВ КХ – Стефанік В. Камінний Хрест // Modern Ukrainian Stories. Ukrainian / English Parallel Text, Edited by George S.N. Lukyj, Ukrainian Academic Press Englewood, Colorado, 1995. – P. 18–34.
 SV SC – Stefanyk V. The Stone Cross. Transl. by M. Skrypnyk // Short Stories K, 1981. – P. 54–70.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Таміла Оришечко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Наукові інтереси: теорія та практика перекладу.

ТЛУМАЧЕННЯ Р. БЕРНЗА ЯК МІФОЛОГІЗАЦІЯ І ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ

Олена РАДЧУК (Київ, Україна)

У статті розглянута творча постать шотландського поета Роберта Бернза у світлі розвінчання міфів (зокрема перекладацьких), які існують навколо його імені.

The article researches some aspects of the image of the Scottish poet Robert Burns as an artist, particularly it is done in the way of debunking the myths (translator's ones as well) surrounding his name.

2009 року світ відзначив 250-ліття від дня народження Роберта Бернза. В Единбурзі, як повідомив журнал «Всесвіт», місцеві українці влаштували у своєму клубі велелюдне свято Бернза і Шевченка, підкреслено поєднавши хагіс з борщем і національні костюми (це може нагадати деякі перекладацькі спроби). У Києві нічого подібного не сталося, тож можна поцікавитися, чому. Що відомо в Україні на початку ХХІ століття про цей символ духу цілого народу – втілення гідності і слави Шотландії? Як сприймаємо ми, зокрема через переклади, видатного шотландського поета?

Першими перекладами з Р. Бернза, дуже вільними, були «Іван Ячмін» В. Кулика у львівському журналі «Правда» (1874, № 8) і «Нікому» у книжечці «Де-що з перекладів і самостійних творів» І. Гріненка (Кобзарєвого небожа О. Шевченка, 1875). Перекладали Бернза П. Грабовський (з переспівами – 24 твори), І. Франко (6), В. Щурат (3), О. Ольжич (4). Останніми – С. Голованіський (1), В. Колодій (1), С. Борщевський (5 епіграм), І. Качуровський (1), С. Ткаченко (1), В. Чернишенко (8 – б-ка «Джерело», сайт 208

ukr.lib.narod.ru), Б. Завідняк (1), О. Бросаліна (1), Г. Дика (2). Тричі в нас, у 1932, 1959 і 1965 роках, видавали Бернза книжкою [3; 4; 5]. Шість разів, друкував його поезії чутливий до його музи журнал «Всесвіт» (1959, № 1; 1978, № 11; 1979, № 6; 1986, № 9; 1987, № 7, 2009, № 7 – 8). Чимало творів Бернза перекладено по 2 – 3 рази, «Джон Ячмінь» і «Чесна бідність» – по 5.

У незалежній Україні нарешті настала доба, коли голос пісняра Шотландії може зазвучати значно потужніше. Він таки лунає гучно – насамперед у перекладах В. Мисика і М. Лукаша. Коли порівнювати поета в межах тих «обойм», до яких його зазвичай включають, то куди менше, поталанило на український переклад, скажімо, англійцям В. Блейку, В. Вордсворту, С. Кольріджу або ірландцеві Т. Муру. Але впадає в око той факт, що названим майстрам перекладу в новий час не знайшлося гідних суперників, які могли би значно розширити й доповнити їхнє донезалежницьке бачення поезиї шотландця, то виразно фольклорне, як у М. Лукаша, то часом і надто підручникове радянське, як у В. Мисика. Та й основний корпус поезиї Бернза в нову добу перевидано саме в їхніх книжках – «дуплетом» 1990 року в серії «Майстри поетичного перекладу», – а не окремим солідним томом, який представив би всю естафету українських перекладів від XIX століття до сьогодні. Слід гадати, збірний том на часі і в ньому мають бути нові тлумачення, звершені з огляду на потреби вільної країни, на новій стадії розвитку її мови, що вже й державна, але очікує таких стимулів, як Бернз. Тут варто нагадати, що англійською мовою витлумачено 624 поезиї Бернза (див.: worldburnsclub.com/poems/translations), тоді як українська представляє десь лише близько чверті.

Ювілейна, до 200-ліття поета, книжка І. Симоненко «Поезія Роберта Бернса. 1773 – 1789 рр.», її брошура того ж 1959 року «Роберт Бернс – народний поет Шотландії», дисертація О. Нечипорук 1969 року «Роберт Бернс в українських перекладах і літературознавстві» і скорочений виклад цієї праці в буклеті 1973 року «Великий поет Шотландії» вже ідейно та методично застаріли й поживті. А серед нових студій помітні лише недавні дисертації К. Багратіон-Мухранської «Фольклорні джерела творчості Р. Бернса і В. Скота в контексті „антиномія-вігадка”» (Київ, 2005) та Н. Янусь «Рецепція Роберта Бернса в Україні, Росії та Польщі» (Тернопіль, 2007).

Проте новий прорив до Бернза міг би зробити не філолог-дослідник, а конгеніальний і вдумливий митець слова, якби він по-новому переклав поета, давши поживу й для філології. Адже так не раз бувало, що саме майстер перекладу відкривав поета. У Західній Європі до Ш. Бодлера не знали Е. По, А. Шлегель відкрив німцям очі на В. Шекспіра, а в Росії до С. Маршака не чули про Р. Бернза. Працею С. Маршака певною мірою скористалася й Україна, яка, проте, не помічає, що в пострадянській Росії відбувається переосмислення набутків бернзіани.

Видань Бернза і про Бернза в Україні дуже мало – куди більше привізної бернзіани, щоправда, не так із Британії та її півночі, як із Росії, де про поета писали маститі філологи, як-от М. Морозов, Р. Райт-Ковальова, Ю. Левін, А. Єлістратова, Б. Колесников [12; 15; 11; 7; 9], і де в Бернза досі повноважним представником виступає С. Маршак. Національна бібліотека в Единбурзі ще понад 20 років тому налічувала 3000 книжок різними мовами про життя і творчість Бернза [8: 5]. Сьогодні у Британській бібліотеці в Лондоні лише повних видань творів поета в оригіналі – 75. В ЦНБ ім. В. Вернадського – жодного сучасного, хоч 4 давні збірки оригіналів там таки є – разом із багатьма перекладними книжками із Росії, а ще й ветхими від часу німецькими. У Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича на 3 згадані книжки українських перекладів з Бернза – 23 російських. Схожа картина – в Парламентській бібліотеці (2: 20), а в менших українського Бернза можна і не знайти.

Поза сумнівом, Р. Бернз в історичних контекстах, як і в новітніх: шотландському, британському, всесвітньому, українському, – заслуговує на пильнішу увагу. Чужомовні версії навіть своїх поетів завжди цікаві тим, що можуть відкрити якийсь несподіваний ракурс. Скільки їх є – перекладів з Т. Шевченка різними мовами! Але вони не можуть замінити нам власного тлумачення. Як відомо, С. Маршак сам скромно визнав стилістичну одноманітність своїх спроб, написавши якомусь таку автопародію: «*При всём при том, при всём при том, // При всём при том, при этом // Маршак остался Маршаком, // А Роберт Бернс – поэтом.*»

Та переконливішим, мабуть, буде такий принциповий коментар Є. Вітковського щодо відмінностей сприйняття Бернза у межах Британії: «Бернз куди важливіший для шотландського читача, ніж Джон Мільтон або, прости Господи, Шекспір. Англійському читачеві згадуються – як правило – вірші Бернза, написані літературною англійською мовою. Англійський читач стенає плечима: в Лондоні в будь-яку пору року (будь-якого року) знайдеться десяток талановитіших віршотворців. А шотландських віршів Бернза рядовий англійський читач прочитати не може, бо відстань між мовами немала. Власне, така сама доля спіткала поеми Тараса Шевченка, написані російською мовою. Якщо за ними судити про автора „Кобзаря”, то краще вже не судити зовсім. Весь безсмертний Бернз написаний в Шотландії, про Шотландію і по-шотландському» [6: 5].

Першим міфом, який досі побутує у свідомості українців, є давня байка про те, що Р. Бернз був англійським поетом, не перестаючи при цьому бути шотландцем. Однак Р. Бернз ніколи не вважав себе англійцем, навіть на державній службі, а найкраще це підтверджує його самовизначення у творчості і думка про нього і про самого себе його народу.

Цьому міфowi піддався навіть І. Франко. У статті про В. Самійленка він назвав шотландського пісняра «англійцем Бернсом» [16: 201], не відчувши, що через те сам стає... австрійцем. Також 1905 року у Львові за редакцією І. Франка вийшов «Нарис історії західно-європейської літератури до кінця 18 віку» М. Стороженка. Тут є розділ «Англійська (!) лірика 18 ст. Гольдсміт і Борнс», де свободолюбного барда Шотландії, який писав її мовою, славив героїв-повстанців і на гонорар від перевиданої першої книжки 1787 року їздив збирати народні пісні, балади й легенди по прикордонню, а потім і в гори, зокрема в місця жорстоких битв у війні шотландців за незалежність, так-от саме такого Бернза зі згоди редактора зараховано до найбільших англійських поетів своєї доби.

У радянський час цей міф розцвів на ґрунті імперської теорії «(інтер)національної матрешки». Речником «англійської літератури», чий спадок бережно перейняв «робітничий клас Англії, Америки та інших англомовних країн», улюбленцем К. Маркса, ворожим «не тільки до короля, лордів, але й усіх багатіїв взагалі» зображує Бернза Б. Колесников, вважаючи цілком логічним твердити щодо столиці Шотландії: «Тоді літературне життя Англії (!) зосереджувалося в Лондоні й Единбурзі» [8: 8 – 14]. 1981 року в Москві відомі літературознавці М. Алексєєв, В. Захаров, Б. Томашевський видали книжку «англійської поезії в російських перекладах» [1], куди включили і твори шотландців Р. Бернза та В. Скота. У численних підручниках і хрестоматіях з «англійської літератури» так само фігурує Р. Бернз [див., напр., 2]. У Британії до 1991 року означення на кшталт «російський українець» були звичними, бо ж Радянський Союз називали коротко Росією, розуміючи що ніякого «союзнитства» усередині країни нема, як нема його і в межах «об'єднаної» монархії (United Kingdom).

Р. Барт спостеріг, що тривкий міф кам'яніє, перетворюючись у лексичне кліше, яке продовжує жити навіть після того, як міф розвіяно. Характерно, що 1989 року інший відомий подвижник українського перекладу, авторитетний літературознавець, людина енциклопедичних знань Г. Кочур у статті «Феномен Лукаша», характеризуючи творчий доробок свого друга, зазначив: «Англійську літературу репрезентує кілька разів виданий Роберт Бернс» [10: 518]...

Другий міф постулює, що Роберт Бернз писав англійською мовою. Насправді ж, поет найбільше творив національно-територіальним варіантом англійської мови, відомим серед його носіїв як шотландська мова. Найкраще утврджує її особливість навіть не те, що вона має свої діалекти, а ще й солідні словники, в тому числі етимологічний Д. Джемісона (1808; 1825), 10-томний національний тлумачник [19] і словник-тезаурус на понад 20 тисяч шотландизмів [20], а той факт, що з потреби подолання мовного бар'єра здійснюються численні англомовні переклади поезій Бернза.

«Енциклопедія Британіка» подаючи Бернза як «національного поета Шотландії», зазначає, що він писав «шотландським діалектом англійської мови» [17: 662]. Але яка ж нація говорить діалектом? Бернз чітко дистанціював свою мову від англійської літературної і просторічної. Свою першу книжку він назвав «Вірші, написані переважно шотландським діалектом» (1786). Слово «dialect» у мові поета має значно ширше значення, ніж у нашій

лінгвістиці: воно підкреслює своєрідність мовлення і не лише місцевого. Цю панівну своєрідність відтінювали у збірці «правильна» мова і класична спенсерова строфа поеми «Суботній вечір селянина».

Д. Крістал в «Енциклопедії англійської мови» подає переклад не тільки окремих шотландизмів, але й цілих текстів [18: 328 – 333]. Поміркуймо так: в Україні перекладають із білоруської мови, хоча вона тут цілком зрозуміла. В Англії перекладають із шотландської, тому що шотландська там незрозуміла. Що ж таке тоді окрема мова і навіщо переклад?

Третім міфом є стара і, як у випадку з Т. Шевченком, вигадка, що Р. Бернз був мужицьким поетом. Художня викінченість шедеврів його лірики, пісень, балад і епіграм, його ретельна робота фольклориста, численні тлумачення спадщини генія багатьма мовами світу і те, що на батьківщині поет став «тією постаттю, яка була необхідна для утвердження нації» [14: 134], не полишають жодного сумніву, що Бернз – надзвичайно змістовний і самобутній національний класик, який таким і представив Шотландію у світовій літературі. Коли заглибитися у його образи і поняття, в систему його етнічних кодів, як це зробила, наприклад, на матеріалі вірша «Пригода» М. Новикова [13: 149 – 157], вельми сумнівною виглядає так само розхожа теза, буцім тематика Бернза «досить обмежена» [14: 135].

Четвертий міф, власне, виростає із невіри в те, що все геніальне є простим. Такий песимізм близький до снобізму і поширюється не на одного поета, а на улюблену в народі поезію взагалі. Він не годний пояснити, чому не знаходить відгуку в серцях мільйонів людей заохочуване ним нерідко «супероригінальне» салонне трюкацтво експериментаторів у віршуванні. Простота в поезії аж ніяк не тягне за собою примітивізацію художньої структури чи відмову від асоціацій з традицією. Традиція є тим місткішою парадигмою і тим сильнішим «реагентом-подразником», чим вона давніша і чим легше її упізнати. Простота для поета – це найкращий спосіб донести до читача свій задум, космос думок і почуттів. Гете зауважив: «Візьміть Бернза. Чи не тому він великий, що давні пісні його пращурів жили у вустах народу, що йому співали їх, так би мовити, ще тоді, коли він був у колиці, що хлопчиком він виростав серед них і зріднювався з високою довершеністю цих взірців, що він знайшов у них ту живу основу, спираючись на яку міг іти далі? І ще, чи не тому він великий, що його власні пісні зразу ж знаходили собі чутливі вуха його народу, що вони потім лунали йому назустріч з вуст жінців і в'язальниць снопів, що ними вітали його веселі приятелі в корчмі?» [цит. 11: 535]

П'ятим міфом є антиісторичний образ співця-марксиста, утопія, буцім «тільки в трудових класах суспільства поет вбачає джерело прогресу і майбутнє нації» [8: 12]. Та й не своєї шотландської... Деякі радянські біографи Бернза, які прив'язали багатодітного поета до плуга і примусили вмерти зі злиднів, навіть не поцікавилися, що зводило його з людьми небідними, з аристократичною богемою літературних салонів, як, чим і на що він жив, які мав гонорари за твори і платню акцизника.

Шостим міфом є міф, що його особливо насаджувало радянське літературознавство, пов'язуючи Р. Бернза з іменем російського перекладача С. Маршака, про те, що Бернз «знайшов у нас (варіант: «знайшов у СРСР» [8: 15]) другу батьківщину» [13: 152]. Творці цього міфу, який є не більше, ніж ідеологічна метафора, так і не втямили, чому згорьований поет відмовився емігрувати на Ямайку, а назавжди залишився в рідній йому Шотландії. Чи став би Бернз тим, ким він є, якби мав батьківщиною ще й Англію, де й ногою він не ступив? Чи Росію? Але ж пісняр був цілісною особистістю, а не шизофреніком з розчахненою душею.

Гете розрізняв перекладачів, які переселяють автора до себе і роблять з нього земляка, і тих, які мандрують з читачем у країну автора. Серед перших дехто хоче бачити й М. Лукаша – на відміну від більш схильного до «мандрів» В. Мисика. Однак самий М. Лукаш в інтерв'ю М. Новиковій чітко показав, що справа сприйняття, тлумачення поета в іншій країні значно складніша. Ось і його оцінка внеску С. Маршака: «Маршак, якщо так можна висловитись, дивився крізь інтелігентську призму на все, що у Бернса йде „від землі"... Погано, що з появою Маршакових перекладів інші шляхи передачі Бернса російською мовою дехто поспішив закрити. Од такої нетерпимості у перекладацтві добре не буває. Німецькою мовою існує, наприклад, близько ста (ста!) повних перекладів сонетів Шекспіра. Зрозуміло, як виграє читач від можливості такого зіставлення й вибору. Головне, сам Маршак цього не потребує, оскільки його авторитет, зокрема як перекладача Бернса, не був штучно створений.

Це довели наступні переклади, зроблені за його слідами. Недопустимо лише одне: вважати, що Маршак – „мета і межа”, остання інстанція в інтерпретації Бернса» [13: 150].

Нарешті у світлі сказаного М. Лукашем не можна обійти стороною і **сьомий** міф, ґрунт для якого створює біг часу і який, на щастя, ще не сповна утвердився, хоча й ця студія може його розвіяти лише частково. Це міф про те, що В. Мисик і М. Лукаш остаточно переклали Бернза Україні, а тому нові перекладачі їхню ретельну й майстерну працю не повинні оспорювати новими віршованими тлумаченнями. Мовляв, куди їм тягтися з В. Мисиком і М. Лукашем? Але канонізація тлумачень поетичних творів не йде поетові на користь. Потребу нових українських перекладів Бернза виявляють не тільки кількісні показники зробленого, але і якісні. Найкращою шанною названим перекладачам, а заодно і їхнім попередникам було би продовження праці над перекладним українським Бернзом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Английская поэзия в русских переводах. XIV–XIX века / Сост. М. П. Алексеев, В. В. Захаров, Б. Б. Томашевский. На англ. и русск. яз. – Москва, Прогрес, 1981. – 684 с.
2. Аникин Г. В., Михальская Н. П. История английской литературы. Изд. 2-е, перераб. и исправ. – Москва: Высшая школа, 1985. – 432 с.
3. Бернс Р. Вибране / Переклад М. Лукаша і В. Мисика. – Київ: ДВХЛ, 1959. – 258 с.
4. Бернс Р. Пісні та поеми / Переклад і вступна стаття В. Мисика. – Харків – Київ: Література і мистецтво, 1932. – 128 с.
5. Бернс Р. Поезії / Переклад М. Лукаша та В. Мисика. – Київ: Дніпро, 1965. – 208 с. – (серія «Перлини світової лірики»).
6. Витковский Е. При всем при том! // Бернс Р. Собрание поэтических произведений. – Москва: Риппол классик, 1999. – С. 5 – 26.
7. Елистратова А. Роберт Бернс: Критико-биографический очерк. – Москва: ГИХЛ, 1957. – 160 с.
8. Колесников Б. И. Роберт Бернс // Бернс Р. Стихотворения и песни. Москва: Детская литература, 1967. – С. 5 – 16.
9. Колесников Б. И. Роберт Бернс: Очерк жизни и творчества. – Москва: Просвещение, 1967. – 240 с.
10. Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А.та М. Кочури. – Т. 1. – Київ, Смолоскип, 2008. – 612 с.
11. Левин Ю. Д. Бернс на русском языке // Бернс Роберт. Стихотворения: Сборник / Сост. И. М. Левидова. На англ. и русск. яз. – Москва: Радуга, 1982. – С. 535 – 558.
12. Морозов М. М. Роберт Бернс // Морозов М. М. Избранные статьи и переводы. – Москва: Гослитиздат, 1954. – С. 311 – 330.
13. Новикова М. Пригода з Робертом Бернсом // Всесвіт. – 1989. – № 1. – С. 149 – 157.
14. Пронін В. Роберт Бернс // Зарубіжні письменники: Енциклопедичний довідник. / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. У 2 томах. – Т. 1. – Тернопіль, 2005. – С. 133 – 135.
15. Райт-Ковалева Р. Роберт Бернс. – Москва: Молодая гвардия, 1961. – 366 с. – (серія «Жизнь замечательных людей»).
16. Франко Іван. Володимир Самійленко. Проба характеристики // Франко Іван. Зібрання творів у 50 томах. – Т. 37. Літературно-критичні праці. 1906 – 1908. – Київ: Наукова думка, 1982. – С. 193 – 204.
17. Burns, Robert // The New Encyclopaedia Britannica. 15th ed. Micropaedia. – Vol. 2. The University of Chicago, 1993. – P. 662 – 664.
18. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge University Press, 2001. – 490 p.
19. Scottish National Dictionary. In 10 volumes. Ed. by W. Grant. – Edinburgh, 1931 – 1976.
20. The Scots Thesaurus. Ed. by I. Macleod with P. Cairns, C. Macafee, R. Martin. – Aberdeen, 1990.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Радчук – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: творчість Роберта Бернса і його переклади українською мовою.

ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ НА ТЛІ РІЗНОМОВНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ

Наталя РОМАНЮГА (Київ, Україна)

У статті увага зосереджена на розвитку концепту “символ” у його проекції на перекладознавчі студії. Тут розглядаються проблеми художньої природи символічного мислення, ролі національної та культурної свідомості письменника, а також відображення цих аспектів у процесі художнього перекладу.

The article focuses on the development of the concepts of “symbol” in its projection on the translation studies. The emphasis is laid on the analysis of the artistic nature of the symbolic thinking as well as on the role of national and cultural consciousness through the writer’s perception and its influence upon the process of literary translation.

Семіологічний підхід, починаючи з початку ХХ століття, став об’єктивною реальністю досліджень і в фундаментальних науках, і в теорії художнього перекладу зокрема. Насьогодні об’єктами семіологічних досліджень є різноманітні знакові системи – це кіно,

мистецтво, живопис, мода, література, музика і т.ін. Беручи до уваги безпосередньо літературні твори, як невичерпну скарбницю національних знакових систем, семіологічний підхід передбачає дослідження знаків як закодованих носіїв інформації, і саме ці, досліджувані нами в даній статті знаки, спрямовані на розкриття національного символічного змісту.

Поняття “символ” є специфічним типом світосприйняття, він затаємничений у мові, культурі, мистецтві певного етносу, набуваючи все нових і нових форм. Розуміння символічної природи мови пов’язаний із проникненням у багатовимірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується безпосередньо крізь призму світобачення певного письменника. Мистецтво осягнення духовного світу передбачає застосування різних спектрів світорозуміння, які фіксуються та проявляються у мові, що є скарбницею духовного культурного досвіду народу. Однак символ як наукова категорія не знайшов до цього часу свого кінцевого визначення. Тому об’єктом нашого дослідження є символи, оскільки аналіз глибинних структур національної свідомості пов’язується саме з дослідженням художньої сутності символів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що досліджень, присвячених вивченню ролі символів у художньому тексті та адекватності передачі їх на мову перекладу надзвичайно мало, зазвичай розробляються лише окремі аспекти даної проблематики. Це пов’язано з природою дослідження символу як характеротворчого носія певної нації та перекладами національних символів іноземною мовою. Тут йдеться про теоретичне дослідження символу, встановлюється значення символів для певної культури, які відкрили вагомі перспективи для нових тенденцій у теорії художнього перекладу. Тому метою праці є дослідження природи символу як семіологічного знаку з точки зору його культурного наповнення. Для повноти розкриття обраної теми передбачається розв’язати наступні завдання: сформулювати визначення поняття “символ”; описати специфічну роль символів у художньому тексті; встановити можливість адекватного відтворення символу певної культури засобами мови-сприймача.

Вивченням природи символу займалися дослідники різних епох. У часи Античності ними виступають Платон та Арістотель, у Середньовіччі – А. Августин та Н.Макіавеллі. Деякі визначення поняття символа дали І. Кант, Ф.В. Шеллінг та К.Г. Юнг. Окремо слід відзначити теорії А.Ф. Лосева та Е. Кассіра, які трактували символ як засіб пізнання світу загалом та певних культур зокрема. Серед сучасних дослідників у галузі художнього перекладу варто зазначити працю М. Лановик, яка досліджує переклад крізь призму психоаналізу, міфологічної та архетипної критики, феноменології, гінокритики, та літературознавчого ірраціоналізму [5]. Дослідниця окремо розглядає питання символів, архетипів та міфів, що є вагомим внеском у розвиток художнього перекладу.

У традиційному літературному вжитку символ пов’язує слово або ідею з конкретним об’єктом, сценою або дією, з якими – не дивлячись на цілком відмінну сутність – це слово підтримує певний семантичний зв’язок. Відповідно у літературознавчому словнику-довіднику ми знаходимо наступне: “Символ (*грец. symbolon – умовний знак, натяк*) – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища (лотос – символ божества в індійців, хліб-сіль – символ гостинності в українців, блакитний колір – символ надії та ін.), має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. Символ тісно пов’язаний із наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі. Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і, навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього. [...] символ базується на позахудожніх, передусім філософських потребах езотеричного знання” [6 : 621-622].

Обов’язковий для будь-якого знаку зв’язок позначника та позначуваного буває двох типів: 1) мотивований (тобто в тому чи іншому відношенні “природній”, обумовлений і тому пояснюваний) та 2) немотивований. У свідомості людини “природні”, або мотивовані, зв’язки бувають двох видів: а) за **суміжністю явищ** та б) за їх **схожістю**. Чарльз Сандерс Пірс встановив, що названі види відношень вичерпують у семіотиці можливі види зв’язку

між позначником та позначуваним будь-якого знаку. Дослідник проводить різке розмежування між “матеріальними якостями” – позначником будь-якого знаку та його “безпосередньою інтерпретацією”, тобто позначуваним. Знаки (як їх іще називає Пірс *репрезентамени*) виявляють три основних види знакоутворення, три “репрезентативні властивості”, які базуються на різних взаємовідношеннях між позначуваним та позначником. Це розмежування дозволяє Пірсу виділити три основних типи знаків: *іконічні знаки*, *індекси* та *символи*:

- дія *іконічного знаку* основана на фактичній подібності позначника та позначуваного, наприклад малюнок якоїсь тварини та самої тварини; перше замінює друге через те, що воно на нього схоже;

- дія *індексу* основана на фактичній, реально існуючій суміжності позначника та позначуваного, наприклад позначником (індексом) є відбиток ноги на піску, а встановленим за ним позначуваним є наявність поблизу людини;

- дія *символу* основана на встановленій за домовленістю суміжності позначника та позначуваного. Суть цього зв'язку полягає в тому, що він є правилом і не залежить від наявності або відсутності якоїсь подібності або фізичної суміжності. При інтерпретації будь-якого символу знання цього конвенційного правила є обов'язковим, і знак отримує дійсну інтерпретацію лише тому, що це правило є відомим [13: 113].

Запропонована Ч.С. Пірсом класифікація знаків до сьогодні залишається найбільш органічним для семіотики поглядом на знаки, які дозволяють бачити суттєві процеси семіозису.

На відміну від знаків-індексів, у яких мотивованість позначуваного позначником має метонімічний характер (відношення природньої суміжності, залучуваності в одну ситуацію двох уявлень), мотивованість знаків-копій базується на подібності, схожості позначуваного з позначником, тобто має метафоричний характер. Стосовно знаків-символів, мотивованість у зв'язку даного позначуваного з позначником відсутня. “У семіотиці Чарльза Сандерса Пірса термін символ означає знак (позначуване), зв'язок якого з його об'єктом (позначником) є цілком довільним або базується на домовленості” [2: 164]. Тож Ч.С. Пірс виділяє символ з-поміж інших символів, характеризуючи його як більш складний знак. “Одним із найвдаліших визначень символу Пірса є лінгвістичний знак, взаємозв'язок якого з його семіотичним об'єктом є умовним. Не існує природнього зв'язку (як із знаком-індексом) та схожості або подібності (як із знаком-іконою) між репрезентативним та семіотичним об'єктом. Фонетичне звучання або напис “Кола” не потребує зв'язку із самим предметом. З самого початку звучання є довільним” (переклад наш. – Н.Р.) [14: 31].

Протилежної думки дотримувався Ф. де Соссюр. Якщо дослідник наголошував на довільності між позначником та позначуваним знаку, то цілком протилежне він доводив стосовно довільності позначника та позначуваного у символі, а саме різниці між ними. “Символ характеризується тим, що він завжди не до кінця є довільним; у ньому наявний рудимент природнього зв'язку між позначником та позначуваним” [12: 101]. Саме тому Ф. де Соссюр, відмовився від поняття “символ” і ввів поняття “сема”. Отже, якщо зв'язок між позначником та позначуваним є довільним, на чому наголошує Ф. де Соссюр, то між знаком та символом є природня залежність (наприклад, ваги є символом правосуддя).

Таким чином, опозиція знаків-індексів, знаків-ікон та знаків-символів носить градуальний характер за ступінню знаковості (тобто умовності, конвенційності): ця градація від знаків з відносно невисокою ступінню умовності (індексів), до більш умовних знаків (іконам) і від них до ще більш умовних знаків – символів. “В основі поділу знаків на іконічні знаки, індекси та символи лежить не наявність чи відсутність подібності або суміжності між позначуваним та позначником, як і не виключно фактичний або виключно умовний, звичний характер зв'язку між складовими, а лише переважання одного з цих факторів над іншими” [13: 115-116].

Знаки-індекси та знаки-символи складають полярну протилежність з точки зору своїх можливостей позначити конкретне та абстрактне, загальне або одиничне. Індекси

“прив’язані” до конкретного та одиничного; символ, навпаки, “не може вказувати на якусь конкретну річ – він денотує певний тип речей ...” [10: 92].

Ведучи мову про різноманітну роль у пізнанні трьох типів знаків, Пірс вказував на їхній зв’язок з різними часовими планами: індексам відповідає план актуального теперішнього (“тут і зараз”), іконічним знакам – минуле, символам – майбутнє. “Тож, спосіб існування символу відрізняється від способу існування іконічного знаку та індексу. Буття іконічного знаку належить минулому досвіду. Він існує лише як образ у пам’яті. Індекс існує в теперішньому досвіді. Буття символу заключається у тому реальному факті, що дещо невизначено сприйматиметься. [...] Цінність символу полягає у тому, що він служить для надання раціональності думки та поведінки та дозволяє нам передбачувати майбутнє. [...] Все істинно загальне стосується невизначеного майбутнього” [13: 126].

Отже, знаки-символи – це щось конкретне (предмет, образ), те, що має свій особистий зміст і, разом з тим, відображає дещо загальне, абстрактне (поняття, ідею, гіпотезу, концепцію). “Чистий” знак відрізняється від знака символу тим, що перший просто позначає об’єкт, проте сам не має особистого змісту, не несе якоїсь додаткової смислової інформації, що її можна інтерпретувати, тоді як знак-символ узагальнено, абстрактно відображає предмети та їхні властивості, а також явище через свій особистий зміст, і встановлює певні відношення схожості, подібності між різними предметами та явищами. Однак слід зважати на те, що знаки-символи – це знаки, що фізично не пов’язані з об’єктами, які вони позначають, їхні значення встановлюються переважно за умовною згодою. У зв’язку з цим вони набувають статусу умовного позначення і всезагального правила. Переважання умовності у формі по відношенню до змісту знаку робить його знаком-символом. “Якщо знак-символ прийнятий у комунікації, це означає, що була встановлена конвенція (умовність, домовленість), “мовчазна” або очевидна, між носіями мови про значення такого знаку” [9: 164].

За своїм походженням символи належать до колективної свідомості певного соціуму, вони є відомими носіям певної культури, у них криється об’єктивне (релевантне) значення. На відміну, скажімо, образу, якому не властива глибина думки, символ, навпаки, спрямований на глибину, утримуючи при цьому і головне в формальному уявленні свого змісту (нехай навіть не подібності форми, але її ідею). У “Філософії символічних форм” Е. Кассієр детально опрацював погляд на символ як на спосіб вираження незримого у зримому, безконечного у кінцевому: “Коли ми окреслюємо мову, міф, мистецтво як “символічні форми”, то цим виразом, здається, уже передбачається, що всі вони, як духовні утворення, сягають якогось первинного, глибинного шару дійсності, що просвітлюється крізь них, наче крізь якесь чуже йому середовище-медіум. Дійсність тоді вловлюється нами не інакше, як через своєрідність цих форм; але з цього випливає, що дійсність настільки ж приховується цими формами, як і відкривається ними. Ті ж основні функції, що надають світові духу його визначеність, чіткість і специфіку, виявляються... різноманітними заломленнями одного єдиного буття, варто його лише вловити та сприйняти “суб’єктом”. З цього погляду філософія символічних форм постає як спроба знайти для кожної з цих форм її власний коефіцієнт заломлення” [3: 11].

У філософському енциклопедичному словнику діалектика “образа” та “смысла” у символі розкривається наступним чином: “Предметний образ та глибинний смысл виступають у структурі символу як два полюси, які є немислимыми один без одного, але вони розділені між собою і породжують символи. Переходячи у символ, образ стає “прозорим”: смысл “просвічує” крізь нього, який дається саме як смыслова глибина, смыслова перспектива” [1: 607-608].

Переходячи безпосередньо до національних символів у художньому тексті, Ю.М. Лотман у своїй праці наголошує на тому, що область значень символів завжди багатозначна, і тому, утворюючи лише кристалічну решітку взаємних зв’язків, вони створюють той “поетичний світ”, який складає особливість певного художника: “Алфавіт” символів того чи іншого поета далеко не завжди є індивідуальним: він може черпати свою символіку з арсеналу епохи, культурного спрямування, соціального кола. Символ пов’язаний із пам’яттю культури і цілий ряд символічних образів пронизує по вертикалі всю історію

людства або великі її арсенальні пласти. Індивідуальність художника проявляється не лише у свідомості нових оказіональних символів (у символічному прочитанні несимволічного), але і в актуалізації часом цілком архаїчних образів символічного характеру. Однак найбільш значущою є *система відношень*, яку поет встановлює між основними образами-символами” [7: 226].

Категорія символу реалізовує свій зміст завдяки дії багатьох мовних та позамовних (культурних, національних, релігійних і т. ін.) чинників, які визначають його розуміння всіма членами даного соціуму. Тож національна специфіка та доісторична пам’ять знаходять свій вияв не лише на рівні тем та мотивів, а й на рівні художнього слова. Символи фіксуються в національній свідомості у формі непорушних матриць, незмінних сутностей, що вириваються із підсвідомості кожного митця і спрямовують його у свою творчість. “Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості” [4: 36].

Як підтверджує практика, активніше перекладаються ті художні твори, в основі яких лежать універсальні символи, універсальні й зрозумілі для різних часів і народів. Такі символи відтворюють зміст загальнолюдських понять, таких як, приміром, “життя”, “смерть”, вони знаходять спільне мовне виявлення у словесно-предметній сфері мови перекладу, “пропускаються” через спільну систему народних уявлень і асоціацій, здобувають виразні національні ознаки. Такі твори досягають рівня світових, поповнюючи скарбницю світового мистецтва. Однак, у мовному арсеналі кожної етнокультури існує значна частина символів, яка являє собою помітний відбиток специфічної, притаманної лише їй, народнопоетичної традиції. Тому, зазвичай, перехід національних символів з однієї культури в іншу при перекладі відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених образно-значеннєвим перенесенням на ґрунті даної етнокультури в іншу культуру, з опорою на відповідні прагматичні значення, національно орієнтований набір пресупозицій.

Оскільки знаки-символи є полісемічними, вони мають багато значень у різних культурах і їх можна по різному інтерпретувати у тому чи іншому контексті, що складає вагомий труднощі при перекладі. Кожна культура володіє своїм свідомим та позасвідомим, має свої поняття та образи, промовляє певними символами, які перекладач неодмінно повинен розпізнати та адекватно передати.

Основне завдання перекладача полягає у віднайденні у першотворі знаків, які несуть основне символічне наповнення, та декодувати їх засобами мови перекладної версії, розкрити їх глибинну наповненість. Для того, аби правильно зрозуміти символічну наповненість твору та розкрити прихований зміст, необхідно досягти основної мети, яка постає перед перекладачем: визначити відповідності символічних структур творів в оригіналі та перекладі, адекватності їх відтворення. Якщо символічне мислення культури, з мови якої здійснюється переклад, не збігається з символами культури-сприймача (що відбувається у переважній більшості), перекладачеві потрібно дослідити історичне минуле культури тексту оригіналу, адже саме у минулому бере свій початок символізація понять та образів. А.А. Потебня зазначає: “Оскільки символізм є залишком давньої старовини, то зустріти його можна переважно там, де найповільніше відбувається відділення думки від мови, куди найповільніше проникає нове. Якими б старими не були билини, юнацькі пісні, все ж вони, з незначними винятками, всім своїм змістом стосуються історичних часів. Життя, яке зображене в них, є життям зіткнення та боротьби народів, життя прогресу, що призводить старовину до забуття і створює її у нових формах” [11 : 5]. Саме такі індивідуальні архетипні матриці, приховані в окремій культурній психіці, можуть згодом впливати на формування нових традицій. У плані перекладу досягти адекватного їх відтворення майже неможливо, оскільки такі мовні одиниці постають своєрідними неперекладними реаліями.

Крім того, в умовах індивідуально-авторського осмислення дійсності, втіленої у художній текст, символ може виступати недостатньо чітко окресленим, прихованим, швидше внутрішньо-відчутим, аніж до кінця пізнаним. Справа ускладнюється ще й тим, що

символічне значення, виділяючи його серед інших значень полісема, не є реєстровою лексемою словника. Відповідно, загальна символічна мотивація може прочитуватися лише після ознайомлення з усім твором. Саме тому першою допомогою перекладачеві у таких випадках виступає контекст. З іншого боку, символи можуть яскраво виявляти своє національно зумовлене образне значення саме в контекстному оточенні, у складі фіксованих мовних стереотипів, що ще раз підтверджує необхідність врахування всього контексту. “Для того, щоб визначити значення будь-якого лінгвістичного символу, слід проаналізувати всі контексти, в яких функціонує певний символ. Чим більше відомо про культуру, у якій має значення цей символ, тим точніше можна визначити внесок значення, який здійснює символ у певному специфічному контексті” (переклад наш. – *Н.Р.*) [15: 53].

Виходячи із викладеного вище, можна визначитися із основними завданнями, які постають перед перекладачем: для нього вміння мислити символами є необхідним, але цього не достатньо для досягнення художніх цілей; без знання мови символів певної культури у творах письменників окремої національної літератури перекладач не зможе досягнути певного художнього рівня та адекватного декодування іншомовного символічного орнаменту; потрібна неабияка гнучкість мислення перекладача, який крізь досвід колективного підсвідомого своєї нації повинен досягти емоційної сили символічного мислення іншомовної колективної пам’яті. В решті решт, не варто забувати, що “тексти тяжіють до символізації і перетворюються в символи культури. На відміну від інших видів знака, які зберігають пам’ять, символи отримують високу автономію від свого культурного контексту і функціонують не тільки в синхронному зрізі культури, а й в її діахронних вертикалях” [8: 82.]. Тому вагомість рішення перекладача ускладнюється ще й тим, що він повинен надзвичайно проникливо увійти у саму сутність символів та їх розмаїття, аби виявити сутність самого буття.

Отже, дослідження символів оригіналу, які пронизують мовне полотно художнього твору, визначає специфічні риси власне національної символічної системи, в підґрунтя якої лягли національно-культурні традиції, звичаї, обряди. Лише за умов прочитання фонових, пресупозитивних знань, що ними володіють носії мови-оригіналу, можливе адекватне відтворення словесних символів у тексті перекладу, а відтак – і відтворення за їх участю мовної картини світу, яка формує національний тип особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Символ // Философский Энциклопедический словарь, 1983.
2. Брунон М., Фелицитас Р. Словарь семиотики: Пер. с англ. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 256 с.
3. Кассирер Э. Феноменология познания // Философия символических форм. – Т.3. – М.-СПб: Университетская книга, 2002.
4. Кононенко В.І. Словесні символи: проблеми інтерпретації // Мова. Культура. Стиль. Збірник статей. – Київ – Івано-Франківськ, 2002. – С. 36-46.
5. Лановик М. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії: Автореф. дис... доктора філол. наук: 10.01.06. / Тернопільський Нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – К., 2006. – 30 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром’яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.: ВЦ Академія, 2007. – 752 с.
7. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров // Семиосфера. – С.-Петербург: “Искусство-СПБ”, 2000. – 704 с.
8. Лотман Ю.М. К современному понятию текста // Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб.: Академический проект, 2002.
9. Мечковская Н.Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура : Курс лекций : учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений / Н.Б. Мечковская. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр “Академия”, 2008. – 432 с.
10. Пирс Ч.С. Логические основания теории знаков. – СПб., 2000.
11. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Изд. 2-е. – Харьков: Издание М.В. Потебня, 1914. – 243 с.
12. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
13. Якобсон Р. В поисках сущности языка // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 111-126.
14. Merrel, Floyd. Charles Sanders Peirce’s concept of the sign // Copley, Paul (ed.). The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics. – London & New York: Routledge, 2001. – P. 28-39.
15. Nida, Eugene A. Signs, sense, translation. – Goodwood, Cape: Bible Society of South Africa, 1991. – 143 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Романюга – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: переклад української художньої прози англійською мовою.

ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ганна СОЛОВЕЙ (Херсон, Україна)

Стаття присвячена проблемам перекладу політичної лексики та фразеології у текстах політичного дискурсу. Автор уточнює з позицій перекладознавства поняття «політичний дискурс», «політична лексика», «політична фразеологія», а також лінгвоконцепт «політика/політик».

This article is devoted to problems in translating political vocabulary and phraseology in the texts of political discourse. It gives an insight into the translation studies of political vocabulary and the theoretical aspects of such concepts as “politics/politician”, “political discourse”, “political vocabulary”, “political phraseology”.

Інтерес до політичної лексики та фразеології (далі ПолітЛ та ПолітФ) як особливого напрямку перекладознавчих досліджень значно підвищився у зв'язку з радикальними змінами, що відбуваються в нашому суспільстві з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття й до сьогодні. Проблеми перекладу ПолітЛ та ПолітФ знаходяться у руслі гуманітарних досліджень політичного дискурсу та галузі масової комунікації.

Хоча мова політики була об'єктом пильної уваги протягом усього ХХ століття, дискусійними залишаються питання вичленування ПолітЛ та ПолітФ, а також диференціації груп ПолітЛ та ПолітФ, що створює певні труднощі для перекладача в процесі розпізнання цих одиниць у тексті й доборі адекватної стратегії їх перекладу. Дотепер поза увагою вчених залишається принцип системності у перекладі політичного лексикону. При цьому головним завданням стає уніфікація критеріїв для визначення ПолітЛ та ПолітФ, політичних текстів та політичного дискурсу.

Мета статті – обґрунтувати теоретичну базу для перекладознавчого аналізу політичної лексики й фразеології. Поставлена мета висуває певні завдання: 1) систематизувати критерії для визначення ПолітЛ та ПолітФ, політичних текстів та політичного дискурсу; 2) уточнити з перекладознавчої точки зору поняття «політичний дискурс», «політичне», «політична лексика», «політична фразеологія», а також лінгвоконцепт «політика/політик».

На підставі аналізу робіт Н.Д. Арутюнової, Є. Бенвеніста, О.В. Бондарко, І.Р. Гальперіна, Т.А. ван Дейка, В.І. Карасика, О.С. Кубрякової, В.А. Кухаренко, В.В. Мароши, Т.В. Матвєєвої, Т.В. Мілевської, Т.М. Ніколаєвої, а також даних словників лінгвістичних термінів [3; 12] дискурс як особливий напрямок досліджень враховує: 1) аудиторію (дослідження адресата й зворотного зв'язку з авторами тексту); 2) культурний фон; 3) різні національні традиції, які вписуються в той самий, універсальний за своїми параметрами текст (політичний текст), що дозволяє побачити текст у дії.

Існує кілька підходів до поняття «політичний дискурс». У лінгвістичній літературі існує широке й вузьке розуміння політичного дискурсу. У широкому значенні він включає «будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належить до сфери політики» [14: 23]. У якості мовного матеріалу можуть бути використані виступи політиків, політичних оглядачів і коментаторів, публікації в ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань на різні теми, що стосуються аспектів політики.

У вузькому розумінні політичний дискурс – це різновид дискурсу, метою якого є завоювання, збереження й здійснення політичної влади. Вузького визначення політичного дискурсу дотримується, зокрема, голландський лінгвіст Т. А. ван Дейк. Він вважає, що політичний дискурс – це клас жанрів, представлений винятково сферою політики, а саме: урядовими обговореннями, парламентськими дебатами, партійними програмами, промовами політиків. Обмежуючи політичний дискурс суто професійними рамками, діяльністю політиків, учений відзначає, що політичний дискурс є формою інституціонального дискурсу. Це означає, що висловлення повинне бути вимовлене мовцем у його професійній ролі політика й в інституціональному оточенні, наприклад, засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд політичної партії, тощо [15].

Підтримуючи широке розуміння політичного дискурсу, ми вважаємо, що специфіка перекладу ПолітЛ та ПолітФ у політичних текстах визначається такими ознаками політичного дискурсу як: 1) неоднорідність, 2) динамічність, 3) високий ступінь соціальної відповідальності. Неоднорідність політичного дискурсу зумовлено тим, що він виник на

перетині різних галузей діяльності. Це спричиняє неоднорідність ситуативну (ситуації офіційні і неофіційні) і текстову (тексти більш детерміновані/менш детерміновані), та як наслідок – неоднорідність настанов для перекладу. Динамічність політичного дискурсу спричиняє виникнення значної кількості лексичних, семантичних і фразеологічних новотворів, які створюють певні труднощі у кодифікуванні ПолітЛ та ПолітФ. Водночас, політичний дискурс вирізняється від інших дискурсів не тільки за ступенем соціальної відповідальності, а й за її характером. Політика в першу чергу передбачає діяльність на міжнародному та національному рівнях (на рівні держави) й вже згодом політичні рішення впроваджуються на регіональному рівні. Згідно з цим відповідальність у політичному дискурсі зумовлена рівнем та масштабом політичної діяльності. Таким чином цей дискурс вимагає високої відповідальності як від авторів текстів за їх зміст, так і від їх перекладачів за коректне відтворення тих чи інших одиниць політичного дискурсу. Все це передбачає одночасно неухильне дотримання еквівалентності й адекватності перекладів.

Зазначені ознаки формують низку настанов для перекладу одиниць політичного дискурсу, які підлягають подальшому уточненню. Незважаючи на те, що межі політичного дискурсу є досить нечіткими, цей дискурс має достатньо визначену основу або ядро. На думку В.І. Карасика основу суспільних інститутів та інституціональних дискурсів, що їх репрезентують, становлять центральні концепти, які «мають велику генеративну силу в тому плані, що навколо них концентрується велика значеннєва сфера <...>» [6]. Видається, що саме ключові концепти політичного дискурсу є системотворчою віссю всіх компонентів політичної комунікації, неточне відтворення яких у перекладі може призвести до викривлення або повного нівелювання політичних стратегій.

Розглянемо детальніше зміст терміна «концепт». З позицій когнітивної лінгвістики концепт – це «інформаційна структура свідомості, різнозубратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [12: 256]. У лінгвокультурології під концептом мається на увазі багатомірне ментальне утворення, у структуру якого входять поняттєвий, образний та ціннісний елементи з домінуванням останнього [5]. У лінгвокультурології та суміжних дисциплінах термін «лінгвокультурний концепт» також уживається у своїй скороченій формі – «лінгвоконцепт».

Крім того дослідники розрізняють вербалізовані та невербалізовані концепти. В.М. Манакін визначає вербалізований концепт як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [7: 23]. С.А. Жаботинська розуміє його як мінімальний «пакет» інформації, репрезентований в одиницях мови та мовлення [4: 5].

Інтерес до вивчення концептів та проблем концептуального аналізу простежується й у сучасних перекладознавчих дослідженнях. Проблеми адаптації термінів лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, а також застосування методики концептуального аналізу до завдань перекладознавчого й перекладацького аналізу, розглядалися в роботах В.В. Демецької, С.П. Запольських, Я.В. Кривонос, М.О. Новикової, Д.О. Островського тощо. М.О. Новикова визначає концепт як «поняття, обтяжене обов'язковими етно-історико-культурними значеннями» [8] і пропонує використовувати термін «лінгвоконцепт» як синонім вербалізованого концепту. Оскільки перекладач аналізує в тексті оригіналу й відтворює в перекладі не абстрактні ментальні одиниці, а вербалізовані концепти, які належать до певної лінгвокультури, то ми слідом за М.О. Новиковою будемо використовувати у своїй роботі термін «лінгвоконцепт», поєднуючи в такий спосіб лінгвокультурний та вербалізований концепт.

Перейдемо розгляду лінгвоконцептів, що визначають зміст політичного дискурсу. До центральних або ключових лінгвоконцептів політичного дискурсу дослідники відносять лінгвоконцепти «політика», «політик», «влада», «лідер», «вибори» [2; 14]. Для нашого дослідження найбільш релевантними є лінгвоконцепти «політика» і «політик», які ми будемо розглядати як цілісний лінгвоконцепт «політика/політик». Поняттєвий елемент зазначеного лінгвоконцепту містить у собі універсальні критерії для визначення політичного дискурсу, ціннісний і етнокультурний елементи фіксують його зміст у певній лінгвокультурі.

Поняттєвий компонент лінгвоконцепту «політика/політик» утворюється за допомогою поняття «політичне». Поняття «політичне» загалом використовується в політології, воно покликане «пояснити світ політичного в його тотальності, основні його параметри, ознаки й сутнісні характеристики» [9; 2: 226] і містить у собі визначення предметів, явищ або процесів дійсності, які відносяться до сфери політики. Для політологів «найважливіше завдання даного поняття – визначення меж між світом політичного й іншими підсистемами людського соціуму» [9; 2: 226].

У попередніх розвідках нами було розглянуто та обґрунтовано систему критеріїв політичного [13]. За ядерно-польовим принципом аналізу загальна схема критеріїв «політичного» виглядає таким чином: 1) ядерні критерії – співвіднесеність із суспільством, публічність; 2) периферійні критерії – директивність, конфліктність, міфологічність; 3) маргінальні критерії – аксіологічність і емотивність. Така схема дозволяє сформулювати основну вимогу, що висувається до перекладача. Оскільки для політичного дискурсу ядерними й облігаторними ознаками є «співвіднесеність із суспільством» і «публічність», то для перекладу будь-яких елементів політичного дискурсу ці ж ознаки є головними критеріями відбору. Отже, будь-який варіант перекладу ПолітЛ і ПолітФ повинен зважувати на вживання в широкій аудиторії й на публічне, а не приватне або індивідуальне використання. Якщо з певних загальномовних або перекладацьких критеріїв ці параметри порушуються, то такі варіанти не можуть бути однозначно прийнятними для політичного дискурсу. Однак недотримання ядерних критеріїв «політичного» цілком припустимо при перекладі ПолітЛ/ПолітФ в інших дискурсах (наприклад, у художньому). Це пояснюється диференціацією поняття «політичне» і лінгвоконцепту «політика/політик».

Основна відмінність поняття «політичне» від лінгвоконцепту «політика/політик» полягає в тому, що поняття «політичне» застосовується тільки до політичного дискурсу, у той час як базовий для політичного дискурсу лінгвоконцепт «політика/політик» зустрічається й в інших дискурсах. Лінгвоконцепт «політика/політик» може функціонувати в нехарактерному для нього контексті, висуваючи на перший план ціннісний і образний компоненти та отримуючи, таким чином, додаткові актуалізації на лексичному, фразеологічному й синтаксичному рівнях. При цьому роль і статус периферійних і маргінальних критеріїв можуть кардинально змінюватися. Усе це розширює коло завдань і одночасно ресурсів перекладача при перекладі ПолітЛ/ПолітФ.

Визначивши основні критерії політичного, перейдемо до розгляду понять «політична лексика» і «політична фразеологія». Слід розрізнити терміни «політична лексика» і «суспільно-політична лексика». Термін «суспільно-політична лексика» виник в 50-х рр. ХХ століття й застосовувався переважно в роботах радянського періоду, присвячених стилістичним і соціолінгвістичним аспектам мови й мовлення. Наведемо визначення суспільно-політичної лексики, надане радянським дослідником І.Ф. Протченком. Суспільно-політичною лексикою вчений вважає ту частину словника, «яку складають назви явищ і понять з галузі політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської...» та «ряду інших сфер людської діяльності, зокрема з визначеннями з галузі історичної науки, права, літератури та мистецтва, філософії та політекономії» [10: 106].

У наш час найбільш актуальним є функціонально-дискурсивний підхід у вивченні ПолітЛ. Вичленовування політичного дискурсу як дискурсу закріпленого саме за сферою політики вимагає застосування більш вузького за значенням терміна, ніж «суспільно-політична лексика». Російська дослідниця О.І. Воробйова пропонує йменувати одиниці політичної мови, що містять у своїй семантичній структурі політичний компонент значення, політемами. Політеми називають поняття, пов'язані з роллю людини в суспільстві, державі, у сучасному для неї світі, організують текст або фрагменти тексту певної тематичної спрямованості, спричиняють вживання одиниць зазначеного семантичного поля [1: 3].

Спираючись на визначення політем, з перекладознавчої точки зору ми визначаємо політичну лексику як сукупність будь-яких лексико-семантичних одиниць, які співвідносяться з лінгвоконцептом «політика/політик» і в семантичній структурі яких сема «політичний» є облігаторною, як у тексті оригіналу, так і в тексті перекладу. Наприклад: *elections, authority, центрвиборчком, мажоритарний*, тощо.

Відповідно політична фразеологія може бути визначена як сукупність будь-яких фразеологічних одиниць, які співвідносяться з лінгвоконцептом «політика/політик» і в семантичній структурі яких сема «політичний» є облігаторною, як у тексті оригіналу, так і в тексті перекладу. Наприклад: *imperial domination, global terrorism, провладна партія, вертикаль влади*, тощо. Політична фразеологія має свої специфічні ознаки, що дозволяє диференціювати її від власне фразеології. Одна з головних відмінностей полягає в тому, що власне фразеологія антропоцентрична за своїм характером, а політична – ідеологізована.

При цьому слід зазначити, що ми додержуємось широкого розуміння фразеологізму/фразеологічної одиниці, тобто це «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворюванні в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю» [12: 641].

Традиційно відмічається, що фразеологічні одиниці мають певні ознаки, що відрізняють їх від слів та вільних сполук. До таких ознак відносяться стійкість, відтворюваність та ідіоматичність. Більшість учених, які слідуєть «вузькому» погляду на фразеологію, вважають всі ці ознаки необхідними. За «широкого» підходу до фразеології головною ознакою є відтворюваність [12: 641; 11: 6-7]. Власне фразеологія відтворюється століттями, пов'язана з національною й культурною картиною світу, в ній відбито неминущі цінності й чітко розділяється позитивна й негативна аксиологічність, у той час як політична фразеологія прив'язана до певних відрізків часу й у своєму розвитку може зазнавати зміну оцінки. Політичні фразеологізми швидко виникають у зв'язку з їхнім багаторазовим використанням і так само швидко зникають, втрачаючи свою актуальність. Отже, основним критерієм віднесення того або іншого словосполучення до політичного фразеологізму ми вважаємо регулярність, частотність його вживання в текстах політичного дискурсу. Якщо словосполучення має тенденцію до повторюваності, то воно включається нами до складу ПолітФ.

Підсумовуючи все вищевикладане, ми дійшли наступних висновків. У теоретичному аспекті перекладознавчого аналізу поняття «політичне» і лінгвоконцепт «політика/політик» служать для вицленовування політичного дискурсу і дозволяють відрізнити політичний дискурс від неполітичних дискурсів, політичні тексти від неполітичних текстів, політичну лексику й фразеологію від неполітичної лексики й фразеології. Така диференціація спонукає перекладача змінювати центральні стратегії при перекладі політичної лексики та фразеології в текстах власне політичного дискурсу та у текстах інших дискурсів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной устной и письменной речи : монография / О.И. Воробьева. – Архангельск : Поморский гос. ун-т, 2000. – 120 с.
2. Демецька В.В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : монографія / В.В. Демецька. – Херсон : Норд, 2006. – 378 с.
3. Єрмоленко С.Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко, С.П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси : Сіяч, 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты : Сб. науч. тр. – Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. – С.3–16.
6. Карасик В.И. Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С.5–19.
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
8. Новикова М.А. Концепт «Херсон» в лирике М. Зерова: взгляд филолога и переводчика / М.А. Новикова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 4. – С.182–186.
9. Политическая энциклопедия : в 2 т. / Национальный общественно-научный фонд / [пред. науч.-ред.совета Г.Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2. – 704 с.
10. Протченко И.Ф. Проблемы развития лексики и словообразования русского языка в советскую эпоху (социолінгвістический аспект): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – М., 1973. – 454 с.
11. Селезнева Г.Я. Политическая фразеология : учебно-методическое пособие / Г.Я. Селезнева. – Воронеж : изд-во ВГУ, 2004. – 72 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Соловей А.С. Политический документ и другие типы текстов в политическом дискурсе: к проблеме перевода / А.С. Соловей // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2006. – Т. 19 (58), № 2. – С. 247–251. – (Серия: Филология).
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

15. Dijk van T. A. What is Political Discourse Analysis? / T. A. van Dijk // Political linguistics / Ed. Jan Blommaert, Chris Bulcaen. – Amsterdam, 1998. – P. 68–79.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Соловей – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, лінгвокультурологія, функціональна неологія.

АМОРФНІСТЬ ГРУПУВАННЯ НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Богдан СТАСЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена принципам роботи перекладача і дослідника з неповноеквівалентною лексикою як аморфним лексичним групуванням.

The article dwells on the principles of translator's and researcher's work with the semiequivalent lexis as amorphous lexical group.

Систематичне вивчення неповноеквівалентної лексики – проблема, завдання розв'язання якої, наскільки нам відомо, ставила обмежена, невелика кількість дослідників як у вітчизняній, так і в закордонній науці, що не є достатнім з огляду на актуальність даного питання.

Нагадаємо, що під **лексичною неповноеквівалентністю** можна вважати асиметричність набору ключових компонентів лексичного значення слова, яка проявляється при зіставленні лексем-відповідників, що належать двом (або більше) різним мовам і протиставляються у лексикографічних джерелах або відповідному мовленнєвому контексті.

На перешкоді дослідженню такого роду стоїть, чи не в першу чергу, основна особливість неповноеквівалентної лексики як специфічного лексичного групування: межі його апіорі аморфні, оскільки немає жодних експліцитно виражених ознак його складників, що могли би без попереднього їх вивчення відносити досліджувані номінативні одиниці до нього або відмовляти їм у такому статусі.

Відповідні аналогії простежуються у типологічно близькому до неповноеквівалентної лексики групуванні – безеквівалентній лексиці. Як відомо, остання поділяється на декілька класів: слова-реалії, тимчасово безеквівалентні терміни, випадкові безеквіваленти і структурні екзотизми [4:52]. У порівнянні з усіма іншими, класу випадкових безеквівалентів бракує зовнішніх виражальних ознак, які спрощували б процедуру віднесення / невіднесення тих чи інших лексичних одиниць до нього. Так, слова-учасники перших двох із перелічених (слова-реалії і тимчасово безеквівалентні терміни) досить легко визначаються через асиметричне представлення на семантичному рівні в двомовних словниках (тобто не мають перекладу, представлені засобами транскодування у перекладі або опису як такого). Наприклад, haggis – *gaitic*, «a pudding especially popular in Scotland made of the heart, liver, and lungs of a sheep or a calf minced with suet, onions, oatmeal, and seasonings and boiled in the stomach of the animal» (шотландська національна страва) [12]; beefeater – *біфітер* (лейб-гвардієць при англійському дворі) [1 (1:113)]; bailee – *тимчасовий відповідальний утримувач, депозитарій; відповідальний охоронець; орендар; заставаутримувач; залежний утримувач* [1 (1:97)]; applet – *[прикладна] мініпрограма, програмка, утиліта* [2:40] тощо. Структурні екзотизми піддаються ідентифікації завдяки морфологічним та дериваційним ознакам; оцінюючи взаємне розташування або поєднання різних морфем у лексемах, дослідник уже може прогнозувати її приналежність до даного класу. Наприклад, основоскладання + суфіксація: pope-squatting – registering a likely domain name of a new pope before the pope chooses his new name in order to profit from it (*реєстрація імовірного доменного імені нового папи перед тим, як він обере собі нове ім'я, з метою одержання прибутку*) [13]; префіксація: unconcede – to rescind a concession as presidential candidate Al Gore did on election night (*відмовлятися від даної напередодні згоди [на щось], як вчинив кандидат у президенти Ел Гор у ніч виборів*) [Ibid.].

У випадку з випадковими безеквівалентами ми не здатні визначити ні причини їх появи в категорії безеквівалентної лексики взагалі, ні їхні експліцитні зовнішні ознаки, за якими їх можна було б без ретельного попереднього вивчення віднести до зазначеної вище категорії лексики. Усі попередні класи входять до складу останньої через цілком обґрунтовані і передбачувані чинники: **семантичні** (зумовлені історичним, культурним або технологічним розвитком порівнюваних мовно-культурних спільнот), коли референти лексичних одиниць перманентно чи тимчасово відсутні в тій чи іншій культурі, і **структурні**, коли характер комбінування морфем, із яких складається слово, внаслідок значних чи не дуже розбіжностей граматик порівнюваних мов не можуть повторитися в одній із них. Існування і функціонування випадкових безеквівалентів не регулюється жодними з перелічених вище факторів. Вони з'являються лише через «незбіг членування реальності різними мовами» [4:52]. Наповнення цього класу в кожній окремо взятій парі порівнюваних мов буде оказіональним, випадковим і не керуватиметься жодними об'єктивними причинами. Відтак і межі такого класу неможливо спрогнозувати зарані, а значить, вони є *аморфними*.

Аморфність меж групування неповноеквівалентної лексики викликана тими самими причинами, а тому перед нами постає питання про способи здійснення вибірки номінативних одиниць із матеріалу дослідження так, щоб її результати були об'єктивними та релевантними. Для цього ми пропонуємо наступну методику:

1. Вивчення **певної лексико-семантичної групи** і визначення відсотку неповноеквівалентної лексики в її складі, кількісних та якісних характеристик останньої, особливостей її перекладу, інтерпретації в художній літературі.

2. Вивчення лексики у попередньо **чітко окреслених синтаксичних і структурних позиціях**, які зводили б до мінімуму розбіжність виконуваних нею функцій і, по можливості, формували однорідність текстового оточення.

3. **Суцільна вибірка в межах матеріалу дослідження** і визначення відсотку неповноеквівалентної лексики в її складі, її структурно-семантичні характеристики, особливості перекладу, тлумачення перекладачами.

Щодо процедури нашої роботи з окремо взятими лексичними одиницями, можна відзначити наступні положення.

При аналізі обсягів значень лексичних одиниць ми користувалися 3-ма тлумачними словниками: академічним «Словником української мови» в 11-ти томах [5], «Оксфордським словником англійської мови» у 2-ій редакції [8] і Вебстерівським словником англійської мови 3-го видання [12]. Ми обрали два англійські тлумачні словники, які представляють британський та американський національний варіанти англійської мови відповідно, через відомі (і можливі) розбіжності між останніми і через те, що автори ілюстративного матеріалу представляють як британську, так і американську літератури.

• При роботі із сигніфікативним значенням номінативної одиниці основним методом, яким ми користувалися, був **метод компонентного аналізу** – розкладення лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці.

Розгляньмо наступний приклад: «*Here at least is my sword, goodman Háma.*» [9 (3:135)] – «*Я охоче віддаю свого меча, стережи його добре, шановний Гамане...*» [7 (2:99)]; «*Ось я віддаю свого меча, шановний Гамо.*» [6 (2: 111)]. *Goodman* – «1 a chiefly archaic & dialect : the head of a family or household : HUSBAND; b chiefly dialect : INNKEEPER, LANDLORD; 2 often capitalized , archaic : MISTER usually used with a surname; 3 archaic Scotland : a well-to-do yeoman : a man of property» [12]. Відповідно до лексикографічних рекомендацій і підказок, зрозуміло, що в даному контексті реалізоване 2-ге значення лексеми, проте український ситуативний еквівалент *шановний* є нейтральною лексемою у порівнянні з архаїчним *goodman*, «1) хазяїн, господар; глава сім'ї (родини); 2) чоловік» [1 (1:488)].

Прийняте нами рішення відносити до компонентів значення як традиційні словникові помітки й елементи семантики, що прямо не реалізуються в тому чи іншому випадку використання певної семми лексичної одиниці, не позбавлене ґрунту (наведений вище приклад). Так само, як не можна повністю відкидати можливість впливу лексемних семем одна на одну навіть у відносно вузькому контексті (другий наведений вище приклад). Відтак ми приймаємо за методологічну настанову враховувати як перемінні, так і специфікуючі

компоненти значення слова при розгляді лексичних одиниць на предмет утворення неповноеквівалентних пар.

Для унаочнення лексичної неповноеквівалентності ми пропонуємо кожну досліджувану пару характеризувати **індексом (неповно)еквівалентності** – кількісно вираженим ступенем збігу / незбігу обсягів лексичного значення пари лексичних відповідників. Так, наприклад, відношення в парі лексичних відповідників *order* – *братство*, *орден* («*He is the chief of my order and the head of the Council.*» [9 (1: 63)] – «*Але він – [...] голова Братства Чарівників та Білої Ради.*» [7 (1: 58)]; «*Чільник мого ордену та голова Ради.*» [6(1: 57)]) можна описати наступним чином: *order* – «с (2) : a narrowly delimited group of persons having a common interest and forming a distinct class by profession, special privileges, or other common interests» [12]; *братство* – «1. Група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю і метою, які додержуються певних установлених ними правил. 2. тільки одн. Братське почуття, ставлення; дружба.» [5 (1: 231)]; *орден* – «1. Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом. 2. *заст.* Назва деяких таємних товариств, об'єднань.» [Ibid. (5:742)].

Якщо зіставити обсяги лексичних понять цих слів, то ми побачимо, що у парі *order* – *братство* (при якомога близькому підборі відповідних семем) другому елементу у порівнянні з першим бракує сем [narrowly delimited] і [forming a distinct class], а першому у порівнянні з другим – семи [додержуватися певних установлених ними правил], відтак індекс неповноеквівалентності можна було б відобразити як – 2 / + 1. Для другої пари *order* – *орден* буде притаманна відсутність семи [having a common interest] у структурі значення другого компонента і специфікуючої семи [застаріле] – в значенні першого. Водночас ми не можемо не зауважити значно докладніше лексикографічно розробленого значення англійського компонента цих пар, який у нескороченому варіанті, що так чи інакше підходить в даному контексті, має наступний вигляд: «[...] b (1) : a religious body typically an aggregate of separate communities living under a distinctive rule, discipline, or constitution : a monastic brotherhood or society (2): any of several knightly fraternities bound by a discipline both religious and military and typically originating in the era of the crusades (3) : a society patterned on the knightly fraternities of the middle ages but typically founded by a sovereign, a prince, or a national legislature for the conferring of honorary distinction; [...] (5): a fraternal society or other association of private character; c (1) : one of the classes comprising a hierarchical or stratified society : a social class or grouping (2): a narrowly delimited group of persons having a common interest and forming a distinct class by profession, special privileges, or other common interests» [12]. Враховуючи, що так чи інакше всі з наведених вище значень певними компонентами переплітаються з єдиним обраним нами структурним елементом семантики, то індекс неповноеквівалентності міг би містити більші числа. Об'єктивна процедура також включає визначення тих сем із паралельних семем, які впливають на контекстуальне значення досліджуваної лексеми, відтак ми обмежуємося найбільш близькими одна до одної семемами. В усіх аналогічних випадках використання полісемантичних одиниць із спорідненими розгалуженими семемами в їхньому складі ми констатуємо факт неминучої **неповноеквівалентності на прагматичному рівні**, в якій, на нашу думку, мають переміщатися семи з інших близьких семем, суб'єктивно обрані кожним реципієнтом індивідуально.

Питання, наскільки значущими та релевантними для сприйняття є засвідчена індексом неповноеквівалентності для себе має вирішувати кожен реципієнт окремо, особливо якщо він є транслятором іншомовного тексту, тобто перекладачем. Ми можемо тільки констатувати її наявність і зробити власні припущення щодо необхідності загострення уваги на тих чи інших її сторонах. У даному випадку, на нашу думку, відсутні семи є нерелевантними для відображення і не створюють суперечностей у тексті перекладу. Проте за інших обставин ті самі лексеми можуть ставати ключовими для роботи перекладача і подальшого впливу створеного ним тексту на читача, котрому недоступний першотвір. Вище ми вже наводили у приклад фрагменти українського перекладу історичного роману американського письменника І. Відала «Сотворіння світу», який написано від першої особи (мешканця античного світу), що накладає певні обмеження на текст. Так, оригінальне речення із цікавим нам словом «*Then, of course, he [Buddha] is the sole creator of the order*» [10:309] в перекладі

отримує наступне тлумачення: «До того ж, він творець ордену» [3]. Семи українського слова *орден* [чернечо-лицарський], [католицький] в одній семемі і [таємний] в іншій роблять її використання небажаним у контексті хронотопу даного художнього твору, а відтак релевантність неповноеквівалентних відношень на рівні сигніфікатів даної пари відповідників має серйозне обґрунтування.

Наостанок зауважимо, що тут і нижче ми дотримуватимемось того принципу, що в записі поза межами лексикографічних дефініцій компоненти значення слів записуватимуться у квадратних дужках: семи – маленькими літерами, семемі – великими – наприклад, [narrowly delimited] для *order*, або [ТОВАРИСТВО], [ПОЧУТТЯ] – для слова *братство*. У тих випадках, коли мова йтиме про лексемні пари відповідників, що наближаються до статусу еквівалентів, згідно наборів їх ключових сем, ми говоритимемо про **семний баланс** як характеристику семасіологічних відношень у таких парах слів.

Підсумовуючи розділ, ще раз підкреслимо наступні положення, важливі для розуміння проблеми, що вивчається у даній дисертації. Лексичною неповноеквівалентністю є категорія порівняльної / зіставної філології (перекладознавства зокрема), що описує відношення між лексичними одиницями різних мов. Про лексичну неповноеквівалентність говорять тоді, коли у порівнюваних лексем-відповідників спостерігається асиметрія наборів ключових компонентів значення, проявлена на рівні лексикографічного опису, або контекстуальної ситуації слововживання. Дискретні складові значення, що спричиняють до появи відношень неповноеквівалентності, спостерігаються на власне семантичному і прагматичному рівнях значення слова, а також (в окремих випадках) можуть включати прямий вплив синтактичного рівня. Особливе місце у процедурі встановлення неповноеквівалентних відношень належить полісемантичним словам, структура яких передбачає складні взаємозв'язки між різними семемами, чия природа ускладнює опис неповноеквівалентних ситуацій.

Множинність різноманітних теорій та моделей перекладу, а також апріорі аморфний характер неповноеквівалентної лексики сприяють привнесенню в перекладознавство елементів дескриптивізму, завдяки яким можна потрактувати абсолютно всі можливі варіанти розгортання відношень текстів оригіналу і перекладу, що відбуваються на лексичному рівні. Під час дескриптивного опису таких відношень нами була розроблена методологія вивчення аморфних лексико-семантичних групувань, яка включає роботу з окремо взятими семантичними групами лексики, із лексикою у строго обумовлених синтаксичних позиціях, а також роботу із суцільним текстом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120 000 слів / Склад М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.
2. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. – Вид. 1. – К.: Видавничий дім «СофтПрес», 2005. – 552 с.
3. Відал Г. Сотворіння світу / Г. Відал / Пер. з англ. мови В. Шовкуна // Всесвіт. – 1989. – № 1 – 3.
4. Латышев Л. К. Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.). – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
5. Словник української мови / В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Толкин Дж. Р. Р. Володар Перстенів. У 3-х част. / Перекл. з англ. Олена Фешовець. – Львів: Астролябія, 2004 – 2005.
7. Толкин Дж. Р. Р. Володар перснів. Трилогія: В 3-х кн. / Пер. з англ. А. В. Немірової. – Харків: Фоліо, 2003.
8. Oxford English Dictionary / 2nd Ed., Version 3.1.1 [Електронний ресурс] : інтегрована лексикографічна система. – 80 Min / 700 MB. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: 200MHz Pentium ; 64 MB RAM ; CD-ROM ; 1,1 GB вільного дискового простору ; Windows 98SE, NT4, 2000, XP, Vista. – Назва з контейнера.
9. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings: In 7 vol. – London: HarperCollins Publishers Ltd., 2001.
10. Vidal, Gore. Creation. – London: Ballantine Books, 1986. – 593 p.
11. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged: In 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopaedia Britannica Inc., 1976.
12. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged, Version 2.5 [Електронний ресурс] : інтегрована лексикографічна система. – 80 Min / 700 MB. – Springfield, Mass.: Merriam—Webster, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32Mb RAM ; CD-ROM ; 110 Mb вільного дискового простору ; Windows® 98/Me/2000/NT 4.0/XP. – Назва з контейнера.
13. Word of the year [Прес-реліз], 2007 // American Dialect Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.americandialect.org/Word-of-the-Year_2007.pdf, 28 грудня 2008 р. – Назва з титул. екрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Стасюк – викладач кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика художнього перекладу, проблеми лексичної еквівалентності, українська толкністика.

ПЕРЕКЛАД ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ

Наталія ТИМЧИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

У статті мова йде про етноментальний підхід в процесі здійснення перекладу, як стратегічно важливий чинник для соціально-філософської теорії перекладу. Розглядається поняття міжкультурної комунікації та підкреслюється необхідність різностороннього наукового аналізу тексту.

Etnomentality approach in the process of realization of translation as strategically important factor for the socialphilosophical theory of translation is investigated in this article. The concept of intercultural communication is examined and the necessity of comprehensive scientific analysis of text is underlined.

Людство намагається спрямувати свій розвиток у єдине могутнє русло. З такою метою сучасна цивілізація на цьому етапі глобалізації налаштована на взаємообмін різного типу інформацією, а для цього необхідно чітко усвідомлювати, які пріоритети і з яких причин може визначити для себе та чи інша країна, та чи інша нація; яка ціннісно-смилова сфера, що є духовністю у вузькому розумінні слова, дає окремому етносу чи індивіду орієнтири життя. Не другорядну роль в цьому відіграє перекладацька діяльність, що приймає до уваги не лише мовні чи мовленнєві аспекти, але й соціокультурні і психологічні особливості різних комунікантів, що в комплексі складають поняття перекладацьких стратегій, та є ще й феноменом культури. *Метою статті* є шляхом аналізу винятково плідних теоретичних і практичних досліджень у сфері перекладу робіт науковців з різних областей знань довести, що переклад не ізольований лише лінгвістичними науками феномен, а у світлі соціально-філософської теорії в перекладі стратегічно необхідним є застосування етноментального підходу.

Переклад як особливий процес, де накладаються не лише мови, а й різні етноси і соціуми, аналізував у своїх роботах Швейцер А.Д. Основною метою перекладу є здійснення міжкультурної комунікації, що за визначеннями багатьох науковців (Комиссарова В.Н., Латышева Л.К., Чернова Г.В., П.Н.Куриленка) і, зокрема, Сафонової В.В [11] – взаємодія, обмін, зняття бар'єрів, взаємність та солідарність. Адже міжкультурне спілкування, як область активності людини, розгортається на межі різних етносів, формується на стику лінгвістики, культурології, етнічної психології – знаходимо у Донця П.М [4: 105]. Філософські ж питання, які оточують перекладацьку проблематику, що зв'язує переклад та інші суміжні сфери, так само різноманітні, як і сфери застосування перекладу, у процесі вивчення якого, попри все, у центрі уваги перебуває мова, як основна з стратегій : по-перше - як матеріальне буття людської думки і засіб спілкування між людьми; по-друге - наукове пізнання є невід'ємним елементом процесу перекладу; і, по-третє - значна увага приділяється вивченню цивілізації та наданню культурної компетенції майбутнім фахівцям з перекладу.

В свою чергу і культура, як процес та суспільна функція, реалізується і розвивається в людських відносинах, а мова, як важливе знаряддя безпосередньої або опосередкованої організації таких відносин і форм діяльності людей, яких вона консолідує в певні соціальні групи і етноси, відображає взаємодію між психологічними, комунікативними, функціональними факторами, являє собою надзвичайно суттєвий елемент національної форми культури.

На відміну від подібних тверджень у філософській концепції Потебні первинне значення мають такі категорії як „народ” і „народність”[9;10]. Вчений підкреслює, що народ являється творцем мови, а мова – породження „народного духу, тобто кожен етнос розглядає об'єктивну дійсність крізь призму свого менталітету і відтворює її у мові, враховуючи увесь досвід свого розвитку.

Так і Бахтін М.М. висловив думку про те, що й філософія має пояснювати життя людини з огляду на структуру мови. У цьому були зацікавлені не лише лінгвісти, а й психологи (К.Г. Юнг, В. Дільтей та Е. Шпрангер), психолінгвісти (Р. Якобсон, В. Матезіус) та етнолінгвісти (О.С. Гердт, Б. Гавранк, Й. Вакх, В.М. Жирмунський, Л.П. Якобінський, В.М. Русанівський, Ю.О. Жлуктенко) і філософи (О.Ф. Лосев, Ж. Руссо, І. Герде, А. Мюллер, Д. Чижевський, А. Гуревич, В. Храмова, І. Лисий). Так і Швейцер А.Д. у своїй роботі „Соціолінгвістичні основи теорії перекладу” стверджує, що у процесі перекладу накладається матеріальне і ідеальне, і вони повинні збігатися – інакше не буде досягнуто

порозуміння в умовах спілкування представників різних культур. Оскільки вихідний текст завжди є ідеальним, а процес наближення до ідеального триває безкінечно, то, так чи інакше, під час трансформування текст оригіналу стає майже недосяжним ідеалом. Перекладач на стадії наукового дослідження іншомовного тексту завжди виходить за рамки дослідження мовних факторів і за рамки тексту – у ту “першу дійсність”, в якій народився твір. Вкотре наголосимо: процес розуміння й аналізу твору певної національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу. Лише таким чином він може розкрити прихований смисл культурних, психологічних, побутових даностей, закладених в оригіналі, без чого адекватне відтворення твору в середовищі мови перекладу неможливе. Йдеться, таким чином, про передавання позамовних соціо- та екстралінгвістичних елементів художнього тексту, які є елементами широкого знання „висхідної” культури, і які є істинними у дійсності оригіналу та підлягають обов’язковому збереженню, а, отже, і адаптації (з метою відтворення їх істинності) щодо культури іншомовної дійсності.

Вивчення і аналіз подібних елементів відбувається на граничних сферах, тобто на межах всіх названих дисциплін, на стиках і пересіченнях. Це дослідження просувається так само, як і поєднання в процесі перекладу наукових та творчих методів здійснення, про що нам повідомляють Коптілов, Чуковський, Рильський та багато інших дослідників, які називають такий аналіз філософським передусім тому, що це не лінгвістичний, не філологічний, не літературознавчий, чи якийсь інший спеціальний аналіз.

Те, що визначається в процесі всестороннього аналізу науковців різних галузей і залишається абсолютно беззаперечним – загально визнаний зв’язок мови та культури. Таким чином, процес перекладу, який встановлює відношення між мовами, „пересікає” не лише кордони мов, але й кордони культур, а текст, що створюється цим процесом, транспортується не тільки в іншу мовну систему, але й в іншу культуру. При цьому наголосимо ще раз, аналізуючи роботи Бахтіна М.М., що переклад – це не просто зміна мовного коду, але й адаптація тексту для його сприйняття крізь призму іншої культури [1: 87-89].

Науково доведено також, що таке сприйняття перекладеного твору є глибшим і повнішим, якщо перекладач та читач мають уявлення про культурний контекст, в якому виник цей твір, про багатоманітність його зв’язків з явищами інших мистецтв, якщо в культурі мови оригіналу та мови перекладу склалися подібні традиції, естетичні принципи, напрями, жанрові структури

За В.С. Біблером культура – це "втягування" всіх минулих і майбутніх культур в єдину цивілізаційну драбину, зрозуміти її можна в її всезагальності, як безкінечний світ можливостей. Такий тип відношень, для якого характерне ставлення культури до культури, як до рівноправної, рівноцінної попри її відмінності, несхожості та унікальності, що встановився в перекладі, визначається як *міжкультурний діалог і сприяє розвитку в суспільстві соціокультурного розуміння належності до національного та світового співтовариства, та визначається як основне завдання перекладацької діяльності*. Як наслідок, переклад в такий спосіб формує універсальний тип культури, яка розвивається і досягає своєї кульмінації в процесі поєднання однієї з іншою, при цьому важливо не тільки внутрішнє накопичення та збереження досягнень інших народів в культурі мови перекладу, але й те, що піднесення культур відбувається завдяки їх конвергенції шляхом здійснення перекладу, узагальнюючи найвищі здобутки всіх культур світу, що можливе лише за умови взаємообміну і взаємозбагачення. Перекладач, який не виконав одночасно функцій етнографа, не може - за словами Мунен Ж. - цілком впоратися зі своїм завданням. Закон диференційованої єдності культур в процесі перекладу не означає, що культури можуть загубити свою індивідуальність та змішатися. Навпаки, слід підкреслювати глибину, винятковість кожної культури. Подібна *адаптація тексту* не може бути абсолютною. Ця дистанція ніколи не зникне цілком, а якщо б зникла, то треба буде констатувати чергове зникнення (асиміляцію) якогось народу. Дистанція ж може бути довшою і коротшою, і завдання перекладача - витримати її довжину.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
2. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. – М., 1991.
3. Вінґренівська М.А. Творча майстерня перекладача. – К. РВУ.
4. Гачечиладзе Г., Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – М.: Современный писатель, 1980 – 253 с.

5. Донец П.М. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Х., 2001.
6. Латышев Л.К. Курс перевода. – М.: Международные отношения, 1981. – 274 с.
7. Левчук Л. Т. Эстетика. – Київ: Вища школа, 1991 – 301 с.
8. Лукин В.А. Структура художественного текста. – Из-во: Ось, 1999. – 192 с.
9. Мунен Ж. Переводчик., слово и понятие//Перевод- средство взаимного сближения народов:Художественная публицистика. – М: Прогресс, 1987. – С. 136-141.
10. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993 – 192 с.
11. Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Мысль и язык. – К., 1993.
12. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж, 1996.
13. Федоров А.В. Искусство перевода и жизнь литературы: Очерки. – Санкт-Петербург: Сов. писатель, 1983 – 352 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Тимчишин – викладач кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: перекладознавство.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ «КРУТОГО» (HARD-BOILED) ДЕТЕКТИВУ РАЙМОНДА ЧАНДЛЕРА

Олена ХАН (Херсон, Україна)

У статті подається аналіз функціонування одиниць характерологічного контексту в «крутому» детективі Р. Чандлера та особливості його відтворення у перекладі.

In the article the analysis of character context units functioning in hard-boiled detective of R. Chandler is given and the peculiarities of the context reproduction in translation are shown.

Глобальна зв'язність тексту та інтегративні відношення між його частинами проявляються на рівні характерологічної системи тексту. Справжнє проникнення в образ, осягнення образу у всій його багатогранності та глибині можливе лише в рамках цілого тексту. Система образів безпосередньо пов'язана з естетико-філософською концепцією автора і є найбільш особистістим компонентом стилю, індивідуальної манери письменника [6].

Організація системи персонажів залежить від жанру вихідного тексту (далі – ВТ), оскільки саме жанр впливає на ступінь індивідуалізації персонажів та способи зображення характерів. Серед більшості текстових контекстів саме характерологічний контекст напряму залежить від власне жанрової приналежності того чи іншого тексту. Так, згідно з жанровою обумовленістю письменник може, з одного боку, подавати детальні портрети персонажів, опис їх оточення як от в оповіданні, повісті, нарисі, романі або, з іншого – концентрувати увагу на мові персонажів, на їх жестах, рухах, паузах як в драматургічних жанрах чи характеризувати персонажі, насамперед, через їх вчинки як у байці або казці.

Характерологічні особливості художнього тексту належать до кола дослідницьких інтересів таких видатних вчених як М.Ю. Лотман, З.Я. Тураєва, В.А. Кухаренко та інших. Особливості відтворення характерів при перекладі художнього тексту в своїх розвідках розглядали відомі українські науковці М.О. Новикова, В.В. Демецька, І.М. Шама та інші.

Відповідно, перекладачеві при роботі з художнім текстом доводиться кожного разу враховувати, наскільки узагальненим чи індивідуалізованим є персонаж певного ВТ і, якими засобами він переважно зображується. Усе це конче йому необхідно і для точного відображення характерологічного контексту ВТ, і для збереження адекватної відповідності персонажного фону в тексті перекладу (далі – ПТ).

Мета даної статті – виокремити і прокоментувати способи зображення характерів у «крутому» детективі Р. Чандлера та простежити відтворення у перекладі цих особливостей.

У детективі як типі тексту характерологічний контекст відіграє надзвичайно важливу сюжетну роль. Адже сюжет детективного твору створюється навколо особистості детектива і кожний, навіть епізодичний персонаж детективного твору, своїми діями, висловлюваннями, поведінкою, а іноді навіть просто своєю появою у тексті, вносить свою лепту в хід розслідування і його успішне завершення.

Але кожен субжанр детективу має свої особливості дистрибуції галереї характерів на чолі з головним персонажем-детективом. Більш того, кожен автор детективу по-своєму розгортає характерологічне полотно перед читачем і наділяє свої персонажі певними особливостями, що проявляють його ідіостилістичну уяву і, водночас, утримує персонажний фон у рамках детективного напрямку.

Характерологічний контекст у *hard-boiled* детективі Раймонда Чандлера представлений, насамперед, магістальним персонажем Філіпом Марло, який задіяний у переважній більшості творів автора і галереєю так званих «діючих» і «фонових» персонажів, що змінюються з кожним новим твором.

У *hard-boiled* детективі Раймонда Чандлера спосіб зображення характерів має свої особливості серед яких: **мозаїчна маркованість персонажів, іконічна маркованість персонажів, фотографічна деталізація у портретному описі епізодичних персонажів, елементи самохарактеристики в описі персонажів, опосередкована характеристика персонажів.** Розглянемо їх детальніше.

Опис характерів у текстах Р. Чандлера вирізняється певною **мозаїчною маркованістю**. Причому ця особливість дистрибуції персонажів насамперед стосується образу головного героя-детектива і «діючих» персонажів, які відіграють важливу роль у процесі розслідування.

Під **мозаїчною маркованістю** в описі персонажу ми розуміємо фрагментарне подавання на просторі усього тексту характеристики і портрету персонажа. Іншими словами, елементи мозаїчної маркованості, так би мовити, «розкидані» по тексту, щоб «зібратися» у повну характеристику після прочитання, а кожен фрагмент «мозаїки», співвідносячись з подіями твору несе у собі додаткову інформацію про персонаж. Наведемо приклади: *“He saw the girl lying half in and half out of the open door of 914. She lay on her side, in a sheen of steel-gray lounging pajamas, her cheek pressed into the nap of the hall carpet, her head a mass of thick corn-blond hair, waved with glassy precision. Not a hair out of place. She was young, very pretty, and she didn’t look dead”* [5: 1–2]. Так відбувається перше знайомство читача з героїнею оповідання *«Постріли у ресторані Сірано»* танцівницею Джін Едрієн. Полювання саме за її персоною виявиться при подальшому прочитанні причиною декількох вбивств і шантажу.

У ПТ читаємо: *«Двері номера 914 були розчинені, на порозі, головою в коридор, лежала дівчина. Вдягнена в мерехтливу сталеву-сіру піжаму, вона лежала на боці, прим’явши щокою ворс килима, і з густого, кольору стиглого жита волосся, укладеного бездоганними блискучими хвилями, не вибилося жодне пасмо. Вона була молода, дуже вродлива і начебто не мертва»* [3: 2]. У ПТ детально відтворено сцену першої появи дівчини-персонажа перед детективом і читачами. Через невеликий відрізок тексту до її образу додаються нові деталі: *“Her eyes opened. They were deep blue, with a tint of purple”* [5: 2]. ПТ: *«Очі її розплющились. Вони були темно-сині, з бузковим відтінком»* [3: 2]. Іще через декілька абзаців з’являється наступний маркер персонажної характеристики: *“She had a deep soft voice”* [5: 2]. Який чітко відтворено у ПТ: *«Голос у неї був низький, мелодійний»* [3: 2].

Таким чином, між описом розвитку подій у творі і діалогами між персонажами ніби «проступають» і збираються воедино маркери персонажної характеристики і портрету. Простежимо далі цю особливість: *“He got a glass from the bathroom, poured whiskey into it. ... Then she took the glass out of his hand and put the liquor down with a practiced flip of the wrist”* [5: 2]. У ПТ читаємо: *«Він виніс із ванної склянку, налив у неї віскі. ... Потім узяла з його руки склянку і вправно вихилила її»* [3: 2]. Маємо змогу пересвідчитися, що до фрагментарного опису тендітної зовнішності додається елемент характеристики персонажа, який надає читачеві підґрунтя для припущення щодо зв’язку дівчини-персонажа з кримінальним світом. І цей зв’язок дійсно підтверджується подіями наприкінці твору.

Мозаїчні маркери, що характеризують даний персонаж, спочатку групуються у межах одного фрагменту тексту і наближені до інтродукції персонажу на початку твору. Але у процесі подальшого прочитання ми спостерігаємо тексто-просторове віддалення елементів мозаїчної маркованості: *“The girl’s strong little hand twitched on the edge of the door”* [5: 14]. ПТ: *«Маленька сильна рука дівчини нервово стискала і розтискала на одвірку»* [3: 16]. І ще: *“She was sitting on the davenport with a freshly scrubbed look, in loose plum-colored pajamas and a Chinese coat. A tendril of damp hair drooped over one temple. Her small even features had the cameo-like clearness that tiredness gives to the very young”* [5: 14]. У ПТ передається

зображення витонченої зовнішності дівчини-персонажа: «Джін Едрієн, посвіжіла, рожева після душу, сиділа на канані, накинувши на темно-синю піжаму китайський халат. Кучерик вогкого волосся спадав їй на скроню, її вродливі риси вразили Молверна тією витонченістю, якої надає юним обличчям утома і яка навіює порівняння з камеєю» [3: 16]. Читач, зустрічаючи у тексті елементи мозаїчної маркованості персонажа, відзначає органічне поєднання контрастних характеристик в образі Джін Едрієн: «маленькі сильні руки», «вродливі риси, що вражають своєю витонченістю».

Таким чином, мозаїчні маркери не маючи між собою чіткого інтервалу, знову і знову з'являються у детективному тексті Р. Чандлера, для того щоб довершити дистибуцію образу: "... he could just see the firm curve of her cheek, the strong line of her throat"; "... her eyes dark and colorless in a stone-white face under the black hat" [5: 15–18]. У ПТ відтворюється мозаїчна маркованість персонажу подана автором: «... зупинивши погляд на плавному вигині її підборіддя, на чіткій лінії шиї»; «... під чорним капелюхом очі її здавалися теж чорними на білому, немов з мармуру вирізьбленому обличчі» [3: 17–21].

Отже, мозаїчна маркованість персонажів постає однією із характерних особливостей дистрибуції образів у hard-boiled детективі Раймонда Чандлера. І тому перекладачеві при роботі з таким текстом вкрай необхідно детально відтворити усі маркери персонажа, що «розкидані» автором по тексту для того, щоб читач після прочитання мав змогу скласти у своїй уяві ідентичний до авторського задуму образ того чи іншого персонажа.

Наступною особливістю дистрибуції характерів у творах Р. Чандлера постає так звана **іконічна маркованість** «діючих» і «фонових» персонажів. Ця особливість презентації персонажів відрізняється від **мозаїчної маркованості** тим, що персонажна характеристика подається не фрагментарно, а цілісно і дає змогу читачеві вмить скласти враження про персонаж і зафіксувати його у пам'яті. Наведемо приклади дистрибуції персонажу через іконічну маркованість: "*Rush Madder was a shyster in the Quorn Building. An ambulance chaser, a small-time fixer, an alibi builder-upper, anything that smelled a little and paid a little more*" [4: 6]. У ПТ адекватно представлено стислу характеристику «не чистого на руку» адвоката: «*Раш Медер був «темна конячка» серед дрібних адвокатів з «Кворн-Білдинг». Такий собі продажний тип, що відразу прибігає на допомогу, коли комусь треба забезпечити фальшиве алібі. Медер хапався за все, що недобре пахло і на чому можна було нагріти руки*» [2: 6]. Маємо змогу пересвідчитися, як з порівняно невеликого за об'ємом фрагменту тексту читач дізнається про соціальний статус, спектр «діяльності» і деякі особистісні риси персонажа. І ще: "*Gus Neishacker was a two-hundred-pound fashion plate with very red cheeks and thin, exquisitely penciled eyebrows – eyebrows from a Chinese vase. There was a red carnation in the lapel of his wide-shouldered dinner jacket and he kept sniffing at it while he watched the headwaiter seat a party of guests*" [5: 8]. У поданому фрагменті тексту через іконічну маркованість представлено колоритну постать Геса Найшекера – метрдотеля ресторану Сірано, що був центром дозвілля і «ділових зустрічей» представників італійської мафії та інших кримінальних елементів. У ПТ маємо точне відворення іконічно маркованого портрету метрдотеля: «*Гес Найшекер, – такий собі двохсотфунтовий живий манекен із салона новітніх мод, – мав рум'яні щоки й тонесенькі, бездоганно накреслені брови – брови з китайської вази. В петельці його широкоплечого смокінга стриміла червона квітка, і він раз ураз нюхав її, стежачи, як старший офіціант розсаджує за столом новоприбулу компанію*» [3: 9].

Таким чином, іконічна маркованість в описі характерів постає однією з особливостей презентації «діючих» і «фонових» персонажів у hard-boiled детективі Раймонда Чандлера. Отже, при перекладі необхідно адекватно відтворювати подані автором іконічні маркери, що презентують образ персонажа перед читачем.

Серед способів зображення характерів у hard-boiled детективі Раймонда Чандлера також слід відзначити **фотографічну деталізацію** у портретному описі епізодичних персонажів. Під **фотографічною деталізацією** ми розуміємо короткий опис персонажу з акцентуванням уваги на певних деталях його зовнішності і (або) поведінки. У такий спосіб зображуються у hard-boiled детективі Р. Чандлера головним чином епізодичні персонажі, а техніка подібної дистрибуції характерів нагадує читачеві ефект стоп-кадру або фотографічної зйомки. Наведемо приклади: "*The man at the kitchen table was large but not*

handsome. He had carrotty hair and eyebrows a shade darker, a square aggressive face, a strong jaw. His thick lips held his cigarette brutally” [5: 17]. У ПТ відтворено усі подані у ВТ деталі зовнішності гангстера Долла Конента: *«Зовнішність дебелого чоловіка, що сидів за кухонним столом, симпатії не викликала: морквяного кольору волосся, трохи темніші брови, грубе квадратне обличчя з випнутим підборіддям; брутальність відчувалася навіть у тому, як він стискав у зубах сигарету»* [3: 20]. І ще: *“He looked back at me from the corner of the wall and opened his mouth to answer. He was a nice-looking boy with fine large white teeth. I remember his teeth well, because I was looking at them when I heard the shots”* [6: 2]. У наведеному прикладі деталі зовнішності персонажа подаються з фотографічною лаконічністю, яка підсилюється графічно виділеним нами відрізком тексту у якому пояснюється причина «миттєвості» фіксування образу епізодичного персонажу у пам’яті детектива. У ПТ читаємо: *«Молочник озирнувся й розтулив рота, щоб відповісти. Це був вродливий юнак із чудовими, великими білими зубами. Я добре запам’ятав його зуби, бо саме дивився на них, коли почувся постріли»* [1: 3].

Отже, фотографічна деталізація у портретному описі епізодичних персонажів постає невід’ємним елементом ідіостилістичних особливостей зображення характерів Р. Чандлером і потребує адекватного відтворення при перекладі. Окрім цього, з подібних фотографічних деталей формується інформація, яка потрібна головному персонажу-детективу для успішного розслідування і тому її адекватне відтворення необхідне ще й для коректного сприйняття сюжету ВТ читачем ПТ.

Серед особливостей розкриття характерологічного контексту у hard-boiled детективі Раймонда Чандлера постає і введення у текст автором елементів **самохарактеристики персонажів**. Причому, у такий спосіб розкривається, головним чином, образ магістрального персонажа-детектива. Розглянемо приклади: *“I got to lending him money. I don’t know just why”* [6: 1]. У перекладі відтворено таку сталу характеристику детектива як дружня підтримка у скрутну хвилину: *«Я примушував Ларрі позичати в мене гроші. Сам не знаю чому»* [1: 1]. І ще: *“Just ask Carmady,” he sighed. “Good old Carmady. He leaks dough. He’s soft. Just ask Carmady”. ... “Carmady, the All-American sucker,” he said grimly, out loud. “A guy that plays with the help and carries the torch for stray broads”* [5: 4]. З цього пересвідчуємося, що через самохарактеристику персонажа подаються риси притаманні його особистості і відношення самого персонажа до цих рис. У ПТ адекватно відтворено почуття персонажа: *«– Тед завжди виручить, – зітхнув він. – Старий добряга Тед. Він розкидає гроші направо і наліво. Він тютхтій. Тед завжди виручить. ... – Тед Молверн, найперший тютхтій у Сполучених Штатах Америки. Дурень, що заграє з прислугою і кидається на виручку приблудним мамзелям»* [3: 4]. У наведеному прикладі простежується розлюченість детектива на самого себе за надмірну співчутливість, яка почасти заважає йому в роботі.

Серед особливостей презентації персонажних характеристик у hard-boiled детективі Раймонда Чандлера постає і **опосередкована характеристика персонажів**. Ця особливість ґрунтується на не прямому, а опосередкованому подаванні персонажних характеристик. Тобто, персонаж висвітлюється через свої вчинки і (або) через відношення до нього інших персонажів. Розглянемо приклади: *“Skip it! What’s a fight ticket between pals? Get a couple and take your girl”* [5: 3]. У поданому прикладі висвітлюються такі риси персонажа-детектива Теда Молверна як дбайливе ставлення до дружніх стосунків і здатність пожертвувати особистими інтересами заради інших. У ПТ читаємо: *«Бери, бери. Що важливіше – дружба чи якийсь там квиток на бокс? Купиш два квитки і візьмеш із собою свою дівчину»* [3: 4]. У ПТ відтворено опосередковані характеристики персонажа через його вчинок (детектив дає своєму другові – старшому посильному готелю Тоні Акості – гроші, для того щоб він мав змогу купити квитки на боксерський поєдинок де має змагатися його улюблений боксер).

У наступному прикладі опосередкована характеристика персонажу подається через відношення до нього іншого персонажу: *“The guy lives forever. ... Then he never had a kid, Carmady said. ... Well-not for publication, I guess. If I’m any judge of a mug, not at all”* [5: 4]. Опосередкована характеристика сенатора Джона Маерсона Кортугея, що подається у тексті детективу через репортера Адамса звучить у ПТ напрочуд автентично: *«Цьому дідові вже казна-скільки років, і ніякі чорти його не беруть. ... – Виходить, і дітей у нього не було, –*

сказав Молверн. ... – Може й були, але не для преси. А втім, наскільки я знаюся на фізіономіях, добродії з такими пиками дітей не плодять» [3: 4].

Таким чином, перекладачеві при роботі з hard-boiled детективом Раймонда Чандлера необхідно чітко відтворювати усі особливості ідіостилістично-авторського подавання характерологічного контексту, зберігаючи усі найдрібніші деталі опису персонажів, оскільки вони почасти виконують важливу інформативну роль у сюжеті детективного твору. І тому перекладацький прийом елімінації не є прийнятним не тільки при відтворенні детективного тексту взагалі, а й «крутого» детективу Р. Чандлера зокрема. Оскільки такі особливості способу зображення характерів як мозаїчна та іконічна маркованість персонажів, фотографічна деталізація та елементи самохарактеристики у портретному описі епізодичних персонажів, опосередкована характеристика персонажів потребують чіткого відтворення у ПТ усіх деталей ВТ.

Отже, безумовно, одним із завдань перекладача при перестворенні детективної оповіді постає ідентичне авторському зображенню галереї характерів твору, оскільки характерологічне полотно відіграє у детективному тексті дуже важливу сюжетну роль.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демецька В.В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми: Монографія. / В.В. Демецька – Херсон: МЧП «Норд», 2006. – 378 с.
2. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». – 2-е изд., перераб. / В.А. Кухаренко – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
3. Лотман Ю. Структура художественного текста. // <http://www.gumer.info>
4. Новикова М.А. Стиль автора и стиль перевода: Учеб. пособие / М.А. Новикова, О.Н. Лебедь, М.Ю. Лукинова и др. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 84 с.
5. Новикова М.А., Шама И.Н. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале “Вечеров на хуторе близ Диканьки” Н.В. Гоголя и их английских переводов): Учеб. Пособие. / М.А. Новикова – Запорожье: СП “Верже”, 1996. – 172 с.
6. Тураева З.Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика). Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». / З.Я. Тураева – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
7. Шама И.Н. Перевод – искусство понимать... / И.Н. Шама – Запорожье: Просвіта, 2005. – 240 с.
8. Реймонд Чандлер. Завіса. О.Барієв, переклад з англійської, 1991. – 23 с. // <http://ae-lib.org.ua>
9. Реймонд Чандлер. Золоті риби. Д. Стельмах, переклад з англійської, 1988. – 22с. // <http://ae-lib.org.ua>
10. Реймонд Чандлер. Постріли в ресторані Сірано. М. Пінчевський, переклад з англійської, 1980. – 29 с. // <http://ae-lib.org.ua>
11. Raymond Chandler. Goldfish, 1936. – 20с. // <http://ae-lib.org.ua>
12. Raymond Chandler. Guns at Cyrano's, 1936. – 25 с. // <http://ae-lib.org.ua>
13. Raymond Chandler. The Curtain, 1936. – 21 с. // <http://ae-lib.org.ua>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Хан – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, міжкультурна комунікація, лінгвістика тексту, стилістика.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОРЯДКУ СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ ПРІ ПЕРЕКЛАДІ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

Зінаїда ЧЕПУРНА (Київ, Україна)

У статті розглядаються способи перекладу простого поширеного речення з німецької мови українською з огляду на особливості порядку слів у німецькому реченні.

Ways of translation of the simple extended sentence from German into Ukrainian are investigated in the given article taking into consideration the word order peculiarities in the German sentence.

Мова надає мовцеві різноманітні можливості виразити в реченні своє відношення до предмета мови, до ситуації, про яку повідомляється, до адресата. Ця граматична тріада, що реалізується у різних реченнях або повністю, або в своїй частині, взаємодіє з його семантичною структурою, робить речення мовною одиницею, що має глибоку й неодноскладну граматичну структуру.

Виокремлення статичного й динамічного аспектів речення почалося в 20-40-роки майже одночасно в працях учених з різних слов'янських країн. Найбільший розвиток комунікативний аспект отримав у Празькій лінгвістичній школі (В.Матезіус – основоположник актуального членування), пізніше інших, лише у 2-й половині ХХ століття

як особливий науковий об'єкт була виділена семантична структура. Достатньо велика увага приділяється прагматичному аспекту речення, що має більший потенціал.

Таким чином, речення в розумінні сучасної синтаксичної науки – складне, багато аспектне явище, що навряд чи може бути вивчене до кінця. Метою даної статті є вивчення явища інверсії в простому реченні, тобто зміни порядку слів при перекладі з німецької мови українською, а також розгляд можливих варіантів перекладу.

Порядок слів у німецькій мові є більш зв'язним, ніж в українській. Він має більше обмежень у розстановці членів речення. Так, говорячи про можливість розташування слів у німецькій мові, В. Юнг допускає у простому реченні типу „*ich war schon zweimal in Berlin*“ вісім варіантів порядку слів. У схожому українському реченні „*я завтра вранці піду гуляти*” можливими є 120 перестановок [2: 37]. У німецькій мові порядок слів є провідним синтаксичним засобом. Він слугує для розмежування типів речень. Самостійне розповідне речення, питальне і підрядне відрізняється місцем відмінюваної форми дієслова. Порівняймо:

Tonio liebte seine dunkle und feurige Mutter, die so wunderbar den Flügel und die Mondoline spielte.

„*Hast du ihn gekannt?*“ – *fragte einer im Umkleideraum.*

В українській мові тип речення не залежить від розташування відмінюваної форми дієслова. Вона може займати щораз інше місце в кожному з типів речення [3: 34].

Порядок слів у німецькій мові використовується для забезпечення цілісності і організації речення як певної завершеної єдності, що здійснюється за допомогою дієслівно-присудкової рамки:

Alle Früchte des Mühlbergischen Sieges gehen auf dem Kongress zu Passau und dem Reichstag zu Augsburg verloren.

Для української мови такий розрив частин присудка не є характерним.

Таким чином, порядок слів у німецькій мові виконує передусім структурно-граматичну функцію [1: 365]. В українській мові порядок слів є вільним у граматичному плані, а його роль у структурному оформленні речення мала. Порядок слів в українській мові в деяких випадках виконує також граматичну функцію, наприклад є засобом вираження члена речення. В реченнях типу „*мати любить доньку*” показником додатку та підмету є порядок слів. За допомогою порядку слів розрізняють означення і предикатив у реченнях типу: „*ясний день*” і „*день ясний*”. Порядок слів в українській мові визначають як допоміжний засіб другого рангу, підкреслюючи при цьому, що він має менше значення, ніж інтонація [4: 45]. В українській мові відсутня чітка визначеність місць членів речення. Але їх розташування не можна вважати абсолютно вільним.

В німецькій мові порядок слів виконує не лише суто граматичну функцію, а й має велике значення для вираження семантичних відтінків і стилістичного забарвлення речення. Система порядку слів у німецькій мові не є абсолютно зв'язною, фіксоване розташування слів стосується лише позиції присудка. Розташування підмета, додатка, обставин, предикативного означення є відносно нефіксованим.

У сучасній німецькій мові спостерігається тенденція переваги прямогопорядку слів. Причиною цього явища є той факт, що підмет виступає зазвичай у якості висхідного поняття у реченні, яке пізніше має бути конкретизоване.

В українській мові слово, що відповідає німецькому іменнику з означеним артиклем і що позначає вихідне поняття, розташовується на початку речення, а український відповідник німецькому іменнику з неозначеним артиклем, що означає нове поняття – в кінці речення [5: 74].

В німецькій мові порядок слів як засіб підвищення семантичного значення підмета чи присудка (його особової форми) не відіграє важливу роль (особливо у простому реченні). В цьому випадку підмет і присудок супроводжується здебільшого лексичними засобами підсилення, наприклад *nur, auch, immer*.

Наявність лексичних засобів підсилення можлива і в українській мові, але вони зазвичай дублюють порядок слів. Порівняймо:

Nur der gesellschaftliche Charakter des Eigentums verwandelt sich. Змінюється лише суспільний характер власності.

Зворотній порядок слів у німецькій мові обумовлений суто граматичними причинами – розміщенням другорядного члена на першому місці: *Vor wenigen Tagen traf ich einen jungen V.*

Підмет у німецькій мові при зворотному порядку слів знаходиться всередині рамки, частіше він стоїть безпосередньо після відмінюваної форми присудка.

Eine schöne alte Institution. Dies musste der Konsul zugeben. Чудова старовинна інституція, – з цим консул не міг не погодитись.

В українській мові підмет при зворотному порядку слів звичайно стоїть за присудком:

У снігах було чути тихе шарудіння.

Спільною для німецької і української мов є тенденція розташування підмета і присудка безпосередньо один біля одного. Розташування підмета на великій відстані від присудка, особливо в кінці поширеного речення, не притаманна ні німецькій, ні українській мовам.

Велика різниця між обома мовами спостерігається в позиції присудка. Так як в українській мові зворотній порядок слів головних членів речення розглядається як препозиція присудка по відношенню до підмета поза зв'язком з певним місцем у реченні, то присудок може стояти і безпосередньо на початку речення. При цьому основною функцією постановки присудка в українській мові на перше місце є встановлення зв'язку з попереднім контекстом, тобто функція анафорична:

Раптом декілька чоловік зі зляканими обличчями пробігли повз нас. Пробіг і начальник станції. Очевидно, щось сталося.

На відміну від української мови відмінювана форма присудка в німецькій мові, як правило, не утворює безпосереднього зв'язку з попередніми висловлюваннями, оскільки в самостійному розповідному реченні для неї призначено друге місце.

„Mein Herr, haben Sie den Spiegel zertrümmert?“ – „Jawohl, hab ich“, bekannte er mannhaf.

– Пане, це ви розбили дзеркало? – Так, я, – мужньо зізнався він.

Крім того, відмінювана форма присудка може бути на першому місці в німецьких повних реченнях, які мають в собі ствердження певного факту, який є загальновідомим. Присудок у таких реченнях часто супроводжується часткою *doch*. В українській мові такі речення не мають прямого відповідника. Таким чином, в перекладах з української при передачі відповідного змісту користуються постановкою відмінюваної форми присудка на перше місце:

Передусім, для того, щоб мати душевний спокій, треба було вирішити ту справу, заради якої він приїхав.

War es doch vor allem nötig, sich die Seelenruhe zu bewahren, um jene Angelegenheit zu entscheiden, die ihn geführt hatte.

Більш схожими є українська та німецька мови у відношенні постановки другої частини присудка на перше місце. Так само, як і в українській мові, друга частина присудка в німецькій мові (іменна частина, інфінітив), виступаючи на першому місці, може виконувати анафоричну функцію:

Er zermartete sich den Kopf, wie er die ihm angetane Schmach vergelten könnte. Vergolten werden sollte sie, mit Zins und Zinseszins.

Він ламав собі голову, як би йому помститися за приниження. Віддячити сповна, з відсотками.

Винесення невідмінюваної форми присудка на перше місце – частий випадок у розмовній мові: *Du sagst, man beneide mich. Beklagen soll man mich vielmehr!*

При винесенні невідмінюваної форми або іменної частини присудка на перше місце порушується дієслівно-присудкова структурна рамка німецької мови. Тим самим при такому розташуванні слів зазвичай підвищується семантичне значення невідмінюваної форми присудка, вона логічно виділяється.

Варто відмітити, що інверсія складових частин присудка при зворотному порядку слів нерідко спостерігається і в українській мові. На відміну від німецької мови складові присудка в українській мові можуть знаходитись на певній відстані один від одного. При цьому друга складова частина присудка часто стоїть на початку речення, а відмінювана частина – в кінці. Такі речення рідко зустрічаються у наукових працях. Вони зазвичай притаманні розмовному стилю і зустрічаються в художній літературі [6: 83].

Говорити про своє горе вона не хотіла, а з цим горем на душі говорити про інше вона не могла.

Відмінювана форма присудка при такому порядку слів логічно виділяється. Але для німецької мови постановка відмінюваної частини в кінець поширеного самостійного речення абсолютно неможлива. Підвищення семантичного значення присудка може досягатися лише при постановці невідмінюваної частини перед відмінюваною. Порівняймо переклад українського речення німецькою:

Vor ihrem Kummer sprechen wollte sie nicht, und mit diesem Kummer auf der Seele von neben sächlichen Dingen sprechen, das vermochte sie nicht.

На відміну від німецької мови в українській мові можлива інверсія частин складного присудка і при прямому порядку слів. Речення з таким порядком слів використовуються в авторському тексті творів, написаних у формі невимушеної бесіди автора з читачем, частіше – в мові персонажів.

Їх облич за капелюшками я не розгледів, але вони одягнені були за строгими правилами вишуканого смаку.

Der Hüte wegen konnte ich ihre Züge nicht genau sehen, gekleidet waren sie nach den strengsten Vorschriften des besten Geschmacks.

Такий самий порядок слів використовується при перекладі творів, написаних у формі бесіди.

Vom Griechischen will ich gar nicht sprechen.

Про грецьке я й говорити не хочу.

При виборі автором прямого або зворотного порядку слів в українській мові має місце, очевидно, і лексичне значення дієслова. Німецькі речення з присудком, що має лексичне значення буття, протікання дії відповідає українським реченням зі зворотним порядком слів, частіше з початковим положенням присудка.

Proходить година, друга... Був ясний морозний день.

В німецькій мові таким реченням часто відповідають речення з *es, da, so* на початку.

Es vergeht eine Stunde, eine andere vergeht.

Es war ein klarer Frosttag.

Крім розглянутих випадків зворотний порядок слів в українській мові (часто з присудком на початку речення) є характерною рисою розповідного стилю мови. Речення з препозитивним присудком зустрічаються на початку оповідання або якої-небудь його самостійної частини, коли вони зображають фон, на якому розгортаються подальші події і вводять слухача в розповідь.

Світлішає повітря, видніє дорога, ясніє небо, біліють хмаринки, зеленіють поля. У хатах червоним вогнем горять скіпи, за воротами чути заспані голоси.

У схожих випадках в перекладі з німецької мови українською спостерігається зворотний порядок слів:

„Ich hielf mich“, erzählte er, „wohl ein Vierteljahr auf dem Lande bei einem Freunde auf...“

Він розповів: - Біля трьох місяців жив він на селі у приятеля...

Herr Göppel kam mit seinen drei Schwestern.

Увійшов Геппель зі своїми трьома сестрами.

Використання прямого порядку у цих випадках зумовлює певне семантичне значення. Найчастіше у таких випадках в українській мові використовується чергування прямого і зворотного порядку слів, так званий хіазм:

Високо в небі сяяло сонце, а гори дихали в небо, і билися хвилі внизу об скелі.

Отже, у розташуванні членів групи присудка німецької й української мов спостерігаються дві протилежні тенденції: у німецькій мові слова тісно пов'язані з присудком, знаходяться наприкінці речення, в українській – у безпосередній близькості. Можливості розташування слів групи іменника (означення виражені займенником, прикметником, прислівником) у німецькій мові є більш обмеженими: зазначені означення в німецькій мові препозитивно примикають до іменника, в той час як в українській мові вони можуть перебувати як у реченні, так і в постпозиції, примикати до іменника або перебувати на відстані від нього.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Admoni W. Der deutsche Sprachbau.– Leipzig, 1976.
2. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Вища школа, 1984.
3. Караванська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
4. Пономарів О.Д. Сучасна українська мова: Синтаксис.– К.: Либідь, 1984.
5. Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови. – К.: Вища школа, 1993.
6. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 2003.
7. Пономарів О.Д. Вибір синтаксичної побудови.// Урок української. – 2002. – № 1.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зінаїда Чепурна – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України „КПІ“

Наукові інтереси: трансформація порядку слів у німецькій мові.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНГЛОМОВНОГО МИРОТВОРЧОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Сергій ЯНЧУК (Київ, Україна)

У статті розглянуто комунікативно-прагматичні особливості англomовного миротворчого дискурсу та шляхи їхнього перекладу українською мовою.

This research paper examines the communicative and pragmatic peculiarities of Peace Discourse and ways of their translation into Ukrainian.

Англійська мова є робочою мовою у царині миротворчості і служить засобом комунікації учасників миротворчої діяльності, які є представниками різних національностей. У цьому контексті очевидним є процес декультурації англійської мови та втрата нею національно-маркованих лексичних одиниць англomовних країн [13: 134]. З огляду на це, ми вважаємо доцільним виокремлення поняття "миротворчого дискурсу" у його первинному – англomовному варіанті, і українському варіанті – як похідному. Миротворчий дискурс є особливою комунікативною підсистемою, своєрідним інтертекстом, у якому взаємодіють фрагменти різних дискурсів, зокрема політичного та військового. Англomовний миротворчий дискурс стрімко розвивається, мова поповнюється новими лексичними одиницями як приймаючих країн (host nations), так і країн, що надають сили та засоби (contributing nations). Мусимо визнати, що найістотніший вплив на розвиток англomовного миротворчого дискурсу здійснюють США, Великобританія та Канада, і в першу чергу завдяки активній участі цих країн у військових операціях (military operations) у багатьох куточках планети. Сюди відносяться як локальні і глобальні війни (local and global wars) згаданих країн, так і операції невоєнного типу (operations other than war/OOTW). Як наслідок, англо-американізм становлять переважну більшість лексичного складу миротворчого дискурсу. Таке ж саме домінування культури згаданих англomовних країн ми констатуємо у процесі стандартизації штабних процедур, матеріально-технічної бази та термінології НАТО.

Багато вітчизняних військових спеціалістів та лінгвістів долучилось до роботи по вирішенню проблем лінгвістичної взаємосумісності з країнами Північноатлантичного альянсу, це в першу чергу: А. Бурячок [4], В. Карачун [14], В. Балабін [1; 11], Ю. Пашук [9;12], В. Гапонова [5] та ін.

Незважаючи на безперечну практичну цінність, ці роботи не можуть у повній мірі заповнити прогалини у теоретичному обґрунтуванні перекладів, які запропоновані у вищенаведених працях, що зумовлює одночасне функціонування декількох термінів на позначення одного поняття. А це неприпустимо з огляду на процес стандартизації української військово-політичної термінології. Ще одним важливим фактором є процес номінації нових понять, які були покликані до життя прискореними глобалізаційними процесами, зокрема ММД. Проблема полягає у тому, що нові поняття поширюються з різних джерел, значно випереджуючи процес стандартизації. Ця проблема надзвичайно актуальна і складна водночас, і вона знаходила відображення у працях О. Чередниченка [17], В. Радчука [13], Ю. Зацного [7].

У теоретичному плані загальні прагматичні аспекти перекладу розглядалися у працях відомих іноземних та вітчизняних науковців: В. Комісарова [8], А. Швейцера [18], В. Демецької [6], та багатьох ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень присвячених прагматичним аспектам перекладу, досі недостатньо вивченими залишаються питання, що пов'язані з перекладом прагматичних особливостей текстів англійської мови військової документації миротворчих місій ООН та НАТО. Необхідність заповнення цієї прогалини зумовлюється не лише виключно науковим інтересом, а й реальною потребою всебічного перекладознавчого аналізу текстів згаданої документації з метою виявлення закономірностей, специфіки та основних труднощів перекладу для подальшого вироблення ефективних перекладацьких стратегій.

В сучасній науці існує багато підходів до визначення статусу прагматики. Ми дотримуємось трактування прагматики як самостійної міждисциплінарної галузі, безпосередньо пов'язаної з лінгвістикою [15: 53]. Наше дослідження спирається на засади теорії мовленнєвих актів і зорієнтовано на емпіричні дослідження конкретних комунікативних ситуацій, встановлення їхньої типології, способів оптимізації інтерактивності, аргументації, залежності текстової комунікації від статусних і позиційних ролей комунікантів та інших чинників.

Метою нашого дослідження є аналіз комунікативно-прагматичних особливостей текстів військової документації миротворчих місій як комунікативної системи (дискурсу) та шляхи їхнього перекладу українською мовою. Предметом дослідження запропонованої статті є способи та прийоми відтворення прагматико-комунікативних особливостей миротворчої документації оперативного рівня, інформаційно-звітних документів, службової кореспонденції та відкритих текстів довідкових і періодичних видань, які висвітлюють питання і специфіку миротворчих місій.

Актуальність обраного напрямку дослідження зумовлена нагальною потребою докладно описати загальні закономірності передачі прагматичних текстів військових та військово-політичних з мови оригіналу на українську; визначення прагматико-комунікативних характеристик згаданих текстів, особливостей їх функціонування у документах миротворчих місій, вибір мовних засобів задля забезпечення ефективної комунікації між усіма ланками миротворчого корпусу. Докладний опис таких співвідношень, орієнтований на переклад, є необхідним, і покликаний оптимізувати адекватну передачу у перекладі прагматичної спрямованості оригіналу, а також запропонувати перекладні відповідники новотворів миротворчого дискурсу.

У сфері професійної комунікації, і особливо у такій динамічній сфері як ММД, постійно з'являються інновації: лексичні новотвори, семантичні неологізми, реанімовані архаїзми, перифрази, крилаті вислови, запозичення з інших мов [17: 66]. Об'єктивна дійсність епохи глобалізації свідчить про зміну вектора міжнародної напруги і нестабільності у бік екологічної, економічної, міжетнічної, а також релігійної і міжконфесійної конфронтації. У цьому контексті, потреба номінації нових понять є цілком природним явищем, а високий розвиток інформаційних технологій значно пришвидшує цей процес. Поповнення словникового складу англійської мови співвідноситься з прагматичними потребами світової спільноти. Українська мова, як офіційна мова європейської держави не може не реагувати відповідним чином, збагачуючи власний словниковий склад прагматично-забарвленими неологізмами для номінації нових понять і явищ, які раніше не фіксувалися українською мовою. Запозичення, таким чином, використовуються для розв'язання проблеми дефіциту номінативних ресурсів, який відчуває будь-яка мова у процесі свого історичного розвитку [17: 7].

Поповнення лексики сучасної української мови іноземними запозиченнями можуть не тільки збагачувати словниковий склад нашої мови, а й засмічувати її, сприяючи поступовій втраті національної ідентичності. Адже аксіоматичним є твердження про запозичення як показник культурно-політичного розвитку країни [16: 158]. Тому так важливо визначити межу між запозиченнями, які збагачують словниковий склад української мови, і сліпим наслідуванням культури англійських країн. На жаль, доводиться констатувати факт безпрецедентного і майже неконтрольованого напливу як русизмів, так і англіцизмів

[13: 134]. За таких умов, завданням відповідального і сумлінного перекладача є пошук питомої української лексики на позначення нових понять, утвердження життєздатності власної мови, її словотворчого потенціалу, фіксування змін слововживання у друкованих та електронних словниках, уникнення невинного вживання чужомовних елементів.

Терміни миротворчого дискурсу – це слова або словосполучення, які використовуються для позначення стандартизованих та унормованих понять військово-політичної сфери. Склад сучасної військової та військово-політичної термінології не є сталим. Він постійно зазнає змін, спричинених виходом з ужитку "застарілих" слів, зміни значення, поповненню новими термінами у зв'язку з реорганізацією видів збройних сил, появою нових зразків зброї та військової техніки, нових методів ведення війни. Досить поширеною є практика унормування розмовних елементів (колоквіалізмів), які з оказіонального вживання еволюціонують в мовленнєвий узус, а з часом трансформуються у літературний стандарт. Лексичні та семантичні оказіоналізми породжуються у процесі використання мови в конкретних контекстах і відповідно наділяються контекстуальним (або дискурсивним) смислом, який є суб'єктивним (на відміну від конструктивного смислу, що досліджується семантикою [15: 40]). Поняття "оказіональність" є доволі умовним, адже значна частина новотворів виникла у відповідності до потреб номінації нових явищ. Звичайно, далеко не всі такі новотвори закріплюються у мові, хоча й чимала кількість новотворів, що виникли лише "на певний випадок", успішно увійшли до словникового складу мови у статусі термінів [7: 5]. В переважній більшості випадків, нові терміни впроваджуються шляхом калькування, описового перекладу, транскодування, транслітерації та ін. Наприклад: "*national actor*" – "національний актор" (оказіональне вживання), правильний національно-специфічний відповідник – "суб'єкт державної політики"; "*contributor*" – "контрибутор" (з оказіонального вживання переходить в узус), правильно – "країна, що надає сили та засоби" (описовий переклад); "*eventual neutrality*" – "евентуальний нейтралітет", правильно – "нейтралітет під час конфронтації" (описовий переклад); *gray zone* – "сіра зона" (буквальний переклад, термін загальноприйнятий); *drive-by shooting* – обстріл з транспортного засобу (т/з) на ходу (описовий переклад).

Професіоналізми миротворчого дискурсу являють собою специфічні найменування професійної сфери (у нашому випадку – політична та військова сфери діяльності), це емоційно забарвлені елементи військового лексикону, які є у більшості випадків стилістичними синонімами відповідних військових термінів. Наприклад: "*snatch and grab raid*". Цей вид бойової операції виконується підрозділами спеціального призначення і має на меті захоплення особливо важливого об'єкта на підконтрольній ворогу території. В українській мові ми не знайдемо подібного вислову з тієї причини, що у вітчизняній військовій практиці відсутня подібна класифікація. Зважаючи на вітчизняні норми військового лексикону (де одним із пріоритетів є мовна стислість), ми пропонуємо перекладати вищенаведений професіоналізм у такий спосіб: "спеціальна операція по захопленню особливо важливого об'єкта". Військовий професіоналізм "*stalk-and-ambush tactics*" також не має українського еквівалента, а при його відтворенні українською мовою необхідно враховувати прагматичну вимогу до бойового наказу, який повинен "викладатися коротко і гранично ясно" [3: 8]. Дотримуючись вищевказаної вимоги, ми пропонуємо перекладати цей професіоналізм наступним чином: "тактика потайного зближення і раптового нападу". Ще один вид таємної операції останнім часом набув широкого поширення у зв'язку із потребою створити прецедент, що виправдовує напад чи навіть вторгнення: "*false-flag terrorist operation*", що можна передати за допомогою описового (deskриптивного) перекладу + калькування, як "провокаційна псевдо-терористична операція".

Фразеологізми миротворчого дискурсу – це лексико-граматична єдність двох і більше компонентів з ускладненою семантикою та з певним стилістичним навантаженням, до них належать крилаті вислови, прислів'я, приказки, афоризми, ідіоматичні та сталі словосполучення. Наприклад, вираз "*to rise through the ranks*" можна передати українською, скориставшись узуальним відповідником – "вирости по службі", що означає: піднятися на вищі щаблі адміністративно-командної структури підрозділу.

Екстралінгвістичних фактори чинять неабиякий вплив на алгоритм дій військового перекладача, що може призвести до ухилення від принципу неупередженості. Сюди відносяться соціальні та культурологічні фактори, тип комунікативної ситуації (зорієнтованість на конфлікт або співпрацю) тощо. Прагматичні проблеми, що виникають при перекладі військової документації миротворчих місій не обмежуються створенням прагматичного потенціалу тексту перекладу. Як і будь-який реципієнт, перекладач вступає у певні прагматичні стосунки з текстом оригіналу і з текстом перекладу, які можуть викликати у нього різноманітні емоції, перекладач може погоджуватись або не погоджуватись із змістом документів та багато іншого. Особистісне ставлення перекладача не може не впливати на його перекладацькі рішення, хоча, він намагається звести такий вплив до мінімуму. Це питання набуває особливої актуальності у тому випадку, коли миротворчий контингент користується послугами перекладачів, найнятих із місцевого населення, а особливо представників ворогуючих таборів. Цілком природно, що за умов протистояння і конфронтації різних суспільних груп, набуває особливої важливості і параметр "політичної коректності" [7: 82]. Ідеологічна позиція автора тексту та його перекладача може докорінно відрізнятись, і ця розбіжність обов'язково знайде своє відображення у тексті перекладу: *The American occupation is encouraging sectarian strife in Iraq seeking to create constructive anarchy in order to control its oil and fragment the country into warring cantons.* – Американська окупація сприяє міжконфесійній ворожнечі в Іраку задля поширення зумисне створеної анархії, шляхом перетворення країни на численні осередки розбрату, що покликано полегшити контроль над покладами іракської нафти. Дехто може не погодитися з правомірністю уживання виразу "американська окупація", аргументуючи це тим, що на сьогодні в Іраку перебувають військові контингенти з багатьох країн (у тому числі офіцери українського миротворчого персоналу зі складу Тренувальної місії НАТО в Республіці Ірак), хоч і їхня кількість постійно зменшується. А поціновувачі "методів поширення американських демократичних цінностей" радше погодяться з наступним "політично коректним" варіантом перекладу: "антитерористична операція військ американської коаліції".

Комунікативна мета документів бойового управління полягає у доведенні комунікативної інтенції командира до своїх підлеглих. Ієрархічна структура підпорядкування передбачає односторонній рух чітко виражених завдань від начальника до підлеглого. Такий рольовий стереотип є невід'ємним атрибутом субмови військових наказів [2 : 108]. Текст бойового наказу є прагматичним повідомленням у формі імперативу, яке створене заради досягнення певної комунікативної мети. До цієї категорії відносяться наступні документи: попереднє розпорядження (warning order/WO), бойовий наказ (operational order/OPORD), частковий бойовий наказ (fragmentary order/FRAGO) та додатки до наказів (Annexes). Письмове вираження наказу – це найбільш зобов'язуючий вид спонування, що потребує негайного і беззаперечного виконання зазначеної дії. Значні труднощі, які є характерними для вищенаведеної категорії військових документів, зустрічаються під час перекладу пасивних, інфінітивних, герундіальних та дієприкметникових конструкцій, а також неповних речень та кліше. Ці труднощі викликані тим, що переклад вищезазначених конструкцій повинен здійснюватись з урахуванням поділу бойового наказу на три частини: інформативну, виконавчу за забезпечувальну. Кожна з перелічених частин має певне комунікативно-функціональне навантаження. Дані комунікативно-функціональні частини бойового документа не збігаються з його структурним поділом. Так, в інформативній частині бойових документів ми зустрічаємо реквізити, що містять відомості, необхідні підлеглим для виконання поставленого завдання. Виконавча частина (EXECUTION) є основною частиною всього оперативного бойового документа. Вона містить часткові бойові завдання, керуючись якими кожен з командирів ухвалює відповідне рішення. У забезпечувальну частину (SERVICE AND SUPPORT/розпорядження з питань тилового (матеріально-технічного) забезпечення; COMMAND AND SIGNAL/розпорядження по управлінню і зв'язку) входять вказівки командира по управлінню, зв'язку, взаємодії, забезпеченню і тилу. В інформативній частині бойового наказу (SITUATION, MISSION) вказуються оперативна обстановка та задум бойової операції (Concept of Operations/CONOPS). Для інформаційної частини бойових документів характерні розповідні речення, для виконавчої – спонукальні, а для забезпечувальної – як розповідні, так і спонукальні. При перекладі обов'язково слід

враховувати цю комунікативно-функціональну спрямованість різних частин бойового документа [10: 120]. Для прикладу розглянемо способи передачі прагматичного потенціалу граматичної конструкції "will + infinitive", яка буде по-різному перекладатися, в залежності від того, в якій частині бойового документа вона використовується. Так в інформативній частині бойового наказу вона перекладається теперішнім часом. Наприклад: A delegation of six (6) MUP personnel **will link-up** with TF 1-26 and be escorted to two (2) UH-60s for movement by air from PZ LZ 22 (vic CP 63) to LZ 6 (vic NOVO BRDO). – Особовий склад делегації МВС Сербської Республіки чисельністю шість чоловік (6) *приєднується* до тимчасової оперативної групи 1-26 та супроводжується до двох (2) вертольотів UH-60 для транспортування вказаних осіб повітряним способом з району приземлення і висадки 22 (поблизу КПП 63) до району висадки 6 (поблизу населеного пункту Ново Брдо/NOVO BRDO). Цю ж конструкцію (will + infinitive) у виконавчій частині бойового наказу слід перекладати імперативом. Наприклад: TF 1-77 **will secure** NOVO BRDO and the LZ. – Тимчасовій оперативній групі *забезпечити безпеку* в населеному пункті Ново Брдо/NOVO BRDO та району висадки. В забезпечувальній частині бойового документа, форми теперішнього неозначеного часу також передаються спонуканням до виконання конкретної дії. Наприклад: Nonlethal firepower **provides** systems and procedures for locating, identifying, and tracking targets and allocating lethal assets. – Не смертоносним бойовим засобам *забезпечити* системи і процедури для виявлення, розпізнавання та супроводження цілей, а також для розміщення смертоносних засобів ураження.

Перекладацька адаптація певної моделі повідомлення є важливою запорукою збереження прагматичного потенціалу повідомлення [6: 12]. Переклад неповних речень, які широко використовуються у бойових документах, слугує підтвердженням потреби застосування прийомів перекладацької адаптації. У неповних реченнях, деякі їх члени упускаються задля більш стислої форми документа, а суть повідомлення встановлюється лише з огляду на попереднє речення чи з контексту. В такому випадку слушно застосовувати уточнювальний переклад [1: 89], наприклад: *Weapons: Are they present? What types?* – Зброя: Чи є зброя? Які види? Всі суттєві упущення, що мають місце в оригінальних документах необхідно відтворювати за допомогою прийому компенсації. Доведенням необхідності використання цієї тактики перекладу може слугувати переклад керівної директиви із частини бойового наказу, де перелічені вказівки щодо взаємодії залучених до операції підрозділів: *Approach all possible caches with extreme caution.* – Дотримуйтесь всіх можливих мір перестороги при наближенні до таємних складів зброї. В оригінальному реченні слово "зброя" не згадується, але з попередніх пунктів документу зрозуміло, про які саме схованки йде мова. Наведені приклади доводять необхідність використання уточнень та компенсації з метою збереження повідомлення у всій повноті, адже виконавці наказу не матимуть змоги звіритися з оригіналом документа в його англomовному варіанті. А з огляду на те, що весь текст наказу не буде доводитись до відомих підрозділів, визначених для виконання цього завдання, а лише у тій частині, що безпосередньо їх стосується, вважаємо за потрібне вдаватись до необхідної компенсації.

Проблеми особливого характеру пов'язані із прагматичним аспектом текстів, що призначені для іншомовних реципієнтів. Маються на увазі різноманітні офіційні періодичні видання, які містять переважно інформаційно-пропагандистські матеріали, адресовані у тому числі й іншомовній аудиторії. Вважається, що автори такого роду текстів повинні складати їх з урахуванням відповідних фонових знань іноземних читачів. Такий авторський підхід значно б спростив роботу перекладача, але практика свідчить про інше. В переважній більшості випадків, перекладачеві доводиться вносити додаткові корективи у текст, враховуючи його прагматичний аспект, і це відіграє вирішальну роль у процесі міжмовної комунікації. [8: 132] Найвищий рівень еквівалентності – прагматичний, тому питання щодо дотримання військовим перекладачем вимоги комунікативно-прагматичної еквівалентності є найголовнішим, адже із усіх вимог, які ставляться до перекладу, саме вона передбачає передачу комунікативного ефекту вихідного тексту [18: 145].

Аналізуючи прагматичні особливості перекладу англomовної військової документації ММД, ми дійшли наступних висновків: 1. поява нових слів та словосполук у військово-політичній сфері зумовлюється прагматичними потребами номінації нових явищ та понять;

2. визначальними прагматичними рисами текстів військових документів є статусні, соціокультурні, ситуативні та психологічні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів; 3. завданням перекладача є створення комунікативно рівноцінної заміни, запобігання втратам інформації і забезпечення адекватності у відтворенні конотативних аспектів оригіналу повідомлення. Таким чином, проведений нами аналіз виявив потребу більш жорсткого запровадження термінологічних стандартів української мови, аби запобігти неконтрольованому збільшенню дублетних термінів. Шлях до розв'язання цієї проблеми – укладання двомовних та багатомовних словників та глосаріїв військової та військово-політичної термінології миротворчого дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема військового перекладу / В.В. Балабін. – К.: Логос, 2002. – 314 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344с.
3. Бойовий статут Сухопутних військ. ЧЗ (взвод, відділення, танк). – К.: "Варта", 1995. – 235 с.
4. Бурячок А., Демський М., Якимович . Російсько-український словник для військовиків. – К.: "Варта", 1995. – 384 с.
5. Гапонова В.М., Яремчук І.А., Блощинський І.Г. Військовий переклад: Навчальний посібник. – Х: Вид-во Нац. академії Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2006. – 440 с.
6. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі: Автореф. дис. доктора філол. наук : спец. 10.02.16 / Київ. ун-т ім. Т.Шевченка.– К.: 2008. – 36 с.
7. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. – Львів: ПАІС. – 228 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
9. Назарова С.В., Пашук Ю.М. Англійсько-український та українсько-англійський словник термінів миротворчої та військової тематики. Львів, ЛВІ, 2005. – 104 с.
10. Нелюбин Л.Л. Перевод боевых документов армии США. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Воениздат, 1989. – 270 с.
11. Основи військового перекладу: (англ. мова): підручник / В.В. Балабін, В.М. Лісовський, О.О. Чернишов; за ред. В.В. Балабіна. – К.: Логос, 2008. – 587 с.
12. Пашук Ю., Лозова О. Словник: Англійські аббревіатури та скорочення (Миротворча тематика). Львів, ЛВІ, 2005. – 55 с.
13. Радчук В. Глобалізація і переклад // Всесвіт. – 2002. – № 5-6. – С. 134 -136
14. Російсько-українсько-англійський військовий словник. Уклад.: В.Я. Карачун, І.А. Черненко, СМ. Чиж, О.О. Карачун. – К.: Техніка, 2001. – 750 с.
15. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – Винница, Нова Книга, 2009. – 272 с.
16. Фаріон І.Д. норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): [монографія]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 328 с.
17. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
18. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Янчук – аспірант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Інституту філології, викладач кафедри військового перекладу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: переклад англомовного миротворчого дискурсу.

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

DIE DEUTSCHE SPRACHE UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER NICHTDEUTSCHEN UND MIGRANTEN IM DEUTSCHEN SPRACHGEBIET

Hilmar J.T. BRUNNER (München, Deutschland)

У статті розглядаються основні проблеми існування німецької мови у сучасному процесі глобалізації, проблеми німецької мови як важливого інтеграційного процесу емігрантів. Розглядається проблема співіснування німецької мови поряд з мовами меншин на території Німеччини з огляду на відсутність у конституції Німеччини чіткого положення про державну мову і мову судочинства, на відміну від конституцій Польщі, Австрії та Швейцарії.

The main problems of existence of German language in modern process of globalization, problems of German language as an important process of immigrants' integration are dealt with in the article. The problem of coexistence of German language and languages of other minorities on the territory of Germany are discussed as well in their connection with the absence of clear statement in the Constitution of Germany about state language and language of court in contrast with the Constitutions of Poland, Austria and Switzerland.

Die Bedeutung der Sprache ist ein Vorgang des Sprechens und des Hörens, des Anordnens und Gehorchens, des Anbietens und Annehmens. Die gemeinsame Sprache ist Funktionsbedingung und wesentliche Grundlage für die Kommunikation. Die Muttersprache verbindet eine Kulturgemeinschaft und schützt die staatliche Einheit.

In der Bundesrepublik Deutschland ist Deutsch die Muttersprache, die ein Kind in der Begegnung mit Mitmenschen und beim Erleben der Umwelt erwirbt. Die Muttersprache wird zum wesentlichen Element der einzelnen Person, um sich selbst auszudrücken und sich selbst in der Gemeinschaft zu erleben.

Die familiäre Prägung des Kindes stützt sich wesentlich auf die Gemeinsamkeit der deutschen Sprache, die den Eltern hilft, das Kind in ihre Lebens- und Denkgewohnheiten einzuführen, ihm die elterliche Sicht der Dinge zu vermitteln und eine selbstverständliche Grundlage gegenseitigen Austausches zu schaffen. Deutsch ist so Familien- und Erziehungssprache, zugleich aber Allgemein- oder Alltagssprache, d.h. Verständigungsmittel bei der Teilhabe am nachbarschaftlichen und gesellschaftlichen Umfeld, in Staat, Kirche, Vereinen und Verbänden. In der Bundesrepublik Deutschland ist Deutsch aber auch die Staatssprache, die im gesamten Staatsgebiet für das gesprochene und geschriebene Wort der staatlichen Einrichtungen verbindliche Amtssprache.

In Deutschland steht von der Sprache nichts in der Verfassung. In der Bundesrepublik gibt es seit eh und je keine Instanz, die vorschreiben könnte, wie sprachliche Normen (mit denen man die Rechtschreibregeln nicht verwechseln sollte) zu handhaben sind. Das mag man bedauern, und mancher möchte wenigstens klassische Vorbilder, möglichst gleich GOETHE selbst, beachten wissen. Sehen wir einmal davon ab, dass es in der Sprache kein Zurück geben kann, so wäre gerade von GOETHE zu lernen, dass höchste Sprachkultur nur im lebendigen Sprachgebrauch verschiedener Stilebenen entsteht und nicht in der sturen Anwendung einiger weniger formaler Regeln zu suchen ist.

Mit mehr Augenmaß als richterlicher Gewalt wenden die Italiener, Spanier und Portugiesen große Anstrengungen auf, den kulturellen Standard ihrer Sprachen institutionell zu festigen. Und schließlich haben auch die Polen im Jahre 1999 ein bemerkenswertes Gesetz über die polnische Sprache geschaffen, in dessen Präambel es unter anderem heißt: dass die polnische Sprache eine elementare Grundlage der nationalen Identität und ein nationales Kulturgut darstellt; dass es notwendig ist, die nationale Identität im Prozess der Globalisierung zu schützen.

Zwar kennt das deutsche Grundgesetz im Gegensatz zur österreichischen und zur schweizerischen Verfassung keine ausdrückliche Vorschrift über die Staats- und Gesetzessprache,

weil wegen der tatsächlichen Einheitlichkeit und Geschlossenheit der deutschen Sprache kein Bedürfnis nach verfassungsrechtlicher positiver Festlegung bestand. Auch ohne konkrete Regelung ist anerkanntes Verfassungsrecht, dass die Organe des Staates sich im Verkehr untereinander und gegenüber dem Bürger der deutschen Sprache zu bedienen haben. Das Grundgesetz regelt die Deutschsprachigkeit, indem es die deutsche Staatsangehörigkeit sichert, besondere Grundrechte der Deutschen vorsieht, alle Regelungen in deutscher Sprache trifft, den Staat und seine Institutionen deutsch definiert, sich an Deutschsprachige wendet. Das Grundgesetz ist nicht nur in Deutsch abgefasst, sondern steht auch in der Tradition deutscher Begriffs- und Rechtsbildung, bildet eine deutsch verfasste Staatlichkeit.

Der in der Verfassung als selbstverständlich behandelte Grundsatz, dass im Geltungsbereich des Grundgesetzes die deutsche Sprache das einzige offizielle Verständigungsmittel ist, kommt im einfachen Gesetzesrecht ausdrücklich zur Geltung. Deshalb ist in amtlichen Mitteilungen, Entscheidungen, Bescheiden und sonstigen Äußerungen ausschließlich die deutsche Sprache zu verwenden. Alle Verfahrenshandlungen gegenüber Behörden können nur in Deutsch wirksam vorgenommen werden; nur in deutscher Sprache abgefasste Erklärungen wahren Fristen oder setzen sie in Lauf. Die Gerichtssprache ist Deutsch. Eingaben an das Gericht sind in deutscher Sprache abzufassen, die mündliche Verhandlung vor Gericht deutsch zu führen, alle gerichtlichen Verlautbarungen in Deutsch zu äußern.

Die Sprachhomogenität der Bundesrepublik Deutschland mag allerdings die deutschsprachige Rechtsgemeinschaft für den Anderssprachigen (Migranten) als eine geschlossene, wenig weltoffene und aufnahmebereite Struktur erscheinen lassen. Deshalb müssen die Gleichheit aller Menschen vor dem deutschen Gesetz und das Verbot einer Diskriminierung wegen anderer Sprache eine Brücke zwischen der Sprachhomogenität des Rechts und seiner Zugänglichkeit für den Anderssprachigen schlagen. In diesem Sinne sichert auch die Europäische Menschenrechtskonvention die in dieser Konvention festgelegten Rechte und Freiheiten ohne Benachteiligung wegen der Sprache.

Die Sprachfreiheit, d.h. das Recht zum Gebrauch der Muttersprache, ist eine wesentliche Voraussetzung für die Ausübung anderer Freiheitsrechte, insbesondere der Meinungsäußerungsfreiheit, des Erziehungsrechtes, der Pressefreiheit, der Freiheit von Wissenschaft und Kunst, der Religionsfreiheit, der Handels- und Gewerbefreiheit, der Vereins-, Versammlungs- und Parteienfreiheit sowie der Unterrichtsfreiheit. Die Freiheit des Geistes und der Geistesäußerungen setzt den Gebrauch der Muttersprache voraus. Deshalb sichert die im allgemeinen Persönlichkeitsrecht und in besonderen Freiheitsrechten gewährleistete Sprechfreiheit grundsätzlich auch, dass der Sprechfreie die Sprache seiner Wahl sprechen darf. Diese Sprechfreiheit schützt das Recht zum Gebrauch der Muttersprache, jedoch ebenso das Recht zur Verwendung anderer Sprachen eigener Wahl, zum freien Gebrauch jeder beliebigen Sprache in Wort und Schrift. Jeder Mensch darf seine Sprache selbst gebrauchen und an seine Nachkommen weiterreichen, also die Sprache am Leben erhalten. Die Sprachenfreiheit berechtigt zum privaten Gebrauch und zur privaten Pflege beliebiger Sprachen. Der Staat muss insbesondere im staatlichen Erziehungs- und Ausbildungswesen, aber auch bei der staatlichen Zulassung zu nichtstaatlichen Berufen und beim Zugang zum öffentlichen Dienst Sprachhomogenität mit Sprachindividualität in Einklang bringen. Die Sprachfreiheit verpflichtet Anderssprachige, die für das jeweilige Gebiet bestimmende Sprache als Teil des von ihnen gewählten Wohn- oder Berufsortes anzuerkennen und sich dieser Sprache zu unterstellen. Die im Bundesgebiet sich aufhaltenden anderssprachigen Personen trifft eine Anpassungspflicht. Wer nicht im überlieferten Geltungsbereich seiner Muttersprache wohnt, darf grundsätzlich nicht erwarten und beanspruchen, dass sich seine deutschsprachige Umgebung auf seine Fremdsprachigkeit einstellt. Vielmehr muss er sich selbst der Eigenart seiner neuen Umgebung anpassen. Die Einreise- und Einwanderungsfreiheit bedeutet nicht Herrschaft über das betroffene Gebiet, sondern erlaubt den Zugang zu einem fremden Gebiet nach den dort vorgefundenen Gegebenheiten. Die Gewährung von Anpassungshilfen im Aufenthaltsstaat, insbesondere das Angebot von Sprachkursen für Anderssprachige, die Einrichtung eines Sondersprachunterrichts für fremdsprachige Kinder und die Förderung der Begegnung zwischen Deutschsprachigen und Fremdsprachigen ist ein Gebot politischer Umsicht, nicht aber Verfassungspflicht.

Der Staat ist zur sprachlichen Vermittlung verpflichtet insbesondere zur Hilfe mit einem Dolmetscher. Für das gerichtliche Verfahren ist ein Dolmetscher hinzuzuziehen, wenn Personen beteiligt sind, die der deutschen Sprache nicht mächtig sind. Die Hinzuziehung eines Dolmetschers bei mündlichen Besprechungen ist nicht ausdrücklich geregelt, kann jedoch aus rechtsstaatlichen Erfordernissen geboten sein, wenn der Betroffene seine Rechte im schriftlichen Verfahren nicht genügend wahren könnte. Fremdsprachige Anträge und sonstige Schriftstücke sind auf Verlangen der Behörde oder durch die Behörde auf Kosten des Beteiligten zu übersetzen. Eine gewisse Privilegierung unter den Fremdsprachen genießen in Deutschland die Sprachen der ethnischen Minderheiten. Zu den klassischen Minderheiten zählen in Deutschland die dänische Minderheit in Nord-Schleswig und die Sprache der sorbischen Minderheit. Diese Ausnahmeregelung für die Sorben soll jedoch lediglich in den Heimatkreisen der sorbischen Bevölkerung gelten.

Insgesamt bleibt festzuhalten, dass das deutsche Grundgesetz eindeutig vom Prinzip ausgeht, dass die deutsche Sprache alleinige Staatssprache der Bundesrepublik Deutschland ist, auch wenn dieser Verfassungssatz nicht explizit in der Verfassungsurkunde niedergelegt ist. Dieser Grundsatz wird auch in der einfachgesetzlichen Ausgestaltung der Verfassung deutlich, wenn Deutsch sowohl zur grundsätzlich alleinigen Unterrichts-, Gerichts- als auch zur grundsätzlich alleinigen Verwaltungssprache bestimmt wird. Die dargestellten Lockerungen dieses Prinzips zugunsten der Menschen, die in der Verfassungsrealität der Bundesrepublik Deutschland leben oder sich in Deutschland aufhalten, ohne der deutschen Sprache ausreichend mächtig zu sein, stellen sicher, dass diese Menschen ihre Grundrechte auch ohne deutsche Sprachkenntnisse wahrnehmen können.

Der Grundsatz, dass Deutsch Gerichts-, Amts-, Schul- und Staatssprache ist, ist in jeder Hinsicht verfassungsrechtlich unbedenklich. Im Übrigen hat ein sprachlich relativ homogener Staat wie die Bundesrepublik Deutschland ein legitimes Interesse an der Erhaltung der Einheit bildenden und Einheit wahren Kraft seiner Staatssprache. Mit diesem legitimen Interesse muss das ebenfalls legitime Anliegen der Minderheiten, die kultur- und Identität stiftende Wirkung ihrer Sprache zu erhalten, in Einklang gebracht werden. Diese Balance ist gegenwärtig nur in bedingt befriedigender Weise hergestellt. Dies liegt daran, dass Immigranten- und Minderheitensprache im Wesentlichen in sprachrechtlicher Hinsicht gleichbehandelt werden. Damit ist jedoch weder den Immigranten noch den Minderheiten geholfen.

Unbestrittenermaßen ist die deutsche Sprache innerhalb der Bundesrepublik Deutschland eines der wichtigsten Integrationsmittel. Die deutsche Sprache muss den Einzelnen in die Kultur- und Rechtsgemeinschaft der Bundesrepublik Deutschland einbinden. Immigranten, die in die Bundesrepublik Deutschland kommen, haben daher die Pflicht, die deutsche Sprache als Teil des von ihnen gewählten Wohn- oder Berufsortes anzuerkennen und sich ihrer zu unterstellen. Selbstverständlich ist die Bundesrepublik Deutschland im Gegenzug gehalten, den Immigranten für die Erlernung der Sprache gewisse Anpassungshilfen zu gewährleisten. Die in der Bundesrepublik Deutschland beheimateten autochthonen Minderheiten sind, da sie in aller Regel die deutsche Sprache beherrschen, in einer anderen Situation und schutzbedürftig. Obgleich sie deutsch beherrschen, haben sie ein legitimes Interesse an der Förderung ihrer Minderheitensprache. Gegenwärtig wird aber lediglich das Sorbische in sprachrechtlicher Hinsicht gefördert.

Schließlich sei noch angemerkt: Das Interesse am Erwerb der deutschen Sprache bei Ausländern ist groß. Die Motivation dieses Spracherwerbs reicht von der touristischen Neugierde über nützliche Wirtschaftskontakte bis zu literarischen oder wissenschaftlichen Interessen an der deutschen Sprache und an den Kulturgütern, die mit ihr zu erschließen sind. Diese Deutschlernenden sind unsere ersten und wichtigsten Partner und oft auch unsere besten Freunde in der Welt. Es gehört daher zu einer klugen und weitsichtigen Kulturpolitik, mit den Instrumentarien der Goethe-Institute, der DAAD-Lektorate und der deutschen Auslandsschulen das vielgestaltige Interesse an der deutschen Sprache nach Kräften zu stützen. Das eben ist das deutlichste Zeichen unserer eigenen Sprachkultur. Daraus folgt, dass Deutsch als Fremdsprache nicht nach Art einer lingua franca mit Minimalstrukturen und Billigvokabeln zu vermitteln ist, sondern als eine wohlgeformte Sprache, die sich ihres kulturellen Mehrwerts sicher ist und auch weiß, was sie ihrer Geschichte schuldet.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Хільмар Й.Т.Бруннер – доктор, професор Інституту прикладного менеджменту, м. Ерлінг, Німеччина.
Наукові інтереси: юриспруденція, соціокультурологія, українсько-баварські міждержавні зв'язки.

LANGUAGE AS CULTURE

Анастасия ЗАКАРИАДЗЕ (Тбилисси, Грузия)

У статті досліджуються питання взаємозв'язку та взаємовпливу мови та культури; мова розглядається як соціокультурний феномен.

The questions of mutual connections and influence between language and culture are depicted in the article. Language is described as socio-cultural fenomenon.

Культура живет и развивается в "языковой оболочке". Язык обслуживает культуру, но не определяет ее; это то, что лежит в бытии человека в культуре. По меткому определению М. Хайдеггера язык – "дом бытия", где обитает человек. Культура – это инобытие человеческого духа, представленное в знаках. Она не только соединяет, но и разъединяет внутренний и внешний мир человека. Язык как лингвокультурологический феномен впитывает в себя все богатство культуры, в то же время как любая национальная культура в немалой степени связана с характером и спецификой конкретного языка. Язык играет важнейшую роль в плане интернационализации культур, глобализационно-межкультурной коммуникации, диалога культур на основе лексико-семантического взаимоперевода. Соприкосновение разных культур находит отражение в языке в виде лексических заимствований. Вместе с тем язык представляет собой целый мир, способный лексически и семантически охватить всю многогранную культуру, все многосложное общество.

Язык как социокультурный фактор, который в значительной мере способствует формированию и организации опыта людей. Он, как и вся культура в целом, вырабатывает лишь общепринятые значения. Коммуникация возможна только лишь при наличии значений, которые принимаются, используются ее участниками и понятны им. Но такое наличие общепринятых значений допустимо, как правило, в пределах одного языка. Здесь в философско-социологическом плане очерчивается очень важная функция языка – функция идентификации людей в рамках той иной социальной группы, этнической общности. Язык и культура – сложные и многогранные явления, имеющие коммуникативно-деятельностную, ценностную и символическую природу. Язык не просто называет то, что есть в культуре, не просто выражает ее, формирует культуру, как бы прорастая в нее, но и сам развивается в культуре. Культура формирует сложную и многообразную языковую систему, благодаря которой происходит накопление и передача человеческого опыта из поколения в поколение.

"We are not simply bearers of cultures, languages and histories, with a duty to reproduce them. We are the products of linguistic-cultural circumstances, actors with a capacity to resynthesize what we have been socialized into and to solve new and emerging problems of existence."
Mary Kalantzis

The term "culture" can be problematic because it can mean different things to different people in different context. For some people culture is identified with art: theatre, movies, etc; sometimes it is used as if it pertains only to those with formal education and privileged social status. Culture cannot be reduced to holidays, foods, or dances, although these are, of course, elements of culture. Culture as a philosophical phenomenon is complex and intricate; it includes content, or product (the what of culture), process (how it is created and transformed), and the agents of culture (who is responsible for creating and changing it). So far culture can be defined as the ever-changing values, traditions, social and political relationships, and world outlook created, shared and transformed by a group of people bound together by a combination of factors that can be include common history, geographic location, language, social class, religion. Culture does not exist outside of human beings. That means that culture is not static relic, stagnant behavior or sterile value. In this respect we could say that, culture is rather verb then noun [1: 78], this definition reveals the very essence of culture-it is active, changing, always on the move, dynamic. Even within their native contexts, cultures are always changing as a result of political, social and other modifications in the immediate environment. The popular conception of cultural change is that it is much like a transfusion: as one culture is emptied out of a person, a new one is poured in. In this conception, each culture is inert

and permanent, and human beings do not influence the process to any significant degree. But at the same time, cultural values expressed in ethnical traditional values and identities reveals the character of stability; they are preserved to some extent for many generations.

In some ways we can think of culture as having both surface and deep structure, to borrow a concept from linguistics [3: 139]. Regardless of ethnic, or linguistic background, or time in Georgia, usually intimately connected to a shared urban culture and social layer, the youths often expressed strikingly similar tastes in music, food, clothes, television viewing habits, etc. At the same time most of them reflected deep aspects of their own ethnic culture such as respect for elders, a profound kinship with and devotion to family, and a desire to uphold important tradition such as staying with family rather than going out with friends on important holidays.

Just as there are no such things as “pure race”, there is likewise no “pure culture”. That is, cultures influence each other, and even minority cultures and those with less status have an impact on majority cultures. The view of culture as dynamic rather than fixed is unquestionably more befitting a conception of multicultural education.

Culture is multifaceted. Closely related to the dynamic nature of culture is that cultural identification are multiple, eclectic, mixed, and heterogeneous. This means, for one thing, that culture cannot be conflated with just ethnicity or race. As an example, Kurdish (The *Kurds* are an Ethnic-Iranian ethnolinguistic group mostly inhabiting in East part of Georgia) culture may be familiar to Georgians because it concerns an identity based primarily on ethnicity, the best-known site of culture. But one can also speak, for instance, of a Judaism culture because as a group, Judaists share a history and identity, along with particular social and political relationships. Thus one could be culturally Kurd and Judaist at the same time. But having multiple cultural identities does not imply that each identity is claimed or manifested equally. A wealthy light-skinned Kurd Judaist and a working class dark-skinned Kurd Judaist may have little in common other than their ethnic heritage and religion orientation, and the oppression that comes along their identities. People create their identities in different ways: while on Kurd Judaist may identify himself first and foremost ethnically, another may identify himself as a Judaist, a third as both, and fourth primarily as a member of the working class.

As culture is not simply ethnicity, even among specific cultural groups there are many and often conflicting cultural identities. Time of arrival in Georgia, language use level of education, family dynamics, place of residence, religion, and many other differences within groups may influence how one interprets or “lives” a culture. Further, the intersection of ethnicity and social class, or what M. Gordon termed ethclass [4: 11], is a key factor in defining culture.

Another important aspect of identity has to do with how interactions with people of other cultural groups may influence culture and identity. This is certainly the case in urban areas, where the identities of young people of many diverse ethnic and radical backgrounds defy easy categorization. The multiple identities of youths have important and far reaching implications for the development and implementations that focus just on specific ethnic groupings fail to capture the realities of many urban youths who live with complicated and heterogeneous realities. Culture is embedded in context. It means that the environment in which it exists influences culture. The culture of Georgian students in Georgia is of necessity different from that of Georgian immigrant students in the USA, or in Germany and Russia. When culture is presented to the students as if it were context-free, they lead to think of it as quite separate from the lives that people lead every day. Culture is commonly decontextualized. That reveals itself mostly in media images.

Culture is bound to a particular context, it is greatly influenced by the political, historical, and economic conditions in which it is found. It exists not in isolation but through concrete relationships characterized by differential access to power. As a result, dominant social groups in a society often determine what counts as culture. This is why, for example, a dominant cultural group unabashedly can designate itself as “the norm” and others as “culturally deprived” [6: 89-80]. Those who are so designated may not necessarily see themselves in this way, but naming by others takes on great power; eventually many of those who are designated as “culturally deprived” may learn to believe it. Yet “culturally deprived” actually means simply that the group in question does not share in the culture – and consequently in the power – of the dominant group. The paradox of this stance is that while Christians see themselves as culturally neutral or “cultureless”, at the same time they insist,

though constant messages in the dominant ideology, that theirs is the valued and valuable culture. To our mind theory of sociologist Pierre Bourdieu (2) is significant here. According to him, it is not simply money, or economic capital, that determines one's standing in the social structure; equally important are what he has termed social capital and cultural capital. Social capital is made up of social obligations and networks that are convertible into economic capital. Cultural capital can be defined as the acquired tastes, values, language, and dialects, of the educational qualifications, that mark a person as belonging to a privileged social and cultural class. Just as in the case of learning one's native culture and language, cultural capital is acquired in the absence of any deliberate or explicit learned. The initial accumulation of cultural capital, in the words of Bourdieu is "the best hidden form of hereditary transmission of capital" [2: 246].

In essence, then, culture is deeply entangled with economic and political privilege. That is, the tastes, values, languages, and dialects that have the greatest status are associated with the dominant social class not because these tastes, values, languages, or dialects are inherently better but because they have higher social prestige as determined by the group with the greatest power. As a case in point, for many years linguists have proposed that Black English is a rich and creative variety of English, as logical and appropriate as standard English conventional wisdom still common among teachers is that Black English is simply "bad English". (see e.g.9)

Culture is Created and Social Constructed as discussed previously, culture often is thought of as a product – in – place, and as something handed down that must be kept the way it is. Not only does this result in a static view of culture, but it also implies that culture is already finished. So, culture is constantly evolving, and the reason that it evolves is because human beings change it. The action of people on culture takes place in big ways and small, by everyday people and by those who have power.

Culture is what we do every day. Culture change as a result of the decisions that we, as cultural agents, make about our traditions, attitudes, behaviors, and values. Were it not so, we would forever be mere pawns or victims of the actions of others. Sometimes, of course, cultural values develop as a result of victimization. The previous example of short – grained rice is a case in point. But even here, people took what they were given and made it a positive value. Without such valuing, short-grained rice would not have become part of the culture. The cuisine of poor people throughout the world is another illustration of how culture is created. Poor people often get nothing but leftovers, the parts of animals or plants that nobody else wants. What they have done with these remains has sometimes been nothing short of extraordinary. This is cultural creation in action. Put another way, in the words of Ericson "Culture can be thought of as a construction – it constructs us and we construct it" [8: 39]. Culture, then, is not a passive legacy, but an active operation that takes place though contact and interactions with others. Culture is a social construction because it cannot exist outside of social contact and collaboration.

Closely related to the fact that culture is created and socially constructed is the fact that it is learned. That is, culture is not handed down though our genes, not is it inherited. This is very clear to see, for example, when children from a particular ethnic group (for instance, Russians), are adopted by families from another ethnic group (usually Georgian). Although the children may still be considered ethnically and racially Russian, they will in all likelihood be culturally Georgian, unless their parents made a conscious and determined effort to teach them the culture and history of their heritage while raising them, the children themselves later decide to do so.

Culture, especially ethnic and religious culture, is learned though interaction with families and communities. It usually is not consciously taught, or consciously learned. That is why it seems so natural and effortless. Although this process does not hold true of all cultures – for example, deaf or gay culture – we predictable learn culture while sitting on our mothers or grandmothers laps, standing by our fathers, listening to the conversations of family members around us, and modeling our behavior on theirs. In fact, most people do not even think about their culture unless it is in a subordinate position to another culture or – it no longer part of the cultural norm. That culture is learned is also apparent in the very concept of biculturalism. Bilingual education, for instance, very often is called bilingual/bicultural education. Because it is based on the principle that one can learn two languages and two cultural systems in order to function and even to succeed in different linguistic and cultural contexts.

Culture often is thought of as a seamless web on interrelated and mutually supportive values and behaviors, yet nothing could be further from the truth. Because they are complex systems that are created by people and influenced by social, economic, and political factors, cultures are also dialectical, conflicted, and full of inherent tensions. A culture is neither “good” nor “bad” in general, but rather embodies values that have grown out of historical and social conditions and necessities. As individuals, we may find elements of our own or others’ cultures uplifting or repugnant. That culture is dialectical does not mean that we need to embrace all of its contradictory manifestations in order to be “authentic” members of the culture.

That culture is dialectical also leads to an awareness that there is no special virtue in preserving particular elements of culture as if they existed outside of social, political, and historical spaces. Mary Kalantzis [5] has described this contradiction eloquently: “Preserving “communities” is not a good for its own sake, as if peoples should be preserved as museum pieces, so that they are not lost to posterity. “Communities” are always mixed, contradictory, conflict-ridden and by no means socially isolated entities. Active cultural re-creation, if people so wish, might involve consciously dropping one language in preference for another on abandoning some cultural tradition or other – such as sexism” [5: 12]. Sociologist Rafael Ramirez has suggested that we can think of every culture as a count that has two contradictory faces or subsystems. He calls these the culture of survival and the culture of liberation, and each is important in defining the complexity of culture. The culture of survival embodies those attitudes, values, traditions, and behaviors that are developed in response to political, economic, or social forces, some of them may be interpreted as a threat to the survival of the culture in some way. They can either limit, or expand people’s perspectives within a particular culture. In the case of the role of women, values and behaviors of both males and females grew out of the necessity to view women, because of their unique biology, as primary caregivers. The need to survive is thus manifested in many cultures in perfectly understandable, although not always ethical or equitable ways, given the history of the species. “The culture of survival is characterized mainly by the contradiction that it sustains, affirms, and provides, certain power but, at the time, does not confront or alter the oppressive elements and institutions nor affect the structure of political and economic power that controls the system.” [7: 86] Ramirez has defined the culture of liberation as the values, attitudes, traditions, and behaviors that embody liberatory aspect of culture. This face of culture, according to Ramirez, is part of the process of decolonization, and of questioning unjust structures and values, and it “comprises those elements that promote a new social order in which the democratization of the sociopolitical institutions, economic equality and cooperation and solidarity in interpersonal relations predominate” [7: 88]. In this way, Ramirez says, authoritarianism is contrasted with democracy, racism with consciousness of racial and ethnic identity, and sexism with gender equality. Human rights that are generally accepted by most societies can be included in the framework of the culture of liberation. As we shall see later, understanding the contradictory nature of culture is important if students and teachers are to develop a critical, instead of a romantic, perspective of their own and other people’s cultures. Culture lives and develops in the “language farm” [12: 192] and language is a house of being. A language is deeply implicated with culture and an important part of it. That is, the language, language variety, or dialect one speaks is culture made manifest, although it is not, of course, all there is to culture. This explains why, for instance, so many assimilationist movements both inside and outside of schools have had native language devaluation and eliminations as major themes. In a very real sense, language is power, and this truth has been at the core of such movements. A major dimension of the power of language is the power to define, to decide the nature of lived experience. Doing away with a language, or prohibiting its use, tears away at the soul of a people. Consequently, it is not surprising that language often has served as a powerful symbol and organizing tool for language-minority groups. For instance, using the example of four indigenous minority cultures (Navajo, Hualapai, Maori, and Hawaiian), Carlos Ovando and Karen Grund have shown how language maintenance and revitalization movements have been used by marginalized groups as major vehicles to attain power within society, to create a sense of peoplehood, and to challenge officially sanctioned structures and languages.

If research were to prove that maintaining native language use was a detriment to learning, there might be some reason to consider assimilation as a positive process. This has not proven to be the case, however.

There is even some evidence to support the hypothesis that speaking only one language e.g. English may act as a barrier to academic success for bicultural students. Research by David Adams and his colleagues examining the predicative value of English proficiency, Spanish proficiency, and the use of each at home relative to the academic achievement of Latino students in five cities, found that recent immigrants who were more fluent in Spanish performed better than did second – or third – generation Latinos. They also found a small but negative influence of English – language proficiency on the academic performance of the Mexican American students in the sample; that is, better English proficiency meant lower academic performance among Mexican American youths. How to analyze this finding? The researchers conjectured that there might be what they called a “counterforce” against the traditional relationship between English proficiency and academic performance. They continued, “This counterforce may very well be the peer pressure students experience which works against school achievement, in spite of the students, English – language proficiency” [11: 11-12].

This research confirms that simply speaking English is not guarantee that academic success will follow. There seem to be several reasons for this. First, when children are able to keep up with their native language at home, they develop metalinguistic awareness, that is, a greater understanding of how language itself works, and of how to use language for further learning. Some researchers e.g. Virginia Collier has suggested that practicing one language at home among students who are more proficient in another language actually can slow down cognitive development because it is only when parents and their children speak the language that know best that they are working at their level of cognitive maturity. Furthermore, given the negative attitudes that we have seen among teachers about languages and language varieties other than standard language, and especially about languages they consider to have a low status, children who speak these languages may become further alienated from school and what it represents. In essence, students may disidentify with school.

There are many examples that provide evidence that home cultures and native languages get in the way of learning not because of the nature of the home cultures or native languages themselves, but rather because they do not conform to the way that schools define languages. On the other hand, this cultural mismatch is not inevitable. There are numerous examples of research that has concluded that culture and language can work in a mutual and collaborative manner. The society need to accommodate to cultural and linguistic differences. Maintaining their language and culture is a far healthier response, than adopting an oppositional identity .

REFERENCES

1. Arvizu S.F. Building bridges for the Future.- Albany State University of N.Y Press, 1994.
2. Bourdieu.P. The Forms of Capital. – In: Handbook of theory and research for the sociology of education (pp.241-248) – Westport: Greenwood Press.
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge MA MIT Press, 1965
4. Gordon M. The Role of Race, Religion and National Origins. – New York. Oxford University Press, 1964.
5. Kalantzis M. Cope B. Slade D. Minority Languages. – London: Falmer Press, 1989.
6. Reissman. F. The Culturally Deprived Child. – New-York: Harper & Row, 1965.
7. Ramirez. M Cultural Democracy, Bicognitive Development and Education. – New-York: Academic Press, 1974.
8. Erickson F. Culture, Politics and Educational Practice. – Boston: Allyn@Bacon, 1997.
9. Labov. W. Language in a Inner City. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
10. Carlos Ovando and Karen Ground. Multicultural Educational Policies. British Columbia Press, 1996.
11. Adams, Astone, Nunez – Wormack, & Smodlaka. Education and Urban Society. Alba Press, 1994.
12. Хайдеггер, М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Закаріадзе – доктор філологічних наук, професор, голова комісії з питань якості знань факультету гуманітарних наук Тбіліського державного університету імені Іване Явакішвілі.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мова як соціокультурний фактор.

КОНЦЕПТ `ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО` КАК КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА ИЗМЕНЕНИЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Лариса КОМПАНЦЕВА (Киев, Украина)

У статті описується історія формування концепту інформаційне суспільство, простежується його вплив на модифікацію мовної картини світу і мовну свідомість особистості та співтовариств, досліджується можливий деконструктивний вплив на мовну особистість та формування мережесих співтовариств.

The article describes the history of the formation of the concept of the information society, there is its impact on the modification of linguistic knowledge and linguistic consciousness of the individual and community, examining the possible negative impact on linguistic identity and building a network communities.

Понятие *информационное общество* прочно вошло в систему координат современного мира. Незавоеванные территории сохранились только в инфосфере, а потому поиск новых коммуникативных возможностей, формирование языковой мира как отдельных сетевых сообществ, так и глобального информационного сообщества приобретают все более значимый лингвистический потенциал.

Цель данной статьи: проследить влияние концепта *информационное общество* на формирование языковой картины мира в международном дискурсе. **Задачи** статьи: описать историю формирования концепта *информационное общество*, проследить его воздействие на модификацию языковой картины мира и языкового сознания личности и сообщества, выявить возможное деструктивное влияние на языковую личность и формирование сетевых сообществ.

Идея информационного общества возникла в начале 1960-х годов и до середины 1980-х возможность информационной революции была объектом всесторонних обсуждений. Первые аналитические исследования информационного общества были сделаны еще в 1962 году в работе «Производство и распределение знаний в США» Фрица Маклупа, а затем – в исследовании 1974 года «Информационная экономика» Марка Поратса. Европу проблема информационного общества заинтересовала в конце 1970-х, что было отмечено появлением исследования Р. Поирера «Информационный экономический подход: характеристики, ограничения и возможные перспективы» [13]. В начале 1990-х интерес к информационному обществу, казалось бы, иссяк, но появление Интернета вновь стимулировало исследования информационного общества.

Целостной теории информационного общества на настоящий момент не существует. Это обусловлено, прежде всего, тем, что исследованием информационного общества занимается целый ряд наук – социология, теория коммуникации, социолингвистика, психолингвистика и др. А потому теория информационного общества должна носить междисциплинарный характер.

Существующие на сегодняшний день в лингвистике подходы к исследованию концепта *информационное общество* могут быть объединены в следующие группы:

- изучение информационных ресурсов общества, их структуры, коммуникативно-прагматических особенностей;
- исследование информационного потенциала языкового общества, его структуры, динамики развития, закономерностей формирования;
- исследование новых возможностей языковой личности, языковой картины мира, языкового сообщества;
- языковая личность информационного общества как межкультурный и межнациональный феномен, новые коммуникативно-прагматические условия формирования языковой личности;
- проблема электронной коммуникации в информационном обществе;
- проблемы жизненной среды обитания человека в информационном обществе и их воздействие на психофизиологическое состояние личности.

Понятие *информационное общество* вошло в мировую научную и общественно-политическую терминосистему. В настоящее время существует множество определений феномена *информационное общество*. Его называют *индустриальным, эпохой*

постмодернити, обществом знания, научным, телематическим, постнефтяным. Смысловые модификации понятия *информационное общество* в различных странах демонстрируют социально-политические, общественные, научные перспективы развития этого феномена: ‘национальная информационная инфраструктура’ (США), ‘информационное общество’ (Совет Европы), ‘информационная магистраль’ (Канада, Великобритания). Учитывая важность создания и развития информационного общества, 27 марта 2006 года Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию (A/RES/60/252), которая провозгласила 17 мая Международным днем информационного общества.

Идея информационного общества приобретает концептуальные черты. Приведем некоторые определения.

Информационное общество – это общество, основанное на информации.

Парламентская Ассамблея Совета Европы, 1997

Часто информационное общество отождествляют с одним из его элементов, например, с информатизацией (как в указе президента) или с оффшорным программированием. Но это очень узкий подход. Информационное общество состоит из многих компонентов, и каждая страна может реализовать свою стратегию с учетом собственной культуры, истории, возможностей и ресурсов.

Интервью президента фонда «Информационное общество Украины» А. Колодюка журналу «Эксперт» (www.expert.ru/ukraine/current/41-itrk.shtml)

Информационная супермагистраль – это более чем Интернет. Это целая серия компонентов, включающих совокупность общественных и личных, высокоскоростных, ограниченных и развернутых сетей, которые существуют сегодня и появятся завтра.

«Преимущества информационной супермагистрали» (National Information Infrastructure Advisory Council). Отчет НИАС, 1996

Понятие *информационное общество* было актуализировано в США сенатором Аланом Гором во время президентской кампании 1991–1992 гг. В Европе оно закрепилось в плане действий по проблемам информационного общества, разработанном Европейской Комиссией, и окончательно вошло в международный лексикон на Саммите 1995 года по вопросам Глобального Информационного Общества.

Первые четыре принципа, ставшие основополагающими для создания глобальной информационной инфраструктуры, были сформулированы Гором на встрече в Буэнос Айресе в 1994 году:

- личные инвестиции и здоровая конкуренция являются лучшими путями для обеспечения развития;
- регулирование должно быть гибким, отбрасывающим устаревшее и в то же время сохраняющим верность главным идеалам технических и прикладных наук;
- доступ должен быть открыт;
- универсальность связи должна быть гарантирована [10: 227].

Таким образом, понятие *информационное общество* приобретает концептуальный статус и прочно входит в международный дискурс. История концепта тесно связана с историей становления самого информационного общества, которая уходит корнями в глубокую древность. Лабораторией ИАФРАН Института экономических стратегий было осуществлено исследование «Глобализация: новый цивилизационный контекст», в котором воссоздана история становления информационного общества [1]. Исследователи отмечают, что осмысление глобальной трансформации мира является сейчас едва ли не основным интеллектуальным занятием гуманитарного научного сообщества. Подводя итог всем нынешним дискуссиям о будущем глобального информационного общества, ученые делают вывод о том, что современная цивилизация переживает универсальную трансформацию, в которой уже заметны черты новой эпохи. Но подобные периоды в истории общества уже наблюдались.

Истоки почти двухтысячелетней цивилизации Модерна (*Modernus*) могут быть обнаружены в христианском сознании. Христиане еще на заре новой цивилизации называли себя *moderni*, отличая, таким образом, свою общность от людей предшествовавшего, ветхого мира – *antiqui*.

Чем больше определялись государственные границы, чем более формировался цивилизационный миропорядок, тем большее значение отводилось коммуникации: человек выходил за пределы своего узкого мира, становился мерой развития цивилизации. Изменение государственных и национальных границ приводит к изменению границ коммуникативного пространства; новый социальный строй, новая система международных отношений продуцируют новое качество информации и коммуникативно-прагматических связей человека и универсума. «После драматических событий Черной смерти (1348–1349), Столетней войны (1337–1453), окончания Реконквисты (1492) распадается прежний, универсальный, не особенно считавшийся с границами государств круг жизни, и в Европе утверждается новое мировосприятие, проникнутое духом земного обустройства бытия, непривычного ранее патриотизма. Вместе со стремлением к снятию феодальных препон и развитием внутреннего рынка новое состояние общества прямо ведет к возникновению такого основополагающего института современности, как суверенное национальное государство, этого фундамента социальной конструкции Нового времени и соответствующей системы международных отношений» [1].

Антропоцентризм явился основой не только многих социальных и научных преобразований, но и сыграл важную роль в создании новой парадигмы мировой коммуникации – информационной. Индустриальный характер трансформаций обусловил глобализацию технологических, социальных и научных сфер. Человечество начинает задуматься о возможности исчерпания пределов планеты, а также над проблемой контроля глобальных ресурсов планеты для их долгосрочного и устойчивого перераспределения. С этим же связано и развитие масштабного рекламного допинга, необходимость в создании, развитии и поддержании многочисленных искусственных потребностей у населения Земли. Все эти факторы привели к концу столетия, по мнению исследователей, к превращению научного сообщества во вполне самодостаточную субкультуру.

Вектор развития современного общества определяется, с одной стороны, процессами оптимизации и глобализации, с другой стороны, – интенсивно развивающимся знанием, в том числе и *knowledge-based economy* – экономикой знания. Новая информационная эпоха требует обновленного, комплексного взгляда на экономику, политику, общество, науку для более полного осознания и оценки общегуманитарной роли экономических, социальных, культурных, психологических, антропологических факторов, а также взаимодействия двух сфер – информационной и инновационной. Таким образом, история информационного общества выстраивается на основе интеллектуальной конверсии, позволяющей личности достойно отвечать на вызов времени созданием новых парадигм в когнитивной теории, эпистемологии, метафизики и методологии, и моральной конверсии, способствующей прогрессу, так как человек стремится к созданию новых ценностей в любой сфере, решая более глобальные задачи, чем удовлетворение только личных потребностей.

История зарождения феномена информационного общества позволяет проследить диалектику формирования концепта *информационное общество*.

а. Этап 1. Зарождение аналитического понятия ‘информационное общество’. *Основы концепции информационного общества прослеживаются в работах Фрица Маклупа. Он был первым, кто отделил категоризированное знание и информационные задачи от обычной индустриальной и социальной деятельности (см. подробнее: [11: 5]). Фриц Маклуп выделил 5 секторов (образование, коммуникативные медиа; информационные механизмы, информационные службы; другие виды информационной деятельности), которые могут быть определены и объяснены экономическими достижениями. Именно работы Ф. Маклупа позволили Питеру Дракеру несколько лет спустя отметить, что стремление к дешевой, надежной, быстрой, универсальной и доступной информации оказывает такое же влияние на общество, как возникновение электричества [11: 27].*

Основываясь на статистических исследованиях, в середине 1970-х годов Марк Порат пишет доклад для правительства США «Информационная экономика», где отмечает существование двух дополнительных информационных секторов – основополагающего и второстепенного. В основополагающем секторе, по мнению аналитика, индустрия знаний манипулирует процессом приобретения и создания знания и информации, чтобы произвести новые интеллектуальные продукты и службы. Во вторичном секторе манипуляция знанием и

информацией является частью материального производительного процесса, информация используется в производстве, продаже материальной продукции и обеспечении обслуживания. Аналитические замечания М. Пората явились ключевым моментом в аргументировании происходящих трансформаций в обществе [16: 11–15].

b. Этап 2. Формирование научной парадигмы информационного общества. *Примерно в это же время Даниэль Белл отметил подобные изменения в исследовании «Наступление постиндустриального общества» [3] и обосновал существование трех динамичных факторов развития: теоретическое знание должно становиться все более значимым; в будущем ожидается выдвигание на передний план вопросов технологии, ее контроля и потенциала для трансформации; возникнут новые процессы принятия решений [3: 14]. Ученый утверждает, что в информационную эпоху роль экспертов будет усиливаться. Д. Белл характеризует постиндустриальное общество как новую тенденцию «игр между людьми», сферу индивидуализированного социального существования.*

В другом раннем анализе особенностей новой информационной эпохи Алвин Тоффлер отмечает, что чувство дезорганизации и тревоги у многих людей в начале 1960-х напрямую связано с «будущим шоком» и невозможностью совладать со все увеличивающимися изменениями зарождающегося информационного века [15]. Этот процесс является таким разъединением с прошлым, таким новым способом организации общества (Тоффлер проводит вектор от психологических изменений через социальные к международным отношениям), который представлен во всех структурах человеческого знания, прежде всего, в языке и литературе.

с. Этап 3. Зарождение общества коммуникации и информации. *Зарождение информационных технологий привело к глобальному переосмыслению мира. Это заявление было сделано Маршалом МакЛюэном, которому принадлежат метафоры, вошедшие сегодня в терминологический аппарат западных учебников – «глобальная деревня», «век информации», «среда – это сообщение» (medium is message). Говоря об исторических перспективах информационных революций, МакЛюэн обращался, прежде всего, к типографским инновациям XV века. Он отмечал, что вмонтирование вовнутрь типографических репродукций (отделение языка и информации в рекомбинированных частях), и одновременно осознанная экспансия в распределении знания явились революцией, приведшей к изменению всего печатного дела [12]. Сравнение, используемое МакЛюэном относительно движения медиа в сторону горячих (закрытое, однонаправленное/переданное, завершённое сообщение) и холодных (открытое, разнонаправленное/интерактивное сообщение), вызвано желанием подчеркнуть интерактивность вовлеченности сетей в передачу информации. МакЛюэн аргументирует появление новых «холодных» технологий, расширяющих человеческие возможности и увеличивающих те аспекты практики, которые изначально были ограничены в пространстве или во времени. В то время как Маклуп предпринимал попытку определить количество экономических изменений, порожденных новыми технологиями в начале 1960-х, МакЛюэн размышлял о технологическом продвижении общественных трансформаций. Общество часто представляется суммой коммуникаций, происходящих внутри него, и влияние технологии на коммуникацию, следовательно, остается в центре многих исследований нового века.*

Марк Постер, например, использовал знаменитое положение МакЛюэна, «*medium is message*» и выделил три модуса информации, три различных способа соположения коммуникативного знания и бытия в обществе, говоря о том, что «история может быть периодизирована изменениями в структуре способов коммуникации» [14: 6]. Различным эпохам присущи различные коммуникативные стратегии и тактики, что приводит к возникновению новых обществ. М. Постер экспериментально идентифицирует главные этапы развития коммуникативных технологий, такие как «лицом к лицу»; словесно опосредованная замена; записанные изменения, опосредованные печатанием; электронно опосредованные изменения. Первый этап характеризуется «символическими соответствиями, второй – представлением знаков, третий – информационной симуляцией (simulations) [14: 6]. Одним из ключевых моментов грядущих трансформаций информационного общества являются когнитивные возможности людей и их коммуникативный потенциал. Истер Дисон замечает, что каждая личность должна проявить себя, потому что, формируя сети и поддерживая их соответствующей информацией, мы получаем множественные

преимущества; каждая отдельная личность должна играть активную роль в существующих сообществах или создавать свои собственные; мы можем предлагать свои продукты через сеть, помогая, таким образом, себе и другим (см. подробнее: [9: 281–286]).

d. Этап 4. От информационного общества к сетевому сообществу. Этот этап обусловлен двумя типами изменений – трансформацией общества (и его экономики) и трансформацией сознания людей. Используя эти два типа изменений, М. Кастельс сделал вывод о том, что компьютерные технологии продуцируют новый тип общества – сетевой [4: 7]. М. Кастельс был первым исследователем, который определил всю значимость повсеместного распространения сетевых технологий и отметил, что этот процесс является продуктом сетевого общества, в котором не только компании, но и личности могут получать выгоду от новых коммуникативных возможностей. Электронные сети поддерживают развитие и распространение знаний и информации, дающих возможность более быстрой адаптации. Кроме того, М. Кастельс обратил внимание на то, что развивающиеся процессы изменились от бытия, основанного на физических ресурсах, к возрастанию доверия к мобилизации и координации знаний и информации. Эти процессы приводят к возникновению информационного капитализма и сетевого сообщества. Одновременно с этими изменениями возникли изменения социального характера. М. Кастельс рассматривает информационную эпоху не только как сплав положительных моментов, но и как эпоху расколотых коммуникаций: мир стал более фрагментирован и разобщен, в нем превалируют навязанные образы, коммуникативное пространство коммерциализировано, продуцируются новые взаимоотношения между пространством и временем. Рассматривая всевозможные аргументы «за» и «против» глобализации, Кастельс предлагает новые категории для осознания этого процесса – «бесконечное время» («timeless time») и «пространство потоков» («space of flows»): время не является протяженностью, фиксирующей последовательность событий, оно может быть аккумулировано через совокупность информации и уничтожено коммуникацией, происходящей мгновенно и не ограниченной никакими пространственными измерениями; пространственная конструкция нашего мира сегодня более зависит от потока сетевых электронных сигналов, чем от физической дислокации. Все эти особенности вызвали к жизни новый информационный век.

«Времена, в которые мы живем, полны угроз и опасностей. Но мы настолько занялись собственными делами, что, в конце концов, утратили представление о сложности окружающего нас мира... В истории трудно найти другой период, когда люди смотрели бы в будущее с такой неподдельной тревогой. В самом деле, это похоже на возврат к Средним векам, когда разум человека был объят страхом перед наступлением нового тысячелетия...» [2]. Эти слова принадлежат Аурелио Печчеи, основателю и первому президенту «Римского клуба», они были произнесены им еще в середине 60-х годов прошлого века – как раз накануне «вступления в фазу новой метаморфозы всей человеческой истории» (З. Бжезинский), «великого перелома» (Р. Диес-Хохлайтнер – нынешний президент Римского клуба), или «мировой революции» (И. Валлерстайн). Как видим, уже в те годы общество было озабочено проблемой будущего современной цивилизации, уже тогда разгорались дискуссии о новом устройстве общества, грядущих переменах в системе знаний и преобразовании мира.

История, интерпретация и диалектика концепта *‘информационное общество’* позволяют выделить не только основы его функционирования и развития, но и негативные тенденции в формировании языковой картины мира и языкового сознания современного общества:

1. Появилась беспрецедентная возможности контроля над каждым индивидом. И если этот контроль попадает в руки групп, располагающих властными функциями, ни о какой демократии говорить не придется. Языковое сознание каждого человека подвергается воздействию и моделированию.

2. Происходит концентрация информации, которая может быть использована как для манипулятивного воздействия на человека, общество, так и для его консолидации.

3. С помощью Интернета распространяется значительное количество материалов, потребление которых ведет к девальвации духовных ценностей, деструктивным изменениям языковой картины мира как отдельного человека, так и сообщества.

4. Інформація виступає в якості важкого стимулятора перемен в обществe, формуючи «інформаційне свiзнання».

5. Ряд сетевих сообществ формуються на основe деструктивних мовних картин мiра – всевозможні ресурси терористических оргaнiзацій, культoвих теченiй, порносайти и пр.

6. Інтернет не просто расширяє общество, он створює некое его нове качество, принципиально мeняє характер взаимосвязей граждaн с властью, лишая власть одного из главных ее ресурсов – монополію на інформацію. Кождый гражданин в Інтернетe отримує можливість не только потреблять інформацію, но и распространять ее. Тем самым мeняються ієрархические модели оргaнiзацій общества, которые были характерны для інформаційной революції.

Возникає проблема регулювання електронної демократії. Обычно вопрос о регулюванні воспринимается в негативном ключе. Но дело в том, что реальної альтернативою управляемости, регулюємости процессов в сфере інформаційных технологий может быть только хаос. И этот хаос в транснаціоных сетях Інтернета чреват самыми негативными последствиями.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Неклеса А.И. Глобализация: новый цивилизационный контекст. – www.futureussia.ru/conf/forum_infosociety_neklssa.html.
2. Римский клуб. История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы / Под ред. Д.М. Гвишиани. – М.: Едиториал УРСС, 1997. – 240 с.
3. 199Bell D. The coming of Post-Industrial society. – London: Heinemann Educational, 1974. Эл. ресурс: <http://www.polybiblio.com/lameduck/688.html>.
4. Castells M. The Rise of Network Society, Vol.1 of the International Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell, 1996. – 320 p.
5. Castells M. An Introduction of the Introduction Age, City 7. – 1997. – P.6–16.
6. Castells M. The Power of Identity, Vol.2 of the International Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell, 1997. – 280 p.
7. Castells M. End of Millennium, Vol.3 of the International Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell, 1998. – 242 p.
8. Drucker P. The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society. – New York: Haper and Row, 1968. – 210 p.
9. Dyson E. Release 2.0: A Design for Living in the Digital Age. – London: Viking, 1997.
10. Gore A. Basic Principles for Building an Information Society // International Information Communication and Education. – 1996. – №2. – P. 226–228.
11. May Ch. The Information Society: A Sceptual view. – USA: Polity Press, 2002. – 190 p.
12. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. – Toronto: University of Toronto Press, 1962. – 360 p.
13. 294Poirier R. The Information Economy Approach: Characteristics, Limitations and Future Prospects // The Information Society 7. – 1990. – №4. – P. 245–285.
14. Poster M. Cyberdemocracy: The Internet and the Public Sphere // Reading Digital Culture / Ed. by Trend D. – USA: Blackwell Publishers Ltd, 2000. – P. 259–271.
15. Toffler A. Future Shock. – London: Pan Books, 1970. – 280 p.
16. Webster F. Theory of the Information Society. – London: Routledge, 1995. – 286 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Компанцева – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Національної академії СБУ.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

КАРТИНА СВІТУ В ТРАГЕДІЯХ ШЕКСПІРА: ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА МОДЕЛЮВАННЯ

Віра НІКОНОВА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто проблему реконструкції картини світу в трагедіях Шекспіра, описано лінгвокогнітивні процедури моделювання трагедійної картини світу, охарактеризовано основні компоненти моделі трагічного в поезії Шекспіра.

The problem of reconstruction of the world picture in Shakespeare's tragedies is investigated in this paper. The description of linguistic and cognitive procedures of the tragic world picture modeling is given. The main components of the model of the tragic in Shakespeare's poetics are analyzed.

Проблема людини і мови здобуває останнім часом усе більшу актуальність у зв'язку з розв'язанням значного числа теоретичних і прикладних завдань. До перших відноситься розробка методології лінгвістичного дослідження, співвідношення загальнолінгвістичних категорій і категорій мислення. Прикладні завдання визначаються вивченням способів

вираження в мові позамовної дійсності, принципів реконструкції світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту його творів, що стає можливим у зв'язку з поширенням у когнітивних дослідженнях художньої семантики ідеї когнітивізму про існування концептуальної картини світу як системи знань окремого індивіду та її вираження через внутрішній лексикон у мовній картині світу (О.С. Кубрякова, Б.О. Серебренников, В.М. Телія, Ю.Д. Апресян). У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми відкрилися нові перспективи осмислення і творів Шекспіра, зокрема природи трагічного в його драмах.

Мета цієї статті – розглянути проблему реконструкції картини світу, якою вона постає в шекспірівських трагедіях, і описати лінгвокогнітивні процедури моделювання трагедійної картини світу як спосіб реконструкції поетичного світобачення в п'єсах Шекспіра. Зазначена мета зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) показати специфіку трагедійної картини світу й охарактеризувати основні компоненти моделі трагічного в поезії Шекспіра; 2) розкрити процедури поетико-когнітивного аналізу трагедійної картини світу на прикладі фрагменту з трагедії В. Шекспіра «Макбет».

Поняття «картина світу», що належить нині до фундаментальних наукових понять як у філософії (Г.А. Брутян, Р.І. Павільоніс та ін.), так і в лінгвістиці (Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, В.І. Постовалова, Б.О. Серебренников, О.С. Кубрякова, В.М. Телія та ін.), виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття, її взаємозв'язки з позамовною дійсністю. Скільки є «світів», тобто форм матерії в земному і космічному просторі, стільки є і картин світу. Ситуація плюралізму картин світу (художніх світобачень) існує й у мистецтві.

Розподіл драматургії як специфічного виду мистецтва на три жанри в їх історичному розвитку – драму, комедію, трагедію – зумовлює виділення різновидів художньої картини світу залежно від жанрової специфіки драматургічних текстів. Так, картина світу в трагедії вважається **трагедійною картиною світу** [7]. Оскільки текст трагедії – це багатоаспектний феномен, у якому виділяються різні аспекти дослідження як лінгвістичного, так і літературознавчого планів, трагедійна картина світу, якою вона постає, наприклад, у п'єсах Шекспіра, є сукупністю *мовних* і *ментальних* структур художнього світу письменника як результат складного процесу індивідуально-авторської інтерпретації дійсного світу, зумовленого історичними та культурними традиціями епохи Ренесансу, а також вимогами жанру трагедії. Матеріальним вираженням трагедійної картини світу є трагедії Шекспіра, їхній єдиний текстовий простір, тому трагедійна картина світу реконструюється на мовному матеріалі цих творів, але сама по собі мова не створює концептуальної картини, вона формується письменником залежно від його індивідуального світовідчуття та суб'єктивного осмислення дійсності. Трагедійна картина світу, таким чином, уявляється як багаторівнева структура, складниками якої є жанровий, текстовий, мовний і концептуальний рівні.

Така багатоаспектність трагедійної картини світу в поезії Шекспіра потребує різнобічного філологічного аналізу авторського тексту, який би поєднував лінгвістичні методи, що охоплюють усі рівні аналізу самого художнього тексту, з літературознавчими, котрі пов'язані з виходом за межі тексту в область філософії, історії, естетики. Оскільки аналіз трагедійної картини світу є неможливим без досліджень з психології та психоаналізу, з соціології та етнології, з філософії та історії, з лінгвістики та риторики, пропонуємо комплексний **поетико-когнітивний** підхід до аналізу авторського тексту [6], тому що поетика співвідноситься з кожною із цих дисциплін. Основою такого підходу є положення лінгвопоетики, що інтегрують різні методик літературознавчого й лінгвістичного аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму когнітивної парадигми.

Поетико-когнітивний підхід передбачає проведення дослідження у двох різноспрямованих напрямках: перший, **жанр – текст – мова**, на якому розглядаються особливості трагедійної картини світу на жанровому, текстовому і мовному рівнях, і другий, **концепт – концептуальна схема – смисл**, що ставить за мету виявлення концептуальних пріоритетів письменника і веде до глибшого розуміння твору і позиції автора.

Жанровий аспект трагедійної картини світу визначається поезією англійського Відродження (А.А. Анікст, Р.М. Самарін); колективною етнічною свідомістю людей в Єлизаветинській Англії, що зумовила характер світорозуміння Шекспіра (Л.Є. Пінський, М.В. Урнов); специфікою жанру драми XVI-XVII ст. (В.М. Волькенштейн, М.М. Морозов, В.Є. Халізев); тими літературними напрямами (класицизм, романтизм, маньєризм, бароко),

які синтезовано у творчості Шекспіра (А.А. Анікст, А.М. Горбунов, О.О. Смирнов); характером шекспірівських трагедій (Ф.Е. Холлідей, Ю.Ф. Шведов), у яких відбито сприйняття гуманістами цілісності світу, де жахливе сусідить із смішним (Ю. Гінзбург, М. Мінков).

Текстовий аспект трагедійної картини світу – це її реалізація у ключових фрагментах тексту трагедій – *контекстах трагічного*. Їх виділення зумовлено як змістовим (наявність теми контексту), так і формальним (обсяг контексту) показниками. За своїм змістом такі контексти відбивають драматично напружені ситуації, які складають основні етапи розвитку центрального конфлікту трагедії. За своїм обсягом контексти трагічного дорівнюють монологам чи діалогам. Прикладом такого контексту може слугувати відомий монолог Гамлета *To be or not to be – that is the question*, оскільки в ньому розкривається одна тема: розчарований у житті, що втратило для нього всі юнацькі ілюзії й ідеали, Гамлет задумується про даремність людського існування, шукає заспокоєння у смерті.

У результаті інформаційного стиснення контекстів трагічного [4] виявляються *тематичні лінії*, в яких сконцентрована найважливіша концептуальна інформація. Тематичні лінії мають різні схеми розвитку. Так, у монолозі Гамлета перетинаються три тематичні лінії: «життя як ворожа людині сила», «смерть як спокійний сон», «страх людей перед тим, що буде після смерті, як причина того, що люди не квапляться покінчити з життям».

Мовний аспект трагедійної картини світу – це її вираження засобами мовної (слова і фразеологічні одиниці) і мовленнєвої (вільні словосполучення і речення) репрезентації тематичних ліній у контекстах трагічного. Серед них є експресивно-емотивні й образні звороти, що вже існували в англійській мові того часу [2], а також авторські метафори – «шекспіризми». В їхній семантичній структурі домінує конотативний аспект значення з негативною оцінкою [5], актуалізація якої посилює драматичне напруження ситуації, викликає у читача почуття співпереживання героєві в його боротьбі зі злом.

Серед мовних / мовленнєвих засобів концептуально значущим є поняттєве ядро тематичної лінії контексту трагічного – *тематична домінанта* (слово, словосполучення чи речення), яка позначається *тематичним словом* [1]. Так, у монолозі Гамлета першою тематичною домінантою є *To be, or not to be – that is the question*, тематичним словом в її складі – дієслово *to be*, яке синонімічно пов'язане зі словом *to live*, що є однокореневим зі словом *life* «життя» як імовірним найменуванням тематичної домінанти – «життя». Семантично співвіднесені з тематичною домінантою елементи контексту, які разом з нею розкривають його тему (підтему), називаємо *смысловими релятами* (термін «релят» запозичено Дж.А. Міллером [3] із середньовічної логіки для позначення у складі концептуальної метафоричної моделі концепту, який співвідноситься з концептом-референтом). Кожна тематична лінія містить одну тематичну домінанту і один чи кілька смыслових релятів.

Концептуальний аспект трагедійної картини світу репрезентовано сукупністю художніх концептів трагічного (далі ХКТ) як згустків культури, системна взаємодія яких формує концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра. Таким чином, концептуальний простір трагічного є не тільки одним з аспектів трагедійної картини світу, а й найвищим рівнем абстракції в її ієрархічній структурі, який базується на трьох попередніх.

Процес реконструкції трагедійної картини світу віддзеркалено у *моделі трагічного* (рис. 1), яка складається з п'ятьох модулів, послідовно пов'язаних між собою: *фонового* (вплив широкого соціально-історичного і культурного контексту, в якому творив Шекспір, на його індивідуально-авторське світобачення), *жанрового* (зумовленість способу зображення дійсності в п'єсах Шекспіра жанровою своєрідністю трагедій), *текстового* (текстова реалізація трагедійної картини світу, викликана структурною будовою шекспірівських драм), *мовного* (мовні засоби реалізації трагедійної картини світу) і *концептуального* (втілення проявів свідомості Шекспіра в художніх концептах, їхня взаємодія в концептуальному просторі трагічного).

Алгоритм аналізу трагедійної картини світу на фонівому, жанровому, текстовому, мовному та концептуальному рівнях складається із семи кроків.

1. Виокремлення у трагедіях Шекспіра ключових фрагментів – *контекстів трагічного*. Наприклад, фрагмент із трагедії «Макбет», де йдеться про те, що Макбету повідомляють про смерть його дружини, репрезентує контекст трагічного завдяки тому, що в ньому відбито крах надій і життєвих ідеалів героя: “SEYTON. *The Queen, my lord, is dead. / MACBETH. She should have died hereafter; / There would have been a time for such a word. / (1) Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow / Creeps in this petty pace from day to day / To the last syllable of recorded time; / And (2) all our yesterdays have lighted fools / The way to dusty death. (3) Out, out, brief candle! / (4) Life's but a walking shadow, (5) a poor player / That struts and frets his hour upon the stage / And then is heard no more. (6) It is a tale / Told by an idiot, (7) full of sound and fury, / Signifying nothing*” (у пер. Б.Тена: «Завтра, завтра, завтра. / А дні дрібними кроками повзуть / Аж до останньої життя сторінки. / Всі "вчора" лиш освітлювали шлях / До тліну смерті. Гасни ж, куца свічко! / Життя – рухлива тінь, актор на сцені. / Пограв, побігав, погаласував / Свою часину – та й пропав. Воно – / Це дурня казка, вся зі слів гучних / І геть безглузда»).

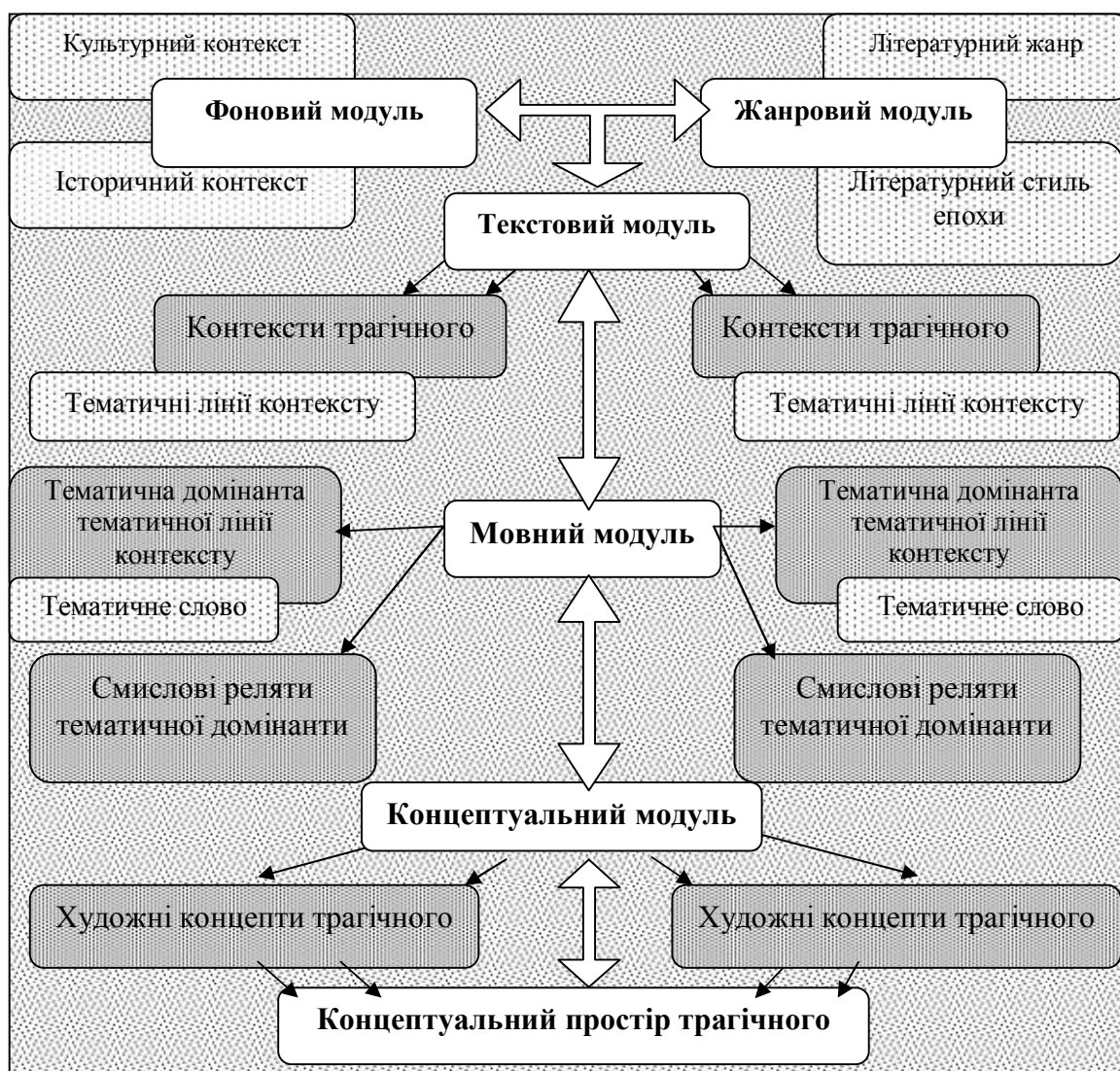

Рис. 1. Модель трагічного в поезії Шекспіра

2. Виявлення *тематичних ліній*, що втілюють підтеми контексту трагічного. Наведений монолог демонструє, що після трагічної звістки внутрішня боротьба між упевненістю Макбета у своїй непереможності і злочинною совістю досягає свого апогею: він усвідомлює всю безглуздість своїх честолюбних прагнень і розуміє неминучість розплати за

скоєні злочини. Підтемами цього контексту є (1) швидкоплинність і (4) даремність, безглуздість людського існування.

3. Аналіз засобів мовної репрезентації тематичних ліній у контексті трагічного. Такими засобами в наведеному контексті є сім авторських поетичних метафор (позначені цифрами).

4. Виділення серед мовних засобів **тематичної домінанти**, компонент якої (**тематичне слово**) може бути використаний як її найменування. Тематичною домінантою в цьому контексті вважаємо фразу *life's but a walking shadow* (4), тому що в її складі є тематичне слово *life* як імовірне найменування домінанти контексту – «життя».

5. **Ідентифікація художнього концепту трагічного** (ЖИТТЯ в наведеному прикладі) на основі тематичного слова (*life*) як найменування тематичної домінанти (далі НТД), яке використовується для мовного позначення художнього концепту трагічного (ХКТ): тематичне слово → НТД → мовне позначення ХКТ.

Найменування художнього концепту може збігатися з тематичним словом (тематичне слово = НТД / ХКТ), як у наведеному прикладі, або не збігатися з ним (зміст контексту = НТД / ХКТ). Наприклад, жодне слово з контексту трагедії «Троїл і Крессіда» не може бути використане як його НТД: “*TROILUS. The Greeks are strong, and skilful to their strength, / Fierce to their skill, and to their fierceness valiant; / But I am weaker than a woman's tear, / Tamer than sleep, fonder than ignorance, / Less valiant than the virgin in the night, / And skillless as unpractis'd infancy*”. Проте, оскільки цілком зрозуміло, що йдеться про закоханість Троїла, виявами чого є його фізична слабкість, захопленість, недосвідченість, боягузтво, виправданим є добір слова «кохання» як НТД контексту, хоча воно й не вживається в цьому фрагменті.

6. **Реконструкція концептуальних схем**, що створюють підґрунтя словесних образів (метафори, метонімії, оксиморона), які експлікують ХКТ у тематичних домінантах і смислових релятах у контекстах трагічного. Так, у наведеному прикладі з трагедії «Макбет» конструємо такі концептуальні метафори: ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ (1), ЖИТТЯ Є ШЛЯХ ДО СМЕРТІ (2), ЖИТТЯ Є КОРОТКА СВІЧКА (3), ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ (4), ЖИТТЯ Є ПОГАНІЙ АКТОР (5), ЖИТТЯ Є БЕЗГЛУЗДА БАЙКА (6), ЖИТТЯ Є КОНТЕЙНЕР ДЛЯ НЕПОТРЕБУ (7).

7. Асоціативне осмислення інформації, яка упредметнена у сконструйованих концептуальних метафорах, з метою **вилучення смислових атрибутів** ХКТ і подання змісту концепту через їх системну взаємодію. Наприклад, у словесному поетичному образі *life's but a walking shadow* Шекспір осмислює абстрактне поняття «життя» крізь призму конкретного об'єкта «тінь», яка асоціюється з чимось беззмістовним, несуттєвим і тому – незначущим, нікчемним. Підставою для цієї асоціації є наявність у семантичній структурі слова *shadow* такого компонента значення, як “*a mere semblance, something unsubstantial*” (New Webster's Dictionary) «сута подібність, щось несуттєве». Отже, у концептуальній метафорі ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ об'єктивується смисловий атрибут ХКТ ЖИТТЯ **нікчемність**. Систематизація наведених концептуальних метафор розкриває зміст ХКТ ЖИТТЯ, що постає в концептуальній системі автора як короточасне (ЖИТТЯ Є ШЛЯХ ДО СМЕРТІ, ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ), швидкоплинне (ЖИТТЯ Є КОРОТКА СВІЧКА, ЖИТТЯ Є ПОГАНІЙ АКТОР), нікчемне (ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ), безглузде (ЖИТТЯ Є БЕЗГЛУЗДА БАЙКА), непотрібне (ЖИТТЯ Є КОНТЕЙНЕР ДЛЯ НЕПОТРЕБУ). Отже, **короточасність, швидкоплинність, безглуздість, нікчемність, непотрібність** – це смислові атрибути ХКТ ЖИТТЯ, які розкривають його зміст.

Таким чином, реконструкція картини світу, якою вона постає в трагедіях Шекспіра, потребує комплексного поетико-когнітивного підходу до аналізу авторського тексту. Шляхом виявлення жанрової своєрідності трагедій Шекспіра (жанровий аспект) визначаються контексти трагічного; у результаті аналізу текстової реалізації ХКТ (текстовий аспект) виокремлюються тематичні лінії в контексті трагічного; дослідження мовних засобів експлікації ХКТ (мовний аспект) уможливує визначення тематичної домінанти і смислових релятів як концептуально значущих компонентів контексту трагічного; шляхом аналізу семантики тематичної домінанти виявляється тематичне слово як можливе мовне позначення ХКТ, визначаються способи ідентифікації ХКТ у трагедіях Шекспіра за допомогою мовних структур (концептуальний аспект).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Городникова М.Д. Когнитивное моделирование при интерпретации художественного текста // Когнитивные аспекты лексики (немецкий язык): Сб. тр. – Тверь: Тверск. гос. ун-т, 1991. – С. 20–28.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1986. – 336 с.
3. Миллер Дж.А. Образцы и модели, уподобления и метафоры // Теория метафоры: Сб. ст. / Общ. ред. Н.Д.Арутюновой и М.А.Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 236–254.
4. Мурзин Л.Н. Текст и его восприятие / А.С.Штерн. – Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991. – 172 с.
5. Ніконова В.Г. Мовний аспект трагедійної картини світу (на матеріалі творів Шекспіра) // Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX–VIII: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2005. – Вип. 11. – С. 68–72.
6. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: Дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. – К.: КНЛУ, 2008. – 558 с.
7. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Ніконова – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземної філології, директор Інституту міжнародної комунікації Дніпропетровського університету економіки та права.
Наукові інтереси: концептологія художнього дискурсу.

АБСОЛЮТНЫЕ ВАЛОРАТИВЫ "FLEIß" И "SPARSAMKEIT" В НЕМЕЦКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Анатолий ПРИХОДЬКО, Галина ПРИХОДЬКО (Запорожье, Украина)

Deutschlands Schicksal: Vor dem Schalter zu stehen.	Судьба Германии: стоять у кассы.
Deutschlands Ideal: Hinter dem Schalter zu sitzen. (K. Tucholsky)	Идеал Германии: сидеть за кассой. (К. Тухольски)

Статтю присвячено вивченню специфіки концептів FLEIß і SPARSAMKEIT, які розглядаються як абсолютні параметричні валоративи німецького етнічного менталітету. На основі когнітивної інтерпретації засобів вербалізації та порівняння між собою описано понятійний, асоціативний і ціннісний зміст цих концептів з наступним аналізом шляхів і способів їхньої образно-метафоричної версифікації в німецькій лінгвокультурі.

The article is dedicated to the study of the specification of Fleiß and Sparsamkeit concepts, which are considered as absolute parametrical valoratives of German ethnical mentality. Notional, associative and value substance of these concepts is described on the basis of cognitive interpretation of the verbalization means and comparison with each other as well as the following analysis of ways and methods of their figurative and metaphorical versification in German culture.

Объектом внимания в данной статье являются концепты FLEIß / СТАРАТЕЛЬНОСТЬ" и SPARSAMKEIT / БЕРЕЖЛИВОСТЬ, которые наряду с другими концептуальными доминантами немецкой этно- и лингвокультуры отличаются абсолютной телеономностью, т.е. принадлежат к "высшим духовным ценностям, образующим и воплощающим для человека нравственный идеал, стремление к которому создает моральную оправданность его жизни" [1: 25]. Предметом анализа этой статьи являются понятийные, ассоциативно-образные и валоративные рефлексии указанной концептивной пары в немецком этническом менталитете (НЭМ). Выяснение ментальных истоков этих концептов, за которыми стоят интериоризированные кванты знания и стереотипизированные модели поведения, составляет основную цель статьи.

Для начала следует заметить, что анализируемые концепты является одной из важнейших констант немецкой этнокультуры, которые совместно с ORDNUNG, ARBEIT, PFLICHT, PÜNKTLICHKEIT, GEMÜTLICHKEIT и некоторыми другими валоративами составляют формулу немецкой ментальности.

Абсолютный телеономный валоратив FLEIß / СТАРАТЕЛЬНОСТЬ наделяется в НЕМ большой психической силой: излучая ценностное отношение к работе, он тем самым организует жизненный мир человека. Он является не только показателем старательности и трудолюбия, но и отражает внутренний порыв – работать старательно значит не только

предприимчиво, но и по собственной воле. Этимологическая основа этого концепта берет свои начала в двн., где *fliz, flit, vlizan* означало «напряжение, ссора, спор, борьба» [6: 220].

Лексикографическое истолкование концепта FLEIß опирается на три смысловых прослойки: «интенсивность работы», «трудолюбие» и «усилие» [4: 516; 9: 336; 11: 1327]. Именно эти значения и образуют когнитивно-семантическую структуру концепта FLEIß, который мыслится как старательность, настойчивость и целеустремленность в работе и может синонимически диверсифицироваться лексемами *arbeitsam, viel arbeitend* ('трудолюбивый'), *eifrig* ('настойчивый', 'упорный'), *zielstrebig, strebsam* ('целенаправленный', 'целеустремленный').

Основными вербальными апеллятивами концепта FLEIß являются существительное *der Fleiß* и прилагательное / наречие *fleißig*, тогда как соответствующий глагол в современном языке отсутствует, хотя и существовал ранее вплоть до средневерхненемецкого периода. Более того, лексема *Fleiß* отличается крайне ограниченным словообразовательным потенциалом. Она фактически не образует субстантивных композит (*Fleißkärtchen* 'карточка старательности учащегося' – единая фиксированная словарями композита). Очевидно, это тот редкий случай, когда языковая объективация концепта опирается не на множество его семиотических воплощений, а ограничивается одним-двумя знаками. Тем не менее, от этого образно-ассоциативная и ценностная стороны концепта не становятся беднее.

Учитывая историческую динамику, понятийная основа концепта FLEIß проходит определенные степени своего ментального освоения: в XVI ст. во времена кайзера официально предписывалось, что милостыню просить имеют право лишь больные, остальные же должны работать. Даже в функциональные обязанности чиновников входило безжалостное наказание бездельников и их принуждение к поиску общественно полезного занятия (*Der Fleißige findet immer etwas zu tun*). Начиная с XVIII ст., в Германии распространяется дух меркантилизма, способствовавший переосмыслению FLEIß как движущей силы благосостояния человека и, соответственно, залога пополнения казны (*Des Fleißigen Hand macht reich*). В этом смысле FAULHEIT / ЛЕНЬ рассматривалась официальной властью как тормоз, а FLEIß, EIFER / УСЕРДИЕ и ARBEITSAMKEIT / РАБОТОСПОСОБНОСТЬ – как источник экономического развития страны [7].

Значительный вклад в сакрализацию старательности как главного атрибута работы сделало христианство. Применяя теософские аргументы, религия довольно успешно справлялась с принуждением прихожан к общественно полезной работе и тем самым к активному образу жизни. Клерикальные призывы типа «Бог создал человека для работы – кто ленится, тот пренебрегает Божьим творением» (Й. Агрикола, 1534), «Каждый должен работать – так велел Господь» (Й. Татезиус, 1534), «Бог помогает старательному и наказывает бездельника» (Кр. Лейманн, 1637) были постоянными слоганами в проповедях священнослужителей [3: 48]. Идеино-христианское назначение таких призывов заключалось не только в обожествлении работы и старательности, но и в борьбе с праздностью. Протестантская церковь и кайзеровское государство шли здесь в одной упряжке, били как бы в одну точку.

Длительное время FLEIß считался одним из эффективных способов покаяния и лечение души. Позднее он стал в сознании немца «необходимым атрибутом человеческого существования» [7: 112], т.е. той добродетелью, благодаря которой становится возможной самореализация человека как личности. За этим стояла вполне понятная политическая прагматика: обеспечить экономическую стабильность государства и общества путем старательной работы каждого гражданина на себя и на свою семью.

Именно такие ценностные истоки имеет концепт FLEIß и в сегодняшней Германии. Вопреки пониманию того, что «*Die Menschen sind höchst unterschiedlich in ihren Anlagen, Fähigkeiten und Fertigkeiten, sondern auch in ihrem Fleiß / Люди очень разные в своих задатках, способностях и привычках, а также в старательности*» [http://fu-berlin_nachrichten.online2005.de], любые проявления не-старательности, как и раньше, продолжают резко осуждаться общественной моралью. Лень, поверхностность, халатность – все это, по мнению немца, дезорганизует жизненный мир человека. Идея несправедливого распределения материальных благ, незримо окружающая концепт ARBEIT / РАБОТА, почти не фигурирует в перцептивно-образном слое концепта FLEIß (исключение: *Der*

eine hat den Fleiß, der andere den Preis / Одним достаётся старание, другим – вознаграждение). Правда, сегодня наметилась тенденция и к гендерной дифференциации в понимании этого феномена, сформулированную в виде слогана «*Fleißige Frauen arbeiten, kluge machen Karriere / Старательные женщины работают, а умные делают карьеру*» [10].

Основным же фразеологическим способом версификации валоратива FLEIß является его ассоциативное осмысление через два других концепта – MENSCH / ЧЕЛОВЕК и PREIS / ВОЗНАГРАЖДЕНИЕ. В этом смысле можно считать, что валоризация идеи старательности в паремии фонде языка задается "лозунговой" поговоркой «*Ohne Fleiß kein Preis / Без старательности нет вознаграждения*», по отношению к которой все остальные паремии на эту тему кажутся производными. Ср.: *Mühe und Fleiß erhalten den Preis; Der Jugend Fleiß, des Alters Preis*.

Центральным звеном фразеологических единиц, декларирующих идею старательности, всегда является человек, способный своим трудом достичь многого. Тем не менее, этот человек редко получает прямые номинации (*Der Fleißige macht aus Eisen Wachs*). Чаще всего такой человек воспевается метафорически через зоонимы (*Dem fleißigen Hamster schadet der Winter nicht; Die fleißige Spinne hat ein großes Gewebe; Ein fleißiger Gaul wird nicht fett; Ein fleißiges Huhn findet auf jedem Mist zu tun*), соматизмы (*Fleißige Hand baut Leut und Land*) и артефакты (*Fleißiger Spaten ist immer blank*). Нередко в паремиях персонифицируется и сама старательность (*Der Fleiß hämmert das Eisen heiß; Fleiß bricht das Eis; Fleiß rührt den Mörtel; Fleiß überwindet alles; Eigener Fleiß macht den Schornstein rauchen*). Прямые же номинации старательного человека (субстантивированное прилагательное *der Fleißige*) встречаются, как правило, в тех фразеологизмах, где фигурируют лень, бездеятельность и хаос (*der Faule*), т.е. то, что неприемлемо для НЭМ даже в смеховом контексте. Метафорическое осуждение лени осуществляется путем ее противопоставления трудолюбию (*Für den Fleißigen hat die Woche sieben Heute, für den Faulen sieben Morgen; Der Fleißige hat stets Zeit genug, der Faule nie; Der Fleißige läuft sich tot, der Faule trägt sich tot; Abends wird der Faule fleißig*).

Часто концепт FLEIß профилируется в паремии фонде языка рядом с другими не менее важными для НЭМ валоративами – GLÜCK / СЧАСТЬЕ, SPARSAMKEIT / БЕРЕЖЛИВОСТЬ, MÜHE / УСИЛИЕ и пр. Ср.: *Fleiß ist des Glückes rechte Hand, Sparsamkeit die linke; Fleiß und Sparsamkeit hilft auch durch schlechte Zeit; Fleiß und kluger Sinn bringt den sichersten Gewinn; Mühe und Fleiß erhalten den Preis*. Вместе с ними воспеваются такие добродетели, как *мудрость* (*Hans ohne Fleiß wird niemals weis*), *любовь* (*Liebe macht fleißige Hand*), *ум* (*Fleißige Schüler machen fleißige Lehrer*), которые старательный человек может приобрести, а не старательный – потерять (*Geht der Fleiß zur Tür hinaus, steigt die Not zum Fenster hinein*). Более того, концепт FLEIß ассоциируется в НЭМ с такими ментальными единицами, как ERNSTHAFTIGKEIT / СЕРЬЕЗНОСТЬ, GESCHÄFTIGKEIT / ДЕЛОВИТОСТЬ и UNTERNEHMUNGSGEIST / ДУХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА. Все они так или иначе связаны с MÜHE / УСИЛИЕМ, которое должен приложить человек ради достижения намеченной цели – глобальной (успех-ERFOLG) или промежуточной (успех-LEISTUNG) как в материальном, так и в духовном планах.

Итак, валоратив FLEIß является для НЭМ весьма положительным ментальным ориентиром. Этот концепт покрывает широкие когнитивно-семантические пространства и содержит в своей структуре элементы, достигающие глубин этнического сознания. В этих глубинах фигурирует еще одна тесно связанная с FLEIß концептуальная единица – TÜCHTIGKEIT / ПРОВОРНОСТЬ, которую Б. Нусс несколько фривольно определяет как «совокупность свойств, непосредственно необходимых для достижения цели» [8: 168]. Но не только ее ассоциативно-образный и ценностный слои, но и понятийный субстрат являются глубже и сложнее этого определения. TÜCHTIGKEIT как специфично "немецкий" концепт можно охарактеризовать по-русски лишь описательно как нечто «расторопное, проворное, находчивое». Для немца же он означает гораздо больше: сохраняя генетическую энергетику своего вербального номинанта (в средневековье словом *tüchtig* характеризовали сильного и по-рыцарски мужественного человека), концепт TÜCHTIGKEIT сегодня расширил свои семантические границы и стал использоваться в палитре таких смыслов, как «ловкость», «опытность», «сдержанность», «решительность», «сообразительность».

С другой стороны, TÜSHTIGKEIT – это неотъемлемая черта старательно работающего человека. «Старательность является ничем иным, как скрытым желанием немца любой ценой играть в чем-то какую-то роль, пусть даже и скромную, но непременно полезную. Чувство бесполезности, ненужности, извращенности невыносимо и деморализующее для немца» [8: 171]. И чем лучше работает человек, тем высшее вознаграждение, но работать он должен соответственно своим физическим и интеллектуальным способностям. Старательность – это национальная концепция отношения к работе и к homo faber (человеку работающему), в которой оцениваются не столько результаты достигнутого, сколько осознанно-уважительный подход к выполнению порученного.

Вопреки тому, что трудолюбие и старательность являются заслугой не столько какого-то там национального духа, сколько давления со стороны государства и церкви, концепты FLEIß, EIFER и TÜSHTIGKEIT немцы считают своими национальными добродетелями. Отдавая должное тому, что с такой постановкой вопроса довольно тяжело согласиться, так как старательность и трудолюбие ценятся многими народами, в т.ч. и нашим, подчеркнем бесспорность того факта, что эти концепты являются неотъемлемой составляющей НЭМ. К ним относятся и некоторые другие ментальные сущности – в частности, концепт SPARSAMKEIT.

Абсолютный телеономный валоратив SPARSAMKEIT / БЕРЕЖЛИВОСТЬ / ЭКОНОМНОСТЬ также является одной из важнейших доминант немецкой этнокультуры, участвующих в конституировании формулы немецкой ментальности. Этот концепт имеет три частеречные репрезентации – существительное *die Sparsamkeit*, глагол *sparen* и прилагательное / наречие *sparsam*, ведущих свою родословную от д.герм. *sparé и двн. *sparon*, *sparia(n)* «сохранять, надежно держать» [6: 682] и, наверное, происходят от старославянского *sporŭ* «достаточный» [9: 930]. Сегодня этот концепт воплощает идею бережливого отношения к тем материальным и духовным ценностям, которые нужно копить и приумножать [4: 1425]. Экономия была и остается и государственной доктриной Германии, которая вызывает понимание и одобрение не только политиков, но и простых граждан. Экономия на всем, немцы делают это ради семьи, путешествий, новой машины, постройки дома и пр.

Но концепт SPARSAMKEIT интерпретируется немецкой лингвокультурой не только в аспекте материальных ценностей (например, *Geld sparen*). Он имеет касательство и к экономии времени, сил, энергии, усилий, нервов и пр. ценностных компонентов жизненного мира человека. Вплоть до XIX ст. актуальным было понимание этого концепта в значении *haushälterisch* «хозяйственный, домовитый» [5 (16: 1955)]. При этом нужно иметь в виду, что бережливость в НЭМ не имеет ничего общего с таким индивидуальным свойством человека, как GEIZ / ЖАДНОСТЬ, являющейся экономией ради экономии. Экономный же человек экономит ради благосостояния. Такому экономному человеку НЭМ приписывает добродетели рачительного хозяина, надлежащим образом заботящегося о своем доме и своей семье и не позволяющего себе никаких излишеств [5 (16: 1955)]. Хороший хозяин именовался без всякого отрицательного подтекста как *Sparrkommissar*.

Сегодня по-прежнему актуальными остаются ФЕ "бережливости", ведущие свои начала еще из седой давности *bei Heller und Pfennig sparen; Daumen auf dem Beutel sparen; sich am Mund absparen; jeden Groschen dreimal umdrehen; den Pfennig ehren; den Schmachtriemen enger schnallen*, в которых коренится психология и философия экономии всего и вся. Дух экономии насквозь пронизывает и лексический слой языка: немцы не просто что-то экономят, а делают это *fleißig, achtsam, haushälterisch, wirtschaftlich, mäßig, schlicht, sorgsam, altpreußisch, puritanisch, spartanisch*. Наиболее активно используемое имя концепта SPARSAMKEIT опирается на глагол *sparen* и его производные с префиксами *ein-, ab-, auf-, an-, ver-, zusammen-*, а также на многочисленные субстантивные композиты типа *Sparbuch, Sparkasse, Sparbüchse, Sparstrumpf, Spareinlage, Sparheizung, Sparbrenner*. Лишний раз о бережливости напоминают и глагольный синонимический ряд: *sich einschränken, kappen, haushalten, schonen, wirtschaften, zurücklegen, erwerben* и др.

В когнитивно-дискурсивной ситуации SPARSAMKEIT обычно актуализируется через предметно-центрический фрейм со слотами КТО (субъект экономии), ЧТО (объект

экономии), КАК (средство экономии), ЗАЧЕМ (цель экономии). В полном соответствии с этим фреймом выстраиваются и языковые средства, и метафорические модели, и аллюзивные импульсы данного концепта.

Особенно рельефно фреймовый сценарий объективации валоратива SPARSAMKEIT выстраивает паремиологический фонд немецкого языка, через который идея бережливости проходит красной нитью. Во ФЕ каждый слот профилируется в разных ипостасях, но наиболее активным здесь является слот ЗАЧЕМ с его идеей неперемного вознаграждения для экономного человека. В частности, во ФЕ *Wer einen Groschen spart, hat zwei verdient; Wer spart, hat doppelt; Wer erwirbt, tut viel – wer spart, tut mehr; Wer heute etwas spart, wird morgen etwas haben; Wer in der Jugend spart, ist im Alter bewahrt; Wer morgens was spart, hat abends was; Sparsam sein ist eine gute Rente; Wer sparsam ist, kann viel sammeln* пропагандируется профицитность любых экономных начинаний, ибо именно они приносят прибыль (*Sparschaft gibt Barschaft*).

Прямо и непосредственно идея бережливости обыгрывается и через habeo-мотив в поговорке *Auf Sparen folgt Haben / Экономия причиняет владение (обладание)*, бьющей по той слабости человека, которая обусловлена его влечением к обладанию чем-либо. Конечно, в таких контекстах как бы сходятся одновременно объект и цель владения, являющимися аллюзиями концепта GELD / ДЕНЬГИ. Правда, последний нередко объективируется и прямыми фразеологическими номинациями. Ср.: *Adel, Tugend, Kunst sind ohne Geld umsonst; Alles ist möglich, aber es regnet kein Geld; Geld regiert die Welt; Wo Geld ist, da ist der Teufel, wo keines ist, da ist er zweimal; Für Geld kann man den Teufel tanzen sehen*. Общий смысл этих ФЕ сводится к тому, что деньги имеют большое значение, но они не даются легко, а потому их нужно экономить в первую очередь.

Во фразеологическом фонде валоратив SPARSAMKEIT идет бок о бок с концептами ARBEIT (*Arbeiten und Sparen macht zusehends reich*) и FLEIß (*Fleiß ist des Glückes rechte Hand, Sparsamkeit die linke; Fleiß und Sparsamkeit hilft auch durch schlechte Zeit*). Несколько реже его фразеологическая версификация осуществляется через такие концепты, как HAUS / ДОМ, HAUSHALT / ХОЗЯЙСТВО, FAMILIE / СЕМЬЯ (*Sparsamkeit erhält das Haus; Wo Sparsamkeit haushält, da wächst der Speck an den Balken*). Не забывает народная мудрость напоминать экономному человеку и о VORSICHT / ОСТОРОЖНОСТИ, дабы уберечь его от охотников на чужое добро: *Jeder Sparer findet einen Zehrer; Nach dem Sparer kommt ein Zehrer*. Пословицы и поговорки героизируют экономного человека (Sparer, Sparwas) на контрасте с неимущим (*Habenichts*) и расточительным (*Sparnichts, Frißauf*) человеком: *Sparwas hat was – Frißauf hat nichts; Sparnichts und Habenichts wohnen unter einem Dach; Wer nicht sparen kann, dem nützt das Gewinnen nichts*. Неэкономность и расточительство всегда твердо и бескомпромиссно осуждаются, а в меру потребляющий и в меру тратящий человек (*Otto-Normalverbraucher*) считается в НЭМ образцовым.

Средневековый протестантский слоган "*Arbeiten, beten und sparen / Работа, молитва и экономия*" остается (за исключением beten) весьма актуальным и для сегодняшней Германии, а стереотип бережливого человека как отказывающего себе даже в необходимом, не исчезают с течением времени. Идея экономности и бережливости витает в НЭМ повсюду, а потому часто берется на вооружение маркетологами. Так, умело подобранное название «Spar» для цепи супермаркетов обеспечило ему высокую конкурентоспособность на рынке продуктов питания наряду с такими дисконтами, как «Aldi», «Pennymarkt» и «Kaufhof».

Не удивительно, что среди ключевых понятий XX ст. ("слова года"), отслеживаемых группой специалистов Института немецкого языка в Маннгейме и публикуемых в ежегодном издании книги «*Wörter, die Geschichte machten / Слова, которые делают историю*», стало фигурировать слово SCHNÄPPCHEN (*schnappen* – букв. "хватать"), которое стало широко употребляться в Германии в начале 1980-х годов. Schnäppchen пропагандирует идею дешевого приобретения товаров [12: 68]. Авторы книги говорят о том, что наиболее экономные немцы живут в Кёльне, так как именно им принадлежит идея сезонной распродажи за бросовыми ценами (*Sommerschlußverkauf, Winterschlußverkauf*).

Слово *Schnäppchen* вошло в употребление, когда среди всех слоев населения, включая зажиточные, стало модным покупать вещи со скидками. Покупки прямо с фабрики или на специальных рынках, а точнее, в специальных отделах больших универсамов, предлагающих дешевые товары (*Schnäppchenmarkt*), стали почти национальным увлечением. Популяризация слова *Schnäppchen* оказывала содействие его концептуальному переосмыслению как некоторой ценностной доминанте немецкой этнокультуры. Сейчас в немецком языке появились и пейоративные неологизмы типа *Schnäppchenjagd* и *Schnäppchenjäger* ("охота / охотник за дешевыми товарами").

Наряду с этим в политическом дискурсе появляется еще одно концептуализированное понятие – SPARRPAKET («совокупность государственных мероприятий по экономии»), истинный смысл которого мало кто понимает, но все ощущают его неприятное дыхание, особенно когда речь заходит о «затягивании поясов» (*schnüren*) [12: 50]. На фоне непрозрачности такого рода мероприятий правительства, фирм, учреждений это слово стало активно использоваться и в других германских языках как импортированный концепт, в т.ч. и в Европарламенте (подобно к тому как немцы в свое время выставили на экспорт концепты ZEITNOT і ZEITGEIST). Изменение или перераспределение финансовых средств стало лозунгом рыночной экономики, особенно в условиях глобального кризиса, поскольку якобы способствует более рациональному их использованию. (Ср. слоган времен Л.И. Брежнева: "Экономика должна быть экономной").

Итак, немецкий абсолютный валоратив SPARSAMKEIT онтологизируется во всех сферах деятельности человека – как в личностной, так и в общественно-политической. Его ценностная составляющая является настолько глобальной для этнической психологии немцев, что даже позволяет говорить об особом типе ментальности – экономной. На протяжении веков доказав свою целесообразность и эффективность в ведении хозяйства, он и сегодня во многом определяет жизненный мир работающего человека, а потому продолжает быть одной из ведущих концептуальных доминант немецкой этно- и лингвокультуры.

Подводя итог, отметим, что FLEIß и SPARSAMKEIT являются одними из немногих концептуальных доминант немецкого этнического менталитета. В них изначально заложена идея прескрипции – ориентира на некоторый идеал, норму, шаблон и, в конце концов, на принципы и механизмы, регулирующие культурные сценарии поведения. Подобно другим культурным доминантам в этих концептах как бы заложен кодекс жизненных установок человека, упорядочивающих его поступки и действия в мире. Базируясь на системе установок и прогнозируемых поведенческих реакций, эти концепты имеют в своей основе определенные архетипические образы, содержащиеся в коллективном подсознательном, где они наделены большой психической энергией.

Не только немецкая, но и другие лингвокультурные сообщества имеют свои концептуальные ценности, способные к своей актуализации в различных онтологических сферах. Исследование концепто- и логосферы представляет собой довольно перспективный ракурс изучения самобытности этносов и своеобразия их менталитетов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2007. – 188 с.
2. Карасик В.И. Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с.
3. Мельник Р.М. Прикметники зі значенням "старанний, працьовитий" у німецькомовній картині світу: Дис. ... канд. філол. наук / 10.02.04. – Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2006. – 220 с.
4. Deutsches Universalwörterbuch /unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim, Wie, Zürich: Dudenverl., 1989. – 1816 S.
5. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch (in 33 Bdn.). – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. – Bd. 16. – 1903 S.
6. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1989. – 822 S.
7. Münch P. Ordnung, Fleiß und Sparsamkeit. Texte und Dokumente zur Entstehung der „bürgerlichen Tugenden“. – München: Langen Möller, 1984. – 412 S.
8. Nuss B. Das Faust Syndrom. Ein Versuch über die Mentalität der Deutschen. – Bonn, Berlin: Borvier, 1993. – 213 S.
9. Paul H. Deutsches Wörterbuch: Bedeutungsgeschichte und Aufbau unseres Wortschatzes. – Tübingen: Max Niemeyer, 2002. – 1243 S.
10. Rupprecht-Stroell B. Fleißige Frauen arbeiten – kluge machen Karriere: alles ist möglich. – München: Langen Möller, 1997. – 324 S.
11. Wahrig G.: Wahrig Deutsches Wörterbuch / Neu hrsg. von R. Wahrig-Burfeind. – Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon GmbH, 2000. – 1451 S.

12. Wörter, die Geschichte machen. Schlüsselbegriffe des 20. Jahrhunderts. – Gütersloh / München: Bertelsmann Lexikon GmbH, 2001. – 224 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Приходько – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Запорізького юридичного інституту.

Наукові інтереси: лінгвокогнітологія, культурологія, концептологія, прагматика, синергетика, дискурсологія, семіотика.

Галина Приходько – старший викладач кафедри німецької мови Запорізького класичного приватного університету.

Наукові інтереси: лінгвокогнітологія, культурологія, концептологія.

**ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ТЕРОРИЗМ
В ІНДІЙСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ МЕДІА-ТЕКСТІВ ОН-ЛАЙН ФОРМАТУ)**

Алла АНІСІМОВА, Олександра РИШКОВА (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей концепту ТЕРОРИЗМ з позиції його когнітивної репрезентації в індійському варіанті англійської мови. Проводиться аналіз даного концепту у рамках однієї з когнітивних методик – теорії фреймів.

The article deals with some characteristic features of the cognitive representation of the concept TERRORISM in the Indian variant of the English language. The given concept is analysed in terms of the cognitive technique – the frame theory.

Здатність до постійних змін – іншими словами, **варіативність** – є однією з ключових властивостей природних знакових систем, до яких відноситься також і мова людини [2: 5]. Вона виникає як результат мінливості мови, її еволюції, що спричинена тісним контактом мов та діалектів, а також взаємодією численних внутрішньосистемних факторів мови [2: 5-6]. Зміни у поширенні мови та масштаби її варіативності зумовлені певними об'єктивними змінами у житті суспільства, зокрема – його історичним або культурним розвитком. Саме англomовний ареал як об'єкт лінгвістичних розвідок є особливо цікавим для сучасних мовознавців, що можна пояснити неоднорідністю та багатокомпонентністю його складу, специфікою його функціонування на різних територіях та у різних комунікативних ситуаціях.

Статусом англійської мови в Індії у різні роки цікавилася ряд зарубіжних учених-лінгвістів – Д. Крістал, Б. Качру, К. Гудрайт, Дж. Оларскі та інші, кожен з яких відмічав ряд національних особливостей індійського варіанту англійської мови. У вітчизняній лінгвістиці специфіка даного варіанту практично не висвітлювалося, оскільки увага вітчизняних мовознавців була зосереджена головним чином на національних варіантах англійської мови – американському, канадському, австралійському та інших, що підтверджує актуальність вибраної нами теми дослідження.

Метою нашої статті є дослідження особливостей вербальної репрезентації концепту ТЕРОРИЗМ у індійському варіанті англійської мови за допомогою такої когнітивної методики, як теорії фреймів.

Варто зазначити, що своєму званню країни з найбільшою кількістю носіїв англійської мови Індія завдячує тому факту, що вторгнення англійської мови у цю країну почалося ще у XVI столітті зі створенням Ост-Індської Компанії та появою перших християнських місіонерів [7]. Сьогодні кількість носіїв англійської мови в Індії дорівнює 400 млн чоловік, що складає близько 33% усього населення країни [8: 15]. Хоча у 1965 році було заплановано позбавити англійську мову статусу державної мови і перевести всю державну документацію на хінді, деякі штати країни, у яких ця мова не була достатнього поширення, почали активно протестувати, і тому ситуація досі залишається незмінною: у країні діють дві державні мови – англійська та хінді [12].

В Індії, крім англійської мови як такої, має офіційний статус ще 14 мов; крім того, функціонують також тисячі діалектів, які у повній кількості не знає жоден житель країни [11: 64].

Індійський варіант англійської мови – це унікальний сплав її британського варіанту, який століттями насаджувався у країні, та полікультурних реалій, запозичених із численних регіональних мов Індії (хінді, телугу, тамільська мова тощо) [11: 66-67].

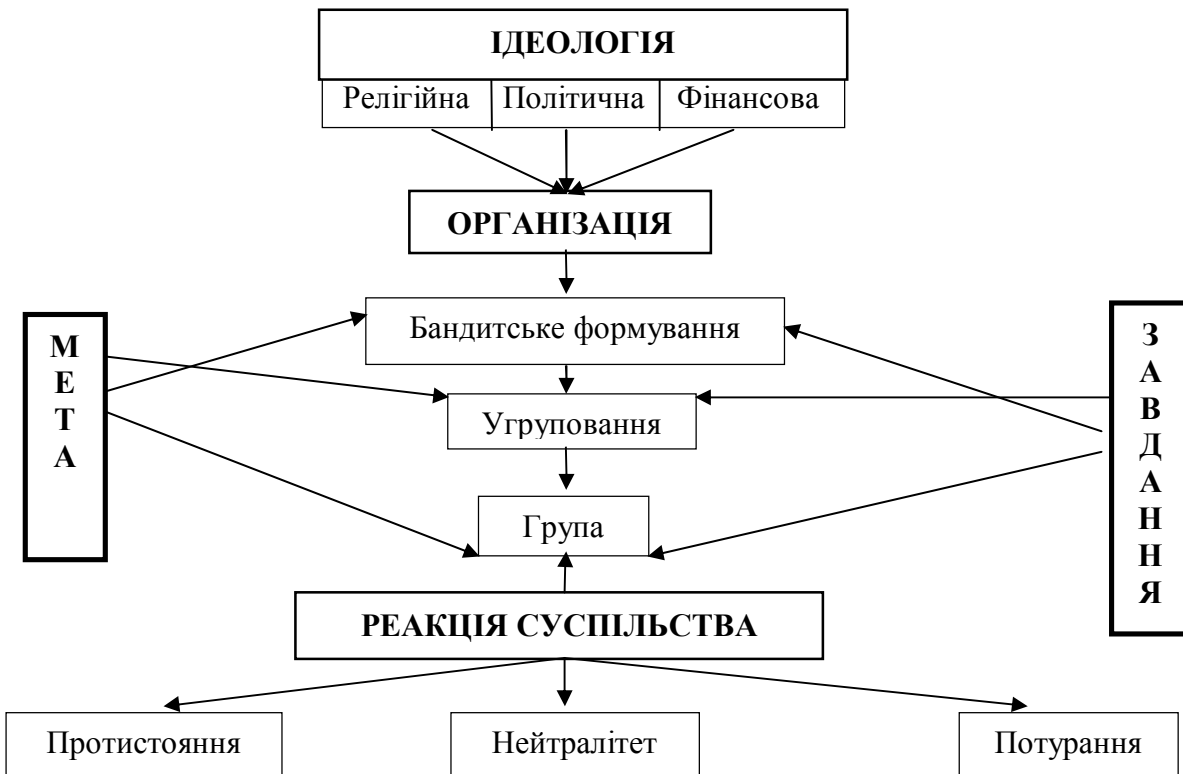
До цього часу у свідомості індійців добре володіння англійською мовою асоціюється з видатними інтелектуальними здібностями, високим рівнем освіти та культури [9]. Подібне світобачення формувалося у місцевого населення не одне десятиліття ще за часів колоніального панування Великобританії, коли для ефективного управління такою полікультурною та багатомовною країною використовували саме англійську мову як засіб поєднання представників різних каст і народностей у єдине суспільство [9]. Саме цим фактом і можна пояснити значну популярність англійської мови як засобу масової інформації на території Індії, серед яких особливої уваги заслуговують *The Asia Times*, *The Asian Tribune*, *The Hindustan Times*, *The Telegraph*, *The Times of India* та інші.

Таким чином, англійська мова в Індії не стала пережитком часів Британського панування, а залишилася ефективним способом вирішення проблеми поєднання багатомовної країни у єдину комунікативну спільноту, для якої характерними є, з одного боку, активна участь у процесі глобалізації, а з іншого – збереження національного колориту, який визначає особливості процесу *концептуалізації*, що відбувається у свідомості кожної людини і передбачає виокремлення в об'єктивній чи суб'єктивній дійсності окремої області, яка усвідомлюється і наділяється характерними рисами, на основі яких її і відносять до певного класу явищ [6: 121]. У результаті цього у свідомості мовця відбувається формування тих чи інших концептів, що супроводжується подальшою їх вербальною репрезентацією у мові, якою користуються члени даної мовної спільноти. Із плином часу концепти здатні еволюціонувати, тобто взаємодіяти з іншими поняттями та утворювати різноманітні єдності на кожному етапі свого розвитку, реагуючи таким чином на зміни у навколишньому світі та внутрішній системі цінностей як окремого індивіда, так і усього суспільства в цілому [3: 50].

Поняття «тероризм», як одна із характерних реалій нашої сучасності, за останні сто років пройшов шлях від історизму часів Великої французької революції до обов'язкового атрибуту інформаційних повідомлень про надзвичайні події. У мові це суспільне явище також отримало своє відображення, ставши не просто складовою суспільно-політичної лексики, а певним ментальним утворенням у людській свідомості, що має власну, організовану певним чином, структуру, на яку, серед усіх інших, впливає і національний фактор, що є визначальним для функціонування цього концепту у різних – національних чи регіональних – варіантах мови.

У рамках нашого дослідження для аналізу структури концепту ми використовуватимемо **теорію фреймів**, що базується на ієрархічно організованій системі мовних виборів (власне **фреймів**), узгоджених зі зоровими, а також іншими видами внутрішніх мисленнєвих образів, до яких відносять як міжособистісні процеси спілкування, так і стандартні сценарії поведінки, продиктовані людині культурою або самим суспільством [10: 124]. Основоположником цієї теорії вважають американського лінгвіста Ч. Філлмора, а своєму подальшому розвитку вона завдячує плідній роботі таких лінгвістів, як М. Мінський, Р. Ленекер, Л. В. Барсалоу, В. Петерсен, М. Вернінг та іншим.

Фрейм складається із суми **слотів** – поняттєвих конститuentів фрейму, – що зберігають інформацію, зміст якої визначається назвою слоту [1: 255]. У процесі нагромадження додаткової інформації слоти поповнюються даними, що, структуруючись, формують свого роду субфрейми або підфрейми, приєднання до яких інших фреймів зі своїм власним набором терміналів спричиняє формування структури у вигляді ієрархічної мережі [5: 94]. Застосовуючи фреймову теорію для аналізу вербальної репрезентації концепту ТЕРОРИЗМ отримуємо певну абстрактну схему для опису цілком конкретних випадків вжитку тих чи інших лексичних одиниць – так званий **фреймовий скелет** [4: 57].

Таким чином, виходячи із семантичного наповнення концепту ТЕРОРИЗМ, у ході аналізу ми виділили наступні слоти: «ІДЕОЛОГІЯ», «ОРГАНІЗАЦІЯ», «МЕТА», «ЗАВДАННЯ», «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА».

Кожен із них можна розчленувати з урахуванням наявної у фактичному матеріалі конкретизуючої інформації, яка специфікує семантику даного концепту. Так, оскільки кожен терористичний акт має під собою ту чи іншу ідеологічну базу, вважаємо за необхідне розрізнати у слоті «ІДЕОЛОГІЯ» *релігійну*, *політичну* та *фінансову* складові. У свою чергу, у слоті «ОРГАНІЗАЦІЯ» за ступенем ієрархічної організації терористичної діяльності можна виділити такі компоненти, як «*бандитське формування*», «*угруповання*» та «*група*». Слот «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА» в залежності від наявності лексем, що характеризують позицію держави стосовно терористичної діяльності, також можна розкласти на декілька компонентів – «*протистояння*», «*нейтралітет*» і «*потурання*».

Так, слот «ІДЕОЛОГІЯ» реалізується в індійському варіанті англійської мови за допомогою таких лексичних одиниць, як *religious sanctification* (ствердження зверхності ісламу по відношенню до інших релігій), *'sacred war'* (священна війна), *Wahhabi tendencies* (консервативна течія в ісламі, що характеризується нетерпимим ставленням до представників інших віросповідань та конфесій) («*релігійна ідеологія*»); *'reign of terror'* (царство терору), *Taliban regime* (державний устрій, що реалізується представниками Талібану) («*політична ідеологія*»); *business of terrorism* (отримання державою фінансової вигоди від терористичної діяльності), *to sponsor terrorists* (фінансова допомога терористам) («*фінансова ідеологія*»).

У свою чергу, слот «ОРГАНІЗАЦІЯ» представлений наступним чином: *terror suspect* (підозрюваний у зв'язках з терористичною організацією), *separatist group* (сепаратистське угруповання) («*бандитське формування*»); *Abhinav Bharat* (Абінав Бхарат), *al Badr* (аль-Бадр) («*угруповання*»); *Jamaatut Dawa* (Джаматут Деві), *Laskhar-e-Taiba* (Ласкар-е-Тейба) («*група*») тощо.

Ілюструючи реалізацію слоту «МЕТА» в англійській мові, можемо навести такі приклади: *'just war'* (справедлива війна), *Islamization* (пропаганда мусульманського віросповідання по всьому світу) і т. д.

Слот «ЗАВДАННЯ» може репрезентуватися наступними лексемами: *aerial bombardment* (повітряне бомбардування), *arson attack* (підпал), *kidnapping* (викрадення людей з метою отримання викупу або іншого виду шантажу).

Характеризуючи вербальну репрезентацію слоту «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА» в індійському варіанті англійської мови, маємо такі приклади: *counter-terrorism projects* (планування антитерористичних заходів), *to despise terrorists* (зневажати терористів) («*протистояння*»); *'balance-of-threats' perception* (ігнорування державою терористичної загрози у разі, якщо вона направлена не на її власних громадян, а за її межі) («*нейтралітет*»); *foot-dragging on operations against terrorists* (гальмування державними службовцями процесу боротьби з терористами), *twin-track policy* (подвійне ставлення до тероризму в межах конкретної держави, що ґрунтується на формальному засудженні та негласному потуранні) («*потурання*») тощо. Аналіз фактичного матеріалу дозволив зафіксувати особливості репрезентації цього слоту концепту ТЕРОРИЗМ засобами мови, що стало результатом впливу національної специфіки на індійський варіант англійської мови.

Так, з одного боку, сильний авторитет світової позиції Великобританії та США робить англійську мову своєрідним рупором їхніх ідей, що проявляється у використанні численних клішованих фраз, які не відбивають національної специфіки даного концепту в індійському варіанті англійської мови: *Londonistan* (примусове насадження ісламу у європейських країнах), *puritanical guerrillas* (партизанські загони, що займаються усуненням конкретних осіб), *suicidal act* (самогубство терориста-смертника, внаслідок якого загинули або постраждали інші люди), *battle to the terrorists* (боротьба з терористами), *to tackle terrorism* (активно боротися проти тероризму) тощо.

З іншого боку, активний розвиток індійського варіанту англійської мови, яким користується усе більше індійського населення, великий відсоток жителів, що сповідують іслам, посилення почуття власної гідності та національної самосвідомості також знайшло своє відображення у мові.

Так, невдоволення політикою, яку проводить американський уряд, та занепокоєння щодо безпеки своєї країни проявилось у використанні таких лексем, як *motivated war* (збройне протистояння тероризму, справжньою метою якого є перерозподіл матеріальних цінностей, зокрема – нафти, як це сталося в Іраку), *legitimate target* (країна, саме існування якої, на думку американського уряду, становить небезпеку для світової спільноти, що є достатнім приводом для збройного втручання у її державний устрій), *leaderless jihad* (людина, звичайно ізольована від інших, що виступає з власною ініціативою розпочати терористичну діяльність, вчинки якої представляють небезпеку головним чином для неї самої), *Islamophobia* (упереджене ставлення до осіб, що сповідують іслам, як результат антимусульманської пропаганди) і т. д.

Варто зазначити, що прагнення до суттєвих змін у державній політиці, які змогли б убезпечити країну як від самих терористів, так і від тих, хто активно з ними бореться, також є характерним для індійського варіанту англійської мови: *sensible policy* (розсудлива політика держави, що ґрунтується на відмові від збройного переслідування терористів), *conciliatory position* (таке ставлення держави до терористичної загрози, яке направлене на збереження відносної гармонії між терористами та світовою спільнотою). Більше того, у ході аналізу фактичного матеріалу нами було зафіксована тенденція до зміни ставлення індійської англомовної спільноти до терористів з різко негативного (*al-Qaeda evildoers, fanatics, jihadi terror machine*) на нейтральне (*jihad cannon fodder*), а іноді й схвальне (*nation's freedom fighter, martyrdom*).

Таким чином, фреймовий аналіз репрезентації концепту ТЕРОРИЗМ засобами індійського варіанту англійської мови показав, що національна специфіка відіграє усе більше значення при відображенні у мові тих чи інших концептів, зокрема – такого багатокомпонентного і суперечливого, як ТЕРОРИЗМ, який, на нашу думку, потребує подальшого дослідження в інших варіантах англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра : Монографія / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.

2. Безрукая А.Н. Лексико-семантические и фонетические манифестации языковой вариативности (на материале английского языка Великобритании, США и Канады) : автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Безрукая. – Белгород, 2009. – 19 с.
3. Быкова О. И. О когнитивно-языковых механизмах актуализации этноконнотации в концептах культуры / О. И. Быкова // Когнитивная семантика : Вторая междунар. школа-семинар. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – С. 50-52.
4. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке. / Отв. редактор Кубрякова Е. С. / В. З. Демьянков. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 32–86.
5. Луев Г. В. Фреймы – сценарии для описания смысловой структуры слова / Г. В. Луев // Теория верификация лингвистических отношений. – М. : Издательство Московского университета, 1998. – С. 93-103.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
7. Baldrige J. Linguistic and social characteristics of Indian English [Электронный ресурс] / J. Baldrige. – Режим доступа до статті : <http://www.languageinindia.com/junju2002/baldrigeindianenglish.html>.
8. Crystal D. Global Understanding for Global English / D. Crystal // Вестник МГУ. Серия 19. – 2001. – № 4. – С. 13-27.
9. English in India [Электронный ресурс] / Information on India – Languages in India // Режим доступа до статті : <http://adaniel.tripod.com/Languages3.htm>.
10. Fillmore Ch. J. An alternative to checklist theories of meaning / C. J. Fillmore // Proceedings of annual meeting of the Berkeley Linguistics Society. – Berkley, 1975. – V. 1. – P. 123–131.
11. In the English-Speaking World / [edited by Carol Goodwright, Janet Olearski]. – London : Chancered International Publishers, 1998. – 128 p.
12. Indian English [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті : http://en.wikipedia.org/wiki/Indian_English

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алла Анісімова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика та етнолінгвістика.

Олександра Ришкова – аспірантка Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА КОНОТАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються фразеологічні одиниці з власними назвами, які є віддзеркаленням суспільних та культурних процесів. Робиться спроба проаналізувати культурно-національну конотацію англійських фразеологізмів та паремій.

The article runs about the proper names role in phraseological units, which reflect social processes. The author analyses the cultural connotation of phraseological units and proverbs with proper names.

Лінгвокраїнознавча орієнтація у фразеології зумовила підвищений інтерес дослідників до вивчення культурно-національної конотації фразеологізмів та паремій [Баран Я.А., Верещагін Є.М., Костомаров В.Г., Маслова В.А., Пасік Н.М., Телія В.Н., Харчук О.В.]. Культурно-національна конотація розглядається як інформація, що включає різні соціальні, етнографічні, географічні, історичні відомості й несе в собі асоціативно-образну інформацію носія мови.

Фразеологічний склад мови є специфічною національно маркованою частиною лексики [3: 339], дзеркалом, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість та світобачення. “Національний колорит у ФО, що виявляється як у плані змісту, так і в плані вираження, створюється їх історичним та етноситуативним мотивуванням, лінгвокраїнознавчим фоном, лексичними компонентами та структурою” [1: 61]. Факти історії країни, географії, економіки, образу життя – всі вони представлені в семантиці багатьох ФО, тобто ми можемо говорити про національно-культурну семантику фразеологізмів.

Фразеологічна семантика зумовлюється характером участі та взаємодії компонентів у створенні цілісного узагальнено-образного фразеологічного значення. Загальноновизнаною є думка, що при переосмисленні вільного словосполучення слова, які до нього входять (особливо ті, які мають первинно-номінативне значення), деактуалізуються в семантичному відношенні, втрачаючи при цьому денотативну направленість. Процес становлення ФО характеризується зрушеннями в семантичній структурі, лексичному значенні компонентів, внаслідок чого відбувається “докорінна перебудова відповідних сем, зміщення у них ієрархічної залежності денотативних, конотативних, потенціальних (віртуальних) сем, що

приводить зрештою до виникнення фразеологічного значення, в основі якого лежить поняття” [2: 94-95].

Яскравими лексичними компонентами національно забарвлених ФО є власні імена. Онімія певної мови є відбитком культури суспільства, тому виникає потреба в лінгвістичних дослідженнях ВН у етнолінгвістичному, функціональному й інших аспектах. ВН акумулюють у собі різного роду інформацію і дають змогу простежити етноісторичні зв'язки мовного середовища, взаємодію з культурами інших народів. ВН є кодами певної суми фонових знань, специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані у сучасну суспільну свідомість.

Фразеологізми через імена повідомляють про своєрідні звичаї, спосіб мислення, історію та міфологію етносу. Власні назви, з притаманними їм культурно-історичними конотаціями, відіграють важливу роль орієнтира у часі та просторі. Конотація – це продукт історичного розвитку слів і словосполучень. Конотації відображають уявлення носіїв мови про асоціативні зв'язки позначуваної словом реалії з властивістю іншої названої реалії як за подібністю, так і за суміжністю. Конотації формуються на основі постійних асоціативних зв'язків у носіїв даної мови. Таким чином, конотації базуються на різних асоціаціях, які викликає семантика слова чи його внутрішня форма [4: 112-113].

Прислів'я та приказки, до складу яких входить антропонім, мають яскраве національне маркування для іншокультурного реципієнта. У даних текстах антропонім виступає як ім'я власне, багате різними асоціативними зв'язками і конотаціями, але вже має переносне значення і вживається для цілого ряду ситуацій. Воно вже не відноситься до свого певного носія, а як би вбирає в себе всі притаманні йому риси і наділяє ними будь-який інший об'єкт, характеризує його дії, вчинки, висуваючи на передній план не саму назву, а її оцінку, ставлення мовця як до об'єкта, що носить це ім'я, так і до нового об'єкту, на який це ім'я переноситься. У поняттєвому плані іншокультурні прислів'я та приказки з елементом-антропонімом складні, тому що для виокремлення їх значення, а також порівняння їх зі значеннями еквівалентів у рідній мові реципієнту, як правило, необхідні додаткові фонові лінгвокраїнознавчі знання.

ФО з ономастичним компонентом являють собою багатий матеріал, на прикладі якого можна продемонструвати, як оніми конотують різні ознаки, які не входять у значення слів. Конотації ВН є оцінними і здебільшого характеризують людину за різними ознаками. Вони виникли на основі певних ознак носіїв цих ВН, їх властивостей, звичок, діяльності тощо. Встановити конотації фразеологізмів з національно-специфічним змістом можливо лише за допомогою країнознавчого коментування. Простий переклад є недостатнім для адекватного сприйняття тексту, в якому міститься та чи інша ФО. Так, наприклад, в англійських прислів'ях, приказках, ФО з антропонімічним компонентом спостерігається часте використання імені *Jack*. Джек – це зменшувально-пестливе ім'я до імені Джон. Цей термін використовували носії середньо-англійської мови на позначення “простого чоловіка”, а в середині 16-го століття на позначення самця, тобто тварини чоловічої статі.

Можна припустити, що часте використання даного імені в англійських прислів'ях і приказках зумовлено його широкою поширеністю серед представників англійського народу. У силу його поширеності воно в багатьох випадках стає загальним. У приказці *Jack-of-all-trades*, пізніше породила більш конкретну одиницю – прислів'я *Jack of all trades and master of none*, дане ім'я власне вживається для позначення людини, яка береться за різні види діяльності, але толком нічого не вміє. Значення англійської приказки визначає її негативну конотацію. В українській мові існує приказка *Майстер на всі руки*. На відміну від англійської приказки, вона має позитивну конотацію і застосовується по відношенню до людини, яка вміє добре виконувати різні види робіт.

Таким чином, у розглянутій нами парі приказок спостерігається різний ступінь відбиття одного і того ж розуміння майстерності: для українського менталітету майстер на всі руки – це людина, яка багато вміє робити; для англійців майстер – це, перш за все, людина, яка добре володіє одним ремеслом, але не всіма відразу. Прототипами даної пари приказок, безсумнівно, були конкретні особи. Але в англійській мові власне ім'я стало

компонентом приказки, в українській мові воно не увійшло до її структури, тим самим надавши їй більш узагальнений характер. Дане положення аніскільки не заперечує факту застосування англійської приказки до людини з будь-яким ім'ям, якщо вона багато за що береться, але нічого не вміє робити (в результаті генералізації лексема *Jack* в цій приказці вживається в значенні *a fellow*). Воно лише вказує, по-перше, на легкість виявлення національної приналежності англійської приказки, тому що вона містить у собі реаліо-антропонім, а, по-друге, показує, що в основу вираження того ж поняття різні народи кладуть як абсолютно різні принципи, так і різні лексичні одиниці (в англійському варіанті – ім'я власне; в українській – ім'я загальне).

Порівняння такої пари приказок, як англійська *Before one can say Jack Robinson* та її українськомовний функціонально-смысловий еквівалент *Не встигнути і оком моргнути*, є наочним прикладом того, що один і той же концепт швидкості і моментальності дії може бути по-різному реалізований в образному і, отже, мовному вираженні. В основі опису однакового концепту лежать зовсім різні прототипові сцени. В українській мові в основі образного вираження *Не встигнути і оком моргнути* лежить спостереження за фізичною дією, яку легко перевірити на практиці, – морганням. Генетичним прототипом англійського прислів'я послужив реальний історичний персонаж Джек Робінсон, який завдавав своїм знайомим короткі візити і йшов перш, ніж оголошували про його прихід. Присутність антропонімів в англійській приказці значно ускладнює виявлення змісту даного тексту: вона вказує на національне маркування тексту і вимагає додаткових фонових знань з лінгвокраїнознавства. Більш того, вищенаведена пара приказок вказує і на різну ступінь відбиття одного й того ж поняття в двох мовах. Так, наприклад, в англійській мові швидкість передається за допомогою образу, що виражає дію, тривалість якої набагато довше дії, що використовується в українській приказці (щоб моргнути оком, потрібно лише частка секунди, щоб оголосити про прихід – кілька хвилин).

Приказка *The vicar of Bray* дає посилання на напівлегендарного вікарія з Брея, що жив в XVI ст., який чотири рази змінював свою релігію: двічі був протестантом і двічі католиком. *The vicar of Bray* являє собою ім'я-характеристику, яка створена не просто для називання тієї чи іншої особи, а для образної характеристики об'єкта. Назва-характеристика в даному випадку особливо підкреслює таку засуджувану властивість людини, як безпринципність. Згідно з цією приказкою, безпринципність для англійців – це непослідовність у вірі. Символом безпринципності є конкретна історична особа, що має в мові свою реалізацію. В українській мові немає прислів'їв та приказок, еквівалентних англійській приказці *The vicar of Bray*, що значно ускладнює виокремлення поняття і, відповідно, розуміння даної мовної одиниці українськомовними реципієнтами. Для розуміння поняття подібних прислів'їв і приказок іншочультурному реципієнту необхідні фонові лінгвокраїнознавчі знання як основна умова для розуміння тих фрагментів картини світу, які передані прислів'ями та приказками, які містять в собі антропоніми-характеристики, що включають у себе особливості ставлення цілого народу до певних рис поведінки, характеру людини.

Every Jack has his Jill походить з 17-го століття. Ця приказка запевняє людей в тому, що кожна людина рано чи пізно знайде свою половинку. “Джек та Джилл” – це англійський дитячий віршик, в якому Джек та Джилл ходили до пагорба по воду та перечепись. Джек зламав свою корону, а Джилл покотилася з пагорба. Є підстави вважати, що приказки з використанням антропонімів Джек та Джилл мають політичний характер. Вони представляють міністрів Генрі IV-го Емпсона та Дадлі, яких стратили невдовзі після того, як Генрі IV зійшов з престолу. В Північній Америці *Jack and Jill party* – це вечірка яку організовує пара, що скоро одружується.

A good Jack makes a good Jill говорить про вплив, який чоловік має на дружину та сягає 18-го століття.

All work and no play makes Jack a dull boy сягає 17го століття . Ця приказка застерігає людей про те, що неможна працювати без відпочинку.

Приказка *If the mountain won't come to Mohammed, Mohammed must go to the mountain* базується на розповіді, в якій Мухамед попросив гору прийти до нього. Коли гора не зрушила з місця, Мухамед сказав, що це просто Бог був поблажливим до нього, тому що

якби гора зрушила, всі люди загинули б. Ця приказка має на увазі те, що завжди є запасні варіанти, немає безвихідних ситуацій.

You can not serve God and Mammon значить, що одночасно вірити в Бога та служити Мамону неможливо. Якщо ти справжній християнин, то все що тобі має бути потрібно – це воля Бога. Мамон – це злий та аморальний Бог багатства. В часи Середньовіччя Мамон набув статусу демона. В Біблії Мамон персоніфікований в Люка та Метью. В багатьох слов'янських мовах, таких як польська, слово “мамон” часто використовують як синонім до слова “гроші”. Ця приказка заперечує те, що багатство може стати приводом до щастя та забороняє позичати гроші та влізати в борг. Але Біблія не забороняє позичати гроші, вона лише попереджає про те, що не потрібно позичати більше, ніж ти можеш повернути. Єдине, що має значення, це чому ти береш гроші в борг та як ти їх витрачаєш.

Прислів'я *to rob Peter to pay Paul* у не-носіїв англійської мови викликає лише уявлення про неадекватне ставлення до однієї людини на користь іншої. Попри це для британців, а особливо лондонців, це прислів'я і згадані тут антропоніми мають особливе забарвлення. Як пояснює британський мовознавець В.Х. Коллінз у своїй “Книзі англійських ідіом”, цей фразеологізм означає “...узяти від однієї особи, справи і т.д., щоб віддати іншому, іноді з імплікацією несправедливості”. Це суттєве доповнення впливає з нижчеописаного історичного факту, який мав місце в час особливого поширення цього прислів'я. Виявляється, в 1550 р. єпархія Вестмінстера, покровителем якої є Св. Петро і в якій розташовано Вестмінстерське абатство, була знову приєднана до єпархії Лондона. Тоді маєтки Паддінгтон і Вестбурн – у минулому власність абатства – передали єпархії Лондона, в якій розташовано собор Св. Павла, чийм патроном вважають Св. Павла. Таким чином, для глибоко релігійних англійців екстралінгвістичні фактори вказують на значно глибший зміст і виявляють емоційний компонент конотативного значення в дещо іншому ракурсі, ніж це здається на перший погляд тому, хто вивчає англійську мову. З такої точки зору важко сприйняти порівняння цього фразеологізму із тим, що наводить О.В. Кунін та А.А. Хазан.

According to Cocker значить “правильно”, “надійно”. Це прислів'я віддає шану англійському арифметику Едварду Кокеру (1631-1675). Він є автором популярної книги з математики, яка має назву “Арифметика”. Цей вираз став популярним після того, як його використав актор та режисер Артур Мерфі у своїй постановці “The Apprentice” (“Учень”). *According to Hoyle* – це американський відповідник цьому прислів'ю.

Прислів'я *Brave men lived before Agamemnon* розповідає про Агамемнона, короля Мікенів. Під час Троянської війни його оспівував Гомер та інші поети давньої Греції. Значення цього прислів'я, яке вклав в нього Гораций, мало на увазі те, що всім героям потрібні письменники, які можуть увічнити їхню славу.

As pleased as Punch перекладається на українську як “дуже задоволений”. Ця паремія походить з лялькової вистави “Панч та Джуді”. В цій виставі Панч виступає як самозакоханий та завжди задоволений лиходій.

What will Mrs. Grundy say? перекладається на українську як “Що трапилось? або “Що скажуть люди?”. Місіс Гранді – це вигаданий англійський персонаж, який завжди дотримується повсякденної цензури, щоб не погіршувати загальної думки по себе. Вона вперше з'являється у п'єсі Томаса Мортонна “Speed the Plough” (“Швидше, плуге!”) в якій Дейм Ешфілд постійно хвилюється про те, що про неї скаже її сусідка місіс Гранді. Цікавим є те, що в п'єсі О.С. Грибоедова “Горе от ума” місіс Гранді виступає як “Княгиня Марья Алексевна”, яка говорить “Ах! боже мой! что станет говорить Княгиня Марья Алексевна...”.

When Adam delved and Eve span who was then the gentleman – це англійський дитячий віршик 1300-го року. В цьому році “чорна смерть” вбила третю частину всього населення, тому люди, які вижили, відчувши себе сміливішими, почали вимагати звільнення від примусової безкоштовної праці на поміщика. Вони були дуже релігійними людьми, тому ця приказка запитує про те, що коли Бог створив Адама та Єву, не було жодних поміщиків, то чому ж вони мають бути тепер? Іншими словами, це був революційний слоган того часу.

Отже, функціонуючи у мовленні, ВН мають потенційну властивість перетворюватися у ЗН, що свідчить про безперервну еволюцію, властиву усім словам мови, як і самій мовній системі в цілому. В результаті десемантизації ВН втрачають функції індивідуалізації та

ідентифікації, розширюють межі номінації. Десемантизовані оніми уможливають більш точну та образну характеристику позначуваного об'єкта, явища або людини, виражаючи при цьому відношення мовця. У складі ФО значення онімів здатні абстрагуватися, узагальнюватися, конкретизуватися. В ономастичній фразеології оніми вичерпують свої ономастичні функції, перестають бути вираженням абсолютної одиничності. Вони зазнають семантичних перетворень та якісних змін, які свідчать про часткову, а іноді і повну подібність таких власних назв з загальними назвами. Відмінність власних імен від апелятивної лексики полягає в тому, що будь-яке з них, особливо топонім або антропонім, може стати національним за сферою свого вжитку та своєї значущості.

У кожній мові є слова, які позначають явища, пов'язані зі свідомістю, духовним світом носіїв мови і наділені специфічним національним колоритом. У значенні цих слів, окрім раціональних інформативних чинників, присутні конотативні аспекти, які інтерпретуються як додатковий зміст слова, його супровідні семантичні чи стилістичні відтінки, що накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивно-оцінних значень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ажнюк Б.М. Англійські фразеологізми з власно іменним компонентом// Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 61 – 65.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987.– 135 с.
3. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: Вид. центр “Академія”, 2006. – 424 с.
4. Маслова В.А. К построению психолингвистической модели коннотации// Вопросы языкознания. – 1989. – Вып. 1. – С. 108–120.
5. Сайт английских пословиц и поговорок: <http://pogovorki.net/cat17/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Арделян – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: ономастика, фразеологія.

НЕКОТОРЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ЮМОРА НА ДИСКУРСИВНОМ УРОВНЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ П.Г. ВУДХАУЗА (ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД)

Анжела БОЛДЫРЕВА (Одесса, Украина)

У роботі розглянуто деякі дискурсивні засоби формування гумористичного ефекту у лінгвокогнітивному аспекті. Механізм породження гумору досліджується з точки зору фреймової теорії.

The article is concerned with some of the discourse humorous effect formation devices in the linguistic and cognitive aspect. The mechanism of creating humorous effect is studied from the frame theory standpoint.

Исследованию юмора, а также различных языковых средств, его порождающих, посвящено достаточно большое количество научных работ как отечественных, так и зарубежных ученых (см., напр.: [4; 5; 6; 9; 10; 11; 12; 13]). Тем не менее, работ обобщающего характера, а также исследований юмора в русле фреймовой семантики относительно немного (см., напр.: [8; 9; 12; 13]).

Объектом нашего исследования в настоящей статье является вербальный юмор. Источником такой формы юмора служит язык. Однако вербальный юмор можно подразделить на чисто языковой, порождаемый языковыми средствами, и языковой ситуативный юмор, при котором язык отражает ситуацию общения. На наш взгляд, эти разновидности вербального юмора реализуются на разных уровнях, с помощью разного языкового материала. Нами было выделено два таких уровня: языковой и дискурсивный. На языковом уровне юмористический эффект создается различными языковыми средствами и приемами такими, как игра слов, метафора, сравнение, гиперболы, употребление слов различной стилистической маркированности и т.п. На дискурсивном уровне реализация юмора возможна только в коммуникации, в процессе социокультурного взаимодействия коммуникантов. Понимание юмора в этом случае зависит также не только от степени владения адресатом языком, но и от наличия у него экстралингвистических знаний о ситуации, предмете сообщения и т.п.

Целью данной статьи является рассмотрение разнообразных средств языка для порождения юмора на дискурсивном уровне, описание фреймового механизма формирования юмористического эффекта у адресата сообщения при восприятии им этих средств.

Материалом исследования послужили романы известного английского писателя XX века П.Г. Вудхауза.

В нашем исследовании юмора мы опираемся на фреймовую теорию американского ученого М. Минского [8]. Детально об этой теории, а также о фреймовом механизме формирования юмористического эффекта, разработанном нами на основе взглядов М. Минского, мы писали в наших предыдущих работах (см., напр.: [1; 2; 3]).

На дискурсивном уровне нами было выделено несколько средств языка, вызывающих неожиданную смену неродственных фреймов в сознании адресата и создающих юмористический эффект: смещение фокуса высказывания, нарушение вопросно-ответного единства, нарушение логики повествования и рассуждения, употребление референтно-бессмысленных высказываний. Все это нарушает логическую последовательность активации фреймов при восприятии происходящего и способствует появлению у адресата ментальной оппозиции «логичное – нелогичное».

Вопросу верного установления фокуса для осуществления коммуникации придавал большое значение У. Ленерт. В своей статье, посвященной проблемам вопросно-ответного диалога, он отметил, что «удалось ли правильно определить семантическое содержание вопроса, часто зависит от того, верно ли установлен его фокус. А ответы, показывающие, что «не поймана суть вопроса» – это как раз те, в которых неверно определен фокус» [7: 269]. Фокус может устанавливаться исходя из общих знаний о мире, исходя из информации, представленной в ситуации, тексте. Фокусом может стать неожиданный, необычный, относительно интересный элемент [Там же: 268-269]. Иногда фокус может смещаться адресатом намеренно, являясь определенным тактическим ходом коммуниканта.

При восприятии вопросно-ответного диалога читатель сначала активирует какой-либо фрейм по ключевым словам, произнесенным фиктивным адресантом. Затем вслед за фиктивным адресатом, который в силу определенных причин сместил фокус высказывания и дал в соответствии с этим ответ, неожиданно активирует другой фрейм, не являющийся родственным первому.

Смещение фокуса – довольно частотный прием создания юмористического эффекта в произведениях П.Г. Вудхауза.

А. *“We Rowcesters aren’t easy to place. The Rowcester men have all been lilies of the field. Why, Uncle George **didn’t even put on his own boots**”.*

Б. *“Whose boots did he put on?” asked Rory, interested.*

А. *“Ah, that’s what we’d all like to know...” (17: 15)*

Реплика коммуниканта А, а именно такие фразы, как “Rowcesters”, “the Rowcester men” (род Роусестеров), “lilies of the field” (лилии на поле [герба] – имеется в виду родство с королевской семьей, у которой на гербе изображены лилии), а также замечание “uncle George didn’t even put on his own boots” (дядя Джордж никогда не надевал даже собственные туфли) (фокус на слове “even” (даже)) активируют в сознании читателя фрейм «аристократизм». Коммуникант Б переносит фокус последнего предложения на привлекающую его внимание деталь: слово “own” (собственный). Это слово расценивается им как ключевое, оно активирует в его сознании фрейм «собственность». В соответствии с активированным им фреймом он произносит ответную реплику “Whose boots did he put on?” («А чьи же туфли он тогда надевал?»). Для читателя эта фраза неожиданна, при ее восприятии (в частности при восприятии вопросительного слова “Whose” (Чьи) происходит резкая смена фрейма «аристократизм» на фрейм «собственность». С позиций здравого смысла активация неродственного фрейма нелогична. В сознании читателя возникает оппозиция «логичное – нелогичное» (с одной стороны подбор средств языка: лексических единиц, грамматического построения вопроса и ответа – логичен и вполне обычен, однако, с другой стороны,

смысловое наполнение вопроса не соответствует ответу, что является нарушением логики здравого смысла), и возможно появление юмористического эффекта.

Нарушение логики повествования, создающее юмористический эффект, может быть вызвано «нестандартными комбинациями контекстных классов вопросов и ответов» [7: 262].

У. Ленерт выделяет следующие стандартные вопросно-ответные (В/О) комбинации: справочный вопрос – информативный ответ; вопрос-просьба – ответ-действие; любезный вопрос – любезный ответ; стратегический вопрос – стратегический ответ. Исследователь отмечает, что «когда обмен В/О репликами осуществляется при стандартных комбинациях типов вопросов и ответов, диалог осмыслен и воспринимается как типичный и обычный. При нестандартных комбинациях В/О взаимодействие воспринимается либо как бессмысленное, либо как неестественное, либо как смешное» [Там же: 261].

Неожиданный и внезапный переход от одного контекстного класса к другому вызывает неожиданную смену фреймов в сознании воспринимающего и может вызвать появление юмористического эффекта. В проанализированных романах П.Г. Вудхауза нарушение В/О единства – прием менее частотный, чем предыдущий.

А. *“... I have been pursuing burglars”.*

Б. *“Burglars?”*

А. *“Yes, madam. They were two in number. I heard noises and proceeded to institute an investigation, and I observed a nocturnal marauder climbing the waterpipe”.*

Б. *“Good gracious, Bulstrode!”*

А. *“Yes, madam”.*

Б. *“Who was he?”*

А. *“He did not give me his card, madam...”* (14: 48)

Такие слова как *“burglars”* (квартирные воры), *“nocturnal marauder”* (ночной мародер, непрошенный «гость») вызывают активацию фрейма «ночная кража». В рамках этого фрейма справочный вопрос *“Who was he?”* («Кто это был?») звучит нелепо и нелогично. Однако коммуникант А – дворецкий, который всегда знает имена посетителей, поэтому вопрос о личности грабителя задается автоматически. Задавая справочный вопрос, коммуникант Б ожидает получить информативный ответ, но получает стратегический ответ *“He did not give me his card...”* («Он не дал мне свою визитную карточку»). Коммуникант А своим ответом как бы хочет сказать: «Почему я должен знать, я ведь не его соучастник?» Две последние реплики активируют фрейм обыденной ситуации «светский визит». Таким образом, в примере наблюдается смешение двух совершенно разных ситуаций общения, что вызвано активацией неродственных фреймов «ночная кража» и «светский визит». Согласно информации, содержащейся во фрейме «ночная кража», хозяева дома должны испытывать страх и негодование в этом случае. Эти эмоции подавляют их юмористическое восприятие ситуации. Читатель же не задействован в эмоциональной сфере происходящего, негативные эмоции не мешают ему получить удовольствие от юмористического восприятия ситуации.

А. *“There must be something we can do”.*

Б. *“You might fine the animal five pounds”* (15: 360)

В данном примере наблюдается нарушение В/О единства вопрос-просьба – ответ-действие.

Благодаря предшествующему контексту мы знаем, что диалог осуществляется между папашей Бассетом (коммуникант А) и Берти Вустером (коммуникант Б). Оба героя в момент беседы сидят на шкафу, куда их загнала маленькая собачка одного из домочадцев Бассета. Реплика коммуниканта А, а также предшествующий контекст активирует фрейм «безвыходное положение». Содержание фрейма, однако, не предполагает отказ от поиска выхода из неприятной ситуации. Фраза *“There must be something we can do”* («Должно же быть что-то, что можно сделать») звучит как просьба, призыв к действию. Реплика коммуниканта Б *“You might fine the animal five pounds”* («Вы могли бы оштрафовать животное на пять фунтов») – это скорее информативный ответ, а не ответ-действие. Читатель, который уже создал образ папаша Бассета согласно предшествующему контексту (папаша Бассет – бывший мировой судья – имел привычку приговаривать всех мелких правонарушителей к уплате штрафа в пять фунтов), располагает необходимыми знаниями

для правильной интерпретации ситуации. Фраза “*fine the animal five pounds*” активизирует в его сознании фрейм «судебное разбирательство». Активация фрейма совершенно неожиданна. Как следствие такой смены неродственных фреймов возникает юмористический эффект.

К неожиданной смене фреймов в сознании воспринимающего может привести неверное, иногда даже парадоксальное умозаключение. Нарушение логической последовательности повествования и рассуждения – наиболее частотное средство создания юмористического эффекта среди всех языковых средств данной категории в романах П.Г. Вудхауза.

If father had not had indigestion, he would not have bullied her. But, if father had not made a fortune, he would not have had indigestion. Therefore, if father had not made a fortune, he would not have bullied her. Practically, in fact, if father did not bully her, he would not be rich (16: 75).

Известно, что логика здравого смысла основывается на умении переходить от одного фрейма к другому, который имеет с предыдущим общие терминалы. Т. е., если ситуация соответствует фрейму типа «А предполагает В и В предполагает С», то простое «смещение» от одного фрейма к другому дает возможность переинтерпретировать ситуацию как «А предполагает С» [8: 291].

Описываемые рассуждения “*If father had not had indigestion, he would not have bullied her. But, if father had not made a fortune, he would not have had indigestion*” («Если бы у отца не было несварения, он бы ее не тиранил. Если бы он не сколотил состояние, у него не было бы несварения») соответствуют фрейму типа «если причиной А является В и причиной В является С». Логика здравого смысла предполагает переход к фрейму типа «причиной А является С», т.е. логичным было бы такое умозаключение “*If he had not made a fortune, he would not have bullied her*” («Если бы он не сколотил состояние, он бы не тиранил ее»), что и дается первоначально как вывод. Таким образом, выстраивается логическая цепочка «деньги – несварение – тирания», где каждый элемент является причиной последующего. Однако в данной ситуации неожиданно происходит переход к фрейму ошибочного умозаключения «причиной С является А» “*if father did not bully her, he would not be rich*” («если бы он не тиранил ее, он бы не был богат»). В результате логика рассуждений нарушается (причина и следствие меняются местами), ситуация становится алогичной и, поскольку смена фреймов осуществляется неожиданно, адресат не успевает уловить, в какой именно момент логика рассуждений была нарушена. Здесь за маской «логичности» кроется алогичность. При восприятии данной фразы в сознании адресата возникает оппозиция «логичное – нелогичное», появляется юмористический эффект.

... and he said “Will you marry me?” and I said “All right”, and he said “I ought to warn you, I despise all women”, and I said “And I loathe all men” and he said “Right-ho, I think we shall be very happy” (16: 447).

Вопрос “*Will you marry me?*” («Ты выйдешь за меня замуж?») и ответ-согласие “*All right*” («Да») активизируют фрейм «предложение руки и сердца»; ему свойственны такие характеристики, как любовь, доверие, уважение. Создается фрейм типа «если А любит В и В любит А, то А + В = счастье». Далее, такие слова, как “*despise*” (презирать), “*loathe*” (чувствовать отвращение) активизируют неродственный первому фрейму «ненависть и отвращение к противоположному полу» – фрейм типа «если А не любит В и В не любит А, то А + В ≠ счастье». Однако последняя фраза, представляющая собой неверное умозаключение “*I think we shall be very happy*” («Думаю, мы будем счастливы») звучит неожиданно с позиций второго фрейма, она нелогична и соответствует содержанию первого фрейма – получается, что ненависть и отвращение способствуют счастью в браке. Таким образом, снова неожиданная смена неродственных фреймов делает ситуацию алогичной. Здесь, как и в предыдущем примере, нарушены причинно-следственные отношения.

Юмористический эффект может возникать не только в результате нарушения логики рассуждений, повествования, но и вследствие ее полного отсутствия (в этом случае нет даже намека, претензии на логичность). Появление подобной бессмыслицы также связано с неожиданной сменой неродственных фреймов.

A. "Good evening, sir".

B. "What do you mean, good evening? What..."

I think he would have gone to some length, for he was evidently much stirred, but at this point Brinkley interrupted.

A. "Is the Devil in?"

e. It was a simple question, capable of being answered with a Yes or No, but it seemed to take Chuffy aback somewhat (18: 140).

Бринкли (коммуникант А) работает камердинером Берти Вустера. Последний в силу определенных причин был вынужден выпачкать руки и лицо ваксой, что сделало его совершенно неузнаваемым. Суеверный Бринкли, увидев его, и, конечно, не узнав, принял его за самого сатану. Он решил поймать сатану и уничтожить. Бегая по всем окрестностям в его поисках, он прибежал в расположенное неподалеку поместье. Открывший дверь Чаффи (коммуникант Б), удивлен и возмущен поздним визитом. Такие слова, как "Good evening", а также ответная реплика "What do you mean, good evening?" («Что ты имеешь в виду, добрый вечер?») активируют в сознании читателя фрейм «поздний нежелательный визит». Следующая реплика коммуниканта А "Is the Devil in?" («Сатана у вас?») не только разрушает ожидания читателя относительно корректного обмена репликами и последующих извинений за беспокойство, но и заставляет его усомниться в здравомыслии коммуниканта А. Фраза активирует фрейм «сумасшествие». Смена фреймов настолько неожиданна, что не может не вызывать появление юмористического эффекта.

Таким образом, можно заключить, что создание подобных юмористических ситуаций – довольно частотный прием П.Г. Вудхауза. В перспективы нашего исследования входит дальнейшее изучение разнообразных лингвистических средств порождения юмора на языковом и дискурсивном уровнях.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Болдырева А.Е. Авторский неологизм как средство создания юмористического эффекта // Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – Вип. 81 (3). – 2009. – С. 43-47.
2. Болдырева А.Е. Когнитивный механизм создания юмористического эффекта // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс. – Вип.19. – 2007. – С. 15-23.
3. Болдырева А.Е. Когнитивный подход к изучению комического // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс. – Вип.18. – 2007. – С. 21-29.
4. Желтухина М.Р. Комическое в политическом дискурсе (на материале немецкого и русского языков): Дис... канд. филол. наук: 10.02.20. – Волгоград, 2000. – 250 с.
5. Карасик А.В. Лингвокультурные характеристики английского юмора: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Волгоград, 2001. – 193 с.
6. Козинцев А.Г. Юмор: до и после иронии // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Издательство «Индрик», 2007. – С. 238-253.
7. Ленера У. Проблемы вопросно-ответного диалога // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988. – С. 258-280.
8. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988. – С. 281-309.
9. Орлецкая Л.В. Фразеологизмы как средство создания юмористического эффекта в тексте: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1994. – 220 с.
10. Панина М.А. Комическое и языковые средства его выражения: Дис... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 1996. – 144 с.
11. Сотникова С.И. Языковые средства комического в немецких народных сказках: Дис...канд.филол. наук: 10.02.04. – Харьков, 1996. – 199 с.
12. Титаренко Е.Ю. Языковые средства выражения юмора (на материале произведений английской и американской литературы XIX-XX веков): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1992. – 205 с.
13. Шонь О.Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Тернопіль, 2003. – 232 с.

СПИСОК ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

14. Wodehouse P.G. Barmy in Wonderland. – London: Pan Books. Ltd, 1968. – 188 p.
15. Wodehouse P.G. Jeeves Omnibus. – V. 4: Jeeves and the Feudal Spirit, Jeeves in the Offing, Stiff Upper Lip, Jeeves. – London: Hutchinson, 2000. – 460 p.
16. Wodehouse P.G. Life at Blandings: Something Fresh, Summer Lightning, Heavy Weather. – London: Penguin Books, 1981. – 830 p.
17. Wodehouse P.G. Ring for Jeeves. – London: Coronet Books, 1999. – 214 p.
18. Wodehouse P.G. Thank you, Jeeves. – London: Coronet Books, 1999. – 229 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анжела Болдырева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, психолінгвістика, ономастика.

КОНЦЕПТ “РІДНА МОВА” У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЛЖЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Євгенія ГОПШТЕР (Горлівка, Україна)

Стаття написана на основі діалектологічних досліджень мовлення етнічних українців Волгоградської області Росії. Автор з'ясує місце і значення концепта “рідна мова” у мовній картині світу представників цих колоніальних говірок, визначає специфіку його структури.

The present paper is written on the basis of investigating ethnic Ukrainians speaking habits in the dialectological aspect. The author deals with Ukrainians who live in Volgograd Region in Russia. The linguistic picture of the world for the representatives of colonial speech is in the focus of attention. The author also defines specific features of the concept structure.

Концепція В. фон Гумбольдта про нерозривний зв'язок мови з народом, нацією і його культурою підтверджується багатомісячною історією виживання українського народу і його мови в умовах різноманітних утисків. Саме завдяки мові та самобутності культури українська нація не лише зберегла себе, а й здобула шанс на новий розквіт.

Мова як елемент культури, “дух народу” – визначальна ознака кожної суспільної людської спільності; вона допомагає визначити їй власну самобутність і неповторність. Націєтворча і націєідентифікаційна функції мови особливо важливі для збереження єдності народу. Через мову здійснюється духовний зв'язок представників однієї нації чи етносу в часовому і просторовому вимірі: ми усвідомлюємо себе цілісністю завдяки спільній з нашими предками мові; пізнаємо своїх у різних куточках Землі знову ж таки за мовою. “Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Таким чином, етнічний і мовний розподіл людей взаємопов'язані і, як правило, збігаються. Спільність мови, культури і самосвідомості є суттєвими ознаками нації” [3: 166].

У період загальної глобалізації світу, міграції населення, інтеграції різних культур для кожного народу важливо не розчинитися в оточенні, зберегти своє власне національне обличчя, виробити стійкий імунітет до повної мовно-культурної асиміляції.

Не виключено, що ця проблема спонукає дослідників до вивчення анклавних спільнот, що характерно і для сучасної української науки. У полі уваги вітчизняних вчених час від часу опиняються різні аспекти життя діаспорян; їх культура, мова, побут, рівень політичної, соціальної і правової захищеності тощо (праці Л. Белей, В. Синельникової, Є. Степанова, М. Лесів, Л. Москаленко та ін.). Зроблені розвідки, безперечно, є важливим внеском у науку і практику розвитку народу в іноетнічному світі, проте системного і всебічного розгляду проблема ще не отримала.

На наш погляд, комплексність вивчення колоніальних етнічних спільнот можна забезпечити завдяки проникненню у мовну картину світу їх представників, яка витворюється і реалізується в оточенні іншої мови і культури.

Поняття мовної картини світу активно використовується у різних науках – лінгвістиці, психології, соціолінгвістиці, філософії, культурології. Проте однозначності ні в напрямках дослідження, ні в підходах до визначень понять та одиниць на сьогодні немає.

У сучасному мовознавстві загально визнаним вважається співвіднесення мовної картини світу з картиною світу і концептуальною картиною світу (А. Белова, О. Кубрякова, Ж. Соколовська, В. Жайворонок та ін.). Причому існують погляди, за якими ці поняття як принципово розрізняються, так і ототожнюються. Щодо колоніальних говірок, то нам видаються найбільш придатними визначення, взяті з теорії міжкультурної комунікації: “Картина світу – сукупність знань, думок, уявлень тощо учасників спілкування стосовно реальної або уявної дійсності. Картина світу концептуальна – різновид картини світу; уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти, людства в цілому про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, яка вважається об'єктивною), відображені в наукових поняттях. Картина світу мовна – цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині і навколо неї” [1: 71-72].

Узагальнивши напрацювання різних наук з питань КС, ККС і МКС, П.Мацьків доходить до висновку, що “у тріаді КС – ККС – МКС існують відношення, що репрезентують

в категоріях глобальне – універсальне – характерологічне з домінантою глобального та універсального. У цій тріаді для мовознавства визначальною є МКС як відображення мовними засобами образу (картини) навколишнього світу... У цій тріаді саме МКС “відповідальна” за ментальний вияв її носіїв, унікальні і етноцентричні, духовні надбання окремого етносу і відображає цю багатоаспектну палітру навколишнього світу, вносячи в нього “свою” специфіку в об’єктивно існуючу картину світу” [4: 25-26].

Оскільки навколишній світ безмежно розмаїтий і мінливий, то і уявлення про нього, виражені мовними засобами, практично незчисленні. Тому вчені виділяють окремі фрагменти МКС: наукову, поетичну, міфологічну та інші картини світу. У межах виділених картин світу вивчаються елементи ті чи інші [там само: 25].

Дослідження говірок етнічних українців Поволжя, мешканців сіл Семенівка і Мачуха Кіквідзинського району Волгоградської області, дає змогу вичленувати у мовній картині світу мовноносіїв сегмент “рідна мова” і простежити його репрезентацію у діалектному просторі.

Поняття “рідна мова” – визначальний показник національної приналежності кожної людини і спільноти, головний чинник етноцентризму картини світу, а значить, і концептуальної та мовної картини світу, особливо важливе це поняття для носіїв колоніальних говірок. Тому використовуємо для його аналізу елементи методики дослідження ККС – концепт, ядро і периферія концепта. Поняття концепта пов’язане з визнанням взаємозв’язку мови і мислення, мови і культури, національної специфіки картини світу, відтворюваної засобами конкретної мови. Отже, під концептом здебільшого мають на увазі оперативну змістову одиницю пам’яті ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [2: 136], “...його ядро формують найактуальніші загальнолюдські, національно-культурні, соціально-групові та індивідуально-особистісні, а периферію – менш актуальні для носіїв конкретної мови і культури поняттєві, образні та інші типи асоціацій” [5: 284].

У цьому плані ядром концепта “рідна мова” для етносу є її значення – “ідентифікатор національної приналежності”. В умовах диглосії досліджувані нами носії колоніальних говірок репрезентують його з атрибутивом “хохлач(ий)” мова (язик), що асоціюється з етнонімом “хохол”. Місцеві мешканці виділяють додатковий зміст поняття “рідна мова” як диференціатора, відокремлювача “своїх” від “чужих” за допомогою слів “своя мова” / “свій язик”, “по-своєму”, “по-нашому”. Причому висловлювання опозиціонуються до понять “руські”, “по-руські”, “українці”, “по-українськи”. Дієслово “балакати”, яке у сучасній українській літературній мові має стилістично-емоційну маркованість, діаспорянами вживається у нейтральному значенні – процес продукування мовлення, і, за нашими спостереженнями, без синонімічних відповідників.

// Род'їт'ел'ї так'ї ж / як і ми / хо^ахли // Пишемос' рус'кі / а сам'ї хо^ахли / балакаєм по хо^ахлачи // (с.Семенівка).

// Мати сама українка з дніпропетров'скої облас'т'ї / бат'ко рус'киї / а ми хо^ахли / по хо^ахлачи балакаєм // (с.Семенівка).

// Балакаєм по хо^ахлачи / а пишемос' рус'кі // україн'с'киї сов'ем не такиї говор і слова не такі там / сов'ем не так'ї слова // (с.Семенівка).

// Вони (діти) по рус'ки (розмовляють) / а ја по своєму // (с.Мачуха).

// Ја з рус'кими балакају по своєму / а вони по своєму // Наш язик трудниї / не каждиї по н'ому зможе // (с.Семенівка).

Відчуття у місцевих жителів відокремленості від материкових українців породжене, очевидно, довголітньою політичною, культурною, соціальною, інформаційною ізоляцією, що триває, на жаль, і досі. Такі умови спричинили до неоднозначного в усіх носіїв ставлення до рідної говірки. З одного боку, вони виявляють високу стійкість до мовної асиміляції, підсвідоме бажання зберегти свою етнічну своєрідність.

// Так і балакаєм м'єжду собої вс'о вр'ем'а // І як куди поїдем / то так само похо^ахлачому балакаєм // ја у волгоград'ї вчлїас' / так там як забалакају / так вс'ї аж падајут' // дес'ат' год'їв в волгоград'ї жила / а јазик не забувајец': а // в волгоград'ї жила / і все по рус'ки разговоривала / а як т'їл'ки с'їла в поїзд / забула все / н'ї одного слова не пом'їу

порус'ки // і в волгоград'ї / як т'їл'ки хто п'їд'їшов / слово сказав по нашому / вс'о забула і зразу почала балакат' по-нашому // н'е не забуваец': а јазик // (с.Семенївка).

// Вс'ї так балакајут' / і дїти / і внуки і правнуки // (с.Семенївка).

Інтуїтивно дехто з досліджуваних мовноносїїв усвідомлює свою національну єдність з материковим українцями, свїй зв'язок з етносом:

// Ми балакајем по українс'кому // (с.Семенївка).

// Род'їт'ел'ї так'ї ж јіак і ја україн'ц'ї // Ми вс'ї по матер'ї україн'ц'ї / і в паспортах україн'ц'ї // Мамка була українка / бат'ка звала татом / а маму нен'коју // (с.Мачуха).

// Мати українка і свекруха / у нас називајуц': а хо^ахли // (с.Семенївка).

// Ја не рускаја / а така јак ја јес'т' // (с.Семенївка).

У суворих умовах ізоляваності від рідномовних співвітчизників українці Поволжя зберігають свою говірку впродовж поколінь:

// З д'їт'ми балакајем по хо^ахлаци / а внуки в город'ї / а јак пријїж: ајут' / то балакајуть так же з нами по хо^ахлаци // (с.Семенївка).

// Внуки в городі по хо^ахлаци / по својему балакајут' // дїти також балакајут' по хо^ахлаци // (с.Мачуха).

З іншого боку, довготривале перебування в іншомовному й інокультурному середовищі перетворило українців Волгоградщини в односторонніх білінгвів, які залежно від умов і обставин переходять у спілкуванні на російську мову.

// Ми по вс'акому балакајем / і по рус'ки / і по нашому завертајем / по вс'акому вм'їјемо // (с.Семенївка).

// Д'їти городс'кі / по рус'ки балакајуть / і ја вже з ними старајус' // (с.Мачуха).

// Він [брат] уже не вмїје розговариват' по хо^ахлачому // вже мало хто в селі так розговариваје // (с.Семенївка).

// Вдома балакају з дочкоју так / а на робот'ї јак з хо^ахлушкоју / то і по хо^ахлаци розговаривају / а јак з рус'кими / так і по рус'ки // (с.Семенївка).

// Між собою так ми розговаривајем / а з д'їт'ми по рус'ки // (с.Семенївка).

// Син пријїж: аје / по вс'акому балакаје і дочка так само // (с.Семенївка).

// З д'їт'ми по рус'ки говор'у / с отцом по рус'ки говор'у / а з мамкой по својему // (с.Мачуха).

// Муж був рус'кий / ја з ним балакала по рус'ки // (с.Мачуха).

Отже, усвідомлення мови діаспорянами як націєтворчого чинника знаходяться у їхній МКС на периферії концепта "рідна мова". Натомість сприйняття ними рідної мови як визначальної ознаки некорінного етносу є ядром концепта.

Таким чином, поняття "рідна мова", залишаючись визначальним чинником етноцентризму у мовній картині світу етнічних українців Поволжя, має деякі особливості, зумовлені колоніальним становищем говірки. Відірваність наших співвітчизників від політичного і культурного життя всього етносу, інформаційна блокада, відсутність родинних та інших зв'язків з материковою Вітчизною спричинили до послаблення національної самосвідомості українців Волгоградської області. А це веде до їхньої повної національної асиміляції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Вид. 2-ге, випр., і доп. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, ЛтД", 2007. – 219 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – 288 с.
4. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2007. – 332 с.
5. Енциклопедія. Українська мова. – Видання третє зі змінами і доповненнями. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2007.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Гопштер – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: діалектологія, когнітивна лінгвістика.

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА МОВНА КАРТИНА (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Тетяна ГРИГОРЕНКО (Умань, Україна)

В статті з'ясовується питання етнокультурної лексики, концептуальної картини світу, яка здатна об'єднувати результати пізнання людиною навколишньої дійсності. Актуальність дослідження взаємозв'язку мови і культури, особливостей відбиття мовою досягнень культури етносу зумовлена насамперед відмінностями у розумінні багатьох сторін даної проблеми, наявністю суперечностей у вирішенні як кардинальних, так і часткових питань.

The article deals with the problem of ethno cultural lexics conceptual state of the world, which is able to unite the results of man's adaptation to the world surrounding. The actuality of investigation of interrelation of the language and culture, the peculiarities of defining of language achievements of ethnos culture is conditioned by first of all difrentialities of many sides of this problem and the existence of difficulties in solving cardinal problems as well as ordinary ones.

Ідея семіотичного моделювання етнокультурної лексики (обрядової, звичаєвої, фольклорної, пов'язаної з традиційною народною культурою) сьогодні набуває нових імпульсів, а дослідження з цього кола проблем – вибухового характеру (Герд А., Кононенко В., Маковський М.). Реальний світ членований та інтерпретований через людське сприйняття у вигляді картин мови, створений чи виформований людиною під кутом зору її фізичної й духовної (ідеальної) взаємодії з середовищем [3: 14], поданий концептуально. Концепт є фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію [8: 11]. За А. Вербицькою, тлумачиться як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет і співвідноситься певним чином з поняттям як набором суттєвих ознак, знань про предмет. Проте концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм, а це означає, що він відбиває не просто суттєві ознаки об'єкта, а всі ті, які у даному мовному колективі заповнюються знанням про сутність [9: 96]. Важливо при концептуальному аналізі охоплювати весь комплекс культурно-психологічних, побутово-етнографічних, соціально-економічних та інших факторів, що визначають концептуалізацію світу. Поняття картини світу є одним із фундаментальних понять, які виражають взаємовідношення людини із світом, специфіку людського буття та умови існування людини в світі.

Українська словесна символіка, взята в сукупності своїх численних виявів, водночас розкриває свою об'єднану сутність. Сприяючи взаєморозумінню в межах національної мови, така символіка сприяє згуртуванню нації, виробленню в ній почуття самодостатності, подоланню суспільного відчуження. Навіть архетипні символи, що характеризують „підсвідоме”, властиве всьому людству, здобувають на українському ґрунті свою національну самореалізацію.

Подальше вивчення всього розмаїття символічних значень багатьох мовних одиниць української мови, їх формування й розвитку під впливом етнокультури, традиційних форм співжиття українців відкриває нові можливості для визначення національної специфіки символу як такого і мови загалом. Словесна символіка, органічно пов'язана з досвідом, фоновими знаннями, становить невід'ємний національно-культурний компонент мовленнєвої діяльності, відбиває національне зумовлені особливості мислення, визначені загальнонародним світосприйманням, національним образом самого українця.

В різних працях специфіка національно орієнтованої картини світу розглядається крізь призму архаїчних протиставлень, архетипних символів, космогонічних, міфопоетичних, релігійних, побутових, рослинних тощо (Данилюк Н., Жайворонок В., Кононенко В.) або шляхом вивчення концептуальної природи метафори в етнокультурному контексті. Культурна належність етносу безпосередньо пов'язується зі специфікою сприйняття ним природного середовища. "Поверхня землі кожною особистістю уявляється, бачиться виключно крізь призму своєї культури" [2: 40]. При цьому в кожній мові виникає своя, неповторна "суб'єктивна реальність", що становить результат процесу об'єктивізації ідей, образів, реалій в їхньому етнокультурному розмаїтті. Тісний емоційно-когнітивний зв'язок етносу з природним середовищем його функціонування відкриває широкі перспективи для вивчення етнічного світобачення через лінгвокультурні ситуації, лінгвокультурні етнічні

символи, які виявляються через взаємодію мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників.

Концептуальне моделювання об'єктів народної культури, їхній синкретичний опис шляхом побудови логіко-поняттєвих координат, дає змогу розкрити нові, мало помічені, приховані особливості структурування лексики за принципом полів – дериваційних, синонімічних, антонімічних чи епідигматичних. Реконструювати онтологічні та контекстуальні засади архаїчної мотивації лексики. Це дає змогу визначити національні пріоритети, етнонаціональні й стереотипні ознаки на тлі загальнонародних і загальнономовних цінностей через проникнення у словесну та міфопоетичну символіку, змодельовану у цілісну систему [6: 229]. Кожна культура, своєрідно моделюючи свій "мовний образ світу" або семіотичний код, виокремлює, лінгвалізує і модифікує фрагмент дійсності, позначається на значеннєвих та виражальних засобах конкретної мови, способах номінації культури, адже культура – це не стільки матеріальне явище, яке складається з речей, людей, їхньої поведінки, це організація цих складників у свідомості в певній моделі пізнання та інтерпретації світу.

На ґрунті метафоризованого осмислення висловів, що включають етнографічні назви предметів побуту, передусім селянського, розвинулася велика за обсягом і значеннєвим потенціалом група сталих зворотів, що засвідчили своєрідність народної образності, побудованої на власне українських світоглядних принципах. Включення до багатьох національно мотивованих фразем етнографічних або етнічно переосмислених компонентів на зразок: *бандура, барило (барильце), бирка, бодня (боденька), борц (борицк), бричка, вареник (вареничок), варенуха, веретено (веретенце, веретінце), вишиванка, вінець, галушка, гаман (гаманець), глечик, глиняник, голубці, гречаник, дзбан (джбан, жбан), діжа, домовини, жайворонок (обрядовий), жупан (жупанець, жупанок, жупанчик), запічок, заручини, зілля, іванець-киванець, кагла, кадило, казан (казанець), калач, калитка, каптур, кашук, каша, кептар (кептарик), кибалка, кисіль, кісник, книш, ковганка, кожух, коливо зумовлене усвідомленням їх функціонального розмаїття, семантичних можливостей, процесами непрямой номінації, викликаной творчою фантазією народу, напр.: *розбити макітру „посваритися”, як з клоччя батіг „нікудишній”, накривати моқрим рядном „докоряти, погрожувати”, на руку ковінька „цього й треба”, як дурень з писанкою (писаною торбою) „бути заклопотаним тим, що цього не варте” та ін.**

Відштовхуючись від компонентів – назв продуктів харчування, їжі, напоїв (*бакуша, банти, березівка, вареник, різанка, сокове, соложенник, розсільниця, ріп'яник, риндза, кисляк, кисіль, киселиця, кваша, книш, кутя, мед, бужанина, вурда, галамбець*), українці створювали образні характеристики рівня добробуту, передавали своє розуміння заможного життя, напр.: *як вареник у маслі „про людину з достатком”, одного тіста книш „подібні між собою”, передати куті меду „переборщити”*. Мовна картина світу кожного народу спирається на свою концептосферу, чільне місце в якій належить флоризмам. Кожний з етносів, наприклад, східного слов'янства, крім спільних, має специфічні асоціативи. Стереотип слова **дуб** полягає в тому, що в основу символічного значення покладено архетип "сила", "довголіття". Слово в багатьох випадках є синонімом *дерева* взагалі, дерево предків, центр світобудови, предмет спеціального культу. Через те, що семантичний обсяг слова **дуб** містить значення "сила, міць", яке становить підставу для широко вживаного порівняння з юнаком. В лексемі **дуб** закладено цілу низку характерних ознак, які актуалізуються у вторинній функції. Це передусім специфічні якості об'єкта первинної номінації. Наприклад: *Ой ти, дубе кучерявий, Лист на тобі рясний. Ти, козаче чорнобривий, Слова ж твої красні* (нар. пісня) в центрі символічної картини лексема **дуб**, яка вказує на юнака.

У сполученні **зелений дуб** спостерігаємо співіснування периферійної семи "молодість, веселість", закладеної в переносному вживанні прикметника **зелений**, та семи "сила": *Чом дуб не зелений, бо туга прибила, Гей, козак не веселий, бо й лиха година* (нар. пісня). Якщо ж в контекст ввести слово-символ вода, то символ **дуб** втрачає свої позитивні конотації. О.Потебня зазначав, що жінка, яка видана за нелюбого, "протиставляє своє горе цілющій силі холодної води": *Тече вода холодная з-під корення; Нема мені орадоньки од мого нелюба*. [7: 327]. Але виявляється і приглушення основної семантики: *Ой у полі два дубки, два дубки,*

схилилися до купки, до купки (нар. пісня). Символічне значення лексеми *дуб* поєднується із символом *два*, одним із співзначень якого є "миттєве заспокоєння сил, що знаходяться в рівновазі". Культурний стереотип у семіотичній мові культури ототожнюється з макрознаком, тобто становить специфічний ментальний конструкт, що закладений в свідомості людини через мовний знак.

Велика кількість синонімів і похідних, які позначають одне поняття в одному ареалі засвідчують про стійкість і важливість реалії в житті й також слугують допоміжним джерелом оцінки відношення до того чи іншого об'єкта. Конотативно-прагматична детермінованість у сфері звертання до вибору одного із синонімів пов'язана з характерною для української ментальності позицією. Культурний стереотип, що успадкував більш вузьке поняття формули, становить оформлене у певній суспільній рамці уявлення про предмет. Це уявлення закріплене в мові, доступне завдяки мові і відноситься до колективного знання про світ. Саме оціночний компонент відіграє значну роль у номінативних процесах при виборі ідеї найменування, тобто при виділенні одних об'єктів, ознак порівняно з іншими.

Відомо, що поняття, закріплені в лексиці однієї мови безеквівалентні в іншій, показують, наскільки важлива дана реалія в житті окремо взятого народу як спосіб його національної самоідентифікації, відмежування від інших мовно-культурних спільнот.

Такі ж процеси характерні і для предметів. Кожний ментальний простір задає свій смисловий контекст, тому що одного ізольованого слова в дійсності не існує, адже контекст не мотивує структурне значення мовних одиниць, а актуалізує значення, яке необхідне для включення одиниці в акт комунікації, для вираження і передачі позамовної інформації. Наприклад, процеси та предмети обробки землі, метафоризуючись, закріпилися у фразеології: *мілко (неглибоко) орати* [10: 589] – поверхово ставитися до виконання, розуміння чого-небудь; *ходити за плугом* [10: 930] – орати, обробляти землю; *той (хто) у луг, [а] той (хто) у плуг* [10: 888] – безладно, в роздріб (про незлагоджені, неузгоджені дії). Подібні фразеологічні одиниці ще раз підкреслюють як відбувалося переосмислення певних речей. Більша частина фразеологізмів має двопланову семантику.

Характеристика певних понять і на сучасному етапі подається через призму світосприйняття: *вийти з борозни* [10: 190] – ставати неспроможним займатися активною діяльністю. Ми вже згадували, що мовна картина світу не є дзеркальним відображенням світу, а є лише інтерпретацією окремих фрагментів та елементів картини світу. Тому національні особливості фразеологізмів виявляються у специфічній образності, яка виникає у результаті оригінального поєднання понять. Ця образність свідчить про семантичне перетворення окремих мовних одиниць. У процесі такої переорієнтації компоненти втрачають семантичну співвіднесеність із відповідними словами вільного вжитку, і виражають світогляд людини. Варто згадати, що вислів *скакати (стрибати) у гречку* [10: 813] – мати нешлюбні зв'язки. Це значення співвідноситься із смисловою структурою слів вільного вжитку "скакати (стрибати)" і "в гречку". А.О. Івченко розглядає трансформацію образу: *скакати в гречку*, тобто завдавати шкоди чужим сільськогосподарським угіддям – завдавати шкоди чужій родині – зраджувати, порушувати подружню вірність [4: 182].

Фразеологічні одиниці з лексемою *горох* фіксують певні народні уявлення та порівняння, наприклад: *жити як (мов, ніби і т. ін.) [той] горох при дорозі* [10: 191] – дуже погано. У даний вислів побудований на асоціативних реаліях.

Цікавою є думка про походження *гороху*, яка в українських народних віруваннях міцно пов'язана із хліборобством. Так, ячмінь і горох походять із сліз Адама, коли він, після вигнання з раю, обробляв уперше землю й плакав, а де "падали на землю його сльози, там виріс горох" [1: 300]. Цілий ряд народних порівнянь свідчать про те, що з'явитись вони могли лише з уст землероба. Виступаючи компонентами фразеологізмів, вони посилюють статус репрезентів народного світосприйняття, відіграють роль своєрідних етнографічних і культурно-історичних маркерів. А також служать могутнім механізмом розбудови етномовної картини світу, творчого продукту мовленнєвої діяльності етносу.

Насамкінець зазначимо, що містичний смисл символів не завжди піддається однозначній концептуалізації, оскільки часто виводить їх за межі обов'язкової співвідносності образу та

його осмислення. У результаті з'являються слова-ідеї з хиткою, розмитою символікою, принаймні такою, що дістає різну інтерпретацію. Разом із тим часом неширокий мовний контекст, його конструкти можуть сприяти виявленню символічного значення, зокрема в умовах частотності словесного образу, розміщення його в асоціативному ряду близьких понять-символів, понять-асоціацій, надання словам із внутрішньою символікою ключової функції тощо. Поступово розкриваючи своє потаємне значення, слово-символ набуває дедалі більшої смислової ваги.

На ґрунті метафоризованого осмислення висловів, що включають етнографічні назви предметів побуту, передусім селянського, розвинулася велика за обсягом і значеннєвим потенціалом група сталих зворотів, що засвідчили своєрідність народної образності, побудованої на власне українських світоглядних принципах.

Отже, мова через семантичну систему своїми засобами відображає єдину природу світу в концептуальній системі людини як універсальній понятійній системі. Єдина картина світу формується комбінаціями значень мовних одиниць, які є специфічними для кожної мови. Саме тому, при дослідженні проблеми мовної картини світу надзвичайно велика увага надається аналізу семантичних та когнітивних аспектів мови у взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 416 с.
2. Вендина Т.И. Этнолингвистика, аксиология и словообразование // Слово и культура. Памяти Н.И.Толстого. – М.: Индрик, 1998. – Т.1. – С. 39-48.
3. Зеленько А.С. До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної семантики). – Луганськ, 1999. – 71 с.
4. Івченко А.О. Здобутки і перспективи етимологічних досліджень української фразеології // Мовознавство: Доповіді і повідомлення II Міжнародного конгресу україністів, 1993. – С. 178–181.
5. Керлот Х. Словарь символов. – М.: Reft-book, 1994. – 608 с.
6. Кононенко В. Українство в словесній символіці // Мовознавство: Тези та повідомлення 3 Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С. 39–46
7. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
8. Селиванова Е. Принципы семиотического анализа // Актуальні проблеми металінгвістики. – К.; Черкаси: Брама, 1999. – С. 11 – 14.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 286 с.
10. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Григоренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: етнокультурна лексика української мови, концептуальні картини мови.

ПРИЙМЕННИКОВІ ІНФІНІТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ДІАХРОНІЇ

Лілія ДОЛГОПОЛОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто специфіку становлення прийменникових інфінітивних конструкцій um/ohne/statt + zu + Infinitiv у німецькій мові, визначено шляхи й чинники їх граматикалізації.

The article deals with the specificity prepositions infinitive constructions um/ohne/statt + zu + Infinitiv in German and their formation. The way and motive of their grammaticalization are analyzed.

Сучасний етап розвитку граматичних студій характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних з природою граматичних явищ у синхронічному й діяхронічному аспектах. Пріоритет відводиться аналізу еволюційних змін і закономірностей розвитку граматичної системи, установленню формальних, семантичних і функціональних характеристик граматичних одиниць і пошуку граматичних універсалій, що дозволяє вийти на якісно вищий рівень узагальнень для пояснення процесів, які відбуваються у різних мовах (О.С. Кубрякова, О.Є. Кибрик, А.О. Кибрик, В.О. Плунгян, J.L. Bybee, G. Diewald, Chr. Lehmann, W. Pagliuca, R.D. Perkins).

У розвитку граматичної теорії є питання, які потребують нового погляду на відомі речі, пов'язані з визначенням специфічних ознак граматикизації конструкцій окремої мови, як, наприклад, численні інфінітивні конструкції сучасної німецької мови.

Актуальність нашого дослідження визначається зростанням інтересу дослідників до проблем граматикизації й виявлення граматичних універсалій, пов'язаних з цим процесом.

Мета статті – встановлення специфіки становлення прийменникових інфінітивних конструкцій у німецькій мові, яка передбачає розв'язання таких завдань: встановити особливості процесу граматикизації прийменникової інфінітивної конструкції й виявити специфіку кожної із них; визначити структурно-семантичні зміни, які відбуваються у конструкціях у цьому процесі.

Матеріалом дослідження слугують прийменникові інфінітивні конструкції *um/ohne/statt + zu + Infinitiv*, відібрані із текстів починаючи з ранньонововерхньонімецького періоду (XVI -XX ст.)

Під прийменниковими інфінітивними конструкціями ми розуміємо сполучення одного з прийменника (*um/ohne/statt*) з інфінітивом і його формантом *zu*, які складають певну синтаксичну одиницю зі специфічними структурно-семантичними ознаками. За своєю структурою прийменникові конструкції є інфінітною клаузою, оскільки панують головними ознаками останнього – її вершиною є дієслово в безособовій формі [7: 256]. Ці конструкції характеризують:

- Наявність *прийменникової групи*, до якої належать один із змістових прийменників (*um/ohne/statt*) і десемантизований прийменник *zu* як інфінітивний формант;
- *Односуб'єктність*. Суб'єкти матричного дієслова й інфінітива співпадають: *Sie arbeitet zu schnell, um genau zu sein – Sie arbeitet schnell. Sie will genau sein*;
- Синтаксична *відокремленість* від структури речення;
- Семантична *співвіднесеність* з реченням (модальне, цільове значення).

У сучасній німецькій мові існують три конструкції, які відрізняються не тільки участю певного прийменника, але й семантикою й синтаксичною функцією і семантичною роллю в реченні. За спостереженнями відомих істориків-германістів прийменникові інфінітивні конструкції у німецькій мові формуються нерівномірно. Раніш за всіх у писемних джерелах з'являється конструкція мети з прийменником *um* (приблизно XIV – XV століття), потім – з прийменником *anstatt* (XVII століття) і *ohne* (XVIII століття) [5; 10].

Перші випадки застосування конструкції з *um* спостерігаються у творах південно-німецького ареалу початку XV століття у Г. Штейнгофеля й Й. фон Тепля:

(i) *Esopus gieng umb ze suchen* (H. Steinhöwel) [10: 354].

«Езоп пійшов, щоб пошукати».

(ii) *bit got umb vernunft dir zu verleihen* (Tepl: Ackerman, 22. Cap.).

«проси Бога, щоб дав тобі розуму».

Її становлення пов'язане з розширенням системи цільових речень у німецькій мові, яка за своїми засобами є розвинутою. У багатьох індоєвропейських мовах цільові інфінітивні конструкції виникають при дієсловах руху (іти, бігти), дієсловах каузації руху (везти, нести) і дієсловах з відмовою від руху (зупинитися, затримуватися) [3:147]. Із передачею мети дії у деяких мовах (старослов'янська, латинська, словенська) вживається також окрема інфінітна форма – супін (у Буслаєва – *достигательное наклонение*) [2; 6; 8].

Тип цільових конструкцій з дієсловами руху або його каузації у німецькій мові є поширеним. Її структурна специфіка полягає в тому, що інфінітив застосовується без прийменника *um* й форманта *zu*. Ця конструкція зустрічається протягом всього розвитку мови, починаючи з перших пам'яток:

(iii) „*ich bin Gabriel, thie azstantu fora gote, inti bim gisentit zu thir thisu thir sagên* (Т: 2,9). Ich bin Gabriel, der vor Gott steht, und bin gesandt, mit dir zu reden (В, 24).

«Я Гавриїл, перед стоячий перед Богом, і посланий Їм, щоб говорити з тобою».

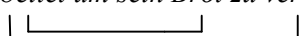
(iv) *Quam thô uuib fon Samariu sceffen uuazzar* (Т: 2,9). Da kommt eine Frau aus Samarien, Wasser schöpfen (В, 33).

«Тут приходять одна жінка по воду».

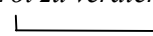
У раних творах спостерігається коливання вживання у цих конструкціях форманту *zu*, але у більшості випадків він відсутній, що є також характерним для багатьох індоєвропейських мов. Інфінітивний характер таких конструкцій пов'язаний з семантикою фінітного дієслова, до складу якої входить сема кінцевої точки руху, тобто, мети руху. Через цю ознаку, на думку В.Ю.Гусева, інфінітивні цільові конструкції при дієсловах спрямованого руху мають проміжний статус між актантами і сирконстантами [3: 150].

Речення з конструкцією *um + zu + Infinitiv* формуються навколо дієслів, які керують прийменником (і). Цій прийменник немає досі чіткого пояснення стосовно його походження. У німецькій мові він відомий з перших писемних джерел у виді *umbi/umbe*. Його поширене вживання у той час підкреслює В.Г. Адмоні [1: 85]. *Um* зі значенням загальної співвіднесеності складає значну конкуренцію родовому відмінку й входить до складу дієслівної групи. Але рішучу роль у становленні конструкції грає валентність прийменника. За Г.Паулем, *um* керує знахідним відмінком, тоді як інфінітив є додатком іменника [4]. Пізніше акузатив фокусується не на прийменнику, а на перехідному дієслові, порив.:

Er arbeitet um sein Brot zu verdienen < *Er arbeitet um sein Brot zu verdienen*

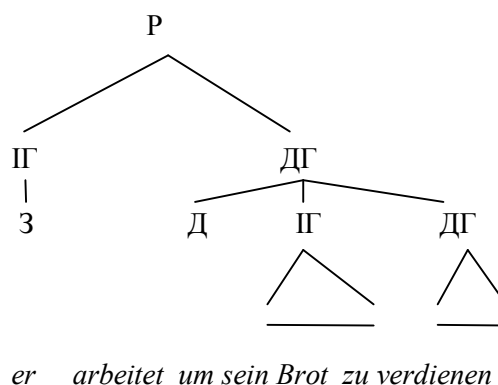
(a)

(б)

Зміни синтаксичного співвідношень найбільш чітко виявляється на глибинному рівні:

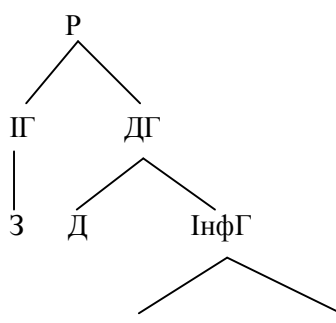
(a)

er arbeitet um sein Brot zu verdienen

або: [p [iГ er][дГ arbeitet][iГ um sein Brot] [дГ zu verdienen]].

(б)

er arbeitet um sein Brot zu verdienen

або:[p[iГ er][дГ arbeitet] [ГIнф um sein Brot zu verdienen]].

Завдяки такому синтаксичному перегрупованню стає можливим уживання інфінітива з *um+zu* без додатку: *er arbeitet, um sein Brot zu verdienen* – *er arbeitet, um zu leben*.

Випадки застосування *um* зі значенням мети (а саме: отримання винагороди) зустрічаються у текстах XVII століття:

(vi) (*Fridericus*) *hat gar offi, ... den gantzen Tag umb das Geld gearbeitet* (Clara: *Der Herzog im Bauernkittel*).

«Фрідріх працював цілу добу через гроші» .

Поширене вживання конструкції починається наприкінці XVII – початку XVIII століть. У цей період спостерігається його синонімічне вживання підрядному реченню мети з сполучником *damit*:

(vii) *dass er nehmlich Zeichen dafür brauchet, damit er nicht nöthig habe, ... die Sachen... von neuen zu bedencken* (Leibniz: Unvorgreifliche Gedanken...).

«що йому потрібний будь-якої знак, що йому не слід (досл.: щоб йому стало непотрібним) обміркувати ці речі заново».

(viii) *Und das III. von Kunst und Wißenschafft sich äuserer dinge zu gebrauchen, umb die durch Tugend erlangte Glückseligkeit zu erhöhen* (Leibniz: Von der Weisheit...).

«і третя (глава) про мистецтво і науку розповідає як слід поводитися з речами коло нас, щоб збільшити досягнуте добрими діями щастя».

У XVIII столітті спостерігається остаточне витиснення підрядного речення з *damit* інфінітивною прийменниковою конструкцією в односуб'єктних складних реченнях. Так, у творах відомого німецького філософу І.Канта такі речення оформлені виключно прийменниковими конструкціями. Слід зазначити, що конструкція майже на зазнає коливання у розташуванні елементів, оскільки на цей період (XV-XVI ст.) припадає остаточне закріплення кінцевої позиції інфінітива у рамковій конструкції [1; 10].

Повна граматикалізація конструкції відбувається, коли до ролі фінітного дієслова залучаються дієслова з іншим керуванням (viii). На відміну від цільових конструкцій з дієсловами руху, інфінітивні прийменникові конструкції завжди є сирконстантами.

Формування інфінітивних конструкцій з прийменниками *ohne* (з акзативом) і *statt* (з генітивом) відбувається тим же шляхом. Їх становлення пов'язане з розвитком складнопідрядних речень у німецькій мові. Саме у ранньовісній німецькій період визначається поширення системи адвербіальних підрядних речень з модальним значенням [9]. Обидві конструкції також стають елементами односуб'єктних складних речень і виконують роль сирконстантів:

(ix) *statt das Gedicht selbst vorzulesen, oder ein Gang einer vortrefflichen Musik, die man hören kann, mit Worten schildern zu wollen* (Moritz: Die Signatur..., 1788).

«замість того, щоб самому декламувати стих або зобразити хід музики, яку можна почути, словами».

(x) *was, unmittelbar, ohne Überlegen und Nachdenken zu erfordern, gefällt*. (Goethe: Maximen, 1808).

«що, безпосередньо, сподобається без будь-яких роздумів і міркування».

Таким чином, у становленні прийменникових інфінітивних конструкцій у німецькій мові визначаються два взаємопов'язаних процеси: граматикалізація (з прийменником *um*) і граматична аналогія (*ohne, statt*). У процесі граматикалізації значну роль грає синтаксичне перегруповування, через яке прийменник *um* фокусується не на вихідному фінітному дієслові, а на інфінітиві. Тем самим відбувається його десемантизація. Конструкції з прийменниками *ohne* і *statt* формуються тим самим шляхом, що свідчить про діє механізму граматичної аналогії. У структурному плані конструкції зазнають незначні зміни, оскільки на момент їх виникнення німецьке речення має певну структуру, яка складається на основі рамки.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми полягають в аналізові функціональних особливостей прийменникових інфінітивних конструкцій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высш.школа, 1963. – 336 с.
2. Буслав Ф.И. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. Изд.7-е. – М.: Комкнига, 2006. – 344 с.
3. Гусев В.Ю. Целевые конструкции при глаголах движения: актанты или сирконстанты? // Международный симпозиум «Типология аргументной структуры и синтаксических отношений». – Казань, 2004. – С. 147–150.
4. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
5. Рахманова Н.И. История немецкого языка. От теории к практике: Учеб. пособие /Н.И.Рахманова, Е.И.Цветаева. – М.: Высш. шк., 2004. – 334 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 800 с.
8. Metzler-Lexikon Sprache / Hrsg. von Helmut Glück. – Stuttgart; Weimar: Metzler, 1993
9. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. – Л.: Просвещение, 1969. – 287 с.
10. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen. Verfasst von Autorenkollektiv unter Leitung von Wilhelm Schmidt. – 2. Aufl. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag. 1970. – 428 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- B – Богуславская И.В. История немецкого языка. Хрестоматия. – СПб.: КАРО, 2006.
 Clara: *Der Herzog im Bauernkittel* – Abraham a Sancta clara: *Der Herzog im Bauernkittel*, 1686
 Goethe: *Maximen* – J.W. von Goethe: *Maximen und Reflexionen*, 1808
 Leibniz: *Unvorgreifliche Gedancken* – G.W. von Leibnitz: *Unvorgreifliche Gedancken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache*, 1680
 Leibniz: *Von der Weisheit* – G.W. von Leibnitz: *Von der Weisheit das ist von der Wißenschaafft der Glückseeligkeit und Tugend*, 1672/76
 Moritz: *Die Signatur* – K.Ph. Moritz: *Die Signatur des Schönen*, 1788
 T – *Der althochdeutsche Tatian*, IX. Jh.
 Tepl: *Ackerman* – Johannes von Tepl : *Der Ackerman* 1401

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- P - речення
 ІГ – іменна група
 ДГ – дієслівна група
 Гінф – інфінітивна клауза
 S – суб'єкт
 Vf - фінітний елемент складного предиката
 O – додаток

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Долгополова – докторант Київського національного лінгвістичного університету.
 Наукові інтереси: історична граматики, генеративна граматики.

ГРАМАТИКА ЯК СКЛАДОВА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Юрій ДОРОФЄЄВ (Сімферополь, Україна)

У статті розглядається поняття мовної картини світу з погляду антропоцентричної парадигми, а також функціональна обумовленість принципів концептуалізації дійсності у мові.

The article deals with the concept linguistic picture of the world, and functional principles of cognitive research the semantic of the language.

У зв'язку з формуванням нової парадигми в сучасному мовознавстві спостерігається загальна тенденція до перегляду філософсько-онтологічних основ усієї дисципліни. Внаслідок цього переоцінюється статус самої науки про мову серед інших сфер знання, інакше визначаються її предмет, мета й основні дослідницькі постулати, виникають нові міждисциплінарні зв'язки, з'являється необхідність у формуванні і розвитку нового підходу до аналізу й інтерпретації мовного матеріалу.

Якщо спробувати охарактеризувати особливості нової лінгвістичної парадигми в цілому, то треба насамперед вказати на її антропоцентричний характер. У рамках цієї парадигми взаємодіють цілий ряд концепцій, які збагачують одна одну. Закономірним результатом цієї взаємодії є суперечки навколо ключових понять сучасної лінгвістики. Одним з таких понять є «картина світу». І якщо сьогодні немає сумнівів щодо існування картини світу як об'єкта, то принципи її організації і буття у свідомості індивідуума дотепер залишаються неясними. У зв'язку з цим для сучасного мовознавства є актуальним синтез різних підходів, і тому усе більше відчувається необхідність виділити якусь найбільш загальну програму, що дозволяє досліджувати проблему опису мовної картини світу в різних формах її існування. У зв'язку з цим ми ставимо за мету своєї роботи визначення співвідношення лексичної і граматичної семантики при описі мовної картини світу.

Досягнення цієї мети потребує рішення наступних завдань:

- аналіз змісту терміну «картина світу»;
- визначення ролі мовних одиниць різних ярусів у структурі картини світу;
- характеристика ролі граматики у відображенні й фіксації емпіричного і когнітивного досвіду носія мови.

Опис мовних фактів через призму лінгвістичного антропоцентризму має свою специфіку, що визначається: 1) прагматичною цілеспрямованістю будь-якої мовної діяльності; 2) умотивованістю мовних одиниць і їхнього вживання в мовленні потребами носія мови; 3) функціональною обумовленістю процесу мовної діяльності; 4) тим, що мова виступає як засіб закріплення результатів людської діяльності. Таким чином, для

антропоцентричної лінгвістики принциповим є встановлення зв'язку між специфікою людини і принципами організації мови і її підсистем, адже феномен «володіння мовою» складається в здатності відносно успішно орієнтуватися у незліченних переплетеннях компонентів і їхніх безупинних пластичних змінах [3: 14–15].

На основі сформульованих вище положень повинне базуватися антропоцентричне дослідження всіх підсистем мови: стройової, номінативної, комунікативної [12: 128]. Кожна з цих підсистем виконує свою функцію в процесі відображення і фіксації досвіду носіїв мови.

В останні роки спостерігається активізація досліджень в області лексичної семантики. І при цьому багато учених відзначають, що «теоретичні принципи когнітивної лінгвістики чи когнітивної семантики мало чи зовсім не застосовуються до... граматичних категорій» [8: 221]. Тим часом необхідність дослідження ролі граматики у формуванні мовної картини світу сьогодні стала надзвичайно актуальною, оскільки «Грамматикон тісно зв'язаний з лексиконом і до відомого ступеня розчинений у ньому в силу лексикалізації визначеної частини граматичних явищ, яка поширена, виявляється, значно ширше, ніж це прийнято звичайно думати» [6: 89].

Термін «картина світу» широко функціонує у сучасній лінгвістиці. На існування цього феномена вказував ще В.фон Гумбольдт, який визначав мову як особливий світ: «мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [4: 304]. Тому закономірно, що практично всі дослідники апелюють до авторитету В.фон Гумбольдта, до його висловлення про те, що «кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, відкілья людині дано вийти лише остільки, оскільки вона відразу вступає в коло іншої мови» [4: 80]. Виходячи з цієї тези, учені нерідко роблять взаємовиключні висновки. Так, неогумбольдтианцы «стверджують, що мова визначає мислення і пізнання, а тим самим і картину світу, і культуру, і цивілізацію. У результаті цього носії різних мов створюють різні картини світу, культури і цивілізації» [10: 107]. З іншого боку, картина світу, відображена у свідомості людини, розглядається як «вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функції об'єктивації індивідуальної людської свідомості лише як окремої монади світу» [7: 15]. Протиставлення цих позицій, звичайно, відносно, однак стає очевидним, що, не ставлячи під сумнів саме існування картини світу, вчені розходяться в думках щодо того, що охоплюється цим поняттям, який його «лінгвістичний зміст», а також того, «з яких елементів, частин «складається» «мовна картина світу», що є для неї «будівельним матеріалом» [13: 21].

Але «Людина улаштована так, що знання невіддільне від мови, і тому здобуваючи представлення про зовнішній світ, удосконалюючи, збагачуючи, деталізуючи і розвиваючи свою картину світу (в онтогенезі), людина одночасно опановує мовою, поглиблює і робить більш гнучкої мовну семантику, розвиває свою мовну здатність, чи компетенцію» [6: 200]. Таким чином, важливою характеристикою картини світу є її антропоцентричний характер, оскільки в мові відбивається бачення світу людиною. У зв'язку з цим картина світу не може представляти світ як він є, це світ, побачений через призму людського досвіду. При цьому традиційно вважається, що «наша картина світу визначається значеннями слів мови, і кожна мова своєрідна, головним чином, як система імен» [3: 71]. Однак насправді граматичний лад мови також відбиває суб'єктивовану картину світу. Тому ми вважаємо, що картина світу репрезентується не в значенні номінативних одиниць, а в семантиці в цілому, тобто в змістовній стороні всіх мовних одиниць. Враховуючи те, що виділення граматики і лексики в структурі мовної системи є з погляду антропоцентричної лінгвістики досить умовним методологічним прийомом, ми дотримуємося думки, що протиставлення цих двох підсистем мови втратило сьогодні свою актуальність. Більш того, граMATика з погляду сучасної лінгвістики повинна розглядатися не просто як набір абстрактних форм-конструктів, але як спосіб передачі визначеного відношення до фактів і явищ об'єктивної дійсності, і, у кінцевому рахунку, як відображення досвіду носія мови, але з урахуванням функціональної специфіки граматичних значень і категорій.

Такий підхід до граматики потребує від дослідника змін у розумінні сутності граматики. Роль граматики в мовній діяльності обумовлена тим, що «зміст кожної

граматичної форми в кожному випадку її вживання лежить на перетинанні безлічі різноспрямованих факторів. Характер предметного значення слова, що виступає носієм даної форми, його стильова і жанрова приналежність, образна яскравість, емоційна зарядженість, потенційне його місце у висловленні і характер інших слів і виражень, з якими воно може в цьому місці сполучатися, ситуативні і тематичні параметри висловлення, нарешті, навіть фонічний вигляд словоформи (наприклад, її довжина) – усі ці фактори і їхні переплетіння впливають на характер змісту і потенціал уживання граматичної категорії, реалізованої в даній словоформі в даному випадку її вживання» [3: 212]. Цю же думку висловлює Ю.М. Караулов: «У зв'язку з вивченням структури індивідуального лексикона на матеріалі асоціативних полів російської мови мною було висунуте припущення про повну чи майже повну лексикалізацію граматики в лексиконі» [6: 89].

З огляду на все сказане, можна зробити висновок, що в сучасній лінгвістиці граматики мови виявляється як «знакова система представлення знань, а кожна граматична категорія співвідноситься з визначеним суттєвим аспектом когнітивної обробки інформації» [8: 222]. Оволодіння граматичною системою є таким же природним процесом, як і оволодіння лексичним потенціалом мови, і в ході цього процесу людина виробляє здатність представляти відносини між об'єктами дійсності (як матеріальними, так і ідеальними) за допомогою використання звичних для даного соціуму категорій.

Таким чином, граматичні категорії також є частиною мовної картини світу, сутність якої полягає в тім, «що в системі мови, у її граматичному ладі і лексиконі відбивається те, як людина бачить навколишній реальний світ і своє місце в ньому» [9: 10]. Тобто граматики, як і лексико-семантична система, відображає національний «колерит»: «Ідіоетнічний компонент накладає свій відбиток не тільки на лексику, але, що набагато важливіше, на граматичну категоризацію, формуючи особливе граматичне бачення» [5: 17]. Однак він менш помітний, і тому його нерідко ігнорують у дослідженнях з лінгвокультурології і етнолінгвістики.

Оскільки формування картини світу може відбуватися тільки у свідомості індивідуума, необхідно визначити умови цього формування. І тут насамперед варто враховувати той факт, що картина світу не віддзеркалює якое об'єктивне знання, накопичене і перевірене безліччю попередніх поколінь, адже мовна картина світу носить архаїчний характер.

Про архаїчність уявлень, зафіксованих у мовній семантиці, писали багато дослідників. Тому можна вважати загальноновизнаним, що «У семантиці природних мов відбита в основному та картина світу, що була доступна людській свідомості під час формування граматичного ладу мови і його найдавніших лексичних шарів» [11: 40]. В. фон Гумбольдт відзначав: «Можна вважати загальноновизнаним, що різні мови є для націй органами їхнього оригінального мислення і сприйняття, що велике число предметів створено словами, які їх позначають, і тільки в них знаходить своє буття» [4: 324]. Таким чином, семантична система мови репрезентує культурно-історичний досвід окремого соціуму, унаслідок чого одиниці мови здобувають особливе значення. З чим пов'язано це значення? На наш погляд, тут на перший план виходить функціональна обумовленість картини світу і її компонентів. На основі цього принципу буде можливо відповісти на запитання про те, у якому виді існують словник і граматики у свідомості індивіда. Спроби опису семантики і граматики на основі даного принципу представлені, наприклад, у роботах О.М. Рудякова й О.В. Бондарка і їхніх послідовників [12; 1].

Таким чином, варто припустити, що картина світу у своїй основі має відносно просту структуру, що базується на обмеженій кількості понять. Спроби виділити ці поняття можна знайти у великій кількості праць, але ми хочемо звернути увагу на запропоновану в роботах Ж.П. Соколовської семантичну класифікацію, що базується на категоріях пізнання: Буття, Простір, Час, Рух, Окреме, Якість, Кількість, Відношення [13: 49]. В основі цієї схеми, безсумнівно, лежать філософські категорії, виділені ще Аристотелем, і їхнє виділення теж свідчить про антропоцентричний характер картини світу (адже ці категорії виявлено на підставі грецької мови, тому в них зафіксовано тільки те, що вже знайшло відображення в мові).

Дані категорії знаходять висвітлення як у лексичній, так і в граматичній підсистемах мови (теорія функціонально-семантичних полів А.В.Бондарко наочно це демонструє). Зокрема, «мовний антропоцентризм і антропоморфізм особливо чітко виявляються в різних просторових вираженнях, тому що просторові відносини між предметами і явищами дійсності, сприймані людиною, завжди орієнтовані на суб'єкт сприйняття як точку відліку» [9: 23]. Так, значення висловлення *Іван підійшов до столу* відбиває позицію спостерігача й у плані лексичному й у плані граматичному: у кімнаті може бути кілька столів, відносно до яких Іван буде знаходитися в різному положенні і від яких, можливо, навіть буде віддалятися. Однак для мовця має значення тільки один фрагмент дійсності, у рамках якого і розглядаються просторові відносини між предметами.

Також можна вказати на зв'язок простору і часу у семантичному плані, Необхідність зафіксувати у висловленні часові відносини, з одного боку, і неможливість «відчути час при відсутності почуттєвих даних про зміни, які відбуваються у світі» [9: 85], з іншої, приводить до категоризації часових відносин за допомогою просторових: *час йде, дні рухаються за днями, хвилини збігають* і т.д. І часові відносини категоризуються у вигляді уявної прямої і реалізуються, зокрема, у лексичних значеннях приведених вище слів, а також у граматичних значеннях, які виражаються прийменниками *перед, за, к*.

Представлені спостереження дозволяють зробити наступні висновки.

Формування нової парадигми в мовознавстві визначило інтерес лінгвістів до процесів мовної категоризації, до способів відображення в мові когнітивного досвіду. Звертання до цієї проблеми вимагає не тільки розробки нового інструментарію і категоріального апарата досліджень, але й істотних змін у системі поглядів на мову, яка сьогодні не може розглядатися незалежно від людини.

В даний час термін картина світу має досить широку семантику, однак у цілому під ним розуміється «сукупність уявлень людини про навколишню об'єктивну дійсність» [13: 6]. Ці уявлення фіксуються у виді мовних одиниць і категорій. При цьому кожна, навіть сама незначна одиниця, є твором багатьох поколінь людей і тому відбиває не тільки те, як людина бачить навколишній реальний світ але й історію формування цих уявлень.

Категоризація розглядається як «процес членування світу (універсума) на дискретні сутності і групи таких сутностей, що уможлиблює звести безмежну розмаїтість світу до прийнятних (з погляду людини) пропорцій» [8: 75–76]. Отже, категоризація з необхідністю знаходить цілком визначене відображення в природній мові, яка відображає сукупність знань про світ не тільки в лексико-семантичній, але й у граматичній системі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко 2001: Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2001. – 260 с.
2. Волков А.А. Язык и мышление: Мировая загадка. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 240 с.
3. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. – М.: «Новое литературное обозрение», 1996. – 352 с.
4. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию: Пер.с нем. / Общ. Ред. Г.В.Раишвили; Послел. А.В.Гулыгин и В.А.Звегинцева. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2001. – 400 с.
5. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: Учеб. Пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 5-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
7. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: КомКнига, 2006. – 128 с.
8. Кравченко А.В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка. – Иркутск: Издание ОГУП «Иркутская областная типография № 1», 2001. – 261 с.
9. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд. Иркут. гос. Ун-та, 2004 – 206 с.
10. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов. М.: Рос.гос.гуманит.ун-т, 2001. – 399 с.
11. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – 6-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 312 с.
12. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). К.: Грамота, 2004. – 224 с.
13. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов: Семантические фантазии» или «катехизис семантики»? – Симферополь: РИО ТЭИ, 1999. – 232 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Дорофєв – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Наукові інтереси: проблеми теорії та історії мовознавства, функціональний опис мови, варіантологія мови.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ КОНЦЕПЦІЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена ЄМЕЛЬЯНОВА (Суми, Україна)

У статті розглянуто концепцію структури мовної особистості, проаналізовано та виокремлено одиниці та стереотипні комплекси, які є характерними для певного рівня структури мовної особистості.

The article deals with the concept of the linguistic personality's structure. Units and stereotype complexes characteristic of a certain level of the linguistic personality's structure are analysed and pointed out.

Для сучасної лінгвістичної парадигми визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактора [11; 14]. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість, творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеотнічних та вікових чинників [7; 2; 12], що обумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єктом вивчення виступає структура мовної особистості. Предметом наукового пошуку є вербальна представленість певного рівня структури мовної особистості у мовленні.

В кожному комунікативному акті актуалізуються дві діяльнісні фази: комунікативна діяльність адресанта та комунікативна діяльність адресата [14: 158]. Адресат, виступаючи невід'ємною складовою комунікативної ситуації, постає у спілкуванні як мовна особистість. Мовна особистість – це наскрізна ідея, що пронизує усі аспекти вивчення мови і одночасно порушує межі між дисциплінами, які вивчають людину [7: 3].

Сучасний стан лінгвістичних досліджень мовної особистості характеризується комунікативно-когнітивним спрямуванням [10; 17; 2], теоретичне підґрунтя якого представлено в роботах Ю.М. Караулова.

Згідно з його точки зору модель мовної особистості трьохмірна та являє собою ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) [7: 60–62].

Всі три рівні мовної особистості знаходяться у складних, дифузних відносинах та складаються з: (а) одиниць відповідного рівня, (б) відносин між ними, (в) стереотипних комплексів.

На вербально-семантичному (асоціативно-семантичному) рівні в якості одиниць розглядаються окремі слова. Відносини охоплюють все розмаїття граматико-парадигматичних, семантико-синтаксичних та асоціативних зв'язків, поєднаних “вербальною сіткою” (у результаті розвитку зв'язків між словесними сигналами активізуються одні структури “вербальної сітки” та гальмуються інші). У якості стереотипів виступають стандартні словосполучення (паттерни) та кліше.

Пр.: “*Why don't we just cut out the personal stuff and get down to work, okey?*”

“*It's okey with me. Go ahead, Professor Crowley, sir*” (R. Vernon);

На тезаурусному (лінгвокогнітивному) рівні базовими одиницями виступають узагальнені поняття, концепти, ідеї (їх представляють слова нульового рівня, які мають дескриптивний статус). Відносини між цими елементами вибудовуються в ієрархічну систему, що досить чітко відбиває структуру світу. В якості стереотипів розглядаються стійкі стандартні зв'язки між дескрипторами, які реалізуються у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, крилатих виразах, прислів'ях та приказках [3; 4; 5; 8; 9].

Пр.: *Mara let out her breath in a long sigh. “Oh God! Very well, needs must when the devil drives. Let's see what they have to offer”* (E. Walker).

У лінгвістичних роботах останніх років до стереотипів тезаурусного (лінгвокогнітивного) рівня відносять:

(1) національно-детерміновані мінімізовані уявлення, які виступають результатом дії певного алгоритму мінімізації того чи іншого елемента культури, що існує у кожній національній культурі [5: 120]; ці уявлення є результатом редукції деякого елемента

культури, що існує у національній свідомості не в усій своїй складності та діалектичності, а у мінімізованому вигляді [4: 62];

(2) фразеорефлекси. У певних ситуаціях вербальні реакції мають тенденцію до стереотипізації, набуваючи більш-менш стійкого характеру. Так утворюються вербальні рефлекси, що можуть бути названі ідіорефлексами, якщо їм властива певна ідіоматичність. За структурою вони можуть бути одночленими та багаточленими. У випадку багаточленності вони являють собою своєрідні фразеологічні одиниці, визначені як фразеорефлекси [3: 47];

(3) мовні стереотипи (приказки та прислів'я);

(4) сукупність відображених екстралінгвістичних знань та мовної свідомості носіїв мови, тобто, безпосередньо стереотипи, що вказують на культурні концепти та концептуальні схеми, які визначають національно-специфічну форму та зміст мовленнєвого спілкування представників певного етносу [9: 194–206].

Однією з особливостей фразеологізму виступає цілісна (неадитивна) будова елементів, що його утворюють. Значення кожного слова неможливо виділити, вони разом виражають одну ідею, одне поняття. Психологічно це одне слово, одна лексична одиниця, яку за бажанням можна назвати складеною одиницею [1: 89–91]. Іншими словами, даний паттерн свідомості представляє собою суто формальну асоціацію, яка для тієї чи іншої конкретної особистості наче позбавлена семантики, тобто позбавлена будь-якої співвіднесеності з денотатом або десигнатом [6: 134].

Іншою особливістю фразеологізмів виступає їх метафоричний характер та ідіоматичність. Передаючи абстрактне через конкретне, наочне, відчутне, фразеологізми постають своєрідною формою рефлексії позамовної дійсності.

Фразеологізми мають вторинну лексичну номінацію, тобто утворюються на основі номінативних засобів, що існують у мові. Вторинна номінація може носити як мовний, так і мовленнєвий характер, при чому, в мові закріплюються, як правило, такі вторинні найменування, що представляють собою найбільш закономірні для системи даної мови засоби іменування та поповнюють номінативні засоби, яких бракує [18: 129]. Вторинні найменування формуються у взаємодії з основними функціями мови – комунікативною, яка впливає на формування смислового змісту нових найменувань у силу їх пристосування до тих чи інших комунікативних ролей; прагматичною, яка зумовлює оціночно-експресивний заряд номінації; та номінативної, яка надає завершеність актам найменування. Ця особливість вторинної номінації створює власне мовне відбиття позамовного континууму у лексичних значеннях, сформованих у процесі вторинної номінації, створюючи ідіоматичність лексику як такого [18: 221]. Аналіз культурно-національної конотації фразеологізмів дозволяє простежити вплив культурно-людського фактору на формування та функціонування фразеологізмів і, як наслідок такого впливу, – набуття ними функції еталонів та стереотипів національної культури, культурно-маркований зміст яких втілюється в культурно-національній конотації фразеологізмів.

Орієнтація одиниць мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) рівня – прагматична, а відносини на цьому рівні визначаються комунікативною ситуацією та виконуваними комунікативними ролями. Стереотипи взаємодіють з іншими елементами та корелюють з інтенціями особистості в залежності від умов комунікації. Інтегруючий потенціал є характерним для прецедентних текстів, що відсилають до культурного фону та фонду мовної особистості.

Відповідно до точки зору Ю.М. Караулова, феномен прецедентності опредмечується лише у текстах певного роду: (1) значущих для особистості в пізнавальному та емоційному відношенні; (2) таких, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню даної особистості, включаючи її попередників та сучасників; (3) звертання до яких відбувається у дискурсі мовної особистості неодноразово [7: 216].

Прецедентні тексти, як приналежність до прагматикону мовної особистості, широко живаються у спілкуванні, оскільки передбачають їх усвідомлення іншими носіями мови.

Пор.: *"I don't love you."*

"Till a' the seas gang dry, my dear."

“I haven’t the least idea what that means.”

““*And the rocks melt wi’ the sun.*” That’s plain enough anyway. “*I will live – “.* You can’t fail to understand those words, surely? It’s just the way the crooners pronounce them. “*I will live thee still, my dear, while the sands o’ life shall run*”...” (E. Waugh).

Якщо текст входить до прагматикону особистості, його уживання в мовленні пов’язано з системою знань про світ та образ світу, які реалізуються у даній етнокультурній, причому реалізація когнітивної функції мови відбувається шляхом передачі через мову текстової (прецедентної) інформації, накопиченої даною культурою про оточуючий світ. Відсилання до прецедентних текстів має як прагматичну спрямованість, указуючи на цілі, мотиви та настанови мовної особистості, так і лінгвокогнітивну, яка вписує особистість у “своє” мовленнєве спілкування, тобто спрямована на визначення “свого” серед “своїх”. Наявність у мовленнєвому репертуарі особистості прецедентних текстів як “речі у собі” дозволяє робити висновки стосовно якостей цієї особистості, оскільки включення прецедентних текстів у мовленнєве спілкування як “речі для інших” співвідноситься з сукупним знанням представників даної етнокультури. Це знання повинно бути стереотипізованим для даного етносу та співвіднесеним з мовленнєвими моделями та лінгвістичними фреймами, які реалізуються в мовленнєвому спілкуванні [13: 155–156].

Прецедент – це приклад-зразок, а сукупність прецедентних текстів – це сукупність еталонних текстів, що мають внутрішню когнітивно-емотивну та аксіологічну форму, звертання до яких є вмотивованим для реципієнтів. Прецедентність як така – це, насамперед, сугестивність, яка створюється шляхом “втягування” реципієнтів у прецедентне поле. Прецедентні тексти розглядаються як “номени” – вербальні мікро- та макроодиниці плану/сценарію, які вказують на когнітивно-емотивні та аксіологічні відносини в плані/сценарії та співвідносяться з іншими “запозиченими” та оригінальними ознаками. Вони (“номени”) можуть існувати у вигляді заголовку, цитати, імені персонажу, імені автора [15: 103–104]. Прецедентні тексти як засіб когнітивно-емотивної та аксіологічної концентрації смислової потенції тексту свідчать про прийняття чи неприйняття, деформацію чи переструктуризацію психологічних та соціально-психологічних стереотипів, що існують у соціумі. Вони дозволяють інтерпретувати мовленнєві тактики комуніканта, робити висновки стосовно варіабельності його психологічної потенції, що врешті-решт і визначає “гнучкість поведінки” комуніканта у різних ситуаціях спілкування. Прецедентні тексти можна розглядати як “лакуни”, що дозволяють, з одного боку, домагатися прирощування смислів, а з іншого, утилізувати феномени культури: вони вказують на форми циркуляції культури, на культурний фон та фонд, який знаходиться в ужитку [16].

Урахування структури мовної особистості комуніканта є релевантним та перспективним з точки зору подальших лінгвістичних досліджень, оскільки дає змогу ідентифікувати, який із трьох рівнів (асоціативно-семантичний, лінгвокогнітивний, мотиваційно-прагматичний) є домінуючим у конкретний момент мовлення індивіда з огляду на певну комунікативну ситуацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика / Пер. с франц. / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394с.
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.О. Бондаренко. – Київ, 2002. – 20 с.
3. Гак В.Г. Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте / Владимир Григорьевич Гак // Филологические науки, 1995. – № 4. – С. 47–55.
4. Гудков Д.Б. Двусторонние имена (структура и функционирование) / Дмитрий Борисович Гудков // IV Международный симпозиум по лингвострановедению: Тезисы докладов и сообщений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994а. – С. 61–62.
5. Гудков Д.Б. Когнитивная база русской языковой личности и обучение межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков // Международная конференция по русскому языку: Тезисы конференции. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994б. – С. 119–120.
6. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Тамара Моисеевна Дридзе. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
8. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Юрий Николаевич Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Доклады советской делегации. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – С. 105–125.

9. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Юрий Николаевич Караулов // Русский ассоциативный словарь. Кн. 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. – М.: Русский язык, 1994. – С. 190–218.
10. Красных В.В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
11. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
12. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж.Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. А. Морякіна. – Київ, 2005. – 20 с.
13. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Юрий Евгеньевич Прохоров. – М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
14. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Елена Александровна Селиванова. – К.: ЦУЛ “Фитосоцицентр”, 2002. – 336 с.
15. Сорокин Ю.А., Михалева И.М. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю.А. Сорокин, И.М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1993. – С. 98–117.
16. Сорокин Ю.А., Морковин И.Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун. Методологические и методические аспекты / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Морковин // Лексические единицы и организация структуры литературного текста. – Калинин: Изд-во Калининск. гос. ун-та, 1983. – С. 35–52.
17. Сухих С.А. Языковая личность в диалоге / Станислав Алексеевич Сухих // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калининск. гос. ун-та, 1989. – С. 82–87.
18. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / Вероника Николаевна Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Vernon R. The Problem with Love. – Toronto, New York, London, Sydney, Auckland: Bantam Books, 1989. – 132 p.
2. Waugh E. The Loved One. – London: Penguin Books, 1961. – 127 p.
3. Walker E. The Court. – London: Headline, 1990. – 602 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Ємельянова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України».
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

КОНЦЕПТ НОМЕ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Надія ЄСИПЕНКО (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту НОМЕ, відслідковуються асоціативні ознаки концепту та виявляється частота реалізації лексичних одиниць, що репрезентують концепт у художньому тексті.

The article highlights the peculiarities of concept HOME verbalization, traces the associative features of the concept, and determines the realization frequency of lexical units that represent the concept in the texts of fiction.

Як багатомірне утворення мова органічно входить у найбільш загальні феномени буття: важливий засіб комунікації; засіб впливу і спонукання до тих чи інших дій; скарбниця колективного досвіду; невід’ємна складова культури. Культурологічне вивчення мови проводиться лінгвістами у руслі аналізу мовних явищ для виявлення національно-культурної специфіки (С. Воркачов, А. Вежбицька, В. Воробйов, М. Красавський, В. Маслова).

Мовна картина світу об’єктивно відтворює сприйняття світу носіями певної культури. Між різними культурами спостерігаються схожі та відмінні ознаки. Науковці виокремлюють смислові області, що піддаються універсалізації, і смислові області, що проявляють значну самобутність. З культурологічної точки зору вивчення лексичного матеріалу можливе з позиції аксіологічних доміант певного етносу. Лінгвістичні дані, отримані в результаті аналізу значень слів, виразів, мовних категорій дають можливість уточнити, а в деяких випадках переглянути культурологічні схеми.

Визначення методів дослідження культурних концептів залишається на разі актуальною проблемою лінгвокультурології й когнітивної лінгвістики. Лінгвокультурологічні дослідження включають типологічний аналіз мовних одиниць, що виражають національно специфічне бачення світу; побудову на дедуктивній основі моделі культурно-значимих відношень, наприклад, у вигляді матриці [4: 91]. А.Вежбицька, досліджуючи етнокультурну специфіку мови, використовує наступні методи: 1) семантичний типологічний опис граматичних конструкцій, що виражають певні смисли; 2) семантичний опис афіксів, що

несуть у собі певний смисл; 3) опис слів, що концентровано виражають унікальні для певної культури поняття; 4) аналіз фразеологізмів, що вміщують ключові слова культури [1: 77].

Мета статті – дослідити когнітивно-ономасіологічний простір концепту і виявити шляхи його вербалізації в художньому тексті. Об'єктом вивчення є культурний концепт НОМЕ. Предмет дослідження становлять лексичні одиниці, що об'єктивують концептуальні ознаки зазначеного концепту. Завдання дослідження полягають у:

1) виявленні засобів вербалізації концепту НОМЕ;

2) з'ясуванні культурно маркованих номінативних значень лексичних одиниць на позначення концепту НОМЕ.

Матеріалом дослідження слугували твори англійської літератури XVIII століття, з яких методом суцільної вибірки було дібрано 1295 лексичних одиниць, що репрезентують концепт НОМЕ.

У сучасній лінгвістиці для знаків, що мають національно-культурну специфіку, пропонується кілька термінів. Термін "етнойдема" визначається В.Т. Клоковим як культурний знак, що характерний для національної мови і є одночасно частиною національної символіки та національної культури [5: 63]. Для позначення лексичних одиниць, що поєднують у собі знакове та культурне значення, і в яких діалектично взаємодіє лінгвістичний та екстралінгвальний зміст, О.О. Михайлова використовує термін "лінгвокультурема" [8: 81]. К.Г. Юнг оперує терміном "архетипи" – це базові елементи культури, які формують константні моделі духовного життя, стійкі, об'єктивні та трансперсональні образи, що постійно виникають в індивідуальній свідомості, зміст яких складає типове в культурі. Це генетично зафіксовані давні образи та соціокультурні ідеї, свого роду стрижні, первинні опори свідомості, предмети та явища, перш за все, фізичної природи, які мають першочергове значення для людини, – земля, вода, вогонь, трава, небо, сонце, пори року, схід, захід, народження та смерть, одруження тощо [11: 23].

Ми поділяємо думку В.І. Карасика, що культурний концепт у мовній свідомості репрезентований як багатовимірний сітка значень, які виражаються лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, текстами, правилами етикету, а також мовленнєво-поведінковими тактиками, що відображають повторювані фрагменти соціального життя [4: 137].

Концепт НОМЕ – один з головних культурних концептів, що входить до списку культурних доміант картини світу носіїв англійської мови: домівка, свобода, приватність, чесна гра, стриманість, джентльменство, спадковість, гумор, здоровий глузд [10].

Як свідчить дібраний фактичний матеріал, це складний концепт, лексико-когнітивну структуру якого творять не лише прямі номінативні значення, а й оцінні, емоційні, конотативні значення, відображені в словникових дефініціях й асоціаціях. Вербальні конститuentи концепту НОМЕ зорієнтовані на відтворення етно-соціо-культурного досвіду англійського суспільства XVIII століття. Незважаючи на те, що такі конститuentи займають периферійне положення в польовій структурі концепту, саме на них лягає основне навантаження в накопиченні й зберіганні інформації про культуру певного періоду в житті англійського народу. Проте звернімося спочатку до лексикографічних джерел. У словнику "The Living Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language" слово НОМЕ – це "a dwelling or abode; a house or an apartment that is the fixed residence of a person, a family or a household; an accustomed or familiar neighbourhood; one's native city, region, country; the dwelling place of an animal; a region that something is native or common; the habitat or seat; an institution for the care of the homeless, sick, infirm, orphaned; in various games the point which one tries to reach" [15: 459].

Проведений аналіз дібраних з художніх творів лексичних одиниць дав можливість дослідити специфіку когнітивних принципів, покладених в основу відображення концепту НОМЕ, та проаналізувати способи англійської експлікації ономасіологічного простору досліджуваного концепту в поняттях, що концептуально пов'язані з розумінням англійцями соціокультурного явища НОМЕ.

Концепт НОМЕ є одним з культурно зумовлених рекурентних концептів англійської мови. У руслі семантико-когнітивного підходу саме множинність лексичної вербалізації

цього концепту дає можливість дослідити всі конституенти його структурної організації. Арсенал мовних одиниць, залучених до репрезентації концепту HOME у проаналізованих художніх творах, виявився досить розгалуженим. Ономазіологічна основа досліджуваного концепту розгортається навколо чотирьох ключових значеннєвих сфер: 1) оселя, помешкання; 2) дім, будинок для родини; 3) рідна країна, батьківщина; 4) сусідство, околиця.

Вихідним у контексті представленого художнього матеріалу є визначення концепту HOME як *оселі, місця проживання* (25,56 % від кількості дібраних мовних одиниць), що актуалізовано лексемами kingdom (73), inn (63), estate (61), cave (60), habitation (38), tent (36), castle (28), lodging (26), empire (21), cabin (18), building (15), fortification (14), abode (9), seat (8), shelter (8), dwelling (7), residence (5), lodges (3), accommodation (3), quarters (3), farm (3), premises (1). Ці лексеми мають як необтяжене конотативними моментами номінативне значення, так і містять інваріантні ознаки, що інтегрують у собі національно-марковані одиниці, завдяки чому зростає ступінь етноспецифічності концепту. Зокрема, вживання лексем castle, estate, kingdom, empire несе в собі етнокультурний індекс, бо саме вони як віддзеркалення культурно-історичних умов розвитку англійського суспільства спостерігаються в структурі концепту HOME у XVIII столітті. Звідси їх активність та високочастотність у художніх текстах цього періоду.

When I came to my castle (for so I think I called it ever after this), I fled into it like one pursued [13: 132].

His Excellency observed my countenance to clear up; he told me with a sigh that there his estate began, and would continue the same till we should come to his house. That his countrymen ridiculed and despised him for managing his affairs no better, and for setting so ill an example to the kingdom ... [14:65]

Часта актуалізація концепту HOME у художньому мовленні XVIII століття сигналізує пріоритетність і важливість концептуальної ознаки *рідна сторона, країна, батьківщина* у концептуалізації світу носіями англійської мови. Кількість слововживань у цьому значенні – 33,51 % від загальної кількості лексичних одиниць на позначення концепту. Таке сприйняття HOME для англійців пояснюється далекими подорожами до англійських колоній та довготривалою розлукою з батьківщиною, що асоціювалася з рідною домівкою.

He was a younger brother of a good family, and, having no fortune at home, was obliged to look abroad in order to get one; for which purpose he was proceeding to the Bath, to try his luck with cards and the women [12: 55].

...and indeed I was very anxious about their escape, lest, carrying the news home to their people, they should come back perhaps with two or three hundred of the canoes and devour us by mere multitude [13:84].

Будь-який концепт зберігає в своєму змісті цілу низку пакетів інформацій, які втілюють його різноманітні смисли. Водночас різноманітність номінативних значень не торкнулася основної концептуальної ознаки концепту HOME – його призначення для захисту, притулку й помешкання для родини, сім'ї, що асоціюється із *домом, будинком для родини* (38,22%). Семантична паралель концепту HOME найчастіше проходить із житловим простором для всієї родини, що вважався втіленням домашньої гармонії й порядку, і характеризує основні світоглядні напрями в осмисленні концепту HOME англійцями. Як показує емпіричний матеріал, у мовній картині світу досліджуваних творів до вербалізації зазначеної концептуальної ознаки концепту залучались лексичні одиниці house (335), cottage (4), hut (4), chamber (54), hearth (3).

Presently after which he took his leave; saying his house was in such disorder that it was necessary for him to make haste home, to take care his daughter did not give him the slip; and as for Jones, he swore if he caught him at his house, he would qualify him to run for the geldings' plate [12: 24].

Окремо слід звернути увагу на ще одну концептуальну ознаку, що відкриває нову ланку концепту HOME і асоціюється із значенням *сусідство, знайомі околиці* (2,70 % від дібраних лексичних одиниць).

I was now at a great loss which way to get home with my boat I had run so much hazard, and knew too much of the case, to think of attempting it by the way I went out...[13: 213]

Словесне втілення концепту HOME у значенні *сусідство, знайомі околиці* в художніх текстах досить часто реалізується за допомогою іменників *neighbourhood* (19) і *circle* (2).

...and he began now, at twenty, to have the name of a pretty fellow among all the women in the neighbourhood [12: 256]

...when I say my own circle, I mean by it my three plantations, my castle, my country seat (which I called my bower), and my enclosure in the wood... [13: 54]

Концептуальна модель концепту HOME знаходить своє втілення в чотирьох концептуальних ознаках, що є спільними в творах трьох англійських авторів XVIII століття. Проте кількісні підрахунки слововживань-репрезентантів концепту свідчать про переважання певних ознак концепту в одного автора і певне ігнорування цих ознак у іншого письменника (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл лексичних одиниць на позначення концептуальних ознак у авторів

Концептуальна ознака автор	Концепт HOME				всього
	оселя, помешкання	дім, будинок для родини	рідна країна, батьківщина	сусідство, околиця	
Дж.Свіфт	124	119	202	4	449
Д.Дефо	102	45	88	4	239
Ч.Філдінг	105	331	144	27	607
Всього	331	495	434	35	1295

Як видно з таблиці 1, при міжтекстовому зіставленні мовної об'єктивації концепту HOME виявляється, що відмінність між вербалізацією виражається значною мірою не в наявності чи відсутності ознак концепту, а в частотності цих ознак у словесній тканині твору. Домінуючими смисловими наповненнями концепту HOME у мовній картині світу творів цього періоду є *дім, будинок для родини* і *рідна країна, батьківщина*, в той же час *сусідство, околиця* займають у свідомості англійців найменшу частку. Першочергове значення домівки й рідного краю пов'язані з культурно-історичним розвитком англійського народу, його традиціями і є показником етнічного світобачення.

Дослідження мовної картини світу художніх творів дало можливість віднайти наступні ознаки: 1) наявність номінативних одиниць для позначення концепту; 2) значна концентрація різних смислових фрагментів концепту в текстах у залежності від їх важливості для життя етносу; 3) специфіка концептуальних ознак концепту.

Питання вираження культурних концептів за допомогою мовних одиниць становить великий інтерес для сучасних дослідників, бо вони дотичні до самих основ життя людства, його духовних і матеріальних цінностей. Перспективним є подальше дослідження концептів у діяхронічному зрізі та виявлення ознак концептів, що є актуальними для сучасної мовної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Перевод с англ. – М.: Рус.словари, 1996. – 416 с.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – Москва – № 1. – 2001. – С. 64–72.
3. Воробьев В.В. О статусе лингвокультурологии // IX Международный конгресс МАПРЯЛ. – Братислава, 1999. – Т.2. – С. 125–142.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Клоков В.Т. Основные направления лингвокультурологических исследований в рамках семиотического подхода // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж: Изд-во Воронеж. техн. ун-та, 2000. – С. 60–67.
6. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 374 с.
7. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта, 2008. – 296 с.
8. Михайлова О.А. Ограничения в лексической семантике: семасиологический и лингвокультурологический аспекты. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 240 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
10. Цветкова М.В. Английское // Межкультурная коммуникация: Учеб.пособие. – Н.Новгород: Деком, 2001. – С.158–184.
11. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. М: Прогресс, 1994. – 336 с.
12. Fielding H. The History of Tom Jones, a Foundling. – London: Penguin Books, 1994. – 302 p.
13. Defoe D. Robinson Crusoe. – London: Penguin Books, 1994. – 298 p.

14. Swift J. Gulliver's Travels. – London: Penguin Books, 1994. – 274 p.
 15. The Living Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language. – Chicago: The English-Language Institute of America, 1972. – 1158 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Єсипенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Чернівецького національного університету ім.Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: семантика і мовна концептуалізація світу.

ПОНЯТИЙНОЕ ПОЛЕ 'ПОСРЕДНИК' И НОМИНАТИВНЫЕ СРЕДСТВА ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Роман ЗАБАШТА (Симферополь, Украина)

У статті розглянуто структуру поняттєвого поля 'посередник' і визначено склад номінативних засобів його вираження в сучасній російській мові. Дослідження виконане у річці функціонально-ідеографічного підходу до опису мовної картини світу, що передбачає виділення функціональних одиниць словника – семантем.

The article is devoted to a consideration the structure of a notional field 'mediator' and investigation the composition of its nominative units in Modern Russian language. The functional ideography as a descriptive method of vocabulary dictates modeling a valuable-organized notional zones of language world picture and ascertaining nominative units (simple and composite types) which are explicators of included in zone composition semantemas (language notions).

До сегодняшнего дня не было создано идеографического словаря русского языка, в котором бы картина мира была представлена с учётом важнейших содержательных закономерностей организации подсистемы номинации, то есть не было предпринято попыток создать тезаурус, представляющий в идеографическом порядке номинативные единицы как средства выражения системы языковых понятий. Вместе с тем, изучение лексической системы как динамического явления заставляет исследователей обращаться к использованию ономазиологических принципов в лексикографии. Данным обстоятельством объясняется стремление современных российских (Л.Г. Бабенко, О.С. Баранов, В.П. Даниленко, Ю.Н. Караулов, В.В. Морковкин, В.П. Москвин, А.В. Соколов, А.А. Шушков, Н.Ю. Шведова и др.) и украинских (И.М. Гетман, В.В. Дубичинский, Н.Ф. Клименко, Л.С. Ковтуненко, А.Я. Середницкая, М.Д. Снижко, Н.В. Снижко, Ж.П. Соколовская и др.) учёных создать идеографический словарь.

Цель предлагаемой статьи – проанализировать особенности понятийного поля 'посредник' и выявить номинативные средства его выражения в современном русском языке. Достижение поставленной цели предполагает решение следующие задач: 1) определить особенности функционального подхода к идеографическому описанию лексики; 2) выделить лексическую группу (ЛГ) 'посредник' из толковых и семантических словарей современного русского языка и определить её семный состав; 3) идеографирование ЛГ 'посредник' на конкретные идеографические группы (ИГ) для описания функциональных единиц словаря – семантем и определения номинативных средств их выражения.

Идеографический словарь является практическим следствием переосмысления принципов устройства и предназначенности подсистемы номинации естественного языка. В основе этого переосмысления лежит понимание лексической системы как средства хранения и выражения идеальной (понятийной, ментальной) сферы знаний социалемы, а картина мира выступает в качестве системообразующего фактора подсистемы номинации.

В нашем исследовании мы опираемся на понятие «семантема» (в наиболее близком к нашему пониманию данный термин был предложен в работах Ж.П. Соколовской и А.Н. Рудякова) [6; 7; 10 и др.]. Семантема (сигнификат, узел всесловарной иерархии семантических компонентов, наиболее конкретная часть языковой картина мира) – функциональная семантическая единица (знаковая односторонность – на уровне языковой абстракции) в совокупности с вариантами средств своего выражения (знаковая двусторонность – на уровне типической речи), обладающих относительной функциональной тождественностью (прагматический аспект позиций номинации). Номинативными

единицами в таком понимании могут выступать не только слова, но и словосочетания (свободные и устойчивые), формулировки семемы, фразовые номинанты, фразеологизмы. В функциональной идеографии именно семантема становится тем дескриптором, который организует вокруг себя номинативные единицы.

Следствием изучения функциональности подсистемы номинации естественного языка в лексикографии является новый тип тезауруса, проект которого предложен в работах А.Н. Рудякова. В подобном активном словаре, согласно ономазиологическому принципу, представление лексического материала осуществляется в направлении «от языковых понятий к средствам их выражения».

Исследование по определению объёмов понятийного ядра и номинативного минимума производилось, исходя из ценности семантемы как результата взаимодействия двух составляющих: с одной стороны, смысловыми парадигматическими, или семно-иерархическими закономерностями строения лексической группы; с другой – коммуникативной значимостью для языкового коллектива.

Понятийное поле ‘посредник’ представляет интерес для изучения по двум основным причинам: во-первых, как показывают результаты выборки из лингвистических словарей, а также специальных справочных изданий, большое количество единиц с данным значением находится в актуальной зоне коммуникации современного общества, поэтому данная подсистема активно пополняется лексическими новообразованиями; во-вторых, данная подсистема номинации является наиболее подвижной частью словаря современного русского языка, заимствования в неё свидетельствуют о заполнении смысловых лакун в структуре картины мира русского языка. Сама специфика значения ‘посредник’ предполагает наличие развитой системы средств номинации для обозначения этих отношений: сегодня, в эпоху информационного общества с доминированием принципов свободной торговли, рыночной экономики, так называемая западная цивилизация построена на отношениях посредничества в силу сложной системы социального взаимодействия. Что бы ни делали люди: пытались продать ненужные вещи, устроиться на работу, зарабатывать на бирже, организовывали сотрудничество с другими странами – процессы непосредственного взаимодействия очень часто оказываются невозможными или трудоёмкими.

Семантема ‘посредник’ определена набором следующих компонентов: 1. ‘лицо’ (‘человек, деятельность которого (одноразовое действие) обусловлено социально значимой ролью/статусом’); 2. ‘осуществляющее содействие кому-чему-л.’; 3. ‘между двумя сторонами’. Элементный состав ЛГ ‘посредник’ составил 153 семемы (для выборки привлекались данные МАСа, современных словарей иностранных слов русского языка, «Русского семантического словаря» под редакцией акад. Н.Ю. Шведовой и сборники «Новые слова и значения», «Новое в русской лексике») [8; 9 и др.].

Важным для определения границ ЛГ стала дифференциация смыслов таких семем, как **помощник1** и **посредник1**: быть помощником – значит ‘оказывать содействие кому-чему-л.’, а быть посредником – значит ‘оказывать содействие во взаимодействии двух сторон как третья сила’ (осуществление опосредованного взаимодействия двух сторон). Данная оппозиция позволила исключить из списка семемы **приспешник1**, **сателлит2** и некоторые др.

В результате компонентного анализа ЛГ ‘посредник’ были построена иерархия сем, вскрывающая ценностно-ориентированную структуру данной лексической микросистемы: I. Посредник. II. Стороны по отношению к объективной действительности. 1. Реальная сторона и реальная сторона. 2. Реальная сторона и гипотетическая сторона. 3. Неотмеченность. III. Цель посредничества. 1. Представление чьих-л. интересов. 2. Выполнение поручений. 3. Примирение сторон. 4. Судейство. 5. Координирование. 6. Передача информации. 7. Транспортировка. 8. Пропаганда. 9. Неотмеченность. IV. Средство пропаганды. 1. Устно/письменно. 2. Средства массовой информации. 3. Неотмеченность. V. Характер намерений посредника. 1. Корыстные. 2. Без умысла. 3. Неотмеченность. VI. Адресат посредничества. 1. С лицом. 2. С учреждением (объединением лиц). 3. С государством. 4. Неотмеченность. VII. Сфера осуществления посредничества. 1. Официальная.

2. Межличностная. 3. Неотмеченность. VIII. Способ занятия должности. 1. Выборный. 2. Путём назначения. 3. Неотмеченность. IX. Официальный статус дипломатического лица в государстве. 1. Одобренная кандидатура. 2. Отклонённая кандидатура. 3. Неотмеченность. X. Ранг дипломатического лица. 1. Высший. 2. Средний. 3. Низший. 4. Неотмеченность. XI. Индивидуальные семы первой группы. 1. Способ осуществления посредничества. 2. Характер выполнения посредничества. 3. Наличие особых знаков отличия. 4. Тип государства. 5. Уровень подготовки. 6. Характер ментальных представлений о сторонах посредничества. 7. Конечная цель. 8. Оценка бытия в каких-л. пределах. 9. Степень взаимодействия. 10. Временная протяжённость. 11. Ценностные качества посредника. XII. Индивидуальные семы второй группы. 1. У нас. 2. Не у нас. 3. Сейчас. 4. Не сейчас.

Заключительный этап функционально-идеографического описания предполагает получение результатов, на основе которых может быть построен краткий активный тезаурус, то есть гиперонимическая компрессия как частный способ описания предполагает следующие методические шаги: 1) анализ частотных списков слов современного русского языка, цель – выборка слов полученной ранее лексической группы и объединение номинативных единиц в один список (получение первого номинативного минимума группы); 2) анализ того, экспликаторами каких семантем являются полученные номинативные единицы из первого минимума, с добавлением некоторых единиц из полного списка для моделирования ценностно-ориентированной структуры понятийного ядра (получение второго номинативного минимума группы); 3) определение полного набора экспликаторов полученного понятийного ядра путём формирования микрополей средств выражения каждой отдельной семантемы (получение третьего номинативного минимума группы) [1].

Для получения первого списка наиболее частотной лексики, входящей в состав ЛГ ‘посредник’, мы обратились к выборке из следующих словарей и списков слов: С.А. Шаров. Вторая версия частотного списка (2002) [11], Комплексный учебный словарь: Лексическая основа русского языка (под ред. В.В. Морковкина) (2004) [2], Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Базовый уровень (2006) [3], В.В. Розанова. Краткий толковый словарь русского языка (для иностранцев) (1978) [5], В.В. Морковкин. Сравнительный список наиболее употребительных русских слов (на материале шести словарей) (1972) [4]. Данные словари и частотные списки представляют актуальную лексику русского языка, активно используемую с 1970-х по 2000-е гг.

На заключительном этапе по подготовке материалов для краткого активного идеографического словаря мы выполнили работу по отбору тех номинативных единиц (третий номинативный минимум), которые являются экспликаторами каждой отдельной семантемы (исходя из данных современных толковых и семантических словарей русского языка и справочников русской лексики). Продемонстрируем результаты нашей работы (курсивом показан набор номинативных единиц для каждой семантемы).

Центр (семантема ‘посредник’): 1. ‘лицо, осуществляющее содействие в чём-либо между двумя сторонами’ – *посредник; третья сторона; содействующее взаимодействию между двумя сторонами лицо; тот, кто осуществляет посредничество.*

Ядро (ИГ «Типы посредников»): 2. ‘посредник между реальными сторонами’ – *посредник; третья сторона; содействующее между двумя сторонами лицо; тот, кто осуществляет посредничество между кем-либо;* 3. ‘посредник между реальной и гипотетической сторонами’ – *медиум; посредник между людьми и миром духов; тот, кто осуществляет посредничество между реальной и гипотетической сторонами;* 4. ‘(официальный) посредник между двумя реальными сторонами с целью представления чьих-либо интересов’ – *агент; представитель; тот, кто представляет чьи-либо интересы;* 5. ‘(официальный) посредник между двумя реальными сторонами с целью выполнения поручений’ – *агент; представитель; исполнитель; тот, кто выполняет работу от чьего-либо имени;* 6. ‘посредник между двумя реальными сторонами с целью примирения’ – *примиритель; миротворец; миритель; тот, кто примиряет кого-либо с кем-л.; тот, кто мирит кого-л. с кем-л.; тот, кто содействует примирению; мировой;* 7. ‘(официальный) посредник между двумя реальными сторонами с целью судейства’ – *судья; судействующий;*

лицо, выносящее приговор по судебному делу; тот, кто судит; тот, кто решает судьбу обвиняемого; судебный лойер; 8. 'посредник между двумя реальными сторонами с координирующей целью' – координатор; посредник-координатор; лицо, направляющее взаимодействие кого-л.; тот, кто координирует взаимодействие между кем-либо; 9. 'посредник между двумя реальными сторонами с целью передачи информации' – коммуникатор; информатор; осведомитель; посредник с целью передачи информации; тот, кто осведомляет кого-л.; тот, кто содействует передаче информации от какого-либо источника к другому лицу; 10. 'посредник между двумя реальными сторонами с целью транспортировки чего-либо' – посылный; посланец; посланник; доставщик; разъездной; курьер; тот, кто доставляет что-л. для кого-л.; тот, кто послан кем-л. с каким-л. поручением по доставке чего-либо; 11. 'посредник между двумя реальными сторонами с целью пропаганды чего-либо' – пропагандист; посредник с целью пропаганды; распространитель чьих-л. идей; лицо, осуществляющее опосредованное воздействие на сознание людей; тот, кто пропагандирует что-либо.

Периферия:

а) ИГ «Скрытое посредничество»: 12. 'официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью тайного представления чьих-либо интересов' – агент; сотрудник спецслужб; тот, кто тайно действует в чьих-либо интересах; 13. 'посредник между двумя реальными сторонами с целью тайной передачи информации' – источник; частный информатор; осведомитель; тайный коммуникатор; тот, кто тайно передаёт информацию; 14. 'профессиональный посредник между реальными сторонами с целью тайного выполнения поручений по убийству второй стороны' – киллер; суперкиллер; суперкиллер-одиночка; наёмник; профессиональный наёмный убийца; убийца по вызову; исполнитель; тот, кто профессионально убивает за деньги; легионер;

б) ИГ «Посредничество в официальной служебной сфере»: 15. 'выборный или назначенный официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления интересов какого-либо коллектива' – делегат; делегируемое лицо; посланец; посланник; представитель коллектива; тот, кто представляет интересы какого-либо коллектива на официальном мероприятии; 16. 'выборный официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью выполнения поручений' – депутат; народный депутат; нардеп; избранный для представления народных интересов; тот, кого избрали посредником для государственных поручений; 17. 'выборный официальный представитель с целью выполнения поручений в каком-либо учреждении не у нас не сейчас (в дореволюционной России)' – заседатель; заседающий; тот, кто принимает участие в работе заседания для выполнения чьих-либо поручений;

в) ИГ «Посредничество в коммерческой сфере (торговля, биржа, частные фирмы)»: 18. 'официальный посредник между реальными сторонами (фирмой и клиентом) с целью представления интересов фирмы' – дилер; коммерческий посредник; представитель фирмы; официальный дилер; работник с клиентами; тот, кто представляет интересы фирмы в работе с клиентами; 19. 'официальный посредник при заключении сделки между двумя реальными сторонами с целью выполнения поручений, действующий за счёт клиентов' – брокер; деловой посредник; делец; тот, кто содействует в заключении сделки; торговый посредник, действующий за счёт клиентов; 20. 'официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления чьих-либо коммерческих интересов' – доверенное лицо; коммерческий посредник; поверенный; помощник в делах; тот, кто содействует от имени кого-либо по представлению коммерческих интересов; фидуциар; 21. 'профессиональный официальный посредник при заключении сделки между двумя реальными сторонами с координирующей целью' – маклер; торговый посредник; торговый делец; биржевой делец; тот, кто координирует заключение торговой или биржевой сделки; 22. 'официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления коммерческих интересов кинокомпании' – продюсер; тот, кто продюсирует; представитель коммерческих интересов кинокомпании; промоутер; промоушн;

г) ИГ «Посредничество в сфере судопроизводства»: 23. 'официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления интересов обвиняемого в суде' – адвокат; защитник; правозащитник; защищающая сторона; юрист-защитник; тот, кто защищает интересы обвиняемого; тот, кто представляет интересы подсудимого; тот, кто отстаивает интересы обвиняемого; лойер; 24. 'официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью судейства в государственных органах суда' – судья; арбитр; судья по примирительному или третейскому разрешению споров; третейский судья; ведущий судебное разбирательство; председательствующий в суде; тот, кто выносит окончательное судебное решение, Ваша Честь (в обращении к лицу); судебный лойер;

д) ИГ «Посредничество с целью судейства в состязании (противоборство, дуэль, спорт)»: 25. 'посредник в состязании между двумя реальными сторонами с целью судейства' – судья; посредник; арбитр; секундант; рефери; судействующий; тот, кто судит игру; тот, кто судит состязание; посредник между противниками с целью судейства.

е) ИГ «Посредничество в межличностных отношениях»: 26. 'посредник между мужчиной и женщиной с корыстными намерениями' – сводник; сводня; сводница; тот, кто из личных интересов содействует отношениям между мужчиной и женщиной.

ж) ИГ «Посредничество на уровне межгосударственных отношений»: 27. 'официальный посредник между реальными сторонами с целью представления интересов одного государства в другом государстве' – дипломат; дипломатический представитель; посредник между государствами; тот, кто представляет интересы одного государства в другом; 28. 'официальный посредник между реальными сторонами с целью представления правовых и экономических интересов одного государства/его граждан в другом государстве' – консул; правовой представитель государства; постоянный представитель государства по правовым и экономическим вопросам; тот, кто представляет другое государство в правовых и экономических вопросах; 29. 'дипломатический представитель высшего ранга' – посол; высший дипломатический представитель; дипломатический представитель высшего ранга; 30. 'дипломатический представитель среднего ранга' – посланник; дипломатический представитель среднего ранга; 31. 'дипломатический представитель низшего ранга' – поверенный в делах, дипломатический представитель низшего ранга.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Забашта Р. В. Функціональна ідеографія як засіб опису лексики (на матеріалі номінативних одиниць зі значенням 'особа' в сучасній російській мові) : автореферат дис. : ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Р. В. Забашта. – Дніпропетровськ, 2009. – 19 с.
2. Комплексный учебный словарь : лексическая основа русского языка : (ок. 10 000 лексических единиц в системных объединениях) / [под ред. В. В. Морковкина]. – М. : ООО «Издательство «АСТ», 2004. – 872 с.
3. Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Базовый уровень. Общее владение / [сост. Н.П. Андрушина, Т. В. Козлова]; [3-е изд]. – М. – СПб : ЦМО МГУ – «Златоуст», 2006. – 116 с.
4. Морковкин В. В. Сравнительный список наиболее употребительных русских слов (на материале шести словарей) / В. В. Морковкин // Лексические минимумы русского языка / [под ред. П. Н. Денисова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 16–74.
5. Розанова В. В. Краткий толковый словарь русского языка (для иностранцев) / В. В. Розанова. – М. : Русский язык, 1978. – 227 с.
6. Рудяков А. Н. Функциональная семантика / Александр Николаевич Рудяков. – Симферополь : Таврия, 1992. – 154 с.
7. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят: (опыт функционального определения естественного языка) / Александр Николаевич Рудяков. – К. : Грамота, 2004. – 224 с.
8. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; [под общей ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Азбуковник, 1998. – Т. 1. – 800 с.
9. Словарь русского языка в 4-х тт. / [глав. ред. А.П. Евгеньева]; [3-е издание]. – М. : Русский язык, 1981. – Т. 1. – 702 с. – Т. 2. – 736 с. – Т. 3. – 752 с. – Т. 4. – 800 с.
10. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов: («семантические фантазии» или «катехизис семантики?») / Жанна Павловна Соколовская. – Симферополь, 1999. – 232 с.
11. Шаров С.А. Вторая версия частотного списка (2002) / С.А. Шаров [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.artint.ru/projects/frqlist.asp>. – Заголовок с экрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Забашта – кандидат філологічних наук, асистент кафедри російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Наукові інтереси: лінгвістичний функціоналізм, ідеографія, процеси номінації у сучасних слов'янських мовах.

GOOD AS THE DELUDED WORSHIP IN PLATO'S ALLEGORY

Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається концепт добро з точки зору філософії, його невизначеність та об'єднуюча ідея щодо інших концептів. Аналізується теорія Платона, яка висвітлює добро як несправжній об'єкт поклоніння.

The article introduces the concept of Good from the philosophical point of view, its indefinability and unifying power of this idea. Plato's theory is analyzed which views good as the deluded object of veneration.

The central explanatory image which joins together different aspects of the picture is the concept of *Good*. It is a concept which is not easy to understand partly because it has so many false doubles, jumped-up intermediaries invented by human selfishness to make the difficult task of virtue look easier and more attractive: freedom, purpose, reward, even judgment are irrelevant. Mystics of all kinds have usually known this and have attempted by extremities of language to portray the nakedness and aloneness of Good, its absolute for-nothingness.

Following a hint in Plato [3: 250] we shall start speaking of what is the most obvious thing in our surroundings what is popularly called *beauty*. Philosophers tend to avoid this term because they prefer to talk of reasons rather than of experiences [1; 4]. But the implication of experience with beauty seems to be something of great importance which should not be by-passed in favour of analysis of critical vocabularies.

Beauty is the convenient and traditional name of something which art and nature share, and which gives a fairly clear sense to the idea of quality of experience and change of consciousness. As Plato pointed out, beauty is the only spiritual thing which we love by instinct. When we move from beauty in nature to beauty in art we are already in a more difficult sphere. The experience of art is more easily degraded than the experience of nature.

A great deal of art actually is self-consoling fantasy, and even great art cannot guarantee the quality of its consumer's consciousness. However, great art exists and is sometimes properly experienced and even a shallow experience of what is great can have its effect. Good art, not fantasy art, affords us a pure delight in the independent existence of what is excellent. Both in its genesis and its enjoyment it is a thing totally opposed to selfish obsession. It invigorates our best faculties and, to use Platonic language, inspires love in the highest part of the soul [2: 142]. It is able to do this partly by virtue of something which it shares with nature: a perfection of form which invites unpossessive contemplation and resists absorption into the selfish dream life of the consciousness.

Art however, considered as a sacrament or a source of good energy, possesses an extra dimension. Art is less accessible than nature but also more edifying since it is actually a human product, and certain arts are actually 'about' human affairs in a direct sense. Art is a human product and virtues as well as talents are required of the artist. A good artist, in relation to his art, is truthful, patient, humble; and even in non-representational art we may receive intuitions of these qualities.

So arts, especially literature and painting, show us the peculiar sense in which the concept of virtue is tied on to the human condition. They show us the absolute pointlessness of virtue while exhibiting its supreme importance; the enjoyment of art is a training in the love of virtue. The pointlessness of art is not the pointlessness of a game; it is the pointlessness of human life itself, and form in art is properly the simulation of the self-contained aimlessness of the universe.

Good art reveals what we are usually too selfish and too timid to recognize, the minute and absolutely random detail of the world, and reveals it together with a sense of unity and form. This form often seems to us mysterious because it resists the easy patterns of the fantasy. Good art shows us how difficult it is to be objective by showing us how differently the world looks to an objective vision.

Plato held that beauty could be a starting-point of the good life, but he came to mistrust art and we can see the peculiarly distressing struggle between the artist and the saint. Plato allowed to the beauty of the lovely boy an awakening power which he denied to the beauty of nature or of art. He seems to have come to believe that all art is bad art, a mere fiction and consolation which distorts reality [5: 56-57].

Another starting-point, or road, which Plato speaks of more often is the way of the sciences, crafts, and intellectual disciplines excluding the arts. There is a way of the intellect, a sense in which intellectual disciplines are moral disciplines, and this is not too difficult to discern. There are important bridge ideas between morality and other at first sight different human activities, and these ideas are perhaps most clearly seen in the context of the art. And as when we use the nature of art as a clue we may be able to learn more about the central area of morality if we examine what are essentially the same concepts more simply on display elsewhere. We mean such concepts as *justice, accuracy, truthfulness, realism, humility, courage* as the ability to sustain clear vision, *love* as attachment or even *passion* without sentiment or self.

Art is the most ardent dream. In fact morality does actually display a sort of unity, though of a peculiar kind. Plato pictures the journeying soul as ascending through four stages of enlightenment, progressively discovering at each stage that what it was treating as realities were only shadows or images of something more real. At the end of its quest it reaches a non-hypothetical principle which is the form or idea of the Good, which enables it to descend and retrace its path, but moving only through the forms or true conception of that which it previously understood only in part [3: 510-514].

The mind which has ascended to the vision of the Good can subsequently see the concepts through which it has ascended (art, work, nature, people, ideas, institutions, situations, etc.) in their true nature and in their proper relationships to each other. The good man sees the way in which the virtues are related to each other. Plato never in fact expounds a systematic and unitary view of the world of the forms, though he implies that there is a hierarchy of forms. Truth and Knowledge, for instance, come fairly closely underneath Good [3: 509]. What he does suggest is that we work with the idea of a hierarchy so far as we introduce order into our conceptions of the world through our apprehension of Good.

Plato's image implies that complete unity is not seen until one has reached the summit, but moral advance carries with it intuitions of unity which are increasingly less misleading. As we deepen our notions of the virtues we introduce relationship and hierarchy. Courage, which seemed at first to be something on its own, a sort of specialized daring of the spirit, is now seen to be a particular operation of wisdom and love. We come to distinguish a self-assertive ferocity from courage. It would be impossible to have only one virtue unless it were a very trivial one such as thrift. Such transformations as these are cases of seeing the order of the world in the light of the Good and revisiting the true, conceptions of that which we formerly misconceived. Humility is not a peculiar habit of self-effacement, it is selfless respect for reality and one of the most difficult and central of all virtues.

Because of his ambiguous attitude to the sensible world and because of his confidence in the revolutionary power of mathematics, Plato sometimes seems to imply that the road towards the Good leads away from the world of particularity and detail. In any case, so far as goodness is for use in politics and in the market place it must combine its increasing intuitions of unity with an increasing grasp of complexity and detail.

False conceptions are often generalized, stereotyped and unconnected. True conceptions combine just modes of judgment and ability to connect with an increased perception of detail. This double revelation of both random detail and intuited unity is what we receive in every sphere of life if we seek for what is best. We can see this, once more, quite clearly in art and intellectual work. The great artists reveal the detail of the world. At the same time their greatness is not something peculiar and personal like a proper name. They are great in ways which are to some extent similar, and increased understanding of an art reveals its unity through its excellence. All serious criticism assumes this, though it might be wary of expressing it in a theoretical manner.

Art reveals reality and because there is a way in which things are there is a fellowship of artists. Plato, who is sometimes accused of over-valuing intellectual disciplines, is quite explicit in giving these a high but second place. A serious scholar has great merits. But a serious scholar who is also a good man knows not only his subject but the proper place of his subject in the whole of his life. The understanding which leads the scientist to the right decision about giving up a certain study, or leads the artist to the right decision about his family, is superior to the understanding of art and science as such.

We are admittedly specialized creatures where morality is concerned and merit in one area does not seem to guarantee merit in another. The good artist is not necessarily wise at home, and the concentration camp guard can be a kindly father. The scene remains disparate and complex beyond the hopes of any system, yet at the same time the concept *Good* stretches through the whole of it and gives it the only kind of shadowy unachieved unity which it can possess. The area of morals can now be seen, not as a hole-and-corner matter of debts and promises, but as covering the whole of our mode of living and the quality of our relations with the world.

Good has often been said to be indefinable for reasons connected with freedom. *Good* is an empty space into which human choice may move. The indefinability of the *good* should be conceived of rather differently. The ordinary person does not believe that he creates values by his choices. He thinks that some things really are better than others and that he is capable of getting it wrong. We are not usually in doubt about the direction in which *Good* lies. Equally we recognize the real existence of evil: cynicism, cruelty, indifference to suffering.

However, the concept of *Good* still remains obscure and mysterious. We see the world in the light of the *Good*, but what is the *Good* itself? The source of vision is not in the ordinary sense seen. As Plato says it is that which every soul pursues and for the sake of which it does all that it does, with some intuition of its nature, and yet also baffled [3: 505]. He also underlines that *Good* is the source of knowledge and truth and yet is something which surpasses them in splendour [3: 508-509].

There is a sort of logical answer to the question but it is not the whole answer. Asking what *Good* is is not like asking what *Truth* is or what *Courage* is, since in explaining the latter the idea of *Good* must enter in, it is that in the light of which the explanation must proceed. If we say that *Good* is *Love* we have to explain that: there are different kinds of love. Even the concept of *Truth* has its ambiguities and it is really only of *Good* that we can say 'it is the trial of itself and needs no other touch'.

The idea of perfection can only be exemplified in particular cases in terms of the kind of perfection which is appropriate. So one could not say in general what perfection is, in the way in which one could talk about generosity or good painting. In any case, opinions differ and the truth of judgments of value cannot be demonstrated. This line of argument is sometimes used to support a view of *Good* as empty and almost trivial, a mere word, the most general adjective of commendation, a term which could with greater clarity be replaced by 'I'm for this'.

A genuine mysteriousness attaches to the idea of *goodness* and the *Good*. This is a mystery with several aspects. The indefinability of *Good* is connected with the unsystematic and inexhaustible variety of the world and the pointlessness of virtue. In this respect there is a special link between the concept of *Good* and the ideas of *Death* and *Chance*. A genuine sense of mortality enables us to see virtue as the only thing of worth; and it is impossible to limit and foresee, the ways in which it will be required of us. That we cannot dominate the world may be put in a more positive way. *Good* is mysterious because of human frailty, because of the immense distance which is involved. We are largely mechanical creatures, the slaves of relentlessly strong selfish forces the nature of which we scarcely comprehend. At best, as decent persons, we are usually very specialized. We behave well in areas where this can be done fairly easily and let other areas of possible virtue remain undeveloped. There are insuperable psychological barriers to goodness in the case of every human being. There are few places where virtue plainly shines: great art, humble people who serve others. And can we, without improving ourselves, really see these things clearly?

The world is aimless, chancy, and huge and we are blinded by self. There is a third consideration which is a relation of the other two. It is difficult to look at the sun: it is not like looking at other things. But it is easier to look at the converging edges than to look at the centre itself. There are false suns, easier to gaze upon and far more comforting than the true one.

Plato gave the image of this deluded worship in his great allegory. The prisoners in the cave at first face the back wall. Behind them a fire is burning in the light of which they see upon the wall the shadows of puppets which are carried between them and the fire and they take these shadows to be the whole of reality. When they turn round they can see the fire, which they have to pass in order to get out of the cave. The fire represents the self, that great source of energy and warmth. The prisoners in the second stage of enlightenment have gained the kind of self-awareness. They can see

in themselves the sources of what was formerly blind selfish instinct. They see the flames which threw the shadows which they used to think were real, and they can see the puppets, imitations of things in the real world, whose shadows they used to recognize. They do not dream that there is anything else to see.

This powerful thing is indeed an object of fascination, and those who study its power to cast shadows are studying something which is real. Recognition of its power may be a step towards escape from the cave; but it may equally be taken as an end-point. The fire may be mistaken for the sun, and taken for *goodness*. Any religion or ideology can be degraded by the substitution of self for the true object of veneration. There is a place both inside and outside religion for a sort of contemplation of the Good, not just by dedicated experts but by ordinary people: attention which is not just the planning of particular good actions but an attempt to look right away from self towards a distant transcendent perfection, a source of uncontaminated energy, a source of new and quite undreamt-of virtue. This attempt, which is a turning of attention away from the particular, may be the thing that helps most when difficulties seem insoluble, and especially when feelings of guilt keep attracting the gaze back towards the self. This is the true mysticism which is morality, a kind of undogmatic prayer which is real and important, though perhaps also difficult and easily corrupted.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Feinberg J. *Moral Concepts*. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 356 p.
2. Gould T. *Platonic Love*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1983. – 263 p.
3. Plato *Republic*. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 1256 p.
4. Pope A. *An Essay on Man*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1986. – 572 p.
5. Santas G. *Plato on Love, Beauty and the Good / The Greeks and the Good Life* / ed. by D. Depew. – Fullerton: California State University, 1980. – P. 33–68.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА *sacra lingua* СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Олена КЛИМЕНТОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто проблему збереження сугестивної спроможності першоджерела у трансформованому перекладом сакральному тексті.

The problem of the suggestive potential safety of original in the translated sacral text is investigated in this research.

Як відомо, східні слов'яни – росіяни, українці, білоруси сповідували православ'я в його візантійській редакції; в їх церковно-книжній культурі у великій пошані була грецька мова, але мовою богослужіння і Писання, *sacra lingua*, стала церковнослов'янська мова. У зв'язку із цим постає питання, чи зберігає трансформований перекладом текст сугестивну спроможність першоджерела? Відомо, що в ареалі *Slavia Orthodoxa* розвиток писемності й літератури тривалий час відбувався у межах церковної традиції та йшов по шляху гібридизації церковнослов'янської і народної мови, яка «розмивала» консервативність норм вживання першої, хоча цих два мовних різновиди значний період й існували як різні стилі. За своїм походженням церковнослов'янська – це давньослов'янська мова, що завдячує появі свого письма братам Кирилу і Мефодію. У писемних пам'ятках є інформація про ці події, хоча самих текстів доби створення перших слов'янських азбук не збереглося. Так, у житті, присвяченому Клименту Охридському – одному з найбільш талановитих учнів братів Кирила і Мефодія, які славилися чистотою життя, досконало володіли учительним словом, вимовленим еллінською мовою, розповідається, що ці святі мужі дуже горювали через те, що не можуть донести скарби Святого Письма до словенського народу. Тому вони звертаються до того, «чий першим даром стали мови, і вдаються по допомогу Бога-Слова і просять у нього милості: допомогти винайти букви, що відповідають вибагливому болгарському

наріччю, і дати їм сили на те, щоб перекласти Божественне Письмо на мову цього народу» [8: 166]. Постійно постуючи, сумлінно віддаючись молитві, зрікаючись усіх радостей, вони досягли того, чого прагли. Питання про те, яку саме азбуку було створено – глаголицю чи кирилицю, – залишається остаточно не проясненим, хоча більшість дослідників схиляються до думки, що «К(ирилиця) молодша за глаголицю і що першою слов'янською азбукою, яку створили Кирило і Мефодій у 863 р. (або 855), була глаголиця. Створення К(ирилиці) датують епохою болг. царя Симеона (893 – 927), вірогідно, вона була складена учнями і послідовниками Кирила і Мефодія (Климентом Охридським?) на основі грец. (візант.) урочист. унціального письма. Буквений склад давньої К(ирилиці) загалом відповідав давн. болг. мовленню [4: 222]. Так само зв'язок із грецькою мовою фіксується дослідниками й відносно глаголиці: «Вважають, що за походженням багато букв Г(лаголиці) пов'язані з грецьким письмом, а деякі букви утворені на основі знаків самаритян. і давн. євр. письма, проте своєрідність глаголич. письма не дозволяє впевнено пов'язати його з жодним із суч. йому алфавітів...» [4: 105]. Попри те, що факт створення азбуки у житті Климента Охридського подається як диво, прихід благодаті, «благодать Духу», з боку лінгвістичної традиції дослідниками виявлено зв'язок із грецькою та семітською традицією, хоч остаточно проблема походження слов'янської азбуки цим і не вирішується. На нашу думку, це свідчить про природний еволюційний характер факту появи слов'янської азбуки й опосередковано доводить, що вона створювалась насамперед із прагматичною метою – полегшити комунікацію, на противагу, скажімо, санскриту у його ведичному різновиді як присутньо сакральній знаковій системі, розробленій для цілей йогічної практики з метою ефективно впливати на енергетичний, фізичний, емоційний та ментальний потенціал людини.

Є й інші відомості, що не підтверджують вказану у житті мотивацію створення азбуки - перекласти Святе Письмо. Було з'ясовано, що глаголиця була створена ще до від'їзду братів Кирила і Мефодія до Моравії. Вона «широко використовувалась у 60-х рр. IX ст. у Моравії, звідки проникла в Болгарію та Хорватію, де існувала до кінця XVIII ст.; зрідка використовувалась і в Д(авній) Русі» [8: 105]. Тому така мотивація появи азбуки, вірогідно, є данина жанровим особливостям життя, але загалом відповідає реаліям зародження писемності у багатьох народів. Хоча безперечним залишається той факт, що розвиток писемності перебував у межах церковної традиції, достовірних відомостей про те, що азбука пристосовувалась під цілі священного джерела, немає.

Знайдено документи, які свідчать, що, створивши азбуку, Кирило і Мефодій уже в перші роки своєї моравської місії розпочали переклад текстів Святого Письма. Насамперед перекладалися ті тексти, які були необхідні для проведення ритуалу (Псалтир, коротке Євангеліє – апракос, паримийник та інші, що читаються під час богослужіння). Регламентувався практичними потребами не тільки вибір текстів для перекладу, а й сам переклад максимально наближався до неофітів. Зробивши переклад потрібних текстів, Мефодій представив його папі римському. Перебування Мефодія у Римі завершилося тим, що у червні 880 р. Іоанн VIII дозволив проводити літургію слов'янською мовою, хоча й тільки після того, як спершу прозвучить текст Євангеліє латиною. На думку дослідників, це було суто дипломатичне рішення, пов'язане із бажанням зміцнити вплив римської церкви у балканських країнах, де зростала зацікавленість еліти у богослужінні зрозумілою їм мовою – рідною. Чи оцінювалась у якийсь спосіб з боку римських ієрархів якість перекладу сакральних текстів, на жаль, відомостей немає. Власне, прийняте папою рішення й справді було дипломатичним і компромісним, бо латина утримувала свої позиції. П'ять років по тому папський дозвіл було скасовано, бо втратили силу дипломатичні сподівання й відбулася зміна папи. Тому Стефан V не тільки заборонив правити літургію слов'янською мовою, а й встановив найсуворіші санкції проти порушників заборони – відлучення від Церкви й вигнання з країни [8: 308]. Лише згодом слов'янську літургію було знову відновлено у правах. Тексти, що підтримали нову традицію, були підготовлені учнями Кирила та Мефодія, які засвоїли й перекладацьку тенденцію вчителів – доступність і зрозумілість.

Дослідники текстів Климента Охридського – автора 15 богословських творів зазначають, що у відповідності з поділом, прийнятим ще в античній традиції, написані Климентом «слова» можна поділити на повчальні та похвальні. Повчальні слова засвідчують

його свідомі, цілеспрямовані зусилля зробити свою проповідь інструментом просвітництва пастви. У цих текстах відсутні сюжети, пов'язані із тлумаченням таємного смислу біблійних текстів або християнських догматів, – очевидно, вони були б недоступними слухачам, які зовсім недавно стали християнами [8: 18]. Так само і в похвальних «словах» він – крупний майстер, що володів усім багатством виражальних засобів, вироблених візантійською культурною традицією, і спроможний досконало передати свої емоційні переживання, свідомо обмежував свої творчі здібності заради зрозумілості й доступності. До речі, автор «Похвали Кирилу» стояв і у витоків слов'янської гімнографії. Створюючи релігійні гімни, він ставив перед собою ті самі цілі – полегшити звичайним священикам їх обов'язки. Отже, з самого початку існування слов'янської ритуальної традиції було створено передумови для утвердження текстових, а не латентних кодуєчих підходів до нормування сакральномунікативної практики на відміну від, скажімо, давньоєврейської чи давньоіндійської традицій. Саме текстовий підхід дозволяв толерантно примирити ментальності учителя й учня, зменшити відмінності й прояснити позиції у процесі коментування. Але процес цей не був одномоментним, вимагав наявності не тільки текстів, перекладених рідною мовою, а й досвідчених коментаторів. Зокрема цікаво, що перший у ареалі *Slavia Orthodoxa* переклад трактату з семасіології та теорії тропів Георгія Херовоска «Про поетичні тропи» (VI ст.), який став і першим знайомством східнослов'янських книжників із теорією тропів та фігур, являв собою типовий запис лекції з голосу і був створений на основі еллінсько-візантійської риторичної традиції, що продукувала кодифікуючий, а не текстовий підхід до нормування комунікативно-риторичної практики [6: 16]. Проте термінологія трактату практично не залишила слідів у наступній традиції, деякі терміни поезики увійшли у східнослов'янську книжність лише у XVII ст., коли на зміну візантійській рукописній традиції прийшла західна традиція шкільних риторик і поетик, підтримана книгодрукуванням.

Дослідники зазначають, що давньоєврейська мова, яка збереглася у книгах Біблії та деяких інших написах, до початку нашої ери залишалась розмовною. Як частина Старого завіту, вона була канонізована у II ст. до н.е. і ретельно охоронялась від живомовних впливів. Усі її наступні модифікації зазнали значних трансформацій з боку чужомовних джерел, що вплинули на лексику, морфологію і синтаксис, але давня мова утримувала свої позиції, через те що обов'язкове володіння нею входило до церковних догм і це дозволяло їй існувати поряд із побутовими мовами. Уся післябіблійна література створювалась уже мовою, що суттєво відрізнялась від мови першоджерела, і за цієї мовної ситуації почали з'являтися перші переклади священних текстів. Відтоді кодифікуючий підхід поступається текстовому, як більш придатному для цілей сакральної комунікації на новому етапі.

Найдавніші граматики церковнослов'янської мови фіксують обидва підходи. Перехідний стан мови і власне рубіж традицій засвідчують львівська «Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка» і «Грамматика словенска» Л. Зизанія. Уже сама назва «еллинословенский» красномовно вказує на тісний зв'язок із візантійською традицією. «Грамматика». М. Смотрицького, що була присвячена церковнослов'янській мові і якій передували розробки Л. Зизанія, демонструвала вплив живої народнорозмовної традиції, при цьому у мовному матеріалі дослідники виокремлювали виразні пласти давньоцерковнослов'янської. М. Смотрицький, що мав енциклопедичну освіченість, знав грецьку, латинську, церковнослов'янську мови, був добре обізнаний із кількома духовними традиціями – візантійською, єзуїтською, православною, а отже й різними способами кодифікації сакральної інформації у духовних текстах, вірогідно користувався текстами XI – XII ст., хоч і мав за основне джерело «Острозьку біблію» (1581), не ігнорував живомовні нашарування у прикладах та поясненнях. Демократичний і доволі гнучкий підхід демонструє автор і в розділі про віршування, де описує зміни, що допускаються у словах «меры ради стихотворны», творчо переосмислюючи чи компілюючи матеріали з грецьких та латинських джерел. На нашу думку, це аргументи на користь того, що вже у тогочасній богословській традиції сакралізувався саме текст, але не його мова, що могла містити у собі латентний механізм впливу, який би було неминуче порушено при перекладі або інших процесах, зокрема, стильових нашаруваннях.

«Острозька біблія» була першим повним перекладом Старого і Нового завіту церковнослов'янською мовою, видрукувана у 1581 р. в типографії Івана Федорова (1510-1583) накладом 1000 примірників. І. Федоров не тільки друкував, але й редагував і оздоблював Біблію. Він був також автором післямови. Саме ця священна книга, слугувала за основне джерело М. Смотрицькому. До речі, у передмові до «Граматики» є закодоване послання: «Д:С: и / Т:З:З:», що засвідчує певну кодифікуючу літературну традицію, хоча й не представлену ширше; воно було розшифроване як побажання здоров'я учням [5: 27]. У церковних текстах в ареалі *Slavia Orthodoxa* зустрічаються також шифрування імені автора або переписувача, так звані «Абеткові молитви», в яких алфавіт складає вертикальну вісь твору, існує система скорочень тощо, але в цілому кодифікуючий підхід до сакральної комунікації в даному ареалі трансформувався і реалізувався у розгалуженій системі тропів. То ж палкі заклики на захист церковнослов'янської мови як символу першознання, «істинної церкви», правди, слова Божого, що прозвучали у творчості письменників-полемістів, і зокрема І. Вишенського, були пов'язані з їхніми патріотичними почуттями, а не продиктовані турботою про збереження канону. Сам він прагнув писати просто, «без баснословия» і «риторского ухищрения» [3: 35]. На важливість саме текстового, коментаторського підходу до священних джерел указував і Г. Сковорода – філософ, автор псалмів: «Помянуть чудеса Божія значит то же, что римское слово *cie* : *comminiscor*, *commentor* – вздумать, надумать, *commentarius*, гречески -ἐρμηνεύω, толку, толмачу. И не дивно, что у Павла сие слово (пророчествовать) значит толочь и раскушивать священное Писание» [1: 23]. Г.Сковорода вказав і на інший підхід до сакральних джерел, загалом не властивий релігіям віри, до яких належить християнство, - це досвід перевірки Божественного слова власним проживанням духовних істин: «Испытайте Писанія!»,- вустами одного з персонажів трактату «Кольцо» закликав письменник [7;1: 387].

У різні часи мовою богослужіння в Російській, Сербській, Українській, Білоруській, Польській, Чеській, Словацькій та Румунській церквах була визнана церковнослов'янська мова. Хоча поступово переклад священного тексту іншою мовою ставав звичайним явищем у церковній практиці. Наприклад, у Польщі ще у XVI ст. добре відомими були перекладні багатомовні видання: так звана *Biblia complutenska*, видана в Іспанії (1515-1517), *Biblia antwerpska* (1527-1598), двотомна *Biblia poliglota* (1599-1600), що містила переклади аж дванадцятьма мовами: сирійською, єврейською, грецькою, латиною, німецькою, чеською, італійською, іспанською, французькою, англійською, датською і польською [9: 27]. Тлумачили священні тексти видатні поети-католики Walenty Wrobel, Ian Kochanowski, протестанти Mikolaj Rej, Jakub Lubelczyk і Maciej Rybinski, анонімні православні, вірменські й татарські автори. Процеси ці мали незворотний характер. Консерватизм у проведенні обряду богослужіння і потреби комунікації, зміни на політичній карті світу вступали у протиріччя, що підживлювали процеси оновлення й неможливість продовжувати здійснювати богослужіння виключно церковнослов'янською мовою. На сьогодні національні мови й церковнослов'янська конкурують в Українській, Болгарській, Македонській та Сербській церквах. Меншою мірою, але допускається використання національної мови у Польській та Чеській православних церквах [2]. Цей процес є закономірним і легко прогнозованим. Він не вступає у протиріччя з історичним процесом, а є лише його закономірним етапом, що по-своєму трансформує закладену у далекому минулому традицію братів Кирила і Мефодія поширення слова Божого на слов'янських землях. Все це дозволяє зробити наступний висновок: сакральний текст може бути перекладеним із збереженням сугестивного потенціалу першоджерела, проте сугестивні механізми по-новому перерозподіляються у структурі трансформованого перекладом тексту, при цьому потенціал латентного рівня може оприявнюватись через зміщення акцентів на інші процеси та рівні, наприклад, усне тлумачення, коментаторський текст тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верба Г.М. Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди. (Сковорода і Біблія. Путівник): Монографія. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 656 с.
2. Дятлов В. Закон молитвы. Современное состояние перевода богослужения на славянские языки: «Если между собою в любви пребудете – Бог будет с вами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: risu.org.ua/Українська/Студії/Релігієзнавство-дайджест/2.07.2009/5.3.

3. Иван Вишенский. Твори. – К.: Держ. видав. худ. літ., 1959. – 269 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Мелетій Смотрицький. Граматика. – К.: Наук. думка, 1979. – 112 с.
6. Прокопчук О.Г. Категории ранней лингвистической поэтики (трактат Георгия Херовоска «О поэтических тропах» (VI в.) и его перевод «О образах» в изборнике Святослава 1073 г.). – Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Минск, 2003. – 23 с.
7. Сковорода Г. Кольцо / Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. – Т.1. – С. 387.
8. Флоря Б.Н., Турилов А.А., Иванов С.А. Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. – СПб., Алетейа, 2000. – 314 с.
9. Wszystkie modlitwy Rzeczypospolitej. Katalog wystawy 3 lipca – 30 sierpnia 2009. – Wrocław : Zaclad narodowy im. Ossolinskih, 2009. – 94 str.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Климентова – кандидат філологічних наук, докторантка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: сугестивна лінгвістика.

МОВНІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ У МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті номінативні одиниці на позначення елементів міфологічних просторів розглядаються як етнокультурні маркери. Аломорфізм мовних знаків є наслідком розвитку полісемії відповідних індоєвропейських першооснов.

Designation units denoting components of mythic spaces are treated off as liguo-cultural markers. Their allomorphic features result from polysemy of the corresponding initial Indoeuropean stems.

Мовознавство першого десятиліття ХХІ ст. позначене, крім традиційної уваги до ментальних і лінгвокультурних основ одиниць мови та мовлення [1], пошуками інтегративних підходів до дослідження систем відтворення інформаційних структур, що становлять концептуальні картини світу (ККС) етносів, семантичне поле ноосфери загалом [7]. Так, продуктивним є застосування процедур когнітивної лінгвістики у студіях зіставного характеру [5], зокрема, при вивченні номінативних одиниць, що втілюють міфологічні простори (МП) англійців і українців [3]. Водночас, актуальним виявляється дослідження механізму творення аломорфних етнонаціональних рис мовних знаків, що вербалізують базові елементи МП різних етносів.

Здійснюючи підхід до міфу як аксіоматичної основи культури, ми наголошуємо на універсальності моделей буття, представлених у формах первинного міфу й відображених в етимологічних паралелях одиниць на позначення фокусних концептів-міфологем. Висловимо думку, що зв'язок певної кількості значень з однією основою (першоформою) викликаний властивістю систем зберігати зміст підсистем (значення, масу, енергію тощо), включених до них, а також переходом їх у нову якість на певних етапах свого поступу та, відповідно, перетворенням на нову "відправну точку" у подальшій концептуалізації та вербалізації світу, до якої й здійснюється своєрідна "прив'язка". Подібна кореляція з первинною основою надає елементу системи здатності само-підтримування, своєрідного імпульсу до формо-відновлення й формотворення. У якості прикладу розглянемо полісемантичну лексему *spell* "утворювати слова шляхом написання або назви літер у правильній послідовності; писати / вимовляти; чітко пояснювати; неперервний період часу; стан, викликаний чарами; чари, закляття" [15: 1130]. Значення цієї лексичної одиниці походять від і.е. **spel-* >" сп. герм. **spellan* . "казати вголос" >д. англ. *spellian* "to tell, speak," під впливом д.фр. *espeller* "declare, spell,". Пор. д. півн. *spjal*, д. сакс. *spell* гот. *spill* повідомлення, оповідь, історія, гот. *spillon*, д.в.нім. *spellon* "казати, розповідати", латиш. *pelt* "ляяти, звинувачувати", грец. *ἀπειλέ* "погроза". Видається можливою співвіднесеності вказаних одиниць з і.е. основою *(s)p(h)el-* у значенні "розколювати, розщеплювати, розривати" [17: 985], що демонструє специфічний характер номінативних процесів у контексті міфологічної картини світу: номінація як "позначення шляхом виділення, карбування, різання" призводить до "виривання" певного денотату з хаосу, включення його до системи взаємовідносин елементів відомого світу. Відтак, оповідь перетворюється на перформатив, лінгвокреативну формулу магічного характеру, що надає фрагменту світу бажаної конфігурації. Водночас, вже на

реверберативному етапі поступу мовних систем і лінгвокультур сема "магічне творення" набуває імпліцитного характеру, а власне лексема *spell* має значення "оповідь": *Spel wrecan* - розказати історію (про подвиги Беовульфа) [11: 1751]. Відповідно, значення "складання слова, пояснення, період часу" є результатами семантичних зрушень, що відбувались протягом 13-16 ст [16]. В інші історичні епохи значення "чари" домінує, що проявляється за умов реміфологізації культури при реконструкції середньовічної картини світу у текстах сучасною англійською мовою: *Those are the spells of a pagan and a warrior* [12: 203]. Цікавим у даному контексті виявляється використання використання зазначеної і. є. основи при моделюванні власного імені мешканця уявного міфологічно орієнтованого фентезі-світу: *Láthspell, the Illnews* [19: 139]. Конструювання антропоніма-прізвиська опонентом позначуваного індивіда є елементом ката-сценарію СУТИЧКА. При цьому імплікується закономірність "новина (вербальне повідомлення) → негативний наслідок", яка алюзивно співвідноситься з магічними здібностями денотата, завдяки котрим наступні події розгортаються у відповідності зі змістом повідомлення. Навмисне акцентування негативно-оцінного компонента даного власного імені за допомогою використання в тому ж комунікативному контексті іншого імені-прізвиська *Gandalf Stormcrow* [19: 138] (алюзія "ворон" → "зловісний" → "лихо" → "смерть") налаштує присутніх в королівському палаці проти чарівника для підтримки індивіда-номінатора, який намагається створити образ відданого радника. У модельованих міфологічно орієнтованих світах, логіка взаємодій в яких відмінна від техногенної, матеріалістично-орієнтованої, ця основа є елементом номінативних одиниць, що окреслюють і деталізують різні аспекти таких світів: *all sorts of rubbish – spellbooks and wands* [18: 58]. Отже, у національних мовних картинах світу наявні певні універсалії, що становлять підґрунтя полісемії та проявляються у вигляді семасіологічних паралелей.

У свою чергу, історично зумовлені зміни у способах взаємодії зі світом, зрушення у свідомості індивідів у бік раціонального начала, котрі викликали періодичні спроби ре-інтерпретації змісту міфу, призвели до символізації власне міфу та вербальних засобів його втілення і розвитку їх аломорфних рис в контексті етнонаціональних лінгвокультур. Основою етнокультурної специфічності мовних знаків визнають "етнокультурну конотацію" [8: 53–57]. Зазначене явище ми схильні співвідносити зі специфікою внутрішньої форми (ВФ) мовних одиниць, у якій міститься еліптизований національно-культурний текст, який, у свою чергу, тлумачиться нами як певний сегмент референтивного коду культури лінгвоспільноти. Цей код поєднує комбінації базових концептів-міфологем і міфологічних сценаріїв і становить систему прототипових інформаційних структур, що є "когнітивною призмою" при розбудові варіантів світу як в художніх текстах так і в різноманітних видах дискурсу. Цей код безпосередньо корелює з "внутрішнім кодом" [13], яким оперує мовна особистість у ході взаємодії зі світом. Подібний підхід визначає наше розуміння власне інформації як сигналів, котрі набувають значення при передачі вербальними засобами, що, у свою чергу, мають пропозиційне підґрунтя і репрезентують знання про реальні / альтернативні світи, стани речей у них, а також вивідні судження (оцінки, переконання, інтенції) стосовно даних світів. Відтак, своєрідні аломорфні риси (семантичні, структурні й лінгвопрагматичні) мовних знаків як репрезентантів концептуалізованої інформації розглядаються нами як маркери етнонаціональної своєрідності історичних варіантів ККС.

Подібні одиниць, з одного боку, забезпечують само-ідентичність носіїв лінгвокультури як мовних особистостей, в широкому розумінні – зберігають само-ідентичність лінгвоспільноти як "дух нації", а з іншого – перетворюються на знаки типу сигналів і стимулів, що в умовах зіткнення з незвичайними явищами, міжкультурних взаємодій, у пізнавальних процесах "запускають" когнітивні механізми, які забезпечують доступ до глибинних пластів попередньо концептуалізованого досвіду, МП соціуму. Не зважаючи на символічність, "казковість", "квазіреальність" МП, він є феноменом відомої реальності, оскільки його елементи виявляються частиною реальних когнітивних процесів унаслідок здатності мови "подвоювати світ", добто, надавати мовній особистості можливість робити висновки стосовно того, що емпірично не спостерігається, виключно на основі опосередкованих мовними засобами репрезентацій. Більш за це, розгляд ККС як наслідку

історичних послідовностей пізнавальних актів, а також той факт, що "об'єктивна картина світу не спотворюється у своїй сутності, оскільки кожен рівень розвитку мови не змінює власне сутності мови" [4: 69] нашою думкою, що наявність у системі національної мови одиниць на позначення елементів МП свідчить про наявність колективного досвіду взаємодії з "міфічним". Така думка узгоджується з висловленою Р. Лассом тезою, що "не існує нічого (жодних подій, послідовностей подій, комбінацій явищ, спільних законів), що з якихось причин не могло б існувати для теперішнього, однак було б істинним для минулого [14: 55]. Зазначений взаємозв'язок можна представити у формальному записі, що дозволяє вести мову про його універсальний характер. Так, $(x) \in M \supset (y) \in L$, тобто, для усіх x , де $x \in M$ (елементом МП), має місце y , де $y \in L$ (елементом мовної системи, при чому, дане висловлювання відповідає характеристикам необмежених універсалій [10: 35]. Відповідно, універсалією імпліцитного типу [10: 35-36] є зворотне твердження, що наявність у мові засобів номінації елементів МП імплікує наявність у відповідній національній ККС концептів, у змісті котрих відображено міфологічний образ світу: $(y_m) y_m \in L \rightarrow (y_m) y_m \in PW$ (PW – picture of the world). Іншими словами, наявність і функціонування мовних одиниць на позначення елементів МП на різних етапах поступу системи мови засвідчує, що відповідні денотати становили об'єкт пізнання, практичної взаємодії, а відтак, "міфічне" є варіантом дійсності, "реальність" котрої є відносною характеристикою, що залежить, передовсім, від специфіки її знакових репрезентацій у різноманітних культуротворчих процесах. Більш за це, з урахуванням принципів аналогії та фрактальності, висловимо думку, що власне специфіка мови як семіотичної системи створює передумови виникнення ефекту реальності модельованих її засобами вторинних міфологічних світів. Наприклад, якщо у мові є одиниці, що вербалізують концепт МАГІЯ, то наявність в ній одиниць на позначення МАГІЧНОГО ПРЕДМЕТА, МАГІЧНОЇ ІСТОТИ, МАГА більш вірогідне, ніж їх відсутність (кількість альтернатив може бути більшою, як передбачено логікою статистичних універсалій і кореляцій), відтак, вербалізація подібних концептів у текстах співвідносить їх з референтивним кодом національної культури і надає зображеному в тексті світу характеру відомого / знайомого.

Отже, система національної мови містить інвентар засобів, які відображають структурований у вигляді концептуальних ієрархій досвід, що дозволяє здійснювати переходи між рівнями узагальнення інформації (операції фокусування, профілізації тощо) і створювати логічні (істинні з точки зору зафіксованих у мові первинних значень) системи образів, які й утворюють картини альтернативних світів. Відтак, з огляду на лінгвокреативну функцію мови, що разом з функцією волевого впливу набувають визначного характеру в культурі ХХ-ХХІ ст., наголосимо на тому, що вона не лише забезпечує "специфічне забарвлення цього світу" [8: 66], а дозволяє моделювати необмежену кількість картин світу, альтернативних варіантів реальності: $L(xu) \rightarrow PW^i(xu) PW^m(xu) \dots n$. При цьому контури модельованого світу окреслюються пропозитивно, а його "реальність" зумовлена "істинністю" / "хибністю" використаних знакових конструктів, співвіднесених із традиційними контекстами. "Істинність" відповідних висловлювань визначається дією "базових операторів", тобто, номінативними мовними одиницями прецедентного характеру, котрі забезпечують "вхід" до системи, становлять джерело знаків-інтерпретант. Іншими словами, здійснюють відсилку до домену концептуалізованої міфологічної інформації, в якому мовна особистість здійснює вибір адекватного знака-інтерпретанта за механізмом аналогового й асоціативного мапування. Прецедентність мовних знаків у даному випадку розуміється як їх автоматизована, підсвідома співвіднесеність з певними концептами-міфологемами і типовими міфологічними сценаріями за їх участю. Функціонування міфем як вербалізованих "базових операторів", з огляду на їх історичну символізацію й розвиток валоративного компоненту як у їх значенні так і у змісті корелюючих концептів-міфологем, призводить до поглиблення аломорфізму національних лінгвокультур і картин світу.

Моделювання можливих світів вербальними засобами на основі міфологічної аксіоматики є проявом синергетичних взаємодій мови, концептуальних структур, МП і культуротворчих моделей як систем, здатних до самоорганізації. Таке моделювання як пошук прийняттого варіанту раціоналізації дійсності, за великим рахунком, відображає

поступ над-системи (у широкому розумінні - самоорганізації Життя). При цьому світо- / тексто-творчі процеси, котрі передбачають обробку міфологічної інформації, вписуються у комплекс причинно-наслідкових залежностей, які й визначають сутнісні (конфігураційні) особливості картини світу, що твориться. Ведучи мову про причинно-наслідкові зв'язки в системі картини світу й МП, зауважимо, що з точки зору синергетичних та універсологічних студій сукупність чинників, що визначають вектор поступу системи, характеризуються як аттрактор (пор. визначення аттрактора як "об'єктів", котрі "притягують" і спрямовують усі процеси організації та відбору в системі" [9: 96]. Атрактором називають також ділянку у фазовому просторі, співвіднесена зі станом системи, тобто специфічний стан деякої системи, в якому вона перебуває, доки певна сукупність чинників не змінює його [2: 63; 14: 80]. Тому, ведучи мову про приналежність національної культури до певного аттрактору, ми маємо на увазі стан концептуальної картини світу, зумовлений взаємодією МП, мови та попередньо концептуалізованого досвіду. Разом вони становлять комплекс стратегічних причин, за якими й відбуваються інформаційні трансформації в картині модельованих світів, тобто, визначається відбір і комбінація історично-контекстуально релевантних інформаційних блоків. Поняття атракції виявляється також продуктивним при розгляді внутрішніх взаємодій у мовній картині світу. Так, М.М. Маковський веде мову про функціонально-динамічні процеси, завдяки котрим окремі елементи мікроструктур (лексичних наборів як взаємопов'язаних лінійних рядів) вступають у відносини, обумовлюють один одного та утворюють на певних часових відрізках дискретні лексико-семантичні набори. Вказані процеси отримують назву лексичної атракції [6: 14]. Виходячи із запропонованої теорії, видається можливим співвіднести визначені нами періоди функціонування мови-міф-культури з аттракторами як системними станами, що проявляються, передовсім, у специфічних ознаках відповідних номінативних одиниць. У термінах М.М. Маковського, кожна семантика синхронно виявляється лише ланкою певної семантичної послідовності (семантичного циклу), що реалізується діахронічно [6: 46]. При цьому кожен з них відзначається наявністю семантичних інваріантів мовних знаків, тобто, обов'язкових, постійних компонентів (первісних значень, що містяться у ВФ) та їх варіантів, залежних від свого лексичного оточення. Принциповим виявляється твердження, що інваріанти зустрічаються в різноманітних (подібних і відмінних) оточеннях різних мов, у той час як семантичні варіанти функціонують виключно в оточеннях певної мови та постають диференційними сигналами цих оточень [6: 46]. Саме тому синхронні варіанти мовних знаків на позначення елементів МП ми визначаємо як лінгвокультурні маркери, котрі засвідчують аломорфність варіантів МП "у дзеркалі культури".

Розвиток етнокультурних рис засобів вербалізації МП розглядається нами як прояв руху тріади мова-міф-культура між аттракторами й проявляється у профілюванні наборів сем, закодованих у ВФ першооснови, співвіднесеної з первинним концептом-міфологемою. Номінативні одиниці на позначення елементів МП віддзеркалюють зміни в способах концептуалізації дійсності, зрушення в співвідношенні раціонального та ірраціонального начал свідомості індивідів відомих історичних епох, етноспецифічні способи семіотичного "підключення" до семіосфери людства. Перспективним є дослідження когнітивних основ формування етнокультурних варіантів концептів-міфологем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдирев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18–36.
2. Буніятова І.Р. Типологія мовних змін в історичній перспективі // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – Том 12. – №1. – 2009. – С.57–65.
3. Колесник О.С. Лінгвокультурні особливості організації міфологічних просторів: Вісник ХНУ ім.В. Н. Каразіна – № 848. – Вип. 58. – С. 78–82.
4. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
5. Левицький А.Е. Перспективи напрямів зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 23. – Ч. 2. – К.: ВПЦ „Київський ун-т”. – 2007. – С. 119 – 127.
6. Маковский М.М. Теория лексической аттракции (Опыт функциональной типологии лексико-семантических систем). – М.: Наука. – 1971. – 252 с.
7. Манакин В.М. У пошуках мовної моделі світу // Проблеми зіставної семантики. – Вип. 9. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2009. – С. 3–11.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: "Академия", 2001. – 208 с.

9. Поляков В.А. Универсология. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 320 с.
10. Хоккетт Ч. Ф. Проблема языковых универсалий. //Новое в лингвистике. Вып. V (Языковые универсалии). – М. : "Прогресс". – 1970. – С. 45–77
11. Beowulf. – режим доступу: <http://www.fordham.edu/halsall/sbook2.html#lit2>
12. Cornwell B. The Last Kingdom. – London : Harper Collins. – 2005. – 489 p.
13. Fodor J. The Modularity of Mind. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1983. – 217p.
14. Lass R. Historical linguistics and language change. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997 – 423 p.
15. Merriam Webster's Collegiate Dictionary.– Springfield : M. Webster Inc, 1994. – 1560 p.
16. Online etymology dictionary / [ed. By D. Harper] – режим доступу: www.etymonline.com
17. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
18. Rawling J. Harry Potter and the Sorcerer's Stone.– NY, Scholastic, 1999. – 312 p.
19. Tolkien J.R.R. The Two Towers. – NY, Ballantine Books, 2000. – 415 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Наукові інтереси: семіотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ В ДИАХРОНИИ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Наталья КОЧ (Київ, Україна)

У статті представлено теоретичне обґрунтування термінів «діахронічний (генетичний) концепт», «синхронічний концепт», пояснення яких ґрунтуються на філософських законах діалектики та розумінні діахронії як системного явища. Психологічна реальність когнітивного знання, яке репрезентується вербальними засобами і представлено в аксіологічній моделі суспільства, яка постійно змінюється, спирається на генетичну інформацію, яку несуть у собі концепти архаїчної свідомості.

The article deals with theoretical justification of the terms «diachronic (genetic) concept», «synchronic concept», which basis is philosophical laws of dialectics and viewing diachrony as systematic phenomenon. Psychological reality of cognitive knowledge, which is represented by verbal means and presented in constantly changing axiological society model, is based on genetic information carried by the concepts of archaic consciousness.

Общая когнитивная основа восточнославянских языков и единый фонд языковых средств обусловили реальное существование восточнославянской концептуально-языковой картины мира, анализ которой опирается на понимание концепта как генетически обусловленной информационной единицы. Исследование концептов и их репрезентантов – концептообразующих лексем – а также признание того факта, что диахроническая репрезентация предполагает наличие качественно иной единицы архаичного сознания – своего, особого объекта представленности, должно исходить из понимания диахронии как системного явления. Такая постановка вопроса содержит в себе проблемные моменты.

Разработка терминов «диахрония» и «синхрония» и включение их в лингвистику принадлежит представителям структурализма, в частности Ф. де Соссюру и его последователям. Известное противопоставление Ф. де Соссюра «диахрония – синхрония» трактуется в современном языкознании неоднозначно. Вспомним некоторые высказывания швейцарского лингвиста, который писал об «оси одновременности» и «оси последовательности»: «... Из коренной антиномии между фактом эволюционным и фактом статическим следует, что решительно все понятия, относящиеся к тому или другому, в одинаковой мере несводимы друг к другу» [10: 127]. Диахрония объясняется Ф. де Соссюром как асистемное явление, не имеющее характера общности, навязанное языку, характеризующееся заменой во времени одного языкового элемента другим, то есть «событие» [10: 124, 127]. Однако одним из противоречивых моментов в учении лингвиста является утверждение, что несистемная диахроническая перспектива обуславливает системы.

Отказ ученых от категорического противопоставления синхронии и диахронии связан с исследованиями языка как одновременного наследия прошлого и феномена настоящего. Так, Густав Гийом, создавший теорию психосистематики, считал, что язык является результатом его преобразования человеком в процессе познавательной деятельности, и предлагал изучать синхронию в развитии. Современное языкознание склонно считать антиномию Ф. де Соссюра «диахрония – синхрония» мнимой. На этом основании асистемность

диахронии отрицается. Резкий разрыв между диахронией и синхронией иллюстрируется лингвистами следующим образом: «Зрительный, графический образ оси, избранный Ф. де Соссюром для конкретизации мысли о синхронии и диахронии, возможно, повлек за собой представление о невозможности расположить в плане диахронии ... ничего, кроме отдельных фактов. Видимо, реальному положению вещей лучше отвечал бы иной образ – системы параллельных и непараллельных линий – как по вертикали, так и по горизонтали. Такой графический образ, соответствующим способом интерпретированный, помог бы увидеть «синхронность» диахронии и «диахронность» синхронии» [2: 241].

Утверждение Ф. де Соссюра о том, что изучить системные отношения в языке можно лишь при синхронном подходе, поскольку время разрушает системные связи, можно оспорить, применив к языковому материалу семантико-когнитивный анализ. Динамика является реальным существованием не только языковых, но и ментальных единиц – концептов. Это согласуется с учением В. фон Гумбольдта о языке как деятельности, формирующей мышление: «По своей действительной сущности язык есть нечто постоянное и вместе с тем в каждый данный момент проходящее» [4: 70].

Анализ диахронических репрезентаций концептов позволяет установить системные связи в диахронии, что является, с нашей точки зрения, основополагающим, исходным методологическим приемом в исследовании концептуальной картины мира и ее элементарных единиц – концептов. Вводя термины *диахронический концепт* (*архаический, генетический*) и *синхронический концепт*, мы подчеркиваем нашу трактовку диахронии как синхронии в развитии. Диахронический концепт – условно моделируемая единица, реально существовавшая в сознании носителей языка (в наших работах – общевосточнославянского), с помощью которой в исследовательских целях проводится динамическое изучение архаичного коллективного сознания, отраженного в концептуально-языковой картине мира [8: 69 – 75].

Если образно представить концепт и выражающие его языковые структуры в виде айсберга, где надводная часть – это репрезентация концепта, а подводная – сам концепт, то многие современные исследования концептов напоминают описание верхней части подводного компонента, когда базовая часть – основа – остается непознанной. Само значение латинского слова *conceptus* содержит в себе понятие «начало возникновения». Гибкость и подвижность содержания концепта отвечает характеру накопления человечеством знаний о себе и природе окружающих объектов. Все многовековые трансформации внутри концепта и обновления путей, «проложенных» им к другим единицам сознания, являясь результатом информационного прогресса, становятся понятными для исследователя только в случае изучения исходных концептов как точки отсчета. Такими точками отсчета и являются диахронические концепты (ДК).

Чтобы доказать существование ДК как самостоятельной единицы сознания, необходимо, прежде всего, доказать, что концепт является *качественно* иной структурой, существенно отличающейся от своего синхронического аналога (СК). Философской (методологической) основой аргументации, прежде всего, послужили общеизвестные законы диалектики, разработанные в трудах Г. Гегеля. Перманентные изменения в обществе и природе являются атрибутивными, понимаются как «изменения вообще» и могут быть описаны в терминах диалектических законов, согласно которым содержание всех понятий исторически изменчиво.

Так, закон отрицания отрицания отражает, по Г. Гегелю, общий результат и направленность процесса развития. Отрицание означает уничтожение старого качества новым, переход из одного качественного состояния в другое. Отрицание, по Гегелю, обладает диалектической природой, представляя собой единство трех основных моментов: 1) преодоление старого; 2) преемственность в развитии; 3) утверждение нового. Двойное отрицание включает в себя эти три момента и характеризует цикличность развития. Эта цикличность связана с прохождением в процессе развития трех стадий: утверждение или положение (тезис), отрицание или противоположение этого утверждения (антитезис), отрицание отрицания, снятие противоположностей (синтез). Таким образом, высшая ступень развития включает низшую, которая отменяется и осуществляется одновременно [2: 306].

Б.А. Успенский интерпретирует развитие новых понятий, отрицающих свои архаические формы, как трансформацию и даже рекурсию старого: «... изменение протекает как радикальное отгалкивание от предыдущего этапа. Естественным результатом этого было то, что новое возникало не из структурно «неиспользованного» резерва, а являлось результатом трансформации старого, так сказать, выворачивания его наизнанку. Отсюда, в свою очередь, повторные смены могли фактически приводить к регенерации архаических форм.

Возможность поступательного развития при таком последовательном и циклически повторяющемся «отрицании отрицания» определяется тем, что на каждом новом этапе, вследствие меняющейся исторической обстановки и, в частности, внешних культурных влияний, приобретает новая перспектива культурного развития, актуализирующая тот или иной семантический параметр. В результате одни и те же понятия могут наполняться на каждом этапе новым содержанием в зависимости от того, какова исходная точка развития» [11(1: 341)]. В нашем понимании, речь идет о доминировании и ведущей познавательной роли генетической информации, которая может приобретать разные формы в процессе своего развития.

В соответствии с законами диалектики, процесс развития носит поступательный характер. Поступательность и повторимость придает цикличности спиралевидную форму и каждая ступень процесса развития богаче по своему содержанию, поскольку она включает в себя все лучшее, что было накоплено на предшествующей ступени. Это утверждение соответствует нашему пониманию SK как потенциально содержащей генетическую информацию (во многом на подсознательном уровне), информационно значимой единицы историческо-культурного кода этноса, часто вербально явно не выраженной, но проявляющей свою потенцию в реальном и языковом поведении носителя языка (особенности социального и асоциального поведения, речевые клише и стереотипы как проекция сознания и подсознания и т. д.). Диахронический же концепт является основой, утверждением (тезисом), предполагающим отрицание (антитезис) и снятие этого отрицания, в результате чего образуется новая единица сознания – синхронический концепт. Безусловно, хронологические рамки DK и SK не имеют четких границ, но, придерживаясь общепринятой периодизации культурных слоев (древнерусская культура, культура донационального периода развития восточнославянских языков, национальная русская культура и т. д.), мы определяем период действия (функционирования) DK до распада восточнославянской языковой общности, в результате которого образовались самостоятельные национальные русский, украинский и белорусский языки.

Результатом анализа концептуальной картины мира донационального периода развития восточнославянских языков является описание *донационального концепта*, характеризующего ментальность восточных славян, который мы и определяем как диахронический (в научной литературе представлены, в основном, исследования национального концепта). Именно знания о таких концептах дает возможность исследователю выдвигать достоверные гипотезы о механизмах и причинах формирования того или иного концепта, о причинах его трансформаций в более позднее время, когда накопление количественных различий приводит к образованию качественно иной единицы сознания.

Изменение аксиологических установок в обществе определенной эпохи «провоцирует» семантические изменения понятий и эти понятия будут являться качественно иными единицами сознания. Эпоха донационального периода развития восточнославянских языков имеет свою когнитивно-аксиологическую модель действительности – модель миропорядка, которая представляет собой зафиксированные в языке и актуализирующиеся средствами языка знания о человеке и его месте в мире. Изменение качественного статуса концепта является индикатором изменений в ценностной системе общества. Принципы когнитивно-аксиологической модели древнерусского общества формировалась параллельно с когнитивно-логической и когнитивно-лингвистической системами. Иерархическая структура этих моделей обеспечивала каждому новому элементу место в общей системе и его значимый статус, который закреплялся ключевой номинацией. Сопоставляя диахронические и синхронические концепты, мы пришли к заключению, что изменение

статуса концепта, его перемещение на иерархической лестнице – один из аргументов, доказывающий факт существования ДК.

Философское осмысление такого свойства концепта как способность к изменчивости в сознании представлено в работах Р.И. Павилениса. Взаимодействие концептов друг с другом приводит к их видоизменениям. В течение определенного периода времени меняется как количественный состав концептов концептуальной картины мира, так и объем их содержания [7: 102 – 120], то есть, с нашей точки зрения, их качественная структура. Концепты как динамическое явление, зависящее от лингвистических и экстралингвистических факторов, пересекаются и комбинируются в процессе мыслительной деятельности человека, в результате чего также может появиться атрибутивно иная единица сознания.

Познание действительности с помощью языка как типа когнитивной деятельности происходит в определенном пространственно-временном историческом и социокультурном контекстах. Диахроническое изучение становления концептообразующей лексики, всесторонний анализ истории ее развития предоставляют возможность объяснить не только архаические особенности функционирования отдельных концептосфер этноса, но тенденции их развития и современное состояние. По справедливому замечанию А. Рея и С. Делесаля, «желание описать функционирование лексики в чисто синхроническом аспекте ... предполагает, между прочим, и учет зафиксированных употреблений, перешедших в пассивный запас языка, а также воссоздание гипотетической модели владения языком, в соответствии с которой в неограниченном количестве могут производиться потенциальные тексты ...» [9: 280 – 281].

«Живая культура не может представлять собой повторения прошлого – она неизменно рождает структурно и функционально новые системы и тексты. Но она не может не содержать в себе памяти о прошлом. Соотношение потенциально присутствующих в каждой культуре образов ее прошлого и будущего и степень воздействия их друг на друга составляют существенную типологическую характеристику, которую следует учитывать при сопоставлении различных культур» – рассуждает Б.А. Успенский [11(1: 370 – 371)]. Образы будущего, о которых пишет ученый, можно воссоздать с помощью прогностической модели отдельного концепта или целой концептосферы.

Оценка будущего в форме построения модели концептуальной картины мира, которая находится сейчас в процессе формирования, может производиться на основе архаических данных и научной интуиции. Детальный анализ письменных источников более ранних эпох на фоне исторических, политических, экономических событий, связанных с развитием такого феномена, как культура, обладает прогностической силой. Определение социокультурных векторов, которым свойственно длительное сохранение своей направленности, помогает проецировать временные ряды прошлого в будущее. Индикаторами таких рядов являются, прежде всего, лексические средства языка, концептообразующая лексика. Рассматривая такие ряды в системе бинарных оппозиций семантического кватерниона мы можем оценить ход развития объективного исторического процесса как информационного потока, устремленного в будущее.

С помощью синтеза диахронического и синхронического анализа можно описывать развивающиеся открытые системы, каковой и является языковая система в целом и лексическая система (подсистема) в частности. Когнитивная система мышления, представляющая собой более сложную, но по характеру похожую систему (развивающуюся и открытую) может быть описана с помощью концептообразующей лексики в единстве истории и современности. Поиск механизмов взаимодополнительности и взаимодействия фактов диахронии и синхронии приводит к различным результатам. Одним из таких результатов диахронно-синхронного метода гуманитарного познания мира является понятие «веерная модель концепта», разработанная нами как альтернатива чисто синхронического или чисто диахронического подхода к исследованию концептов и их репрезентантов – концептообразующих единиц [8].

Изучение концепта в диахронии имеет свои особенности. Профессор И.А. Стернин определяет свою позицию по отношению к синхроническому и диахроническому методу описания концепта следующим образом: «Представляется, что в исследовании

целесообразно четко придерживаться синхронного среза при описании, диахронию можно использовать лишь для объяснения тех или иных изменений в концепте тех или иных его черт» [6: 63]. Уважая взгляды коллег, плодотворно занимающихся изучением концептов и их репрезентациями в языке, мы позволим себе не согласиться с данным подходом к исследованию такого сложного феномена, как концепт.

По верному замечанию Н.В. Клягина, «в генезисе языка как нигде в рамках вторичных общественных структур видно, насколько начало социального явления отличается от его конца (собственно, не от конца, а от современного состояния)» [5]. Культурологические исследования также убеждают нас в том, «что новые исторические структуры» в культуре [в работе Б. Успенского речь идет о в русской культуре XI – XVIII вв.] «неизменно включают в себя механизмы, воспроизводящие заново культуру прошлого. Чем динамичнее система, тем активнее механизмы памяти, обеспечивающие гомостатичность целого» [11: 339].

Системное изучение концептов и их вербализаторов в развитии предоставляет исследователю объективный и глубокий материал для изучения функционирования аналогичных единиц в синхронии, позволяющей «увидеть» парадигматику, синтагматику и иерархию языковых единиц как логическое продолжение истории, как статическую точку концентрации динамики многовековых знаний, дает нам возможность повторения движения времени вспять, ощущения его исторической обратимости. Смысловая глобальность исторической концептообразующей лексики «поглощает» смыслы современных лексем. Это утверждение, звучащее на первый взгляд алогично в контексте законов эволюции, становится понятным и логичным благодаря пониманию диахронических и синхронических концептов как качественно различных единиц сознания.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. Т. I – II – М.: Изд. АН СССР, 1963. – т. I. – 384 с.; т. II. – 391 с.
2. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание: Уч. пособие. – М.: Просвещение, 1979. – 416 с.
3. Всемирная энциклопедия: Философия. / Ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию // Перевод с нем. языка и с предисловием Рамишвили Г.В. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Клягин Н.В. Человек в истории. Р. Генезис языка // сайт библиотеки «Полка Букиниста»: http://society.polbu.ru/klyagin_histmanch09_i.htm.
6. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. Стернина И.А. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 182 с.
7. Павленис Р.И. Проблема смысла: Современный логико-функциональный анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
8. Пруткая Н.В. К вопросу об изучении концептообразующей лексики в диахроническом аспекте // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: Знання України, 20009. – 297 с. – С. 69 – 75.
9. Рей А., Делесаль С. Проблемы и антиномии лексикографии // Новое в зарубежной лингвистике – Вып. XIV. – М.: Прогресс, 1983. – 398 с.
10. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию: Пер. с фр./ Под ред. А.А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – С. 31 – 285.
11. Успенский Б.А. Избранные труды, том I. Семиотика истории. Семиотика культуры, 2-е изд., испр. и доп. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 608 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Коч (Прутка) – кандидат філологічних наук, докторант кафедри російської мови НПУ імені М. Драгоманова.
Наукові інтереси: порівняльно-історичне мовознавство, когнітивна лінгвістика.

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА М. КУЗМИНА

Юлия КРАВЦОВА (Киев, Украина)

У статті описано найбільш частотні метафори поезії та прози М.Кузміна, які становлять основу метафоричної картини світу письменника, та метафоричні концепти, що відбивають особливості його образно-асоціативного мислення.

The most frequency metaphors of M.Kuzmin's poetry and prose which form the basis of metaphorical picture of the world of the writer and metaphorical concepts reflecting the features of his creative and associative thinking are described in the article.

Метафорическая картина мира, являющаяся совокупностью сложившихся в той или иной этнокультуре образно-ассоциативных представлений об окружающей действительности, формируется и постепенно модифицируется носителями языка. Она содержит в себе все метафорические номинации, накапливаемые языком в ходе его

исторического развития, обнаруживая некоторую стереотипность национального образного мышления. Метафорическая картина мира в сознании отдельного представителя определенной лингвокультурной общности вариативна и обусловлена его личностными особенностями.

Понятие метафорической картины мира вошло в научный обиход лишь в последнее десятилетие (Ж.А. Вардзелашвили, Д.Н. Галимова, Н.С. Карпова, З.Ю. Петрова, З.И. Резанова, Н.А. Санцевич, Г.Н. Скляревская, Д.Е. Эртнер и др.), поэтому наблюдается неоднозначность его толкования. Одни ученые (З.И. Резанова, Д.А. Катунин, Н.А. Мишанкина) рассматривают метафорическую картину мира как фрагмент языковой картины мира. Другие (Г.Н. Скляревская, Ж.А. Вардзелашвили) считают, что метафоры как феномен языка создают не фрагмент языковой картины мира, а заполняют все ее пространство [6: 77], – при этом метафорическая картина мира с некоторыми лакунами покрывает семантическое пространство языка и, налагаясь на языковую картину мира, почти полностью совпадает с ней [2: 178]. В нашем понимании метафорическая картина мира является фрагментарной проекцией языковой картины мира, т.е. метафорика языка в целом составляет некий относительно самостоятельный конструкт – метафорическое пространство, спроецированное языком не полностью, а фрагментарно. Это означает, что если условно разделить все лексические значения на прямые и переносные, то метафорические значения выступают в виде проекций соответствующих прямых, так как, естественно, далеко не все лексемы обладают способностью к метафоризации. Поэтому метафорическая картина мира, с одной стороны, противопоставлена языковой (условно говоря, неметафорической) картине мира, а с другой – входит в ее состав. В ходе исторического развития этноса она постепенно преобразуется, поэтому, чтобы установить характер изменений, необходимо изучать ее на разных этапах эволюции.

Метафорическая картина мира писателя является результатом его креативной ментально-вербальной деятельности, метафорического моделирования объективной действительности на основе субъективной ее интерпретации. Она выступает как составляющая художественной картины мира автора и отражает его личные представления о тех или иных реалиях, зафиксированные в метафорике его произведений. Следовательно, метафорическая картина мира писателя репрезентирует реальность и объективное знание о ней, закрепленное в языке, через призму авторского творческого мышления, вследствие чего создается неповторимый образ мира. Чтобы определить специфику метафорического отображения действительности в творчестве писателя, целесообразно провести корпусное исследование его метафорики.

В данной статье представлена метафорическая картина мира М.Кузмина, реконструированная на базе стихотворных и прозаических текстов писателя в соответствии с разработанной нами методикой семантико-когнитивного анализа метафорики, в ходе которого были установлены наиболее частотные в его творчестве метафоры и метафорические концепты, составляющие основу метафорической картины мира автора.

Авторская метафорическая картина мира воспроизводит не только индивидуальные представления писателя как языковой личности с неординарным креативным мышлением, но и общенациональные образные представления о мире, так как он выступает носителем определенных этнокультурных стереотипов, поэтому в его произведениях сосуществуют индивидуально-авторские метафоры, непосредственно отражающие своеобразие ментальной деятельности их создателя, и общезыковые метафоры, наличие которых возможно в текстах других авторов, однако их отбор является строго индивидуальным и вариативным. Поэтому метафорика писателя образует уникальную метафорическую картину мира, отражающую особенности его образного мировосприятия. Реконструкция картины мира автора на основе созданных им текстов означает установление ценностей данной языковой личности и иерархии смыслов в ее тезаурусе [4: 36]. На основании языковых репрезентаций в произведениях данного поэта и/или прозаика возможно восстановление его индивидуальной метафорической картины мира и ее концептуально-метафорической базы. Особого внимания в этом отношении заслуживает, на наш взгляд, изучение творчества писателя, владеющего одновременно стихотворной и прозаической формами словесного выражения, так как это

дает возможность обнаруживать специфику метафорической реализации смыслового потенциала слов, характер взаимосвязи и степень взаимопроникновения метафор в стихах и прозе одного автора.

Метафорика М. Кузмина является практически не изученной как в литературоведческом, так и лингвистическом аспектах. Имеются лишь отдельные наблюдения над метафорическими словоупотреблениями в его поэзии (В.М. Жирмунский [3], Н.А. Богомолов [1] и др.). Так, еще современник М. Кузмина В.М. Жирмунский в статье «Метафора в поэтике русских символистов» (1921) отмечал, что «на фоне метафорического стиля русских поэтов эпохи символизма скромностью и сдержанностью в употреблении метафоры выделяются М. Кузмин и А. Ахматова» [3: 164].

Анализ стихотворных и прозаических текстов М. Кузмина показал, что метафоричность, действительно, не является характерной чертой его идиостиля, однако имеющиеся в его произведениях метафоры образуют единую систему, обусловленную особенностями языковой личности поэта-прозаика, и отражают своеобразие авторского мировосприятия. Метафорика прозы М. Кузмина составляет примерно 23 % от общего числа его метафор, что было установлено в результате проведенного нами исследования.

Основу метафорической картины мира в поэзии М. Кузмина составляют наиболее частотные метафоры, относящиеся к идеографическим мегасферам «Человек», «Неорганический мир», «Животный мир», «Растительный мир», «Артефакт» (две первые из них являются доминирующими).

Мегасфера «Человек» представлена метафорами таких денотативно-понятийных сфер, как: 1) «**физические свойства человека**», в частности субсферы: а) «внешний вид человека»: *Зари румянец так золотист* [5: 41]; *Румянец нежный льет закатный свет* [5: 42]; б) «речь»: *Рожок с кларнетом говорит* [5: 144]; *И память ... шепчет внятно* [5: 32]; *Лепечет пена* [5: 111]; *Хриплы пастушьи трубы* [5: 88]; *Зовут тебя воспоминанья* [5: 93]; *И поет воспоминанье* [5: 125]; *поют тромбоны* [5: 133]; *пело раненое море* [5: 141]; *Под напевы звучных арф* [5: 49]; *Безмолвна гладь* [5: 164]; 2) «**душевные свойства человека**», субсфера «черты характера»: *Родник забил в душе покорной* [5: 65]; *голоса В душе свиваются послушной* [5: 114].

Мегасфера «Неорганический мир» реализуется в метафорах денотативно-понятийной сферы «**водные объекты**», ее субсферы «водный поток»: *песня льется* [5: 42; 5: 124]; *В широкое окно лился свободно Голубоватый леденящий свет* [5: 142]; *жизнь моя стекла Светлой сменой точных дней* [5: 74]; *Жизнь стекла без изменений* [5: 163].

Мегасфера «Животный мир» выступает в метафорах следующих понятийных сфер: 1) «**виды животных**», субсфера «птицы»: *сердце – пойманная птица* [5: 163]; *рвалась на волю птица-сердце* [5: 178]; *Мысли-птицы ручные* [5: 24]; *И мыслей-птиц высокое стремленье* [5: 114]; 2) «**физические свойства животных**», субсфера «части тела птиц»: *крылья сердца глухо взвыли* [5: 111]; *крылья сердца моего затрепетали* [5: 128]; *мыслию крылатой* [5: 48]; *крылатые мысли* [5: 64].

Мегасфера «Растительный мир» проявляется в метафорах денотативно-понятийной сферы «**физиология растений**», ее субсферы «физиологические процессы растений»: *Любовь цветет* [5: 55]; *Любовь чужая зацвела* [5: 128].

Мегасфера «Артефакт» представлена метафорами следующих понятийных сфер: 1) «**помещения**», субсфера «предметы интерьера»: *трисолнечное света зеркало* [5: 105]; *Зеркалом солнц живет!* [5: 120]; 2) «**одежда**», субсфера «материалы для изготовления одежды»: *Мелкий дождя стеклярус* [5: 83]; *тает снежное шитье* [5: 144].

Основу метафорической картины мира в прозе М.Кузмина составляют наиболее частотные метафоры, которые относятся к тем же идеографическим мегасферам, что и в поэзии: «Человек», «Неорганический мир» (занимают доминирующее положение), «Животный мир», «Растительный мир», «Артефакт».

Мегасфера «Человек» представлена метафорами следующих понятийных сфер: 1) «**физические свойства человека**», субсфера «речь»: *Скрипки одни уже пели с лужайки* [5: 389]; *рожки умолкли* [5: 389]; 2) «**физиологические свойства человека**», субсфера «физиологические процессы человека»: *она хотела насмотреться досыта* [5: 315; 5: 380].

Мегасфера «**Неорганический мир**» реализуется в метафорах таких денотативно-понятийных сфер, как: 1) «**водные объекты**», субсфера «водный поток»: *жизнь ее текла в очень замкнутом кругу* [5: 276]; *Жизнь текла размеренно* [5: 346]; *интерес Пастернака в огромной волне любви, теплоты ... автора* [5: 42]; 2) «**физические явления**», субсфера «физические свойства»: *У нее был ясный и сухой голос* [5: 253]; *она обладала приятным, несколько сухим голосом* [5: 339]; *Больше, чем ты свои надутые речи* [5: 175]; *Письмо было полно надутого хвастовства* [5: 183]; *не боюсь надутых варварских слов* [5: 191]; 3) «**камни-самоцветы**», субсфера «драгоценные камни»: *сапфиры глаз излучали тепло* [5: 250]; *Прищурился сапфирные глаза, дама промолчала* [5: 253].

Мегасфера «**Животный мир**» выступает в метафорах понятийной сферы «**физические свойства животных**», в частности ее субсфер: а) «части тела птиц»: *Едва коснулся слова крылатые* [5: 215]; *слова мои крылаты* [5: 263]; б) «части тела животных»: *в окно глянули нежные рога молодого месяца* [5: 171]; *Дарифарта указала на молодой двурогий месяц* [5: 185].

Мегасфера «**Растительный мир**» проявляется в метафорах денотативно-понятийной сферы «**физиология растений**», ее субсферы «физиологические процессы растений»: *где же расцветать искусству* [5: 385]; *Стихомания расцвела пышно* [5: 397]; *чувство, брошенное в благодатную почву, быстро проросло* [5: 347].

Мегасфера «**Артефакт**» представлена метафорами понятийной сферы «**помещения**», ее субсферы «материалы для постройки»: *водяное пространство отражает желтизну ночного стеклянного неба* [5: 348]; *низкое стеклянное небо* [5: 349].

Таким образом, стихи и проза М. Кузмина составляют единое образно-художественное пространство, отражающее особенности авторского мировосприятия. Основу общей метафорической картины мира поэта-прозаика образуют мегасферы «Человек», «Неорганический мир», «Животный мир», «Растительный мир», «Артефакт», приоритетное положение среди которых занимают мегасферы «Человек» и «Неорганический мир». В процессе метафоризации регулярно используются такие денотативно-понятийные сферы, как «физические свойства человека», «физиологические свойства человека», «душевные свойства человека» и «водные объекты».

Базовыми метафорическими концептами поэзии и прозы М. Кузмина, под которыми понимаются образно-ментальные конструкты, отражающие устойчивые в индивидуальном сознании писателя ассоциативные связи реалий и проявляющиеся в процессе его креативной деятельности, являются понятия «**Вода**», «**Голос**» и «**Птица**». Они выступают в качестве неких инвариантов, реализуемых в различных метафорических вариациях.

Метафорический концепт «**Вода**» проявляется в метафорах *волна, поток, пруд, струя, фонтан, литься, нахлынуть, плыть, течь, тонуть* и т.п.: *Волна вожделиний* [5: 126]; *Рвался роз заревой поток* [5: 78]; *Пруд очей моих* [5: 43]; *О благодатных слов струи живые!* [5: 215]; *А грезилась волшебная страна, Фонтаны скрипок* [5: 164]; *песня льется* [5: 42]; *Ароматы льются* [5: 228]; *гордость разлилась по ее сердцу* [5: 277]; *Толпой нахлынули воспоминанья* [5: 154]; *Лениво проплывает день* [5: 110]; *Оплаканно плывет звезда* [5: 133]; *проплывает тень Вергилия* [5: 126]; *жизнь моя текла* [5: 74]; *Текут родимые слова* [5: 97]; *Тупые протекают дни* [5: 158]; *В синевато-сером свете Тонет марево равнин* [5: 127] и др. Вода у автора чаще всего ассоциируется с неиссякаемым источником и постоянным движением.

Концепт «**Голос**» реализуется в метафорах *говор, говорить, голос, красноречие, лепет, лепетать, безмолвный, безмолвствовать, звать, петь, шептать* и т.д.: *В говоре птичьем – высокие вести* [5: 109]; *Рожок с кларнетом говорит* [5: 144]; *в сердце голос пел* [5: 81]; *красноречие моей любви* [5: 223]; *Под вещей лепет темных лип* [5: 135]; *Лепечет пена* [5: 111]; *Леса безмолвны* [5: 41]; *ворота безмолствовали* [5: 186]; *Зовут тебя воспоминанья* [5: 93]; *поют тромбоны* [5: 133]; *поет воспоминанье* [5: 125]; *напевы звучных арф* [5: 49]; *песня прошлых бед* [5: 42]; *Хрипы пастушьи трубы* [5: 88]; *память шепчет внятно* [5: 32] и др. Голос в творчестве писателя отражает уникальный дар человека выражать свои мысли и чувства, а окружающий его мир природы и вещей становится своеобразным собеседником.

Метафорический концепт «Птица» реализуется в метафорах *птица, голубь, крыло, крылатый, ворковать, щебетать* и под.: *Мысли – птицы ручные* [5: 109]; *мыслей-птиц высокое стремление* [5: 114]; *сердце – пойманная птица* [5: 163]; *рвалась на волю птица-сердце* [5: 178]; *И крылья сердца глухо взвыли* [5: 111]; *И крылья сердца моего затрепетали* [5: 128]; *крылатые мысли* [5: 64]; *голос забываемо крылатый* [5: 131]; *Мелькнул души молочный голубь* [5: 94]; *голубь моей печали* [5: 245]; *Барабаны воркуют дробно* [5: 129]; *женщины с тем же щебетанием преследовали мимо меня* [5: 243] и др. Птица у автора ассоциируется, как правило, с личной и творческой свободой, реже – с беззаботностью, беспечностью.

Метафорическая картина мира М. Кузмина является антропоцентричной и абиотической, что объясняется продуктивностью мегасфер метафоризации «Человек» и «Неорганический мир». Следовательно, центром метафорического мироздания в его творчестве выступает человек как физическое и духовное существо, взаимодействующее с миром неживой природы.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Богомолов Н.А., Малмстад Дж. Михаил Кузмин: искусство, жизнь, эпоха. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 316 с.
2. Вардзелашвили Ж.А. Метафорические номинации в русском языке. – Тбилиси: Изд-во ТГПУ им. С.-С.Орбелиани, 2001. – 234 с.
3. Жирмунский В.М. Поэтика русской поэзии. – СПб.: Наука, 2001.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
5. Кузмин М.А. Стихи и проза / Сост. Е.В.Ермилова. – М.: Современник, 1989. – 431 с.
6. Складаревская Г.Н. Метафора в системе языка. – СПб.: Наука, 1993. – 152 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Кравцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: лінгвістична і когнітивна семантика, лінгвометафорологія.

КОНЦЕПТ ЄВРОПА ЯК СЕМАНТИЧНИЙ АКТАНТ У СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Вікторія КРАВЧЕНКО (Полтава, Україна)

У статті розглянуто як саме концепт ЄВРОПА створюється та вербалізується євроінтеграційним дискурсом. Досліджуваний концепт представлено у вигляді актанта пропозиційних структур, розкрито зміст атрибутів та предикатів, якими наділений цей актант.

In the article was examined how the concept EUROPE is created and verbalized by EU discourse. Explored concept is presented as aktanta of structures of nponозиційних, maintenance of attributes and predicates which this aktant is provided with is exposed.

На сучасному етапі розвитку когнітивної науки особливу увагу дослідників привертає сфера когнітивної семантики, оскільки проблема усвідомлення інформації, що поступає до мозку людини ззовні, залишається досить актуальною. Вирішення кардинальних, семантичних проблем можливе лише за умови моделювання процесів, які лежать в основі побудови та розуміння мовних повідомлень [31: 96].

Процес концептуалізації спрямований на виділення мінімальних змістових одиниць людського досвіду, структур знання; він спричинює виникнення певних уявлень про світ у вигляді концептів і концептуальних структур або “фіксованих у свідомості людини смислів” [30: 22].

Проблема вербального вираження концепту є однією з центральних у сучасній лінгвістиці. Мовні засоби виступають як засоби “вербалізації, мовної репрезентації, мовного представлення концепту” [130: 20].

У мові концепт ЄВРОПА представлено різноманітно: синонімами, дефініціями в різних словниках, типовими пропозиціями та їхньою реалізацією у вигляді конкретних висловлювань, текстами, присвяченими експлікації досліджуваного концепту. Зіставивши всі доступні фіксації мовні засоби репрезентації концепту, можна зробити висновки про його зміст та можливу структуру. Необхідно мати на увазі, що цей висновок буде стосуватися

тільки тієї частини концепту, яка знайшла мовне вираження у певному виді політичного дискурсу.

Євроінтеграційний дискурс, як будь який політичний дискурс, є “перформативним висловленням, вербальною дією, спрямованою на здійснення того, про що вона сповіщає. Вона практично задіяна у створення реальності того, що проголошує, шляхом повідомлення про нього” [185: 82]. Отже, за мету цієї статті поставимо дослідити як саме концепт ЄВРОПА створюється й вербалізується євроінтеграційним дискурсом та в його межах.

Матеріалом дослідження у цій статті є корпус англomовних текстів, розташованих на Інтернет-сайтах Євросоюзу та британських періодичних видань (у їхньому електронному вигляді) за останні 5 років. Корпус складається переважно з текстів офіційних промов, текстів документів ЄС, постанов та декларацій. Вибірково були зібрані для аналізу контексти, що містили вислови з питань європейської інтеграції та побудови нової Європи, типові пропозиції у висловлюваннях, що присвячені експлікації концепту ЄВРОПА.

Розглянемо тексти документів ЄС, статті, офіційні вислови політичних діячів, розташовані на Інтернет-сайтах Євросоюзу та інших англomовних електронних видань.

Основною темою висловлень у досліджуваному матеріалі є питання, пов’язані з тим, яким бачать адресанти концепт ЄВРОПА: по-перше, ЄВРОПА – континент, що подається у вигляді загальної істини “*Europe is a continent*”; по-друге, констатація є результатом міркувань над цією проблемою, наприклад: “*My (Tony Blair) vision of Europe – Free, fair and open. A community of values*”; “*EU – a bigger force in the world*”; “*Yes to Europe – because life’s better there. Pro-Europeans have relied too much on the traditional arguments for Europe*”; “*Meissner’s view of Europe was far from that of Haider. <...> "I studied geography, and so I know exactly where Europe ends," she said. "But there is a difference between geographic thinking and the thinking of the heart. For me, the heart of Europe is Germany, France, and Benelux. Then comes Austria and Switzerland, very close together. Historically, Crechoslovakia and Poland – this is middle Europe, but we forgot this during the time of the irone curtain. So, if you ask what Europe is it changes even in one life"*”; “*There is only One Europe: the continent with its over 800 million Europeans. <...> One Europe based on common values*”.

Беручи за вихідні положення когнітивної семантики щодо концептуальної моделі, яка лежить в основі семантики тексту та реконструюється в результаті аналізу змісту конкретних текстів, ми також погоджуємося з тим, що ця модель може бути представлена в термінах пропозиційних структур [34: 6].

Для семантичних та синтаксичних описів, починаючи із середини ХХ століття, притаманна пильна увага до поняття *актант*, уведене до наукового вжитку Л. Теньєром. “...Актанти, – пише Теньєр, – це особи чи предмети, які беруть участь у процесі” [152: 121]. На межі століть поняття *актант* частіше за все пов’язували безпосередньо з денотативною основою плану змісту речення та відображенням події (процесу, дії тощо) у вигляді пропозиції. Пропозиціональна структура, або пропозиція, є найпоширеним засобом концептуальної організації нашої свідомості [30: 37]. Семантична структура речення відображає об’єктивну структуру ситуації (події). Модель ситуації, яка відображується в реченні, є пропозицією. Структуру пропозиції визначає предикат, який передає сутність події: він диктує набір актантів – учасників події (ситуації) [145: 384]. Також, як визначає І.М.Кобозева, “семантичний актант як обов’язкового учасника ситуації, що описується мовним висловлюванням” [78: 140]. На думку Г.В. Вальчук, актанти мають низку властивостей, які поділяються на статичні предикати та атрибути, а також на динамічні предикати [34: 35]. Різниця між ними полягає у відносній стабільності ознаки в часі. Для статичних ознак характерним є надання часового зрізу предмету за яким-небудь параметром на певний момент (стан, властивість, відношення). Динамічні ознаки актанта розгортаються в часі (дія, процес) [там само].

Мовні одиниці корпусу, що досліджувався, розкривають зміст атрибутів та предикатів, якими наділений актант ЄВРОПА:

1) географічні ознаки:

– континентальна: “*Continental Europe have continued to do things in there traditional way*”;

– регіональна: “A *“regional Europe” has been called “multi-perspective”, “multi-layered” and “multi-leveled”*”;

2) політичні ознаки:

– федеральна: “*The political groups in the European Parliament support cultural diversity too, even the ones that support the idea of a federal Europe*”;

– демократична: “*To produce a Europe that is democratic at peace*”;

– соціальна: “*A strengthening of the social dialogue is another important step towards the development of a social Europe*”;

– політична, економічна та правова сутність: “*Europe as a political, economic and legal entity would have discovered its limits*”;

– мирна, неподільна: “*An important quality of a peaceful, undivided Europe*”;

– сфера расових змішувань: “*Europe is an area of racial mixing*”;

– наддержава: “*To make Europe a superpower*”;

– інтегрована: “*There are reinforcing effects, together leading to a more dynamic and integrated Europe*”;

– “глибока” (за ступенем інтеграції): “*A “deep Europe” – the idea of eventually forging a federal European government and parliament with real authority*”;

– цілісна (за результатом інтеграції): “*government may best further the process of a Europe whole and free by not standing in its way*” (WTEC);

– об’єднана: “*The idea of a united Europe is perfect today*” (EHFAU);

– економічна сила: “*Europe can be understood and given meaning: as an economic force*” (EDDPF);

– політично слабка: “*Europe is a weak confederation of nations*” (EAIE);

3) роль, яку грає у світі:

– міцний, динамічний актор: “*We want Europe to be strong and dynamic world actor*”;

– фортеця: “*The creation of a fortress Europe*”;

– загроза: “*Europe continues to be seen as a threat to our (Britain) way of life, rather than as a tool to fulfill our ambitions*”;

– сутність, яка стимулює відчуття спільності: “*Europe has become more tangible something that inspires a true sentiment of togetherness*”;

4) ЄВРОПА – ментальна сутність:

– вільна: “*Free and undivided Europe cooperating with the United States to keep peace and promoted prosperity*”;

– ідея: “*Europe is an idea*”;

– емоційне утворення: “*Europe is built on emotions, likes and dislikes, aspirations, trust and distrust*”;

– вирішення проблеми: “*In the late 1980s Europe was meant to be the way out of the cruelty*”;

– можливість, перспектива: “*Europe as an opportunity*”; “*The perspective for Turkey is called Europe*”;

5) часові ознаки:

– нова: “*A new Europe began to emerge in the autumn of 1989*”; “*Building a new greater Europe, free from division lines*”;

– стара: “*The “Old Europe” is France, Germany, and their satellites*”;

– історичне досягнення: “*Europe is about a huge historic achievement of uniting once warring countries, of now seeking to enlarge beyond the old Iron Curtain and ending not just the remnants of the Second World War but remnants of the Cold War*”;

6) ознаки конфігурації:

– невизначена та розпливчата форма: “*Europe is a disquietingly vague and elusive configuration*”;

7) ірреальна сутність (не пов’язана з фізичною дійсністю):

– рай, обітована земля: “*Europe was a radical paradise*”; “*Europe is plenitude: food, cars, light, everything. It is a promised land, a “new utopia” and a lollipop*”.

Обидва поняття (“ЄВРОПА” та “Європейський Союз”) представлені одними й тими самими атрибутами та предикатами – *континентальне об’єднання, об’єднана ЄВРОПА, соціальна та демократична спільність, федеративне утворення, мирне утворення, вирішення проблеми, історичне досягнення, ідея, невизначена та невловима форма устрою* – збігаються за своєю семантикою та є взаємозамінними у розглянутих контекстах. Отже, у євроінтеграційному дискурсі ці поняття синонімізуються й отожднюються, стаючи складовими одного концепту – ЄВРОПА.

Механізми формування політико-географічних образів можна простежити на прикладі текстів дискусій, що розгортаються в євроінтеграційному дискурсі. Ставлячи за мету досягнення політичної угоди (компромісу), учасники переговорів змушені формувати компактні політико-географічні образи країн або територій, відштовхуючись від порівняно великої кількості слабо пов’язаних між собою характеристик географічного об’єкта, що їх цікавить [57].

Одним із найцікавіших, з нашої точки зору, моментів політичних дискусій, що розгортаються в досліджуваному дискурсі, є обговорення змісту поняття “ЄВРОПА”. Питання про те, що вважати Європою, після падіння в 1989 році Берлінського муру, набуло особливої актуальності.

Усі найменування *Європи* в англомовних текстах на теми європейської інтеграції можна класифікувати за типом мотивації назви. Наведемо цю класифікацію позначень, що стали входами до концепту ЄВРОПА (входами до концептів є лексеми або словосполучення зі спільною сферою референції):

- 1) **географічний простір:** *Europe, West Europe, East Europe, North Europe, Central Europe, ‘regional Europe’, Continental Europe, South-East Europe;*
- 2) **політичне утворення:** *Political Europe, federal Europe, social Europe, Central Europe, European Union (EU);*
- 3) **часова мотивація:** *New Europe, Old Europe;*
- 4) **об’єднання (неподільне ціле):** *United Europe, Union, Common Europe, One Europe, Whole Europe;*
  - а) **дім:** *Common European House, European home;*
  - б) **фортеця:** *Fortress Europe;*
- 5) **ірреальне утворення:** *Paradise, ‘new Utopia’, Promised land.*

Як бачимо, у вербалізації цього концепту задіяні різноманітні способи номінації, що свідчить про багатовимірне розгортання концепту ЄВРОПА. Водночас синонімізація позначень *EU* та *Europe* призводить до втрати стабільного географічного окреслення сфери просторової референції лексеми *Europe* й до відповідних змін у її семантичній структурі. Раніше просторова референція *Europe* визначалася межами Європейського континенту, а нині вона окреслюється змінними та остаточно не визначеними просторовими рамками ЄС. Та ж сама невизначеність властива і для форми політичного устрою ЄС, що позначається на семантиці лексеми *Europe*, яка набуває стійкого узуального значення “політичне об’єднання”. Саме тому сучасна ЄВРОПА (*Europe*) концептуалізується як певна розпливчата та невизначена сутність. На дискурсивному рівні ця семантично-референційна невизначеність підтримує дискусійну складову євроінтеграційного дискурсу, присвячену суперечкам щодо того, яку саме частину географічного, політичного та історичного ландшафту слід уважати “Європою”.

Для подальшого дослідження варто розглянути решту всіх доступних фіксації мовні засоби репрезентації концепту ЄВРОПА, щоб можна було зробити висновки про його зміст та можливу структуру.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. / Н.Н.Болдырев – Тамбов : Изд-во Тамбовск. гос. ун-т имени Г.Р.Державина, 2000. – 123 с.
2. Бондарчук Г.Г. Некоторые семантические особенности существительных, используемых в рекламных девизах / Г.Г. Бондарчук, Е.С. Иванова // Английский лексикон и дискурс: когнитивный и прагматический аспекты. – М.: Наука, 1999. – С. 95-100.

3. Вальчук Г.В. Мовне втілення концепту "європейська інтеграція": семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англomовних документів Євросоюзу та публікацій газети The Times): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Г.В. Вальчук – К., 2003. – 273 с.
4. Замятин Д.Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира. Представление географических знаний в моделях политического мышления [Электронный ресурс] / Д.Н. Замятин – Режим доступа до журн.: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1998/6/9.htm>
5. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева. // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2001. – №6. – С. 132-149.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 1999. – 30 с.
7. Средства номинации и предикации в русском языке: Межвузовский сб. науч. тр. / П.А.Лекант (отв. ред.). – М.: МПУ, 2001. – 184 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Теньер Л. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
9. Яворська Г.М. Дискурс та ідентичність // Ісламська ідентичність в Україні / Богомолов О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М. – К.: AMES, 2005. – С. 80-101.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Кравченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: лінгвокультурні концепти, політичний дискурс.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ СФЕРИ НАРОДНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ДУМАХ

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто вербальні індексації первісних уявлень сфери військового, міжнародного та сімейного права, відтворені текстами українських дум героїчної та суспільно-побутової тематики.

The article highlights verbal indexation of man's ideas in the spheres of military, international and family law, presented by Ukrainian дума texts that thematically are characterized as heroic and social.

Проблеми взаємодії слова й відповідного факту культури, впливу етнопсихологічних чинників на мовні процеси викликають останнім часом посилену увагу представників різних галузей науки – філологів, культурологів, етнологів, фольклористів. Особливі інтереси мовознавців пов'язуються з перспективами опрацювання за допомогою лінгвістичних методів широкого кола питань текстової компетенції народної культури, психології, міфотворчості, з включенням у поле зору таких об'єктів позамовної дійсності, як побут, традиції, обряди, закодовані у категоріях мовленнєвих стереотипів [10: 11].

Серед ключових концептів етнокультури сучасні дослідники В.Ф. Давидюк [5], В.В. Жайворонок [7], В.І. Кононенко [10] та ін. називають волю, долю, гріх, закон, свободу, справедливість, труд, власність, які відтворюються фольклорною традицією й виступають трансляторами енграм сфери юриспруденції. Збережені мовною системою українських дум народноюрідичні погляди пов'язуються з невимушеними текстовими фіксаціями відповідних гештальтів етнокультури, оскільки разом з багатьма іншими різновидами буттєвої компетенції усна спадщина акумулювала й правову інформативність, передану особливими, адекватними змісту способами.

Комплексне вивчення народноюрідичної інформативності українського героїчного епосу пов'язується з необхідністю застосування надбань лінгвоконцептології – одного з наймолодших відгалужень філологічної науки, що постало на межі парадигм лінгвістики, семіотики, філософії й зосередило увагу дослідників на аналізі мовного підґрунтя екзистенційних смислів. Лінгвоконцептологічні принципи вивчення мовного матеріалу обґрунтовано у працях Н.В. Слухай [18], О.О. Селіванової [17], І.О. Голубовської [3], В.Л. Іващенко [9], Т.П. Вільчинської [2], Ж.В. Краснобаєвої-Чорної [11] та ін.

Метою статті є логіко-семантико-когнітивне дослідження словесних маркерів правового досвіду, представлених у народних думках доби Хмельниччини і періоду Руїни. Осмислення вербального підґрунтя уявлень сфери становлення правотворчої та правозастосувальної практики на матеріалі епічних текстів не було раніше предметом спеціального дослідження.

Передумови реалізації зазначеного підходу пов'язуються з тим, що право є автономною метасоціальною реальністю, знаковим вираженням якої виступає взаємодія суб'єктів.

Аналогічні об'єктивації транслюють українські думи, активно презентуючи народні уявлення про суб'єкту взаємодію. Одним із джерел права вважається система ментальних установок (правових смислів), серед яких головне місце належить установці на визначення міри прав іншого. Тексти дум містять численні сегменти, що вказують на наявність відповідних ідей у народній свідомості. До того ж, фольклорний епос відтворює енграми категорій визнання, справедливості та відповідальності, кореляція яких вважається вираженням змісту права. Варто зазначити, що українські думи презентують, переважно, стихійний рівень правової компетенції: вербальні посесори первісних юридичних уявлень не включають індексацій правових понять у вигляді кодифікованих законодавчих положень, правовий сегмент думового масиву реалізується опосередковано, мозаїчно, прочитується у окремих сюжетних лініях, моделях поведінки персонажів, словесних формулах тощо.

Народні думи, тематично пов'язані з подіями національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.), оспівують героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення. Аналізовані тексти мають не лише фольклорне значення, а й соціально-історичне, бо в них, окрім змалювання подвигів козацтва, велику увагу приділено характеристиці реальних історичних осіб та конкретних епізодів їхнього життя.

Текст думи «Білоцерківський мир і нове повстання проти польської шляхти» [14: 124-126] співвідноситься з подіями червня 1651 року, коли українські війська, зазнавши поразки від шляхти під Берестечком, були вимушені підписати Білоцерківську угоду, за якою сильно постраждало козацьке самоуправління, обмежене територією лише Київського воєводства. У травні 1652 року українська армія під проводом Хмельницького здобула перемогу в битві під Батогом, відвоювавши землі, втрачені внаслідок Білоцерківської угоди. Центральним героєм думи є повсталий народ, який віддано бореться проти національного гноблення й насильницького покатоличення. Дума оспівує лицарські подвиги козацтва, яке ризикує життям у боях за звільнення рідної землі від іноземних загарбників, фіксує елементи фольклорної правосвідомості рівня первісних народноюрідичних знань та норм, згідно з якими козаки мають право: оцінювати вчинки військового керівництва: «Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький учинив, // Що з ляхами, з мостивими панами, у Білій Церкві замирив?» [14: 124]; скаржитися військовому керівництву на порушення власних економічних інтересів: «Пане Хмельницький, // Батьку Зинов наш чигиринський! // За що ти на нас такий гнів положив? // Нащо ти на нас такий ясир наслав? // Уже ж ми тепер ні в чому волі не маєм: // Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали // І стали над нашими домами господарями» [14: 125]. Дума відтворює народноюрідичні уявлення щодо спроможності гетьмана віддавати розпорядження війську, окреслювати права, обов'язки та міру відповідальності козаків, вимагати від них безжальної розправи з ворогами й високих подвигів на благо батьківщини, що є свідченням усвідомлення ідей про механізми функціонування військової організації: «Тогді-то пан Хмельницький добре дбав, // Козаків до сход сонця у поход випроводжав // І стиха словами промовляв: // «Ей, козаки, діти, друзі! // Прошу вас добре дбайте, // На славу України прибувайте, // Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте, // Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте, // Віри святої християнської у поругу не давайте!» [14: 125-126].

Ціла низка дум про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення, присвячена конкретним історичним особам, окреслює права лідерів козацької спільноти – Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса, Павла Тетері та ін. Найпоширенішим є цикл текстів про діяльність народного ватажка Богдана Хмельницького. У особливо популярній думі «Хмельницький і Барабаш» [14: 111-116] розповідається, як Хмельницький запрошує в гості свого кума Барабаша, що начебто був на той час гетьманом, і просить показати грамоти польського короля, за якими козакам надавалися певні вольності. Барабаш не погоджується на пропозицію. Отримавши відмову, Хмельницький кмітливстю й хитрістю добуває ці листи, показує козакам, а ті настановляють його гетьманом. Творці думи подають художню узагальнену картину початку національно-визвольної війни. Для них не мало значення, що Хмельницький не був військовим писарем, а Барабаш гетьманом, що Хмельницький не викрадав королівські

грамоти, а соратники Хмельницького на той час ще не були полковниками, що Барабаш загинув не од рук Хмельницького, а у битві під Жовтими Водами, для них важливо було відтворити власне бачення подій, подати в конкретиці збірні образи народу, його воєначальників і ворогів. За твердженням Т.П. Беценко, поетичний домисел у думі якнайкраще доповнює загальну картину початку війни, робить її повнокривою, художньо довершеною і реалістично вірною духові епохи [1: 527]. У тексті думи «Хмельницький та Барабаш» містяться народноюрідичні уявлення про: міжнародні відносини: «Чи не лучче нам із ляхами, // Мостивими панами, // З упокоєм хліб-сіль по вік вічний уживати?» [14: 112]; дипломатичне листування: «Тільки обіззався Барабаш, да Хмельницький, // Да Клиша білоцерківський. // От тоді вони од своїх рук листи писали, // До короля Радислава посилали» [14: 111]; право представників козацтва здобувати певні військові повноваження, бути призначеним на керівну посаду: «Будь ти, Барабаш, у городі Черкаським гетьманом, // А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим, // А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писарем військовим» [14: 111]; право військових керівників віддавати розпорядження: «Ей, слуго ти мій, повірений Хмельницького! // Велю я тобі добре дбати, // На доброго коня сідати, // До города Черкаського, до пані Барабашевої прибувати, // Королівські листи до рук добре приймати» [14: 112]; право старшини формулювати закони, встановлювати норми регулювання військових відносин: «Ей, пане-куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий! // Чи не могли б ми з тобою удвох королівських листів прочитати, // Козакам козацькі порядки подавати, // За віру християнську одностайно стати?» [14: 111]; право в інтересах козацької спільноти вдаватися до карних дій: «От тоді-то Хмельницький, як сі слова зговорив, // Так гаразд добре й учинив: // Куму своєму Барабашеві, гетьману молодому, // З пліч головку, як галку, зняв, // Жону його і дітей живцем забрав, // Турському салтану у подарунку одослав» [14: 116]. Дума «Іван Богун» [14: 121] окреслює коло народноюрідичних уявлень про права та обов'язки захисника вітчизни: «Під кальницькою обителлю // Богун стояв, // Із турками-пашами, // Крулевськими ляхами, // Калмицькими князями // Богун воював!» [14: 121]; фіксує існування у козацькому середовищі військової ієрархії, а отже вказує на наявність у різних представників козацької верстви неоднакових повноважень, за яких молодший за званням має право звернутися по допомогу до старшого: «Богун у Хмельницького батьківської поради питав // Та собі підмоги з Чигирина прохав: // «Просю бога і тебе, // Дай помочі, порадь і повесели нас!.. // Бо вже нас ляхи й турки обступають, // Кругом знаменами своїми обкидають, // І кругом нас облягають, // І дуже сильно побіждають» [14: 122].

В інших текстах, де Хмельницький зображений як видатний гетьман, глибокодумний політик, державний діяч, який боронить інтереси свого народу, провадить війну проти національного поневолення, здобуваючи ряд славних перемог («Хмельницький і Василій Молдавський», «Про Хмельницького», «Смерть Богдана Хмельницького», «Про Хмельницького Богдана смерть, про Юрася Хмельницького та Павла Тетеренка» та ін.) зафіксовано народноюрідичні уявлення щодо прав та обов'язків представників різних верств козацтва а також засвідчено осмислення творцями й носіями народних дум меж правоздатності шляхетсько-польських загарбників. Народ гіперболізує правові можливості українських патріотів: гетьмана Богдана Хмельницького, його побратимів-помічників, прихильників та послідовників.

Енграми народної правосвідомості, засвідчені у думках шляхетсько-польської тематики, суттєво відрізняються від аналогічних ідей, представлених суспільно-побутовими думами, які творилися здебільшого в період Руїни, під час занепаду національної свідомості та посилення національно-політичного гніту. Суспільно-побутові думи не містять згадок про конкретних історичних осіб чи події, що піддаються часовій атрибуції. Повністю зберігаючи усталену фольклором традицію щодо композиційної побудови й художньо-виражальних засобів, ці твори не мають переможного козацького пафосу, проте тяжіють до пісень родинного кола з усіма їх ознаками – ліризмом, насиченою образністю, вираженою алегоріями-символами, високим рівнем поетизації, за якого епічний елемент поступається місцем характеристиці переживань героїв. Центральними персонажами соціально-побутових дум виступають безіменні герої-козаки, змальовані не у лицарських походах, боях і перемогах, а в побутових ситуаціях. Провідні сюжети стосуються від'їзду козака з дому або

ж його повернення, основна увага концентрується довкола явищ суспільного та родинного життя. У деталях стосунків козака з родиною – сестрою, братом, матір'ю, батьком, інколи мачухою чи вітчимою («Козак-нетяга і сестра», «Сестра на чужині», «Сестра і брат», «Повернення сина», «Сон удовиченка», «Вітчим»), прочитуються знаки правосвідомості носіїв козацького етосу та членів козацьких родин.

У тексті думи «Проводи козака до війська» [14: 91] міститься ідея про право рідної сестри козака проводити брата у похід: «Ой у неділю барзо рано-пораненько // Не сива зозуля закувала – // Сестра брата свого із подвірні своєї // В військо виряджала» [14: 91]; стверджується право козака на контакт з близькими людьми; окреслюється право рідні козака володіти об'єктивною інформацією про його долю: «Ей же, мій брате рідненький, // Голубонько сивенький! // Відкіля тебе виглядати, // Із якої сторонки у гості сподіватись: // Чи з Чорного моря, // Чи з чистого поля, // Чи з славного із войного люду, війська Запорожжя?» [14: 91].

Дума «Бідна вдова і три сини» [14: 106-111] презентує комплекс народноюрідичних енграм сімейної сфери, пов'язаних з порушенням соціальних норм, зобов'язань, заборон. Уявлення про порядок у згаданому тексті співвідноситься з дотриманням права і обов'язку матері піклуватися про своїх дітей: «А не в борі сосна зашуміла, // Як та бідна вдова, // А в своєму домові гомоніла. // Ой та ручками-пучками // А хліб-сіль роздробляла, // Та все синів годувала, // А й у найми не пускала, // Чужим людям на поталу не подавала... // Ой то бідна вдова // А скоро їх розростила // І грамоти повчила, // До розума подоводила, // Дома їм построїла // І їх подружила» [14: 106]. Уявлення про злочин проти матері презентуються через фіксацію порушення її прав на утримання у похилому віці: «То не в усі то дзвони дзвонять, // А то сини свою неньку, // Удову стареньку, // А з свого подвір'я то ізгонять. // Що старший за руку веде, // Середульший у плечі випихає, // А найменший ворота одчиняє, // Її, бідну, клене й проклинає: // Ой іди ж ти, мати, // Куди-небудь собі проживати, // Бо ти нам не вдобна, // Проти діла не способна. // Отсе ж тобі шлях-дорога // Широкая й довга!» [14: 107]. Дума презентує народноюрідичне осмислення права літньої людини проситися у прийма: «Ей, чужа-чужанино, // Молода челядино! // Візьми ж ти мене на своє подвір'я! // Буду тобі сіни-хату вимітати, // Та буду діток доглядати, // Тобі, молодому челядину, // Порядок то й давати» [14: 108]. Голова родини, яка приймає особу на утримання, характеризує спектр нових прав і обов'язків приймачки та визначає міру власної відповідальності перед нею: «Ой іди ж ти, вдово, // До мене проживати, // Не будеш ти мені // Сіней ані хати замітати: // Та й тим ти будеш // Діток доглядати, // Мені, молодому челядину, // Порядок то й давати. // Ой то буду тебе за рідну неньку почитати, // Буду тебе до смерті годувати, // Тим ти будеш у мене // Своєю життя проживати» [14: 108]. Уявлення про покарання порушників синівських зобов'язань відтворюються через змалювання їхнього зубожіння та недолі: «Та стали хуртовини наступати, // Та стали вдовиченків побивати: // Що перва хуртовина // Дома попалила, // А друга хуртовина // Скотину поморила, // А третя хуртовина // У полі й у домі // Та хліб побила. // А нічого в полі й у домі // Не й остановила...» [14: 108-109]. Народна правосвідомість пов'язує ідею про можливість відновлення порушеного порядку через визнання винними хибності власних дій та щире каяття: «Ой що старший син то мовить словами. // Обіллється дрібними то сльозами: // «Ой брате середульший, // І брате мій найменший! // Негарно ми всі втрюх то й зробили. // Що ми свою неньку, // Удову стареньку, // А з свого подвір'я зослали. // Ходім тепер перед богом, перед людьми, // А гріх-страм потерпімо, // Своєю неньку, // Вдову стареньку, // На своє подвір'я й упросімо!» [14: 109-110]. Етапи каяття та визначення кондіціонально-сиркумстантних параметрів дальших міжсуб'єктних стосунків учасників сімейних правовідносин окреслюються з позицій звичаєвості: «Ой то скоро шапки в руки забрали, // На коліна й упали, // Своєю неньку, // Вдову стареньку, // До себе жить закликали: // «Ой іди ж ти, ненько, // До нас проживати! // Будем тепер дітей научати, // Жінок спиняти, // Тебе за рідну неньку почитати» [14: 109-110]. Уявлення про торжество порядку, який є запорукою повноправ'я, народноюрідичним ідеалом та цінністю реалізується у тексті думи через вербальну фіксацію волевиявлення матері дарувати винним синам пробачення: «Як стала своїх синів прощати, // То став їх господь милувати: // Стали люди поважати, // То стали кумипобратими навіщати» [14: 110].

Як бачимо, народноюрідичні інтенції суспільно-побутових дум корелюють з формами звичаєвого права, що засвідчується спільністю низки параметрів, як-от: природна основа виникнення, наявність ознак правил поведінки; неписаний характер; загальність (визнання усіма представниками спільноти); локальність (поширеність на рівні соціальних груп чи у межах певної території); тісний зв'язок із релігійними нормами; безперервність та одноманітність дотримання протягом тривалого часу.

Героїчні думи, що змальовують протистояння загарбникам, метафорично презентують первісні уявлення сфери військового та міжнародного права, які пов'язуються з окресленням кола можливостей учасників збройних конфліктів. Думи суспільно-побутового характеру відтворюють енграми природного та сімейного права. Народноюрідичний досвід спирається на систему етнодетермінованих ідеалів та цінностей, вербальне представлення яких здійснюється через індексації суб'єктів, предикатів, атрибутів, артефактів стихійної правосвідомості.

Перспективи дослідження пов'язуються з когнітивною інтерпретацією фольклорних маркерів правосвідомості, наявних у відповідних за тематикою циклах народних балад.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беценко Т.П. З історії вивчення українських народних дум // *Ucrainica III: Současna ukrajinstica. Problémy jazyka, literatury a kultury – Olomouc*, 2008. – С.2. – С. 525 – 530.
2. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Гримич М.В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX - поч. XX ст. – К.: Віпол, 2004. – 588 с.
5. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 309 с.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
8. Івановська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. – К.: ТОВ «УВПК ЕксОб», 2002. – 264 с.
9. Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології) – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
10. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. Монографія. – Київ-Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
11. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту життя в українській фраземіці) // *Українська мова*. – 2009. – №1. – С. 41–52.
12. Мойсієнко А.К. Мова, як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
13. Мосенкіс Ю.Л. Язык как отражение архаического правосознания // *Происхождение языка и культуры: древняя история человечества*. – 2007. – Т.1. – № 2. – С.32–35.
14. Народні думи: Збірник / Вступ. ст. С.В. Мишанича. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с.
15. Прадід Ю.Ф. Юридична лінгвістика // *Мовознавство*. – 2002. – № 4–5. – С. 21–25.
16. Правовий звичай як джерел українського права IX-XI ст. / Відп. ред. І.Б. Усенко. – К.: Наукова думка, 2006. – 278 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
18. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: ВПЦ Київський університет, 2005. – 167 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологічний аналіз фольклорного тексту.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ СВЯЩЕННОЇ КНИГИ В РОМАНІ В.СЕЛФА “КНИГА ДЕЙВА”

Тетяна ЛУНЬОВА (Полтава, Україна)

У статті розкрито роль когнітивних механізмів концептуальної інтеграції та профілювання і описано процес залучення культурно детермінованої інформації для створення вербального художнього образу священної книги як специфічного елемента картини світу, репрезентованої в романі В. Селфа “Книга Дейва”.

The article describes the creation of the verbal image of a sacred book represented as a specific element of the world image in the novel The Book of Dave by Will Self and reveals the role of the cognitive mechanisms of conceptual blending and profiling in this process as well as describes the dynamics of evoking culturally determined information.

Зацікавлення мовними картиними світу, когнітивними та культурно детермінованими аспектами мови, що визначило специфіку лінгвістики кінця XX століття порівняно з попереднім періодом, залишається актуальним і на початку XXI століття, окреслюючи 332

царину важливих мовознавчих питань. До таких належить питання про лінгвокогнітивні механізми утворення та функціонування художніх образів – особливих ментально-вербальних структур, які, будучи закоріненими в загальних закономірностях мисленнєво-мовленнєвих процесів, характеризуються специфікою, пов'язаною з художнім сприйняттям та осмисленням дійсності. Така подвійна природа художніх образів дозволяє здійснювати дослідження у двох напрямках: 1) шляхом аналізу художніх образів з'ясувати загальні закономірності мислення (насамперед, метафоричну концепталізацію [8; 9] та концептуальну інтеграцію [7]); 2) вивчати власне специфіку художнього мислення [1; 4; 5 та ін.]). Результати, отримані за окресленими вище напрямками, уможливають моделювання процесів пізнання людиною дійсності в повсякденному житті і механізмів художньої інтерпретації дійсності, а також опис повсякденної картини світу і картини світу, репрезентованої в художньому творі.

Серед об'єктів дійсності, з якими взаємодіє людина у своїй пізнавальній та практичній діяльності, особливий статус мають семіотичні об'єкти – такі предмети, дії чи явища, яким людиною надається здатність щось позначати, значити, символізувати; завдяки художньому відображенню таких знаків та символів з'являються художні образи семіотичних об'єктів. У сучасних дослідженнях лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні аспекти вербальних художніх образів семіотичних об'єктів ще не отримали достатнього висвітлення.

Актуальність пропонованої розвідки визначається її спрямованістю на з'ясування когнітивних механізмів, завдяки яким у художньому тексті утворюється вербальний образ священної книги як специфічного семіотичного об'єкта, та на розкриття ролі культурно детермінованої інформації в цьому процесі. Наукова новизна дослідження полягає в синтезі лінгвокогнітивного та лінгвосеміотичного підходів до вивчення вербального художнього образу семіотичного об'єкта, що має особливу культурну значущість.

Об'єктом дослідження є вербальний художній образ священної книги, утілений у романі Вілла Селфа “Книга Дейва”. Предметом дослідження обрано лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні аспекти образу священної книги. Матеріал дослідження становлять 142 текстових фрагменти, у яких вербалізовано цей образ.

Метою розвідки є виділити та описати лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні аспекти художнього образу священної книги, котра є семіотичним об'єктом, що має особливе значення в культурі. Завдання дослідження полягають у тому, щоб: 1) з'ясувати, завдяки яким лінгвокогнітивним механізмам у романі створюється вербальний образ священної книги; 2) визначити роль культурно детермінованої інформації в цьому процесі.

Теоретично дане дослідження спирається на засадничі положення когнітивної поетики [2], теорії концептуальної метафори [8; 9], теорії концептуальної інтеграції [7], семіотики [6], зокрема, семіотичного аналізу культури [3]. Методологічно розвідка закорінена в методах аналізу, запропонованих у рамках вищезазначених теорій та концепцій.

Образ священної книги є одним з основних художніх образів семіотичних об'єктів у романі В. Селфа “Книга Дейва” [12]. Сюжетно роман побудовано як опис подій, що відбуваються в двох світах: реальному світі кінця ХХ – початку ХХІ століття та у вигаданому світі апокаліптичного майбутнього. У реальному світі водій Лондонського таксі Дейв Рудман, страждаючи через заборону бачити сина, якої добилася в суді його колишня дружина, та потерпаючи від психологічних і психічних розладів, які загострилися через негаразди в особистому житті, пише книгу для свого сина, сподіваючись у такий спосіб поновити розірваний зв'язок. У майбутньому світі, який зазнав спустошливого паводку, мешканці одного з островів, що залишилися після затоплення значної частини Великобританії, знаходять Дейвову книгу та сприймають її як священне писання, моделюючи своє суспільне та особисте життя за тими настановами, які Дейв давав синові. Дейвова книга пропагує скасування родини, зневажливе ставлення до жінок, запровадження обов'язкового перебування дітей поперемінно в батька та в матері що три дні тощо; суспільство майбутнього, котре слідує цим “істинам”, є обмеженим, нетерпимим, жорстоким, у ньому неможливий гармонійний розвиток особистості.

Основним когнітивним механізмом, завдяки якому в романі “Книга Дейва” витворюється художній образ священної книги, є концептуальна інтеграція. У цьому процесі

вхідними ментальними просторами слугують культурно детерміновані відомості про Біблію та Коран. Так, у романі актуалізовано таку інформацію про Біблію: виникнення світу, згідно з Біблією, відбулося завдяки Божому слову: *“In the beginning there was Dave’s word and Dave’s word alone ...”* [12: 177]; клятва на Біблії є запорукою правдивості свідчень: *“A simple oath upon the Book was always sufficient to discover the truth, while a ticket of a few quid served for most offences”* [12: 23]; Біблія походить з давніх часів та має прихований, таємний смисл: *“...his only bible a collection of arcana derived from a distant past, a time of loyal chaps and gaudy royalty...”* [12: 162]; у Біблії містяться заповіді – правила поведінки та мислення, яким треба слідувати: *“Now I’ve made me choice, I’m a Saint, I eggsept¹ the Doctrines and the Covenants”* [12: 214].

У художньому творі експліцитно вербалізовано таку інформацію про Коран: Коран містить істинне знання: *“...it took another two years for Dave to discover that Faisal was not simply on nodding terms with the Koran, but a highly advanced believer in the literal truth of the ancient text”* [12: 209]; Коран даний людям самим богом багато сотень років тому: *“Give over, mate! You can’t, I mean – you were gonna be a doctor, a scientist, you must understand that some bloke, thousands of years ago, couldn’t possibly –/ ‘Not some bloke, Dave. God’”* [12: 209]; Коран включає універсальну інформацію про все, що було, є чи буде: *“It’s ... it’s like a blueprint, Dave, that book, it’s ... it’s got everything in it that ever has been and ever will be. It’s a logical structure...”* [12: 209]; Коран проповідує віру в єдиного бога: *““There is no God but God”, that’s the first proposition – all the rest follows logically, perfectly, including smart bombs, genetic engineering, the whole bloody lot”* [12: 209]; священний текст треба знати напам’ять досконало: *“They, they’re boning up on the Knowledge, learning the runs and the points.’ /‘That’s men’s work, is it?’”* [12: 283].

Родовий ментальний простір структурує таку інформацію: священна книга має надзвичайне походження, її автором є не людина, а сам Бог; ця книга містить абсолютну істину та інформацію щодо організації та облаштування повсякденного особистого та суспільного життя, якої треба буквально і неухильно дотримуватися; походить ця книга з глибини століть. Активізація такого родового простору в романі підтримується наявністю концепту СВЯЩЕННА КНИГА, котрий належить до загальновідомих концептів англосовітської спільноти, що засвідчується наявністю узуальної вербальної одиниці *sacred book* (священна книга). Так, у словниковій дефініції усталеного словосполучення *sacred book* фіксуються такі смислові компоненти, що відображають знання про культурні явища: *“втілює закони релігії”* (*“sacred book, sacred writing, etc.: one of those in which the laws and teachings of a religion are embodied”* [11] як *“віри у бога як вищої сили, яку треба слухатися та шанувати в особистому та суспільному житті як у повсякденних справах, так і в духовних”* (*religion – “Recognition on the part of man of some higher unseen power as having control of his destiny, and as being entitled to obedience, reverence, and worship; the general mental and moral attitude resulting from this belief, with reference to its effect upon the individual or the community; personal or general acceptance of this feeling as a standard of spiritual and practical life”* [11])).

У бленді витворюється образ священної книги, що походить з далекої давнини; була дана людям богом Дейвом; має таємний та універсальний смисл; є керівництвом до дії в усіх аспектах життя, не передбачаючи жодних відхилень від прописаних правил; згідно з Книгою, саме слово бога Дейва створило світ; зміст Книги треба досконало знати напам’ять. Таким чином, у романі “Книга Дейва” завдяки процесу концептуальної інтеграції створюється художній образ священної книги, який синтезує культурно детерміновану інформацію про дві священні книги двох поширених релігій сучасності – Коран та Біблію.

Знання про ці дві священні книги актуалізується у художньому тексті в два способи: 1) прямо – Біблія та Коран безпосередньо називаються за допомогою слів *bible* та *Koran* відповідно; 2) описово – у контексті описуються характерні ознаки Біблії та Корану, але назви цих книг експліцитно не наводяться (так, згадка про твердження, що слово Боже є першопочатком світу, актуалізує образ Біблії; згадка про необхідність точно знати зміст книги напам’ять актуалізує образ Корану). У романі актуалізація знань про реально існуючі священні книги характеризується такими особливостями: 1) при актуалізації профілюється (виділяється)² знання про зміст цих священних книг; інформація про їхнє матеріальне

втілення у вигляді певного рукопису чи друкованого тексту активується, але не профілюється; 2) вербалізована інформація про Біблію та Коран виконує дві функції: а) актуалізує уявлення читачів про ці дві священні книги як реально існуючі артефакти реальних культур (наприклад, “...*Faisal was not simply on nodding terms with the Koran, but a highly advanced believer in the literal truth of the ancient text*” [12: 209] – у даному текстовому фрагменті ідеться власне про Коран); б) сприяє витворенню художнього образу священної книги, яка існує лише в уявному світі роману, за аналогією до реально існуючої священної книги (наприклад: “*In the beginning there was Dave’s word and Dave’s word alone ...*” [12: 177] – у цьому фрагменті характерний початок Біблії екстраполюється на початок Книги Дейва).

Утворений за допомогою процесу концептуальної інтеграції художній образ священної Книги Дейва конкретизується в тексті завдяки опису деталей її матеріального втілення та змісту. Так, оригінал Книга Дейва був надрукований на металевих пластинах: “*He had to pick the metal for the plates that would be pages, he had to select the rings to bind them*” [12: 353]; потому люди користувалися паперовими копіями книги, наприклад: “*Terri got hold of a dog-eared copy of the Book. It was printed on the flimsiest of A4...*” [12: 191]. Книга проповідувала специфічну організацію суспільства, за якої чоловіки та жінки мали жити окремо і спілкуватися лише в чітко визначені та суворо обмежені періоди, наприклад: “*Dave ordained the Breakup, and the Breakup must be entire! Only at Changeover can there be any communication between noble Dave and perfidious Chelle!*” [12: 189], а також описувала структуру ідеального міста – Нового Лондона, наприклад: “*The city the Book described was a perfect circle nineteen clicks across. Every street and most of the significant buildings had been ordained by Dave*” [12: 306].

У романі зміст Книги Дейва не лише описується, як у наведених вище текстових фрагментах, а й цитується, наприклад: “*The original Book was spurned by the Geezer in its entirety: / – Dave sed ee roat i wen ee woz off iz rokkah, vass wy iss fulluv awl vat mad shit – runs an poynts an stuff*” [12: 80-81]. Саме цитування укріплює онтологічний статус книги у вигаданому (можливому) світі: так, реальність того, що описується як таке, що дійсно існує, може ставитися під сумнів; те, що цитується, сприймається як таке, що існує напевно.

У романі протиставляються два типи знання змісту Книги Дейва: механічне заучування і повторення тексту, з одного боку, та глибоке розуміння, яке дозволяє робити висновки щодо певних ситуацій, прямо не описаних у книзі, з другого боку. Перший тип знання не дозволяє збагнути істину, наприклад: “*In the broad Mokni of Ham the runs were strings of meaningless gibberish...*” [12: 185]; знання другого типу і є справжнім знанням, наприклад: “*... the complete Holding of the Knowledge required a fare to be not merely conversant in all elements of the Book but capable of interrelating them. This necessitated the so-called Hypotheticals – rhetorical replies to questions that called upon fares to conceive of what Dave Himself would do in a given situation*” [12: 308]. Завдяки такій експлікації різних типів знання образ священної Книги Дейва характеризується рефлексивністю, тобто має риси аналітичного осмислення того, чим саме є священне знання.

Рефлексивність художнього образу Книги Дейва найбільш яскраво виявляється в тих контекстах, у яких описуються дискусії щодо істинності певної інтерпретації змісту книги, наприклад: “*Then what do Plateists think the Book means? [...] Do they believe New London will be built? Do they think Dave will come again?*” [12: 259], “*These zealots tended to a far stricter and more literal reading of the Book; for them its description of New London was of a city that stood outside time and was never to be built by mere chellish daddies*” [12: 308]. Така експлікація дискусійності інтерпретації Книги Дейва сприяє тому, що в романі описуються два способи сприйняття змісту цієї Книги: некритичний (ортодоксальний) та критичний (еретичний). При цьому актуалізується культурно детермінована інформація про опозицію ортодоксального та еретичного в релігійному вченні. Саме прагнення деяких персонажів критично переосмислити загальноприйняте ортодоксальне тлумачення Книги є одним з основних рушіїв подій у вигаданому світі майбутнього. Кульмінаційними моментами стає прозріння персонажів, наділених пророчим даром, щодо того, що існує друга Книга Дейва, яка проповідує зовсім інші принципи і яка, власне, і є істинною, наприклад: “*... now here was*

Sy [...] claiming to have spoken with Dave and saying that he'd received a second Book, which did away with all of the tiresome strictures inhibiting the Hamsters' natural inclinations" [12: 78].

З опису подій реального світу читач дізнається, що така друга книга дійсно була написана Дейвом за підтримки його подруги, яка допомогла йому повернутися до нормального життя і полюбити знову. На відміну від першої книги, друга книга мала вигляд рукопису в двох зошитах: "*Dave and Phyl sat at the kitchen table, the notebooks in front of them on the plastic cloth. [...] A new Book took shape*" [12: 419-420]. Суттєво відрізнялася друга книга і своїм змістом: у ній Дейв закликав до гармонії в стосунках між людьми: "*As Dave trudged along the laborious biro furrows, he turned up a new EPISTLE TO THE SON, which told the lad to RESPECT MEN AND WOMEN BOTH [...] Children NEED BOTH THEIR MOTHERS AND THEIR FATHERS, yet if their union does not last there should be no CONFLICT, no tug of HATE*" [12: 420]. Другу книгу після смерті Дейва закопали в саду його син та чоловік його колишньої дружини.

Таким чином, рефлексивність вербального художнього образу священної книги в романі результує в тому, що правомірність сакралізації певного тексту ставиться під сумнів: читач спонукається до критичного ставлення до Книги Дейва і, за межами романного світу, до інших книг, котрі вважаються священними в певній культурі. Сумнівність умотивованості сакралізації Книги Дейва в картині світу людей апокаліптичного майбутнього посилюється іронічністю, що притаманна образіві цієї Книги. Так, побожно ставлячись до Книги Дейва, мешканці майбутнього світу зберігають її в спеціальному місці, яке, як розуміє читач, насправді є глибоко профаним – це мікрохвильова піч, що використовується не за своїм прямим призначенням: "*He helped Fred to tidy up the tincans, swab the table and straighten its cover, then put the Hamstermen's sole copy of the Book away in the micro*" [12: 70]. Ця іронія набуває рис гіркою сарказму, коли читач дізнається, що під час написання першої книги, яка стала в майбутньому канонізованим священним текстом, Дейв приймав ліки, до складу яких входили наркотичні речовини: "*Then he incorporated this new evidence of his MARTYRDOM into the document that was taking shape beneath his fingers, and that he referred to – unconscious of any precedent, devoid of any irony – as THE BOOK. / He typed, he drove, he took the pills religiously. Last thing before oblivion, whisky glugged, lungs tarmacked, he crucified his head on the dirty pillow*" [12: 352]. У наведеному текстовому фрагменті лексеми *crucified, martyrdom* актуалізують знання про Христа: *to crucify* – "*To mortify, with reference to the Crucifixion of Christ*" [11], *martyr* – "*One who voluntarily undergoes the penalty of death for refusing to renounce the Christian faith or any article of it, for perseverance in any Christian virtue, or for obedience to any law or command of the Church*" [11]. Однак увесь спосіб життя Дейва є несумісним з християнськими чеснотами, а його заклики в книзі – з елементарними нормами людської моралі. Тому книга написана під впливом люті, ненависті та наркотиків виявляється псевдо-священною. Таке іронічно-саркастичне розвінчання нібито священної книги та іронізування над сакралізацією того, що не може бути священним у принципі, має наслідком те, що читач отримує інтелектуальний поштовх зробити зусилля щодо критичного переосмислення того, що він (читач) вважає священним.

Підсумувати результати дослідження можна в таких висновках:

- образ священної книги – Книги Дейва – в однойменному романі В.Селфа поєднує два текстові світи: реальний світ теперішнього та вигаданий світ апокаліптичного майбутнього, а також текстові світи та позатекстовий світ, і, відповідно, картини світу персонажів роману та реальних читачів роману;

- оскільки в романі опис матеріальної форми та змісту Книги Дейва розщеплений між двома світами, читач має зробити певні інтелектуальні зусилля, щоб зібрати ці дані в цілісний семіотичний об'єкт;

- для розуміння художнього образу Книги Дейва читач повинен володіти культурно детермінованою інформацією про священну книгу як специфічний культурний артефакт, а також знаннями про Біблію і Коран та культурні традиції, пов'язані з ними; ця інформація актуалізується за допомогою активування відповідних ментальних просторів, доступ до яких надають лексеми *religious, Bible, Koran, crucified, martyrdom* тощо, актуалізовані ментальні

простори взаємодіють за принципом концептуальної інтеграції, а найбільш значуща в тексті частина інформації виділяється за допомогою процесу профілювання;

– експлікація семіотичних процесів вивчення змісту священної книги та його інтерпретації, а також іронічність у зображенні Книги Дейва спричиняються до того, що художній образ священної книги набуває рис рефлексивності, тобто не лише створюється в романі, а й аналізується; у результаті читач залучається до інтелектуальних зусиль щодо критичного переосмислення самого концепту священної книги, як він функціонує в сучасній культурі.

Убачається, що науковий інтерес становить вивчення образів священних книг в інших художніх творах з метою виявлення типологічних та ідіосинкратичних рис вищеназваних художніх образів.

ПРИМІТКИ

¹ У цитатах з роману збережено авторську орфографію В.Селфа, яка передає особливості вимови слів окремим персонажами залежно від їхнього соціального становища та освіти.

² Поняття профілювання використовується в роботі згідно з тлумаченням, запропонованим Р.Ленекером [10: 183-189].

³ Частина роману написана вигаданою В.Селфом мовою, якою розмовляли люди майбутнього; мова мала два варіанти – літературно-писемний (арпі – *Arpee*) та усно-розмовний (мокні – *Mokni*); наведений уривок написаний на мокні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) / Белехова Л. І. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
2. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Потебнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 18–25.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Лотман Ю. М. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
4. Ніконова В. Г. Концептуальна картина світу в трагедії В.Шекспіра “Гамлет” / В. Г. Ніконова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ : Вид-во ЛНПУ “Альма-матер”, 2005. – С. 183–92.
5. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації / В. Г. Ніконова // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Черкаси : Вид-во Черкаськ. нац. ун-ту, 2005. – № 78. – С. 2–32.
6. Eco U. Semiotics and Philosophy of Language / Eco U. – Bloomington : Indiana University Press, 1984. – 243 p.
7. Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – NY : Basic Books, 2002. – 440 p.
8. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
9. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
10. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. – Vol. I.: Theoretical Prerequisites / Langacker R. W. – Stanford : Stanford University Press, 1999. – 516 p.
11. Oxford English Dictionary – Режим доступу до словника: <http://oed.com>

ДЖЕРЕЛО ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Self W. The Book of Dave / Will Self. – NY : Bloomsbury, 2007. – 496 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Луньова – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: когнітивні та семіотичні аспекти мовної семантики.

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКОВОЇ І НАЇВНОЇ КАРТИН СВІТУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНА МЕТАФОРА

Леся МАЛЕВИЧ (Рівне, Україна)

У статті схарактеризовано поняття «наукова картина світу» і «наївна картина світу», проаналізовано різні типи українських термінів-метафор.

The paper defines the concepts ‘scientific picture of the world’ and ‘naive picture of the world’, analyzes the different types of the Ukrainian metaphoric terms.

Сучасна лінгвістика висуває як пріоритетні завдання описати функціонування мовних засобів у реальних комунікативних актах, з’ясувати особливості «повсякденної свідомості» [8: 34] і мовної концептуалізації світу, вивчити когнітивні структури мовотворення. Такі напрями досліджень видаються особливо перспективними щодо термінології, оскільки “концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина більш універсальна і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тимчасом як

мова (і термінологія зокрема – Л.М.) відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу” [9, 126].

У термінознавчі розвідки в останні роки все ширше проникають поняття “мовна картина світу”, “наукова картина світу” (див., наприклад, [2; 5; 6; 10]). Наукову картину світу розглядають як варіантну реалізацію інваріанта «мовна картина світу» поряд із такими варіантами, як релігійно-міфологічна, філософська, художня картина світу тощо [4: 19] і трактують як «усю сукупність наукових знань про світ, які вироблено всіма конкретними науками на певному етапі розвитку людського суспільства» [7: 9]. Той факт, що мова науки закономірно виражається за допомогою засобів національної мови, дає підстави говорити також про національну наукову картину світу.

При цьому важливо співвіднести поняття «наукова картина світу» і «наївна картина світу», віднайти й проаналізувати зони їх перетину, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Правомірність відокремлення наукової картини світу як своєрідного способу відтворення реальності, репрезентації наукових знань за допомогою спеціальних мовних одиниць (термінів) від повсякденно-побутової ґрунтується на класичному вченні О. Потебні про “ближче” і “дальше” значення слова [11: 19], положенні Х.-Г. Гадамера про розмежування слова природної мови, базованого на конкретно-образному мисленні, і терміна, співвідносного з першим, але утвореного на основі поняттєвого мислення [3]. У першому випадку слово, за Ю. Апресяном, виступає складником “наївної” картини світу, яка відображає звичайне, повсякденне сприйняття речей і в якій сховано досвід багатьох поколінь, у другому – наукової [1: 57].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки окреслилися два напрями вивчення наївної картини світу: перший пов’язаний з дослідженням окремих, притаманних певній мові концептів, «лінгвокультурних ідіоглос», або «стереотипів мовної і ширшої культурної свідомості»; другий передбачає реконструкцію «властивого мові цілісного, хоча й «наївного», донаукового погляду на світ» [14: 3].

Проте в лінгвістичних дослідженнях, за слушним зауваженням О. Кубрякової, і наукова, і наївна картини світу повинні знайти своє відображення, тому що вони вигадливо переплітаються, формуючи цілісний погляд на світ [8: 35]. Мета роботи – проаналізувати термінологічні одиниці, утворені шляхом метафоричних перенесень, оскільки вони, матеріалізуючи наукове поняття, виступають складниками наукової картини світу і водночас залишаються елементами повсякденно-побутової, наївної картини світу.

Загальновизнано, що метафора – це універсальний інструмент мислення [14], який передбачає здатність бачити один об’єкт через інший і є одним із способів репрезентації знання в мовній формі (Н. Арутюнова, М. Кочерган, Е. Маккормак, О. Тараненко, В. Телія, В. Русанівський). Важливо й те, що терміни-метафори виступають ключовими елементами для розуміння національної специфіки мовного бачення навколишнього світу, вони пов’язані з культурою народу й відображають результати когнітивної діяльності національного мовного колективу. У цьому плані особливий інтерес становить вивчення процесу метафоризації в термінологіях тих галузей знання і діяльності людини, які, з одного боку, мають давню історію, а з другого, активно розвиваються сьогодні. Однією з них є українська термінологія водного господарства (УТВГ).

Джерелами метафоричного переосмислення в окресленому мовно-інформаційному просторі виступає загальновживана лексика. Денотативна співвіднесеність термінологізованих загальновживаних назв найчастіше представлена так: частини тіла людини (*брівка траншеї, скелет ґрунту, п'ята регулятора, тіло дамби*), предмети домашнього вжитку (*карниз береговий, ванна озерна, зребінка каменеприбиральної машини*), елементи приміщень (*покрівля водоносного горизонту, колона гідравлічна, галерея промивна*), предмети та елементи одягу (*кишеня, шлейф дощувальний, муфта, віяло руху води*), тварини й частини їхнього тіла (*бик роздільний, равлик гідрометричний, крило поливне*).

У складі УТВГ можемо виділити три найбільш значні за обсягом групи метафор (назви груп умовні): а) побутові метафори; 2) зооморфні метафори; 3) антропоморфні метафори.

Запропонований порядок перерахування груп метафор відображає зростання труднощів у виявленні тих смислових зв'язків, які йдуть від уявлень про один об'єкт до уявлень про інший, унаслідок чого ці уявлення наповнюються відповідним змістом нове найменування.

Побутові метафори реалізуються на основі подібності за зовнішнім виглядом (*клітка* дренажування, *килим* торф'яний, *нитка* водоводу, *факел* активного розподілу води), за функціями (*шов* бетонного покриття, *вузол* водозабірний, *одяг* бетонний, *завіса* з вертикальних дрен), за місцезнаходженням (*ядро* греблі, *підощва* скосу дамби, *покрівля* напірного водоносного горизонту).

Окремі побутові метафори утворено на основі подібності одразу за кількома ознаками: форми і функції (*бурти-куліси*), місця розташування і функції (*екран* греблі). Наприклад, *манжета розтрубної муфти трубопроводу* – це «деталь фасонної частини трубопроводу, призначена для фіксації й забезпечення водонепроникності труби», яка за формою нагадує однойменну деталь одягу, що виконує схожу функцію – закріплює низ рукава. Отже, назву перенесено на підставі зовнішньої та функціональної подібності.

Різні ознаки того самого загальноновживаного слова можуть виступати основою найменування різних наукових понять. Так, з огляду на зовнішню подібність з «вікнами» «невеликі ділянки на поверхні болота з відкритою водною поверхнею» було названо *вікнами на болотах*. Асоціативний зв'язок «*отвір* у стіні будинку, *через який проникає* світло, повітря» → «*отвір* у водонепроникній породі, *через який проникають* напірні води» зумовив вибір лексеми *вікна* для номінації і цього поняття. Пор. також: *поріг водозливу* (метафора на основі подібності форми) і *поріг вологості* (метафора за аналогією «межа, яка розділяє щось»).

Характерно, що деякі загальнономовні номени використовують для називання одразу кількох понять, хоча переосмислення їхнього значення відбувається за тією самою ознакою. На основі подібності форми гідротехнічної і гідромеліоративної споруд і предмета, наприклад, утворено терміни *чаша водосховища* та *присовбурна чаша* для поливання. Розмежування значень таких термінів відбувається за допомогою залежних компонентів словосполучень, які вказують на диференційні ознаки понять, пор. також: *повітряна подушка зрівнювального резервуару*, *мохова подушка*, *піщана подушка* для трубопроводу.

Зооморфні метафори в УТВГ утворюють нечисленну групу найменувань, що виникли на основі семантичної трансформації переважно соматичної лексики за подібністю форми (*крила* дощувальної машини, *зуб* греблі, *рибоподібний клапан*, *журавель*, *гідрометричний равлик*), місцезнаходження (*хвіст* дренажувача, *гребінь* загати, *гребінь* підземних вод), функцій (*кротовий плуг*). Так, на позначення верхнього краю споруди водогосподарського призначення (*кавальєра*, *валу*, *греблі*) або природного об'єкта (*тераси*, *вододілу*, *підземних вод*) із загальноновживаної мови запозичено найменування зооморфного походження *гребінь*, яке називає "довгастиий зубчастий м'ясистий нарост на голові деяких птахів". Різномісна метафоризація «шпиль, вершок, верхній край» вона фіксується вже в XVII ст. Таким чином, сема «верхня частина об'єкта» виступає спільною для загальноновживаного слова і спеціальних номінацій.

Метафори антропоморфного характеру в термінології можуть утворюватися на основі подібності форми та місцезнаходження (*пазуха* у відкосі берега, *п'ята* перекидного регулятора, *брівка* магістрального каналу). Проте більшість метафор такого типу побудована на складних образно-асоціативних зв'язках, що встановлюються між науковим поняттям і добре відомим об'єктом, поняттям, які вже одержали назву в загальнонародній мові.

Наприклад, термін *голова* (каналу) позначає «місце відбирання води з водоймища або річки, початок, найбільш важливу частину каналу, яка будується вищою відносно інших ділянок». Аналогія з відомим загальноновживаним словом – «дуже важливий, такий, що дає початок усьому, знаходиться зверху» – лягла в основу номінацій *голова* каналу, *голова борозни*, *голова* поливної смуги, *голова тимчасового зрошувача*. Вербальними виразниками спеціальних понять унаслідок асоціативно-образного переосмислення стали також слова *стрибок* насиченості, *вистівання* ґрунту, *скелет* ґрунту, *агресивність* води, *живий* переріз, *глухий* колектор, *оригінальне* зрошення, *ідеальна* дрена, *дружна* повінь. Як бачимо,

утворюючи терміни шляхом метафоризації, використовують як інгерентні асоціації, які стимулюють перенесення назви на основі реальної схожості, так і адгерентні, пов'язані зі здатністю людського розуму пізнавати світ за рахунок аналогії з властивостями інших об'єктів (терміни В. Телії [12: 230–233]).

Відзначимо, що асоціації, які виникають у процесі метафоричних перенесень, можуть бути настільки умовними й суб'єктивними, що їх не завжди вдається визначити з першого погляду. Іноді їх виявленню передують етимологічний та семантичний аналіз з урахуванням особливостей національної мовної картини світу, часу та місця виникнення метафоризованого слова. Приміром, термін *волова печінка*, що вживається на позначення різновиду ґрунту, який являє собою своєрідну суміш піску та глини і поширений на острові Манхеттен та в небагатьох інших місцях, є калькою англійського терміна *bull's liver*, утвореного на основі асоціації з консистенцією страви місцевої кухні.

Для кожного народу вибір внутрішньої форми слів на позначення спеціальних понять є суб'єктивним, детермінованим специфікою мовної картини світу цього народу, баченням різного в тому самому денотаті, адже мови різняться між собою не лише звуковою формою, а всім ладом думки, що виражається в них [11: 69].

Про це свідчать, зокрема, різні шляхи номінації того самого поняття у близькоспоріднених мовах, пор.: український термін *гребля*, утворений від давньоруського номена на основі перенесення за зовнішньою подібністю та функціями «земляна споруда з водою для захисту міста від ворога» → «земляна споруда для стримування води», російський дериват *плотина*, що походить від лексеми *плоть* «загорожа, пліт», болгарський термін *бент*, словенський *hrádza*, чеські *hráz*, *prehrada*. Цю думку підтверджує і зіставний аналіз елементів сучасних української, англійської та інших термінологій. Так, англійським відповідником українського терміна *розташування дренажної системи* «ялинкою» виступає *herringbone system* (дослівно: (осушка) система «кістяк оселедця»), французьким – *système en arête de poisson* ((осушка) система «скелет риби»).

Набувши термінологічного значення, слово ще деякий час зберігає відтінок експресивності. Унаслідок цього в окремих випадках спостерігаємо утворення нових термінів на основі певних асоціацій з уже наявними в терміносистемі метафорами. Так, у водному господарстві *командуванням* називають перевищення рівня води в одному каналі над рівнем води в іншому. За загальномовною аналогією «командує той, хто старший» утворено терміни *старший канал* та *молодший канал*, пор.: «Рівень води в старших каналах повинен командувати над рівнем води в молодших».

Таким чином, наукова і наївна картини світу мають зоту перетину – терміни-метафори. У процесі творення термінів шляхом метафоризації встановлюються подібні ознаки (зовнішні або внутрішні) наукового об'єкта з уже позначеним раніше в загальноживаній мові; переосмислене значення зіставляється з буквальним на основі його внутрішньої форми. При цьому виявляється особливе світобачення кожного народу, специфіка національної мовної картини світу, що, у свою чергу, великою мірою визначає своєрідність і національної наукової картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Буянова Л.Ю. Терминологическая деривация: метаязыковая аспектуальность: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Краснодар, 1996. – 39 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
4. Денисова С.П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях // Проблеми зіставної семантики. – К.: КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 9–15.
5. Іващенко В. Політоніми в інформаційно-мовному просторі “політичної картини світу” // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 43–47.
6. Колесникова І. Принципи метафоричної номінації в термінології: об'єктивні та суб'єктивні чинники // Українська мова та література. – 2004. – (№ 20). – С. 16–21.
7. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
9. Лисиченко Л. Мовна картина світу і її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 6. – Х., 1998. – С. 120–126.

10. Полозова И. В. Метафора и её роль в гуманитарном познании // Социально-гуманитарные исследования. – 2003. – №3 – С. 312–321.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
12. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 270 с.
13. Чурилина Л.Н. Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры : Автореферат дис. ... доктора филол. наук. – Санкт-Петербург, 2003. – 39 с.
14. Fauconnier G. Mental Spaces and Cognitive Mappings. – Stockholm: University of Stockholm, 1996.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Малевич – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, педагогіки і психології Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія, лінгвокультурологія.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія МЕДВІДЬ (Глухів, Україна)

У статті подано аналіз лінгвокультурних вербалізацій концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття, виділено їх групи за виявом лінгвокультурної семантики.

In the article the analysis of linguacultural verbalizates contsept «soul» is given in Ukrainian social-psychological prose during the first halt of the XX th century, their groups are selected after the display of linguacultural semantics.

Особливий інтерес у сучасному мовознавстві викликає вивчення універсальних понять (людина, час, простір, життя, природа тощо) загальнолюдської культури через структуру та семантику національних картин світу, у яких фундаментальні категорії буття набувають додаткових інтерпретацій, специфічних етнічних рис.

Універсальні концептуальні структури, специфічно репрезентовані тією чи іншою етноспільнотою в національній мові, стали об'єктом ґрунтовних досліджень А. Вежбицької, Д. Будняк, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Кононенка та ін. Їх вивчення є перспективним напрямом когнітології.

Концепт «душа» вже розглядався С. Кошарною, О. Левченко, С. Прохоровою як загальнолюдська універсалія та А. Вежбицькою, Ю. Степановим як ключове слово російської мови та культури. Проте, зважаючи на те, що концепт «душа» відіграє неабияку роль і в національній концептосфері українського народу (в українській мовній картині світу нараховується близько 300 фразеологічних одиниць з компонентом «душа» порівняно з іншими мовами (у російській – 90, польській – 13, американській – 4) [12: 54]), ми дотримуємося розуміння концепту «душа» як універсалії.

Концепт «душа» в українській соціально-психологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука є ключовою духовною субстанцією, яка описує внутрішній світ героїв, їхній психічний стан, душевні переживання, детермінує світоглядні пріоритети письменників. Соціально-психологічна домінанта відчувається в поезиці їхніх творів: як у фонетиці, лексиці, морфології художнього твору, так і загалом у мовних категоріях, які, виражаючи найінтимніші думки та почуття окремої особи, є соціально зумовленими [5: 28; 334].

М. Піменова відносить концепт «душа» до психологічних, адже у психології (від. грец. *psyche* – душа) протягом тривалого часу всі психічні явища пов'язували з терміном «душа» [15: 273–274], який походить від слова «дух (*dux-i-a*)» [20: 512], тоді як дух споріднене із литовським *dāusos* «повітря» [8 (2): 149]. Відмінність універсалій виявляється у тому, що душа відтворює душевні переживання, а дух – творче піднесення [11: 172].

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою осмислення ролі загальнослов'янського концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття, яка досі не були об'єктом окремого дослідження.

Метою нашої розвідки є аналіз лінгвокультурних вербалізацій концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі. У статті розв'язуються такі завдання: 1) опис змістового наповнення концепту «душа» в українській мовній картині світі; 2) аналіз

лінгвокультурних репрезентації концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття.

Об'єктом дослідження є концепт «душа», **предметом** – вербалізації концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття. **Матеріал** дослідження - авторська картотека лінгвокультурних вербалізацій концепту «душа», дібраних методом суцільної вибірки з творів І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука.

Згідно міфологічних уявлень, а пізніше християнських та філософських, духовним субстанціям протиставляється тіло як зовнішній вияв душі [22: 10], її форма в системі «людина-мікрокосм». Тому душа, на думку Н. Арутюнової [1], сприймається у світі як частина тіла, яка займає певне місце. Наприклад, місце перебування душі в українців асоціюється здебільшого з серцем, що іноді припускає їхню еквівалентну взаємозамінність.

Хоча, як зазначає І. Голубовська, душа порівняно з серцем є більш ширшим поняттям, оскільки «вона відає не лише емоціями, а й думками, бажаннями, нахилами людини» [6; 7: 118]. Тому душа часто символізує внутрішній психічний світ людини, її емоції та бажання.

У сучасній українській мові лексема «душа» характеризується полісемантичністю. Словники фіксують значення мовної універсалиї «душа», у яких відображаються філософські, релігійні та народні уявлення про поняття: «1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. 2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин. 3. Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. розм. Про людину (найчастіше при визначенні кількості)» [21: 211]; «сукупність рис, якостей певної особистості»; «саме основне в чому-небудь, суть чогось»; «заглибина в нижній передній частині шиї» [19: 445-446].

Невичерпну множинності значень та лінгвокультурем утворює у тексті лексема «душа», вступаючи у синтагматичні зв'язки з іншими мовними одиницями. Лінгвокультуреми, що вербалізують концепт «душа», відображають різні аспекти екстралінгвальної інформації, у зв'язку з чим поділяємо їх на п'ять груп.

1. Лінгвокультуреми, які актуалізують інформацію про душу як про внутрішній простір.

Душа розглядається через поняття “всесвіт” і є номінацією внутрішнього психічного світу людини: “*І все те помалу зосереджувалося в одних великих і мерехтливих очах, з яких дивилась чиста, кришталева, безмежно любляча й велика, як всесвіт, душа...*” [2: 380]. Із зовнішнім світом внутрішній всесвіт людини – душу – пов'язують очі: “*І хочеться далі дивитися великим оком душі, і хочеться бачити: свободу, гідність, честь*” [16: 496].

У контекстах між лексемами “душа” та “всесвіт” встановлюються адвербіальні відношення, які визначаються через асоціативні зв'язки, гіперболізацію та порівняння предметів.

Душа осмислюється як світ у людині, який потребує простору: “*Ні, Марія не тому плаче. Марія плаче, коли на широкому світі тісно стає, а душа вимагає простору*” [18: 13]. Цей контекст генетично пов'язаний з фольклоризмом “широка душа” (“чуйна, щира, щедра людина”), який відображає національні особливості душі українців.

Образне мислення автора позначилось на перенесенні номінації “душа” на позначення понять зовнішнього світу, який локалізує душу у культовій споруді – “соборі”, творі мистецтва – „пісні”: “*Прибіжище душ людських, символ могутності й святости, “неспалимої купини”, непорушної сили й вічного покою, надія і підпора всіх страждених і обтяжених – ця, як і інші, й інші, сходячи чадом, оберталась у прах*” [2: 59], “*Ще й це читає панич пісні. Ясно, просто і разом так, що хочеться ...стати отвертими грудьми проти вікової неправди. Сила в них. Душа в них*” [16: 413].

2. Лінгвокультуреми на позначення реальних чи персоніфікованих неістот.

У лінгвокультуремному словосполученні “ідолова душа” лексема “душа” уживається із семою “людина”, якій атрибутив надає негативного оцінного значення “жорстока людина”: “*Ідолови душі! Що їх цікавить?*” [4: 190].

Лінгвокультурема “кам'яна душа” уживається в українській концептосфері паралельно з іншою варіативною формою “кам'яне серце” на позначення “байдужої людини”, при цьому

отоотожнюючи поняття “душа” і “серце”: “Один Ферапонт Яковлевич - кам'яна душа, “так сказати”, малорос, чіпляється за кожний сантиметр своєї глупоти...” [16: 469].

В окаянальному значенні, синонімічному лінгвокультуремам “ідолова душа”, “кам'яна душа”, уживається словосполучення “людська душа” з іронічно негативною оцінкою у контексті: “Навіть онучі здавалися Максимові “шляхетнішими”, порівняно з тим, що тут звалося ще людською душею” [2: 217]. Позитивної конотації словосполучення “людська душа” набуває поряд з епітетами “золота”, “щира”, “єдина”, які актуалізують семи “чесна, відверта, доброзичлива людина”: “Цей Мельник – то якась золота, щира, єдина людська душа в усьому цьому неклі” [3: 143].

Етнічне розмежування актуалізує кореляцію “своя/чужа душа”, що виявляється у відмінності інтересів, уподобань представників різних націй: “Оден, кажуть, нарід руський. А, проте душею до нього ніяк не пристанеш, до того кацапа. Чужий, та й годі” [9: 56].

Цілий ряд епітетних словосполучень зі словом “душа” є тропічними лінгвокультуремними одиницями на позначення темпераменту, сили почуттів, властивостей душі: від непохитності, твердості поглядів та дій до аморальності: “Це ключ до розмикання найтвердіших душ і сердець, таран для зламання найбільших мурів людської зятятості” [3: 437], “Знищити так, щоб менше боліло отут десь, де сидить мужицька, на всі болі гартована, душа” [16: 331], “І чув, що в душу мерзлу і мерзенну знов теплота ладану просякає і розводять лють мою воячу” [16: 370].

На здатність душі як персоніфікованої істоти до швидкого переміщення вказує метафорична лінгвокультурема “душа летіла”. Значення вислову підсилюється порівняльним зворотом “як сокіл” та опозиційним протиставленням “душа – нога”: “Душа летіла, як сокіл, а ноги, перемагаючи надзвичайні труднощі, не поспішали вже, плутались у хащах” [4: 43].

3. Лінгвокультуреми, які актуалізують етичні цінності душі.

Душа уособлює доброзичливість, чуйність, сердечність. Вона має властивості “відродження”, “безсмертя”, які актуалізуються через порівняння її з феніксом, епітетну оцінку “безсмертна”, асоціативний зв'язок “душа/свідомість”: “... Вони мали живу людську душу, справжню душу, що навіть нашарована жахливим шаром фізичного й морального бруду, все піднімалася, як фенікс з попелу, й поривалась втекти звідси” [3: 416], “Воістину є душа, безсмертна й розумна” [17: 280], “В цей мир, між ці жита, поля, між тих людей вступає повільним, певним кроком просвідомість. У них вже є душа. Вони вже не вмруть” [17: 187]. Образ душі осмислюється у взаємозв'язку з контекстуальним оточенням лексем “Бог”, “велич”, “краса”, які визначають внутрішнє наповнення душі, її святість та божественний початок: “Це ж Він – бідлашина людина тілом і Бог душею” [2: 334], “Це, може, грандіозна монографія, ніким ще не створена, лише існуюча в уривках, тепер змонтована у цілісність пам'яттю, що все увібрала в себе, зберегла і упорядкувала для себе пантеоном Божеської краси й величі людської душі, людського серця й розуму...” [3: 271]. Відповідно епітетні характеристики душі представлені переважно прикметниками на позначення чистоти та високоморальності: “А в ніч, коли цвітуть черешні, душа Пилипова біла, мов ті дерева і думки його легкі та спокійні, як падаючі тихо пелюстки...” [10: 29], “Грішну та непорочну його душу сповідала” [9: 20]. В останньому контексті компоненти “грішна/непорочна” у епітетному словосполученні пов'язані антонімічними зв'язками, які створюють контраст між святістю душі і тим, що її порушує. Втрата чистоти душевної пов'язується із майбутнім: “І виростуть такі сини і дочки, напояться отрутою порохового чаду, підуть по широких дорогах степів і лісів, розгублять чистоту душі... Кров, барва і випад її, змішані з тонами гармат...” [16: 345].

Порушення морально-християнських цінностей відображається у лінгвокультуремах з семами “нести моральну відповідальність за вчинок”, “втратити людську гідності, зрадити задля вигоди”: “Він зрозумів, який тяжкий гріх взяв на свою душу, яку тяжку вину перед Богом і людьми зробив він цього дня” [17: 131], “По приході в село “роти” розпочинають торгівлю. Новенькі “сапагі, палатки”, ватові “фуфайкі”, штани, в'язані “кальсони”. Салдат і душу чорту продасть!” [16: 364], “Ніколи ще не продавав своїх праць – вважав це варварством. Шматок своєї душі змінити на рубль...” [10: 61]. Їм протистоять моральні чесноти, зокрема щирість як заперечення лицемірства: “Свою дорогу чесно йшов, душею не

кривив” [16: 517] та спокутування чужої вини: *“Натомість старий делікатно, уважно та докладно вияснив, що “ото жінка і малий ползли” туди, а він сам “Богу душу винен” і хай який суд прийде, то він на хрест присягне, що ніколи в житті чужої соломини для себе не взяв*” [16: 377].

4. Лінгвокультуреми на позначення психічних та фізичних відчуттів людини, реакцій людини на світ, людей, процеси, відносини тощо.

Частотною семою лінгвокультурем з компонентом “душа” є “сила волі”, яка в контексті виявляється на асоціативно-смысловому рівні внаслідок відповідного сполучення лексичних одиниць, зокрема в контактних: *“І всі вони встали – різноплеменні й різноязичні, - ті втілені іскри безсмертної людської душі, яка не хоче вмирати і яку не можна (ні, не можна!!) вбити”* [2: 247] чи дистактних відношеннях: *“Вмерти раз – це бути роздавленим фізично, але лишитись і не вмерти морально, зберегти свою честь, свою душу й горде право бути людиною...”* [3: 24], *“Максим чітко відчував, як його душа роздвоїлась і стало їх двоє. Один лежав безсило й збайдужіло, а другий звівся й закипів гнівом: “Вставай!”* [2: 285].

Конотована сема “душевна сила” формується у контексті шляхом вираження експресивно-вольової дії у метафоризованому словосполученні “балансував душею”, спрямованої на відновлення рівноваги між позитивними та негативними почуттями: *“Він лежав, тяжко зіпнивши щелепи й повіки, й балансував душею між глибокою втомою, зневірою й почуттям якогось невиконаного обов’язку”* [2: 158]. Сила душі асоціативно пов’язується з рідною землею, що дає життя, радість, смерть: *“Силу великої душі і сильних м’язів впоїв у землю, напоєну дивним чадом, що давав життя, муки, радість і смерть”* [16: 345].

У контексті з дієсловом “розпинати” лексема “душа” асоціативно зіставляється з тілом, яке може бути розп’ято. Таке метафоричне переосмислення ідеального за своєю сутністю поняття свідчить про своєрідність концептуалізації дійсності за тоталітарних часів. За стилістичним забарвленням вислів “розпинати душу” категоризується як негативно забарвлений, з яким асоціюються поняття “мука”, “страждання”, які є визначальними у творах Івана Багряного: *“А тобі й в голову не приходить, що половина твоїх таємниць, розрахованих на те, щоб мене провокувати й розпинати мою душу, вже втратили силу!”* [3: 435].

В антонімічних зв’язках з попереднім фразеологізмом перебуває вираз “рятувати душу”, який сформувався на основі християнських вірувань із значенням “позбутися гріхів, звільнитися від мук після смерті”. У контексті до цього значення додається сема “повернути спокій душі”: *“Андрій вирішив рятувати свою душу, що не знала спокою, й якимось з тим Донцем покласти край”* [16: 460].

Синонімічно близькою до поняття “страждання” є сема “відчуття гострого болю”, яка реалізується у трансформованому виразі “забити кілок в душу”, представленого у вигляді порівняльної конструкції: *“Одначе Андрієві ніби хтось забив кілка в душу”* [3: 443]. Визначальним для мотивації семантики вислову є лексема “кілок”, яка породжує асоціативне значення “покарання”. Це пов’язано з тим, що в давнину кілок був знаряддям покарання, зокрема це фіксує фразеологізм “садовити на кіл”, тобто “страчувати, саджаючи на кіл”. Художньо-словесним зображенням психічного стану людини є вислів “стоятиме у душі кілком”: *“Після загального опису оповідач спиняється на одній деталі, яка йому найбільш запала в око, “навіки стоятиме у душі кілком”, така страшна”* [3: 494].

Душу зображено як місце здійснення певних інтелектуальних процесів, що наближає її до розуму. Зв’язок думки та душі фіксує фразеологічна лінгвокультурема “заглядати у душу”, яка актуалізує сему “дізнаватися про думки, наміри”: *“І чим більше заглядав у душу цьому дикунові, тим більше дивувався”* [3: 452], та сполучення дієслова “знати” з лексемою “душа”: *“Він добре знав Санька, знав його “блатняцьку” душу, що якщо й забирає передачі, то не для спекуляції й не для того, щоб “здісти” самому”* [3: 473].

Почуття прихильності народу актуалізує словосполучення “здобути душу народу” у контексті *“Той, хто дасть селянам землю, той здобуде душу народу!”* [18: 113], у якому душа є уособленням доброзичливості, приязні, симпатії.

Душа як символ любові та натхнення реалізується у мовному оточенні таких контекстів: *“Не знає вже навіть сьогодні чому так викохав цей образ, - вклав у нього половину душі – ні, - себе всього”* [10: 60], *“Слухай, вона стала хлібом і водою моєї душі. Барвою і запахом цілого мого життя”* [10: 83].

5. Лінгвокультуреми, пов'язані з екзистенційними категоріями буття: “життя/смерть”.

Компонентом-поширювачем є лексема “душа” у лінгвокультуремі *“віддати Богові душу”* із пейоративним забарвленням і значенням “померти”: *“Тут бо люди гинуть всюди просто. Не з'їсть кішка – то заблудить, не заблудить – у морі втопиться, замерзне чи ведмідь або вепр піддере, а то так простудиться - та й Богові душу віддасть”* [4: 143].

Культурно насичені компоненти фразеологізму *“Богу душу віддати”* - лексеми “Бог” та “душа”, які, вступаючи у синтагматичні відношення з дієсловом, збагачують фразеологічну одиницю екстралінгвальним контекстом. Основою для формування фразеологічного значення “повернути назад” стало християнське вірування, за яким тіло має повернутися до землі як до свого початку, а душа – до Бога.

Синонімічним є фразеологізм *“випустити дух”* із значенням “завмерти”, у якому лексема “дух” є тотожною поняттю “душа”: *“Ліг голічерева під височенними кедрами, тягуче важко і глибоко зітхнув, ніби випустив дух, поклавши голову на корінь, і так лежав”* [4: 51].

Отже, серед лінгвокультурних вербалізацій концепту “душа” виділяємо 5 груп лінгвокультурем: 1) лінгвокультуреми, які актуалізують інформацію про душу як про внутрішній простір; 2) лінгвокультуреми на позначення реальних чи персоніфікованих істот; 3) лінгвокультуреми, які актуалізують етичні цінності душі; 4) лінгвокультуреми на позначення психічних та фізичних відчуттів людини, реакцій на світ, людей, процеси, відносини; 5) лінгвокультуреми, пов'язані з екзистенційними категоріями буття „життя”/„смерть”. Лексичні та фразеологічні лінгвокультуреми (з кількісною перевагою перших) характеризуються інтертекстуальністю в аналізованих текстах та культурною насиченістю, визначають глибинний підтекст твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Багрянний І. Людина біжить над прірвою / Іван Багрянний // Вибрані твори / [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 59–391.
3. Багрянний І. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. – К.: Наук. думка, 2005. – 548 с.
4. Багрянний І. Тигролови : [роман]. – Морітурі : [драматична повість] / Іван Багрянний. – К.: Наук. думка, 2005. – 368 с.
5. Выготский Л. С. Психология искусства : монография / Лев Семенович Выготский. – М.: Лабиринт, 2008. – 350 с.
6. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 40–47.
7. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Лотос, 2004. – 284 с.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
9. Журба Г. Зорі світ заповідають... / Галина Журба // Дзвін. – № 10 (600). – Жовтень. – 1994. – С. 17–64.
10. Журба Г. Похід життя / Галина Журба. – Київ : Сяйво, 1919. – 150 с.
11. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / Владимир Викторович Колесов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 299 с.
12. Левченко Е. Украинская концептосфера и симболярий (лингвокультурологический аспект) / Елена Левченко // Славянские языки в свете культуры : сборник научных статей. – М.: ООО "А Темп", 2006. – С. 49–66.
13. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации : монография / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово : Графика, 2004. – 386 с.
14. Пименова М. В. Концепт как основная единица ментальности [Электронный ресурс] / М. В. Пименова // Русский язык: исторические судьбы и современность : материалы II Международного конгресса русистов-исследователей. – М.: МГУ, 2004. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004>.
15. Психологічна енциклопедія : А–Я / [авт.-упор. О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
16. Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 1 / Улас Самчук. – К.: Київська правда, 2005. – 584 с.
17. Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 2 / Улас Самчук ; [післямова С. Пінчука]. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.
18. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук ; [підг. тексту та післямова С. П. Пінчука]. – К.: Укр. письменник, 2007. – 191 с.
19. Словник української мови : в 11-ти томах / редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2. – 550 с.
20. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
21. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко ; за ред. доктора філол. наук, проф. В. С. Калашника]. – Х.: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
22. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боржак ; вст. ст. А. П. Пономарьова ; іл. В. І. Гордієнка]. – [2-е вид.]. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Медвідь – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ

Виктория РИГОВАНОВА (Горловка, Украина)

У статті проаналізовано основні підходи до вивчення мовної особистості у сучасному мовознавстві; систематизовано основні напрямки та результати дослідження мовної особистості; запропоновано визначення статусу мовної особистості для інтегрованих напрямків сучасної лінгвістичної теорії.

Principal approaches to the analysis of the language personality in modern linguistics have been viewed; particular results achieved in this field have been systemized; the status definition of the language personality for interdisciplinary oriented linguistic theories has been done.

Современное состояние лингвистики, которое квалифицировано как полипарадигмальное, точнее можно было бы назвать методологично эклектичным. Наличие конкретной (единой) методологии и четкая эпистемическая база – характерная ситуация для середины XX столетия, тогда как для лингвистической теории конца XX – начала XXI столетия естественной является либо канонизация определенной концепции языкового анализа, которая иногда приравнивается к парадигме в рамках той или иной лингвистической школы, либо совмещением эпистемиологических принципов, детерминированным потребностью в комплексном, многовекторном исследовании сложного, часто аномального феномена языка. «Неудивительно, что современная лингвистика в целом не может быть зачислена ни по ведомству естественных, ни по ведомству гуманитарных наук. Относя ее к «наукам о человеке», мы по умолчанию предполагаем, что имеется в виду другое содержание, чем если бы мы, например, говорили о медицине или антропологии» (цит. по [1: 42]). В связи с этим выбор темы данной статьи является актуальным.

Целью работы является анализ основных подходов, выработанных в современном интегрированном языкознании, к изучению языковой личности.

В начале XXI столетия ситуация усугубилась из-за стремления лингвистов к целостному всеединому знанию, из-за понимания того, что объяснение языка невозможно без привлечения научного потенциала разных направлений науки. Процесс поиска смежных теорий разных наук для анализа языка привел к возникновению и развитию интегрированных направлений лингвистики: психолингвистики, когнитивной лингвистики, этнолингвистики, социолингвистики, лингвокультурологии и т.д. Но создание таких основополагающих для современной лингвистической теории направлений зачастую определяло одностороннее исследование языковых явлений, ограничение возможности ввода других компонентов для изучения феномена языка, и в целом привело к методологическому эклектизму в лингвистике. Такое состояние стали называть критическим, эпистемиологической смутой, научной революцией, теоретическим переворотом.

Исследователи, определяя современное парадигмальное пространство языкознания, называют разные его атрибуты или «принципиальные установки» (термин Е.С. Кубряковой): экспансионизм, антропоцентризм, функционализм, экспланаторность [8]. По мнению других лингвистов, «современное лингвистическое мышление определяется принципом антропоцентризма и вытекающими из него принципами экспансионизма, функционализма, экспланаторности, семантикоцентризма» [10: 75]. Таким образом, ведущую роль в языкознании отведено изучению человека в языке, вокруг чего прямо или косвенно сосредотачивается проблематика исследований, проводимых представителями новых синтетических научных дисциплин. «Поиски нового пути развития лингвистики приводят исследователей к наследству античности, поворачивают их «вперед к Гумбольдту», и на первый план выдвигается «великий метод» – антропоцентризм» [12: 7].

Объект такой познавательной направленности – живой организм человеческого языка – заставляет лингвистов искать точки пересечения, синтез разных научных парадигм и

методов, и, таким образом, дополняют «великий метод» антропоцентризма этноособенностями, культуроцентризмом или корректировать его в зависимости от специфики анализа языка. Именно многовекторностью объекта анализа, которым является язык, постоянно ускользающий от жестких методологических рамок, и объясняется парадигмальный или методологический эклектизм.

В свете такого положения в лингвистической теории актуальной остается проблема построения лингвистической терминологии, на основе которой, без разночтений, можно выработать конкретные выводы и рекомендации, поскольку современная терминологическая база лингвистики характеризуется образностью и метафоричностью в силу междисциплинарного характера современного познания, что, в свою очередь, приводит и к ретерминологизации, ср.: языковая картина мира, языковая личность, морфемный шов и т.д.

Появление этих понятий обусловлено не только названными выше факторами, а и такими императивами (термин Корнилова О.А.), как: культурологический и лингвистический [7: 77]. Суть первого в том, что знакомство с любой культурой, ее изучение может быть неполным, если в поле зрения исследователя не окажется такого компонента, как склад мышления нации, который зафиксирован в национальном языке представителей данной культуры. Соответственно, связь культуры народа и его языка не требует доказательств. «Культуру можно определить как то, ЧТО данное общество делает и думает. Язык же есть то, КАК думают» [14: 193]. Так, мы проникаем в образ мышления нации, в ее способ видения мира, понимаем особенности менталитета носителей данной культуры и данного языка, только познав план содержания этого языка, а глубинное знакомство с семантикой другой культуры предполагает овладение языковой картиной мира именно этого национального языка как системой его видения мира. Лингвистический императив появления понятий связан с проблемой интерпретации результатов практических исследований по внешнему структурированию семантических полей, с практикой становления идеографических словарей, с необходимостью концептуальной интерпретации систематизированной лексики. Такая интерпретация требует от исследователя определения четких лингвистических позиций. Лингвистика как раз указывает на то, что язык позволяет доступ не только к огромной массе информации, содержащейся в описаниях мира, но и к тем феноменам внутри человека, которые связывают с деятельностью высшей нервной системы – сознания и мозга. В этом аспекте лингвистику интересует вопрос о том, в каком виде даны человеку знания о языке и знания языка, как складываются эти знания в целостную модель мира, как она строится и как, в свою очередь, организуясь в особую систему, – картину, – она затем воздействует на нас. Поэтому-то для культуролога и лингвиста создание такого познавательного артефакта (языковая картина мира, языковая личность) является научно и прагматично необходимым.

Такое выделение и изучение каузаторов введения в научный обиход понятий позволит перевести словосочетания «картина мира», «языковая личность» из разряда образных выражений, метафор, которые по воли исследователя могут приобретать разное значение, в категорию терминов. Не останавливаясь подробно на особенностях появления понятий «картина мира», «языковая картина мира» и их содержания, хотя они тесно связаны с понятием «языковая личность», обратимся к статусу последнего в языкознании.

Понятие «языковой личности», выработанное В.В. Виноградовым на материале художественной литературы для описания языковой личности автора и персонажа, достаточно хорошо разработано в современной лингвистике: русистике (Ю. Апресян, В. Гак, Ю. Караулов, М. Китайгородская, В. Красных) и украинистике (Ф. Бацевич, А. Огуй, Е. Селиванова, Л. Ставицкая, Л. Струганец, О. Тарасова, Н. Шумарова). Чтобы не утонуть в море самых разнообразных определений, толкований, нюансов понимания, которые часто в одни и те же слова вкладывают различное содержание, либо же один и тот же смысл вкладывают в разные слова, предлагаем различать разные подходы, которые охватывают множество интерпретаций: 1) лингвокультурологический и лингводидактический; 2) узкий и широкий. Предложенные направления различимы путями описания языковой личности и, соответственно, масштабностью охватываемой проблематики. Предложенные нами

квалификационные подходы к изучению языковой личности созвучны с мнением о том, что языковая личность – это многослойная и многокомпонентная парадигма речевых личностей.

Для лингвокультурологии характерным является акцент на собирательный культурно-исторический образ; на личность, существующую в пространстве культуры и отраженную в языке; на национально-культурный прототип носителя языка. В связи с этим предметом исследования становится синтетический образ языковой личности, сформированный множеством воплощений разных индивидов в языке. Поэтому-то лингвокультурология обращает свое внимание на взаимосвязь «язык – культура – этнос», ставя перед исследователем задачу – изучить воплощенную в живой национальный язык и проявляющуюся в языковых процессах материальную и духовную культуру. Такой подход позволил языковедам выделить подтип языковой личности – историческую языковую личность, методика исследования которой основана на языковом анализе материалов текстов, созданных одним человеком или различными людьми и материалов словарей. Подобная реконструкция языковой личности определенной эпохи, по нашему мнению, является несколько однобокой, хотя и трудоемкой по своей сути. Ведь составление языкового паспорта или же фоторобота языковой личности той или иной эпохи путем выделения ее идиостилистических особенностей в своем анализе опирается на тексты всегда ограниченные жанрово, идейно-тематически, стилистически, а указанные ограничения неизбежно отражаются на облике восстанавливаемой языковой личности. Лексикографический способ воссоздания последней ограничен необходимостью использования статистического метода, что всегда является относительным для целостного моделирования естественного языка, хотя для прикладной лингвистики является перспективным.

Лингвокультурологический подход, основываясь на структурной организации языковой личности, предложенной Ю.Н. Карауловым, предопределил выделение также различных вариаций языковой личности: многочеловеческая и частночеловеческая личности (В.П. Нерознак), этносемантическая личность (С.Г. Воркачев), русская языковая личность (Ю.Н. Караулов), языковая и речевая личности (Ю.Е. Прохоров, Л.П. Клобукова), эмоциональная языковая личность (В.И. Шаховский).

Таким образом, в лингвокультурном аспекте язык, культура и этнос неразрывно между собой связаны и образуют средоточие личности – место сопряжения её физического, духовного и социального Я.

При лингводидактическом подходе в центре внимания оказывается индивид как совокупность речевых способностей, что позволяет рассматривать языковую личность как совокупность ипостасей, в которых индивид воплощается в языке. Такое изучение языковой личности проводится преимущественно в синхронии, поэтому для исследователей в этом аспекте характерно внимание к отношению языковая норма – речевое воплощение. Материальным аналогом для изучения речевой способности является, по определению Ю.Н. Караулова, ассоциативно-вербальная сеть языка, которая выражается в ассоциативном тезаурусе. Собственно лингводидактический аспект определения языковой личности положен в основу этого понятия в теории Ю.Н. Караулова, писавшего, что под языковой личностью понимается «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и воспроизведение им речевых произведений, которые различаются а) степенью структурно-языковой сложности, б) глубиной и точностью отражения действительности, в) определенной целевой направленностью» [5: 3].

В лингводидактике основными аспектами изучения языковой личности являются ценностный (аксиологический), познавательный (когнитивный) и поведенческий, с обязательной опорой на социолингвистические принципы [6: 22]. К примеру, на Украине до сих пор остается актуальной лингводидактическая проблема, связанная с аксиологическим аспектом формирования языковой личности, который раскрывает ее ценностно-оценочные ориентации при выборе языка общения, и, к сожалению, такой выбор делается не всегда в пользу украинского языка. Такая ситуация детерминирована тем, что современный ребенок чувствует вокруг себя вакуум родной культуры. И хотя эта проблема выходит за рамки лингвистических, именно лингвистика способна помочь при выборе необходимых и

полезных методов формирования языковой личности, изучив ее сущность посредством языка. Ведь теоретико-познавательный аспект языковой личности проявляется именно в понимании ею особенно важной экзистенциальной роли родного языка как основополагающего признака *homo sapiens*, что по силе влияния на всю жизнь человека не уступает перед законами природы (в терминологии Л.Вайсбергера это названо действием языкового закона человечества) (цит. по [9: 3]). Поэтому-то лингводидактический аспект анализа языковой личности представляется перспективным для влияния на языковую культуру общества посредством развития языковой индивидуальности человека, ведь «языковая индивидуальность выделяет человека как личность, и чем ярче эта личность, тем полнее она отображает языковые качества общества» [11: 98].

В понятие широкого подхода к изучению языковой личности мы вкладываем понимание последней как любого человека, использующего язык. Такой подход дает возможность: а) изучать человека в аспекте социальной психологии посредством рассмотрения дискурсивной модели личности для конструирования ее как совокупного множества «Я»; б) объединить идеи психоанализа и литературоведения, при котором литературное произведение предстает как результат синтеза сознательных и бессознательных процессов личности; в) развивать методику нейролингвистического программирования, опираясь на знания о языке и человеке. То есть возможная парадигма последующих методик изучения языковой личности связана с использованием исходных данных, которые накоплены в лингвистике, что релевантно понятию «языковая», и персонологии, что рядоположено понятию «личность» в биноме «языковая личность».

Для узкого подхода мы отводим сугубо лингвистическую интерпретацию понятия «языковая личность», которое имеет различный категориальный статус в зависимости от уровня языкового анализа. Так, а) в лингвистической генологии, которая является разделом коммуникативной лингвистики, языковой личности отводится статус категории внешнего влияния на коммуникацию и речевые жанры; б) в теории коммуникативных актов, что также принадлежит разделу коммуникативной лингвистики, языковая личность со всеми присущими ей социальными, психологическими, когнитивными, мировоззренческими особенностями является компонентом коммуникативного акта; в) в лингвопрагматике, языковая личность представлена как категория персонализации, которая определена как актуализация говорящим коммуникативной соотнесенности участников речевой ситуации, выражаемая разноуровневыми экспликаторами персональности в рамках существующих для данной лингвокультуры норм и конвенций; г) в функциональной грамматике языковая личность воплощена в функционально-семантической категории авторизации, посредством которой авторизируется высказывание и пропозиция относительно субъекта речи и мысли в теории модальной рамки высказывания и в неклассических (оценочных) модальных логиках.

Подводя итог предложенной ретроспекции изучения языковой личности в современных лингвистических аспектах, заметим, что определять, какая из предложенных моделей описания является корректной, будет бессмысленно, все они – эквивалентные способы осмысления человека в пространстве языка, каждая со своими преимуществами и недостатками. Но при изучении многоаспектного, многогранного феномена языковой личности необходим комплексный подход к ее анализу с учетом квалификационных признаков: собственно лингвистического, лингвокультурологического, лингводидактического, поскольку каждый из них соотносится с уровнями языковой личности, предложенными Ю.Н. Карауловым (лексиконом, семантиконом, прагматиконом). Соответственно человек предстает как подмастерье, который должен овладеть языковыми ресурсами для описания самого себя. Исследователь должен заново рефлексировать и проанализировать то, что изначально приобреталось бессознательно. Определяя статус языковой личности в языкознании, мы предлагаем определить ее как категорию, имеющую внутреннюю (ядерно-периферийную) структуру и внешние признаки реализации. Четкое определение типа такой категории (социолингвистическая, коммуникативная, когнитивная и т.д.), является перспективным для антропологически ориентированного языкознания.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Актуальные проблемы современной лингвистики: учеб пособие / сост. Л.Н.Чурилина. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 411 с.
2. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
3. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64–72.
4. Демьянков В.З. Личность, индивидуальность и субъективность в языке и речи // «Я», «субъект», «индивид» в парадигмах современного языкознания. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 9–34.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 264 с.
6. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004. – 390 с.
7. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144–238.
9. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу // Дивослово. – 2006. – №7. – С. 2–4.
10. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // Филологические науки. – 2003. – № 3. – С. 69–77.
11. Потебня А. Мысль и язык // Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 17-200.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
13. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
14. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 123 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Ригованова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практики іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис, лінгвокультурологія, психолінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ БЕРЕЗА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МКС

Інна РОГАЛЬСЬКА-ЯКУБОВА (Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу концепту береза, що є одним з ключових концептів української й російської мовної картини світу. Досліджується його семантика, структура (поняття, образні й символічні значення), роль і місце в українській і російській мовно-поетичній картині світу.

The article is intended to present the analysis of the concept birch, which is key concept in Ukrainian and Russian language world picture. Its semantic, structure, role and significance in Ukrainian and Russian lingual-poetical world picture are being traced.

У працях сучасних дослідників картина світу найчастіше представляється як “система інтуїтивних уявлень про реальність” [5: 26; 6: 129; 7: 175]. Іноді це визначення уточнюється й доповнюється, вчені зауважують, що КС являє собою символічні моделі зовнішнього світу, у яких символи інтегрують чуттєві й абстрактні компоненти людського мислення, сукупність суджень про властивості й способи існування об’єктів позамовної дійсності. Подекуди наголошують на суб’єктивності уявлень про дійсність, що ґрунтуються на індивідуальному сприйнятті та досвіді людини, вказують на формування картини світу у свідомості, в уяві людини. Наголошується на наявності національної специфіки картин світу, а поряд з нею універсальних частин, спільних для всіх народів у всі часи [5: 24].

Картина світу – концептуальне утворення, її одиницями виступають концепти. Саме внаслідок цього було введено термін «концептуальна картина світу», що позначає глобальну, цілісну систему інформації, яка безперервно конструюється [4: 4]. ККС найуніверсальніша, це система понять про сукупність реалій довкілля, а також система значень, що втілюють ці реалії через слово-знак і слово-концепт [5: 26]. Але через неможливість дослідження поза мовою концептуальної картини світу, представлені в мисленнєвих процесах, ментальних структурах свідомості, доводиться мати справу з відбитком, віддзеркаленням ККС у мові, тією її частиною, що опосередкована мовою, тобто мовною картиною світу (МКС) [6: 129]. МКС – це світобачення крізь призму мови, інформація, розсіяна по всьому концептуальному каркасу й пов’язана з формуванням самих понять за допомогою маніпулювання в цьому процесі мовними значеннями та їх асоціативними полями, що збагачує мовними формами й змістом концептуальну систему, якою користуються як знанням про світ носії певної мови.

Основною рисою МКС виступає обов'язкове національне забарвлення, їй притаманна специфіка окремої мови, що закріпила особливості народного світогляду [6: 129]. МКС включає відображені концепти, мовні засоби вираження знань про них та характеристики, що містять дії та процеси. Мовні засоби вираження концептів включають фонетичні явища, лексико-семантичні значення, граматичні властивості, що відбивають умови життя носіїв мови й впливають на спосіб бачення світу людей, які розмовляють цією мовою. З лексичними значеннями пов'язана типова сполучуваність, що складає для певної мови спосіб визначення явищ. Словотвірні властивості лексем теж є складовою МКС. Допомагають у формуванні МКС стилістичні характеристики, семантичні конотації, оцінки, емоції, що асоціюються з денотатами назв [5: 26]. Крім лексичних одиниць, МКС містять деякі синтаксичні конструкції, моделі, усталені фрази, що виражають етнічну специфіку мовленнєвої поведінки. Усі риси та складові частини МКС можна розподілити за трьома шарами вміщеної інформації: онтологічної (знання про об'єктивний світ – як фізичний, так і духовний), аксіологічної й модальної (об'єктивна оцінка світу й суб'єктивний модус свідомості), а також прагматичної (знання канонів мовної комунікації) [4: 7–8].

Метою статті є дослідження особливостей структури й ролі концепту *береза* в українській та російській МКС, з'ясування процесу формування національних відмінностей концептів, функціонування в поетичній МКС ХХст.

Концепт *береза* формувався не виключно на українському культурному ґрунті, він наявний у багатьох народів, має загальнослов'янську символіку, важливе місце посідає також у ментальності північних народів [12: 138]. Структура концепту *береза* в українській МКС позначена нечітким розмежуванням елементів. У поетичному дискурсі ХХ ст. часто накладаються пряме, образні, символічні значення, змішуються типові локуси, можливості використання, особливості сприйняття. Поняття, що є основною складовою концепту, – це “1. Лісове білокоре дерево з тоненьким довгим гіллям і серцевидним листям. 2. збірн. Дрова або будівельний матеріал з цього дерева” [2: 48]. Омонім *береза* «фольк., заст. Хлопець (або дівчина), що його (її) обирають за ватажка в спільних розвагах, на вечорницях і т. ін.// Той, хто заспіває в хорі» [2: 48] зараз майже не вживається. Номен *береза* споріднений з алб. *bardh* “білий”, гот. *bairhts* “світлий, блискучий”, зі словами *берест* та лат. *farnus, fraxinus* “ясен”, в яких виявляються початкові ад'єктивні похідні [11 (1: 154)]. Тобто основним критерієм номінації став зовнішній вигляд рослини, колір стовбура.

Будь-яке дерево може своїм виглядом вказувати на пору року, найчастіше в такий спосіб концептуалізується осінь. Хоча *береза* символізує весну [10: 24], перехід від зими до весни [12: 138], в українській МКС цей символ неактуальний. *Осіній день березами почавсь* (Л. Костенко); *Осіннє золото беріз зникає золотом любові і золотом пролितих сліз* (Є. Гуцало) – тут з'являється ще додаткова сема ‘сльози’, яка може характеризувати концепт *осінь* через асоціативний ланцюжок “осінь – сум – сльози”, а може належати концепту *береза*, адже гілки берези звисають донизу, як гілки плакучої верби. Через цю подібність у зовнішності дерев могло відбутись і перенесення психологічного сприйняття: концепт *плакуча верба* має ядерну сему ‘сльози’, концепт *береза* теж набув цієї семи, але не в ядрі, а на периферії.

У понятті міститься вказівка на локалізацію беріз у лісі, але в картині світу народу *береза* може рости також у полі, про що свідчить російська народна пісня *Во поле березонька стояла, Во поле кудрявая стояла* (Нар. тв.), яка перегукується з українським фольклором, напр., *А в полі береза, А в полі другая, Хто йде, – не минає, Все березу ламає* (Нар. тв.). У МКС ХХ ст. берези найчастіше зустрічаються в топосі лісу, але можуть бути і в полі, і в гаю. *Білють храми беріз. То мудра і древня держава – вкарбований профілем ліс в черленого сонця кружала* (Л. Костенко) – тут додається ще й сема ‘давнина’, що є в структурі деяких гіпонімів макроконцепту *дерево*. *В нашій лісі, як в осінній лісі – береза плаче жовтими слізьми* (М. Суховецький) – тут є додаткова сема ‘плач’. *Зеленим вогнем береза, Як свічка, в полі горить* (Д. Павличко). В російській поетичній МКС прототиповим локусом берези є ліс і гай (рос. роща): *И вздрогнул от взрыва березовый лес* (Р. Рождественский). У фольклорній картині світу майже однакове значення надається лісу й полю. В українській і російській поезії наявність берези, як й інших дерев, може вказувати на природу взагалі, місце, де немає

людей, будинків: *Йван покидає огні і дим, Іде на шум беріз і хвої (В. Сосюра); Уйду от шума в шелесты и шорох, прижмусь березке к слабому плечу (Е. Евтушенко)*. Суперечливий елемент є в структурі концепту *береза* в українській МКС: вона може сприйматись українцями як рідна, рости на Батьківщині, вказувати на Україну: *Ніколи я не знав, що так люблю – До болю, до смертельного жалю – Понад Дніпром сріблесті верболози, Березу, що прозорі ронить сльози На тиху, присмирілу мураву (М. Рильський); Снується, лине пісні дим Про довгий шум беріз і хвої, Про козаків, про дальній дім (В. Сосюра)*. А може бути ознакою чужої землі, частіше Білорусії та Росії; Д. Павличко називає березу жоною Росії. *Я чужий для цих річок і сосен, рідними беріз не назову (М. Суховецький)* – йдеться про Білорусію. Подекуди *береза* уособлює Росію в поетичному дискурсі: *Стояв хімічний день чудовий, переназався пишик на смик. Скакав комп'ютер чужомовний, мчав телевизор-гвалтівник. З тополі виросла береза, з екрана виповзла мара. Над товариством нетверезим росла озонна діра (М. Стрельбицький)* – за допомогою символів дерев зроблено натяк на політичні стосунки України з Росією.

У російській МКС *береза* вказує лише на Росію: *И просил пригласить в Россию, где береза в полях пустых (А. Вознесенский)*. Топос може бути конкретизований за допомогою топонімів, гідронімів, оронімів: *Ностальгія буває по дому. По Уралу, по Братску, по Дону. По пустыням и скалам белесым, невозможно прозрачным березам (Р. Рождественский)*. *Береза* виступає також загальноприйнятим символом Росії: *Что оливы, браток, что березы – это, в общем, почти все равно. Итальянские, русские слезы и любые – все это одно (Е. Евтушенко)*, – оливи уособлюють Італію, берези – Росію, підґрунтям творення асоціативних зв'язків стало типове місце виростання. Про усталеність символу свідчить утворення ергонімів: *Купили бы за трешку в «Березке» русский сувенир – Гармонь или матрешку (В. Высоцкий)*. Типово російські сувеніри продають у магазині з назвою, що символізує Росію.

У тундрі берези мають інший вигляд: *Сей стовбурець такий покручений Берізоньки мініатюрної Мене вирівнює – виструнчує І березневим травнем збурює! (Р. Кісь)*. *Конечно же, мы не в Париже, но в тундре нас ценят повыше. Мы – карликовые березы. Мы хитро придумали позы (Е. Евтушенко)*. У Росії прийнято було садити березу біля дому, щоб закликати добрих духів та відганяти злих [10: 24], в українського народу такого звичаю не було. У Північній Європі береза виступала символом смерті та воскресіння [13: 77], для України це теж не характерно, хоча в ідіолекті Л. Костенко береза може рости на цвинтарі: *І цвинтарик, де я лежатиму, обнявши корені беріз (Л. Костенко)*. В російській МКС берези також подекуди зустрічаються в контексті опису могили, з цього дерева виготовляють хрести. *Что не сбудется – забудется под березовым крестом (Е. Евтушенко)*. А взагалі береза сприймається українською й російською ментальністю як щось позитивне, приємне. Береза як часточка істинної природи-матері протиставляється технократичній цивілізації, людському суспільству, всьому, створеному штучно: *Вона не любила поезії, Лише хризантеми й берези (В. Пасічник); Тут сосни соснові, берези березові і люди людяні тут (Л. Костенко)* – тавтологія підкреслює гіперознаку; «несподівана гіперболізація «субстанціальності» – яскравий художній прийом, який накладається на інший художній прийом народнопісенного походження – плеонастичне сполучення суб'єкта (іменника) і предиката (складеного присудка, іменна частина якого виражена однокореневим прикметником)» [8: 6]. Цей елемент є й у структурі інших флористичних концептів.

У російському фольклорі *береза* символізує дівчину, асоціюється з чистотою [13: 78], а подекуди уособлює молоду жінку, у фольклорі часто зустрічається паралелізм за подібністю дії: *Не березонька шатається, Не кудрявая свивается, Как шатается-свивается Твоя да молодая жена (Нар. тв.)*. Зрідка образ берези слугує символом юнака або чоловіка: *Неужели лесу мало – Я березоньку рублю. Неужель ребяток мало – Я женатого люблю (Нар. тв.)*. В українській народній творчості вказаний символ «дівчина» чітко не прослідковується, але в сучасній поетичній МКС може зустрічатись з певними трансформаціями: береза – це емблема не дівчини, а молодої жінки [10: 24]. *Береза скине листя з себе, мов жінка скине хустку з пліч (С. Гуцало); Розвиднилась тобі береза білим біла, Це я тобі стою – тривожна і смутна (І. Драч)*. Образ жінки в українській свідомості трансформується в улюблений образ

матері, що є одним з основних архетипів української культури: *Береза полум'ям палає русим, палає вдень, палає уночі. Я їй, неначе матері, вклонюся й поплачу мовчки на її плечі* (Є. Гуцало). Символ «дівчина» витворився на основі зовнішньої подібності: у народній уяві дівчина повинна характеризуватись стрункістю, мати гнучкий стан; стрункий та рівний стовбур берези нагадував дівочий стан, відбулось перенесення за подібністю. А береза, крім того, стала уособлювати стрункість, переважно в російській культурі [9: 87], хоча в українській МКС ХХ ст. цей символ подекуди зустрічається. Він може виражатись експліцитно за допомогою означень «струнка, тонка, рівна»: *Стрункі полонези беріз Згойднули охристі бризки* (І. Драч); *Все сниться, все сниться донині берізки тонкий силует* (В. Сосюра). Іноді береза порівнюється зі свічкою, іманентною ознакою якої є стрункість: *Береза спалахне свічею у потемнілому гаю* (Є. Гуцало).

Серед синтагматичних відношень на увагу заслуговує сполучуваність з прикметниками-означеннями, що найчастіше характеризують зовнішність. Типовим епітетом номену *береза* є колір *біла*, рідше трапляються в поетичній МКС означення *білонога, гола, білокора, тонка, гнучка, струнка, рівна, чиста, ніжна, блакитна, зеленочола, розхристана, немічна, заплакана, журива, весела, скрипкотіла* тощо. *Білі берези завмерли, немов оркестранти* (Є. Гуцало); *І сумують дві берізки, чисті й ніжні, як любов* (В. Сосюра); *В поле белая береза От дождя качается* (Нар. тв.). За «Словником епітетів української мови» налічується 28 означень флорономену *береза* [1: 31], а в російській мові епітетів значно більше – 75 [3: 18], що свідчить про більшу значимість самого дерева в житті росіян, для яких берізка – дорога істота [9: 64], відповідно й більшу ділянку свідомості росіян займає концепт *береза*, ніж відповідний концепт в українській картині світу. *Береза* як об'єкт дії може сполучатися з такими дієсловами, типовими для берези – *біліти, тремтіти*; традиційними для більшості дерев – *рости, стояти, цвісти, гнутися, скидати листя, шуміти, пожовтіти, зів'янути*; такими, що вказують на персоніфікацію – *говорити, мовчати, вітати, прощатися, сумувати, плакати, всміхатися, ждати, молитися, мерзнути, завмирати* тощо. *Тут губи беріз побіліли* (Є. Гуцало); *Тремтить береза голим тілом, роняючи останній лист* (Є. Гуцало) – листочки берези від вітру коливаються, при цьому виникає типовий шум і складається враження, що дерево тремтить. *Скрізь якась покора в тишині розлита, і берізка гола мерзне за вікном* (В. Сосюра). Предикат *молитися* свідчить про олюднення, але й сама береза при цьому уособлює цілком конкретну людину – героїню трагедії В. Шекспіра, Дездемону; актуалізуються інтертекстуальні зв'язки між творами різних епох. *Ты молилась ли на ночь, береза?* (А. Вознесенский). Усталений предикат *береза плаче* пов'язаний із збиранням соку, для чого навесні робили надрізи на корі. Капання соку нагадує сльози. *Жаль благодатних сліз по дорогій омані, Німої гіркоти, що молодечий вік, Немов березовий оволожняла сік, Що з білої кори на землю краплі ронить* (М. Рильський). Береза може виступати також суб'єктом дії, бути місцем дії: на деревах, як правило, живуть птахи: *ластівки, ворони, лелеки, зозулі, солов'ї. Зелена хустина на кожній березі тріпоче, по ластівці синій заплетено в кожній косі* (Є. Гуцало); *В гнезде, венчающем березу, стояли аист с аистихою* (А. Вознесенский).

Номен *береза* вступає в такі епідигматичні відношення: з'являються меліоративні суфікси *-к-, -оньк-*, що підкреслюють позитивне, ніжне ставлення до берези. *Дивлюся на берізоньку в зажурі, Що виросла тендітною на мурі* (Д. Павличко); *Біленькі довкола Берізки, мов свічі. І біло, і голо, І жодної стрічі* (М. Осадчий). Прикметник *березовий* має значення: 1) складовою частиною якого є берези (гай, ліс): *Невже і я таким стаю Від чарки-другої горілки, Чи від мелодії сопілки В дзвінкім березовім гаю* (В. Мороз); 2) той, що росте, знаходиться на березі (листя, гілки, бруньки): *Ген заясніло, завесніло. Поглибле небо зблакитніло, бруньки березові бринять* (О. Різниченко); 3) зроблений з берези (сік, поліно, віник): *кололась опівнічна тиша, немов сухе березове поліно* (І. Драч); *И хлещу я березовым веничком По наследию мрачных времен* (В. Высоцкий); 4) перен. білий. *Лежить дорога, золотом прошита. Іде з небес березова зима* (Л. Костенко) – традиційне означення берези – *біла*, зима теж асоціюється з білим кольором снігу. На основі спільного кольору утворився непередбачуваний асоціативний зв'язок *береза – зима*. У поетичній МКС з'явився прислівник *березово*, що має ознаку дії – так, як береза. *Без тебе я стою у тонкостанній кризі, Березово*

стойть мій незгойний біль, Корою тріпочу, немов листок у кризі, – **Березово** кипить навколо заметіль (І. Драч). Про важливість берези в лінгвоментальності українського народу свідчить назва першого місяця весни – березень [12: 138], що утворений від кореня *берез-*суфіксальним способом; початок весни в народній свідомості пов'язувався з появою листочків і квітів саме на березі, а не на іншому дереві. *Це - березневе навіженство, це – березнева заметіль, беріз оголене шаленство й зірок на наші рани сіль* (Є. Гуцало); *У березні береза не цвіте, у березні це заметілі, власне* (О. Різниченко) – у другому прикладі йдеться не про Україну.

Береза була атрибутом давнього язичницького свята сил природи у східних слов'ян, елементи якого довгий час зберігались у картині світу. У цей день водили хороводи навколо берези, заплітали з гілок коси, прикрашали стрічками [12: 138]. Цей фрейм «свято» відійшов на периферію свідомості й майже зник, залишки маємо лише в російській фольклорній картині світу: *На поляне, на дугу Гнулася березонька. Завивали девушки, Лентой украшали, Березку прославляли* (Нар. тв.); *Разовьем мы березу, Разовьем мы кудряву!* (Нар. тв.). Проте в сучасній поетичній МКС подекуди виринають елементи: *О березня безум, о невідь жадань, біліє береза, чекає клечань* (В. Стус); *Будь за сестру мені, косичена березо* (В. Стус). У Давній Русі з березової кори плели кошики та інші речі хатнього вжитку, зараз ці традиційні ремесла майже зникли [12: 138]. *Ой піду я у лісочок, Гей, гей, та наріжу березочок, Та сплету я колисочку, Гей, гей, та почеплю на дубочку* (Нар. тв.). Семантика усіх фразеологізмів, у складі яких є номен *береза* (дати березової припарки, каші; скуштувати березової каші; частувати березовою кашею; почесати березовим віником), пов'язана з биттям. У свідомість українців змалку входило уявлення, що з березових гілок виготовляють різки, якими раніше били, а зараз змінилась форма покарання і з МКС поступово зникають відповідні фразеологічні одиниці.

Концепт *береза* в українській ментальності відіграє меншу роль, ніж у російській. Концепт у своїй структурі має поняття, символічні значення, номен вступає в синтагматичні, епідигматичні зв'язки. Структура елементів концепту часто ускладнена наявністю додаткових сем. Поступово відходять на периферію давні традиції використання, що пов'язано зі зміною умов життя людини в технократичний період. Концепт зараз перебуває в динаміці, відбуваються зміни в його структурі, перерозподіл між елементами, змінюються ядрена й периферійна частини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Библик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998. – 432 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
3. Горбачевич К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка. – СПб.: Норинт, 2000. – 224 с.
4. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей// Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ, 1997. – Вип. 3. – С. 3–11.
5. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук// Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23–35.
6. Лисиченко Л.А. Мовна картина світу та її рівні// Зб. Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1998. – Т. 6. – С.129-144.
7. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 2001. – 608 с.
8. Семененко Л.А. Відсубстантивні оказіональні компаративні морфостилеми у поетичному мовленні// Записки з українського мовознавства. Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2005. – Вип. 15. – С. 3–11.
9. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – К.: Наукова думка, 1992. – 164 с.
10. Тресиддер Джек Словарь символов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 1–4.
12. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – М.: ООО «Изд-во АСТ», Харьков: ООО «Торсинг», 2002. – 592 с.
13. Энциклопедия символов, знаков, эмблем/ В.Андреева, В.Куклев, А.Ровнер и др. – М.: Локид, Миф, 2000. – 576 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Рогальська-Якубова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук Одеського державного медичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

ЭСТЕТИКА В МЕНТАЛЬНОЙ СФЕРЕ ЧЕЛОВЕКА. СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

В даній статті розглядається наявність естетики в ментальному оточенні людини на основі зорового сприйняття. Також подаються приклади російською та англійською мовами.

The given article considers aesthetic elements present in a mental sphere of a person on the grounds of visual perception. Examples are presented in Russian and in English.

В связи с возникновением такого междисциплинарного направления как когнитивизм, ставящего своей целью «изучение процессов, связанных с получением, обработкой, хранением и использованием, организацией и накоплением структур знания, а также с формированием этих структур в мозгу человека» [2: 34], и в связи с тем, что язык представляет собой важный компонент когнитивной системы человека, представления о языке, обогатились еще одним подходом – когнитивным. Язык – важнейший источник знания не только об окружающей действительности, но и о себе самом, а также о своем носителе. «Через внешние проявления языка мы должны проникнуть одновременно и в тайны мозга, и в тайны языка» [3: 52].

Когнитивная лингвистика выделилась из когнитивной науки как отдельная область. В когнитивной лингвистике прослеживается новый этап изучения языка и мышления, который ставит своей целью – «исследование сознания на материале языка. Когнитивная лингвистика исследует ментальные процессы, происходящие при восприятии, осмыслении и познании действительности сознанием, а также виды и формы их ментальных репрезентаций» [5: 12]. Методом лингвистических исследований выступает концептуальный анализ.

«Концептуальный анализ позволяет не только эксплицировать антропоцентричность языка и заложенных в нем в виде языковой «картины мира» знаний о мире, но и извлекать из него знания о самом человеке, в частности о его ментальной сфере» [6: 540].

Эстетическая оценка связана со зрением, зрительным восприятием внешнего вида и формы определенного объекта и выражается определениями: **красивая девушка, красивое лицо, очаровательный вид, симпатичный человек. Красивый, симпатичный, очаровательный** – это тот, на кого приятно смотреть, любоваться. «Любоваться обозначает бескорыстное рассматривание красивого объекта, каждый аспект которого доставляет субъекту исключительное эстетическое удовольствие» [1: 185]. Эстетическая оценка в ментальной деятельности закономерна и необходима, так как она связана со зрением, зрительным восприятием, которые в жизни человека играют важную роль, поскольку осмысление окружающего мира идет через зрительное восприятие. В связи с этим менталитет человека, его интеллект, здравый смысл оказываются «ориентированными на наглядность». Эта мысль подчеркивается многими учеными. «В различных областях психологии давно подмечено, что одно из очень важных условий успешного решения задачи – возможность представить ее наглядно» [7: 605].

Н.К.Рябцева подчеркивает, что «ментальная сфера концептуализируется и описывается в языке преимущественно по образу и подобию зрительного восприятия: имеет своего «ментального наблюдателя», опирается на «ментальное зрение», «ментальное воображение» и обладает способностью наблюдать «мысленно» то, что не поддается прямому зрительному восприятию или что вообще не может быть зрительно воспринято» [6: 345]. В английском языке «ментальный наблюдатель» имеет эквивалент – *mental observer*; «ментальное зрение» – *mental eye*. Огромная определяющая роль зрительного восприятия выражается словосочетаниями: *sight is the queen of the senses*, что означает «зрение – королева ощущений»; *the mighty world of eye* – «всемогущий мир зрения» [8: 3].

Прямая связь зрительного восприятия с мозгом прослеживается в следующем контексте: *The doctor looked into my eyes and remarked he was looking into the brain itself* – «Врач посмотрел в мои глаза и сказал, что он видит в глазах сам мозг» [8: 1]. «Ментальное зрение» участвует и в подсознательном творческом процессе. Например, в одной из стадий творческого процесса «инсайт» - *insight*, когда ученый после долгих раздумий и

размышлений подсознательно приходит к решению задачи, сам не осознавая каким путем, только понимая, что интуиция сыграла решающую роль в приходе к долгожданному решению проблемы. В английском языке это явление выражается терминологией, связанной с проблеском света, иллюминацией, осветлением: *illumination* – «иллюминация, освещение», *flash of understanding* – «проблеск понимания», *flash of light* – «вспышка света», *flash of genius* – «проблеск гениальности», *enlightening flash* – «озаряющая вспышка». Приведенные выше выражения свидетельствуют о том, что наиболее распространенными эпитетами в ментальной сфере, которые эстетически маркированы, являются понятия, имеющие перцептивное происхождение и которые связаны с идеей света (**светлый, яркий, блестящий**): *to see the light* – «видеть свет», *light wave* – «волна света», *spiritual light* – «одухотворенный свет», *visible light* – «видимый свет», *twilight of imagination* – «сумерки воображения», *flash through mind* – «проблеск ума». Идея света четко прослеживается в ментальной деятельности, так как свет – условие всякой деятельности. Эстетическая оценка в ментальной деятельности не случайна, а закономерна и присутствует в интеллектуальной деятельности с необходимостью. Именно в ментальной сфере оценена по достоинству сила света и потому зрительного восприятия.

Это объясняется рядом причин. Главная причина заключается в том, что зрение, зрительное восприятие играет в жизни человека настолько важную роль, что и человеческий интеллект, здравый смысл, менталитет и естественный язык оказываются «ориентированными на наглядность» и зрительно обусловлены. Все порождающие ментальное пространство сущности и явления получают эстетическую оценку: способности, умения, процессы, действия и рожденные с их помощью «ментальные артефакты»: идея, аргумент, мысль, суждение, довод, теория, гипотеза, мышление, воображение. Например, талант описывается эстетически маркированными эпитетами: *extraordinary* – «исключительный», *brilliant* – «яркий», *high-level* – «талант высокого уровня». В процессе творческого решения проблемы встречаются комбинации с эстетическими эпитетами: *beautiful combination* – «прекрасная комбинация», *aesthetic judgment* – «эстетическое суждение», *delicate judgment* – «деликатное суждение», *brilliant idea* – «яркая идея», *original idea* – «оригинальная идея». Высокая степень качества подчеркивается усилительными эпитетами: *high, highly, extra: highly developed intellect* – «высокоразвитый интеллект», *extra individual values* – «исключительные личные качества», *high degree of intelligence* – «высокая степень сообразительности», *high quality idea* – «идея высокого качества». «Эстетическая оценка в мыслительной деятельности – это не просто копирование оценки физического мира, она имеет свои, присущие ей качества: интерпретирует идею света и зрительного восприятия, синтезирует эмоциональное и рациональное восприятие объекта, отражает содержание ментальных объектов и подчеркивает их особое свойство – фасциативность» [6: 346]. Эстетически маркированные эпитеты в мыслительной деятельности выражают интеллектуальное удовольствие, эмоциональное и рациональное одновременно, они неразрывно связаны с ментальными объектами и мотивированы их «внутренней красотой» и изяществом: стройностью, оригинальностью, простотой, гармоничностью, то есть свидетельствуют о том, что форма и содержание ментального объекта взаимосвязаны. Мучительное обдумывание решения проблемы, характерное для стадии «инкубация» проявляется в словосочетании *agonizing hours* – «мучительные часы размышления». Радость при нахождении решения особенно характерна для стадии творческого процесса «инсайт-озарение», что выражается словосочетаниями: *surprising insight* – «удивительный инсайт», *joyful insight* – «радостный инсайт», *happy insight* – «счастливый инсайт», а также словами, выражающими чувства: *surprise* – «удивление», *satisfaction* – «удовлетворение», *curiosity* – «любопытность», *joy* – «радость». Эстетическое восприятие физического мира эмоционально детерминировано. В физическом мире эстетически ценные объекты воспринимаются как красивые, а восприятие ментальных объектов сопровождается их рациональным восприятием, проникновением в недоступную для зрительного восприятия область.

Главным носителем рационального содержания ментального объекта является заложенная в него мысль, идея, решение, гипотеза, *bright idea* – «яркая идея», *fundamental*

hypothesis – «фундаментальная гипотеза», *original solution* – «оригинальное решение». Особая роль эстетической оценки в интеллектуальной деятельности проявляется в способности выделять отрицательные ментальные явления. Например: *rough idea* – «грубая идея», *ill-defined problem* – «плохо сформулированная проблема», *vague idea* – «неясная идея».

Эстетика в ментальном пространстве принципиально отличается от восприятия в других мирах характерной для нее fascinativностью, способностью вызывать удовольствие, эмоциональное и рациональное одновременно в связи с совпадением формы и содержания ментальных явлений; например: *a fascinating idea, solution* – «удивительная идея, решение». «Fascinativность – то, что делает ментальный объект привлекательным, порождает желание или потребность еще раз «познать», «воспринять» то, что при повторном восприятии не теряет своей привлекательности» [6:350]. Следует отметить, что в науке особо эстетически выделены логика и математика, где часто встречаются выражения: *elegant proof* – «красивое, элегантное доказательство» – это самое простое, достигающее результата с наименьшим количеством операций; *brilliant combination* – «великолепная комбинация», ведущая к цели, *a beautiful decision* – «красивое решение», *plausible hypothesis* – «правдоподобная гипотеза», *correct reasoning* – «правильное рассуждение».

Особо выделенной областью воплощения ментальных объектов, имеющих эстетическую окраску, выступает словесное творчество (поговорки, пословицы). Например, пословицы, которые встречаются в творческой мыслительной деятельности: *A fool looks to the beginning, a wise man regards the end* – «Началом считается глупец, о конце думает мудрец»; *What a fool does at last, a wise man does at first* – «То, что глупый делает в конце, умный делает в начале». Английская фразеология связана с мировой и национальной литературой и культурой. Например, термин *serendipity* – «открытие по воли случая» связан с легендой о трех принцах из Серендипа, которые любили путешествовать и во время путешествий неожиданно приходили к разнообразным открытиям [4: 28]. Известный исследователь психологии научного творчества Ротенберг, анализируя процесс прихода к открытию, вводит понятие так называемого «Янусианского мышления», которое характеризует альтернативное мышление, сочетающее в себе две противоположные точки зрения. Этот факт свидетельствует о тяготении к художественной символизации терминов, что также указывает на наличие элементов эстетики в процессе научного познания.

В английском языке этот термин переводится как *Janusian thinking*. Здесь метафора порождается на основе ассоциации между вышеназванной формой творческого процесса и известной легендой о римском боге Янусе. Как видно из данного примера, метафора в науке связана с научной картиной мира. Когда наука требует нужных слов и выражений для закрепления интеллектуальных догадок – рождались яркие метафорические образы. Образные представления могут быть выражены словосочетаниями, предложениями, а также семантическими контактами слов, например: *the magic key to solve problem* – «магический ключ решения проблемы», *flash through mind* – «проблеск ума», *to welcome a new idea* – «приветствовать новую идею».

Таким образом, эстетическая оценка в ментальной сфере отличается от эстетической оценки физического мира, где она основана на эмоциональности. В ментальной сфере синтезируется эмоциональное с рациональным, поскольку в ментальном пространстве наблюдается единство формы и содержания ментального объекта. Наличие элементов эстетики в мыслительной деятельности объясняется особенностями зрительного восприятия, которое играет определяющую роль в жизни человека и во всей его деятельности, и поэтому и здравый смысл, и менталитет, и язык оказываются «ориентированными на наглядность».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания. // В.Я. – 1995. – №1. – С. 37–67.
2. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука. // В.Я. – 1994 – №4. – С. 34–39.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знания. – М.: Языки славянской культуры. М. – 2004. – 545 с.
4. Лук А.Н. Мышление и творчество – М.: Издательство политической литературы. – М. – 1976. – 143 с.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М., Восток-Запад. – 2007. – 313 с.
6. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – М.,Academia – 2005. – 626 с.

7. Шамаев А.Э. Концепция ментальных пространств как способа организации прагматических значений в интеллектуальных системах, использующих Е.Я.// «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: Труды международного семинара Диалог. – 2002. – М.: Наука. – 720 с.
8. Gifford D. The Father Shore (A natural history of perception) – London.: 1990. – 255 p.
9. Polia G. How to solve it. N.Y.: 1957. – 253 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
Наукові інтереси: англійська термінологія евристики.

МОВНІ ОДИНИЦІ ЯК СИМВОЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Оксана ФРАНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню національної специфіки лексичного складу німецької мови, проаналізовано та визначено семантичний зміст окремих мовних одиниць, які виступають символами німецької національної культури.

The article is devoted to research of national specific features of lexical stock of German, certain semantic content has been analyzed and separate linguistic units characterizing German national culture have been defined.

Мова є єдиним засобом внесення ідеї законності і порядку в хаос відчуттів та вражень від навколишнього світу [10: 162].

Широка увага, яка приділяється сьогодні питанню міжкультурної комунікації, зумовлена насамперед пробудженням зацікавленості й поваги до чужих культур, виховання толерантного ставлення до них, переборювання у собі почуття знервованості від несхожості інших культур. Кожному народові притаманне специфічне бачення навколишнього світу через систему рідної мови, адже саме мова є основою формування понять, через які й детермінується процес мислення народу. Сучасна людина, приходячи у світ, застає рідну мову вже сформованою, з історично закріпленою в ній системою значень. О. Потєбня вважав, що, оволодіваючи мовою, людина успадковує й той спосіб поведінки зі світом, який пропонує певна мовна традиція. Мовна традиція представляє певний стиль національного мислення та опосередковує собою стосунки людини зі світом [10: 162-163]. Через мову людина структурує світ, у ній фіксується специфічна саме для цього народу картина світу, яка й відрізняється у різних народів. Це зумовлено насамперед цілою низкою чинників, таких зокрема як: географічні, кліматичні, історичні, а також соціальним устроєм, віросповіданням, традиціями, способом життя тощо. Нерідко саме слова як окремі мовні одиниці виступають при цьому символами національної культури.

Актуальність даного дослідження полягає у дослідженні лексичних особливостей німецької мовної картини світу, визначенні тих семантичних категорій, які зумовлені самотутністю етнокультури та свідомості німців.

При дослідженні мовних одиниць ми виходимо з того, що поділяємо підхід, запропонований російськими мовознавцями Є.М. Верещагіним та В.Г. Костомаровим щодо трирівневої системи аналізу національно-культурної інформативності фразеологічних одиниць (ФО) [2], хоча і вважаємо, що вона далеко не вичерпує усього розмаїття фіксації й вираження особливостей національної культури семантикою мовних одиниць. Слід зазначити, що у сучасній українській германістиці дослідженню національної специфіки лексичного складу німецької мови, зокрема фразеологізмам, присвячена праця С.М. Назарова [9].

Основна мета статті полягає у виокремленні груп національно маркованої лексики – реалій, конотативних та фонових слів, фразеологізмів, ідеографічних синонімів, спеціалізованих термінів, утворених за допомогою власне німецьких словотворчих засобів, – та визначенні семантичного змісту мовних одиниць, які виступають символами німецької національної культури.

У процесі спілкування мовні знаки мають різну ступінь семіотичної глибини: від мінімального зближення слова до широкого культурно-історичного фону, пов'язаного з

подальшим значенням слова (за О.О. Потебнею). Основоположником теорії про мову як спосіб інтерпретації світогляду вважається В. фон Гумбольдт, який висунув ідею про те, що в кожній мові закладене самобутнє світобачення [4]. Саме теза визначного німецького вченого в тій чи іншій формі набула свого розвитку у всіх сучасних культурологічно орієнтованих лінгвістичних теоріях. Національно-культурний компонент значення розглядається у лінгвістиці як внутрішня форма мови, як специфічна категоризація світу засобами конкретної мови (гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра – Б. Уорфа), як концентроване вираження культурного контексту, а у тлумаченні Є.М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, як частина концептосфери мови. Орієнтаційні властивості концептуальних структур відбиваються в мові як системі орієнтирів, необхідних для діяльності в світі, в тому числі комунікативної [1: 122].

Мовні одиниці несуть у собі пізнавальний зміст, обмін яким і становить суть вербальної комунікації. Як зазначає Г.В. Колшанський, “змістовий підхід до мовних одиниць – це попередня умова адекватного опису мови” [7: 35]. Змістова основа являє собою тісне переплетення смислових денотативних і конотативних ліній та семантичних вузлів. Ментальна природа зв’язку номінації та комунікації була встановлена визначним вітчизняним ученим-мовознавцем О.О. Потебнею. Підґрунтям сучасного пояснення номінативних процесів як переходу від індивідуальних чуттєвих образів до формування уявлення внаслідок спільної практичної діяльності мовців стала висунута вченим концепція внутрішньої форми, яка встановлює зв’язок слова та думки. Слово, наголошував вчений, є від самого свого народження для мовця засобом розуміти себе. Внутрішня форма, крім фактичної єдності уявлення, відображає ще й знання цієї єдності; вона є не уявленням предмета, а уявленням образу, тобто уявленням [10: 100]. Різні мови не є різними позначеннями одного й того ж предмета, але різними баченнями його. Процес мовного осягнення світу через акти первинної категоризації визначає О. Потебня як засвоєння людиною в процесі оволодіння мовою способу поводження з предметом, що визначається певною традицією. Тому, на думку вченого, ця, так би мовити, мовна детермінація не лише пізнавальних, а й світоглядних процесів виступає як сукупність способів дії на зовнішні впливи. У внутрішній формі номінативних одиниць, що входять як складники до семантичного простору дискурсу, реалізується насамперед зміст базових концептів мовної картини світу учасників конкретної комунікативної ситуації.

Культурологічний підхід до вивчення мови передбачає виявлення різних типів мовних одиниць: з одного боку, виділяють слова та вирази, які в концентрованому вигляді виражають специфічний досвід народу як носія конкретної мови (до таких мовних одиниць належать власні імена, культурно-історичні реалії, розповсюдженні алюзії, прецедентні тексти, слова, що є емоційно-оцінно насиченими, які усвідомлюються саме цим етносом), а з другого боку, існує значна кількість слів та виразів, які мають універсальний характер для людства в цілому. Між національно-специфічними та універсальними частинами словника знаходиться значна частина лексики, якій притаманна слабо виражена культурно-специфічна характеристика. На думку російського мовознавця В.І.Карасика для значної більшості слів і виразів конкретної мови національно-культурний компонент значення є вторинним, таким що проявляється у спеціальному пояснювальному контексті [6: 90].

Автор сучасного дослідження в галузі типологічної лінгвокультурології Т.В. Евсюкова, розвиваючи ідею Ю.С. Степанова, обґрунтувала концепцію словника культури. За автором – характерологія культури з боку лексики – система слів, які виражають ключові для даної культури поняття, тобто поняття, які можна співставити з базовими цінностями культури. На думку автора, доказом належності тієї чи іншої одиниці до словника культури є її відповідність таким трьом ознакам, які повинні бути виявленні у цих одиниць:

1. валентність, яка визначається механізмами мислення, специфічними для того чи іншого культурного типу;
2. індекс інтертекстуальності, який проявляється у частоті випадків рефлексивного обговорення цих одиниць в текстах культури;
3. ксено-індекс, який характеризує ці одиниці ззовні, з позиції інших культур як культурно-специфічне для даної культури [12: 42].

Ці ознаки відображають суттєві характеристики культурно-значущого явища. Водночас необхідно зауважити, що проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у таких гуманітарних галузях науки як мовознавство, логіка, психологія, соціологія, етнологія, лінгвокультурологія тощо. У лінгвістичній семантиці наявні також різні класифікації значення залежно від рівня мовної системи, способу пізнання тощо. Українська дослідниця О.О. Селіванова, узагальнивши різні підходи до значення як об'єкта лінгвістичної семантики, пропонує тлумачення значення «як конвенційно закріпленої за певною мовною формою інформації, набутої на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конситуаційного оточення» [11: 84].

З культурологічної точки зору вивчення лексичного матеріалу можливе з позиції аксіологічної доміанти певного етносу. Етнолінгвістичний компонент може виявлятися на рівні денотатів. Одне й те ж явище може існувати в різних культурах, але пресупозиції, що формуються в носіїв різних мов щодо цього явища, не збігаються, тобто різняться денотативні компоненти значень слів. Відмінності в реаліях спричиняють смислові відмінності еквівалентних лексичних одиниць. Отже, слова різних мов, які, за визначенням словникових статей, виступають відповідниками, насправді відрізняються своїм лексичним фоном [3: 70-74]. Лексичний фон перебуває на межі мови та культури. На даний момент встановлено, що специфіка національних мов виражається лексичними, граматичними, функціональними та дискурсивними засобами.

Національно маркований лексичний пласт сучасної німецької мови, з нашої точки зору, доцільно поділяти на такі групи:

1) реалії (відомі також як лексичні чи етнографічні лакуни) – специфічні для німецького етносу назви понять та явищ. Їх можна поділити на *географічні* (об'єкти фізичної географії: нім. *die Ostsee* – Балтійське море; *етнографічні* (побутові – лексеми, що номінують предмети побуту). До побутових належать: назви страв, напоїв, *der Eintopf – ein einfaches Essen, für das verschiedene Gemüse oder Obst und Fleisch zusammen in einem Topf gekocht werden* [15]; *der Strudel* – струдель (кондитерський виріб з тонкого шару тіста, покритого зверху фруктами та скрученого і випеченого), *der Stollen, der Lebkuchen, die Maultaschen, Rheinischer Sauerbraten*, засобів пересування *D-Zug, ECE*, видів житла та типів закладів харчування *die Mensa, die Gaststätte, die Gaststube, das Einfamilienhaus*; *культурні*, серед них: суспільно-політичні, а саме – назви органів влади, установ та організацій *der Bundestag, der Bundeskanzler, die Bundesversammlung, der Bundespräsident, die Bundeswehr, die Weimarer Republik, das Goethe-Institut*; політичних партій *Bündnis 90/die Grünen, die Linke. PDS, Freie Demokratische Partei (FDP)*, назви друкованих видань *Stern, Fokus, FAZ*; назви релігійних та традиційних свят – *Weihnachten, Ostern, Heilige Drei Könige, Adventszeit, der Silvester* та інше.

2) фонові слова – це слова, лексичні фони яких не збігаються, хоча поняття є еквівалентними для різних мов. Наприклад, лексема *die Suppe* перекладається на українську мову, як суп, однак існує також інша лексема для позначення того, що в українській мові відповідає нашому уявленню про цю страву – *der Eintopf ein einfaches Essen, für das verschiedene Gemüse oder Obst und Fleisch zusammen in einem Topf gekocht werden* [15].

3) конотативні лексеми – слова, що мають спільне денотативне і відмінне конотативне значення. Деякі дослідники називають їх ще квазіунікальними реаліями, тобто за їх визначенням – це “спільні по предметно-логічному значенню, проте різні по конотативному аспекту” лексичні одиниці. Російська дослідниця В.О. Маслова зазначає, що „така культурно маркована конотація виникає як результат інтерпретації асоціативно-образної основи фразеологічної одиниці чи метафори шляхом співвіднесення її з культурно-національними еталонами та стереотипами” [8: 38]. Національно-культурна конотація виражається шляхом співвіднесення з культурними кодами і також надає колориту всьому тексту. До конотативних лексем належать кольорова символіка, фольклорні, історичні та літературні алюзії, наприклад *ein blaues Blatt* – лист на голубому листі паперу про звільнення з роботи.

Питання про те, як здійснюється взаємозв'язок мови з національною культурою, різними дослідниками вирішується по-різному: за допомогою національно-культурного компонента [2], через національно-культурну конотацію [13]. Так, лексема *собака* має у

німецькій мові конотації відданості та досвідченості, водночас також бідності та жалюгідності. Зоонім собака використовується у таких фразеологічних виразах, як *j-d ist bekannt wie ein bunter/scheckiger Hund; damit kann man keinen Hund hinter dem Ofen verlocken = das ist völlig uninteressant; ein scharfer Hund = ein aggressiver Mensch; ein dicker Hund = ein grober Fehler; ein armer Hund = verwendet man, um j-n zu bezeichnen, den man bedauert.*

4) фразеологізми (у широкому розумінні, включаючи прислів'я та приказки) – словосполучення та речення, які у метафоричній формі зображують дійсність. Культурологічна цінність фразеологізмів складається з трьох складових [2: 85-86]:

а) фразеологізми відображають національну культуру комплексно, тобто своїм ідіоматичним значеннями, всіма компонентами разом. Таким чином, лише носій мови, спираючись на знання своєї національної культури, може правильно дешифрувати уявлення, покладені в основу фразеологізму, які залишаються незрозумілими для іноземця (дане твердження стосується фразеологічних ідіом, наприклад, німецька ідіома *Donnerwetter* (букв. грім та блискавка), в українській лінгвокультурній традиції не має адекватного перекладу, для цього використовується в мові зовсім інший образ-відповідник;

б) національно-культурна специфіка виражається розчленовано, тобто окремими компонентами фразеологізмів. Особливо так проявляються фонові схеми тих фразеологізмів, стрижневий компонент яких є наявність у складі фразеологізмів слів-реалій. Так наприклад, *die von Achselzucken begleitete Redensart MEIN NAME IST HASE, ICH WEIß VON NICHTS! gilt als - etwas zweifelhafte - Bedeutung, mit einer verdächtigen Angelegenheit nichts zu tun zu haben. Ein gewisser Viktor Hase soll diesen Satz, jedenfalls dem Sinne nach, im Frühjahr 1855 in Heidelberg ausgesprochen haben* [5: 178].

Українська дослідниця С.Н.Денисенко дає таке пояснення походження цього фразеологізму: *MEIN NAME IST HASE, ICH WEIß VON NICHTS* - ich weiß von der Sache (von dem, was du sagst usw.) nichts; ich bin völlig ahnungslos (*auf einen Studenten dieses Namens zurückgehende Redensart*; букв. мое ім'я - хазе, я нічого не знаю (эти слова приписываются некоему Виктору Хазе, привлеченному в 1864-1865 гг. к допросу по делу о противозаконном использовании студенческого удостоверения в одном из университетов; перекладається на українську мову зовсім іншими образами: *моя хата з краю (я нічого не знаю); наше діло півняче: проспівав, а там хоч не розвидняйся (там само)*). На основі цієї усталеної фраземи сьогодні в німецькій мові часто вживаються такі прислів'я, як: *WER ZWEI HASEN ZUGLEICH NETZEN WILL, FÄNGT DER KEINEN ABO WER ZWEI HASEN ZUGLEICH JAGT, FÄNGT KEINEN* – *за двома зайцями погонишся, жодного не спіймаєш; присл. хто два зайці гонить, жодного не здогонить; Двух зайцев гонять, ни одного не поймать (рос.); ZWEI HASEN AUF EINMAL ERJAGEN* – *присл. вбити одним пострілом двох зайців* [5: 178].

Відмінності в лексичному фоні впливають на різноманітні тематичні та синтаксичні зв'язки слів і можуть ускладнювати процес спілкування чи вивчення мови. Це властиво для більшості слів, лише терміни здебільшого збігаються за фоновими характеристиками. Полісемія часто приводить до виникнення неоднозначності. Відмінності в культурах можуть виявитися і в тому, що слова різних мов, які збігаються за денотатом (такі, що мають однакову предметну співвіднесеність), відрізняються конотативною семантикою (тобто їх емоційними та аксіологічними характеристиками). Невід'ємною складовою формування комунікативної міжкультурної компетенції є визначення тих стереотипів, які впливають на носіїв української мови під час комунікації, особливо нерідною мовою, зокрема німецькою в діловій сфері. Спілкуючись з представниками німецької культури нерідною мовою ми нерідко намагаємося оцінити їх поведінку з позиції своєї культури. При цьому нерідко відбувається своєрідне прагмалінгвістичне перенесення, коли використання мовних засобів однієї культури підпорядковується культурному сценарію іншої. Результатом такого дисонансу стає комунікативна невдача, яка може привести до непорозумінь, чи навіть комунікативний конфлікт.

Таким чином, мова – це скарбниця народного, національного світобачення. Вона відображає всі етапи світобачення народу і відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, про що свідчить хоч би традиційне дискурсивне її

живання. Дослідження мовних картин світу, тобто відображення світу у свідомості того чи іншого етносу є одним з напрямків сучасної лінгвістики, що знаходиться на етапі становлення. Перспективи подальших досліджень з цієї тематики полягають у детальному вивченні кожної з зазначених вище лексичних груп на матеріалі сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бациевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Академія, 2004.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд. – М., 1990.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М., 1976. – 248 с.
4. Гумбольдт В. фон Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. М., 1985. – С. 370–384.
5. Денисенко С.Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2005.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004.
7. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва, 2001.
9. Назарова С.Н. Устойчивые словесные компоненты с национально-культурной семантикой в современном немецком языке (Опыт синхронного исследования). Дис... канд. филол. наук. – К., 1987.
10. Потебня А.А. Язык и народность // Мысль и язык. – К., 1993. – С. 158–185.
11. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля. – К, 2008.
12. Евсюкова Т.В. Лингвокультурологическая концепция словаря культуры: Автореф. дис...д-ра филол. наук. – Нальчик, 2002.
13. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва, 1986.
14. Уфимцева А.А. Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики). – М.: Наука, 1986.
15. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin und München: Langenscheidt KG, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Франко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Економіко-правового інституту та факультету слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: дискурсологія, міжкультурна комунікація.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті викладені результати аналізу текстів, що належать до сфери соціально-політичного дискурсу української мови, та результати експериментального опитування українського населення. Під час аналізу були виокремлені ключові цінності української лінгвоспільноти та визначена частотність їх вербалізації. Результатом експерименту стало встановлення ієрархії цінностей у свідомості українців.

The article deals with the results of the texts' analysis belonging to the social and political sphere of Ukraine. The results of the experiment survey of Ukrainian people are also revealed. After analysis the main values of Ukrainian linguistic community and their frequency of usage were found out. Due to the experiment the hierarchy of values in the conscience of Ukrainian people was built.

Актуальність тематики та постановка проблеми. Ціннісні орієнтації тієї чи іншої епохи беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінкових і ментальних навичок, в цій ролі пронизують собою всю культуру, всі універсалії цієї культури. При цьому кожна нація має свої традиційні цінності, для яких характерні стабільність і певний консерватизм. Традиційні цінності народу відіграють особливу роль – вони "формують те нерозчленоване осереддя, притаманне кожній національній культурі, завдяки якому, власне, й говорять про певну специфіку того чи іншого етносу – "душу народу", його культуру, психологію, ментальність" [8: 24].

Лінгвокультурологічні дослідження та дослідження мовних картин світу активно проводяться на сучасному етапі як зарубіжними, так і вітчизняними лінгвістами (В.М. Телия, В.А. Маслова, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, О.В. Кунін, Ю.С. Степанов, І.О. Голубовська, С.А. Жаботинська, О.О. Селиванова, Т.В. Радзієвська, А. Вежбицька, R.M. Keesing, G. Lakoff, R. Gackendoff та ін.).

Мета статті полягає у виокремленні ключових цінностей у картині світу української лінгвосвідомості та експериментальна перевірка ієрархії цінностей українців.

З цією метою ми проаналізували тексти сучасного суспільно-політичного дискурсу України й ті цінності, які лексикалізуються в ньому. На наступному етапі був проведений психолінгвістичний експеримент та опитування українського населення.

Матеріалом аналізу слугували газетно-публіцистичні тексти, виступи та промови політиків, урядовців, суспільних діячів, результати різноманітних опитувань населення, які проводилися в Україні з 2000 року.

Обмежений обсяг статті надає змогу лише частково висвітлити результати дослідження. Більш докладне викладення матеріалу буде запропоновано у монографії автора.

Поняття "цінності" та "традиційні українські цінності" отримує широке висвітлення у текстах соціально-політичного дискурсу в Україні. Це пояснюється цілою низкою факторів.

Перш за все хочемо зазначити, що сьогодні існує соціальна потреба в науковому обґрунтуванні духовних ціннісних основ як соціокультурної передумови безпеки українського суспільства в умовах кардинальної зміни ціннісних орієнтацій та загострення глобальних небезпек. Реальний стан духовності українського суспільства є критичним. Про це свідчать величезна кількість виступів, статей і аналізів у соціально-політичному дискурсі країни. Наприклад, В.В. Горлинський вважає, що порушену проблему для українського суспільства актуалізують наступні чинники:

- криза світоглядних засад, зумовлена зламом старих та не сформованістю нових стратегічних пріоритетів на пострадянському просторі;
- поляризація ідеологем і відповідних цінностей в українському суспільстві, що виражається в різноспрямованості геополітичних векторів його розвитку та може сприяти розколу нації;
- поява інформаційних технологій для маніпулювання свідомістю громадян в інтересах окремих політичних та інших груп;
- духовна маргіналізація, відсутність духовно-релігійної, культурної та громадянської самоідентифікації значної частини населення і зростання на цьому тлі впливу нерелігійних псевдодуховних організацій, тоталітарних сект, громадянська індиферентність населення;
- вимивання національних і традиційних цінностей українського народу та нав'язування масовій свідомості примітивних утилітарних смислів споживання і репродуктивного існування як наслідок глобалізаційного процесу [3: 1].

Унаслідок переходу суспільства в фазу інформаційного розвитку і підвищення ролі інформаційних технологій, економічний та технологічний прогрес і безпека суспільства дедалі більше визначатимуться духовно-інтелектуальним розвитком соціуму [2: 16]. Інформаційну й духовну сфери аналітики сьогодні розглядають як поле бою нового типу війн – духовно-моральних, які ведуть за цінності та інтереси. Така війна, вважає Л. Шершньов, *"б'є по сутнісній основі людини, її культурному ядру моральності, ментальності"* [2: 2].

Багато труднощів і проблем у суспільно-політичному розвитку постали перед українським суспільством і через процеси глобалізації, і через недостатньо чітку ідентифікацію населення країни як українців, і недостатнє ототожнення громадян України з певною нацією, культурою, ідеологією. Як зазначають спеціалісти, політологи, науковці, найбільші труднощі, що постали перед Україною полягають у наступному: *"Повільні процеси набуття української національної ідентичності, поляризація суспільства за культурно-мовною та ідеологічною ознаками, відсутність спільних для всього населення України політико-ідеологічних цінностей, міжетнічні та міжконфесійні тертя і конфлікти, недовіра до влади, низька правова культура, аполітичність і недостатня громадянська свідомість населення тощо"* [13: 27].

За даними одного із соціологічних опитувань лише 45% наших громадян вважають себе передусім громадянами України, а представниками свого етносу, нації – 2,5% [5: 4]. Іншими словами про національну ідентичність мова не йде, хоча очевидно, що повна самоідентифікація неможлива без співвіднесення себе з певним етносом, нацією, культурою, мовою, релігією, історією.

Такий стан пояснюється ще і тим, що сьогодні в українському суспільстві відбувається зміна кількох ціннісних систем, які складала основу суспільства і держави. *"На зміну радянській системі декларації сурогатно-колективних, патерналістських цінностей, яка існувала кілька десятиліть, формується нова система цінностей, яка передбачає чітку орієнтацію українців на європейські цінності, на значні ціннісні досягнення українського"*

народу, на моральне оздоровлення суспільства, зростання значення цінностей та культури громадянського суспільства в загальному розвитку української політичної нації порівняно з цінностями держави" [7: 75].

На думку М. Жулинського та інших політологів ідентифікація нації та певною мірою національних культур відбувається через культурні стереотипи, але діалог націй як культурних систем проходить і в плані рецепції, й у плані трансляції власних культурних цінностей. Для того, щоб мобільно транслювати свою культуру в глобальний світ, слід мати відповідні, передусім державні механізми, відповідну систему, яка б забезпечувала й рецепцію, і трансляцію культурних цінностей. Саме в цьому контексті розглядається питання національної держави – держави суверенної, самоутвердження якої відбувається шляхом самоутвердження нації, що усвідомлює свою відповідальність за збереження власної культури, мови, історії, традицій – всієї системи базових цінностей та пріоритетів свого цивілізаційного розвитку [5: 4].

Можна погодитися з Г.П. Дашутіним та М.І. Міхальченком у тому, що "для України пошук нової системи ідеалів і орієнтирів є сьогодні складним, але важливим завданням. Без цього пізнавального і світоглядного пошуку неможливо розробити програми економічних, політичних, освітянських та інших реформ, подолати системну кризу, яка розхитує суспільну будівлю" [4: 12].

Справедливими є і слова Анатолія Гальчинського: "Переконаний у тому, що нині чи не найсуттєвішим дефіцитом у нашій свідомості, як і в державотворчій політиці загалом, є брак національної гідності, власне, того, чим завжди вирізнявся український народ" [5: 4].

На думку більшості авторів текстів соціально-політичного дискурсу в основу концепції соціо-гуманітарного розвитку українського суспільства мають бути покладені найголовніші цінності ліберальної демократії – людина, свобода, гідність, справедливість. Це можливо тільки за умови поєднання цілей, інтересів і цінностей українського суспільства з гуманітарними стандартами євроатлантичної цивілізації. Українському народу це дозволяє етнічна культурна самосвідомість, виплекана на християнських моральних і духовних цінностях. Отже, "без випереджаючого накопичення гуманітарного, передусім інтелектуального потенціалу, без визначення національних базових цінностей, що стануть наріжним каменем самоідентифікації та самоорганізації й зарядять українське суспільство енергією державного самоздійснення, нам не судилося втішатися вповні свободою" [5: 4].

У такій ситуації питання консолідації нації навколо спільних цінностей набуває особливого значення. Виявлення таких цінностей, їх дослідження та прищеплення їх населенню – важливі завдання гуманітарних наук та гуманітарної політики держави. Кожна людина має певну систему світогляду або світоглядно-ціннісних настанов, яка включає особисті сенсожиттєві та ціннісні орієнтації і визначає ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до оточуючих явищ суспільного, політичного та особистого життя. Система світоглядно-ціннісних настанов визначає ступінь значущості та переважності для суспільного суб'єкта тих чи інших суспільних явищ, із вважанням на що вибудовується їх певна ієрархія. Саме такою світоглядною системою та ієрархією життєвих цінностей керуються у своїй діяльності суб'єкти суспільної дії – окремі держави, державні інститути, суспільні прошарки, групи інтересів, політичні партії, окрема людина.

У філософській та соціологічній літературі до системи світоглядно-ціннісних орієнтацій індивіда відносяться певні сенсожиттєві настанови, система ідентифікацій, тобто ціннісні ознаки, які слугують критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, професійними, культурними й історичними групами; також морально-етичні норми, цінності і уявлення, зокрема, про "добро" і "зло", справедливість, право, обов'язок, місце індивіда у суспільстві [13: 27]. Іншими словами, світоглядно-ціннісні орієнтації і індивіда, і суспільного суб'єкта є чинником, що визначає зміст ідентифікації та критерії відбору ознак, за якими відбувається така ідентифікація.

Криза ознак ідентичності полягає у відсутності або знеціненні серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися така ідентичність. Невирішеність завдання з формування української громадянської нації й, відповідно,

української національної ідентичності полягає у відторгненні більшою частиною населення тих цінностей, які держава досить довгий час пропонує як засіб консолідації.

Як результат сьогодні в Україні спостерігається криза моральних норм і ідеалів, що безпосередньо пов'язана з кризою культурної і цивілізаційної ідентичності, частиною якої виступають ці моральні норми. Морально-етичні норми втрачають свою регулюючу функцію щодо морально прийнятної поведінки індивідів у суспільстві. Відбувається погіршення психічного почуття індивіда в суспільстві, падіння загальної культури поведінки індивідів, зростання антигуманних проявів у міжособистісних стосунках, збільшення кількості тяжких злочинів щодо здоров'я та життя людини, збільшення кількості самогубств і масштабів захворювання на "соціальні" хвороби, що є небезпечними для життя людини та руйнівними для психіки, – туберкульоз, СНІД, наркоманія, алкоголізм [13: 27].

Виявлення національних цінностей у свідомості українців може бути здійснено за допомогою аналізу соціологічних опитувань населення країни. На сучасному етапі в Україні проводиться досить велика кількість різноманітних опитувань населення щодо життєвих цінностей та їхньої ієрархії у світогляді українців. Наведемо результати декількох з таких опитувань, оскільки вони дадуть нам змогу виявити які саме цінності входять у структуру особистості українців.

У 2005 році Інститутом проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України була зроблена спроба експертної оцінки значущості тих або інших цінностей для розвитку суспільства. За результатами опитування найбільш високу оцінку отримали такі цінності, як: *духовність* – 73%, *сімейні цінності* – 71%, *свобода* – 70%, *мир і злагода* – 68%, *національно-культурні цінності* – 68%, *патріотизм* – 67%. Цінностями другого ешелону виступають: *гуманізм* – 53%, *матеріальні цінності* – 50%, *релігійність* – 48%, *християнські цінності* – 44%, *європейські цінності* – 43%. Не отримують підтримку українців *комуністичні й соціалістичні цінності* – 71% низької підтримки, *капіталістичні* – 51%, *американські* – 51%, *соціал-демократичні* – 47% [7: 1]. Ціннісну картину сучасного українського суспільства в її перевагах можна розглядати в рамках тенденції зсуву від цінностей тоталітарної колективності до пріоритетів цінності людини, її свідомості в системі рушійних сил саморозвитку суспільства.

Соціологічна служба Центру ім. Разумкова провела 21 – 29 квітня 2003 року опитування населення і з'ясувала, що найбільше щастя (тобто найцінніше) для українців – це *впевненість у завтрашньому дні*. Так вважає майже кожен третій сучасний українець (28,8%). На думку 26,7% опитаних, запорукою справжнього щастя є родинне вогнище, *сім'я*. Кожен десятий українець (10,8%) першочерговою передумовою для побудови власного щастя назвав наявність значної суми *грошей*. Далі йде *кохання* (7,2%), *цікава робота* (6,6%), *чиста совість* (5,7%), *відчуття своєї необхідності* (5,2%), *власний будинок* (3,5%). І лише 2% українців вважають, що основне для щастя – *свобода, незалежність* [1: 264].

У грудні 2003 року були оприлюднені результати соціологічного опитування, яке провели центр "Соціальний моніторинг" та Український інститут соціальних досліджень. Найбільше респондентів – 73% – висловилися, що почуття щастя визначає *здоров'я* (власне та близьких людей). Чимало опитаних також зазначили, що щасливі вони через *сім'ю, гроші, дітей, упевненість у завтрашньому дні, кохання та надійних друзів*. Цікаво, що п'ята частина населення нашої держави була б щаслива, якби у світі панував *спокій та злагода*, а наша держава зміцнила б свій авторитет [1: 264].

В іншому дослідженні з вивчення ієрархії життєвих цінностей викладачів у двох технічних ВНЗ України було виявлено, що на першому місці – *сім'я*, на 2-3-му – *пізнання й здоров'я*, на 4-му – *робота*, на 5-му – *матеріальне благополуччя* [1: 264].

Результати соціологічного дослідження ціннісних орієнтацій населення Закарпаття, яке здійснив І. Минович у 2001 році, засвідчили, що ціннісні орієнтації закарпатців зазнали істотних змін, для них характерна нестабільність, суперечливість, амбівалентність. Однак, збереглися такі загальнолюдські цінності: *гуманізм, гідність, праця* та інші. 62% опитаних вважають *працю* визначальною умовою свого життя й соціального самопочуття, водночас 20,1% не задоволені своєю працею, її умовами; 32,6%, щоб поліпшити свій *матеріальний стан*, мають намір поїхати "на заробітки" за кордон, 22,7% – займатися бізнесом, 13,9% –

працювати на кількох роботах. Традиційне розуміння праці, зазначає автор, дедалі більше набуває в закарпатців підприємницького забарвлення. Водночас чимало закарпатців боїться поглиблення матеріальної нерівності. Тобто ціннісні орієнтації можуть змінюватися відповідно до змін у суспільстві, умов життєдіяльності людини, її потреб тощо [6: 172].

Важливим є питання виявлення життєвих цінностей сучасної молоді, оскільки вони – показник процесу трансформаційних змін, які відбуваються в Україні. Молодь є найбільш сприятливою до процесів трансформації суспільства категорією населення. Соціальні проблеми, що потребують свого вирішення на шляху соціального становлення молоді, наявні у всіх сферах її життєдіяльності. *"Наявність стійких ціннісних орієнтацій характеризує зрілість людини і забезпечує її стійкість і стабільність. Так, наприклад, стійка структура ціннісних орієнтацій визначає такі якості особистості як активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні мети, дотримання певних принципів, цільність, надійність. І навпаки, суперечливість у ціннісних орієнтаціях зумовлює непослідовність, непередбачуваність поведінки людини, нерозвиненість ціннісних орієнтацій людини зумовлює її інфантилізм, переважання зовнішніх стимулів у поведінці особи, а, отже, і конформізм, безликність людини"* [18].

Організація "Молодіжна Альтернатива" провела своє опитування серед студентів провідних київських вузів, і, виходячи з його результатів, можна зробити наступні висновки.

Серед життєвих цінностей сучасної молоді України перше місце посідає *сім'я* (щодо важливості родинних цінностей, 47,5% респондентів відповіли "дуже важливі" і 39,5% – "скоріше важливі"). Важливе місце в ієрархії цінностей молодих людей займають стосунки з *друзями* (дуже важливі – 58% і скоріше важливі – 35%) і *матеріальний добробут* (дуже важливий – 43%, і скоріше важливий – 48,5%), а також різні аспекти *трудової діяльності*. За рівнем важливості серед цінностей трудової діяльності на перше місце вийшов чинник *оплати праці* (52,5% респондентів). Важливими також є ознака "цікава, змістовна робота" (31%), "перспективність" (23,5%), "можливість зробити кар'єру" (9%). Прагматична орієнтованість сучасної молоді зумовлює те, що суспільна значимість праці відходить на другий план. Крім того, *власні інтереси* (47,5%) виявились важливішими за інтереси спільноти (17,5%) та держави (11%). Слід зазначити, що, незважаючи на високу пріоритетність дозвілля для переважної більшості опитаних, все ж половина з них (48,5%) визнала, що готова жертвувати дозвіллям заради роботи [18: 5].

Прагматичні цінності переважають і в загальнополітичних орієнтаціях молоді. На питання, "Що для України зараз потрібно більше за все?", відповіді розділились наступним чином: економічний *добробут* – 41%, *правова держава* – 29,5%, *демократичні ініціативи* – 18,5%.

За даними багатьох соціологічних досліджень у нинішніх умовах молоде покоління дуже стурбоване *економічними проблемами* [10]. Проведені опитування молоді в травні 2000 р. Українським інститутом соціальних досліджень виявили, що 60% юнаків і дівчат непокоїть загальне падіння рівня життя, а більше половини з них – незадовільне становище економіки в цілому. Молодь виокремлює як найважливіші й деякі інші проблеми, зокрема більше половини респондентів турбує високий рівень *злочинності*, а відсутність нормальних можливостей для *навчання* – більше третини. Але найбільше (62%) молодих громадян непокоять проблеми *працевлаштування* [12: 1].

Однією з насущних проблем для молоді виступає проблема *бідності*. Більшість молоді, у тому числі й ті, хто навчається, сьогодні прагне працювати й мати власні джерела існування. Про це свідчить досить високий (55%) рівень економічної активності громадян віком 15-29 років. Однак, безробіття перш за все уражає молодь як носія робочої сили невисокої кваліфікації. Бідність не стимулює почуття внутрішньої свободи індивіда. Соціальне розмежування українського суспільства породжує *агресивність, екстремізм, озлобленість проти влади*. Надзвичайно складною для вирішення є проблема забезпечення молоді *житлом*. За даними державної статистики на початок 2000 р. на квартирному обліку перебувало понад 93 тис. молодих сімей, а впродовж попереднього року квартири одержали лише 752 сім'ї, або 0,8%. Порівняно із середнім показником по країні темпи надання квартир молодим сім'ям удвічі нижчі [16].

Освіта для більшості молодого покоління стає засобом підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення взагалі. Тому юнаки та дівчата, визначаючись із вибором професії, зважають не лише на свої уподобання, а й враховують попит на спеціалістів відповідного профілю, географію попиту на робочу силу відповідної кваліфікації тощо. Проте вони змушені також брати до уваги й витрати, неминучі під час набуття освіти. Тобто молодь звертає увагу на місце розташування навчального закладу, матеріальні умови навчання, рівень оплати тощо.

Молоде покоління занепокоєне станом свого *здоров'я*, що ускладнюється все меншою доступністю лікування для населення. Тому в сучасних умовах, крім використання комплексу санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та організаційних заходів, спрямованих на боротьбу та профілактику інфекцій і неінфекційних хвороб, фінансування державних, національних та галузевих програм щодо запобігання і боротьби з багатьма хворобами і активне їхнє впровадження, особливої уваги потребує пропаганда та формування здорового способу життя в молодіжному середовищі. Нагальної реалізації потребує комплекс заходів як на загальнонаціональному, так і на рівні регіонів щодо формування дбайливого ставлення молодого покоління до свого *здоров'я* як до однієї з найбільших цінностей.

Молодь не надає належного значення проблемам виховання, зокрема *патріотичного*. Багато хто з молодого покоління не відчуває гордості за належність до України, за український народ. Так, за результатами опитування молоді віком 15-28 років у травні 1997 р. 23% респондентів не пишаються або "скоріше, не пишаються", що є громадянами України. Опитування в жовтні наступного року виявило такий розподіл відповідей на запитання "Чи хотіли б Ви народитися та жити в іншій країні?": 41% респондентів відповіли ствердно, 36% – заперечно, а 23% – вагалися із відповіддю на це запитання. Причому серед наймолодшої вікової групи опитаних (15-17 років) розподіл відповідей становив відповідно 48, 28 і 24% [10: 19]. Зрозуміло, що не лише матеріальні негаразди спричиняють такі настрої серед молоді. Вочевидь, даються взнаки порушення спадковості поколінь, прогалини у вихованні дітей та підлітків у сім'ї, школі, низькопробна масова культура, недостатня робота щодо збереження та відродження народних традицій.

Важливе значення для виявлення та визначення цінностей мають національні символи. Організація "Українське демократичне коло" представило результати всеукраїнського опитування, проведеного 29 листопада – 9 грудня 2002 року на замовлення Інституту політики. Вибіркова сукупність репрезентує доросле населення України й охоплює усі регіони країни. Методом особистого інтерв'ю за місцем проживання було опитано 2000 респондентів віком 18 років і старших. За результатами опитування сучасна Україна постає перед нашими співвітчизниками у багатьох символах. Щонайчастіше називались державні символи (прапор, герб) України (10%), хліб (8,5%), культура, мова і пісня (5,1%), народ України та його якості (4,5%). Водночас, слід звернути увагу на питому вагу негативних символів – злиденність, соціальна незахищеність (7,5%), занепад, безлад, безвихідь (5,6%), корупція та злочинність (2,7%) [15].

Майже абсолютна більшість наших співвітчизників (68,9%) вважає, що Україна повинна йти шляхом вступу до Європейського Союзу. Зовсім не згодні з цією думкою лише 6,1%. 37,3% опитаних згодні з тим, що Україна повинна робити все необхідне для вступу в НАТО, водночас, 41 % – проти, а кожен п'ятий (21,7%) вагався з відповіддю [11: 4].

На жаль сьогодні ми спостерігаємо поглиблення прірви між *людиною* і *владою* в Україні. Через це множаться соціальні проблеми й як наслідок поширюються *соціальний цинізм, страх за своє майбутнє, соціальна апатія та безнадія*. Проведені Центром ім. Разумкова 22 – 28 липня 2004 року в усіх регіонах України опитування (було опитано 2014 респондентів віком старше 18 років) свідчать: 82% не відчувають себе господарями незалежної держави, бо основні проблеми народу в Україні постійно не розв'язуються. Опитані вважають, що свідченням цього є *низький рівень зарплатні та пенсій* (76%), *безробіття* (53%), *зростання цін* на комунальні послуги, енергоносії, транспорт (41%), *хабарництво* та *корупція* в структурах державної влади (38%), *неможливість* отримати потрібну *медичну допомогу* (37%). 49% опитаних вважають, що Україна справді незалежною державою не стала ("Дзеркало тижня", 21 – 27 серпня 2004 р). Усі ці явища можна віднести до антицінностей щодо традиційних українських цінностей.

Таким чином, запропонований аналіз корпусу текстів соціально-політичного та соціологічного дискурсів української мови дозволив виявити наступні цінності, притаманні свідомості українців. Центральне місце у ціннісній ієрархії займають цінності: *щасливе сімейне життя та діти, здоров'я, праця та цікава робота, матеріальний добробут та гроші, кохання та любов, дружба та наявність вірних друзів, впевненість у собі та у завтрашньому дні*. На периферії ціннісної свідомості знаходяться такі загальнолюдські цінності як *гідність, свобода, мир і злагода, патріотизм, гуманізм, релігійність і віра, життєва мудрість*. Серед інструментальних цінностей українців найважливішу роль відіграють наступні: *чесність, відповідальність, чуйність, толерантність, доброзичливість, вихованість, життєрадісність, освіченість, акуратність, самоконтроль, ретельність*.

До антицінностей, виявлених у свідомості українців та у текстах зазначеного дискурсу, можна віднести наступні: *бідність, злочинність, безробіття, агресивність, екстремізм, озлобленість проти влади, нігілізм, апатія, хабарництво, корупція*.

Однак, запропонований аналіз і перелік цінностей у ціннісній системі українців не дозволяє виявити їхнього ранжування, тобто місце, яке кожна з них займає у ціннісній ієрархії українців. Таке ранжування було здійснене нами у результаті проведеного експерименту.

Експериментальне дослідження здійснювалося в 2007 – 2009 роках серед населення України та Великої Британії. Українська вибірка становить 100 осіб, серед яких 36 чоловіків і 64 жінки. Серед опитаних – 54 особи у віці від 18 до 25 років; 27 осіб у віці від 26 до 45 років і 19 осіб у віці від 45 і більше.

Опитуваним були запропоновані переліки термінальних та інструментальних цінностей (за методикою М. Рокича) [14: 637–641].

М. Рокич поділяє цінності на дві групи – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Ця класифікація була адаптована Д. Леонтьєвим у російській аксіології [9].

Аналіз за шкалою "термінальні цінності" показав (Рис. 1), що з-поміж 18 цінностей українська вибірка поставила на перші шість позицій наступні цінності: *здоров'я* (фізичне і психічне), *кохання* (духовна і фізична близькість з коханою людиною), *щасливе сімейне життя* (подружжя, діти, вірність), *цікава робота, впевненість у собі* (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч), *друзі*. Тут і далі цінності перераховано від найважливіших до найменш важливих.

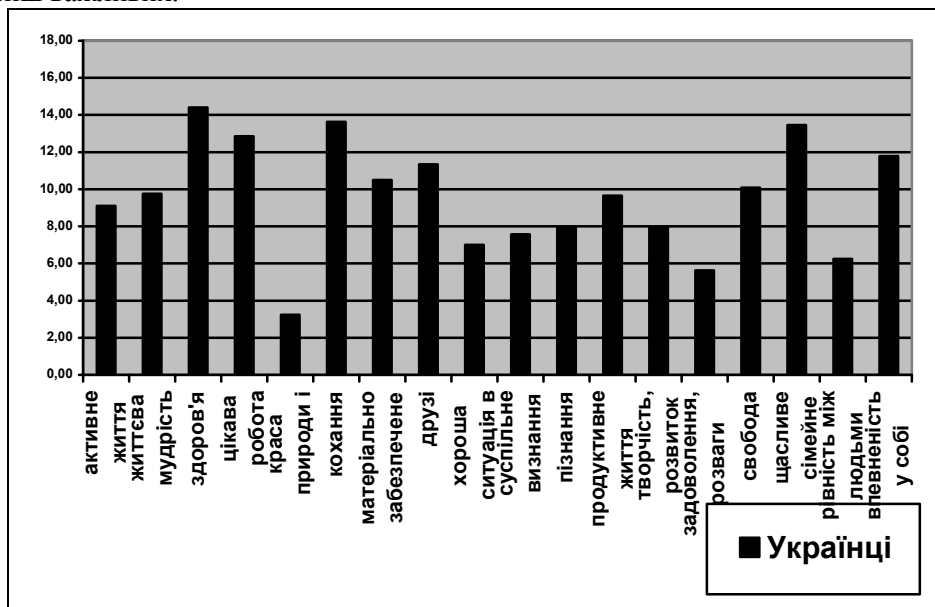

Рис. 1. Термінальні цінності українців. На осі абсцис (X) – перелік 18 термінальних цінностей методики М. Рокича. На осі ординат (Y) – середнє вагове значення кожної цінності у вибірці.

Аналіз найменш важливих "термінальних цінностей" української вибірки показав, що на останні п'ять позицій поставлено: *краса природи і мистецтва* (переживання прекрасного в природі і мистецтві), *задоволення, розваги* (дозвілля, приємне, необтяжене проведення часу, відсутність обов'язків), *рівність між людьми, щастя інших* (рівні можливості для всіх, добробут, розвиток, досконалість інших людей, всього народу, людства в цілому), *хороша ситуація в країні* (збереження миру між народами), *суспільне визнання* (повага навколишніх, колективу, колег, товаришів). Тут і далі цінності перераховано від найбільш знехтуваних до найменш знехтуваних.

Аналіз за шкалою "інструментальні цінності" засвідчив (Рис. 2), що для української вибірки найважливішими (тобто серед перших шести місць) у людині є такі риси: *відповідальність* (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова), *чесність* (правдивість, щирість), *освіченість* (широта знань, висока загальна культура), *вихованість* (гарні манери, ввічливість), *життєрадісність* (почуття гумору), *незалежність* (здатність діяти самостійно, рішуче).

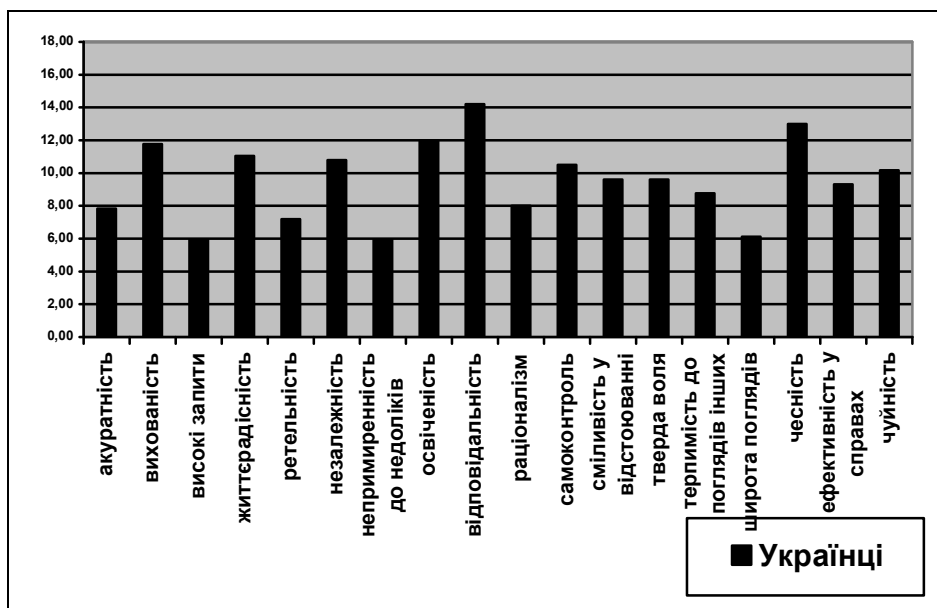

Рис. 2. Інструментальні цінності українців. На осі абсцис (X) – перелік 18 інструментальних цінностей методики М. Рокича. На осі ординат (Y) – середнє вагове значення кожної цінності у вибірці.

Аналіз найменш важливих "інструментальних цінностей" української вибірки засвідчив, що на останніх п'яти позиціях були поставлені такі цінності: *непримиренність до недоліків* (у собі й інших), *високі запити* (високі вимоги до життя і високі домагання), *широта поглядів* (знання, приймання і терпимість до поглядів, що не співпадають із власними), *ретельність* (дисциплінованість), *акуратність* (охайність, уміння тримати в порядку свої речі, порядок у справах).

Таким чином, експериментальне дослідження підтвердило, що найбільш важливі для свідомості ціннісні концепти активно вербалізуються у сучасному соціально-політичному дискурсі, знаходять багаточисленні способи лексикалізації. Встановлена в результаті експерименту ієрархія цінностей української лінгвосвідомості в цілому співпадає з переліком цінностей, що були виокремлені в результаті аналізу суспільно-політичних текстів.

Перспективною дослідження є вивчення способів вербалізації найважливіших цінностей різних культур у мовних картинах світу, описання відповідних ціннісних концептів та побудова їхньої структури, що віддзеркалюється у свідомості національної мовної особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брийовська І. Крос-культурний аналіз ціннісних орієнтацій працівників підприємств // Вісник Львівського університету. Філософські науки. Вип. 6., 2004. – С.256 – 273.
2. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2004. – №3. – С. 15 – 24.
3. Горлинський В.В. Духовні координати безпеки суспільства. – http://www.nisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnbl1&issue+2006_1
4. Дашутін Г.П., Михальченко М.І. Український експеримент на терезах гуманізму. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 335 с.
5. Жулинський М. Україна: випробування свободою, або чим зумовлюється прогрес нації // Дзеркало тижня № 38 (513) 25 вересня – 1 жовтня 2004.
6. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 165 – 177.
7. Кобля М.М. Цінності державного управління – <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/KOBYLA.htm>
8. Кочетков В.В. Психологія межкультурних различий. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 232 с.
9. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: СМЫСЛ, 1992. – 17 с. (Психодиагностическая серия. Вып.5).
10. Моніторинг громадської думки населення України // Інформ. бюл.: Спецвип. “Молодь-1997”. – К.: ЦСМ/УІМ, 1997. – № 9. – 33 с.; Моніторинг громадської думки населення України // Інформ. бюл. - К.: ЦСМ/УІСД, 1998. – № 10 (23). – 39 с.; Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді. – 34 с.
11. Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства. 6-я волна опросов. Ноябрь-декабрь 2006 г. – www.eurasiamonitor.org/ - 12k
12. Найважливіші соціальні проблеми молоді – <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=7&c=142>
13. Пирожено В.О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем // Страт. панорама. – 2005. – № 2. – www.nisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr3&issue=2006_2 - 23k
14. Практическая психодиагностика. Методы и тесты. Учебное пособие // Ред.-сост. Райгородский Д.Я. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ _М", 2003. – 675 с.
15. Символи та цінності сучасної України – <http://www.tomenko.kiev.ua/cgi/redirect?url=pk-14012003.html>
16. Слухання, щоб і глухі почули: Парламентська хроніка // Голос України. – 2000. – 15 червня.
17. Україна між минулим та майбутнім // Методичні матеріали до 10-річчя від дня прийняття Акту проголошення незалежності України – <http://www.library.kr.ua/archives/ukr10.html>.
18. Ціннісні орієнтації молоді. Дослідження "Молодіжної альтернативи" – <http://www.ya.org.ua/brochure/2002/003/000.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка.
Наукові інтереси: порівняльне лінгвокультурознавство, когнітивна лінгвістика.

КОНЦЕПТ СОНЦЕ У ПОЕТИЧНИХ ІДІОЛЕКТАХ Є. ГУЦАЛА ТА В. СИМОНЕНКА

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті розглянуто функціонування концепту сонце у поетичних ідіолектах Є. Гуцала та В. Симоненка. З'ясовано семантичні особливості, проаналізовано символічні ознаки, визначено значення досліджуваного концепту у формуванні поетичної картини світу.

The functioning of the concept „the sun” in the poetic ideolekt of E.Gutsal and V.Symontnko are investigated in the article. The sematic peculiarities are cleared, symbol features are analyzed, the meaning of the investigated concept in the forming if the poetic picture of the world are determined.

Останніми десятиліттями з'явилася низка мовознавчих праць, у яких предметом дослідження є мова художньої літератури в різних аспектах. Активно розробляється методологія лінгвопоетики такими вченими, як С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, В.І. Кононенко, А.К. Мойсієнко, Н.В. Слухай, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, В.А. Чабаненко та ін.

Аналізуючи мову художнього твору, Н.М. Сологуб [10: 11] вказує: “Актуальним і перспективним видається дослідження мови творів чи окремого твору письменника через текст – як цілісної мовної єдності, де переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна картина світу письменника, його світобачення”. Безумовно, багато питань теорії і практики лінгвістичного тлумачення тексту залишаються поки недостатньо дослідженими і висвітленими [7: 57].

Сучасна лінгвопоетика характеризується посиленням уваги до питань семантичного переосмислення художнього слова, збагачення його змісту. Поетичний контекст забезпечує емоційно-образну трансформацію лексики, сприяє образному наповненню процесів словесних перетворень, набуттю словами додаткових смислових відтінків значень, формує оказіональні семи, створюючи стилістичні ефекти.

При аналізі художньої мови виникає питання розрізнення ідіостилю і ідіолекту. У короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів “Українська мова” *ідіолект* трактується як “сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову” [3: 67]. Порівн. також в іншому енциклопедичному довіднику: “Ідіолект – індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини. Ідіолект як мовна характеристика особистості не тільки окреслює особливе, а й розкриває розмаїті аспекти мови як загальнонаціонального феномена, її невичерпний потенціал” [6: 301].

Поняття “картини світу” трактується по-різному в певних галузях науки, звідси і терміни “художня картина світу”, “філософська”, “релігійна” тощо. Найбільш універсальною є концептуальна картина світу, пов’язана з сукупністю знань про світ. Концептуальна картина світу є основою мовної картини, і зміни в ній обов’язково призводять до змін у картині світу мовній. Мовна картина світу – засіб експлікації цих знань [5: 129]. Н.М. Сологуб у праці “Мовний портрет Яра Славутича” зазначає: “Поняття картини світу – фундаментальне поняття, що відображає взаємостосунки людини та її оточення” [9: 10].

Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті в мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, семантичних примітивів; методу поелементного поділу змісту концептів; прийомів опису слів концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту [2: 28]. Проблема концептів активно обговорювалася такими дослідниками, як С.А. Аскольдов-Алексеев, В.В. Жайворонок, Л.П. Иванова, Є.С. Кубрякова, Н.В. Молотаєва, В.Л. Постовалова та ін. Термін “концепт” означає “думка”, “поняття” й об’єднує інформацію про всі ознаки реалії. Це найскладніші логічні поняття, які “по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, відповідно фіксуються в різних значеннях” [4: 76].

У цій статті звернено увагу на функціонування концепту *сонце* у поетичних ідіолектах Є. Гуцала та В. Симоненка. На основі порівняльного дослідження з’ясуємо семантичні особливості, символічні ознаки, значення цього концепту у формуванні поетичної картини світу.

Сонце – це основа життя, а життя неможливе без сонячної енергії. “Сонце знищувало холод, ламало крижані мости, відмикало своїм промінням (золотими ключами) небо і землю, випускало птахів із вирію, зелену траву, яру пшеницю; розбивало замки кригової і випускало із зимової темниці воду, пробуджувало, оживляло її; оживляло її в хмарах, надавало плодоносної животворящої сили – і опускало на землю дощем, – таким чином в купі з водою знову творило світ, народжувало на землі всяке зело” [11: 79–80]. Давня назва сонця – Ярило, сягаючи корінням міфологічних уявлень, є шляхом для нового смислового прирощення у структурі семантики поезитизму, як-от *вознесіння*, напр.: *Вознесіння квіток і трави, вознесіння пташок і любові!.. / За велінням Ярила і теплих весняних дощів / вознеслися кропива й чебрець, вознеслась вероніка дібровна, / вознеслися петрові хрести, вознеслися хвощі...* [1: 21]; і далі: *Добре жити із чистою вірою у вознесіння весняне / жайворонків над яриною, солов’їв та беріз. / Добре жити із чистою вірою у вознесіння кохання, / у вознесіння ніжності, і поцілунків, і сліз...* [1: 22].

У поетичному тексті зміст лексеми *сонце* значно розширюється. Поетичне перетворення слова *сонце* відбувається в межах макротексту, ускладнюючись асоціативними зв’язками образної системи твору, напр.: *Руки вітру старого – натруджені, зболені. / І сплюндровано поле навалою вражою. / Сонце в небі здається, либонь, бараболею – / для дітей недоступною і недосяжною* [1: 52]; *Вітер в небі за хмарами гониться / І про тебе складає пісні, / Почалася у сонця безсонниця – / І подовшали раптом дні* [8: 64].

Сонце для Є. Гуцала – це символ материнської любові, джерело пам’яті: *Притулюся щокою / до щоки вересневого сонця – / і згадаю матір свою* [1: 54].

Сонце як світотворча стихія наділене надзвичайною енергетикою, пробуджує увесь світ, відповідно лексема *сонце* збагачується семою “творчість”: *Гончарний сонця круг –*

творить йому й творить / із року в рік ті самі пори року, / творить землі поезію високу, / яку ніколи нам не розлюбить [1: 128].

Слово **сонце** в поезії Є. Гуцала стає ключовим, відбиваючи національні та загальносвітові особливості світосприйняття. У вселенському масштабі **сонце** – обов’язковий компонент життя. Певно, цим зумовлене введення космоніма **сонце** в орбіту персоніфікованих образів, антропоморфізованих метафор, напр.: *Проблискує сонце у небі, щось каже блідими вустами. / Загублене слово, можливо?.. Чи слово я те доберу?..* [1: 324]; *Ромашко – Офеліє чарів і розчарування, / всміхнися мені, я у відповідь також всміхнусь. / Ген ще одна пада пелюстка – пелюстка кохання, / мов слово зірвалося з сонечка радісних уст* [1: 25]. Пор. за Л.Іванниковою: “сонце дуже головате, в нього є очі, ніс і рот, але їх не кожен може побачити. Були в сонця ще й вуха, та воно весь час котиться, то пообтоптувало” [11: 74].

Уподібнення космоніма **сонце** людині базується на зближенні оцінних ознак “тепло”, “краса”, “привабливість”, що сприяє інтимізації мови твору. Пор.: *Ми – просто пелюстки із квітки, що сонечком названа, / і наше життя – це пелюсток політ золотий. / Ми – просто легенда, яка до кінця не розказана, / яку лиш вогонь може повністю розповісти* [1: 10].

Поєднання астроніма з рослинним компонентом продиктоване комплексом оцінних асоціацій: колір (жовтий, червоний), форма (кругла), наявність спільної семи “краса”. В. Симоненко асоціює сонце за візуальною схожістю з округлим предметом: *Іржавіє в сонці ніж, / Протуберанець росте, мов дичка. / Сонце – кавун: ти його ріж, / а з нього тече водичка* [8: 231].

Образна стихія паралелі “сонце (промені сонця) – рослина” розгортається на основі одоративної семантики: *Сонця проміння лежить прядив’яне, лежить конопляне. / Пахне водою й коноплями, пахне шорстким кушнірем. / Скільки дбайливою осінню в світі проміння наткано! / Скільки висить на деревах і скільки висить між дерев!* [1: 295].

Концепт **сонце** є найчастотнішим у ідіолектах Є.Гуцала, В.Симоненка. Особливо часто використовується стандартизована метафора приписування (*сонце не надивиться*): *І вже каїтанам ніколи дрімати, / і сонце не надивиться згори / На їх носи, рум’яні і кирпаті, / На витівки, на ігри дівчорі [8: 21].* Як бачимо, подібні тропи використовують митцями, поетичні системи яких розглядаються, але в ліриці Є.Гуцала такі усталені метафори застосовуються найбільш широко. Інколи поетичні метафори з компонентом „сонце” у віршах В. Симоненка виступають в ролі символів: *Встало сонце і впало в очі / Хмари втому зняли з плечей – / Служать людям ці руки робочі, / Сонце людям гріє з очей* [8: 46]. У наведеному контексті сонце символізує життя.

Слід зазначити, що сонце в поезії В. Симоненка досить часто асоціюється з коханням, як-от: *А як глянуло сонце із неба / Через сині зіниці ніш, / Закохалося сонце у тебе, / Засіяло іще ясніш* [8: 64]; *Мені здається, – може, я не знаю, / Було і буде так у вісі часи: / Любов, як сонце, світу відкриває / безмежну велич людської краси* [8: 28]; *І тому світ завжди благословляє / І сонце, що встає, і серце, що кохає* [8: 28].

Часто парадигма “сонце – людина” кладеться в основу суб’єктних образів сонця у поетичному ідіолекті В. Симоненка, як-от: *Бринять живою радістю ліси, / Як ранок спалахне на небокраї, / Як сонце огняне завісу піднімає / Із їх первісної і чистої краси* [8: 28]; *Та сміялося сонце в блакиті / Над безмежжям німим цілини. / В курені, що соломною криті, / ми дівчатам несли кавуни* [8: 72]; *Безпорадні агонії злості, / Злість гармонії не порве! / Сонце ходить до нас не в гості – / Сонце з нами живе!* [8: 85].

Спостерігаємо поетичну парадигму „сонце – дитина” у вірші „Маленькі сонця”: *Минула ніч, і сонце білогриве / Несе на тросі огненному день, / І блискітки, швидкі та метушливі, / Стрибають на асфальті де-не-де* [8: 21]; *І небо теплотою глибиніє, / І радість наливається в серця – / Сміються, бігають, пустують, мріють / Малесенькі замурзані сонця* [8: 21].

Образи сонця застосовуються поетами зазвичай для зображення картин природи і для вираження різного роду закликів. Причому, більша частина тих стилем, які слугують для створення словесного пейзажу, належить В. Симоненку: *Розлогі верби. Затішок і тіні. / Під ними тихо плещеться ріка, / І дівчина, замріяна й струнка, / Стоїть на березі у сонячній промінні* [8: 44]; *Впало сонце в вечірню куряву. / Тиша виповзла за село. / Нашорошилось небо*

бурано / І погрозами загуло [8: 84]; *Встає над нами сонце, як вставало, / Гудуть втри в розгойданих дротах. / Зелені верби руки заламали, / І заміло сонце на вустах* [8: 101]; *У небі тішилися хмари, / У небі сонце пливло, / Під небом кривавили чвари / І лотувало зло* [8: 111].

Такі поетичні рядки поряд із закличними контекстами В. Симоненка вирізняються своєю експресивністю: *З сім'ї селянської, до губості простої, / В життя дороги стеляться мені... / Я хочу пити сонячні настої, / Пізнати до краю радощі земні!* [8: 12]; Спостерігаємо і риторичні питання: *Та невже ж то / йому все віднині байдуже – / чи світитиме сонце, / чи ніч напливе!* [8: 45]. В.Симоненко навмисно обирає таку форму вірша, як звертання, підкреслюючи тим самим висловлюване: *То ж послушайте, сонце і вітре! / Перестаньте скиглити на мить! / Маю річ я до вас нехитру, / Ви послушайте, помовчіть* [8: 65].

Найкращі сподівання і мрії звернені до сонця: *Але певен, що жодного разу / У вагання і сумнівів час / Дріб'язкові хмарки образи / Не закрили б сонце від нас* [8: 63]; *Берези, в снігу замілі, / Іній на вітах слізьми, / про що ви мрієте, білі? – Про сонце мріємо ми...* [8: 68]; *Дуби в крижаній кольчuzі, / одягнуть в сиві шовки, / Про що замислились, друзі? – про сонце наші думки...* [8: 68]. В останньому з наведених фрагментів сонце символічно позначає щось прекрасне, чисте.

Поетична парадигма „сонце – щастя” у поетичці В. Симоненка, введена в контексти з компонентами прикладки, надає ліриці інтимізуючого характеру: *Вигантуй на небо райдугу-доріжку, / Постели до сонця вишивку-маніжку, / Щоб по тій доріжці з лебедями-снами / Плавати до щастя білими човнами* [8: 99].

Іменник сонце, поєднуючись з динамічними ознаками поезизму течія, утворює словосполучення з метафоричним змістом, яке підтримує парадигму „сонце – радість” у таких рядках: *Понеси мене на крилах, радосте моя, / Де на пагорбах і схилах сонця течія. / Де стоять в обновах білих, в чистому вбранні / Рідні хати, білі хати з хмелем при вікні* [8: 96].

У поезії В. Симоненка віднаходимо прикметник червоний як ознаку кольору сонця: *У душі моїй – / Місяця немає туманам. / У душі моїй – / Сонце червоне буя, / І регоче, й гримить / Голубим океаном / Нерозтрачена радість моя* [8: 34]. У цьому контексті кольоризм червоний створює емоційно-експресивний ефект, посилюючи дієслівну ознаку у метафоричному словосполученні.

Внутрішній світ ліричного героя передається в переповнених позитивною експресією рядках, де сонце – найкраще: *Люди – прекрасні. / Земля – мов казка. / Кращого сонця ніде нема. / Загруз я по серце / У землю в'язко* [8: 126]. Завдяки контекстуальному оточенню парадигма „сонце – кохання” набуває особливого психологічного вираження: *Хто на сонце очей не мружить? / От хіба що сліпі – та й все. / Той, хто вас обмине байдуже, / Мабуть, крем'ях у грудях несе* [8: 76]. Поетична сполучуваність сонячний ореол виступає символом життя: *Через вулиці нахололі / Повз очей зачарований хміль / Йшла ти в сонячній ореолі / Невідомо куди й звідкіль* [8: 95].

У семантичне поле сонця втягуються лексичні одиниці інших лексико-тематичних парадигм, виражаючи емоційно-образне осмислення проблем навколишнього середовища, напр.: *Цвіла ромашка в полі на межі, / До сонця й вітру бісики пускала, / Аж доки руки лагідні, чужі / Ромашку для букета не зірвали* [8: 98].

Отже, загальні висновки щодо функціонування образу сонця в поезії Є. Гуцала та В. Симоненка можна представити таким чином: традиційні персоніфікації з суб'єктом сонце фігурують у ліриці поетів, але особливо частотними вони є в Є. Гуцала; закличні контексти з концептом сонце В. Симоненка вирізняються своєю експресивністю; контексти зі структурним компонентом сонце в Є. Гуцала та В. Симоненка нерідко характеризуються символічністю; паралель “сонце – щастя” найчастіше кладеться в основу тропеїчних образів сонця у ліриці митців. Позитивна емоційна оцінка сонця відчутна у поетичних системах обох митців, саме вона кладеться в основу створення символічних та метафоричних образів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуцало Є.П. Твори: В 5 т. – Т. 5: Поезії, статті. – К.: Дніпро, 1997. – 576 с.
2. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – №32. – С. 27–29.

3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. – 220 с.
4. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1996. – 176 с.
5. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. – Харків, 2000. – 187 с.
6. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
7. Новиков Л.А. Лингвистическое толкование художественного текста. – М., 1979. – 254с.
8. Симоненко В.А. На схрещених мечах: вибр. твори / Передм. О. Гончара; Упорядкув., післямова, комент. В. Костюченка. – К.: Унів. вид-во „Пulsари”, 2004. – 384с.
9. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. – К.: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
10. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеса Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
11. Українські символи // За ред. М.К.Дмитренка. – К., 1994. – 141с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Наукові інтереси: лінгвопоетика, стилістика.

МЕТАФОРА ЯК МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ЕТНІЧНИХ НОМІНАЦІЙ У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ США

Анна ЮНАЦЬКА (Запоріжжя, Україна)

Автор розглядає стереотипно-зумовлені неофіційні етнічні номінації на позначення носіїв іспанської мови, що були утворені на базі метафоричного переносу в американському варіанті англійської мови.

The author touches upon stereotypical unofficial ethnic names based on metaphors and used to name Spanish speakers in American English.

Необхідність дослідження неофіційних етнономінацій з точки зору механізмів їх утворення зумовлюється в першу чергу тим, що всі додаткові назви етносів мають образний характер. Фактично етнофобізми є засобами вторинної номінації і ґрунтуються на метонімічному або метафоричному переносі.

Метою даної статті є виявлення ролі метафори при утворенні неофіційних етнічних номінацій носіїв іспанської мови в американському варіанті англійської мови.

Етнономінації метафоричного характеру, тобто ті назви, утворення яких зумовлено характерною ознакою, що притаманна тому чи іншому етносу (напр., гастрономічні преференції, типова поведінка, звички), складають нечисленну групу неофіційних номінацій етнічних спільнот в англійській мові США. Метафора також не є типовим механізмом утворення „ксеноетнонімів” на позначення іспаномовних етносів в англійській мові.

Поряд з цим, слід зазначити, що метафоризація є невід’ємною рисою розумової діяльності людини, а також метафора слугує етноспецифічним механізмом утворення “ксеноетнонімів” на позначення іспаномовних спільнот внаслідок їх стереотипізації. Фактично метафора є результатом етнокультурного комплексу уявлень, у яких представники тієї чи іншої етнічної спільноти порівнюються з тваринним та рослинним світом, з видами людської діяльності і т.д., в яких людина знаходить спільні ознаки між різними об’єктами. Отже, метафора ґрунтується на порівнянні, хоча науковці слушно зазначають, що при метафоризації людина не стільки відкриває подібність, скільки створює її сама [1: 7-13]. Таким чином, саме стереотипи породжують застосування метафоричного механізму при утворенні неофіційних етнономінацій.

Відомо, що об’єкт, з яким порівнюється представник певного етносу, дослідники визначають як концептуальний корелят. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що для позначення іспаномовних етносів в англійській мові США корелят здебільшого запозичується зі світу тварин, рослин та з різних сфер людської життєдіяльності. Так, ми виділяємо *гастроетноніми*, *зооетноніми* (тварини, птахи, комахи), *ботанічні етноніми* (рослини) та *соціоетноніми* у межах метафоричного переносу. Результати роботи показали, що метафора як механізм утворення „образного етноніму” на позначення іспаномовних етносів зустрічається в значно рідше за метонімію і складає приблизно 10 %. Однак наші спостереження показали, що утворені на базі метафоричних переносів неофіційні етноніми, які позначають іспаномовні спільноти, є найяскравішими відтворювачами образної картини світу „англоамериканців”.

Метафоричні етноніми для позначення іспаномовних етносів можна поділити на: загальні назви іспаномовних спільнот; номінації для позначення мексиканців; назви окремих соціальних груп (іммігрантів з Мексики), антисоціальних груп (контрабандистів з Мексики).

Наші спостереження показали, що ботанічна метафора є найрідшим механізмом утворення етнонімів на позначення вихідців з Латинської Америки. Проте загальні назви іспаномовних спільнот зустрічаються саме у межах метафоричного переосмислення на базі кореляту з рослинного світу. Так, одиниця *cocunut*, що позначає кокосовий горіх, перетворилася в системі етнономіацій англійської мови США на пейоративний етнонім для позначення будь-якого представника іспаномовного етносу, що поводить як білий американець. Слід зазначити, що така назва виникла за аналогією з цілою низкою позначень етнічних меншин Америки, які асимілювалися в „англо-протестантському” суспільстві Сполучених Штатів (напр., *apple* – індіанець, *banana* – американець азіатського походження) [6: 182]. Основою для цього порівняння слугує колір шкіри представників того чи іншого етносу (образливе співвідношення зовнішності, тобто расової належності зі світосприйняттям та переконаннями). Так, етнофобізм *cocunut*, з одного боку, імплікує темно-коричневий колір шкіри іспаномовних спільнот, з іншого боку, свідчить про ідентифікацію з „англо-американською” культурою.

На метафоричному переносі ґрунтується чимало гастрономічних номінацій, як, наприклад, *burrito-brain*, що презирливо характеризує мексиканців. Однак цей „ксеноетнонім” не просто пов’язано з гастрономічними смаками мексиканців. Метафора *burrito-brain* апелює до розповсюдженого у США стереотипу білого населення про недостатню інтелектуальну розвиненість мексиканців. Лексема *brain* „мозок”, що присутня у складі цього етноніму, виконує не допоміжну, структурну функцію, а основну, смислоутворюючу функцію (*burrito-brain* – „голова, набита бурріто”).

До важливих джерел виявлення базису лінгвокультурної ситуації будь-якої території, як підкреслюють мовознавці, відноситься почуттєво-сприймана етносом дійсність, зокрема, кліматичні умови, флора та фауна, кольорові гами оточуючого світу [2: 73]. Так, домашні і дикі тварини знаходять відображення в образній мовній картині світу. Номінації, які є вербалізованим відтворенням образу представника будь-якої етнічної групи базуються на позитивних та негативних уявленнях про ту чи іншу тварину, на усталеному механізмі порівняння. Етнокультурне переосмислення лексики флори та фауни нерідко ґрунтується саме на порівнянні концептуального кореляту (напр., тварини) та того чи іншого етносу.

Метафоричний механізм утворення „ксеноетнонімів” на позначення іспаномовних етносів в американському варіанті англійської мови базується не на фізичних ознаках тварини, а на її поведінці, повадках. Зооетнонімів метафоричного характеру для позначення всіх іспаномовних спільнот нами відмічено не було, проте, є метафоричні зооетноніми для позначення певних соціальних груп вихідців з Латинської Америки. Наприклад, одне з таких позначень пов’язано з мексиканською імміграцією: зштовхнувшись з прикордонним патрулем, нелегали втікають урозсип, як курчата, внаслідок чого, офіцери імміграційної служби і засоби масової інформації іменують нелегалів *pollo (pollón)*, тобто курчатами [3: 492].

Зоологічна метафора може слугувати механізмом утворення етнонімів для позначення антисоціальних маргінальних груп, які складають представники іспаномовних етносів, зокрема, мексиканці. Наприклад, у США та у країнах Латинської Америки ділків-мексиканців, що нелегально за великі гроші перевозять „брасерос” через кордон, іменують *coyotes (cayotes)* „койоти” [5: 101]. Койоти, тобто, лугові вовки мешкають на всій території Америки, вочевидь, що і англомовні американці і представники іспаномовних етносів, знайомі з характером цієї тварини і мають певні уявлення, пов’язані з нею.

Контрабандисти входять у довіру до мексиканців та, не доводячи справу до кінця, кидають їх, що нерідко закінчується погибеллю нелегалів. Так звані „койоти” передають нелегалів імміграційній службі одразу прибувши до США і вже отримавши гроші від них, з метою отримати нагороду від імміграційної служби (хоча і сама „вартість” незаконного переходу через кордон з провідником є надто високою). Якості, притаманні мексиканським контрабандистам, а саме, хитрість, підлість та підступництво співвідносяться з характерними рисами койота-тварини.

В англійській мові США на позначення контрабандистів з Мексики вживається також зооетнонім *mule*. Спочатку одиниця *mule* позначала лише контрабандистів-мексиканців, що перевозять наркотики з Мексики до Сполучених Штатів (сьогодні це слово відноситься до контрабандистів наркотиків з будь-якої країни). Як „койотів”, так і „мулів” прикордонний патруль має заарештувати як злочинників на відміну від простих нелегалів, яких депортують до Мексики [5: 102]. Дослідники зазначають, що номінація *mule* передбачає саме транспортування наркотиків, тобто контрабандист може виступати лише засобом перевезення наркотичної речовини, коли її власник не бажає ризикувати [7: 349]. Отже, мексиканця, найнятого для контрабанди наркотиків порівнюють з твариною – мулом, якого людина завжди використовувала для перевезення вантажу.

“Ксеноетнонім” *border bunny* (*border* „кордон”, *bunny* „кролик”), що ґрунтується на метафоричному переносі, в американському варіанті англійської мови дерогативно позначає нелегала з Латинської Америки у США. Лексема *bunny* у складі цього словосполучення відбиває порівняння мексиканців з кроликами, оскільки нелегал має за мету перейти через кордон непоміченим, а відповідно і бігати швидко, як кролик.

Соціометафора як механізм утворення номінацій іспаномовних спільнот в американському варіанті також зустрічається рідко. Корелятом цього різновиду метафори слугують, як правило, суспільні сутності або явища. Наведемо приклад соціоморфної метафори, на якій ґрунтується етнофобізм *border nigger*, що позначає іммігранта-нелегала з Мексики до США. У цьому позначенні певним чином проводиться паралель із зневагою до афроамериканців та презирством до мексиканців, тобто за основу береться низький соціальний статус цих двох спільнот. Пейоративний етнонім на позначення афроамериканця *nigger* перенесено на новий денотат (латиноамериканця). У складі мовної характеристики *border nigger* одиниця *nigger* переосмислюється, набуваючи нового значення. В результаті утворено пейоративний етнонім *border nigger*, а основою для метафоричного переносу у цьому випадку слугує зневага до афроамериканців та мексиканців [8: 134].

Фактично всі вирази, до складу яких входять компоненти *Mexico* та *Mexican* засновані на метафорі. Фразеологічний вираз *to go to Mexico* має значення “бути п’яним” [4: 26]. Семантика зазначеного виразу тісно корелює зі стереотипом про схильність іспаномовних етносів та особливо мексиканців до пияцтва. Фразеологізм *to go to Mexico* набуває значення „бути п’яним” саме завдяки компоненту *Mexico*.

Невипадково, що уявлення про вихідців з Латинської Америки здебільшого представлені стереотипами про мексиканців, які складають переважну більшість іспаномовних етносів США. Так, в результаті аналізу фактичного матеріалу ми виявили, що ціла низка стійких словосполучень у своєму складі мають компонент *Mexican*. Ці словосполучення метафорично позначають явища, пов’язані з рисами характеру, життєдіяльністю, соціальним статусом мексиканців в Америці.

Вочевидь, що стійкі словосполучення американського сленгу з етнонімом *Mexican* також мають негативну конотацію та відповідно відбивають різноманітні стереотипи білого населення США щодо мексиканців. Розглянемо словосполучення з цим етнонімом, звертаючи особливу увагу на їх семантику та співвідношення з розповсюдженими стереотипами. Наприклад, словосполучення *Mexican breakfast* відбиває поняття „мексиканський сніданок”, який зазвичай обмежується сигаретою та склянкою води (іноді пляшкою текіли), тобто це відсутність сніданку.

Семантика словосполучення *Mexican breakfast* пов’язана з тим, що іммігранти-нелегали з Мексики заробляють в Америці небагато. Отже, етнонім *Mexican* виконує не лише структурну, а й смислоутворюючу функцію у цьому словосполученні. Мовознавці вказують на те, що під впливом етноніму у процесі переосмислення семантика основного компоненту стійкого словосполучення може не лише суттєво змінюватися, а й набувати протилежного значення, що і ілюструє словосполучення *Mexican breakfast*.

Ще один випадок зміни сигніфікативного значення, що детерміновано етнонімом *Mexican*, можна являє собою стійке словосполучення *Mexican promotion* (*Mexican raise*), що позначає роботу на непрестижній посаді, яка не надає можливості службового просування. *Mexican promotion* – це відсутність службового підвищення. Сама лексема *promotion* „службове просування” у поєднанні з етнонімом *Mexican* сигніфікативно змінюється. У

складі словосполучення *Mexican promotion* ця одиниця позначає „ілюзорне”, нереальне підвищення по службі, так зване „покращення” статусу, при якому не підвищується заробітна платня та не поліпшується добробут.

Стійке словосполучення *Mexican promotion* апелює, в першу чергу, до амбіцій мексикано-американців, які біле населення вважає примітивними. У зв'язку з тим, що чимало мексиканців у США мають низький соціальний статус і позбавлені шансів на фактичне покращення цього положення, то їх прагнення хоча б до „ілюзорного” підвищення (напр., зміну назви посади) є предметом для глузувань у англо-американців. Фактично мовна характеристика *Mexican promotion* має глузливий відтінок та конотацію пейоративності, американці європейського походження сприймають її як оксюморон.

Майже всі вирази з компонентом *Mexican*, що позначають суспільні явища, в Америці вважаються політично некоректними, оскільки всі вони є дерогативно забарвленими. І в той же час зазначені фразеологізми та стійкі словосполучення вживаються в англійській мові США. Так, наприклад, фразеологізм *Mexican athlete* позначає невдачу, некомпетентного фахівця, що, на нашу думку, відбиває стереотип про низькокваліфікованість мексиканців та їх приреченість на невезіння.

Отже, метафоричні засоби номінації іспаномовних етносів в американському варіанті англійської мови ґрунтуються на негативних асоціаціях з рисами характеру та типовими вчинками представників цих спільнот та стійкими уявленнями про явища та сутності оточуючого світу. Національні характери вихідців з Латинської Америки співвідносяться зі складниками англомовної картини світу, а концептуальним корелятом при утворенні образних етнонімів на базі метафори слугують тварини, рослини, абстрактні поняття.

Етнонім *Mexican* у складі стійких словосполучень, як правило, зумовлює семантику другого компоненту словосполучення, нерідко повністю змінюючи його сигніфікативне значення. Вербалізуючи негативні стереотипи про мексикано-американців, стійкі словосполучення та фразеологічні одиниці набувають іронічного, глузливого та пейоративного відтінку, що дозволяє віднести більшість з них до етнофобізмів англійської мови США.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 31–32.
2. Шаклеин В.М. Этноязыковое видение мира как составляющая лингвокультурной ситуации // Вестник МГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2000. – Сер. 19. – № 1. – С. 73–88.
3. Фирсова Н.М. О национальных характерах испаноязычных и англоязычных народов в сопоставительном плане // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 51–58.
4. Green J. The Slang Thesaurus. – London: Penguin Books, 1986. – 280 p.
5. MacNeil R., Cran W. Hispanic Immigration: Reconquest or Assimilation // Do You Speak American? – New York: a division of Random House, Inc., 2005. – P. 89–114.
6. Pulea D. Visible Differences. Why Race Will Matter to Americans in the Twenty-First Century. – New York-London: Continuum, 2002. – 408 p.
7. Thorne T. Dictionary of Modern Slang. – London: Bloomsberry, 1996. – 592 p.
8. Yunats'ka A. Euro-American and Hispanic Cultures in Dialogue / Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World. FerenCIk, Milan HorwAth Juraj (eds), FilozofickA facultya PreSovska univerzita v PreSove, 2009. – P. 133–142.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Юнацька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, заступник декана факультету іноземної філології з міжнародної роботи Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: мовна картина світу, етнолінгвістика та лінгвокультурологія, мовні контакти, білінгвізм.

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КРАСА» В РОМАНІ ОСКАРА УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Лариса ЯРОВА (Кіровоград, Україна)

В статті розглядаються особливості мовної репрезентації концепту «краса» в англомовній картині світу на матеріалі роману Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея».

The peculiarities of linguistic representation of the concept 'beauty' in the English language world-mapping in Oscar Wilde's novel "The Picture of Dorian Grey" is considered in the article.

В останні десятиліття в лінгвістиці спостерігається перехід до антропоцентричної парадигми дослідження, яка ставить у центр уваги дослідників цілий комплекс проблем,

пов'язаних із взаємодією людини і мови. Дані тенденції відобразилися у зростанні інтересу до концепту, який пов'язаний із вмістом суб'єктивного ментального світу людини та ментальної свідомості нації в цілому. Вивчення концептів дозволяє виявити національно-культурну специфіку мовної картини світу тієї чи іншої мовної спільноти, описати менталітет носіїв мови за допомогою аналізу мовних засобів. Одним із центральних концептів англійської лінгвокультури є концепт «краса», який разом з добром та істиною визначає найвищі цінності людства. Даний концепт може виступати як загальнолюдська категорія, оскільки є універсальним для більшості мов світу, і як поняття культури, оскільки, складаючись в рамках англійської культури, наділений і національною специфікою.

Вивченням різних аспектів концепту «краса» займалися багато мовознавців: Ю.В. Мещерякова (на матеріалі російської та англійської мов), В.З. Дем'янова (російська, англійська, німецька, французька мови), І.Є. Дементьєва (англійська, російська мови), Н.В. Летуновська (німецька, російська мови), Л.І. Даниленко (чеська), О.М. Цапок (українська), Ю.П. Андрушко (російська), О.В. Дудченко (англійська мова) та ін. Але незважаючи на відносну дослідженість даного концепту, все ж недостатня увага приділена вивченню особливостей реалізації концепту «краса» у творах англійських письменників.

Концепт – категорія мисленнева, вона не піддається спостереженню, і це дає великий простір для її тлумачення.

Представники лінгвокультурологічного підходу відносять до концептів семантичні утворення, що позначені лінгвокультурною специфікою, відображають менталітет мовної особистості певної етнокультури. В.Т. Зусман визначає зв'язок культури і концепту таким чином: «Концепт – мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру і породжується нею» [4: 41].

Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт в рамках проблеми «мова-свідомість-культура», з погляду його місця в системі цінностей, функцій в житті людини, етимології, історії, асоціацій, що викликаються ним. Ю.С. Степанов визначає концепт як «згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [7: 40]. Концепт постає як посередник, що здійснює взаємодію між людиною і культурою, і цей процес осмислюється по-різному.

В.І. Карасик і Г.Г. Слишкін вважають лінгвокультурний концепт умовною ментальною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості і культури.

У лінгвокультурологічному аспекті концепт характеризується такими специфічними ознаками [5: 216-217]:

1. багатовимірність;
2. вербалізованість: концепти існують тільки тоді, коли концептуалізована сфера осмислена у мовній свідомості й отримує вербальне позначення. Концептуалізація дійсності відбувається через позначення (виділення актуально значущого для певної лінгвокультури фрагмента та надання йому спеціального знака), вираження концепту (сукупність мовних і немовних засобів, що ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст) й опис концепту (дослідницькі процедури тлумачення значення його імені та найближчих позначень);
3. динамічна природа;
4. дискретна цілісність смислу;
5. ментальний характер: концепти описують дійсність, але дійсність особливого роду – ментальну;
6. момент переживання інформації;
7. образність, етносимволічність: концепти – це найбільш загальні, фундаментальні образи, через які конструюється все інше; це категорії мови та національної культури; це основні осередки культури в ментальному світі людини;
8. опредмечення у мовній формі;
9. цілісний “жмуток” уявлень, понять, знань, асоціацій, інтенцій, згадок.

Як відзначає В.І. Карасик, лінгвокультурний і лінгвокогнітивний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: «Концепт як ментальне утворення в свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, і врешті-решт на культуру, а концепт як одиниця

культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами по відношенню до індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості [9: 117]. За робоче визначення «концепту» ми візьмемо наступне: концепт – ментальне національно-специфічне утворення, змістом якого є вся сукупність знань про певний об'єкт, а планом вираження його є сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних та ін.).

Для аналізу мовних засобів репрезентації концепту «краса» в романі Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея» виділено 335 фрагментів тексту, що містять лексеми на позначення концепту «краса», і поділено їх на 18 тематичних груп.

У романі О. Уайльда лексеми на позначення концепту „краса” найбільш відображено у тематичній групі „людина”. До даної групи належить більше третини усіх текстових фрагментів, обраних для аналізу (36,7%). Краса у романі виступає невіддільною від людини, яка наділена нею або є споглядачем прекрасного. Краса виражається експліцитно, для цього використовуються лексеми *beautiful, pretty, wonderful, handsome, marvelous, smart, nice*. Традиційно в англійській мові протиставляється краса чоловіка і жінки, що виявляється у використанні різних лексичних одиниць при описі зовнішності. Однак

О. Уайльд частково стирає цю межу, розширюючи номінативні можливості опису чоловічої зовнішності. Якщо для англословного носія звичними атрибутами на позначення гарного чоловіка є *handsome, good-looking* та *attractive*, то О. Уайльд використовує ряд додаткових дескриптивів, таких як *beautiful, wonderful, charming, fascinating, marvelous, pretty, delightful: beautiful creature, wonderful young man, charming boy, how proud and handsome he was, how fascinating the lad was, graceful young man, a good-looking chap, a marvelous type, a pretty boy, you were splendid, how delightful you looked, the one so charming and graceful*.

Чоловіча краса у нього позначена ніжністю, витонченістю, плавністю ліній, форм і рухів. Автор звертає увагу на красу окремих рис обличчя (очей, губ, носа, підборіддя), руки, шкіру, поставу і ходу, які в сукупності складають образ Чарівного Принца: *a wonderfully beautiful face, his finely-curved scarlet lips, his frank blue eyes, his crisp gold hair, delicate hand, gracious and comely form, fine lines of the mouth, finely shaped fingers*.

Цей образ цілком відповідає ідеалам античної краси, що орієнтуються на принципи золотого січення та піфагорійських пропорцій: за допомогою антономазії автор проводить паралель із богами давньогрецької міфології Адонісом – втіленням краси і молодості, Парісом – втіленням ніжної і витонченої краси та Нарцисом, що уособлює «холодну» і «непрístupну» красу та самозакоханість. До того ж даний стереотип – світле волосся, великі блакитні очі, рівний ніс, струнка фігура – відповідає північно-західному європейському типу зовнішності і англійським стандартам краси:

Grace was his, and the white purity of boyhood, and beauty such as old Greek marbles kept for us [9: 36].

... this young Adonis, who looks as if he was made out of ivory and rose-leaves. Why, my dear Basil, he is a Narcissus [9: 3].

Домінантними областями при оцінній кваліфікації жіночої зовнішності виступають обличчя, руки, фігура, хода. Привабливість жінки Оскар Уайльд бачить у її слабкості, тендітності, жіночності:

She lacks the indefinable charm of weakness [9: 189].

Виходячи з цього переконання, він порівнює красивих жінок із тендітними і ніжними квітами і рослинами (*rose, white narcissus, white lily, spray of jasmine*), полохливими, але граціозними тваринами (*fawn*), наділяє дитячими рисами (*childlike look*), підкреслює їх крихітність (*little, flowerlike face*) і беззахисність. Крім того, позитивну оцінку у автора викликає пластичність і грація тіла (*the curves of her throat were the curves of a white lily*), плавність рухів (*her body swayed...as a plant sways in the water*).

Жіноча краса зображається за допомогою атрибутів *beautiful, wonderful, charming, lovely, marvellous, divine, fine*. За допомогою яскравих художніх засобів (*eyes that were violet wells of passion, lips that were like the petals of a rose; a little, flowerlike face; red-rose lips*) автор

створює образ чистої, янгольської краси. Метафора *violet wells of passion*, яка вживається для опису очей дівчини, передає одночасно і їх глибину, і насиченість кольору, і жвавність погляду. Порівнюючи губи із пелюстками троянди, автор показує їх ніжність і яскравість, а порівняння обличчя із квіткою свідчить про його тендітність і миловидність. Жіноча краса, таким чином, нагадує красу дитини з її природністю, безпосередністю, ніжністю і наївністю. Усі вищезгадані риси у сконцентрованому вигляді передаються лексемою *lovely (the loveliest thing, one of the loveliest creatures, lovely to look at)*. Вона виражає не стільки дивовижну красу об'єкта, скільки його здатність викликати приємні почуття – замилювання, радість тощо.

Відношення «краса» – «людина» можна розглядати і з іншої сторони, де людина виступає не носієм краси, а її споглядачем і здатна її оцінювати. Оскільки сприйняття краси є суб'єктивним, реакція, яку вона викликає, залежить від реципієнта. Найтиповішою реакцією на прекрасне є захоплення (*fascinates, had so fascinated*), задоволення (*lovely to look at, sense of pleasure, I delight in it*), подив (*wondering at its beauty*), зачарування (*charm, charming*), обоження і поклоніння (*adoration, admiration, idolatry, worship*), любов і прихильність (*couldn't help liking, I am in love with it*). Водночас краса здатна викликати почуття, яким властиві негативні конотації: заздрість (*I am jealous of everything whose beauty does not die*), ненависть (*Then he loathed his own beauty...*), страх. Страх тут пов'язаний не із самим образом прекрасного, а з його силою, могутністю, це страх бути підкореним, поглинутим красою:

A curious sensation of terror came over me. I knew that I had come face to face with some one whose mere personality was so fascinating that, if I allowed it to do so, it would absorb my whole nature, my whole soul, my very art itself [9: 6].

Із наведених вище прикладів видно, що в деяких випадках краса виступає активним началом і сама приваблює погляд, зачаровує (*fascinates, charming*), а в інших – перетворюється на пасивний об'єкт дії, яким можна захоплюватися, який можна любити чи ненавидіти. Активність/пасивність краси по відношенню до суб'єкта споглядання виражається у формі дієслова (форма активного/пасивного стану), а також у синтаксичній ролі, яку виконує лексема на позначення краси (підмет чи додаток).

Розглянувши зв'язок концепту «краса» з діяльністю людини з'ясували, що в індивідуально-авторській картині світу тлумачення концепту частково збігаються із його розумінням у загальномовній картині світу, а частково наповнюють даний концепт новими, індивідуальними смислами.

Як в загальномовній, так і в авторській картині світу підкреслюється зв'язок краси і багатства, краси і кохання, наголошується на плинності краси, її могутній силі, визнається важливість одягу у створенні гарної зовнішності.

Відмінні риси проявляються у ряді аспектів. У загальномовній картині світу краса розглядається у зв'язку з користю і моральністю, причому за можливості вибору перевага надається останнім. В романі О. Уайльда краса є самоцінністю, вона «відірвана» від моралі і користі, позбавлена будь-якого змісту.

У загальномовній картині світу наголошується на оманливості зовнішності і звучить застереження від поверхневих суджень, підкреслюється несумісність краси і розуму, розум визнається важливішим. Автор же визначає зовнішність як головну ознаку, за якою необхідно оцінювати об'єкти; у твердженні про несумісність розуму і краси пріоритет надається останній. У романі Оскара Уайльда таємниця розглядається однією з умов привабливості, визнається божественне начало краси, поєднуються в одне ціле краса і гріх, краса і трагедія. Особливістю представлення концепту «краса» у творі є розширення номінативного кола позначення краси осіб чоловічої статі, яке є досить обмеженим у загальномовній картині світу.

Тлумачення концепту в індивідуально-авторській картині світу має як спільні, так і відмінні риси із його розумінням у загальномовній картині світу. Для того, щоб отримати більш цілісне уявлення про концепт «краса» у Оскара Уайльда, ми порівняли особливості мовної репрезентації даного концепту в індивідуально-авторській та загальномовній картині світу. У результаті були виділені наступні риси подібності:

- Об'єктами прекрасного може виступати людина, природа, місце, предмети матеріального світу.

- Гедоністичні мотиви – здатність краси приносити чуттєву чи естетичну насолоду.
- Семантичні ознаки лексем на позначення прекрасного: інтенсивність вияву; активність суб'єкта естетичної оцінки; витонченість, граціозність; гармонійність; природність/штучність; бездоганність; відсутність дефекту; акцент на силі привабливості; блиск, світло.
- Вживання лексем на позначення краси у загальнооцінному значенні.
- Зв'язок краси і багатства.
- Зв'язок краси і кохання.
- Наголошення на плинності краси.
- Акцент на могутності краси, можливостях, яких вона надає своєму володарю.
- Визнання важливості одягу у підкресленні чи підсиленні краси.

Відмінні риси можна представити наступним чином:

1. Ширші можливості номінації осіб чоловічої статі за ознакою «краса».
2. Краса розглядається як самоцінність; заперечення її зв'язку із користю та моральністю, позбавлення її будь-якого змісту.
3. Зовнішність – це основне, по чому необхідно оцінювати людину чи річ; красі надається пріоритет.
4. Несумісність розуму і краси, що набуває гіперболічної форми; перевага надається красі.
5. Несумісність розуму і краси, що набуває гіперболічної форми; перевага надається красі.
6. Поєднання в одне ціле краси і гріха, краси і трагедії (страждання, смерті).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка. – В кн.: Апресян Ю.Д. Избранные труды. – Т. 2. – М., 1995. – С. 34.
2. Демьянков В.З. Пленительная красота // Логический анализ языка: Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного/ Сост. и отв. редактор Н.Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2004. – С. 169–208.
3. Зусман В.Т. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Уч. пособие. – Н. Новгород, 2001. – С. 38–53.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Краснобасва-Чорна Ж. Концепт: Лінгвокультурологічний аспект // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 22. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 260 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
7. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Academia, 2001. – С. 66.
9. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. – Macmillan, 1999. – 256 p.

ВІДОМОСТІ ПО АВТОРА

Лариса Ярова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мовна картина світу.

КОНЦЕПТЫ ЧАТ-КОММУНИКАЦИИ КАК КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА ЖАНРА

Наталья АНДРИАНОВА (Луганск, Украина)

Лінгвісти досить щільно займалися вивченням терміну `концепт`, були розроблені різні методики концептуального аналізу. Проте, концептосфера культури чату мало вивчена сучасною лінгвістикою. Нами була зроблена спроба визначити основні концепти чату і описати один з них.

Linguists quite enough were occupied in studying of the term `concept`, various techniques of the conceptual analysis have been developed. However, the chat cultures conceptsphere is studied by modern linguistics. We have made an attempt to define the core chat concepts and to describe one of them.

Функционирование и развитие жанра предполагает его концептуальную оформленность. Мы полагаем, что жанр формируется не только в результате закрепления определенных коммуникативно-прагматических характеристик, но и формирования единого для всех пользователей жанра когнитивного пространства.

Цель статьи: проанализировать чат как когнитивно-прагматический феномен.

Для достижения поставленной цели нам необходимо решить следующие задачи: исследовать существующие в лингвистике подходы к категории *концепт*, выявить наиболее значимые концепты чат-коммуникации.

В современной лингвистике можно выделить три основных подхода к интерпретации концепта: лингвистический, когнитивный, культурологический.

Лингвистический подход представлен точкой зрения С. А. Аскольдова-Алексеева, который в 1928 году в статье «Концепт и слово», впервые зафиксировал понятие *концепт*; а также Д. С. Лихачева, В. В. Колесова, В. Н. Телии. С. А. Аскольдов-Алексеев под концептом понимал «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1: 30]. Существуют несколько различных интерпретаций термина *концепт*, что ведет к несогласованности во мнениях исследователей. В частности, Д. С. Лихачев, принимая в целом определение С. А. Аскольдова, считает, что концепт существует для каждого словарного значения, и предлагает рассматривать концепт как алгебраическое выражение значения. В целом, представители данного направления понимают концепт как весь потенциал значения слова вместе с его коннотативным элементом. В. В. Колесов разделяет узкое понимание концепта как объема понятий и широкое понимание концепта культуры. Кроме того, концепт рассматривался им как «исходная точка семантического наполнения слова и конечный предел развития» [6: 39]. По мнению В. Н. Телии, концепт – это «все то, что мы знаем об объекте во всей экстенсии этого знания» [13: 97]. В. Н. Телия отмечает структурно-функциональное сходство языка и культуры: язык и культура взаимоотражаются и не существуют вне взаимного диалога; язык и культура имеют индивидуальные и социализированные формы бытования; и языку, и культуре свойственны информатизм, историзм, нормированность, способность быть носителем менталитета этноса [13: 225–226]. Концепт представляет собой семантическую категорию наиболее высокой степени абстракции, включающую в себя частные значения конкретизации общей семантики. Кроме того, В. Н. Телия подчеркивает, что концепту онтологически предшествует категоризация, которая создает типовой образ и формирует его «прототип».

Приверженцы *когнитивного* подхода рассматривают концепт как явление ментального характера. Так З. Д. Попова, И. А. Стернин и другие представители воронежской научной школы относят концепт к мыслительным явлениям, определяя его как глобальную мыслительную единицу, «квант структурированного знания». Авторы «Краткого словаря когнитивных терминов» (Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина) рассматривают концепты как идеальные абстрактные единицы, смыслы, которыми оперирует человек в процессах мышления, и которые отражают содержание опыта и знания, содержание результатов всей деятельности человека и процессов познания им окружающего мира в виде определенных единиц, «квантов знания». При этом отмечается, что содержание концепта включает информацию о том, что индивид знает, предполагает, думает, воображает о том или ином фрагменте мира. Концепты сводят все многообразие наблюдаемых явлений к чему-то единому, под определенные, выработанные обществом категории и классы [7: 90]. Авторы словаря понимают концепт, прежде всего, как «оперативную содержательную единицу памяти, ментального лексикона». Рассмотрев языковые выражения концепта, мы можем получить представление о его содержании в сознании носителей языка [10: 10–11].

Представители третьего подхода при рассмотрении концепта большое внимание уделяют *культурологическому* аспекту. По их мнению, вся культура понимается как совокупность концептов и отношений между ними. Концепт трактуется ими как основная ячейка культуры в ментальном мире человека. Этому взгляда придерживаются Ю. С. Степанов, Г. Г. Слышкин. Они убеждены, что при рассмотрении различных сторон концепта внимание должно быть обращено на важность культурной информации, которую он передает. Концепт признается Ю. С. Степановым базовой единицей культуры, ее концентратом. Ю. С. Степанов определил концепт как «сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека; «пучок» представлений, понятий, знаний, который имеет сложную структуру: с одной стороны, к ней принадлежит все, что принадлежит строению понятия, с другой стороны, в структуру

концепта входит все то, что и делает его фактом культуры – исходная форма (этимология); сжатая до основных признаков история и т.д. [12: 40]. Ю. С. Степанов полагает, что концепт – микромодель культуры, он порождает ее и порождается ею. Являясь «сгустком культуры», концепт обладает экстралингвистической, прагматической, т.е. внеязыковой информацией [12: 40]. Определение Ю. С. Степанова характеризует концепт как основную ячейку культуры в ментальном мире человека, оно связано не только с чисто лингвистическим, но и с культурологическим аспектом исследования. Концепты могут использоваться при сопоставлении менталитетов, культурных и ценностных доминант. А. Вежицкая предложила теорию «культурных скриптов», которая представляет собой некую «наивную аксиологию», запечатленную в языке. Каждая наивная картина мира, «наивная аксиология», по мнению А. Вежицкой, в разных языках различна. Исследовательница считает, что язык национально специфичен и из его основы можно вычлениить особенности национальной ментальности [3]. Г. Г. Слышкин определяет концепт как «условно-ментальную единицу» и выделяет в нем прежде всего примат целостного отношения к отображаемому объекту. Формирование концепта представлено им как процесс соотнесения результатов опытного познания действительности с ранее усвоенными культурно-ценностными доминантами, выраженными в религии, искусстве и т.д. [11: 34]. Частица, содержащая информацию культуры определенной нации, хранится в сознании каждого носителя этой культуры. А. П. Бабушкин рассматривает концепт как «дискретную содержательную единицу коллективного сознания или идеального мира, хранимую в национальной памяти носителя языка в вербально обозначенном виде» [2: 13]. В. И. Карасик, характеризуя концепты как культурные первичные образования, выражающие объективное содержание слов и имеющие смысл, утверждает, что они транслируются в различные сферы бытия человека, в частности, в сферы понятийного, образного и деятельностного освоения мира [5: 102].

Различные подходы к трактовке термина *концепт* отражают его двустороннюю природу – как значения языкового знака (лингвистическое и культурологическое направления) и как содержательной стороны знака, представленной в ментальности (когнитивное направление). Необходимо заметить, что подобное разделение трактовок понятия *концепт* условно, все вышеприведенные точки зрения связаны между собой, а не противопоставлены друг другу. Так, например, когнитивный и культурологический подходы к пониманию концепта не являются взаимоисключающими: концепт как ментальное образование в сознании человека находится во взаимодействии с концептосферой социума, лингвокультурологическим пространством его существования; концепт как единица культуры является фиксацией коллективного опыта, который становится достоянием каждого человека. Другими словами, эти два подхода различаются векторами по отношению к носителю языка: когнитивный подход к исследованию концепта предполагает направление от индивидуального сознания к культуре, а культурологический подход – направление от культуры к индивидуальному сознанию.

Несмотря на разнообразие существующих определений концепта, можно выделить в них общую черту: в них всегда подчеркивается актуальная для современной лингвистики идея комплексного изучения языка, сознания и культуры.

Составляющими картины мира являются концептуальная и языковая модели. В концептуальную модель мира включается знание, являющееся результатом мыслительного и чувственного познания. Языковая модель мира включает информацию о внешнем и внутреннем мире, закрепленную в языковых структурах. Язык является связующим звеном между индивидуальным и коллективным знанием и позволяет приобретать и создавать новые знания.

Предметом нашего исследования является виртуальная реальность как новый вид реальности, которая формируется на пересечении концептуальных полей, концептуальных сфер разных культур разных наций; а также на пересечении действительности и виртуальности как дифференциальных плоскостей человеческой деятельности, различных ментальных, культурных и ценностных слоев.

Изучая природу концепта, ученые отмечают его принадлежность к этнокультурному миру человека. «Семантическое его содержание при этом интерпретируется в контексте

форм мысли носителя языка как этнокультурная репрезентация» [14]. Следовательно, познание концепта помогает воспроизводить этнокультурный образ, особенность менталитета носителя языка. «Концепт являет собой выражение этнической специфики мышления, и его вербализация обусловлена лингвокогнитивно этнокультурно маркированной ассоциативной компетенцией носителя концептуальной системы» [15: 144].

В. А. Маслова перечисляет следующие инвариантные признаки концепта:

1. это минимальная единица человеческого опыта в его идеальном представлении, вербализующаяся с помощью слова и имеющая полевую структуру;
2. это основные единицы обработки, хранения и передачи знаний;
3. концепт имеет подвижные границы и конкретные функции;
4. концепт социален, его ассоциативное поле обуславливает его прагматику;
5. это основная ячейка культуры [9: 46–47].

Рассмотренные теоретические подходы к понятию *концепт*, позволяют выделить концепты чат-коммуникации, значимые в межнациональном лингвокультурном пространстве: оппозиция *свой – чужой*, *открытость*, *доверие к информации*, *толерантность*, *виртуальное время*, *виртуальная реальность*, *виртуальная личность*.

Чат мы представляем как межнациональный культурный полилог. Одним из условий успешного полилогического общения в виртуальном дискурсе является максимальное наложение концептуальных полей коммуникантов. Коммуниканты передают информацию друг другу, однако взаимопонимание между ними может быть не достигнуто, т.к., согласно теории О. Йокоямы [3], собеседники лучше понимают друг друга, когда их концептуальные поля максимально накладываются друг на друга.

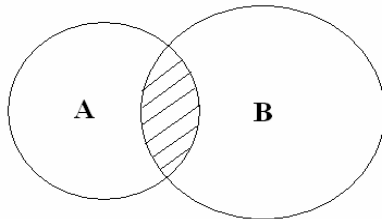

Рис.1.

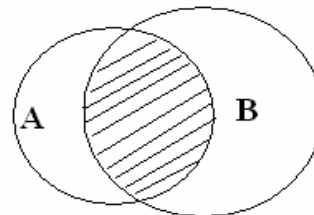

Рис.2.

Как мы видим, на рисунке 1 концептуальные поля коммуникантов пересекаются в меньшей степени, чем на рисунке 2.

Общность концептуальных полей может проявляться как в наполненности концептуальных полей, так и в содержании отдельных концептов.

При изучении концептов чата мы считаем необходимым использовать метод концептуального анализа, принимающий во внимание как лингвокультурный, так и когнитивно-прагматический подходы.

Обратимся к сущности концепта *свой*, который является одним из важнейших компонентов организации семиотики чата.

Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова дает следующее определение: «**Свой** – 1. *местоим. притяжат.* Принадлежащий себе, имеющийся у себя, свойственный себе. 2. Собственный, являющийся чьим-н. личным имуществом, достоянием, произведением. 3. Особый, своеобразный, свойственный только чему-н. данному (книжн.). 4. Подходящий, годный, предназначенный для данных обстоятельств, данного случая, данного предмета».

В словаре русского языка под ред. А. П. Евгеньевой предлагается иное определение: «**Свой** – родной или связанный близкими отношениями, совместной работой, общими убеждениями и т.п. *свой дом; свои люди – сочтемся, свой человек, в кругу своих*».

Анализируя концепт *свой*, мы выявили в нем субстанциональные смыслы и оценочные характеристики, образующие своеобразную структуру. В число наиболее важных смыслов концепта *свой* входят «близость», «доверие», «знакомый», «привычка», «веселье».

К оценочным характеристикам относятся *свой* – это хорошо, *свой* – это интересно, *свой* – это весело, *свой* – это уютно.

В чат-коммуникации мы может определить значимые когнитивно-прагматические и семантические составляющие концепта *свой*: интерактивность, актуальность, реализация возможностей, создание «игры» и множественного «Я», условность, языковая антинорма, которая становится нормой при создании круга своих.

Интерактивность. Концептуальное поле одного пользователя взаимодействует с концептуальными полями других пользователей.

Актуальность. Общение в чате существует только «здесь и сейчас» и только пока активен полилог.

Реализация возможностей. Виртуальный мир предоставляет человеку много возможностей для любого рода деятельности.

Создание «игры» и множественного «Я». Возможность осуществление «игры», создание различных образов, персонажей одним пользователем, что объясняется определенными иллокутивными установками коммуниканта чата.

Условность. Чаты условны, т.к. пользователь чата осознает, что события, происходящие в чате, осуществляются по средствам компьютера и существуют только для него в виртуальной реальности. Следовательно, пользователь чувствует психологический комфорт.

Языковая антинорма. Круг своих придерживается как прагматического уровня (поведение, характерное для чат-коммуникации), так и грамматического (употребление узуальных языковых норм). Узус становится нормой для пользователей чата.

Идея «круга своих» предполагает исполнение правил: соблюдение языковой антинормы в чат-коммуникации, использование определенных форм обращения, регулярность встреч. Соблюдение и понимание этих правил ведет к взаимодействию концептуальных полей пользователей и становится признаком языковой компетенции пользователей чата. Тем не менее, формирование концептуальной системы чата является свидетельством закрепления чата как жанра виртуальной коммуникации, его востребованностью в сетевом сообществе. Дальнейшее развитие концептуальной системы чата будет определять его дальнейшую историю в системе жанров Интернета.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Рус. словесность: Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – 356 с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – М.: Языки славян. культуры, 1996. – 280 с.
3. Вежицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке // Ключевые идеи русской языковой картины мира: Сб. ст. – М.: Языки славян. культуры, 2005. – С. 474 – 499.
4. Йокояма О. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов. – М.: Языки славян. культуры, 2005. – 424с.
5. Карасик В. И. Модельная личность как лингвокультурный концепт // Филология и культура. Материалы III Междунар. конф. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – Ч.2.– С. 98–101.
6. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ // Вестн. СПбГУ. –1992. –Сер.2. – Вып. 3. –№16. – С 129–131.
7. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. –М., 1996. – 825 с.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Рус. словесность: Антология. – М.: Изд. центр «Академия», 1997. – С. 280–287.
9. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособ. – М.: Флинта; Наука, 2004. –296 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж, 1999. – 312 с.
11. Слышкин Г. Г. Концептологический анализ институционального дискурса // Филология и культура: Материалы всерос. науч. конф. – М., 2001. – Вып. 1. – С. 34–36.
12. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. – М.: Акад. проект, 2001. – 990 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты. – М.: Наука, 1996. – 284 с.
14. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ. Режим доступа: <http://www.rusnauka.com/>
15. Фесенко Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений // Когнитивные аспекты языковой категоризации: Сб. науч. трудов. – Рязань, 2000. – С.141–144.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталя Андрианова – аспирант кафедры загального мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Научные интересы: Интернет-комунікація.

ЕВФЕМІСТИЧНА ЕРОТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ЛІРИЦІ МІННЕЗАНГУ

Тетяна БОЙКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто лексику лірики міннезангу на предмет евфемістичного навантаження мовних засобів вираження інтимності. Встановлено евфемістичний потенціал фахово забарвленої лексики в текстах міннезангу.

The intimate vocabulary of Minnesang is looked into as euphemism speech devices are enlightened intimacy. Euphemistic capability of professional painted vocabulary is stated in the Minnesang texts.

Сучасні лінгвістичні дослідження лексичного рівня мови зосереджують увагу не стільки на описі та виявленні системних відношень у лексиці, скільки на дослідженні семантичних особливостей слів, пов'язаних з їх функціонуванням у різних типах текстів та дискурсів. Підхід до вивчення лексики крізь призму її функціонування, вживання, комунікативної мети тощо дає змогу по-новому розглянути вже досліджені з інших точок зору фрагменти лексичного багатства мови, інтегрувати здобутки різних лінгвістичних дисциплін, предметом вивчення яких є слово [3: 3].

Особливою **актуальністю** позначені сьогодні наукові дослідження, що присвячені вивченню словесного втілення внутрішнього світу людини у різних типах дискурсу. Мовні засоби, що відображають інтимну сферу життя людини у середньовічній ліриці міннезангу, досліджували Альфред Ебенбауер (Alfred Ebenbauer) [5], Сіріл Едвардс (Cyril W. Edwards) [6], Керстін Гельмкамп (Kerstin Helmkamp) [7], Джордж Джоунс (George F. Jones) [8], Уве Штамер (Uwe Stamer) [9]. Ліричні пісні міннезангу позначені здебільшого топосним характером. Проте в межах даного канонізованого жанру можна виокремити групу ліричних пісень, що характеризуються особливими стильовими, мовними та образними рисами, оскільки вони описують ситуації, де зображено делікатні моменти інтимного життя людей у евфемістичний спосіб. Лексика цих пісень про кохання не стала предметом лінгвістичного аналізу в германістиці. Проте таке дослідження могло б виявити лексичне багатство та виражальні можливості середньовісньонімецького варіанту німецької мови, чим пояснюється його **новизна**.

Об'єктом нашого дослідження є інтимна лексика лірики міннезангу, **предметом** – евфемістичне навантаження мовних засобів вираження інтимності у середньовічній німецькій любовній ліриці. Наше **завдання** полягає у встановленні евфемістичного потенціалу мовних засобів вираження інтимної сфери життя людини в текстах міннезангу.

Евфемізми – це одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним. Евфемізми виконують низку функцій, основною з яких є **вуалітивна**. Вона виявляє прагнення адресанта приховати аспекти дійсності, про які він не бажає говорити відверто. Інші функції діють поряд з вуалітивною та можуть бути більш або менш виражені. Так, евфемізмам притаманна **превентивна** функція, котра передбачає використання евфемічних слів та виразів як альтернативи давніх табу, які збережені у свідомості людини. Дану функцію виконують евфемізми на позначення, зокрема, сигніфікатів фізіології людини тощо. Мотивацією вживання евфемізмів даного характеру є соціальні табу [2: 7, 8, 10].

Зазначимо, що всі пісні міннезангу, котрі містять мовні елементи евфемістичного характеру, визначаються літературознавцями як MINNE-пародії, тобто як комічно-сатиричні, перебільшені імітації класичних поезій міннезангу зі збереженою оригінальною формою, однак, із іншим, здебільшого недоречним змістом. Засоби комічного, до яких належить і евфемізація, допомагали пізнім міннезінгерам вийти за межі класичного жанру та не перетворити свої поезії на абсолютно непристойні, вульгарні зразки поетичних творів. Тому не менш важливою є і «карнавалізаційна» функція евфемізмів. Дана функція відображає «сміхове» ставлення міннезінгерів до поняття MINNE, демонструючи певні особливості «сміхової культури» середньовічної німецькомовної лінгвокультурної спільноти у ставленні до найвищих цінностей.

У кожній фазі розвитку MINNE-лірики кохання описується і інтерпретується у широкий спосіб. Спектр сягає від висловлювань, що прославляють тілесне кохання, до

одухотворених елементів багатьох канцон. У німецькій поетичній традиції епохи Середньовіччя завжди існувала іронічно-фривольна інтерпретація MINNE-тематики, яка частково буває грубою, свідомо натякаючи на еротичні моменти. Така тенденція вийшла на перший план у творчості Найдгарта фон Роєнталя, а потім у Готтфріда фон Найфена, Йоганнеса Гадлауба аж до Освальда фон Волькенштайна. Концентрація дослідників на «куртуазній» канцоні призвела до одночасного відсікання несправжнього «куртуазного сміття». Тому цей матеріал не користувався науковою увагою, проте він демонструє оригінальність германістської медієвістики [4: 343-344].

Встановлений нами мовний матеріал доводить, що процес евфемізації у піснях міннезангу позначений різним ступенем „прихованості“. Перший ступінь – досить глибокий. Він передбачає, що інтимні реалії вербалізуються мовою образів-символів (за Є. Бартмінським – це „високий“ стиль). Йдеться про фраземи із символічно-метафоричним значенням *rôsen lesen, bluomen brechen* (любовне єднання) чи *schapel schenken* (віддати цноту) [9: 44, 73]. Другий ступінь є більш відвертим. У даному випадку використовуються прості, однозначні метафори на позначення інтимних стосунків та статевих органів чоловіка та жінки [3: 13-14], які польський учений Є. Бартмінський відносить до „низького“ стилю [1: 455-456]. Саме такі евфемістичні субститути є далі об'єктом нашого дослідження.

Евфемізація – це процес породження нових смислів слова на основі створення нового образу, а образний світ міннезангу розвивався повільно та залишався до XIII ст. обмеженим. На думку британського медієвіста Сіріла Едвардса, у ліриці міннезангу домінують є модель панування, що збереглася і нині, модель взаємин між господарем та васалом, яку дана поезія перетворила на модель взаємин між MINNE-дамою та лицарем, що їй служить. Йдеться про так звану «феодалізацію кохання». У ліриці міннезангу згубний вплив кохання часто описано за допомогою метафор, що пов'язані із лицарським способом життя та військовою сферою. Даний прийом перенесення фахової лексики у любовний дискурс, який підхопили міннезінгери, започаткував Овідій. Так звана *militia amoris* є лейтмотивом однієї із його елегій: «*Кожен коханець – вояк, і в Амура свої табори є*». Проте у одній макаронічній пісні з кодексу *Carmina Burana* ми, як стверджує Сіріл Едвардс, стикаємося із еротизацією елементів солдатського життя у німецькомовній ліриці [6: 127]: *Anonym: Er warf mir uof daz hemdelin corpore detecta, er rante mir in daz purgelin cuspide erecta. Er nam den chocher unde den bogen: bene venabatur. Der selbe hete mich betrogen: „ludus compleatur!“ – Er schob das Hemdlein mir hinauf, entblößte meine Glieder, erstürmte meine kleine Burg mit aufgestelltem Spieß. Er nahm den Köcher und den Bogen, da wurde gut gejagt! Doch dann har er mich doch betrogen: „Jetzt ist der Spaß zu Ende!“ S. 134-135 DGM.*

У поданому фрагменті метафорика слугує лише еротичним апогеєм пісні. Проте метафоризація лицарського життя може стати провідною ідеєю цілої ліричної поезії. У одній із пісень, що приписується Найдгарту, лексема *scheide*, яка у німецькій мові має і сьогодні подвійне (професійне та еротично забарвлене) значення із відповідним смисловим навантаженням, стає лейтмотивом усього ліричного твору: *Neidhart: Ez verlôs ein ritter sîne scheide. Dar umb wart einer frouwen alsô leide: Sî sprach 'herre, ich wil iu eine lîhen, der wil sich mîn leider man verzîhen; des ist niht lanc daz ers verwarf. Und kumt er mir der ir bedarf, wie wol ich in dran handel; dem gibe ich sî gar âne allen wandel.' – Einst verlor ein Ritter seine Scheide. Das bekümmerte eine Dame sehr. Sie sagte: „Mein Herr, ich will Euch eine leihen, die (nämlich) mein leidiger Mann nicht mehr will. Erst seit kurzem kümmert er sich nicht mehr um sie. Und kommt jetzt jemand (anderer) zu mir, der sie benötigt, wie gut handle ich ihn dann in dieser Hinsicht: Dem gebe ich sie ganz fehlerfrei (oder: unbenützt). S. 188-189 DGM.* Ця алегорія зберігається аж до останньої строфи, де з'являється лексема *mezzler*, що виявляє у даному контексті чітко виражену еротичну конотацію: *Er wolt sîn mezzler in die scheide schieben. – Er wollte nun sein Messer in die Scheide schieben. S. 190-191 DGM.*

Окрім іменників евфемізації могли зазнавати і дієслова. Зокрема, Гельмут Терворен зауважує, що звичне для військового дискурсу дієслово *ringen* у ліриці міннезангу фіксується із значенням „прелюдія до любовного акту“ [10: 283]: *Johannes Hadlaub: daz ringen mag mir wol vorgân – zu einem solchen Kampf wird es sicher nicht kommen S. 336-337 DGM.*

У окремих піснях міннезангу еротизується лексика з інших професійних сфер: сільське господарство, бондарство, зоологія, біологія, предмети матеріального світу, створеного

людиною тощо. Готтфрід фон Найфен використовує у поезії *Ez fuor ein büttenaere (Es fuhr (einmal) ein Fassbinder)* прийом подвійного смислу, коли фахова лексика з галузі бондарства використовується із вираженим еротичним значенням: *Dô truoc er sîne reife und sînen tribelslagen. Mit sînem umbesweife kund er sich wol bejagen, ein guot geschirre tragen. Sînen tribelwegge den nam sie in die hant mit sîner slehten egge. Si sprach "heilant, got hât iuch har gesant." "Dô si dô gebunden dem wirte sîn vaz neben unde ouch unden, si sprach „ir sint niht laz. Mir wart nie gbunden baz.“ – Da trug er seine Reifen und seinen Schlegel her. Mit seinem Umfang wusste er sich zu bewâhren: er trug ein herrliches Werkzeug. Sie nahm seinen Schlegel in die Hand, und zwar am glatten Ende. Sie sagte: „Heiland, Gott hat Euch hergeschickt!“ Als sie dem Hausherrn das Fass gebunden haben, und zwar an der Seite und unten, sagte sie: „Ihr habt Kraft. Nie ist mir besser gebunden worden!“ S. 218-219 DGM.*

Вибір лексеми, що може зазнати евфемістичної еротизації, визначається формою позначуваного сигніфіката. Тому бочка співвідноситься у вищенаведених контекстах із жіночим началом, а молоток – із чоловічим. Існує припущення, що схожий механізм лежить в основі використання лексем *brunne* та *boum* у одній із поезій Вальтера фон дер Фогельвайде на позначення жіночих та чоловічих частин тіла [5: 327]: *Dô kom ich gegangen an einen anger langen, dâ ein lûter brunne entspranc. ... Bî dem brunnen stuont ein boum. ... Bî dem brunnen ich gesaz, mîner sorgen ich vergaz. – Kam ich an eine weite Wiese, auf der ein klarer Quell entsprang. ... Ein Baum stand an dem Quell. ... Am Quell ließ ich mich nieder, und alle Sorgen vergass ich. S. 66-67 WvdV.*

Пісні міннезінгерів-посткласиків, зокрема, поезії Найдгарта фон Роєнталя, спеціалізуються на використанні жнив та обжинок в якості локатива, де розгортаються еротичні події. У цих поезіях відчувається буколічний настрій традиційних обжинкових свят, що перебуває у сильному дисонансі із умовами Високого Кохання [6: 142]. Тому лексеми *strô* чи *erne* також можуть імплікувати еротично забарвлені ситуації: *Daz strou, daz muost er rûmen und von der lieben varn. ... Daz hœu, daz ob im lag, daz ersach diu reine ûf fliegen in den dag. ... So suozze kunde er machen in dem morgen fruoc mit ir daz bettespil. – Er sollte das Stroh räumen und von der Liebsten weggehen. ... Das Heu, das auf ihm lag, das sah die Vortreffliche himmelwärts fliegen. ... So vortrefflich verstand er es, an diesem frühen Morgen mit ihr das Bettspiel zu treiben. S. 320-321 DGM.*

Асоціювання обжинок та *bettespil* настільки закріпилося у пізньому міннезангу, що Ульріх фон Вінтерштеттен може обмежитися лише однорядковим натяком для досягнення потрібного ефекту. Мати та донька сперечаються про звабний вплив *des der schenke singet* [6: 143]: *„schenken lieder hânt dich ûz dien sinnen brâht. Du wilt endrinnen‘. Si sprach ‚muoter, jâ, ich wil in die erne oder anderswâ.‘ – ‚Die Lieder des Schenken haben dich um den Verstand gebracht. Du willst entfliehen‘. Sie sagte: ‚Mutter, ja, ich will zur Ernte oder anderswohin.‘ S. 228-229 M.*

Збагачення ліричного образного світу через залучення лексики із галузі сільського господарства та ремісництва досягло апогею у піснях Освальда фон Волькенштайна. Сіріл Едвардс фіксує оригінальні мотиви автора (варіння каші, буріння, лічба яєць, виготовлення паркану, процес поління чи косіння косою, збирання грибів) аж до неромантичного мотиву полювання за щуром [6: 143]: *Pring den buttern, lass uns kuttren! Wascha, maidli, mir das schaidli! 'reib mich, knäblin, umb das näblin! Hilfst du mir, leicht vach ich dir das retzli'. – Bringe den Bottich, lass uns schäkern! Wasche, Mädlein, mir das Köpflein! „Reib mich, Knäblein, am Näblein! Wenn du mir hilfst, dann fange ich dir vielleicht das Rätzlein“. S. 418-419 DGM.* Демінутивний суфікс надає цій лексемі додаткового еротичного значеннєвого нюансу.

Американському досліднику творчості Волькенштайна Джорджу Ф. Джоунсу видається очевидним той факт, що лексема *ratz* має 2 значення 1) щур та 2) чоловічий статевий орган [8: 148]. Тому фрагмент однієї з поезій автора не слід розуміти буквально. Адже він містить однозначну сексуальну метафору, яка змальовує образ поета у стані, коли він тужить за своєю коханою: *Mich schreckt ain ratz mit grossem tratz – mich schreckt eine Ratte hartnäckig auf S. 224-225 T.*

Еротично забарвленими у Освальда фон Волькенштайна є лексеми *pfifferling* та *mauroch*. Очевидно, в основі даного метафоричного перенесення лежить асоціювання гриба із швидким розмноженням та плодючістю. Тому Керстін Гельмкамп вбачає у наступному

фрагменті прямий натяк на певну чоловічу частину тіла [7: 174]: *zierlicher maig, scheub pffifferling, die mauroch pring! – du schöner Mai, schiebe die Pffifferlinge heraus, bringe die Morcheln hervor! S. 418-419 DGM.*

У пісні «*Stand auff, Maredel!*» Волькенштайн грає зі словами, щоб використати їх евфемістичний потенціал для позначення жіночих частин тіла. На початку пісні господиня звертається до служниці та називає її *faule tasch – du faule Schlampe*. Як зазначає дослідниця Гельмкамп, лексична одиниця *tasch* позначена семантичним наповненням, що виграє у різних контекстах різними значенневими барвами. Окрім прямого значення «сумка» дана лексема може зазнавати метафоричного перенесення та позначати жіночий статевий орган. А на основі метафоричного переносу з'являється метонімічний контекст, де *tasch* є зневажливим номінатором особи жіночої статі [7: 165].

Під час суперечки із господинею служниця вказує на те, що обидві жінки мають дещо спільне: *ja trag wir ouch ein peil – wir haben doch auch eine Kerbe S. 226-227 Tagelieder*. Лексема *peil* виступає тут метафорою на позначення жіночої статі [7: 166].

У передостанній строфі господиня закликає служницю зберігати її репутацію перед суспільством: *nicht verzer deinen rock – zerreiß nicht dein Kleid vor Wut S. 226-227 Tagelieder*. Лексема *rock* у середньовічній поезії зафіксована із наступними значеннями: 1) елемент жіночого одягу; 2) мембрана. Тому у поезіях пізнього міннезангу *rock* імплікує сексуально спрямоване тлумачення, якщо дану лексему метафоризовано з метою позначення першого любовного досвіду жінки [7: 166-167].

Найпоширенішим засобом творення евфемізмів у міннезангу був процес метафоризації фахово спрямованої лексики. Проте у пародійній пісні поета Шультмайстера фон Есслінген був зафіксований фрагмент, де евфемістичним субституттом на позначення чоловічого статевого органу виступає лексема *friunt*. Таким чином автором був використаний прийом іронічної персоніфікації для опису делікатного моменту втрати чоловічої сили: *Schulmeister von Esslingen: Nu habe ich einen friunt der lît: die wil der stuont, dô hâte ich niht der frauwen nît. Nu lât er mich zunrehter zît, er stilt sich einhalb ab so er vehten sol. Sîn hôher muot der ist gelegen, er wil ouch niht mê sîn ein degen. – Nun habe ich aber einen Freund, der liegen bleibt: Solange er noch stehen konnte, da traf mich der Zorn der Damen nicht. Nun lässt er mich im unrechten Moment im Stich, er schleicht sich seitwärts weg, wenn er kämpfen soll. Sein hohes Streben liegt darnieder, er will auch kein Held mehr sein. S. 308-309 DGM.*

Наведений матеріал дозволяє говорити про наявність у ліричних піснях міннезангу певного “еротичного коду” (термін С. М. Григораш [3: 15]), що спричинило творення окремого класу лексики, позначеної еротичними імплікаціями. Існування даного еротичного коду сприяє тому, що низка загальноновживаних лексем, семантично мало пов'язаних із інтимною сферою людини (з галузі сільського господарства, ремісництва тощо) у текстах ліричних пісень розвивають приховані “інтимні” значення внаслідок різних типів перенесення семантики [3: 17]. Теоретична значущість отриманих результатів полягає в тому, що дані положення змінюють погляд на лірику міннезангу як на строго канонічний та традиційний у лінгвальному відношенні жанр. Встановлений мовний матеріал свідчить про глибоку чуттєвість та витончений гумор, що був притаманний німецьким міннезінгерам. Це споріднює їх творчість із німецькою народною традицією. Результати дослідження можуть бути використані з метою доповнення наявних знань щодо функціонального потенціалу лексичної та фразеологічної систем середньовічній німецької мови, зокрема для всебічного аналізу вербальних засобів вираження інтимних почуттів людини, які функціонують в середньовічних піснях про кохання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бартми́ньский Ежи. „Ясь коней поил“: наблюдения над стилем народной любовной поэзии // Ежи Бартми́ньский. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике. – Москва : Индрик, 2005. – С. 455 – 456.
2. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / В. Б. Великорода. – Львів, 2008. – 19 с.
3. Григораш С. М. Лексика і фраземіка інтимної лірики (на матеріалі українського фольклору) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. М. Григораш. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Bastert Bernd (Aachen). Möglichkeiten der Minnelyrik. Das Beispiel Heinrich von Veldeke // Zeitschrift für deutsche Philologie. – Band 113. – Heft 3. – 1994. – S. 321–344.
5. Ebenbauer Alfred. Zu Walthers „TRAUMGLÜCK“ (94, 11 ff.) // Zeitschrift für deutsche Philologie. – Band 96. – Heft 3. – 1977. – S. 370 – 383.

6. Edwards Cyril W. Die Erotisierung des Handwerks // Liebe in der deutschen Literatur des Mittelalters. St. Andrews-Colloquium 1985. Hrsg. von Jeffrey Ashcroft, Dietrich Huschenbett, William Henry Jackson. – Tübingen : Max Niemeyer, – 1987. – S. 126–148.
7. Helmkamp Kerstin. Genre und Gender : Die ‚Gefangenschafts-‘ und ‚Ehelieder‘ Oswalds von Wolkenstein: Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades einer Doktorin im Fachbereich Philosophie und Geisteswissenschaften / Kerstin Helmkamp. – Berlin, 2003 – 240 S.
8. Jones George F. Ain tuncle farb – zwar kein Tagelied aber doch ein Morgenlied. Zu Oswald von Wolkenstein, Klein 33 // Zeitschrift für deutsche Philologie. – Band 90. Sonderheft. – 1972. – S. 142 – 153.
9. Stamer Uwe. Ebene Minne bei Walther von der Vogelweide. – Göttingen : Kümmerle, 1976. – 375 S.
10. Tervooren Helmut. Flachsdreschen und Birnenessen. Zu Neidhards Winterlied 8: Wie sol ich die bluomen überwinden // bickelwort und wildiu maere. Festschrift für E. Nellmann, hg. v. Dorothee Lindemann u. a., Göttingen : Kümmerle, 1995. – S. 272–293.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Deutsche Gedichte des Mittelalters (DGM). Mhd./Nhd. Übers., ausw. u. erl.: Müller, Ulrich. Erl.: Müller, Ulrich; Weiss, Gerlinde. – Stuttgart : Reclam, – 1993. – 607 S.
- Minnesang (M). Mittelhochdeutsche Texte mit Übertragungen und Anmerkungen. Hrsg., übersetzt und mit einem Anhang versehen von Helmut Brackert. – Frankfurt am Main : Fischer, 1999. – 352 S.
- Tagelieder des deutschen Mittelalters (T) Mhd./Nhd. Ausw., Übers. u. Komm.: Backes, Martina. Einl.: Wolf, Alois. – Stuttgart : Reclam, – 2003. – 308 S.
- Walther von der Vogelweide (WvdV). Gedichte : mittelhochdeutscher Text und Übertragung / Walther von der Vogelweide. Ausgew., übers. u. mit e. Kommentar vers. von Peter Wapnewski. – Frankfurt am Main : Fischer, – 1990. – 303 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бойко – аспірант кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: концептологія, лінгвокультурологія, медієвістика.

МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ PR/ПІАР/ПІАР В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ганна ВАНІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена спробі побудови когнітивної моделі концепту PR/ПІАР/ПІАР в англійській (американський варіант), українській та російській мовах. Здійснено порівняльний аналіз понятійного, образного та ціннісного компонентів.

The article is devoted to attempt of construction the cognitive model of concept PR/PIAR/PIAR in English (the American variant), Ukrainian and Russian languages. The author made contrastive analysis of conceptual, figurative and value components.

Сучасні напрямки лінгвістичної науки (когнітивістика, лінгвокультурологія) зосереджені переважним чином на дослідженні складних та багатомірних ментальних утворень, що структурують знання та уявлення людини про певний фрагмент дійсності. Наразі проведено когнітивно-лінгвістичні дослідження великої кількості соціально-політичних, ідеологічних, філософських, культурних, ментальних, міфологічних концептів. Проте, активний розвиток та модернізація суспільства, міжкультурна комунікація зумовлюють виникнення нових понять, нових соціальних процесів. Актуальною та важливою соціальною практикою сучасного суспільства є піар, що призначений для організації та регулювання суспільних відносин у різних сферах діяльності. Комплексний аналіз піару у форматі концепту дозволяє визначити принципи його функціонування та структурної організації, а також встановити універсальні і специфічні особливості кодування знань про піар-діяльність в американській, українській та російській лінгвокультурах. Концептуальний аналіз дає можливість з'ясувати необмежену кількість складників концепту залежно від національних, культурних, індивідуальних та інших особливостей мовців, дослідити різноманітні способи їх вираження у мовних структурах.

Актуальність дослідження зумовлена активними когнітивно-лінгвістичними здобутками останніх років, що спрямовані на розкриття такого складного та дискусійного питання лінгвоконцептології як структура концепту. Концепт – «інформаційна когнітивна структура свідомості, певним чином організована та вбудована до колективної чи індивідуальної концептосистеми» [6: 417]. Й. Стернін зауважує, що концепт народжується у вигляді первинного конкретного образу, а потім в процесі діяльності людини набуває нових концептуальних шарів, які збільшують об'єм концепту та насичують його зміст [7: 14]. Значить, концепт має багатоконпонентну, та багаточарову структуру, яка виявляється та описується через аналіз мовних засобів її реалізації.

Концептологія оперує різними когнітивними моделями, репрезентаціями концептів: польова – наявність ядра та периферії (З. Попова, Й. Стернін, М. Болдирев та інш.), пошарова

– нашарування додаткових ознак на основне понятійне ядро (Ю. Степанов, А. Приходько, В. Ніконова та інш.), компонентна – розмежування понятійного, образного та ціннісного (значущісного) змісту (С. Воркачов, Г. Слишкін, В. Карасик тощо), фреймова – структурування даних стереотипної ситуації, організація уявлень, інформація про певні фрагменти людського досвіду (М. Мінський, А. Бабушкін, С. Жаботинська тощо), схемна – з опорою на концептуальні метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон). Для дослідження та опису концептів зазвичай використовують комбіновані моделі. Але існує й думка про те, що моделювання концепту взагалі є неможливим. Так, Й. Стернін стверджує, що «когнітивно-лінгвістичне дослідження дозволяє виявити первинний образ, концептуальні нашарування та концептуальні ознаки, але не дає можливості вичерпного моделювання структури концепту» [7: 15]. За теорією Й. Стерніна уможливлується тільки опис змісту концепту шляхом переліку деяких шарів та концептуальних ознак, які вербалізуються та фіксуються у мовному матеріалі. Описуючи зміст концепту PR/ПІАР/ПІІАР, ставимо мету лише отримати певне уявлення про сукупність мовних засобів його вираження.

Для опису змісту концепту PR/ПІАР/ПІІАР вживаємо термін *модель* у значенні, запропонованому Т. Луньовою: «модель – структурний аналог наявних у мові способів вербалізації знань та уявлень мовців про певне явище» [4: 63]. Отже, модель лексикалізованого концепту PR/ПІАР/ПІІАР – структурний аналог наявних в англійській (американський варіант), українських та російській мовах способів вербалізації знань та уявлень мовців про PR-діяльність.

У семантиці слів, які об'єктивують концепт, певним чином фіксуються знання мовців про певне явище, що дозволяє вивчати ці знання через аналіз мовних значень. Шляхом аналізу мовної семантики можна реконструювати тільки частину концепту – ту, яка вербалізувалася. Тому була здійснена спроба побудови моделі вербалізованого (лексикалізованого) концепту PR/ПІАР/ПІІАР.

За О. Селівановою, одними з ознак концепту є цілісність і нежорстка структурованість [6: 418], тому представити модель концепту PR/ПІАР/ПІІАР, яка здатна змінюватись, поповнюватись та уточнюватись, вважаємо можливим.

Когнітивне моделювання концепту PR/ПІАР/ПІІАР здійснюємо на основі аналізу даних, отриманих в результаті семантичного аналізу, а також аналізу дискурсивних реалізацій мовних одиниць, які вербалізують уявлення про PR/піар/пїар як діяльність у англо- (американський варіант), україно- та російськомовних газетних дискурсах.

У процесі моделювання структури концепту було здійснено синтез таких теорій моделювання концептів: компонентної, схемної, пошарової та фреймової. Модель концепту PR/ПІАР/ПІІАР здійснюємо шляхом зведення до єдиної моделі результатів дослідження репрезентації уявлень про піар-діяльність у досліджуваних мовах.

Розділяючи позиції прихильників трикомпонентної структури концепту (С. Воркачов, Г. Слишкін, В. Карасик), виділяємо такі компоненти: **понятійний** (відображає ознакову та дефініційну структуру), **образний** (фіксує когнітивні метафори, що репрезентують концепт у мовній свідомості) та **ціннісний** (визначає асоціативні характеристики імені концепту).

Структура концепту схожа із будовою семантичного поля, у якому виділяють ядро та периферію. Співвіднесення структури концепту із теорією О. Потебні про найближче та найдаліше значення слова дає змогу представити **ядро** (найближче значення) як змістовий мінімум, зафіксований у вигляді дефініції. **Ядро** розглядається як понятійна основа, представлена понятійним компонентом у структурі концепту, що зберігає найістотнішу інформацію про піар-діяльність, «відбиває його денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальною самодостатньою ділянкою ментального простору» [5: 55]. **Периферія** концепту PR/ПІАР/ПІІАР представлена метафоричними та асоціативними характеристиками (у структурі – образний та ціннісний компонент).

Спираючись на пошарову модель реконструкції концептів, різні способи осмислення знань про піар як соціальну практику можна упорядкувати у вигляді концептуальної структури, шарів єдиного кола (див. Рис.1). Шари відповідають різним модусам, а їх розташування є досить умовним та засноване на принципі «від найбільш загальної інформації – до додаткової метафоричної – до оцінного ставлення».

Для з'ясування понятійного компоненту, що складає ядро концепту PR/ПІАР/ПІІАР, були проаналізовані матеріали словникових та науково-професійних трактувань піар-діяльності в англійській, українській, російській мовах [3:360-365]. Результати зіставного аналізу семантичного наповнення понятійного компоненту концепту PR/ПІАР/ПІІАР представлені у вигляді таблиці (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Семантичне наповнення понятійного компоненту концепту PR/ПІАР/ПІІАР в англійській (американській варіант) (APR), українській (UPR) та російській (RPR) мовах

	Семантичні елементи															
	Відправник (sender)						Мета (aim)				Спосіб передачі (посередник) (medium)			Одержувач (receiver)		
	Уряд	Політики	Комерційні ор-ції	Громадські ор-ції	Окремі особи	Інші країни	Створення необх. сусп. думки	Двостороння комунікація	Інформування	Вплив і керування	по-серед-ники		Методи керування інформацією	Спосіб комунікації	Суспільна група	Окрема особа
Особа											Організації					
APR	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+		
UPR	+		+	+	+	+	+					+	+	+	+	
RPR	+		+	+		+	+					+	+	+		+

У наведеній таблиці чітко простежується майже повна відповідність уявлень про концепт PR/ПІАР/ПІІАР у межах професійної субкультури. Це пояснюється тим, що феномен піар-діяльності – явище інтернаціональне, що емпірично пізнається суспільствами різних лінгвокультур, внаслідок чого PR/ПІАР/ПІІАР є міжмовним концептом, тобто має вербальне позначення у різних лінгвокультурах, що використовують схожі мовні засоби.

Периферію запропонованої моделі концепту PR/ПІАР/ПІІАР складають образний та ціннісний компоненти. Образний компонент реалізується у концептуальних метафорах. Аналіз метафорики досліджуваного концепту [2: 224-229] дозволив визначити сукупністю яких взаємопов'язаних концептів вона представлена, інвентар корелятив у цих мовах можна представити наступним чином (див. Таблиця 2):

Таблиця 2

Інвентар корелятив концептуальної метафори концепту PR/ПІАР/ПІІАР в англійській (американській варіант) (APR), українській (UPR) та російській (RPR) мовах

	війна	сила	механізм, машина	гра	успіх	перемога	допомога	послуга	гроші	магія	їжа	врожай	стихія	лихо, кошмар	інструмент	чорне
APR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
RPR	+	+	+	+	+		+	+	+			+			+	+
UPR	+	+	+	+	+		+	+	+	+						+

Результати проведеного зіставного дослідження допомагають розкодувати спільні та національно-специфічні фрагменти мовних картин світу носіїв англійської (американський

варіант), української та російської мов стосовно закріплення у цих МКС поняття про піар-діяльність. Специфіка мовної репрезентації досліджуваного концепту через метафоричні моделі показує особливості сприйняття цієї соціальної практики різними суспільствами – однакове поняттєве сприйняття певного явища приводить і до утворення паралелей у концептуальних метафорах. Однак, при наявності стереотипних уявлень, спостерігаються і специфічні, що відбито у відмінних концептуальних метафорах.

Ціннісний компонент утворюють асоціативні зв'язки концепту PR/ПІАР/ПІААР, які мають різне та схоже вираження у досліджуваних мовах. Матеріалом для аналізу заповнення ціннісного компоненту є дані психолінгвістичного експерименту, що ґрунтується на асоціаціях інформантів щодо слова-стимулу PR/піар/піаар. В опитуванні взяли участь 107 осіб, для яких українська мова є рідною і основною у вживанні; 100 носіїв англійської мови (Америка) та 100 російськомовних інформантів. В результаті проведення вільного асоціативного експерименту серед отриманих реакцій були виділені специфічні, упорядковані множини інших мовних одиниць, що поєднані зі словом-стимулом асоціативними зв'язками, які притаманні як окремому індивіду, так і мовному колективу. А такі множини, за визначенням Л. Чернейко та В. Долінського [8: 32] є асоціативними полями.

Визначені асоціативні поля були структуровані за допомогою «асоціативних гештальтів», які у загальному вигляді позначають типові зв'язки, характеристики слова-стимула у певній культурі. Враховуючи міжкультурне значення концепту PR/ПІАР/ПІААР та наявність певних універсальних рис у його структурі, за результатами експерименту були виділені стереотипні «асоціативні гештальти», однак за кількістю отриманих реакцій ступінь їх значення для певного соціуму різна. Ієрархічне розташування «асоціативних гештальтів» концепту PR/ПІАР/ПІААР в англійській (американський варіант), українській та російській мовах представляємо у таблиці (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

«Асоціативні гештальти» концепту PR/ПІАР/ПІААР в англійській (американський варіант) (APR), російській (RPR) та українській (UPR) мовах

	APR	UPR	RPR
1	суспільство, встановлення зв'язків та комунікацій	діяльність, засоби переконання та інформування	діяльність, засоби переконання та інформування
2	діяльність, засоби переконання та інформування	досягнення становища, відомості	досягнення становища, відомості
3	досягнення становища, відомості	негативні конотації	суспільство, встановлення зв'язків та комунікацій
4	журналістика	журналістика	журналістика
5	політика	політика	негативні конотації
6	гроші	суспільство, встановлення зв'язків та комунікацій	гроші
7	незрозумілість	гроші	політика
8	негативні конотації	колір, світло	незрозумілість
9		особи	колір, світло
10		предмети	походження
11		незрозумілість	
12		необхідність	
13		походження	

Як видно з наведених результатів, ієрархічна схема асоціацій в українській та російській мовах майже схожа, пріоритетне значення надається піару як діяльність переконання та інформування. А ось американські респонденти розуміють цю соціальну практику як важливим засобом встановлення комунікацій у суспільстві. Вагоме місце серед асоціатив в українській та російській мовах займає розуміння піар-діяльності як негативної,

хоча *чорний піар* (найпоширеніша асоціація) не може існувати за визначенням цього феномену, ця діяльність направлена на гармонізацію відносин.

Отже, запропонована модель відображає потенційну структуру концепту PR/ПІАР/ПІИАР і є основою для систематизації результатів дослідження мовного матеріалу, що використовується для заповнювання змодельованої структури. Вона також може бути використана для дослідження інших концептів. Подальше дослідження передбачає аналіз та опис мовних одиниць, які репрезентують компоненти запропонованої моделі та зіставлення отриманих результатів у досліджуваних мовах.

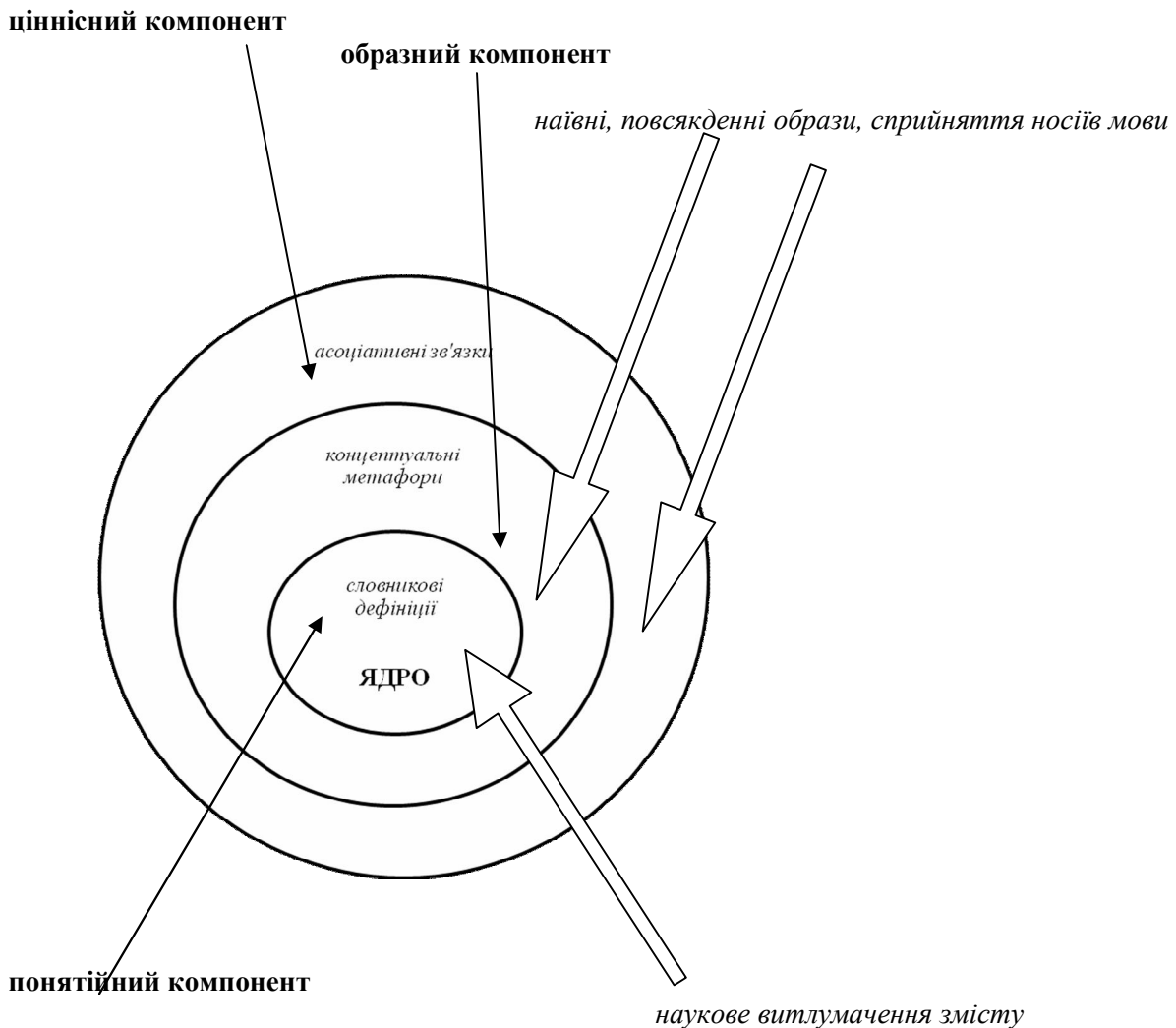

Рис. 1. Модель концепту PR/ПІАР/ПІИАР

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ваніна Г.В. Асоціативні ознаки концепту PR в українській лінгвокультурі // Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Сер. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 158–161.
2. Ваніна Г.В. Метафорична модель концепту PR (на матеріалі англійської, російської та української мов) // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Сер. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 224–229.
3. Ваніна Г.В. Семантична структура поняття “PR” у лексикографічному й науково-професійному висвітленні (на матеріалі англійської, російської та української мов) // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Сер. Філологічні науки. – 2008. – №4. – С. 360–365.
4. Луньова Т.В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – Київ, 2006. – 341 с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Стернин І.А. Може ли лінгвіст моделювати структуру концепта? // Когнітивна семантика. Матеріали конференції. – Тамбов, 2000. – Ч.2. – С.13–17.

8. Чернейко Л.О., Долинский В.А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник Московского университета. – Сер.9. Филология, 1996. – № 6. – С. 21–41.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ваніна – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивістика, порівняльна лінгвістика, сугестивна та міжкультурна комунікація.

ОБРАЗНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ INTENTION В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Олена ГНАТКОВСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті описано особливості образного компоненту концепту INTENTION в англomовній картині світу на основі аналізу метафоричного осмислення концепту.

The article focuses on the peculiarities of the figurative component of the concept INTENTION in the English worldview, which is analyzed on the basis of the metaphoric interpretation of the concept.

Інтенція мовця поєднує три основні поняття прагматики: “значення, контекст, комунікація” [6: 9], в той час як аналіз прагматики сьогодні передбачає звернення до когнітивних аспектів мови, тобто при інтерпретації слова, висловлювання, тексту, дискурсу включається когнітивна система людини, наділеної певними фоновими знаннями [6: 10]. Таким чином, интенція поєднує когнітивну та прагматичну сфери спілкування. Відповідно, лінгвокогнітивне та прагматичне дослідження интенції необхідне для пояснення здатності здійснювати й розуміти мовленнєві акти та встановлення способів відображення ментально-психічного стану – интенції – у мовних засобах. Лінгвокогнітивне дослідження интенції ґрунтується на з’ясуванні ментальних структур, що визначають формування, реалізацію та інтерпретацію интенцій, а прагматичне дослідження – визначення прагматичних типів висловлень, що активізують певну интенцію. Тому концепт INTENTION належить до концептуальної сфери внутрішнього світу людини, а також стосується найважливіших орієнтирів людського спілкування і, відповідно, концептосфери комунікації.

У дослідженні В. І. Карасика структуру концепту утворюють поняттєвий, образний та ціннісний компоненти [3: 127]. Метою нашої статті є опис образного компонента концепту INTENTION в англomовній картині світу, що відображає уявлення про намір представниками англійської лінгвокультури, на матеріалі художнього, газетного та наукового дискурсів, енциклопедичних словників, збірників цитат. Образний компонент концепту – це цілісний узагальнений слід у пам’яті, пов’язаний з деяким предметом, явищем, подією, якістю [...] згусток життєвого досвіду, зафіксований у пам’яті людини [3: 127]. Образний компонент концепту складається з конотативних та метафоричних асоціацій [2: 146] та охоплює перцептивний образ, що відображає чуттєві уявлення людей, і когнітивний образ, який відображає смислові зв’язки змісту концепту з іншими концептами [7: 276]. Опис образного складника концепту INTENTION пов’язаний з труднощами, оскільки денотат концепту абстрактний і недоступний прямому спостереженню. Об’єктом дослідження стали метафоричні асоціації з интенцією у свідомості носіїв англійської мови, а предметом дослідження – закономірності утворення образного складника концепту INTENTION з концептуальних метафор.

Концептуальна метафора – це основний засіб концептуальної системи, за допомогою якого людина розуміє і сприймає один тип об’єктів в термінах об’єктів іншого типу, засіб осмислення певної абстрактної сфери в термінах відомої, зазвичай конкретної сфери [4: 387]. Концептуальна метафора є однією з розумових операцій, способом пізнання, структурування та пояснення світу. Створюючи нове знання метафора співвідносить різні сутності, пропускаючи їх через людину, співвідносить світ з людським масштабом знань та уявлень, з системою культурно-національних цінностей; людина виступає мірилом всіх речей [5: 91]. Аналіз метафор виявив наявність основних типів семантичного переносу: орієнтаційну, структурну, реіморфну (речову), онтологічну та біоморфну метафори.

Найчастотнішою з концептуальних метафор є онтологічна, крізь призму якої интенція осмислюється як певна сутність. У термінах Дж. Лакоффа, М. Джонсона онтологічні

метафори ще називаються метафорами сутності і субстанції [4: 406]. Іntenція пов'язана з сутностями 'добро' і 'зло', що відображається у такому прикладі: *This is the patent age of new inventions for killing bodies, and for saving souls, all propagated with the best intentions* [12]. Це висловлення свідчить про те, що найкращі наміри можуть мати суперечливі результати – вбивство (*killing bodies*) і порятунок душі (*saving souls*), тобто бути спрямованими на хорошу і погану справу. У наступному прикладі іntenція асоціюється з правильністю і неправильністю / спотвореністю: *Intention is the measure for rendering actions true, so that where intention is sound action is sound, and where it is corrupt then action is corrupt* [20].

Як сутність особливого роду, іntenцію часто важко зрозуміти або бути впевненою в ній: *In this sense, war is viewed as a product of uncertainty or misperception about the intentions of other states* [10: 25]. Іntenція може заплутати, а також мати кількісні характеристики, що є ознаками субстанцій: *How had so much good intention turned into this ... tangle?* [11: 54]. Сполучення з прикметником 'good' підтверджує асоціацію іntenції з добром.

Сутність іntenції проявляється у можливості розглядати її як причину подій, використовувати її в наших діях, постановці цілей та мотивуванні дій, наприклад: *Mid-air collision and other airborne accidents could also arise from terrorism or hijacking, i.e. where there is some intention to cause an accident [...]* [17: 45] (іntenція визначається як причина аварій). *Hagrid's real intention, however, was to talk to Harry away from the rest of the class* [21: 454] (іntenцією вважається причина розмови). *During the development of the standards the intentions of IMO regarding AIS became unclear* [17: 7] (іntenція прирівнюється до мотивів та цілей діяльності однієї організації щодо іншої).

Крім метафоричної подібності іntenції до сутності, було встановлено подібність іntenції до неживих тіл, предметів, характерну для реіморфної метафори. В першу чергу вона репрезентована "рідинним" типом метафори [1: 226] – іntenція уподібнюється речовині, що переповнює людину, наприклад: *He thinks the Minister is full of good intentions which won't be carried out* [16]. До реіморфної можна віднести також осмислення іntenції як будівельного матеріалу, з якого складається шлях до пекла: *The road to hell is paved with good intentions* [12]. У сполученні з прийменником "with" або "without" іntenція набуває рис інструменту для досягнення мети, наприклад: *Gran, who fancied herself as some sort of country medicine woman, had gone to check on him, no doubt with the intention of whipping up one of her dreadful concoctions to force down his throat* [15: 121]. Іntenція також може матеріалізуватись у вигляді знаку або сигналу, наприклад: *[...] domestic political structure may powerfully influence a state's ability to signal its intentions and to make credible commitments regarding foreign policy* [10: 25].

Якості фізичних тіл зустрічаються у синестезичних метафорах, які створюють зоровий або слуховий образ іntenції. Зоровий образ відображається у формах, яких набуває іntenція: *He didn't make his intentions clear in his letter* [14: 425] – іntenція втілюється у формі слів, якими написаний лист. *Fortunately, I was able to offer up the guardsmen as witnesses to my good intentions* [11: 394] – наявність свідка іntenції передбачає її прояв у видимій формі. Як фізичне тіло іntenція може випромінювати світло, що відображено у такій "фототермічній" [2: 149] метафорі: *The revolution started prematurely because the idiot conspirator blew up his secret ammo dump and lit the sky with his intentions* [11: 203]. Слуховий образ іntenції репрезентується у сполученнях з дієсловами мовлення *to announce, to declare*, що свідчать про можливість існування іntenції у звуковій формі: *He declared his intention to stand for president* [23].

Орієнтаційна метафора представлена у висловленнях, де іntenція пов'язана з просторовою орієнтацією, зокрема, з протиставленнями типу "верх – низ", наприклад: *[...] in instances that do not refer to an intention that had been formed some time ago but rather to an intention arising out of a spontaneous decision, as illustrated by example* [13: 204] – дієслово "arise" та прийменник напрямку "out of" у цьому висловленні представляють полюс 'верх' орієнтаційної метафори, причому точкою, від якої іntenція виникає ("рухається вверх"), є "spontaneous decision" / спонтанне рішення.

Протиставлення "передня сторона – задня сторона" репрезентоване у такому прикладі: *The general intention behind the project is a good one* [24] – простором для іntenції є проект, місцезнаходження іntenції у ньому визначається прийменником місця "behind".

Подібна метафора свідчить про прихований, секретний характер інтенції, який підтверджують такі приклади: *Yes, and if he hadn't babbled his intentions all over town...* [11: 298] (інтенція отожднюється із секретом, який можна розбазікати); *Tarlow said he believes the terms concerning Barry Goudreau – who isn't even named in the lawsuit – reveal Scholz's "true intentions"* [9] (дієслово "to reveal / розкрити" вказує на прихований іронічний зміст словосполучення "true intentions / справжні інтенції" взятого в лапки). Подібні метафори, як зазначають Дж. Лакофф, М. Джонсон, зовсім не довільні – вони ґрунтуються на фізичному та культурному досвіді [4: 396]. Обидві описані спрямованості інтенції "вверх" та "назад" засновані на фізичному досвіді.

Уявлення інтенції як простору характеризується сполученням з прикметником розміру "large": *My weakness has always been to prefer the large intention of an unskilful artist...* [22], а сполучення з прикметником "earlier" із часовим значенням локалізує інтенцію у часовому просторі, наприклад: *Where the earlier intention of psychoanalysis was to enable the patient to achieve self-insight and thereby redirect his life* [22]. Інтенція представлена як простір особливого роду – містилице, що вербалізується за допомогою сполучення з прийменником місця "in", який вказує на наявність певного наповнення інтенції: *He prayed more deeply for simple selflessness than he had ever prayed before—and, feeling an uprush of grace in the very intention, shed the night in his heart and called it light* [22] – інтенція виступає містилицем прихильності. Як містилице вона характеризується за якістю вмісту, що може становити певну цінність, наприклад: *The truth is that our value lies in feeling, in intention, in our vision that is subtler than that of men ...* [22]. Або сама інтенція може бути наповненням певного містилиця і становити цінність, яку необхідно зберегти, наприклад: *Laws should be interpreted in a liberal sense so that their intention may be preserved* [22].

Різні типи станів також можуть осмислюватися як містилиця [4: 415]. У нижченаведеному прикладі інтенція порівнюється із частиною ментального стану, тобто є наповненням містилиця: *An intention is part of one's present state of mind, while an arrangement is something socially predetermined in the past, regardless of how the speaker feels now* [13: 203]. Уподібнення інтенції і значення граматичного явища "progressive futurate" у прикладі: *This is in all likelihood due to the fact that 'intention' and 'arrangement by a human agent' are the meanings of the progressive futurate* [13: 206] також характеризує інтенцію як наповнення містилиця – мовного виразу, тому що, як стверджують Дж. Лакофф, М. Джонсон, "мовні вирази суть містилиця для значень" [4: 394].

Біоморфна метафора зіставляє інтенцію і живі істоти (рослини, тварини і людей). Наприклад, ботанічна метафора, як зіставлення розвитку думок з рослинами, співвідносить їх вплив на інтенцію із впливом однієї рослини на іншу: *My thoughts began to burnish, sprout, and swell, curling with metaphors a plain intention* [22]. Цей приклад також пов'язує інтенцію із сутністю простоти та підтверджує можливість спотворення інтенції.

Антропоморфна метафора, як підвид біоморфної, використовується при уподібненні інтенції людині, наприклад: *A good intention clothes itself with sudden power* [22]. Інтенція може бути наділена людськими рисами – грайливістю (*playful in intention* [22]), сміливістю (*bold intention* [22]), чесністю (*honourable intentions* [11: 113]), серйозністю (*grave intention* [22], *His intention, he said later, was to sound serious* [18: 88]); добродієністю (*righteous intention* [22]), творчістю (*artistic intention* [22]) впевненістю (*I am sure of nothing so little as my own intentions* [19]).

Отже, концептуальні метафори – онтологічна, реіморфна, біоморфна, орієнтаційна, структурна та синестезична – досить різнобічно представлені в образному компоненті концепту INTENTION. Перше місце за частотністю займає онтологічна метафора – 55,2 % загальної кількості концептуальних метафор, що можна кваліфікувати як прояв етнокультурної специфіки уявлень про намір носіїв англійської мови. На другому місці реіморфна метафора (14,3 %), а на третьому – біоморфна метафора (11,3 %). Частотність цих метафор у п'ять разів менша, ніж частотність домінуючої метафори. Незначна кількість просторових (8,6 %), структурних (5,7 %) та синестезичних (4,8 %) метафор, що майже у десять разів менша за кількість онтологічних метафор, свідчить про їх неспецифічність для образного компоненту концепту INTENTION в англійській картині світу.

Внаслідок онтологічної, реіморфної, біоморфної, просторової, структурної та синестезичної метафоризації інтенція в англомовній свідомості постає як мета або план однієї людини призначений для іншої людини у часі і просторі; ця мета або план може послужити добру або злу, бути правильними або неправильними, незрозумілими або простими, набувати зорових, слухових та знакових форм, бути інструментом, причиною, ментальним станом або секретом, становити певну цінність, реалізуватись у значенні мовних форм і потребувати серйозності, чесності, сміливості, доброчесності, творчості, а іноді грайливості й невпевненості для своєї реалізації.

Перспективою дослідження вважаємо встановлення асоціативних зв'язків концепту INTENTION з іншими концептами в англомовній картині світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования: [монография]. – Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.
2. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): [монография]. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры / Пер. под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-416.
5. Маслово В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
6. Положин М. М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. пр. – Ужгород: Патент, 2003. – С. 6–19.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ Восток-Запад, 2007. – 314с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Boston Herald, 2008. – Режим доступу: <http://www.bostonherald.com>.
10. British Journal of Political Science. – 2007. – Vol. 37, № 1. – 192 p.
11. Bujold L.M. A Civil Campaign. – NY.: Simon & Schuster, 1999. – 416 p.
12. Encyclopedia Britannica 2003 [electronic resource]: Deluxe ed. – Chicago, IL: Encyclopedia Britannica, 2003. – 2 CD-ROMs. – Title from disc label.
13. English Language and Linguistics. – 2007. – Vol. 11, № 1. – 254 p.
14. European Review of Economic History. – 2007. – Vol. 11, № 1. – 153 p.
15. Grisham J. Painted House. – NY.: Random House, 2001. – 480 p.
16. Guardian, 2005. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk>.
17. Journal of Navigation. – 2007. – Vol. 60, № 1. – 170 p.
18. King S. The Green Mile. – NY.: Simon & Schuster, 1999. – 536 p.
19. Microsoft Bookshelf 98 [electronic resource]: reference library. – Redmond, Wash.: Microsoft, 1997. – 1 CD-ROM. – Title from disc label.
20. Microsoft Encarta Encyclopedia Deluxe 2003 [electronic resource]. – Redmond, WA: Microsoft, 2002. – 3 CD-ROMs. – Title from disc label.
21. Rowling J. Harry Potter and the Goblet of Fire. – L.: Bloomsbury, 2004. – 800 p.
22. The Columbia World of Quotations [electronic resource]. – NY: Columbia University Press, 1996. – 1 CD-ROM.
23. The Independent, 2006. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk>.
24. The New York Times, 2007. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гнатковська – асистент кафедри англійської мови факультету іноземних мов Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: комунікативна та когнітивна лінгвістика.

ОБЪЕКТИВАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ АНГЛИЙСКОГО ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ «БЛАГОРОДСТВО» ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ

Сергей ГОГИЛЬЧИН (Горловка, Украина)

В статье рассматриваются особенности вторичной семантизации английского лексико-фразеологического поля «благородство» (nobility/nobleness) фразеологическими средствами. Были исследованы все случаи объективации функционально-семиотических проявлений данного ЛФП его семантическими признаками.

The article deals with peculiarities of secondary semantisation of the English lexico-phraseological field nobility/nobleness by paremiological means. All cases of functional-semiotic manifestation verbalization by semantic factors of the given LPF were investigated.

Объективация такой ментальной структуры как концепт происходит как при помощи семантики ключевого слова (архисемы), его синонимов, дериватов, свободных и устойчивых словосочетаний, так и при помощи паремий. В данном исследовании, наряду с анализом

паремийной актуализации субконцепта «благородство», проведен анализ его актуализации при помощи афоризмов, цитат и идиом. В данном случае рассматриваться будет процесс вторичной номинации. Исследование объективации концепта выявляет такое важное свойство лексико-семантической системы языка как семантическая непрерывность. Ю.Н. Караулов так комментирует подобный феномен: «... в языке нет, и не может быть слов, изолированных в семантическом отношении. Каждое слово десятками и сотнями нитей связано со значениями многих других» [5: 1]. Семантическая непрерывность проявляет себя не только в тезаурусных связях, но и в способах паремийной объективации концепта. Концептосфера английского языка, как и любого другого, содержит богатый фразеологический материал, который можно рассматривать как квинтэссенцию представлений и понятий данной этнокультуры об окружающем мире. Из всех средств вторичной номинации метафора и метонимия могут рассматриваться как главные, так как используются в афоризмах, пословицах и поэзии. Словарно-закрепленные значения субконцепта «благородство» дают формальные определения данному понятию в английской лингвокультуре, и, зачастую, только фразеология позволяет исследователю отделить «зерна от плевел», т.е. найти истинное значение той, или иной ментальной структуры в сознании определенного народа. Паремии и идиомы, как правило, эмоционально окрашены, т.к. их употребление в речи вызвано необходимостью дать определенную оценку конкретному явлению, или лицу.

Несмотря на то, что авторитетные английские лексикографические источники (идеографический словарь Роже) дают следующее трактование понятия «благородство-благородный»:

1. *having excellent moral character: possessing high ideals or excellent moral character*

2. *relating to high moral principles: based on high ideals or revealing excellent moral character*, лексический анализ субконцепта «благородство» показал привязанность данного понятия у представителей английской лингвокультуры преимущественно к *сословному признаку*. Наряду с тем, что в английской лингвокультуре лексическое поле субконцепта «благородство» (*nobility, nobleness*) пересекается с полем субконцепта «добродетель» (*virtue*), в большинстве случаев проявление благородства в поступках и внешности находит свое выражение в ЛЕ, относящихся к различным добродетелям (*virtues*) и находящимся на дальней периферии в структуре данного субконцепта.

В английской лингвокультуре традиционно выделяются четыре главные добродетели (**cardinal virtues**): благоразумие – *prudence*, храбрость – *fortitude*, умеренность во всем – *temperance*, справедливость – *justice*.

В связи с этим, все проявления благородства в английской лингвокультуре должны отвечать либо всем, либо некоторым главным добродетелям.

Например: *noble act* – благородный поступок, *noble aims* – возвышенные цели, *noble warrior* – доблестный воин. Английский субконцепт “**pure – purity**” является составной частью субконцептов **virtue** и **nobility – nobleness**. Оба субконцепта являются составной частью мегаконцепта *Good*, вобравшего в себя все положительные значения, вербализованные всеми именами. З.Д. Попова и И.А. Стернин считают, что: “Полевая модель утверждает представление о языке как системе подсистем, между которыми происходит взаимодействие и взаимопроникновение. По этой модели язык предстает как функционирующая система, в которой происходят постоянные перестройки элементов и отношений между ними. [1: 7]. С другой стороны, автор разделяет мнение С.А. Жаботинской о том, что «концептуальный анализ есть анализ одних концептов с помощью других» (см. ниже *лексическое наполнение ближней периферии – в значении nobleness*). По мнению Т.В. Булыгиной [2: 10] различают поля двух структурных типов: *моноцентрические*, имеющие ярко выраженную доминанту, и *полицентрические*, основанные на совокупности различных средств и не образующие единой системы. Полицентрические поля подразделяют на два подтипа: 1) *поля рассеянной, диффузной структуры*, имеющие большой объем компонентов при размытости границ между ядром и периферией; 2) *поля компактной полицентрической структуры* с явно выраженными центрами.

В нашем случае рассматривается *поле рассеянной, диффузной структуры*. Тезаурус идеографического словаря Роже показывает следующее лексическое наполнение ближней периферии субконцепта «благородство» в значении:

noble: *noble, chivalrous, knightly*

gentlemanly, gentlemanlike, ladylike genteel

majestic, royal, regal, every inch a king or queen

kingly, queenly, princely, lordly

ducal, baronial, seigneurial

of royal blood, of high birth, of gentle birth, of good family, pedigreed, wellborn, highborn, born in the purple, born with a silver spoon in one's mouth

thoroughbred, pur sang, blue-blooded

of rank, ennobled, titled

haughty, high, exalted, high-up, grand, great

и лексическое наполнение ближней периферии – в значении **nobleness (noun)**:

nobility: *nobility, nobleness, distinction, rank, high rank, titled rank, station, degree*

probity: *high character, nobleness, nobility*

virtues: *nobleness, magnanimity, altruism, unselfishness, disinterestedness*;

Таким образом, «благородство», подразумевает наличие определенных *добродетелей*, а «*добродетели*» включают в себя определенные качества, присущие «благородству».

Одними из наиболее знаменитых носителей благородных качеств, по мнению представителей английской лингвокультуры, являются король Ричард – Львиное Сердце (Richard I, Coeur de Lion или Lion-Hearted (1157-1199)) и королева Виктория (правление 1837-1901).

Король Ричард I так описывается в английской историографии:

«Sometimes cruel, sometimes *magnanimous*, and always *courageous*, Richard was *well versed in the knightly accomplishments* of his age and was also a poet. He was to become the *hero* of many legendary tales».

«Иногда жестокий, иногда *великодушный*, но всегда *храбрый*, Ричард был достаточно хорошо воспет в рыцарских балладах своего времени, быв при этом и сам поэтом. Ему также было суждено стать героем многих легенд» [6].

ЛЕ *великодушный* и *храбрый* относятся к ближней периферии субконцепта благородство. Кроме того, прилагательные *рыцарский* и *благородный* очень часто используются по отношению к королю Ричарду I. Прозвище короля также свидетельствует о храбрости – одной из четырех главных английских добродетелей (*храбрость* – *fortitude*). Но анализ частотности употребления лексических единиц, относящихся к субконцепту «насилие», при описании еврейских погромов, происшедших с его молчаливого согласия, показывает, что такие выражения, как *burned alive, began a massacre, all Jews to be killed*, являются типичными для описания тех событий [3].

В данном случае мы имеем дело с формальным проявлением благородства, которое, экстериоризируется и во внешних проявлениях (*commanding presence, royalty* и т.д.), но не имеет внутреннего продолжения, т.е., человек «внутренний» не соответствует человеку «внешнему».

Личность королевы Виктории (1837-1901) так оценивается в истории страны: «Victoria was important because she brought *morality, good manners, and a devotion to hard work* to her role as constitutional monarch. She took pride in her role as formal head of the world's largest multiracial and multireligious empire, and her *honesty, patriotism, and devotion to family life* made the queen an appropriate symbol of the Victorian era».

«Роль Виктории трудно переоценить, так как она восстановила *мораль, благородное поведение* и *преданность самоотверженной работе* в роли конституционного монарха. Она гордилась своей ролью официальной главы самой многонациональной и самой многоконфессиональной империи, а ее *честность, патриотизм* и преданность традиционным *семейным ценностям* сделали ее достойным символом Викторианской эпохи» [7].

Такие качества английской королевы как *высокая мораль, скромность в личной жизни и стойкое несение своего креста как вдовы*, снижали всеобщее уважение и любовь своего народа. Вышеупомянутые качества находятся в ядерной части и ближней периферии субконцепта *благородство*. Кроме того, высокое происхождение королевы соответствует ядерной части субконцепта *nobility*.

Экстериоризация данного субконцепта фразеологическими средствами выявила следующую картину. Субконцепт «благородство» был исследован при помощи таких фразеологических средств как: *цитаты (quotations), афоризмы, пословицы, идиомы*. Поэзия также была использована в исследовании. Единицами исследуемого лексико-фразеологического поля (ЛФП) «благородство» являются, сочетания лексем (фразеосочетания), а также тексты. В ходе исследования было выявлено 24 **семантических признака**, вербализованных 71 фразеологической единицей, образующих семную структуру ЛФП «благородство» (*virtue, noble, trustworthy, reliable, responsible, thoughtful, industrious, merciful, tastefully dressed (tasteful), honour, honest-square, honesty, proud, courage, rich, good hearted, selfless, staunch, generous, caring, royalty, glory, hearty, wisdom*). Данные семантические признаки объективируют следующие **функционально - семиотические проявления (параметры)**: *темпоральную принадлежность, признаки характера, локализаторы интеллектуальных способностей, показатели социальных и классовых характеристик, моральную оценку*. Распределение лексических единиц, объективирующих субконцепт «благородство» по зонам проводилось в соответствии с тезаурусом идеографического словаря Роже [4]. К ядерной части лексико-фразеологического поля исследуемого концепта относятся ЛЕ с высокой частотностью употребления, стилистически и эмоционально нейтральные, без каких-либо темпоральных ограничений: *virtue (32), noble (5), royalty (1)*. К ближней периферии – ЛЕ, более всего ассоциирующиеся у носителей языка с данным качеством: *honour, honesty, selfless, proud, courage, generous, caring, glory*. К дальней периферии – ЛЕ, упоминаемые в третьем и четвертом **ассоциативном ряду (авт.)** словаря Роже [4]: *trustworthy, reliable, responsible, thoughtful, industrious, merciful, tastefully dressed (tasteful), honest-square, rich, good hearted, staunch, hearty, wisdom*.

Приведем наиболее яркие и типичные примеры объективации семантических признаков, относящихся к ядру, ближней и дальней периферии.

Цитаты ядерной части: 1. "A wife of **noble** character who can find? She is worth far more than rubies." 2. *We are double-edged blades, and every time we whet our **virtue** the return stroke strops our vice.* ~Henry David Thoreau. 3. "Many women do **noble** things, but you surpass them all." 4. *Virtue is insufficient temptation.* ~George Bernard Shaw.

Афоризмы ядерной части: 1. *The excess of **virtue** is a vice.* ~Greek aphorism

2. *Woman's **virtue** is man's greatest invention.* ~Cornelia Otis Skinner, attributed

3. *All of us are experts at practicing **virtue** at a distance.* ~Theodore M. Hesburgh

Цитаты ближней периферии: 1. "Strength and honor are her clothing; she shall rejoice in time to come". 2. "Her children arise and call her blessed; her husband also, and he praises her." 3. *Do not be **too moral**. You may cheat yourself out of much life so. Aim **above morality**. Be not simply good; be good for something.* ~Henry David Thoreau

Цитаты дальней периферии: 1. "Her husband **has full confidence in her** and lacks nothing of value." - *заслуживающая доверия (trustworthy)*

2. "She **brings him good, not harm**, all the days of her life." – *reliable (надежная)*.

3. "She gets up while it is still dark; she **provides food for her family** and portions for her **servant girls**." - *thoughtful (заботливая)*.

Идиомы дальней периферии: 1. *Well-heeled-* *богатый*; 2. *Real trouper* – «прямо-таки настоящий герой», 3, *To have one's heart in the right place* – «иметь добрые чувства и побуждения».

Семантические признаки, составляющие ядро исследуемого субконцепта, объективируются преимущественно такими фразеологическими средствами, как афоризмы (21) – 29,5% и цитаты (8) - 11,2%; в поэзии – (2) – 2,8%.

В ближней периферии исследуемые семантические признаки объективируются в следующих фразеологических единицах: цитаты (5) – 7%, поэзия (2) - 2,8%, идиомы (3) –

4,2%. Семантические признаки, относящиеся к дальней периферии, объективируются в составе цитат (12) – 17%, афоризмов (1) – 1,4%, идиом (6) – 8,4%. Представим ядерную часть и ближнюю периферию в табличном виде:

Таблица 1.

Типы ФЕ	Цитаты	афоризмы	пословицы	идиомы	поэзия	Функционально-семиотические проявления
<i>virtue</i>	8	21			2	моральная оценка
<i>noble</i>	4				2	моральная оценка
<i>royalty</i>	1					показатели соц. и класс. характеристик
<i>honour</i>	2					моральная оценка
<i>honesty</i>			1			моральная оценка
<i>proud</i>					1	признаки характера
<i>honest</i>				1	1	моральная оценка
<i>courage</i>	1					признаки характера
<i>generous</i>				2		признаки характера
<i>caring</i>		1	1			моральная оценка
<i>glory</i>	1					темпораль принадлеж. моральная оценка
<i>morality</i>	1					моральная оценка
<i>unselfishness</i>				1		моральная оценка

Представление дальней периферии в табличном виде:

Таблица 2.

Типы ФЕ	Цитаты	Афоризмы	пословицы	идиомы	поэзия	Функционально-семиотические проявления
<i>Perfect behaviour</i>		1				моральная оценка
<i>trustworthy</i>	1					моральная оценка
<i>reliable</i>	2					моральная оценка
<i>responsible</i>	2					моральная оценка
<i>thoughtful</i>	2					признаки характера

<i>industrious</i>	2					признаки характера
<i>merciful</i>	1					моральная оценка
<i>tasteful</i>	1					признаки характера
<i>rich</i>				1		показатели соц. и класс. характеристик
<i>good hearted</i>				1		моральная оценка
<i>staunch</i>				1		признаки характера
<i>hearty</i>				1		моральная оценка
<i>wisdom</i>				1		локализаторы интеллектуаль- ных способностей
<i>uselfishness</i>				1		моральная оценка
<i>staunch</i>				1		признаки характера

Из всего корпуса исследования **25** высказываний посвящено женщинам – **(35,2%)**.

Высказываний *мужчин о женщинах* – **21 - (29,5%)**; из них отзывов, утверждающих наличие в женщинах *благородства-добродетели* – **18 (25,3%)** (**16** из которых относятся к библейским текстам – Притчи Соломона, притча 31 о совершенной жене).

Высказываний *женщин о женщинах* – **4 (2** из которых ставит под сомнение наличие в женщинах рассматриваемых качеств).

Высказываний *женщин о мужчинах* – **3** (в **2-х** содержатся критические замечания в адрес женщин и сомнения в их добродетелях; в **1-м** – критика мужчин за узурпацию писательского труда). Высказываний *мужчин о мужчинах* – **1 (ирония по поводу мужских добродетелей)**.

Выводы: Исследование объективации семантических признаков, входящих в лексико-фразеологическое поле «благородство» фразеологическими средствами позволяет заключить, что в данном процессе ведущую роль играют афоризмы (**23**) – **32 %** и цитаты – (**29**) – **41%**.

Ядерная часть выражена тремя существительными, употребление которых насчитывает **38** случаев (**53,5%**). Периферийная часть изобилует прилагательными – (**23**) – **32 %**; существительных на периферии – **10 (14%)**.

В функционально-семиотических проявлениях доминируют параметры *моральной оценки* – (**57**) и *признаков характера* (**11**).

Исследование семантических признаков английского ЛФП «благородство» фразеологическими средствами позволило выявить значительную роль гендерного фактора при объективации данного ЛФП.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Попова З.Д., Стернин И.А. Полевые структуры в системе языка. Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 196 с.
2. Поталуи В.В. диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Воронеж 2004, 231с.
3. Интернет-энциклопедия: http://en.wikipedia.org/wiki/Richard_I
4. Словарь Encarta® World English Dictionary © & (P) 1999
5. Шейгал Е.И., Арчакова Е.С. (Волгоград.) Тезаурусные связи и структура концепта. – <http://tpl1999.narod.ru/web1se2002/sheigallse2002.htm>
6. Электронная энциклопедия Microsoft® Encarta® 2006.
7. Электронная энциклопедия Microsoft® Encarta® 2006.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Гогилчин – аспірант кафедри російської мови та загального мовознавства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика.

ПОТВОРНЕ ТА ЙОГО ФОРМИ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ У. БЛЕЙКА

Яна ДУБЕНЧУК (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто особливості поетичного світу У. Блейка, визначено потворне як одна з характерних рис поетичного світобачення поета, виявлені форми потворного у його поетичній картині світу.

The peculiarities of W. Blake's poetic world are investigated in this paper; the ugliness as one of the most characteristic features of poet's world vision is determined; the forms of the ugliness realized in his picture of the world are distinguished.

Картина світу художнього твору розуміється як проекція основних загальнолюдських категорій, але у своїй особистісній інтерпретації. В авторській картині світу відбивається реальність, яка пройшла крізь призму творчої думки, що О.О. Потєбня у своїх роботах сформулював як тричленний зв'язок «дійсність» – «поетична думка» – «художній твір». Це визначення дає можливість розглядати конкретні співвідношення й відмінності між «звичайною» і «художньою» дійсністю в поетичній картині світу будь-якого письменника [7: 43]. Отже під картиною світу в художньому творі розуміють «відображення» реальної дійсності в інтерпретації письменником світу. Художні картини світу відрізняються залежно від літературних течій, напрямів і жанрів і можуть бути поетичними [1; 3], трагедійними [6] і т.п. Особливе місце серед художніх картин світу належить *поетичній картині світу*, у якій засобами мистецтва слова виражається характер художнього мислення автора, його особиста інтерпретація світу, його ідеологія й бачення речей і подій, відбивається національне світосприйняття.

Мета цієї статті – дослідити особливості поетичної картини світу У. Блейка, зокрема зображення потворного у різних його проявах. Досягнення цієї мети окреслює такі завдання: 1) обґрунтувати поняття поетичної картини світу; 2) визначити характерні риси поетичної картини світу У. Блейка; 3) надати тлумачення потворного та розглянути його форми у поетичній картині світу У. Блейка. Матеріалом дослідження є лірика У. Блейка.

Поетична картина світу (далі ПКС) є елементом художньої (поетичної) свідомості. ПКС як «система змістів, образів і уявлень, що сформувалися у свідомості автора й читача за допомогою одиниць формальної, змістової, функціональної, культурної, естетичної й духовної семантики поетичного тексту» [5: 123], відбивається в текстах, створених автором, і є важливої складової концептуальної картини світу. ПКС художнього твору уявляється як: 1) «вторинна, опосередкована картина світу, причому вона опосередкована двічі – мовою й індивідуально-авторською картиною світу» [7: 8]; 2) здійснювана за законами мистецтва концептуалізація й категоризація світовідчуття творця. ПКС пов'язана з образними уявленнями, вона вербалізується через вторинну й непрямую номінацію (метафору, фразеологізми, паремії), сполучає в собі універсальні й ідіоетнічні узагальнення дійсності, реальні й ментальні (можливі) світи [6: 201]. ПКС автора, втілена в тексті через художні образи (образ-символ, слово-образ), представляє процес збагнення світу в художньо-образній формі [7: 25].

Поетична картина світу У. Блейка – представника раннього романтизму – розглядається як «зображення двох протилежних станів людської душі» [2: 10]. В основі його поетичного світобачення лежить *міф*, що охоплює всю історію людства, *поетична філософія й міфологія*. Поетичний світ Блейка характеризується: 1) зв'язком із просвітницькою літературою, яка виражається у затвердженні права людини на щастя, визнанні ідеального й матеріального рівноправними й нерозрізненими життєвими основами; 2) містицизмом і фантастикою; 3) біблійними мотивами; 4) гуманізмом, який заснований на симпатіях до Французької революції; 5) філософських узагальненнях; 6) символізмом; 7) трагічною розбіжністю ідеального й реального [2:11].

Основними лейтмотивами поезії У. Блейка є: трагічне становище народу; порочний світ соціальної ієрархії й церковної неправди; каліцтво й вульгарність буржуазного устрою; розлад між ідеалом і дійсністю; вороже ставлення до промислового перевороту й до

капіталістичної економіки; протиставлення особистості героя з його світом сильних почуттів і ідеальних поривів убогій і ворожій навколишній дійсності.

Творчий метод У. Блейка характеризується тяжінням до зображення виняткових характеристик і обставин, до вираження суб'єктивного світу людських почуттів і фантазії, до ідеалів, найчастіше неясних [2: 25]. Лірика поета буває жорстокими сценами, злочинами, убивствами. Обстановка дій характеризується підкреслено похмурих колоритом, розрахованим на зовнішній штучний ефект. Антихудожня нарочитість цього «чорного» колориту доходить майже до комічних ефектів, настільки неймовірними є демонічні страсті персонажів, настільки штучними є обставини, у яких вони виникають. Отже зображення світу у похмурих, темних тонах, випинання й навмисне згущення потворного у змалюванні життя є характерною рисою поетичного світобачення У.Блейка.

«Потворне» як одна з основних естетичних категорій досить широко обговорювалося у філософському аспекті, починаючи з античності й до наших днів (Платон, Аристотель, Сократ, І.Кант, Гегель, Ф.Шиллер). **Потворне** – антипод, протилежність прекрасного, який позначає щось відразливе, викликає невдоволення внаслідок дисгармонійності, нерозмірності, непорядкованості й відображає неможливість або відсутність досконалості. У потворному поєднуються каліцтво й зло, які виступають в почуттєвій наочності [4: 301 - 305].

З одного боку потворне вказує на ту контрпродуктивну сферу безформного, яка відповідає розпаду форми, вгасанню буття й життя, сходженню духовного потенціалу в ніщо, неможливість духовної досконалості, становить контраст стосовно позитивного ідеалу; але з іншого боку воно містить у собі сховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу. Тому необхідно відрізнити потворне від виродливого, хоча у формі виродливого потворне присутнє у комічному (наприклад, у карикатурі). У формі жахливого воно протистоїть позитивним цінностям у піднесеному або трагічному. Як і трагічне, потворне сприймається як втілення зла, але на відміну від трагічного загибель цього зла уявляється заслуженою карою. Це говорить про те, що потворне тісно пов'язане з іншими естетичними категоріями.

У певні історичні періоди вчені по-різному трактували поняття «потворне». У 1853 р. К.Розенкранц сформулював естетику потворного як опозицію, стимульовану речами прямо протилежними поняттю прекрасного. «Гротеск, карикатура, сатанинський жах прекрасні як комедія, яка визначається деформацією гумору» [4: 45]. Він розробив детальну класифікацію потворного: *потворне в природі, духовне потворне, потворне в мистецтві* й в окремих видах мистецтва (найсильніше виражене в поезії). Він виділяє три основні види потворного з їхніми підвидами: *безформність* (аморфність, асиметрія, дисгармонія); *неправильність, або помилковість* (взагалі, у стилі, в окремих видах мистецтва) і, як «генетична основа» будь-якого потворного, *дефігурація, або каліцтво*, яке теж має в К.Розенкранца свої підвиди [4: 47].

Як свідчить з трактату одного безіменного грецького автора 5 ст. до н.е., виявити форми потворного є дуже важким завданням: «...Якби хто-небудь наказав людям знести в одне місце все потворне, що вважається їм таким, і знову з цієї купи побрати прекрасне, що кожний визнає, то нічого не залишилося б, тому що всі люди вважають по-різному» [4: 54]. У цій статті ми розглядаємо потворне у поетичній картині світу У.Блейка у таких формах.

Жахливе – те що наводить жах, зовнішній прояв ситуації й дії, наприклад, у ліричному вірші *The French Revolution* («Французская Революция») *жахливе* змальовується шляхом прямої номінації за допомогою слів *dreadful, horrible, terrible, fear: In its terrible towers the Governor stood, in dark fogs list'ning the horror* («Страж и Правитель во мгле наблюдают, страшась, нарастающий ужас») [2: 404-405]. А також шляхом ситуативної номінації, тобто опису ситуації, що наводить жах: *his den was short / And narrow as a grave dug for a child, with spiders' webs wove, and with slime / Of ancient horrors cover'd, for snakes and scorpions are his companions; harmless they breathe / His sorrowful breath* («Камера, где в хлад ночной и в дневную жару слизь давнишнего страха // Считывал он со стены в письменах паутины – сосед скорпионов, // Змей и червей, равнодушно вдыхавших мученьем загаженный воздух») [2: 406-407].

Виродливе – фізичний недолік, характеристика внутрішнього або зовнішнього стану, наприклад, у ліричному вірші *The French Revolution* («Французская Революция») *виродливе* змальовується у ситуації: *His feet and hands cut off, and his eyes blinded; round his middle a chain and a band Fasten'd into the wall* («отсекли ему руки и ноги, палачом ослепленный, сковали цепью, ниспущенной сверху») [2: 406-407].

Огидне – стосовно вчинків, ганебний, підлий, наприклад: *And snake, and damp toad on the kingly foot crawl, or croak / on the awful knee, Shedding their slime; in folds of the robe the crown'd adder / builds and hisses From stony brows* («Тритони, и жабы, и змеи возились / Возле державных колен и сквозь пальцы державной ноги подползали, / Ближе к державной гадюке, забравшейся в мантию, дабы оттуда / С каменным взором шипеть») [2: 438-439].

Відразливе – те, що відштовхує своїм поганим виглядом; дуже неприємний, огидний, наприклад: *In the tower named Bloody, a skeleton yellow remained in its chains / on its couch Of stone, once a man who refus'd to sign papers of abhorrence; / the eternal worm Crept in the skeleton* («В Башне по имени Зверство скелет, отягченній цепями, простерся, / Дожелта выгрызен Вечным Червем за отказ оправдать преступлень») [2: 406-407].

Похмуре – те, що створює враження непривітності, викликає гнітючий настрій темнотою, тьмяними кольорами, відсутністю світла й т. ін., наприклад, в ліричному вірші *The French Revolution* («Французская Революция»): *Darkness of old times* around them («темень первовремен»); *dark fogs list'ning the horror* («во мгле наблюдают, страшась, нарастающий ужас») [2: 404-405].

Для англійської мови, що відбиває культуру й суспільну свідомість, взагалі характерне традиційне співвіднесення чорного кольору із чимсь поганим. Тому номінативні групи з прикметником *black* мають негативні конотації. Дійсно, *black sheep* «чорна вівця», *black market* «чорний ринок», *blackmail* «шантаж», *Black Gehenna* «чорна геєна», *black soul* «чорна душа» – у всіх цих випадках *black* асоціюється зі злом; до того ж це колір жалоби, колір смерті: *black dress* «чорне сукня», *black armband* «чорна нарукавна пов'язка».

У поетичному змалюванні світу У.Блейком потворне має зовнішній і внутрішній прояви. **Зовнішній** прояв потворного – змалювання гниття, хвороби, розпаду, наприклад у ліричному вірші *The French Revolution* («Французская Революция»): *In his soul stood the purple plague...* («кровавой чумою охвачен»); *In his soul was the serpent coil'd round in his heart* («змий в душу заполз и запрятался в сердце») [2: 404-405]; *Forty men, each conversing with woes in the infinite shadows of his soul, / Like our ancient fathers in regions of twilight, walk, gathering round the King* («Сорок мужей, заточенных печалью в темницу души королевской, / Как праотцы наши – в сумерках вечных, обстали больного владыку») [2: 416-417].

Внутрішній прояв потворного – це зображення морального розпаду людини, її моральної деградації, наприклад, у ліричному вірші *The Little Vagabond* («Бродяжка»): *the Church is cold, / But the Ale-house is healthy and pleasant and warm / Such usage in Heaven will never do well* («В церкви и холод и мрак. / Куда веселей придорожный кабак. / К тому же ты знаешь повадку мою – / Такому бродяжке не место в раю»); *But if at the Church they would give us some ale, / And a pleasant fire our souls to regale, / We'd sing and we'd pray all the livelong day* («Вот ежели в церкви дадут нам винца / Да пламенем жарким согреют сердца, / Я буду молиться весь день и всю ночь») [2: 182-183].

У результаті аналізу ліричних творів У. Блейка виявлено форми потворного (жахливе, виродливе, огидне, відразливе, похмуре), які реалізуються шляхом прямої номінації (за допомогою прикметників, мовленнєвих образів) або ситуативної номінації (тобто змалюванням ситуації, яка є потворною). Взагалі поетичний світ письменника виглядає у похмурих, сумних, гнітючих тонах, інколи навіть жахливими та відразливими можуть здаватися його вірші. В ліриці У. Блейка втілилися філософські й художні тенденції переходу від епохи Просвітництва до романтизму, у його творах бунтарські настрої сполучаються з релігійно-містичною романтикою, схильністю до символіки, тяжінням до складних образів і міфології.

Щодо перспектив подальших розробок у цьому напрямку, вважаємо за доцільне провести аналіз мовних засобів, які використовує мовна особистість певної етнокультурної

спільноти для вербалізація естетичних концептів у поетичному тексті, тобто виявити характер наповнення концептів залежно від лінгвокультурних парадигм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая картина мира и ее отражение в языковом знаке // Художественный текст и языковая личность: Мат-лы 4 Всероссийск. научн. конф. (27-28 октября 2005 г.). – Томск: Изд-во ЦНТИ, 2005. – С. 67-68.
2. Блейк У. Избранные стихи. – М.: Прогресс, 1982. – 558 с.
3. Болотнова Н.С. Поэтическая картина мира и ее изучение в коммуникативной стилистике текста // Сибирский филологический журнал. – 2003. – №3-4. – С. 198–207.
4. Бычков В.В. Эстетика: Учебник. – М: Гардарики, 2006. – 336 с.
5. Маслова В.А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации // Уч. зап. Таврического нац. ун-та. Серия Филологические науки. – 2004. – Т. 17(56). – С. 121–127.
6. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
7. Художественный текст и языковая личность: Мат-лы 4 Всероссийск. научн. конф. (27-28 октября 2005 г.). – Томск, 2005. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Дубенчук – аспірант кафедри англійської філології Донецького національного університету, викладач кафедри іноземних мов Національного Грничого університету, Дніпропетровськ.

Наукові інтереси: стилістика англійського поетичного тексту, лінгвоконцептологія

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ДРУЖБА” В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Жанетта ДЯГІЛЄВА (Київ, Україна)

У статті прокоментовано різні погляди на поняття “картина світу”, визначено риси німецької літератури початку ХХ століття. Водночас виділено особливості художнього світу Германа Гессе, з’ясовано місце концепту “дружба” в авторській картині світу шляхом аналізу лексичних одиниць із значенням “дружба” в творах письменника.

Different sights at the concept “picture of the world” are commented, features of the German literature of the beginning of XX century are determined in the article. At the same time features of the art world of Herman Hesse are allocated, the place of the concept “friendship” in an author’s picture of the world is found out by the analysis of lexical units with the meaning “friendship” in the texts of the writer.

Роль мови у формуванні картини світу в свідомості людини розглядається як актуальна проблема сучасного мовознавства. Акцент у вирішенні проблеми ставиться на тому, що мова виступає формою осягнення світу, а не формою окремого світу, хоч у мові й відображається творча пізнавальна діяльність людини. Вторинна форма використання мови, тобто форма, яка втілює світогляд людини в текстах, не розглядається як виключно суб’єктивне явище, оскільки пізнавальна діяльність людини базується на загальних матеріальних закономірностях, які забезпечують відповідність об’єктивного й суб’єктивного світів [9: 56]. Існує і протилежний погляд на вирішення проблеми взаємодії мови і картини світу, коли стверджується, що в триєдності “світ – модель світу – мовна система”, мова не просто відтворює буття, а завдяки мисленневим операціям породжує власну дійсність, дану безпосередньо [11: 147; 14: 101]. Досліджуючи вторинну моделюючу систему, тобто художній світ автора, не можемо не погодитися, що завдяки мисленню й мові творця вибудовується його власна дійсність, проте вона аж ніяк не відокремлюється від об’єктивного світу.

Картина світу, яка закладена в семантичну систему мови, є продуктом пізнавальної діяльності людини, що змушує розглядати семантику мови як у синхронному, так і діахронному плані, тільки у взаємозв’язку всіх пізнавальних актів. Будь-яка інтерпретація окремих мовних явищ, узятих ізольовано, може бути адекватною лише із врахуванням знань про дійсні ситуації, набутих людиною на основі як свого індивідуального, так і суспільного досвіду [9: 57].

Якщо поставити за мету максимально наблизитися до тексту й не просто відкрити завісу над його семантичною структурою, але й отримати більш адекватне уявлення про його значення, тоді потрібно інтерпретувати текст на тлі того фрагменту культури, до якого даний текст належить. Твори Германа Гессе відсилають нас до простору західноєвропейської

літератури XIX-XX століть і, відповідно, будуть прочитані на фоні цього фрагменту німецької культури.

Будь-яку літературу можна розглядати як систему, яка має свої характерні стилістичні риси й певним чином організовану навколо центральних її символів. Як головні стилістичні риси німецької й західноєвропейської літератури початку XX століття виділяємо такі:

1. синтез філософської думки Заходу й Сходу, яка характеризується такими особливостями, як заглиблення в себе, самопізнання, цілісний підхід до світу;
2. поліцентричне бачення світу;
3. семантична система текстів європейської культури організована навколо антиномії понять вічне буття / конечність;
4. вихід на перший план в європейській літературі думки про вразливість людського життя з осмисленням дійсності в мистецтві, релігії, науці;
5. осмислення життя в межах центральних символів “час – життя – смерть – вічність” [5: 26].

У роботі ми виходимо із принципу неможливості дослідження тексту без звернення до конкретної мовної особистості – його автора та інших соціальних, культурних, автобіографічних факторів. Художній текст – це особистісна інтерпретація дійсності. Письменник описує ті фрагменти дійсності, з якими він знайомий; розвиває ті думки, які йому близькі й зрозумілі; використовує мовні елементи й метафори, які наповнені для нього особистісним змістом. Тому й картина світу, яка зображується в художньому тексті, є структуризацією й вербалізацією картини світу автора як особистості [4: 55].

Художній текст як закінчений мовленнєвий твір наповнений суб’єктивністю й антропоцентричними векторами. Він формується образом автора і його точкою зору на об’єкт зображення [10: 78].

Індивідуально-авторська картина світу – це результат концептуалізації та категоризації світовідчуття певною мовною особистістю. Цей тип картини світу отримує свою матеріальну оболонку в процесі творчої діяльності письменника і є віддзеркаленням вербалізованих концептів у художніх творах [2: 67]. На нашу думку, авторська картина світу – це суб’єктивна реальність автора, втілена в його творах, і створена в результаті переосмислення об’єктивної дійсності.

Мовна особистість як одна із центральних категорій художнього тексту розглядається як ядро, навколо якого реалізується дослідження художнього тексту. Термін “мовна особистість” позначає митця, який, використовуючи власний тезаурус, створює тексти як результат індивідуальних знань про світ, зафіксований у значеннях слів і в їхніх асоціативних комплексах відповідно до національно-психічного складу розуму й особистої зацікавленості в інтерпретації означуваних фактів. Автор передає в тексті свій власний досвід, свою інтерпретацію дійсності, вибираючи ті номінативні одиниці, які здатні передати ту його концептуальну картину світу, яку він намагається донести до читача [8].

Таким чином, нашим завданням буде дослідження індивідуально-авторської картини світу Германа Гессе на основі його творчості крізь призму функціонування концепту “дружба”. Розгляд мовної особистості пов’язаний не тільки із проблемою визначення приналежності автора до певної літературної течії, а й із самою постаттю письменника, адже творчість нерозривно пов’язана з його життям.

Велика кількість текстів Германа Гессе є автобіографічними творами, тобто представляють враження, спогади головного персонажа, який часто ототожнюється із самим автором. Активізація концепту “дружба” у творах автора пов’язана, передусім, із процесом заглиблення людини в себе, намагання пізнати себе через зв’язок з іншою людиною [16: 11].

Особливістю художньої картини світу письменника було те, що антропологічні колізії XX століття висвітлювалися в рамках романтизму, який у текстах автора проявлявся наступними особливостями: використання теми подорожей, викликані пристрастю до руху, змін, занурення в природу, велика увага до особистості, вихід на перший план образу поета, музиканта. Як і інші романтики, Герман Гессе пише про кохання та юнацькі страждання на фоні дружніх стосунків (“Narziss und Goldmund”, “Unterm Rad”). У текстах автора

прослідковується певний суб'єктивізм у зображенні почуттів і подій, ідеалізація старовини ("Narziss und Goldmund"), а в деяких випадках і пасивна позиція – відрив від реальності, відхід у фантастичний світ ("Glasperlenspiel").

Герман Гессе не був звичайним наслідувачем романтичних зразків XIX століття. Найкращі романтичні традиції були переосмислені й перетворені ним, аби донести їх до своїх сучасників і наступних поколінь. Характерні риси його творчості пояснювалися також і особистими його якостями – любов до природи, поступливість, прагнення усамітнитися, і обставинами його життя в юності – нерозуміння оточуючих, безмовне кохання [6: 62].

Вирішальною рисою свого буття й творчості письменник вважав "релігійний стимул". Він сповідував гуманістичну релігію, яка стверджує віру в силу доброти, поетично втілює благоговіння перед людською сутністю [15: 87]. Віра була важливою для Г. Гессе не в релігійному сенсі, а як протилежність безвір'я, цинізму, відчаю, пустоті, як знак пошуків і боротьби духу. Він вірив у людину як в "дивовижну можливість", яка не згасає навіть у найнелюдяніші періоди історії [13: 19]. Такими періодами в розумінні автора були війни, які знищували мільйони людей і призводили до занепаду й бездуховності. Проте занепад культури, девальвація духовних цінностей траплялися й у мирний час – це викликало у письменника найбільшу стурбованість. Кінцевою метою культури він вважав моральне виховання людини, пробудження в ній етичної особистості [1: 169].

Герман Гессе не мав чітких світоглядних позицій і це відобразилося в його творчості, де зображені всі сумніви, розчарування інтелігенції в період між двома світовими війнами, її нездатність досягнути глибинні соціальні процеси, які визначають певні явища культури [1: 194].

Отже, для творчості Г. Гессе характерний відхід від реальності, пошуки свого внутрішнього "я", споглядальність і описовість. Він не закликає до активних дій, він тільки показує дійсність такою, якою вона йому здається й тим самим змушує замислитися над проблемами буття, будить занепокоєння і активізує розум, дає свободу думати й знаходити свій шлях [15: 119].

Суб'єкт дружніх відносин у творах письменника – центральний персонаж, головний герой художнього тексту. У сучасних наукових дослідженнях з'явилося поняття "лінгвокультурний типаж", що позначає узагальнений образ представника певної соціальної групи в рамках конкретної культури або в межах творчості певного автора, що впізнається за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки та за рахунок ціннісної орієнтації [7: 78]. На рівні позиції суб'єкта виділяється лінгвотекстовий тип маргінала, який позначає певний тип особистості, що є відособленою від основної маси соціуму. Він відкидає й не приймає правила, матеріальні й духовні цінності, які функціонують у суспільстві. Переважно це самотня людина, яка перебуває в постійному пошуку себе та бореться проти існуючого стану справ своєю фізичною або розумовою втечею від реальності. Це людина, яка більше існує в своєму внутрішньому світі, ніж у зовнішньому, а тому більше спостерігає та розмірковує, ніж розмовляє:

Da hatte ihn eine freche, selige Ahnung ergriffen, dass er wirklich etwas anderes und besseres sei als die dickbackigen, gutmütigen Kameraden [17: 386].

Погоджуючись з А.М. Приходько про те, що концепт становить собою складноструктурований феномен [12: 55], ми досліджуємо поняттєву, образну й ціннісну складову концепту "дружба" у творах Германа Гессе через лексичні засоби.

До первинних засобів вербалізації концепту "дружба" в творах Г. Гессе належать іменники *Freundschaft, Freund*, їхні деривати: *Freundschaftsbündnisse, Jünglingsfreundschaften, Freundesdienst, Befreundung*, а також лексеми: *befreundet, freundschaftlich*, непрямыми лексичними репрезентаціями концепту є синонімічний ряд і його деривати: *Kamerad, Kameradschaftlichkeit, Schulkamerad, Stubenkumpan, kameradschaftlich*.

Якщо під понятійним компонентом будь-якого концепту розуміти його інформаційну сутність, то можемо стверджувати, що дружба для письменника, це – неординарні стосунки між двома непересічними особистостями. Йдеться про розгортання дружби між головними героями на тлі типових, навіть, вимушених дружніх стосунків зав'язаних із меркантильних

причин. Своє уявлення про незвичайну, проте справжню дружбу, яку Аристотель називав дружбою характерів, Герман Гессе представляє в романі “Unterm Rad”, порівнюючи її з дружбою заради задоволення і з корисливою дружбою [3].

Процес виникнення дружби між учнями монастиря автор ділить на чотири етапи:

1. Швидке знайомство протягом одного дня: *Nun begann man einander **anzusehen und kennenzulernen**, ... Dabei schaute man neugierig an, **begann ein Gespräch**, ...* [17: 433].
2. Формування груп на підсвідомому рівні із-за потягу до різноманітності й взаємного доповнення: *... nachdem alle einander genügend kennengelernt hatten, begann ein Wogen und Durcheinandersuchen, **Gruppen traten zusammen, Freundschaften und Antipathien traten zutage**. Selten schlossen sich Landsleute und frühere Schulkameraden zusammen, **die meisten wandten sich neuen Bekannten zu**, ...* [17: 438].
3. Функціонування груп, яке характеризувалося дружнім спілкуванням й сварками: *Unbeschreibliche kleine **Szenen der Zuneigung und der Eifersucht spielten sich ab, gediehen zu Freundschaftsbündnissen und zu erklärten, trotzigem Feindschaften**...* [17: 439].
4. Розпад груп на пари, чия дружба була заснована на:
  - 1). отриманні задоволення: *... Es gab **Freundespaare, welsche miteinander hebräische Vokabeln lernten, Freundespaare, die zusammen zeichneten oder spazieren gingen oder Schiller lasen*** [17: 446].
  - 2). отриманні вигоди: *Es gab auch **Freundschaften, deren Fundament eine andere Art von Vertrag und Gütergemeinschaft bildete**. So hatte der vielbeneidete Schinkenbesitzer seine ärgrenzende Hälfte an einem Gärtnerssohn aus Stammheim gefunden, ...* [17: 446].
  - 3). поєднанні характерів особистостей: *Für das **ungleichste galten Hermann Heilner und Hans Giebenrath, ... Die Freundschaft der beiden war ein sonderbares Verhältnis**. Sie war für Heilner ein **Vergnügen und Luxus**, eine **Bequemlichkeit oder auch eine Laune**, für Hans aber war sie bald ein mit **Stolz gehüteter Schatz**, bald eine **große, schwer zu tragende Last*** [17: 448].

Образи та асоціації, що викликаються у свідомості людини у зв'язку з тим чи іншим денотатом, визначають образну складову будь-якого концепту [12: 57]. Розглянемо модель асоціативно-образного поля концепту “дружба” в образах творів автора. Слід зазначити, що асоціативне розгортання концепту відбувається з урахуванням таких напрямків: 1) дружба супроводжується смертю; 2) завдяки дружбі вибудовується новий світ; 3) дружба нагадує гру, хворобу. До цього висновку приходимо, аналізуючи асоціативні паралелі ключового слова й лексичні засоби, які мають загальну семантичну ознаку “Tod”: *Er sah seinen Freund Hermann Heilner **tot auf einer Tragbahre liegen und wollte zu ihm hingehen*** [17: 489]; “Welt”: *Wir zwei, lieber Freund, sind **Mond und Sonne, sind Meer und Land*** [18: 49]; “Spiel”: *So wohlwollend und fördernd er jede seiner Freundschaften **gestaltet hat, so selbständig und diplomatisch hat er sie doch zu überblicken und zu leiten gewusst*** [19: 228]. Зміст концепту розкривається на основі співвіднесеності номінанту концепту з текстовими образами, кожний з яких актуалізується за допомогою “пучка” текстових асоціатив.

Ціннісна складова будь-якого концепту, яка виражає ставлення до нього, виводиться із семантики емоційно-оцінних слів, які зустрічаються в тексті. У творах Германа Гессе не простежується явного домінування позитивної стратегії дружби. Негативний погляд пояснюється, з однієї сторони, зовнішніми обставинами: занепад моралі й девальвація людських цінностей на тлі двох світових війн, з іншої сторони, внутрішніми чинниками: приналежність автора до течії романтизму, з його схильністю до зображення внутрішніх страждань головного героя із-за його маргінальності. Перш за все це стосується зображення суб'єктів дружніх відносин за допомогою епітетів, які супроводжуються негативно-оцінними конотаціями: *schweigsam und verschlossen gewordene, traurig aussehende, schwer einzureihende, gefährdete, einstige, ehemalige, gewesene Freund*.

До шкільних товаришів головного героя у автора емоційно-нейтральне ставлення: *dickbackige, gutmütige, beschäftigte, gute, ruhige, freundliche, auffallende Kameraden*. Лексема

Kamerad зустрічається в тексті завжди у множині, отже, для автора це – безлика сіра маса. Проте саме в ній головні герої мають розгледіти справжнього друга, наділеного неординарними якостями: *tapfer, klug, merkwürdig, empfindlich, gefügig, bewundernd*; і тоді автор висловлює до нього своє позитивне ставлення: *wirkliche, liebste, treueste, nahe, alte Freund*. У випадку, коли автор висловлює власне ставлення до суб'єктів дружніх відносин, він виходить із реальних життєвих ситуації, в яких функціонує дружба. При вживанні в тексті епітетів із номінантом *Freundschaft* автор тяжіє до зображення абстрагованих життєвих ситуацій, які переживаються у свідомості героїв:

Nach einigen Tagen verließ auch er das Bett...und es entstand im Kloster keine geringe Aufregung über die neugebackene Freundschaft [17: 464].

Справжня дружба у світоглядній картині світу автора – яскраво виражена, неординарна й тривала: *vieljährige, sonderbare, unzerstörbare, auffallende, ausgesprochene, werbende, volle, kämpferische Freundschaft*. Фальшивій дружбі притаманна неясність, скороминущість: *nicht ganz geklärte, lahmegelegte, einmal gewesene Freundschaft*.

Визначивши авторську картину світу як суб'єктивну реальність автора, втілену в його творах, і створену в результаті переосмислення об'єктивної дійсності, вважаємо що концепт “дружба” є вагомим елементом картини світу Германа Гессе. Цей факт підтверджується зображенням різних типів дружби: характерна, заради задоволення, корислива. Справжня дружба в системі цінностей автора – це неординарні стосунки між непересічними особистостями з метою духовного розвитку. Незважаючи на різний вік героїв, їхню дружбу об'єднував критерій справжності, за яким дружба характерів протиставляється фальшивій. Така дружба передбачала емоційний зв'язок, зміну світогляду через подолання конфліктних ситуацій. Письменник не ідеалізує дружні стосунки, тому його ставлення до них не є однозначно позитивним. Підтвердженням цього вважаємо асоціативно-образний ряд аналізованого концепту, в якому виділяться такі елементи: дружба – світ, дружба – смерть, дружба – гра.

Перспективним вважаємо контрастивний опис концепту “дружба”, досліджуючи твори німецьких і англійських авторів, адже шляхом зіставлення концепту однієї мови з його аналогом в іншій проявляється лінгвокультурна специфіка, що відображає своєрідну і неповторну картину світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акиндинова Т. А. Бердюгина Л. А. Г. Гессе: между пессимизмом знания и оптимизмом веры // Новые грани старых иллюзий, Ленинград.: Издательство Ленинградского университета, 1984. – С. 169 – 196.
2. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
3. Аристотель. Этика. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2000. – 492 с.
4. Белянин В. П. Психолінгвістика. – М.: Флінта, 2003. – 232 с.
5. Бразговская Е. Е. Текст в пространстве культуры. – Пермский гос. педагогический ун-т. – Пермь, 2001. – 114 с.
6. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика. – СПб: Аксиома; Новатор, 1996. – 231 с.
7. Каратеева Г. М. Текстовый концепт подорож у французькій прозі: дис. кандидата філ. наук: 10.02.05. – К., 2008 – 298 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2007. – 263 с.
9. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
10. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 327 с.
11. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – Тартуский ун-т. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 464 с.
12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008 – 332 с.
13. Седельник В. Д. Я верю в законы человеческого рода // Предисловие к книге Германа Гессе “Письма по кругу”. – М.: Прогресс, 1987. – С. 5 – 21.
14. Смирнов С. Д. Психология образа. Проблема активности психического отражения. – М., 1985. – 144 с.
15. Хильшер Э. Истоки мировоззрения Германа Гессе // Поэтические картины мира. – М.: Художест. литература, 1979. – С. 85 – 119.
16. Weibel K. Hermann Hesse und die deutsche Romantik. – Winterthur: Verlag P. G. Keller, 1954. – S. 146.
17. Hesse H. Unterm Rad. – Stuttgart: Reclam, 2004. – 547 S.
18. Hesse H. Narziss und Goldmund. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – 304 S.
19. Hesse H. Das Glasperlenspiel. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – 570 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жанетта Дягілєва – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лексикологія німецької мови.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ ЗЕМЛЯ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Олена ЖЕЛЄЗНЯК (Черкаси, Україна)

Стаття присвячена особливостям мовної репрезентації архетипу ЗЕМЛЯ в поетичній картині світу українців. Проаналізовано пропозитивну інформацію й асоціативні механізми метафор. Охарактеризовано роль архетипу в українській етносвідомості.

This article focuses on the investigation of the EARTH archetype in linguistic world-image of Ukrainians, and on the analysis of propositional information and associative processes of metaphors. The role and place of the EARTH archetype in Ukrainian's ethnic consciousness are described.

Вивчення глибинних структур свідомості відкриває нові перспективи дослідження процесу концептуалізації, що є однією з проблем сучасної когнітивної лінгвістики. Архетипи колективного підсвідомого, закодовані в культурі й мові, безумовно впливають на формування механізмів концептуалізації (як індивідуальних, так і колективно узгоджених), результатом дії яких є створення концептуальної системи. Фрагментом цієї системи, на думку О. Селіванової, є концептуальна картина світу, яка представляє інтеріоризований людиною або етносом світ [14: 406]. Як наголошують дослідники, серед яких О. Кульчицький, В. Жайворонок, С. Павлюк, В. Войтович, А. Баронін, одним із визначальних чинників формування української етносвідомості є архетип ЗЕМЛЯ. Тож мета статті – охарактеризувати у найзагальніших рисах особливості концептуалізації архетипу ЗЕМЛЯ в поетичній картині світу українців. **Матеріалом** роботи стали понад 700 текстових уривків, вилучених із творів сучасних українських поетів методом суцільної вибірки. У роботі використано **комплексну методiku**: контекстуально-інтерпретаційний аналіз, що уможливило вивчення досліджуваних мовних засобів у контексті окремої поезії, творчості письменника, архетипний аналіз, що дає змогу здійснити реконструкцію структур колективного підсвідомого на текстовому матеріалі, метод когнітивного моделювання, що застосований для опису концепту ЗЕМЛЯ, та компонентний аналіз, за допомогою якого було з'ясовано семантичну структуру аналізованих елементів.

Актуальність обраної теми полягає у необхідності аналізу архетипу ЗЕМЛЯ, що є одним із визначальних чинників формування української ментальності, з урахуванням новітніх досягнень когнітивної лінгвістики та визначення місця цього архетипу в поетичній картині світу українців.

Межа між концептуальною та мовною картинами світу дуже умовна, оскільки неможливо відокремити процеси когніції та вербалізації. За умов плюралізму КС, закріплюються поняття локальних КС – міфологічних, художніх, поетичних. Художня картина світу, за визначенням В. Ніконової, віддзеркалює особливості мовної репрезентації дійсності в художньому тексті [12: 13]. Відповідно, поетичну картину світу розглядаємо як відображення особливостей мовної репрезентації дійсності в поезії.

Поняття «архетип» було введено в науковий обіг К. Юнгом і тлумачилося ним як успадковані можливості уявлень, що є свідченням дії колективного несвідомого і проявляються у людини як мимовільна маніфестація позасвідомих процесів, а в історії народів відображаються у вигляді міфів. І у нас є певні підстави розглядати поезію як сучасну міфотворчість, оскільки митець «у своєму глибокому натхненні звертається до надр колективного несвідомого» [20: 242]. К. Юнг наголошував, що архетипи – це формально невизначені конструкції, які набувають свого вираження завдяки проекції та тільки тоді, коли для цього є привід [21: 223], що являє собою образи свідомого досвіду. А завдяки мовній діяльності внутрішні процеси думки стають сприйняттями [18: 430]. Дійсність архетипів визначається завдяки акту пізнання, зауважував К. Юнг, тому праобрази нерозривно пов'язані з когнітивною діяльністю людини.

У свідомості людини архетип експлікується за допомогою концепту, що являє собою інформаційну структуру, яка репрезентує сукупність вербальних і невербальних знань про світ [13: 256]. Шляхом концептуалізації відбувається фіксування концепту за певним мовним знаком, в результаті чого, на думку Дж. Лакоффа, формується семантичний простір мови [14: 404]. Таким чином, ми розглядаємо концепт ЗЕМЛЯ як проекцію архетипу ЗЕМЛЯ на

сучасне українське соціокультурне середовище. Моделювання й опис означеного концепту ми виконали за допомогою розробленої О. Селівановою моделі ментально-психонетичного комплексу, що “ґрунтується на розгляді свідомості як холистичного й синергетичного психофункціонального континууму поєднання п’яти пізнавальних функцій: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції – і колективного позасвідомого” [13: 322]. Ментально-психонетичний комплекс (концепт) включає пропозитивну інформацію диктуму, яка характеризується істинністю і несуперечливістю, оцінну інформацію модусу та асоціативно-термінальну інформацію, що виникає в результаті переосмислення понять однієї сфери в термінах іншої. Перевірка результатів моделювання ментально-психонетичного комплексу можлива завдяки застосуванню двовекторного підходу – від мовних знаків до структурних знань і навпаки [13: 322].

Концепт ЗЕМЛЯ широко представлений в сучасній українській поезії, особливо в авторів старшого віку (В. Герасим’юк, В. Голобородько, М. Матіос, С. Майданська). Варто відзначити, що лексико-семантичне поле (ЛСП) ‘земля’ надзвичайно багате і різноманітне, відповідно, досліджуваний концепт репрезентований значною кількістю лексем. Ядро ЛСП ‘земля’ становлять лексеми *земля, земний, рілля, глина, підземний, чорнозем*. Периферійними є *неземний, ґрунт, город, суша, планета, твердь, глей, грядка, підземелля, земляний, земельний, малоземелля, цілина, гумус, ойкумена*. Також ми виявили семантико-дериваційні оказіоналізми *брилля, середземний*.

Лексика, що репрезентує концепт ЗЕМЛЯ, переважно належить до загальномовної і часто вживаної, тому в поетичних текстах представлено не лише його асоціативно-термінальну (зважаючи на специфіку художнього твору), але й пропозитивну частини. Основу пропозиції концепту в опрацьованому матеріалі становлять слоти зі значенням локатива та об’єкта, менше – суб’єкта, зрідка – каузатива (...*щоб знайти себе трипільську, теракоту, в подряпинах великого і чорного, від гумусу, божественного нігтя* [9: 263]). Найчастотнішим є слот-локатив: *За ним лелека по масному бриллю пройшов уже тисячолітню милю землі, що полилася через плуг* [9: 156]; *Я випірнув з вод і по тверді побіг, аби відпочити аж нині в рові за парканом* [3: 293]; *Не дам я миті на поталу вічність. Каміння в ґрунті ворухнулось – страх!* [19: 151]; *...десь Лиса Гора пророста із землі, як зуб мудрості* [6: 15]. Людина співвідносить себе і все, що її оточує, з певним локусом, намагається означити будь-яку річ у просторі. А оскільки земля є “місце життя і діяльності людей” [15: 557], то людина її сприймає як умістилище всього суцього, і вважає землю універсальною просторовою точкою відліку, але водночас і часовою як усепороджувальну сутність, адже Земля – мати всіх матерів [16: 265].

Земля була чи не першою природною стихією, яку почала освоювати людина – її обробляли, використовували в ритуалах, тож у структурі пропозиції концепту наявний слот-об’єктів: *Воно й город уже б орать пора, я ж на підмогу – ухоплю граблі, згребу торішню гичку* [19: 153]; *Я був тоді молодим поетом, коли вовки перевелись у нашій хаці ... і свині дикі сумлінно рили грядки* [3: 30]; *Благословила нашу Землю Ти своєю ніжною стопою золотою* [11: 93].

Але земля може бути не тільки об’єктом чийось дій, а й виконувати роль суб’єкта: *Ніхто нині не намагається доводити, що Земля обертається* [1: 112]; *Земля лісна, неплідна і скалиста, укаменовані поетики й пажі* [11: 67]. Слід відзначити, що слот-суб’єкт ‘земля’, містячи ознаку активності, яка властива переважно живим істотам, наближається до асоціативно-термінального комплексу концепту. На нашу думку, це є залишковим виявом персоніфікації землі і свідчить про розвиненість архаїчного культу, який наділяв землю надзвичайним творчим потенціалом і в якому вона поставала як суб’єкт творення – свідомий та активний [16: 246].

Однак найбільш повною мірою цей вияв архетипу закономірно знайшов своє вираження в асоціативно-термінальній частині концепту ЗЕМЛЯ, яка формується переважно в результаті метафоризації. Асоціативні перенесення ми аналізуємо з позицій теорії концептуальної метафори, сутність якої полягає в осмисленні одного явища в термінах іншого, що має своїм результатом упорядкування й визначення понятійної системи людини [8: 387–390]. Механізм метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона пояснюють на підставі

зближення двох концептосфер – сфери джерела (source), або донорської, та сфери мішені (target), або реципієнтної.

Оскільки персоніфікація та антропоморфізація були основними засобами освоєння людьми дійсності, то найактивніша метафорична взаємодія відбувається між концептом ЗЕМЛЯ та концептосферою ІСТОТА, в межах якої можемо виокремити концепти ЛЮДИНА, ЖІНКА, МАТИ. Відзначимо, що досліджуваний концепт може бути як донорською сферою, так і реципієнтною. Так, концептосфера ІСТОТА постачає свої знаки для зображення ЗЕМЛІ як такої, що належить до живої природи: *Як жбан вина, ти взяв мене іскристу і осушив до глиняного дна, І кинув жбан об землю, аж вона Здригнулася, відчувши кров пречисту* [9: 169]; *Земля повипроваджувала грози, ліниво дише стомлена земля* [10: 292]; *Слухаю, як дихає земля. Поступово вловлюю ритм і значення шумів землі* [4: 169]. Така метафоризація увиразнює риси міфічної істоти, властиві концепту ЗЕМЛЯ в язичницькому світосприйнятті, на основі яких, очевидно, постав “цілий сонм земних богів: Триглав, Велес, Діванна, божества весни, зими, літа” [2: 189], хоча у слов’янському пантеоні персоніфікованої богині землі немає. В. Топоров це пояснює змістовою потужністю і глибиною ідей, пов’язаних із образом землі, що були недоступні для язичницької свідомості [16: 269], але знайшли своє відображення у християнській (див. нижче).

Іншою продуктивною донорською концептосферою є ЛЮДИНА: *...стоятиму в білій хустині. Де триста років не підведеться чорнозем, не підведеться і не гляне у вічі на могильнику роду мого, що не вмер* [9: 227]; *Нас двоє – як двоє очей в голові, Як дві голубінки в осінній траві, Як жолуди два на долонях землі* [10: 247]. На підставі метафоричного перенесення ЛЮДИНА – ЗЕМЛЯ останню наділено ознаками емоційних станів, які не властиві неживій природі, але у гіперболізованому вигляді (як оргістична емоційність) є однією з трьох найсуттєвіших рис архетипу МАТЕРІ [20: 50-51].

Водночас, концептосфера ЛЮДИНА часто буває зображена знаками концепту ЗЕМЛЯ: *Яке щастя звільнитися від законів притягання, коханий мій, муко моя, Земле моя!* [19: 120]; *...те найменше маля, що хлюпоче в потоці, та найменша земля з порошинкою в оці врятували б мене* [3: 133], *І вгорнувши маленьку планету в обгорілу свою сорочку, він кладе її під копою* [9: 142].

Як зазначає В. Топоров, спираючись на висновки К. Юнга, тільки жінка має психологічну здатність ідентифікації з землею, злиття з нею [16: 257]. Тож закономірно, що концепт ЗЕМЛЯ став донорською сферою для концепту ЖІНКА: *А пава впала (може, лиші здалося) На русую ріллю мого волосся* [9: 167]; *Я бачу: він у космосі розлуки шукає землю голу і малу* [3: 119]. Відзначимо, що в аналізованих текстах спостерігається самоідентифікація ліричної героїні із землею. Однак, концепт ЖІНКА у контексті досліджуваної теми дуже важко відокремити від концепту МАТИ. Водночас, їх не можна ототожнювати: якщо для жіночої психіки таке злиття властиве, то у чоловіка на підсвідомому рівні розмежовано архетип МАТЕРІ та архетип АНІМІ, пов’язані з концептом ЖІНКА [16: 344].

О. Кульчицький зазначає, що для українського колективного несвідомого характерним є праобраз доброї, лагідної, плодючої, щедрої Землі-годувальниці, що дає усе необхідне для життя [7: 48-49]. А “все благодатне породжувальне і життєдавче належить до класу “матерів” і формує образ Великої Матері” [16: 257]. Тобто, головна функція землі – породжувальна – і стала основою для формування архетипного образу, закріпленого фольклорною формулою “земля-мати”. К. Юнг називає землю серед основних виявів архетипу МАТЕРІ. Тому метафорична взаємодія концептосфер ЗЕМЛЯ і МАТИ особливо напружена і розмаїта. Знаками концептосфери МАТИ зображено концепт ЗЕМЛЯ: *Немов коверець, дихала рілля. Із неї виткнулось рожеве й голе Оратая лукаве немовля* [9: 156]; *я чула як стогне Земля скидаючи останні тумани я відчувала її тріпотіння принесене вітром Затаївши подих я чекала народження Нового Дня* [1: 113]; *хто прокляв цю землю, землю-покритку, одурену мою, сердешну Матір?!* [9: 237]; *Ви одійшли від нас, як молода із двору, щоб стати доброю невісткою землі* [9: 160]; *А весна захлинається! Тепла, як груди у землі – аж потоки над вами ревуть!* [3: 166]. Але донорською сферою виступає і ЗЕМЛЯ, що, на нашу думку, є результатом впливу досліджуваного архетипу, властивого колективному несвідомому

українців: *Зумію навіть пилом я відчути, Коли нестимеш ти галузку рути І пригоршу джерельної води. Мені не важко тут землею бути, Хай святяться на ній твої сліди. Сказав ти їй: "Голодним хліб роди" [9: 191]; Я – втомлена чорна земля, Укрий мене листом черленим, Хай ліс проростає крізь мене [...], Хай сім'я притулку шукає [10: 180]; заки ще крутиться Земля, заки іще існуєм Ти і Я, заки сей світ з живих клітинок зліплений, під Всевидючим Оком прозірливим цілунком замикаєм круг розірваний! Ти – Небо. Я – Земля [19: 75].*

Однак найчисельнішими і найвиразнішими є метафоричні перенесення, які виникли в результаті вбудованості концептосфер ЗЕМЛЯ і МАТИ, що свідчить про спільні витоки, походження, формування відповідних архетипів: *Із темної печери, що була житом, виходив бик з одним рогом, що був плугом, і кидався на жінку, що була нивою, аж та падала, як рілля, що була голими ногами [...] Поранена об ріг бика, що був плугом, жінка лежала на землі, що була голою, і гляділа квіти, що були червоним маком [4: 158-159], Вона як Бог, що творить світ, І вічне засіває чрево Плодоносяще, і приймає Пологи матері земної [9: 180], Я в пелені несу своє дитячко яре, Усе, що від землі росте укупі з ним, І виплекаю всіх я молоком одним [9: 184].* Архетипний вияв ЗЕМЛЯ-МАТИ також постає у мовній свідомості як БАТЬКІВЩИНА, яка для українців завжди мала сакральне значення, асоціювалася із матір'ю [5: 194]: *Я – теж Вітчизна, Терен твій і край. І ти відважний, як моя Вітчизна [...] Але згадай На Петра чи Іллі, Коли сльоза уміє душу стерпу, Що я – долонька рідної ріллі, Яку не віддають і перед смертю [10: 10].*

Як уже відзначалося, українці не знають богині землі, але високий ступінь сакралізації та одухотворення цього образу виявився у співвіднесенні Землі-Матері та Богоматері через спільні для них переживання – велику радість материнства і велике горе, страждання і втрати [16: 272], і це знайшло своє підтвердження у метафоричному зближенні концептосфер ЗЕМЛЯ і СВЯТИНЯ: *Щонеділі ходила б до храму Святого Бука [...] А вночі світила б високі, з пахучого воску зорі перед чудотворним ликом Святої Землі [9: 234]; Й святу землицю нюхаєш із жмень Не на кордоні – в dolce Буковині [10: 193].*

Асоціативно-термінальна частина концепту ЗЕМЛЯ має і значний фрагмент із негативним модусом. Частково він зумовлений залишками язичницького страху перед незбагненими силами природи. Також у землю ховали й померлих, і вона поставала як сутність, що забирає [5: 196]. Позасвідомим підґрунтям негативного модусу, за К. Юнгом, є властива архетипу МАТЕРІ страхітлива темрява. Тож ЗЕМЛЯ стає донорською концептосферою для позначення всього, що стосується "потойбіччя": *Чорну косу чеши. Твердь, як смерть, над тобою з косою [3: 166]; До стрічі, До землиці, До грози Ми летимо при свічечці сльози [10: 156]; Перед порогом ти озирнулась: подобизна князя земного. Страшно розгледіти темний лик [3: 120].*

Попри вагому "темну" сторону, знаки концепту ЗЕМЛЯ використовують для опису концептосфери ЖИТТЯ в результаті метонімічного перенесення, основою якого є термінали "та, що дає життя", "місце життя людей": *Ти – найскладніша перемога На цім чорноземі життя [9: 148]; Ти сам давно живеш лише в сказаннях, хоча живеш іще життям земним [3: 196].*

Отже, архетип ЗЕМЛЯ має особливе значення у поетичній картині світу українців. Спроектований на дійсність, він постає як концепт ЗЕМЛЯ, що відзначається обширною лексичною репрезентацією. У пропозитивній частині концепту домінують слоти локатива, об'єкта та суб'єкта. Особливістю асоціативно-термінальної частини є те, що концептосфера ЗЕМЛЯ може бути як донорською – для концептосфер ЛЮДИНА, ЖІНКА, МАТИ, ПОТОЙБІЧЧЯ, ЖИТТЯ, так і реципієнтною, і тоді донорськими сферами є ІСТОТА, ЛЮДИНА, МАТИ, СВЯТИНЯ.

На нашу думку, перспективним є дослідження архетипу ЗЕМЛЯ в усній народній творчості, українській літературі, у паремійному фонді мови тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Борисполец В. Платний пляж на Стіксі: Дощовий: верлібри. – К.: Академвидав, 2007. – 122 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Герасим'юк В. Була така земля: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 392 с.

4. Голобородько В. Летюче віконце: Вибрані поезії. – К.: Український письменник, 2005. – 452 с.
5. Желєзняк О.О. Мовна репрезентація архетипу ЗЕМЛЯ у поетичній творчості Марії Матіос. – Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць / Спецвипуск 1. – К.: Міленіум, 2008. – С. 189 – 198.
6. Калитко К. Сьогоднішнє завтрашнє: Поезії. – К.: Нац. спілка письмен. України: Гранослов, 2001. – 81 с.
7. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа / Під ред. Храмової В. та Плачинди В. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48 – 65.
8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем // Теорія метафори. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387 – 416.
9. Майданська С. Зійшло мені сонце печалі: Поезії. – К.: Факт, 2007. – 284 с.
10. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 308 с.
11. Мідянка П. Ярмінок: Збірка поезій. Сер. «Зона Овідія». – К.: Факт, 2008. – 128 с.
12. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: Монографія. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Словник української мови: В 11 т. – Т3. – К.: Наукова думка, 1972 – 744 с.
16. Топоров В. Н. К реконструкции балто-славянского мифологического образа Земли-Матери *Zemija & *Mātē (*Mati) // Балто-славянские исследования 1998-1999. XIV. Сборник научных трудов. – М.: Индрик, 2000. – С. 239 – 389.
17. Уфимцева А.А. Роль лексики в сознании человеческом и формировании языковой картины мира. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988, с.108 – 116.
18. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
19. Цвіт Антонія Грїховна таїна: Філософсько-еротичні поезії. – К.: Хрещатик, 1998. – 334 с.
20. Юнг К. Г. Психологические типы. – М.: «Университетская книга», ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 720 с.
21. Юнг К. Г. Структура психики и архетипы. – М.: Академический проект, 2007. – 303с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Желєзняк – пошукач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія.

КАРТИНА СВІТУ, ОБРАЗ СВІТУ І МОДЕЛЬ СВІТУ У ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Наталія ЖУКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуті теоретичні питання, пов'язані з картиною світу. Основна увага приділена сутнісним характеристикам феномена і тлумаченням поняття "картина світу".

The article deals with some theoretical issues concerning the world view. Special attention is given to the inherent characteristics of the phenomenon and the definitions of the notion "world view".

Аналізу специфіки мовного відображення світу приділена велика увага. Чільне місце посідають дослідження закономірностей осмислення людиною дійсності та принципів репрезентації отриманого досвіду засобами мови (М.М. Болдирев, С.А. Жаботинська, О.С. Кубрякова та ін.), особливостей функціонування вербалізованих концептів (С.Г. Воркачов, В.І. Іващенко, М.О. Красавський, Т.В. Луньова, М.В. Піменова, Ю.С. Степанов та ін.).

Однак, навіть за наявності великої кількості фундаментальних досліджень, присвячених вивченню картини світу (далі – КС) [11; 12; 21 та ін.], однією із важливих проблем залишається відсутність загальноприйнятого тлумачення поняття “картина світу”, яке часто використовується синонімічно із суміжними, але не тотожними поняттями [13; 13; 28; 3; 6: 117 та ін.]. Проте, існують підходи, які ґрунтуються на відокремленні КС від суміжних феноменів [9: 25; 25: 66 та ін.], що зумовило *актуальність* даної розвідки.

Мета цієї роботи полягає у встановленні кореляції між КС, образом світу (далі – ОС), моделлю світу (далі – МС). *Об’єктом дослідження* є сутнісні характеристики КС, ОС і МС.

Найчастіше у ході наукових пошуків оперують термінами “картина світу”, “образ світу”, “модель світу”. Слід відзначити, що КС, ОС і МС мають низку спільних рис, однак, наявні відмінності не дозволяють ототожнювати їх повністю.

У філософії КС визначається як одна з форм світоглядного подання об’єктивної реальності в суспільній свідомості, тому тлумачиться через образ освоєної в практиці дійсності, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі практичної діяльності людей [30: 271]. Таким чином, підкреслюється свідоме освоєння світу, що згодом використовується у якості “взірця” для членів соціуму. КС і МС ототожнюють (див. [26: 152-153]), виходячи із того, що КС відображає в узагальненому та ідеалізованому вигляді об’єктивно існуючі структурні відносини реальної дійсності (світу) за умови повного

абстрагування від їх чуттєво-предметного змісту. В онтологічному плані КС виступає у якості глобальної структурної МС.

Поняття “картина світу” і “образ світу” синонімічно використовуються у психології пізнавальних процесів поряд із близькими до них поняттями – “когнітивна карта”, “модель універсуму”, “уявлення про себе і свій Всесвіт”, “схема реальності”. ОС і МС ототожнюють [3: 116], трактуючи ОС як цілісну МС, що включає в себе уявлення про природу і суспільство. Розмежування ж ОС, КС і МС ґрунтується на тому, що свідомі дії індивіда орієнтує не ОС, який існує і функціонує у вигляді “безперервної генерації гіпотез-моделей світу”, а модифікована цим образом КС [27: 21-23]. Дослідники акцентують увагу на багатомірності образу реальності у свідомості індивіда, на тому, як саме будується і функціонує ОС, опосередковуючи діяльність людини в об’єктивному реальному світі [16: 13; 27: 23]. З точки зору психологів, ОС представляє собою певну структуру, яка фіксує усі когнітивні досягнення суб’єкта, набуті ним у процесі адаптації до оточуючого середовища, причому як упродовж індивідуальної історії, так і у ході філогенетичного розвитку відповідного виду [1: 64].

У культурології здебільшого оперують термінами “модель світу”, “картина світу”, “образ світу”, “світобачення”. Стверджується, що МС представляє у спрощеному вигляді національний ОС – особливу структуру загальних для усіх народів елементів (хоча вони розуміються по-різному, мають свій акцент) [5: 47]. Установлюється наступна кореляція між МС і ОС: МС, представлена “сіткою координат” з універсальних понять і категорій, слугує орієнтиром, який допомагає людям сприймати дійсність і будувати ОС у свідомості [8: 30].

У роботах літературознавчого спрямування в один ряд вишиковують терміни “картина світу”, “картина епохи”, “картина реальності”, “картина реальної дійсності” (див. [4: 38]).

У лінгвістичних концепціях увагу концентрують на сукупності знань про світ, втілених у мовній формі, та оперують цілою низкою термінів – “мовний проміжний світ”, “мовна репрезентація світу”, “мовна модель світу”, “мовна картина світу”, “концептуальна система”, “індивідуальна когнітивна система” та ін. Співвідношення понять КС, ОС і МС залишається суперечливим. Деякі дослідники вважають синонімами терміни “картина світу” і “модель світу”, вважаючи, що в основі кожної мови лежить особлива модель, або картина, світу, і мовець зобов’язаний організовувати зміст висловлювання у відповідності з цією моделлю [28: 3]. КС і ОС ототожнюють, коли йдеться про структуру духовну (ідеальну, ментальну), що існує власне не у мові, а у свідомості [19: 773]. Часто не розмежують поняття “картина світу”, “модель світу” і “образ світу” [13: 13; 21: 19-22]. Синонімічно тлумачаться “національно-мовна картина світу” і “національно-мовна модель світу” [6: 117].

КС дають визначення через “образ світу”, як відображений, так і створений свідомістю (див. [19: 786]). При такому підході КС представляється різновидом ОС: КС – “цілісний глобальний образ світу” [21: 19], “інтегральний образ” [30: 271]. Таким чином, ОС є тотожним загальній КС, різновиди якої виділяються умовно у межах дослідження. Кожна КС зберігає у собі певний ОС, який ніколи не є дзеркальним відображенням світу [21: 60]. Подібна точка зору узгоджується із трактуванням КС як складної системи образів, які відображають дійсність у колективній свідомості [10: 88], як єдності багатьох образів різних ракурсів та аспектів дійсності, що розкриваються в процесі її освоєння [30: 271].

На наш погляд, саме з цієї позиції дослідники говорять про розмаїття картин світу. При цьому КС залежить від “призми, через яку здійснюється світобачення” [21: 55]. Так, ОС, сконструйований через призму свідомості і мови поета, – це поетична КС [17: 263]. Якщо говорити про ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини або народу у цілому, то маємо справу із когнітивною КС [20: 52]. Специфічно узагальнений образ наукових уявлень про різні форми руху матерії на певному етапі розвитку наукового пізнання, які формуються на базі фундаментальних уявлень науки, – наукова КС [18: 9]. КС, порівняно з ОС, ближче до матеріального світу: метафорично можна говорити про предмет її зображення, художню манеру написання, про рівень деталізації зображуваного [21: 51].

В окремих роботах фахівці дають визначення КС через поняття “образ”, маючи на увазі не ОС, а форму відбиття дійсності у свідомості: КС – “гранично деталізована

сукупність образів усіх істот, предметів, і явищ, які оточують носія картини світу (у матеріальному чи духовному полі його існування) і розпізнаються ним як такі, що несуть самостійне онтологічне значення” [4: 38].

Установлення кореляції між КС, ОС і МС можливе при урахуванні базисних ознак цих феноменів.

У якості сутнісних характеристик КС виступають когнітивність [22: 21], семіотичність [21: 22], системність [20: 61; 22: 19; 24: 175], структурованість [20: 61; 22: 21], історична обумовленість [6: 117; 23: 118], динамічність [25: 70]. КС також притаманна космологічна орієнтованість [21: 44], зверненість до Універсуму як певної цілісності, що живе за своїми законами і вступає у взаємодію з носієм КС [4: 38].

Головними ознаками МС є когнітивність [25: 67], семіотичність [21: 22; 25: 66; 29: 5], системність, структурованість [25: 67; 29: 5], історична обумовленість [29: 44], статичність, схематичність [25: 67], стабільність [29: 39], параметричність, епістемічність [25: 70].

ОС властиві такі риси: когнітивність, системність, структурованість, історична обумовленість [1: 52-69].

Таким чином, слід відзначити, що складні розумові конструкти, якими є КС, ОС і МС, мають спільні риси, що призводить до підміни одного поняття іншим. КС, ОС, МС притаманна когнітивність, семіотичність, системність, структурованість, історична обумовленість.

Усі феномени (КС, ОС, МС) є когнітивними за своєю природою, формуються у результаті пізнавальних актів: КС – когнітивна інфраструктура [22: 21]; ОС – структура, яка фіксує усі когнітивні досягнення суб'єкта [1: 64]; МС – “каркас” уявлень про світ [25: 70].

КС, ОС, МС можуть бути представлені за допомогою як вербальних, так і інших медіаторних засобів [21: 22; 12: 81]. При цьому мовне втілення невід’ємно пов’язане з КС. Так, національна МКС, є одним із способів відображення і фіксації національного ОС і національної МС.

КС, ОС, МС трансформуються у процесі історичного розвитку людства, оскільки постійно змінюється світ.

Ці розумові конструкти представляють собою цілісні системи, тому їм притаманна структурованість, узгодженість елементів.

Наявність відмінностей між феноменами КС, ОС, МС не дозволяє повністю ототожнювати поняття “модель світу”, “картина світу”, “образ світу”. Розмежування КС, ОС і МС можливе з огляду на спосіб їх формування, природу складових, швидкість трансформації, функціональне навантаження.

Для формування КС і МС необхідні здібності людини до перцепції та рефлексії, важливою є не тільки діяльність органів чуттів, але і осмислення, кодування за допомогою медіаторних засобів. Зокрема, результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення є когнітивна КС [20: 52]. Віддзеркалення у свідомості людини об’єктивного світу призводить до появи концептуальної КС, яка є результатом абстрагуючої діяльності людини (див. [22: 23]). Слід зауважити, що КС формується шляхом відбиття, відображення елементів оточуючої дійсності у їх різних станах, зв’язках [9: 26]. Крім того, іменування складових КС не є фактом простого відображення, а обумовлюється діяльністю людини [23: 117].

Важливість рефлексії для ОС (при його ототожненні з КС) підкреслюється у психології [16: 18]. Він унаслідкується соціально, передається від покоління до покоління за допомогою МКС [12: 81]. На думку дослідників, апріорні форми ОС наповнюються конкретним змістом в індивідуальному досвіді суб'єкта [1: 65].

Для створення МС логічне осмислення реальності має особливу значущість. Основний принцип формування МС – кодування, це утворення є результатом класифікуючої діяльності людини [29: 6-39].

КС, ОС, МС різняться за природою компонентів. КС містить загальні уявлення про світ, його устрій, типи об’єктів та їх взаємозв’язки [15: 95], інтуїтивні уявлення про реальність [24: 175], знання про дійсність [20: 51]. КС включає в себе образи і поняття

[10: 88]. У МКС відображаються і фіксуються також хибні погляди, відчуття світу, фантазії, мрії про світ [12: 98]. Абстрактний феномен, яким є МКС, існує в культурній свідомості у вигляді відрефлектованого індивідуального і колективного досвіду, втіленого в одиницях номінації та у специфіці їх функціонування [22: 23].

МС, як і КС, містить уявлення, однак, у спрощеному, скороченому вигляді [29: 5]. Складові МС – універсальні знакові комплекси, семіотичні і похідні від них опозиції, які орієнтують людину у світі [25: 66]. Між дослідниками немає єдності щодо кількості опозицій та їх членів: одні виділяють 10-20 бінарних опозицій (*верх – низ, день – ніч, чорне – біле* та ін.) [29: 5], інші наполягають на необхідності третього, перехідного члена протиставлення (*свій – чужий – спільний / нічий, правий – лівий – центр, порядок – стихія / хаос – зміна* тощо) [25: 69]. Своя МС будується у кожній культурі з універсальних концептуальних і чуттєвих категорій (час, простір, зміна, причина, число і т.ін.) [21: 61].

З точки зору психологів, ОС існує як сукупність гіпотез-моделей світу [27: 23], як ієрархічна система когнітивних репрезентацій [1: 64].

Динамічність КС зумовлює її мінливість у часі (у діахронії) та варіативність у просторі (у синхронії). Вивчення загальної КС можливе лише шляхом умовного виділення окремого її сегменту. У такий спосіб здійснюється дослідження її різновидів, які характеризуються різним ступенем динамічності: наприклад, МКС змінюється повільніше, ніж наукова КС [12: 18].

МС є статичним конструктом, фундаментальною властивістю якого виступає стабільність – необхідні особливі сильні умови для того, щоб поколювати структуру МС [29: 39].

До основних функцій КС належать інтерпретативна [2: 88; 6: 117; 21: 25; 25: 67] і регулятивна [21: 25]. Так, МКС задає зразки інтерпретації того, що сприймається, впливає на членування досвіду і бачення ситуацій та подій [12: 120; 14: 64-65]. Крім того, за КС визнають здатність бути засобом інтеграції людей [21: 25], формування ідентичності (культурної, гендерної, соціальної, вікової та ін.) одиничного і колективного суб'єкта пізнання [7: 166].

Призначення МС – представити світ у вигляді системи знаків, наділених особливим смислом, задати людині орієнтири у світі [25: 66]. Деякі фахівці визнають за МС пояснювальну силу [9: 28]. Слід відзначити, що прогноз не є першочерговим призначенням КС і ОС.

Таким чином, КС формується за певною схемою, конфігурацією, вимірами особливої МС. Ми виходимо із того, що МС становить “каркас” КС. Фіксуючи найбільш важливі факти, зв'язки та закономірності того, що має місце в оточуючому середовищі, МС опосередковує взаємодію людини з оточуючим світом, визначає параметри інтерпретації явищ дійсності та поведінки.

МС – серцевина загальної КС, яка реалізується у вигляді різних умовно виділених картин світу. Індивід користується частиною загальної МС, доступ до якої залежить від багатьох чинників (рівня освіти, віку, соціального стану, типу культури тощо). Під впливом існуючої у певному соціумі МС, у процесі перцептивного сприйняття дійсності у людини виникає індивідуальний ОС, який, за спостереженнями дослідників, відрізняється від ОС, втіленого у загальній КС її часу, лише нюансами [21: 58]. Побудова індивідуального образу зовнішньої реальності здійснюється шляхом актуалізації тієї або іншої частини уже наявного ОС із подальшим його уточненням або навіть перебудовою. Індивід отримує доступ до національної МС, національної КС і національного ОС в ході соціалізації, формує власну МС, КС і ОС і за певних умов (в залежності від соціального стану, належності до певної соціальної групи) може впливати на національну КС, національний ОС, національну МС.

Отже, розглянуті сутнісні характеристики КС, ОС і МС, специфічні функції, які виконують ці розумові конструкти свідчать про необхідність розмежування термінів “картина світу”, “образ світу”, “модель світу”. Однак, релевантним є ототожнення ОС і загальної КС. Складні розумові конструкти – КС, ОС, МС – характеризуються як когнітивні, семіотичні, системні, структуровані, історично обумовлені утворення. Основні відмінності

між цими феноменами полягають у способі їх формування, природі складових, швидкості трансформації та функціональному призначенні.

Усі види картин світу розглядаємо як форми реалізації загальної КС, ядро, серцевину якої становить МС. МС представляється як “каркас”, схема, у відповідності до якої формується КС. Ми дотримуємось тлумачення КС як сукупності вірувань, уявлень, знань людини про світ та їх інтерпретації. ОС як система когнітивних репрезентацій втілюється у КС. У процесі формування КС кожна лінгвокультура тяжіє до актуалізації того чи іншого сегменту МС у залежності від цілої низки факторів (історичних, культурологічних, соціальних та ін.).

Подальші розвідки будуть спрямовані на дослідження чинників, які зумовлюють специфічні конфігурації національних моделей світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Современный когнитивный подход к категории “образ мира” // Вопросы философии. – 2002. – № 8. – С. 52–69
2. Бартми́нский Е. Точка зрения, перспектива, языковая картина мира // Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. – М.: Индрик, 2005. – С. 87–104.
3. Белокопытов Ю.Н. Фрактально-синергетический образ нелинейного мира // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 116–132.
4. Варакина Е.Р. Картина мира в ранней лирике Георгия Иванова // Филологические науки. – 2008. – № 2. – С. 38–47.
5. Гачев Г.Д. Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос. – М.: Прогресс, 1988. – 768 с.
6. Голубовская И.А. Антропологическая парадигма в современном языкознании: основные теоретические постулаты и модули лингвистического исследования // Studia Linguistica. – 2009. – Вып. 2. – С. 110–122.
7. Гришаева Л.И. Можно ли исчислить параметры картины мира как формы его репрезентации? // Проблемы представления (репрезентации) в языке. Типы и форматы знаний. – М.: Изд-во ТГУ им. Г.П. Державина, 2007. – С. 158–170.
8. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – [2-е изд., испр.] – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
9. Иванова С.В. Лингвокультурология и лингвокогнитология: сопряжение парадигм. – Уфа: РИО БашГУ, 2004. – 152 с.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
11. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 234 с.
12. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
13. Кубрякова Е.С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – 2006. – Т. 65. – № 2. – С. 3–13.
14. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
15. Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов. – М.: Академический Проект, 2004. – 320 с.
16. Леонтьев А.Н. Образ мира // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 11–18
17. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
18. Михайловский В.Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 128 с.
19. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – [2-е изд., доп. и испр.] – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 819 с.
20. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
21. Постовалова В.И. Картины мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 12–69.
22. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
23. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с.
24. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. – М.: "Аграф", 2003. – 608 с.
25. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / РАН. Ин-т языкознания. – М.: Academia, 2005. – 640 с.
26. Салихов М.В. Математическая картина мира // Философские науки. – 1980. – № 5. – С. 152–153.
27. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира как парадигмы психологического мышления // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 18–31.
28. Урысон Е.В. Языковая картина мира vs. обиходные представления (модель восприятия в русском языке) // Вопросы языкознания. – 1998. – №2. – С. 3–21.
29. Цивьян Т.В. Модель мира и её лингвистические основы. – [3-е изд., испр.] – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
30. Філософський енциклопедичний словник / [Гол. ред. В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Жукова – аспірант кафедри англійської філології Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика.

СТРАТЕГІЯ «ДИСКРЕДИТАЦІЇ ОПОНЕНТА» В ПОЛЕМІЧНИХ ТРАКТАТАХ МАРТИНА ЛЮТЕРА

Наталія ЗАХАРЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянута стратегія «дискредитації опонента», за допомогою якої робиться акцент на рисах головних персонажів полемічних трактатів Мартіна Лютера, проведена інтерпретація мовних засобів акту дискредитації.

This article investigates the strategic defamation of character opponent, that helps to accent the main traits and features of the characters, means of its language expression and interpretation on the material of polemical treatises of M. Luther.

Об'єктом дослідження в статті є мова полемічних трактатів Мартіна Лютера «Ein Sendbrief vom Dolmetschen» (1530) [16], «Wider das Bapstum zu Rom vom Teuffel gestiftt» (1545) [17], „Von den Juden und ihren Lügen“ (1543 р.) [18], предметом – стратегія дискредитації як акт оцінки, за допомогою якої робиться акцент на рисах головних опонентів. Метою дослідження є встановлення мовних засобів акту дискредитації та їхня інтерпретація.

Актуальність питання зумовлено відсутністю у вітчизняній лінгвістиці досліджень мовно-мовленнєвих особливостей акту дискредитації на матеріалі полемічних трактатів німецького реформатора М. Лютера, як і досліджень способів вираження негативної оцінки (перформативної, прямої, непрямой експліцитної, імпліцитної), що належать до характерних рис мовного стилю М. Лютера. Подібні дослідження сприятимуть розумінню окремих соціальних проблем міжкультурного спілкування часів Реформації.

Під полемічним трактатом (полеміка- з грецької: *тисьмовий вчений спор; сварка; трактат- лат. tractatus – підданий розгляду*) у роботі розуміється літературний твір, в якому предмет обговорюється з двох протилежних точок зору у формі респонсів (*питання – відповідь*). Полемічний трактат відображує суспільно-політичне життя країни, її загальні елементи культури та національно-специфічні культурні цінності. Базовими стратегіями та головними інтенціями, що використовуються в різних жанрах полемічного трактату, є стратегія формування емоційного настрою адресата, агітаційна стратегія, інформативно-інтерпретаційна стратегія, стратегія переконання (агітаційна і аргументативна), стратегія боротьби за владу (стратегія дискредитації, нападу та самооборони) [1; 5; 15].

М. Лютер використовує полемічні трактати як засіб публічного викладання своїх нових соціально-історичних і теологічних поглядів. У більшості з них присутні прямі форми мовленнєвої агресії, виражені тактиками образи, звинувачення, погрози, заклику, прокляття. В трактатах перетинаються інтереси сфер психології спілкування, пропаганди, політики і соціальної сфери.

Для полеміки зі своїми опонентами М. Лютер обирає грубу, образливу критику, користується мовними засобами емотивної оцінки, прямо призначеними для негативної характеристики противників – напр., висміювання. Значну частку таких засобів становлять оказіональні композити з яскраво вираженим пейоративним і експресивно-оцінним компонентом у структурі семантики слова, утворені за допомогою стилістичних засобів метафоризації та гіперболізації. Такий крок автора можна пояснити його наміром найбільш ефективно досягти поставлених цілей шляхом впливу на свідомість в ході аргументації та прогнозування можливих дій та поведінки адресата. Наприклад, у фрагменті трактату “Wider das Bapstum zu Rom vom Teuffel gestiftt” мова йде про те, чи має хтось право осуджувати Папство (*ob den Bapst niemand oder jemand richten, urteiln und absetzen köndte ta er (Папіст) wil ungerichtet und ungestrafft ... sein [17: 294]*). Сам М. Лютер характеризує Папство як *als einen Gottes-, als Christi, als aller Christen und aller welt feind* (тобто як ворога Бога, Ісуса, всіх християн і взагалі всього світу) [17: 294]. Він майже закликає уявного адресата до того, що кожен християнин має право, та навіть повинен такого Папіста „... осуджувати, проклинати, або, що найменш, викреслити зі свого серця ...”: *.... ein jglicher getauffter Christen jn (Папіста) richten, verdamnen, und zum wenigsten aus seinem hertzen absetzen mag [17: 294]*. Цей фрагмент трактату містить приклад конфронтаційних стратегій дискредитації й маніпуляції з реалізуючими їх тактиками – прямої образи та прямого

звинувачення. Дискредитація опонента досягається шляхом мовленнєвої характеристики персонажів, для якої М. Лютер обирає грубу образливу критику користуючись мовними засобами емотивної оцінки: *als einen Widerchrist und Beerwolff, als einen Gottes-, als Christi, als aller Christen und aller welt feind* [17: 294]. Стратегія маніпуляції думкою та впливом на адресата містить фрагменти заклику.. *ein jglicher getauffter Christen jn* (Папіста) *richten, verdamnen, und zum wenigsten aus seinem hertzen absetzen mag* [17: 294]. Тактика автора є не просто конструюванням висловів, а частина інтерактивного процесу: М. Лютер розраховує на те, що його погляди будуть позитивно оцінені простими німцями.

Дискредитації опонента досягається також за допомогою такого прийому, як натяк, приписування опоненту помилкових тверджень, передача фальшивих або свідомо перероблених цитат (у тому числі сказаних опонентом). На підтримку своєї точки зору М. Лютер навмисно підбирає „правильні” тлумачення та висловлювання на задану тему з боку авторитетних у суспільстві осіб, переважно церковних, негативні приклади з історії та сучасності, а також негативні приклади з особистого досвіду, прямі «атаки» на особистість опонента, такі як образа, наклеп, ганьблення тощо [19: 223]. Окремою групою виступає „пряма дискредитація” – кожний факт приниження або персони або групи, що знаходить вираження у формі іменника (*Buben, Diebe, Schelke, Hure, Mörder, Lesterer, Lügner, die Falschen, Feind*) або прикметника (*ungleubig, grob, ungelert, blind, toll, teuflisch*) [16; 17; 18]. Наприклад, для дискредитації іновірців Лютер обирає наступні тактики мовленнєвої характеристики: – висміювання думки опонента (про те, ще єврейський народ є обраний Богом): *die Mörder und Hurn, Diebe und Schelcke, und alle böse Menschen rhümen, das sie Gottes heilig sonderlich Volck sind; verdampfte Gotts Lesterer und Lügner* [18: 446; 18: 443]; – тактика звинувачення іновірців в небажанні зректися своєї віри та перейти до Християнства: *verbittert, giftig, blind hertz der Jüden* [18: 419]; – тактика звинувачення іновірців в неправильному тлумаченні Святого Письма: *machen aus irem eigen tollen Kopff ein eigen Biblia* [18: 480].

Інтенсивність «приниження» у М. Лютера можна класифікувати за шкалою значущості від «помірного» та «стриманого» до «різкого» / «грубого». За стилістикою та силою висловлювання М. Лютер переважно використовує такі форми дискредитації опонента: **критичне приниження** (*eigensinnige verstockte leuth / ein falscher Prophet, grosse, böse narren und grosse, grobe Eseln zu Rom*); **різку, грубу характеристику** дій опонента, **осуд** (*blinde tolle narren / elende narren / reuber, diebe vnd morder*); **іронічні висловлювання** (*dieser (Rabbi) ist ein köstlicher Meister, den solt man mit Esels förtzen krönen (mit Disteln bekränzen)*) [18: 460].

В основі кожної форми дискредитації стоять поміж іншого правильний вибір слова, завдяки якому відбувається реалізація задуманого автором і гарантується успіх запланованого впливу. М. Лютер має в своєму розпорядженні різноманітні мовні форми. Так, у межах оцінної номінації він часто використовує біблійну та релігійно-теологічну лексику, обираючи при цьому з Біблії м'які, так і емоційно насиченні вирази: *Antichrist, Abgott, des teufels Apostel, Endtchris, Widderchrist, falsche Propheten*. Наприклад: *On das hiemit der Bapst nicht allein sein Gotteslesterung und verfluchte lügen und abgötterey mus offenbaren, Sondern auch seinen grossen, groben Esels kopff mus aller welt zeigen, als der gar nichts versteht, Was ein Christ, Kirche, Gottes Wort, Geist und Gott sey.* [17: 295] Разом з тим, для дискредитації своїх опонентів М. Лютер не зупиняється і перед вульгарно-непрстойною лексикою: *Barbari, Bluthunde, Lügenloch, arme drecksecke, Maden, stanck und unflat, Buberei, Schelke, Hure, Hurrisch Volk, Wucher, Pobel*.

Для реалізації дискредитації опонента М. Лютер користується конкретним набором персуазивних компонентів у складі дериватів. Найбільш виразно передають негативну оцінку інтенцію автора деривати, побудовані на основі метафоричного та метонімічного переносів, де персуазивними компонентами виступають як базові, кореневі, так і знакові другорядні складові (*Gelddünger, Steuerpapst, Papstesel, Geldwucher*).

Ключова роль в процесі реалізації стратегії дискредитації в трактатах М. Лютера відводиться введенню до складу оказіональних дериватів, що формують авторський контекст, оцінної лексики (*Papstketzer, Pfaffenopfer, Teufelshurhaus, Ohrenkriecher, Abgötterei Dieberei, Sophistrei, Pāpstrei, Pāpstling, Rūmling, Erzgotteslästerer, Erzmechelmörder, Prophetist,*

Schwärmer) та використанню фігур порівняння (автор порівнює людей з тваринами): *ein Wolf* (ein Feind der Kirchen), *reyssenden wolffen*, *wolf und tyrann*, *bock und wolff*, *gewrm und (ge)schwurm*, *schlangen kinder*, *schlangen Gesichte*, *bock*, *tawber Bock und grober Esell*, *wolff und schlangen und der gleichen unvornunfzte wutende thier*, *grobe Römische*, *Eseley ungelerten groben Esel* (Papst uns Cardinals), *Schlangen gezichte*, *Bluthunde*, *Esel*, *Vihe*, *giftige bitter würme*, що у синтезі з загальною семантикою моделі сприяють утворенню нових концептів і понять. Це явище є характерним для ранньонімецького періоду, який відзначається високою продуктивністю щодо появи нових лексичних одиниць та семантичних змін в структурі значень старих слів німецької мови [11].

На основі інтерпретаційного аналізу фрагментів полемічних трактатів М. Лютера доведено, що стратегія «дискредитації опонента» використовується автором як акт оцінки дій опонентів. Ця стратегія знаходить реалізацію через тактики висміювання та звинувачення шляхом прямої та непрямої образи. За стилістичною формою та силою висловлювання М. Лютер переважно використовує такі форми дискредитації опонента, як критичне приниження, різку / грубу характеристику, осуд, іронічні висловлювання та порівняння. Стратегічно вивірені мовленнєві кроки автора є частиною інтерактивного процесу формування емоційного настрою адресата з метою подальшого впливу на його думку. Номінація як складова оцінної семантики в рамках стратегії дискредитації опонента є суб'єктивним відображенням автором дійсності. Вона народжується на основі вільного творчого пошуку автора і є засобом створення специфічних експліцитних та імпліцитних авторських прийомів.

Перспектива дослідження теми може бути пов'язана із подальшим вивченням особливостей мовного стилю німецького реформатора М. Лютера, зокрема, інтерпретації засобів вираження негативної оцінки автора на матеріалі творів іншої проблематики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амиров В.М. Агитационный предвыборный сверх текст: организация содержания и стратегии реализации: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / Амиров В.М. – Екатеринбург, 2002. – 228 с.
2. Арутюнова Н.Д. Введение // Н.Д. Арутюнова. Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993: 3.
3. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст. // Языковая номинация. / Арутюнова Н.Д. – М.: Наука, 1977. – С. 308
4. *Болдырев Н. Н.* Когнитивная семантика. // *Болдырев Н. Н.* – Тамбов, 2000. – 306с.
5. Ильин М.В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий / М.В. Ильин. – М.: РОССПЭН, 1997. – 432 с.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. / Иссерс О.С. – М.: РОССПЭН, 2003. – 134 с.
7. Иссерс О.С. Речевое воздействие в аспекте когнитивных категорий : [в т.ч. о персуазив. коммуникации, базовых категориях персуазив. дискурса] // Иссерс О.С. – Омск: Вестн. Омского ун-та, 1999. – Вып. 1. – С. 74–79
8. Карасик В.И. Аспекты языковой личности // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации. / Карасик В.И. – Волгоград, 2001. – С. 34–38.
9. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Караулов Ю.Н. // Язык и личность. – М., 1989. – С. 15.
10. Купина Н. А. Агитационный дискурс: в поисках жанров влияния / Купина Н. А. // Культурно-речевая ситуация в современной России. – Екатеринбург, 2000. – С. 52.
11. Медведовська Н.В. Розвиток абстрактної лексики в ранньонімецькій мові (на матеріалі полемічних текстів XVI ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 „Германські мови” / Медведовська Н.В. - К., 2003. - 150 с.
12. Сметанина СИ. Функционально-типологический анализ способов наименования лиц и фактов в структуре публицистического текста // Сметанина СИ. – Л., 1982. – 285с.
13. Чернухина И.Я. Элементы организации художественного прозаического текста // Чернухина И.Я. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984. – С. 13–14.
14. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка // Шаховский В. И. – Воронеж, 1987. – С. 88–100.
15. Шейгал Е.И. Семантика политического дискурса : [монография] / Е.И. Шейгал // Ин-т языкознания РАН ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
16. Luther M. Ein Sendbrief vom Dolmetschen / Martin Luther // D. Martin Luthers Werke : Kritische Gesamtausgabe. – Weimar : Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1920. – Band 54. – S. 632–646.
17. Luther M. Wider das Bapstum zu Rom vom Teuffel gestift / Martin Luther // D. Martin Luthers Werke : Kritische Gesamtausgabe. – Weimar : Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1920. – Band 54. – S. 206–300.
18. Luther M. Von den Jüden und ihren Lügen / Martin Luther // D. Martin Luthers Werke : Kritische Gesamtausgabe. – Weimar : Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1920. – Band 53. – S. 417–552.
19. Pensef, Franzjosef. Zur Personenabwertung, 1978. in: Zur Literatursprache im Zeitalter der frühbürgerlichen Revolution, Akademie-Verlag Berlin, 1978, S. 223–340.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Захарченко – здобувач кафедри германської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, лінгвопрагматика, лінгвокультурологія.

ЗМІСТ

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

ПРОФЕСОРУ Л.М. ЧЕРНОВАТОМУ – 60	3
ЧЕРНОВАТИЙ Л. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СЕРІЯ DICTUM FACTUM	5
ДЕМЕЦЬКА В. ГРАНИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ АДАПТАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ПРОПОВІДІ)	13
КИЯК Т. «ФАЛЬШИВИ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА» ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	17
КОЛОМІЄЦЬ Л. «САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У НОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ	20
НАУМЕНКО А. СКЛАДОВІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕРКЛАДАЧА ЯК ЧИННИК, РУЙНУЮЧИЙ ОРИГІНАЛ	25
СЕМЕНЮК О., БИЛОУС В. ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ТЕКСТА РАССКАЗА Ю.СЕМЕНОВА «ЛЕТОМ 37-ГО»)	31
ЧЕРНОВАТИЙ Л. КОНТРОЛЬ КОМПЕТЕНЦІЇ УСНОГО ПЕРЕКЛАДУ З АРКУША МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ	35
DR. SABINA MATTER-SEIBEL. "FALSE SPEAKER OF LANGUAGE": TRANSLATING AND INTERPRETING IN CONTEMPORARY ASIAN-AMERICAN FICTION	40
БИЛОУС О. EIGENSCHAFTEN DES HYPERMEDIASYSTEMS WWW IM ÜBERSETZUNGSPROZESS: DAS HYPERTEXTPRINZIP UND INTERAKTIVITÄT	47
ГЛАДУШ Н. TRANSLATION STUDIES AND OTHER DISCIPLINES	52
ДАВЫДЕНКО Ю. МАКРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ	56
ЗИНУКОВА Н. ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	60
КАЛЬНИЧЕНКО О., КАЛЬНИЧЕНКО Н. МИКОЛА ЛУКАШ ЯК ТЕОРЕТИК ПЕРЕКЛАДУ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНОГО СПАДКУ	63
КІЩЕНКО Ю. ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНХРОННОГО ПЕРЕКЛАДУ	70
НАЗАРКЕВИЧ Х. ПЕРЕКЛАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ОЧУДНЕННЯ В РОМАНІ ЕМІНЕ СЕВГІ ЕЗДАМАР «ЖИТТЯ – КАРАВАН-САРАЙ»	73
НЕКРЯЧ Т. СИТУАТИВНА АСИМЕТРІЯ У ПЕРЕКЛАДІ ДРАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЦЕНІЧНОСТІ	78
ОВСЯННИКОВ В. АНГЛИЙСКИЕ МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	83
ОЛІЙНИК Т. THE POLITICS OF CONTEMPORARY TRANSLATION THEORY	87
ПАВЛЕНКО О. ФАКТОРИ ЗМЕНШЕННЯ РІВНЮ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ДЖ. ФАУЛЗА)	91
ПАСІЧНИК О. ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО В ПЕРЕКЛАДАХ МАРГАРИТИ ГЕЦЕВИЧ	95

ПОДМІНОГІН В., ЯКИМЧУК А. ДИХОТОМІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ СТРАТЕГІЙ ОЧУЖЕННЯ ТА ОДОМАШНЕННЯ В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	98
РАДЧУК В. ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ МЕТОД МИКОЛИ ЛУКАША	103
РЕБРІЙ О. ТВОРЧИЙ АСПЕКТ ПЕРЕДАЧІ МОВИ ПЕРСОНАЖІВ ФАНТАСТИЧНОГО ТВОРУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	108
СЕЛИВАНОВА Е. ОБЩЕНИЕ И ПЕРЕВОД.....	113
ТАРНАВСЬКА М. ПЕРЕКЛАД ПІДТЕКСТУ В ОПОВІДАННІ ДЖ.Д.СЕЛІНДЖЕРА “ДОБРЕ ЛОВИТЬСЯ РИБКА-БАНАНКА”	117
ЧАЛА Ю. РЕАЛІЯ І КУЛЬТУРНО МАРКОВАНИЙ ЗНАК: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА.....	122
АБАБІЛОВА Н. ПІДГОТОВКА КОНКУРЕНТНОЗДАТНИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	126
БІДНА Т. ВІДТВОРЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ МЕТАФОРИ СТАТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЧОЛОВІЧИХ ХАРАКТЕРІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ М. МІТЧЕЛ “GONE WITH THE WIND”).....	1299
БІЛОУС О. ТВОРИ Т.Г.ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ...	133
БОНДАРЧУК Л. ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ВКРАПЛЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТИЛІСТИЧНОГО ТРАНСФОРМУВАННЯ ОРИГІНАЛУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ)	141
ГАВРИЛЕНКО А. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ КОМПАРАТИВНОГО ТИПА В ФРАНЦУЗЬКОМУ ЯЗЫКЕ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА.....	144
ГАЛЬЧАК Т. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УСНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА.....	148
ГІЗЕР В. ПЕРЕДПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АНАЛІЗ ПУТІВНИКА ЯК ТИПА КРАЄЗНАВЧОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА БРИТАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЇ)	151
ГРИЦІВ Н. ПРОЛОГ ДО ТРАГЕДІЇ “РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА” В. ШЕКСПІРА В ПЕРЕКЛАДІ В. МИСИКА	156
ДЗЮБА Т. ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ-ІНТЕНСИФІКАТОРІВ ДІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	160
ДОВБУШ О. КІНОСЦЕНАРІЙ “OLIVER’S STORY” ЯК ФОРМА ІНТЕРСЕМІОТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ХРОНОТОПНИЙ АСПЕКТ	163
ДОВГАНЧИНА Р. ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ПІДТЕКСТУ І ПЕРЕКЛАД (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Е.ГЕМІНГВЕЯ “HILLS LIKE WHITE ELEPHANTS”)	169
КАМ'ЯНЕЦЬ А. ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ТЕКСТІВ ЯК ЧИННИК У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ ТЛУМАЧЕННІ АЛЮЗІЙ.....	173
КАРАНЕВИЧ М. ПРАГМАТИЧНО ЗУМОВЛЕНІ ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ	176
КАРДАШОВА Н. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	182
КОЗАЧЕК Е. К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА ФЕЛЬЕТОНА КАК ТИПА ТЕКСТА	186
МІЩЕНКО А. КОМП'ЮТЕРИЗОВАНІ ІНСТРУМЕНТИ ПЕРЕКЛАДАЧА ФАХОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	190

НАНЯК Ю. ВЕРБАЛІЗОВАНИЙ ОБРАЗ ГРЕТХЕН З ТРАГЕДІЇ Й. В. ГЕТЕ «ФАУСТ» У ПЕРЕКЛАДАХ І. ФРАНКА ТА М. ЛУКАША.....	198
ОРИШЕЧКО Т. ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИГУКОВОЇ ЛЕКСИКИ В МНОЖИННОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ НОВЕЛИ В. СТЕФАНІКА “КАМІННИЙ ХРЕСТ”).....	204
РАДЧУК О. ТЛУМАЧЕННЯ Р.БЕРНЗА ЯК МІФОЛОГІЗАЦІЯ І ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ	208
РОМАНЮГА Н. ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ НА ТЛІ РІЗНОМОВНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	212
СОЛОВЕЙ Г. ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	218
СТАСЮК Б. АМОРФНІСТЬ ГРУПУВАННЯ НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ	222
ТИМЧИШИН Н. ПЕРЕКЛАД ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ.....	226
ХАН О. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ «КРУТОГО» (HARD-BOILED) ДЕТЕКТИВУ РАЙМОНДА ЧАНДЛЕРА	228
ЧЕПУРНА З. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОРЯДКУ СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ	232
ЯНЧУК С. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНГЛОМОВНОГО МИРОТВОРЧОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	236
КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ	
HILMAR J.T. BRUNNER. DIE DEUTSCHE SPRACHE UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER NICHTDEUTSCHEN UND MIGRANTEN IM DEUTSCHEN SPRACHGEBIET.....	242
ЗАКАРИАДЗЕ А. LANGUAGE AS CULTURE.....	245
КОМПАНЦЕВА Л. КОНЦЕПТ ‘ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО` КАК КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА ИЗМЕНЕНИЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.....	250
НІКОНОВА В. КАРТИНА СВІТУ В ТРАГЕДІЯХ ШЕКСПІРА: ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА МОДЕЛЮВАННЯ.....	255
ПРИХОДЬКО А, ПРИХОДЬКО Г. АБСОЛЮТНЫЕ ВАЛОРАТИВЫ "FLEIß" И "SPARSAMKEIT" В НЕМЕЦКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ.....	260
АНІСІМОВА А., РИШКОВА О. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ТЕРОРИЗМ В ІНДІЙСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІА-ТЕКСТІВ ОН-ЛАЙН ФОРМАТУ)	266
АРДЕЛЯН О. КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА КОНОТАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	270
БОЛДЫРЕВА А. НЕКОТОРЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ЮМОРА НА ДИСКУРСИВНОМ УРОВНЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ П.Г. ВУДХАУЗА (ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД)	274
ГОПШТЕР Є. КОНЦЕПТ “РІДНА МОВА” У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЛЖЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ).....	279

ГРИГОРЕНКО Т. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА МОВНА КАРТИНА (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)	282
ДОЛГОПОЛОВА Л. ПРИЙМЕНИКОВІ ІНФІНІТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ДІАХРОНІЇ.....	285
ДОРОФЄЄВ Ю. ГРАМАТИКА ЯК СКЛАДОВА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	289
ЕМЕЛЬЯНОВА О. ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ КОНЦЕПЦІЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	293
ЕСИПЕНКО Н. КОНЦЕПТ НОМЕ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ.....	296
ЗАБАШТА Р. ПОНЯТІЙНОЕ ПОЛЕ 'ПОСРЕДНИК' И НОМИНАТИВНЫЕ СРЕДСТВА ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	300
ІВАНЕНКО Н. GOOD AS THE DELUDED WORSHIP IN PLATO'S ALLEGORY.....	305
КЛИМЕНТОВА О. КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА SACRA LINGUA СХІДНИХ СЛОВ'ЯН.....	308
КОЛЕСНИК О. МОВНІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ У МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ	312
КОЧ Н. ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ В ДИАХРОНИИ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	316
КРАВЦОВА Ю. МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА М. КУЗМИНА.....	320
КРАВЧЕНКО В. КОНЦЕПТ ЄВРОПА ЯК СЕМАНТИЧНИЙ АКТАНТ У СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	324
ЛАВРИНЕНКО С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ СФЕРИ НАРОДНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ДУМАХ.....	328
ЛУНЬОВА Т. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ СВЯЩЕННОЇ КНИГИ В РОМАНІ В. СЕЛФА "КНИГА ДЕЙВА"	332
МАЛЕВИЧ Л. ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКОВОЇ І НАЇВНОЇ КАРТИН СВІТУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНА МЕТАФОРА	337
МЕДВІДЬ Н. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	341
РИГОВАНОВА В. ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ.....	346
РОГАЛЬСЬКА-ЯКУБОВА І. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ БЕРЕЗА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МКС	350
СТЕВАНОВИЧ Р. ЭСТЕТИКА В МЕНТАЛЬНОЙ СФЕРЕ ЧЕЛОВЕКА. СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.	355
ФРАНКО О. МОВНІ ОДИНИЦІ ЯК СИМВОЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	358
ЧЕРНИШЕНКО І. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОМУ ТА СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	362
ШУЛЯК С. КОНЦЕПТ СОНЦЕ У ПОЕТИЧНИХ ІДІОЛЕКТАХ Є. ГУЦАЛА ТА В. СИМОНЕНКА.....	370
ЮНАЦЬКА А. МЕТАФОРА ЯК МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ЕТНІЧНИХ НОМІНАЦІЙ У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ США	374

ЯРОВА Л. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КРАСА» В РОМАНІ ОСКАРА УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ».....	377
АНДРИАНОВА Н. КОНЦЕПТЫ ЧАТ-КОММУНИКАЦИИ КАК КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА ЖАНРА	381
БОЙКО Т. ЕВФЕМІСТИЧНА ЕРОТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ЛІРИЦІ МІННЕЗАНГУ	386
ВАНІНА Г. МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ PR/ПІАР/ПІАР В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	390
ГНАТКОВСЬКА О. ОБРАЗНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ INTENTION В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	395
ГОГИЛЬЧИН С. ОБЪЕКТИВАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ АНГЛИЙСКОГО ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ «БЛАГОРОДСТВО» ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ	398
ДУБЕНЧУК Я. ПОТВОРНЕ ТА ЙОГО ФОРМИ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ У. БЛЕЙКА	404
ДЯГІЛЄВА Ж. АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ДРУЖБА” В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ГЕРМАНА ГЕССЕ.....	407
ЖЕЛЄЗНЯК О. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ ЗЕМЛЯ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ	412
ЖУКОВА Н. КАРТИНА СВІТУ, ОБРАЗ СВІТУ І МОДЕЛЬ СВІТУ У ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ.....	416
ЗАХАРЧЕНКО Н. СТРАТЕГІЯ «ДИСКРЕДИТАЦІЇ ОПОНЕНТА» В ПОЛЕМІЧНИХ ТРАКТАТАХ МАРТИНА ЛЮТЕРА	421

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 89 (1)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 20.02.2010. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 43,77. Наклад 300. Зам. № 5840_1.

---

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua*

